Alekszander Szolzsenyicin

A GULAG SZIGETCSOPORT

Alekszander I. Szolzsenyicin

A GULAG SZIGETCSOPORT
1918-1956

Oroszból fordította: Szente Imre
Lektorálta: Székely Gábor, dr. Szőke György

Bár szorongó szívvel, mégis éveken át tartózkodtam ennek a már kész könyvnek a kinyomatásától: a még élők iránti kötelesség lehúzta a mérleget a holtak iránti kötelességgel szemben. Most azonban, hogy az Állambiztonság úgyis elkobozta ezt a könyvet, nem maradt más választásom, mint hogy haladéktalanul közzétegyem.

A. Szolzsenyicin
1973. szeptember hó.

AZOKNAK AJÁNLOM,
akik nem éltek addig, hogy
ezeket elmondhassák.
Bocsássanak meg ők nekem,
hogy nem láttam mindent,
hogy nem emlékszem mindenre,
s hogy nem voltam képes
mindent kitalálni.

Kb. 1940-ben barátaimmal figyelemreméltó hírre bukkantunk a Tudományos Akadémia *Természet* c. folyóiratában. Az állt ott apró betűkkel, hogy a Kolima folyó melletti ásatások során valahogy felszínre került egy földalatti jéglencse, egy megfagyott ősvilági folyó – és abba belefagyva egy ásatag (több tízezer éves) faunába tartozó néhány állatpéldány. Ezek a halak vagy tritónok, a képzett tudósító tanúsága szerint, olyan frissem s épségben őrződtek meg, hogy a jelenlévők, a jeget meglékelve ott helyben elfogyasztották őket, mégpedig a legnagyobb KÉSZSÉGGEL.

A folyóiratnak bizonyára sikerült csodálatba ejtenie kisszámú olvasótáborát, hogy a halak húsa oly sokáig frissen megőrződik a jégben, de kevesen lehettek az olyanok, akik előtt megvilágosodott ennek a meggondolatlan hírecskének valóban kolosszális tartalma.

Mi azonnal megértettük. Világosan, apró részleteiben magunk előtt láttuk az egész jelenetet, mily lázas sietséggel lyuggatták a jeget a jelenlévők, s lábbal tiporva az *ichthyológia* magasabb érdekeit, könyökükkel egymást taszigálva, hogyan szaggatták ki az ezeréves húsdarabokat, cipelték a tűzhöz, olvasztották meg s laktak jól belőlük.

Megértettük, mert mi magunk is ama JELENLÉVŐK közül valók voltunk, a RABOKNAK abból a hatalmas, a világon semmihez sem hasonlítható néptörzséből, mely egyedül képes KÉSZSÉGESEN tritónt enni.

Kolima pedig a legnagyobb és leghírhedtebb sziget volt, a kegyetlenség sarkvidéke abban a különös GULag országban, mely földrajzilag szétszórt ugyan, mint egy szigetcsoport, eszmeileg azonban kontinenssé forrt össze. Ebben a szinte soha nem látott, fel nem fedezett országban lakik a rabok népe.

Ez a szigetvilág parcellákra szeletelte, tarka mintával szőtte be azt a másik országot, mely körülötte terült el, benyomult annak városaiba, ránehezedett az utcákra, – s mégis voltak olyanok, akiknek sejtelmük sem volt létezéséről, s bár elég sokan hallottak róla zavaros híreket, a teljes igazságot csak azok tudták, akik jártak ott.

De mintha csak elvesztették volna beszélőképességüket azokon a szigeteken, hallgattak tapasztalataikról.

Történelmünk egy váratlan fordulata napvilágra hozott valamit, bár elenyészően csekélyet, erről a szigetvilágról. De ugyanazok a kezek, melyek akkor béklyóinkat húzták szorosabbra, most békülékeny tenyerekkel fordulnak felénk: „Ne! Ne!… Nem kell hánytorgatni a múltat!… Ki a régit emlegeti, fusson ki a létszeme!” Csakhogy a közmondásnak folytatása is van: „Aki pedig elfelejti, annak mind a kettő!”

Múlnak az évtizedek – óhatatlanul begyógyítják a múlt sebeit, zúzódásait. Egyik-másik sziget megrendült s szétmállott ez alatt az idő alatt, a feledés sarki tengere görgeti felette hullámait. Az az idő is eljön, amikor ez a Szigetvilág, egész atmoszférájával és lakóinak csontjaival együtt, olyannak fog látszani, belefagyva egy jéglencsébe, mint valami valószerűtlen tritón.

A szigetvilág történetét én nem merem megírni: nem jutottam hozzá, hogy elolvassam a dokumentumokat. De vajon hozzájut-e majd valaki valaha? Azoknak, akik nem akarnak EMLÉKEZNI, elég idejük volt (és lesz is) arra, hogy minden dokumentumot megsemmisítsenek.

Azt a tizenegy évet, amit ott töltöttem, nem úgy éltem át, mint valami szégyent vagy nyomasztó rémálmot; ellenkezőleg: szinte megszerettem azt a természetellenes világot. Most pedig, hogy a szerencse jóvoltából számos elbeszéléshez s magánlevélhez juthattam hozzá, talán sikerül felszínre hoznom egy kis csontot és húst? – egyébként még eleven húst: egy ma is élő tritón húsát.

Ebben a könyvben nincsenek kitalált személyek, sem kitalált események. Az emberek is, a helyek is saját nevükkel fordulnak elő. Kezdőbetűkkel csak akkor, ha személyi meggondolások így kívánták. Ha pedig egyáltalában nincsenek megnevezve, az csak azért van, mert az emberi emlékezet nem őrizte meg nevüket. Azonban minden pontosan így történt.

Ennek a könyvnek a létrehozása meghaladta volna egy ember erejét. Azon kívül, amit magam mentettem ki a Szigetvilágból: saját bőrömön, emlékezetemen, fülemen és szememen kívül – a következő személyek szolgáltattak anyagot ehhez a könyvhöz, személyes beszámolók, emlékiratok és levelek formájában:

(227 név felsorolása)

Nem fejezem ki itt személyes hálámat nekik, hisz ezt a munkát közös erőfeszítésünk hozta létre, s együttesen szenteljük a meggyötörtek s a meggyilkoltak emlékének.

Külön is szeretném megemlíteni a fenti névsorból azokat, akik, fáradságot nem kímélve segítettek bibliográfiai adatokkal alátámasztani ezt a művet, egyrészt működő könyvtárak könyvállományából, másrészt rég kiselejtezett s zúzdába küldött könyvekből – nem kis fáradságba került a sokszor utolsó fennmaradt példány felkutatása – továbbá azokat, akik a veszély órájában segítettek elrejteni, majd sokszorosítani ezt a kéziratot.

De még nem jött el az az idő, hogy bátran megnevezhetném őket.

Úgy illett volna, hogy a szolovecki láger veteránja, Dmitrij Petrovics Vitkovszkij legyen ennek a könyvnek a szerkesztője. De az a „fél élet”, amit OTT töltött el (láger-memoárjainak is ezt a címet adta: *Fél élet*), időelőtti paralízist hozott rá. Beszélni már nem tudott, de még el tudott olvasni néhány készre irt fejezetet s meggyőződhetett róla, hogy SEMMI SEM MARAD ELMONDATLAN.

S ha még sokáig nem virrad fel hazánkban a szabadság, akkor ennek a könyvnek a terjesztése is nagy veszéllyel jár, ezért hálával kell meghajtanom fejemet jövendő olvasóim előtt is, az Ő NEVÜKBEN, akik elpusztultak.

Mikor 1958-ban belekezdtem ebbe a könyvbe, nem ismertem sem emlékiratokat sem szépirodalmi műveket a lágerokról. A munkámmal töltött évek során, 1967-ig, egymás után kerültek a kezembe Varlam Salamov *Kolimai történet*ei, D. Vitkovszkij, Je. Ginzburg, O. Adamova-Sliozberg emlékiratai. Ezekre hivatkozom is majd előadásom folyamán, mint mindenki által ismert (minden bizonnyal az is!) irodalomra.

Szándéktalanul, saját akaratuk ellenére felbecsülhetetlen anyagot szolgáltattak ehhez a könyvhöz, számos fontos adatot, számot őriztek meg, sőt magát a levegőjét is ama kornak: M. Ja. Szudrab-Lacisz, N. V. Kriljenko (hosszú időn át állami főügyész), utóda: A. J. Visinszkij jogász-asszisztenseivel együtt; akik közül lehetetlen külön is meg nem említeni I. L. Averbahot.

Továbbá anyagot szolgáltatott ehhez a könyvhöz HARMINCHAT szovjet író is, élükön Makszim Gorkijjal; a *Fehér-tenger csatorna* c. szégyenletes könyv szerzői, mely az orosz irodalomban először dicsőíti a rabszolgamunkát.

<01. A. I. Szolzsenyicin – „kevéssel korábban…” (1944, fedezékben, Siparnya)>

<02. A. I. Szolzsenyicin – „ott…” (1946. július, Kalugai tábor, Moszkva)>

<03. A. I. Szolzsenyicin – „közvetlenül a kiszabadulás után…” (1953. március, első fénykép a száműzetésből)>

I.

BÖRTÖN IPAR

„A diktatúra korában, bár minden oldalról
ellenséggel voltunk körülvéve, gyakran
szükségtelen engedékenységet
s lágyszívűséget tanúsítottunk”.
Kriljenko: beszéde
az IPAR-párt tárgyalásán

1.
Letartóztatás

Hogy lehet eljutni erre a titokzatos Szigetcsoportra? Óránként repülnek oda gépek, úsznak oda hajók, dübörögnek vonatok – de ezeken nincs felirat, mely elárulná az utazás célját. A jegypénztárosok valamint a Szovturiszt és Inturiszt ügynökei zavarba is jönnének, ha oda kérnél jegyet. Ők semmit sem tudnak, nem is hallottak a Szigetcsoportról, annak még egy kis szigetéről sem a sok közül.

Azok, akik a Szigetcsoportot kormányozzák, a Belügyminisztérium iskoláin keresztül jutnak el oda.

Azokat, akik a Szigetcsoporton őrködnek, a Hadügyi Bizottmány hívja be.

Akik pedig meghalni utaznak oda, mint én is, meg te is, Olvasó, azoknak elkerülhetetlen, kizárólagos útja – a letartóztatás.

Letartóztatás! Mondjam-e, hogy itt végződik egész életed? Hogy úgy zuhan rád, mint a villámcsapás? Hogy elviselhetetlen lelki megrázkódtatás, mellyel nem mindenki tud megbirkózni, s mely gyakran megőrüléshez vezet?

Ahány élőlény, annyi központja van a világegyetemnek. Mindegyikünk egy ilyen „világ közepe”, és a világ-építmény hullik darabokra, amikor feléd sziszegik: „Le van tartóztatva!”

Ha téged letartóztattak, maradt-e még valami épen ebben a földindulásban?

De elsötétülő agyunk úgysem tudatosítja ezeket a földcsuszamlásokat, hisz legyünk bár a legokosabbak vagy legyünk egyszerű lelkek, akkor sem tudunk, egész élettapasztalatunkból sem egyebet kinyögni abban a pillanatban, csak ennyit: „Én? Miért? – csak ezt a kérdést, melyet már milliók tettek fel milliószor előttünk, anélkül, hogy valaha is feleletet kaptak volna rá.

Mert ez a letartóztatás: egyik pillanatról a másikra a legdrasztikusabban dobnak, löknek, préselnek át egy állapotból egy másikba.

Míg életünk hosszú, girbe-gurba utcáján boldogan siettünk vagy boldogtalanul bandukoltunk, hányszor haladtunk el holmi kerítések, korhadt deszkapalánkok, agyagból döngölt sáncok, tégla-, beton- vagy vasfalak

mellett! Nem is gondoltunk arra, mi lehet mögöttük. Meg sem kíséreltük, hogy szemünkkel, eszünkkel mögéjük pillantsunk – pedig lám, éppen ott kezdődik GULag-ország, közvettén mellettünk pár méterre tőlünk. Azt sem vettük észre, mily tömérdek mennyiségű pontosan beillesztett s gondosan álcázott ajtócska, kiskapu van vágva ezekbe a kerítésekbe. Ezeket a kiskapukat mind-mind nekünk készítették. – S íme, hirtelen kivágódik egy ilyen végzetes ajtó, négy fehér, nem munkához, csak emberfogáshoz szokott férfikéz megragadja lábunkat, kezünket, gallérunkat, sapkánkat, fülünket – bevonszol bennünket, mint valami zsákot, a kapu pedig örökre becsapódik mögöttünk, s kívül rekeszti egész eddigi életünket.

Kész! Le vagy tartóztatva!

S minderre az ég világon semmi válaszod sincs, csak ez a báránybégetés: „É-én? Miért?…”

Íme, ez a letartóztatás: egy vakító lobbanás, aztán egy ütés, mely a jelent egy csapásra a múltba taszítja; melytől a képtelenség teljes valósággá, jeleneddé változik.

Ennyi! S ennél többet nem vagy képes felfogni belőle sem akkor az első percben, sem később, az első napokban.

Akkor még pislákol feléd kétségbeeséseden át a remény cirkuszi játékholdja: „Ez tévedés! Majd kiderítik!”

Minden egyéb, ami manapság a letartóztatás hagyományos, hogy úgy mondjam irodalmi képzetéhez tartozik, már nem a te kuszált emlékezetedben rakódik le s áll össze, hanem családodnak és szomszédaidnak emlékezetében.

Ilyen például az éjjeli csengő éles hangja vagy a durva dörömbölés az ajtón. Ilyen a hetyke pribékek lábtörlőt nem látott csizmáinak vitézi benyomulása. Ilyen a mögöttük állongó, megfélemlített, elcsigázott tanú. (Hogy minek ez a tanú? Az áldozatok nem merik firtatni, a pribékek nem emlékeznek már rá, de a szabályzat így írja elő, hogy egész éjjel ott kell ülnie, reggel pedig aláírását adnia. Kínszenvedés ez az ágyából kiráncigált tanú számára is: csak jár egyik éjjel mint a másikon és segíteni szomszédai, ismerősei letartóztatásában.)

A hagyományos letartóztatáshoz tartozik ez is: remegő kezek kapkodnak össze ezt-azt az elhurcolt számára, egy váltás fehérneműt, egy darab szappant, egy kis ennivalót; közben azonban senki se tudja, mi kell, mit szabad, hogy lenne legjobb öltözni, a végrehajtók pedig sürgetnek és elütik a dolgot: „Semmire sincs szükség. Majd kapnak ott enni, meg fűtve is van.”

(Persze hazudnak. S csak azért hajszolják a családot, hogy nagyobb legyen a rémület.)

S még az is a letartóztatás hagyományai közé tartozik, hogy ezt követőleg, az elfogott szegény ördög elvezetése után órákig garázdálkodik a lakásban a kegyetlen, elnyomó, idegen erőszak, hogy feltúr, nyitogat, földre vet, letép a falról, mindent kiszór a padlóra a szekrényekből s az asztalfiókokból, kidöntöget, szétdobál, elrepeget, halomba hány a padló közepén, szétmorzsol a csizmája talpával. A házkutatás nem ismer kegyeletet. Mikor Inosin mozdonyvezetőt letartóztatták, a szobában egy kis koporsó volt, benne épp akkor meghalt gyermeke. A törvény emberei kifordították a gyereket a koporsóból, azt is átkutatták. A betegeket is kiborítják az ágyból, kötéseiket legöngyölik.[1] S nincs az a képtelenség, amit a házkutatás alatt jónak ne tartanának: Csetveruhin régiséggyűjtőnél lefoglaltak „ennyi meg ennyi lap cári ukázt” – mégpedig a napóleoni háború befejezéséről szólót, a Szent Szövetség megkötéséről szólót, továbbá könyörgéseket az 1830-as kolerajárvány idejéből. Legkiválóbb Tibet-szakértőnktől, Vosztrikovtól nagy értékű régi tibeti kéziratokat koboztak el (az elhunyt tudós tanítványai csak harminc év múlva tudták üggyel-bajjal visszaszerezni őket a KGB-től). A kelet-szakértő Nyevszkij letartóztatásakor tangut kéziratokat zabráltak el (huszonöt év múlva Lenin-díjjal tűntették ki utólag a már elhunyt tudóst ezek megfejtéséért). Kargernél a jenyiszei osztyákok archívumát „tisztogatták ki”, tilalom alá helyezték az írás- és betűrendszert, melyet a tudós állított össze – így maradt ez a kis nemzetiség írásbeliség nélkül. A értelmiség nyelvén hosszúra nyúlna mindent felsorolni, a nép így jellemzi röviden a házkutatást: „Fölveszik, amit le nem tettek.”

Az elkobzott holmit elszállítják, néha azonban magával a letartóztatottal cipeltetik. Így vitte a saját vállán egy zsákban Nyina Alekszandrovna Palcsinszkaja elhunyt férjének, a hallatlan szorgalmú híres orosz mérnöknek jegyzeteit és leveleit egyenesen ODA, abba a garatba, melyben örökre, visszahozhatatlanul eltűntek.

A letartóztatás után az otthon maradottakat egy feldúlt s kiüresedett élet hétköznapjainak hosszú sora várja. Aztán a csomag-beadás meg-megújuló kísérletei. Minden ablakfülkéből így mordul rájuk egy hang: „Nem szerepel jegyzékeinkben”, „Ilyen nevű nincs”. S még hozzá az ilyen ablakfülkék előtt öt nap s öt éjjel kell a sorban topogni a leningrádi nyomor napjaiban. Aztán fél- vagy egy év múlva úgy lehet a letartóztatott maga hallat magáról

vagy pedig odavetik a kérdezőnek: „Levélváltás jogától megfosztva”, ami majd nem biztosan ezzel egyértelmű: agyonlőtték.[2]

Ilyen képet alkotunk mi magunknak a letartóztatásról.

És valóban a fent leírt típusú éjszakai letartóztatást kedvelik nálunk, mert annak figyelemreméltó előnyei vannak. A lakásban élők az első dörömbölésre valamennyien megdermednek a félelemtől. A letartóztatottat a meleg ágyból húzzák ki, ott áll még álomittas gyámoltalanságban, zavaros ítélőképességgel. Éjjeli letartóztatásnál; a pribékek erőfölénye kétségtelen: többen s fegyveresen jönnek valaki ellen, aki még a nadrágját sem ért rá felrángatni, az elfogás és házkutatás alatt egész biztosan nem gyűlik össze a kapualjban az áldozat esetleges párthíveinek csoportja. Elmennek egy nap egy lakásba, majd még egybe, holnap a harmadikba és a negyedikbe: ez a kényelmes beosztás lehetővé teszi az operatív személyzet helyes kihasználását s azt, hogy a személyzet létszámát sokszorosan meghaladó tömeg városlakót dughassanak börtönbe.

Aztán azért is előnyös az éjszakai letartóztatás, mert a szomszéd házakból s a város utcáin nem látják, hány embert vittek el az éjjel. Az esemény megrémíti ugyan a közvetlen szomszédokat, a távolabbiak azonban észre sem veszik. Mintha csak meg sem történt volna. Ugyanazon az aszfaltcsíkon, melyen éjjel a rabkocsik száguldoztak, nappal az ifjú nemzedék lépdel zászlókkal és virágokkal zengi felhőtlen dalait.

A „fogdmegeknek” azonban, akiknek egész életét csak a letartóztatások töltik ki, s akiknek a letartóztatottak rémülete elcsépelt és unalmas, sokkal szélesebb áttekintésük van a letartóztatási folyamatról. Ők egy hatalmas elmélet birtokában vannak, mert nem kell együgyűen azt gondolni, hogy ilyesmi nincs. A letartóztatásban fontos rész-tanfolyama az általános börtön-tudománynak, s alapjául egész társadalomelmélet szolgál. A letartóztatások különféle jegyek szerint osztályozhatók: lehetnek éjjeliek és nappaliak; otthoniak, munkahelyiek és utazás közbeniek; első ízben történők és ismétlődők; egyesek és csoportosak. Megkülönböztethetők továbbá aszerint, hogy mekkora váratlanságot igényelnek, mekkora ellenállással találkozhatnak (bár tíz- meg tízmillió esetben egyáltalán nem vártak s nem is tapasztaltak ellenállást.) Különböznek a letartóztatások a házkutatási parancs komolyságára nézve is[3]; valamint hogy kell-e, nem kell-e jegyzéket felvenni az elkobzott holmiról, le kell-e pecsételni néhány szobát, esetleg az egész lakást; le kell-e tartóztatni egy füst alatt az asszonyt

is a férj után, a gyerekeket pedig otthonba irányítani, vagy esetleg száműzetésbe küldeni a családtagokat s lágerba a nagyszülőket is.

Nem, nem: letartóztatás és letartóztatás között igen nagy alaki különbségek vannak. A magyar Mendel Irma (1926-ban) szerzett valahogy a Kominternben két jegyet a Nagy Színházba az első sorok egyikébe. Klegel nyomozó udvarolt neki, a nő őt hívta meg. A legnagyobb meghittségben nézték végig együtt az előadást, s ezt követően a férfi elvitte hölgyét – egyenesen a Lubjankába. S ha 1927-ben egy virágözönös júniusi napon a Kuznyec-hídon egy fiatal *dandy* bérkocsiba ülteti Anna Szkripnyikovát, egy teltarcú, barna hajfonatú szépséget, aki éppen egy ruhának való kék szövetet vásárolt magának (a kocsis már kapcsolt és a homlokát ráncolja: a *Szervek* nem fizetnek!) – akkor tudd meg, hogy itt szó sincs szerelmi találkáról, hanem ez is letartóztatás: a Lubjankánál befordulnak és eltűnnek a kapu sötét torkában. És ha (huszonhét tavasz elteltével) Borisz Burkovszkij másodkapitány fehérzubbonyosan, drága kölni illatot árasztva tortát rendel egy kisasszonynak, ne hidd, hogy ez a torta eljut a kisasszonyhoz, ó nem: a nyomozók kése fogja azt felszeletelni, s a kapitány így viszi be magával első cellájába. Nem hanyagolták el nálunk a nappali letartóztatást sem, ó nem, tartóztattak le utazás közben is, nyüzsgő embertömegben is. De ezt nagyon finoman csinálták, s milyen csodálatos! – maguk az áldozatok teljes egyetértésben a végrehajtó szervekkel oly „nemesen” viselkednek, amennyire csak kitelik tőlük, csakhogy észre ne vétessék az élőkkel egy halálraszánt pusztulását.

Nem lehet bárkit letartóztatni otthon az ajtó előzetes figyelmeztető megkopogtatása után (ha egyszer kopogtat, ki lenne más, mint a házbizalmi vagy a postás?), a munkahelyen sem megy akárki letartóztatása. Ha az áldozat rosszhiszemű, kényelmesebb őt elfogni kiszakítva szokott környezetéből, családtagjai, munkatársai, eszmei rokonai, bizalmasai köréből; így aztán nem sikerül megsemmisítenie, eldugnia, továbbadnia semmit. Magas rangú katonai vagy pártvezetőségi személyeknek néha előbb új beosztást adnak; szalonkocsiba ültetik, s útközben tartóztatják le őket. Holmi névtelen halandót pedig, akit halálra rémített a letartóztatási hullám, s aki már egy hete leverten viseli a főnökség lapos pillantásait, egyszerre csak behívatnak a szakszervezeti bizottságba, s ott sugárzó arccal felajánlanak neki egy beutalót valamelyik Szocsi üdülőbe. Az ürge elérzékenyedik, íme, mily hiábavalók voltak a félelmei. Hálálkodik, ujjongva rohan haza, becsomagolni a bőröndbe. Két órája van csak a

vonatig, veszekszik késedelmeskedő feleségével. No végre, a pályaudvar! Még van idő. A váróteremben vagy a sörös pultnál odakiabál neki egy rokonszenves fiatalember: „Nem ismer meg, Pjotr Ivanics?” Pjotr Ivanics zavarban van: „Nem, kérem szépen, bár…” A fiatalember szinte túlárad a készségtől és a szeretetreméltóságtól: „Hogy-hogy nem, mikor én meg olyan jól emlékszem önre?” – és tisztelettel meghajol Pjotr Ivanics felesége előtt. „Megengedi, asszonyom, hogy egy percre elraboljam a férjét?” A hitves megengedi, az ismeretlen bizalmasan belekarol Pjotr Ivanicsba és elvezeti – örökre vagy tíz évre.

A pályaudvar meg nyüzsög körülöttük; és nem vesz észre semmit… Polgártársak, ti, kik szerettek utazni! Ne felejtsétek el, hogy minden pályaudvaron van GPU kirendeltség s néhány fogda is!

A látszat-ismerősöknek ez a tolakodása oly makacs, hogy aki nem részesült a lágerok farkas-nevelésében, nem is tudja egykönnyen lerázni. Ne hidd, hogy ha az amerikai követség munkatársa vagy például Al… r D. –nek hívnak, akkor nem – tartóztathatnak le világos nappal a Gorkij utcában, a Központi Színház közelében. Ismeretlen barátod az embersűrűn át rohan feléd, ölelésre tárva karjait: „Szá-sa!” Dehogy titkolódzik, inkább kiabál: „Vén csataló! Ej; de rég nem láttalak!… No, de menjünk kicsit oldalt, hogy ne zavarjuk az embereket.” Azonban ott oldalt a járda szélénél éppen most állt meg egy *Pobjeda*… (Néhány nap múlva a TASzSz méltatlankodva nyilatkozik minden újságban, hogy az illetékes hivatalos körök semmit sem tudnak Al… r D. eltűnéséről.) Dehát ez is valami? Végrehajtottak ilyen elfogatásokat a mi derék fiaink még Brüsszelben is (így fogták el Zsora Blednovot), nemhogy Moszkvában!

El kell ismerni a Szervek érdemeit: egy korban, amikor a szónoki beszédek, a színdarabok s a női divat modelljei mintha csak futószalagon készültek volna, a letartóztatások a legnagyobb változatosságot mutatják. Félrehúznak az üzem folyosóján, miután igazoltad magad a belépési engedéllyel – s máris el vagy fogva. A hadikórházból hurcolnak el 39 fokos lázzal (Ansz Bernstein), és az orvosnak egy szava sincs letarlóztatásod ellen (no hiszen, próbálna csak tiltakozni!); egyenesen a műtőasztalról visznek el, mikor gyomorfekéllyel operálják (N. M. Vorobjov körzeti tanfelügyelőt 1936-ban) – s félholtan, véresen löknek be a cellába (emlékezik vissza Karpunyics); kiharcolod az engedélyt (Nagya Levickaja), hogy viszontláthasd elítélt anyádat, engedélyt kapsz – csakhogy szembesítés és letartóztatás lesz belőle. A *Gasztronom*ban behívnak a megrendelési

osztályra s ott tartóztatnak le; letartóztat egy zarándok, aki Krisztus nevében nálad éjszakázott, letartóztat egy szerelő, aki a gázórát jött leolvasni, letartóztat egy kerékpáros, aki beléd ütközött az utcán, egy vasúti kalauz, egy taxisofőr, egy takarékpénztári hivatalnok, egy mozis mindezek letartóztathatnak, s csak akkor láthatod meg a jól álcázott bordóvörös igazolványt, mikor már késő.

Néha valósággal játék-színezetük van a letartóztatásoknak, annyi burjánzó lelemény, túltengő energia van beléjük fektetve, pedig úgy sem állnának ellent az áldozatok. Az ügynökök talán ezzel akarják igazolni tevékenységük és nagy számuk szükségességét. Pedig úgy tűnik, elég volna csak behívókat szétküldeni a kiszemelt nyusziknak, s a kitűzött órában, sőt percben maguk jelennének meg motyójukkal az Állambiztonság fekete kapujánál, hogy elfoglalják padlórészüket a számukra kijelölt cellában. (Hiszen a kolhozparasztokat éppen így fogják el, csak nem caplatnak éjnek évadján viskóikba az úttalan utakon?! Egyszerűen beidézik a falutanácsra s ott fogják el őket. A közönséges melóst meg az irodába hivatják.)

Persze minden gépezet nyelőképességének megvan a határa, azon túl nem működik. 1945-48-ban, ezekben a túlfeszített, nyomasztó években, amikor szerelvény szerelvény után hagyta el Európát, és a vonatoknak egyszerre kellett volna befogadni és GULag-ra szállítani azokat a tömegeket, már nyoma sem volt annak a pazarló játéknak, sőt maga az elmélet is erősen felhígult, lehullottak a rituális tolldíszek, s tízezrek letartóztatása nyavalyás névsorolvasássá fajult: odaálltak a névjegyzékkel, s az egyik szerelvényből kiszólítgatták, a másikba berakták az embereket, ebben állt az egész letartóztatás.

Néhány évtizeden át épp az volt jellemző nálunk a politikai letartóztatásokra, hogy teljesen ártatlan embereket fogtak le, akik éppen ártatlanságuk tudatában nem gondoltak a legkisebb ellenállásra sem. Általánosan elterjedt a fatalizmus érzése, az a hiedelem is ennek a mi helyi-útlevél rendszerünk mellett meglehetős alapja is volt, hogy a GPU-NKVD elől úgy sem lehet elmenekülni. Így még letartóztatás-járvány dühöngése idején, amikor az emberek, mielőtt munkába mentek, mindennap elbúcsúztak a családjuktól, mert nem lehettek biztosak benne, hogy este hazatérnek, még akkor sem szökött meg szinte senki (csak néhányan végeztek magukkal). Így kellett ennek lennie. Békés birka – farkasfogra való.

Ez részben azért is volt így, mert az emberek nem voltak tisztában a letartóztatás-járvány mechanizmusával. A „Szerveknek" legtöbbször nem voltak mélyebb indokaik, melyek alapján kiválogatták, kit kell letartóztatni, ki marad bántatlan, csak bizonyos kontrollszámok teljesítésére törekedtek. A számok teljesítése történhetett tervszerűen, de ölthetett valódi rögtönzés-jelleget is. 1937-ben egy asszony bement a novocserkaszki NKVD várószobájába megkérdezni mi legyen a sorsa letartóztatott szomszédnője táplálék nélkül maradt csecsemőjének. „Üljön le, – mondták neki – mindjárt kivizsgáljuk."

Miután elüldögélt ott pár óráig, kivezették a várószobából s bevezették egy cellába, gyorsan kellett ugyanis kikerekíteni a számot és nem volt elég emberük, akiket szétküldjenek a városba, ez az asszony meg itt volt kapóra! De van ellenpélda is: a lett származású Andrej Pavelért Orsában eljött az NKVD, hogy letartóztassa, ő azonban nem nyitott ajtóé, hanem kiugrott az ablakon, sikerült megszöknie s egyenesen Szibériába utaznia. S bár ott a saját neve alatt élt, s okmányai alapján világos volt, hogy Orsából való, SOHA le nem ültették még csak be sem idézték a Szervek, s a gyanúnak még csak árnyéka sem esett rá. Háromféle körözés van ugyanis: össz-szovjet; köztársasági és területi; a letartóztatottakért pedig az eseteknek több mint a felében nem bocsátottak volna ki területinél tágabb körözést letartóztatási járvány idején. Valakit, akit véletlenszerű körülmények, talán egy szomszéd feljelentése alapján tettek a listára, könnyen be lehetett helyettesíteni egy másik szomszéddal. A. Pavelhoz hasonlóan mások is, akik véletlenül beleestek egy razziába vagy bennrekedtek egy körülzárt lakásban, ha volt merszük és rögtön megszöktek, még mielőtt kérdeztek volna tőlük valamit, – örökre megúszták az elfogatást és a felelősségre vonást, míg azok, akik maradtak, hogy bevárják, míg kiderül az igazság, megkapták a maguk börtönéveit. És szinte mindenki, a túlnyomó többség, így viselkedett gyáván, gyámoltalanul, sorsába beletörődve.

Persze az is igaz, hogy az NKVD, ha nem találta meg, akit keresett, írásos kötelezvényt vett a rokonoktól, hogy nem utaznak el és természetesen semmi sem akadályozhatta meg abban, hogy a hátramaradottakból ne kárpótolja magát a szökésben levőért.

Az általános bűntelenség általános tétlenséget szül. Téged talán nem fognak el?! Talán te megúszod! A. I. Ladizsenszkij falusi főtanító volt Kologrivoban. 1937-ben odament hozzá egy paraszt a vásáron s átadott egy üzenetet: „Alekszandr Ivanics, utazz el, rajta vagy a listán!" Ő azonban,

maradt: hisz rajtam áll vagy bukik az egész iskola, az „ő” gyerekeik is hozzám járnak, hogy foghatnának le engem? (Néhány napra rá letartóztatták.) Nem mindenkinek adatik meg, hogy mint Ványa Levitszkij már tizennégy éves korában rájöjjön: „Minden becsületes embernek börtönbe kell jutnia. Most apám ül, ha felnövök, engem is leültetnek.” (Őt huszonhárom éves korában ültették le.) A többség görcsösen kapaszkodik a pislákoló reménybe: ha egyszer ártatlan vagy, hogy vihetnének el? EZ TÉVEDÉS! Már vonszolnak a gallérodnál fogva, de te még mindig azt hajtogatod magadban: „Ez tévedés! Kivizsgálják – kieresztenek.” Tömegesen ültetnek le másokat, ez is őrültség, de mindenkinek az életében lehetnek homályos foltok: „Ki tudja, talán ez mégis csak…” De hogy te! – te aztán egész biztos, hogy ártatlan vagy! Még mindig olyan intézménynek hiszed a Szerveket, amelyre érvényesek az emberi-logikai törvények: kivizsgálják – kieresztenek.

S ha így van, miért kellene menekülnöd? S hogy gondolhatnál ellenállásra? Hisz csak rontanál a helyzeteden, csak akadályoznád, hogy rájöjjenek a tévedésükre! Nem hogy ellenállnál, inkább lábujjhegyen mégy le a lépcsőn, ahogy kívánják tőled, hogy meg ne hallják a szomszédok.[4]

Meg aztán – mikor is kellene tulajdonképpen ellenszegülni? Akkor-e, amikor elveszik a derékszíjadat? Vagy akkor, amikor a sarokba állítanak? Vagy amikor át kell lépned a ház küszöbét? A letartóztatás annyi apró részletből tevődik össze, számtalan semmiségből – egyik sem éri meg magában, hogy veszekedést kezdjen érte az ember (mikor a letartóztatott gondolatai ama nagy kérdés körül forognak: miért?) – de éppen ezek az apró huzavonák állnak össze elkerülhetetlenül letartóztatássá.

Ó mennyi minden töltheti be egy újdonsült letartóztatott lelkét – csak erről magáról könyvet lehetne írni! Olyan érzelmek, melyekről sejtelmünk sem lehet. Amikor 1921-ben letartóztatták a 19 éves Jevgenyija Dojarenko-t és három fiatal csekista turkált az ágyában, fehérneműs szekrényében, a lány nem vesztette el nyugalmát, mert tudta: semmi sincs ott, nem is találnak semmit. De egyszerre titkos naplóját vették a kezükbe, melyet még anyjának sem akart volna megmutatni, és az a gondolat, hogy ellenséges érzelmű idegen suhancok olvassák el, amit írt, nagyobb rémülettel töltötte el, mint a Lubjanka, minden vasrácsával s kazamatájával együtt. Sokak számára e személyes érzelmek s kötöttségek, melyeket a letartóztatás darabokra tép, erősebbek lehetnek még a börtöntől való félelemnél, vagy a

politikai eszméknél is. Az, aki nem készült fel lélekben az erőszakra, mindig gyengébb az erőszaktevőnél.

Kevés az olyan eszes és hidegvérű, aki egy pillanat alatt a helyzet ura lesz. Grigorjev, a Tud. Akadémia geológiai intézetének igazgatója, amikor 1948-ban érte jöttek, elbarikádozta magát és két órán át égette papírjait.

Az is megeshet, hogy a letartóztatottban a megkönnyebbülés, sőt az ÖRÖM érzése az uralkodó; sokszor volt ez így a letartóztatási járvány idején. Mikor körülötted ezt is, azt is elfogják, magadfajtájúakat, de érted még mindig nem jönnek, még mindig késlekednek – ez ám csak a megpróbáltatás és gyötrelem, rosszabb minden letartóztatásnál s nem csak a gyenge idegzetűeknek! Vaszilij Vlaszov, rettenthetetlen kommunista, akit még többször fogunk említeni, miután visszautasította pártonkívüli jóakaróinak szöktetési tervét, szinte belebetegedett abba, hogy a Kadij-i járás egész vezetőségét letartóztatták (1937-ben), őt azonban csak nem fogták el, csak nem akarták elfogni! Ő csak szemtől-szembe tudta fogadni a csapást – úgy is fogadta; akkor megnyugodott és fogsága első napjaiban remekül érezte magát. Iraklij atya, lelkész, 1934-ben Alma Atába utazott, hogy meglátogassa száműzött híveit. Távollétében háromszor is jártak moszkvai lakásán, hogy letartóztassák. Amikor visszajött, asszonyhívei fogadták a pályaudvaron s nem engedték haza; nyolc éven át bújtatták hol az egyik, hol a másik lakásban. A lelkész annyira kimerült ettől a hajszolt élettől, hogy amikor 1942-ben mégiscsak letartóztatták, hálaéneket zengett az Úrnak.

Ebben a fejezetben csak a tömegről szólunk, a „nyuszikról”, akiket nem tudni, miért ültettek le. De könyvünkben azokra is ki kell térnünk, akik az új időkben is igazi „politikaiak” maradtak. Vera Ribakova, szociáldemokrata diáklány, míg szabadlábon volt, a Szuzdál-i elkülönítő táborról álmodozott: csak ott volt ugyanis reménye arra, hogy találkozhat idősebb elvtársaival (már egy sem volt szabadlábon) s világnézeti nevelésben részesülhet. Jekatyerina Olickaja, szociálforradalmár, 1924-ben méltatlannak tartotta magát arra, hogy őt börtönbe zárják, hiszen Oroszország legjobbjai kerültek oda, ő azonban még fiatal s még semmit sem tett Oroszországért. Csakhogy a „szabad világ” is kilökte már öt magából. – Ezek a leányok büszkén s örömmel mentek a börtönbe.

„Ellenállás! Hol volt hát a ti ellenállástok?” – akiknek szerencséjük volt, így szidják most azokat, akik szenvedtek és tűrtek.

Igen, ott kellett volna kezdődnie az ellenállásnak, rögtön a letartóztatásnál.

De nem kezdődött.

S íme, már *visznek* is. Nappali letartóztatásnál elkerülhetetlen, hogy van egy rövid, soha meg nem ismétlődő pillanat, amikor vagy leplezetten, alamuszi rábeszélésre, vagy egész nyíltan, kivont pisztolyokkal a tömegen át, száz meg száz ember között kísérnek, akik éppoly büntetlenek s éppoly kiszolgáltatottak. S nincs betömve a szád. Kiálthatnál s feltétlenül KIÁLTANOD kellene. Ki kellene kiabálnod, hogy letartóztattak. Hogy álruhás gazemberek fogdossák össze a lakosokat. Hogy hazug feljelentés alapján fogják le őket. Hogy alattomban milliók felett tartanak véres ítéletet. S ha polgártársaink ilyen sikolyokat hallanának, több ízben naponta, a város minden részében, talán csak felhördülnének?! Talán nem menne olyan könnyen a letartóztatás?

1927-ben, amikor a meghunyászkodás még nem lágyította meg annyira az agyunkat, két cseka-pribék egy asszonyt akart letartóztatni világos nappal a Szerpuhov-téren. Az asszony belekapaszkodott egy lámpaoszlopba, sikoltozni kezdett, nem hagyta magát. Tömeg gyűlt oda. (Ehhez egy ilyen nő kellett, de kellett egy ilyen tömeg is! Az arra járók nem sütötték le a szemüket, nem siettek mind kereket oldani!) A vagány legények rögtön zavarba jöttek. Az ő munkájuk nem bírja el a nyilvánosság fényét. Beültek az autóba s elmenekültek. (Ha akkor egyenest a pályaudvarra megy s elutazik az az asszony! De nem: hazament s otthon töltötte az éjszakát. Éjjel aztán elhurcolták a Lubjankába.)

De cserepes ajkaid közül egy hang sem tör elő, s a gondtalan járókelők tömege sétafikáló barátoknak néz benneteket: téged s hóhéraidat, Nekem is volt alkalmam *kiáltani*, nem is egyszer.

Tizenegy nappal letartóztatásom után három szmers-parazita, akik többet törődtek négy, hadizsákmánnyal megtömött bőröndjükkel, mint velem (bennem már megbíztak a hosszú utazás után), a moszkvai Fehér-orosz pályaudvarra kísért. „Szigorított kíséretnek hívták ezt, de valójában a géppisztolyok csak akadályozták őket a négy dögnehéz koffer cipelésében – a holmit Németországban zabrálták részben maguk, részben parancsnokaik a 2. Fehér-orosz front Szmers-kémelhárító osztagánál, s most azon a címen, hogy engem kísérnek, hazahozták a családokhoz. Az ötödik bőröndöt én cipeltem, nem valami nagy kedvvel, mert naplóm s egyéb műveim voltak benne, bizonyítékul ellenem.

Hármuk közül egy sem ismerte a várost, s nekem kellett kigondolnom a legrövidebb utat a börtönbe, nekem kellett őket a Lubjankába kísérni, amelyben sohasem voltak (én meg összetévesztettem a külügyminisztériummal.)

Miután huszonnégy órát töltöttem a hadseregi kémelhárítónál, háromszor huszonnégyet a fronti kémelhárítónál, ahol cellatársaim már kioktattak (a nyomozók furfangjairól, a fenyegetésekről, a verésről; arról, hogy akit egyszer letartóztattak, azt többé nem engedik ki, hogy a minimum tíz év) – mint valami csoda folytán, íme, kijutottam, s már négy napja járok-kelek, mint aki *szabad, szabadok* közt, pedig az oldalam nyomta már a rothadt szalmát a kübli mellett, szemem látta már a helybenhagyottakat s álmatlanokat, fülem hallotta már az igazat, szám kóstolta már a börtönlevest – miért hallgatok hát? Miért nem világosítom fel a becsapott tömeget ebben az utolsó pillanatomban a nyilvánosság előtt?

Hallgattam Brodnyicában, a lengyel városban – de ott talán nem is értenek oroszul? Egy szót sem kiáltottam Bjelosztok utcáin – de a lengyeleknek ehhez talán nincs is semmi közük? Egy hangot sem ejtettem Volkoviszk állomásán, de hisz majdnem néptelen volt. Mint akinek rendben van a szénája, úgy sétáltam ezekkel a banditákkal a minszki peronon – de hisz az állomás még romokban hever. Most pedig a Fehérorosz metróállomás fehér kupolás emeleti kerek csarnokába húzom magam után a szmers-legényeket, a csarnok villanyfényben úszik, s lentről felfelé két párhuzamos mozgólépcsőn sűrűn összezsúfolva emelkednek egyenesen felénk a moszkvaiak. Úgy látszik, rám sem néznek. Végtelen szalagként érkeznek onnan, a nemtudás mélyéről, vonulnak, vonulnak, fel, hozzám a ragyogó kupola alá, hallani az igazat, ha csak egy szócskát is – hogy lehet, hogy én meg hallgatok?!…

Legalább egy tucat tetszetős érve van kéznél mindenkinek, – miért cselekszik helyesen, hogy nem áldozza fel magát.

Némelyek még bíznak a szerencsés kimenetelben s félnek, hogy a kiabálással mindent elrontanak (hisz nem jutnak hozzánk hírek a másvilágról, ezért nem tudjuk, hogy az elfogatás pillanatában már úgyis eldőlt a sorsunk, mégpedig a legrosszabb változat irányában, s azon már úgysem lehet rontani). Mások még nem jutottak el az érettségnek arra a fokára, hogy tudnák, mi mindent kellene odakiáltani a népnek. Hiszen csak a forradalmárok ajkán vannak mindig készenlétben a jelszavak, hogy alkalomadtán kitörjenek, de honnan vegye azokat a békeszerető kispolgár,

aki semmiben sincs elkötelezve? Ő egyszerűen NEM TUDJA, MIT kiáltson. S végül vannak olyanok is, akiknek annyira túlcsordul a szívük, akiknek a szeme már túl sokat látott ahhoz, hogy néhány összefüggéstelen kiáltásban egyszerre kiönthessék ezt a tengert.

Én pedig… nekem még más okom is van a hallgatásra. Mert ezek a moszkvaiak, akik itt két mozgólépcső fokain tolonganak, nekem még mindig túlságosan kis tömeg, még mindig *kevés!* Kétszáz, kétezer kétszáz meghallja itt a kiáltásomat – de mi lesz a kétszázmillióval?… Mert homályosan érzem, hogy valamikor kétszázmilliónak fogok odakiáltani.

Közben pedig, míg ki sem nyitom a számat, a mozgólépcső feltartóztathatatlanul szállít a pokol fenekére.

Hallgatok az Ohotnij Rjad metróállomáson is.

Nem kiáltok a Metropol hotelnél sem.

Nem hadonászok a Golgotán sem, a Lubjanka téren…

*

Az én letartóztatásom valószínűleg a legkönnyebb fajta volt, amit csak ember elképzelhet magának. Nem ragadott ki szeretteim öleléséből, nem szakított ki a szívünknek kedves otthoni környezetből. Tespedt európai februárban szippantott el a Balti tenger egy keskeny földnyelvéről, ahol vagy mi fogtuk körül a németeket vagy azok minket – s nem fosztott meg mástól, csak megszokott hadosztályomtól s a háború utolsó hónapjainak jeleneteitől.

A brigádparancsnok behivatott a parancsnokságra, valami ürüggyel elkérte a pisztolyomat, én átadtam, nem gyanítva semmi csalafintaságot, s a mozdulatlan feszültségből, a tiszti körlet sarkából hirtelen előrohant két kémelhárítós, néhány ugrással `átvágott a szobán, s egyszerre négy kézzel ragadta meg a sapkacsillagot, a váll-lapokat, a derékszíjat s a tábori táskát, miközben drámai hangon kiáltotta: „Le van tartóztatva!”

S én, tetőtől talpig megperzselve, megtépázva nem találtam ki semmi okosabbat, csak ezt: – Én? Miért?

Bár erre a kérdésre általában nincs felelet, csodák csodája, én feleletet kaptam. Ezt már csak azért is meg kell említeni, mert annyira eltér a nálunk uralkodó szokástól. Alighogy befejezték kopasztásomat a kémelhárítók, akik a táskával együtt birtokukba vették írásaimat is, politikai eszmefuttatásokat, s mivel a német belövésektől rázkódó ablaküvegek igyekvésre nógatták őket, a lehető leggyorsabban vonszoltak a kijárat felé –

hirtelen felzendült mögöttem egy erős hang, mely engemet szólított – igen, azon a süket szakadékon át, mely köztem és a hátramaradók közt tátongott s mely attól a súlyosan lezuhanó szótól támadt: „letartóztatva”; azon a pestises övezeten át, melyen egy mukkanás sem bátorkodott többé átszivárogni, érkeztek hozzám a brigádparancsnok elképzelhetetlen, regébe illő szavai:

– Szolzsenyicin! Jöjjön vissza!

Én pedig egyetlen kurta rántással kitéptem magam a szmers-legények kezéből és visszaléptem a parancsnok elé. Nem nagyon ismertem őt, sohasem ereszkedett le hozzám egyszerű beszélgetésre. Számomra mindig csak rendelkezést, parancsot, bosszúságot fejezett ki az arca. De most töprengőn megenyhült – a szégyentől-e, hogy akarata ellenére részese lett egy piszkos ügynek? Vagy hogy fölébe emelkedjék egyszer az életét kitöltő szegényes fegyelemnek? Tíz nappal korábban majdnem sértetlenül vontam ki felderítő ütegemet abból a „zsákból”, melyben bennrekedt az ő tüzérhadosztálya, tizenkét nehéz ágyú – s most meg kellett tagadnia egy lepecsételt papírfecni kedvéért?

– Van önnek… – kérdezte megnyomva a szót – van önnek egy barátja az Első Ukrajnai Fronton?

– Ez tilos!… Önnek nincs joga! – kiáltott az ezredesre a kémelhárítós kapitány és az őrnagy. Rémülten lapult meg a sarokban törzstiszti kar, mint akik félnek osztozni a brigádparancsnok hallatlan könnyelműségében (a politikai osztályosok pedig máris készültek, hogy *anyagot* gyűjtsenek a parancsnok ellen). De nekem elég volt ennyi: rögtön megértettem, hogy iskolatársammal való levelezésem miatt tartóztattak le, s tudtam, honnan várható a veszély.

Itt aztán meg is állhatott volna Zahar Georgijevics Travkin! De nem! Továbbment, hogy saját maga előtt bizonyítsa erkölcsi tisztaságát s gerincességét; fölállt az asztal mellől (azelőtt, abban az előző életben sohasem állt fel, hogy elém jöjjön), kezét nyújtotta a pestises övezeten át (mikor még szabad voltam, sohasem nyújtott kezet), s kézszorítás közben, a tisztikar néma rémületére, bátran, tagoltan mondta, miközben a mindig szigorú arc melegen fordult felém:

– Sok szerencsét kívánok önnek, kapitány.

Pedig én akkor már nemcsak hogy kapitány nem voltam, hanem a nép leleplezett ellensége voltam (mert nálunk rögtön a letartóztatás pillanatában

tökéletesen le van leplezve minden letartóztatott). Így hát ő az ellenségnek kívánt szerencsét?

Rezegtek az ablaktáblák. Kb. kétszáz méternyire német belövések szaggatták fel a földet, arra emlékeztetve, hogy *ilyesmi* nem történhetett volna beljebb a mi országunkban, a rendezett körülmények búrája alatt, csupán a közeli s mindenkit egyformán fenyegető halál légkörében.[5]

Ez a könyv nem a saját életemről szóló visszaemlékezéseknek van szánva, ezért nem is mesélem el semmihez sem hasonlítható letartóztatásom szórakoztató részleteit. Azon az éjszakán a szmersek végképp lemondtak arról, hogy kiismerjék magukat a térképen (nem is ismerték ki magukat soha rajta), s szeretetreméltóan nekem adták át, azzal a kéréssel, hogy magyarázzam el a sofőrnek, hogy jutunk el a hadsereg kémelhárító osztályára. Magam vittem el magamat és őket ebbe a börtönbe, s hálából rögtön szigorított zárkába dugtak közönséges cella helyett. De már erről a német parasztházban lévő spájzról, mely átmenetileg a szigorított szerepét töltötte be, mégsem szabad nem szólnom.

Kb. emberhosszúságú volt, szélessége pedig… három fekhetett benne szűkösen, négy pedig összepréselve. Hogy-hogy nem, én lettem a negyedik, már éjfél elmúlt; mikor belöktek, a három ott fekvő álmában fintorgott rám az olajmécs világánál és odébb mozdult. Nyolc csizma és négy köpeny az ajtó felől: így hevertünk ott a padló pozdorjává taposott szalmáján. Ők aludtak, én kínlódtam. Minél önérzetesebb voltam fél napja mint kapitány, annál fájdalmasabban esett összepréselődni ennek a zárkának az alján. Egyszer-kétszer felébredtek a fiúk arra, hogy elzsibbadt az oldaluk, olyankor egyszerre fordultunk át a másik oldalunkra. Reggel fölébredtek, ásítoztak, krákogtak, fölhúzták a lábukat, áthúzódtak a sarkokba, s kezdődött az ismerkedés.

– Hát te, miért?

De a szmers mérgezett tetője alatt engem akkor már megcsapott valami homályos gyanakvás szellete, s adtam az együgyű csodálkozót:

– Fogalmam sincs róla. Talán megmondják a bitangok?

De cellatársaim, tankosok, fekete, puha sisakkal, nem titkolóztak. Három becsületes, egyszerű katonaszív, abból az emberfajtából, melyet a háborús években megszerettem, lévén magam bonyolultabb is, rosszabb is. Tiszt volt mind a három. Vad erőszak tépte le az ő váll-lapjaikat is, itt-ott cérnacsomók meredeztek a feltépett szövetből. Nyűtt gimnasztyorkáikon világos foltok: a felvarrott rendjelek nyomai, arcukon és kezeiken feketés-

vöröses forradások: sebesülések és megpörkölések emlékei. Vesztükre hadosztályuk idejött felfrissíteni állományát, éppen abba a faluba ahol a 48-as hadsereg Szmers-kémelhárító részlege állomásozott. Kilúgozva a tegnapelőtti csatától tegnap felöntöttek a garatra, s a falu kertjei alatt betörtek egy fürdőházba, mert észrevették, hogy két tűzrőlpattant leányzó ment be fürödni. A lányoknak sikerült félig öltözötten elfutni az ő nehezen engedelmeskedő részeg lábaik elől. Csakhogy az egyik lány nem akárki volt, hanem a Hadsereg Kémelhárító parancsnokának a szeretője.

Úgy bizony! Már három hete Németország területén folytak a harcok, és mindnyájan tudtuk ha német a lány, meg lehet erőszakolni s utána agyonlőni, s ez szinte hőstett-számba megy; ha lengyel vagy éppen elhurcolt orosz nő – ezeket akár meztelenre vetkőztetve hajkurászhatjuk a kerteken át és rácsapkodhatunk a combjukra tréfa és mulatság az egész. De mivelhogy ez a nő a kémelhárító parancsnok „hadi-tábori felesége”, holmi vonal mögötti őrmester rögtőn zordul letépte miatta három tűzvonalbeli tiszt rangjelzéseit, melyeket a fronton kiadott napiparancs hagyott jóvá, megfosztotta őket rendjeleiktől, melyeket a Legfelső Tanács Elnöksége bocsátott ki, most e harcosokat, akik végigverekedték a háborút s talán több ellenséges lövészárok-vonalat áttörtek, ítélet várja a haditörvényszéken, mely az ő harckocsijuk nélkül el sem jutott volna ebbe a faluba.

Eloltottuk a mécset, mert már úgyis elhasználta minden levegőnket. Az ajtóba levelezőlap nagyságú leső volt vágva, ferde fény esett be rajta a folyosóról. Mintha csak aggódtak volna, hogy a kezdődő napon túl nagy lesz a tágasság a cellánkban, azon nyomban *bevetették* az ötödiket. A Vörös Hadsereg katonaköpenyében lépett be, meglehetősen új volt rajta, a sapkája is új, s mikor a leső elé áll piszeorrú fiatal arcot láttunk piros orcákkal.

– Honnan jöttél, testvér? Ki vagy, mi vagy?

– Onnan túlról – felelte hetykén. – Kém vagyok.

– Ne viccelj! – ámuldoztunk. (Hogy valaki kém legyen s ráadásul maga beszéljen róla – ilyesmit még Sejnyin és a Tur testvérek sem írtak!)

– Miféle viccek lehetségesek háborús időben! – sóhajtott elgondolkodva a legényke. – De idehallgassatok! Most megtanulhatjátok, hogyan lehet hazajönni a hadifogságból.

Éppencsak hogy belekezdhetett a meséjébe, hogyan csempészték át a németek a fronton egy nappal korábban, hogy itt kémkedjen és hidakat robbantson, de ő azonnal a legközelebbi zászlóaljra ment, hogy megadja magát; a kialvatlan, elcsigázott zászlóaljparancsnok azonban nem hitte el,

hogy kém és az ápolónővérhez küldte, hogy adjon neki tablettát – mikor egyszerre újabb élmények rohantak bennünket.

– Latrinára! Kezeket hátra! – kiabált be a kitárt ajtón egy főtörzs, aki nyugodtan elhúzogathatta volna a 122 milliméteres ágyú orrát.

Körben a parasztudvaron már fel volt állítva a géppisztolyosok gyűrűje, a nekünk kijelölt ösvényt őrizték, mely megkerülte a pajtát. Bennem forrt a méreg, hogy egy senkiházi főtörzs merészel parancsolgatni nekünk, tiszteknek, hogy „kezeket hátra", de a tankosok hátratették a kezüket, s én mentem utánuk.

A pajta mögött volt egy kis négyzetes elkerített hely, ahol még nem olvadt el a letaposott hó, egészen el volt borítva az emberi ürülék halmaival, oly szabálytalanul és sűrűn az egész területen, hogy nem volt könnyű feladat helyet találni két lábnak – lekuporodni. De azért csak sikerült a helyválogatás, és mind az öten lekuporodtunk, az egyik itt, a másik ott. Két géppisztolyos mogorván ránk szegezte fegyverét, amint ott guggoltunk, a főtörzs pedig alig egy perc múlva élesen sürgetni kezdett:

– No siessünk, siessünk! Nálunk ezt gyorsan szokás végezni!

A közelemben ült az egyik tankos, Rosztovból való nagydarab, komor főhadnagy. Arca fekete volt a rárakódott fémpor-rétegektől vagy a füsttől, de egy hosszú vörös forradás jól kivehető volt rajta.

– Hol van az a *nálatok*? – kérdezte csendesen, semmi hajlandóságot nem mutatva arra, hogy visszasiessen a petróleumtól bűzlő zárkába.

– A SZMERS kémelhárítónál! – vágta rá a főtörzs büszkén és hangosabban, mint a helyzet megkívánta. (A kémelhárítók szörnyen kedvelték ezt az ízléstelen mozaikszót, melyet a „szmerty spionam"-ból (halál a kémekre) tákoltak össze. Rémületet keltőnek találták.)

– Nálunk pedig lassan! – mondta megfontoltan a főhadnagy. Sisakja hátracsúszott, fedetlenül hagyva még lenyíratlan haját. Fronton cserzett hátulját odatartotta a kellemes, hűvös szellőnek.

– Hol van az a *nálatok*? – recsegte a főtörzs, hangosabban, mint szükséges.

– A Vörös Hadseregben – felelte teljes nyugalommal guggoltából a főhadnagy, végigmérve pillantásával az „ágyúvontatót", aki adós maradt a felelettel.

Ilyenek voltak az én első szippantásaim a börtön-levegőből.

2.
Csatorna- s lefolyórendszerünk története

Ha manapság a Személyi kultusz önkényéről beszélnek, újra meg újra az ominózus 37-38-as évekre történik utalás. Úgy kezdik emlegetni ezt a kort, mintha sem korábban sem később nem lettek volna bebörtönzések, csak éppen 37-38-ban.

Bár semmiféle statisztika sincs a kezemben, mégsem félek, hogy tévedek, mikor kimondom a 37-38-as hullám nem volt az egyetlen s nem is a legfőbb, hanem talán csak egyike annak a három nagy hullámnak, amely repedésig feszítette börtön-rendszerünk komor, bűzlő csatornacsöveit.

A korábbiak közül ott van. a 28-30-as évek hulláma, akkora, mint a derék Ob folyam; ez sodort majával a tundrára és a tajgára mintegy tizenötmillió parasztot ha nem többet). De a paraszt keveset beszél s még kevesebbet ír, nem panaszkodik s nem is emlékezik írott művekben. velük a nyomozók sem kínlódtak éjeken át, nem vesztegettek rájuk jegyzőkönyveket, elég volt a községi tanács határozata. Tovaömlött ez az ár, magába itta a jeges föld, úgy hogy erre még a leghevülékenyebb elmék is alig emlékeznek. Mintha csak fel sem sebezte volna az orosz lelkiismeretet. Pedig hát nem volt ennél súlyosabb bűne Sztálinnak (s nekünk mindnyájunknak sem).

A későbbiek közül ott van a 44-46-os évek hulláma, akkora, mint a derék Jeniszej: egész nemzetiségeket hajtottak át a lefolyó csöveken s egyéb milliókat, az értünk s miattunk hadifogságot szenvedőket, a Németországba hurcoltakat, majd visszatérteket. (Így égette ki Sztálin a nép sebeit, hogy minél gyorsabban behegedjenek, hogy még pihentetni, lélegzethez juttatni, gyógyítani se kelljen a nemzet testét.) De ez a hullám is többnyire egyszerű embereket sodort el, akik nem írtak emlékiratokat.

A 37-es év hulláma azonban olyan embereket is elragadott s a szigetekre szállított, akiknek pozíciójuk, politikai szerepük, képzettségük volt. E körökből számosan maradtak a városban olyanok, akik sérelmet szenvedtek, és mennyi értett a tollhoz! Ezek most mind kórusban írnak, mesélnek, s mind 37-et emlegetik! Ez a nemzeti keserűség Volgája!

De mondhatod a krimi tatárnak, a kalmüknek vagy a csecsennek, hogy „harminchét” – csak a vállát vonogatja. S mi Leningrádnak harminchét, mikor azelőtt volt már harmincöt is? Hát az „ismétlőknek” és a baltiaknak

nem volt rosszabb 48-49? S ha a szememre hányják a stílus és a földrajz ínyencei, hogy kihagytam néhány orosz folyót és nem neveztem meg minden hullámot, ide vele, adjatok még papírt! Jut is, marad is még a hullámokból.

Tudjuk, hogy minden Szerv elsorvad, amit nem használnak.

Mivel pedig azt is tudjuk, hogy a Szervek (ezzel az utálatos szóval nevezték meg magukat), melyeket minden élők fölé emeltek – magasztaltak, nem vesztettek még csak egy kis csápocskát sem, ellenkezőleg, egyre újakat növesztettek, izomzatuk folyvást erősödött, ebből könnyű kikövetkeztetni, hogy ÁLLANDÓAN gyakorolták őket.

A csövekben a hullámlökések időnkint sűrűbbek, máskor ritkábbak voltak a tervezettnél, de mindig voltak, s a börtöncsatornák sohasem maradtak üresen. Vér, verejték, vizelet – mi magunk voltunk beléjük facsarva – bugyogott bennük szüntelen. Ennek a csatornarendszernek a története egyetlen szakadatlan benyelés és tovahömpölygés, csupán a magas vízállás váltakozott az alacsonnyal, hol több, hol kevesebb patak folyt össze, csobogtak a csermelyek, erek, vizes árkok és ereszcsatornák, magukkal ragadva egy-egy magányos cseppet is.

Ez a korszakról-korszakra haladó felsorolás, melyben egyaránt említés történik a letartóztatottak millióiból összeálló nagy folyamokról és az egyszerű áldozatok tízes-húszas csoportjainak észre alig vehető patakocskáiról – még nagyon is tökéletlen, szegényes, saját múltba hatoló képességem korlátalt viseli magán. Sok kiegészítésre lenne itt még szükség olyanok részéről, akik adatok birtokában vannak s még élnek.

Egy ilyen felsorolásnál az ELKEZDÉS a legnehezebb. Azért is, mert minél távolabbi évtizedre megyünk vissza, annál kevesebb a szemtanú, a szóhagyomány vagy elnémult, vagy elhomályosult, krónikák pedig nincsenek, vagy zár alatt vannak. De azért is, mert nem egészen igazságos egy kalap alá venni a rendkívüli elvadulás éveit (a polgárháborút) a béke első éveivel, amikor könyörület lett volna elvárható.

De még mielőtt bármily polgárháborúra került volna a sor, szemmel látható volt, hogy Oroszország, az adott népesség-szerkezet mellett, nem alkalmas semmiféle szocializmusra, hogy teljesen meg van fertőzve. A diktatúra a kadetokra (alkotmányos demokratákra) mérte első csapásai egyikét (a cárizmus alatt a forradalom, a proletárhatalom alatt a reakció legveszélyesebb bacilusgazdáinak tartották őket). 1917 november végén az Alkotmányozó Nemzetgyűlés első befejezetlen ütésszaka idején a

kadetpártot törvényen kívül helyezték és megkezdték tagjai letartóztatását. Körülbelül ugyanakkor foganatosították az Alkotmányozó Nemzetgyűlés Szövetségének és a „katonák egyetemének” felszámolását is.

Ismerve a forradalom eszméjét és szellemét, könnyű arra a következtetésre jutni, hogy ezekben a hónapokban Kreszti, Butirki s egyéb hasonló vidéki börtönök nagytőkésekkel, tekintélyes társadalmi tényezőkkel, tábornokokkal és tisztekkel voltak tele, továbbá a minisztériumok és az egész államapparátus hivatalnokaival, akik nem követték az új hatalom rendelkezéseit. A cseka egyik első operációja a Tisztviselők Összoroszországi Szövetsége sztrájkbizottságának letartóztatása volt. Az NKVD egyik első köriratában, 1917-ből, ez áll: „Tekintettel a hivatalnoki szabotázsra, ….a helyszínen kell maximális öntevékenységet kifejteni, nem riadva vissza elkobzástól, erőszak alkalmazásától és letartóztatásoktól sem.”[6]

S bár V. I. Lenin 1917 végén a „szigorú forradalmi rend” megalapozása céljából „a részegesek, huligánok, ellenforradalmárok és egyéb személyek anarchista kísérleteinek könyörtelen elnyomását” követelte[7], azaz az Októberi forradalom fő veszélyeztetőit a részegesekben látta, s az ellenforradalmárok csak valahol a harmadik sorban kullognak, – mégis ugyanő tágabb megfogalmazását is adta a feladatnak „Hogy szervezzük meg a versenyt” c. cikkében (1918. január 7-10). V. I. Lenin mint egyetlen közös nagy célt hirdette meg „az orosz föld megtisztítását minden kártékony rovartól”.[8] S rovarokon ő nem csak az osztályidegeneket értette, hanem, a „munkakerülő munkásokat” is, például a pétervári pártnyomdák szedőit. (Íme, mit jelent az időbeli távolság. Nekünk ma felfognunk is nehéz, azok a munkások, akik csak röviddel azelőtt lettek *diktátorokká*, miért mutattak rögtön hajlandóságot a saját érdekükben végzendő munka kerülésére). Továbbá: „…a nagyváros melyik negyedében, melyik gyárban, melyik faluban… nincsenek… szabotőrök, akik értelmiségieknek hívják magukat?”[9] Igaz, hogy Lenin a rovaroktól való megtisztítás különféle módszereit ajánlja ebben a cikkében: dutyizzák be őket, tisztíttassanak velük klozetokat, „elzárás után adunak nekik sárga cédulákat”, lőjék agyon a semmirekellőket; van választék is: börtönbüntetés vagy kényszermunka „a lehető legsúlyosabb fajtából”. [10] Bár így sorra veszi és megjelöli a büntetés általános fajtait, Vlagyimir Iljics azt ajánlja, hogy a tisztogatás legjobb módjainak kitalálását tűzzék ki verseny tárgyául „a kommunák és faluközösségek” között.

Hogy kik estek bele a rovaroknak ebbe a széles osztályába, azt ma már nem lehet tökéletesen kinyomozni, nagyon is egyenetlen volt Oroszország népesség-képlete, voltak teljesen haszontalan s ma már feledésbe ment apró csoportok is. Rovarok voltak természetesen a zemsztvo-tagok. Ugyancsak azoknak számítottak a „kooperátorok” is. Aztán minden háztulajdonos. Nem kisszámú rovar volt a gimnáziumi tanárok között. Csupa rovar ült az egyházközségi tanácsokban, rovarok énekeltek a templomi kórusokban. A papok mind rovarok voltak, de még inkább a szerzetesek és apácák. De azok a tolsztojánusok is, akik ha szovjet szolgálatba léptek vagy mondjuk a vasútnál kaptak munkát, nem tették le a kötelező esküt, még hozzá írásban, hogy *fegyverrel* a kezükben fogják védeni a szovjethatalmat – ezzel le is leplezték rovar-voltukat (még látni fogjuk az ellenük folytatott pereket). A vasutakról lévén szó: nagyon sok rovar rejtőzködött vasutas egyenruha alatt, ezeket feltétlenül *ki kellett irtani*, némelyikre jól *odacsapni*. A távírászok pedig valami okból egész tömegükben megátalkodott rovarok voltak, nem szimpatizáltak a szovjetekkel. Nem lehet semmi jót mondani a VIKZsEL-ről (az Összoroszországi Vasutas-szakszervezet végrehajtó bizottságáról) sem, de a többi szakszervezetről sem: legtöbbször ezek is tele voltak a munkásosztállyal szemben ellenségesen érző rovarokkal.

Már azok a csoportok is, amelyeket felsoroltunk, óriásira növelik az éveken át folyó tisztogatások áldozatainak számát.

Hát még az a sok átkozott értelmiségi, azok a helyüket nem találó diákok, különféle csodabogarak, igazságkeresők és félnótások, akiktől már Nagy Péter meg akarta tisztogatni Oroszországot, s akik mindig akadályai voltak egy jól berendezett, szigorú kormányzatnak.

Lehetetlen lett volna végrehajtani ezt a gyógyító tisztogatást, pláne háborús körülmények között, ha ragaszkodtak volna elavult törvényszéki formaságakloz és jogi normákhoz. Ezért egy teljesen új módozatot vezettek be: *a törvényszéken kívüli bíráskodást*. Ezt a hálatlan munkát önfeláldozó módon a VCsK, a cseka vállalta (Összoroszországi Rendkívüli Bizottmány), belőle lett a Forradalom Őre az emberiség történetében egyedülálló büntető szerv, mely egy kézben egyesítette a felügyeletet, a letartóztatást, a kivizsgálást, a vádat, a bíráskodást s az *ítélet* végrehajtását.

1918-ban, hogy ezzel is siettessék a kultúrforradalom győzelmét, fosztogatni s törni-zúzni kezdték a védőszentek ereklyéit s rabolni a templomi kincseket. A feldúlt templomok és kolostorok védelmére népfölkelések törtek ki. Itt is, ott is félreverték a harangokat s a

pravoszlávok összecsődültek, egyik-másik botot is ragadva. Természetesen, némelyeket a helyszínen *fel kellett koncolni*, másokat le kellett tartóztatni.

Most hogy az 1918-20-as évekről elmélkedünk, kétségben vagyok afelől, hozzászámítsuk-e a letartóztatás-hullámokhoz azokat, akiket agyonütöttek, mielőtt még a börtöncellát elérték volna? S milyen cím alatt számoljunk el azokról, akiket a Szegénybizottságok *tisztogattak* ki a falutanács grádicsa mögött vagy a hátsó udvarban? Betehették-e lábukat a Szigetcsoport földjére azoknak az összeesküvéseknek a részesei, amelyeket tömegével lepleztek le minden kormányzóságban (kettőt Rjazanban, egyet-egyet Kosztromában, Visnyij Volcsokban, Velizsben, többet Kijevben, Moszkvában, egyet Szaratovban, Csernyigovban, Asztrahanban, Szeligerben, Szmolenszkben, Bobrujszkban, Tambovban, Kavalerijszkben, Csembarszkban, Velikije Lukiban, Msztyislavlban és másutt), vagy nem sikerült betenniük a lábukat s ezért nem is tárgyai jelen kutatásunknak? Nem térünk ki hírhedt zendülések elnyomására sem (Jaroszlavban, Muromban, Ribinszkben, Arzamaszban); sok eseményt csak a nevéről ismerünk – például a „kolpinszki kivégzéseket” 1918 júniusában – kiket végeztek ki s miért? És hova számítsuk ezt?

Nem kis nehézség annak eldöntése sem, tárgyunkhoz: a börtönhullámokhoz számítsuk-e vagy a Polgárháború számlájára könyveljük el a *túszok* tízezreit, akik személyükben semmit sem vétettek, egyszerű, békés polgárok voltak, akiknek a neve még ceruzával sem volt felírva sehol, akiket csupán megfélemlítés céljából fogtak el a harcoló ellenség vagy a fellázadt tömeg helyett? 1918. aug. 30. után az NKVD parancsban szólította fel helyi szervezeteit, hogy „haladéktalanul tartóztassák le az összes jobboldali szociálforradalmárokat, a polgárok és a tisztek közül pedig jelentékeny számú túszt szedjenek”.[11]

(Hogy is lett volna, ha például az Alekszandr Uljanov-csoport cár elleni merénylete után nem csak magát a csoportot tartóztatták volna le, hanem *minden* oroszországi diákot és jelentékeny számú zemsztvo-tagot is?) A Honvédelmi Tanács 1919 febr. 15-i határozata alapján – nyilván Lenin elnöklése alatt – megbízzák a csekát és az NKVD-t, hogy szedjenek túszokat ama helységek *parasztjai közül*, amelyekben a vasutak hótól való megtisztítása „nem teljesen kielégítően folyik”, s hozzáteszik, „hogy ha pedig nem hajtják végre a hó eltakarítását, lőjék agyon a túszokat”.[12] Az SzNK (Népbiztosok Tanácsa) 1920-ban kiadott határozata engedélyezte túszok szedését a szociáldemokraták soraiból is.

De még ha csak a szorosabb értelemben vett letartóztatásoknál maradunk is, rá kell mutatnunk arra, hogy már 1918 tavaszától kezdve hosszú éveken át szakadatlan hullámokban követték egymást a „szocialista árulók”. Mindezek a pártok: eszerek, mensevikek, anarchisták, népi szocialisták – évtizedeken át csak álcázták magukat forradalmároknak, álarcot viseltek, – még mikor börtönbüntetést vállaltak, akkor is színleltek. Csak a forradalom rohamos előnyomulása közben lepleződött le egy csapásra e szocialista árulók burzsoá mivolta. Természetesen, folyamatba kellett tenni letartóztatásukat! Hamarosan a kadetok (alkotmányos demokraták) után, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlatása után, a Preobrazsenszki s egyéb ezredek lefegyverzése után, lassacskán, előbb szép csendesen kezdték összeszedni az eszereket, majd a mensevikeket is. 1918. jún. 1-től, miután az összes tanácsokból kizárták őket, már sűrűbben s szervezettebben folytak ezek a letartóztatások. Július 6-tól a baloldali szociálforradalmárokat is sorra kerítették, ezek ravaszabbak voltak és tovább játszották ki magukat a proletariátus egyetlen következetes pártja szövetségeseinek. Ettől kezdve nem kellett egyéb, mint hogy valamelyik üzemben, valamelyik kisvárosban munkászavargások, elégedetlenkedések, sztrájkok forduljanak elő (sok ilyen volt 1918-ban, 1921 márciusában Pétervárt s Moszkvát rázták meg, majd Kronstadtot, s kikényszerítették az új gazdaságpolitika, a NEP bevezetését): a megnyugtatási kísérletekkel, engedményekkel, a munkások jogos követeléseinek kielégítésével egyidejűleg a cseka szép csendesen, éjszaka, összefogdosta a mensevikeket és eszereket, mint a mozgolódások főkolomposait. 1918. nyarán, 1919 áprilisában és októberében tömegeket tartóztattak le anarchistákból. 1919-ben lecsukták az eszerek Központi Bizottságából mind, aki csak elérhető volt – ott is ültek Butirkiban egészen 1922-ig, tárgyalásukig. Ugyancsak 1919-ben ezt írta a mensevikekről Lacisz, egy cseka-vezető: „Az ilyen emberek enyhén szólva utunkban vannak. Azért takarítjuk el őket az útból, hogy meg ne botoljunk bennük… Valami csendes helyecskére, a Butirkiba rakjuk őket, ott elüldögélhetnek, míg be nem fejeződik a munka harca a tőkével”.[13] Ugyancsak 1919-ben ültették le a pártonkívüli munkások gyűlésére delegált munkásokat is (ezért aztán el is maradt a gyűlés).[14]

Már 1919-ben a legnagyobb gyanakvással nézték azokat az oroszokat, akik külföldről hazatértek. („Miért jött haza? Milyen megbízatással?”) – Ezért csukták le, miután Franciaországból hazatértek, az orosz expedíciós csapattest tisztjeit.

Mikor 1919-ben széleskörű razziákat tartottak valódi és ál-összeesküvések leleplezésére („Nemzeti Központ”, „Katonai Összeesküvés”), Moszkvában, Pétervárott és más városokban *listáról lőtték agyon* az embereket (azaz szabadokat szedtek össze s vittek egyenesen kivégzésre), s csak úgy hányták börtönbe az intelligenciát, az ún. „kadetokhoz tartozó köröket”. Mit jelent ez a jelző: „kadetokhoz tartozó”? Azt, hogy nem monarchista és nem szocialista, azaz teljes mértékben a tudományos körök, az egyetemi oktatók, a művészek és irodalmárok, valamint az egész mérnöki kar. A szélsőséges írókon, a szocializmus teológusain és teoretikusain kívül az értelmiség többi része, azaz 80 százaléka „kadetokhoz tartozó” volt. Odatartozott például Lenin véleménye szerint Korolenko is, „nyavalyás nyárspolgár, burzsoá előítéletek foglya”,[15] „nem lenne kár, ha ilyen ún. tehetségek pár hetecskét a börtönben töltenének”.[16] Egyes letartóztatón csoportokról Gorkij tiltakozásaiból értesülünk. 1919. szept. 15-én Iljics ezt feleli neki: „…tudjuk, hogy nálunk is fordultak elő tévedések”, de „mondd már! hát ez is szerencsétlenség? Ez is igazságtalanság?” – és azt tanácsolja Gorkijnak, hogy „ne pazarolja erejét a rothadt értelmiség miatti nyafogásra”.[17]

1919 januárjában bevezették az élelmiszerkorlátozást, és rekviráló osztagokat szerveztek a készletek begyűjtésére. Ezek mindenütt a falu ellenállására találtak, mely hol nyakasságban, hol viharos jelenetekben nyilvánult meg. Ennek az ellenszegülésnek a letörése, nem számítva a helyszínen agyonlőtteket, ugyancsak a letartóztatottak bőséges áradatát eredményezte két év alatt.

Szándékosan mellőzzük itt a cseka, a spec. – különítmények és forradalmi törvényszékek őrleményének azt a hatalmas hányadát, mely a front-eltolódásokkal, városok és területek meghódításával volt kapcsolatos. Az NKVD-nek ugyanaz az 1918. aug. 30-án kelt direktívája utasítást ad „mindazoknak feltétlen agyonlövetésére, akik fehérgárdista tevékenységben vettek részt.” De néha belezavarodik az ember, hol is kellene meghúzni a határt. Ha 1920 nyaránál húzzuk meg, amikor a Polgárháború még nem egészen s nem mindenütt fejeződött be, de a Donnál már befejeződött, s épp onnan: Rosztovból és Novocserkasszkból tömegesen irányítják a tiszteket Arhangelszkbe, majd onnan uszályokon a Szolovecki lágerba (mondják, néhány uszály elsüllyedt a Fehér tengerben, egyébként a Kaspi tengerben is) – még a polgárháborúhoz kell-e számítani mindezeket vagy már „békés építőmunka kezdetéhez”? Ha ugyanabban az évben Novocserkasszkban

agyonlövik egy tiszt állapotos feleségét férjének rejtegetése miatt, ezt milyen rubrikába kell beírnunk?

1920. májusában megjelent a Központi Bizottság rendelete „a hátorszságban folytatott aknamunkáról”. Tapasztalatból tudjuk, hogy minden ilyen rendelet a letartóztatások újabb hullámát indítja meg, s külső ismertetőjegye egy ilyen hullámnak.

Mind e hullámok útnak indítását különösen megnehezítette (de egyben különös rangra is emelte) az a körülmény, hogy 1922 előtt még csak nem is volt büntetőtörvénykönyv, de még rendszerbe foglalható szabályok sem, egyedül s kizárólag a forradalmi jogérzék vezette (de az mindig tévedést kizáróan) az elkobzókat és csatorna-építőket abban, hogy kiket kell elfogni s mit kell velük csinálni.

Ebben az áttekintésben nem tesszük vizsgálat tárgyává a közönséges bűntényesek s a megrögzött bűnözők részét a börtön-hullámokban, ezért csak megemlítjük, hogy az általános ínség s nélkülözés egy olyan korban, amelyben az egész közigazgatás, annak intézményei s minden törvény átszervezés alatt állt, csak a lopások, rablótámadások, erőszaktételek, megvesztegetések s áruközvetítések (spekulációk) számának hatalmas növekedését vonhatta maga után. Bár ezek a kriminológiai bűntények nem veszélyeztették annyira a Köztársaság létét, részben ezeket is üldözték, s a belőlük származó hullámok hozzájárultak az ellenforradalmár-folyamok duzzasztásához. Ami pedig a spekulációt illeti, az különben is politikai bűnténynek számított, ahogy erre a Népbiztosok Tanácsának 1918. júl. 22-én kelt határozata, Lenin aláírásával, rámutatott: „Akik pedig vétkeseknek bizonyulnak a Köztársaság monopóliumának fenntartott élelmiszer eladásban; vásárlásban vagy eladás céljából való tárolásban, s mindezt foglalkozásszerűen űzik (*a paraszt tárolja a gabonát, hogy foglalkozás-szerűen eladja – mi más lenne az ő foglalkozása? – A. Sz.*) azoknak büntetése tíz évnél nem kevesebb szabadságvesztés, egyesítve a legsúlyosabb kényszermunkával, valamint minden vagyonuk elkobzása”.

Ettől a nyártól kezdve az agyonnyomorított falu évről-évre beszolgáltatta egész termését, minden ellenszolgáltatás nélkül. Az eredmény: ismétlődő parasztfelkelések, [18] s leverésük nyomán újabb letartóztatások. 1920-ból ismerjük (dehogy ismerjük!) a Szibériai Parasztszövetség elleni eljárást, 1920 végére esik a tambovi parasztfelkelés megelőző szétzúzása. (Ott nem volt bírósági eljárás.)

De az igazi nagyszabású embervadászat csak 1921. júniusában indult meg a tambovi falvakban. Az egész tambovi kormányzóságot telerakták koncentrációs táborokkal, ezekbe gyűjtötték össze a felkelésben részes parasztok családtagjait. A nyílt mezőből nagy darabokat kerítettek el cölöpökkel és tüskésdróttal, s három héten át ott tartottak minden családot, amelynek férfitagjai feltehetőleg részt vettek a felkelésben. Ha a férfi három héten belül nem jelentkezett, hogy a saját feje árán kiváltsa övéit, a családot deportálták.[19]

Még korábban, 1921. márciusában szállították előbb a Péter-Pál erőd Trubeckoj bástya-börtönébe, majd a Szigetcsoportra a kronstadti felkelésben részt vett matrózokat; persze azok kivételével, akiket agyonlőttek.

Az 1921-es évet a cseka 10-es számú (jan. 8-án kelt) parancsa vezette be:, .Szigorítsuk megtorló intézkedéseinket a burzsoáziával szemben!” Szóval nem enyhíteni, hanem szigorítani kell – s ezt a polgárháború befejeződése után! Hogy milyen formákat öltött ez a Krím félszigeten, azt Volosin néhány verse örökítette meg számunkra.

1921. nyarán tartóztatták le a „Társadalmi Bizottság az éhezők megsegítésére” tagjait (Kuszkova, Prokopics, Kiskin és mások), akik az Oroszországot fenyegető hallatlan éhínség megelőzésére szervezkedtek. Hogy miért? Mert e táplálékot nyújtó kezek *nem azok* kezek voltak, amelyeknek meg volt engedve, hogy táplálékot nyújtsanak az éhezőknek. A bizottság elnöke, Korolenko, akit csak azért kíméltek meg, mert már a halálán volt „a legrosszabb fajta, még hozzá kormányzati szinten űzött suszterpolitikának” nevezi a bizottság szétrobbantását (levele Gorkijhoz, 1921. szept. 14.) (Ugyancsak Korolenko fontos adatot közöl arról is, milyen volt a börtön 1921-ben: „tífusszal van telítve”.[20] Megerősíti ezt Szkripnyikova is valamint mások, akik akkor ültek.

1921-ben már diákok ellen is adtak ki letartóztatási parancsokat (például a Tyimirjazev Akadémián a Je. Dojarenko-csoport ellen), mert „kritizálták a fennálló rendszert” (nem is nyilvánosan, csak egymás közti beszélgetésekben). Nyilván több ilyen eset is előfordult, mert a nevezett csoport kihallgatását maga Menzsinszkij és Jagoda végezte.

Ugyancsak 1921-ben nagyobb méreteket öltöttek a más pártok hívei ellen irányuló letartóztatások is. Persze már korábban leszámoltak Oroszország összes pártjaival, a győztes párt kivételével. (Vigyázz! Aki másnak vermet

ás…) De hogy visszavonhatatlan legyen a pártok pusztulása, maguknak a párttagoknak is, mégpedig test szerint is, el kellett pusztulniuk.

Egyetlen orosz állampolgár sem menekült meg sorsától, pusztulásra volt ítélve, ha egyszer más pártba talált belépni, nem a bolsevikokéba (hacsak nem sikerült neki, mint Majszkijnak és Visinszkijnek a hajótörésből egy szál deszkán átfutni a kommunistákhoz). Lehet, hogy nem tartóztatták le azonnal, elélhetett (veszélyességének fokától függően) 1922-ig, 32-ig sőt még 37-ig is, de a listák fönnmaradtak, a sor közelgett, a sor rákerült, s letartóztatták vagy csak szeretetreméltóan beidézték, s egyetlen kérdést intéztek hozzá: „Benne volt-e ettől – eddig…? (Néha kérdezték ellenséges tevékenységéről is, de az első kérdés volt a döntő, mint ez most évtized múltán teljesen világos előttünk.) További sorsa különféleképpen alakulhatott. Némelyek azonmód valamelyik hírholt cári gyűjtőfogházba jutottak (szerencsére a gyűjtők kitűnő állapotban maradtak fenn, s olyan szocialisták is voltak, akik ugyanabba a cellába, ugyanazon felügyelők keze alá kerültek, akiket már ismertek). Másoknak száműzetést javasoltak, ó nem hosszú időre, csak két-három kis esztendőre. De még ennél is enyhébb büntetésként kaphatott csak „mínuszt” (néhány városra szóló tilalmat), maga választhatta meg tartózkodási helyét, de már legyen olyan szíves, horgonyozzon csak le ezen a helyen, s várja be a GPU határozatát?

Ez az operáció több éven át elhúzódott, mert csönd és észrevétlenség voltak leglényegesebb feltételei. Fontos volt megalkuvás nélkül megtisztítani Moszkvát, Pétervárt, a kikötőket, az ipari centrumokat, végül a vidéki járásokat, is minden szocialista elhajlótól. Egy grandiózus, hangtalanul folyó pasziánsz volt ez, amelynek szabályai teljességgel ismeretlenek voltak a kortársak számára s amelynek körvonalait csak most kezdjük sejteni. Valami messzetekintő értelem tervelte ki mindezt, valakinek céltudatos keze ragadott meg, egy pillanatig sem habozva, egy kártyát, amely három éven át hevert az egyik rakásban, hogy lágy mozdulattal egy másik rakásba tegye át. Azt, aki a gyűjtőfogházban ült, száműzetésbe utalta át (valahová jó messze), aki kitöltötte a maga „mínuszát”, azt is száműzetésbe (de messzebb, mint „mínusz”-városának szemhatára), egyik száműzetésből a másikba, aztán megint a gyűjtőbe (ezúttal nem ugyanabba), kifogyhatatlan türelem irányította a pasziánsz-rakó kezeket. Így minden zaj és jaj nélkül lassanként őrlődtek fel a más pártok hívei, megszakadt minden, kapcsolatuk azokhoz a helyekhez és személyekhez, ahol és akik korábban ismerték őket forradalmi

tevékenységükről. Így készítették elő észrevétlenül s következetesen azok megsemmisítését, akik valamikor a diákgyűléseken zajongtak s akik büszkén csörgették a cári rendszerben kapott bilincseiket.

E nagy „Pasziánsz-operáció” folyamán likvidálták a régi politikai foglyok jó részét, mert nem a szociáldemokraták, hanem éppen szociálforradalmárok és az anarchisták kapták a legsúlyosabb ítéleteket a cári bíráktól, éppen ezekből kerültek ki a régi fegyházak lakói.

A likvidálás sorrendje azonban igazságos volt: a húszas években felszólították őket egy nyilatkozat aláírására, melybon elítélik a pártjukat és annak ideológiáját. Némelyek megtagadták az aláírást – így természetesen belekerültek a likvidálandók első csoportjába, mások aláírták, s ezzel néhány évvel meghosszabbították az életüket. De azért könyörtelenül sort kerítettek rájuk is, és irgalom nélkül leválasztották az ő fejüket is a vállukról.[21]

1922 tavaszán az „ellenforradalom és a spekuláció leküzdésére alakult Rendkívüli Bizottmány, amely éppen akkor változtatta a nevét GPU-ra, elhatározta, hogy az egyházi ügyekbe is beleszól. Meg kellett ugyanis valósítani az egyházi forradalmat is, azaz leváltani a régi vezetőséget és olyannal pótolni, amely csak egyik fülével fordul az ég felé, a másikkal a Lubjankára figyel. Ilyennek ígérkeztek az Élő Egyház hívei, de külső segítség nélkül nem tudták megkaparintani az egyházi vezetést. Evégből letartóztatták Tyihon pátriárkát és kirakatpereket rendezlek, melyeket agyonlövetések követtek. Moszkvában azokat végezték ki, akik terjesztették a pátriárka felhívását, Pétervárott pedig Benjamin metropolitát, aki akadályozta az egyházi vezetés átjátszását az Élő Egyház kezébe. A kormányzóságokban és a járásokban itt is, ott is letartóztatták a metropolitákat és püspököket, és a nagy halak nyomában, mint mindig, rajokban következtek az apró halak: prépostok, szerzetesek és diakónusok, akikről az újságok már meg sem emlékeztek. Azokat börtönözték be, akik nem tették le az esküt az Élő Egyház diadalmas erejére.

A papi rend képviselői elmaradhatatlan részévé váltak a napi zsákmánynak: ősz hajuk és szakálluk ezüstösen csillogott minden Szoloveckre irányított transzportban.

A húszas évek elején estek áldozatul a teozófusok, misztikusok, spiritiszták különböző csoportjai is (Palen gróf csoportja jegyzőkönyvet vezetett a szellemekkel való társalgásról.), vallási egyesületek, Bergyájev köréhez tartozó filozófusok. Csak úgy mellékesen zúzták szét s börtönözték

be újra a „keleti katolikusakat” (Vlagyimir Szolovjov követőit), Abrikoszova A. I. csoportját. Szinte magától értetődik, hogy közönséges katolikusokat is csuktak be, például lengyel papokat.

Azonban a vallás gyökeres kiirtása országunkban, mely a húszas és a harmincas évek folyamán a GPU-NKVD legfontosabb céljai közé tartozott, csak maguknak a pravoszláv hívőknek tömeges letartóztatásával volt elérhető. Lázas buzgalommal fogták el, börtönözték be és hurcolták számkivetésbe a szerzeteseket és apácákat, akiktől oly sötét volt az a régi orosz világ. Letartóztatták és elítélték az egyházi aktívákat is. A kör egyre tágult, s végül már egyszerű világi hívőket is összefogdostak, öregeket, főleg asszonyokat, akik makacsul kitartottak hitük mellett s akiket aztán a kitelepítési helyeken, s a lágerokban hosszú évek múltán is „nővéreknek” hívtak.

Igaz, úgy állították be a dolgot, mintha nem hitükért magáért tartóztatták le s ítélnék el őket, hanem mert fennhangon hirdették meggyőződésüket s gyermekeiket is abban a szellemben nevelték. Mint Tánya Hodkevics írta:

> *Imádkozzál,* szabad*, de csak*
> *Isten hallja meg, ne más!*

(Ezért a versért tíz évet kapott a költőnő.) Szóval az embernek, bár meg van győződve arról, hogy birtokában van a vallási igazságnak, el kell rejtenie azt… saját gyermekei elől! A gyermek vallásos nevelését a 20-as években az 58:10-es paragrafus alapján ítélték meg, azaz mint ellenforradalmi agitációt! Igaz, a törvényszéken még egyszer lehetőséget adtak a vallás megtagadására. Előfordult, bár ritkán, hogy az apa belement ebbe, s otthon maradt, gyermekeit nevelni, a családanya pedig Szoloveckbe került (ezekben az évtizedekben a nők mindig nagyobb hitbeli állhatatosságról tettek tanúbizonyságot). Minden vallás-ügyben elítéltre tíz évet sóztak, ekkor ez volt a maximum.

(Ugyanezekben az években, különösen 1927-ben, mikor a jövő tiszta társadalma számára tisztogatták a nagyvárosokat, az „apácákkal” vegyesen prostituáltakat is küldtek Szoloveckbe. A bűnös földi gyönyör papnőinek enyhe paragrafust és három évet adtak. A transzport alatt, az átmenő-táborokban, de még Szoloveckben sem akadályozták őket a körülmények hivatásuk gyakorlásában a vezetőség tagjaival és a kísérő katonákkal, s három év múlva nehéz bőröndökkel tértek vissza oda, ahonnan elindultak.

De a vallásosoktól el volt zárva a lehetőség, hogy valaha is visszatérjenek gyermekeikhez, hazájukba.)

Már a korai húszas években feltűntek a tisztán nemzetiségi hullámok is – bár még nem voltak nagyok, ahhoz képest, hogy mekkora határterületekről jöttek, hát még össz-orosz mértékkel mérve! – musszavatyisztok Azerbajdzsánból, dasnakok Arméniából, grúziai mensevikek és turkmén „baszmacsok”, akik ellenálltak a szovjet-hatalom megalapításának Közép-Ázsiában (az első közép-ázsiai tanácsküldöttek túlnyomó többségükben oroszok voltak, s az orosz uralom képviselőinek is tekintették őket). 1926-ban teljes egészében börtönbe zárták a „Gehaluc” nevű cionista egyesületet, mert nem tudott felemelkedni a nemzetköziség egyedül üdvözítő magaslataira.

A későbbi nemzedék tudatában az az elképzelés alakult ki a 20-as évekről, hogy az volt a semmivel sem korlátozott szabadság féktelen tobzódásának a kora. Ebben a könyvben fogunk még találkozni olyanokkal, akik másképp vélekedtek a 20-as évekről. A pártonkívüli diákság a „főiskola autonómiájáért”, gyülekezési szabadságért harcolt ebben a korban, s azért, hogy szabadítsák meg a tantervet a politikai ismeretek túltengésétől. Követeléseikre letartóztatásokkal válaszoltak. Ünnepek (pl. 1924. máj. 1.) előtt növekedett ezek száma. 1925-ben a leningrádi diákok (szám szerint mintegy százan) valamennyien három év politikai izolátort kaptak a „Szocialista Híradó” olvasásáért, és Plehanov tanulmányozásáért. (Maga Plehanov, amikor fiatal korában beszédet tartott a kazanyi katedrális előtt a cári kormány ellen, sokkal olcsóbban megúszta.) 1925-ben kezdték már bebörtönözni az első (fiatalkorú) trockistákat is. (Két naiv vöröskatona, aki még emlékezett az orosz hagyományra és pénzt kezdett gyűjteni a letartóztatott trockisták javára – ugyancsak politikai izolátort kapott.)

Magától értetődik, hogy a kizsákmányoló osztályok mellett sem mentek el egy kézlegyintéssel. A húszas évek folyamán szünet nélkül nyűtték a még életben lévő tiszteket: fehéreket, (akik nem szolgáltak rá a kivégzésre a polgárháborúban), fehér-vörösöket, akik itt is ott is harcoltak, cári vörösöket, akik nem szolgáltak egész végig a Vörös hadseregben, vagy akik szolgálat-megszakításaikat nem tudták papírokkal igazolni; azért „nyűtték”, mert nem ültették le őket azonnal, hanem – és ez is a pasziánszhoz tartozott – végeláthatatlan vizsgálatoknak vetették alá őket, korlátozták munkavállalási és tartózkodási lehetőségeiket, hol benn tartották, hol

kieresztették, majd újra elfogták őket – s csak ezeken a fokozatokon át jutottak el végül a lágerba, hogy soha többé vissza ne térjenek.

Azonban a tisztek elirányításával a Szigetcsoportra a problémák megoldása nem fejeződött be, csak éppen hogy elkezdődött, hiszen ott voltak még az anyák, feleségek és gyermekek! Tévedhetetlen szociál-analízis alkalmazásával könnyű volt kikövetkeztetni, milyen hangulatban vannak ők a családfő letartóztatása után. Így aztán úgyszólván maguk kényszerítették ki saját letartóztatásukat. Így vitte el őket is az ár.

A húszas években amnesztiát adtak a kozákoknak, akik részt vettek a polgárháborúban. Sokan visszatértek Kubányba Lemnosz szigetéről, földet is kaptak. Később őket is egy szálig letartóztatták.

Egy ideig megbújtak, de aztán csak valamennyien horogra kerültek a volt állami hivatalnokok is. Ügyesen álcázták magukat kihasználták, hogy a Köztársaságban még nem volt bevezetve a belső útlevél-kényszer s nem voltak munkakönyvek sem – így csempészték be magukat a szovjet intézményekbe. Szerencsére néha elszólták magukat vagy alkalmilag felismerték őket, máskor a szomszédok feljelentése, de még haditudósítások is segítettek a leleplezésükben. (Néha a puszta véletlen. Egy bizonyos Mova csupa rendszeretetből őrizgette a kormányzóság összes volt törvényszéki alkalmazottjának a névjegyzékét. 1925-ben véletlenül megtalálták nála. Mind elfogták s kivégezték őket.)

Így hömpölyögtek a hullámok „a szociális származás eltitkolása”, és „volt társadalmi pozíció” miatt. Az értelmezés tágítható volt. A nemeseket származási kritériumok alapján fogták el; ugyanígy a nemesek hozzátartozóit is. Végül nem nagyon válogatva, fogtak el ún. „személyes” nemeseket is, azaz közérthetően olyanokat, akik valaha egyetemet végeztek. S ha egyszer elfogtak, nincs visszaút; ami történt, megtörtént. A Forradalom Őre nem tévedhet.

(De mégis: van visszaút! – keskeny, vékonyka ellenpatakok ezek, de néha csak átverekedik magukat. Említsük meg itt az elsőt. A nemesi és tiszti feleségek s leányok közt nem ritkán kiváló képességű s vonzó külsejű hölgyek voltak. Némelyiknek sikerült *visszafordulni* s a *fő iránnyal szemben* törni utat a maga kis-patakjával. Úgy gondolkodtak ők, hogy csak egy életük van és semmi sem olyan kedves, mint a magunk élete. Felkínálkoztak tehát a CsK-GPU-nak informátorokul, munkatársakul, amire éppen szükség van, s fel is vették azokat, akik megtetszettek. Ezek közül kerültek ki a legeredményesebb informátorok. Éppen jól jöttek a GPU-nak,

mert a „régiek” bíztak bennük. Itt említhetjük meg az utolsó Vjazemszkaja hercegnőt, a leghírhedtebb besúgót a forradalom utáni időkből (a fia is besúgó volt Szoloveckben); Konkordia Nyikolajevna Iosse-t, aki nyilván ragyogó képességű asszony volt: tiszt férjét a szeme láttára lőtték agyon, őt magát Szoloveckbe küldték, de sikerült visszakéredzkednie s a Nagy Lubjanka közelében szalont nyitnia, melyet szívesen látogattak ama Nagy Ház funkcionáriusai. Csak 1937-ben börtönözték be újra, klienseivel együtt, akik Jagoda köréhez tartoztak.)

Említeni is furcsa, de valami képtelen hagyomány megőrizte a Politikai Vöröskeresztet a régi Oroszországból. Ennek három kirendeltsége volt: a moszkvai (Je. Perkova, Vinaver), a harkovi (Szandomirszkaja) és a pétervári. A moszkvai szerényen viselkedett, és 1937-ig nem oszlatták fel. A pétervári azonban (a vén narodnyik, Sevcov, a sánta Hartman, Kocserovszkij) tűrhetetlen és szemtelen volt, politikai ügyekbe avatkozott, a schlüsselburgi veteránok támogatását kereste (Novorusszkijét, aki Alekszandr Uljanov társa volt), és nem csak a szocialistákat segítette, hanem még a „káereket”, az ellenforradalmárokat is. 1926-ban beszüntették, ügyintézőit pedig kitelepítették.

Múlnak az évek, s amit nem frissítünk fel, kitörlődik emlékezetünkből. Fátyolos messzeségből úgy jelené meg előttünk az 1927-es év, mint a még csonkítatlan NEP gondtalan, kövér esztendeje. Pedig tele volt feszültséggel, megrázkódott egy-egy újsághír robbanásától, s a világforradalomért indítandó háború előestéjének tartották, igyekeztek beállítani nálunk. A varsói szovjet delegátus meggyilkolásának, mely egész hasábokat töltött meg a júniusi lapokban, Majakovszkij négy dörgedelmes költeményt szentelt.

De ó, mily balszerencse! Lengyelország bocsánatot kér, sajnálatát fejezi ki, letartóztatja Volkov társak nélküli gyilkosát[22] – hogyan töltsük hát be, s kin töltsük be a költő felhívását:

Forrasztva
építve
kitartva, bosszút állva
Az elszabadult falka
nyakát tekerd ki!

Kin álljunk hát bosszút? Kinek a nyakát tekerjük ki? – Ezzel aztán meg is vetik alapját a *Volkov-gyűjteménynek*. Mint mindig, minden nyugtalansággal és feszültséggel kapcsolatban, ezúttal is a „régieket" szedik, továbbá az anarchistákat, az eszereket, a mensevikeket, a minden jelző nélküli értelmiséget. Mert ugyan kit fogjanak le mást a városokban? Csak nem a munkásosztályt? A „kadetok körüli intelligenciát" azonban már úgyis alaposan átböngészték 1919-ben. Nem jött-e már el annak is az ideje, hogy a magát haladónak képzelő intelligenciát is megrázogassák egy kicsit? Hogy átlapozzák a diákságot? Itt aztán megint kéznél van Majakovszkij:

Jusson eszedbe
a komszomol
naponta s hetenként.
Soraidon
tarts szemlét
gondosabban.
Vajon mind
ifjúkommunisták-e
szívük szerint, Vagy csak
játsszák
az ifjúkommunistát?

Kényelmes világnézet kényelmes jogi szakkifejezést szül: *szociális profilaxis*. Ahogy bevezették, rögtön felkapták s mindenki megértette. (A Fehér-tenger csatorna építésének egyik vezetője, Kogan Lázár nemsokára így beszél: „Elhiszem, hogy ön személyesen semmiben sem vétkes. De mint művelt embernek meg kell értenie, hogy nálunk nagyszabású szociális profilaxis folyik!") S valóban: mikor ültessék le ezeket a reménytelen útitársakat, ezt az egész értelmiségi szemetet és rothadást, ha nem most, a világforradalom háborújának előestéjén? Ha már elkezdődött a nagy harc, akkor már késő lesz.

S háztömbről-háztömbre kezdődik Moszkva tervszerű átfésülése. Mindenütt akad valaki, akit el kell fogni. Ez a jelszó: „Úgy az asztalra csapunk, hogy a világ összerázkódik a rémülettől!" A Lubjanka s a Butirka felé világos nappal is száguldanak, a rabkocsik, a személyautók, a fedett teherautók, a nyitott bérkocsik. Torlódás a kapualjban, torlódás az udvaron. Alig győzik lerakni s jegyzékbe venni a letartóztatottakat. (Így megy ez más

városokban is. A Don melletti Rosztovban a 33-as HÁZ pincéjének padlóján akkora zsúfoltság van ezekben a napokban, hogy az újonnan jött Bojko még leülni is alig tud.

Tipikus eset e hullámmal kapcsolatban a következő: húsz-harminc fiatal összegyűlik valami esti rendezvényre, nem kérve ki előzetesen a GPU véleményét. Zenét hallgatnak, majd teát isznak. A teára közmegegyezéssel pénzt adnak össze a résztvevők, néhány kopejkát. Mármost egészen világos, hogy a zene nem egyéb, mint ellenforradalmi hajlamaik álcázása, a pénzt pedig dehogyis teára: a pusztuló világburzsoázia segélyezésére gyűjtik. Tehát VALAMENNYIT letartóztatják, háromtól tíz évig terjedő börtönt sóznak rájuk (Anna Szkripnyikovára öt évet), a kezdeményezőket pedig, ha nem vallanak. AGYONLÖVIK (mint Ivan Nyikolajevics Varencsovot és másokat)!

Vagy egy másik eset: ugyanabban az évben valahol Párizsban összegyűlnek az emigráns licisták, hogy megüljék a hagyományos líceumi „Puskin-ünnepet". Az eseményt közlik az újságok. Világos, hogy a halálra sebzett imperializmus fortélya az egész. Tehát letartóztatnak MINDEN licistát, aki csak a Szovjetunióban maradt s egy füst alatt a „jogtudorokat" is (egy másik hasonló kiváltságos tanintézet neveltjei).

Csak a SzLON – a Szolovecki Különleges Lágert nevezték így (*a szó „elefánt"-ot is jelent – a ford.*) – méreteivel lehetett, legalábbis egyelőre, egész terjedelmében befogadni a Volkov-gyűjteményt. De megkezdte már rosszindulatú burjánzását a GULag szigetcsoport s nem telik bele sok idő, áttételeivel tele fogja szórni az ország egész testét.

Új ízeket kóstoltak, új étvágy támadt bennük. Már rég ideje lett volna csapást mérni a műszaki értelmiségre, amely túlságosan is meg volt győződve saját pótolhatatlanságáról, s nem szokott hozzá, hogy röptében kapja el a parancsot.

Tulajdonképpen mi sohasem bíztunk a mérnökökben, korábbi kapitalista gazdáik lakájaiban és kiszolgálóiban, s már a Forradalom éveiben a munkásosztály egészséges bizalmatlanságával helyeztük őket ellenőrzés alá. Mégis, az újjáépítés szakaszában megengedtük, hogy iparunkban dolgozzanak, s az értelmiség egyéb fajtáira irányoztuk az osztályharc öklének minden erejét. De minél érettebbé vált gazdasági vezetésünk, a Népgazdaság Legfelső Tanácsa és az Állami Tervhivatal, s minél jobban megnövekedett a tervek száma úgy, hogy a tervek egymásba bonyolódtak és semlegesítették egymást, annál nyilvánvalóbbá vált a régi mérnöki kar

kártevő természete, alakoskodása, ravaszsága és megvesztegethetősége. A Forradalom Őre élesebben odapillantott, s ahová csak pillantása esett, ott rögtön lelepleződött a kártevés egy fészke.

Ez a gyógyító munka teljes hatásfokkal indult meg 1927-ben, s tény, hogy egycsapásra feltárta a proletariátus előtt gardasági életünk sikertelenségeinek és hiányosságainak okait. NKPSz (Vasutak) – szabotázs! (Lám, nehéz helyet kapni a vonatra; zavarok vannak a szállításban) MOGESz (moszkvai Elektromos Művek) – szabotázs! (zavarok az áramszolgáltatásban) Olajművek – szabotázs! (nem lehet petróleumot kapni) Textilipar – szabotázs! (a munkásnak nincs mit felvennie). Széntermelés – kolosszális szabotázs! (azért kell hát fagyoskodnunk!) Fémipar, hadiipar, gépgyártás, hajógyártás, kémiai ipar, ércbányászat, arany- és platina-termelés, öntözőművek – mindenütt a szabotázs gennyes gócai! Mindenfelé logarléc-ellenség! A GPU a lélegzetből is kifogyott, míg a kártevőket szedegette s elhurcolta. A két fővárosban és vidéken fáradhatatlanul dolgoztak az OGPU testületei és a proletárbíróságok, hogy elkészüljenek ezzel a szívós csőcselékkel, amelynek újabb és újabb gyalázatos tetteiről minden áldott nap sopánkodva értesültek (és mégsem értesültek) az újságokból a dolgozók. Értesültek Palcsinszkijről, von Mekkről, Velicskoról[23], de milyen sok volt a névtelen áldozat! Minden iparágnak, minden üzemnek, minden kisipari szövetkezetnek kötelessége volt, hogy szabotázs után kutasson saját soraiban, s alig fogtak hozzá a kereséshez máris találtak (a GPU segítségével). Ha egy régi, (forradalom előtti) diplomájú mérnök még nem lelepleződött is le mint áruló, akkor is teljes bizonyossággal fel lehetett tételezni róla, hogy az.

S milyen agyafúrt gazemberek voltak ezek a régi mérnökök, micsoda sátáni leleményérséggel tudtak ártani! Nyikolaj Karlovics von Mekk a Vasúti Kommisszariátusban azt színlelte, hogy odaadó híve az írj gazdasági rend építésének, sokáig és lelkesen tudott beszélni a szocializmus építésének gazdasági problémáiról és szívesen adott tanácsokat. Egyik ilyen szerfölött ártalmas tanácsa az volt, hogy meg kell nyújtani a tehervonatokat s nem kell félni a nehézterhelésű szerelvények indításától. A GPU közreműködésével von Mekket leplezték (és kivégezték): a sínek, a vagonok s a mozdonyok elkoptatása volt a célja, hogy aztán intervenció esetén a Köztársaság vasutak nélkül maradjon! Mikor azonban kevéssel később Kaganovics elvtárs, az új vasúti komisszár ugyancsak nehéz megterhelésű szerelvények alkalmazását rendelte el, méghozzá a felső

súlyhatárt kétszeresen sőt háromszorosan is túllépve (ő, néhány más vezetővel együtt, Lenin-díjat kapott ezért a felfedezésért) – akkor a mérnökök rosszindulata „felsőhatárosság” formájában nyilvánult meg, siránkoztak, hogy ez túlságosan koptatja, hogy helyrehozhatatlan elkoptatja a kocsiállományt, joggal s igazságosan lőtték agyon őket, mert nem hittek a szocialista transzport mindenhatóságában.

Ezeket a „felsőhatárosokat” csépelik ezután néhány éven át, ott vannak ők minden iparágban, lobogtatják számadatokkal teleírt formuláikat, és nem akarják felfogni, mennyit segíthet a hidaknak és a gépeknek a személyzet lelkesedése. (Az egész népi pszichológia kiforgatásának évei ezek: kinevetik a körültekintő népi bölcsességet, hogy ami gyors, az nem jó, s kiforgatják a régi közmondást, hogy „lassan járj…” Csak az késleltetteti néha a régi mérnökök letartóztatását, hogy, nincs kéznél váltás. Nyikolaj Ivanovics Ladizsenszkijt, az izsevszki hadiüzem főmérnökét először letartóztatják „felsőhatáros” nézetei miatt, mert „vakon hisz a biztonsági marginálban” (éppen ebből kiindulva kevesellte azt az összeget, amit Ordzsonikidze az üzemek bővítésére előirányzott).[24] De azután szobafogságban tartják és a régi helyén dolgoztatják (távollétében általános káosz tört ki). Rendbe hozza a dolgokat. De a keret elégtelen volt és az is maradt – tehát újra a börtönbe vele, – mert „nem gazdálkodott helyesen az állam pénzével”: hisz mi másért nem futotta, mint hogy a főmérnök rosszul gazdálkodott vele? Egy év múlva Ladizsenszkijt fakitermelés közben éri a halál.

Néhány év leforgása alatt így törték el a gerincét az orosz mérnökségnek, országunk büszkeségének, melyből Garin-Mihajlov és Zamjatyin hősei kerültek ki.

Magától értetődik, hogy mint a többi, ez a hullám is elsodort másokat is, akik rokonságban vagy egyáltalán kapcsolatban voltak az elítéltekkel, sőt például még… bármennyire nem szeretnénk befeketíteni az Őr bronzosan ragyogó képét, ezúttal muszáj… még olyanokat is, akik nem csaptak fel spiclinek. Kérjük is az olvasót, hogy ezt a szigorúan titkos, soha nyilvánosságra nem került hullámot tartsa meg emlékezetében, különösen a forradalom utáni első évtizedre vonatkozólag: az emberek akkor még büszkék voltak és sokan nem látták még be, hogy az erkölcs csak viszonylagos, csupán szűk osztály-fogalom, az emberek még mertek nemet mondani, ha szolgálatra szólították fel őket, de könyörtelenül le is sújtottak rájuk. A fiatal Magdalina Edzsubovát például felszólították, hogy figyelje a

mérnökök egy csoportját, ő azonban nemcsak hogy nem vállalta, hanem az egészet elmondta gyámjának (éppen akit figyelnie kellett volna); ezt azonban ettől függetlenül hamarosan. elfogták, és a kihallgatáson mindent bevallott. A viselős Edzsubovát „operatív titkok kifecsegése” miatt letartóztatták és halálra ítélték. (Ebből egyébként egymást követő fegyházbüntetések 25 éves láncolata lett.) Ugyanakkor (1927-ben utasította vissza Nagyezsda Vitaljevna Szurovec, bár egészen más környezetben: tekintélyes harkovi kommunisták közt – az ukrán kormány tagjainak megfigyelést és a róluk való adatszolgáltatást. A GPU őt is elfogta, s csupán egy negyedszázad múlva bukkan fel újra Kolimában. Akik pedig nem bukkantak fel, azokról nem is tudunk.

(A harmincas években elapad az engedetleneknek ez a hulláma: ha egyszer muszáj jelentést leadni, akkor nincs mese, mit tehet az ember? „Ostorral nem lehet eltörni a bunkót”. „Ha én nem teszem, teszi más”. „Jobb, ha rendes ember a besúgó, például én, mint valami csirkefogó”. Vannak különben ekkor már önkéntes besúgók is: Minek visszautasítani? Előnyöket, de még megbecsülést is jelent.)

1928-ban folyik le Moszkvában a lármás Sahti-per – azért „lármás”, mert nagy nyilvánosságot juttattak neki, s mert a vádlottak vallomásai s önostorozása (habár még korántsem valamennyié!) mindenkit ámulatba ejtettek. Két év múlva, 1930 szeptemberében nagy zajjal elítélik „az éhínség szervezőit” (igen, igen, azokat!), negyvennyolc kártevőt az élelmiszeriparban. 1930 végén folytatják le a még zajosabb, de már kifogástalanul begyakorolt Iparpárt-pert; ezen már egytől-egyig minden vádlott magára veszi a leggyalázatosabb képtelepséget is – s íme mint valami emlékmű, melyről lehull a ponyva, ott bontakozik ki a dolgozók szeme előtt az addig leleplezett külön-külön szabotázsokból összeálló grandiózus és agyafúrt szövevény, amely egyetlen ördögi csomóba fogja össze Miljukovot, Rjabusinszkijt, Deterdinget és Poincarét.

Ha egy kicsit behatóbban megismerkedünk jogi gyakorlatunkkal, rájövünk, hogy a nyilvánosság előtt folyó perek csupán felületi vakondtúrások, míg az ásás zöme a föld felszíne alatt megy végbe. Ezekre a tárgyalásokra a letartóztatottaknak egy kis hányadát bocsátják, csak azokat, akik belementek abba, hogy enyhébb ítélet reményében természetellenes módon megrágalmazzák magukat és másokat. A mérnökök többségét azonban, akikben volt kurázsi és ész, hogy visszautasítsák a nyomozók agyszüleményeit, a nyilvánosság kizárásával ítélik el, de ezeknek is, bár

nem ismerték el bűnösségüket, ugyanúgy tíz év járt ki a GPU bírói testületétől.

A hullámok pedig egyre ömlenek a földalatti csöveken át, s e csatornarendszer táplálja a felszínen viruló életet.

Éppen ekkortájt fontos lépést tesznek az irányban, hogy az egész nemzetet belevonják a csatornázási ügyekbe, hogy az egész nemzetet felelőssé tegyék azokért. Akik még test szerint nem zuhantak alá a kanálislyukakba, akiket a csövek még nem szállítattak el a Szigetcsoportra, azoknak a felszínen zászlót lobogtatva kell vonulni, dicsőíteni az igazságszolgáltatást s ujjongani a bírói ítéleteken. (Ez aztán az előrelátás! – Múlnak az évtizedek, a történelem ocsúdik kábulatából, de a nyomozók, bírák és az ügyészek nem fognak bűnösebbeknek bizonyulni, mint mi mindnyájan, polgártársaim! Hisz éppen azért sikerült becsületben megőszülnünk, mert annak idején becsületesen igennel szavaztunk!)

Az első ilyen próbát „az éhínség szervezőink" ügye kapcsán tartotta Sztálin, és hogy is ne sikerült volna a próba, mikor mindenki éhezett a bőség Oroszországában, mikor mindenki csak azt nézte, hova is tűnhetett a kenyérke? Akkor az üzemek munkásai, a hivatalok tisztviselői, be sem várva. a bírói ítéletet, dühösen követelik a halálbüntetést az aljas vádlottak fejére. Az Iparpárt peréhez pedig már hozzátartoznak az országszerte tartott gyűlések, a tüntetések melyekbe az iskolás gyerekeket is belevonják), a milliós közvélemény felvonulása a sajtóban s a törvényszék épületének ablaktábláit rezegtető üvöltözés: Halál rájuk, halál, halál!

Történelmünknek ezen a töréspontján elhangzott néhány magányos tiltakozás vagy tartózkodó állásfoglalás – nagyon nagy bátorság kellett ahhoz, hogy valaki nemet mondjon abban az üvöltőkórusban – hasonlíthatatlanul könnyebb ez manapság! (Mégsem ellenkeznek valami nagyon manapság sem.) Tudomásunk szerint ezek a hangok mind gerinctelen, nyavalyás értelmiségiek szájából jöttek. A leningrádi Politechnikai Intézet gyűlésén Dmitrij Apollinarjevics Rozsanszkij professzor tartózkodott a szavazástól (ő, kérem, általánosságban ellenzi a halálbüntetést, ez, tudják kérem, tudományosan „irrevertábilis processzus"); rögtön letartóztatták. Gyima Olickij egyetemista szintén tartózkodott a szavazástól, őt is ott helyben letartóztatták. Így fojtották el már csirájukban ezeket a tiltakozásokat.

Ha nem tévedünk, a ma már fehérbajszú munkásosztály helyeselte ezeket a kivégzéseket. S ha jól tudjuk, a vörösen izzó ifjúkommunistáktól a

pártvezérekig és a legendás hadseregparancsnokokig az egész *avantgard* egy húron pendült a kivégzések jóváhagyásában. Híres forradalmárok, teoretikusok és előrelátó politikusok hét évvel saját dicstelen pusztulásuk előtt örömmel üdvözölték a tömegnek ezt az üvöltését, nem is sejtve, hogy küszöbön áll már az ő idejük is, nemsokára az ő nevüket is „hitvány söpredéknek" emlegetve hurcolják meg ebben az üvöltözésben.

A mérnökök esetében egyszerre csak véget ért ez az irtóhadjárat. 1931 elején Joszif Visszarionovics a szocializmus építésének „Hat feltételéről" tett kinyilatkoztatást, s Ő Egyeduralkodósága kegyeskedett ötödik feltételként bejelenteni: áttérés a régi technikus értelmiség elpusztításának politikájáról a megnyerés és gondoskodás politikájára.

Úgy bizony, gondoskodunk róluk! Dehát hova párolgott korábbi jogos haragunk? Hová sodorta a szél fenyegető vádjainkat? Éppen javában folyt akkor a porcelángyártás kártevőink pere (bizony, még ott is voltak!), s a vádlottak már közös akarattal mind lepocskondiázták magukat és mindent beismertek, mikor hirtelen, ugyancsak közös akarattal felkiáltottak: ártatlanak vagyunk! S felmentették őket.

(Abban az évben megfigyelhető volt még egy kis ellenhullám is: már elítélt vagy vizsgálati fogságban lévő mérnökök tértek vissza az életbe. Így tért vissza D. A. Rozsanszkij is. Csak nem azt jelenti ez, hogy kiállta a párharcot Sztálinnal? Hogy a nép polgári erénye, bátorsága feleslegessé tette ennek a fejezetnek sőt ennek az egész könyvnek a megírását?)

A rég hanyatt döntött mensevikeket még megrugdosta Sztálin abban az évben. (A mensevik Szövetség Irodájának nyilvános pere: Groman, Szuhanov[25] – Jakubovics 1931 márciusában volt, később még néhány elszórt kisebb csoportot is letartóztatnak, minden zaj nélkül) – aztán egyszerre csak elgondolkodott Sztálin.

A Fehér tenger mellett lakók mondják a dagályról: a víz elgondolkodott, tudniillik mielőtt apályba megy át. No persze nem nagyon lehet Sztálin zavaros lelkét a Fehér tenger vízéhez hasonlítani. Különben az is lehet, hogy el sem gondolkodott. Hiszen szó sem volt semmiféle „apályról". De még ugyanabban az évben egy másik csoda is történt. 1931-ben, közvetlenül az Iparpárt pere után műsorra tűztek egy grandiózus pert a Dolgozó Parasztok Pártja ellen. Ez állítólag (a valóságban sohasem létezett) egy irdatlan földalatti szervezet volt, mely a falusi értelmiségből, a fogyasztó és mezőgazdasági termelőszövetkezetek funkcionáriusaiból és a parasztság képzett elitjéből toborozta erőit, s célja a proletariátus

diktatúrájának megdöntése volt. Az Iparpárt perében már úgy hivatkoztak erre a TKP-re (Dolgozó Parasztok Pártja), mint valamire, amit mindenki ért s mindenki ismer. A GPU nyomozó apparátusa kifogástalanul működött: már EZER MEG EZER vádlott teljes beismerést tett a TKP-ben való tagságáról s a szervezet bűnös céljairól. S összesen KÉTSZÁZEZER „tag" leleplezése volt beígérve. A párt „élén", mint mondta, a következők álltak: Alekszandr Vasz; Csajanov köz- és mezőgazdász; N. D. Kondratyev, leendő „miniszterelnök"; L. N. Jurovszkij; Makarov; Alekszej Dojarenko, a Tyimirjazevka professzora, leendő „földművelésügyi miniszter".[26] És ekkor egyszerre, egy gyönyörű éjszakán Sztálin MEGGONDOLTA MAGÁT – hogy miért, azt mi talán sohasem fogjuk megtudni. Talán a lelkét akarta megmenteni? – ahhoz még túl korán volt. Vagy a humorérzék támadt fel benne? Mivelhogy olyan gyötrően egyhangú, halálosan unalmas volt ez az egész! – Dehát aligha mer valaki Sztálinnak humorérzéket a szemére vetni! Inkább talán az juthatott az eszébe, hogy úgyis elpusztul nemsokára nemcsak az a kétszázezer, hanem éhhalál következtében az egész parasztság, akkor pedig minek strapálja magát? Elég az hozzá, hogy kipipálták az egész TKP-t, s mindenkit felszólítottak, aki csak „vétkesnek vallotta magát", hogy vonja vissza a vallomását el lehet képzelni, hogy örültek!), s helyettük csak a kisszámú Kondratyev-Csajanov csoportot állították bíróság elé.[27] (1941-ben azonban az agyonkínzott Vavilovot azzal vádolják, hogy ő volt a TKP titkos elnöke, szóval a TKP igenis létezett!)

Torlódnak a fejezetek, torlódnak az évek, és egyre nehezebb lesz mindent sorjában elmondani, ami csak történt. (A GPU pedig kitűnően végezte a dolgát! A GPU semmit sem engedett kiszűrődni!) De arra mindig emlékezni fogunk, – hogy a vallásos embereket szünet nélkül s szinte már automatikusan vetik börtönbe. (Itt-ott felmerül egy-egy dátum, mint valami zátony, pl. a „vallás elleni harc éjszakája": 1929 karácsony éjjelén Leningrádban számtalan hívő értelmiségit tartóztattak le, s nem csak egy éjszakára, ez aztán igazán nem volt karácsonyi mese. Majd 1932 februárjában számos templomot zártak be egyidejűleg, s ugyanakkor tömegesen szedték össze a papokat. Sok dátum és sok helynév volna még, csakhogy azokról senki sem tudott hírt hozni nekünk), – hogy nem mulasztják el felmorzsolni a szektákat sem, még a kommunista érzelműeket sem. (Így fogták el az utolsó emberig 1929-ben egy Szocsi és Hosta közt fekvő „kommuna" tagjait. Ezeknél minden úgy volt, mint egy kommunista

berendezésű társadalomban lennie kell: a javak termelése és elosztása; s mindez a becsületességnek egy magas fokán, amelyre az ország száz év alatt sem volna képes eljutni; de, ó jaj! túlságosan is képzettek voltak, járatosak a vallási irodalomban, s filozófiájuk sem volt istentagadó, hanem a baptizmus, tolsztojanizmus és adventizmus keveréke. Egy ilyen KOMMUNA nem lehet más, mint bűnszövetkezet, s nem valósíthatja meg a nép boldogságát.)

A húszas években egy jelentékeny tolsztojánus csoportot deportáltak az Altáj hegység nyúlványaira. Ezek ott a baptistákkal közösen egy kommuna-telepet hoztak létre. Amikor megkezdődött a Kuznyec-kombinát építése, ők látták el terményeikkel az ott dolgozókat. Később kezdték őket letartóztatni – először a tanítókat (mivel nem az állami tanterv szerint tanítottak) – a gyerekek sikoltozva futottak az autók után; majd a faluközösség vezetőit;

– hogy a Nagy Pasziánsz, azaz a szocialisták likvidálása magától értetődően megszakítás nélkül folyik;

– hogy 1929-ben letartóztatják azokat a történészeket, akiket annak idején nem űztek külföldre (Platonov; Tarle, Ljutovszkij, Gotje, Lihacsev, Izmajlov), ugyancsak M. M. Bahtyint is, a kiváló irodalomtörténészt;

– hogy csapolják a nemzetiségeket is, hol az egyik, hol a másik peremvidékről.

A jakutokat az 1928-as felkelés után börtönzik be. A burját-mongolokat az 1929-es felkelés után. (Mondjuk, hogy közel harmincötezret agyonlőttek. Az adat helyességét nem volt módunk ellenőrizni)

A kozákokat is bebörtönzik, miután Bugyonnij lovassága hősiesen leverte őket 1930-31-ben. 1930 elején ítélik el az Ukrajna Felszabadítása szövetséget (Jefremov professzort, Csehovszkijt, Nyikovszkijt és másokat), de annak ismeretében, mi az arány nálunk e nyilvánosságra hozott s a titkos ítéletek közt, kérdezhetjük, hányan követték még az említetteket? – s hányról nem szól az írás sem?

Lassan, de biztosan rákerül a sor az uralkodó párt tagjaira is, kezdik őket is bebörtönözni. Akkor (1927 – 29-ben) a „munkás-ellenzékre”, azaz a trockistákra jár rá a rúd, akik rosszul választották meg vezérüket. Egyelőre százasával szedik őket, de nemsokára ezresével. Minden kezdet nehéz! Ahogy ezek a trockisták nyugodtan nézték a más pártokhoz tartozók bebörtönzését, úgy nézik most helyeslően az ő letartóztatásukat a többi parttagok. Mindenkire sor kerül. Később a nemlétező „jobboldali”

ellenzéket sodorja el az ár. A rágást a farkanál kezdik, s ízről-ízre haladva jutnak el a fejig.

1928-ban annak is eljött az ideje, hogy leszámoljanak a NEP embereivel, ezekkel a burzsoá-epigonokkal. Legtöbbször fokozatosan növő s hovatovább kibírhatatlan adókat vetnek ki rájuk, s ha megtagadják a fizetést, azonnal letartóztatják őket fizetésképtelenség címén, s elkobozzák a vagyonukat. (Kisvállalkozóktól, pl. borbélyoktól, szabóktól, gyorsforraló-javítóktól csak az iparengedélyt veszik el.)

A „Nepman”-hullámok fejlődéstörténetében érdekes gazdasági szempontok érvényesülnek. Az államnak vagyonra, aranyra van szüksége, Kolima pedig még sehol sincs. 1929 végén kezdődik a hírhedt „aranyláz”, csakhogy nem azok vannak lázban, akik keresik az aranyat, hanem azok, akikből kirázzák. Ennek az új, ún. „arany”-hullámnak az a különlegessége, hogy a GPU tulajdonképpen semmivel sem vádolja áldozatait, s nem is szándékozik száműzni őket a GULag-birodalomba, csupán aranyukat akarja elvenni az erősebb jogán. Evégből zsúfolásig megtöltik a börtönöket, a nyomozók a végkimerülésig dolgoznak, az átmenőtáborok, fogolyszállítmányok s a lágerek azonban viszonylag kis feltöltést kapnak.

Kiket fognak le ezzel az „arany-hullámmal” kapcsolatban? Mindazokat, akik valamikor, tizenöt éve, „üzleteltek”, kereskedtek, ipart űztek, s a GPU elképzelése szerint *feltehetőleg* aranyat takarítottak meg. Csakhogy az esetek többségében éppen az ilyeneknél nem találtak aranyat; ezek ugyanis forgatták a tőkéjüket, a be nem fektetett tulajdon pedig mind elveszett, elvitte a forradalom, abból tehát semmi sem maradt, Persze, több volt az esély a fogtechnikusok, órások ékszerészek letartóztatásával kapcsolatban. De feljelentések alapján tudomást szereznek arany előfordulásáról olyan kezekben is, amelyekben senki sem tételezett volna fel aranyat egy százszázalékos „üzemi munkás”, honnan-honnan nem szerezte, hatvan darab ötrubeles Nyikolaj-aranyat rejtegetett; Muravjov, a híres szibériai partizán egy zacskó arannyal a poggyászában érkezett Ogyesszába; a pétervári tatár fuvarosok közül pedig mindegyiknek volt eldugott aranykészlete. Hogy pedig van-e, nincs-e, azt csak a kínpadon lehet kideríteni. Mert semmivel, sem proletár származásával, sem forradalmi érdemeivel nem védekezhet az, akire csak az árnyéka is esett gyanúnak, hogy aranya van. Ezeket mind letartóztatják, és annyit zsúfolnak össze egy-egy GPU-cellában, amennyit azelőtt elgondolni sem lehetett – de annál jobb, annál hamarabb „leadják”. A kaotikus állapotokra jellemző, hagy

nőket és férfiakat zártak közös cellákba, s egymás szemeláttára kellett a küblire járniuk; dehát ki törődik az ilyen csekélységgel? Adjátok le az aranyat, rohadékok! A nyomozók jegyzőkönyvet sem vezetnek: kinek kell az a darab papír? S az is teljesen egyre megy, szabnak-e majd ki rájuk börtönt s mennyit; csak egy a fontos: add le az aranyat, rohadék! Az államnak arany kell, neked pedig minek? A nyomozók már nem győzik torokkal, nincs erejük sem fenyegetésre sem kínzásra, de van egy hatásos, mindenkire alkalmazható fogás: az egész cellát sós étellel tartani, vizet pedig nem adni rá! Vizet csak az kap, aki leadja az aranyat! Egy arany egy bögyre friss víz?

S a fém miatt pusztul az ember…

Ez a hullám abban is különbözik minden eddigitől s minden ezután következőktől, hogy a benne sodródóknak ha nem is a fele, legalább egy részük saját kezében tartja erre vagy arra billenő sorsát. Ha valóban nincs aranyad, kilátástalan a helyzeted: addig fognak verni, pörkölni, facsarni, gőzölni, míg belé nem halsz vagy míg valóban el nem hiszik, amit állítasz. De ha van aranyad, akkor magad határozod meg, meddig kínozzanak, mennyit vagy hajlandó viselni s mi legyen a sorsod. Különben lélektanilag ez sem könnyebb, sőt nehezebb, mert ha tévesen ítéled meg a helyzetet, örökre gyötörni fog az önvád. Az persze, aki már tisztában van ennek az intézménynek a szakásaival, enged és leadja az aranyat; így egyszerűbb. De túl könnyen sem szabad ám leadni, mert nem hiszik el hogy mind odaadtad s továbbra is benn tartanak. Aztán természetesen túl későn sem szabad leadni, mert rámehet az életed, vagy csupa bosszúságból rádcsapnak tíz évet. Ama tatár fuvarosok egyike minden kínzást elviselt: nincs arany! Akkor elfogták a feleségét; azt is megkínozták, de a tatár csak a magáét mondta: nincs arany! Hanem mikor a lányát is elfogták, ezt már nem viselte el a tatár, s leadott százezer rubelt. Akkor a családját kiengedték, őrá azonban rányomtak tíz évet. – Hajmeresztő krimik, zsivány-operák cselszövése valósult meg itt komoly formában, egy nagyhatalom méreteiben.

A belső útlevél-rendszer bevezetése a 30-as évek küszöbén ugyancsak meglehetős feltöltést adott a lágeroknak. Ahogy Nagy Péter leegyszerűsítette a nemzet szerkezetét azáltal, hogy minden rést, minden repedést behabarcsozott, ami csak elválasztotta a rendeket egymástól, – ugyanilyen szerep jutott a mi szocialista útlevél-rendszerünknek is, mert az is a résekben megbúvó rovarokat, a minden hájjal megkent, állandó lakás és

munka nélkül csellengő egyedeket és rétegeket „tisztogatta ki”. Ezenfelül mások is sokan követtek el mulasztásokat, különösen az elején, ezekkel az útlevelekkel kapcsolatban, s akik például elfeledték bejelenteni vagy kijelenteni magukat, azokat, hacsak egy évre is, elzsuppolták a Szigetcsoportra.

Így buzogtak, csobogtak a patakok, mígnem valamennyire ráömlött, rázúdult a *kuláklistákra tettek* többmilliós hulláma. Oly mérhetetlen tömeg volt ez, hogy még a vizsgálati fogházak fejlett hálózata sem tudta volna befogadni (különben is telítve volt az már az „aranyhullám” hordalékával), de szerencsére ki is kerülte ezt a hálózatot, s egyenesen az átmenőtáborokba, a fogoly transzportokba, a GULag-birodalomba hömpölygött. Ez a folyam (ez az óceán!) pillanatokon belül akkorára duzzadt, hogy szétfeszített minden gátat, még egy államóriás igazságszolgáltatási és megtorló intézményeinek kereteit is. Semmi sem hasonlítható ehhez Oroszország történetében! Népvándorlás, etnikai katasztrófa! De a GPU-GULag csatornahálózat akkora leleményességgel volt megépítve, hogy a városok semmit sem vettek volna észre az egészből, – ha nem sújtotta volna őket egy három éven át tartó különös éhínség, olyan éhínség, amelyet nem előzött meg sem aszály sem háború.

Ez a hullám abban is különbözött az összes eddigiektől, hogy nem teketóriáztak előbb a családfő elfogásával, hogy aztán majd meglátjuk, mi legyen a családtagokkal. Ellenkezőleg, itt azzal kezdték, hogy kipörkölték az egész fészket, csak egész családokat fogtak el s féltékenyen vigyáztak, nehogy eloldalogjon egy tizennégy-, tíz-, vagy egy hatéves gyerek, az egész csürhének oda kellett jutnia, közös pusztulásba. (Ez volt az ELSŐ ilyen kísérlet, legalábbis az újabb korban. Megismétli majd Hitler a zsidókkal, aztán újra Sztálin a hűtlen, vagy gyanús nációkkal.)

Ez a hullám csak elenyészően kis részben állt azokból a kulákokból, akikről a nevét kapta, porhintés céljából. Kuláknak a kapzsi, becstelen falusi kupeckedőt hívják oroszul, aki nem a maga munkájából szerez vagyont, hanem másokéból, uzsorával s áruközvetítéssel. Ilyenekből a forradalom előtt is csak egy-kettő akadt minden községben, a forradalom pedig teljesen megfosztotta őket tevékenységük talajától. – Akkor már, 17 után, jelentésátvitellel kulákoknak kezdték nevezni (a hivatalos és agitációs irodalomban, ahonnan aztán a közbeszédbe is belekerült) azokat, akik egyáltalában bérelt munkaerővel dolgoztattak, még ha csak átmeneti időre is, amikor a saját családjuk elégtelennek bizonyult. De ne felejtsük el, hogy

a forradalom után lehetetlen volt méltányosan meg nem fizetni az ilyen bérelt munkát, a szegődményesek védelmére ott volt a Szegénybizottság a falutanács, csak próbálta volna valaki megrövidíteni a szegődményest! A méltányosan bérezett szerződtetés pedig ma is megvan engedve hazánkban.

De a rugalmas kulák-terminus felfújása oly tűrhetetlen méreteket öltött, hogy 1930-ban így hívtak már MINDEN SZOLID PARASZTOT, aki jól vezette a gazdaságát, derekasan végezte munkáját, vagy csak egyszerűen józan nézetei voltak. A „kulák” csúfnevet arra használták, hogy megtörjék a falu *gerincét*. Emlékezzünk csak, idézzük tudatunkba: alig tizenkét év telt csak el azóta, hogy meghirdették a nagy „Dekrétumot a Földről” – mely nélkül a parasztság nem követte volna a bolsevikokat, és nem győzött volna az Októberi Forradalom. A földet akkor lélekszám szerint, EGYENLŐEN osztották fel. Csak kilenc éve annak, hogy a parasztok leszereltek a Vörös Hadseregtől és hozzáláttak harcokkal szerzett földjeik műveléséhez. S most egyszerre: kulákok – szegényparasztok! Hogy történt ez? Néha kizárólag a család előnyös vagy előnytelen összetétele döntött. De nem volt-e még döntőbb szerepe a munkaszeretetnek és szorgalomnak? S íme most e parasztok ellen, akiknek a kenyerét ette Oroszország 1928-ban, azok a helybeliek viselnek irtóhadjáratot, akik nem boldogultak s azok a városiak, akik erre a kampányra kiszálltak. Mint a vadáltatók, kivetkőzve mindenből, ami az „ember” fogalmát teszi, az évezredek fáradságával szerzett értelemből, úgy vetik rá magurat a legkiválóbb kenyértermelőre, fogdossak össze őket családostul, s szórják ki őket, mindenükből kifosztva, egy szál ingben, észak sivatagaira, a tundrára és a tajgára.

Ekkora néptömegek mozgatása szükségképpen bonyodalmakhoz vezetett. Azoktól a parasztoktól is meg kellett szabadítani a falut, akik nem mutattak kedvet a kolhozba lépésre, akik húzódoztak a kollektív életformától, mert sohasem volt alkalmuk megismerni, mert gyanították, (ma már tudjuk, hogy nem minden alap nélkül, hogy ebből csak a dologtalanok vezető szerepe, kényszermunka s nélkülözés lesz. De azoktól a parasztoktól is meg kellett szabadulni, (még ha nem voltak is jómódunk), akik vakmerőségük, testi erejük, határozottságuk, gyűléseken tanúsított nagyhangúságuk, igazságszeretetük miatt népszerűek voltak a falubeliek szemében, de független természetüknél fogva veszélyesek a kolhoz vezetőségére.[28] Ezen kívül minden faluban voltak olyanok is, akik személy szerint voltak szálka a helybeli aktivisták szemében. Itt volt a legjobb alkalom, hogy leszámoljanak az ilyenekkel, féltékenységből,

irigységből, vagy valami sértés miatt. Ez áldozatok megnevezésre új szóra volt szükség, s íme, meg is született. Nem volt benne semmi „társadalmi-gazdasági" tartalom, de annál pompásabban hangzott: *kulákbérenc*. Azaz: feltételezem, hogy te az ellenségnek segítesz. S ennyi elég is! A legrongyosabb zsellér is lehet kulákbérenc minden további nélkül![29]

Két szóba (kulák és kulákbérenc) így lehetett belefoglalni mindazokat, akik a falu javát tették ki, a falu energiáját, józan eszét, munkaszeretetét, ellenálló képességét és lelkiismeretét testesítették meg. Elég volt ezeket kivonni, s máris be volt vezetve a kollektivizálás.

De a már kollektivizált faluból is új hullámok indultak meg:

– a mezőgazdaság kártevőinek hulláma. Kezdtek feltünedezni a szabotőr-agronómusok, akik mindezideig becsületes munkával töltöttök az életüket, most azonban szántszándékkal gyomot hintettek az orosz mezőkre (persze egy moszkvai intézet utasítására, melyet azóta tökéletesen leleplezlek: itt az eredmény, hogy nem tartóztatták le a Dolgozó Parasztok Pártjának azt a kétszázezer tagját!) Egyes agronómusok nem teljesítik Liszenko zseniális utasításait. (Egy ilyen hullám sodorta Kazahsztánba Lorhot, a burgonyakirályt" 1931-ben.) Mások túlságosan is pontosan hajtják végre s ezzel leplezik le ostobaságukat. (1934-ben a pszkovi agronómusok a hóba vetették el a lenmagot – pontosan, ahogy, Liszenko elrendelte. A magok felduzzadtak, megpenészedtek, tönkrementek. Hatalmas földdarabok hevertek parlagon egy egész éven át. Liszenko azt már mégsem állíthatta, hogy a hó kulák, de azt sem, hogy ő maga a hülye. Tehát az agronómusokat vádolta meg, hogy kulákok és kiforgatták az ő technikáját. El is hurcolták Szibériába az agronómusokat.) Ezenkívül majdnem minden gépállomáson lepleztek le kártevő tevékenységet a traktorjavító műhelyekben (lám, itt van az első kolhoz-évek balsikereinek magyarázata!);

– a „szemveszteség" miatt indított hullám (a „veszteséget" önkényes normákhoz viszonyították, amelyeket még tavasszal állapított meg a „Termésmegállapító Bizottság");

– „az állami terménybeszolgáltatási kötelezettség nem teljesítése miatt" (a járási bizottság kötelezte magát, de a kolhoz nem teljesítette: tessék szépen lecsücsülni!)

– a „kalásztépők” hulláma. Éjnek idején kézzel tépik a kalászt a mezőn! – teljességgel új típusú mezőgazdasági munka, a termény betakarítás legmodernebb formája! S ez nem valami kis hullámot eredményezett, több tízezer paraszt esett bele, s nem is mindig felnőtt férfiak és asszonyok, hanem legénykék és leánykák, kisfiúk és kislányok, akiket az öregebbek küldtek ki éjjelente „tépni”, mert nem bíztak benne, hogy nappali munkájukért kapnak valamit a kolhoztól. (A feudális korban sohasem jutottak ekkora szükségbe a parasztok!) Ezért a keserves és oly keveset jövedelmező munkáért a bíróság bőkezűen fizetett: tíz év a szocialista tulajdon szerfölött veszélyes dézsmálásáért, ama hírhedt 1932. aug. 7-i törvény alapján (melyet a letartóztatottak egyszerűen s röviden „nyolc-hetes törvénynek” nevezgettek).

Ez a nyolcadik hó hetedikén kelt törvény még egy nagy speciális hullámot is szolgáltatott az első és a második ötéves terv építőmunkáival kapcsolatban, a szállítók, az áruközvetítők s az üzemiek köréből. A nagy sikkasztásokkal az NKVD-nek kellett foglalkoznia. Jegyezzük meg jól, hogy ez a folyam szünet nélkül áramlik, különösen bőven a háborús évek alatt, szóval összesen tizenöt éven át 1947-ig, amikor kiszélesítik s megszigorítjuk a büntetéseket).

No, de végre fellélegezhetünk! Végre-valahára most megszakadnak ezek a tömegeket sodró hullámok! – Molotov elvtárs 1933. május 17-én kijelentette: „Nem abban látjuk feladatunkat, hogy represszáliákkat gyakoroljunk a tömegekkel szemben”. Phü, phű! ideje is volt már! Félre az éjszakai rettegéssel!… De micsoda kutyaugatás ez? Fogd meg! Fogd meg!

Ahá! Ez a bizonyos Kirov-hullám Leningrádból, ahol oly nagynak találják a feszültséget, hogy minden kerületi végrehajtó bizottsághoz külön NKVD stábot rendelnek, bevezetik a „gyorsított” eljárást (bár korábban sem volt különösebben késedelmes), megvonják a fellebbezés jogát (korábban sem volt helye a fellebbezésnek!) Becslés szerint Leningrád lakosságának egynegyed részét „tisztogatták ki” 1334-35-ben. Cáfolja meg ezt a becslést az, akinek birtokában vannak a pontos számadatok s hajlandó közzétenni is őket. (Egyébként ez a hullám nem volt csupán leningrádi, meglehetős vízmozgást idézett elő az egész országban, a már megszokott sémák szerint, bár a fővárosi eseményektől függetlenül: elbocsátották a hivatali apparátusból a papi s a volt nemesi osztály gyermekeit, ha még itt-

ott megrekedt néhány belőlük, valamint azokat, akiknek külföldi rokonaik voltak.)

Az ilyen nagyhullámzású folyamokban el szoktak tűnni a szerény de szorgalmas patakok, melyek nem csapnak nagy lármát maguk körül, de azért csurognak-csurdogálnak; ilyenek például:

– a schutzbundisták, akik Bécsben vereséget szenvedtek az osztályharcban, s a világproletariátus hazájában kerestek menedéket;
– az eszperantisták (ezt a kártékony gyülekezetet ugyanabban az évben pörkölte ki Sztálin, amikor Hitler);
– a Szabad Filozófia Társaságának még szétveretlen maradványai s egyéb illegális filozófiai körök;
– tanítók, akik nem értettek egyet a brigádos-laboratóriumos haladó oktatási módszerrel (1933-ban Natalja Ivanovna Bugajenkot letartóztatja a rosztovi GPU, de három hónapos vizsgálati fogság után megjelenik egy rendelet, mely hibásnak bélyegzi az említett módszert. A tanítónőt szabadlábra helyezték.);
– a Politikai Vöröskereszt munkatársai; hála Jekatyerina Peskova fáradozásainak, a szervezetnek még mindig sikerült biztosítani fennmaradását;
– Észak-Kaukázus hegylakói 1935-ös felkelésük miatt; a nemzetiségi hullámok egyre ömlenek. (A Volga-csatorna építésénél négy nemzetiségi nyelven jelennek meg az újságok: tatárul, törökül, üzbégül és kazah nyelven. Volt hát nekik olvasótáboruk!)
– aztán újra csak: a hívők; ezúttal olyanok, akik nem akartak vasárnap munkába menni (bevezették az öt- és hatnapos munkahetet); kolhoztagok, akik „szabotáltak” az egyházi ünnepeken; így szokták meg az individualista korban;
– s azok is szünet nélkül, akik megtagadták az NKVD besúgó szolgálatot. (Ebbe lelkészek is belekerültek, a gyónási titok megőrzése miatt; a Szervek élénken el tudták képzelni, milyen remekül felhasználhatnák a gyónások anyagát; legalább valami haszon is volna a vallásból!)
– a szekták tagjait is egyre nagyobb számban fogják le;

– s közben folyton rakják, s újra rendezik a szocialisták Nagy Pasziánszát.

Végül az eddig egyszer sem említett, de állandóan ömlő hullám: a *Tizedik Pont* hulláma, ez az a bizonyos Ellenforradalmi Agitáció, a Szovjetellenes Agitáció. Mert a Tizedik Pont víztömege, ez a minden vizek legtartósabbika, soha el nem apadt, ellenben a többi nagy hullám idején, mint 37-ben, 45-ben, 49-ben, az is felduzzadt és csordultig megtelt.[30]

*

Furcsán hangzik, de a mindenütt jelenlévő s örökké éber Szervek éveken, át tartó egész tevékenységének írd és mondd: EGYETLEN cikkely szolgált alapjául az 1926-os Büntetőtörvénykönyv nem általános részének 148 cikkelye közül. De e cikkely dicséretére még több jelző található, mint amennyit annak idején Turgenyev szedett össze az orosz nyelv s Nyekraszov Anyácskánk-Oroszország magasztalására: nagyszerű, hatalmas, mérhetetlen, burjánzó, ezerarcú, mindent felölelő. Ötvennyolcas, mely világokat foglal magába, nem is annyira pontjainak megfogalmazása, mint inkább azok dialektikus és nagyvonalú tolmácsolása által.

Melyikünk nem tapasztalta saját bőrén e cikkely mindent átfogó öleléseit? Valóban, nincs az égvilágon olyan vétség, szándék, cselekedet vagy mulasztás, amelyet meg ne lehetne torolni az Ötvennyolcadik Cikkely széles tenyerével.

Persze leletetlen lett volna ilyen tág fogalmazást adni neki, de annál lehetségesebbnek bizonyult legtágabb tolmácsolása is.

Az 58. cikkely nem a politikai vétségek fejezetét képezi a Büntetőtörvénykönyvben, és sehol sem áll leírva, hogy „politikai” lenne. Nem az „államellenes vétségek” fejezet alá van rendelve, a kormányzati rend elleni vétségekkel és a banditizmussal együtt. Tehát a Büntetőtörvénykönyv abból indul ki, hogy senkit sem ismeri el a maga területén politikai bűnösnek – kizárólag közönséges bűntényesnek.

Az 58. cikkely tizennégy pontból áll.

Az első pontból megtudjuk, hogy ellenforradalminak minősül minden olyan tett (a BK 6. cikk. szerint minden olyan mulasztás is), amely a hatalom gyengítésére irányul.

Tágabb tolmácsolás alkalmazásánál nyilvánvalóvá válik, hogy ha pl. a lágerban vonakodni kivonulni munkára, mivel ki vagy éhezve és le vagy

gyengülve, ezzel a hatalmat gyengíted.. A következmény: agyonlövés. (Háború idején agyonlövik a munka-megtagadókat.)

1834-ben, amikor visszakaptuk a „Haza” fogalmát, a föntebbiekhez még négy alpontot is fűztek „hazaárulásról”: 1a, 1b, 1c. E pontok szerint minden, a Szovjetunió katonai ütőerejét csorbító tevékenység agyonlövetéssel büntetendő (1b), s csak enyhítő körülmények esetén, kizárólag polgári személyek számára (1a) jár tízévi börtön.

Tágan értelmezve; amikor azokra a katonáinkra, akik megadták magukat s fogságba estek (a katonai ütőerő csorbítása!), csupán tíz évet nyomtak rá, ez a törvényellenességig humánus volt. A sztálini BK szerint valamennyit agyon kellett volna lőni, sorban, ahogy hazajöttek.

(Vagy itt egy másik példája a tág értelmezésnek: Jól emlékszem, hogy 1946 nyarán a Butirkiban találkoztam egy lengyellel, aki Lembergben született, amikor az még Ausztria-Magyarországhoz tartozott. A második világháborúig szülővárosában, Lengyelországban élt, azután Ausztriába költözött, ott szolgált s ott is tartóztatták le a mieink. Tíz évet kapott az ukrajnai BK 54:1 alapján hazájának, Ukrajnának elárulásáért, merthogy Lemberg akkor már ukrán várossá: Lvovvá lett. S a szerencsétlen nem tudta igazolni a kihallgatáson, hagy nem Ukrajna elárulása végett költözött Bécsbe. Így kutyult el szegény árulóvá.)

Az árulást büntető pontnak jelentékeny kiszélesítéséhez vezetett annak kombinálása a BK 19., „szándékról” szóló cikkelyével. Ez így értendő: nem történt ugyan árulás, a nyomozó véleménye szerint fennállt az árulás *szándéka* – s ez éppen elegendő volt arra, hagy a tényleges árulásért járó teljés szabadságvesztést róják ki. Igaz, hogy a 19. cikkely nem a szándékot, hanem az *előkészületet* üldözi, de dialektikus értelmezéssel a szándékot előkészületnek is fel lehet fogni. Az előkészület pedig éppúgy (azaz éppoly súlyosan) torlandó meg, mint maga a bűntett” (BK). Különben is: mi nem teszünk különbséget a szándékolt és az elkövetett bűntett között, éppen ebben nyilvánul meg a szovjet törvényhozás fölénye a burzsoával szemben! [31]

A második pont a fegyveres felkelést tárgyalja, a hatalom megragadását és bitorlását központilag vagy helyi viszonylatban, különösképpen a Köztársaságok Szövetsége valamely részének erőszakos elszakítása céljából. Az ilyesmiért kiszabható büntetések egészen az agyonlövetésig terjednek (mint az ÖSSZES többi pontban is.)

Tágabb értelmezés szerint (bár a cikkelybe nincs beleírva, de így sugallja ezt a forradalmi jogérzék): ide tartozik minden kísérlet, amely megvalósítani próbálja valamelyik köztársaság kilépési jogát az Unióból. Mert jó: „erőszakos” – de kivel szemben? Erről nem szól a törvény. Még ha a köztársaság lakossága összességében akarna is elszakadni, de Moszkvában ezt elleneznék, máris *erőszakos* lenne az elszakadási kísérlet. Vagy is az összes észt, lett, litván, ukrán és turkesztáni nacionalisták könnyen megkapták e pont alapján a maguk tíz vagy huszonöt évét.

A harmadik pont: „A Szovjetunióval hadi állapotban lévő bármely idegen államnak bármely formában nyújtott segítség”.

Ez a pont lehetőséget nyújtott bármely állampolgár elítélésére, aki csak a megszállás alatt volt; ha csak egy patkót – vert is fal egy német katonai személynek vagy egy csomó retket adott el neki, vagy azzal emelte egy megszálló harci szellemét, hogy táncolt, vagy hált vele. Nem ítéltek el mindenkit e pont alapján (olyan sokan voltak ugyanis megszállás alatt), de mindenkit el lehetett volna ítélni.

A negyedik pont a nemzetközi burzsoáziának nyújtott (kiagyalt) segítségről szólt.

Kérdezhetné valaki: hát ez meg ugyan kire vonatkoztatható? De tág értelmezéssel, a forradalmi tudat segítségével könnyűszerrel találtak egy csoportot: az összes emigránsok, akik 1920 előtt hagyták el az országot, azaz jó néhány évvel magának a BK-nak megírása előtt, s akikre csapataink negyed évszázad múlva (1944-45-ben) bukkantak rá Európában, tíz évet kaptak az 58:4. alapján, vagy agyonlőtték őket. Mert mit is csinálhattak volna egyebet ott külföldön, minthogy a világ burzsoáziáját segítették? (A Zenetársaság példájából láttuk már, hogy lehetett azt a Szovjetunió határain belül is segíteni.) S nem a burzsoáziát segítették-e a szociálforradalmárok s valamennyi mensevik? (Hiszen éppen számukra találták ki ezt a pontot!); s később az Állami Tervhivatalban s a Népgazdaság Legfelső Tanácsában alkalmazott mérnökök?

Az ötödik pont: idegen állam felbátorítása, hogy hadat üzenjen a Szovjetuniónak.

Itt egy alkalom kihasználatlanul maradt: ki lehetett volna terjeszteni ezt a pontot Sztálinra valamint diplomata és katonai tanácsadóira 1940-41-ben. Hisz éppen az ő vakságuk és őrültségük vitt bennünket odáig! Kik, ha nem ők döntötték Oroszországot szégyenletes, soha nem látott vereségekbe, amelyekhez a cári Oroszország 1904-es és 1915-ös vereségei sem

hasonlíthatók? Vereségekbe, amelyekhez foghatókat a XIII. század óta nem tapasztalt Oroszország.

A hatodik pont: kémkedés.

Ezt olyan tágan értelmezték, hogy ha mindenkit számba veszünk, akit ezért ítéltek el, akkor arra a következtetésre juthatnánk, hogy népünk a sztálini korszakban nem földművelésből, nem ipartól, nem is más egyébből tartotta fenn életét, hanem kizárólag a külföldi tájékoztató irodáktól kémkedésért kapott pénzén élt. Valami borzasztóan kényelmes fogalom volt ez a kémkedés; olyan egyszerű, hogy jól megértette mind a képzetlen vádlott, mind a tanult jogász és újságíró, mind az egész közvélemény.[32]

A tág tolmácsolás abban is megnyilvánult, hogy nem egyszerűen kémkedés címén hoztak ítéletet, hanem PS. azaz kémgyanússág (vagy NS, azaz „Be nem bizonyított kémkedés” – s ezért teljes szigorral!) sőt SzVPS, azaz kémkedés gyanújához vezető (!) kapcsolatok címén is.

Tehát például ha a feleséged ismerősének ismerőse ugyanazzal a varrónővel (természetesen az NKVD megbízottjával) varratott ruhát magának, aki egy külföldi diplomata feleségének is dolgozott.

S e pontok: az 58:6., a PS és az SzVPS „pestisesek” voltak, szigorú őrizetet, lankadatlan felügyeletet igényeltek (hiszen a Kémszolgálat csápjai elérhetik védencüket a lágerben is), s tilalmazták a menetben való szállítást. Általában minden betű-paragrafus, azaz igazában nem is paragrafus, hanem nagybetűk ijesztő kombinációja (találkozunk még ilyenekkel ebben a fejezetben) a rejtélyesség bélyegét viselte magán, és sohasem volt világos, hogy csak az 58-as cikkely fattyúhajtása-e, vagy attól független s valami nagyon veszélyes. A betűparagrafusok alapján elzártakkal sok lágerban még szigorúbban bántak, mint az 58-asokkal.

A hetedik pont: rongálás az iparban, a közlekedésben, a kereskedelemben, a pénzforgalomban és a szövetkezetekben.

A 30-as években erősen divatba jött ez a pont s tömeges letartóztatásokhoz vezetett az egyszerű és közérthető „kártevés” nevezet alatt. Valóban, a hetedik pontban felsoroltak naponta szemmel látható s nyilvánvaló rongálásnak voltak kitéve – akkor pedig kell lenni bűnösöknek is, nem? Évszázadokon át épített, alkotott ez a nép s mindig becsületesen, még az uraknak is. A Rurikok óta nem hallottuk még csak hírét sem a kártevésnek. S íme most, midőn a tulajdon első ízben került a nép kezébe, a nép legjobb fiai százezerszám kezdtek megmagyarázhatatlan buzgalommal *ártani*. (A pont nem említi a mezőgazdaságban való kártevést, de minthogy

anélkül lehetetlen volt értelmes magyarázatát adni, miért gazosodnak el a földek, csökken a terméshozam, törnek össze a gépek – a dialektikus érzék azt is bevezette.)

A nyolcadik pont: terror (nem az a terror, amelyet a szovjet Büntetőtörvénykönyv volt hivatva „megalapozni és legalizálni”[33] hanem az alulról gyakorolt terror.)

A terror fogalmát igen-igen tágan értelmezték. Nem az számított terrornak, ha valaki bombát rakott a kormányzó hintója alá, hanem pl. ha valaki felpofozta személyes ellenségét, aki történetesen párttag, komszomol-tag vagy milicista volt, az már kimerítette a terror fogalmát. Hát még az aktivista *megölése!* Ezt sohasem lehetett egy sorba állítani más közönséges halandó meggyilkolásával (mint ahogy különben még Hammurábi törvénykönyve szerint időszámításunk előtt 18 évszázaddal lehetett). Ha a férj megölte a felesége szeretőjét, s ez történetesen pártonkívüli volt, a férj szerencsésnek mondhatta magát, mert mint közönséges bűnös a 136-os cikkelyt kapta, nem taszították ki a társadalomból, s nem is kellett feltétlenül fegyveresen kísérni. De ha a meggyilkolt éppen párttag volt, a férj az 58:8-at kapta mint a nép ellensége.

Még fontosabb jelentésbővülésen ment át a terror-fogalom, ha a 8. pontot összekapcsolták ama 19. paragrafussal, mely a szándékra is kiterjesztett előkészületről szólt. Nemcsak a sörözőben az aktivistához intézett közvetlen fenyegetés: „No megállj!”, hanem a felpaprikázott piaci kofa kiszólása is: „Ó, hogy a fene essen beléje!” – TN-nek, azaz terrorista szándéknak minősült, s a törvény teljes szigorának alkalmazását vonta maga után.[34]

A kilencedik pont: rombolás és kártevés… robbantással vagy gyújtogatással (persze kizárólag ellenforradalmi szándékkal), amit röviden diverziónak neveztek.

A tágítás abban állt, hogy az ellenforradalmi célt minden további nélkül feltételezték (a nyomozó tudta ugyanis a legjobban, mi ment végbe a bűnös tudatában!), és minden emberi botlás, tévedés, balsiker a munkában, a termelésben megbocsáthatatlan volt és diverziónak minősült.

De az 53. cikkely egy pontját sem értelmezték oly tágan a forradalmi tudat oly izzásával, mint a Tizediket. Ez így hangzott: „Propaganda vagy agitáció, mely felhívást tartalmaz a Szovjethatalom megdöntésére, aláaknázására vagy gyengítésére… hasonlóképpen ilyen tartalmú irodalom terjesztése, termelése vagy rejtegetése”. S ez a pont csak a büntetés *alsó*

határát szabta meg BÉKE idejére (nem lehet kisebb! nem lehet túlságosan enyhe!), a felső határt pedig NEM KORLÁTOZTA!

Ekkora volt egy Nagyhatalom félelme alattvalója SZAVÁTÓL?

Íme, ennek a hírhedt pontnak néhány hírhedt kiterjesztése: „Felhívást tartalmazó agitációnak” lehetett minősíteni barátok (sőt házastársak) négyszemközti beszélgetését magánlevelet; személyes tanács is lehetett felhívás. (Onnan tudják; hogy lehetett, mert ÍGY IS SZOKOTT LENNI.) – A hatalom „aláaknázása és gyengítése” volt minden gondolat, amely nem esett egybe az aznapi újság gondolataival, vagy nem ért föl azoknak hevéig. Mert minden, ami nem erősít, gyengít! Mert minden, ami nem egyezik tökéletesen, aláaknáz!

> *És az, aki ma nem énekel velünk, –*
> *az*
> *ellenünk*
> *van!*
> (Majakovszkij)

– „irodalom termelésének” minősült minden egy példányban készített levél, feljegyzés, magánnapló vezetése is.

Ilyen jól sikerült jelentésbővítéssel milyen elgondolt, kimondott vagy leirt ESZMÉT ne csípett volna nyakon a Tizedik Pont?

A tizenegyedik pont különleges természetű volt annyiban, hogy nem tartalmazott semmi újat, csupán súlyosbító függelékül szolgált az előző pontok bármelyikéhez az esetben, ha a tettre szervezetten készültek fel, vagy ha a tettesek valamilyen szervezethez tartoztak.

A valóságban ezt a pontot is úgy kitágították, hogy szervezetre nem is volt szükség. A magam bőrén tapasztaltam e pontnak kifinomult alkalmazását. Ketten voltunk, akik titokban kicseréltük gondolatainkat – – vagyis egy szervezet embriója – vagyis szervezet!

A tizenkettedik eset elsősorban az állampolgárok lelkiismeretére hivatkozott: ez a pont a feljelentés elmulasztásáról szólt az előzőkben felsorolt cselekményekkel kapcsolatban. S a súlyosabb vétségek jelentésének elmulasztását FELSŐ HATÁRRAL NEM KORLÁTOZOTT BÜNTETÉSSEL lehetett sújtani!

Ez a pont már önmagában is olyan végtelenül tág volt, hogy nem is lehetett tovább tágítani. TUDOTT róla, de NEM JELENTETTE – ez annyi,

mint ha maga tette volna!

A tizenharmadik pont látszólag régen elavult: szolgálat a cári ohranában (titkosrendőrségnél).[35] (Hasonló természetű szolgálat később, éppen ellenkezőleg, honfi-erénynek számított.)

A tizennegyedik pont „kétségtelen kötelezettségek tudatos nem-teljesítését, vagy azok szándékosan hanyag végrehajtását” sújtotta, – természetesen agyonlövetéssel, mint maximális büntetéssel. Ezt nevezték röviden „szabotázsnak” vagy „gazdasági ellenforradalmiságnak.”

S a szándékosat a szándéktalantól csak a nyomozó választhatta el, aki ebben saját forradalmi jogérzékére támaszkodott. Ezt a pontot alkalmazták a parasztokra, akik nem teljesítették a beszolgáltatást, a kolhoztagokra, akik nem teljesítették az előírt számú munkanapot, a lágerbeliekre, akik nem teljesítették a normát. S képzettársítással a háború után ezt a pontot kezdték alkalmazni a közönséges bűntényesekre is, akik megszöktek a lágerből, azaz „tágabb „értelemben” nem az édes szabadság utáni vágy megnyilvánulását látták a bűnöző szökésében, hanem a láger-rendszer aláaknázását.

Ez volt az utolsó toll az 58-as cikkely legyezőjében, ebben az egész emberi létet betakaró legyező-óriásban.

Bevégezve a NAGY CIKKELY áttekintését, a továbbiakban nem fogunk annyira csodálkozni. Ahol törvény van, ott bűntények is vannak.

*

Az 58. cikkely damaszkuszi acélja, amelyet rögtön kovácsolása után, 1927-ben kipróbáltak, s amely bőven fürdött az elkövetkező évtizedek minden hullámában, széles lendülettel suhogott a Törvény kezében, amikor az a Népre támadt 1937-38-ban.

Szögezzük le mindjárt, hogy az 1937-es operáció a legkevésbé sem volt rögtönzés, hanem be volt tervezve: az év első felében az Unió számos börtönében végeztek tatarozó-átalakító munkálatokat, a cellákból kivitték az ágyakat, és sűrűn telerakták őket egyszerű és emeletes priccsekkel.[36] Öreg börtönviseltek úgy emlékeznek, hogy már az első letartóztatási hullám nagy tömegeket érintett, s hogy szinte egyetlen augusztusi éjszakán söpört végig az egész országon (de ismerve természetünk nehézkességét, én nem nagyon hiszek ebben). Hanem aztán ősszel, mikor a Nagy Október huszadik évfordulójára naivul általános amnesztiát várt mindenki, Sztálin, a

tréfamester az eddig ki nem próbált 15 és 20 éves adagokkal gazdagította a Büntetőkönyvet.[37]

Szükségtelennek tartom, hogy e helyen újra felsoroljam a 37-es évről mindazt; amiről már bőven írtak s amit még annyit fognak ismételni: hogy a Párt, a szovjet kormányzat; a hadvezetés, sőt a GPU-NKVD elitjére mértek akkor rettenetes csapást.[38] Alig maradt valahol is a helyén a területi pártbizottság első titkára vagy a területi végrehajtó bizottság elnöke – Sztálin olyanokat válogatott magának, akik jobban ínyére voltak.

Olga Csavcsavadze elmondja, hogy ment ez végbe Tbiliszíben. 38-ban letartóztatták a városi VB elnökét, elnökhelyettesét, mind a tizenegy osztályvezetőt, ezek asszisztenseit, minden főkönyvelőt, minden gazdasági vezetőt. Újakat neveztek ki. Két hónap telt el, s ím újra lefogták az elnököt, a helyettest, mind a tizenegy osztályvezetőt, minden főkönyvelőt, minden gazdasági vezetőt. Csak az egyszerű könyvelők, a gépírónak, a takarítónők és az altisztek maradtak szabadlábon.

Az egyszerű párttagok letartóztatásának nyilván volt valami titkos indító oka, amiről sem a jegyzőkönyvek, sem a bírói ítéletek nem szólnak: túlnyomó részben azokat tartóztatták le, akik már 1924 előtt párttagok voltak. Különös céltudatossággal vitték végbe ezt Leningrádban, mivel éppen az ottaniak írták alá valamennyien az Új Ellenzék programját. (Dehát hogy is ne írták volna alá? Hogy lehettek volna „bizalmatlanok” saját leningrádi pártszervezetükkel szemben?)

Tessék, itt egy kép azokból az időkből, hogy is szokott végbemenni ez az egész. Valahol a Moszkvai Terület egy járásában pártgyűlés folyik. Az új járási párttitkár elnököl, aki a nemrég letartóztatott helyére lépett, A gyűlés végén a Sztálin elvtárs iránti odaadó szeretet kifejezésére kerül sor. Magától értetődik, mindenki feláll (ahogy a gyűlés folyamán is mind felugráltak, valahányszor kimondták az ő nevét.) A kis teremben „viharos taps” csattog, amely „éljenzésbe csap át”. Már három perce, négy perce, öt perce egyre viharosak s egyre éljenzésbe csapnak át. De már fájni kezd a tenyerük. De az éltesebbek már lihegnek. De már azok is tűrhetetlenül butának látják ezt, akik őszintén istenítik Sztálint. Csakhogy kimeri *először* abbahagyni? Megtehetné a járási titkár, aki ott áll az emelvényen, s éppen az imént mondta el az említett szeretet-nyilatkozatot. De ő új ember, ő egy letartóztatott helyébe jött, ő maga is fél! Hiszen itt a teremben enkávédések is állnak, tapsolnak s közben figyelik, ki hagyja abba elsőnek, … S a kis teremben, melyről a kutya sem tud, melyről a vezér maga sem tud, már hat

perce folyik a taps! Hét perce! Nyolc perce!… Végük van! El vannak veszve! Már nem tudják abbahagyni, míg a szívük fel nem mondja a szolgálatot s össze nem esnek! A terem mélyén, ott az embersűrűben még csak lehet bliccelni, ritkábban csapni, nem olyan erősen, nem oly féktelenül – de az elnökségben, mindenki szeme láttára?! A helyi papírgyár igazgatója, független, erős férfi, ott áll elnökségben, s bár átlátja a helyzet egész hamisságát, kilátástalanságát, ő is tapsol! Kilenc perce! Tíz perce! Bánatosan néz a járási titkárra, de az nem meri abbahagyni. Őrület! Förtelem! Halvány reménnyel pillantgatva egymásra, de elragadtatást erőltetve arcukra, addig fognak tapsolni a járás vezetői, míg össze nem esnek s míg hordágyon nem viszik ki őket. Ám a többiek akkor sem fognak engedni… A tizenegyedik percben a papírgyár igazgatója tárgyilagos kifejezést ölt az arcára, s székére ereszkedik az elnöki asztalnál. S íme, lássatok csodát? Hova lett az általános fékezhetetlen, leírhatatlan lelkesedés? Egyszerre, egy csapásra abbahagyja mindenki és leül. Meg vannak mentve! A mókusnak sikerült kiugrani az ördögkerékből.

De lám, éppen így ismerszik meg, ki az önálló ember. Éppen így fogható ki a tömegből. S a papírgyár igazgatóját még aznap éjjel letartóztatják. Könnyedén rávernek tíz évet, egészen más megokolással.

De a 206-os (a nyomozati jegyzőkönyv) aláírása után a vizsgálóbíró megjegyzi: – S ne legyen soha az első, aki abbahagyja a tapsot! (Hát hogy legyen? Akkor hát hogy hagyjuk abba?…)[39]

Íme, így néz ki a darwini kiválasztás. Ostobasággal fárasztani halálra.

Manapság azonban új mítosz van születőben. Minden nyomtatott beszámoló, minden publikált visszaemlékezés az 1937-es évre, kivétel nélkül a vezető kommunisták tragédiájával van tele. S lám, már szinte meg is győztek bennünket, s akarjuk vagy nem, beletörődünk abba, hogy az 1937-38-as bebörtönzések kifejezetten a kommunista-fejesek ellen irányultak, másokat nem is érintettek. Pedig a párt- s államigazgatásban szerepet vivők legfeljebb tíz százalékát ha kiteszik azoknak a millióknak, akiket akkor letartóztattak. A leningrádi börtönök előtt élelmiszercsomagokkal sorban álló nők is túlnyomó többségben egyszerű asszonyok; amolyan tejárus-félék voltak.

E hatalmas hullám által elragadott s félholtan a Szigetcsoportra kivetett embertömeg összetétele oly tarka, oly furcsa, hogy ugyancsak törheti a fejét az, aki valami törvényszerűséget akar kihámozni az egészből. (A kortársak pedig még annyira sem értették.)

A valóságban csak egy törvény szabályozta a letartóztatásokat azokban az években: irányszám-kitűzés, kontingens-kivetés, norma kirovás. Minden város, járás, minden katonai részleg megkapta a maga normáját s ezt határidőre kellett teljesíteniük. A többi aztán az operatív személyzet ügyességére volt bízva.

Alekszandr Kalganov, volt csekista említi, hogy egyszer távirat érkezett Taskentba: „Küldjetek kétszázat!" De csak nemrég rendeztek „átfésülést", egyszerűen nincs „kit" összeszedni. Igaz, a járásokból összehordtak vagy félszázat. Hopp! Megvan! A rendőrség őrizetében lévő közönséges bűntényeseket át kell minősíteni 58-asokká! A szót tett követte. Csakhogy a kontrollszám még mindig nincs ki! A rendőrség jelenti: mit csináljunk?. A város egyik terén pofátlanul tábort vertek a cigányok. Hopp! Megvan! Gyűrűbe fogták őket, s 17 és 60 között minden férfit beboronáltak mint 58-ast. S teljesítették a tervet!

De történhetett így is: Zabolovszkij rendőrparancsnok meséli, hogy Oszétia csekistáira kivetették: lőjenek agyon ötszázat a Köztársaság területén! A cseka ráadást kért, mire még 230-at engedélyeztek.

Ezeket a csak hanyagul rejtjelezett táviratokat a rendes postával közvetítették. Egy távírász-kisasszony Temrjukban szent együgyűséggel közvetítette az NKVD elosztójára: küldjenek holnap Krasznodárba 240 láda szappant. Másnap megtudta, hogy tömegesen tartóztatták le s irányítják el a népet, és rájött az összefüggésre. Elmondta egy barátnőjének is, miféle távirat volt az. Őt is azonmód letartóztatták.

(Vajon puszta véletlen volt, hogy az „embert" egy láda szappannak" rejtjelezték? Vagy a szappanfőzésben való jártasságukra mutat ez?)

Persze azért ki lehet ötölni bizonyos rész-törvényszerűségeket. Letartóztatják:

– külföldön működő saját kémeinket (akik többnyire a legodaadóbb komintern ügynökök és csekisták voltak, sok esetben vonzó szépségű nők. Hazahívják, a határon letartóztatják, majd szembesítik őket volt komintern főnökükkel, például Mirov-Koronával. Ez már beismerte, hogy valamelyik külföldi tájékoztató irodának dolgozott, tehát természetesen alárendeltjei is, automatikusan – s annál veszedelmesebbek, minél becsületesebbek);

– a KVZsD-seket; a kelet-kínai vasutak alkalmazottjait, akik valamennyien, asszonyostul, gyerekestül, nagymamástul a

japánok kémjeinek bizonyultak. De el kell ismerni, hogy ezeket már pár évvel korábban is kezdték összefogdosni;

– a koreaiakat Távol-Keleten (Kazahsztánba telepítik őket); ez a faji letartóztatások első próbája;

– a leningrádi észteket (mindet összeszedik, pusztán családnevük alapján, mint fehér-észt kémeket);

– az összes lett lövészeket és lett csekistákat, – bizony a letteket, a forradalom bábáit, akik nemrég a cseka büszkesége, gerince voltak! De még azokat a kommunistákat is, akiket 1921-ben kiváltottak a burzsoá Lettországból s megmentettek a szörnyűséges két-három évi elzárástól hazájukban (Bezárják a leningrádi Herzen-intézet lett osztályát, a lett kultúrházat, az észt klubot, a lett technikumot, betiltják a lett és észt újságot).

Az általános megbolydulásban befejezik a Nagy Pasziánsz kirakását is, beseprik a még szabadlábon lévőket. Már nincs oka titkolódzásra, ideje már abbahagyni ezt a játékot! Egyenesen kitelepítési osztagokra (pl. Ufa, Szaratov felé) rakják a most összeszedett szocialistákat, tömegesen ítélik el s csordákban hajtják őket a Szigetcsoport vágóhídjaira.

Sehol sincs külön kiemelve, hogy annyi értelmiségit kell elfogni, amennyit csak lehet, de erre most is gondosan ügyelnek, akár az eddigi hullámokkal kapcsolatban. Egy diákfeljelentés (ez az összetett szó még nem hangzik furcsának), miszerint az ő főiskolai tanáruk egyre többet idézi Lenint és Marxot, Sztálint azonban nem idézi, elegendő ahhoz, hogy a következő órára már ne jöjjön az a tanár. És ha egyáltalán nem idéz? – Leültetik a leningrádi Kelet-kutatókat, a középkorúakból s a fiatal generációból mindenkit. Letartóztatják az Észak-kutató intézet egész személyzetét (a spiclik kivételével). Nem hanyagolják el az iskolai oktatókat sem. Szverdlovszkban egy „ügyet koholnak, melybe 30 középiskolai tanár van belekeverve, élükön tanulmányi felügyelőjükkel Perellel; az egyik szörnyű vád szerint azért állítottak iskolai karácsonyfát, hogy felgyújtsák az iskolákat.[40] A mérnökök, már szovjet-nevelésű, nem burzsoá mérnökök, homlokára egy inga szabályosságával sújt le a bunkó. Mikov Nyikolaj Merkurjevics talajmérnöknek valami földréteg-csuszamlás miatt nem sikerült két szembefutó akna egymásba vezetése. 58:7.: húsz év! Hat geológusnak (a Kotovics csoport) „a föld méhében Lévő ónkészlet szándékos eltitkolása” miatt (! – azaz mert nem fedezték fel!) „a németek

bevonulására számítva” (így a feljelentés) – ugyancsak tíz-tíz év az 58:7 alapján.

A főhullámok nyomában még egy „spec. – hullám”: feleségek és CsSz-ek (családtagok)! Pártkorifeusok asszonyai, de helyenként pl. Leningrádban mindazoké, akik tíz évet kaptak „levélváltás joga nélkül”, azaz akik már nem voltak az élők sorában. A CsSz-ek a kialakult szokás szerint mind 8 évet kaptak. (Mindenesetre enyhébb, mint a kuláklistára tettek büntetése, gyermekeik pedig az otthon földjén maradtak.)

Áldozat-hegyek! Áldozat-halmok! Az NKVD frontális támadása a város ellen! Sz. P. Matvejevának egyetlen háború folyamán, de különböző „ügyek” miatt tartóztatták le férjét és három fivérét (a négyből három sohasem tért vissza!)

– Egy elektrotechnikust azért ítéltek el 20 évre az 58:7 alapján, mert a rábízott szakaszon elszakadt a magasfeszültség vezetéke.

– Egy Nozikov nevű permi munkást azzal vádoltak, hogy a Káma hídját készült felrobbantani.

– Juzsakovot (ugyancsak Permben) nappal tartóztatták le, a feleségéért éjjel jöttek. Egy névjegyzéket tettek eléje s felszólították, hogy írja alá: azok a személyek náluk szoktak összejönni mensevik-eszer gyűlésekre (persze szó sem volt ilyesmiről). Az aláírás fejében megígérték, hogy visszaengedik otthonmaradt három gyermekéhez. Az asszony aláírta s ezzel mindnek a vesztét okozta, de persze őt magát is benn tartatták.

– Nagyezsda Jugyenyics a családneve miatt került börtönbe. Igaz, kilenc hónap múlva kiengedték, miután megállapították, hogy nem rokona a fehér tábornoknak (az persze csak bagatell, hogy az anyja közben belehalt az izgalmakba).

– A Sztáraja Russza moziban a „Lenin Októbere” c. filmet vetítették, s valaki felfigyelt erre a mondatra: „Palcsinszkij biztosan tudja ezt!” – az a Palcsinszkij, aki a Téli Palotát védte. No nézd csak, nálunk dolgozik egy Palcsinszkaja nevű ápolónő. Nosza el kell fogni! És el is fogták. Kiderült, hogy valóban ő az; férje kivégzése után ezen az eldugott helyen húzta meg magát.

– A Borusko fivérek (Pável, Iván és Sztyepón) 1930-ban jöttek Lengyelországból, még mint KISFIÚK a rokonaikhoz. Most mint

felnőtt fiatalemberék kapnak tíz évet PS (kémgyanús) minősítés alapján.

– Krasznodárban egy villamos-vezetőnő késő éjjel gyalogosan tartott hazafelé a remízből, s a kültelken szerencsétlenségére egy elakadt teherautó mellett haladt el. Az autó körül emberek foglalatoskodtak. Mint kiderült, hullákkal megrakva – a ponyva alól kezek és lábak meredeztek. A nő nevét felírták s másnap letartóztatták. A nyomozó megkérdezte tőle, mit látott? Ő becsületesen bevallotta (darwini kiválasztás). Szovjetellenes agitáció: tíz év.

– Egy vízvezeték szerelő mindig elzárta szobájában a vezetékes rádiót, valahányszor a Sztálinhoz szóló levelek végtelen sorát kezdték beolvasni.[41] Szomszédja feljelentette (ó, hol van most ez a szomszéd), nyolc évet kapott mint SzOE (társadalmilag veszélyes elem).

– Egy félig analfabéta kályhás szabadidejében az aláírását szokta gyakorolni – ez emelte az önbecsülését. Tiszta papírja nem volt, így hát újságpapírra irogatta nevét. Egy ilyen újságját, melyen ATYÁNK és TANÍTÓNK ábrázata tele volt firkálva, a közös klozet tartályában leplezték le a szomszédok. ASzA (anti-szovjet-agitáció), tíz év.

Sztálin és a környezetében lévők szerették képmásaikat, kipitykézték velük az újságokat, milliós példányszámban szaporították őket. A legyek azonban kevesebb becsben tartották őszentségeiket, meg aztán kár is lett volna ki nem használni az újságpapírt – de hány szerencsétlen jutott emiatt börtönbe!

A letartóztatások úgy terjedtek utcáról-utcára, házról-házra, mint a ragály. Ahogy az emberek, anélkül hogy tudnának róla, kézszorítással, leheletükkel, tárgyak átadásával viszik át egymásra a ragályos fertőzést, ugyanúgy kézszorítással, leheletükkel, utcán való találkozással adták át egymásnak az elkerülhetetlen letartóztatás fertőzését. Mert ha te holnap beismerni kényszerülsz, hogy földalatti ligát szerveztél a város vízhálózatának megmérgezésére, én pedig ma kezet szorítottam veled az utcán – ez azt jelenti, hogy én is el vagyok veszve.

Hét évvel korábban a város szemeláttára verték szét a falut, s a város természetesnek vette ezt. Most a falu nézhette volna végig város szétverését

– de túlságosan „sötét” volt ahhoz, hogy felfogja, mi megy végbe, meg aztán agyon volt nyomorítva maga is.

> – Szaunin földmérő (!) tizenöt évet kapott… mert a járásban marhavész tört ki s rossz volt a termés(!). A járási vezetőséget már kiirtották ugyanezek miatt.)
> – A járási párttitkár kiszállt a földekre, hogy megsürgesse a szántást. Egy vén muzsik megkérdezte tőle, *tudja-e*, hogy a kolhoztagok *hét éve* nem kaptak egy szem magot sem munkaegység fejében, csak *szalmát* s azt is keveset. Ezért a kérdésért tíz évet kapott az öreg ASzA címén)
> – Egészen más volt a sorsa egy hatgyermekes parasztnak. E hat éhes száj kedvéért nem kímélte magát, dolgozott a kolhoznak, egyre bízott abban, hogy majd csak sikerül kiverekedni valamit. S csakugyan meg is jött – egy rendjel. Gyűlés keretében nyújtották át, beszédeket mondtak. Válaszában a muzsik elérzékenyülve mondta: „Ej, ha e helyett a rendjel helyett egy pudocska lisztet kaphatnék! Nem lehetne?” Fergeteges röhögés tört ki a gyűlésteremben, s az új érdemrendes, kinek hat éhes száját kellett betömni, lágerben kötött ki.

Tisztázzuk-e még egyszer összefoglalásképpen, hogy *bűntelenek* voltak, akiket lecsuktak? Csakhogy elmulasztottuk megemlíteni, hogy már a proletárforradalom eltörölte magát a „bűn” fogalmát is, a 30-as évek elején pedig egyenesen „jobboldali opportunizmusnak” nyilvánították![42] Ilyenformán hiú erőlködés olyan elmaradott fogalmakon spekulálni, mint „bűn” és „bűntelenség”.

Az 1939. évi hazabocsátások egyedülálló s valószínűtlen esetet képviselnek a Szervezetek történetében, annak sötét foltjai. Ez az ellenhullám különben nem volt valami nagy, csupán egy-két százalék azokból, akiket nemrég fogtak el, még el sem ítéltek, el sem irányítottak valahová messze, s még nem értek rá meghalni sem. Nem volt nagy ez az ellenhullám, de annál okosabban kihasználták. egy kopejkát visszaadtak a rubelből; azért volt erre szükség, hogy mindent rákenhessenek arra az undok Jezsovra s ugyanakkor erősítsék a pályája kezdetén álló Beriját, s persze hogy még nagyobb dicsfénnyel övezzék a Vezért. Aztán ezzel a kopejkával ügyesen beleverték a földbe az egész rubelt. Mert ha

„kivizsgáltak és kieresztettek (mint az újságok oly bátran megírták) egyes megrágalmazottakat”, akkor eszerint az összes többi letartóztatott kétséget kizáróan gazember! A visszatértek pedig hallgattak. Aláírásukat adták rá. Megnémultak a félelemtől. Így csak kevesen tudtak meg valamit, s azok is csak keveset, a Szigetvilág titkaiból. A beosztás maradt a régi: éjszaka: rabkocsik nappal: felvonulások.

No igen, aztán azt a kopejkát is hamarosan visszavették, még azokban az években s a mindent magába foglaló Cikkely ugyanazon pontjai alapján. Ugyan ki vette észre 40-ben azt az „asszony-hullámot”, mely a férj meg nem tagadása miau indult? Ugyan ki emlékszik még Tambovban is, ahol megesett, hogy ebben a békés esztendőben ültettek le egy egész dzsessz-együttest, mely a Modern-moziban játszott, mivel valamennyiről kiderült, hogy a nép ellenségei? S ki figyelt fel arra a 30.000 cseh menekültre, akik 1939-ben Csehszlovákia magszállásakor a szlávok anyaországába, a Szovjetunióba költözött? Nem lehetett tűzbe menni értük, hogy nincs közöttük kém. Tehát valamennyit elirányították az északi lágerokba (onnan merül majd fel a háború alatt a „csehszlovák osztag”). S talán bizony nem 1939-ben nyújtottunk segítő kezet a nyugat-ukrajnaiaknak, a nyugati fehér-oroszoknak, majd 40-ben a baltiaknak és a moldvaiaknak? Kiderült, hogy ezek a testvéreink semmiféle tisztogatáson sem estek át, meg is indultak területeikről a szociális profilaxis hullámai.

Összeszedték a túlságosan vagyonosokat és befolyásosokat, egyúttal a túlságosan önállókat, a túl okosakat, a túlságosan feltűnőket, a volt lengyel területeken különösen a lengyeleket tömegével (akkortájt verbuválták össze a balvégzetű Katinyt, ugyancsak akkor tették az északi táborok silójába a majdan Szikorszki-Andersz-féle hadsereget). Mindenhol összeszedték a tiszteket. Így félemlítették meg, némították el, fosztották meg egy ellenállási mozgalom lehetséges vezetőitől a lakosságot. Így oltották be opportunus józansággal, szikkasztottak el körülötte minden régi kapcsolatot, ismeretséget.

Finnország lakosság nélkül hagyta ránk a földszorost, ezzel szemben Karjalából és Leningrádból az egész 1940-es évben folyt a finn származásúak szedése és kitelepítése. Ezt a hullámocskát mi észre sem vettük, hisz mi nem vagyunk finn származásúak.

A finn háborút egy új kísérlet végrehajtására is felhasználtuk: első ízben ítéltünk el idegen hadifoglyokat a Szovjet Haza elárulásáért. Ez az első

ilyen kísérlet az emberiség történetében) – de mi csak úgy elmentünk mellette, észre sem vettük.

A főpróba véget ért, ért egyszerre csak kitört a háború s jött – a nagyszabású visszavonulás. A nyugati köztársaságokból, amelyeket átengedtünk az ellenségnek, pás rövid nap alatt kellett nagy sietve összeszedni mindenkit, akit csak lehetett. Litvániában a lázas sietségben egész katonai részlegeket, ezredeket, légvédelmi- és tüzérhadosztályokat hagytunk hátra, ezzel szemben sikerült kivonnunk néhányezer megbízhatatlan litvánt családostul (négyezret közülük később átengedtünk hivatásos zsiványok fosztogatásának a Krasznojarszk-lágerban). Június 28-án sietős letartóztatásokat hajtottunk végre. Litvániában és Észtországban. De égett a ház s még sebesebben kellett visszavonulni. Egész erődöket felejtettünk el kiüríteni pl. Bresztben, de nem felejtettük el agyonlődözni a politika(foglyokat Lvov, Rovno, Tallinn és sok más nyugati város börtönudvarán és celláiban. A tartui börtönben 192 embert lőttek agyon; a holttesteket a kútba dobálták.

Hogyan próbáljuk ezt elképzelni? – Mit sem sejtesz, mikor egyszerre felpattan a cella ajtaja s lőnek rád. Halálod pillanatában felordítasz, de nincs aki hallja, csak a börtön kövei, nincs aki beszéljen róla majd egyszer. Mondják, voltak, akik nem haltak bele sebeikbe. Lehetséges, hogy lesz még alkalmunk egy könyvet olvasni erről?

A hátországban a háború alatt indított első hullám a „rémhírterjesztőké” és „pánik-keltőké” volt. Ezeket a speciális, büntetőkönyvön kívüli rendelettel ítélték el, melyet a háború első napjaiban bocsátottak ki.[43] Próbaérvágás volt ez, célja a közfegyelem megerősítése. Mindnek tíz évet adtak, de nem számították őket 58-asoknak (s az a kevés, aki túlélte a háború alatti lágerviszonyokat, 1945-ben amnesztiát kapott).

A következő hullámban azok úsztak el, akik nem szolgáltatták be rádiójukat vagy a birtokukban lévő rádióalkatrészeket. Egyetlen rádiólámpáért (persze feljelentésre) tíz évet adtak.

Aztán ott volt a „németek hulláma”, a Volga melléki németeké, az ukrajnai és az észak-kaukázusi telepeseké s általában minden németé, aki valahol a Szovjetunió területén lakott. A származás önmagában döntő kritérium volt, s még a polgárháború hőseinek s régi párttagoknak is deportálás lett a sorsuk, ha németek voltak.[44]

A németek kitelepítése lényegében ugyanolyan volt, mint a kulákoké, de humánusabb, mert több holmit vihettek magukkal s nem küldték őket olyan

egészségtelen s életveszélyes helyekre. Jogi alapja azonban éppúgy nem volt ennek sem, mint a kulákok kitelepítésének. Mert egyfelől ott volt a Büntetőkönyv, másfelől, ettől függetlenül, száz- meg százezrek deportálása. Ez utóbbi az Uralkodó személyes rendeletére történt. Különben is, ez volt az első ilynemű nemzetiségi kísérlete, s elméleti szempontból is érdekelte a dolog.

1941 nyárutóján, de még inkább ősszel áradt a „bekerítettek hulláma". Ebben a hon védelmezői úsztak, ugyanazok, akiket néhány hónappal korábban zenekarral s virágözönnel kísértek ki városaink a akiknek ezután a legsúlyosabb német tanktámadásokat kellett kiállaniuk, amikor is az általános fejetlenségben korántsem a maguk hibájából kerültek – ó, nem fogságba, nem! – csak szórványos harcoló csoportokban a németek gyűrűjébe, ahonnan. egy idő múltán sikerült kitörniük. S ahelyett, hogy testvéri öleléssel fogadták volna a visszatérőket (mint ahogy a világ minden más hadseregénél történt volna, pihentették volna őket, hazaküldték volna családjukhoz, hogy aztán újra a frontra vigyék őket – gyanúval s kételyekkel terhelten, jogfosztottan vitték őket lefegyverzett menetoszlopban az igazoló- és gyűjtőállomásokra, ahol a Különleges Osztály tisztjei a legnagyobb bizalmatlansággal fogadták minden szavukat, még azt sem hitték el, hogy valóban azok, akiknek mondják magukat. Az igazolás pedig keresztkérdésekkel, szembesítéssel folyt, egymás ellen kellett tanúskodniuk. Az igazolás után a „bekerítettek" egy része visszakapta régi nevét, rangját, hitelét, s visszatért katonai alakulatához. A többi, egyelőre a kisebbik rész, belekerült a „hazaárulók" első hullámába. 58:1b-t kapták, mely akkor még, a standard kialakulása előtt, tíz évnél kevesebb elzárást jelentett.

Így tisztogattak a harcoló alakulatoknál. De volt még egy hatalmas, be nem vetett hadsereg is Távol-Keleten és Mongóliában. A Különleges Osztályok nemes feladata volt gondoskodni arról, hogy meg ne egye a rozsda ezt a hadsereget. Halhin-gol és Haszan hőseinek a nagy tétlenségben kezdett kiélesedni a nyelvük, annál is inkább, mert végre megismerkedhettek a katonáink elől eddig zárolva tartott gyegtyarjov-géppisztolyokkal. és ezred aknavetőkkel.

Ilyen fegyverekkel a kezükben nehezen értették meg, miért hátrálunk ott Nyugaton. Az Ural mögött, Szibéria messzeségéből sehogy sem akart a fejükbe férni, hogy naponta 120 km-t hátrálva egyszerűén csak a kutuzovi megtévesztő manővert ismételjük. A könnyebb megértést kizárólag a Keleti

Hadseregtől indított „hullám” érhette el. Ez aztán befogta a szájukat, s vassá kovácsolta hitüket.

Természetesen a magas szférákból is elfolyt azért a „hátrálásban vétkesek” hulláma (csupán a Nagy Hadvezér nem volt abban vétkes!). Nem volt nagy ez a „tábornok-hullám”, csak kb. félszáz ember, akiket 1941-ben csuktak a moszkvai börtönökbe s 41 októberében raktak fogolyszállítmányba. Elsősorban repülőtábornokok voltak köztük, pl. Szmuskevics, a légierők parancsnoka, Je. Sz. Ptuhin (ez mondta: „Ha ezt tudom, először is Szeretett Apánkra dobtam volna egy bombát, aztán már becsukhattak volna!”) s még mások is.

A Moszkva alatti győzelem új hullámot indított: a bűnös moszkvaiakét. Most hogy nyugodtan lehetett mérlegelni a dolgokat, nyilvánvalóvá vált, hogy azok a moszkvaiak, akik nem menekültek el s nem ürítették ki a várost, hanem rettenthetetlenül ott maradtak a fenyegetett s a hatóságoktól cserben hagyott fővárosban, éppen ez okból gyanúsíthatók vagy azzal, hogy alá akarták ásni a hatáság tekintélyét (58:10), vagy azzal, hogy várták a németeket (58:1a, súlyosbítva a 19-essel); ez a hullám 1945-ig szüntelenül ellátta kenyérrel Moszkva s Leningrád nyomozóit.

Persze az 58:10, ASzA (szovjetellenes agitáció) sem volt üzemen kívül soha, a háború egész tartama alatt szorongatta a hátországot is, a frontot is. E pontot kapták a kiürítettek, ha a visszavonulás borzalmairól sopánkodtak (az újságokban ugyanis világosan állt, hogy a visszavonulás tervszerű); ezt kapták a hátországban azok, akik azt hazudták, hogy kicsi a fejadag; ezt kapták a fronton, akik azt hazudták, hogy a németek technikailag erősek; ezt kapta 1942-ben mindenütt mindenki, aki azt hazudta, hogy a körülzárt Leningrádban éhen halnak az emberek.

Ugyanabban az évben a kercsi (120 ezer hadifogoly), majd a harkovi még több fogoly) vereség után, továbbá a nagy déli visszavonulás (a Kaukázus és a Volga felé) alatt még egy jelentékeny hullám kezdte sodorni azokat a tiszteket és katonákat, akik nem álltak helyt a halálig, hanem engedély nélkül visszavonultak, azokat, akiknek „nem bocsáthatja meg szégyenét a Haza”, amint azt a halhatatlan 227-es számú sztálini napiparancs szavakba öntötte. Ez a hullám azonban nem jutott el a GULag-ra, mert miután a hadosztály-bíróságok gyorsított eljárással feldolgozták, a büntető alakulatokhoz hajtották az egészet, hogy aztán nyomtalanul felszívódjék az első tűzvonal vörös homokjában. Ebből lett a sztálingrádi

győzelem cement-fundamentuma, de a hivatalos orosz történelembe mégsem jutott be, megreked a csatornázás speciális történetében.

(Itt egyébként csak azokat a hullámokat próbáljuk nyomon követni, amelyek kívülről ömlöttek a GULag-ra. Mert a GULag-on belül is szünet nélkül folyt az átömlesztés az egyik medencéből a másikba, az ún. lágerbíróságok tevékenysége következtében, mely különösen a háborús években volt nagyon élénk; ezek azonban kívül esnek ennek a fejezetnek a tárgykörén.)

Hogy jó legyen a lelkiismeretünk, meg kell itt említenünk néhány ellenhullámot is a háborús időkből: a már említett cseheket, lengyeleket, valamint a lágerből a frontra bocsátott fegyenceket.

1943-tól, amikor a hadiszerencse a javunkra fordult, megindult s 1946-ig minden évben bővebben ömlött egy sokmilliós hullám a visszahódított területekről és Európából. Ez két főágból állt:

– polgári személyek, akik német uralom alatt vagy német környezetben tartózkodtak (ezekre tíz évet nyomtak „a” betűvel: 58:1a);
– katonai személyek, akik hadifogságban voltak (ezekre is tíz évet nyomtak „b” betűvel: 58:1b).

Aki csak lakóhelyén maradt a megszálláskor, mind élni akart valahogyan, s ezért valami tevékenységet folytatott; így aztán elméletileg, betevő falatján kívül, megkereshette majdani bűnperének vádpontjait is, ha nem is éppen „hazaárulást”, mindenesetre az ellenség segítését”. Gyakorlatban azonban elégnek tűnt az útlevelek sorszámával utalni arra, hogy az illető magszállás alatt volt; hisz mindenkit letartóztatni gazdasági okokból nem lett volna célszerű, elnépteleníteni oly hatalmas területeket. Elégnek tűnt csak néhány százalékot leültetni, a közösségi tudat emelése végett: bűnösöket, fél-bűnösöket, negyedrészben bűnösöket s azokat, akik ezekkel egy kerítésen szárogatták a kapcájukat.

De hiszen már egyetlen egy milliónak egyetlen egy százaléka egy tucat telivér lágert tölt meg emberanyaggal!

S nem kell azt gondolni, hogy a földalatti ellenállási mozgalomban való részvétel biztos garancia volt arra, hogy az ember ne essék bele ebbe a hullámba. Nem volt egyedülálló annak a kijevi komszomol tagnak az esete, akit az ellenállási mozgalom tájékoztató szolgálatra küldött ki, s aki evégből

a kijevi (német) rendőrség kötelékébe férkőzött. A fiú mindenről becsületesen tájékoztatta a komszomolt, de amikor a mieink bevonultak, megkapta a maga tíz évét, mert hisz lehetetlen, hogy míg a rendőrségnél szolgált. ne ragadt volna rá semmi az ellenséges szellemből s hogy egyáltalán ne teljesítette volna az ellenség megbízatásait.

Még nagyobb szigorral ítélték el azokat, akik Európában voltak, még ha Ost-Sklave (keleti rabszolga) minőségben is, mert az ilyen látott valamit az európai életből s elmondhatta volna a látottakat; ám az effajta beszámolókat mi sohasem tűrtük szívesen (kivéve természetesen józanítéletű írók útirajzait), annál kevésbé a háború utáni évben, romok és rendetlenség közepette. Csak azt hajtogatni, hogy Európában minden borzasztóan rossz, hogy ott egyáltalán nem lehet élni – ezt sem tudja megtenni mindenki.

Éppen ez okból és nem pusztán azért, mert megadták magukat, ítélték el a hadifoglyok nagy részét, különösen azokat, akik valamivel többet láttak a Nyugatból, mint egy német haláltábort.[45] Ez világosan megmutatkozik abban is, hogy az *internáltakat* éppoly kíméletlenül elítélték, mint a hadifoglyokat. Egy példa: a háború első napjaiban matrózaink egy csoportja a svéd partokra vetődött. A háború további részét Svédországban töltötték, szabad mozgásuk volt, s oly gondtalanul, oly kényelemben éltek, mint soha azelőtt, és soha azután. A szovjet hátrált, előrenyomult, rohamozott, meghalt és éhezett, ezek a kötnivalók pedig csak „semleges" hasukat tömték. A háború után Svédország visszaadta őket nekünk. Ahhoz kétség sem fért, hogy „hazaárulás" történt részükről, de valahogy nem „ült" ez a paragrafus. Hagyták hát, hadd széledjenek el, aztán valamennyire rákalapálták a „szovjetellenes agitációt" elragadtatott meséikért a kapitalista Svédországban tapasztalt szabadságról és jólétről (a Kagyenko-csoport).[46]

A megszállás alól felszabadítottak általános nagy hulláma mellett gyors egymásutánban gyűjtötték össze s indították útnak a vétkes nemzetiségek hullámait is:

- 1943-ban a kalmük, csecsen, ingus és kabard hullámokat,
- 1944-ben a krimi tatárokét.

Ezeket a hullámokat sohasem sikerült volna ily gyorsan s energikusan az örök kivetettségbe szállítani, ha nem jöttek volna reguláris csapatok is katonai teherautókkal a Szervek segítségére. A harci egységek vitézül körülfogták a sátorfalukat, s a lakosokat, akik évszázadokon át ki sem

mozdultak fészkeikből, most egy partraszállási manőver gyorsaságával 24 óra alatt az állomásra vitték, tehervonatokra rakták s késedelem nélkül Szibériába szállították, továbbá Kazahsztánba, Közép-Ázsiába és a sarkvidékre. Pontosan 24 óra múlva már el is foglalták földjeiket és minden jószágukat az új birtokosok.

Mint a háború elején a németeket, úgy telepítették ki most ezeket a nemzetiségeket is kizárólag faji alapon, kérdőívek kitöltése nélkül; egy rakásba hányva a párttagokat, a munka hőseit, sőt az akkor még be nem fejezett háború hőseit is.

A háború utolsó éveiben megindult a német *háborús bűnösök* hulláma is; ezeket a közönséges hadifogoly-táborok állományából válogatták ki s bírói ítélettel utalták át a GULag hálózatába.

1945-ben, bár Japánnal három hétig sem tartott a háború, számos japán hadifoglyot szedtek össze a Szibériában s Közép-Ázsiában folyó gyors ütemű építkezés szükségleteinek fedezésére; a „háborús bűnösök" különválogatását GULag céljaira ezek közt is ugyanúgy végezték el.[47]

1944 végétől kezdve, amikor csapataink a Balkánra hatoltak, de különösen 1945-ben, amikor elérték Közép-Európát – kezdett átfolyni a GULag csatornákon az orosz emigránsok hulláma: öregek, akik a forradalom alatt mentek ki s fiatalok, akik már kint nőttek fel. Rendszerint csak a férfiakat hurcolták haza, az asszonyokat és a gyerekeket kint hagyták az emigrációban. (Persze nem fogtak le mindenkit, de azokat igen, akik az elmúlt 25 év alatt bármily óvatosan kifejezést adtak politikai nézeteiknek, vagy korábban, még a forradalom alatt nyilvánították ki azokat. Csak olyanokat hagytak békében, akik a puszta vegetálás szintjén maradtak.) A főbb hullámok Bulgáriából, Jugoszláviából, Csehszlovákiából jöttek, kisebbek Ausztriából és Németországból; Kelet-Európa egyéb országaiban nem is igen éltek oroszok.

Viszont Mandzsúriából is áradt egy emigráns-hullám 1945-ben (Ezeket nem mindig tartóztatták le azonnal; egész családok jöttek haza önként, hívásra, csak itthon szedték szét őket s küldtek egyeseket száműzetésbe, másokat börtönbe.)

Egy nagy hullám, amelyben végre-valahára a rendszer igazi ellenségei sodródtak, 1945-46-ban, két éven át szakadatlanul ömlött a Szigetcsoportra. (Vlaszov hívei, a Krasznov-kozákok, muzulmánok azokból a nemzetiségi alakulatokból, amelyek Hitler alatt keletkeztek) – ezek néha

meggyőződésből álltak szemben a hatalommal, máskor csak kénytelen-kelletlen.

A föntebbiekkel egy időben fogtak el nem kevesebb, mint egy millió olyan személyt, akik annak idején a szovjethatalom elől menekültek el, minden korosztályból, mindkét nemből velő polgári személyek, akik szerencsésen átmentették magukat a szövetségesek által megszállt területre, s akiket a szövetséges hatalmak csalárdul kiszolgáltattak a Szovjetnek 1946-47-ben.[48]

Lengyelek is, az Armia Krajova tagjai, Mikolájcsik párthívei, jutottak el GULag-ra börtöneinken keresztül 1945-ben.

Voltak továbbá románok és magyarok is.

A háború végnapjaiban s később is egy éveken át megszakítás nélkül ömlő bővizű hullámban úsztak az ukrán nacionalisták (Bandera hívei).

E háborút követő hatalmas népvándorlás látványa, a milliós tömegek mozgása oly lenyűgöző volt, hogy csak kevesen figyeltek fel olyan kis hullámokra, mint

> – *A külföldiek barátnői* (1946-47-ben), azaz akik külföldiekkel jártak, udvarlásukat tűrték. Ezeket a nőket a 7:35-ös tc. alapján mint „társadalmilag veszélyeseket” bélyegezték meg.
> – *A spanyol gyerek* – ugyanazok, akiket a spanyol polgárháború idején hoztak ki, s akik a második világháború után kerültek felnőttsorba. Bár a mi intézeteinkben nevelkedtek, nagyon nehezen illeszkedtek bele a mi viszonyainkba. Sokan „haza” vágyódtak. Ezekre is a „társadalmi veszélyességet” (7:35) sütötték, a különösen nyakas elemekre pedig az 58:6-ot, mert úgymond, Amerikának kémkedtek.

(Az igazság kedvéért ne feledkezzünk meg egy rövid ellenhullámról sem 1947-ben, mely lelkészeket hozott vissza. Ez aztán csoda! – első ízben történt. 30 év óta, hogy lelkészeket helyeztek szabadlábra! Nem mintha nagyon keresték volna őket a lágerokban, de ha valaki a szabadon élők közül emlékezett egyre, s pontosan meg tudta mondani a nevét és tartózkodási helyét, az illetőt kieresztették a megújuló egyház erősítésére.)

*

Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a fejezet egyáltalában nem törekszik minden hullám felsorolására, amely csak öntözte GULag-ot, hanem csak a politikai színezetűekére. És ahogy az anatómia órákon a vérkeringés rendszerének aprólékos leírása után át lehet térni a lymphatikus rendszer ugyancsak aprólékos leírására, ugyanúgy mehetünk újra végig az 1918 és 1953 közötti éveken, a közönséges törvénysértők, különösen a megrögzött bűnözök hullámait kísérve figyelemmel. Ez a leírás is elég sok helyet igényelne. Itt derülne fény sok nevezetes Rendeletre, amelyek egy része már feledésbe is ment napjainkig, bár egy esetben sem pótolták őket tőrvénnyel, s amelyek bőségesen szállították az emberanyagot a telhetetlen Szigetcsoportra. Ilyen a „lógósokról" szóló rendelet. Ilyen a selejtről szóló rendelet. Aztán a titkos szeszfőzésről szóló rendelet (1922-ben tombolt különösen, de a húszas években később is sűrűn fogtak el vétkeseket). Aztán a kötelező munkanap-normát nem teljesítő kolhoztagokról szóló rendelet. Aztán a hadiállapot bevezetésérői a vasutakon (1943 áprilisában, tehát egyáltalán nem a háború elején, hanem a kedvező fordulat után).

E rendeletek az ősi Nagy Péteri hagyományhoz híven megjelenésükkor a legfontosabbnak tűntek fel az egész törvényhozásból, semmi logikai összefüggésben nem voltak a korábbi törvényekkel, s nem is látszottak törődni azokkal. E vadhajtások összhangba tétele a jogtudósok feladata lett volna, de ők nem valami nagy lelkesedéssel s nem is különösebb sikerrel dolgoztak rajta.

A rendeletek érlökései különös módon hatottak a kihágások és bűntények országos tablójának kialakulására. Úgy tűnt fel, mintha lopások, gyilkosságok, titkos szeszfőzések, megerőszakolások nemcsak véletlenszerűen történtek volna hol itt, hol ott az országban, emberi gyarlóságból, buja vágyból vagy féktelen szenvedélyből, nem? A törvénysértések országszerte egyöntetűséget és hasonlóságot mutattak fel. Egyszer csupa erőszaktevőktől, másszor csupa gyilkosoktól, majd meg csupa titkos szeszfőzőktől nyüzsgött az egész ország, érzékenyen reagálva a legutóbbi kormányrendeletre. Mintha minden bűn maga tartotta volna oda hátát a rendeletnek, hogy az mielőbb kiirthassa. Éppen az a bűn kezdett azonnal s mindenütt rakoncátlankodni, amelyet kipécézett s szigorított büntetéssel sújtott a bölcs törvényhozás.

A katonai fegyelmet a vasutakra kiterjesztő rendelet asszonyok és kiskorúak tömegeit juttatta törvényszék elé, hiszen elsősorban ilyenek dolgoztak a vasút szolgálatában a háborús években, s mivel előzetesen nem

kaptak kaszárnyai kiképzést, éppen ők késtek el s vétettek leggyakrabban. A kötelező munkanap-norma nem teljesítéséről szóló rendelet nagyon egyszerűvé tette a hanyag kolhozparasztok deportálását, azokét, akik nem akartak megelégedni a munkakönyvbe jegyzett vonalkákkal. Korábban bírói ítélet és a „gazdasági ellenforradalmiság" paragrafusa kellett ehhez, most azonban elég volt a kolhozvezetőség határozata, amit a járási pártbizottság megerősített; de még talán a kolhoztagok lelkének is könnyebb volt, hogy ha kitelepítik is őket, azért mégsem tartják őket a nép ellenségének. (A kötelező munkanap-norma területenként változó volt; a kaukázusiaké volt a legenyhébb – 75 munkanap, de azért közülük is sok „elfolyt" a Krasznojár-vidékre nyolc év alatt.)

De ne menjünk bele ebben a fejezetben a közönséges törvényszegők és bűnözök hullámainak részletes és tanulságos vizsgálatába. A sztálini rendeletek közül az egyik legpompásabbat mégsem hagyhatjuk említés nélkül, most hogy 1947-hez értünk. 1932-ről szólva már ki kellett térnünk a hírhedt „nyolcadik hó hetedikei" Törvényre, a „nyolc-hetesre", amellyel nyakló nélkül ültették le a népet – egy kalászért, egy uborkáért, két szem krumpliért, egy szál forgácsért, egy karika cérnáért[49] – mindenért tíz évre.

De változtak a kor követelményei, ahogy azokat Sztálin értelmezte, és ha elégnek látszott is a tíz év a kegyetlen háború előestéjén, most, a világraszóló történelmi győzelem után túlságosan enyhének tűnt. S megint, fütyülve a Büntetőkönyvre vagy elfeledve, hogy már számos törvény és rendelet foglalkozik a sikkasztással és lopással – 1947 június 4-én kibocsátottak egy rendeletet, mely valamennyit lepipálta, s melyet a javíthatatlan foglyok azon frissiben elkereszteltek „hat-négyesnek".

Az új Rendelet kitűnősége először is abban állt, hogy új volt: ahogy megjelent, azonnal burjánzásnak indultak ezek a bűnök, s az újonnan elítéltek bőséges hullámát eredményezték. De még kitűnőbbé tették az új rendeletet a kiszabott büntetések: ha nem csak egy, hanem bátorság kedvéért három lányka („szervezett banda") ment ki kalászt tépni, s ha egynél több tizenkétéves kölyök dézsmálta meg az uborkát vagy az almát, húsz évig terjedő büntetőtábort kaphattak; az üzemi munkásokra 25 év lett a kiterjesztett felső határ (ezt a büntetést, a „negyedszázadost" a humanitás nevében eltörölt halálbüntetés helyett vezették be néhány nappal később.[50] Végül kiegyenesítették azt a régi púpot, hogy csak a politikai vétségek be nem jelentése államellenes bűntény – most aki az állami- vagy kolhozvagyon dézsmálásáról mulasztott el jelentést tenni (ami

„közönséges” bűntett volt), arra is rámázoltak három évi lágert vagy hét évi kitelepítést.

A Rendelet kibocsátását követő években a falu- és városlakók egész hadosztályait irányították GULag-ra, hogy a kihalt őslakók helyett műveljék a Szigeteket. Igaz, hogy ezek a hullámok a rendőrségen s a rendes bíróságokon át folytak, s nem terhelték az Állambiztonsági Szervek csatornáit, melyek úgyis túl voltak duzzasztva a háború utáni években.

Az új sztálini vonal, mely szerint éppen most, a fasizmus felett aratott győzelem után kell bebörtönözni oly energikusan, oly sok embert s oly hosszú időre, mint még soha, természetesén a politikai foglyok sorsára sem maradhatott azonnali kihatás nélkül.

1948-at és 49-et különben is az egész társadalmi életre kiterjesztett fokozott üldözés és ellenőrzés jellemezte, e kor igazi nevezetessége azonban az „ismétlők” tragikomédiája volt, ami még a sztálini jogtipró bíróság történetében is egyedülálló a maga nemében.

A GULag nyelvén azokat a boldogtalanokat hívták így, akik 1937-ben nem zúzódtak halálra, akiknek sikerült túlélniük a képtelen és elviselhetetlen tíz esztendőt, s most 1947-48-ban elgyötörten s leromolva, reszkető lábbal „szabad” földre lépniük, abban a reményben, hogy ami kevés még hátra van életükből, nyugalomban élhessék le. De valami ádáz rögeszme (megátalkodott gonoszság vagy telhetetlen bosszú?) arra ösztökélte a Győztes Generalisszimuszt, hogy parancsot adjon: vessék újra börtönbe mindezeket a megrokkant embereket, még ha nincs is új vétkük. Még gazdasági és politikai szempontból sem volt neki kifizetődő, hogy visszatömje malma garatjába az egyszer kivetett ocsút. De éppen ez volt az, amit Sztálin elrendelt. Arra volt példa ez az eset, hogyan veti alá puszta szeszélyének a történeti szükségszerűséget egy történeti személy.

S jöttek értük, valamennyiért, azokért, akik alig szoktak még hozzá új helyükhöz, új családjukhoz. Ímmel-ámmal, unottan jöttek értük, ugyanúgy mentek el ők is. Hiszen ők régen tudtak már mindent, ismerték az egész kálváriát. ók aztán nem kérdezték: „miért?”, s nem mondták szeretteiknek: „majd megjövök!” – fölvették leghitványabb gúnyájukat, egy kis mahorkát szórtak a dohányzacskóba és elmentek aláírni a jegyzőkönyvet. (Ennyi volt az egész kihallgatás: „Maga ült?” – „Igen.” – „Akkor kap még tíz évet”.)

Majd úgy találta az Egyeduralkodó, hogy nem elég csak azokat leültetni, akik túlélték 1937-et! A gyermekeket is, az ő esküdt ellenségeinek a gyermekeit is le kell fogni. Hisz felnőnek azok, s még bosszút forralhatnak!

(Lehet, hogy túl sokat evett vacsorára, s nyomasztó álmot látott: ezekkel a gyermekekkel álmodott.) Nosza, böngészni, számolgatni kezdtek s csakugyan: csuktak ugyan már börtönbe ilyen gyermekeket, de túl keveset. Becsukták a hadseregparancsnokok gyermekeit, de a trockisták gyermekeit nem mind! S ezzel meg is indult a „bosszúra kész gyermekek” hulláma. (Ebbe a kategóriába esett pl. a 17 éves Lena Koszarjeva és a 35 éves Jelena Rakovszkaja.)

A nagy európai felfordulás után 1948-ban Sztálinnak így sikerült újra alaposan elsáncolnia magát, a lehető legalacsonyabbra ácsolni a mennyezetet s ebben a szűkített térben a korábbi, 1937-es légnyomást összepréselnie.

S 48-ban, 49-ben és 50-ben kezdtek tovafolyni

- az, álkémek (tíz évvel ezelőtt a németek s japánok, ma az angolok s amerikaiak kémei);
- a vallásosak (ezúttal többnyire szektások);
- genetikusok, növény-nemesítők, Vavilov és Mendel tanítványai, akiket eddig még nem intéztek el;
- minden külön megjelölés nélkül: csupán intelligens, gondolkodó emberek (különös szigorral: diákok), akik nem idegenkedtek kellőképpen Nyugattól. Divat volt ezeknek a következő „betűket” adni:
- VAT – az amerikai technika dicsőítése;
- VAD – az amerikai demokrácia dicsőítése;
- PZ – Nyugat-imádat.

E hullámok hasonlítottak az 1937-esekhez, a büntetések azonban nem hasonlítottak. Már nem a patriarchális „tízrubeles” volt a standard, hanem az új sztálini huszonötös. A tízévi börtönt kiskorúak számára rendszeresítették.

Jókora hullámot indított az „államtitkok felfedőiről” hozott rendelet is (a titkok sorába ilyenek tartoztak: a járási termés nagysága, bármely járványstatisztika; valamely műhely vagy kisüzem termelési programja, polgári repülőtér fekvése, a város közlekedési vonalai, börtön- vagy lágerfogoly neve.) E rendelet alapján tizenötösöket osztogattak.

Nem hanyagolták el a nemzetiségi hullámok menesztését sem. Szünet nélkül ömlött Bandera híveinek a hulláma, akiket azon melegében, a harc

helyén, az erdőben fogtak el. Tíz- és ötévi lágert vagy kitelepítést kaptak ugyanakkor mindazok a nyugat-ukrajnai falusiak, akik bármily kapcsolatban voltak a partizánokkal, pl. aki megengedte, hogy nála éjszakázzanak vagy aki csak egyszer is enni adott nekik s aki nem jelentette fel őket. 1950 körül elindították a banderista ASSZONYOK hullámát is, ezekre tíz-tíz évet mértek, amiért nem akartak minél előbb megszabadulni a férjüktől s nem jelentették fel.

Arra az időre már befejeződött Litvánia és Észtország ellenállása. De 1949-ben éppen onnan kezdtek ömleni az új szociális profilaxis s a kollektivizálás hatalmas hullámai. Egész szerelvények szállították Szibériába a városlakókat és a parasztokat a három balti köztársaságból. (Ezekben a köztársaságokban annak idején visszájára fordult a történelem ritmusa. Most tehát rövid idő alatt, tömény adagokban kellett megélniük mindazt, amin az Unió egésze már átesett.)

48-ban még egy nemzetiségi hullám áradt a számkivetésbe: az Azov-melléki, a kubáni s a Szuhumiból való görögöké. Ezek ugyan semmivel sem szeplősítették meg magukat a háború alatt az Atya szemében, ám ez most mégis rajtuk állt bosszút a görögországi kudarcért, vagy mit gondoljunk? Mindenesetre ez a hullám is az ő személyes örjöngésének terméke. A görögök többségükben Közép-Ázsiába kerültek kitelepítésbe” az elégedetlen elemek pedig politikai elkülönítőbe.

1950 körül, ugyancsak a hadi balsiker megtorlásaként, vagy talán csak hogy részrehajlás-nélküliségét demonstrálja a korábban kitelepítettek felé, a Markős seregéből való felkelőket, akiket Bulgária szolgáltatott ki nekünk, ugyancsak a Szigetcsoportra irányította.

Sztálin életének utolsó éveiben határozottan kezdett kibontakozott egy zsidó-hullám is (1950-től már több ízben szidalmazzák őket kozmopolitáknak). Az *orvos-ügyet* is e célból koholták. A jelek szerint Sztálin nagyszabású zsidó-irtásra készült.[51]

Azonban ez a terve meghiúsult, ami most történt meg vele először egész életében. Isten, nagyon valószínű, hogy emberkéz közreműködésével, kivetkőztette őt porhüvelyéből.

A fent előadottak bizonyára mindenkit meggyőznek arról, hogy milliók szétmorzsolása és GULag benépesítése hideg számítás, következetesség és lankadatlan szorgalom műve volt, – hogy a börtönök sohasem voltak nálunk üresek, hanem vagy tele voltak, vagy túlcsordultak, – hogy míg ti kedvetekre foglalkoztatok az atommag ártalmatlan titkaival,

tanulmányoztátok Heidegger hatását Sartre-ra s Picasso reprodukciókat gyűjtöttetek, elegáns kupéban fürdőhelyekre utaztatok vagy nyaralót építettetek Moszkva környékén, – a rabkocsik szünet nélkül suhantak az utcákon s a gebisták (GB – állambiztonság) dörömböltek s csengettek az ajtókon.

S gondolom, azt is eléggé bebizonyította ez a fejtegetés, hogy a Szervek sohasem ették ingyen a kenyerüket.

3.
A kivizsgálás

Ha Csehov értelmiségi hőseinek, akik folyton azt találgatták, mi lesz húsz-harminc-negyven év múlva, valaki azt felelte volna, hogy Oroszországban negyven év múlva kínvallatás lesz, hogy vasabronccsal szorítják össze az emberek koponyáját, [52] hogy savas fürdőbe mártják őket, [53] hogy meztelenen lekötözve hangyákkal s poloskákkal maratják őket, hogy gyorsforralón tüzesített nyársat dugnak az alfelükbe („titkos pecsét"), hogy csizmával lassan szétnyomják a nemi szervüket, s ami látszatra a legenyhébb: heteken át álmatlansággal s szomjaztatással gyötrik vagy összeverik véres hústömeggé, – akkor egyetlen csehovi darab sem úgy végződnék, ahogy végződik, mert minden hős az elmegyógyintézetben kötött volna ki.

De nem csak Csehov hősei: a század elején melyik normális orosz, köztük melyik szociáldemokrata lett volna képes elhinni, lett volna képes elviselni a ragyogó jövő ilyen megrágalmazását? Azt, ami még elment valahogy Alexej Mihajlovics korában, de ami Nagy Péter korában már barbárságnak tűnt, ami Byron korában legfeljebb tíz-húsz szerencsétlennek jutott ki s ami Katalin korától már teljes képtelenség számba megy, – azt a nagyszerű, fényes huszadik században, egy forradalomban, melyet a szocialista eszme alapján terveztek meg, azokban az években, amikor már repülőgépek úsztak a levegőben s fel volt találva a hangosfilm és a rádió – követte el nem egy szál lator s nem is valami eldugott helyen, hanem több tízezer erre külön kiképzett ember-fenevad védtelen áldozatok millióin.

Mi visszataszítóbb? Ez a visszajáró atavizmus-e, amelyet manapság szerénykedve „személyi kultusznak" nevezgetnek? Vagy még borzasztóbb, hogy ugyanazokban az évekbeli Puskin-évfordulót ünnepeltünk? Hogy szégyenkezés nélkül vittük színre azokat a bizonyos Csehov-darabokat, bár a feleletet már megkaptuk rájuk? Vagy még ennél is rettenetesebb, hogy ma, harminc év után még mindig azt kívánják tőlünk, hogy ne beszéljünk erről? Hogy a milliók szenvedéseinek emlegetése eltorzítja a történelmi perspektívát! Hogy erkölcsi állapotunk lényegig hatoló boncolása árnyékot vet anyagi sikereinkre! Tessék emlegetni inkább a nagyolvasztókat, a

hengerműveket, a csatornaépítéseket… vagy ne… hagyjuk a csatornákat: akkor talán a kolimai aranyat… Ne, arról se beszéljünk… Különben mindenről lehet, csak – okosan s építő szellemben.

Nem értem ezek után, miért kárhoztatjuk az inkvizíciót? Hisz nem csak máglyák voltak akkor, hanem ünnepi misék is! S nem értem, mi kifogásunk lehet a feudalizmus ellen? Hisz nem fosztották meg a parasztot mindennapi munkájától! S karácsonykor járhatott kántálni, pünkösdkor meg koszorút köthettek a lányok…

*

Manapság az írásban s élőszóban terjedő legenda kizárólag a 37-es év számlájára írja a koholt vádak s a kínvallatás alkalmazását.

De ez nem így van, nincs egészen így. Az 58. cikkely alapján indított kivizsgálás éveken, évtizedeken át SZINTE SOHASEM az igazság kiderítésére irányult, hanem kizárólag abban a nélkülözhetetlen aljas procedúrában merült ki, hogy egy embert, aki még az imént szabad, esetleg büszke is, de mindenképpen felkészületlen volt, áthajtottak, áthúztak egy szűk csövön, amelyben az armatúra horgai felszaggattak a testét, amelyben lélegezni sem tudott, csak azt várta esedezve, mikor jut már a végére, ám az a másik vég már úgy vetette őt ki, mint a Szigetcsoport porhanyított lakóját, akinek az ígéret földje, akárhová kerül is. (Akik ezt nem látják be, azok szoktak makacskodni azt hiszik, visszafelé is ki lehet jutni a csőből.)

Minél több év múlik el anélkül, hogy írnánk ezekről a dolgokról, annál nehezebb lesz összegyűjteni az életben maradottak elszórt tanúságait. Pedig ezek arra tanítanak bennünket, hogy a koholt perek rendezése már a Szervek működésének első Éveiben megkezdődött, hogy megmutassák, mennyire nélkülözhetetlenek az ő folytonos mentőakcióik, nehogy egy szerencsétlen napon egyszerre csak elfogyjon az ellenség, s a Szervek *sorvadásra* legyenek ítélve. Mint a Koszirjev-ügyből[54] látható (l. lábjegyzet) a cseka helyzete már 1919 elején megrendült. Az 1918-as újságokat olvasva egy hivatalos közleményre bukkantam, mely egy tíztagú csoport furcsa összeesküvésének felfedéséről számolt be. Ágyúkat akartak (tehát csak AKARTAK) felvontatni a Lelencház tetejére (csak nézzétek meg, milyen magas!) és onnan akarták lőni a Kremlt. Tízen voltak, köztük úgy lehet nők és kiskorúak is, az ágyúk számáról nem értesülünk, valamint arról sem, honnan kerültek ezek az ágyúk, milyen kaliberűek s hogy is akarták őket felvinni a lépcsőn a padlásra, majd felállítani s rögzíteni őket

lejtős tetőn, hogy tüzelés közben le ne guruljanak. Hát a pétervári rendőrük, amikor felvették a harcot a februári forradalommal, miért nem vittek fel a tetőre géppuskánál nehezebb fegyvert?… De ezt az agyrémet, mely még 1937 fantasztikumait is felülmúlja, olvasták ám az egykorúak! S el is hitték!… Idővel minden bizonnyal sikerül arról is meggyőződnünk, hogy az 1921-ben rendezett „Gumilev-ügy" is koholt per volt.[55] Ugyanabban az évben a rjazani cseka is összekotyvasztott egy álpert a helyi intelligencia „összeesküvésről", (de bátor emberek tiltakozása akkor még elért Moszkváig s leállították az ügyet). Ugyancsak 1921-ben lőtték agyon az egész Szapropel-bizottságot, mely „A Természeti Erők Kiaknázása" népbiztosságnak volt alárendelve. Hacsak egy kicsit is tisztában vagyunk a korabeli tudós-körök összetételével és beállítottságával s ha a fanatizmus füstfüggönye nem takarja el szemünk elől azokat az éveket, akkor minden különösebb kutatás nélkül is sejthetjük, mi annak az ÜGYNEK a valódi súlya.

Je. Dojarenko így emlékszik vissza erre az évre: fogoly-átvevő terem a Lubjankában, 40-50 priccs, szakadatlanul hozzák be, egész éjjel hozzák a nőket. Senkise tudja, mi a bűne, mindenkinek az az érzése, hogy ok nélkül szedik a népet. Az egész cellában csak egy van, aki tudja, miért fogták el: egy eszer (szociálforradalmár) nő. Jagoda első kérdése ez: „Hát maga, miért került ide?" – azaz: mondd meg magad, szőj hálót magadnak! TÖKÉLETESEN UGYANAZT vallják a rjazani GPU 1930-as működéséről is. Mindenhol az az általános, uralkodó érzés, hogy *semmiért* csukják le az embereket. Annyira nincs mivel vádoljanak, hogy I. D. T. – re hamis családnév használatát sütötték rá. (S bár kétség nem férhet neve valódiságához, a spec. törvényszék három évet varrta nyakába az 58:10 alapján.) Nem tudva, mibe akaszkodják bele, a nyomozó meg szokta kérdezni: „Milyen munkakörben dolgozott?" – „Tervező voltam." – Írjon egy fogalmazványt munkája természetéről ezzel a címmel: Üzemi tervezés és a terv teljesítése – akkor majd meg fogja tudni, miért tartóztattuk le." (A fogalmazásban majd csak talál valami kifogásolnivalót.)

Olyan ez, mint a kovnoi erőddel volt 1912-ben. Elhatározták, hogy mint szükségtelent, felszámolják az erődöt, mert már nem tölt be semmi harci feladatot. Akkor az aggódó parancsnokság „éjszakai lövöldözést" rendezett az erődre, csakhogy bebizonyítsa nélkülözhetetlenségét és megmaradhasson az állásában.

Egyébként már a kezdet kezdetén elméleti szempontból nagyon is tágan értelmezték a vádlott BŰNÉT. A „vörös terrornak” írt utasításai közt ezt írja M. Ja. Lacist cseka-főnök: „…a kivizsgálás folyamán nem kell anyagot s bizonyítékokat keresni arra, hogy a vádlott szóval vagy tettel vétett a szovjethatalom ellen. Az első kérdés ez legyen melyik osztályhoz tartozik, milyen szármarású, végzettségű (*lám, ez az: a Szapropol-bizottság! – A. Sz.*), neveltetésű. Ezek a, kérdések döntsék el, mi legyen a sorsa a vádlottnak.” Dzerzsinszkij említi 1920 novemberében a VCsK-hoz intézett levelében, hogy a cseka „gyakran ad helyt rágalmazó nyilatkozatoknak”.

És hát nem tanítottak meg bennünket annyi évtizeden át, hogy ONNAN nincs visszatérés? Az 1939-es rövid s mellékcélokra kancsalító hazabocsátásokon kívül csak nagy ritkán s elszigetelten fordul elő olyan eset, hogy valakit a kivizsgálás eredményeként szabadlábra helyeznek. De ha előfordult is, az ilyen embert vagy rövidesen újra leültették, vagy csak megfigyelés céljából eresztették ki. Így vált hagyományos tapasztalattá az a vélemény, hogy a Szervek selejt nélkül dolgoznak. Ezek után hogy beszélhetnénk „bűntelenekről”?

Dal „Szófejtő szótárában” a következő megkülönböztetés olvasható: „A kikérdezés abban különbözik a kivizsgálástól, hogy az előbbit előzetes megbizonyosodás végett alkalmazzák annak eldöntésére, van-e ok áttérni az utóbbira.”

Ó, szent együgyűség! Hisz a Szervek soha még csak nem is tudtak semmiféle kikérdezésről! Egy felülről érkező leirat, a legkisebb gyanú árnyéka, a hivatalos spicli jelentése, sőt névtelen feljelentés is[56] letartóztatást vont maga után, s ezt elkerülhetetlenül követte a vád emelése. A kivizsgálásra szánt időt padig nem a bűnösség kiderítésére fordították, hanem száz közül 95 esetben arra, hogy kimerítsék, elnyűjék, megfosszák erejétől a vádlottat, úgy hogy már azt se bánja, ha fejszével is vágják agyon, csak legyen vége minél előbb.

Már 1919-ben az *asztalra helyezett revolver* volt a kihallgatás fő eszköze.

Nemcsak a politikai, hanem a közönséges bűnügy kivizsgálása is így folyt. A Tüzelőanyag-Bizottság perében (1921) Mahrovszkaja vádlott panaszt emelt, hogy a vallatás alkalmával kokainnal kezelték. A vádló[57] így vágott vissza: „Ha arról tenne feljelentést, hogy durván bántak magával, lelövéssel fenyegették, azt még csak el lehetne hinni valahogy. Ott hever fenyegetően a revolver, néha rád szegeződik, a nyomozó pedig nem fárasztja magát annak kitalálásával, Hogy miben áll a bűnöd: „Mondd el

magad! Te csak tudod!” Ezt követelte 1927-ben Szkripnyikovától Hajkin nyomozó, ezt követelték 1929-ben Vitkovszkijtól. Azóta negyed század telt el 1952-ig, de semmi sem változott. Anna Szkripnyikovát, akit akkor ültettek le ÖTÖDSZÖR, így leckézteti Szivakov, az „Ordzsonyikidze MGB” nyomozó osztályának parancsnoka: „A börtönorvos szerint 240-es a vérnyomásod, de ez kevés neked, te szemét (a vádlott akkor már a hatvan felé járt), mi majd felhajtjuk 340-re minden kék folt, verés és csonttörés nélkül is, úgy hogy belegebedsz, te rohadék; csak éppen aludni nem hagyunk!” S ha Szkripnyikova az éjjeli kihallgatás után nappal behunyta a szemét a cellában, rögtön berontott a felügyelő és rárivallt: „Nyisd ki a szemedet, mert a lábadnál fogva húzlak le a priccsről s odakötlek álló helyzetben a falhoz!”

Már 1921-ben is az éjjeli kihallgatások voltak túlsúlyban. Olyankor autólámpával világítottak a vádlott arcába (a rjazani csekánál Stelmah), 1926-ban a Lubjankában (Berta Gandel tanúsága szerint) az Amonoszov-légfűtést használták fel, hogy felváltva hideget és meleget árasszanak a cellába. Volt ezenkívül parafa-cella is, ebben amúgy sincs levegő, de még át is forrósították. Alighanem ilyenben volt Klujev költő, ilyenben ült Berda Gandel is. Vaszilij Alexandrovics Kaszjanov, aki 1918-ban a jaroszlavli felkelésben vett részt, mesélte, hogy az ilyen cellát addig hevítették, míg ki nem serkedt a vér a test pórusaiból. Mikor ezt észrevették a lesőn át, hordágyra rakták a vádlottat és vitték aláírni a jegyzőkönyvet. Az „arany” korszakból ismeretesek a „forró” (és a „sós”) módszerek. 1928-ban Grúziában pörkölték a kihallgatandók kezét, a Metyeh börtönben pedig a sötétben belelökték őket egy mocsokkal megtöltött medencébe.

Logikus és egyszerű: ha egyszer bármi áron vádat kell emelni, akkor a megfélemlítés, erőszak és kínzás is elkerülhetetlen, s minél képtelenebb a vád, szükségszerűen annál kegyetlenebb a vallatás, mellyel ki akarják kényszeríteni a beismerést. S mivel mindig is voltak koholt perek, következésképpen kínzás és erőszak is volt mindig, nem pedig csak 1937-ben. Krónikus és általános jellegű ismertető jegyek ezek. Azért is ütközik meg az ember, ha azt olvassa néha volt foglyok visszaemlékezéseiben, hogy 1938 tavaszán bevezették a kínvallatást”.[58] Sohasem léteztek olyan szellemi-erkölcsi gátlások, melyek visszatartották volna a Szerveket a kínvallatás alkalmazásától. A forradalom utáni első években a „VCsK Hetilap”-ban, a „Vörös Kard”-ban és a „Vörös Terror”-ban nyílt eszmecsere folyt a kínvallatás elfogadhatóságáról marxista szempontból. S a

következményekből ítélve pozitív feleletet sikerült leszűrniük, bár nem véleménykülönbség nélkül.

Közelebb járunk az igazsághoz, ha ezt mondjuk 1938-ról: ha korábban valamiféle formai engedélyre volt szükség ahhoz, hogy kínvallatást alkalmazzanak, külön papírra minden kivizsgálandó üggyel kapcsolatban (no persze azt könnyen megadták!) – akkor 1937-38-ban, tekintettel a rendkívüli helyzetre (adva voltak a Szigetcsoportra menő milliók, ezeket kellett záros határidőn belül átdarálni az egyéni kivizsgálás apparátusán, ami teljesen ismeretlen dolog volt a tömeghullámok: a kuláktalanítás és a nemzetiségi deportálások korában) megengedték a nyomozóknak, hogy korlátlanul, saját belátásuk szerint alkalmazzanak kínvallatást, ahogy munkájuk s a kitűzött határidő megkövetelte. Emellett a kínzás nemeit sem szabályozták s helyt adtak bármely találékonyságnak.

Ezt az általános, korlátlan engedélyt bevonták 1939-ben, a kínvallatáshoz újra papírformaságokat követeltek s talán nem is adtak olyan könnyen engedélyt (különben a közönséges megfélemlítés, zsarolás, becsapás, álmatlansággal és magánzárkával való porhanyítás sohasem volt megtiltva). De már a háború végén és a háborút követő években rendelettel jelölték meg a foglyok bizonyos kategóriáit, melyekre vonatkozóan már eleve engedélyezték a kínvallatás széles skáláját. E kategóriákba estek a nemzetiségek, elsősorban az ukránok s a litvánok, főképp akkor, ha valóban vagy feltételezhetően illegális szervezethez tartoztak, amit egészében fel akartak göngyölíteni, s minden nevet kiszedni azokból, akiket már letartóztattak. Például Szkirjusz Romualdasz Prano csoportjában kb. ötven litván volt. Ezeket például azzal vádolták 1945-ben, hogy szovjetellenes röplapokat terjesztettek. Mivel Litvánia börtöneiben akkor nem volt elég férőhely, Velszkbe, az Arhangelszki Területre küldték őket lágerba. Ott némelyiket megkínozták, mások nem bírták ki a nappali robotból s éjjeli kihallgatásból álló kettős műszakot, az eredmény mindenesetre az lett, hogy egytől-egyig mind az ötven beismerő vallomást tett. Kis idő elteltével Litvániából jelentették, hogy megtalálták a valódi röplapterjesztőket s EZEK ÁRTATLANOK! Magam is találkoztam 1950-ben a kujbisevi átmenőtáborban egy dnyepropetrovszki ukránnal, akit különféle kínzásoknak vetettek alá, hogy kiszedjék belőle „kapcsolatait”, társai nevét. Álló zárkába csukták, amelybe támasztékul (alvás céljára) napi négy órára egy rudat toltak be. Levinát pedig, az Akadémia levelező tagját a háború után azért kínozták, mért közös ismerősei voltak az Allilujev családdal.

Továbbá nem volna igazságos 1937-nek tulajdonítani azt a „felfedezést” sem, hogy a vádlott személyes beismerése minden anyagi bizonyítéknál többet nyom a latban. Ezt a tételt is lefektették már a húszas években. Visinszkij zseniális tanítása azonban csak 1937-re kapta meg a neki kijáró megbecsülést. Különben akkor is csak a nyomozóknak és ügyészeknek tartották fenn, erkölcsi szilárdságuk biztosítására és fokozására, mi többiek pedig csak húsz év múlva értesültünk a meglétéről, akkor, amikor már kezdték elítélni mellékmondatokban s egyes újságcikkek kevésbé lényeges bekezdéseiben, mint olyant, ami már régóta széltében ismeretes.

Akkor tudtuk meg, hogy egy beszédében, melyet azokban a rosszemlékű években tartott s mely nagy megbecsülésnek örvendett szakértői körökben, Andrej Januarjevics (az embernek kedve volna Jaguarjevicset mondani) Visinszkij a rugalmas dialektika szellemében, (melyet ma sem az állami alattvalóknak, sem az elektronikus készülékeknek nem engednénk meg, mert ezek nyelvén az igen – igen és a nem – nem), kijelentette, hogy az emberiség számára sohasem volt lehetséges az abszolút igazság megállapítása, csupán a viszonylagos igazságé. Innen egy lépést tett, melyre két évezred folyamán sem tudták rászánni magukat a jogtudósok: hogy talán az az igazság, melyet a nyomozás és a törvényszék állapít meg, az sem abszolút, hanem csak viszonylagos. Ezért amikor aláírjuk valakinek a halálos ítéletét, úgysem lehetünk soha *abszolút* biztosak afelől, hogy vétkes az, akit büntetünk, pusztán többé vagy kevésbé megközelítőleg, valamiképpen a feltételezések fokán s csak bizonyos értelemben.[59] Ebből arra az igen gyakorlati következtetésre jut, hogy hiábavaló időtöltés volna abszolút bizonyítékok keresése (minden bizonyíték relatív), ugyancsak kétségen felül álló tanúk keresése is (a tanúk egyszer így, másszor úgy beszélhetnek). Már most a bűnösség ilyen viszonylagos és megközelítő bizonyosságát a nyomozó bizonyítékok és tanúk nélkül is elérheti, ki sem kell mennie az irodájából, „de nem csupán az eszére kell támaszkodnia, hanem pártos öntudatára és erkölcsi szilárdságára is” (azaz egy kialudt, jóllakott és meg nem vert ember fölényére), valamint „saját jellemére” (azaz kegyetlenkedő hajlamaira)!

Visinszkij elmefuttatása természetesen sokkal kifinomultabb, mint Lacisz utasításai. De a lényeg mindkettőjüknél ugyanaz.

Csak egyben nem volt következetes Visinszkij s tért el a dialektikus logikától: azzal, hogy a GOLYÓT meghagyta ABSZOLÚTNAK…

Spirális fejlődése során a haladó igazságszolgáltatás így tért vissza végkövetkeztetéseiben az antik előtti vagy a középkori nézetekhez. Mint a középkori kínzómesterek, úgy látták közmegegyezéssel a mi nyomozóink, ügyészeink és bíráink is a bűnösség legfőbb bizonyítékát a vádlott beismerő vallomásában.[60]

Azonban az együgyű középkor, hogy kikényszerítse az óhajtott beismerést, drámai és festői eszközökhöz folyamodott, mint amilyen a kínpad, a kerék, a parazsas serpenyő, a szeges ágy, a karó. A huszadik században ezzel szemben felhasználva a fejlett orvostudományt, valamint a gazdag börtön-tapasztalatokat, rájöttek, hogy felesleges így halmozni az erőszak eszközeit s nehézkes is ezeknek tömegekre való alkalmazása. Aztán meg…

Aztán meg nyilván szerepet játszott egy másik körülmény Sztálin, mint mindig, ebben a kérdésben sem mondta ki az utolsó szót, azt maguknak az alárendelteknek kellett kitalálniuk, ő pedig, mint a sakál, mindig hagyott magának egy rést a visszavonulásra, hogy aztán megírhassa cikkét: „Akiknek a siker a fejükbe szállt”. Milliók tervszerű meggyötrését mégiscsak most kísérelték meg először az emberiség történelmében, s bármily nagy volt is Sztálin ereje s hatalma nem lehetett száz százalékig bizonyos a sikerben. Ilyen irdatlan mennyiségű anyag mellett a kísérlet másképp üthet ki, mint kicsiben. Váratlan robbanás, geológiai csuszamlás történhet, de még világraszóló lelepleződés is. S esik ami esik, Sztálinnak meg kell maradnia angyali tisztaságú lepleiben.

Ezért azt kell hinnünk, hogy nem létezett olyan jegyzék a kínzások és bántalmazások nemeiről, mely nyomtatásban állt volna a nyomozók rendelkezésére. Egyszerűen csak azt követelték meg, hogy minden nyomozó osztály a kiszabott határidőre s a kiszabott mennyiségben olyan „nyuszikat” szállítson a törvényszéknek, akik már mindent beismertek. S egyszerűen csak azt közölték (szóban ugyan, de gyakran), hogy minden mód és eszköz meg van engedve, ha a nagy célt szolgálja; hogy senki sem kéri számon a nyomozótól a vallatott személy életét; hogy a börtönorvos amennyire lehet, ne avatkozzék bele a nyomozás menetébe. Nagyon valószínű, hogy gyakorolták az „elvtársak közötti tapasztalatcserét” is és „tanultak a haladottabbaktól”, de felhasználták az „anyagilag érdekeltebbé tételt is”, magasabb óradíjat fizettek az éjjeli műszakban, prémiummal jutalmazták a határidő előtt teljesített nyomozást, és hát persze azt is kilátásba helyezték, hogy azok a nyomozók, akik nem boldogulnak

feladatukkal… Aztán ha valamelyik területi NKVD-ben zűr támadt volna, a helyi főnök akkor is tiszta maradt volna Sztálin előtt; hisz ő nem adott ki egyenes parancsot a kínzásra! S ugyanakkor ily módon biztosította volna a kínvallatás további alkalmazásának lehetőségét is.

Mikor rájöttek, hogy főnökeik így bebiztosítják magukat, a beosztott nyomozók egy része is (azok persze nem, akik megittasodtak meg a kegyetlenségtől) igyekezett az elején enyhébb módszereket alkalmazni, s ha a továbbiakban jobban rákapcsolt is, kerülni az olyan módszereket, amelyek nagyon is egyértelmű nyomokat hagynak, mint amilyen egy kiütött szem, leszakított fül, eltört gerinc vagy egy kékre vert emberi test.

Ezért nem találunk hát teljes egyezést (kivéve az általánosan alkalmazott aludni nem hagyást) azokban a vallató-módszerekben, amelyekről 1937-ben az egyes tartományi elöljáróságokon s azokon belül az egyes vallatók szobájában alkalmaztak.[61] Az mindenesetre közös vonás volt, hogy előnyben részesítették az úgynevezett „enyhe” módszereket (mindjárt meglátjuk, milyeneket), biztos ami biztos. Hisz egy ember lelki egyensúlya csak elég szűk határokon belül maradhat ép, s egyáltalán nem kell ahhoz kínpad vagy serpenyő, hogy az átlagember a beszámíthatatlanság állapotába jusson.

Az alábbiakban megpróbálunk beszámolni néhány egyszerűbb fogásról, melyekkel meg szokták törni a letartóztatott akaratát és személyiségét, anélkül, hogy nyomot hagytak volna a testén.

Kezdjük a *pszichológiai* módszerekkel. A rabság viszontagságaira soha fel nem készült nyuszikra borzasztó, szinte megsemmisítő hatással lehetnek e módszerek. De az sem viseli el könnyen őket; aki fel van vértezve.

1. Először is az éjszaka. Miért éppen éjjel hajtják végre a lélek megtörését? Miért választották a Szervek már működésük első éveiben az *éjszakát?* Azért, mert amikor éjjel felverik álinából (még ha nincs még álmatlanságtól elgyötörve), a letartóztatott nincs birtokában nappali lelki egyensúlyának és ítélőképességének, hajlamosabb a megadásra.

2. Őszinte hangú *meggyőzés*. Ez a legegyszerűbb. Mire jó ez a macska-egér játék? Miután már ült egy ideig többi elfogott sorstársa körében, a letartóztatott úgyis tisztában van az általános helyzettel. S a nyomozó így beszél hozzá, gyengéden, barátságosan: „Nézd, így is, úgy is kapsz néhány évet. De ha ellenszegülsz, akkor itt krepálsz meg a börtönben, rámegy az egészséged. Ha pedig Lágerba kerülsz, a levegőn leszel, látod a napot… Azért jobb, ha rögtön aláírod”. Logikus nem? S okosan is teszi, aki

belemegy és aláírja, ha… Ha csak róla magáról van szó! Ez azonban ritkán van így. Ezért elkerülhetetlen a harc.

Egy másik változat; párttag meggyőzésére: „Ha az országban hiány s éhínség van, akkor önnek mint bolseviknek el kell döntenie magában: feltételezheti-e, hogy ebben az egész párt vagy a szovjethatalom bűnös?” – Nem, természetesen nem! – válaszol gyorsan a lenfeldolgozó igazgatója. „Akkor emberelje meg magát s vegye magára a vádat!” S az magára veszi.

3. *Durva szitok*. Nem valami elmés fogás; de jól nevelt, finom, gyengédlelkű emberekre kitűnően lehet hatni vele. Két olyan esetről is tudok, lelkészekkel történt meg, hogy közönséges szitkozódás vette őket a lábukról. Az egyiknek a kihallgatását (1944-ben a Butirkában) egy nő vezette. Először nem győzött áradozni a cellában, milyen udvarias a nő. Egyszer aztán nagyon elszontyolodva tért vissza, és sokáig nem lehetett rávenni, hogy elismételje, milyen kacskaringósan kezdte az cifrázni, sorra véve felmenő rokonait. (Sajnálom, hogy nem idézhetem itt egyik kis kiszólását.)

4. Letaglózás *pszichológiai szélsőségekkel*. Hírtelen fordulat: a nyomozó messzemenő szeretetreméltósággal vezeti az egész kikérdezést, vagy annak jó részét, nevén s apai nevén szólítja a foglyot, fűt-fát megígér. Akkor hirtelen felkapja a levélnehezéket: „Huj, rohadék! Kilenc grammot a nyakadba!” – s kinyújtja a kezét, mintha a hajába akarna markolni, mintha még a körmei is kiegyenesednének, feléje lép… (Nőkkel szemben jól bevált fogás.)

Változatképpen: két nyomozó váltja egymást; az egyik tör-zúz, üvölt, a másik rokonszenves, majdnem hogy szívélyes. A fogoly, valahányszor belép az irodába, reszket, hogy melyiket találja ott. Csupa megkönnyebbülésből kedve volna a másiknak mindent aláírni, azt is bevallani, amit sohasem tett.

5. Előzetes megalázás. A rosztovi GPU hírhedt pincéiben („a 33-as Ház”) az utcai járda vastag üvegei alatt (volt raktárhelyiség) néhány órára hasra fektették a kihallgatásra váró foglyokat a közös folyosó padlóján, a fejüket sem emelhették fel s egy hangot sem adhattak. Így feküdtek ott, mint az imádkozó mozlimok, míg a felvezető meg nem érintette a vállukat s kihallgatásra nem vitte őket.

Alexandra O… va a Lubjankában megtagadta a kívánt beismerést. Átvitték a Lefortovo-ba. A felvételiben egy női felügyelő levetkőztette, mint ami a vizsgálathoz tartozik, s elvitte a ruháját, őt magát pedig

csupaszon bezárta egy fülkébe. Akkor odajöttek a férfi-börtönőrök, nézegetni kezdték a lesőlyukon át, röhögtek s megjegyzéseket tettek az alakjára.

Csak kérdezni kéne, egészen biztosan sok ilyen példát lehetne összeszedni. S a cél mindig ugyanaz: az életkedv s akarat megtörése.

6. Bármely fogás, mely *kihozza a sodrából* a foglyot. A Moszkvai terület Krasznogorszk nevű helységéből való F. I. V. – t (I. A. P. közlése szerint) a következőképpen hallgatták ki: A női nyomozó néhány keresett fogással levetkőzött előtte a kihallgatás folyamán (sztriptíz!), de megszakítás nélkül folytatta a kérdezgetést, mintha mi sem történne, járt-kelt a szobában, odament hozzá s igyekezett kiszedni belőle a beismerést. Lehet, hogy ez neki személyes passziója volt, de, az is lehet, hogy hideg számítás: a fogoly elveszti az eszét és aláír! Kockáztatni semmit sem kockáztatott: ott a pisztoly és a csengő.

7. *Ijesztgetés*. A leghasználhatóbb és nagyon sokoldalú eszköz. Gyakran kombinálják becsapással s – természetesen hazug – ígéretekkel. 1924-ben így beszéltek: „Nem akar vallani? El kell magát küldenünk Szoloveckbe. De aki vall, azt kieresztjük”. 1944-ben pedig így: „Tőlem függ, milyen lágert kapsz. Láger s láger között nagy a különbség. Most éppen szigorított munkatáboraink is vannak. Ha megmondod az igazat, könnyű helyre kerülsz, de ha nyakaskodsz, – huszonöt év vasban, földalatti robotban!” Ijesztgetnek másik, rosszabb börtönnel is: „Ha makacskodsz, átküldünk a Lefortovoba (mondják annak, aki a Lubjankában van), a Szuhanovkába (annak, aki a Lefortovoban van). Ott majd másképp beszélnek veled!” Te pedig már megszoktál itt, a házirend szinte SEMMI ebben a börtönben, OTT meg ki tudja milyen gyötrelmek várnak rád. A szállításról nem is beszélve!… Nem volna jobb engedni?

Ijesztgetéssel kitűnően lehet hatni arra, akit még nem tartóztattak, hanem egyelőre csak megidéztek a Nagy Házba. Az ilyennek még sok a vesztenivalója, ezért sok a félnivalója is: fél, hogy nem engedik haza, fél, hogy elkobozzák a holmiját, a lakását. Az ilyen ember sokat hajlandó beismerni s gyorsan enged, csakhogy megmenekülhessen ezektől a veszedelmektől. A Büntetőkönyvet természetesen nem ismeri, s csak úgy mellékesen, rögtön a kihallgatás elején eléje tolnak egy papirost, állítólagos kivonatot a BK-ból: „Tudatában vagyok annak, hogy a valóságnak meg nem felelő adatok szolgáltatásáért… 5 (azaz öt) évi elzárás…” (a valóságban, a 95. cikkely szerint két évig terjedhető elzárás), „…az

adatszolgáltatás megtagadásáért… 5 (azaz öt) év…” (a valóságban, a 92. cikkely alapján három hónap). Ebben már új nyomozó-fogás is van, s a következőkben is mindig benne lesz:

8. *A hazudozás*. Mi bárányok nem hazudhatunk, de a nyomozó szünet nélkül hazudik, rá nem vonatkoznak a fönti cikkelyek. Már annyira elvesztettük arányérzékünket, hogy meg sem kérdezzük nyer-e hát valamit a hazudozással? Tetszése szerint rakhat elénk jegyzőkönyveket rokonaink, barátaink hamisított aláírásával, s ez csak leleményes nyomozói fogásnak számít.

Ijesztgetés becsapással és hazugsággal körítve: ezt a fogást alkalmazzák leggyakrabban a letartóztatott rokonainak megdolgozására, akiket tanúként idéztek meg. „Ha nem tanúskodnak így és így (ahogy éppen kívánják), *neki* lesz rosszabb… Maguk okozzák a vesztét (hogy hallgathatja ezt egy anya?) [62] Csak úgy menthetik meg (értsd: pusztíthatják el) őt, ha aláírják ezt (az elébük tolt) papírt.”

9. Ez a *játék a hozzátartozók iránti szeretet húrjain* remekül beválik a letartóztatottaknál is. Sőt talán éppen ez a leghatásosabb minden ijesztgetés között, ezzel lehet megtörni a bátor szíveket. (Ó, milyen jól látták a régiek: az ember ellensége a saját házanépe!) Eszedbe jut az a tatár, aki mindent elviselt, saját kínjait, asszonyáét is, de a leánya megkínzását már nem viselte el? Rimalisz nyomozónő 1930-ban így fenyegetődzött: „Letartóztatjuk a lányát és közös cellába rakjuk be a, szifiliszesekkel!” S ezt nő mondta!

Fenyegetődznek, hogy mind lecsukják, akiket szeretsz. Ehhez néha hangkíséret is járul: feleséged már le van tartóztatva, de további sorsa a te őszintevallomásodtól függ. Őt itt a szomszéd szobában hallgatják ki éppen most, hallgasd csak! S valóban: a falon át női sírás és nyöszörgés hallik (hiszen az olyan egyforma, hát még falon keresztül, aztán meg te is fel vagy izgulva s nem vagy szakértő-formában; néha csak egyszerűen feltesznek egy lemezt „tipikus feleség”-hanggal szoprán vagy kontra-alt, valakinek racionalizálási javaslatából). De nini! ez most nem csalás, megmutatják neked az üvegajtón át, hogyan lépdel ő szótlanul, bánatosan lecsüggesztett fejjel, – igen, a te feleséged! Az Állambiztonság folyosóján! Te döntötted romlásba őt makacsságoddal! Már le van tartóztatva! (Pedig csak beidézték valami ürüggyel, s előre megbeszélt percben kiküldték a folyosóra, meghagyják neki: föl ne emelje a fejét, mert különben nem jut ki innen!) – akkor még az ő levelét is odaadják neked; kétségtelen, az ő keze írása:

megtagadlak! Olyan gyalázatosságok után, amiket nekem rólad elmondtak, nem kellesz nekem! (S minthogy országunkban, miért – mért nem – ilyen feleségek éppúgy lehetségesek, mint ilyen levelek, mi egyebet tehetnél, mint hogy magadban fontolgatod, ilyen-e a te feleséged is?)

V. A. Kornyejevát Goldman nyomozó (1944-ben) ezzel a fenyegetéssel zsarolta, hogy mások ellen tanúskodjék: „Elkobozzuk a házadat s öreg szüleidet kirakjuk az utcára”. A szilárd meggyőződésű és erőshitű Kornyejeva egy cseppet sem féltette önmagát, kész volt a szenvedésre. De Goldman fenyegetései törvényeink alapján teljesen reálisak voltak, ezért búnak eredt övéi miatt. Amikor reggel felé az éj folyamán visszautasított és széttépett jegyzőkönyvek után Goldman valamilyen negyedik változatot kezdett írni; amelyben Kornyejeva már csak maga volt vádolva, a nő örömmel s lelkében a győzelem érzésével írta alá. Azt az egyszerű emberi ösztönt, hogy kivívjuk igazunkat, s megcáfoljuk a hamis vádakat, már rég nem őrizgetjük magunkban, hogy is őrizhetnénk ott?! – Annak örülünk, ha sikerül magunkra vennünk az egész vádat.[63]

Ahogy a természet semmiféle osztályozásban nem ismer merev határokat, úgy mi sem tudjuk itt pontosan elkülöníteni a pszichológiai módszereket a fizikaiaktól. Hová soroljuk például a következő mulatságot?

10. *Hang-módszer*. A foglyot 6-8 méter távolságban ültetik le s kényszerítik, hogy hangosan beszéljen, ismételje meg, amit mondott. Nem könnyű a már halálra fárasztott embernek. Vagy hangtölcsért csinálnak kartonból, és a másik nyomozó elvtárssal, aki közben bejött, a fogoly mellé állnak s kétfelől a fülébe bömbölik: „Vallj rohadék!” A fogoly majd megsüketül, sokszor el is veszti hallását. Ez persze nem gazdaságos módszer, dehát a nyomozóknak is kell egy kis szórakozás egyhangú munkájuk közben, ezért kieszelnek ezt-azt, ki miben ügyes.

11. Csiklandozás. Ez is mulatság. Lekötik vagy lefogják az áldozat, kezét-lábát s az orrát belül madártollal csiklandozzák. A fogoly hányja-veti magát s úgy érzi, mintha az agyába fúrnának.

12. Cigarettát. elnyomni a letartóztatott bőrén (föntebb már említettük).

13. *Fény-módszer*. Éjjel-nappal éles villanyfény a cellában vagy a boxban, ahol a foglyot tartják; mértéktelenül fényes lámpa a kis helyiségben, fehér falak közt. (Ez az az áram, amit az iskolás gyerekek és a háziasszonyok megspórolnak!) A szemhéjak gyulladásba jönnek, nagyon fájdalmas. Majd a kihallgatásnál irányítják rá a helyiségben elhelyezett fényszórókat.

14. A következű fifikus ötlet: Habarovszkban, 1933 május elsején a GPU-nál Csebotarjovot egész éjjel, tizenkét órán keresztül – nem kihallgatták, ó nem: csak kihallgatásra *vitték!* Hé, maga ott! Kezeket hátra! – Kivezették a cellából, gyorsan fel a lépcsőn, be a nyomozó irodájába. A felvezető lelépett. De a nyomozó nem csak hogy nem tett fel egyetlen kérdést sem, de néha még le sem ültette Csebotarjovot, hanem felvette a telefonkagylót: vezessék el a 117-esből való foglyot! – Érte jönnek, elvezetik a cellába. De alig fekszik le a priccsre, máris zörög a zár: Csebotarjov! Kihallgatásra! Kezeket hátra! – Ott meg megint: Vezessék el a 117-esből való foglyot.

Bizony, a megdolgozási trükkök általában jóval a nyomozó irodája előtt meg szoktak kezdődni.

15. A börtönélet a boxnál kezdődik, ez egy láda vagy szekrény. Azt az embert, akit csak az imént fogtak el, akinek a lelke még csupa szabad szárnyalás, aki magyarázkodni, vitatkozni, harcolni akar – rögtön, ahogy belép a börtönbe, egy dobozba gyömöszölik, melyben néha van lámpa és ülőhely, máskor azonban sötét s csak állni lehet, benne, úgy hogy az ajtó nyomja az embert. Aztán itt tartják órákon át, egész nap, egész éjjel. A teljes bizonytalanság órái ezek: talán befalazták egész életére? Soha ilyesmi még nem történt vele, nem tudja, mit gondoljon. Így telnek el az első órák, amikor lelke még tele van tűzzel, fékezhetetlen háborgással. Van, aki összeroppan, az ilyent lehet is mindjárt vinni az első kihallgatásra! Mások feldühödnek – annál jobb: ezek mindjárt az elején megsértik a nyomozót, meggondolatlanul elszólják magukat, könnyebb nekik „ügyet” kavarni.

18. Ha nem volt elég box, lehetett így is: Jelena Sztrutyinszkaját a novocserkaszki NKVD-nél hat nap s hat éjjel egy sámlin ültették a folyosón, s nem volt szabad hátra dűlnie, elaludnia, leesnie s felállnia. Mindezt hat teljes napon át! Próbáld meg, ülj így csak hat órán át!

Továbbá változatosság kedvéért magas székre is lehet ültetni a foglyot, amilyent Laboratóriumokban használnak, úgy hogy ne érjen le a lába s jó alaposan elzsibbadjon. Aztán így ültetik nyolc-tíz órán át.

A kihallgatás alatt pedig, amikor a fogoly szem előtt van, rendes székre is lehet ültetni, de egészen a szélére, az ülőke élére (előbbre csak! még előbbre!), úgy hogy majd hogy előre nem esik, s a szék éle kegyetlenül nyomja az egész kihallgatás alatt. S órákon át nem szabad mozdulnia sem. Ennyi az egész? Igen, ennyi az egész! Tessék kipróbálni!

17. A helyi adottságokhoz mérten a boxot „hadosztály-veremmel” is lehet pótolni; így volt ez a gorohoveci katonai lágerban a Nagy Honvédő háború idején. A foglyot belelökték egy ilyen három méter mély s kb. kétméteres átmérőjű gödörbe, ott tölthetett néhány napot a szabad ég alatt, sokszor esőben, ez volt a cellája s egyben az árnyékszéke is. Háromszáz gramm kenyeret és vizet eresztettek le neki kötélen. Képzeld magad ebbe a helyzetbe, ráadásai a frissen letartóztatott lelkiállapotába, aki ki van forgatva önmagából.

Általános utasítást kaptak-e erre nézve a Vörös Hadsereg Különleges osztályai, vagy csak a külső elszállásolás mindenütt egyforma körülményeinek tulajdonítható: elég az hozzá, hegy ez a módszer nagyon el volt terjedve. Például a 38-as motorizált lövészhadosztálynál, Halhin-Golnál harcolt s 1941-ben a mongóliai sivatagban állomásozott, az újonnan letartóztatott kezébe minden magyarázat nélkül egy ásót adtak (Szamuljov, a Különleges Osztály parancsnoka) s pontos méretek szerint egy *sírgödröt* ásattak vele (pszichológiai módszerrel való keresztezés!) Mikor a letartóztatott már derékig leásta magát abbahagyatták vele s leültették a gödör fenekére, a feje akkor már nem látszott ki. Jó néhány ilyen gödröt bíztak egyetlen strázsa őrizetére, úgy látszott, mintha nem volna körülötte senki, semmi.[64] Ebben a sivatagi űrben, a perzselő mongol hőségben fedetlenül s a hideg éjben ruhátlanul tartották a foglyokat, nem kínozták őket, dehogy! Minek az ilyesmire erőt fecsérelni? Napi élelmiszeradagjuk száz gramm kenyér és egy pohár víz volt. Csulpenyov hadnagy, szép szál legény, ökölvívó, huszonegy éves, egy egész HÓNAPOT ült így. Tíz nap múlva nyüzsögtek benne a tetvek. Tizenöt nap-múlva vitték először kihallgatásra.

18. *Térdre kényszeríteni* a foglyot – nem átvitt értelemben, hanem valóságosan térdepeltetni, úgy hogy nem ülhet a sarkára és ki kell húznia a derekát. A nyomozó irodájában vagy a folyosón 12, 24 vagy akár 48 órát is el lehet vele töltetni ebben a helyzetben. (Maga a nyomozó hazamehet, szórakozhat, meg van szervezve az egész: a térdeplő mellett őr áll, s az őrök váltják egymást.[65] Kit célszerű így térdepeltetni? Azt, aki már le van törve, aki már hajlamos a megadásra. És hát nőket. – Ivanov-Razumnyik közli e módszer egy változatát: miután így letérdeltették a fiatal Lordkipanyidzét, a nyomozó az arcába vizelt. S lám, Lordkipanyidze, akit semmi mással nem lehetett megejteni, ettől megtört. Vagyis: lehet így hatni még a büszke lelkekre is!

19. De lehet egyszerűen *állatni* is a foglyot. Úgy is, hogy csak a kihallgatást állja végig: ez is kimeríti, legyöngíti. Vagy úgy, hogy a kihallgatás alatt ülhet ugyan, de egyik kihallgatástól a másikig állnia kell. (Őriztetik, a börtönőr figyeli, nem támaszkodik-e a falnak s ha elalszik vagy összerogy, megrugdossa és talpra állítja.) Néha 24 órai álldogálás is elég, hogy valaki tökéletesen kikészüljön s *úgy valljon, ahogy parancsolják*.

20. Az ilyen 3-4-5 napon át állatott embernek rendesen *nem adnak inni*.

Így értjük meg egyre jobban, miben is áll a pszichológiai s a fizikai módszerek kombinálása. Persze azt sem kell külön hangsúlyozni, hogy minden fönt említett módszert

21. *álmatlansággal* kombinálnak. Ezt a módszert a középkor egyáltalán nem értékelte, – mert nem tudta, milyen szűk az a skála, amelyen belül az ember meg tudja őrizni személyiségét. Az alvás hiánya (pláne álldogálással, szomjúsággal, éles fénnyel, rettegéssel s bizonytalansággal súlyosbítva: kell-e ennél több kínzás?) megzavarja az ember eszét, aláássa akaraterejét, megfosztja személyiségétől. (Lásd Csehov novelláját: Aludni akarok! – bár az még a könnyebb eset: az a kislány le is fekhet, tudata ki-kihunyhat, s ha csak egy percre is, agya felfrissül s meg van mentve.) Az álmatlan ember félig öntudatlanul vagy teljes öntudattanságban cselekszik, úgy hogy nem lehet neki felróni, amit ilyen állapotban vall… [66]

Szoktak így is beszélni: Maga nem vall őszintén, ezért nem hagyjuk aludni! Néha csupa rafináltságból nem állatták a foglyot, hanem puha díványra ültették, amely különösen csábított az alvásra (a napos felügyelő mellette ült ugyanazon a díványon, s mindig megrúgta, ha el talált szundítani.) Valaki, aki keresztülment ezen (s előzőleg 24 órát töltött a „poloskás boxban”, így írja le, mit érzett a kínzás után: „Hideglelésem volt a vérveszteségtől. Szemhártyám ki volt száradva, mintha tüzes vasat tartottak volna közvetlenül a szemem előtt. Nyelvem megdagadt a szomjúságtól s úgy szurkált a legkisebb mozdulatra, mintha sündisznó lett volna a számban. Torkomban hasogató görcsöket éreztem”.[67]

Az ébrentartás nagy kínzóeszköz, s egyáltalán nem hagy látható nyomot, tehát alapot sem ad panasztételre, még ha holnap be találna ütni egy váratlan ellenőrzés.[68] „Hogy nem hagyták aludni? De kérem ez nem szanatórium! A személyzet is önnel virrasztott” (csakhogy azok nappal kialudták magukat.) Lehet mondani, hogy az álmatlansággal való gyötrés hovatovább a Szervek legáltalánosabb módszere lett, s ha korábban csak egy kínzás volt a sok közül, később az Állambiztonság nélkülözhetetlen

tartozékává vált, már csak azért is, mert a lehető legolcsóbban lehetett alkalmazni, még különleges őrséget sem kellett állítani. A vizsgálati fogházakban egy percnyi alvást sem engedélyeznek ébresztő és takarodó között (a Szuhanovkában s a hozzá hasonlókban nappalra felszedik s a falnak támasztják a priccset, más fogházakban pedig egyszerűen nem szabad lefeküdni, de még ültében sem hunyhatja le szemét a fogoly.) A kihallgatások pedig éjjel vannak. Ebből önként következik, hogy akinek a kihallgatása folyamatban van, annak hetenként legalább öt napon át nincs ideje aludni (szombat és vasárnap éjjel a nyomozók maguk is igyekeznek kipihenni magukat).

22. A föntebbi módszer továbbfejlesztéseként: *non-stop kihallgatás*. Nemcsak hogy nem alszol, hanem három-négy napon keresztül éjjel-nappal egymást váltó nyomozók vallatnak megszakítás nélkül.

23. *A poloskás boxról* már volt szó. Egy sötét, deszkafalú, beépített szekrényben százasával, sőt tán ezresével tenyésznek a poloskák. A fogolyról lehúzzák a kabátot vagy a zubbonyt, s egy szempillantás alatt ellepik a kiéhezett poloskák: rámásznak a falról, ráejtik magukat mennyezetről. Először elkeseredett harcot vív velük, szétnyomja őket a testén és a falakon, majd megfullad a bűzben, de néhány óra múlva elgyengül s egy zokszó nélkül hagyja, hogy szívják a vérét.

24. *A szigorított zárka*. Akármilyen rossz is a cellában, százszor rosszabb a szigorítottban; onnan nézve a cella szinte paradicsomi helynek tűnik. A szigorítottban éheztetéssel s rendesen hideggel gyötrik agyon az embert (Szuhanovkában forró zárkák is vannak). A Lefortovoban például egyáltalán nem fűtik a büntető-zárkákat, a fűtőtestek csak a folyosót melegítik, de még ezen az ún. „fűtött” folyosón is nemezcsizmában és vattakabátban *járkálnak* a napos felügyelők. A foglyot ezzel szemben alsóra vetkőztetik, néha csak a gatyát hagyják rajta, s úgy kell mozdulatlanul (szűk a hely) 3-5 napot a szigorítottban töltenie. (Forró zupát csak a harmadik napon kap.) Az első percekben azt hiszed, nem bírod ki egy óráig sem. De valami csoda folytán az ember csak kiüli ott a maga öt napját, persze lehet, hogy egy életre szóló betegséget szerez magának.

A szigorítottnak is lehetnek különlegességei: nyirkosság, víz. A csernovici börtönben, már a háború után, Mása G. – t két órán keresztül bokáig érő jeges vízben állatták mezítláb – tessék vallani! (Tizennyolc éves volt, sajnálta is szegény lábait, sokáig kell még velük élnie!)

25. A szigorított egy neménak számítsuk-e, ha valakit *álló helyzetben egy fülkébe zárnak?* Így kínozták Sz. A. Csebotarjovot 1931-ben a Habarovi GPU-nál. Ruhátlanul bezárták egy betonfülkébe, ahol térdét sem tudta behajlítani, kezét sem tudta kinyújtani, de még mozdítani sem, fejét sem tudta félrehajtani. S ez még nem minden! Hideg víz kezdett csepegni a feje búbjára (mily antik ízű kínzás!) s patakokban folyt végig a testén. Persze nem mondták meg neki, hogy az egész „csak" huszonnégy óráig fog tartani. Hogy-hogy nem, elvesztette az eszméletét, félholtan szedték ki másnap, a kórházi ágyon ébredt fel. Ammóniák-szesszel, koffeinnel és dögönyözéssel térítették magához. Sokáig tartott, míg eszébe jutott, hogyan került ide, s mi történt tegnap. Egy egész hónapon át magával tehetetlen volt, kihallgatni sem lehetett. (Bátorkodunk feltételezni, hogy ezt a fülkét a csepegtető berendezéssel nem kizárólag Csebotarjovnak csinálták. Dnyepropetrovszki barátom is ilyenben ült 1949-ben, igaz, az nem csepegett. Vajon nem tételezhetjük-e fel, hogy Habarov és Dnyepropetrovszk, illetve 1933 és 1949 között ilyenek még másutt is voltak?

26. Az éheztetést már említettük a kombinált megdolgozás leírásával kapcsolatban. Eszköznek ez nem ritkaság: koplaltatással vallomást kiszedni a fogolyból. Sőt, az éheztetés, miként az éjszaka kihasználása helyet kapott a „meggyőzés" legáltalánosabb rendszerében is. A sovány börtönbeli kenyéradag – a nem háborús 1933. évben harminc deka, 1945-ben a Lubjankában negyvenöt – játszadozás a csomagküldés vagy a kantin engedélyezésével s megvonásával: kivétel nélkül mindenkit érintenek, univerzális jellegűek. De szoktak alkalmazni szigorított éheztetést is. Csulpenyovot is így tartották tíz deka kenyéren egy hónapon át, majd mikor kiszedték a gödörből, Szokol nyomozó elébe tett egy csajka jó zsíros borscs-levest, mellé rakott egy felébe vágott fehér cipót, ferdén volt vágva (mondhatná valaki: mit számít az, hogyan volt vágva? – de Csulpenyov ma is mondja a magáét, hogy igen csábítóan volt az vágva) – de egyszer sem hagyta, hogy megegye. Micsoda ósdi ez az egész, micsoda feudális, sőt barlang-kori! Csak éppen az benne az új, hogy a szocialista társadalomban alkalmazták! – Mások is mesélnek ehhez hasonló trükkökről, gyakori volt az ilyen. De most mi megint Csebotarjovról mondjuk el egy verését? (Karpunyicsnak nyolc fogát verték ki)[69] – Mint mindenki esetét, mert az igen-nagyon komplex eset. Beültették hetvenkét órára a nyomozói irodába, s csak azt engedték meg neki, hogy kimehessen a klozetra. Minden egyéb tilos volt: nem ehetett, nem ihatott (pedig ott volt egy korsó víz a keze

ügyében), nem alhatott. Egész idő alatt három nyomozó tartózkodott a helyiségben: három váltásban dolgoztak. Egyikük szünet nélkül írt valamit (a fogollyal nem törődött, nem is szólt hozzá), a másik aludt a díványon, a harmadik pedig fel-alá járt a szobában, s valahányszor Csebotarjov elaludt, verni kezdte. Később szerepeket cseréltek. (Lehet, hogy ez eset után, melyet nem sikerült dűlőre vinniük, őket is kaszárnya-állományba helyezték?) Egyszer csak hozzák ám Csebotarjov ebédjét: zsíros ukrán borscs-levest, sertéskarajt pirított burgonyával s egy kristálykancsóban vörösbort. De Csebotarjov aki egész életében utálta az alkoholt, nem ivott a borból, bárhogy erőltette is a nyomozó. (Túlságosan nem erőltethette, az elrontotta volna a játékot.) Ebéd után így szóltak hozzá: „És most tessék, írd alá, amit két tanú jelenlétében vallottál!” – azaz amit egy hang nélkül fogalmazott az egyik nyomozó, míg a másik aludt s a harmadik őrködött. Csebotarjov már az első oldalból megértette, hogy ő mindenféle híres japán generálisokkal cseresznyézett egy tálból s mindegyiktől kapott valami kém-feladatot. S kezdte is mindjárt áthúzogatni az egyik oldalt a másik után. Megverték és kidobták. Ugyanakkor egy másik KVZsD (távol-keleti) vasutas, Blaginyin, akit vele együtt fogtak el s aki mindazon keresztülment, amin ő, megitta a bort s kedélyes borközi állapotban aláírta a papírt – agyon is lőtték. (Egyetlen kis pohár is megárt annak, aki három napig éhezett! Hát még egy egész kancsó!)

27. *Verés*, mely nem hagy nyomot. Gumibottal vernek, sulykolófával, homokzsákkal. Nagyon fájdalmasak a csontra mért ütések, például ha a nyomozó csizmája a sípcsontot éri, mely szinte közvetlenül a bőr alatt van. Karpunyics-Braven brigádparancsnokot huszonegy napon át verték szakadatlanul. (Azt mondja ma: „Még harminc év után is fáj minden csontom s a fejem”.) Saját emlékeit és mások beszámolóit idézve ötvenkét nemét sorolja fel a kínzásnak. Például a következőt: a fogoly kezét egy erre való szerkezettel laposan az asztalra szorítják, aztán egy vonalzó élével verik az izületeket – tessék üvölteni! Különvegyük-e egyéb verésektől a fogak ki tudja, a solar plexus-ra mért ökölcsapás elakasztja a lélegzetet, de a legkisebb nyomot sem hagyja. Szidorov ezredes a Lefortovoban „szabadrúgást” szokott gyakorolni kalucsnijával a lecsüngő férfitagra (azok a labdarúgók, akik már kaptak az ágyékukba a labdával, tudják, mit jelent egy ilyen rúgás). Nincs ehhez fogható fájdalom, rendesen az eszmélet elvesztésével jár.[70]

28. Novorosszijszkban az NKVD egy körömszorító készüléket talált ki. Később megfigyelték, hogy az átmenő lágerokban sok novorosszijszki fogolynak le volt válva a körme.

29. Mit szóljunk a *kényszerzubbonyhoz?*

30. Hát a *gerinctöréshez?* (Ugyancsak Habarovban 1933-ban a GPU-nál.)

31. Aztán ott van a *zabla* („fecskének" is hívták). Ez szuhanovi módszer, de ismeri az arhangelszki börtön is (Ivkov nyomozó 1940-ben). Egy hosszú, durva kendőt átvetnek a szádon („zabla"), aztán a végeit a hátad felett a két sarkadhoz kötik. Így fekhetsz most hason, karikába hajlítva, ropogó hátgerinccel negyvennyolc órán át víz és étel nélkül.[71]

Soroljuk-e még tovább? Hányat soroljunk még fel? Mit ki nem találnak a dologtalanok, jóllakottak és érzéketlenek?…

Testvér! Ne ítéld meg azokat, akik elbuktak, akik gyengének bizonyultak s olyant is aláírtak, amit nem kellett volna… Ne vess rájuk követ!

*

Pedig-pedig!… Nemhogy ezek a kínzások, de még a „legenyhébb" fogások sem kellenek ahhoz, hogy az emberek többségéből vallomást szedjenek ki, hogy a farkas vasfogai megragadhassák a felkészületlen s a meleg akolba visszavágyó bárányokat. Nagyon is egyenlőtlenek az erőviszonyok és a helyzet adta lehetőségek.

Ó, mennyire más szemszögből látjuk a nyomozó szobájából egész eddigi életünket, mennyire tele van az veszéllyel, igazi afrikai dzsungel! Mi pedig milyen egyszerűnek hittük!

Te, *A* és a barátod: *B* évek óta ismeritek egymást, tökéletesen megbíztok egymásban, ha találkoztatok, bátran beszéltetek a politika kis és nagy kérdéseiről. Senki más nem volt jelen. És senki sem hallgatott benneteket. És ti nem jelentettétek fel egymást, az egyszer biztos.

De lám, téged, *A*-t, valami miatt kipécéztek, fülednél fogva kiemeltek a nyájból és leültettek. S miért-miért nem, no persze azért, mert valaki talán feljelentett, s azért, mert féltetted a hozzád tartozókat, s azért, mert kissé kialvatlan voltál s mert szigorítottba tettek, elég az hozzá, elhatároztad, hogy magadra keresztet vetsz, de mást aztán nem adsz ki semmiért sem? S négy jegyzőkönyvre való vallomást tettél, s aláírtad, hogy a szovjethatalom esküdt ellensége vagy, mert vicceket meséltél a vezérről, mert több jelöltet óhajtottál volna a választásokon s azért mentél be a fülkébe, hogy áthúzd

azt az egyetlen nevet, de nem volt tinta a tintatartóban; aztán hogy a rádiódon 16 méteres skála volt s te a nyugati adásból próbáltál valamit kifogni a zavaró állomáson keresztül. Neked már be van biztosítva a tíz év, de épek a bordáid, egyelőre nincs tüdőgyulladásod, nem árultál el senkit és úgy látszik, okosan álltad meg a próbát. A cellában már ki is jelentetted, hogy ügyed kivizsgálása valószínűleg a vége felé közeleg.

De lám csak! Mint akinek nem sürgős, a saját kézírásában gyönyörködve, a nyomozó hozzáfog az ötös számú jegyzőkönyv kitöltéséhez. S kérdez: baráti viszonyban voltál-e B-vel? – Igen. Nyíltan beszéltél-e vele politikáról? – Nem, nem, sohasem bíztam meg benne. De gyakran találkoztak? – Nem nagyon. No mi az, hogy nem nagyon? A szomszédok tanúsága szerint csak a múlt hónapban is volt magánál ennyiedikén meg ennyiedikén. Volt vagy nem? – No, meglehet. Ez alkalmakkor azt a megfigyelést-tették, hogy maguk nem ittak, nem zajongtak, hanem nagyon csendesen beszélgettek, ki sem hallatszott a folyosóra. (Ó, hát igyatok, barátaim! Törjétek össze az üvegeket! Szentségeljetek minél hangosabban! – Így lesztek megbízhatók!) – No jó, hát aztán? És maga is volt nála, s ezt mondta a telefonba: olyan tartalmas estét töltöttünk együtt! Később látták magukat az utcasarkon – maga félóráig ott állt vele a hidegben s mindkettőjük komor képet vágott, elégedetlenség ült az arcukon, tessék különben, le is fényképezték magukat, mikor ott találkoztak. (Az ügynökök technikája, hej, barátaim, az ügynökök technikája!) Szóval miről beszélgettek ezeken az összejöveteleken?

Hogy miről? Ez ám csak fogas kérdés! Első gondolatod: elfelejtetted, miről beszélgettetek. Talán köteles vagy emlékezni? No jól van, elfelejtette az első beszélgetést. S a másodikat is? A harmadikat is? S talán még azt a tartalmas estét is? S azt a találkozást az utcasarkon? S azt is, amit *C*-vel beszélt? S azt is, amit *D*-vel? Nem, nem, gondolod, ez nem megoldás, hogy „elfelejtettem”, ez az álláspont nem tartható. S a letartóztatástól megrendült, félelemtől összeszorult, álmatlanságtól és éhségtől kószált agyad lázasan kutatja, hogy eszelhetne ki valami valószínűbbet s járhatna túl a nyomozó eszén.

Miről is? Az jó, ha a jégkorongról beszéltetek (ez, barátaim, mindenesetre a legártalmatlanabb), vagy a nőkről, esetleg a tudományról – akkor beszámolhat róla az ember. (A tudomány közel áll a jégkoronghoz, bár manapság a tudomány terén mindent titkosnak nyilvánítanak s még lefoghatnak az államtitok felfedéséről szóló rendelet alapján.) S mi lesz

akkor, ha valójában a városban történt újabb letartóztatásokról beszéltetek? Vagy a kolhozokról? (S persze rosszat mondtatok róluk, hisz ki mond jót azokról?) Vagy a teljesítménybérek csökkentéséről? Lám, félórán át ráncoltátok a homlokotokat ott az utcasarkon: miről beszéltetek hát?

Lehet, hogy *B* is le van tartóztatva (a nyomozó el akarja hitetni veled, hogy igen, s rád is vallott s mindjárt idehozzák, hogy szembesítsenek benneteket). Az is lehet, hogy otthon ül a legnagyobb nyugalomban, de berántják kihallgatásra s tőle igyekeznek megtudni miért ráncoltátok a homlokotokat ott az utcasarkon?

Mostani eszeddel, késő bölcsesség! érted már: olyan ez az élet, hogy minden alkalommal, mikor elváltatok, meg kellett volna egyeznetek, jól emlékezetekbe vésnetek: miről is beszéltünk ma? Akkor nincs az a kihallgatás, melyen nem egyeznének vallomásaitok. De ugye hogy nem beszéltetek össze? Mert sejtelmetek sem volt róla, milyen dzsungelben éltek.

Hát ha azt mondanád, hogy egy horgászkirándulást beszéltetek meg? De ha B meg azt találja mondani, hogy szó sem volt ott horgászatról, a levelező oktatásról beszéltetek? Akkor ahelyett, hogy egyszerűbbé tennéd ezt a kivizsgálást, csak még szorosabbra húznád a csomót… Miről hát? Miről? Miről?

Egy ötlet villan fel benned – szerencsés-e vagy végzetes? – beszámolónak amennyire csak lehet, közel kell járnia a valóságban megtörtént dolgokhoz (persze le kell gyalulni minden élt s kihagyni, ami veszélyes) – hisz azt mondják, mindig úgy kell hazudni, hogy lehetőleg közel járjon az igazsághoz. Talán *B* is erre a gondolatra jut, ő is valami ilyesfélét mond, vallomásaitok megegyeznek valamennyire s majd csak leszállnak rólatok.

Sok év múlva megérted majd, hogy ez az ötlet a lehető legnagyobb butaság volt s hogy sokkal helyesebb a reménytelen, tökkelütött hülyét játszani: még ha agyonvertek sem emlékszem életem egyetlen napjára sem! Csakhogy három nap s három éjjel nem aludtál. Alig van annyi erőd, hogy nyomon kövesd saját gondolataidat leplezd arcod dúltságát. A fontolgatásra pedig egy percnyi időd sincs.

Egyszerre két nyomozó is (szeretnek benézni egymáshoz egy pillanatra) neked esik: Miről? Miről? Miről?

S akkor vallasz: a kolhozokról beszéltetek (hogy még nincs minden egészen rendben körülöttük, de hamarosan minden rendbe fog jönni).

Beszéltetek a teljesítménybérek csökkentéséről is… Hogy mit mondtatok erről közelebbről? Örültetek neki, hogy csökkentették? De normális ember nem beszélhet így, megint ott tartunk a valószínűtlenségnél. Tehát hogy igazán valóság-színezete legyen, ezt mondod: kicsit sajnáltuk, hogy lenyomták egy kicsit a béreket.

De a nyomozó maga írja a jegyzőkönyvet s mindent lefordít a saját nyelvére: e találkozásunk kapcsán becsméreltük a párt és a kormány politikáját a munkabérekkel kapcsolatban.

Egyszer aztán *B* majd a szemedre veti: ej, te kétbalkezes, én meg azt mondtam, hogy közös horgászást beszéltünk meg…

De te ravaszabb és okosabb akartál lenni saját vizsgálóbíródnál. Mert neked gyors és fifikus eszed van! Mert te intelligens vagy! Aztán jól kicselezted magadat!…

A „Bűn és bűnhődésben" Porfirij Petrovics csodálatosan finom megfigyelést közöd Raszkolnyikovval, ilyenre csak az jöhet rá, aki maga is keresztülment ezen a macska-egér játékon; ezt mondja: Ha önökkel, intelligens emberekkel van dolgom, még csak meg sem kell szerkesztenem a magam elképzelését az ügyről, megszerkesztik azt önök maguk és készen szállítják nekem. S ez így is van. Intelligens ember nem tud bájosan összefüggéstelen, a tárgyhoz nem tartozó válaszokat adni, Mint Csehov „kártevője". Minden erejével arra törekszik, hogy az esetet, amivel vádolják, kerek egésszé formálja, még ha mégoly kevéssé felel is meg a valóságnak.

Csakhogy a nyomozó-mészároslegény nem összefüggő sztorira vadászik, csupán két-három frázisra. Ő aztán tudja, mire megy a játék. Mi azonban semmire sem vagyunk felkészülve.

Kora ifjúságunktól fogva oktatnak, előkészítenek bennünket – hivatásunkra, állampolgári kötelességeinkre, katonai szolgálatra, testünk ápolására, illedelmes viselkedésre, még a művészi szép értékelésére is (no, arra nem túlságosan). De sem képzés, sem nevelés, sem tapasztalat nem vértez fel egy cseppet sem bennünket étetünk legnagyobb megpróbáltatására: az ok nélküli letartóztatásra s a tárgy nélküli kivizsgálásra. Regények, drámák és filmek (innának csak ezek szerzői GULag ürömpoharából!) úgy állítják elérak azokat, akikkel a vallatószobában találkozhatunk, mint az igazság és emberiesség bajnokait, mint atyai barátainkat. – Mi mindenről nem tartanak nekünk előadásokat! S még terelnek is bennünket meghallgatásukra! – de senki sem tart előadást a

Büntetőtörvénykönyv szószerinti és kiterjesztett értelmezéséről, de maguk a büntetőkönyvek sem láthatók a könyvtárak polcain, nem árusítják őket kioszkokban s nem kerülhetnek a gondtalan fiatalság kezébe.

Szinte úgy hangzik, mint valami mese, hogy valahol, három tengeren túl a vádlott ügyvéd segítségét veheti igénybe. Vagyis hogy van valaki mellette a harc legnehezebb órájában, egy világos elme, aki minden törvénnyel tisztában van.

Nálunk pedig a kivizsgálás alapelvei közé tartozik, hogy a vádlott el legyen zárva a törvények megismerésének még a lehetőségétől is.

Már készen rakják elébe a vádiratot… (így valahogy: „Írja alá!” – „Nem értek vele egyet” – „Írja alá!” – „De én semmit sem követtem el”) „…ön vád alá van helyezve az Orosz Szöv. Közt. Büntető kódexének 58:10 2. rész és 58:11 pontjai alapján. Írja alá! – De hogy hangzanak ezek a paragrafusok? Hadd olvassam el a kódexből! – Nekem nincs példányom. – Akkor szerezze be az osztályvezetőtől! – Neki sincs. Írja alá! – De én kérem, hogy mutassák meg! – Ön arra nincs feljogosítva, azt nem önnek írták, hanem nekünk. De nincs is rá szüksége, majd én megmagyarázom: ezek a paragrafusok pontosan azt foglalják magukban, amiben ön vétkes. Aztán különben is, ön most nem azt írja alá, hogy egyetért a váddal, hanem azt, hogy olvasta, hogy ismertették önnel.”

Valamelyik papirosról hirtelen a szemedbe villan egy új betűkombináció: UPK. Nyugtalanul érdeklődök mi a különbség UPK UK között? S ha éppen jó órájában találtad a nyomozót, megmagyarázza: Büntető és Perrendtartási Kódex. Micsoda? Szóval nemcsak egy hanem két egész kódexre való törvény ismeretlen előtted, s éppen most, mikor azok cikkelyei alapján eljárást indítottak ellened?!

…Tíz év, majd tizenöt telt el azóta. Sűrű fű nőtte be a sírt ifjúságom felett. Kitöltöttem a börtönidőt s az időtlen száműzetést is. És sehol, sem a lágerok „kulturális-nevelési” barakkjaiban, sem a járási könyvtárakban sem középnagyságú városi könyvtárakban nem látta a szemem, nem érintette kezem, meg nem vehettem, meg nem kaphattam, de még csak kölcsön sem KÉRHETTEM a szovjet Törvénytárat.[72] S bár száz meg száz ismerősöm van, akit letartóztattak, akik kivizsgáláson, bírósági eljáráson mentek keresztül, méghozzá nem is csak egyszer, akik kitöltöttek lágert, száműzetést – egy sincs köztük olyan, aki látta volna, pláne a kezében tartotta volna a kódexet!

Csak mikor már elérkeztek e két kódex 35 évig tartó életének végnapjai, s már-már újakkal helyettesítették őket, csak akkor sikerült megpillantanom ezt a két testvérkönyvet, az UK-t és az UPK-t: ott feküdtek két fűzött példányban a moszkvai metró elárusító pultján közrebocsátották őket, mert már nem volt szükség rájuk).

S most mély megindultsággal olvasom, például az UPK-ból:

136. cikkely: A vizsgálóbírónak nincs joga erőszak és fenyegetés alkalmazásával tanúvallomást vagy beismerést kicsikarni a vádlottból. (Erre jól ráhibáztak!)

111.c.: A vizsgálóbíró köteles kideríteni azokat a körülményeket, melyek vagy a vádlott felmentéséhez vezetnek, vagy enyhítik annak bűnét. („De én októberben a szovjethatalmat erősítettem!… Én lőttem Kolcsakot!… Én kuláktalanítottam!… Megtakarítottam az államnak tízmillió rubelt!… Kétszer is megsebesültem ebben a háborúban!… Háromszor kitüntettek!” – NEM EZÉRT ÍTÉLJÜK EL! – vicsorít vissza a történelem a nyomozó fogsorával. – Ami jót tettél, az nem tartozik a tárgyhoz).

139.c.: A vádlottnak joga van saját kezűleg írni le vallomását, s amennyiben a vizsgáló írja a jegyzőkönyvet; követelni javítások eszközlését.

(Hej, ha ezt tudtuk volna annak idején! Vagy helyesebben: ha ez valóban így lett volna! De mint valami kegyet s mindig hiába kértük a nyomozótól, hogy ne úgy írja: „aljas rágalmazó koholmányaim” ehelyett: „téves kijelentéseim”, ne írja: – „földalatti fegyverraktárunk” ehelyett: „rozsdás finn késem”).

Ó, ha a vádlottat előzetesen kiképezték volna a börtön-ismeretekben! Ha először próba-kivizsgálást rendeztek volna s csak azután az igazit… Az „ismétlőkkel” 1948-ban bezzeg nem rendezték meg ezt a kivizsgálási komédiát – hiábavaló is lett volna. De az újoncoknak nincs tapasztalatuk, nincsenek ismereteik! S nincs akitől tanácsot kérhetnének.

A vádlott magánya! – Íme, ez is egyik feltétele a jogtipró vizsgálat, sikerének! Egy magányos, megnyomorított akaratra megsemmisítő erővel kell ráhengerednie az egész apparátusnak. Eszményi elképzelés szerint a fogolynak a letartóztatás pillanatától, amíg csak tart az első megrendülés hatása, egyedül kell lennie: a cellában, a folyosón, a lépcsőházban, a hivatalos helyiségekben; sehol sem szabad magafajtájúakba ütköznie, senki mosolyából, tekintetéből együttérzést, tanácsot, támogatást kiolvasnia. A Szervek mindent elkövetnek, hogy sötétbe burkolják előle a jövőt s

eltorzítsák a jelent: azt állítsák, hogy barátai, rokonai le vannak tartóztatva, hogy tárgyi bizonyítékokat találtak ellene. Túlozzák saját lehetőségeiket, hogy mennyire elbánhatnak vele és hozzátartozóival, hitegetik, hogy joguk van elbocsátására (pedig a megkegyelmezés nem a Szervekre tartozik). Az ítélet és a láger szigorának enyhítését az „őszinte megbánáshoz" kötik (pedig itt sincs semmiféle összefüggés). Igyekeznek minél gyorsabban, míg a vádlott fel nem ocsúdik a megrázkódtatásból, ki van merülve s nem ura önmagának, annyi jóvátehetetlen beismerést kiszedni belőle, amennyit csak lehet, minél több ártatlant belekeverni az ügyébe, (némelyek annyira letörnek, hogy még ők kérik: ne olvassák fel nekik a jegyzőkönyvet, nincs annyi erejük, adják csak oda, aláírja, aláírja, csak adják oda!) – s csak ezután eresztik ki a magányból, be a nagy cellába, ahol késő kétségbeeséssel fedezi fel s veszi sorra a hibákat, melyeket elkövetett.

De hogy lehet nem hibázni ekkora egyedüllétben? Ki ne botlana itt?

Azt mondtuk: „eszményi elképzelés szerint" egyedül kellett lennie. Azonban a börtönök 1937-es (és 45-ös) túltelítettsége mellett az újonnan letartóztatott fogoly magányosságának ezt az eszményi elvét nem lehetett megvalósítani. Szinte az első perctől kezdve sűrűn benépesített közös cellában volt a letartóztatott.

De ennek is megvoltak a maga előnyei, olyanok, amelyek bőven kárpótoltak a hátrányokért. A mértéktelenül megtömött cella nemcsak hogy helyettesítette a szúk egyes boxot, hanem elsőrendű kínzásnak is bizonyult; értékét csak növelte, hogy napokon, sőt heteken át tartott s a nyomozók részéről semmi erőfeszítést sem igényelt: maguk a letartóztatottak kínozták egymást. Annyi foglyot gyömöszöltek egy cellába, hogy padlórész sem jutott mindenkinek, az emberek egymáson járkáltak, ha egyáltalán ki tudtak mozdulni a helyükről, egymás lábán ültek. A kisinyovi vizsgálati fogházban például 1945-ben TIZENNYOLC embert zsúfoltak egy egyes cellába, Luganszkban pedig 1937-ben TIZENÖTÖT, [73] Ivanov-Razumnyik pedig 1938-ban SZÁZNEGYVENED magával ült egy butirkai 25 személyes cellában (a klozetek úgy túl voltak terhelve, hogy 24 órában csak egyszer került rá a sor mindenkire, sokszor éppen éjszaka, a séta ugyanúgy!)[74] Ugyancsak ő a Lubjanka kutyaólnak becézett felvételi cellájában kiszámította, hogy három emberre jutott egy négyzetméter, ezzel kellett beérniük hosszú heteken át (mérjétek ki s helyezkedjetek el rajta!);[75] a kutyaólnak nem volt sem ablaka, sem más szellőztetése, a testek kigőzölgése és a kilélegzés 40-45 fokra emelte a hőmérsékletet(!), mindenki

alsónadrágban ült (téli ruháit maga alá rakva), meztelen testükkel egymáshoz préselve, úgy hogy bőrbetegséget, ekcémát kaptak egymás verejtékétől. Így ültek ott HETEKEN át, nem kaptak sem levegőt; sem vizet (csak zupát s reggel teát).[76]

Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy mindennemű árnyékszéket a küblivel pótoltak (vagy ellenkezőleg: két árnyékszékre vezénylés között nem állt rendelkezésre kübli a cellában, ahogy ez némely szibériai börtönben szokásos volt); továbbá, hogy négyen ettek egy edényből, egymás térdén ülve, hogy, amint ez már a dologhoz tartozik, egyet kihallgatni vittek, egy másikat összeverve, kialvatlanul, elcsigázottan belöktek, s hogy ezeknek a megkínzott társaknak a látványa meggyőzőbb volt a nyomozó minden fenyegetésénél; s hogy annak, akit hónapokon át nem idéztek kihallgatásra, már minden halál és láger könnyebbnek tűnt ennél a gyötrelemnél, – akkor talán elhisszük, hogy mindez a legteljesebb mértékben fölért az elméleti szempontból eszményinek tartott magánnyal? Aztán meg egy ilyen emberkásában nem mindig lehet eldönteni, kiben bízhat meg az ember; nem egykönnyen találsz olyanra, akivel meghányhatod-vetheted a dolgodat. A megkínoztatás és megveretés lehetőségében is jobban hiszel, ha maguk az áldozatok mutatják meg azok nyomait, mint ha csak a nyomozó fenyeget ilyesmivel.

Első kézből értesülsz, hogy só-oldatot szoktak önteni az ember torkába, aztán napokig szomjaztatják a boxban (Karpunyics). Vagy reszelővel véresre dörzsölik az ember hátát s bekenik terpentinnel. (Rudolf Pincov brigádparancsnoknak kijutott ez is, az is, még tűt is szúrtak a körme alá s a megrepedésig döntötték bele a vizet – azt akarták vele aláíratni, hogy az októberi seregszemlén a kormány ellen akarta vezényelni a harckocsibrigádot.)[77] Alekszandrovtól, a Külföldi Kultúrkapcsolatok Osztályának volt vezetőjétől, akinek gerinctörés következtében el volt ferdülve a dereka s aki képtelen visszafojtani kibuggyanó könnyeit, azt lehet megtudni, hogyan VER (1948-ban) maga Abakumov.

Úgy van, maga az állambiztonsági miniszter, Abakumov sem restelli ezt a piszkos munkát (igazi Szuvorov tábornok a tűzvonalban!), nem vonja ki magát, mikor arról van szó, hogy meg kell fogni a gumibot végét! De még nála is nagyobb lelkesedéssel ver Rjumin, a helyettese. Szuhanovkában, a „tábornoki” vallató szobában szenteli magát ennek a műveletnek. A szoba falai diófalemezekkel vannak borítva, az ablakokon s az ajtókon selyemdrapériák, a padlón óriási perzsaszőnyeg. Hogy tönkre ne menjen ez

a sok gyönyörűség, mocskos, vérfoltos futószőnyeget gurítanak a perzsa fölé, arra fektetik az áldozatot. Rjuminnak nem közember segédkezik a veréseknél, hanem egy ezredes. „Ön tehát – mondja udvariasan Rjumin, végighúzva kezét a kb. négy centis átmérője gumiboton, – becsülettel kiállta az álmatlanság próbáját (Al… dr D. csavaros eszével egy hónapig kibírta alvás nélkül: álló helyzetben aludt). – Most kipróbáljuk a gumibotot. Nálunk nem szoktak kibírni két-három szeánsznál többet. Eressze le a nadrágját s feküdjön a futószőnyegre”. Az ezredes ráül az áldozat hátára. A. D. felkészül, hogy *számolja* az ütéseket. Még nem tudja, mi az, mikor a gumibot az ülő-ideget találja, ha az ember tompora beesett a hosszú koplalástól. Nem is annyira az ütés helye fáj: a fejét veti szét, úgy érzi az áldozat. Már az első ütés után őrjöng fájdalmában, körmét eltöri a futószőnyegen. Rjumin folytatja a verést, pontos találatokra törekszik. Az ezredes egész hájtömegét beleadja a nyomásba – ez aztán derék munka, méltó ahhoz a három nagy csillaghoz a vállán, asszisztálni a mindenható Rjuminnak! (A szeánsz után a megvert nem tud menni, nem is viszik persze: vonszolják a padlón. Tompora hamarosan úgy feldagad, hogy nem tudja összegombolni a nadrágját, de még csak horzsolás is alig látszik. Rettenetes hasmenés tör ki rajta s egyes zárkájában a küblin ülve D. nevetgél magában. Még előtte áll a második szeánsz is, aztán a harmadik, felhasad a bőre, Rjumin önuralmát vesztve a hasát kezdi verni, a hashártya megreped s hatalmas sérvbe türemlik ki a bele. A foglyot a Butirka kórházba viszik peritonitisszel, s egy ideig szünetelnek a kísérletek, hogy hitványság elkövetésére kényszerítsék.)

Téged is gyötörhetnek ám így! Ehhez képest igazán atyai nyájaskodásnak tűnik, amikor Danyilov kisinyovi nyomozó tarkón vágja Viktor Sipovalnyikov lelkészt a piszkavassal és hosszú hajánál fogva húzkodja (a lelkészeket így célszerű húzkodni, a világiakat a szakálluknál fogva lehet dobálni a helyiség egyik sarkából a másikba. Rikhard Ahola finn vörösgárdistát pedig, aki Sidney Reilly elfogásában segített s egy századot vezényelt a kronstadti felkelés leverésekor, fogóval emelgették nagy bajuszának majd az egyik, majd a másik szárnyánál fogva, s úgy tartották tíz percekig, hogy a lába nem ért le a padlóra).

De a legborzasztóbb, amit tehetnek veled, a következő: derékon alul levetkőztetnek, hanyatt fektetnek a padlón, szétterpesztik a két lábadat, erre is, arra is ráül egy-egy pribék (a dicső őrmesteri állományból), lefogják a kezeidet, s a nyomozó – nők sem húzódoznak ettől – szétrakott lábad közé

áll és csizmája (vagy cipője) orrával lassan, céltudatosan s egyre erősebben meglapítja a padlón azt, ami valamikor férfiasságod volt, közben merően a szemedbe néz s egyre ismételgeti kérdéseit s felszólításait az árulásra. Ha nem talál idő előtt egy árnyalattal erősebben nyomni, akkor tizenöt másodperced van, az ordításra, hogy mindent bevallasz, hogy hajlandó vagy börtönbe juttatni azt a húsz embert is, akiket követelnek rajtad, vagy akár nyomtatásban legyalázni mindent, ami szent előtted…

És Isten ítéljen fölötted, ne emberek…

– „Nincs menekvés! Így is, úgy is be kell ismerni mindent!” – súgják a füledbe a cellába beültetett „kotlósok” (spiclik).

– Csak egy a fontos: hogy az egészség megmaradjon! – mondják a higgadt józanok.

– De a fogaidat nem rakják ám vissza! – legyint feléd valaki, akinek már nincs foga.

– Vallasz vagy nem vallasz, egyre megy: elítélnek! – mondják ki a végszót azok, akik már eljutottak a dolgok lényegéhez.

– Aki nem írja alá, azt agyonlövik! – károgja még valaki a sarokból. – Már csak bosszúból is. Meg hogy ne maradjon senki, aki tudja, hogyan folynak a kihallgatások.

– Ha pedig a vallatószobában halsz meg, értesítik hozzátartozóidat: lágerban vagy s nem levelezhetsz. Aztán csak keressenek…

S ha hithű kommunista vagy, akkor odasündörög hozzád egy másik hithű s ellenséges pillantásokat vetve maga körül, hogy nem hallják-e be nem avatottak, lázasan sutyorog a füledbe:

– A mi kötelességünk, hogy támogassuk a szovjet nyomozást. Hadiállapot ez. Magunk vagyunk a hibásak: túlságosan puhakezűek voltunk, ezért terjedt el a rothadás az országban. Ádáz, titkos háború folyik. Lám, itt körülöttünk is csupa ellenség, hallod, milyen kijelentéseket tesznek. A párt pedig nem köteles mindegyikünknek külön-külön számot adni, mi végre s mi okból tesz így vagy úgy. Ha egyszer kívánják, alá kell írni, nincs mese!

S odasündörög még egy „ortodox”:

– Én harmincöt személyről írtam alá, valamennyi ismerősömről. S azt tanácsolom másnak is: rántson be minél többet, mondjon be minél több nevet! Úgy lesz nyilvánvaló az egész dolog képtelensége, akkor mindenkit eleresztenek.

A Szerveknek pedig éppen ez kell! Az ortodox kommunista öntudatossága s az NKVD céljai természetes módon találkoznak. Az NKVD-nek szüksége van a neveknek erre a gótikus legyezőjére, azoknak hatványszerű szaporodására. Ez fémjelzi munkájuk minőségét, s ad lehetőséget új hálók kivetésére. „Bűntársakat! Bűntársakat! Hasonló gondolkodásúakat!” – mindenkiből cinkosokat akarnak minden áron kirázni. (Mondják, R. Ralov Richelieu bíborost nevezte meg, mint cinkosát, be is vezették a jegyzőkönyvbe, s 1956-ig, a rehabilitációs kivizsgálásig senki sem csodálkozott ezen.)

Az ortodox kommunistákról lévén szó: egy ilyen TISZTOGATÁS nem eshetett meg Sztálin nélkül, de ilyen párt nélkül sem. A kommunisták többségükben, míg őket magukat is le nem csukták, engedelmesen semmisítették meg ugyanazon rendeletek alapján a magukhoz hasonlókat, bírói kézre adtak bárkit, aki tegnap még barátjuk, fegyvertársuk volt. Mindazok a bolsevik vezérek, akiket ma mártírglóriával koszorúznak, előbb más bolsevikok hóhérai voltak (nem beszélve arról, hogy még korábban valamennyien a pártonkívüliek hóhérai voltak). Talán épp arra kellett 37, hogy lelepleződjék, mily keveset ér egész VILÁGNÉZETÜK, mellyel oly vitézül handabandáztak, mikor Oroszországot dúlták, oszlopait döntögették, szentélyeit rombolták, annak az Oroszországnak, mely őket sohasem fenyegette ILYEN végpusztulással. Akik 1918 és 1936 között a bolsevikok áldozatai voltak, sohasem viselkedtek oly hitványul, mint a bolsevik vezérek, amikor elérte őket a vész. Ha közelebbről megvizsgáljuk az 1936-38-as letartóztatások és perek történetét, akkor a legnagyobb ellenszenv nem Sztálin és segédei iránt ébred bennünk, hanem az aljas és visszataszító vádlottak iránt; undorít az a lelki törpeség, mely felváltotta korábbi gőgjüket s könyörtelenségüket.

…Hát te? Hogyan álld meg a helyedet te, mikor tested reszket a kínoktól, gyenge vagy, készületlen s gondolnod kell az élőkre; a hozzád tartozókra?…

Mi kell ahhoz, hogy felülkerekedhessél vallatódon s átléphesd ezt a vermet?

Úgy menjen börtönébe az ember, hogy ne reszkessen egész lénye azért a meleg életért, mely mögötte maradt. Ezt mondd magadnak a küszöbön: az élet számomra véget ért; kicsit korán, de nem lehet tenni róla. Soha többé nem leszek szabad. Előbb vagy utóbb el kell pusztulnom, ám ha utóbb, akkor még nehezebb lesz, az a legjobb, ha minél előbb. Nekem már

semmim és senkim sincs. Hozzátartozóim meghaltak számomra, s én is meghaltam az ő számukra. A mai naptól fogva testem haszontalan, idegen nekem. Csak a lelkem, a lelkiismeretem drága s fontos nekem ezentúl.

Az ilyen fogoly előtt reszketnek a vallatók.

Csak az győz, aki mindenről lemondott.

De hogyan változtasd kővé a testedet?

Lám, Bergyájev egész körét sikerült bábokká változtatva bocsátani a tárgyalásra, Bergyájevet magát azonban nem sikerült. Pert akartak a nyakába akasztani, kétszer is letartóztatták. 1922-ben Dzerzsinszkijhez vitték éjjeli kihallgatásra, ott ült Kamenyev is (szóval ő sem idegenkedett a cseka közreműködésétől az ideológiai harcban). De Bergyájev nem alázta meg magát, nem könyörgött, hanem rendíthetetlenül kifejtette előttük azokat a vallási s erkölcsi elveket, amelyek nem engedik meg neki, hogy elismerje az Oroszországban alapított új hatalmat. S nemcsak belátták, hogy nem használhatják őt a tárgyaláson, hanem még szabadon is bocsátották.

Az embernek legyen ÁLLÁSPONTJA!

N. Sztoljarova 1937-ből egy öregasszonyra emlékszik, aki szomszédja volt egy butirkai priccsen. Minden éjjel vallatni vitték. Két évvel korábban egy volt metropolita nála hált meg Moszkvában, miután megszökött a deportálásból. – „De nem csak volt metropolita volt, hanem valóban az. Igen, nekem jutott az a megtiszteltetés, hogy házamba fogadhattam.” – No, jól van. De kihez utazott aztán Moszkvából? – „Tudom, de nem mondom meg!” (A metropolitát kézről-kézre adták a hívek, úgy szökött át Finnországba.) Váltották egymást a nyomozók, összeröffentek, öklükkel hadonásztak az asszony orra előtt, de ő így beszélt hozzájuk: „Semmire sem mentek velem, akár darabokra is vagdalhattok. Mert ti féltek a feletteseitektől, féltek egymástól, még engem is féltek megölni (elvesztenének egy láncszemet). De én semmitől sem félek! Kész vagyok akár ebben a pillanatban az Úr elé állani számadásra!”

Voltak, bizony voltak 1937-ben olyanok, akik a kihallgatásról nem jöttek vissza motyójukért a cellába. Akik inkább a halált választották, de nem adták aláírásukat senki vesztére.

Nekünk ne mondják, hogy az orosz forradalmárok története mutatta fel az állhatatosság legszebb példáit: Hisz még alapja sincs itt összehasonlításnak, mert a mi forradalmáraink sohasem ismerték meg azt az igazi jó kivizsgálást, melyhez ötvenkét fogás tartozik.

Seskovszkij nem kínozta meg Ragyiscsevet, és Ragyiscsev a kor szokásainak ismeretében nagyon jól, tudta, hogy fiai mindennek ellenére gárdatiszti szolgálatba fognak lépni és senki sem fogja tönkretenni az életüket. Nem kobozták el Ragyiscsev családi birtokait sem. S ez a kiváló ember, rövid két heti vizsgálati fogság után mégis megtagadta elveit és könyveit és kegyelmet kért.

I. Miklós cárnak eszébe sem jutott, hogy letartóztassa a dekabristák asszonyait, ríkassa őket a szomszéd szobában vagy hogy magukat a dekabristákat kínvallatásnak vesse alá – de nem is szorult rá ilyesmire. Még Rigyejev is „kimerítően, nyíltan válaszolt, semmit sem titkolva el”. Még Pesztyel is *kiborult* s megnevezte (még *szabad* társait, akiket megbízott az „Orosz igazság” elásásával, s közölte elásás helyét is.[78] Kevesen voltak az olyanok, mint Lunyin, aki a vizsgálóbizottság iránti tiszteletlenségével s megvetésével tűnt ki. Többségükben méltatlanul viselkedtek; bemártották egymást, sokan folyamodtak alázatosan kegyelemért. Zavalisin mindent Rilejevre kent. Je. P. Obolenszkij és Sz. P. Trubeckoj még Gribojedovra is sietett vádaskodni, – de ennek még I. Miklós sem adott hitelt.

Bakunyin „Vallomásában” megalázkodva lepocskondiázza magát I. Miklós előtt, így menekült meg a halálos ítélettől. Lelki hitványság ez? Vagy forradalmi ravaszság?

Joggal várta volna az ember, hogy azok, akik II. Sándor meggyilkolására vállalkoztak, az önfeláldozás iskolapéldái legyenek. Hiszen tudták, mit kockáztatnak! De lám: Grinyevickij osztozott a cár sorsában, Riszakov életben maradt és a törvény kezébe került. S már AZNAP kikotyogta, kik vettek részt az összeesküvésben s kiknek lakásán szoktak találkozni, úgy rettegett ifjú életéért, hogy buzgalmában több adatot közölt a kormánnyal, mint amennyit valaki is várt volna tőle. Csöpögött a bűnbánattól s felajánlotta, hogy „fel fogja fedni az anarhisták minden titkát”.

A múlt század végén s századunk elején a csendőrtiszt azonnal *visszavonta* kérdését, ha a vallatott azt nem a tárgyhoz tartozónak, vagy túlságosan tolakodónak találta. – Mikor 1938-ban a Kreszti börtönben Zelenszkijt, az öreg politikai foglyot puskavesszővel náspángolták el, lehúzva róla a nadrágot, mint valami kölyökről, az öreg elsírta magát a cellában: „A cári nyomozó meg még tegezni sem mert!” – Vagy egy másik példa: egy újabb tanulmányból[79] arról értesülünk, hogy a csendőrök megkaparintották Lenin: Miről gondolkodnak minisztereink c. cikkének kéziratát, de *nem tudták* annak alapján megállapítani, ki a szerző:

„A zsandárok a vallatás folyamán, *amint az várható is volt* (kiemelés itt és a továbbiakban tőlem – A. Sz.), nem sokat tudtak meg Vanyajev diáktól. Mindössze annyit közölt velük, hogy a nála talált kéziratot néhány nappal a házkutatás előtt hozta egybetekercselve s adta át neki megőrzésre valaki, *akit nem óhajt megnevezni*. A nyomozónak *nem maradt más hátra* (micsoda? Hát a jeges víz a bokájára? hát a sós fröccs? hát a Rjumin-féle gumibot?), mint hogy szakértői véleményt kérjen a kéziratról.” Nos, és nem találtak semmit. – Pereszvetov úgy látszik maga is kihúzott néhány kis esztendőt s könnyen fel tudta sorolni, mi maradt még hátra a nyomozónak, mikor a „Miről gondolkodnak minisztereink?” c. cikk rejtegetője ült előtte.

Mint Sz. P. Melgunov írja visszaemlékezéseiben: „Olyan volt a cári börtön, az a boldog emlékezetű börtön, hogy a politikai fogoly manapság alig gondolhat vissza rá másképp, mint nosztalgiával a szívében.[80]

Fogalom eltolódás történt itt – egész más lett a mérce. Ahogy a Gogol kora előtti ökörhajcsároknak fogalmuk sem lehetett a lökhajtásos repülők sebességéről, éppoly lehetetlen fogalmat alkotniuk a nyomozás igazi lehetőségeiről azoknak, akik nem mentek át a GULag bejáratánál intézményesített húsdarálón.

Az Izvesztyija 1959. 5. 24-i számában ezt olvassuk: Júlia Rumjancevát a náci láger házi börtönébe viszik, hogy kiszedjék belőle, hol a férje, aki ugyanebből a lágerből szökött meg. A nő tudja, de megtagadja a feleletet. – Az avatatlan olvasó számára ez a nyomozói tehetetlenség példája: Júliát nem kínozták halálra, nem kergették őrületbe, ellenben egy hónap múlva meglehetősen virgonc állapotban kieresztették.

*

Azok a bizonyos gondolatok a szív megkeményítéséről akkor még teljesen idegenek voltak tőlem. Nemcsak hogy nem voltam kész elvágni azokat a meleg kötelékeket, amelyek a világhoz fűztek, hanem még azért a pár száz Faber-ceruzáért is sokáig evett a méreg, melyeket „hadizsákmányként” szereztem s melyeket a letartóztatáskor elszedtek tőlem. Mikor később a börtön szemszögéből visszatekintettem vizsgálati időmre, nem sok okot találtam a büszkeségre. Persze keményebben tarthattam volna magamat s nagyobb leleményességgel evickélhettem volna ki belőle. Zavaros gondolkodás és lelki elesettség voltak útitársaim az első hetekben. Hogy erre visszagondolva mégsem rág a bú, az csak azért van,

mert hála Istennek, senkit sem kellett börtönbe juttatnom. De nem voltam messze ettől sem.

A mi lebukásunkban (ugyanabban az „ügyben” fogták le Nyikolaj B-t is) volt valami kamaszos, bár akkor már frontszolgálatos tisztek voltunka A front két szakasza között folyt levélváltásunk a háború alatt, s a katonai cenzúra ellenére sem állhattuk meg, hogy leveleinkben szinte leplezetlen nyíltsággal ki ne fejezzük politikai mérgelődésünket s azokat a szidalmakat, melyekkel a Bölcsek Bölcsét illettük, átlátszó módon csak Bandavezérnek rejtjelezve őt Atya helyett. (Amikor később a börtönökben el szoktam mesélni „ügyemet”, naivságunk csak nevetést és fejcsóválást csalt ki az emberekből. Mondták is nekem, hogy aligha lehetne még két ilyen borjúra találni. S erről magam is meggyőződtem. Egy tanulmányt olvasva Alekszandr Uljanov ügyéről, egyszerre tudatára ébredtem, hogy ők is e miatt buktak le: vigyázatlan levelezés miatt, s csak ez mentette meg II. Sándor életét 1887 március 1-én.[81]

Magas és tágas. volt az én kivizsgálóm, I. I. Jezepov dolgozószobája, óriási ablakon át áradt be a fény (a „Boszija” biztosító társaság épülete nem kínzókamrának készült), s az ötméteres magasság kihasználásával ott volt felakasztva teljes nagyságában a nagyhatalmú Uralkodó négyméteres állóképe, azé, akit én, porszem, gyűlöletemmel tiszteltem meg. A nyomozó időnkint eléje állt s színpadiasan harsogta esküjét: „Életünket készek vagyunk áldozni érte! Készek vagyunk a tankok alá vetni magunkat érte!” E szinte oltár fölé kívánkozó képóriás előtt nyomorúságosnak tűnt az én motyogásom holmi megtisztított leninizmusról, én magam pedig, szentségtörő gyalázkodó, nem voltam méltó egyébre, mint a halálra.

A kor viszonyai közt leveleink tartalma teljes súlyú terhelő anyagot szolgáltatott mindkettőnk elítéléséhez. Az én vallatómnak ez okból semmit sem kellett kifőznie ellenem, csak éppen ki akarta vetni a pányvát mindenkire, akinek valaha is írtam vagy aki nekem írt. Az évfolyamtársaimnak s – társnőimnek írt leveleimben vakmerően, szinte kihívva a veszélyt szoktam kifejezni felforgató gondolataimat – de barátaim valami okból nem szakították meg velem a levelezést. De még az ő válaszleveleikben is voltak találhatók bizonyos gyanús megnyilatkozások.[82] S Jezepov most, akár Porfirij Petrovics azt követelte tőlem, hogy világítsam meg előtte, de összefüggően: ha mi cenzúrázott levelekben így fejeztük ki magunkat, akkor mi mindent mondhattunk egymásnak négyszemközt? Mert azt igazán nem tudom vele elhitetni, hogy ezek az éles

kijelentések kizárólag leveleinkre jellemzőek… S ekkor kuszált aggyal meg kellett kísérelnem, hogy valami nagyon valószínűt szőjek össze baráti találkozásainkról (ezekről említés történik a levelekben), úgy hogy azok ne üssenek el a levelektől, hogy a politika határterületein mozogjanak, de ne ütközzenek a Büntetőtörvénykönyvbe. S ráadásul, hogy ezek a magyarázatok egy lélegzetre folyjanak a torkomból s meggyőzzék az én dörzsölt vallatómat naivságomról, jelentéktelenségemről és végtelen őszinteségemről. S hogy nem a legfontosabb, rest vallatómnak ne támadjon kedve átböngészni azt az átkozott rakományt, amit odacipeltem abban az átkozott bőröndben – azt a sok füzetnyi „Háborús naplót”, amit halvány, kemény ceruzával, szálkás apró betűkkel írtam s melyben helyenként már elmosódott a kézírás. Erre a naplóra épültek ambícióim, egy jövendő író becsvágya. Mert én nem bíztam az emberi emlékezet csodálatos erejében s a háborús évek folyamán igyekeztem mindent feljegyezni, amit láttam (ez még csak hagyján!), s mindent, amit másoktól hallottam. Csakhogy e vélekedések s történetek, amilyen természeteseknek s ártatlanoknak hatottak a tűzvonalban, olyan rebellis színezetűek voltak itt a front mögött, s a börtön nyirkos levegője áradt belőlük harcoló bajtársaim felé. S csak hogy neki ne veselkedjék valahogy a nyomozó „Háborús naplóm” kibányászásának s felszínre ne hozza belőle egy frontlakó szabad néptörzs ércét – annyi megbánást mutattam, amennyi csak kellett s úgy kinyíltak a szemeim politikai tévelygéseim belátására, ahogy csak kellett. Valósággal belebetegedtem ebbe a borotvaélen táncolásba, míg aztán meg nem győződtem arról, hogy senkit sem vezetnek hozzám szembesítésre, míg világos jelek arra nem kezdtek mutatni, hogy kivizsgálásom a vége felé közeledik; míg a negyedik hónapban bele nem hányták „Háborús napló” minden füzetét a lubjankai kemence pokoli torkába, ahol sziporkázó vörös parázs lett még egy pusztulásra ítélt orosz regényből, hogy aztán a korom fekete pillangóival kirepüljön a magasba nyúló kéményen.

E kémény alatt végeztük sétánkat – egy betondobozban a Nagy Lubjanka tetején, a hatodik emelet magasságában. A falak még háromszoros embermagasságra nyúltak fel a hatodik emelet fölé. Moszkva hangjai elértek a fülünkig, hallottuk az autók tülkölését. De látni csak azt a kéményt láttuk, az őrt a hetedik emeleti őrtoronyban az Isten egének azt a boldogtalan darabját, amelynek épp a Lubjanka fölé kellett feszülnie.

Ó, az a korom! Egyre hullott, hullott akkor, a háború utáni első májusban. Olyan sok volt belőle minden sétánkon, hogy, mint egymás közt

vélekedtünk, a Lubjanka talán ősidők óta felgyűlt papírjait égette. Az én elpusztult naplóm csak percnyi csík volt ebben a korom-özönben. S egy hideg, napfényes márciusi reggelre gondoltam. Éppen a nyomozó előtt ültem, szokásos nyers modorában tette fel kérdéseit, jegyzetelt, kitekerte a szavaimat. Napfény játszott az óriási ablak olvadó-félben lévő jégvirágain; néha kísértésbe jöttem, hogy kiugorjak ezen az ablakon, hogy legalább halálomban lobbanjak egyet Moszkva felett s öt emeletnyi zuhanás után szétmorzsolódjak a kövezeten, mint ahogy gyermekkoromban egy ismeretlen elődöm ugrott ki a Don melletti Rosztovban (a „Harminchármasból"). Az ablak olvadt szemein át a moszkvai tetőkre lehetett látni, a tetőkre s a fölöttük lebegő vidám füstpamacsokra. De én nem arrafelé néztem, hanem arra a kéziratokból rakott kunhalomra, mely a harminc méteres, félig üres helyiség közepén magasodott. Csak az imént hányták oda s még nem válogatták szét. Füzetekben, dossziékban, házilag készített fedelek közt, összeerősített és laza csomókban vagy csak úgy egyes lapokban hevertek ott a kéziratok, mint valami kunhalom egy elhantolt emberi szellem sírja felett, e halom kúpos teteje magasabb volt, mint a nyomozó íróasztala, még őt magát is félig eltakarta előlem. S testvéri szánalom ébredt bennem annak az ismeretlen embernek a munkája iránt, akit a múlt éjjel tartóztattak le, a házkutatás termékét pedig reggel kínzóterem parkettás padlójára döntötték a négyméteres Sztálin lábai elé. Ültem és azon tűnődtem, milyen nem középszerű életet hurcoltak ma éjjel gyötrelemre, szétmarcangolásra, hogy aztán a lángoknak adják martalékul? Ó mennyi gondolat, mennyi munka veszett el ebben az épületben – egész elpusztult kultúra! Ó, korom, a lubjankai kémények korma!! Legjobban pedig az fáj, hogy az utókor butábbnak, tehetségtelenebbnek; szegényebb irodalmúnak fogja tartani nemzedékünket, mint amilyen a valóságban volt.

*

Hogy egyenest húzhassunk, elég felvennünk csak két pontot.

1920-ban, Ehrenburg visszaemlékezései szerint, a cseka így adta fel neki a leckét: „Bizonyítsa be ÖN, hogy ön nem Wrangel ügynöke".

1950-ben pedig az Állambiztonság egy tekintélyes ezredese, Foma Fomics Zselezov így nyilatkozott a foglyok előtt: „Mi nem fogunk azon fáradozni, hogy bebizonyítsuk neki (a letartóztatottnak), hogy bűnös. Bizonyítsa be *ő nekünk*, hogy *nem* voltak ellenséges szándékai".

S erre a kannibáli fokon szellemtelen egyenesre a két pont közé embermilliók megszámlálhatatlan visszaemlékezései rakhatók fel.

A kivizsgálás meggyorsításának és egyszerűsítésének mennyi módja volt ismeretlen az előttünk élő emberiség számára! A Szervek teljesen szabaddá tették magukat a bizonyítékok keresésnek munkájától. Az elfogott nyúl, aki csupa remegés és sápadt a félelemtől, aki meg van fosztva a jogtól, valakinek is írni, telefonálni, valamit behozatni kívülről, aki nem alhat, nem ehet, akinek nincs papírja, ceruzája de még gombja sincs, ott a vallatószoba sarkában, egy puszta sámlin ülve MAGA köteles bizonyítékokat keresni s a tétlen nyomozó elé tárni, hogy, NEM voltak ellenséges *szándékai!* És amennyiben nem tud bizonyítékokat felhozni (dehát honnan is venné őket?), akkor csupán ezáltal *megközelítő* bizonyítékokat szolgáltatott a nyomozás kezébe saját bűnösségéről!

Egy esetről tudok, amikor egy német hadifogságból visszatért öreg ott azon a puszta sámlin ülve, puszta ujjait nyújtogatva, mégiscsak be tudta bizonyítani szörnyeteg nyomozójának, hagy NEM árulta a hazáját, sőt még ilyen szándékai sem voltak! Botrányos eset! Hát aztán, elengedték? Még mit nem! – a Butirkában mesélte ezt nekem, nem a Tverszkij Bulváron. Az első nyomozóhoz akkor egy másik csatlakozott, egy csendes estét töltöttek az öreggel, emlékezgetve erre-arra, aztán pedig kettesben *tanúvallomást* írtak alá, hogy azon az estén az éhes és el-elszundító öreg a társaságukban szovjetellenes agitációt folytatott! A beszélő jóhiszemű volt, de nem úgy a hallgatók! Az öreget átadták egy harmadik nyomozónak. Az felmentette őt a hazaárulás alaptalan vádja alól, de akkurátusan rászabta ugyanazt a tízest azon a címen, hogy a nyomozat előtt szovjetellenes agitációt folytatott.

Mivel a kivizsgálás megszűnt bizonyítási eljárás lenni, súlyos esetekben a nyomozók hóhéri kötelességének gyakorlásává lett, könnyű esetekben pedig egyszerű időtöltéssé; mely egyben alapot szolgáltatott a fizetés felvételére.

Könnyű esetek pedig mindig is voltak, még a hírhedt 1937-es évben is. Például Borodkót azzal vádolták, hogy tizenhat éve Lengyelországba utazott a szüleihez és nem volt külföldre szóló útlevele. (A papa és a mama tíz versztnyire laktak tőle, de a diplomaták aláírták, hogy Fehér-Oroszországot Lengyelországnak juttatják, az emberek pedig 1921-ben nem tudták ezt megszokni és a régi módon utazgattak.)

A kivizsgálás csak félóráig tartott: – Utazott? – Utaztam. – Hogyan? – Hát lóval. S kapott tíz évet KRD címén.[83]

De az ilyen gyorsaságnak olyan Sztahanov-mozgalom íze van, s ez nem talált követőket a kékszalagosok közt. A Bűnvádi eljárás kódexe szerint minden ügy kivizsgálására két hónap van szánva, de ha nehézségek merültek fel, kérhettek, méghozzá többször is, egy-egy hónapos meghosszabbítást az ügyésztől (az ügyészek persze nem szokták megtagadni). Ezért butaság lett volna egészségüket kockáztatni s nem kihasználni az ilyen halasztásokat és – üzemi nyelven szólva emelni saját normájukat. Miután az egyes nyomozati ügyek kezdeti „rajtaütéses" hetében alaposan kidolgozták magukat gégével és öklöllel, fejlesztették akaratukat és *jellemüket* (mint Visinszkij tanácsolta), a nyomozók további érdeke az volt, hogy elhúzzanak minden ügyet, hogy minél több régi, nyugodt ügyük legyen s minél kevesebb új. Valósággal illetlenségszámba ment egy politikai kivizsgálást két hónap alatt befejezni.

A rezsim maga büntette meg önmagát a bizalom s a rugalmasság hiányáért. Még válogatott kádereiben sem bízott meg: nekik is egészen biztosan bélyegezniük kellett érkezés- és távozáskor, a kihallgatásra vitt foglyokról nem is beszélve, már csak ellenőrzés végett is. Mit tehettek a nyomozók, hogy teljesítsék a könyvelésben előírt normákat? Beidézték egyik kliensüket, leültették a sarokba, feltettek neki valami ijesztő kérdést – aztán megfeledkeztek róla, hosszan lapozgattak az újságban, vázlatot írtak a politikai továbbképzéshez, magánlevelezésüket intézték, átmentek egymáshoz vizitelni (maguk helyett beültettek egy „kutyát"). Békésen kaszinózva látogatójával a díványon a nyomozó olykor észbe kapott, zord pillantást vetett a fogolyra s szidni kezdte:

– Nézd csak a rohadékot! Ritka díszpéldány! No, de nem is sajnáljuk majd tőle a kilenc grammot!

Az én kivizsgálóm bőven használta a telefont is! Például hazatelefonál a feleségének s felém villantva a szemét közli vele, hogy ma egész éjjel kihallgatást tart, tehát ne várja haza reggelnél korábban. (Meghűl bennem a vér: szóval egész éjjel engem fog vallatni!) De rögtön ezután a szeretője számát tárcsázza s turbékolva beszéli meg vele, hogy ma hozzá megy éjszakára (no, akkor alszunk! – leesett a kő a szívemről).

Így volt ez: a hibátlan rendszert csupán a végrehajtók hibái gyengítették.

Más nyomozók, akikben több volt a tudásvágy, az ilyen „üres" kihallgatásokat élettapasztalataik tágítására szokták felhasználni: a frontról kérdezgették a foglyot (azokról a német tankokról, amelyek alá *sohasem* volt érkezésük odavetni magukat); az európai s a tengeren túli országokban

uralkodó szokásokról kérdezték a külföldet megjártakat, az ottani áruházakról, árúkról, de kiváltképpen a bordélyok hogy s mintjéről s mindenféle nőhistóriákról.

A Bűnvádi eljárás kódexe előírja, hogy az ügyész kötelessége állandóan ellenőrizni, a szabályok tiszteletben tartásával folyik-e a kivizsgálás. Manapság azonban senki sem láthatja korábban az ügyészt, mint az un. „ügyészi kihallgatás”-sal kapcsolatban, ami egyben a kivizsgálás záróaktusa. Engem is elvittek erre a kihallgatásra. Kotov alezredes, nyugodt, jól táplált, személyiség nélküli szőke férfi, nem gonosz és nem jó, általában semmilyen, az asztalnál ült és elnyomva egy ásítást, első ízben nézte át ügyem dossziéját. Úgy tizenöt percig szó nélkül mélyedt el benne még belépésem után is (minthogy ez a kihallgatás elkerülhetetlenül szükséges volt és regisztrálni is kellett, nem látta értelmét, hogy más, regisztrálatlan időben nézze át a dossziét és még néhány órán át fejében is tartsa az ügy részleteit). Azután a falra emelte kifejezéstelen tekintetét és unottan kérdezte, hogy mit óhajtok hozzátenni a vallomásomhoz.

Azt kellett volna kérdeznie, hogy van-e valami kifogásolni valóm a kivizsgálással kapcsolatban? hogy nem alkalmaztak-e kényszert s nem sértették-e meg a törvényességet? Csakhogy az ügyészek rég felhagytak már az ilyen kérdésekkel. De még ha kérdeztek volna is! Hiszen ennek az egész ezerszobás minisztériumnak, valamint az egész Unió területét behálózó, vasúti kocsikban, barlangokban, földalatti lyukakban elszállásolt ötezer nyomozó kirendeltségnek egész léte éppen a törvényesség szakadatlan megsértésére volt alapozva, s ez ellen mi ketten mit sem tehettünk volna. Azon kívül minden valamirevaló, „menő” ügyész éppen annak az Állambiztonságnak jóváhagyásával töltötte be állását, amelyet ellenőriznie kellett volna.

Valahogy rám is rám ragadt az ő lagymatagsága, békülékenysége s belefáradása ebbe a végeláthatatlan sok buta ügybe, s nem szegeztem neki kérdéseket az igazságról. Csak egy nagyon is nyilvánvaló visszásság kiküszöbölősét kértem tőle: igaz, hogy ketten vagyunk vádolva ebben az ügyben, de vizsgálatunkat külön bonyolították le (az enyémet Moszkvában, a barátomét a fronton), tehát ez itt egyedül az én ügyem, mégis vádolnak a 11. port alapján is mint „csoportot, szervezetet”. Nyomatékosan kértem tehát a súlyosbító 11. pont törlését.

Erre további öt percen át lapozgatott az ügy aktái közt, majd sóhajtott, széttárta karjait és így szólt:

– Mit tehetünk? Egy ember csak egy ember, de kettő már több.

S másfél ember már „szervezet”?

Megnyomta a csengő gombját, hogy vezessenek el.

Nemsokára ezután, május végén egy késő este, vizsgálóbíróm beidézett ugyanebbe az ügyészi irodába, amelyben egy bronz-cirádákkal díszített óra állt a márványkandalló párkányán, hogy átessünk a Bűnvádi Eljárás kódexének 206. cikkelyében előírt procedúrán is, amikor is a vizsgálati fogoly maga nézi át a vizsgálat anyagát s aláírásával véglegesen hitelesíti a jegyzőkönyvet. Mint akinek a legkisebb kétsége sincs afelől, hogy meg fogja kapni az aláírásomat, nyomozóm már neki is fogott a vádirati záradék megfogalmazásának.

Fölnyitottam a vastag dosszié tábláját s rögtön annak a belső felén nyomtatott szövegre bukkantam azzal a meghökkentő újsággal, hogy nekem úgy látszik jogom lett volna az eljárás folyamán írásban tiltakozni a vizsgálat szabályellenes vezetése ellen, s a kivizsgáló köteles lett volna tiltakozásaimat időrendben a peranyaghoz csatolni. Az ám, a kivizsgálás folyamán! Nem pedig annak befejezése után…

Ajjaj, erről a jogáról ezer közül egy fogoly sem tudott, akikkel később együtt voltam a börtönökben.

Tovább lapoztam. Ott láttam a leveleim fotokópiáit, melyekhez ismeretlen kommentátoroktól (valami Libin kapitánytól) származó tökéletesen kifordított értelmezések voltak csatolva. Továbbá láttam azokat a vaskos hazugságokat is, amelyekbe vizsgáló-kapitányom becsomagolta óvatos vallomásaimat. Végül azt a képtelenséget, hogy én itt szálegyedül „csoport” gyanánt kerülök a vádlottak padjára.

– Nem hagyom jóvá! Ön szabályellenesen vezette a kivizsgálást – mondtam meglehetősen bizonytalanul.

– Akkor hát gyerünk, kezdjük elölről! – és vészjóslóan szorította össze ajkait. – Elfuvarozunk téged oda, ahol a Policájt (a német megszállás alatt rendőri szolgálatot teljesítőket) tartjuk.

S már ki is nyújtotta a kezét, hogy elvegye tőlem a dossziét. (Én azonban ujjam egy mozdulatával visszatartottam.)

Aranyosan fénylett a nyugovóra készülő nap valahol messze, a Lubjanka ötödik emeleti ablakai mögött. Valahol május volt: A helyiség ablakai, mint a minisztérium többi utcára néző ablaka is, szigorúan zárva voltak, még a ragasztópapírt sem távolították el tél óta, nehogy a párás illatok, a tavaszi

virulás betörjön ezekbe a titkos szobákba. A kandalló bronzórája, amelyről lesiklott az utolsó napsugár is, halkan ütni kezdett.

Elölről?… Könnyebbnek látszott még a halál is, mint mindent elölről kezdeni. Az, ami előttem volt, mégiscsak az élet valamilyen formájának ígérkezett. (Ha tudtam volna, milyen lesz!…) Az a hely pedig, ahol a policájokat tartják… De különben is, jobb nem megharagítani ezt itt, hisz tőle függ, milyen hangnemben fogalmazza meg a vádirati záradékot…

És aláírtam. Aláírtam mindenestül, a 11. ponttal együtt. Akkor még nem tudtam, mekkora ennek a súlya, nekem csak azt mondták, hogy amiatt nem kapok több évet. A 11. pont miatt kerültem büntető munkatáborba. A 11. pont miatt küldtek „kiszabadulásom” után minden ítélet nélkül örökös száműzetésbe.

De talán jobb is így! Sem az egyik, sem a másik nélkül nem írtam volna meg ezt a könyvet…

Az én vizsgálóm semmit sem alkalmazott velem szemben, kivéve az ébrentartás, hazudozás és ijesztgetés módszereit, melyek a legnagyobb mértékben legálisak. Ezért nem is voltam rászorulva arra, hogy megelőző intézkedésképpen, mint azt túlkapásokban vétkes vallatók teszik, a „206”-os alkalmával egy titoktartási formulát dugjon elém: hogy alulírott, törvényszabta (hogy milyen cikkely, arról nem szól az írás) büntetés terhe alatt kötelezem magamat, hogy soha senkinek sem beszélek a vizsgálati eljárás folyamán alkalmazott módszerekről.

Némely területi NKVD kirendeltségnél szabványosították ezt a formulát, s a titoktartási kötelezvényt a Különbíróság ítéletével egyidejűleg tették aláírás végett a letartóztatott elé. Ugyanígy a lágerből való elbocsátás alkalmával egy írást vettek arról, hogy az illető senkinek sem beszél a lágerbeli viszonyokról.

Mit szóljunk ehhez? Úgy hozzászoktunk a megalázkodáshoz, úgy meggörbítették (vagy eltörték) a gerincünket, hogy nem tudtunk nemet mondani, de még fel sem tudtunk háborodni a nyomok eltüntetésének ezen a banditamódszerén.

Elvesztettük a SZABADSÁG MÉRCÉJÉT. Nem volt mivel megállapítanunk, hol kezdődik és hol végződik a szabadság. Ázsiai nép vagyunk, mindenki, akinek csak eszébe jut, nyakra-főre szedi tőlünk a titoktartási kötelezvényeket.

Már abban sem vagyunk biztosak, van-e jogunk saját életünk eseményeiről beszélni.

4.
A kékszalagosok

Míg így a nagy Éjszakai Intézmény fogaskerekei közt őrlődünk, amelyek pozdorjává akarják törni lelkünket, miközben húsunk cafatokban lóg rólunk, mint a csavargó rongyai – túlságosan is szenvedünk, túlságosan is elmerülünk a magunk bajába, ezért nem is tudjuk átható, prófétai pillantással szemügyre venni azokat a sápadt éjszakai martalócokat, akik gyötörnek bennünket. A lelkünkben túlcsorduló fájdalom elhomályosítja szemünket – pedig micsoda krónikásai lehetnénk különben hóhérainknak! Mert azt ugyan hiába várjuk, hogy ők maguk vesézzék ki magukat. De fájdalom! Minden volt fogoly részletesen emlékszik vallattatására, hogyan szorongatták s micsoda mocskot nyomkodtak ki belőle – de vallatójának legtöbbször még a nevére is alig emlékszik, nemhogy mint emberről volna róla valami elképzelése. Így én is több és érdekesebb emléket tudok felidézni magamban akármelyik cellatársamról, mint Jeszepov állambiztonsági kapitányról, akivel pedig nem kevés időt töltöttem négyszemközt az irodájában.

Csak egy valami marad meg bennünk általános, kiirthatatlan emlék gyanánt: rothadás, az egészet átjáró rothadásos fertőzet. Ez a benyomás ülepedett le bennünk, ezt őrizzük még tíz év múltán is, már lecsillapult lélekkel, anélkül, hogy feltörne belőlünk a düh vagy a bosszúvágy: aljas rosszindulatú, becstelen s úgy lehet bomlott agyú emberekkel volt dolgunk.

II. Sándorról tudja a krónika, arról a cárról, akit valósággal körülrajzottak a forradalmárok s nem kevesebb mint hét ízben törtek az életére, hogy egyszer ellátogatott a Spalernaja (a Nagy Ház elődje) vizsgálati fogházba s ott becsukatta magát a 227-es egyes cellába s több mint egy órát töltött benne – így akarta beleélni magát azok helyzetébe, akiket fogva tartott.

Kétségtelen, hogy az uralkodót erkölcsi szempontok vezették: szükségét érezte ennek a kísérletnek, hogy képet kapjon a fogság lélektani oldaláról.

De a mi nyomozóinkról, senkiről közülük, fel egészen Abakumovig és Berijáig, még csak elképzelni is lehetetlen, hogy akárcsak egy órára is bele akartak volna bújni a fogoly bőrébe s ott az egyesben üldögéltek s kicsit elgondolkoztak volna.

A szolgálat nem követeli meg, hogy képzett, széles műveltségű s látókörű emberek legyenek – dehát nem is azok. A logikus gondolkodást sem követeli meg a szolgálat – dehát enélkül is megvannak. A szolgálat csak pontosságot követel meg tőlük az utasítások végrehajtásában és érzéketlenséget mások szenvedése iránt – s ez meg is van bennük, de meg ám! Mi, akik a kezükbe estünk, fuldokoltunk e testület légkörében, mely nélkülözi az emberiesség legáltalánosabb jegyeit is.

Ha valakinek, akkor elsősorban a nyomozóknak kellett világosan látniuk, hogy az „ügyek" légből kapottak! Konferenciáikat leszámítva, sem egymás sem önmaguk előtt nem állíthatták komolyan, hogy bűnösök azok, akiket lelepleznek. Mégis képesek voltak oldalról oldalra, körmölgetni – romlásunkra – a jegyzőkönyveket. Ez már a megrögzött bűnöző cinizmusa: „Ma te halsz meg, holnap én!"

Szóval tudták, hogy az ügyek koholtak, mégis éveken át folytatták ezt a munkát. Hogyan magyarázzuk ezt? Talán elhatározták, hogy NEM GONDOLKODNAK (de ez maga tönkreteszi az embert), egyszerűen elfogadták, hogy ennek így kell lennie. Az, akitől az utasításokat kapják, nem tévedhet.

De ha emlékezetünk nem csal, a nácik is így érveltek.[84]

A másik magyarázat az Élenjáró Tanban, a gránitkemény ideológiában található meg. A hírhedt Orotukan (a kolimai büntető kirendeltség) egy nyomozója 1938-ban azon való meghatódottságában, hogy M. Lurje, a krivoj rogi kombinát igazgatója olyan könnyen aláírta magának a második lágeri üdülést, a megspórolt időt egy kis dumára fordította: „Azt hiszed, nekünk élvezet a meggyőzés alkalmazása?[85] De nekünk azt kell tennünk, amit a párt kíván tőlünk. Te régi párttag vagy – mondd meg, mit csinálnál a mi helyünkben?" És úgy látszik, Lurje szinte egyet is értett vele (talán éppen azért írta alá olyan könnyen, mert már maga is úgy gondolkodott). Hisz oly meggyőző ez!

De a legáltalánosabb tényező: a cinizmus. A kékszalagosok értették a húsdaráló működését és örömüket lelték benne. 1944-ben a dzsidai lágerok egyikében Mironyenko nyomozó így beszélt a pusztulásra szánt Babicshoz, szemmel láthatóan büszkén fejtegetéseinek tiszta logikájára: „A vizsgálat és a törvényszék csupán jogi formaságok; ezek már nem változtathatnak az ön sorsán, az már korábban ELDŐLT. Ha önt agyon kell lőni, akkor agyon is lövik, még ha tökéletesen ártatlan is. Ha pedig fel kell önt menteni (ezt nyílván a SAJÁT EMBEREIKRE értették! – A. Sz.), akkor lehet

akármilyen bűnös, mégis fehérre mosdatják és felmentik.” Kusnarjov, a nyugat-kazahsztáni terület első GB nyomozó osztályának parancsnoka így fakad ki Adolf Civilko előtt: „De nem is eresztünk ám ki téged, ha leningrádi vagy!” (azaz a régi párttagok gárdájából).

„Adjatok egy embert – *ügyet* koholunk hozzá!” – így tréfált nem egy közülük, ez volt a kedvenc mondásuk. Ami nekünk meggyötretés, az nekik derék munka. Nyikolaj Grabiscsenko (Volga-csatorna) nyomozó felesége így beszélt a szomszédoknak szerelmes ellágyulással: „Kolja igazán kiváló munkaerő. Volt egy, aki sokáig nem vallott – átadták Koljának. Kolja csak egy éjjel beszélgetett vele, aztán vallott is ám!”

Heccelt versenylovakként miért vetették bele magukat ebbe a hajszába, mely nem az igazságért folyt, csak SZÁMOKÉRT, hogy minél több ügyet dolgozzanak fel s minél több embert ítéljenek el? Azért, mert így tartották *legkényelmesebbnek*, együtt úszni az árral. Azért, mert ezek a számok voltak a Szervek nyugodt életének, prémiumainak, kitüntetéseinek, előléptetéseinek, állandó terjeszkedésének és virágzásának záloga. Ha jók voltak a teljesítményszámok, lehetett lopni a napot, összecsapni a munkát, éjjelente kirúgni a hámból (Így is tettek). Alacsony számok ezzel szemben elbocsátáshoz, lefokozáshoz, a húsosfazék elvesztéséhez vezettek volna, mert Sztálin el nem hitte volna, hogy ebben vagy abban a városban, ennél vagy annál a csapategységnél egyszerre csak elfogytak az ellenségei.

Ezért aztán nem a könyörület, hanem a felháborodás és a düh vett rajtuk erőt azok iránt a megátalkodott foglyok iránt, akik nem akartak beleilleszkedni irányszámaikba, akik nem törlek meg sem álmatlanságtól, sem szigorított zárkától, sem éhségtől. Azzal, hogy megtagadták a beismerést, személyes létében támadták meg a nyomozót, mintegy neki magának akartak gáncsot vetni. – Az ilyenek ellen aztán jó volt minden eszköz! Ha harc kell, hát legyen harc! Gumicsövet a torkodba, nyeld a sós vizet!

Mivel munkájuk természete és, a tudatosan választott életforma kizárta őket az emberi létezés magasabb szféráiból, a Kék Intézmény hivatalnokai annál nagyobb odaadással és mohósággal éltek az alsóbb szférákban. Ott aztán az alsó szférák legerősebb ösztönei (az éhséget s a nemi ösztönt leszámítva) tartották fogva és irányították őket a HATALOM és a SZERZÉS ösztöne. (Különösen a hatalomé: a mi évtizedeinkben ez még a pénznél is fontosabbnak bizonyult.)

A hatalom méreg – évezredek óta tudjuk. Bárcsak soha senki se nyert volna anyagi hatalmat mások felett! De az olyan ember számára, aki hisz valami mindnyájunkban uralkodó magasabb erőben s aki ezért tudatában van saját kicsinységének, a hatalom még nem halálos méreg. Csak akiknek nincs kapcsolatuk a magasabb szférákkal, azok számára olyan a hatalom, mint a hullaméreg: ha egyszer megfertőzi őket, menthetetlenek!

Emlékeztek, mit ír Tolsztoj a hatalomról? Ivan Iljics olyan hivatalt töltött be, amely lehetőséget adott neki „bárkit elveszejteni, akit csak akart. Kivétel nélkül mindenki ki volt szolgáltatva neki, még legtekintélyesebbet is színe elé állíthatták mint vádlottat”. (De hiszen itt a mi kékjeinkről van szó! Ehhez már nem kell hozzátenni semmit!) Hatalmának tudata („s a hatalom irgalmas használatának lehetősége” – teszi hozzá Tolsztoj, de ez már semmiképpen sem vonatkoztatható legényeinkre) jelentették számára hivatalának „fő érdekességét és vonzóerejét”.

Mi az, hogy vonzóerő?! – Mámor! – ez a helyes kifejezés! Mert nem mámorító-e ez: még fiatal vagy, zárójelben legyen mondva: taknyos; nemrég a szüleid még tele voltak gonddal; nem tudták, hova szerkesszenek be: ej, de buta ez a kölyök, nem akar tanulni, – de azután három évet töltöttél azon az iskolán, s egyszerre csak szárnyakat kaptál! S hogy megváltozott a helyzeted az életben! Hogy megváltoztak még a mozdulataid, a tekinteted, a fejed tartása is! Gyűlést tart a főiskola tudós tantestülete, belépsz, mindenki észrevesz, még össze is rezzen, te nem lépsz az elnöki pódiumra, vesződjön csak ott a rektor, te oldalt ülsz le, de mindenki tudja, hogy te vagy itt a főszemély, a különítményes. Ülhetsz ott öt percig, aztán elmehetsz, ez a te kiváltságod a professzorokkal szemben, téged bizonyára fontosabb munka vár, – de utólag majd összevonod a szemöldöködet a határozatukon (vagy még jobb, ha ajkaidat préseled össze) s azt mondod a rektornak: „Nem megy. Vannak bizonyos *megfontolások*…” És kész! S nem lesz belőle semmi!

Vagy a hadseregnél vagy különítményes, szmers-kémelhárító, még csak hadnagy, de az öreg kövér ezredes, a csapategység parancsnoka feláll, ha belépsz, igyekszik hízelegni neked, kedvedben járni, a törzsparancsnokkal sem ül le poharazni anélkül, hogy téged meg ne hívna. Az igazán nem számít, hogy neked csak két kis csillagod van, még szórakoztató is, hiszen a te csillagaidnak egészen más súlyuk van, azokat egészen más mércével kell mérni, mint a rendes tisztekét (néha pedig, spec. – megbízatások alkalmával engedélyt kapsz akár őrnagyi rangjelzés felvarrására is, olyan ez mint az

álnév, alkalomhoz kötött). Összehasonlíthatatlanul nagyobb, lényegbevágóbb hatalmad van mindenki felett, aki esek ehhez a csapategységhez, üzemhez vagy járáshoz tartozik, mint a parancsnoknak, az igazgatónak vagy a járási titkárnak. Mert ezek kezébe van ugyan letéve az emberek beosztása, fizetése, jó híre – de a te kezedbe a szabadságuk. És senki sem mer beszélni rólad a gyűlésen. Senki sem mer írni rólad az újságban – nemcsak hogy rosszat, de még jót sem mer senki! Mint valami titokzatos Istenséget, téged még említeni sem szabad! Mindenki érzi jelenléted, mindenki tudja" hogy létezel – s mégis mintha nem is lennél! Ezért lettél nagyobb minden nyilvános hatalomnál abban a percben, hogy a fejedbe tették az égszínkék szegélyű tányérsapkát: Hogy TE mit csinálsz, azt senki sem meri ellenőrizni, de mindenki alá van vetve a te ellenőrzésednek. Ezért az a legméltóbb hozzád, ha talányos és mélyén elgondolkodó kifejezést öltesz arcodra minden közönséges úgynevezett állampolgár előtt (akik azonban a te szemedben nem egyebek hitvány fadaraboknál). Hiszen egyedül csak te ismered a *spec. – meggondolásokat*, senki más. Ezért mindig neked van igazad.

Csak egyről ne feledkezzél meg soha: te is csak ilyen fadarab lennél, ha az a szerencse nem jut osztályrészedül, hogy egy ízecske lehetsz a Szervekben, ebben a képlékeny, tökéletes, élő organizmusban, mely úgy lakozik az államban, ahogy a galandféreg az emberben – s most minden a tied! minden érted van! – csak a Szervekhez légy hű! Mindig kiállnak érted! Mindig segítenek, hogy elnyelhesd, aki megbánt! S minden akadályt felszednek utadról. Csak légy hű a Szervekhez! Tégy meg mindent, amit parancsolnak! Kigondolják azok a helyet is számodra: ma különítményes vagy, holnap a vizsgálóbírói karosszékbe ülsz, később talári a Szeliger-tóhoz utazol, mint néprajzos, [86] részben talán idegeid megnyugtatására. Majd esetleg elhagyod a várost, ahol túlságosan is elhíresedtél s az ország másik végébe kapsz áthelyezést mint az egyházi ügyek teljhatalmú intézője. [87]

Vagy az Írószövetség felelős titkára leszel.[88] Semmin se csodálkozzál: csak e Szervek tudják, kit mire kell kinevezni, kinek milyen rangot kell adni; a többit meg csak hagyják, hadd játsszanak: mit nekik ilyen vagy olyan érdemes művész, szocialista mezőgazdaság hőse – csak ráfújnak s nincs többé.[89]

A kivizsgáló foglalkozása természetesen munkával jár: be kell jönnie nappal, be kell jönnie éjszaka, órákat kell végigülnie – de sohase törd a

fejed „bizonyítékokon” (fájjon a fogoly feje azok miatt!) ne gondolj vele, bűnös vagy nem bűnös, csak tégy úgy, ahogy a Szervek kívánják, s minden jó lesz. Az meg már teljesen tőled függ, hogy a lehető legkellemesebben folytasd a kivizsgálást, hogy nagyon el ne fáradj; aztán jó néha egy kis felpezsdülés is, lehet akár szórakozni is. Csak ülsz, ülsz s egyszerre csak kitalálsz valami új „meggyőzést”! – Heuréka! Rögtön áttelefonálsz a haveroknak, szobáról-szobára jársz, elmeséled – hogy röhög mindenki! Gyerekek, ezt kipróbáljuk! Kin próbáljuk ki? Mert unalmas mindig ugyanazt a nótát fújni, unja az ember azt a sok reszkető kezet, irgalomért könyörgő tekintetet, gyáva meghunyászkodást. Csak ellenszegülne már egyszer valaki! „Szeretem az erős ellenfeleket: olyan jól esik letörni a derekukat!”[90]

Ha azonban olyan erős talál lenni, hogy semmiképp sem adja meg magát s minden fogásod eredménytelen marad, ugye akkor megvadulsz? Ne is tartsd vissza dühödet! Mert az ám csak a kielégülés, szinte repülsz! Szabadjára eresztett őrjöngésed nem ismer korlátokat. Mindent bele! Most van itt az ideje, hogy beleköpj annak a rohadt fogolynak a tátott pofájába! Hogy beleverd az orrát egy teli köpőcsészébe.[91] Ilyenkor kell belekapaszkodni a papok hosszú hajába, s a térdeplő fogoly képébe vizelni! Egy ilyen kiadós dühöngés után igazi férfinak érzed magadat!

Vagy ha éppen egy „külföldivel járó lányt” vallatsz, [92] no persze először jól lebarnítod s megkérdezed: „Az amerikainak talán ki van esztergályozva a… a? Oroszéval már be sem éred?” Aztán hirtelen hopp! ez talán felcsípett valamit ott az idegenek között. El ne szalasszuk az alkalmat, ez fölér egy külföldi kiküldetéssel! S szenvedélyesen vallatni kezded: Hogyan: Milyen figurákkal? Aztán még milyenekkel? Csak részletesen! Minden apróság fontos! (magad is élvezed, meg majd a fiúknak is elmeséled!) A kislány irul-pirul, folynak a könnyei, azt mondja, ez nem tartozik a tárgyhoz – „de még mennyire hozzátartozik! Beszélj! S lám, mekkora a te hatalmad! A lány mindent apróra elmesél; ha kívánod, le is rajzolja; ha kívánod, testén is megmutatja, nem tehet mást, hisz a te kezedben van az ő szigorítottja és börtönbüntetése.

Ha pedig gyorsírót igényelsz a kihallgatás lejegyzéséhez és történetesen egy csinos lányt küldenek, [93] nyúlj be csak a keblébe a kihallgatandó kölyök szemeláttára, [94] hisz az nem ember, s így feszélyezned sem kell magadat előtte.

– De ki előtt kellene feszélyezned magad egyáltalán? Ha egyszer szereted a fehérnépet (s ki ne szeretné őket?) – hülye volnál, ha nem használnád ki helyzetedet. Némelyek amúgy is vonzódnak hozzád, mert erős vagy, a többiek pedig félelemből engednek. Megláttál valahol egy leányt, szemet vetettél rá – a tied lesz, nincs hova fusson előled. Ha kinézted magadnak valakinek a feleségét, akárkiét a tied! Hisz gyerekjáték a férjet eltakarítani az útból.[95] Nem, azt személyesen kell átélni, mit jelent kékszalagosnak lenni! Bármely tárgy, amit megpillantasz, a tied! Bármely lakás, amit kinéztél magadnak, a tied! Bármelyik nő – a tied! S bárki legyen ellenséged: félre az útból! Lábad alatt a föld: a tied! Fölötted az ég: az is a tied: kék!!!

Másik nagy szenvedélyük a szerzés, ez is mindnyájuk közös szenvedélye. Már hogyisne használnának ki ekkora hatalmat, az ellenérzésnek ekkora hiányát a meggazdagodásra? Hisz akkor szenteknek kellene lenniük!

Ha módunk volna megtudni az egyes letartóztatások rejtett indítékait, csodálkozva vennénk észre, hogy bár az elfogatásokat általános törvényszerűségek szabályozzák, a személy kiválasztása, tehát hogy kit fogjanak el, az egyén sorsa az esetek háromnegyed részében emberi kapzsiság és bosszúvágy függvénye s ezek közül is ötven százalék a helyi NKVD harácsoló számításainak eredménye (vagy az ügyészé, mert az sem kivétel e tekintetben).

Hogy kezdődött például V. G. Vlaszov tizenkilenc évig tartó vándorlása a Szigetcsoporton? Akkor kezdődött, amikor a járási Fogyasztási Szövetkezet vezetőjeként ruha-anyag kiárusítást rendezett (olyan árút manapság még csak a kezébe se venne senki) a pártaktívák számára (hogy nem a nép számára, azon senki sem ütközött meg) Az ügyész felesége azonban nem tudott venni, mert éppen nem volt jelen, maga Ruszov ügyész pedig restellt odamenni a pulthoz, Vlaszovnak meg nem jutott eszébe azt mondani, hogy „majd félreteszek az ön számára” (s jelleméből ítélve nem is mondott volna soha ilyent) De volt más eset is: Ruszov ügyész egy zártkörű párt-étterembe vitte barátját (a 30-as években ilyen éttermek is voltak), aki alacsonyabb beosztása miatt oda nem léphetett be. Az étterem vezetője vonakodott kiadatni neki az ebédet. Az ügyész Vlaszovtól követelte a vezető megbüntetését, de az nem bűntette meg. Vlaszov ennek tetejébe, még a járási NKVD-t is megsértette, méghozzá elég súlyosan. Hozzá is csapták a „jobboldali ellenzékhez”.

A kékszalagosok motívumai és cselekedetei sokszor oly kicsinyesek, hogy az már bámulatos, Szencsenko GB tiszt elzabrálta egy letartóztatott csapattiszt térképtokját s tábori táskáját, s a fogoly szemeláttára használta ezeket. Egy másik letartóztatottnak külföldi kesztyűit tulajdonította el s evégből még a jegyzőkönyvet is meghamisította. (Az előnyomuláskor különösen az bosszantotta őket, hogy nem elsőnek jutottak hozná a hadizsákmányhoz.) – A 48-as Hadsereg kémelhárítótisztje, aki engem letartóztatott, beleszeretett a szivartárcámba, – de nem is szivartárca volt az, hanem valami német szolgálati doboz, de olyan gusztusos piros színe volt. S ezért a kacatért valóságos katonai manővert hajtott végre: először nem vette fel a jegyzőkönyvbe („ezt megtarthatja magának”), aztán újra megmotoztatott, jól tudva, hogy semmi más nincs a zsebemben: „Hát ez meg mi? Elvenni tőle!”, – s nehogy tiltakozni találjak: „Szigorítottba vele! (Melyik cári zsaru mert volna így bánni egy honvéddel?) – Minden vallatónak kiutallak egy bizonyos mennyiségű cigarettát, hogy a beismerésre hajlamosakat s a spicliket legyen mivel bátorítani. Voltak olyanok, akik ezt a cigarettát mind eltették maguknak. Svindlizni szoktak a vallatással eltöltött órákkal is, főleg az éjszakai órákkal, amelyekért felemelt díjat kapnak: magunk láttuk, hegy többet írtak az éjjeli jegyzőkönyv „ettől-eddig” rovatába. Fjodorov nyomozó (Reseti állomás, 235-ös box), mikor házkutatást tartott a még le sem tartóztatott Korzuhin lakásában, elcsent egy karórát. – Nyikolaj Fjodorovics Kruzskov nyomozó Leningrád körülzárása idején így szólt, Jelizaveta Viktorovna Sztrahovicshoz, vizsgálati foglyának K. I. Sztrahovicsnak a feleségéhez: „Egy paplanra lenne szükségem. Hozzon egyet!” Az asszony így felelt: „Az a szoba, amelyben a meleg holmit tartom, le van pecsételve.” Akkor a nyomozó elment hozzá és anélkül, hogy feltörte volna a GB pecsétjét, leszerelte az egész ajtózárat („így dolgozik az NKGB!” – mondta vidáman) s nekiállt a meleg holmi kihordásának, kijövet még néhány kristálytárgyat dugva a zsebébe. A maga részéről Je. V. is hozott ki egyet s mást a saját holmijából. „Most már eleget összeszedett!” – intette le a nyomozó, de maga csak folytatta a zabrálást.[96]

Az ilyen eseteknek se szeri se száma, ezer Fehér-könyvet is ki lehetne adni (1918-tól kezdve), csak tervszerűen ki kellene kérdezni a volt letartóztatottakat és azok hozzátartozóit. Lehet, hogy vannak s voltak is olyan kékszalagosok, akik sohasem loptak, semmit sem tulajdonítottak el, de a magam részéről ilyen kéksapkást el sem tudok képzelni. Nem látom be

ugyanis, hogy olyan világnézettel, amilyen nekik van, mi tarthatná őket vissza, ha valamit megkívántak? Még a 30-as évek elején, amikor mi rohamgárdista egyenruhában jártunk és az első ötéves tervet építettük, ők nyugati s arisztokrata módra szalonokban töltötték estéiket, például Konkordia Iosse lakásában, hölgyeik már külföldi divatkreációkban flancoltak – miből tellett nekik?

Aztán milyen nevűek vannak közöttük! Mintha csak a nevük alapján vennék fel őket! Például a kamerovoi területi GB-nél az 50-es évek elején ilyen nevűek voltak: *Trutnyev* („dörgő") ügyész; a vizsgálati osztály parancsnoka: *Skurkin* („nyúzó") őrnagy; helyettese: *Balangyin* („zupás") alezredes; beosztott kivizsgáló: *Szkorohvatov* (fogdmeg-gyorsan"). Az ember ki sem tudna gondolni ilyeneket. S mindez egyszerre egy helyen! *Volkopjalovról* („farkasbőrös") és *Grabiscsenkóról* („harácsoló") már szóltam. Vajon semmi jelentőségük sincs a neveknek, akkor sem, ha ilyen töményen adagolva fordulnak elő?

Rossz a foglyok memóriája! I. Kornyejev elfelejtette annak a GB ezredesnek a nevét, – Konkordia Iosse barátjáét (az asszony közös ismerősük volt, mint kiderült), – akivel együtt ült a vlagyimiri elkülönítőben. 1945 elején, a „hadizsákmányolás" aranykorában, a Szerveknek ahhoz az osztályához kérte magát, amely (Abakumov magas vezetése alatt) ezt a rablott holmit ellenőrizte, vagyis igyekezett minél többet megkaparintani belőle – nem az államnak, hanem magának (s ebben szép sikereket ért el). Hősünk vagonszám takarította be a termést, jó néhány nyaralót épített (egyet Klinben). A háború után úgy lendületbe jött, hogy mikor befutott a vonatja a novoszibirszki pályaudvarra, mindenkit kiszóratott a restiből, aki csak ott ült, magának és ivócimboráinak pedig lányokat és asszonyokat hajtatott be s kényszerítene őket, hogy meztelen táncoljanak az asztalokon. De még ezt is elnézték volna neki, ha meg nem sértett volna egy másik szigorúbb törvényt, akárcsak Kruzskov: *övéi* ellen vétett. Kruzskov becsapta a Szerveket, de ez még rosszabbat tett: fogadott valakivel, hogy elcsábítja, nem ám akárki feleségét, hanem saját bájtársaiét az Állambiztonságnál. Ezt már nem bocsátották meg: becsukták az elkülönítőbe az 58-as cikkely alapján. A börtönben háborgott, hogy őt le *merték* ültetni s nem volt kétsége afelől, hogy még meggondolják! (Lehet, hogy meg is gondolták.)

Ez a balsors, hogy maguk jutnak börtönbe, nem is olyan ritka a kékszalagosok világában; nincs is ez ellen igazi, biztos védelem, de valami

okból nem nagyon tanulnak a múltban kapott leckékből. Persze, ez alighanem megint csak a magasabb értelem hiányára mutat, az alacsony észjárás pedig így beszél belőlük: ritkán fordul elő; ritka akit elér; én majd csak megúszom, a mieink csak nem hagynak cserben.

A „mieink” valóban mindent megtesznek, hogy segítsenek a bajban; néma megegyezés van közöttük: övéiknek, ha mást nem, kiváltságokat biztosítanak a fogságban (pl. I. Ja. Vorobjov ezredesnek a marfinoi spec. – börtönben, aztán annak a bizonyos V. N. Iljinnek, aki nyolc évet ült a Lubjankában). Azoknak, akik valami egyéni ballépés következtében buktak le s külön cellában ülnek, rendesen nincs rossz dolguk, hála a kasztbeliek gondoskodásának, ami utólag igazolja mennyire jogosan hitték mindennapi szolgálatuk idején, hogy őket nem lehet megbüntetni. Tudunk azonban néhány olyan esetről is, amikor politikai tisztek közönséges lágerban voltak kénytelenek leülni büntetésüket, ahol ráadásul volt foglyaikkal is találkoztak. Az ilyenre aztán rájárt a rúd (például egy Munsin nevű GB tiszt oly gyűlölettel volt eltelve az 58-asok iránt, hogy a lágerban a bűnözőknél keresett támogatást, ezek aztán a priccs alá kergették). Mindamellett nem áll módunkban részletesebben tájékozódni az ilyen esetekről, ezért bővebb előadásukról is le kell mondanunk.

Csak azoknak a gebistáknak forog kockán egész létük, akik beleesnek egy *hullámba* (Nekik is megvannak a maguk „hullámai”?). A hullám természeti csapás, amely még a Szerveknél is erősebb; olyankor aztán senki sem segít rajtad, nehogy őt magát is lehúzza ugyanaz az örvény.

Ha jók az információid s csekista öntudatod kifinomult, akkor még az utolsó percben félreugorhatsz a lavina elől s bebizonyíthatod, hogy neked ahhoz semmi közöd. Például Szajenko kapitány (nem az asztalosból lett csekista, aki 1918-19-ben arról volt ismeretes, hogy lelődözte, szablyával lyuggatta, égette az embereket, sípcsontot tört, súlyzókkal fejeket lapított[97] – de talán rokona?) azt a hibát követte el, hogy szerelmi házasságot kötött Kohanszkajával, aki a kelet-kínai vasutaknál (KVZsD) volt szolgálatban. Egyszer csak, még a hullám megindulása előtt, tudomására jutott, hogy a KVZsD-seket le fogják tartóztatni. Ez időben éppen az arhangelszki GPU parancsnoka volt.

Mit tett? Nem vesztegetett egy percet sem, hanem LETARTÓZTATTA kedves nejét s még csak nem is mint kelet-kínai vasutast, hanem „ügyet” koholt neki. S nem csak hogy ép bőrrel megúszta, de még feljebb is hágott: a tomszki NKVD parancsnoka lett.[98]

A *hullámok* keletkezése a Szervek megújulásának valami titokzatos törvényét követte; ezekre az időről-időre ismétlődő kevesek feláldozására azért volt szükség, hogy a maradék a megtisztultság fényében tündököljön. A Szerveknek gyorsabban ki kellett cserélődtek, mint ahogy normális viszonyok közt az emberöltők felnőnek és elöregednek; némely gebista évjáratnak ugyanazzal az elszántsággal kellett bárd alá hajtani a fejét, amellyel a tokhal zúzza halálra magát a folyó kövein, hogy helyet adjon az új ivadéknak. Magasabb rendű elme számára világos ez a törvény, a kékek azonban sehogy sem akartak belenyugodni s mindig készületlenül érte őket a csapás. De ha eljött a csillagokban megírt óra, még a Szervek krémje is: királyok, ászok és miniszterek is a maguk ácsolta guillotine alá hajtották fejüket.

Az első rajt Jagoda rántotta magával. Bizonyára sokan beleestek ebbe a rajba ama híres nevek közül, amelyekben még lesz alkalmunk gyönyörködni a Fehértenger-csatornával kapcsolatban; ezeket a neveket azóta kitörölték a költők himnuszaiból.

A második eresztést nemsokára ezután a kérészéletű Jezsov húzta maga után. Egyik-másik a 37-es év legjobb csatárai közül is belefúlt ebbe az árba (de nem kell túlozni, távolról sem minden kiváló bajnok!). Magát Jezsovot verték a vallatásnál, szánalmas látványt nyújtott. Ebben a nagy ritkításban GULag is árva lett. Jezsovval egy időben leültették például a GULag pénzügyi igazgatóját, az egészségügyi osztály vezetőjét, az őrszolgálat főparancsnokát (VOCHR), [99] sőt még magát a GULag csekista-operatív osztályának parancsnokát is, aki az összes lágerbiztonsági atyamesterek fő atyamestere.

A Következő rajt Berija húzta maga után.

Abakumov, az önhitt kolosszus korábban bukott le, egyedül.

A Szervek története (ha a levéltárak nem égnek le) majd elmondja egyszer ezt az eseményt apró részleteiben, pontos számok és fényes nevek kíséretében.

Én ez alkalommal Rjumin és Abakumov történtéről mondanék el egy keveset, ami véletlenül tudomásomra jutott. (Azt, amit már más helyen elmondtam róluk, itt nem fogom megismételni.)[100]

1952 végén Rjumin, aki Abakumov teremtménye és bizalmasa volt, azzal a szenzációs hírrel lépett be Abakumovhoz, hogy Etinger orvosprofesszor bevallotta: szándékosan rosszul kezelte Zsdanovot és Scserbakovot, meg akarta ölni őket. Abakumov hitetlenkedett, nagyon is jól ismerte saját

konyháját s az volt a véleménye, hogy Rjumin elvetette a sulykot. (Pedig Rjumin jobban sejtette, mi Sztálin szándéka.) Ellenőrzés végett még aznap este keresztkérdések tüzébe fogták Etingert, de a kihallgatásból más-más következtetéseket vontak le: Abakumov azt, hogy „orvos-összeesküvés” nincs, Rjumin azt, hogy van. Reggel újból felül akarták vizsgálni a dolgot, de az éjszaka intézménye furcsa meglepetéssel szolgált: *Etinger az éjjel meghalt!* Rjumin még akkor reggel, Abakumovot megkerülve és nem is értesítve, felhívta a Központi Bizottságot és kihallgatást kért Sztálintól. (Véleményem szerint nem ez volt Rjumin döntő lépése. Mikor előző este különvéleményt jelentett be Abakumovval szemben s éjjel talán éppen ő ölte meg Etingert: ez volt a döntő lépés, mellyel fejét is kockára tette. De ki ismeri ki magát ezekben az „udvari” titkokban? – Az is lehet, hogy Sztálinnal már ennek előtte érintkezésbe lépett.) Sztálin fogadta Rjumint, szabad folyást engedett az „orvos-ügy”-nek, Abakumovot pedig *letartóztatta*. A továbbiakban Rjumin irányította az orvos-pert, szinte teljesen a maga szakállára; szembekerülve még Berijával is! (Minden jel arra mutat, hogy Sztálin halála előtt Berija fenyegetett helyzetben volt, s úgy lehet Sztálin eltávolításában is benne van a keze. Az új kormány egyik első lépése az orvos-per leállítása volt. Akkor *tartóztatták le Rjumint*, még Berija virágzása idején, de *Abakumovot nem bocsátották szabadon*. A Lubjankában is új rendet vezettek be, s fönnállása óta most lépte át első ízben a börtön küszöbét egy ügyész (D. T. Tyerehov). Rjumin izgatott és előzékeny volt: „Nem vagyok bűnös, ok nélkül tartanak fogva!” – s kihallgatást kért. Szokása szerint cukorkát szopogatott s Tyerehov figyelmeztetésére – „Bocsánat!” – a tenyerébe köpte. Abakumov, mint már említettük, hahotára fakadt: „Micsoda hülyeség ez?” Tyerehov felmutatta meghatalmazását az MGB házi börtönének ellenőrzésére. Abakumov csak legyintett: „Ilyent ötszázat is lehet csinálni!” Őt mint „hazafit és hivatalnokot” elsősorban nem az keserítette el, hogy lecsukták, hanem hogy a Szerveket kezdték kordába szorítani, pedig azokat nem szabad alárendelni semminek a világon! Rjumint 1953 júliusában ítélték el s lőtték agyon (Moszkvában). Abakumov továbbra is a börtönben maradt. A kihallgatáson így beszélt Tyerehovnak: „Túl szépek a szemeid, [101] sajnállak majd agyonlőni! Kopj le az ügyemről, kopj le, nagyon szépen kérlek”.

Tyerehov egy ízben magához kérette és kezébe adta az újságot, melyben Berija leleplezését közölték. Ez szinte kozmikus méretű szenzáció volt akkor. Abakumov elolvasta, de szemöldöke sem rándult meg,

továbblapozott és a sportrovatot kezdte tanulmányozni. Egy más alkalommal, mikor egy nagyfejű gebista, nemrég még Abakumov alárendeltje is jelen volt a kihallgatáson, Abakumov ezt kérdezte tőle: „Hogy engedhettétek meg, hogy Berija ügyében ne az MGB folytassa le a vizsgálatot, hanem az ügyészség?! – (Még mindig ugyanabban a malomban őrölt!) – Gondolod, hogy engem, az Állambiztonság miniszterét is elitéinek?! – Igen. – Akkor vehetjük a kalapunkat, a Szervek nincsenek többé!” (Mivel csak műveletlen „feldjäger” volt, persze hogy sötéten látta a dolgokat!) Abakumov ott a Lubjankában nem az ítélettől félt, hanem a megmérgezéstől (lám, ebben is méltó fia volt a Szerveknek!) Egyáltalán nem volt hajlandó megenni a börtönkosztot, csak tojást evett, amit maga vásárolt a kantinban. (E téren viszont hiányosak voltak technikai ismeretei és fantáziája, mert azt hitte, hogy a tojást nem lehet megmérgezni.) Bár a lubjankai könyvtár rendkívül gazdag, ő semmi mást nem kölcsönzött ki, csak Sztálin műveit (aki őt letartóztatta!…) Persze ezt inkább tüntetésből tette s számításból: lehetetlen, hogy végül is ne Sztálin hívei kerekedjenek fölül! Két éven át tartották fogságban. Miért nem eresztették ki? Nem naiv ez a kérdés. Ha az emberiség ellen elkövetett bűneit vesszük figyelembe, nyakig áll a vérben, de nem csak ő. S a többiek mind büntetlenek maradtak. A titok megfejtése ez: azt beszélik, hogy annak idején ő verte agyon személyesen Ljuba Szedihet, Hruscsov menyét, a Sztálin-éra alatt büntető osztagnál elpusztult idősebb fiának a feleségét. Ezért, bár Sztálin csukatta le, Hruscsov alatt ítélték el s lőtték agyon Leningrádban 1954 december 18-án.[102]

Aggodalmai azonban feleslegesek voltak: a Szervek ettől még nem pusztultak el.

*

De a népi bölcsesség tanácsa szerint: aki a farkasra beszél, farkasul is beszéljen.

Honnan támadt ez a farkas nemzetség, hogy jelent meg egyszerre népünk soraiban? Nem bennünk vannak-e a gyökerei? Nem a mi vérünkből származott-e?

Bizony, a mienkből! Ne siessünk tehát az igazak hófehér köpenyébe burkolózni, inkább kérdezze meg ki-ki önmagától: ha másképp fordul az életem, lett volna-e ilyen hóhér belőlem is?

Szörnyű kérdés ez, ha az ember becsületesen akar rá válaszolni.

Visszagondolok harmadéves egyetemista koromra, 1938-ra. A Komszomol járási bizottságára idéznek bennünket, ifjúkommunista fiúkat, egyszer, aztán még egyszer s beleegyezésünket jóformán ki sem kérve kezünkbe nyomnak egy űrlapot, hogy töltsük ki; elég már nektek – mondják – az a sok matematika, fizika, kémia – a Hazának arra van szüksége, hogy NKVD iskolára menjetek! (Mindig így van ez, hogy nem akárkinek: a Hazának van ránk szüksége, s a Haza nevében mindig valami nagyokos funkcionárius beszél.)

Egy évvel korábban ugyanaz a járási bizottság repülőiskolára toborzott bennünket. Akkor is nemet mondtunk (sajnáljuk abbahagyni az egyetemet), de nem oly határozottan, mint most.

No persze – vélekedhetne valaki most, negyedszázaddal később – láttátok, mint dühöng körülöttetek a letartóztatási hullám, hallottátok, mint kínozzák az embereket a börtönben, tudtátok, milyen szennybe akarnak belerántani benneteket. Nem!! Hiszen a rabkocsik csak éjjel jártak, mi pedig azok a bizonyos nappaliak voltunk, a zászlólengetők! Honnan tudtunk volna a letartóztatásokról s miért gondoltunk volna rájuk? Hogy leváltották az összes területi pártvezéreket? – ez aztán tökéletesen mindegy volt nekünk. Két-három professzort lecsuktak – mi azonban nem azokkal jártunk táncolni, még könnyebb is lesz attól majd a vizsgán. Mi húszévesek, egyidősek voltunk az Októberi forradalommal, menetoszlopban vonultunk a ragyogó jövő felé, mely a forradalom ikertestvéreire vár.

Nem könnyig körülírni azt a lelki, észokokkal meg nem magyarázható valamit, ami visszatartott bennünket az NKVD iskolától. Azokra az előadásokra, melyeket a történelmi materializmusról hallottunk, ez semmiképpen sem vezethető vissza, hiszen azokban világosan le volt fektetve, hogy a belső ellenséggel folytatott harc öldöklő háború, becsület és dicsőség dolga. Még gyakorlati érdekeinkkel is ellenkezett a visszautasítás: abban az időben egy vidéki egyetem nem ígérhetett mást nekünk, csak egy falust iskolát valami eldugott helyen, sovány fizetéssel. Az NKVD iskolák ezzel szemben bő ellátást és két-háromszoros, fizetést tudtak nyújtani. Amit éreztünk, nem lehetett szavakkal kifejezni (s ha lehetett volna, sem lett volna tanácsos egymással beszélni róla: veszélyes lett volna). Az ellenállás nem a fejünkből, hanem valahonnan a szívünk tájáról tört fel. Van úgy, hogy mindenki mindenfelől azt kiáltja: tedd meg! még – saját fejed is azt, hogy tedd meg! – szíved azonban elhárítja: nem

akarom, UNDORÍT! Tegyetek, ahogy gondoljátok, de nélkülem, én nem kérek belőle!

Nagyon távoli örökség ez, talán még Lermontov korából. A régi orosz valóságnak azokból az évtizedeiből, amikor nyíltan és hangosan vallották, hogy rendes ember számára nincs rosszabb s alantasabb szolgálat a zsaruénál. De nem: még mélyebbek ennek a gyökerei. S még minket is, anélkül, hogy tudtunk volna róla, az ősapák aranyának felváltásából ránk maradt aprópénz váltott ki, egy olyan korból való tőke, amikor az erkölcsöt még nem tartották viszonylagosnak s amikor még egyszerűen a szív tett különbséget jó és rossz között.

Egyesek közülünk mégiscsak kötélnek álltak akkor. Azt hiszem, ha jó erősen rákapcsoltak volna, be tudtak volna törni valamennyiünket. S most megpróbálom elképzelni, mi lett volna belőlem, ha a háború kitörésekor kék parolim lett volna rombuszokkal? Persze, most azzal hízeleghetek magamnak, hogy heves szívem nem bírta volna, hogy fellázadtam volna s becsaptam volna magam után az ajtót. De a börtönpriccsen heverve valamiféle szemlét kezdtem tartani volt tiszti pályámon – s elfogott a rémület.

Nem közvetlenül az integrálokra vesztegetett diákévek után jutottam a tisztikarba, hanem előbb fél évet töltöttem lélekölő katonai szolgálatban s eléggé kitapasztaltam a saját bőrömön, mit jelent hasat behúzva állandó készenlétben állni s engedelmeskedni olyanoknak, akik talán nem is méltók szolgálatodra. Ezután még egy fél éven át gyötörtek az iskolán. S elég volt-e mindez, hogy örökre megutáltassa velem a katonaéletet, hogy mindig eszembe jusson, hogyan fázott az irhám, mennyit nyúztak ott engem? Dehogy! Vigaszul két csillagot tűztek a vállamra, majd egy harmadikat, negyediket – s mindent elfelejtettem!…

De diákos szabadságszeretetemet csak megőriztem? Ugyan! Ilyesmi aztán igazán nem volt nálunk! Csak „sorakozószeretet” volt s „menetelésszeretet”.

Jól emlékszem, hogy épp a tiszti iskolán tudatosodott bennem a LEEGYSZERŰSÖDÉS öröme: katona vagy, *nem kell gondolkodnod*. *Öröm elmerülni abba az életformába*, melyet *mindenki* él, ahogy katonáéknál *élni szokás*. Öröm elfelejteni holmi lelki finomságokat, melyeket gyermekkorod óta ápoltak benned.

Az iskolán mindig éhesek voltunk, csak azt lestük, hol pottyan le egy kis ráadás, féltékenyen figyeltük egymást, ki ügyesebb. Leginkább attól

féltünk, hogy nem felelünk majd meg s nem kapunk csillagokat (a meg nem felelteket Sztálingrád alá küldték). Úgy idomítottak bennünket, mint a fiatal ragadozókat, csak hogy még jobban bőszüljünk, hogy majd egyszer kedvünk támadjon kitölteni valakin a mérgünket. Nem tudtuk kialudni magunkat, takarodó után is kirendelhették az embert, hogy magában gyakorolja az alaki kiképzést (egy őrmester vezényszavaira) – ez volt a büntetés. Vagy felverték éjjel az egész szakaszt s felállították egy kitisztítatlan csizma körül: ez a csirkefogó most azonnal nekiáll kipucolni, maguk pedig itt fognak állni, míg olyan nem lesz, mint a tükör!

S míg így szívrepesve vártunk az áhított rombuszokra, tisztekhez illő tigrisjárást és acélosan kemény vezényszót sikerült elsajátítanunk.

No, de végre! Helyükön voltak a csillagok! S mikor úgy egy hónap múlva ütegemet állítottam össze a front mögött, már én is meneteltettem takarodó után egy Berbenyov nevű trehány kiskatonát, Metlin őrmester vezényszavaira (mert az meg engedetlen volt velem szemben). (Elfeledtem ám én ezt, igazán elfeledtem annyi év után! Csak most, e papír fölött jutott az eszembe…) Történetesen inspekciót kaptam s az öreg ezredes odahívott magához s megdorgált. Én pedig így védekeztem (s ehhez igazán egyetemi végzettség kellett!): minket így tanítottak. az iskolán. Értsd: miféle általános emberi szempontok jöhetnének még számításba, ha egyszer katonáéknál vagyunk?

(Hát még ha a Szerveknél!…)

Úgy nő rá a szívre a büszkeség, mint disznóra a szalonna.

Csak úgy odavetettem alárendeltjeimnek egy-egy ellentmondást nem tűrő parancsot s meg voltam győződve arról, hogy parancsaim a lehető legjobbak. Még a fronton is, ahol a halál, látszatra, egyenlővé tett mindnyájunkat, hatalmam hamarosan elhitette velem, hogy magasabb rendű ember vagyok. Ültömben hallgattam ki azokat, akik vigyázzban álltak előttem. Félbeszakítottam, rendelkeztem. Apákat, sőt nagyapákat tegeztem (ők persze magáztak engem). Gránátesőben kiküldtem őket megjavítani egy szétszakadt vezetéket, nehogy a felsőbbség nekem tegyen szemrehányást (így esett el Andrejasin). Tiszti vajat és kekszet ettem s nem gondoltam el, miért utalják ki nekem s a katonáknak miért nem? No és persze „csicskásom” is volt (finoman „ordonánc”), akinek ilyen meg olyan felmentéseket adtam, így buzdítva őt személyem körüli szolgálatokra, például hogy főzzön rám, teljesen mellőzve a katonakosztot. (A lubjankai vizsgálóknak bezzeg nincs tisztiszolgájuk, ezt nem lehet rájuk fogni.)

Parancsomra görnyedeztek a katonák, mikor minden új állomáshelyen külön földbunkert iratlom velük s jó vastag gömbfákat cipeltettem oda, csakhogy kényelmem s biztonságom legyen. De még, no tessék, még fogda is volt mindig az én ütegemnél, no és mi más lehetett volna ott az erdőben, mint egy gödör, igaz, sokkal jobb; mint a gorohoveci hadosztályé, mert fedett volt s a fogolynak is kijárt a rendes katonai adag; ott ült Vjuskov, mert elvesztette a lovát s Popkov, mert hanyagul bánt a fegyverévei. Aztán arra is emlékszem, hogy egy térképtokot varrtak nekem német bőrből (no, nem emberbőrből, csak autóülésből), de szíj nem volt hozzá. Bosszankodtam. Egyszer aztán valami partizán népbiztoson (a helyi járási pártbizottságtól) láttunk egy tippen arravaló szíjat – s elvettük tőle azon a címen, hogy mi vagyunk a hadsereg s így „rangidősek"! (Ugye eszetekbe jut Szencsenko politikai tiszt?) Végül az én piros szivartárcám is hogy a szívemhez nőtt! Azért is tartottam meg a fejemben, hogy vették el…

Lám, mit tesz az emberrel a rang! hová tűnnek az intelmek, melyeket nagyanyó kötött a lelkedre az ikon előtt! S mivé lesznek a kis úttörő álmai a jövendő szent Egyenlőségről!…

S mikor brigádparancsnoki körletben a szmers-legények letépték rólam azokat az átkozott váll-lapokat, elvették derékszíjamat s taszigáltak kifelé, hogy autójukba üljek, még akkor is, bár egész életem fel volt dúlva, olyan nagyon tudott bántani, hogy ebben a szánalmas pillanatomban kell átmennem a távbeszélők szobáján – ők ugyanis közkatonák s nem illik, hogy így lássanak!

A letartóztatást követő napon megkezdődött vezeklő vándorlásom: az új „fogást" fegyveres kísérettel a fronti kémelhárítóhoz küldték át a hadseregi kémelhárítótól. Osterodétől Brodnyicáig gyalog hajtottak bennünket.

Mikor kihoztak a szigorítottból sorakozóra, már heten álltak ott letartóztatottak, három és fél pár, háttal felém. Hatan elnyűtt, sok vihart látott orosz katonaköpenyben voltak, hátukon kimoshatatlan fehér festékkel hatalmas „SU"-jelzés: Soviet Union. Már ismertem ezt a jelet, nem egyszer találkoztam vele orosz hadifoglyaink hátán, akik szomorúan s bűntudatosan bandukoltak a felszabadító hadsereg felé. Felszabadították őket, de ebből a felszabadítókból nekik semmi örömük sem volt, mert honfitársaik zordabb pillantásokkal méregették őket, mint a németek s otthon, valahol a front mögött, bizony csak börtön várt rájuk.

A hetedik letartóztatott egy német civil volt, talpig feketében, öltönye, felöltője, kalapja fekete. Jó ötvenes lehetett, magas, ápolt, fehér arcszíne úri

kosztról árulkodott…

Engem a negyedik párba tettek s a tatár őrmester, a konvoj parancsnoka intett, hogy fogjam meg a bőröndömet, mely ott állt mellettünk lepecsételten. Ebben a bőröndben volt a tiszti felszerelésem s mindenféle iromány, melyet elvettek tőlem s melynek alapján el fognak ítélni.

Ohó, még mit nem! Hogy a bőröndöt? Csak nem azt akarja ez az őrmester, hogy tiszt létemre magam cipeljem a bőröndömet? Még a Belügy új rendelete is tiltja „súlyos tárgy” kézben cipelését. Ez a hat közember pedig itt üres kézzel masírozzon mellettem! plusz „a legyőzött nemzet” képviselője!

Az őrmesternek azonban nem fejtettein ki mindezt ilyen bonyolultan, csak ennyit mondtam:

Tiszt vagyok. Vigye a német!

Egyik fogoly sem fordult meg szavaimra, de tilos is volt hátrafordulni. Csak párbeli szomszédom, ugyancsak SU nézett rám csodálkozva (mikor ők kiestek hadseregünkből, ilyesmi még nem fordult elő).

De a kémelhárító őrmester nem csodálkozott. Bár az ő szemében én nem voltam tiszt, ez természetes, de e téren egybevágott a kiképzésünk. Kiszólította a mit sem sejtő németet s vele vitette bőröndöt. Jó, hogy a német nem értette párbeszédünket.

Mi többiek hátratettük a kezünket (a hadifoglyoknak még csak egy kis batyujuk sem volt, üres kézzel távoztak hazájukból s üres kézzel is tértek vissza), s megindult a menetoszlop, négy pár egymás mögött. A kísérettel nem szokás beszélgetni, egymás közt beszélgetnünk feltétlenül tilos volt mind menet közben, mind a pihenők alatt, mind az éjjeli szálláshelyeken… Már mint vizsgálati foglyok úgy jártunk-keltünk, mintha láthatatlan kerítés volna köztünk s mintha máris külön-külön fuldokoltunk volna magányos cellánkban.

Szeszélyes, koratavaszt napok voltak. Majd ritkás köd ült a tájon, ilyenkor híg sár csicsogott a csizmánk alatt még a kemény betonúton is, bút s unalmat árasztva. Majd meg kiderült az ég s halványsárga, erejében még bizonytalan nap sütött a dombok félig már elolvadt havára s felragyogtatta előttünk a világot, melynek elhagyására készültünk. Majd meg gonosz szél kerekedett, havat tépett a fekete felhőkből, még a hó sem volt fehér, ahogy hidegen arcunkba, hátunkba, lábunk alá csapódott, átáztatva köpenyünket, kapcánkat.

Előttem hat emberi hát, mindig ugyanazok a hátak. Volt időm, hogy jól megnézegessem a girbe-gurba, formátlan SU betűket s a kifényesedett fekete szövetet a német hátán. Arra is ráértem, hogy átgondoljam múltamat s beleéljem magam a jelenbe. Ez azonban nem akart menni. A bunkó már a fejemre zuhant, de ébredésem még egyre késett.

Hat, emberi hát. Ringásukból sem rosszallást, sem jóváhagyást nem tudtam kiolvasni.

A német hamarosan elfáradt. Egyik kezéből a másikba rakosgatta át a bőröndöt, szívéhez nyúlkált, jelekkel mutatta a kíséretnek, hogy nem bírja tovább. S akkor párbeli szomszédja, egy hadifogoly, aki isten tudja, mit ki nem állt a német fogságban, melyből nemrég szabadult (de lehet, hogy irgalmat is tapasztalt ott) – vette át tőle önként a bőröndöt s vitte.

Később a többi hadifogoly is sorra átvette, azok is a kíséret külön parancsa nélkül. Majd újra a németen-volt a sor.

Csak én nem vittem.

S ehhez senkinek sem volt egy szava sem.

Egyszer hosszú szekérsorral találkoztunk. A kocsisok kíváncsian nézegettek bennünket, egyesek fel is ugráltak az üres kocsikban s állva bámultak ránk. Hamarosan rájöttem, hogy ezt az érdeklődést, mely aztán rosszindulatba csapott át, én váltottam ki belőlük. Új hosszú, testre szabott köpenyemmel, melyről még nem repegették le a parolit s az éppen akkor előbújó napsugárban olcsó aranyként csillogó gombokat, feltűnően elütöttem a többiektől. Kétség sem fért hozzá, hogy tiszt vagyok, méghozzá eléggé újsütetű s csak nemrég tartóztattak le. Részben talán maga a lefokozásom is kellemesen felvillanyozta őket (mint holmi igazságtétel visszfénye), meg aztán, ami még valószínűbb, nem fért bele politikai szónoklatokkal kiadjusztált fejükbe, hogy még saját századparancsnokaik is ki vannak téve a letartóztatásnak, ezért egyhangúlag arra a következtetésre jutottak, hogy a MÁSIK oldalról jöttem.

Horogra kerültél, Vlaszov-kutya! Agyon kell lőni a dögöt!! – kiabáltak a felhevült kocsisok, igazi hátországi haraggal (a hazafiság mindig a hátországban a leglángolóbb), s csak úgy szórták rám a szidalmakat.

Holmi nemzetközi gazembernek tűnhettem a szemükben, akit, lám, mégiscsak elfogtak, s most már majd az előnyomulás is gyorsabban halad a fronton, s hamarabb vége lesz a háborúnak.

Mit felelhettem volna nekik? Hisz tilos volt csak egy szót is szólnom, nekem pedig egy egész életet kellett volna feltárnom előttük! Mi módon

adjam tudtukra, hogy nem vagyok diverzáns? Hogy a barátjuk vagyok? Hogy értük vagyok ilyen állapotban? És – mosolyogni kezdtem… Arcom feléjük fordítva rájuk mosolyogtam fegyverrel őrzött fogoly-menetből! De fogaim mutogatása elvetemült gúnyolódásnak tűnt a szemükben, s még jobban megvadulva, elkeseredett dühvel szórták rám a sértéseket s öklüket rázták felém.

Azért mosolyogtam, mert büszke voltam, hogy nem lopás, hazaárulás vagy dezertálás miatt tartóztattak le, hanem mert puszta képzelőerőmmel be tudtam hatolni Sztálin gonosz titkaiba. Mosolyogtam, hogy javítani akarok s egyszer talán egy keveset tudok is javítani ezen a mi orosz életünkön.

Közben pedig mással vitettem a bőröndömet…

S még csak a lelkiismeret sem furdalt emiatt! S ha akkor a szomszédom, akinek beesett arcát már kéthetes puha szakáll nőtte be, szeme pedig csordultig tele volt szenvedéssel és tudással, korholni kezdett volna a legérthetőbb orosz nyelven, hogy sárba rántottam a fogolybecsületet azzal, hogy az őrséghez fordultam segítségért, hogy a többiek fejére hágok s hogy pökhendi vagyok, – egyszerűen *nem értettem, volna*! Nem értettem volna, MIRŐL beszél. Hiszen én tiszt vagyok!

Ha hétnek közülünk meg kellett volna halnia az úton s az őrség meg tudta volna menteni a nyolcadikat, mi gátolt volna, hogy így ne kiáltsak fel:

– Őrmester! *Engem*, mentsenek meg! Hiszen én tiszt vagyok! Mert ilyen a tiszt, még ha nem kék váll-lapot visel is!

Ha pedig történetesen kéket? Ha azt nevelték belé, hogy ő még a tisztikarnak is a krémje? Hogy rá több van bízva, mint másokra, hogy ő többet tud másoknál, ezért nyomhatja le a vallatott fejét a két lába közé s gyömöszölheti ilyen helyzetben egy csőbe?

Már miért ne gyömöszölné?

Azzal tetszelegte magam előtt, hogy önzetlen vagyok s áldozatra kész. Valójában tökéletesen érett voltam a hóhér-szerepre. S ha Jezsov uralma alatt az NKVD iskolára jutok, tehet, hogy Berija korára már éppen belenőttem volna szerepembe…

Itt akár be is csukhatja ezt a könyvet az az olvasó, aki valami rendkívüli politikai leleplezést vár tőle.

Bárcsak olyan jegyszerű volna ez! – hogy adva vannak valahol bizonyos sötét emberek, akik elvetemülten munkálkodnak sötét műveiken, csak el kell őket különíteni a többi emberektől s megsemmisíteni. Csak hogy az a vonal, mely a jót a rossztól elválasztja, a szívén halad át minden egyes

embernek. S ki az, aki megsemmisítheti szívének egy darabját? Ez a vonal ugyanazon szív életében többször is megváltoztatja a helyét, hol a diadalmaskodó gonosz tolja el, hol a terjeszkedő jónak ad helyet. Ugyanaz az ember valójában nem ugyanaz, ahogy évei szaporodnak s megváltoznak a körülményei. Majd az ördögöt közelíti, majd a szentet. Neve azonban nem változik, s így mindent ugyanazon személynek tulajdonítunk.

Ismerd meg magadat! – nekünk szól Szókratész testamentuma.

S íme, döbbenten torpanunk meg a gödör szélén, melybe már éppen le akartuk taszítani kínzóinkat, hiszen csak puszta véletlenen, múlt, hogy nem mi lettünk hóhérok, hanem ők.

De ha nekünk szólt volna Maljuta Szkuratov hívása, bizony mi is megálltuk volna a helyünket!…

A jótól a rosszig elég egy botlás – tartja a közmondás.

De a rossztól is a jóig!

Mihelyt ezeknek a törvénytelenségeknek s kínzásoknak emlékét a nyilvánosság előtt kezdték szellőztetni, rögtön mindenfelől, szóban és írásban, magyarázkodni, tiltakozni kezdtek, hogy „voltak OTT (mármint az NKTB-MGB-nél) jó emberek is".

Azokat a „jó embereket" mi jól ismerjük: azok súgták oda bolsevik módon a régi párttagoknak: „tarts ki" – vagy odadugtak nekik egy vajas kenyeret, a többit pedig rúgták, ahol érték. Dehát csakugyan nem voltak ott, a pártnál magasabb szférákban, igazán, emberi értelemben jók?

Általában azt kell mondanunk, hogy nem. Az ilyeneket óvakodtak bevenni maguk közé, jól megnézték a felvételnél. Aztán az ilyenek maguk is ki szokták ravaszkodni, hogy leléphessenek.[103] Aki pedig tévedésből került oda, az vagy beleilleszkedett a körülmények közé, vagy kilökték, kimarták maguk közül, akkor aztán maga is a kerekek alá juthatott. – No de mégis, nem akadt-e köztük jó ember?

Kisinyovban egy fiatal gebista hadnagy elment Sipovalnyikovhoz egy hónappal annak letartóztatása előtt: utazzon el, utazzon el, le akarják tartóztatni! (a maga jószántából akarta-e megmenteni a papot, vagy az anyja küldte?). Aztán mikor letartóztatták, éppen ő kísérte a fogolyszállítmányt, amelyben Viktor atya volt. Miért is nem utazott el? – kérdezte tőle szomorúan.

Vagy egy másik példa. Volt egy Ovszjanyikov nevű szakaszparancsnokom, hadnagy. A fronton nem volt nála jobb barátom. A fél háborút közös edényből ettük végig, tüzelés közben ettünk, két lövés

közt, hogy a leves ki ne hűljön. Parasztgyerek volt s oly tisztaszívű s minden előítélettől mentes, hogy sem a tisztiiskola, sem maga a tiszti élet nem tudott rajta rontani semmit. Sok esetben mérsékelt engem is. Tiszti kötelességének elsősorban azt tartotta, hogy megőrizze katonái életét és egészségét. (Sok éltesebb is volt katonái között.) Tőle hallottam először, hogy s mint van ma a faluban, milyenek azok a kolhozok. (Minden bosszúság s ellenérzés nélkül beszélt erről, egyszerűen, ahogy az erdei tó tükrözi a fákat a legkisebb ágacskáig.) Letartóztatásom megrendítette; írt rólam egy katonai jellemzést, olyan jót, amilyent csak lehetett, s elvitte aláírás céljából a hadosztályparancsnokságra. Leszerelése után is kereste még a módját, rokonaimon keresztül, hogy segítsen rajtam (s mindezt 1947-ben, mely nem sokban különbözött 37-től!) Különösen miatta féltem kivizsgálásom folyamán, hogy el találják olvasni „Háborús naplómat": ebben voltak az ő elbeszélései is. – Amikor 1957-ben rehabilitáltak, nagyon szerettem volna megtalálni. Emlékeztem falusi címére. Írtam egyszer, másodszor is, nem kaptam választ. Találtam egy fonalat, hogy a jaroszlavli pedagógiai főiskolán végzett, de onnan ezt a feleletet kaptam „az Állambiztonsági Szerveknél kapott munkát". – Puff neki! De annál jobban érdekelt a dolog. Írtam a városi címére – válasz nem jött. Elmúlt néhány év, megjelent az *Ivan Gyenyiszovics*. No, most biztosan jelentkezik! De nem! Újabb három év múlva megkértem egy jaroszlavli levelezőmet, hogy menjen el hozzá és személyesen adja át neki a levelemet. Az meg is tette s visszaírt: „Úgy látszik, nem olvasta ő az *Ivan Gyenyiszovics*ot sem…" igaz is, mit érdekli az őket, mim lett az elítéltekkel a továbbiakban?… Ezúttal azonban Ovszjanyikov már nem hallgathatott tovább, jelentkezett: „A főiskola után javasoltak a Szervekhez s úgy gondoltam, ott is ugyanúgy elboldogulok. (Mi az, hogy – *elboldogulok?*) Nem értem el valami sokat új pályámon, vannak dolgok, amik nem tetszettek, de „bot nélkül" dolgozom, s ha nem tévedek, bajtársat sohasem vittem bajba (Lám, itt az igazolás: bajtársiasság!) A jövőn már nem szoktam gondolkodni".

Ennyi az egész… S korábbi leveleimet állítólag nem kapta meg. Nem akar találkozni velem. (Ha találkoztunk volna, azt hiszem, valamivel jobban írtam volna meg ezt az egész fejezetet.) A sztálini évek utolsó éveiben már kivizsgálóként működött, tehát azokban az években, amikor nyakra-főre osztogatták a „negyedszázadost". Micsoda eltolódások mehettek végbe a tudatában? Micsoda napfogyatkozás? De ha arra a régi természetes,

önzetlen fiúra gondolok, hihetem-e, hogy minden jóvátehetetlen? Hogy már nem maradt benne egyetlen élő csíra sem?

Mikor Goldman kivizsgáló a 206-os cikkelyben előírt hitelesítés végett átadta a nyomozati anyagot Vera Kornyejevának, az asszony ragaszkodott jogához és kezdte pontról-pontra átböngészni a tizenhét tagú „vallásos csoport” ügyét. A kivizsgáló dühbe gurult, de nem tagadhatta meg tőle. Azonban hogy ne üljön a nyakán az asszony, átvezette őt egy nagy hivatalos helyiségbe, ahol egy fél tucat különféle alkalmazott ült, maga pedig elment. Kornyejeva először csak olvasott, de aztán valahogy megindulta beszélgetés, az alkalmazottak részéről talán csak unaloműzésből – Vera azonban valóságos prédikációt tartott nekik. (Ismerni kell őt, remek ember, eleven észjárású, s kitűnő előadó, bár odakint csak lakatosműhelyben, lóistállóban s háztartásban dolgozott.) Lopva hallgatták, néha közbevetettek egy-egy kérdést is. Nagyon is új volt nekik mindaz, amit hallottak. Megtelt az egész szoba, más szobákból is átjöttek. Igaz, hogy nem nyomozók voltak, csak gépírónők, gyorsírók, aktatologatók – de azért csak a Szervek 1946-os állományába tartoztak. Lehetetlen itt rekonstruálnunk Kornyejeva monológját, sok mindent sikerült akkor elmondania. Még a hazaárulásról is: miért nem voltak hazaárulók 1812-ben a Honvédő Háború idején? Pedig akkor feudális rend volt, a dologhoz tartozott volna, hogy legyenek.. Elsősorban azonban a vallásról és a vallásos emberekről beszélt. AZELŐTT – mondta – nálunk mindenkit féktelen szenvedélyek fűtöttek: „rabold el a rablott holmit!” – akkor persze utatokban voltak a vallásos emberek. De most, mikor ÉPÍTENI akartok s jólétben élni ezen a világon, miért üldözitek legjobban polgáraitokat? Hiszen ők a legjobb anyag még a ti szempontotokból is: a hívő embert nem kell ellenőrizni, nem lop, nem húzódozik a munkától. Önző s irigy emberekre akarjátok-e felépíteni az igazságos társadalmat? Akkor össze is dől az egész. Miért köptök a legigazabb emberek lelkébe? Biztosítsatok igazi különállást az egyháznak, ne bántsátok, s meglátjátok, hogy nem jártok rosszul. Materialisták vagytok? Akkor bízzatok a népnevelésben, hogy mint mondani szokás, az oszlassa el a hitet. De mire jó letartóztatni az embereket – Ebben a pillanatban belépett Goldman, és durván félbe akarta szakítani. De a többiek rákiáltottak: „Hallgass! Fogd be a szádat!… Beszélj, beszélj csak, asszony! (Hogy kellett volna szólítaniuk? Polgártársnő? Elvtársnő? Minden tilos, megkeverték az emberi érintkezés konvencióit. Asszony! – ezt a

megszólítást használta Krisztus is, itt nincs helye tévedésnek!) És Vera most már vallatója jelenlétében folytatta!

Lám, Kornyejeva hallgatói ott, abban a gebista irodában! Vajon miért, keltett bennük oly élénk visszhangot egy megvetett fogoly szava?

D. P. Tyerehov, akiről már volt szó, máig emlékszik arra az emberre, akit először ítélt halálra. „Sajnáltam szegényt”. Azért is maradt meg a fejében, mert a szíve emlékezett rá. (Bezzeg a többire már nem emlékszik, nem is tartja számon őket.)[104]

S tartsa fogva bár örök jég a leningrádi Nagy Ház őrszemélyzetét, nem maradhatott-e lelkük legbenső zugában, a zugok zugában egy szemernyi jóság? N. P… va meséli, hogy öt egyszer egy minden emberi érzésből kivetkőzött női felvezető vitte kihallgatásra, mikor egyszerre valahol közvetlenül a Nagy Ház mellett robbanni kezdtek a bombák, mintha a következő percben rájuk esnének. Az őr ekkor foglyába kapaszkodott, rémületében átölelte, így keresve emberi kapcsolatot s együttérzést. De mikor a bombázás véget ért, azonnal visszaesett előbbi könyörtelenségébe: „Kezeket hátra! Indulj!”

No persze, nincs abban semmi érdem, olyankor válni emberré, mikor halálos rémület szorongat. Ugyanígy az sem bizonyítja valakinek a jóságát, hogy szereti a gyermekeit (pedig hányszor mentegetik így a csibészeket: „jó családapa”!) L T. Goljakovot, a Legfelső Bíróság elnökét így dicsérték: szeretett a kertjében kapálgatni, szerette a könyveket, bújta az antikváriumokat, jól ismerte Tolsztojt, Korolenkót, Csehovot, – de mit vett át tőlük? Hány ezer embert pusztított el? Vagy például az az ezredes, Iosse barátja, aki még a vlagyimiri elkülönítőben is röhögött, valahányszor eszébe jutott, hogyan zárt egy jégtároló pincébe néhány öreg zsidót; – kicsapongásai közepette csak attól az egytől félt, hogy a felesége meg találja tudni. Az asszony ugyanis bízott benne, nemes lelkűnek tartotta s a férfinak ez sokat jelentett. De merjük-e ezt az érzést hídfőállásnak tartani, melyet a jó nyert a szívében?

Miért ragaszkodnak már két évszázad óta oly állhatatosan az ég színéhez? Lermontov korában: „és ti, égszínkék mundérok! később kék tányérsapkájuk volt, kék váll-lapjaik, kék hajtókáik; aztán, hogy ne keltsenek akkora feltűnést, a kék mezőket elrejtették a nép hálája elől, egyre jobban elvékonyították a fejükön és a vállukon, úgyhogy végül szalaggá, keskeny szegéllyé váltak – de kék színük megmaradt.

Nem egyéb ez puszta cifraságnál?

Vagy minden feketeség, ha nagyritkán is, részesedni akar az égből?

– Szép volna, ha ezt hihetnénk. De ha megtudjuk, milyen volt például Jagoda vonzódása mindenhez, ami szent… Szemtanú meséli Gorkij köréből, – aki ez időben közeli kapcsolatban állt Jagodával): Jagoda Moszkva melletti falusi birtokán a fürdőház előszobájában ikonok voltak felállítva – kizárólag avégből, hogy Jagoda s társai, miután levetkőztek, pisztollyal lőjenek célba rájuk. Csak ezután mentek be lemosakodni.

Hogy értsük ezt a szót: GONOSZTEVŐ? Mi ez? Létezik-e ilyen a világon?

Legszívesebben azt mondanánk, hogy nem létezik, hogy olyan emberek nincsenek. Engedjük meg a gyermekmesének, hogy az ábrázolás egyszerűsítése végett gonoszokat szerepeltessen. De mikor a korábbi századok világirodalmi nagyságai ötlik ki nekünk fáradhatatlanul a feketelelkű gonosztevőket – még Shakespeare, Schiller és Dickens is – ez már kissé groteszknek s esetlennek is hat a modern felfogás számára. S ráadásul hogyan ábrázolják ezeket a gonosztevőket? Az ő gonoszaik a legnagyobb mértékben tudatában vannak gonosz voltuknak, lelkük feketeségének. Így okoskodnak: nem tudok úgy élni, hogy rosszat ne tegyek. Nosza hát, ráuszítom apámat a testvéremre! Hadd részegedjem meg az áldozat kínjaitól! Jágo nyíltan vallja, hogy céljai s indítékai sötétek, gyűlöletből fakadnak.

Pedig hát általában nem így van. Hogy az ember rosszat tegyen, azt a rosszat először mint valami jó, ész- és törvényszerű cselekedetet kell tudatosítania. Szerencsére olyan az ember természet, hogy mindenre, amit cselekszik, önigazolási kell keresnie.

Macbeth önigazolása gyenge lábon állt, ezért emésztette fel saját lelkiismerete. De még Jágo is csak bárány. A Shakespeare-i gonosztevők fantáziája s lelki szilárdsága kimerül tíz-egynéhány hullával.

És miért? Mert nem volt *ideológiájuk*.

Ideológia! – ez biztosítja a gonosztettnek az áhított igazolást, a gonosztevőnek a szükséges kitartást és szilárdságot. Egy olyan társadalomelmélet, mely segít neki tisztára mosni gaztetteit önmaga s mások szemében, úgyhogy nem szidalmat s átkot kell hallania, hanem dicséretet és elismerést. Így merítettek erőt az inkvizítorok a kereszténységből, a hódítók abból, hogy a hon határait; a gyarmatosítók, hogy a civilizációt; a nácik, hogy a faj hatalmát; a jakobinusok (régiek és

újak egyaránt) abból, hogy az egyenlőséget és testvériséget terjesztik, jövő nemzedékek boldogságát alapozzák meg.

Az IDEOLÓGIÁNAK köszönhető, hogy a XX. századnak olyan gaztetteket is meg kellett élnie, melyek milliószám követelték az áldozatokat. Ezt a tényt nem lehet megcáfolni, sem megkerülni, sem elhallgatni – akkor pedig hogy merjük azt állítani, hogy nincsenek gonosztevők? Ki semmisítette meg hát azokat a milliókat? Gonosztevők nélkül nem állhatna fenn a Szigetcsoport sem.

A 18-20-as években arról suttogtak, hogy a petrográdi s az odesszai cseka nem lőtt agyon minden elítéltet, hanem némelyeket (elevenen) felfalatott a városi állatkertek vadjaival. Nem tudom, igaz-e ez vagy rágalom s azt sem, hány ilyen eset volt, ha volt egyáltalán. De nincs is szándékomban bizonyítékokat keresni, inkább a kékszalagosok módszerét követve rájuk hagyom: bizonyítsák be, hogy ez nem történhetett meg. Az általános éhínség közepett honnan szerezhettek volna élelmet a ragadozók számára azokban az években? Talán a munkásosztálytól vonták el? Azoknak az osztályellenségeknek pedig így is, úgy is pusztulniuk kellett, miért ne tartsák fenn holtukban a Köztársaság ragadozóállományát s ezzel is könnyítsék a szép jövő felé vivő utunkat? Meri-e valaki azt állítani, hogy ez nem lett volna *célszerű*?

Íme, itt az a határ, melyen a Shakespeare-i gonosztevő nem tudott túllépni, de amelyen az ideológiával felszerelt gonosztevő túllép, méghozzá szemrebbenés nélkül.

A fizika ismer úgynevezett küszöb-mennyiségeket és jelenségeket. Az ilyenek nem jelentkeznek addig, míg egy bizonyos küszöböt, melyet a természet állapított meg s állított fel egy bizonyos „kód” szerint, át nem lépünk. Akármennyi sárga fényt bocsátunk is a lítiumra, nem válnak ki belőle elektronok; de elég egy gyenge kék sugár s máris kiszakadnak (túlléptük a fényhatás-küszöböt)! Hűtsd le az oxigént – 100 fokra, tedd ki akármekkora nyomásnak, csak gáz marad, nem enged! De ha túlmegy a – 118 fokon, rögtön átmegy cseppfolyós állapotba.

Úgy látszik, a gonoszságban is van küszöb-mennyiség. Az ember egy életén át ingadozik, jó és rossz közt hányódik, megcsúszik, elbukik, feltápászkodik, megbánja vétkét, majd újra erőt vesz rajta a sötétség – de míg nem lépi át azt a bizonyos gonoszság-küszöböt, addig vissza tud fordulni, belül van reményünk határain. Mihelyt azonban gonosztetteinek gyakorisága, nagyságrendje vagy saját hatalmának korlátlansága

következtében hirtelen túljut a küszöbön, elveszett az emberiség számára. S úgy lehet örökre!

*

Az igazság fogalma ősidők óta két részből tevődik össze az emberek szemében: az erény győz, s a bűn elnyeri büntetését. Szerencsésen megértük azt a kort, amikor, ha nem is győzött az erény, legalább nem hajszolják az ebek. Helybenhagyva, göthösen most már beeresztik az erényt, elüldögélhet a sarokban condráival, csak meg ne mukkanjon.

Hanem a bűnről egy szót sem mer ejteni senki. Igen, az erényt meghurcolták, bűn azonban nem történt. Igen, ennyi meg ennyi milliót vittek kés alá, bűnösök azonban nem voltak. S ha valaki csak nyikkanni mer: „hát azok, akik…” azt mindenfelől leintik, először csak barátságos szemrehányással: „No de elvtársak! Minek felhánytorgatni a régi sérelmeket?[105] Aztán jönnek a bunkóval is: „Kuss, akit nem vertek agyon! Meg vagytok már rehabilitálva!”

Nyugat-Németországban 1966-ig 86.000 náci bűnöst ítéltek el, [106] mi pedig még egyre bosszút lihegünk, nem sajnáljuk az újságlapokat és rádióadások óráit, de még munka után is bent maradunk, hogy a gyűlésen szavazatunkkal erősítsük a követelést: KEVÉS! 86.000 is kevés! Húsz év nem elég! Tessék folytatni!

Ugyanakkor nálunk kb. TÍZ EMBERT ítéltek el (a Legfelső Bíróság Hadikollégiumának adatai szerint).

Minket csak az izgat, ami az Oderán és Rajnán túl történik. De hogy mi van a zöld kerítések mögött Moszkva és Szocsi környékén, az nem izgat bennünket, mint ahogy az sem, hogyan furikáznak utcáinkon férjünk s apánk gyilkosai; mi szépen kitérünk az útjukból, azért ne fájjon a fejünk, „ne hánytorgassuk a múltat!”

Pedig ha a nyugatnémetek 86.000-ét átszámítjuk a mi arányainkra, országunkban *negyedmillióra* rúgna az elítélendők száma!

Ezekből az elmúlt negyed évszázad folyamán egyet sem találtunk meg, egyet sem idéztünk törvény elé, aggódunk, hogy feltépjük a sebeket! S mint valamennyiük jelképe, az önelégült, tompaagyú Molotov, aki máig sem okult és semmit sem látott be, bár csordultig át van itatva a vérünkkel, a Granovszkij utca 3 alatt lakik s előkelő nyugalommal sétál át a járdán, hogy hosszú, széles kocsijába üljön.

Olyan rejtély ez, amelyet mi, kortársak nem bírunk megfejteni. MIÉRT adatott Németországnak lehetőség gonosztevői megbüntetésére, s miért nem adatott Oroszországnak? Mily végzetes, pusztulásba, vivő út lesz a mi utunk, ha nem tisztulhatunk meg ettől a szennytől, mely testünkben rothad? Mire taníthatja akkor Oroszország a világot?

A német perek során néha megdöbbentő jelenetekben van részünk: a vádlott a fejéhez kap, elutasítja a védelmet, nem fordul több kérelemmel a bírósághoz. Azt mondja, hogy vétkei sorozata, melyet újra felidéztek s elébe tártak, undorral tölti el, nem is akar tovább élni. Íme, ez az a csúcsteljesítmény, melyet bíróság valaha is elérhet, úgy ítéli el a bűnt, hogy maga a bűnös is visszaretten tőle.

Egy olyan ország, mely 86.000-szer ítélte el a bűnt a bírói emelvényről (s mely az irodalomban s az ifjúság körében is visszavonhatatlanul elítélte) – évről-évre egyre jobban megtisztul tőle.

Mit tehetünk mi? Ezt a pár nemzedéket joggal nevezi majd a málék nemzedékének az utókor: először jámboran tűrtük, hogy milliókat nyírjanak ki közülünk, majd öregségükre gondtalan megélhetést, jólétet biztosítottunk a gyilkosoknak.

Mit tegyünk, ha a bűnbánat nagy orosz hagyománya teljesen idegen s nevetséges számukra? Mit tegyünk, ha az állati félelem, hogy akár csak a századrészét is elviseljék annak a szenvedésnek, amit ők okoztak másoknak, legyőzi bennük a legkisebb hajlandóságot is az igazságtételre? Ha egyszer olyan görcsösen ragaszkodnak ahhoz a terméshez, mely az áldozatok véréből sarjadt s érett be számukra?

Persze, akik mondjuk 1937-ben a húsdarálót működtették, már nem fiatalok, 50 és 80 között vannak, életük javarészét gondtalanságban, jólétben, kényelemben töltötték, ezekre nézve már minden ÉRDEMÜK SZERINTI büntetés elkésett, már nem sokat lehet bevasalni rajtuk.

De jól van, nagylelkűek leszünk. Nem lőjük agyon őket, nem töltünk beléjük sós vizet, nem szívatjuk ki őket poloskákkal, nem kötjük őket „fecske”-gúzsba, nem állatjuk őket egy hétig álmatlanul, nem rúgunk beléjük a csizmánkkal, nem verjük őket gumibottal, vasabroncsba sem szorítjuk a fejüket, nem tömjük be őket, mint holmi csomagokat a cellába, hogy egymás hegyén-hátán heverjenek – semmi olyasmit nem teszünk velük, amit ők tettek velünk. De kötelességünk hazánkkal s gyermekeinkkel szemben, hogy valamennyit FELKUTASSUK s ELÍTÉLJÜK. Nem is annyira őket kell elítélnünk, mint inkább azokat a bűnöket, amelyeket

elkövettek. Azt kell elérnünk, hogy legalább ennyit mondjon fennszóval mindegyik:

– Igen, hóhér, voltam, gyilkos voltam.

S ha ez CSUPÁN negyedmilliószor hangzana el hazánkban (az arány kedvéért, hogy ne maradjunk el Nyugat-Németországtól) – akkor azzal talán meg is elégedhetnénk.

Mert a XX. században ne múljanak el hosszú évtizedek anélkül, hogy meghatároznánk, mit tartsunk törvény által üldözendő vadállatiasságnak s mit annak a bizonyos „múltnak”, amit „nem kell hánytorgatni”.

Magát az ESZMÉT kell nyilvánosan elítélnünk, azt, hogy egyesek terror alatt tarthatnak másokat. Azzal, hogy hallgatunk a bűnről, hogy öntestünkkel óvjuk, nehogy valamit is látni lehessen belőle kívülről, – TENYÉSZTJÜK azt s ezerszeres termést hoz majd a jövőben. Azzal, hogy nem büntetjük meg, még csak meg sem rójuk a gonosztevőket, nem csak hitvány öregkorukat oltalmazzuk, hanem egyben kirántjuk az alapot, melyre az új generáció jogtudata épülhetne. Ezért lesznek „közömbösek”, nem pedig a „nevelőmunka gyengesége miatt! A fiatalok azt szűrik le tanulságul, hogy a hitványság sohasem nyeri el büntetését e földön, ellenkezőleg: jóléthez vezet.

Nem lesz kívánatos, szörnyű lesz egy ilyen országban élni!

5.
Első cella – első szerelem

Hát ezt meg hogy értsük – cella s szerelem? Ah, vagy úgy! Téged biztosan a leningrádi blokád alatt ültettek a Nagy Házban?! Így már érthető, azért is vagy még életben, mert akkor oda dugtak be. Ez volt akkor a legjobb hely egész Leningrádban, s nem is csak a nyomozóknak, akik ott laktak, s akiknek bombázás esetére a pincében is volt dolgozószobájuk. Tréfán kívül: Leningrádban akkor nem mosakodtak, fekete koszréteg borította az emberek arcát, de a Nagy Házban minden tizedik nap meleg zuhanyt kaptak a letartóztatottak. Igaz, hogy csak a folyosókat fűtötték a felügyelők számára, a cellákat nem, de a csapból víz folyt, az árnyékszéket használni lehetett – hol volt még így Leningrádban? Kenyér is annyi volt, mint a kintieknek: 125 gramm. Azonkívül naponta egyszer húsleves az elhullott lovakból s még kása is!

Megirigyli-e a macska a kutya életét? Hát a szigorított? Hát a kivégzések? Nem, nem ezért lettünk szerelmesek első cellánkba!

Nem ezért…

Leülsz, behunyod a szemed és próbálod elsorolni, hány cellában töltötted ki büntetésedet! Bizony, nehéz összeszámolni őket. S mindegyikben ember, sok-sok ember… Némelyikben csak kettő, másokban másfélszáz. Van, amelyikben csak öt percet töltöttél, de olyan is amelyben egy egész hosszú nyarat.

De valamennyi közt az első cellát tartod számon leginkább, azt, amelyben először találkoztál magadhoz hasonlókkal, olyanokkal, akikre ugyanaz a végzet sújtott le. Olyan megindultsággal fogsz erre visszagondolni egész életedben, mint talán csak első szerelmedre. S azok az emberek is, akik megosztották veled kődobozod padlóját és levegőjét ama napokban, amikor újra és újra átgondoltad egész életedet, – azok az emberek is úgy jutnak majd egyszer eszedbe mint hozzátartozóid.

Hiszen ők voltak a te családod, egyedül csak ők ama napokban.

Egész addigi s azutáni életedben sem találsz még csak megközelítőleg sem ahhoz hasonlót, amit ott, első vizsgálati celládban átéltél. Börtönök voltak már néhány ezer éve előtted is, s lesznek még egy ideig utánad is (szeretnénk hinni, hogy nem olyan sokáig…), de az a cella, amelyben

vizsgálati időd alatt voltál, egyedülálló a maga nemében, soha meg nem ismétlődő.

Persze lehet, hogy szörnyű volt, nem embernek való volt. Tetves-poloskás odú, melyben nincs ablak; nincs szellőztetés, nincsenek priccsek – csak a sáros padló van; KPZ-nek vagy DPZ-nek (előzetes letartóztatásnak vagy fogdának nevezett skatulya a községi tanács, a rendőrség, a vasútállomás vagy a kikötő épületében; ilyenek voltak leginkább elterjedve az orosz glóbuszon, számtalan van belőlük. Az arhangelszki börtön „egyese”, melynek ablaküvegét míniummal mázolták be, hogy csak vörösen szivárogjon be az elnyomorított napfény, de az „öröklámpás”, egy tizenötös körte éjjel-nappal égett a mennyezeten. Vagy Csojbalszan város „egyese”, amelynek hat négyzetméternyi padlóján hónapokig ült összepréselve tizennégy ember s vezényszóra váltotta elzsibbadt lábát. Vagy egy lefortovói „pszicho”-cella, például a 111-es, melynek feketék a falai és egy huszonötös lámpa ég benne a napnak mind a huszonnégy órájában, egyébként olyan, mint a többi cella Lefortovóban: kőpadló; a fűtőtest csavarja kint van a folyosón, csak a felügyelő fér hozzá; fő érdekessége azonban az az órákon át tartó idegtépő bőgés, mely a szomszédos aerodinamikai intézet kürtjéből származik, de alig hihető, hogy nem szándékos; – e bőgés okozta vibrálás leutaztatja a tányért és a bögrét az asztalról, hiábavaló erőfeszítés lenne minden beszélgetés, ellenben akár teli torokból énekelhetsz: a felügyelő nem hallja, – s mikor elnémul ez a bőgés, az olyan, mint maga az üdvösség, talán a szabadságnál is többet ér.

De nem ezt a sáros padlót szeretted meg, nem a komor falakat, nem a kübli bűzét, hanem éppen ezeket itt, akikkel vezényszóra forgolódsz; azt a valamit, amelynek jelenlétét kifejezni elég a szívetek dobogása; meg a szavaikat, melyek néha úgy csodálkozásba ejtenek, s éppen ezen a helyen oly felszabadult lebegésbe hozzák gondolataidat, hogy nemrég képesnek sem tartottad magad ilyen lendületes szárnyalásra.

Mi mindenen kellett keresztülmenned, míg ebbe az első celládba bejuthattál! Egy gödörben, egy boxban vagy a pincében tartottak. Senki egy emberi szót nem szólt hozzád, senki sem nézett rád emberi szemmel, csak agyadat s szívedet csipkedték acélkarmaikkal s csak nevettek jajaidon, nyögéseden.

Egy egész hetet, hónapot töltöttél szálegyedül, csupa ellenséggel körülvéve; már-már búcsút mondtál eszednek, életednek; már egyszer úgy

zuhantál le a fűtőtestről, hogy a lefolyó csöve szétzúzza fejedet[107] – s most egyszerre csak élsz és barátok között találod magad. S megjött az eszed is.

Ilyen hát az első cella!

Vártál erre a cellára, szinte úgy ábrándoztál róla, mint a kiszabadulásról – miközben csöbörből vödörbe öntözgettek: Lefortovóból abba a sátánian legendáshírű Szuhanovkába.

Szuhanovka még az MGB szörnyű börtönei közt is a legszörnyűbb. Ezzel ijesztgetik barátunkat, ezt a nevet sziszegik feléje vészjóslóan a vallatók. (Aki pedig egyszer odakerült, azt többé nem lehet kihallgatni, mert vagy összefüggéstelen zagyvaság jön ki belőle, vagy már nincs is az élők sorában.)

Szuhanovka Nagy Katalin cárnő korából fennmaradt kolostor, két épületből áll, az egyikben a börtön-, a másikban a vizsgálati cellák vannak, hatvannyolc szerzetesi cella. A rabkocsi két óra alatt ér oda, s csak kevesen tudják, hogy a Lenin-hegyektől és Zinajda Volkonszkaja volt birtokától csak pár kilométernyire fekszik. Gyönyörű a környéke.

A foglyot itt rögtön felvétele után egy állózárkával taglózzák le. Ez olyan szűk, hogy ha nincs erőd állni, csak falnak vetett térdeiden lóghatsz, más megoldás nincs. Huszonnégy óránál is tovább tartanak ebben a zárkában, ott porhanyítják a lelkedet. A Szuhanovkában ízletes, jó ételt adnak, jobbat, mint bárhol az MGB-nél; az építész üdülőből hozzák ugyanis, nem tartanak fenn külön konyhát a disznók etetésére. Csakhogy ami ott egyetlen építész adagja, vagdalt hús sült burgonyával, azt itt tizenkét személyre osztják szét. Ezért nem csak hogy állandóan éhes vagy – ez másutt is így van – hanem kínjaid is nagyobbak.

A cellák mind kétszemélyesek, de a vizsgálati foglyokat legtöbbször egyesével tartják. A cellák mérete kétszer másfél méter.[108] A kőpadlóba két cölöp volt ágyazva, mint valami fatörzsek, s mikor a felügyelő kinyitotta az angolzárat a falon, egy deszkapriccs fordult ki a falból ezekre a cölöpökre, majd egy gyermekméretű szalmazsák; azonban csak az éjszaka hét órájára, vagyis éppen a kihallgatások idejére, mert nappal egyáltalán nem tartanak kihallgatásokat.

A cölöpök persze nappalra is ott maradtak, rájuk ülni azonban nem volt szabad. Négy csőlábon egy vasalódeszka-szerű lap: ez volt az asztal. A szellőztető ablak mindig zárva volt, csak reggel nyitotta ki tíz percre a felügyelő egy rúddal. Az ablakon vasrács. Sétára sohasem vittek, vécére csak naponta egyszer: reggel hatkor, amikor még nemigen szokták

igényelni a belek, este soha. Egy hét cellából álló szakaszra két felügyelő jut, tehát annyiszor esik rád egy figyelő szem, s oly rövid időközökben, amennyi idő az őrnek kell, hogy két cella előtt ellépve benézzen a harmadikon. Így tervelték ki ezt a néma Szuhanovkában: ne legyen egy percnyi álmod, egy lopott pillanatod sem magánéletedre, hogy mindig szem előtt, mindig hatalmukban légy.

De ha túljutottál ezen a megőrüléssel vívott párviadalon, ha kiálltad az elhagyatottság minden próbáját, akkor megszolgáltad első celládat, akkor itt kezdődhet lelked éledezése.

S ha elsietted s megadtad magad, ha engedtél az egész vonalon s mindenkit kiszolgáltattál, akkor is megértél első celládra, bár talán jobb lett volna, ha nem éred meg ezt a boldog pillanatot, inkább győztesként halsz meg ott a pincében, anélkül, hogy valamit is aláírtál volna.

Most látsz először olyanokat, akik nem ellenségeid. Most látsz első ízben élőlényeket, [109] akik veled egy úton járnak s akiket a boldogító MI szóval foglalhatsz egységbe magaddal.

Igen, ez a szó, melyet talán visszataszítónak találtál odakint, mert azzal helyettesítették személyiségedet („mi mindnyájan egy emberként…, a leghevesebben elítéljük… követeljük… esküszünk!…”), – most egész édességét megnyitja neked: nem vagy magad! Vannak még bölcs, lelkes teremtmények: EMBEREK!!!

*

Vallatómmal vívott négynapos párharcom után a felügyelő, miután megvárta, hogy vakító villanyfényben úszó boxomban éji nyugalomra térjek, újra zörögni kezdett az ajtómon. Bár jól hallottam szöszmötölését, még három másodpercig pihentetni akartam fejemet a párnán s azt képzelni, hogy alszom; így vártam, hogy rám kiáltson: „Keljen fel! Kihallgatásra!” De a felügyelő ezúttal eltért a sablontól: „Keljen fel! Szedje össze az ágyát!”

Felocsúdva s bosszúsan, hogy ebben e legértékesebb időben zavarnak, feltekertem a kapcát, csizmát húztam, magamra vetettem a köpenyemet, téli sapkámat a fejembe tettem, s felnyaláboltam a kincstári matracot. A felügyelő lábujjhegyen s egész úton jelekkel figyelmeztetve, hogy ne csapjak zajt, végigvezetett a Lubjanka negyedik emeleti síri csendben alvó folyosóján, el a felvételi asztal előtt, a cellák tükröző számlapjai s a

kukucsok olajszínű fedőlapjai előtt, s kitárta előttem a 67-es cella ajtaját. Mikor beléptem, azonnal bezárta utánam.

Bár negyedóránál alig múlhatott el több idő a takarodó óta, a vizsgálati foglyoknak oly kevés idejük van az alvásra s az is oly labilis megbízhatatlan, hogy mikor beléptem, a 67-es cella lakói már aludtak vaságyaikban, kezükkel a takaró felett.[110] Az ajtónyitás hangjára mind a hárman megmozdultak s egy szempillantás alatt felemelték a fejüket. Ők is azt várták, kit szólítanak kihallgatásra.

S ez a három ijedten felemelkedő fej, e három borotválatlan, gyűrött, sápadt arc oly emberinek, oly szeretetreméltónak tűnt előttem, hogy csak álltam ott, a matracot ölelve, és boldogan mosolyogtam. Elmosolyodtak ők is. Ó, hogy elfelejtettem én ezt az arckifejezést! Egyetlen rövid hét alatt!

– Kintről? – kérdezték tőlem. (Ezt szokták először is megkérdezni az újonctól.)

– Ne-em, – feleltem. (Ezt szokta felelni először az újonc.)

Ők úgy értették; hogy bizonyára csak nemrég tartóztattak le, vagyis hogy „kintről” jövök. Én azonban 98 órai vallatás után nem tartottam magam kintről jöttnek. Még hogy én ne lennék kitanult fogoly?! Pedig hát újonc voltam csak: kinti. S már kérdezgette is tőlem egy borotvált, fekete, mozgékony szemöldökű öreg, hogy mi újság a fronton és a politikában. Borzasztó! – bár már február utolsó napjai voltak, ezek itt semmit sem tudtak a jaltai konferenciáról, sem Kelet-Poroszország körülzárásáról, arról sem, hogy január közepén Varsóig nyomultunk előre, arról sem, hogy decemberben szégyenletesen meghátráltak a szövetséges hatalmak. Felsőbb utasítás van e mögött: a foglyoknak semmit sem szabad megtudniuk a külvilágról – így hát ezek valóban semmit sem tudtak.

Én rögtön késznek mutatkoztam, hogy mindenről beszámoljak nekik, akár a fél éjszakát átbeszéljem – oly büszkén, mintha én arattam volna azokat a győzelmeket, én magam zártam volna körül az ellenséget. Közben a szolgálatos felügyelő behozta az ágyamat, azt előbb fel kellett állítani, méghozzá zajtalanul. Egy velem egykorú fiú segített, ő is katona volt: zubbonya és repülős sapkája az ágy lábán lógott. Ő már az öreget is megelőzte egy kérdéssel, de nem a háborúra volt kíváncsi, hanem hogy van-e cigarettám. De annak ellenére, hogy oly tárt szívvel közeledtem új barátaimhoz, s hogy azalatt a néhány perc alatt szót is alig váltottunk egymással, valami idegenkedés fogott el ezzel a velem egyivású bajtárssal szemben, s azonnal és örökre becsukódtam előtte.

(Akkor még nem ismertem a „kotlós” elnevezést, s nem tudtam hogy minden cellában kell ilyennek lenni, ezért nem tudatosíthattam s meg sem fogalmazhattam magamban, miért nem tetszik nekem az ember: Georgij Kromarenko, – de már dolgozni kezdett bennem az a bizonyos szeizmográf s örökre bezárta lelkemet ez elől az ember elől. Nem is említeném meg ezt, ha, ez lett volna az egyetlen ilyen eset. De nemsokára ámulva s örömmel vegyes nyugtalansággal kezdtem tapasztalni, hogy ez a szeizmográf lelki tulajdonaim közé tartozik. Évek hosszú során át szán meg száz emberrel osztottam meg közös priccset, meneteltem párban, dolgoztam közös brigádban; s ez a titkos szeizmográf, melynek megszerzésében semmi érdemem sincs, mindig működni kezdett, mielőtt még tudatosítottam volna; elég volt látnom egy arcot, egy szempárt, hallanom pár szót, hogy szívem sarkig táruljon az illető előtt, vagy csak egy résnyire nyíljon ki, vagy pedig szorosan becsukódjék előtte. S annyira ki volt zárva minden tévedés, hogy nyugodtan semmibe vehettem az állambiztonságiak erőlködését spiclik becsempészésére; hiszen ha valaki felcsap árulónak, az rá van írva az arcára, kiérzik a hangjából, s akármilyen ügyesen álcázza is magát némelyik, mindig bűzlik valami. De megfordítva is: ez a szeizmográf mindig segített kiszemelnem azokat, akik előtt az ember már az ismeretség első percében is feltárhatja legtitkosabb mélyeit, olyan titkokat, melyekkel a fejét kockáztatja. Így vészeltem át nyolc évi börtönt, három évi kitelepítést s ezek tetejébe illegális szerzőségem hat esztendejét, amikor nem volt kisebb a veszély. E tizenhét év alatt számos embernek tártam fel magam fenntartás nélkül – egyszer sem fogtam mellé! Sehol sem olvastam ilyesmiről, azért írtam most róla a pszichológusoknak. Azt hiszem, sok emberben rejtőzik ilyen szeizmográf, de túlságosan is technikára beállított, racionalista korunk gyermekei vagyunk, s elhanyagoljuk, nem fejlesztjük ki ezt a csodálatos képességet.)

Felállítottuk az ágyat, és rögtön hozzá is fogtam volna a meséléshez, (persze csak suttogva s fekvő helyzetben, nehogy rövid úton a szigorítottba kerüljek ebből a gyönyörűségből), de harmadik cellatársam, egy középkorú férfi, kopaszra nyírt fején őszülő tarlóval, nem valami barátságosan méregetett s így szólt az északiakra jellemző mordsággal:

– Holnap! Az éjjel alvásra való!

Ez pedig igen értelmes szó volt. Bármely pillanatban kiráncigálhatják valamelyikünket kihallgatásra s reggel hatig ott tarthatják. A vigyázó akkor hazamegy aludni, itt azonban már nincs megengedve az alvás.

Egy zavartalanul átaludt éjszaka fontosabb volt a földgolyó minden eseményénél!

De volt valami más is, ami már elbeszélésem első mondatainál megakasztott: egy érzés, melyet akkor még nem tudatosítottam s még kevésbé tudtam volna megfogalmazni: hogy a világ mintha kifordult volna sarkaiból (azzal, hogy letartóztattak bennünket) s a fogalmak 180 fokos eltolódást szenvedtek volna, s így az, amiről oly nagy lelkesedéssel kezdtem mesélni, *nekünk* talán nem is olyan örvendetes.

Társaim befordultak, szemüket letakarták zsebkendőjükkel a kétszázas égő ellen, felül lévő karjukra rácsavarták törülközőjüket, hogy ne fázzon a takaró felett, az alsót pedig lopva bedugták a takaró alá és elaludtak.

Én meg csak feküdtem s a szívem csordultig volt ujjongó örömmel, hogy emberek közt lehetek. Egy órával azelőtt még gondolni sem mertem volna rá, hogy valaha is összekerülök még valakivel. Tarkómban egy golyóval már akár vége is lehetne az életemnek (vallatóm folyton ezt helyezte kilátásba), anélkül hogy embert láttam volna. Igaz, mint korábban; most is fejem felett lóg a vizsgálat, de mennyire elvesztette minden jelentőségét! Holnap mesélni fogok (de nem ám az „ügyemről”!), holnap ők is mesélni fognak – milyen érdekes is lesz a holnapi nap, életem egyik legszebb napja! (Ebből látható, mily korán és tisztán kialakult bennem a meggyőződés, hogy számomra a börtön nem megsemmisülés, hanem életem legfontosabb fordulópontja.)

A cellában minden apróság érdekel, álmosságomat mintha elfújták volna; s mikor a „kukucs” éppen nem néz, lopva tanulmányozom környezetemet. Ott fönt a falon egy kis három téglányi mélyedés van, sötétkék papírfüggöny lóg előtte. Már, közölték velem, mi az: igen, ablak! Cellánknak ablaka van, s a függöny a légoltalom miatt van rajta. Holnap majd halvány nappali fény szűrődik be ott, s dél felé pár percre a vakító égőt is eloltják. Nem kis dolog ám ez: nappal nappali fényben lenni!

Asztal is van a cellában. Teáskanna, sakktábla s egy kis halom könyv van rajta, a legfeltűnőbb helyre téve. (Akkor még nem tudtam, csak később derült ki, hogy ez a szőröző lubjankai szabályzat követelménye: percenkénti kukucskálásai alkalmával a felügyelőnek meg kell bizonyosodnia afelől, hogy nem élünk vissza a vezetőség ezen adományaival, hogy a teáskannával nem véssük ki a falat, hogy senki sem nyeli le a sakkfigurákat, így akarva beadni a kulcsot s letenni a szovjet állampolgárságot, s hogy senki sem rak tüzet a könyvek alá, így akarva felgyújtani a börtönt. Hiszen

még a fogoly szemüvegét is olyan veszélyes fegyvernek tartották, hogy éjszaka nem is heverhetett csak úgy az asztalon: a vezetőség össze szokta szedetni esténként s csak reggel adatja vissza.

Micsoda kényelem! – Sakk, könyvek, rugózott ágyak, tűrhető állapotban lévő matracok, tiszta fehérnemű! Nem is emlékszem, aludtam-e még ilyen jól a háború alatt. Felsúrolt parkettás padló. Az ablaktól az ajtóig majdnem négyet lehet lépni. Igazán, ez a központi politikai börtön valóságos üdülő!

S gránátok sem potyognak… Eszembe jut cuppanó hangjuk magasan a fejünk felett, aztán az egyre erősödő sípolás, majd a feldörrenő robbanás. Hát még az aknák milyen finoman fütyülnek! S hogy rázkódik minden az „orgona” négy kráterétől! Eszembe jut a vizes hó-latyak Wormditt alatt, ahol letartóztattak s ahol most a sarat s a nedves havat dagasztják a mieink, hogy ki ne eresszék a németeket a katlanból.

A fene belétek! Ha nem akarjátok, hogy harcoljak, nem erőszak!

*

Nincs már mértékünk, annyi más mérték közt ezt is elvesztettük: nem tudjuk lemérni azoknak az. embereknek gyémántjellemét, akik előttünk beszéltek s írtak oroszul. Különös, hogy forradalom-előtti szakirodalmunk alig ismerteti őket. Leheletük csak nagy néha jut el hozzánk – Cvetajeva vagy „Mária anya” közvetítésével.[111] Nagyon is sokat láttak ők ahhoz, hogy egy valami mellett tudjanak kikötni. Nagyon is a magasztos vonzásában éltek ahhoz, hogy két lábbal álljanak a földön. Társadalmak bukásának előestéjén szoktak megjelenni az ilyen bölcs rétegek, gondolkodó emberek, akiknek ténykedése ki is merül a gondolkodásban. S micsoda hahota vette körül őket! Mennyit gúnyolódtak rajtuk! Az egydimenziósoknak, a direkt cselekvés embereinek a gyomra nem tudta bevenni őket. Nem is találtak rájuk más elnevezést, mint „rothadás”.

Mert olyanok voltak ők, mint túlságosan is finom illatú, idő előtt kinyílt virágok, ezért is bocsátották rájuk a kaszákat.

Egyéni életükben különös gyámoltalanság jellemezte őket: nem hajoltak, nem színleltek, nem alkalmazkodtak; minden szavuk vélemény, felhívás, tiltakozás. Éppen ilyenekre vadásznak a kaszák. Éppen ilyeneket aprít fel a szecskavágó![112]

Ugyanezeken a cellákon vonultak át ők is. De a cellák falai – azóta leszaggatták a tapétát, vakoltak, meszeltek, festettek nem is egyszer – a cellák falai nem közvetítettek nekünk semmit a múltból ellenkezőleg: még

azok igyekeztek minket lehallgatni, titkos mikrofonjaikkal). Soha senki sem írt e cellák korábbi lakóiról, arról, amit egymással beszéltek, eszméikről, melyekkel innen egyenest a vesztőhelyre vagy Szolovecbe mentek, egy szó sem hangzik, el róluk – és nincs is remény, hogy valaha is megjelenik róluk egy könyv, pedig egyetlen ilyen kötet fölérne negyven vagon szovjet irodalommal.

Akik még élnek, ezer apróságot tudnak mesélni: hogy azelőtt itt faágyak voltak és szalmazsákok; hogy mielőtt a „szájkosarat" felszerelték az ablakokra, bekrétázták az ablaküveget egészen a felső széléig – már 1920-ban! A „szájkosarat" 1923-ban rakták fel (mi pedig egyhangúlag Berija számlájára írtuk). A 20-as években, úgy mondják, még liberálisan ítélték meg az átkopogást; akkor még divatban volt ez a lehetetlen szokás, mely a cári börtön hagyománya: ha a foglyok már át sem kopoghatnak egymásnak, akkor mit csináljanak? Továbbá: a 20-as évek végéig itt csupa lett-származású felügyelő volt (a lett lövészek soraiból, de egyéb helyekről is) s az ételt is nagydarab lett nők osztották.

Kicsi dolgok ezek, de azért el lehet gondolkodni rajtuk.

Ami engem illet, nekem nagy szükségem volt az Uniónak erre a fő politikai börtönére; hálás vagyok, hogy idehoztak; sokszor eszembe jut Buharin, igyekszem beleélni magamat a helyzetébe. Különben az volt az érzésem, hogy mi már csak az aratás utója vagyunk, s hogy elég jó lenne nekünk akármelyik területi házi börtön is („házi börtön": a GPU saját börtöne). Sok is nekünk ekkora megbecsülés!

De azokkal, akiket itt találtam, nem lehetett unatkozni. Volt kit hallgatni, volt kiknek adatait összevetni.

Azt a mozgékony szemöldökű öreget (bár 63 éve ellenére egyáltalán nem látszott öregnek) Anatolij Iljics Fasztyenko-nak hívták. Nagyon emelte ő a mi lubjankai cellánk színvonalát, úgy is, mint a régi orosz börtönhagyományok lerakata, úgy is, mint az orosz forradalmak két lábon járó története. Mindabból, amit emlékezete megőrzött, mércét alkotott magának a múlt és a jelen minden történéséhez. Az ilyen embernek nemcsak a cellában van ára, soha sincs elég ezekből, ha az egész társadalom szempontjából nézzük is őket.

A Fasztyenko nevet leírva is láttuk, itt, ebben a cellában. Egy könyv került ugyanis a kezünkbe az 1905-ös forradalomról. Fasztyenko olyan régi szociáldemokrata volt, hogy talán már meg is szűnt az lenni.

Első ízben még mint fiatalembert ítélték börtönre 1904-ben, de az 1905 október 17-i manifesztum alapján simán kiengedték.[113]

(Egy érdekes epizódot is elmesélt ezzel a manifesztummal kapcsolatban. Azokban az években természetesen még senki sem tudta, mi fán terem az ablakokra szerelhető „szájkosár" s a Bjelaja Cerkov-i börtön celláiból, ahol Fasztyenko is ült, a foglyok szabadon kinézegethettek a börtön udvarára: ki jön be, ki megy ki, s az utcára is, és annak kiabáltak ki, akinek akartak. Október 17-én tehát, alighogy szétfutott az amnesztiáról szóló távirat híre, a kintiek közölték a foglyokkal is. A politikaiak örömükben tombolni kezdtek, kiverték az ablakokat, kitörték az ajtókat és követelték a börtön igazgatójától, hogy azonnal bocsássa őket szabadon. No és? Talán jól a pofájába rúgtak valakinek? Becsuktak valakit a szigorítottba? Talán egy egész cellától megvonták a könyvtárhasználat vagy a kantinba járás jogát? Ugyan kérem! A börtönigazgató fejvesztetten rohangált celláról-cellára, úgy kérlelte őket: „Uraim! Könyörgöm, uraim!" Legyenek egy kis belátással! Nincs jogom szabadon bocsátani önöket egy távirati közlés alapján! Direkt parancsot kell kapnom Kijevből feljebb valóimtól. Nagyon szépen kérem önöket, töltsék itt még ezt az éjszakát!" – Így aztán barbár módon még egy napra ott fogták őket…)[114]

Alighogy visszanyerték szabadságukat, Fasztyenko és társai rohantak, hogy részt vegyenek a forradalomban. 1906-ban Fasztyenko nyolc év fegyházat kapott, azaz négy évet bilincsben, négyet száműzetésben kellett töltenie. Az első négy évet a szevasztopoli gyűjtőben töltötte, ahol éppen akkor, szinte kapóra, tömeges fogolyszöktetéseket szerveztek kívülről a szövetkezett forradalmi pártok: az eszerek, a szocdemek és az anarchisták. Bombát robbantva rést ütöttek á börtön falába, akár egy lovas kifért volna rajta, s a foglyok közül huszonketten (nem mindenki, aki csak akart, hanem csak azok, akiknek szökését pártjuk jóváhagyta s előzetesen a börtönben – a felügyelők útján – pisztollyal szerelte fel őket) megrohamozták ezt a rést s egy kivételével sikeresen meg is szöktek. Magát Anatolij Fasztyenkót nem jelölte szökésre a szocdem párt, hanem azzal bízta meg, hogy elvonja a felügyelők figyelmét és zavart keltsen.

A Jenyiszej melletti kitelepítésben azonban nem maradt sokáig. Egybevetve az ő (s később más életben maradottak) elbeszéléseit azzal a széltében ismert ténnyel, hogy forradalmáraink százával szöktek meg a száműzetésből s elsősorban külföldre, – arra az eredményre kell jutnunk, hogy a cári száműzetésből csak a lusták nem szöktek meg, olyan könnyen

ment a szökés. Fasztyenko is megszökött, azazhogy egyszerűen útlevél nélkül elutazott kitelepítési helyéről. Vlagyivosztokba ment, arra számítva, hogy egy ismerőse segítségével hajóra szállhat. Ez valamiért nem sikerült, ő pedig – még mindig útlevél nélkül – a legnagyobb nyugalommal keresztülutazott egész Oroszországon Ukrajnáig, ahol annak idején letartóztatták illegális bolsevik tevékenysége miatt. Itt ellátták hamis útlevéllel, hogy átléphesse az Osztrák-Magyar Monarchiahatárát. Ez a vállalkozás annyira veszélytelen volt és Fasztyenko annyira nem érezte maga mögött az üldözők lihegését, hogy döbbenetes vigyázatlanságot követett el a határon már át is adta útlevelét a rendőrtisztviselőnek, mikor egyszerre eszébe jutott, hogy ELFELEJTETTE, milyen névre van kiállítva. Mi lesz most? Az utasok kb. negyvenen voltak, a hivatalnok már kezdte is kiáltani a neveket. Fasztyenko ekkor találékonyan alvást színlelt. Már minden útlevelet kiosztottak, s hallotta, hogy ismételten elkiáltják a Makarov nevet, de még mindig nem volt benne biztos, hogy ő az a Makarov. Végül a cári rezsim sárkánya lehajolt a forradalmárhoz s udvariasan megérintette a vállát: „Makarov úr, Makarov úr! Tessék, az útlevele!”

Fasztyenko ezután Párizsba ment. Ott ismerkedett meg Leninnel, Lunacsarszkijjal; s a Lonjumeau-i pártiskolán töltött be valami gazdasági hivatalt. Egyben megtanult franciául, tágította látókörét, majd felkerekedett, hogy mást is lásson a világból. Közvetlenül a háború előtt érkezett Kanadába, ott munkás volt, majd az Egyesült Államokban is lakott. Ezeknek az országoknak kötetlen s mégis rendezett viszonyai kivívták Fasztyenko csodálatát; arra a következtetésre jutott, hogy itt aztán sohasem lesz proletárforradalom s nem is igen lenne rá szükség.

Oroszországban azonban éppen akkor tört ki a forradalom, mely annak ellenére, hogy már régóta várta mindenki, mégis túl korainak bizonyult. Mindnyájan hazatértek. Közben kitört a második forradalom is. Fasztyenko már nem érzett magában akkora lelkesedést a forradalmak iránt, mint azelőtt. Mégis hazatért ő is, követve azt a törvényt, amely a vándormadarakat útnak indítja.[115]

Akkor még sok mindent nem értettem Fasztyenkóban. Számomra talán az volt a legnagyszerűbb, legcsodálatosabb, hogy személyesen ismerte Lenint, ő azonban meglehetősen hűvösen emlékezett meg erről. (Akkori beállítottságomra jellemző a következő példa: egyszer a cellában valaki pusztán apai nevén szólította Fasztyenkót, így valahogy: „Iljics, ma te

viszed ki a küblit?” Felindultam, mintha személyes sértés ért volna; nemcsak ebben az összefüggésben éreztem szentségtörésnek, hanem hogy egyáltalán valakit, bárki legyen is az illető, csak úgy „Iljicsnek” hívjanak, azon az egyetlenen kívül!) Így aztán Fasztyenko sem tudott mindent megértetni velem, a legnagyobb jóakarattal sem.

Pedig világosabb oroszsággal már nem is fejezhette volna ki magát: „Ne alkoss bálványt magadnak!” – s én mégsem értettem meg.

Látva elfogultságomat, nem szűnt meg – állhatatosan ismételni. Maga matematikus, nem szabad megfeledkeznie, mit mond Descartes: „Vonj kétségbe mindent! Érti? *Mindent!*” Mi az a „minden”? Mindent mégsem lehet kétségbe vonni! Úgy éreztem, hogy máris túl sokat kellett kétségbe vonnom, elég lesz már!

Vagy így beszélt: „A régi politikai foglyok közül alig van már valaki életben. Én egyike vagyok az utolsóknak. A régieket mind megsemmisítették, társaságunkat pedig már a 30-as években feloszlatták”. – „S miért?” – „Hogy ne gyülekezzünk, ne vitatkozzunk!” S bár ezek a nyugodtan kiejtett egyszerű szavak égbe kiálthattak volna, átüthették volna az ablaküveget, én mégis csupán Sztálin egy újabb gaztettét hallottam ki belőlük. Láttam a tényt, nem láttam a gyökereit.

Nagyon is igaz, hogy nem minden érkezik el a tudatunkhoz, ami áthatol a fülünkön. Az, ami túlságosan is ellentmond beállítottságunknak, elvész – lehet, hogy a fülben, lehet, hogy mögötte, elég az hozzá, hogy elvész. S bár én is kitűnően emlékszem Fasztyenko kifogyhatatlan meséire, okfejtései csak igen zavarosan maradtak meg a fejemben. Különféle könyveket nevezett meg, s nagyon a lelkemre kötötte, hogy egyszer majd, ha kiszabadulok, .szerezzem meg s olvassam el őket. Kora és egészségi állapota miatt ő már aligha számíthatott arra, hogy élve kerül ki innen, ezért lelte örömét abban a gondolatban, hogy én majd felfogom egyszer ezeket az eszméket. Arra nem volt lehetőség, hogy felírjam azoknak a könyveknek a címét, fejbentartanivaló pedig akadt itt éppen elég a börtönélettel kapcsolatban, mégis megjegyeztem azokat a neveket, amelyek közelebb álltak akkori ízlésemhez: Gorkij: Időszerűtlen gondolatok (abban az időben igen nagyra becsültem Gorkijt, aki már magával azzal, hogy proletáríró, felülmúl minden orosz klasszikust) és Plehanov: Egy év a hazámban.

S most, hogy ezt találom Plehanovnál 1917 október 28-i keltezéssel:

…nem azért töltenek el aggodalommal a legutóbbi napok eseményei, mintha nem óhajtanám a munkásosztály győzelmét Oroszországban, hanem

éppen azért, mert egész lelkemből kívánom azt… Jusson eszébe (a munkásosztálynak) Engels figyelmeztetése, hogy a munkásosztályt nem érheti nagyobb történelmi szerencsétlenség, mint az, ha akkor nyeri el a politikai hatalmat, amikor még nincs rá felkészülve. Ez arra fogja őt kényszeríteni, hogy egymásután adja fel az év februárjában és márciusában meghódított pozícióit.”[116] – Ezt olvasva tisztán emlékszem, hogy Fasztyenko is így gondolkodott.

Amikor visszatért Oroszországba, forradalmi múltjára való tekintettel erősen futtatták, s jelentékeny állást tölthetett volna be – de ő nem akarta, szerény hivatalt vállalt a Pravda szerkesztőségében, majd még szerényebbet, átkerült a moszkvai Városrendezési Hivatalhoz, ahol már egészen jelentéktelen állást töltött be.

Én csodálkoztam: miért ez a nagy óvatosság, ez a bujkálás mellékutakon? érthetetlen választ adott: „A vén kutya nem tudja megszokni a láncot”.

Mikor rájött, hogy nincs mit tenni, Fasztyenko éppen csak a puszta életét akarta fenntartani, amihez mindenkinek joga van. Csendesen éldegélt kis nyugdíjából (nem is akart „személyes” nyugdíjat; ezzel csak felhívta volna magára a figyelmet, hogy olyan körökbe tartozik, melyekből sokakat agyonlőttek) – s lehet, hogy szépen ki is húzta volna így 1953-ig. Pechjére azonban letartóztatták a szomszédját, egy L. Sz… v nevű örökké részeg, züllött írót, aki egyszer részegen azzal hencegett valahol, hogy pisztolya van. Ahol pedig pisztoly – ott „terror”, „terroristának” pedig éppen kapára jött Fasztyenko a maga forradalmi múltjával. A vizsgálóbíró tehát ráolvasta a „terror”-cikkelyt s persze még egy kis francia s kanadai kémkedést is, továbbá, hogy a cári ohranának dolgozott.[117] Ez a kövér vizsgálóbíró, hogy megszolgálja még kövérebb fizetését, halálos komolysággal lapozgatott most, 1915-ben a cári csendőrség vidéki kirendeltségeinek iratai közt s körmölte a kihallgatási jegyzőkönyveket, melyek tele voltak 1903-ban használt fedőnevekkel, jelszókkal, titkos találkozókkal, gyűlésekkel.

Kicsi, öreg felesége (gyermekük nem volt) az engedélyezett tíznapos időközökben be szokta hozni Anatolij Iljicsnek azt a kis élelmet, amihez hozzájutott: egy darabka fekete kenyeret, csak harminc dekát (hiszen a piacon vette s ott száz rubelt is elkértek kilójáért!), meg egy tucatnyi hámozott (s az ellenőrzésnél még tűvel is átszurkált) főtt krumplit. Szívettépő látvány volt ez a szegényes – valóban szent adomány.

Ennyit érdemelt egy ember, aki hatvanhárom évig tisztességben, örökös kétségek között élte életét.

*

Míg csak négy ágy volt a cellánkban, középen még maradt egy kis hely, ahol el lehetett járni s ahol az asztal is volt. De néhány nappal az én jövetelem után berakták hozzánk az ötödik embert, s ágyát keresztben helyezték el.

Az újoncot egy órával az ébresztő előtt hozták, ebben az álomittas órában, s hárman még a fejünket sem emeltük fel, csak Kramarenko ugrott mindjárt, hogy egy kis dohánnyal erősítse magát bizonyára egy kis anyaggal is a nyomozó számára). Suttogó beszélgetésbe kezdtek, mi igyekeztünk semmit sem hallani, de az újonc susogását akarva-nemakarva hallanunk kellett, olyan hangos, izgatott, ideges volt, oly közel állt a síráshoz, hogy ebből mindjárt meg is érthettük, mily rendkívüli bánat vonult be a cellánkba. Folyton azt kérdezgette, sokat lőnek-e agyon. Fejemet még mindig nem mozdítva mindenesetre rájuk morrantam, hogy csendesebben vigadjanak.

Amikor aztán az ébresztőre frissen felpattantunk (az elfekvőket szigorított fenyegette), megpillantottunk – egy tábornokot! Azaz, hogy nem volt annak semmi rangjelzése, olyan sem, amit már letéptek vagy lecsavartak, még csak parolija sem – mégis az a drága zubbony, a köpeny finom anyaga, az ürge egész megjelenése és arckifejezése… – nem, ez egész biztosan tábornok, tipikus tábornok, méghozzá kétségtelenül igazi tábornok, nemcsak amolyan vezérőrnagy. Alacsony, köpcös, széles mellű, széles vállú volt, arca határozottan kövér, de ez a bőséges táplálkozásból eredő kövérség nem látszott a közvetlenség s jólelkűség jelének, csak fontosságát, a felsőbb körökhöz tartozását hangsúlyozta. Arcát egy bulldog állkapcsa koronázta (persze nem felül, hanem alul) – ebben összpontosult mindaz az energia, akarat és hatalomvágy, amely ilyen magas rang elérésére képesítette őt még viruló éveiben.

Az ismerkedés folyamán kiderült; hogy L. V. Z… v még fiatalabb, mint amilyennek látszik, csak az idén fogja betölteni a harminchatot („ha agyon nem lőnek”), s ami még csodálatosabb: nem tábornok ám ő, még csak nem is ezredes, sőt egyáltalában nem katona, hanem – *mérnök!*

Még hogy mérnök! Történetesen mérnök-környezetben nevelkedtem s így jól emlékszem, milyenek voltak a mérnökök a húszas években. Emlékszem nyílt, sugárzó eszességükre, gátlástalan, de sohasem sértő humorukra, felvilágosult, sokoldalú nézeteikre, arra a könnyedségre, mellyel átnyergeltek az egyik szakterületről a másikra, vagy pláne a

technikáról a társadalomtudományokra, a művészetre; továbbá általános műveltségükre, kifinomult ízlésükre, választékos társalgásukra, mely harmonikusan, minden szitokszó közbeiktatása nélkül folyt. Az egyik muzsikálgatott egy kicsit, a másik festegetett, és mindig mindegyiknek az arcáról le lehetett olvasni a lelki műveltséget.

A harmincas évek elején megszakadtak a kapcsolataim e körökkel. Aztán jött a háború. S lám, most itt áll előttem – egy mérnök. Egy azok közül, akik felváltották a megsemmisítetteket.

Nem lehet tagadni, egy dologban felülmúlta őket: sokkal erőteljesebb, kihízottabb volt azoknál. Megőrizte vállai és karjai erejét, bár már rég nem volt testi erőre szüksége. Az udvariasság köloncétől felszabadulva tekintete szigorúbb, szava türelmetlenebb lett; mint aki fel sem tételezi, hogy valaki is ellentmondhat neki. Más volt neveltetése, mint azoké, más volt a munkája is.

Az apja még á földet túrta, a szó szoros értelmében. Lenya Z… v ama csapzott, pallérozatlan parasztgyerekek közül való volt, akik tehetségének pusztulását Bjelinszkij és Tolsztoj oly nagyon fájlalta. Valami Lomonoszov azért nem volt ő, s a maga erejéből sohasem jutott volna be a műegyetemre, de tehetséges volt, s ha a forradalom nincs, gazda lett volna belőle, méghozzá jómódú, mert élénk, eszes volt, akár kereskedő-sorba is felemelkedhetett volna.

A szovjet éra alatt belépett a Komszomolba, s ez az ő ifjúkommunistasága, mely felülmúlta minden más képességét, kiragadta őt az ismeretlenségből, az alacsony sorból, a faluból, s rakétaként röpítette az esti tagozaton keresztül a műegyetemre. 1929-ben került oda – éppen akkor, amikor seregestül hajtották GULagra a régi mérnököket. Gyors ütemben ki kellett hát képezniük a maguk gárdáját, öntudatos, száz százalékig megbízható mérnököket, akik nem annyira a munkájukat végzik, mint inkább termelés-szervező főmuftik, amolyan szovjet biznyiszmenek. Ez volt az a pillaest, amikor fontos parancsnoki posztok álltak üresen a még meg nem teremtett ipar területén. S az ő gárdájára várt, hogy elfoglalja ezeket a posztokat.

Z… v élete ettől kezdve a sikerek láncolata, magasba kígyózó színes szerpentin: Ezek az évek: 1929-1933, az éhínség s népnyomor évei, amikor polgárháború folyt, de nem géppuskákkal, hanem farkaskutyákkal, amikor az éhségtől félholtak hosszú láncolatban vonszolták magukat az állomásra, abban a reményben, hogy eljutnak a városba, ahol a gabona kalászosodik,

de mivel jegyet nem kaptak nem is utazhattak el, hanem csendes megadással haldokoltak az állomás kerítése mellett, darócos-bocskoros emberhulladék gyanánt. Ugyanakkor Z… v nemcsak hogy nem tudta, hogy a városiak jegyre kapják a kenyeret, hanem kilencszáz rubelre rúgó tanulmányi segélyt élvezett (a melósnak akkor hatvanat fizettek). Nem fájt a szíve a faluért, úgy rázta le, mint lábáról az út porát, az ő új élete ott szárnyalt már a győztesek s a vezetők világában.

Becsületes pallér-munkát ő sohasem végzett: tízesével osztották be hozzá a mérnököket, ezrével a munkásokat; ő volta nagy, Moszkva-körüli építkezések főmérnöke. A háború kitörésekor természetesen felmentést kapott, Moszkva kiürítésekor pedig stábjával együtt Alma-Atába költöztették, ott vezette az Ili folyó melletti nagy munkálatokat, csakhogy ezúttal foglyok dolgoztak alatta. Ezeknek a szürke emberparányoknak a látványa nemigen kötötte le akkor a figyelmét, nem gondolkoztatta el, nem inspirálta alaposabb körülnézésre. Abban a ragyogó szférában, amelyben ő keringett, csak a tervszámok teljesítése volt a fontos, s Z… v-nek elég volt csak a szektort, a lágert, a munkavezetőt megbüntetnie, hogy azok aztán maguk kényszerítsék ki a normák teljesítését, mindegy, hány munkaóra árán, milyen élelmiszeradagok mellett; – ezek a részletek öt már nem érdekelték.

Ezek a biztonságos hátországban eltöltött háborús évek voltak Z… v életének fénykora. Mert ilyen a háború, mindig s mindenütt: minél több keserűséget halmoz fel az egyik póluson, annál több gyönyört. szabadít fel a másikon. Z… v-nek nemcsak az állkapcsa volt bulldogszerű, hanem az a gyorsaság, céltudatosság és szakértelem is, ahogy megragadott mindent. Egy csapásra beletalálta magát a népgazdaság új ritmusába: mindent a győzelemért; szedd és szórd, a háború fizeti a számlát! Csak egy engedményt tett a háborúnak: levette a zakót s a nyakkendőt, terepszínt öltött magára, krómbőr csizmát csináltatott, tábornokzubbonyba bújt – ebben a felszerelésben érkezett most hozzánk. Ez volt a divat, „mindenki" így járt, ezzel nem vonta magára a rokkantak ingerültségét s a nők rosszalló pillantásait.

Bár a nők inkább egészen más pillantásokat szoktak rá vetni: jóllakni, melegedni s egy kicsit szórakozni jártak hozzá. Szédületes összegek folytak át a kezén, tárcája, melyben költőpénzét tartotta, dagadozott, mint egy kishordó, az ezüst csak kopejka-számba ment nála, az ezres bankó csak egy rubel-számba, Z… v nem sajnálta, nem kuporgatta, nem számolta á pénzt.

Csak a nőket számolta, hányan mentek át a kezén, s főleg hogy hányat „bontott fel”, ő sportot űzött ebből. A cellában azt állította, hogy kétszázkilencven-egynéhánynál tartott, amikor lefogták, s bosszankodott, hogy nem jutott el háromszázig. No hiszen háborús években, mikor magányosak a nők, neki meg pénzén és befolyásán kívül még raszputyini férfiassága is volt: el is lehet hinni neki. Ő aztán készségesen mesélte volna egyik kalandját a másik után, csakhogy a mi fülünk nemigen volt nyitva az ilyesmire. Bár sohasem fenyegette veszély, mégis oly nyugtalanul, mint aki rákot eszik: kiragad egyet a tálból, rág egy kicsit rajta, kiszopja, aztán már nyúl is a másik után: ilyen lázasan habzsolta ő az utóbbi években, kifacsarta s eldobta a nőket.

Mennyire hozzászokott, hogy enged neki az anyag, hogy ő mint valami vadkan csörtet a világban! (Ha különösen izgatott volt, éppen úgy is mozgott a cellában, mint egy jólfejlett vadkan, amely talán a tölgyet is kidönti, ha fel van hergelődve!) S ahhoz is hozzászokott, hogy a vezetők mind az ő emberei, hogy mindent el lehet intézni, meg lehet kártyázni, el lehet boronálni. Elfelejtette, hogy minél nagyobb sikerei vannak valakinek, annál több az irigye. Mint ahogy most a vizsgálat alatt megtudta, már 1936-ban nyitottak neki egy dossziét, valami vicc miatt, melyet meggondolatlanul elmesélt egy ivó kompániában. Később ehhez járult még néhány beköpés, ügynökök tanúskodása (mert a nőkel éttermekbe kell vinni s hányan nem látják ott az embert!) Aztán még egy feljelentés volt, mely szerint 1941-ben nem sietett valami nagyon, kiüríteni Moszkvát, ugyanis a németeket várta (valóban késlekedett akkor, nyilván valami nőügy miatt). Z… v óvatosan s gondosan rendben tartotta gazdasági elszámolásait, de arra nem gondolt, hogy 58-as cikkely is létezik. Ettől eltekintve még sokáig nem borította volna el a görgeteg, ha elbizakodottságában nem utasított volna vissza egy bizonyos ügyészt, aki épületanyagot akart tőle nyaralója számára. „Ügye” ettől rögtön, felébredt, megrázkódott s legördült rá a hegytetőről. (Ez is egy példa arra, hogy a „kékek” kapzsisága bírósági eljárás kezdete lehet…)

Z… v ismereteinek korlátaira jellemző, hogy szerinte van „amerikai nyelv”; a cellában két hónap alatt egyetlen könyvet sem olvasott el, de még csak egy oldalt sem végig, s csak azért kezdett, egy-egy fejezetet, hogy elhessegesse a vizsgálattal kapcsolatos nyomasztó gondolatait. Beszélgetéseinkből következtetve, míg szabadlábon volt, még kevesebbet olvasott. Puskint csak mint disznó viccek hősét ismerte, Tolsztojról azt vélte tudni, hogy valószínűleg a Legfelsőbb Tanács tagja.

Dehát „százszázalékos” volt-e? Valóban ama legöntudatosabb proletárok közül való volt-e, akiket Palcsinszkij és von Mekk leváltására neveltek? A válasz megdöbbentő: nem! Egy alkalommal, mikor meghánytuk-vetettük a háború dolgát, s én azt mondtam, hogy az első naptól kezdve egy pillanatig sem kételkedtem győzelmünkben a nácik felett, ő élesen rémpillantott, nem hitt nekem: „Mit nem mondasz!?” – s a fejéhez kapott. – „Aj, Szása, Szása, én meg azt hittem, hogy a németek győznek! Ebbe is buktam bele!” No lám! Ő a „győzelem szervezői” közül való volt, s egész idő alatt a németek győzelmében hitt, várta bevonulásukat! Nem mintha szerette volna őket, hanem csak mert nagyon is jól ismerte gazdasági helyzetünket (amit én persze nem ismertem – ezért is volt olyan nagy a bizalmam).

Mindnyájunk hangulata nyomott volt a cellában, de egyikünk sem kenődött el annyira, mint Z… v, egyikünk sem érezte letartóztatását olyan tragikusnak. Azt már valahogy el tudtuk hitetni vele, hogy semmiképpen sem kaphat többet egy *tízesnél*, hogy ez alatt az idő alatt a lágerban természetesen munkavezetőként fog dolgozni, s kutyabaja sem lesz, mint ahogy eddig sem volt. De őt ezzel sem lehetett megvigasztalni. Nagyon is lesújtotta őt annak a gyönyörűséges életének derékba törése, hiszen kizárólag” ez az ő saját megismételhetetlen élete érdekelte őt harminchat éven át, senkié másé. Sokszor könyökölt az asztalon az ágyán ülve, kövér fejét kurta, kövér kezével alátámasztva ködös tekintettel meredt a semmibe, s halk kántáló hangon rákezdte:

Elfelejtve, elhagyatva
Ifjúságom hajnalán
Itt maradtam holtig árván…

Tovább sohasem jutott, itt mindig elcsuklott a hangja s zokogásba ment át. A bensőjét fesznő hatalmas energiát, mely e falak ledöntésére mégsem volt képes, teljes egészében önsajnálatra fordította.

No és felesége sajnálására. Felesége, akit már rég megszűnt szeretni, minden tizedik napon (gyakrabban nem engedélyezték) bőséges, fejedelmi csomagokat hozott be neki: a lehető legfehérebb kenyeret, teavajat, vörös kaviárt, borjúsültet, füstölt tonhalat. Nekünk is adott egy-egy szelet vajaskenyeret, egy sodrásra való dohányt, aztán szétrakosgatott kincsei fölé hajolt (micsoda szag- és színorgiák az öreg forradalmár kékbe játszó krumplicskái mellett!), s újra folyni kezdtek a könnyei, kettő helyett is.

Eszébe jutottak, mondta is, a felesége könnyei; hosszú éveken át sírt szegény, hol egy nadrágzsebben talált szerelmes levélke miatt, hol a felöltő zsebéből előkerülő bugyi miatt, amelyet a férj sebtében zsebre gyűrt az autóban, aztán megfeledkezett róla. S amikor így feloldódott a szívmelengető önsajnálatban, lehullott róla a gonosz erő jégpáncélja, s egy megtört ember ült előttünk, aki alapjában bizonyára jó ember volt. Én csak azon csodálkoztam, hogy tud annyira sírni. Az észt Arnold Szuszi, az a cellatársunk, akinek őszülő tarló volt a fején, így magyarázta ezt: „A kegyetlenség alatt, annak törvényszerű kiegészítőjeként, szentimentalizmus húzódik meg. A németeknél szinte nemzeti vonás ez a kombináció”.

Fasztyenko ezzel szemben a legvidámabb volt a cellában, bár koránál fogva ő volt az egyetlen, aki már nem remélhette, hogy túléli s kiszabadulhat. Átkarolta a vállamat s így beszélt:

Helyt állni az igazságért
Semmi: azért ülni kell!

Máskor dalukra tanított; a kényszermunkára ítéltek dalára:

Börtön, nyirkos bánya mélye
Bárha minket eltemet, Szent ügyünk majd harcba szólít
Újabb nemzedékeket!

Így hiszem én is! Segítsék ezek a lapok is valóra váltani azt amiben ő hitt!

*

Cellánkban a tizenhat-órás napok külső eseményekben szegények ugyan, mégis olyan érdekesek, hogy én például sokkal jobban unatkozom, ha tizenhat percet kell a trolibuszra várnom. Nincsenek figyelmet érdemlő események, este mégis felsóhajtasz, hogy már megint nem futotta az időből, hogy megint elrepült egy nap. Apróságok történnek csak, de életedben először tanulod most ezeket nagyító lencsén át nézni.

A nap első két órája a legnehezebb. Mikor a kulcs zörögni kezd a zárban, (a Lubjankában nincs „etető”, [118] s az „ébresztő” bekiáltására is ki kell nyitni az ajtót), késlekedés nélkül felpattanunk, leterítjük az ágyat, aztán csak ülünk rajta kifosztottan, reménytvesztve a villanyfényben. Ez a reggel

hat órakor kierőszakolt ébrenlét, amikor az ember agya még kába az alvástól s az egész világ sivárnak, az egész élet hiábavalónak tűnik, a cellában egy korty levegő sincs, különösen azokat viseli meg, akik éjjel kihallgatáson voltak s éppen hogy elaludtak. De ne próbálj svindlizni! Mert ha mégis megreszkíroznál egy kis szundikálást, a falnak támaszkodva vagy az asztalra könyökölve, mintegy a sakktábla fölé, vagy egy könyv fölött kornyadozva, melyet a látszat kedvéért kinyitottál a térdeden, – rögtön felhangzik az ajtón a kulcs figyelmeztető kopogása, vagy ami még rosszabb: a csikorgó zárra csukott ajtó hirtelen zaj nélkül kinyílik (ebben jó gyakorlatuk van a lubjankai felügyelőknek) s gyorsan, nesztelenül, mint valami árnyék vagy falon át közeledő szellem, az őrmester három ugrással a cellában terem, lecsap rád, amint ott bóbiskolsz, s lehet, hogy szigorítottba kerülsz, vagy könyvtilalmat rónak az egész cellára, vagy a sétát vonják el – kegyetlen s igazságtalan kollektív büntetés, de még mindig ott olvasható a börtönszabályzat fekete sorai közt, olvasd csak el! Ott lóg minden cellában. Egyébként ha csak szemüveggel tudsz olvasni, akkor sem könyvet nem olvashatsz ebben a két kilúgozott órában, sem a szent szabályzatot nem betűzgetheted; éjjelre ugyanis elvitték a szemüvegedet s ebben a két órában még veszélyes lenne visszaadni neked. E két óra alatt senki semmit nem hoz a cellába, senki sem jön, semmit sem kérdeznek, senkit ki nem hívnak, – a nyomozók még édesdeden alszanak, a börtönvezetőség csak most cihelődik, csak a „vertuhaj” éber, percenként hajtja félre a kukucs fedőlapját.[119]

Mégis van egy ténykedés, mely e két óra folyamán kerül lebonyolításra: a reggeli ürítés. A felügyelőnek már az ébresztőnél fontos közölnivalója volt velünk: kijelölte, kire hárul ma a cella lakói közül a bizalmi feladat, hogy kivigye a küblit. (Primitív, szürke közbörtönökben a foglyoknak van annyi beleszólásuk s önkormányzatuk, hogy ezt a kérdést maguk döntik el maguk közt. De a Főfő Politikai Börtönben nem lehet csak úgy a véletlen szeszélyére bízni ezt az eseményt.) Tehát hamarosan beállsz a libasorba, kezeket hátra, s a küblifelelős már viszi is ott elül a mellmagasságba emelt nyolcliteres fedeles bádogkannát. A célnál aztán újra bezárnak, de előbb annyi két vonatjegy nagyságú papírdarabkát osztanak ki, ahányan vagytok. (A Lubjankában ebben nincs semmi érdekesség: a papír üres. De vannak olyan elbűvölő börtönök, amelyekben kiszakított könyvlapokat adnak – ez aztán az olvasnivaló! Lehet találgatni, miből van, elolvasni mind a két felét, felszívni a tartalmát, értékelni a stílusát – még csak akkor értékeled, ha

némely szó kettőbe van tépve – cserélni társaiddal. Néhol a valamikor haladónak számító „Gránát” enciklopédiából tépnek lapokat, de bizony – mondani is szörnyű! – még *klasszikusokból* is, méghozzá nem is szépirodalmiakból!… így lesz önképzés az árnyékszékre-járásból.)

De kevés okod van a nevetésre. Az a drasztikus szükséglet ez, amelyet nem illik emlegetni irodalmi műben (bár erről is elhangzott már halhatatlan fesztelenséggel, hogy „Boldog az, ki korán reggel…”). Már a börtön napjának ebben a szinte természetes megnyitójában a fogoly szinte egész napjára kiható csapda rejlik, csapda, amelyben – s éppen ez a bántó a dologban – lelke esik bele. A börtönbeli hiányos testmozgás, a sovány koszt következtében s abban a kába félálomban sehogy sem tudod az ébresztő után leróni a természet adóját, s már visznek is nagysebesen vissza, rád zárják az ajtót – este hatig (sőt, némely börtönökben másnap reggelig). Most aztán ingered támad a közelgő nappali kihallgatástól, a nap egyéb eseményétől, nyom a kenyér, a víz, a balánda (börtönleves), de senki sem enged ki az üdv helyére, amelynek könnyű hozzáférhetőségét nem is tudja felbecsülni a szabad ember. Megesik, hogy nap mint nap közvetlenül a reggeli klozetozás után fog el ez a gyötrő, alantas szükség, s aztán egész nap kínoz, szorongat, megfoszt a beszélgetés, olvasás, gondolkodás szabadságától, de még sovány falatodat sem tudod lenyelni miatta.

Sokszor vitatkoznak a cellákban, hogy jött létre a lubjankai, s általában minden börtönre érvényes szabályzat: kiszámított kegyetlenségből vagy csak véletlenül lett olyan, amilyen? Én azt hiszem, mind a kettőnek része van benne. Az ébresztőt természetesen a gonosz kitervelés rovására lehet írni, de sok egyéb először csak tisztára mechanikusan bonyolódott le (mint társas életünk számos brutalitása). Később aztán felülről célravezetőnek találták és jóváhagyták. A szolgálatosok reggel nyolckor s este nyolckor váltják egymást, kényelmesebb tehát a szolgálat végén árnyékszékre vinni (napközben egyesével kiengedni többletgondot, elővigyázatot jelent s ezért nem fizetnek). Így van ez a szemüveggel is: miért bajlódjanak velük már ébresztőkor? Majd kiosztják az éjjeli szolgálat átadásakor.

De már halljuk is, hogy osztják őket – nyílnak az ajtók. Meg lehet tudni, hord-e valaki szemüveget a szomszéd cellában (nem szemüveges az a te ügy-társad? No, de azért át nem kopogunk egymásnak, ezt nagyon szigorúan veszik). Behozták már a mieink szemüvegét is. Fasztyenko csak olvasásra használja, de Szuszi állandóan hordja. Már fel is tette, abbahagyja a hunyorgatást. Szarukeretes, egyenes peremű szemüvegétől egyszerre

szigorú, átható lesz a tekintete, éppen így képzeljük el századunk művelt emberének az arcát.

Még a forradalom előtt Pétervárt tanult történelmet és filológiát, bár húsz éven át a független Észtországban lakott, máig megőrizte a legtisztább, kiejtésével sem árulkodó orosz nyelvet. Utólag aztán, már Tartuban jogtudományt végzett. Észt anyanyelvén kívül tud még angolul s németül is. Ezekben az években állandóan figyelemmel kísérte a londoni „Economist” folyóiratot s a német tudományos „Berichte” sorozatot, tanulmányozta különböző országok törvénytárait s alkotmányát – s most itt a mi cellánkban képviseli, méltósággal s tartózkodással, Európát. Észtországban híres ügyvéd volt, s a „kuldsuu” (aranyszájú) névvel tisztelték meg.

Új mozgolódás a folyosón: egy szürkeköpenyes hakapeszi – ép erős fickó, mégsincs a fronton – tálcán öt adag kenyeret s tíz deka cukrot hoz nekünk. „Kotlósunk” ott sürgölődik e kincsek körül, pedig úgyis hiába, mert mindjárt ki fogjuk sorsolni őket (nagy fontossága van mindennek: serclit kap-e valaki, hány darabból tevődik össze az adag, elválik-e a héja a belétől – döntsön csak mindenről a sors![120] – de a kotlós legalább megfogdossa egy kicsit mindegyiket, hátha rátapad a tenyerére néhány kenyér- s cukormolekula.

Ez a négyszázötven gramm keletlen, nedves kenyér, amelynek mocsaras, iszapos tésztája felerészben krumpliból van dagasztva: ez a mi „mankónk”, ez a nap központi eseménye. Kezdődik hát az élet! Kezdődik a nap, lám, csak most kezdődik igazán! Mindenki tele van problémával: Helyesen osztotta-e be tegnap az adagját? Fonállal vágjon-e belőle vagy mohón törjön? Vagy lassacskán csipegesse el? Várja meg a teát vagy őzónnal essen neki? Hagyjon-e vacsorára is vagy csak ebédre? S mennyit? De nemcsak ilyen kicsinyes tépelődést: széles vitát is kelt (mert már a nyelvünk is feloldódott, a kenyér emberré tett bennünket) ez a fontnyi darab a kezünkben, amelyben több a víz, mint a gabona. (Egyébként – magyarázza Fasztyenko – ugyanilyen kenyeret esznek most Moszkva dolgozói is.) Egyáltalán van-e ebben a kenyérben gabona? S milyen pótanyagok vannak lenne? (Minden cellában van valaki, aki szakértője a pótanyagoknak, dehát ki ne evett volna pótanyagokat ezekben az évtizedekben?) kezdődnek a bölcselkedések és az emlékezések. Micsoda fehér kenyeret sütöttek még a húszas években! Ruganyos, likacsos cipókat, a felső héja pirosasbarna, olajosan fénylik, az alsó hamus és szenes a kemence aljától. Ez a kenyér

visszahozhatatlanul eltűnt. Azok, akik a harmincas években születtek, sohasem fogják megtudni, mi az a KENYÉR! – Gyerekek, ez már tilos téma! Megegyeztünk, hogy egy szót sem az evésről.

Megint mozgás a folyosón: hozzák a teát! Egy másik szürkeköpenyes lakli jön a vödrökkel. Kitesszük neki a teáskannákat a folyosóra, ő pedig az orratlan vödörből önt – a kannába és mellé a padlóra. Pedig az egész folyosó fényesre van kefélve, akár egy első osztályú hotelben.[121]

Ezzel megvolt az evés. A két főtt étel pedig egymást követi: egy órakor kapjuk az egyiket, négykor a másikat. Aztán huszonegy órán át csak visszagondolhatsz rájuk. (Ez sem kegyetlenségből van így: a konyhának gyorsan össze kell csapni a főzést, hogy minél előbb elhordja magát.)

Kilenc óra. Reggeli ellenőrzés. Már messziről halljuk, hogy a szokottnál energikusabban verik meg az ajtókat, hangosabban csikorognak a kulcsok – s az egyik emeleti napos tiszt, hadnagy, feszes tartással, szinte díszlépésben bevonul, két lépés után megáll a cella közepén, mi felpattanunk, ő pedig ránk szegezi szigorú pillantását. (Arra emlékezni sem merünk, hogy a politikaiak nem lennének kötelesek felállni.) Számbavételünk nem okoz neki nehézséget, egyetlen pillantással fölmér bennünket, de ez a pillanat jogaink erőpróbája – nekünk ugyanis bizonyos jogaink is, vannak, csakhogy mi nem ismerjük őket, neki pedig kötelessége eltitkolni elölünk. A lubjankai kiképzés egész ereje a tökéletes gépiességben van: nincs arcjáték, nincs hanglejtés, nincs felesleges szó!

Csak ilyen jogainkról tudunk: feliratkozhatunk cipőjavításra, orvosi vizsgálatra. De mikor az orvoshoz hivatnak, abban már nem sok örömed telik, még csak ott vág fejbe ez a lubjankai gépiesség. Az orvos pillantásában nemcsak hogy gondoskodás, de még csak közönséges figyelem sincs. Nem kérdezi: „Mi a panasza?” – mert e mondatban túl sok szó van s hanglejtés nélkül nem lehet kimondani, csak ennyit lök oda: „Panasz?” S ha túl terjengősen kezdesz betegségedről beszélni, félbeszakít: „Értem, elég! Fog? Kihúzni!; Arzént lehet. Kezelni? Nálunk nincs kezelés. (Ez növelné a látogatások számát s valami emberi légkört teremtene.)

A börtönorvos a vizsgálóbíró s hóhér legjobb asszisztense. Mikor a félholtra vert ocsúdni kezd a padlón, az orvos hangját hallja: „Lehet még, a pulzus normális”. A jeges szigorítottban eltöltött ötször huszonnégy óra után az orvos ránéz a dermedt, csupasz testre és így nyilatkozik: „Még lehet!” S ha valaki belehal a verésbe, jelentést ír: a halál oka máj-cyrrhosis, szívbénulás. Ha sürgősen haldoklóhoz hívják egy cellába, neki ugyan nem

sietős. Amelyik orvos pedig nem ilyen, azt nem tűrik meg börtöneinkben. Dr. F. P. Haas nálunk nem sokra vitte volna.

„Kotlósunk” persze jobban tisztában van a jogaival (mint mondja, ő már tizenegy hónapja vizsgálati fogoly, őt már csak nappal szokták kihallgatásra vinni). Most is előlép s föliratkozik kihallgatásra – a börtön igazgatójához. – Hogy-hogy? Az egész Lubjanka igazgatójához? – Igen. S fel is írják. (Este pedig, takarodó után, amikor a vizsgálók már a helyükön vannak, kiszólítják s olyankor mahorkával tér vissza. – Persze kicsit otromba módszer ez, de még nem találtak ki jobbat. Teljesen mikrofonokra térni át ugyancsak költséges volna, meg aztán nem is lehetne lehallgatni egész nap mind a 111 cellát, ki győzné ezt? A kotlósok olcsóbbak, ezért még sokáig fogják használni őket. – Kramerenkónak különben meggyűlik velünk a baja. Néha beleizzad, úgy figyel a beszélgetésünkre, de látni az arcán hogy nem érti.)

Még egy jogunk van: kérvényeket nyújthatunk be. (Ez pótolja sajtó- és gyülekezési szabadságot, amit elvesztettünk, mikor letartóztattak.) A reggeli szolgálatos havonta kétszer megkérdezi: „Ki akar kérvényt írni?” S vonakodás nélkül felír minden jelentkezőt. Napközben aztán kihívnak s bezárnak egy egyes boxba. Bárkinek írhatsz: a Népek Atyjának, a Centrálkomiténék, a Legfelsőbb Tanácsnak, Berija vagy Abakumov miniszternek, az állami vagy a katonai ügyészségnek, a börtönigazgatóságnak, a nyomozó osztálynak; panaszt emelhetsz letartóztatásod miatt, vizsgálóbíród ellen, a börtön parancsnokával szemben! – egyre megy: folyamodványodnak úgysem lesz semmi eredménye, nem csatolják azt semmihez, s a legmagasabb személy, aki el fogja olvasni: saját vizsgálód – csakhogy ezt nincs módodban bebizonyítani. De még valószínűbb, hogy *ő sem olvassa el*, mert azt az égvilágon senki sem tudja elolvasni. Arra a hétszer tíz centiméteres cédulára, amely alig nagyobb, mint amit a reggeli klozetra menéskor nyomnak a kezedbe; azzal a szétálló vagy horogként begörbült tollal; abból a pamatokkal s vizes tintával telt tintatartóból – legfeljebb ennyit kaparhatsz oda: FOLYAMODV…” s máris szétfutnak a betűk a gyalázatos papíron s az „-ÁNY” már bele sem fér ugyanabba a sorba, a tinta pedig átüt a cédula másik felére is.

Ezeken kívül egyéb jogaink is lehetnek még, de a napos hallgat róluk. Úgysem vesztünk vele sokat, hogy nem ismerjük őket.

Az ellenőrzés elvonult, kezdődhet a nap. Kint valahol most érkeznek a kivizsgálók. A vertuháj titkolódzva hívja ki az embert, csak nevének kezdőbetűjét mondja ki (ilyenformán: „Van itt valaki „Szö”-betűs? Van-e „Fö”-betűs?” Vagy így: Van-e „Am”-mal kezdődő?), az illetőnek pedig találékonyságot kell tanúsítania s jelentkeznie áldozatnak. Ezt a szokást a felügyelői tévedések korrigálására vezették be: ha ugyanis olyannak a nevét találja elkiabálni, aki nem ebben a cellában van, megtudjuk egy itt raboskodó nevét. De bármennyire elkülönítenek is bennünket a börtön egészétől, a cellák közti hírszolgálatban nekünk is részünk van. Azáltal ugyanis, hogy egyre több embert akarnak összezsúfolni, kénytelenek keverni a népet, s minden költözködő átviszi új cellájába a régiben felhalmozott egész tapasztalatgyűjteményét. Így aztán mi, akik a harmadik emeleten ülünk, mindent megtudunk az alagsori cellákról, a földszinti boxokról, az első emeleti sötétségről, amelyben a nőket tartják, a kétszintesre épített negyedik emeletről s a, legnagyobb helyiségről, mely ugyancsak a negyedik emeleten van: a 111-esről. Cellánkban a gyermekeknek írogató Bondarin volt az elődöm, aki azelőtt a „női” emeletem valami lengyel újságíróval ült egy cellában, aki azelőtt Paulus tábornokkal ült együtt – tehát mi is tudjuk Paulusról legapróbb részleteket is.

Elmúlik a kihallgatásra idézések veszélyes órája, s akik a cellában maradtak, azok számára hosszú, kellemes, lehetőségekben gazdag s nem túl sok kötelességgel terhes nap van kilátásban. A kötelességek közül havonta kétszer eshet ránk a vaságyak végigpörkölése hegesztőlámpával (a gyufa használatát kategorikusan tiltják a Lubjankában; ha cigarettára akarunk gyújtani, türelmesen „kéredzkednünk” kell feltartott ujjunkkal, mikor éppen les a kukucs s tüzet kérünk a felügyelőtől, – a hegesztőlámpát azonban nyugodtan a kezünkbe adják.) Aztán még valami eshet ránk, ami látszólag jogunk, valójában azonban inkább kötelesség-szaga van: hetenkint egyszer egyesével kihívnak a folyosóra s egy életlen géppel learatják a borostánkat. Továbbá ránk eshet az a kötelesség is, hogy fel kell kefélnünk a cella parkettás padozatát (Z… v mindig kivonja magát ez alól: méltóságán alul van, mint minden munka). Ettől hamar kifulladunk, mert ki vagyunk éhezve; különben miért ne számíthatnánk jogainkhoz ezt a kötelmet, mikor oly vidám s egészséges testmozgás: mezítláb, kefét előre, törzset hátra – megfordítva; előre-hátra, előre-hátra, sose búsulj, pajtás! Tükörfényes parkett! Patyomkin-börtön!

Ráadásul már nem is a régi 67-esünkben szorongunk. Március közepén betettek hozzánk egy hatodikat, de mivel itt nem ismerik az egybeszabott cellapriccset s nem szokás a padlón altatni, egész állományunkat átköltöztették a szépséges 53-asba. (Nagyon tudom ajánlani: aki nem volt még benne, okvetlenül próbálja ki!) Ez nem is cella, hanem főúri lakosztály, amelyet előkelő átutazóknak szántak vendégszobául! A „Rosszija” biztosító társaság[122] is nem kímélte az építési költségeket, s öt méter magas emeleteket húzott fel ezen a szárnyon. (Hej, micsoda négyemeletes priccsekkel teremtettézte volna ki ezt a front-kémelhárító parancsnoka, s úgy belenyomott volna száz embert, mint a pinty!) Hát még az ablak! Akkora, hogy a felügyelő az ablakpárkányról is alig éri el a fortocskát, egyetlen ablakszem egész ablaknak is beillenék egy közönséges lakószobába. Csak a „szájkosár” szegecselt acéllemezei, melyek négyötöd részét befedik ennek az ablaknak, emlékeztetnek, hogy nem palotában vagyunk.

Mostanában azonban derült napokon még e szájkosár fölött is bevetődik hozzánk valahonnan a Lubjanka udvarának katlanából, valamelyik ötödik vagy hatodik emeleti ablaktábláról, a napfény halvány másolata. Olyan ez a fényfolt, mint egy kis élőlény, olyan kedves a szívünknek. Gyengéden figyeljük, mint kúszik a falon, minden mozdulata tele van értelemmel, jelzi napi sétánk közeledését, leperget néhány félórát az ebédre várásból, dél felé aztán eltűnik a szemünk elől.

No, de lássuk lehetőségeinket! Sétára mehetünk! Könyveket olvashatunk! Mesélhetünk egymásnak múltunkról! Figyelhetünk és okulhatunk! Vitatkozhatunk s fejlődhetünk! S mindennek tetejébe még kétfogásos ebédet is kapunk! Kolosszális!

A földszint és az első két emelet számára nem valami jók a séta körülményei a Lubjankában: a rabokat a nyirkos alsó udvarra engedik ki; szűk kútfenék ez börtönépületek gyűrűjében. Ezzel szemben harmadik és negyedik emeleten lévő rabok sasröptetőre mennek: negyedik emelet tetejére. Betonudvar ez; három ember magasságú falakkal; fegyvertelen felügyelő van velünk, de a toronyban géppisztolyos őr áll – valódi levegő vesz körül, valódi ég borul fölénk! „Kezeket hátra! Kettesével indulj! Nincs beszélgetés! Ne maradjanak le!” de elfelejtik megtiltani, hogy felvessük a fejünket! S mi sem természetesebb, mint hogy éppen ezt teszed. S meglátod a Napot, nem visszavert, másodlagos napfényt, hanem az igazit! – magát az

örök, éltető Napot! Esetleg csak a tavaszi felhőkön átszűrődő aranysugarakat.

A tavasz mindenkit boldogsággal kecsegtet, de tízszeres boldogsággal a foglyot. Ó, áprilisi ég! Mit számít, hogy börtönben vagyok? Mint a jelek mutatják, nem lőnek agyon. Ezzel szemben itt okosabb leszek. Sokat megértek itt, ó Ég! Helyre fogom még hozni tévedéseimet – nem „ezek” szemében, hanem Teelőtted, ó Ég! Itt értettem meg hibáimat, s ki fogom küszöbölni őket!

Mint valami szakadék messzi mélyéről, úgy érkeznek hozzánk a Dzerzsinszkij térről az autók tülkölése: egy idegen világ dala. Diadalkürtök harsogása ez talán azoknak, akik ott lenn száguldoznak, innen azonban oly jelentéktelennek tűnik ez az egész nyüzsgés.

A séta mindössze húsz percig tart, de mennyi gonddal jár, mennyi mindenre kell időt szakítani belőle!

Mindenekelőtt érdekes feladat, hogy az oda- s a visszavezető úton tájékozódjék az ember a börtön fekvéséről, hogy hol is vannak ezek a magas udvarok, hogy majd ha egyszer szabad emberként átmégy a téren, tudjad. Az útnak sok fordulója van, ezért azt a módszert eszeltem ki, hogy a cellától kiindulva minden jobbrafordulást plusz egynek s minden balrafordulást mínusz egynek vettem. S bármily gyors tempóban vétették is velünk a kanyarokat, nem erőltettem képzeletemet az út megjegyzésével, csak a végösszeget kellett helyesen megállapítanom. S ha ehhez még útközben valamelyik lépcsőházi kisablakból sikerül megállapítanod a tér fölötti oszlopos tornyocskának támaszkodó lubjankai najádok hátát, s ezzel összeveted a számítás eredményét, akkor majd a cellában is képes leszel orientálódni s tudni fogod, hová néz az ablakotok.

Aztán lélegzeni is kelt a séta alatt, egyszerűen csak lélegzeni s minél intenzívebben!

S ugyancsak a sétán, mikor egyedül vagy a fényes Éggel, kell kiszínezned magad előtt jövendő életedet, melyet többé nem fognak beárnyékolni bűnök s tévedések.

S ugyancsak a séta alatt lehet a legkényelmesebben megbeszélni akár a legveszélyesebb témákat is. Az sem számít, hogy tilos a séta alatt beszélgetni, csak érteni kelt a módját; különben itt lehetsz csak biztos abban, hogy nem hallgat ki sem a kotlós, sem a mikrofon.

Szuszival igyekszünk egy párba kerülni a séta idejére, – igaz hogy a cellában is beszélgetünk, de a lényeget itt szeretjük megtárgyalni.

Barátkozásunk nem ment máról holnapra, csak fokozatosan kerültünk közel egymáshoz, de már sok mindent sikerült közölnie velem. Sok olyasmit megtudtam tőle, ami számomra teljesen új volt, tőle tanultam zúgolódás nélkül, rendületlen nyugalommal viselni azt, ami nem szerepelt terveim között s látszólag kívül esett világosan kirajzolódó életpályámon. Valamiképpen már gyermekkoromban azt vettem a fejembe, hogy az én életemnek csak annyiban van értelme, amennyiben összefonódik az orosz forradalom történetével; ami ezen kívül van, ahhoz nincs is közöm. Mármost a forradalom megértéséhez nincs egyébre szükségem, mint a marxizmusra; ezért ami csak rám ragadt e tanon kívül, mindent lenyestem, elutasítottam magamtól. Most pedig, lám, Szuszival hozott össze a sors, aki egészen más környezetben nevelkedett s aki most elragadtatottan ismerteti velem az ő világát: Észtországot s a demokráciát. S bár korábban meg sem fordult a fejemben, hogy Észtországról is kellene tudnom valamit, az meg még kevésbé, hogy a polgári demokrácia iránt érdeklődjem, most csak hallgatom, hallgatom lelkes beszámolóját e szerény, dolgos kis nép nagyembereiről, függetlenségük húsz esztendejéről, fokozatos és megfontolt újításaikról; megismerem az észt alkotmány alapelveit, melyeket Európa legjobb tapasztalataiból szűrtek le, megtudom, hogy dolgozta ki törvényeiket a száztagú egykamarás parlament, s bár nem tudnám okát adni, de mindez nagyon kezd nekem tetszeni s úgy elraktározódni bennem, mint aminek még hasznát vehetem.[123] Buzgón ismerkedem viharos történelmükkel: az apró észt üllő történetével, melyet mindjárt az elején két kalapács: a teuton és a szláv pöröly közé vetett a sors. Sorozatosan mérték rá a csapásokat, hol keletről, hol nyugatról, – úgy látszott, soha vége nem lesz sok megpróbáltatásnak; valóban nincs vége napjainkban sem. Tudjuk (ugyan, dehogy tudjuk), hogyan akartuk lerohanni őket 18-ban, csakhogy nem hagyták magukat. Jugyenyics fehér tábornok a „csud” fajt utálta bennük; mi vörösök pedig „fehér banditáknak” tiszteltük őket, mert az észt gimnazisták önkéntesekként harcoltak ellenünk. Aztán lecsaptunk rájuk 1940-ben, 41-ben és 44-ben; az észt hazafiak egy részét az orosz, más részét a német hadsereg hurcolta el, sokan pedig szétszéledtek a világban. A régi tallini értelmiség ekkor elérkezettnek látta az időt arra, hogy kitörjön a boszorkánykörből, önállóságot biztosítson az észt népnek, hogy saját törvényei szerint élhessen (miniszterelnökük, mondjuk Tief lett volna, a népművelési miniszter; mondjuk Szuszi). De sem Churchill, sem Roosevelt nem törődött velük, annál jobban törődött velük a „Jóska bácsi”.

Alighogy bevonultak csapataink, néhány éj leforgása alatt összeszedték ezeket az álmodozókat s a tallini főhadiszállásra vitték őket. Jelenleg tizenöten ülnek a moszkvai Lubjankában, különböző cellákba elosztva s az 58:2 cikkely alapján azzal vádolják őket, hogy önkormányzatra törekedtek.

A sétáról a cellába való visszatérés mindig felér egy kis letartóztatással. Sétáról visszatérve még a mi dísz-cellánkban is fülledtnek érezzük a levegőt. S jó volna valamit harapni is így, séta után, de ne, ne, ne is gondoljunk erre! Kellemetlen, ha valaki azok közül, akik csomagot kaptak, alkalmatlan időben tapintatlanul előszedi a kaját falatozni kezd. No, de semmi, gyakoroljuk az önfegyelmet. Az is kellemetlen, ha az éppen kezedben lévő könyv szerzője csal lépre s aprólékosan elcsámcsog egy-egy ebéd felett – félre az ilyen könyvvel Félre Gogollal! Félre Csehovval is! – túl sok a kajálás! „Nem volt étvágya, de azért megevett (a kurafi!) egy adag borjúsültet és sört ivott rá”. Lelkibb olvasmányt nekünk! Dosztojevszkij, ez kell a fogolynak! De lám, ez meg tőle való: „A gyerekek éheztek, már napok óta nem láttak egyebet kenyérnél és *kolbásznál*”.

A Lubjanka ékessége: könyvtára. Igaz, hogy a könyvtárosnő visszataszító – fehérbőrű vénkisasszony, nagydarab, mint egy ló, s mindent elkövet, hogy csúnya legyen: az arca úgy ki van meszelve, hogy egy bábú merev maszkjára emlékeztet, ajkai lilák s kitépdesett szemöldöke fekete. (No, ami azt illeti, ez az ő dolga, de nekünk jobban tetszene, ha egy csinibaba jönne közénk, – talán szántszándékkal rendezte így a Lubjanka igazgatója.) De láss csodát! Amikor tíznaponként bejön a könyvekért, felveszi rendeléseinket! A szokásos lubjankai lélektelen gépiességgel hallgat meg bennünket, úgy hogy azt sem tudjuk, hallotta-e, milyen nevekét s címeket mondtunk be s hogy egyáltalán figyel-e szavainkra. Miután kivonult, a várakozás izgatott, boldog óráit éljük át. Ez órák alatt átlapozzák s ellenőrzik a leadott könyveket, azt keresik, nem hagytunk-e bennük szúrásokat vagy pontokat némely betű alatt (ismert módja a börtönön belüli levélváltásnak), vagy hogy nem húztuk-e alá körömmel azt, ami megnyerte tetszésünket. Izgulunk, bár semmi ilyet nem követtünk el, hogy egyszer csak jönnek s azt mondják, hogy pontokat fedeztek fel, s minthogy mindig nekik van igazuk s bizonyítékokra nincs szükség, három hónapra megvonják tőlünk a könyveket s még jó, ha nem teszik szigorítottba az egész cellát. Ezek a hónapok börtönéletünk fénykora, mielőtt elmerülnénk a lágerélet mocsarában, nagyon bántana, ha könyv nélkül maradnánk. De

nemcsak félelem: repeső öröm is ez a várakozás, mint ifjúkorunkban vártuk a választ egy-egy szerelmes levélre: jön-e, nem jön-e s vajon milyen lesz?

Végre megjönnek a könyvek s meghatározzák a következő tíz napot: hogy a könyveket bújjuk-e elsősorban, vagy ha szemetet szúrtak, beszélgetéssel fogjuk-e inkább tölteni az időt. Mindig annyi könyvet hoznak, ahány fő van a cellában – kenyérosztóhoz illő számítás ez, nem pedig könyvtároshoz: egynek egyet, hatnak hatot. A népes cellák járnak jól.

Az öreglány néha csodaképpen eleget tesz kívánságainknak! De még ha nem veszi is figyelembe őket, akkor is érdekes zsákmányhoz juthatunk. Mert a Nagy Lubjanka könyvtára egyedülálló a maga nemében. Valószínűleg elkobzott magánkönyvtárak anyagát halmozták fel itt; azok a könyvbarátok, akik összegyűjtötték ezt az anyagot, már visszaadták lelküket Teremtőjüknek. S ami a lényeg: bár évtizedek óta tisztogatják szerte az országban, kasztrálják a könyvtárakat, az állambiztonság elfelejtett kutatni saját kebelében s itt, magában az oroszlánbarlangban Zamjatyint, Pilnyakot, Pantyelejmont, Romanovot olvashatta az ember s a teljes Mereskovszkij kiadás bármelyik kötetét. (Egyesek viccelődtek, hogy minket már dögrovásra tettek, azért tűrik, hogy tiltott irodalmát olvassunk. Magam részéről úgy hiszem, hogy a lubjankai könyvtárosoknak fogalmuk sem volt, mit adnak a kezünkbe, szóval hogy trehányság s műveletlenség a dolog háttere.)

Az ebéd előtti órákban szenvedélyes olvasás folyik. De egy mondattól úgy begerjedhetsz, hogy felugrasz s rohangálsz ablaktól ajtóig meg vissza. Mindenképpen meg kell mutatnod valakinek, mit olvastál s mi következik abból, s máris benne vagytok a legnagyobb vitában. Ez az idő volt a szenvedélyes viták ideje is.

Sokszor összeakasztottuk a tengelyt Jurij Je… – vel.

*

Azon a márciusi reggelen, amikor mind az ötünket átrakták az 53-as cellába, egy hatodikat is tettek be hozzánk.

Úgy jött be szinte, mint önmaga árnyéka, cipője sem koppant a padlón bejött s mint aki nem bízik benne, hogy meg tud állni a saját lábán, nekidőlt az ajtófélfának. A cellában már eloltották a lámpát, reggeli homály volt a helyiségben, a jövevény mégsem nyitotta ki egészen a szemét, csak hunyorgott. És hallgatott.

Katonazubbonyának és nadrágjának szövetéből nem tudtuk eldönteni, hová tegyük: a szovjet, a német vagy a lengyel hadsereghez tartozik-e. Arca hosszúkás volt, nem mutatott oroszra. S milyen sovány! És soványsága mellett milyen magas!

Kérdezgettük oroszul – nem felelt. Szuszi németül kérdezte – nem felelt. Fasztyenko franciául, angolul – nem felelt. Csak lassan, nagyon lassan jelent meg valami mosolyféle az elgyötört, sárga arcán, mely inkább holt volt, mint eleven – életemben nem láttam ehhez hasonlítható mosolyt.

– „E-emberek…" – dadogta erőtlenül, mint aki ájulásból tér magához, vagy mint aki egész éjjel a kivégzésére várt. S kinyújtotta gyenge, elvékonyodott kezét. Egy rongyból kötött batyu volt ebben a kézben. „Kotlósunk"[124] rögtön felfogta ennek jelentőségét, rávetette magát a batyura, szétteregette az asztalon: vagy kétszáz gramm szálas dohány volt benne – s máris egy akkora cigarettát kezdett sodorni magának, hogy négynek is beillett volna.

Így jelent meg nálunk Jurij Nyikolajevics Je., miután három hetet töltött egy alagsori boxban.

Országszerte ismert dal volt 1929-ből, a KVZsD-konfliktus korából a következő:

„Acélos mellel söpörve az ellent
Állnak a vártán a huszonhetesek!"

Ennek a még a polgárháború alatt szervezett huszonhetes gyalogoshadosztálynak a tüzérségét egy cári tiszt vezényelte: Nyikolaj Je. (emlékeztem erre a névre: tüzérségi tankönyvünk szerzői közt láttam). Feleségével, elválhatatlan társával több ízben is átkelt a Volgán és az Urálon, hol keleti, hol nyugati irányban, egy lakásnak berendezett vasúti kocsiban. Ebben töltötte életének első éveit fiuk is, Jurij, aki 1917-ben született, a „forradalom ikertestvéreként".

De ez régen volt; később az apa Leningrádban telepedett le, az Akadémiára került, jólétben, főúri módon élt, fia pedig törzstiszti iskolát végzett. A finn háború idején Jurij égett a vágytól, hogy a hazáért harcolhasson, ezért apja barátai beszervezték őt a vezérkarhoz adjutánsnak. Jurijnak ugyan sohasem kellett kúszva megközelítenie a finn géppuskafészkeket, csapdába sem esett mint felderítő, s a hóhoz sem fagyott hozzá a mesterlövészek golyói elől – de azért csak kijárt neki egy

Vörös Zászló érdemrend s nem is akármilyen, csak úgy feszült a gimnasztyorkán! Abban a szent meggyőződésben tért haza a finn háborúból, hogy egy igazságos háborúban szerzett hervadhatatlan érdemeket.

A következő háborút azonban nem úszta meg ilyen simán. Az üteg, melynek parancsnoka volt, az ellenség gyűrűjében találta magát Lugánál. A szerte csatangoló katonákat összefogdosták s hadifogságba vitték a németek. Jurij egy tiszti koncentrációs táborba jutott Vilno közelében.

Mindenki életében van egy olyan esemény, amely döntően meghatározza az egész embert: sorsát, elveit, érzelmeit. Az a két év, melyet e táborban töltött, egész lényélcről kiforgatta Jurijt. Hogy mi volt ez a láger, azt nem lehet szépíteni szóvirágokkal, sem megkerülni csűrés-csavarással: ebben a táborban csak meghalni lehetett, aki pedig nem halt meg, annak le kellett vonnia bizonyos következtetéseket.

Túlélhették a lágert a „rendfenntartók”, a láger kebelbeli rendőrei, akiket a foglyok közül toboroztak. Jurij persze nem állt be rendőrnek. Túlélhették aztán a szakácsok is, továbbá a tolmácsok – ilyeneket kerestek is. Bár nagyon otthon volt a német társalgási nyelvben, Jurij ezt titokban tartotta. Tudta, hogy a tolmácsot övéi elárulására kényszerítik. Aztán elodázhatta a halált az is, aki sírásónak jelentkezett, de erre a munkára akadtak nála erősebbek s ügyesebbek is. Jurij azt mondta be, hogy ő művész. Valóban, sokoldalú otthoni neveltetéséhez festő-leckék is tartoztak; Jura meglehetősen jól festett olajjal s csak azért nem ment annak idején festőiskolára, mert eleget akart tenni apja óhajának, akire nagyon büszke volt.

Egy másik, idős festőművésszel együtt (sajnálom, hogy nem emlékszem a nevére) a barakk egyik elkülönített zugában helyezték el őket; ott festegetett Jurij, persze ingyen, a német parancsnokok megrendelésére – az egyiknek „Nero lakomáját”, a másiknak „az elfek körtáncát”, s ennek fejében enni adtak neki. Az a lőre, aminek a kedvéért a hadifogoly tisztek már reggel hatkor beálltak a sorba csajkáikkal, miközben a rendfenntartók bottal verték őket, a szakácsok pedig a merőkanállal, az a lőre nem volt elég az emberi élet fenntartására. Jurij esténként fülkéje ablakából gyönyörködhetett abban a páratlan látványban, amelyért magáért érdemes lett volna az ecset művészévé válnia: a mocsári rét fölött Esti köd lebeg, a szögesdróttal övezett réten sűrűn lobognak a tábortüzek, körülöttük – egykori orosz tisztek, ma: vadállati külsejű élőlények, akik döglött lovalt

csontjain rágódnak, krumplihéjból lepényt sütnek, dohány helyett trágyát szívnak s valamennyien el vannak tetvesedve. Még nem hulltak el mind ezek a kétlábú teremtmények; még nem vesztették el mindannyian a tagolt beszéd képességét, s látni a tábortűz fényénél, hogy ha kicsit késve is, kigyúl néha arcukon az értelem, különben mindenben a neandervölgyiekre emlékeztetnek.

Keserű, keserű üröm! Az az élet, melyet itt őrizget, megszűnt már pusztán önmagáért kedves lenni Jurij számára. Nem abból a fajtából való ő, aki könnyen kiegyezik, gyorsan felejt. Nem, ha ezt túléli, kötelessége levonni a következtetéseket.

Azzal már tisztában van, hegy ez nem a németek lelkén szárad, legalábbis nem csak a németekén; hogy annyi nemzetből való hadifoglyok közt egyedül a szovjet hadifoglyok élnek, haldokolnak így, hogy náluk rosszabb helyzetben egy nemzet sincs. Még a lengyelek, még a jugoszlávok is tűrhetőbb viszonyok közt élnek, az angolokat és a norvégokat pedig elárasztják a Nemzetközi Vöröskereszt küldeményeivel, hazai csomagokkal, azok fel sem szokták venni a németektől kiutalt fejadagot. Ahol egymás mellett vannak a lágerok a szövetséges nemzetekből való foglyok könyörületből néha átdobnak valamit a mieinknek, ezek pedig úgy vetik rá magukat, mint a kutyafalka a csontra.

A háború egész terhét az oroszok viselik, mégis erre a sorsra jutottak. Hogy lehet ez?

Lassanként innen is onnan is érkezik egy-egy felvilágosítás: a szovjet nem ismeri el a régi Oroszország aláírását a hadifoglyokról szóló Hágai Egyezményen; azaz nem vállal semmi kötelezettséget a hadifoglyokkal való bánásmódot illetően és nem tart igényt övéi védelmére sem, akik hadifogságba estek.[125] A Szovjet nem ismeri el a nemzetközi Vöröskeresztet. A Szovjet nem ismeri el azokat, akik tegnap még katonái voltak, s nincs szándékában támogatni őket a hadifogságban.

Így hűl inog a szíve Október lelkes ikertestvér érzek. Ott a barakk fülkéjében győzködnek, vitatkoznak: Jurij és az öreg művész. (Jurijhoz nem könnyű hozzáférni, Jurij ellenszegül, de az öreg művész porban hántja le védőburkait). Hol a hiba? – Sztálin? De nem túlzás-e mindent Sztálin nyakába varrni? Rövidek ám az ő kezei is! Aki csak félkövetkeztetést vont le, az egyáltalán nem vont le semmit. Hát a többiek? Azok ott Sztálin körül s alatt s mindenütt az országban, általában azok, akiknek a Haza átengedte, hogy beszéljenek helyette?

S ha anyánk eladott bennünket a cigányoknak – ej, dehogy, még rosszabb: odavetett bennünket a kutyáknak, – belenyugodjunk-e? Anyánk marad-e ő annak ellenére? S ha a feleség bűntanyákra jár, köt-e hozzá még a hűség? S Haza-e az olyan haza, mely cserbenhagyja katonáit?

…Hogy tótágast áll most Jurijban minden eszme s érzés! Rajongott az apjáért – most elátkozza! Most látja be először, hogy apja tulajdonképpen megszegte annak a hadseregnek tett esküjét, mely őt magasra emelte, megszegte, hogy segítsen megalapítani egy rendszert, mely íme, most a saját katonáit is elárulta. S miért kötné Jurijt az az eskü, melyet ennek az áruló rendszernek tett?

Amikor 1943 tavaszán megjelentek a lágerban a „fehér-orosz légiók" első toborzói, voltak, akik azért csaptak fel, hogy az éhhaláltól megmeneküljenek, Je. azonban elszántan s tudatosan ment el velük. De nem sokáig tartott ki a légiónál: ha már lehúzták a bőröd, ne sajnáld a gyapjadat! Jurij most már nem titkolta kitűnő német nyelvtudását, s egy német főember maga mellé is vette őt, Jurij lett a jobbkeze. A kasseli születésű német egy kémkiképző iskola szervezésére kapott megbízást, amolyan gyorstalpaló, hadi tanfolyamokat kellett beindítania. Így jutott Jurij a lejlőre; nem láthatta előre, mi mindennel kell megalkudnia. A. haza felszabadításának vágya fűtötte – s kémek kiképzésére fogták be. Dehát a németeknek is megvoltak a maguk tervei. Hol itt a határ? Meddig mehet el az ember? Melyik az a pillanat, amikor nemet kell mondani? Jurijból a német hadsereg hadnagya lett. Német egyenruhában utazgatott most Németországban, járt Berlinben is, érintkezett orosz emigráns-körökkel. Olvasta Bunyint, Nabokovot, Aldanovot, Amfiteatrovot – ezek addig hozzáférhetetlenek voltak számára. Jurij azt várta, hogy ezeknél az íróknál, hogy Bunyinnál minden lapon vérkönnyeket sírnak Oroszország sebei. S mit talált ehelyett? Mire pazarolták a felbecsülhetetlen szabadságot? Megint csak a női test, a szenvedélyek sodrása, a naplementék, arisztokratikus fejecskék szépsége, porlepte korok anekdotái, – úgy írtak, mintha sohasem lett volna forradalom Oroszországban, vagy túlságosan is hozzáférhetetlen volna számukra ahhoz, hogy véleményt mondjanak róla. Ráhagyták az orosz ifjúságra az élet értelmének keresését. Így hányódott Jurij, habzsolva a látnivalókat s az ismereteket, közben pedig ősi orosz szokás szerint egyre gyakrabban s egyre mélyebben mártotta meg lelke zűrzavarait az alkoholban.

Milyen volt hát az a kémiskola? Persze nem igazi, ettől messze volt. Hat hónap alatt csak az ejtőernyő használatát, a robbanástechnikát s a rádióadást

sajátíthatták el. A németek nem is nagyon bíztak bennük. Az ő bevetésük már a bizalom inflációját jelentette. A félig holt, reménytelenül magukra hagyott orosz hadifoglyok számára pedig ezek az iskolák jó megoldásnak bizonyultak, Jurij véleménye szerint is: a fiúk itt felerősödtek, új, meleg ruhákba öltöztek, s még a zsebüket is teletömték szovjet pénzzel. A tanulók (s a tanítók is) csak színlelték, hogy minden úgy lesz: hogy ők majd szovjet földön fognak kémkedni, kijelölt objektumokat robbantani, titkos hullámon érintkezni a németekkel, hogy a végén visszatérjenek Németországba. Valójában csak a halálból s a fogságból kerestek kiutat ezeken az iskolákon keresztül; életben akartak maradni, de nem azon az áron, hogy honfitársaikra tüzeljenek a fronton.[126] Miután átdobták őket, a továbbiakban szabad választásuk volt, ki-ki jelleme s lelkiismerete szerint járhatott el. A dinamitot és a rádióadót mindjárt az elején eldobták valamennyien. Csak az volt a kérdés, azonnal megadják-e magukat a hatóságoknak (mint az én pisze „spionom” a hadsereg kémelhárítójánál), vagy előbb eligyák, elszórakozzák az ajándékpénzt. Csak vissza nem tért egy sem, soha senki át nem ment a fronton németekhez.

Közvetlenül újév, 1945 előtt azonban váratlanul mégis visszatért egy hetyke fickó s jelentette, hogy végrehajtotta a feladatat. (Tessék ellenőrizni!) Szokatlan dolog volt ez. A német parancsnok biztosra vette, hogy a *szmers* küldte és agyon akarta lövetni. Ez a sorsa a lelkiismeretes kémnek! Jurij azonban a sarkára állt: ellenkezőleg, meg kell jutalmazni, példának állítani a tanfolyam elé! A visszatért kém pedig meghívta Jurijt egy literre és már nekivörösödve áthajolt az asztalon s így szólt: „Jurij Nyikolajevics! A szovjet parancsnokság bocsánatot ígér önnek, ha azonnal hazajön s átáll hozzánk.”

Jurij megremegett. Valami meleg áramot érzett már rég elkérgesedett s mindentől elszakadt szívében. A Haza?… Átkozott és igazságtalan, de még így is, még mindig drága! S megbocsátás?… Hazamehet a családjához? Végigsétálhat a Kamenno-osztrovszkin? Hát hiszen oroszok volnánk, vagy mi? Ti megbocsátotok, mi hazatérünk s milyen jól, is leszünk ezután!… Az a másfél év, mióta kijött lágerből, nem hozott boldogságot Jurij számára. Nem bánt meg semmit, de nem is látott jövőt maga előtt. És ha néha magához hasonló bűntudat nélküli oroszokkal összedugták a fejüket a vodka felett, mindnyájan ugyanazt érezték: nincs talaj a lábuk alán, életük valamiképpen nem igazi élet. A németek a maguk érdekei szerint rángatják őket. Most, hogy már kétséget kizáróan elvesztették a háborút, Jurij

számára mégiscsak nyílt valami lehetőség: főnöke szerette s közölte vele, hogy Spanyolországban van egy tartalék birtoka, ahová együtt elszelelhetnének, ha füstbe száll a birodalom. Most pedig ez a részeg honfitárs hajol feléje az asztal fölött és élete kockáztatásával intézi hozzá ezeket a szavakat: „Jurij Nyikolajevics! A Szovjet Hadvezetés értékeli az ön tapasztalatait és tudását: adatokat akar kapni öntől a német kémszolgálat szervezetéről…”

Je. két hétig kétség s remény közt ingadozott. Amikor azonban a szovjet csapatok átkeltek a Visztulán, s a kémiskolát is mélyebben a front mögé kellett vonni, Jurij beterelte az egész iskolát egy csendes lengyel gazdaságba, felsorakoztatta a fiúkat s közölte velük: „Átmegyek a szovjet oldalra. Kinek-kinek szabad választást adok a cselekvésre!” Akkor ezek a gyász-spionok, ezek a sárgacsőrűek, akik egy órája még a legnagyobb odaadást színlelték a német Reich iránt, lelkesen felordítottak: „Hurrá-á! Mi i-is!” (Ezt a „hurrát” jövendő kényszermunkájukra kiáltották…)

A kémiskola tehát teljes állományában elrejtőzött, így várva meg a szovjet tankokat, melyek nyomában a *szmers* is megérkezett. Jurij nem látta többé a fiait. Öt külön. vették s tíz napon keresztül nyaggatták, elmondatták vele az iskola egész történetét, kérdezgették a tananyag s a diverzáns feladatok felől. Ő pedig komolyan vette, hogy „tapasztalataira s tudására” kíváncsiak. Már az is szóba került, hogy visszatérhet otthonába, hozzátartozóihoz.

Csak a Lubjankában jött rá, hogy még Salamancában is közelebb volna kedves Névájához…. Agyonlövés várt rá, vagy börtön, semmivel sem kevesebb húsz évnél.

Így megy lépre az ember, aki a hazai táj füstje után megy… Ahogy a fájós fog meg nem szűnik sajogni, míg el nem ölik benne az ideget, körülbelül úgy nem szűnünk meg mi sem sajogni, vágyódni a haza után, míg csak arzént nem nyelünk. Az Odisszea lótuszevői ismertek valami lótuszt erre a célra…

Jurij mindössze három hetet töltött a cellánkban. E három hét alatt szünet nélkül vitatkoztunk egymással. Én azt mondtam, hogy forradalmunk nagyszerű és igazságos volt, csak 1923-ban torzult el. Ő szánakozva nézett rám s összepréselte ideges ajkait: mielőtt forradalmat csinálnánk, először ki kellene irtani az országból a poloskákat! (Ebben furcsa módón egyetértettek Fasztyenkóval, bár oly ellentétes pólusokról indultak el.) Én azt mondtam, hogy sokáig csupa magasztos célkitűzésű, áldozatos lelkű férfiú intézte

országunk ügyeit. Ő azt felelte, hogy azok mind, már a kezdet kezdetén Sztálin fajtájából valók voltak. (Abban, hogy Sztálin bandita, nem volt köztünk véleménykülönbség.) Akkor Gorkijt említettem: micsoda ész! mily érett, biztos látásmód! micsoda nagy művész! Jurij így vágott vissza: jelentéktelen, végtelenül unalmas személy! Maga találta ki magát s úgy találta ki hőseit is, minden könyve kiagyalt, elejétől végig. Lev Tolsztoj, az igen! Ő az orosz irodalom cárja!

E mindennapos viták következtében, melyek fiatal korunkhoz illően hevesek voltak, nem tudtunk igazán felmelegedni egymás iránt s több tulajdonságot értékelni egymásban, mint amennyit kifogásoltunk.

Mióta elvitték a cellánkból, nem hallottam róla, bármennyit kérdeztem is utána; senki sem ült vele a Butirkában, senki sem találkozott vele a továbbító lágerokban. A vlaszovisták mind nyomtalanul eltűntek, még a közemberek is, nagyon valószínű, hogy a föld alá, vagy valahová észak pusztáira, ahonnan máig sem kaptak elbocsátó levelet. Jurij Je. esete azonban még e szerencsétlensorsúak közt is a kirívóbbak közé tartozott.

*

Végre megjött a lubjankai ebéd! Már messziről hallottuk a vidám csörömpölést a folyosón, aztán mint egy vendéglőben, mindenkinek külön tálcán két alumíniumtányért hoznak be (nem börtöni kistálat!): egyikben egy merőkanálnyi leves, a másikban egy merőkanálnyi híg, zsírtalan kása van.

A kezdeti izgalmak közepett semmi sem akar lemenni a vizsgálati fogoly torkán, több napon át még a kenyérhez sem nyúl s nem tudja, hova tegye. Lassanként azonban visszatér az étvágya, majd az állandó éhségállapotába jut, mely féktelen mohóságba is átcsaphat. Később, ha sikerül erőt vennie magán, összeszűkül a gyomra, alkalmazkodik a fösvény adagokhoz, s szinte már be is éri az itteni nyomorúságos koszttal. Ehhez persze önnevelésre van szükség; le kell szokni arról, hogy az ember azt lesse, ki eszik még valamit, ki kell zárni az evésről való nagyon is veszélyes beszélgetéseket s amennyire lehetséges, fel kell emelkedni a magasabb szférákba. A Lubjankában ez annál is könnyebb, mivel ebéd után kétórás „fekvő-kúrát” engedélyeznek – csudára szanatóriumi ez is! Heverünk, háttal a kukucsnak, a látszat kedvéért egy könyvet tartunk kinyitva magunk előtt és szunyókálunk. Az alvás ugyan meg van tiltva, és a felügyelők jól látják, ha sokáig nem fordítjuk el a lapot, de ezekben az órákban rendszerint nem

kopognak ránk. (E humánus eljárásnak magyarázata, hogy akiknek nincs részük ebből az alvásból, azok akkor éppen nappali kihallgatáson vannak. A nyakaskodók, akik nem akarják aláírni a jegyzőkönyvet, így annál erősebbnek érzik a kontrasztot: mikor bejönnek, éppen lejár a pihenés órája.)

Pedig az álom a legjobb orvosság az éhség és a lelki gyötrelme ellen: olyankor a szervezet nem nyugtalankodik, az agy nem számolja újra meg újra azokat a hibákat, amelyeket az ember elkövetett.

De már hozzák is a vacsorát: még egy merőkanálnyi kását. Az élet sietősen rakja ki eléd adományait. Most aztán a takarodóig hátralevő öt-hat órában egy falatot sem vehetsz a szádba. De ez nem olyan borzasztód könnyű megszokni, hogy az ember semmit se egyék esténként – a katonaorvosok régtől tudják ezt, s a tartalékos ezredeknél egyáltalában nem adnak vacsorát.

Majd az esti klozetolás ideje is eljön, meglehet, ez volt az, amire a leghőbb vággyal gondoltál a nap folyamán. Micsoda megkönnyebbülés, hogy megváltozik egy csapásra az egész világ! Hogy leegyszerűsödnek a világrengető problémák – ugye tapasztaltad?

Ó, ti súlytalan lubjankai esték! (Persze csak akkor súlytalanok, ha nem vár rád éjszakai kihallgatás.) Súlytalan a test is, az a kis kása csak épp annyira eléghette ki, hogy a lélek ne érezze terhes követelődzését. Micsoda könnyűek, szabadok a gondolataink! Mintha a Sínai-hegy ormaira ragadott volna bennünket a Lélek s ott lángok közt jelenne meg nekünk az Igazság! Nemde Puskin is erről álmodozott:

„Szomjazlak, élet, gondolkodás, szenvedés”?

Mi pedig szenvedünk is, gondolkodunk is, egyéb tartalma nincs is életünknek. S tulajdonképpen milyen könnyű is volt elérni ezt az ideált!

Persze esténként is vitatkozunk, abbahagyjuk a sakkjátszmát Szuszival, félretesszük a könyvet. A leghevesebben megint csak Je. – vel akaszkodunk össze, mert minden téma tele van robbanóanyaggal, például hogy ki nyeri meg a háborút. Közben bejön a felügyelő s szó nélkül, kifejezéstelen arccal leereszti az ablakon a sötétkék légoltalmi rolót. Ott a második függöny mögött ekkor kezdődnek az üdvlövés-sorozatok a moszkvai alkonyatban. Nem látjuk a lövések villanásait az égen, nem látjuk Európa térképét sem, de megpróbáljuk magunk elé képzelni s kitalálni, milyen városokat foglaltunk el. Jurijt különösen felizgatják ezek a lövések. Mintegy a sorsot szuggerálva, hogy az javítsa ki a hibákat, melyeket ő elkövetett, erősítgeti,

hogy a háború egyáltalán nem fejeződik be, hagy most a Vörös Hadsereg s az angol-amerikai erők esnek majd agymásnak, s még csak kezdődik az igazi háború. Ez a jóslat mohó érdeklődést kelt a cellában. Aztán hogy végződik ez az új háború? Jurij azt állítja, hogy félkézzel szétzúzzák a Vörös Hadsereget (s mi akkor, persze kiszabadulunk? vagy agyonlőnek bennünket?). Én ellentmondok vitánk különösen szenvedélyessé fajul. Ő azzal érvel, hogy hadaink ki vannak merülve, ki vannak vérezve, alaposan el vannak gyengülve, s ami a lényeg: a szövetségesek ellen már nem fognak akkora elszántsággal harcolni. Én azokra a csapategységekre hivatkozva, melyeket ismerek, azt állítom, hogy hadseregünk nincs is annyira kimerülve, amellett most sokkal tapasztaltabb, mint régebben volt, sem erőben sem elszántságban nincs hiány, s konfliktus esetén sokkal biztosabban kikészíti a szövetségeseket, mint a németeket. – Soha! – kiabálja (suttogva) Jurij. – Hát az Ardennek? – kiáltom (ugyancsak suttogva). Fasztyenko közbelép s kinevet bennünket, hogy fogalmunk sincs arról, milyen a Nyugat, s hogy jelenleg nincs az erő, mely rávehetné a szövetségeseket, hogy ellenünk fordítsák a fegyvert.

Este valahogy még sincs akkora vitatkozó kedvünk, inkább hallgatnánk valami érdekeset, valami csillapítót, s szívesen elbeszélgetünk közös egyetértésben.

E kedvenc társalgási téma a börtönben a régi börtöni szokások felelevenítése, hogy milyen is volt régen „ülni”. Most jön kapóra, hogy Fasztyenko éppen nálunk van: első kézből juthatunk hozzá ilyen tudósításokhoz. Ránk az gyakorolta a legnagyobb hatást, hogy azelőtt becsület és dicsőség dolga volt politikai fogolynak lenni, hogy nemcsak testszerinti rokonaik nem tagadták meg őket, hanem ismeretlen lányok keresték fel őket a börtönben s menyasszonyuknak adták ki magukat, hogy találkozhassanak velük. S, ahhoz mit szóljunk, hogy régebben ünnepek előtt általános szokás volt csomagokat küldeni be a foglyoknak? Oroszországban senki sem mondott búcsút a nagyböjtnek anélkül, hogy ne vitt volna adományokat a közös börtönkonyhára az ismeretlen foglyok részére. Vittek karácsonyi sonkát, lepényt, pirogot, pászkát. Még a legszegényebb anyóka is vitt vagy tíz darab festett tojást s könnyebb lett tőle a lelke. Istenem, hová lett a régi orosz jószívűség? Az *öntudatosság* lépett a helyébe. Oly drasztikusan s jóvátehetetlenül megfélemlítették népünket, hogy végképp leszokott arról, hogy mások szenvedésével is törődjék. Ezért oly elképzelhetetlen s groteszk ma az ilyesmi. Ha most egy munkahelyen azt

javasolnád, hogy az ünnepek előtt rendezzenek gyűjtést a helybeli börtön foglyai részére, – ezt úgy fognák fel szinte mint szovjetellenes mozgalmat! Lám, ennyire elvadultunk!

Pedig mennyit jelentettek a foglyoknak azok az ünnepekre beküldött ajándékok! Nemcsak a jóízű ételek, nem! Szívmelengetőbb volt az az érzés, hogy a kintiek gondoltak rád, törődnek veled.

Fasztyenko arról is mesél, hogy még a szovjet érában is létezett politikai Vöröskereszt – ezt azonban már sehogysem tudjuk elhinni, az ilyesmi mégiscsak hallatlan volna. De ő tudja, hogy például Je. P. Peskova (Gorkij felesége), kihasználva személyes bántatlanságát külföldre szokott utazni pénzt gyűjteni (nálunk ugyan össze nem szedte volna!) – a pénzen aztán itthon vásároltak élelmiszert azoknak a politikaiaknak, akiknek nem voltak hozzátartozóik. Minden politikainak? – No, nem mindnek – javítja ki magát Fasztyenko – a „káereknek" azaz az ellenforradalmároknak nem (tehát sem mérnököknek sem a papoknak), csak a volt politikai pártok tagjainak. Ahá, szóval innen fúj a szél!… Különben a Vöröskeresztet is majdnem teljes egészében leültették, Peskovát persze nem…

Még egy téma van, amiről szívesen beszélsz esténként, persze ha nem vár rád éppen kihallgatás: a kiszabadulásról. Igen, mondják, olyan csodálatos esetek is előfordulnak, hogy némelyeket szabad lábra helyeznek. Nálunk is csak hívják ám egyszer Z… v-ot „holmijával együtt" – csak nem eresztik ki máris? A vizsgálat nem érhetett véget ilyen hamar! (Tíz nap múlva visszajött: kirándultatták Lefortovóba. Ott nyilván sürgős lett neki, hogy *aláírjon*, s most visszatették hozzánk.) Hallgass ide, ha téged egyszer kieresztenek hisz magad mondod, hogy szóra sem érdemes az „ügyed" – akkor ígérd meg, hogy elmégy a feleségemhez, s ennek bizonyságául legyen a legközelebbi csomagomban, mondjuk, két alma… – Nem kap most almát seholsem. – Akkor három perec. – Az is megesne hogy perec sincs Moszkvában. – No jó, akkor négy krumpli! (Ebben megegyeznek, s N-et valóban elviszik „holmistul", M pedig négy krumplit kap a csomagjában. Elképesztő! Bámulatos! Őt kieresztették, pedig neki sokkal komolyabb az ügye, mint az enyém, – szóval talán engem is hamarosan…? Pedig csak szétnyomódott M feleségének a szatyrában az ötödik krumpli, N pedig már talán útba van Kolima felé a hajó gyomrában.)

Így társalgunk mindenről az égvilágon, eszünkbe jut valami, amin nevetni lehet s jól érzed magad, nagyszerű hangulatban vagy ennyi érdekes ember közt, akik egészen más világból, más élettapasztalatokkal érkeztek

ide. Közben észrevétlenül s hangtalanul átestek az esti ellenőrzésen, összeszedték a szemüvegeket, aztán háromszor pislant a lámpa, jelezve, hogy öt perc múlva takarodó.

Hamar, hamar! Gyorsan a takarót! Ahogy a fronton nem tudod, nem záporoznak-e rád a következő pillanatban gránátszilánkok, úgy nem tudjuk itt sem, nem most kezdődik-e megvallattatásunk baljós éjszakája. Lefekszünk, egyik kezünket kirakjuk a takaró fölé, megpróbáljuk kiszellőztetni a fejünkből a gondolatokat. Aludni, aludni…

Körülbelül ebben a percben történt egy áprilisi este, nem sokkal azután, hogy elbúcsúztunk Je. – től, hogy megcsikordult a zár. Összeszorult a szívünk: Kit? Mindjárt kezdi majd suttogását az őr: „esz”-szel, „zé”-vel! De az őr nem suttogott. Felemeltük a fejünket. Az ajtónál ott állt az újonc: vézna fiatalember, kopottas kék ruhában, kék sapkában. Holmija nem volt. Zavarodottan nézegetett maga körül.

– Hányas cella ez? – kérdezte nyugtalanul.

– Ötvenhármas.

Megrázkódott.

– Kintről? – kérdeztük.

– Ne-em… – szenvedően rázta a fejét.

– Mikor tartóztatták le?

– Tegnap reggel.

Felkacagtunk. Naiv, lágy arcvonásai voltak, szemöldöke szinte teljesen fehér.

– Aztán miért?

(Ez nem tisztességes kérdés, nem is lehet rá választ várni.)

– Hát, nem tudom… Csak úgy… semmi az egész.

Így felel mindenki, mindenki semmiség miatt ül. S különösen a vizsgálati fogoly szemében látszik jelentéktelennek saját ügye.

– No, de mégis!?

– Írtam egy felhívást. Az orosz néphez.

– Micsoda-a?? (Ilyen „semmiséggel” még nem volt dolgunk!)

– Agyonlőnek? – nyúlt meg az arca. Sapkáját még le sem vette, most az ellenzőjét húzogatta.

– No, azt nem, ugyan! – nyugtattuk meg. Mostanában senkit sem lőnek agyon. TÍZES, mint a sicc!

– Maga munkás? vagy hivatalnok? – kérdezte szociáldemokratánk, az osztályelmélethez híven.

– Munkás.
Fasztyenko kinyújtotta a kezét és diadalmasan kiáltotta oda nekem:
– Tessék. A. L. itt van magának a munkásosztály beállítottsága!
S befordult aludni, mint aki biztos benne, hogy eddig s nem tovább, a többit már hallgatni sem érdemes.
De tévedett.
– No de mégis, hogyan? Csak úgy felhívás, minden további nélkül? Kinek a nevében?
– Saját nevemben.
– Dehát kicsoda maga?
Az újonc bűntudatosan elmosolyodott: – Mihály cár vagyok.
Mintha villám csapott volna közénk. Még egyszer felkönyököltünk az ágyakon, szemügyre vettük. Nem, ez a félénk, sovány arc egy cseppet sem emlékeztetett Mihail Romanov arcára. No, meg aztán az életkora…
– Holnap, majd holnap, aludni! – mondta Szuszi szigorúan.
Azzal az előérzettel aludtunk el, hogy holnap az a két óra a reggeli kenyérosztás előtt nem lesz unalmas.
A cárnak is behoztak egy ágyat s egy matracot s őfelsége szép csendesen elvackolódott a kübli közelében.

*

1916-ban egy Belov nevű moszkvai mozdonygépész házába belépett egy ismeretlen, köpcös, barnaszakállú öreg s így szólt a gépész istenfélő feleségéhez: „Pelageja, neked van egy egyéves fiacskád. Őrizd meg őt az Úr számára. Ha eljön az óra, újból megjelenek.” Ezzel elment.
Pelageja nem tudta, ki volt az az öreg, de oly nyomatékosan, akkora méltósággal szólt, hogy az anyai szív alávetette magát szavának. S jobban vigyázott erre a fiára, mint a szeme fényére. Viktorból csendes, engedelmes, istenfélő fiú lett, az angyalok és az Istenanya gyakran megjelentek neki. Később ritkábban. Az öreg nem mutatkozott többé. Viktor sofőrnek képezte ki magát, 1936-ban behívták katonának, Birobidzsánba vezényelték, ahol autós században szolgált. Nem volt valami beszédes s lehet; hogy éppen ez az annyira nem sofőrhöz illő csendessége s szerénysége bűvölt el egy kislányt a civil szolgálatosok közül, míg szakaszparancsnoka, aki ugyanezért a kislányért volt oda, hoppon maradt. Ekkortájt jött hozzájuk hadgyakorlatra Blücher marsall, akinek a magánsofőrje hirtelen súlyosan megbetegedett. Blücher felszólította az autószázad parancsnokát, hogy

küldje hozzá százada legjobb gépkocsivezetőjét; a századparancsnok szólt a szakaszparancsnoknak, ez pedig rögtön kapcsolt, hogy most rásózhatja a marsallra vetélytársát, Belovot. (Sokszor van így a hadseregnél: nem azt léptetik elő, aki rászolgált, hanem akitől meg akarnak szabadulni.) Amellett Belov nem iszik, dolgos és senkit sem csap be.

Belov megtetszett Blüchernek s ott is maradt a marsall mellett Blüchert hamarosan Moszkvába hívták valami ürüggyel (így szakították el őt engedelmes távolkeleti csapataitól, mielőtt letartóztatták, sofőrjét oda is elvitte magával. Árvaságra jutva Belov a Kreml garázsához került s hol Mihajlovot (a Komszomoltól) fuvarozta, hol Lozovszkijt, majd még valaki mást is, végül pedig Hruscsovot. Sok mindent látott akkor Belov, és nekünk is sokat mesélt: a luxusvacsorákról, az uralkodó osztály erkölcseiről, az óvatossági rendszabályokról. A moszkvai proletariátus egyszerű képviselőjeként jelen volt Buharin tárgyalásán is, amelyet akkor tartottak a Tanácsok Házában. Gazdái közül csak Hruscsovról beszélt meleg hangon: csak az ő házában ültették a sofőrt a közös családi asztalhoz s nem küldték ki a konyhába; csak ott őrződött meg azokban az években a munkás-egyszerűség. Az életvidám Hruscsov maga is megszerette Viktor Alekszejevicset s amikor 1938-ban Ukrajnába ment, nagyon hívta őt magával. „Nem kellett volna elválnom Hruscsovtól” – mondta Viktor Alekszejevics. De valami Moszkvában tartotta.

A háború kitörése körül, 1941-ben, valami okból megszakadt a munkaviszonya s nem dolgozott többé a kormányzati garázsban. Mivel senki sem fedezte, rögtön behívta a Hadügyi Bizottmány. Gyenge egészségére való tekintettel mégsem küldték a frontra, hanem egy munkás-zászlóaljhoz – előbb gyalogosan Inzába, majd lövészárokásáshoz és útépítéshez. Az utóbbi évek gondtalan, bőséges életmódja után nagy pofára esés volt, igazán fájdalmas. Színültig töltve kapta ott a nélkülözés és a keserűség poharát, s bárhová nézett, azt látta, hogy a nép nemcsak hogy jobb körülmények közé nem jutott a háború kitöréséig, hanem valósággal éhezik és nélkülöz. Maga is alig élte túl ezt a megpróbáltatást s miután betegség miatt leszerelték, visszatért Moszkvába. Itt újból sikerült felvergődnie: Scserbakovot[127] majd Szegyint, az „olaj-komisszárt” fuvarozta. De Szegyin sikkasztott (csekély 35 milliót), őt csendben eltávolították, így aztán Belov megint csak kipottyant a vezérek szolgálatából. Elszegődött hát sofőrnek egy autólerakathoz s szabad idejében furikázni szokott a Krasznaja Pahra felé.

Gondolatai azonban már másfelé jártak. 1943-ban otthon volt az anyjánál, ez éppen mosott és a kútra ment két vödörrel. Egyszerre nyílt az ajtó s belépett egy ismeretlen fehérszakállú, köpcös öreg. Keresztet vetett az ikon előtt, Belovra emelte szigorú tekintetét és így szólította meg: „Üdvözlégy, Mihail! Az Isten adja rád áldását!" – „Én Viktor vagyok" – felelte Belov, de az öreg nem hagyta annyiban: „De Mihail leszel, a szent Oroszország cárja!" Akkor jött be az anyja s egyszerre le is ült rémületében, feldöntve vödreit: ugyanaz az öreg volt ez, aki 27 évvel azelőtt járt nála, csak azóta megőszült, különben minden ugyanaz volt rajta. „Isten áldása rajtad, Pelageja, megőrizted fiadat!" – mondta az öreg. Aztán a jövendő uralkodóhoz fordult, mint valami pátriárka, hogy felkenje őt. Azt prófétálta a megrendült fiatalembernek, hogy 1953-ban hatalomváltás lesz s őt teszik meg minden oroszok cárjának.[128] (Ezért döbbent hát meg annyira, hogy éppen az 53-as cellába került!) Az erőgyűjtést már 1948-ban el kell kezdeni. Bővebb oktatást azonban nem adott az öreg az erőgyűjtés mikéntjéről, hanem eltávozott, S Viktor Alekszejevicsnek nem volt több alkalma, hogy kikérdezze.

Ezzel aztán odalett a nyugodt, egyszerű élet. Másvalakit talán megrémített volna ez az erejét meghaladó megbízatás; de minthogy Viktor már dörgölődzött a Legmagasabb körökkel, volt alkalma látni ezeket a Mihajlovokat, Scserbakovokat, Szegyineket, hallani a sofőrök elbeszéléseit, ezért arra a belátásra jutott, hogy nincs ott szükség semmi rendkívüli képességre, sőt!

Az újonnan felkent cár csendes, lelkiismeretes és finomérzésű ember volt, akár Fjodor Ivanovics, az utolsó Rurik, ezért súlyosnak s nyomasztónak érezte a fején az egyeduralkodói süveg szorítását. Köröskörül, bármerre nézzen, nyomorog s kesereg a nép; ezért eddig nem őt terhelte a felelősség, de ezentúl minden az ő vállát nyomja, az ő bűne, hogy minden marad a régiben. Természetellenesnek találta, hogy 1948-ig várjon, ezért még azon az őszön, 1943-ban, megírta első manifesztumát az orosz néphez és fel is olvasta négy dolgozónak az olaj-népbiztosság garázsában.

…Mindezt Viktor Alexejevics maga mesélte el nekünk szerényen, mikor reggel korán köréje gyűltünk. Még mindig nem értük fel ésszel, mekkora s mily gyermeki bizalom van benne; annyira lekötött bennünket elbeszélése szokatlansága, hogy végzetes mulasztást követtünk el: nem figyelmeztettük a „kotlós" jelenlétére. De hogy is gondolhattuk volna, hogy annak, amit itt

oly nyíltszívűen mesélget nekünk, még nem minden részletét ismeri a vizsgálóbíró? Mihelyt véget ért a mese, Kramarenkónak rögtön mehetnékje támadt, mit tudom én, talán a „börtönigazgatóhoz dohányért” vagy-az orvoshoz, elég az hozzá, hogy hamarosan hívták is. Ott aztán *beköpte* azt a négy olajmunkást, akikről különben sohasem tudódott volna ki semmi. (Másnap, mikor visszajött a kihallgatásról, Belov csodálkozott, honnan szerzett tudomást róluk a vizsgáló. Mi is csak akkor kapcsoltunk…) Az olajosok tehát olvasták a manifesztumot, mindnyájan egyetértettek vele, – EGYIKÜK SEM JELENTETTE FEL az Uralkodót, Ő maga azonban érezte, hogy korai ez még, túlságosan korai! – és elégette a manifesztumot.

Egy év telt el ezután. Viktor Alexejevics szerelőként dolgozott az autólerakatnál. Akkor 1944 őszén újra írt egy manifesztumot és odaadta elolvasásra TÍZ EMBERNEK – sofőröknek, lakatosoknak. Valamennyien egyetértettek vele! És SENKI SEM ADTA FEL! (Tíz közül egy sem – ritka jelenség ez abban a besúgókban bővelkedő korban! Fasztyenko helyesen vélekedett a „munkásosztály beállítottságáról”!) Igaz, hogy közben a cár is jámbor csaláshoz folyamodott: elejtett egy-egy célzást befolyásos összeköttetéseiről a kormánykörökben; szolgálati kiküldetéseket helyezett kilátásba híveinek, hogy vidéken összefogják a monarchista erőket.

Néhány hónap múlva a cár kiterjesztette bizalmát két leányra is a garázsban. hanem ezúttal beletalált a közepébe: a lányok az eszmei tudatosság magaslatán állóknak bizonyultak. Viktor Alekszejevics szíve összeszorult, rosszat sejtett. Gyümölcsoltó utáni vasárnap éppen a piactéren ment át, nála volt a manifesztum is, mikor egy öreg munkással találkozott, aki egy volt a hívei közül. „Viktor! – mondta neki az öreg – elégethetnéd már azt a papírt, nem gondolod?” S akkor Viktornak is egész határozottan az volt az érzése: igen, idő előtt írtam, el kell égetnem! „Légy nyugodt, mindjárt elégetem!” el is indult hazafelé, hogy elégesse. De még a vásártéren volt, mikor két barátságos fiatalember odakiáltott neki: „Viktor Alekszejevics! Jöjjön már velünk!” És autójukkal egyenesen a Lubjankába vitték.

A Lubjankában akkora volt a sietség és izgalom, hogy jóformán meg sem motozták, s volt egy pillanat, amikor az uralkodó majd hogy meg nem semmisítette manifesztumát a klozetban. De aztán meggondolta a dolgot: akkor még kegyetlenebbül szorongatnák, hogy hol van hát? Már vitték is fel a liften, egyenesen a tábornok s az ezredes elé, s a tábornok sajátkezűleg rántotta ki a manifesztumot a degeszre tömött zsebből.

A Nagy Lubjankát azonban már egyetlen kihallgatás megnyugtatta: kiderült, hogy nem olyan-szörnyű ez az eset. Tízet letartóztattak az autótelepen. Négyet az Olaj-Népbiztosságnál. A vizsgálatot ezután már átadták az alezredesnek, aki nagyokat röhögött a felhívás olvasása közben:

– Tessék, itt azt írja Felséged: „Földművelésügyi miniszteremnek megparancsolom, hogy a jövő tavasszal oszlassa fel a kolhozokat" – de hogy osztják fel majd a leltári anyagot? Erről nem intézkedik Felséged… Itt meg azt írja: „Siettetem a lakásépítést, és mindenkinek munkahelye közelében biztosítok lakást… felemelem a munkások fizetését…" – De mi a fityfirittyből, Felség? Csak nem állítja talán rá a nyomdákat bankógyártásra? *Kölcsönt* pedig nem akar felvenni!… No és ez: „Földig lerombolom a Kremlt" – de hol helyezi el akkor a kormányát? Megfelelne-e magas igényeinek, mondjuk, a Lubjanka? Nem óhajtja megtekinteni?…

A fiatal nyomozók is odacsődültek, hogy vigyorogjanak egy sort a minden oroszok cárján. Csak a nevetséges oldalát fogták fel az ügynek, semmi egyebet.

Mi sem tudtuk megállni, hogy ne húzzuk őt egy kicsit ott a cellában. „Remélem, nem feledkezik meg 53-ban az 53-as celláról" – mondta neki Z… v és ránk kacsintott.

Mindenki nevetett rajta.

A fehérszemöldökű, együgyű lelkületű, lagymatag kézfogású Viktor Alekszejevics pedig, mikor szerencsétlen anyja, Pelageja főtt krumplit hozott be neki, megvendégelt bennünket, nem téve különbséget enyém s tied között: „Egyenek, egyenek, barátaim…"

S zavartan mosolygott. Tisztában volt vele maga is, milyen anakronisztikus és nevetséges minden oroszok cárjának lenni. De mit tehetett volna, mikor rá esett az Úr választása?!

Nemsokára elvitték őt a cellából.[129]

*

Május elsejére leszedték az ablakról az elsötétítőt. Úgy látszik, vége a háborúnak.

Aznap este olyan csönd volt a Lubjankában, mint még soha; alighanem húsvét másnapja is volt, az ünnepek keresztezték egymást. A vizsgálók valamennyien Moszkvában csavarogtak, senkit sem vittek kihallgatásra. A csendben hallottuk, hogy valaki nagyon tiltakozik valami ellen. Az illetőt egy boxba vitték a cellából (a hang után érzékelni tudtuk az egyes ajtók

elhelyezését), aztán sokáig verték őt ott a box ajtaja előtt. A nyomasztó csendben jól lehetett hallani, hogy zuhannak az ütések a testre és a levegő után kapkodó szájra.

Május másodikán harminc üdvlövés dördült el Moszkva felett, ami egy európai főváros elestét jelentette. Akkor már csak kettő volt elfoglalatlan: Prága és Berlin – találgattuk, melyik esett el.

Május 9-én a vacsorát együtt hozták be az ebéddel, ez csak május 1-én és november 7-én volt így a Lubjankában. Csak ebből találtuk ki, hogy vége a háborúnak.

Este még egy harmincas sorozatot lőttek, – most már egy főváros sincs meghódítatlan. Ezután még egy hosszú, talán negyven lövésből álló sorozat következett, – ez már a végnek is a végét jelezte.

Mi pedig, volt hadifoglyok s volt frontkatonák az ablakra szerelt „szájkosár” felett néztük a tűzijátéktól sziporkázó, fénypászmáktól felhasogatott moszkvai égboltot, a Lubjanka és egyéb moszkvai börtönök celláiból.

Borisz Grammov, egy fiatal tankelhárítós, akit rokkantként szereltek le (gyógyíthatatlan sebesülése volt a tüdején), de hamarosan le is ültettek diáktársaival együtt, ezt az estét egy népes butirkai cellában töltötte, ahol a rabok fele hadifogoly és frontkatona volt. Erről az utolsó üdvlövés-sorozatról egy tömör nyolcsoros verset írt; egyszerű szavakkal mondja el, hogy már a priccseken feküdtek, köpenyükkel betakarózva, mikor az ágyúdörgés felébresztette őket. Felemelték a fejüket, ráhunyorogtak a szájkosárra: ahá, üdvlövések! – aztán visszafeküdtek

„és újra köpenyükbe burkolóztak”

azokba a köpenyekbe, melyeket meghurcoltak a futóárkok sarában, tábortüzek hamujában s amelyeket ronggyá szaggattak a német gránátok repeszei.

Az a győzelem nem a mi Győzelmünk volt. Az a tavasz nem a mi tavaszunk volt.

6.
Az a tavasz

1945 júniusában minden áldott reggel és este rezesbandák hangját hozta a szél a Butirka ablakaira, valahonnan messziről, a Lesznaja vagy a Novoszlobodszkaja utcából. Szakadatlanul játszották az indulókat, ugyanazokra zendítettek rá újra meg újra.

Mi pedig ott álltunk a sarkig tárt s mégis áthághatatlan börtönablakoknál, a vasalt üvegből készült zavaros-zöld „szájkosarak” mögött, és hallgattuk. Csapategységek felvonulása volt-e az, vagy talán a dolgozók áldozták önként s boldogan a szabadidejüket menetgyakorlatokra? Nem tudtuk, de annak a híre már hozzánk is eljutott, hogy nagy „Győzelmi Ünnep” van készülőben, melyet június 22-én, a háború kitörésének negyedik évfordulóján fognak tartani a Vörös Téren.

A fundamentumba rakott kövek sorsa nyögés és örökös nyomatás, nem ők rakják fel a koronát az épületre. De azoktól, akiket merő ostobaságból vesztették el; akik a háború első rohamát fogták fel halálraszánt homlokukkal s mellükkel és megakadályozták a betolakodó győzelmét, azoktól még a fundamentumba ágyazott köveknek kijáró megbecsülést is megvonták.

„Mit tud az áruló az üdvnek hangiról…?”

Az a tavasz, 1945 tavasza, elsősorban s mindenekfelett a hadifoglyok tavasza volt börtöneinkben. Úgy vonultak át ők az Unió börtönein, mint az óceán apróhalai, végeláthatatlan, sűrű, szürke rajokban. Egy ilyen raj előőrse gyanánt tűnt fel előttem Jurij Je. Most pedig minden oldalról körülvesznek, sűrű, céltudatos nyüzsgésükkel, mint akik tisztában vannak előre meghatározott pályájukkal.

De nemcsak hadifoglyok vonultak át e cellákon: hullámokban ömöltek mindazok, akik Európában voltak: a polgárháború korának emigráltjai, a legutóbbi haburú alatt Németországba hurcolt „keleti rabok” (Ost-Sklave) s csak a Vörös Hadsereg-beli tisztek, akik túlságosan értelmesek voltak, le tudták vonni a legmesszebbmenő következtetéseket is, akiktől Sztálinnak volt oka félni, hogy az európai hadjáratból esetleg európai szabadságot akarnak hazavinni hadizsákmányként, mint ez már egyszer, százhúsz évvel ezelőtt, megtörtént.

A többség mégis az én korosztályomból került ki, mely nemcsak az enyém volt, hanem a Nagy Októberé is, akik a forradalommal egy időben születtek s akik 1937-ben a huszadik évfordulón gondtalanul vonultak az utcákon, a háború kitörésekor pedig koruknál fogva a hadsereg zömét alkották, azt, ami pár hét leforgása alatt megsemmisült.

Nemzedékem számára így vált a leszámolás tavaszává az a gyötrelmes tavasz, melyet a győzelmi indulók harsogása közepett töltöttünk a börtönben:

Mi voltunk azok, akiknek a balcsőjénél zúgták: „Minden hatalmat a szovjeteknek!” Napbarnított gyermekkezünkkel mi szorongattuk az úttörőtrombitát s feleltünk tisztelegve a „Legyetek készen!” – köszöntésre: „Mindig készen!” Mi csempésztünk fegyvereket Buchenwaldba s léptünk be ott a kommunista pártba. És most valamennyien fekete bárányok lettünk, pusztán azért, mert minden várakozáson felül életben maradtunk.[130]

Már amikor Kelet-Poroszországon vágtunk át, láttam a hazatérő hadifoglyok orrlógató menetoszlopait; csak ők eresztették búnak a fejüket abban az általáros örvendezésben, szomorúságuk már akkor szíven ütött, bár még nem értettem az okát. Leugrottam, odamentem ezekhez a maguk jószántából összeverődött menetoszlopokhoz (miért rendeződtek oszlopba? Miért álltak sorba? Hisz senki sem kényszerítette őket, minden más nemzet hadifoglyai egyenként szállingóztak haza! Csak a mieink akartak olyan alázatosan megérkezni, ahogy csak kitelt tőlük…) Akkor kapitányi váll-lapjaim voltak, s éppen ez a rangjelzés, meg hogy ellenkező irányba vitt az utunk, tette lehetetlenné megtudnom, mi bántja őket. De íme, sorsom most engem is e hadifoglyok után küldött, már meneteltem velük a hadsereg-kémelhárítótól a front-kémelhárítóhoz, a frontinál volt alkalmam hallani első, nekem akkor még érthetetlen beszámolóikat, végül Jurij Je. magyarázta meg az egészet, s most úgy éreztem ott a vöröstéglás Butirka-vár kupolái alatt, hogy az orosz hadifoglyok millióinak e szenvedéstörténete ezentúl örökre fogvatart, akár a gombostű a bogarat. A magam börtönbe jutásának története semmiségnek tűnt előttem, elfelejtettem bánkódni a letépett váll-lapok miatt. Csak a véletlenen múlt, hogy nem odakerültem, ahol ők voltak, a velem egyívásúak. Megértettem, hogy kötelességem vállamra venni közös nagy keresztjük egy csücskét s cipelni a végsőkig, míg össze nem roskadok alatta. Úgy éreztem most, mintha magam is fogságba estem volna e fiúkkal a szolovjevi átkelésnél, Harkov körülzárásánál, a kercsi kőtörőben, s hátratett kézzel vittem volna a szovjet

büszkeségemet a szögesdrót mögé a koncentrációs táborba, órákig álltam volna a fagyban egy merőkanálnyi hideg „kávéért” (pótkávé) s hullaként maradtam volna a földön, nem érve él az üstöt; a 68-as „OfLag-ban” (tiszti láger), Szuvalkiban puszta kézzel vagy a csajkafödővel ástam volna egy harangalakú (felül nyitott) gödröt, hogy ne kelljen a nyílt téren töltenem a telet; s egy elállatiasodott fogoly odakúszott volna hozzám, haldoklóhoz; hogy lerágja karomról a még ki nem hűlt húst; s míg tudatom napról napra élesebbé válik az éhségtől, ott a tífuszos barakkban, a szomszédos angol láger dróthuzaljai tövében egyszerre tisztán belehasított volna agyamba a felismerés, hogy Szovjet-Oroszország cserbenhagyta halódó fiait. „Oroszország büszke fiai” csak addig kellettek neki, míg a tankok alá vethették magukat s míg fel tudtak ugrani, hogy rohamozzanak. De hogy a fogságban etessék őket? Felesleges szájak! S a szégyenletes vereségek felesleges szemtanúi.

Van úgy, hogy hazudni akarunk, de nyelvünk nem bár rá a hazugságra. Ezeket az embereket árulóknak nyilvánították, de figyelemreméltó nyelvbotlással, mind a bírák, mind az ügyészek, mind a nyomozók. S maguk az elítéltek, az egész nép, még az újságok is jóváhagyták ezt a botlást, akaratlanul is ráhibázva az igazságra: hazaárulÓK-nak akarták titulálni őket, de senki sem említette, sem szóban, sem írásban, de még a periratokban sem másként őket, mint „hazaárulTAK”-nak.

Te mondád! Nem árulók voltak ők, hanem elárultak! Nem ezek a szerencsétlenek árulták el a Hazát, hanem a Haza árulta el őket számító módon, méghozzá HÁROMSZOR is!

Első ízben esztelenül elárulta őket a harctéren, amikor a kormány, a Haza szemefénye, mindent elkövetett, hogy elveszítsük a háborút: megsemmisítette az erődítményeket, pusztulásnak tette ki a légierőket, szétszórta a harckocsikat és a tüzérséget, leváltotta az értelmes tábornokokat és megtiltotta a hadseregnek, hogy ellenálljon.[131] Hadifoglyok éppen azokból lettek, akiket odadobtak, hogy puszta testükkel állítsák meg a Wehrmachtot, fogják fel a csapást.

Másodízben szívtelenül elárulta őket a Haza akkor, amikor pusztulni hagyta őket a fogságban.

S most harmadízben is elárulta őket, lelkiismeretlenül, azzal, hogy anyai szeretettel csalogatta őket magához („a Haza megbocsátott, a Haza hív benneteket”) s már a határon nyakukba vetette a pányvát.[132]

Ha belegondolunk, elég sok gazságot követtünk el s néztünk végig állami létünk ezeregyszáz éve alatt, – de aligha vetemedtünk valaha is ehhez hasonló, milliós nagyságrendű aljasságra, hogy cserbenhagytuk volna katonáinkat, aztán még őket neveztük volna árulóknak!

S milyen könnyű szívvel vetettük ki őket, mondtunk le róluk! Árulóvá lettek? Gyalázat! Kihűzni! Ki vele! Aki még nálunk is gyorsabban kipipálta őket, az Atyánk volt: a moszkvai értelmiség színe-javát hányta bele a vjazmai húsdarálóba, 1866-os karabélyokkal s azokból is csak egy jutott öt emberre! (Ki lesz az a Lev Tolsztoj, aki ezt a Borogyinót ábrázolni fogja?). 1941 decemberében a Nagy Hadvezér, kurta, zsíros ujja egyetlen mozdulatával, otrombán s hebehurgyán, csupán egy hatásos újévi kommüniké kedvéért SZÁZHÚSZEZRET küldött át fiaink közül a kercsi-tengerszoroson – alig kevesebbet, mint az oroszok összlétszáma Borogyinónál – s valamennyit harc nélkül a németek kezére juttatta.

S ennek ellenére, megmagyarázhatatlanul, nem ő az áruld, hanem katonáink.

(S milyen könnyen elfogadjuk az ilyen előregyártott ítéleteket, milyen könnyen belenyugodtunk abba, hogy ezeket az elárultakat árulóknak kell tartanunk! Azon a tavaszon az egyik butirkai cellában volt egy Lebegyev nevű öreg kohász, címe szerint professzor, de olyan hatalmas és tagbaszakadt, mint egy vasmunkás a múlt századból vagy még régebbről, mondjuk a Demidov-műveknél. Szélesvállú, magas homlokú, Pugacsov-szakállú volt, akkora tenyerekkel, hogy könnyen megemelt volna egy négypudos öntőtégelyt. A cellában egy kifakult munkaköpeny volt rajta állandóan, közvetlenül a fehérneműje felett, ápolatlan külsejéről valami kisegítő börtönmunkásnak nézte volna az ember, de ha könyvet vett a kezébe, szellem és méltóság ült ki az arcára, sugárzott egész lényéből. Gyakran köréje gyűltünk, olyankor nem sok szó esett a kohászatról, ellenben üstdobként döndülő basszusával kijelentette, hogy Sztálin épp oly kutya, mint Rettenetes Iván: „lődd le! fojtsd meg! ne tétovázz!” – Gorkij pedig mélészájú és szószátyár, a hóhérok igazolója. El voltam ragadtatva ettől a Lebegyevtől, számomra ő testesítette meg az orosz népet, az ő délceg termete okos feje, szántóvetőhöz illő karjai és, lábai. Mennyit gondolkodott ez az ember! Mennyit értettem meg én is általa a világból! S akkor váratlanul lecsapta hatalmas tenyerét s eldörögte, hogy az „egy bések” hazaárulók, azok számára nincs bocsánat! S ugyanakkor körülötte minden priccs „egy bésekkel” volt megrakva! Mennyire fájt ez szegény fiúknak! Az

öreg oly meggyőződéssel ágált, mintha a földművelők és munkások Oroszországa nevében beszélne, azok meg csak kínosan feszengtek, még védekezni is szégyelltek ez ellen a váratlan oldalról jött támadás ellen. Végül is én keltem védelmükre, meg még két „tizedik pontos” társam, mi szálltunk vitába az öreggel. Lám, ide juttatott bennünket az államszinten űzött monoton hazudozás, ily nagyfokú erkölcsi elsötétedéshez! Még akik a legfogékonyabbak köztünk, azok is csak azt a részét tudják felfogni az igazságnak, amelybe saját orrukkal ütköztek bele.[133]

Hány háborút viselt már Oroszország (bár kevesebbet viselt volna…)! – s vajon hány árulóról van tudomásunk ezekkel a háborúkkal kapcsolatban? Azt látjuk-e, hogy az árulás bele van ojtva az orosz katona lelkébe? Most pedig, mikor a világ legigazságosabb rendszere a történelem legigazságosabb háborúját viseli, egyszerre milliószám ütik fel fejüket az árulók a nép legmélyebb rétegeiből. Meg lehet ezt magyarázni? Mi ennek az oka?

A kapitalista Anglia, amelyben Marx oly ékesszólóan ecsetelte a munkásosztály nyomorát és szenvedéseit, szövetségesünk volt a Hitler elleni háborúban – hogy lehet az, hogy náluk csak egyetlen árulót találtak az egész háború ideje alatt: az üzleties, „Haw-Haw lordot”? Ugyanakkor nálunk milliókat?!

Az ember fél kinyitni a száját, de nem a rendszerben kell-e valahogy mégis a hibát keresnünk?

Van egy régi közmondásunk, mely helyesli a fogságba esést: „A fogoly kiabál, de akit megöltek, hallgat”. Alexej Mihajlovics cár korában „a fogság viszontagságaiért” *nemességet* osztogattak! A társadalom MINDIG, minden háborúban kötelességének érezte, hogy kiváltsa, ápolja foglyait, szeretettel vegye körül őket. A hadifogságból való szökést pedig úgy szokták dicsőíteni mint valami hőstettet. Oroszországban az első világháború alatt állandóan folyt a gyűjtés a hadifogságban lévők javára, irgalmasnővéreink eljutottak a Németországban rekedt orosz hadifoglyokhoz, a hazaiakat pedig naponta emlékeztették az újságok arra, hogy honfitársaik szomorú fogságban sínylődnek. A legutóbbi háború alatt is így volt ez minden nyugati országban. Csomagok, levelek, segélyek minden akadály nélkül eljutottak a foglyokhoz a semleges országokon keresztül. A nyugati hadifoglyok nem süllyedtek odáig, hogy a németek kondérjából merítsenek, hetykén feleseltek a német lágerőrséggel. A nyugati kormányok a

fogságban törött időt beszámították a szolgálati évekbe, figyelembe vették az előléptetéseknél s a zsold megállapításánál is.

Csak a Vörös Hadsereg kivétel, az egyetlen a világon, amelynek harcosa „nem adja meg magát fogságra” – így volt megírva a regulában! („Jenán fogoly nicht!” – így kiabáltak át lövészárkaikból a németek.) Végiggondolta-e valaki, mit jelent ez a gyakorlatban? Van háború; van halál – fogság azonban nincs! – ez aztán a felfedezés! Azaz: menj és halj meg, mi pedig majd szépen tovább élünk. Ha pedig vissza mersz jönni a fogságból, ha féllábon is, ha mankóval is, de elevenen (mint a leningrádi Ivanov, aki egy golyószórós szakasz parancsnoka volt a finn háborúban, később Usztyvim-Lágerban raboskodott), akkor el fogunk ítélni.

Csak a mi katonánk, akit saját hazája megtagadott s aki a legutolsó volt ellenség és szövetséges szemében, egyaránt, vánszorgott oda a disznónak való moslékhoz, amit kiporcióztak neki a Harmadik Birodalom hátsó udvaraiban. Csak előle volt elreteszelve a kapu, mely hazájába nyílt, bár amilyen gyermeteg lelkű volt, egyre hitegette magát, hogy nem létezik az a bizonyos 58:1b cikkely, amely halálnál kisebb büntetést nem is ró ki háborús időben. Csak azért, mert nem akart német golyótól meghalni, a mi katonánknak szovjet golyótól kell meghalnia a fogság után. Másokat csak idegenek fogyasztanak, minket azonban a mieink!

(Különben naivság azt mondani, hogy *„azért”*. A kormányok nem moralisták, sohasem is voltak. Ha egyeseket Lecsuktak, másokat kivégeztek, azt nem emiatt vagy amiatt tették, hanem *azért, hogy ne*. Természetesen ezeket a foglyokat sem hazaárulás miatt ültették le, hisz még a hülye is jól tudta, hogy csak a vlaszovistákat lehet árulás miatt elítélni. Azért ültették le valamennyit, nehogy Európáról találjanak áradozni a falujukban. Amit nem láttál, oda nem vágyódol…)

Mik voltak tehát az orosz hadifoglyok lehetőségei? *Törvényes* csak egy volt: feküdj le s hagyd, hogy eltapossanak. Nincs az a fűszál, melynek zsenge szára ne az élet felé törekedne. Csak neked kell lefeküdnöd s a földbe taposódnod. Halj meg most, ha kicsit megkésve is, ha egyszer nem tudtál meghalni a harcmezőn csak így menekülsz meg az elítéltetéstől.

A harcos szunnyad. Nincs több szava.
De van: örökké igaza.

Minden egyéb lehetőség, amit csak kigondolhat megkínzott agyad, összeütközésbe hoz a Törvénnyel.

Ha megszöktél s hazafelé veszed utad – a láger zárógyűrűjén keresztül, fél Németországon keresztül, majd Lengyelországon, vagy a Balkánon át, egyenesen a Szmers karjaiba szaladsz s onnan a vádlottak padjára: hogy tudtál te megszökni, mikor mások nem tudnak? Itt valami huncutság van! Beszélj, csirkefogó, milyen megbízatással küldtek? (Mihail Burnacev, Pavel Bondarenko és sok-sok más fogoly).[134]

Ha pedig szökésed után a nyugati partizánokhoz, az Ellenállás erőihez csatlakozol, ezzel csak haladékot nyersz. Számadásod a Törvény előtt nem lesz könnyebb, sőt! Mert így még veszélyesebb vagy: ki tudja, milyen ártó szellemet szívtál magadba, míg szabadon éltél ott Európában. Azzal pedig, hogy szökésed után még a harctól sem riadtál vissza, bizonyságot tettél gerincességed s céltudatosságodról – s így kétszeresen is veszélyes vagy a Hazára.

Túlélhetnéd persze a lágert saját honfitársaid s bajtársaid rovására is. Felcsaphatnál lágeri policájnak, kebelbeli rendtartónak, élcsahosnak, a németek s a halál asszisztensének. A sztálini törvény ezért sem szabott ki szigorúbb büntetést, mint az Ellenállás erőihez való csatlakozásért – ugyanaz a cikkely, ugyanannyi év (sejthetjük, miért: az *ilyen* ember kevésbé veszélyes!) De ama belső törvény, mely titokzatos módon belénk ojtatott, elzárta elölünk a menekülésnek ezt az útját – ez alól csak a söpredék kivétel.

Ha mármost leszámítjuk a fenti négy lehetőséget, melyek vagy meghaladták erőinket, vagy összeegyeztethetetlenek voltak lelkiismeretünkkel, akkor már csak az ötödik lehetőség maradt számunkra: várni a verbuválókat, várni, hova invitálnak.

Néha, szerencsés esetben a községi Bezirk-től jöttek meghatalmazottak s béreseket válogattak a „bauerokhoz” vagy a cégek megbízottai kerestek munkásokat, mérnököket. A legfelsőbb sztálini imperatívusz szerint ez esetben is kötelességed letagadni, hogy mérnök vagy, eltitkolni, hogy minősített munkás vagy. Egy tervező vagy villanyszerelő csak úgy őrizhette meg honfiúi tisztaságát, ha a lágerban maradt földet ásni, döglődni és hulladék közt turkálni. Így és csak így számíthatott arra hogy *tiszta* hazaárulás címén, büszkén felemelt fejjel fog kapni tíz év lágert s öt évi „szájkosarat” (jogfosztás). Az ellenségnek végzett munkáért, méghozzá

minőségi munkáért azonban *súlyosbított* hazaárulásod díjául lehorgasztott fejjel fogadod majd azt az öt évi szájkosárral megtoldott tíz évi lágert!

Ez a precíz és finom ékszerészi mérlegelés méltó egy vízilóhoz és annyira jellemző Sztálinra!

Történetesen azonban egész más verbuválók érkeztek: oroszok, rendszerint régi vörös partizánok (mert fehérgárdisták nemigen adták a fejüket ilyesmire). A toborzók gyűlésbe hívták a láger lakóit, becsmérelték a szovjet rendszert s felszólították az embereket, hogy jelentkezzenek kém-iskolára vagy a Vlaszov-csapatokhoz.

Az, aki sohasem éhezett úgy, mint a mi hadifoglyaink, aki nem leste a szárnyasegereket, melyek berepültek a láger területére, nem főzött ki ócska csizmatalpat, az aligha értheti meg, mily ellenállhatatlan materiális erőt nyer minden felhívás, minden érv, ha mögötte, túl a láger kapuján, tábori konyha füstölög, s minden egyes jelentkezőnek azon nyomban megtöltik a hasát kásával – hacsak egyszer is! Csak egyetlen egyszer még ebben a büdös életben!

De nemcsak a kása gőze: ott lebegett a toborzók felhívásában az édes szabadság, a valóságos élet délibábja is – mit számít az, hová csalogat? Vlaszov zászlóaljába-é vagy Krasznov kozák ezredeibe; munkászászlóaljba, betonozni az épülő Atlanti-falat; a norvég fjordokhoz, vagy Líbia homokjára; „hiwi”-nek – Hilfswillige, a német Wehrmacht önkéntes segédmunkásait hívták így (minden német századhoz be volt osztva 12 hiwi); akár falusi policájnak is, partizánokra vadászni (a partizánokat is sok esetben megtagadta a Haza). Hívjanak akárhová, mindegy hová, csak itt ne kelljen megdögleni, mint egy baromnak, melyet az istállóban felejtettek.

Ha valakit odáig juttattunk, hogy denevérhúst rágcsáljon, akkor mi magunk mentettük fel őt minden kötelessége alól, az ilyen embertől ne várjon semmit a haza, sem az emberiség.

De fiaink, akik azokra a gyorsított kémiskolára jelentkeztek a fogolytáborból, még nem is vonták le a legmesszebbmenő következtetéseket elhagyatottságukból, még nagyon is hazafias viselkedést tanúsítottak. Ebben látták a lágerból való kiszabadulásnak legkevésbé ártalmas módját. Szinte kivétel nélkül azt forgatták a fejükben, hogy mihelyt átdobják őket a németek a túloldalra, azonnal jelentkeznek a hatóságoknál, leadják felszerelésüket, közlik, milyen megbízatást kaptak, a jóindulatú parancsnoksággal közösen jót nevetnek a németek hülyeségén, felöltik a Vörös Hadsereg egyenruháját és frissen visszatérnek a harcosok

soraiba. LEHETETT-E JÓZAN ÉSSZEL MÁST VÁRNI? MI EGYEBET TEHETTEK VOLNA? Egyszerű, tisztaszívű fiúk voltak ők, magam is láttam őket, tettetést nem ismerő kerek képüket, hallottam bájos vjatkai vagy vlagyimiri tájszólásukat. Volt bátorságuk felcsapni spionnak, pedig csak négy-öt elemit jártak a falusi iskolában s fogalmuk sem volt, hogy kell kezelni az iránytűt és a térképet.

Minden jel arra mutatott, hogy helyesen választották meg a menekülés útját. S úgy látszott, a rémet parancsnokság részéről költséges és meggondolatlan volt az egész vállalkozás. Ez azonban csak látszat! Hitler olyan hangot ütött meg, amely rezonanciára talált felséges fivére lelkében. A spionmánia a sztálini elmebaj kórtünetei közé tartozott. Sztálinnak az volt a kényszerképzete, hogy birodalmában hemzsegnek a kémek. A szovjet távolkeleten lakó kínaiak valamennyien a spion-paragrafust, az 58:6-ot kapták, ezzel vitték őket az északi sarki lágerokba, ahol ki is pusztultak. Ez lett a polgárháborúban (szovjet oldalon) részt vett kínaiak osztályrésze is, ha idejében el nem menekültek. Kémkedéssel gyanúsították azt a többszázezer koreait is, akiket Kazahsztánba telepítettek. Ezzel vádolták mindazokat a szovjet polgárokat, akik valaha is külföldön tartózkodtak, valaha is lelassították lépteiket az Inturiszt-étterem környékén, valaha is egyazon fényképre kerültek egy külföldi pofával vagy maguk fényképeztek le épületeket a városban (pl. az Aranykaput Vlagyimirban); akik túl sokáig bámulták a vasúti síneket, egy közúti hidat vagy gyárkéményt. Azt a sok külföldi kommunistát, aki a Szovjetunióban rekedt, a Komintern vezéreit és közembereit, azokat is kémkedés vádjával szokták lefogni, sommásan, személyválogatás nélkül.[135] Kémkedéssel vádolták a lett lövészeket, a forradalom legmegbízhatóbb katonáit is, amikor 1937-ben egy szálig bebörtönözték őket. Sztálin mintegy megfordította és beszorozta a kacér Katalin cárnő tételét: ő inkább a lelkére vette 999 ártatlan elrothasztását, minthogy csak egyetlen valódi spiont is futni hagyjon. Már hogy is bízott volna tehát azokban az orosz katonákban, akik, ez tagadhatatlan, megfordultak a német kémszolgálat kezén? És micsoda könnyű dolguk van az MGB-hóhéroknak, mikor az Európából ezerszám hazatóduló katonák még csak nem is tagadják, hogy önként felcsaptak kémeknek! Mily döbbenetesen igazolja ez a Bölcsek Bölcsének jóslatait! Gyertek csak, szállingózzatok csak, ostobák! Hazavár benneteket, készen van számotokra a törvény és a bosszú!

De még egy kérdést: voltak olyanok is, akik nem mentek el semmiféle toborzásra, sohasem végeztek minőségi munkát a németeknek, nem voltak lágeri rendfenntartók, végigülték az egész háborút a hadifogolytáborban, *még az orrukat sem dugták ki*, – s bármily hihetetlen, mégsem haltak meg. Például öngyújtókat gyártottak fémhulladékból, mint két elektromérnök: Nyikolaj Andrejevics Szemjonov és Fjodor Fjodorovics Karpov – ebből tartották fenn magukat.

Ezeknek csak megbocsátotta a Haza, hogy fogságba estek?

Nem, nem bocsátotta meg! Szemjonovval is, Karpovval is a Butirkában ismerkedtem meg, amikor már elnyerték a törvény által megállapított… no, mennyit? A találékony olvasó tudja már: *tízet plusz öt szájkosarat*. Pedig kiváló mérnök létükre ELUTASÍTOTTÁK a németek ajánlatát s nem dolgoztak szakmájukban. És Szemjonov alhadnagy ÖNKÉNT jelentkezett a frontra 1941-ben; de még 1942-ben sem volt pisztolya, csak üresen lógó pisztolytáskája (a vizsgálóbíró nem tudta megérteni, miért nem lőtte agyon magát a pisztolytokkal). A fogságból pedig HÁROMSZOR is megszökött. Mikor pedig 45-ben kiszabadították a mieink a koncentrációs táborból, bár fegyelmis volt, ráültették egy orosz harckocsira, így vett részt BERLIN ELFOGLALÁSÁBAN, kapott egy Vörös Csillag-érdemrendet, – majd szépen bedugták a börtönbe: Az ő esete az orosz Nemezis tipikus példája.

Csak nagyon kevés hadifogoly lépte át szabad emberként a szovjet határt, de ha sikerült is átcsúsznia az általános zűrzavarban, később, pl. 1948-47-ben biztosan horogra kerítették. Némelyeket már a németországi gyűjtőhelyeken letartóztattak. Másokat látszólag nem vettek őrizetbe, de a határtól marhavagonban, fegyveres kísérettel szállították őket az ország egész területén szétszórt számtalan Igazoló-Szűrő-Tábor (PFL) valamelyikébe. Ezek a táborok semmiben sem különböztek a Javító-Munkatáboroktól (ITL), csak annyiban, hogy az elhelyezettek még nem nyerték el ítéletüket, ezt éppen ott kellett megkapniuk. A PFL-ben levőket éppúgy dolgoztatták, üzemben, bányában, építkezésnél, s a volt hadifoglyok, akik ugyanolyan tüskésdrót mögül nézhették visszanyert hazájukat, mint annak idején Németországot, már az első naptól kezdve kivehették a részüket a napi tízórás munkából. Szabadidejükben pedig, azaz este és éjszaka, folyt az igazolandók kihallgatása, evégből hatalmas létszámú operatív és kivizsgáló személyzet tartózkodott a PFL lágerokban. A kivizsgálás, mint mindig, most is abból a feltevésből indult ki, hogy nyilvánvalóan bűnös vagy. Mármost a te feladatod bebizonyítani, hogy nem

vagy bűnös, mégpedig úgy, hogy nem hagyhatod el a dróttal bekerített lágert. Mivel egyéb lehetőséged nincs, tanúkra hivatkozol, más hadifoglyokra, akik azonban rendesen éppen nem a ti szűrőtáborotokba kerültek, hanem valahová egy messze tartományba. Így hát a kemerovoi vizsgáló-személyzet kérdéseket intéz a szolikamszki személyzethez, ezek kikérdezik a tanúkat, visszaküldik a válaszokat s egyben a maguk kérdéseit, amikor is téged is kihallgatnak mint tanút évek is eltelhetnek, mire kiderül, mi lesz a sorsod – de nem számít: a Haza nem veszít semmit, csak kitermelsz mindennap egy kis szenet! Ha pedig valamelyik tanúd nem „úgy" talált vallani, vagy ha azok, akikre hivatkoztál, már nincsenek életben, akkor vess magadra, akkor máris kialakult rólad a vélemény, hogy hazaáruló vagy, s a kiszállt bíróság ráüti a bélyegzőt a „tízesedre". Ha pedig a sok csűrés-csavarás ellenére minden jel arra mutat, hogy valóban nem szolgáltad a németeket, s ami még fontosabb: nem került a szemed elé egy fia amerikai vagy angol sem (hogy valakit nem a mieink, hanem AZOK szabadítottak fel, az igen-igen súlyosbító körülménynek számított) – akkor az operatáv kirendeltség megfontolás tárgyává teszi, milyen fokú elkülönítés válik javadra. Némelyeknek lakóhelyük megváltoztatását ajánlják (ezzel elszakadnak a környezethez fűző kötelékek s az ember sebezhetőbbé válik). Másoknak azt a nagylelkű indítványt tették, hogy szegődjenek el a VOChR-hoz (a militarizált láger-őrséghez). Az ilyen látszólag szabad, valójában azonban semmi személyes szabadsága sincs, amellett el kell utaznia az Isten háta mögé. De olyanok is voltak, akiktől egy kézszorítással elbúcsúztak s bár a puszta fogságba eséssel rászolgáltak a kivégzésre, humánusan hazaengedték őket. Az ilyenek azonban korán örültek, mert „ügyük" dossziéja előbb hazaért, mint ők maguk, a spec. különítmény titkos csatornáin. Egész életükre „priuszosok" „nem a mieink" maradtak, s az első tömegletartóztatóskor rájuk tették a kezüket valami ürüggyel, pl. 1948-49-ben azzal a váddal, hogy agitáltak a rendszer ellen. Én magam is ültem együtt ilyen emberekkel.

„Hej, ha tudtam volna!…" – ez volt a vezérmotívum azon a tavaszon a börtöncellákban. – Ha tudtam volna, hogy ezzel várnak haza!, hogy így rászednek!, hogy ide kerülők! – dehogyis jöttem volna haza! Semmiért sem! Egyenesen Svájcnak vettem volna az irányt, Franciaországnak. Vagy átkeltem volna a tengeren! Az óceánon, az óperencián is túlra![136]

– Korábban követtük el a hibát! – toldották meg azok, akik még okosabbak voltak. Kellett nekünk annyira igyekezni 1941-ben! Akinek esze

van, kerüli a bajt. Mindjárt az elején szépen meg kellett volna ülni valahol a hátországban, mint annyian tették; nyugodt élet, semmi vész, s most ők a hősök! Vagy még jobb lett volna egyszerűen dezertálni! Úgy a bőrünk is biztosan ép marad, s a dezertőröknek tízest sem adnak, csak 7-8 évet; a lágerban sem hajszolják őket, mert a katonaszökevény nem ellenség, nem áruló, nem politikai, ő „a mi emberünk”, közönséges bűntényes. – A többiek hevesen ellentmondtak: de a dezertőröknek végig kell ám ülni azokat az éveket, itt rohadnak, nem bocsátanak meg nekik. Mi ezzel szemben hamarosan amnesztiát kapunk, mindenkit kiengednek. (Akkor még nem tudtak a dezertőrök legfőbb kiváltságáról!…)

Azok, akik a tizedik ponton buktak le, akiket a lakásukról vagy a Vörös Hadseregtől hurcoltak el, tele voltak irigységgel: Az ördög vigye el, ugyanazért a pénzért (ugyanazért a tíz évért) mennyi érdekes dolgot láthattunk volna, hány helyen megfordulhattunk volna, mint ezek a fiúk itt. Mi pedig csak döglünk itt a lágerban, anélkül, hogy valaha is láttunk volna a világból egyebet saját büdös lépcsőházunknál! (Egyébként ezek az 58:10-esek alig bírták eltitkolni örömüket, abban a meggyőződésben, hogy elsősorban őket érinti majd az amnesztia!)

Csak a Vlaszov-katonák nem sóhajtoztak, hogy „hej, ha tudtam volna, …” (mert ők tudták, mit vállaltak), csak ők nem vártak kíméletet, nem vártak amnesztiát.

*

A vlaszovisták létezéséről tudtam már korábban is, mielőtt még beléjük botlottam volna a börtön priccsei között – de nem tudtam eligazodni rajtuk.

Először a röplapjaikkal találkoztam: ott bújtak meg a magas fűben, a már harmadik éve kaszálatlan oreli frontszakaszon, eső verte, nap szikkasztotta őket. Az volt rajtuk, hogy 1942 decemberében Szmolenszkban megalakult valami „orosz bizottság” – az nem derült ki, igényt tartott-e ez az „orosz kormány”-nevezetre vagy nem; ezt nyilván nem döntötték el még maguk a németek sem. Ezért volt olyan blöff-színezete annak a kevéssé meggyőző híradásnak, A röplap Vlaszov tábornok fényképét is mutatta; alatta életrajzi adatokkal. Az elmosódott képen egy ápolt s karrierista benyomást keltő tábornok arca volt, amilyen a legtöbb újkiképzésű szovjet tábornok. (Később mondták nekem, hogy ez nem így van, hogy Vlaszov inkább olyan, mint egy nyugati tábornok: magas, sovány és szarukeretes szemüveget visel.) Az életrajz is mintha a karrierizmust igazolta volna:

parasztcsalád sarja; üstökösként felívelő pályáját 1937 sem törte derékba s az sem ejtett foltot rajta, hogy katonai tanácsadóként szolgálta Csang-Kaj-Seket. Élete első megrázkódtatása akkor érte, mikor rohamserege, a 2. hadsereg német gyűrűbe került és az orosz hadvezetés cserbenhagyta és odadobta az éhhalálnak. – De el lehet-e hinni csak egy mondatot is ebből az életrajzból?[137]

Ezt a felvételt nézegetve lehetetlen volt azt hinni, hogy íme, ez aztán a nagyszerű ember s hogy ennek az embernek már régóta nyomja a szívét Oroszország sorsa. S a röplapok is, melyek a ROA (az orosz felszabadító hadsereg) megalakulását közölték; nemcsak hogy rossz oroszsággal voltak fogalmazva, hanem idegen, nyilván német szellemben is, melyet maga a tárgy nem is nagyon látszott érdekelni, ellenben otrombán hencegett, hogy micsoda bőségben van ott a kása s milyen vidám a hangulat a katonák között. Ennek a hadseregnek még a meglétében is kételkedett az ember, de ha megengedjük is, hogy létezik, ugyan miféle vidám hangulat lehet egy ilyen seregben? Így igazán csak egy német tudja elvetni a sulykot![138]

Hogy valóban állnak oroszok is velünk szemben, s hogy ezek minden SS-nél elszántabban harcolnak, azt hamarosan tapasztaltuk ifi. 1943 júliusában Orel alatt például egy német egyenruhába bújtatott orosz szakasz védte Szobakinszkie Viszelkit. Olyan elkeseredetten harcoltak, mintha ők maguk építették volna ezt a Viszelkit. Egyet leszorítottunk a pincébe, kézigránátokat dobáltunk le hozzá, erre csönd lett – de alig dugtuk ki az orrunkat, hogy lemenjünk, rögtön odapörkölt a géppisztollyal. Csak egy tankelhárító gránát bevetése s robbanása után tudtuk meg, hogy odalent a pincében még gödröt is ásott magának, abban fedezte magát a gyalogsági gránátok repeszeitől. El lehet képzelni, hogy megsüketült ott, micsoda zúzódásokat szenvedett, mégis folytatta a reménytelen harcot.

Ugyancsak oroszok védték a bevehetetlen Dnyepr-hídfőt Turszktól délre, két hétig folytak ott az eredménytelen harcok százméternyi hódításokért, s nemcsak a csata volt kegyetlen, hanem a tél is (1943 decemberében). E több napon át tartó, idegekre menő téli harc alatt fehér burnuszban voltunk mi is, ők is, a csuklya a sapkát is eltakarta. Erről később egy esetet hallottam, mely Malije Kozlovicsi közelében történt: Míg a katonák fenyőtől fenyőig össze-vissza futkostak az erdőben, kettő valahogy elverődött a többitől s egymás mellett vetette földre magát. Már nem tudtak tájékozódni, csak lődöztek valakikre, valamerre. Mind a kettőnek szovjet géppisztolya volt. Megosztoztak a töltényeken, dicsérgették egymást, szentségeltek, hogy

megfagyott az olaj a géppisztolyban. Végül mikor végleg felmondta a szolgálatot, cigarettaszünetet javasoltak, hátratolták fejükön a fehér csuklyát – s megpillantották egymás sapkáján, az egyikén a sast, a másikén a csillagot. fölugrottak. A géppisztolyok nem működtek, két kézre fogták hát s csapkodtak velük, mint a furkósbottal, úgy hajkurászták egymást. Ebben már nem volt semmi politika, sem a haza-anyácska szeretete, csak meztelen ősemberi bizalmatlanság: ha megkönyörülök rajta, megöl.

Kelet-Poroszországban történt, hogy pár lépésre tőlem az út szélén három vlaszovista foglyot kísértek, az üt közepén pedig épp akkor dübörgött el egy T-34-es. Az egyik fogoly hirtelen kifordult, felszökött a levegőbe s mint a fecske, siklott egyenesen a tank alá. A tank félrefarolt, de azért elgázolta a hernyótalp szélével. A szétnyomott ember még vonaglott, véres hab bugyogott a szájából. Meg lehetett érteni őt, hogy inkább a katonahalált választotta, minthogy a kínzókamrában akasszák fel.

Mert nem maradt más választásuk. Ők nem harcolhatták másképp. Számukra az sem jelentett menekülést, ha kímélték magukat harc közben. Ha nálunk még a „tiszta" hadifogságot is megbocsáthatatlan hazaárulásnak minősítették, mit fognak tartani azokról, akik elfogadták a fegyvert az ellenség kezéből? Ezeknek az embereknek a viselkedésére a nálunk a már megszokott otromba propaganda a következő indítékokat találta: 1) árulólelkület (talán bizony velük született? Benne volt a vérükben.?) és 2) gyávaság. No, de gyávaság aztán semmi esetre sem! A gyáva azt keresi, hol lesz jobb, hol találkozik elnézéssel. Csak a végső szükség, a határtalan kétségbeesés, a szovjet rendszer olthatatlan gyűlölete, önbiztonságuk teljes semmibevevése vihette őket a Wehrmacht Vlaszov-osztagaiba. Azzal tisztában voltak, hogy hazulról az irgalom leghalványabb sugara sem pislákol feléjük. Ha szovjet fogságba estek, agyonlőtték őket, mihelyt az első értelmes orosz szó elfagyta ajkukat. Az orosz fogságban, akárcsak a németben, az oroszoknak jutott ki a legkegyetlenebb sors.

Általános tanulságul is ezt szűrhetjük le a legutóbbi háborúból: a világon a legnagyobb szerencsétlenség, ha valaki orosznak született.

Szégyenkezem; valahányszor eszembe jut, ahogy egyszer a Bobrujszki katlan bekebelezése (azaz kifosztása) idején mentem az országúton a szétlőtt s felfordult német autók között, köröskörül tengernyi hadizsákmány széthányva az úton, – s akkor egyszerre abból a mélyedésből, amelyben sárba süllyedtek s befulladtak az autók és a fogatok, gazdátlanul csatangoltak a német igáslovak s lobogtak az ugyancsak hadizsákmányból

rakott máglyák, segélykiáltás ütötte meg a fülemet: „Kapitány úr! Kapitány úr!” Egy gyalogos ember kiáltott védelemért hozzám, tiszta oroszsággal, bár német nadrág volt rajta; derékig meztelen teste csupa, vér volt – az arca, a melle, a háta, a válla – s egy különítményes őrmester lóhátról hajtotta őt maga előtt, korbácsával verte s a lovával tuszkolta, csak verte, egyre csépelte a csupasz testet, nem hagyta megfordulni sem, segítségért kiáltani sem, csak hajtotta újabb és újabb véres csíkokat hasítva a bőrén.

Nem a pun, nem a görög-perzsa háborúban voltunk! Minden tiszt, akinek csak hatalom adatott, a világ bármely hadseregében köteles lett volna megakadályozni ezt a törvénytelen emberkínzást. Igen, bárhol a világon – de nálunk?… Ahol oly barbár s megfellebbezhetetlen az emberiség osztályozása? (Ha nincs velünk” „nem a mi emberünk” stb. – akkor csak megvetést és megsemmisítést érdemel.) Igen, GYÁVA VOLTAM ahhoz, hegy védelmembe vegyem a vlaszovistát a különítményessel szemben. NEM SZÓLTAM, NEM TETTEM SEMMIT, csak továbbmentem, mint aki nem is hallja, – nehogy ez a pestis; amelyet mindenki annak ismer el, rám is átragadjon (s hátha ez a vlaszovista valami főbetyár?… s akkor a különítményes azt gondolja rólam…? s akkor…?) Dehát, ismerve a hadseregnél uralkodó akkori hierarchiát: engedelmeskedett volna-e ez a különítményes egy közönséges kapitánynak?

S a minden emberiességből kivetkőzött fenevad tovább ostorozta s hajtotta védtelen áldozatát, mint valami barmot.

Örökre a szemem előtt lebeg ez a kép. Valósággal szimbóluma lehetne a Szigetcsoportnak, rá lehetne rakni ennek a könyvnek a táblájára.

Mindezt sejtették, előre tudták ők, – mégis felvarrták a pajzsot a fehér-kék-piros szegéllyel, az András-mezővel s a „ROA”-betűkkel a német zubbony bal ujjára.”[139] Az okkupált területek lakossága azért vetette meg őket, mert a németek zsoldosai voltak, a németek pedig azért, mert oroszok voltak. Nyomorúságos újságjaikat csatabárddal dolgozták meg a német cenzorok: tele voltak a „Nagy Német Birodalom” s a „Führer” dicshimnuszával. Pedig ezektől nem jutott más a vlaszovistáknak, csak az életre-halálra menő harc, szabadidejükben pedig a vodka s megint csak a vodka. KÁRHOZAT volt egész létezésük a háború éveiben, abban a nagy idegenségben és semmi reményük sem volt, hogy ebből ép bőrrel kerülhetnek ki.

Hitler és környezete, bár egymás után vesztették el minden hadállásukat, pusztulásuk előestéjén sem tudtak úrrá lenni megrögzött

bizalmatlanságukon az önálló orosz alakulatokkal szemben, nem tudták elszánni magukat tiszta orosz hadosztályok felállítására, még ilyen árnyék-létezésben sem tűrtek meg egy olyan Oroszországot, mely nincs alávetve nekik. Csak a végítélet recsegése-ropogása közepett, 1944 novemberében, rendeztek egy színpadias gyűlést Prágában; összehívták a „Bizottságot Oroszország népeinek felszabadítására”, amely a nemzetiségek minden csoportját hivatva lett volna egyesíteni; manifesztumot is adtak ki (mely mint a korábbiak, semmitmondó volt, mert csak nem bírták elgondolni, hogy Oroszország független is lehet Németországtól és a nácizmustól). Ennek a Bizottságnak Vlaszov lett az elnöke. Ekkor, tehát csak 1944 őszétől kezdték meg a valóban vlaszovista, tisztán orosz hadosztályok szervezését.[140] A bölcs német politikusok nyilván azt hitték, hogy most aztán valamennyi németországi orosz munkás (Ost-Sklave) fegyvert ragad. Csakhogy a Vörös Hadsereg már a Visztulánál s a Dunánál állt… S mintegy fricskául a németeknek, s annak bizonyítására, hogy bár oly kevéssé voltak előrelátók, ezúttal fején találták a szeget, a Vlaszov hadosztályok, első és utolsó ténykedésük gyanánt, éppen a németekre mértek csapást. A már általános összeomlásban, ki sem kérve az Oberkommando beleegyezését, április vége felé Vlaszov Prága alá vonta össze a maga két és fél hadosztályát. Kitudódott ugyanis, hogy Steiner SS-tábornok a cseh főváros megsemmisítésére készül, semmiképpen sem akarja épségben átadni. Ekkor Vlaszov a cseh felkelők mellé állt hadosztályaival. S az oroszok most mindazt a sérelmet, keserűséget és gyűlöletet, mely elnyomott lelkükben felhalmozódott e kegyetlen s értelmetlen három év alatt, beleadták ebbe a németek elleni támadásba: azok verték ki őket Prágából, akiknek a részéről nem vártak ellenséges akciót. (Vajon megtudták-e valaha is a csehek, miféle oroszok mentették meg fővárosukat? Nálunk meghamisítják a történelmet s azt mondják, hogy a szovjet csapatok mentették meg Prágát, pedig azok oda sem értek volna időben.)

A Vlaszov-hadsereg ezután az amerikaiak felé kezdett visszavonulni, Bajorországba; minden reményüket a szövetségesekbe vetették, hogy hasznára lehetnek a szövetségeseknek, ez kárpótolja majd őket azért, hogy oly sokáig a németek pórázán voltak. De az amerikaiak páncélfalat vontak eléjük s kényszerítették őket, hogy szovjet kézbe adják magukat, hogy arról már korábban, a jaltai konferencián, határoztak. Hasonló szövetségesi lojalitást tanúsított Churchill is Ausztriában, ugyancsak májusban (a már nálunk megszokott „szégyenlősség” akadályozza ennek a nyilvánosságra

hozatalát): ő a 90.000 főnyi kozák hadtestet szolgáltatta ki az orosz hadvezetőségnek, [141] azonkívül több szekérre való öreget, kiskorút és nőt, akik nem akartak visszatérni a hazai kozák folyók mellé. (A nagy férfiú, akinek a szobrai hovatovább egész Angliát megtöltik, úgy rendelkezett, hogy ezeket is halálba kell küldeni.)

A sebtében felállított Vlaszov-hadosztályokkal párhuzamosan számos kisebb orosz egység továbbra is csak ott savanyodott valahol a német hadsereg mélyén, az egymástól meg nem különböztethető német mundérokban. Ezek számára más és más időben, helyen és módon ért véget a háború.

Néhány nappal letartóztatásom előtt én is Vlaszov-katonák tüzébe kerültem. Abban a kelet-poroszországi katlanban is voltak oroszok, amelyet mi kerítettünk be. Egy január-végi éjszakán egyik csapategységük kitörést kísérelt meg nyugat felé, állásainkon keresztül, teljes csendben, tüzérségi előkészítés nélkül. A front nem volt tömör, ők gyorsan és mélyen benyomultak és fogóba vették előretolt hangbemérő ütegemet, úgy hogy alig sikerült visszavonnom az utolsó szabad vonal mentén. Később azonban visszamentem egy sérült készülékért s a hajnali szürkületben láttam, ahogy hirtelen felszöknek a hóból, melyben addig láthatatlanok voltak fehér burnuszaikkal, s hurrázva vetik magukat az Adlig Schwenkittennél állomásozó 152 milliméteres tüzérhadosztály tüzelőállásaira. Tizenkét nehéz löveget tettek harcképtelenné kézigránátjaikkal, mielőtt csak egy lövést is leadhattak volna. Egységünk sereghajtói az ő nyomjelző golyóiktól űzve három kilométert futottak a taposatlan hómezőn át a Passarge folyócska hídjáig. Ott aztán megállítottuk őket.

Ezután hamarosan letartóztattak, s lám, most a Győzelmi Ünnep előestéjén valamennyien együtt gubbasztunk a Butirka priccsein, én végigszívom a csikket utánuk, ők pedig utánam s valamelyikkel párba állva kettesben visszük ki a hat vödörnyi bádogköblit.

Feltűnően sok Vlaszov-katona tartozott a fiatal korosztályba – akárcsak az olyanok, akik ellenünk kémkedtek – jórészt 1915-22 közt születettek. Ez volt az az „ismeretlen ifjú nemzedék”, melyet a minden lében kanál Lunacsarszkij sietett üdvözölni. Többségüket ugyanaz a vak véletlen juttatta katonai alakulatokhoz, amely a szomszéd lágerban lévő bajtársaikat a kémek soraiba – minden azon múlt, honnan jött a verbuváló.

A toborzók így szokták „húzni” őket – „húzás” lett volna, ha nem lett-volna igaz! – : „Sztálin megtagadott benneteket! Sztálin köp rátok!”

A Szovjet előbb törvényen kívül helyezte őket, mint ők önmagukat.

És feliratkoztak… Némelyek csak azért, hogy kitörhessenek a haláltáborból. Mások azzal a hátsógondolattal, hogy átmennek a partizánokhoz (és át is mentek! s együtt harcoltak a partizánokkal! De a sztálini mérce szerint ez a legkevésbé sem enyhítette ítéletüket). Némelyikben azonban sajogni kezdett a szégyenletes 41-es év, a megsemmisítő vereség, mely az éveken át tartó hetvenkedést követte. S olyan is volt, aki elsősorban Sztálint tartotta felelősnek ezekért az embertelen hadifogolytáborokért. Feltámadt bennük az igény, hogy ők is hallassák a hangjukat, beszéljenek szörnyű élményeikről, kijelentsék, hogy ők is része Oroszországnak, hogy hatni akarnak az ország jövőjére s nem akarnak mások hibáinak játékszere lenni.

De a sors még keserűbb gúnyt űzött belőlük, még hitványabb gyalogokká süllyesztette őket a sakktáblán. A németek, amilyen ostobák és felszínesek voltak, önhittségükben csak azt engedték meg nekik, hogy meghaljanak a Birodalomért, azt ózonban nem, hogy egy független orosz útra gondoljanak.

A Szövetségesektől pedig kétezer verszt választotta el őket, s milyeneknek fognak még bizonyulni azok a szövetségesek?!…

A „vlaszovista” nevezet nálunk a „szennyes” szó szinonimája, mintha egyetlen kimondása is bepiszkolná a szánkat, úgy hogy egymás után több mondatban nem is meri senki a szájára venni.

Így azonban nem lehet történelmet írni. Most, negyedszázad múltán, miután többségük elpusztult a lágerokban, akik pedig még élnek, ott tengődnek valahol a messzi északon, arra akarok emlékeztetni ezekkel a lapokkal, mennyire egyedülálló jelenség ez világtörténeti viszonylatban: hogy többszázezer fiatal, [142] húsz és harminc között, fegyvert emeljen saját hazájára, szövetkezve annak legádázabb ellenségével. Hogy talán érdemes elgondolkodni: ki a nagyobb bűnös, ez a fiatalság-e vagy a tisztes ősz Haza? Hogy ez nem magyarázható holmi biológiai hajlammal az árulásra; hanem szükségképpen társadalmi okokra vezethető vissza.

Mert mint a régi mondás tartja: *Abrak mellől nem futnak el a lovak*. S most tessék elképzelni egy mezőt; melyben elhanyagolt, kiéheztetett, halálra rémített lovak futkosnak.

*

Azon a tavaszon orosz emigránsok is tömegével ültek azokban a cellákban.

Olyan volt ez, mint egy nyomasztó álom, melyben a tegnap történelme kísértett. Már rég meg voltak írva, fedőlapok közé zárva, a polgárháborúról szóló kötetek, el voltak döntve a polgárháborút kiváltó problémák, tankönyvekbe írva, időrendben csoportosítva az események. Azok, akik szerepet játszottak a fehérek mozgalmában, már nem a mi kortársaink voltak, hanem egy tovatűnt múlt kísértetei. Az orosz emigráció tagjai, akik kegyetlenebbül szétszórattak, mint a zsidó törzsek, ha még egyáltalán tengették valahol az életűket, legfeljebb mint piszkos lebujok zongoristái, lakájok, mosónők, koldusok, morfinisták, kokainisták, eleven rothadó hullák jelentek meg szovjet képzeletünkben. A háború előtt, 1941-ig, sem sajtónk, sem igényes szépirodalmunk, sem műkritikánk mégcsak célzást sem tett, amelynek alapján fogalmat alkothattunk volna (önelégült mestereink pedig nem siettek tudatni velünk), hogy az Orosz Diaszpóra tágas szellemi világ, hogy az orosz filozófiát egy Bulgakov, egy Bergyajev, egy Losszkij viszi előre, hogy az orosz művészet: Rachmaninov, Saljapin, Benois, Gyagilev, Pavlov, Zsarov kozák kórusa elbűvöli a világot, hogy ott mélyenszántó Dosztojevszkij-kutatás folyik (míg nálunk szigorú átok alatt volt ez az író), hogy létezik egy Nabokov-Szirin, akinek a nevét sem hallottuk, hogy még életben van Bunyin s írt is egyet s mást az elmúlt húsz évben, hogy művészeti folyóiratok jelennek meg, színművek kerülnek bemutatásra, hogy tájegységi gyűléseket szoktak rendezni, amelyeken oroszul viszik a szót, és hogy az emigráns férfiak még nem vesztették el képességüket, hogy feleségül vegyék az emigráns nőket, s ez utóbbiak, hogy gyermekeket szüljenek a férfiaknak, olyanokat, akik velünk egykorúak.

Nálunk oly hamis elképzelés alakult ki az emigránsokról, hogy ha egy tömeghez ezt a kérdést intézték volna: kit támogattak az emigránsok a spanyol polgárháborúban? Hát. a második világháborúban? – akkor mindenki egy lélegzetre vágta volna rá: Frankót! Hitlert! Hazánkban még ma sem tudják, hogy sokkal több fehér emigráns harcolt a köztársaságiak oldalán; hogy mind a Vlaszov-hadosztályok, mind a von Pannewitz-féle kozák hadtest (a „krasznovisták”) szovjet állampolgárokból, nem pedig emigránsokból verbuválódtak; az emigránsok nem álltak Hitler mellé, s a Hitlert támogató Mereskovszkij és Gippius magukra maradtak, elidegenedtek az emigráns köröktől. Anekdotának hangzik, pedig nem az, hogy Gyenyikin hajlandónak mutatkozott harcba lépni Hitler ellen a Szovjetunió oldalán és hogy Sztálin egy időben majd hogy rá nem szánta

magát a hazahívásra (nyilván nem annyira mint katonai tényezőt, hanem mint a nemzeti egység szimbólumát). Franciaország megszállása idején az orosz emigránsok, öregek és fiatalok, nagy tömegben csatlakoztak az ellenállási mozgalomhoz, Párizs felszabadítása után pedig valósággal elárasztották a szovjet követséget a hazatérési kérvényekkel. Mert akármilyen is Oroszország, azért csak Oroszország marad! – ez volt a jelmondatuk s ezzel bizonyították be, hogy hazaszeretetük azelőtt sem volt puszta színlelés. (1945-46-ban szinte boldogok voltak a börtönben, hogy ezek a rácsok, ezek a börtönőrök oroszok, a *mieink*; s csodálkoztak, mikor a szovjet fiúk csak a tarkójukat vakarták: „Mi az ördögnek jöttünk vissza? Talán szűk volt nekünk ott Európában?”)

De ha a szovjet logika szerint minden szovjet embert, aki csak külföldön járt, lágerba kellett dugni, hogy kerülhették volna el sorsukat, ugyanezen logika szerint, az emigránsok? A Balkánon, Közép-Európában, Harbinban, mihelyt a szovjet csapatok bevonultak, azonnal letartóztatták őket, akár a szovjet alattvalókat, a lakásukban vagy a nyílt utcán. Egyelőre csak a férfiakat szedték s azokat sem mind, csak akik valamiképpen hangot adtak politikai nézeteiknek. (Családjukat később szállították el az orosz kitelepítési helyekre, de némelyikét otthagyták Bulgáriában, Csehszlovákiában.) Franciaországban előbb nagy ünnepélyesen, virággal, miegymással szovjet állampolgárokká avatták őket, gondoskodtak kényelmes hazautaztatásukról s idehaza gereblyézték össze őket. A sanghaji emigránsokkal kissé körülményesebben kellett eljárniuk, – oda még nem ért el a kezük 1945-ben. Kiszállt azonban a szovjet kormány megbízottja s kihirdette a Legfelsőbb Tanács Elnökségének határozatát: minden emigránsnak amnesztia! Már hogyne hitték volna el?! A kormány csak nem hazudik?! (Volt-e, nem-e ilyen határozat a valóságban, egyre megy. A Szerveket úgysem kötelezte.) A sanghajiak odavoltak az örömtől. Megengedték nekik, hogy annyi holmit vihetnek magukkal, amennyit akarnak (saját autóikkal indultak el, jól jön majd otthon!), megígérték, hogy ott telepedhetnek meg, ahol akarnak s bármely szakmában dolgozhatnak. Sanghajban hajózták be őket. Mikor a hajók elindultak, minden megváltozott; némelyik bajón egyszerűen nem adtak nekik enni. Sorsuk még rosszabb fordulatot vett Nahodka kikötőjében (ez egyike volt a legfontosabb átszállóhelyeknek GULag felé). Legtöbbjüket tehervagonokba rakták s úgy szállították őket, mint a rabokat szokás, bár egyelőre fegyveres konvoj és kutyák nélkül. Egy részüket valami lakott helyre, városba vitték,

ahol csakugyan békében ellehettek két-három évig. De a többit egyenesen a lágerba vitte a vonat; valahol a Volgán túl egy erdőben rakták le őket a magas töltésre fehér zongorástul, téli kertestül. Végül 1948-49-ben azokat a távolkeleti emigránsokat is egy szálig leültették, akik addig ép bőrrel megúszták.

Kilencéves koromban mohóbban faltőm V. V. Sulgin kéktáblás könyvecskéit, mint Verne Gyulát; minden könyvesboltban kaphatók voltak. Az a világ, melyet felidéztek, annyira végérvényesen a múlté volt, hogy a legélénkebb fantázia sem tételezhette fel: nem telik bele húsz év, s a szerző lépteinek s az enyémeknek láthatatlan pontsorai a Nagy Lubjanka néma folyosóin fogják metszeni egymást. Igaz, hogy akkor még nem találkoztunk, csak újabb húsz év múlva, de 1945 tavaszán elég időm s alkalmam volt más emigránsokat, öregeket, fiatalokat közelebbről megismerni.

Borscs lovassági kapitánnyal és Marijuskin ezredessel véletlenül együtt voltam egyszer orvosi vizsgálaton, és pucér, megaszalódott, sötétsárga testük látványa – nem is test volt már, hanem múmia – örökre megmarad emlékezetemben. Már fél lábuk a koporsóban volt, – mikor letartóztatták őket s elvitték Moszkvába, néhányezer kilométernyire, s ott a legnagyobb komolysággal, 1945-ben, vallatni kezdték őket, mint harcoltak… 1919-ben a szovjet rendszer ellen.

Már annyira hozzászoktunk nyomozók és bírák kolosszális jogsértéseihez, hogy meg sem tudjuk különböztetni a fokozatokat. Ez a lovassági kapitány s ez az ezredes hivatásos katonák voltak a cári hadseregben. Már mind a ketten túl voltak a negyvenen, s húsz évet szolgáltak le a hadseregnél, amikor egy táviratban közölték velük, hogy Pétervárt letették a cárt. Húsz évig szolgáltak a cárnak-tett eskü alatt, s most kénytelen-kelletlen (talán morogva is, hogy „menjetek a búsba! Tűnjetek el a balfenéken!”) felesküdtek az Ideiglenes Kormányra is, újabb esküre azonban már senki sem szólította fel őket, mert az egész hadsereg felbomlott. Persze, hogy nem tetszett nekik az olyan rendszer, amelyben letépik a rangjelzéseket, öldösik a tiszteket, s természetes reakcióként fogtak össze más tisztekkel, hogy harcoljanak a rendszer ellen. Az is természetes, hogy a Vörös Hadsereg felvette ellenük a harcot s a tengerbe szorította őket. De nincs az az orcaág – hacsak a csírái is megtalálhatók ott a jogi gondolkodásnak, – ahol valamilyen alapon ELÍTÉLHETNÉK őket, méghozzá negyedszázaddal később! (Ez alatt az idő alatt kizárólag

magánszemélyek voltak, Marijuskin egészen letartóztatásáig, Borscsot pedig, igaz, hogy egy kozák szekérkaravánról szedték le Ausztriában, de környezetében csak nők és öregek voltak.)

Ennek ellenére 1945-ben igazságszolgáltatásunk centrumában a következő vádakat hozták fel ellenük: a munkás- és paraszt tanácsok hatalmának *megdöntésére* irányuló cselekmények; fegyveres *behatolás* szovjet területre (azaz hogy nem hagyták el azonnal Oroszországot, miután azt szovjetnek kiáltották ki Pétervárt); a nemzetközi burzsoáziánk nyújtott *segítség* (azt sem tudták mi az, nem is álmodtak létezéséről); ellenforradalmi kormányok *szolgálata* (azaz hogy engedelmeskedtek tábornokaiknak, akiknek egész életűkben alá voltak rendelve). S ezeket a pontokat (az 58-as cikkely 1., 2., 4. és 13. pontját) az a Büntetőkönyv tartalmazta, amelyet… 1926-ban, azaz 6-7 évvel a polgárháború *befejezése után* hagytak jóvá! (Klasszikus és gátlástalan példája ez a törvény *visszamenő* hatályú alkalmazásának!) Azonkívül maga a Büntetőkönyv szögezi le a 2. cikkelyben, hogy kizárólag a Szovjetunió területén letartóztatott állampolgárokra alkalmazható. Azok pedig, akiket a GB „kigyomlált”, még csak nem is voltak állampolgárok! – letartóztatásuk pedig Európa és Ázsia legkülönbözőbb orcaágaiban történt.[143] Nem is beszélve az elévülésről; – rugalmas joggyakorlatunk azonban hallgatólagosan mindig azt az elvet követte, hogy az 58-asban felsorolt vétségek nem évülnek el. („Minek hánytorgatni a múltat?”) Az elévülést csak hazai tenyésztésű hóhérainkra alkalmazzuk, akik sokszorosan nagyobbszámú honfitársukat semmisítették meg, mint az egész polgárháború.

Marijuskin még csak tisztán emlékezett mindenre, részleteket mesélt Novorosszijszk kiürítéséről. Borscs azonban már újra gyermek lett s együgyűen fecsegett, hogy ő itt a Lubjankában is megünnepli ám a húsvétot: Virágvasárnap hetében s a nagyhéten csak felét ette meg napi kenyéradagjának, a másik felét eltette s a megszáradt darabokat mindig újakkal cserélte ki. Így mire abbahagyta a böjtölést, hét egész adagra való gyűlt neki össze. Húsvétkor aztán három napig „dőzsölt”.

Nem tudom, a fehérgárdisták melyik fajtájához tartoztak ők ketten a polgárháború alatt: azokhoz a kivételesekhez-e, akik ítélet nélkül tizedelték, akasztották a munkásokat, kardlapozták a parasztokat, vagy a többséghez, akik kitartottak a katonai fegyelem mellett. Az nem számít, nem bizonyít semmit, hogy ma vizsgálatnak vetik alá s elítélik őket. De ha ezt a

negyedszázadot nem mint köztiszteletben álló nyugalmazott tisztek élték le; hanem mint hontalan számkivetettek, akkor ugyebár, még csak erkölcsi alapunk sincs arra, hogy ítélkezzünk felettük. Ez az a dialektika, melynek Anatol France a birtokában volt, tőlünk azonban teljesen idegen. France szerint a tegnapi mártírnak ma már nincs igaza – mihelyt felölti a vértanúk piros ingét, megszűnik az igazság birtokosa lenni. S ez megfordítva is igaz. A mi forradalmi életrajzírásunk szerint azonban: ha csikókoromból kinőve egy évig hátasló voltam, akkor egy életen át „paripa” lesz a nevem, bár már régen csak konflisló vagyok.

Ezeknek az elgyámoltalanodott emigráns-múmiáknak valóságos ellentéte volt Konsztantyin Konsztantyinovics Jaszevics. Számára szemmel láthatólag nem ért véget a bolsevizmus elleni harc a polgárháború befejezésével. Hogy akkor miért, hol s hogyan harcolt, arról nem szokott beszélni. A jelekből azonban azt láttuk, hogy a cellában is a tűzvonalban érzi magát. Míg legtöbbünk fejében fogalmi zűrzavar uralkodott, melyben elmosódtak és széttöredeztek a tiszta kontúrok, ő – mint látszott – tiszta pillantással mérte fel a környező világot, az életet, s egyértelmű állásfoglalásra volt képes; ez konzerválta testének erejét, rugalmasságát s lelke tettrekészségét. Pedig már túl volt a hatvanon, sima koponyáján nem volt egy árva hajszál sem. A vizsgálaton már átesett, jelenleg ítéletére vár, mint mi többiek is, s persze segítséget sehonnan sem remélhet. Ennek ellenére megőrizte fiatal, szinte rózsás bőrét; az egész cellából egyedül ő végzett reggeli tornát, fröcskölt a csap alatt (míg mi takarékoskodtunk a börtön adagokból származó kalóriákkal). Ha szabaddá vált a priccsek közti folyosó, sohasem mulasztotta el az alkalmat, hogy katonás testtartással s arckifejezéssel újra meg újra le ne lépje azt az öt-hat métert; karját ilyenkor összefonta a mellén, fiatalos tekintetét pedig valahová a falakon túlra irányította.

De éppen mert minket kiforgattak önmagunkból a megpróbáltatások, neki pedig mintha semmi kifogása sem lett volna az ellen, ami körülötte s vele történik – tökéletes magány övezte őt a cellában.

Egy év múlva volt alkalmam értékelni börtönbeli viselkedését. Újra a Butirkában voltam, s a hetven cella valamelyikében találkoztam Jaszevics fiatal ügytársaival, akik már megkapták 10-15 évre szóló ítéleteiket. Kivételesen kezükbe adták egész csoportjuk ítéletjegyzékét, hártyapapírra gépelve. A névsor élén Jaszevics állt – ítélet: agyonlövés. Ez volt hát, amit előre látott, amire öregedést nem ismerő szemét függesztette. Átnézve a

falalton, míg ott sétált az asztaltól az ajtóig meg vissza! Szokatlan erőt adott neki az a tudat, hogy nincs mit megbánnia, hogy igaz úton járt egész életében.

Az emigránsok közt volt egy velem egykorú is: Igor Tronko. Összebarátkoztunk. Le voltunk romolva, meg voltunk aszva mind a ketten, sárgás-szürke bőrünk csontjainkra tapadt (tényleg, miért is kenődtünk el annyira? Azt hiszem, lelki kuszáltságunkban keresendő az ok). Két vékony langaléta, meg-meginogva a nyári szellő lökéseitől, öregesen óvatos léptekkel, mindig egymás mellett róttuk a Butirka sétaudvarát és életünk különös párhuzamosságáról elmélkedtünk. Ugyanabban az évben születtünk Dél-Oroszországban. Még az anyatejet szoptuk, amikor a Sors belenyúlt elnyűtt zsákjába, s nekem rövid, neki hosszú szalmaszálat húzott ki belőle. Az ő „rakás kenyere” így jutott a tengeren túlra, bár „fehérgárdista” apja csak szürke közember, nincstelen távírász volt.

Az ő életén keresztül nyertem bepillantást azoknak a saját nemzedékemhez tartozó fiataloknak az életébe, akiket emigrációba vetett a sorsuk – számomra ez új, érdekes élmény volt. Gyermekkorukban gondos nevelést kaptak:, bár családjuk rendszerint nagyon szerény, mondhatnám szűkös anyai körülmények közt élt, iskoláztatásukról a legmesszebbmenően gondoskodtak. Úgy nőttek fel, hogy nem tudták, mi a félelem, mi az elnyomatás, bár a fehér szervezetek bizonyos tekintélyuralom alatt tartották őket, míg egyéniségük meg nem izmosodott. Úgy nőttek fel, hogy érintetlenek maradtak a kor bűneitől s káros hatásaitól, melyek rombolása az egész európai ifjúságon észlelhető (nagyarányú bűnözés, könnyelmű életfelfogás, világnézet nélküliség, kiéltség) – bizonyára azért, mert ők mintegy családjuk gyógyíthatatlan boldogtalanságának árnyékában nevelkedtek. Nem számít, milyen országban nevelkedtek: igazi hazájuknak csak Oroszországot tekintették. Szellemi neveltetésük alapjait az orosz irodalom szolgáltatta, mely annál kedvesebb volt szívüknek, minthogy ebben merült ki számukra a Haza fogalma, s az elsődleges, fizikai haza nem állt ott mögötte. Ők sokkal bőségesebben s könnyebben jutottak hozzá minden egykorú nyomdatermékhez, mint mi, azonban szovjet kiadványok csak nagyon gyéren kerültek a kezükbe. Ezt fájdalmas hiánynak érezték, meg voltak győződve arról, hogy ezért nem értik Szovjet-Oroszország lényegét, azt, ami abban magasztos és gyönyörű, – mert ami csekély kijut hozzájuk, abból csak torz, hazug, hiányos képet nyerhetnek. Hogy hogyan is élünk valójában, arról nagyon homályos elképzeléseik voltak, a honvágy

azonban akkora volt bennük, hogy ha 1941-ben hívtuk volna őket, valamennyien beálltak volna a Vörös Hadseregbe, s nem az lett volna számukra a fontos, hogy túléljék a háborút, hanem örömmel haltak volna meg a hazáért. Huszonöt-huszonhétéves korukra ezek az ifjak már önálló gondolkodásra tettek szert, elveikért készek voltak helytállni, s ezek az elvek nem mindig voltak azonosak az öreg tábornokok és politikusok véleményével. Igor is az ún. „elfogulatlanok” csoportjába tartozott. Ezek azt vallották, hogy akik nem osztották meg a hazával az elmúlt évtizedek nehézségeit, nem álltak szemtől-szembe ama bonyolult problémákkal, azoknak nincs joguk dönteni Oroszország jövőjéről, még csak tanácsot sem adhatnak, milyen legyen a jövő; az egyetlen, amit tehetnek, hogy hazamenve minden erejüket annak megvalósítására szentelik, amit a nép határoz.

Sokszor hevertünk egymás mellett a priccseken. Amennyire tőlem telt, igyekeztem beleélni magamat az ő világába. Arra ébresztett rá ez a találkozás (s későbbi találkozások csak megerősítettek ebben a hitemben), hogy szellemi erőink jelentős részének az a lecsapolása, mely a polgárháborút követte, az orosz kultúra egy hatalmas és értékes ágától fosztott meg bennünket. S mindenki, akinek csak őszinte szívügye az orosz kultúra, e két ág: az anyaország és a diaszpóra kultúrájának egyesítésére fog törekedni. Csak így lesz majd teljes az orosz kultúra, csali altkor fejtheti ki képességeit, csak úgy lehet csorbítatlan a fejlődése.

Szeretném megérni azt az időt.

*

Gyenge, gyenge az ember! Végső soron azok is, akik a legnyakasabbak voltak köztünk, bocsánatot reméltek azon a tavaszon, és sok engedményre voltak hajlandók, hogy egy kis darabot kapjanak még az életből. Ez a tréfa járta akkor: „Vádlott! Mi az utolsó kívánsága?” – „Küldjenek akárhová, de csak olyan helyre, ahol szovjetrendszer van! Meg… napfény…” Hogy a szovjetrendszert nélkülöznünk kell, az nem fenyegetett bennünket, csak az, hogy a napot… Senkinek sem volt kedve a sarkvidékhez, a skorbuthoz, a táplálékhiány szervi elváltozásaihoz. Elsősorban ezzel magyarázható az Altáj-legenda népszerűsége a cellákban. Az a kevés, aki járt ott valaha, de még inkább-azok, akik sohasem jártak ott, színes álomképeket szőttek cellatársaik lelki szeme elé arról, hogy micsoda ország az az Altáj! Van ott szibériai tágasság is, enyhe éghajlat is. Búzás partok közt mézzel folynak a

folyók. Füves puszta és hegyek. Juhnyájak, hal, vad. Népes, gazdag falvak. [144]

Ó, bárcsak megbújhatnál abban a nagy csöndben! Hallgatnád a tiszta csengő kakasszót, mely áthasít a szennyezetlen levegőn. Simogatnád a ló jóságos, komoly pofáját. Átok rátok mind, ti nagy problémák, törje össze magát miattatok valaki más, akinek kevesebb esze van! Ó, ha ott pihenhetnéd ki a vizsgálóbíró káromkodásait, életednek ezt az egész unalmas szálazását, a börtön zárainak csikorgását, a cellák fojtó fülledtségét! Egy életünk van, ez az egyetlen, rövid élet! – mi pedig bűnös könnyelműséggel golyószóróknak tesszük ki, vagy belemászunk vele, szegény ártatlannal, a politika szemétgödrébe. Ellaknál ott az Altájon még a legeslegalacsonyabb, legsötétebb kunyhóban is, valahol a falu végén, az erdő szélén. Nem rőzsét, nem gombát szedni: csak úgy minden cél nélkül elmennél az erdőbe, átölelnél két sudár törzset: „Ó, drágáim! Semmire, de semmire sem vágyódom ezentúl!"

Maga az a tavasz is irgalomra inspirált: az a tavasz hozta meg a szörnyű háború végét. Láttuk ugyan, mint özönlenek a letartóztatottak milliói, köztük mi is, s hogy a lágerokban újabb milliók várnak bennünket, – de az mégsem lehet, hogy ennyi embert börtönben hagyjanak a világraszóló győzelem után! Csak ijesztésből tartanak egyelőre vissza, hogy majd jobban emlékezzünk. Világos, hogy nagyszabású amnesztia várható s hogy hamarosan hazaengednek mindenkit. Valaki még arra is esküszik, hogy saját szemével olvasta az újságban: Sztálin valami amerikai újságírónak („a nevére már nem emlékszem") válaszolva azt mondta, hogy olyan amnesztia lesz nálunk a háború után, amilyent még nem látott a világ! Egy másiknak meg MAGA a vizsgálóbíró mondta, méghozzá egész biztosra mondta, hogy nemsokára jön az általános amnesztia. (A vizsgálatnak jól jöttek ezek a kósza hírek: gyengítették akaraterőnket; ördög vigye, aláírom, ügyem tart sokáig.)

De „az irgalomhoz ész kell" – ez áll egész történelmünkre s még ezután is sokáig állni fog.

Nem hallgattunk azokra a kevesekre, józan társainkra, akik azt károgták, hogy az elmúlt negyedszázad alatt egyetlen egyszer sem volt amnesztia a politikaiaknak – s ezután sem lesz! (Valamelyik kisokos a cellába ültetett „kotlósok" közül esetleg rátromfolt: „De bizony, 1927-ben, a Nagy Október tizedik évfordulóján kiürültek a börtönök, *fehér zászlót tűztek ki* rájuk!" Ez a megrázó látvány: a börtönökön lengő fehér zászlók – miért éppen

fehérek? – különösen hatott a lelkekre.)[145] Leintettük azokat az értelmesen gondolkodó társainkat, akik kifejtették, hogy hiszen éppen azért ülünk mi most milliószámra, mert vége a háborúnak: a fronton már nincs ránk szükség, a hátországban veszélyesek vagyunk, a távoli építkezéseknél pedig egy tégla sem mozdul nélkülünk. (Nem volt bennünk annyi önzetlenség, hogy azonosuljunk Sztálinnak, ha nem gonoszságból, akkor egyszerű gazdasági megfontolásból fakadó terveivel. Ki akart volna most, hogy végre leszerelt, otthagyni családot, lakást s elutazni Kolimába, Vorkutába, Szibériába, ahol még utak s házak sincsenek? Az Állami Tervhivatalnak szinte nem is volt más feladata, minthogy irányszámokat adjon az MVD-nek, hányat tartóztasson le.) Amnesztiát, nagylelkű, tág amnesztiát vártunk s szomjaztunk mindnyájan! Lám, azt mondják, Angliában még a koronázás évfordulóin is, azaz minden évben, adnak kegyelmet!

Sok politikai kapott amnesztiát a Romanov-dinasztia háromszáz éves fennállására is (1912-ben). Akkor talán a sztálini kormányzat sem lesz olyan kicsinyes és bosszúálló, különösen most, hogy korszakalkotó, vagy következményeiben még messzebb kiható győzelmet aratott, – hogy számon tartsa apró alattvalóinak minden vétkét, minden ballépését…

Egyszerű igazság, de ezért is meg kell szenvedni: nem a győztes háborúk hoznak áldást; hanem a vereséggel végződők. Győzelemre a kormányoknak van szükségük, vereségre a nemzetnek. Győzelem után újabb győzelemre támad étvágy, vereség után szabadságra – s ezt rendesen ki is harcolja a nép. Úgy kellenek a vereségek a népeknek, ahogy a bajok és szenvedések az egyes embernek: arra késztetnek, hogy elmélyüljünk lelki életünkben, keressük a szellem magaslatait.

A poltavai győzelem szerencsétlenség volt Oroszország számára: két évszázados megerőltetést, pusztítást, szabadságkorlátozást vont maga után, valamint egyre megújuló háborút. A poltavai vereség megváltás volt a svédek számára: miután harci kedvüket elvesztették, a svédekből Európa legvirágzóbb, legszabadabb népe lett.[146]

Már annyira megszoktuk, hogy büszkék legyünk Napóleon felett aratott győzelmünkre, hogy elfelejtjük: éppen az késleltette fél évszázaddal a jobbágyság felszabadítását, éppen az szilárdította meg a trónt, mely aztán szét is verte a dekabristákat. (Oroszország francia megszállásáról tulajdonképpen nem beszélhetünk.) Ellenben a krími, a japán s a német (az első világ-) háború szabadságot s forradalmat hozott nekünk:

Hittünk az amnesztiában azon a tavaszon, de nem mi voltunk az elsők akik hittek benne. Fogoly-veteránokkal beszélgetve esetről-esetre kiderítheted, hogy ez a mohó vágy a megbocsátás után, ez a hit az amnesztiában mindig is otthon volt a börtön komor falai közt. Az egyik évtizedben úgy, mint a másikban, a különböző „hullámok” letartóztatottjai egyre vártak, egyre hittek: hol amnesztiában, hol új Büntetőkönyvben, hol az „ügyek” általános felülvizsgálásában (s a Szervek mindig számító óvatossággal támogatták az ilyen híreszteléseket). Október *nemtudomhányadik* évfordulójára, a lenini évfordulókra, a Győzelem napjára, a Vörös Hadsereg vagy a Párizsi Kommün napjára, a Központi VB minden ülésére, minden ötéves terv befejezésekor, a Legfelsőbb Bíróság minden összeülésekor – s még ki tudja, milyen alkalmakra időzítette a foglyok képzelete a Szabadság Angyalának ezt a várható alászállását! S minél inkább dühöngött a terror, minél homéroszibb s minden képzeletet felülmúló méreteket öltöttek a letartóztatási hullámok, annál jobban erősödött az emberekben az amnesztiában való hit s gyengült a tárgyilagos, józan ítélőképesség.

Minden fényforrást a Naphoz lehet viszonyítani, a Nap azonban semmihez nem mérhető. Ugyanígy minden várakozást hozzámérhetünk ugyan az amnesztiaváráshoz, az amnesztiavárást azonban semmihez sem mérhetjük.

1945 tavaszán minden újonnan érkezettet először is ezzel a kérdéssel fogadtak a régi cellalakók: mit hallott az amnesztiáról? S ha két-három embert HOLMISTUL hívtak ki a cellából, a cella bölcsei azonnal összehasonlították a megidézettek ÜGYEIT másokéval és kisütötték, hogy azoké a legenyhébb, s nem is hívhatták ki őket egyébért, mint hogy kieresszék őket. Megkezdődött!! Ezek a mi „aktivistáink” mindenütt az amnesztia nyomait szimatolták, feliratokat kerestek a klozetban, a fürdőben, a fogolyposta-osztályon. Egyszer, július elején, váratlanul óriási próféciát olvastunk a butirkai fürdő híres lila-csarnokában, szappannal volt felírva egy violaszínű kőlapra, embermagasságnál jóval följebb (szóval egymás vállára álltak, hogy nehezebb legyen letörölni s tovább ott maradjon):

„Hurrá!!! Július 17-én amnesztia!”[147]

Leírhatatlan ujjongásban törtünk ki. („Ha nem tudták volna biztosan, nem írták volna oda!”) Az öröm villámcsapásként ért bennünket, elállt a

szívverésünk, szinte megbénultunk arra a gondolatra, hogy nemsokára nyílik az ajtó…

De – AZ IRGALOMHOZ ÉSZ KELL…

Július közepén a folyosó-inspekciós a mi cellánkból hívott ki egy öreget klozetot mosni, s ott négyszemközt (tanúk jelenlétében nem szánta volna rá magát), szánakozva pillantva ősz fejére, megkérdezte tőle: „Melyik cikkely, apám?” – „ötvennyolc” – örült meg az öreg, akiért három generáció is rítt odahaza. „Nem vonatkozik rád…” – sóhajtott a felügyelő. „Hülyeség!” – mondtuk mi erre a cellában. „Az őr talán olvasni sem tud”.

Ugyanabban a cellában volt egy Valentin nevű (a vezetéknevére nem emlékszem) kijevi fiú is, gyönyörű, lányos szemei voltak, s igen meg volt rémülve a vizsgálattól. Kétségtelen látnoki képességgel volt megáldva, lehet, hogy csak abban az izgatott állapotában: Nem egyszer megtörtént, hogy reggel végigment a cellán s rámutatott erre vagy arra: téged ma elvisznek. S valóban elvitték őket! Éppen azokat! Egyébként a fogoly lelke annyira hajlamos a misztikára, hogy nem is igen csodálkoztunk ezen az ő jövőbe látásán.

Július 27-én Valentin odajött hozzám: „Alekszandr! Ma kettőnkön a sor!” S elmondta az álmát, melyben megvoltak a börtöni álmok összes szokásos jegyei; zavaros patak, fölötte keskeny palló, kereszt… Készülődni kezdtem s nem is hiába: reggeli után csak jön ám az idézés kettőnknek. A cella zajos szerencsekívánatokkal búcsúztatott bennünket, a legtöbben esküdtek rá, hogy kieresztenek (különben erre mutatott „enyhe” ügyünk egybevetése is a többiével).

Mármost lehet, hogy az ember valóban nem bízik, elhessegeti magától a reményt, elüti az egészet egy tréfával, arról azonban nem tehet, hogy hirtelen mintha izzó fogóval szorítanák össze a szívét, olyan forróságot érez a mellében: de hátha mégis?…

Különböző cellákból mintegy húsz embert szedtek így össze. Mindenekelőtt a fürdőbe vittek bennünket (életének minden fordulópontján először is *fürdőbe* viszik a foglyot). Ott másfél óráig ráértünk találgatni, mérlegelni. Meggőzölve, elbágyasztva átmentünk ezután a Butirka belső udvarán, egy smaragdzöld kertecskén, melyben fülsiketítően csicseregtek a madarak (többnyire csak verebek), a fák zöldje pedig szinte elviselhetetlenül rikítónak tűnt színektől elszokott szemünknek. Szemem sohasem látta olyan élesnek a lombok zöldjét, mint azon a tavaszon. S a világon semmit sem tartottam annyira a mennyországhoz hasonlónak, mint

ezt a butirkai kertecskét, amelynek átszelése az aszfaltozott ösvényen sohasem vett igénybe harminc másodpercnél többet.[148]

Átvittek a butirkai „pályaudvarra” (itt veszik át s innen bocsátják el a foglyokat; az elnevezés nagyon találó, annál is inkább, mert fő csarnoka hasonlít is egy jobb pályaudvarhoz), betereltek bennünket egy téres-tágas boxba. Félhomály és friss levegő, – egyetlen kis ablaka valahol a magasban, szájkosár nélkül. Éppen arra a napos kertecskére nyílt, ki volt támasztva, s madárcsicsergés töltötte meg rajta keresetül a fülünket, mögötte pedig egy a rikító zöld lombocska lengedezett, mindnyájunknak szabadságot s otthont ígérve. (No tessék! Ilyen jó boxban soha életünkben nem ültünk! Ez sem lehet véletlen!]

Most pedig valamennyiünket az OSzO-hoz osztottak be![149] S kiderült, hogy mindannyian semmiségek miatt ültünk!

Három órán át senki sem háborgatott bennünket, senki sem nyitotta ránk az ejtőt. Csak jártunk fel s alá a boxban, s miután jól meghajszoltuk magunkat, leültünk a sima padokra. A lombocska pedig csak integetett, egyre integetett az ablakrés mögött, s eszeveszett lármát csaptak a verebek.

Hirtelen zörögni kézlett a zár, s kiszólították egyet, egy 35 éves hallgatag könyvelőt. Kiment” bezárult mögötte az ajtó. Ekkor még hevesebb rohangálásba kezdtünk dobozunkban, mint akinek a háza ég.

Újra zörgés. Egy másikat hívtak ki, amazt beengedték. Megrohantuk. De olyan volt, mintha kicserélték volna. Minden élet eltűnt az arcából, s bár szeme ki volt meresztve, nem látott semmit. Bizonytalanul, botladozva ment végig a box sima padlóján. Meghibbant? Fejbe csapták egy vasalódeszkával?

– No, mi van, mi van? – kérdeztük s meghűlt bennünk a vér. (Ha nem éppen most kelt fel a villamosszékből, akkor csak a halálos ítéletét közölhették vele.) A könyvelő olyan hangon, mintha a világmindenség pusztulását jelentené be, nyögte:

– Öt… Év…!

Ekkor újra zörrent az ajtó, – olyan gyorsan visszajöttek ezek, mintha csak kisszükségre vitték volna ki őket. Ez a második szinte sugárzott, mikor bejött. No, ezt biztosan kieresztették!

– Nos? Nos? – tolongtunk körülötte visszatért reménnyel. Az csak legyintett és fuldoklott a nevetéstől:

– Tizenöt év!

Ez már aztán akkora képtelenség volt, hogy lehetetlen volt elhinni.

7.
A gépházban

A Butirka-”pályaudvar” melletti boxban, mely „bemelegítő box” néven volt ismeretes (ott motozták meg a frissen jötteket, tágasságával lelhetőséget nyújtott egyszerre öt-hat felügyelőnek akár húsz fogoly egyidejű „megdolgozására”), most nem volt senki, üresen álltak a durva faragású „dögönyöző”-asztalok, csupán oldalt, egy kis lámpa alá helyezett pótasztalka mellett ült egy feketehajú, kinyalt NKVD őrnagy, arcán a türelem s unalom =vegyülékével. Szerinte tiszta időpocsékolás volt, hogy egyesével vezették fel s vezették el a foglyokat. Azokat az aláírásokat gyorsabban is össze lehetett volna gyűjteni.

Intett, hogy üljek le vele szemben, az asztal innenső felén elhelyezett támlátlan székre, aztán megkérdezte a nevemet. Előtte, a tintatartótól jobbra és balra egy-egy rakás fehér papírlap hevert, félbevágott géppapírok, amilyeneket a lakáshivatalban használnak tüzelő igénylésre vagy más intézményeknél irodaszerek kiutalására. A jobboldali rakásban lapozgatva az őrnagy megtalálta a rám vonatkozó cédulát. Kihúzta, egykedvűen hadarva felolvasta (annyit megértettem belőle, hogy nyolc évet kaptam), s már kezdte is rávezetni töltőtollával a hátlapjára, hogy az ítélet szövege ezen és ezen a napon tudomásomra hozatott.

Mindez annyira szokványos és hétköznapi volt, hogy a szívem még csak egy árnyalattal sem vert sebesebben. Ez lenne hát az a bizonyos ítélet, életem döntő fordulópontja? Szerettem volna izgulni, átérezni ezt a pillanatot, de valahogy nem ment. Az őrnagy pedig már tolta is elém, hátlapjával fölfelé, a papírt. Egy hétkopejkás iskolás-tollszár hevert mellette, egy rossz tollal megtoldva, melybe valami kóc akadt a tintatartóból.

– Nem, hadd olvassam el magam!

– Csak nem fogom magát becsapni? – vetette ellen lustán az őrnagy. – No, csak olvassa!

S kelletlenül kiadta a kezéből a lapot. Én megfordítottam s szándékos lassúsággal kezdtem tanulmányozni, nemcsak minden egyes szót, hanem szinte minden betűjét külön. Géppel volt írva, de nem az eredeti feküdt előttem, csak a másolat:

Kivonat
az OSzO NKVD SzSzSzR 1945 július 7-én[150] kelt… számú határozatából.

A föntiek alatt pontozott vonal húzódott s hosszában is pontozott vonal osztotta ketté a papírt:

Tárgy	Határozat
Vád ez és ez ellen (neve, születési helye s ideje)	Ezt és ezt (név) szovjetellenes agitáció és szovjetellenes szervezet alapításának kísérlete miatt 8 (nyolc) évi javító-munkatáborra ítéljük.

A másolat hitelességét igazolja:….. titkár.

Most pedig csak egyszerűen írjam alá és szó nélkül elmenjek? Az őrnagyra pillantottam – nem akar-e valamit mondani, nem fűz-e valami magyarázatot az ítélethez? Nem, esze ágában sem volt. Már bólintott is az ajtóban álló felügyelőnek, hogy jöhet á következő.

Én azonban valamiképpen hangsúlyozni akartam a pillanat jelentőségét, ezért tragikus hanghordozással megkérdeztem:

– De hiszen ez rettenetes! Nyolc év! Miért?

De szavaim csengése még a saját fülemnek is hamis volt: nem éreztünk ebben semmi borzasztót, sem én sem ő.

– Ide tessék – mutatta meg még egyszer az őrnagy, hova írjam a nevemet.

S én aláírtam. Egyszerűen nem találtam ki semmit, mit kellene még tennem.

– De akkor engedje meg, hogy itt helyben megírjam s átadjam önnek a fellebbezésemet. Az ítélet ugyanis igazságtalan.

– Ahogy a vonatkozó rendelet megszabja! – bólintott gépiesen az őrnagy, miközben papíromat a baloldali rakás tetejére tette.

– Elvonulni! – szólított fel az őr.

S én „elvonultam”.

(Nem árultam el valami nagy leleményességet. Georgij Tenno, akinek, igaz, huszonöt évről szóló lapocskát nyújtottak át, így felelt: „De hiszen ez életfogytiglani! A múltban ha életfogytiglan elítéltek valakit, megverték a

dobokat, összecsődítették a népet! Itt meg mintha csak szappant utalnának ki: – *huszonöt* és húzd a csíkot!”

Arnold Rappoport fogta a tollat s ráírta a papit másik felére: „A leghatározottabban tiltakozom e terrorisztikus és törvénytelen ítélet ellen s követelem azonnali szabadon bocsátásomat”. Az ítélethirdető először türelmesen várt, de mikor elolvasta, dühbe gurult és darabokra tépte a papírt a tiltakozással együtt. Annyi baj legyen, a büntetés érvényben maradt, hisz ez csak másolat volt.

Vera Kornyejeva pedig *tizenöt évet* várt s ujjongva látta, hogy papírra csak *ötöt* gépeltek. Gyöngyöző kacagásra fakadt és nagy sietve aláírta, nehogy visszaszívják. A tiszt kételkedni kezdett: „Jól értette, amit felolvastam?” – „Igen, igen, öt év javító-munkatábor! Nagyon szépen köszönöm!”

A magyar Rózsás Jánosnak a folyosón olvasták fel tíz évre szóló ítéletét, orosz nyelven, anélkül, hogy lefordították volna neki. Mikor aláírta, fel sem fogta, hogy ez volt az ítélete, s ezután még sokáig várta a bíróság döntését, végűt a lágerban homályosan emlékezni kezdett erre az esetre s csak akkor kapcsolt.)

Mosollyal ajkamon mentem vissza a boxba. Furcsa, de percről-percre vidámabbnak s könnyebbnek éreztem magamat. Mindenki egy „tízessel” jött vissza, Valentin is. A mai társaságból az a megbódult könyvelő kapta a legnevetségesebb adagot (de még mindig úgy ült ott, mint aki beszámíthatatlan). Az enyém mindjárt az övé után következett enyheségben.

Az ablak mögött a nap záporozó sugaraiban egyre folytatta vidám bólogatását az az ágacska, himbálta a júliusi szellő. Fecsegtünk, valósággal megelevenedve. A boxban hol itt, hol ott csapott fel a nevetés. Nevettünk, hogy ilyen simán ment minden, nevettünk a megkótyagosodott könyvelőn, nevettünk saját reggeli reményeinken s azon, hogy búcsúztattak bennünket a cellában, hogy rendelték meg a legközelebbi csomagban az egyezményes négy krumplit, két perecet.

– Pedig lesz amnesztia! – állították néhányan. – Ezt csak a forma kedvéért csinálták, ránk akarnak ijeszteni, hogy jobban emlékezzünk majd. Sztálin azt mondta egy amerikai újságírónak…

– Hogy hívják azt az újságírót?

– A nevét már elfelejtettem…

Akkor összeszedették velünk a holminkat, kettesével sorakoztattak s újra átvezettek bennünket azon a nyárban lubickoló csodálatos kertecskén. Hogy hová? Hát persze hogy oda: a fürdőbe!

Ez már aztán harsány hahotára fakasztott bennünket: – ó, a fafejűek! Folytonos vihogás közben vetkőztünk le, akasztottuk fel ruhadarabjainkat ugyanazokra a kampókra s gördítettük be őket ugyanabba a tetvetlenítőbe, amelybe már reggel is begurítottuk. Hahotázva vettünk fel egy-egy szeletkét a ronda szappanból s mentünk be a tágas zuhanyozóba, hogy leöblítsük magunkról ezt a kamaszlányos viháncolást. Hagytuk ömleni magunkra a tiszta, forró vizet, fröcsköltünk és úgy viháncoltunk, mintha egy csapat iskolásfiú jött volna a fürdőbe az utolsó vizsga letétele után. Nem is volt semmi beteges, úgy hiszem, ebben a tisztító, könnyebb nevetésben, inkább önvédelem: szervezetünk felszabadulása, élni akarása.

Míg törülköztünk, Valentin már lehiggadtan, bizalmasan így beszélt hozzám:

– Nem baj, még fiatalok vagyunk, még lesz alkalmunk élni. Az a fő, hogy *most* ne vétsük el a lépést. Ha a lágerbe érünk, akkor aztán *egy szót se* senkinek, nehogy újabb „szakaszt” nyomjanak ránk. *Becsülettel dolgozunk s hallgatunk, mint a sír*.

Mennyire bízott ebben a programban, mennyire: remélt ez a sztálini malomkövek közé került ártatlan magocska! Az embernek kedve támadt csatlakozni a véleményéhez, szépen letölteni az időt, aztán kitörölni a fejéből mindent, amin keresztülment.

De bennem már motoszkált valami homályos érzés: ha ahhoz, hogy az ember élhessen, az kell, hogy előbb NE ÉLJEN, akkor mit ér az egész?…

*

Nem lehet azt állítani, hogy az OSzO-t a forradalom után találták volna ki. Már II. Katalin, hogy úgy mondjuk: OSzO-alapon adott tizenöt évet egy Novikov nevű újságírónak, aki a begyében volt; nem állíttatta törvényszék elé. S kiébe-hóba minden uralkodó patriarchálisan, ítélet nélkül száműzte a nem kívánatos személyeket. A 19. század 60-as éveiben gyökeres reformon ment át az igazságszolgáltatás. Mind a hatalom birtokosai, mind az alattvalók szemében mintha kialakulóban lett volna valamiféle jogközpontú társadalomszemlélet. Ennek ellenére Korolenko a 70-es és 80-as években is fel tudott mutatni olyan eseteket, amikor adminisztratív önkény helyettesítette a bírói ítéletet. Őt magát is, két diáktársával együtt; tárgyalás

és kivizsgálás nélkül, csupán az állami birtokok miniszterhelyettesének rendelkezésére utasították ki 1876-ban (tipikus OSzO-eset). Ugyancsak ítélet nélkül száműzték egy más alkalommal Glazovba a fivérével együtt. Korolenko említ néhány nevet: egy Fjodor Bogdan nevű „parasztbizalmit” („hodok”), aki magához a cárhoz is bebocsátást nyert, de akit később száműztek; Pjankovot, akit a bíróság nem talált bűnösnek, mégis száműztek a Legmagasabb Hely utasítására s még többeket. Vera Zaszulics kifejti egy levelében, melyet az emigrációból írt; hogy nem a törvény elől bujdosott el, hanem a törvényszéken kívüli adminisztratív visszaélések elől.

Az OSzO hagyománya tehát, bár szaggatott vonatként, kimutatható korunk előtt is, azonban még nagyon bizonytalan volt, csak egy álmos ázsiai birodalomnak felelt meg, de nem egy ugrásszerűen fejlődőnek. Nem is beszélve az egyéni felelősség hiányáról: mert *ki* volt tulajdonképpen az OSzO? Hol a cár, hol a kormányzó, hol a miniszterhelyettes. És már megbocsásson a világ: micsoda „nagyságrend” az, ha *fel kell sorolni* a neveket és az eseteket?

A nagybani üzemeltetés a 20-as években kezdődött, amikor a törvényszék *állandó* megkerülése végett *állandóan* működő *trojkákat* rendszeresítettek. Az elején még hencegtek is és így mondták: a GPU-trojka! Az ülnökök nevét nemcsak hogy nem titkolták, hanem még reklámozták is. Ki ne ismerte volna a szolovecki lágerban a hírhedt moszkvai trojkát: Gleb Bokij – Bul – Vasziljev-et? S maga ez a szó: TROJKA, hát nem remek? Benne van egy kicsit a hámiga alatti csörgők zenéje, a húshagyókeddi duhajkodás s ennek tetejébe a talányosság: miért éppen „trojka”? Mit jelent ez? Hisz a bíróság nem is kvartet? A trojka pedig nem bíróság! De a talányosság lényege a trojka láthatatlansága. Mi legalábbis nem láttuk, nekünk csak egy darab papír jutott belőle: tessék aláírni! A trojka félelmetesebbé vált a forradalmi törvényszéknél is. Még az utóbbinál is jobban elkülönítette, elfátyolozta magát, különszobába zárkózott s még tagjai nevét is titokban tartotta. Így aztán. megszoktuk, hogy a Trojka bírái nem esznek, nem isznak, nem érintkeznek emberekkel. Ha egyszer visszavonultak ülésre, megszűntek létezni, nekünk pedig csak az ítélet marad, az is csak a gépírókon keresztül. (S azt is vissza kell adni! Egy ilyen dokumentum nem hagyható idegen kezekben!)

Ezek a trojkák (biztos ami biztos, többes számot használunk, amint az istenségről sem lehet soha tudni, hol van jelen) azt a felmerült s elodázhatatlan igényt elégítették ki, hogy akit egyszer letartóztattak, az soha

többé ki ne szabaduljon (akár így is mondhatnánk: hogy ne legyen selejt, ha a trojkát a GPU-hoz beosztott Áruminőség-ellenőrző Osztálynak fogjuk fel). Ha pedig valaki teljességgel bűntelennek bizonyult, úgyhogy semmiképp sem ítélhető el, csak hadd kapja meg akkor is a trojkától a maga „mínusz harminckettőjét”– (a 32 tartományi székvárosra vonatkozó tilalmat) vagy két-hároméves kitelepítését – ezután már mindig szem előtt lesz, „belenyírtak a fülébe”: örökre meg van bélyegezve, s ha megint lebukik, már „ismétlő” lesz.

(Bocsássa meg az olvasó, hogy megint beletévedtünk ebbe a jobboldali opportunizmusba: a „bűn”-fogalomba s a „bűnös – bűntelen” szembeállításba. Pedig jól a fejünkbe verték, hogy a lényeg nem az egyén bűne, hanem annak társadalmi veszélyessége; bűntelent is le lehet ültetni, ha társadalmilag „idegen”, s a bűnöst is el lehet bocsátani, ha társadalmilag „közeli”. De nekünk, akik minden jogi képzettség nélkül valók vagyunk, annál is inkább megbocsátható az ilyen botlás, mert még a jó öreg 1926-os Büntetőkönyvet, mellyel olyan jól megvoltunk huszonöt évig, is elmarasztalták „megengedhetetlen burzsoá nézetek”, „az osztályszempont hiányos érvényesítése” miatt, továbbá, mert „burzsoá módon az elkövetett bűncselekmény súlyosságához méri a kiszabott büntetést.)[151]

Sajnos nem nekünk jut a Szervek bűbájos történetének megírása: hogy hogyan alakult át a trojka OSzO-vá, mikor történt a névcsere, hogy volt-e OSzO a tartományi székhelyeken is, vagy csak az az egy a Fehér kőpalotában; hogy büszke nagyjaink közül kik vonultak be oda; hányszor s hány óráig üléseztek; teával-e vagy tea nélkül s hogy mi volt a teához; továbbá hogy hogyan folyt le maga az ítélkezés – megvitatták-e az ügyeket vagy még csalt nem is beszéltek róluk? Mindezt nem mi írjuk meg, mert nem tudjuk. Nekünk csak annyit árultak el, hogy az egylényegű OSzO háromszemélyű és ha most lehetetlen is megnevezni buzgó ülnökeit, legalább azt a három szervet ismerjük, amelyeknek állandó képviseletük volt ott: egy a Közp. VB-tól, egy a Belügytől (MVD) és egy az ügyészségtől. Ennek ellenére egy cseppet sem fogunk csodálkozni, ha egyszer kiderülne, hogy egyáltalán nem voltak ülések, csak egy gyakorlott gépíró-gárda volt, amely nerclétező jegyzőkönyvekből készített kivonatokat, továbbá egy tótumfaktum, aki a gépírókat irányította. De hogy gépírók valóban léteztek, erről kezeskedhetünk!

1924 előtt a trojka-kiszabta büntetés három évre volt korlátozva, 1924-ben kiterjesztették a jogát öt évi láger adására; 1937-től az OSzO már

„tízeseket” kezdett gurítani, 1949-től pedig sikerrel vert huszonötös érméket is. Vannak (pl. Csavdarov), akik tudni vélik, hogy a háborús években az OSzO halálbüntetést is osztogatott. Ebben sem volna semmi rendkívüli.

Bár az OSzO-t sem az Alkotmány, sem a Büntetőkönyv nem említi, igen alkalmatos húsvágó gépnek bizonyult: nem csökönyösködött, igénytelen volt, nem kellett törvényekkel olajozni. A Büntetőkönyv az volt, ami volt, de az OSzO a maga erejéből, a BK mind a kétszázöt cikkelye nélkül is könnyedén darait, nem használta, nem is emlegette őket.

Ahogy a lágerban vicceltek: a „nincs”-re bíróság sincs, arra ott van az OSzO!

Persze gyakorlati okoltból az OSzO-nak is szüksége volt valamilyen kiindulási alapra; erre a célra azonban maga dolgozott ki magának néhány *betűcikkelyt*, amelyek nagyon megkönnyítették az ügyvitelt (nem kell a fejüket törni, a vádat kódex fogalmazásához igazítani), csekély számuk miatt pedig egy gyermek is fejben tudja tartani őket (ezeket részben már említettük is):

– ASzA – Szovjetellenes Agitáció
– KRD – Ellenforradalmi Tevékenység
– KRTD – Ellenforradalmi Trockista Tevékenység (ez a „T”-betű nagyon megnehezítette a fogoly életét a lágerban)
– PS – Kémgyanússág (a gyanút meghaladó kémkedést a Törvényszéknek adták át)
– SzVPS – Kémgyanússághoz vezető () kapcsolatok
– KRM – Ellenforradalmi Gondolkodás
– VASz – Szovjetellenes Hangulatkeltés
– SzOE – Társadalmilag Veszélyes Elem
– PD – bűnöző Tevékenység (ezt szívesen adták volt lágerfoglyoknak, ha már egyebet nem tudtak előrángatni)

S végül az olyannyira öblös:

– CsSz – Családtag (a fönti betűképletek valamelyike alapján elítélt ember hozzátartozója)

Ne felejtsük el, hogy ezek a betűcikkelyek nem oszlottak meg egyenletesen embercsoportok és évszámok szerint, hanem mint a BK

cikkelyei és a Rendeletek pontjai is hirtelen jöttek divatba s járványként terjedtek el.

S még egy magyarázattal tartozunk: az OSzO sohasem lépett fel azzal az igénnyel, hogy valakit is elítéljen! – nem, nem *ítéleteket* osztott, csak „adminisztratív büntetéseket” szabott ki, ennyi az egész! Csak természetes tehát, hogy korlátlan szabadsága volt az igazságszolgáltatásban.

De ha a „büntetés” nem is emelkedett „bírói ítélet” rangjára, azért szólhatott ám az akár huszonöt évre is s a következő tételeket is magában foglalhatta:

– címtől, rangtól és kitüntetésektől való megfosztás
– minden javak elkobzása
– a levélváltás jogától való megfosztás.

S az illető sokkal biztosabban eltűnt a föld színéről, mint holmi kezdetleges bírói ítélet alapján.

Az OSzO-nak az a fontos előnye is megvan, hogy határozatait nem lehetett megfellebbezni – nem volt *hová* fellebbezni, sem magasabb, sem alacsonyabb fórum nem tartozott hozzá. Egyedül a Belügyminisztériumnak, Sztálinnak és a Sátánnak volt alárendelve.

Az OSzO legkiválóbb tulajdonsága a gyorsaság volt; ezt csak a gépírástechnika lehetőségei korlátozták.

Végül az OSzO-nak nemcsak hogy szemtől-szembe nem kellett látnia a vádlottat (s ezzel a börtönök közti szállítást megterhelnie), de még a fényképére sem volt szüksége. A börtönök túlterhelése idején az is nagy könnyebbség volt, hogy a fogoly, mihelyt a vizsgálaton átesett, azonnal a lágerbe siethetett és ott derekasan dolgozhatott, anélkül, hogy előbb helyet kellett volna neki szorítani a börtön padlóján s ingyen etetni az állam kenyerével. A kivonat másolatát pedig jóval később is elolvashatta.

Jó esetben ez úgy szokott történni, hogy a foglyokat kirakták a vagonból a célállomáson s ott helyben, a pályatest mellett, letérdepeltették őket (hogy meg ne szökjenek, de úgy festett az egész, mintha az OSzO imádására térdeltek volna le) s haladék nélkül felolvasták az ítéleteket. Ugyanez. más változatban: az 1938-ban Pereboriba érkező fogolyszállítmányok nem tudták sem. a cikkelyüket, sem a büntetésüket, de az írnok, aki fogadta őket, már tudta és mindjárt meg is találta a jegyzékben: SzVE – öt év (ez akkor

volt, amikor kellett az ember, mégpedig sürgősen, a Moszkva-Volga-csatorna építéséhez).

De mások már hosszú hónapok óta dolgoztak a lágerban s még mindig nem tudták az ítéletüket. Ezután, így meséli Dobrjak I., ünnepélyesen sorakoztatták őket, de nem ám akármikor, hanem május elsején, 1938-ban, amikor ki voltak téve a vörös zászlók; és kihirdették a Sztálin-területi trojka ítéleteit (mert szoros időben mégiscsak keletkezett több OSzO központ is szerte az országban) – fejenként tíztől huszonöt évig. Szinyebrjuhovot, majdani brigádvezetőmet a lágerban, ugyancsak 1938-ban egy egész szerelvény még elítéletlen fogollyal együtt irányították Cseljabinszkból Cserepovecbe. Teltek a hónapok, dolgoztak a foglyok. Egyszer csak egy pihenőnapon (tessék csak megfigyelni, mily előnyösen választható meg az ilyen nap OSzO-alapon!), csikorgó fagyban az udvarra hajtottál és sorakoztattál: őket; eléjük lépett egy aznap érkezett hadnagy, bemutatkozott, hogy őt az OSzO döntéseinek kihirdetése végett küldték. De nem volt rossz gyerek, mint kiderült, félszemmel hitvány lábbelijükre, félszemmel a dermesztő fagyban vöröslő napra sandítva így folytatta:

– Különben, fiúk, minek fázzanak maguk itt? Vegyék tudomásul, az OSzO mindenkinek tíz évet adott, némely nagyon-nagyon ritka esetben nyolcat. Megértették? Na! Végeztem, oszolj!…

*

De ha az OSzO ilyen fokú gépi pontossággal dolgozott, mire valók voltak akkor még a törvényszékek is? Minek a lóvasút, ha már van zajtalanul sikló, korszerű villamos, melyből nem lehet kiugrani? Kenyeret kell adni a jogászoknak?

Nos, egyszerűen csak azért, mert nem járja, hogy egy demokratikus államban ne legyenek törvényszékek. A VIII. Pártkongresszus 1919-ben programjába vette: arra kell törekedni, hogy a dolgozó nép *minden tagját bevonjuk* a bírói kötelmek gyakorlásába. „Minden dolgozót” mégsem sikerült bevonni, ahhoz túlságosan is kényes feladat az igazságszolgáltatás, mindamellett törvényszékek nélkül sem maradtunk egészen.

Egyébként politikai bíróságaink – a területi bíróságok spec. – kollégiumai, a haditörvényszékek (de mire jók a haditörvényszékek békeidőben?) továbbá valamennyi fellebbviteli fórum – mindent elkövetnek, hogy az OSzO-hoz hasonlítsanak: ezek sem süllyednek a nyilvános tárgyalások, a vád és a védelem vitájának mocsarába.

Leglényegesebb, legdöntőbb tulajdonságuk a *zártság*. Zártságuk pedig elsősorban saját kényelmüket szolgálja.

Mi pedig már úgy megszoktuk, hogy zárt tárgyalásokon ítélnek el embermilliókat, már úgy beleéltük ebbe magunkat, hogy az elítélt egy kótyagos hozzátartozója: fia, öccse vagy unokaöccse a legőszintébb meggyőződéssel torkol le: „Hát szerinted hogy kellene csinálni? Világos, hogy kényes, „áttételes" ügyről van szó… megtudja az ellenség! Ezt pedig nem szabad…"

Tehát azért húzzuk be a farkunkat és verjük falba a fejünket, mert félünk, hogy „megtudja az ellenség"! Néhány könyvmolyon kívül emlékszik-e még valaki hazánkban, hogy Karakazovnak, II. Sándor cár merénylőjének ügyvédet adtak? S Zseljabovot, II. Sándor gyilkosát, társaival, a „Népakarat" szervezet tagjaival együtt nyilvános tárgyaláson ítélték el, egy cseppet sem félve, hogy „megtudják a törökök". Továbbá, hogy Vera Zaszulicsot, aki mai terminussal élve: az MVD moszkvai szervezetének főnökére lőtt rá (igaz, hogy nem talált, a feje melleit ment el a golyó) – nemcsak hogy nem kínozták halálra a kínzókamrában, nemcsak hogy el nem ítélték zárt tárgyaláson, hanem esküdtbíróság (nem „trojka"!) NYILVÁNOS TÁRGYALÁSON FELMENTETTE – s utána diadalmenet kísérte kocsiját.

Ezekkel az egybevetésekkel nem azt akarom mondani, hogy Oroszországban valaha tökéletes igazságszolgáltatás volt. Az olyan igazságszolgáltatás, mely meg is érdemli ezt a nevet, alighanem még a legérettebb társadalomnak is utoljára beérő gyümölcse – vagy egy Salamon legyen a cári trónon! Vlagyimir Dal megjegyzi, hogy Oroszországban a reform előtt „egyetlen közmondás sem volt, mily az igazságszolgáltatást dicsérte volna". Ez már mégiscsak jelenthet valamit! Úgy látszik, a Zemsztvo-vezetők dicséretére sem sietett közmondásokat faragni a nép. Az 1864-es reform azonban legalább társadalmunk városlakó részét állította rá arra az útra, mely a Herzen által annyira csodált angol példa felé mutatott.

Míg ezeket írom, nem felejtem el Dosztojevszkij kifogásait sem, melyeket esküdtbíróságaink ellen felhozott („Egy író naplója"): az ügyvédi ékesszólással való visszaélés kirívó eseteit („Esküdt urak! Dehát milyen is volt ez az asszony, ha nem szúrta le vetélytársnőjét?… Esküdt urak? Ki ne dobta volna ki az ablakon önök közöl azt a gyereket?…"); s hogy az esküdtek pillanatnyi hangulata többet nyomhat a latban, mint állampolgári kötelességük. De Dosztojevszkij lélekben nagyon is messze rugaszkodott az

orosz valóságtól, és *nem amiatt* aggódott, ami miatt aggódnia kellett volna. Ő már véglegesnek tartotta, hogy eljutottunk a nyilvános bíráskodásig! (De ki is hitt volna az OSzO-ban az ő kortársai közül?…) Más helyen ezt írja: „Jobb tévedésből kegyelmet adni, mint tévedésből halálra ítélni!” – Ó, igen. igen, igen!

Az ékesszólással való visszaélés nemcsak a kialakulófélben lévő igazságszolgáltatás betegsége, hanem tágabb értelemben a már kialakult demokráciáé is (mely kialakult ugyan, de még nem tisztázta saját erkölcsi célkitűzéseit). Ugyancsak Anglia szolgáltat arra is példát, hogy az ellenzék vezére, csakhogy pártjának súlyát növelje, nem átall a valónál sötétebb képet festeni az uralkodó állapotokról s a kormányt vádolni, mint a bajok okozóját.

Igen, bűn visszaélni az ékesszólással. De akkor mit mondjunk azokról, akik a zártsággal élnek vissza? Dosztojevszkij olyan bíróságról álmodott, amelyben maga az ügyész hoz fel minden érvet, ami csak a vádlott VÉDELMÉT szolgálja. Hány emberöltőt kell még várnunk, míg ez megvalósul? Társadalmi gyakorlatunk egyelőre csak *ügyvédeket* termelt nyakló nélkül, olyanokat, akik VÁDOLJÁK az alperest (mint becsületes szovjet ember s igaz hazafi nem tudok erőt venni undorodásomon ezeknek a gaztetteknek említésekor…”)

De mikor olyan jó az a zárt illés! Nincs szükség talárra, fel lehet gyűrni az ingujjat is. S milyen könnyen megy a munka! Nincs mikrofon, nincsenek újságírók, nincs közönség (néha azért van közönség, de *nyomozókból*. A Lenin-terület bíróságára például nappal bejártak meghallgatni, hogy viselkednek „védenceik”, éjjel aztán felkeresték a börtönben azokat, akiknek a *lelkére kellett beszélni*.[152]

Politikai bíráskodásunk másik fő jellemzője, hogy a munka előre kitűzött célra tör. Vagyis, hogy az ítéletek predesztináltak.[153] Vagyis, hogy a bíró mindig tudja, mit kíván tőle felettes hatósága (aztán kétes esetekben ott van a telefon!). Még az is előfordul, az OSzO példájára, hogy előre legépelik az ítéleteket s csak a neveket vezetik rá később kézírással. Ha aztán egy Sztrahovics így kiált fel a tárgyaláson: „Már hogy szervezett volna be engem Ignatovszkij, hisz akkor csak tíz éves voltam! – az elnök (az LVO-haditörvényszéken) csak ráordít: „Ne becsmérelje a szovjet tájékoztató szolgálatot!” A döntés rég kész: agyon fogják lőni az egész Ignatovszkij-

csoportot. egy bizonyos Lipovot is hozzácsaptak a csoporthoz, akit senki sem ismert s ő sem ismert senkit a csoporttagok közül. No, egye fene, akkor Lipovnak tíz évet adunk!

Mennyire megkönnyítik az ilyen előregyártott ítéletek a bíró tövises pályáját! Nem is annyira az agymunkát csökkentik nem kell gondolkodni), inkább erkölcsi könnyebbséget jelentenek: nem gyötri magát az ember, hogy jaj, csak ne hozzak hibás ítéletet, jaj, csak árvaságra ne jussanak apró csemetéim! Az eleve-elrendeltség még az olyan rámenős bírót is, mint Ulrik, derűs hangulatba hozza, pedig micsoda kövér halálos ítéletek potyogtak lei már annak a szájából! Mikor 1945-ben az „észt szeparatisták" ügyét tárgyalta a hadbíróság, akkor is az alacsony, piknikus, joviális Ulrik elnökölt. El nem mulasztotta volna egyetlen alkalmat sem, hogy ne tréfálkozzék, nemcsak kollégáival, hanem a letartóztatottakkal is (ez aztán a „humanizmus", micsoda új vonás, ilyet még nem látott a világ!) Mikor megtudta, hogy Szuszi ügyvéd volt, mosolyogva fordult hozzá: „Lám, most legalább valami haszna is van a. mesterségéből!" Dehát miért is veszekednének? Miért lovallnák magukat haragba? A tárgyalás simára halad s szokott kerékvágásban, a bírói asztalnál fesztelenül dohányoznak, kellemes időtöltés az egész, kiadós ebédszünettel. S már estébe hajlik az idő, vissza kéne vonulni *tanácskozásra*. De kinek van kedve éjszaka tanácskozni? Otthagyják hát a foglyokat, csak üljenek ott egész éjjel az asztaloknál, ők pedig szépen hazamennek. Másnap reggel kilenckor aztán felfrissülve, kiborotválkozva megjelennek: „Felállni, bevonul a bíróság!" – s mindenkinek kiutalnak *egy tízest*.

Ha erre valaki megjegyezné, hogy az OSzO legalább nem képmutató, mint ezek itt, mert lám, csak színlelik, hogy tanácskoznak, – akkor mi őszinte felháborodással tiltakoznánk: „Ugyan kérem! Már hogy mondhat ilyent?"

Végül a bíróság harmadik jellemzője: a *dialektika* (régen erre bárdolatlanul azt mondták: „kocsirúd – merre húzod, arra fut"). A Büntetőkönyv ne legyen merev fal a bíró útjában. Tíz-tizenöt-húsz év suhant már el a kódex cikkelyei felett, s mint Faust mondja:

> *„Változik a világ, minden halad,*
> *Szavam megszegni mért ne merjem én?"*

Minden cikkelyt benőttek a magyarázatok, utasítások és instrukciók. Ha a kódex nem foglalta volna magában a vádlott által elkövetett cselekményt, a következő indokolásokkal is, lehetett ítélni:

– analógiára hivatkozva (micsoda lehetőségek!)
– pusztán *származása* miatt (7:35 – társadalmilag veszélyes környezethez tartozás)[154]
– *veszélyes egyénekkel való kapcsolat miatt*[155]

(itt nyílnak ám távlatok! Hogy ki „veszélyes egyén” s mi meríti ki a „kapcsolat” fogalmát, azt csak a bíró látja tisztán).

De hiába akadékoskodunk, hiába várunk pontos fogalmazást kiadott törvényerejű rendeletektől. A halálbüntetést 1950 január 13-án állították vissza egy rendelettel (de feltehetőleg sohasem volt az száműzve Beríja kazamatáiból). Eszerint a *rombolókat s a diverzánsokat* halálra lehet ítélni. De hogy kell ezt érteni, arról nem szól az írás. Joszif Visszarionovics szereti csak félig kimondani, sejtetni akaratát. Vajon csak azokról van itt szó, akik dinamitot raknak a vágányok alá? – nem derül ki. Azt még csak tudjuk korábbról is, hogy ki a *diverzáns*: az, aki rossz minőségű terméket adott ki a kezéből. De ki a *romboló?* Az-e például, aki a villamoson folytatott beszélgetés alkalmával „rombolta” a kormány tekintélyét? S talán aki külföldihez ment férjhez, nem „rombolta” hazánk nagyságát?…

Dehát nem a bíró ítél, a bíró csak a fizetést veszi fel. Az ítéletet az instrukció mondja ki. 1937-ben így szólt az instrukció: tíz-húsz agyonlövés; 1943-ban: húsz évi büntetőtábor – akasztás; 1945-ben: mindenkinek testvériesen tíz év, plusz öt évi jogfosztás (munkaerő három ötéves terv számára).[156] 1949-ben: mindenkinek egyformán huszonöt év. [157]

A gép üti a stempliket. Akit egyszer letartóztattak, az már akkor elvesztette minden jogát, amikor a GB küszöbén leszaggatták a gombjait, – s nem ússza meg börtönévek nélkül. A jogászhivatalnokok már úgy megszokták ezt, hogy 1958-ban bakot lőttek: közzétették a sajtóban a „Bűnvádi Eljárás Alapelvei a Szovjetunióban” új tervezetet, s KIFELEJTETTÉK azt a pontot, melynek a felmentő ítélet lehetőségéről kellett volna szólnia. A kormány lapja[158] szelíden korholta őket: „Az a benyomás alakulhat ki, hogy törvényszékeink csupán elmarasztaló ítéleteket hoznak”.

De keljünk a jogászok védelmére: tulajdonképpen miért legyen az ítélet kettős – kétes – kimenetelű, ha az általános *választásokon egy* jelöltből kell választani? De gazdasági szempontból is értelmetlen a felmentő ítélet! Azt jelenti ugyanis, hogy a besúgók, a végrehajtó- s kivizsgáló személyzet, az ügyészség; a börtönök őrszemélyzete s a kísérő konvoj – szóval az egész gépezet üresjáratban dolgozott.

Egyszerű és tipikus haditörvényszéki ügy például a következő: 1941-ben Mongóliában állomásozó tétlen csapatainknál fokozott éberségre s aktivitásra kötelezték a cseka operatív osztályait. Lozovszkij tábori felcser megszívlelte ezt; ennek volt oka féltékenykedni Pavel Csulpenyov hadnagyra egy nő miatt. Három kérdést tett fel négyszemközt Csulpenyovnak: 1. Mit gondolsz, miért hátrálunk a németek elől? (Csulpenyov: Fejlettebb a technikájuk, meg aztán korábban is kezdtek mozgósítani. Lozovszkij: Nem, ez csak *manőver, tőrbe csaljuk őket!*) 2. Bízol-e a szövetségesek segítségében? (Csulpenyov: Azt hiszem segíteni fognak; de nem önzetlenül. Lozovszkij: rászednek bennünket, egyáltalában nem fognak segíteni.) 3. Miért bízták meg Vorosilovot az Északnyugati Front főparancsnokságával?

Csulpenyov erre is válaszolt, de már elfeledte, mit. Lozovszkij pedig feljelentést írt. Csulpenyovot a hadosztályi pol. Különítmény elé idézték s kizárták a Komszomolból – defetista beállítottság, a német technika dicsőítése s hadvezetőségünk stratégiájának becsmérlése miatt. Az ügy folyamán főleg Kaljagin Komszomol-szervező tanúsított ékesszólást (ez gyávának mutatta magát Csulpenyov előtt Halhin-Golnál s most itt volt a jó alkalom, hogy örökre megszabaduljon a szemtanútól.)

Letartóztatás, szembesítés – egyetlen egyszer – Lozovszkijjal. A vizsgálat *nem is volt kíváncsi* arra a bizonyos beszélgetésükre. Csak egy kérdése volt: – Ismeri ezt az embert? – Ismerem. – A tanú elmehet. (A vizsgáló félt, hogy összedől az egész vád.)[159]

Csulpenyov, miután egy hónapot ült a veremben, elcsigázott állapotban áll a 38-as motoros-zászlóalj hadbírósága előtt. Jelen vannak: Lebegyev hadosztály-komiszár és Szleszarjev, a pol. – osztály parancsnoka. Lozovszkijt, a koronatanút meg sem idézték a tárgyalásra (csak majd a tárgyalás után vesznek tőle aláírást, ugyanakkor Szerjogin komiszártól is, a hamis tanúvallomások megszerkesztése után). A bíróság a következőket kérdezte Csulpenyovtól: Beszélgetett ön Lozevszkijjal? mit kérdezett öntől? Mit válaszolt neki? Csulpenyov őszintén kijelenti, hogy még mindig nem

érti mi a bűne: „Hiszen sokan beszélnek ugyanúgy!” – jegyzi meg naivul, A bíróság felvillanyozódik: „Például ki? kievezze meg őket!” De Csulpenyov nem az ő emberük! Az utolsó szó jogán ezt mondja: „Kérem a törvényszéket, tegye próbára még egyszer hazafiasságomat, adjon olyan feladatot, amely életveszéllyel jár!” – s mint a régi konok egyenes lelkű lovagjai, hozzáteszi: „nekem, és annak, aki megrágalmazott, vállaljuk együtt!”

Még csak az kellene! Az ilyen lovagi tempókat ki kelt verni a népből Lozovszkijnak az a dolga, hogy pilulákat osszon, Szerjoginnak pedig az, hogy megnevelje a harcosokat.[160] Nem oszt, nem szoroz, életben maradsz-e vagy meghalsz, csak az a lényeg, hogy *mi* résen állunk! Kimentek, elszívtak egy cigarettát, visszajöttek: tíz évi elzárás, plusz három évi jogfosztás.

S ilyen ügy minden hadosztálynál volt a háború alatt, nem egy, nem is tíz. (különben kidobott pénz lett volna fönntartani a haditörvényszékeket). S hány hadosztály volt összesen? – a számítást az olvasóra bízzak.

…Lehangolóan egyformák voltak a haditörvényszékek ülései. Lehangolóan személytelenek s érzéketlenek a bírák – úgy hasonlítottak egymáshoz, mint a egyik tojás a másikhoz. Ítéleteiket pedig futószalagon gyártották.

Mindenki komoly képet vág, pedig mindenki tisztában van vele, hogy komédia az egész – főleg a lágeri őrszemélyzet a őrsége a maga józan parasztté eszével. A novoszibirszki továbbítóláger őrsége 1945-ben a foglyok átvételekor névsor helyett az „ügyeket” kiáltotta egymás után: 58:1a – 25 év, ki az? Az őrség parancsnoka kíváncsiskodott: „Miért adták?” – „Hát csak úgy, semmiért!” – „Hazudsz! *Semmiért tíz évet adnak!*”

Ha a törvényszéknek sürgős, a tanácskozás csak egy percet vész igénybe: kimennek s bejönnek. Ha a törvényszék munkanapja 16 óra egyhuzamban, a tanácsterem ajtajából fehér abrosszal leterített asztalra, gyümölcstálakra lehet látni. Ha nem sietős a dolguk, szívesen olvassák fel, pszichológiai effektussal” az ítéletet: „…a legmagasabb fokú büntetésre ítélni…” – Itt szünetet tart a bíró, a vádlott szemébe néz, érdekli, hogy hat rá az ítélet, mit érez ebben a pillanatban?…”De őszinte megbánására való tekintettel…”

A törvényszék várószobájának egész fala tele van körmölve-firkálva szeggel, ceruzával: „halálra ítéltek”, „huszonötöt kaptam”, „tízest kaptam”. Ezeket a feliratokat nem vakarják le: szolgáljanak okulásul. Rettegj, görbedj s ne gondold, hogy öntudatos viselkedéseddel valamit is változtathatsz

sorsodon. Szólj bár egy Démoszthenész nyelvén a magad védelmére az üres teremben, melyben legfeljebb néhány nyomozó ül (Olga Szliozberg 1938-ban a Legfelsőbb Bíróság előtt) – ez sem segít rajtad. Annyit elérhetsz, hogy a tízest agyonlövetésre változtatod, ha odakiáltod nekik: „Maguk Fasiszták! Szégyellem, hogy annyi éven át kitartottam a pártjukban?” (Nyikolaj Szemjonovics Daszkel vágta oda ezt az Azovi – Fekete-tenger-vidéki spec. kollégiumnak, Majkop, 1937; elnök: Holik.) – akkor új „ügyet” varrnak a nyakadba s elpusztítanak.

Csavdarov egy esetről számol be, amikor a vádlottal a tárgyaláson egyszerre csak visszavonták a vizsgálatnak tett vallomásaikat, mint olyanokat, amik nem felelnek meg a valóságnak. Mi történt? Az ügymenet csak néhány másodpercre akadt el, nem többre, csak éppenhogy pillantásokat váltottak. Az ügyész szünetet kért, minden megokolás nélkül. A vizsgálati fogházból ott termett néhány nyomozó a beosztott verőlegényekkel. A vádlottakat egyesboxokba vitték, s még egyszer alaposan helybenhagyták, a következő szünetre pedig folytatást helyeztek kilátásba. A szünet leteltével az elnök újra fel tette kérdéseit s ezúttal minden vádlott beismerő vallomást tett.

Rendkívüli furfangot tanúsított Alekszandr Grigorjevics Karetnyikov, a textilkutató tudományos intézet igazgatója. Ügyét a Legfelsőbb Bíróság tárgyalta, s közvetlenül az ülés előtt Karetnyikov üzent az őrrel, hogy szeretne valamit *hozzátenni* a vallomásához. Erre persze ráharaptak, az ügyész haladéktalanul fogadta. Karetnyikov megmutatta neki gennyedző kulcs-csontját, melyet a vizsgáló tört el egy székkel s kijelentette: „Mindent kínzással csikartak ki belőlem „Az ügyész már átkozta mohóságát, hogy annyira kapott a „kiegészítő vallomáson”, de már késő volt, mert az ilyen ember csak a addig rettenthetetlen, míg észrevétlen alkatrész lehet a jól működő gépezetben. De mihelyt az ő személyében összpontosul a felelősség, mihelyt egyenesen ráirányul a fénycsóva, elsápad és rájön, hogy ő is csak egy kis senki, hogy elcsúszhat egy dinnyehéjon. Így fogta meg Karetnyikov az ügyészt s ez nem tudta elszánni magát a dolog eltussolására. Mikor a törvényszék összeült, Karetnyikov előtte is megismételte panaszát. Íme, egy eset, amikor a törvényszék valóban *tanácskozásra* vonult vissza. Ítéletet azonban mást nem hozhatott volna, mint felmentést, azaz haladéktalanul szabadlábra kellett volna helyeznie Karetnyikovot. Ezért aztán inkább EGYÁLTALÁBAN NEM HOZOTT ÍTÉLETET!

Mintha mi sem történt volna, Karetnyikovot újra a börtönbe szállították, orvosi kezelésben részesítették és benn tartottak három hónapig. Ekkor jött az új vizsgálóbíró, messzemenően udvarias, és új letartóztatási, parancsot adott ki (ha a Hadbíróság nem járt volna görbe utakon, legalább ezt a három hónapot szabadlábon tölthette volna Karetnyikov!), újra feltette az előző vizsgálóbíró kérdéseit. Karetnyikov a szabadság előérzetében állhatatosan tartotta magát és semmit sem ismert be. No és? – OSzO alapon nyolc évet kapott!

Ez a példa kitűnően megmutatja, milyen lehetőségei vannak a letartóztatottnak s milyenek az OSzO-nak. Gyerzsavin költeménye szerint:

„A pártos bíróság zsiványok tanyája;
Hol alszik a Törvény, a bíró ellenség
Csupasz nyakkal hever előtte a polgár,
Gyilkos tőre elől nincs számára mentség."

De effajta kellemetlenség csak nagyritkán fordult elő a Legfelsőbb Haditörvényszéknél, s a bírák igen-igen ritkán dörzsölték ki az álmot zavaros szemükből, hogy egy pillantásra méltassák a szegény tőrbeesett vádlett jelentéktelen személyét. A. D. R. elektromérnököt 1937-ben két őr karonfogva futólépésben vonszolta fel a lépcsőn a negyedik emeletre (a lift valószínűleg nem működött, de a letartóztatottak úgysem használhatták, olyan sokan voltak, hogy akkor a személyzet – sohasem jutott volna hozzá a felvonóhoz). Elhúztak a lefelé jövő, már elítélt foglyok mellett és beszáguldottak a terembe. A Hadbíróság testülete olyan iramban dolgozott, hogy a három bíró még csak le sem ült, állva „ülésezett". R. kifulladva, zihálva (a hosszú vizsgálat legyengítette) éppenhogy csak ki tudta nyögni vezeték-, kereszt- és apai nevét, mire a bírák morogtak valamit egymás közt, pillantásokat cseréllek, s Ulrik, az a bizonyos, kimondta az ítéletet: „Húsz év!" – S az őrök már futottak is kifelé R-rel, el-el, le a lépcsőn, ahol már rángatták is felfelé a következőt.

1963 februárjában, – micsoda álomszerű volt az egész! – én is ezen a lépcsőn mentem felfelé, de egy pártszervező ezredes udvarias kalauzolásával. S abban az oszlopsorral körülkerített teremben, ahol, mint mondják. a Legfelsőbb Bíróság plénuma szokott ülésezni, óriási patkót formáló asztaloknál s a patkó belsejében elhelyezett hét antik székkel körülvett kerek asztal mellett most az én szavamra figyelt a

Haditörvényszék Kollégiuma, ugyanaz a testület, amely annak idején Karetnyikov, R. és számtalan sorstársuk felett ítélkezett…. S én így beszéltem hozzájuk: „Mily nevezetes nap ez az én életemben! Mert elítélni elítéltek már engem, először lágerra, aztán életfogytiglani száműzetésre, de bírót, azt még véletlenül sem sikerült látnom soha! S íme, most magam előtt látom önöket, valamennyien összegyűjteni ebben a teremben!” (Ők is dörzsölhették a szemüket, mert életükben most láttak először eleven foglyot.)

De mint kiderült, ezek nem *azok* voltak! Igen, ők maguk mondták az imént, hogy ők nem azok. Bizonygatták, hogy AZOK már sehol sincsenek. Némelyek már kiérdemesült nyugdíjasok, másokat leváltottak (Ulrikot, úgy látszik, még Sztálin idejében, 1950-ben leváltották… lágyszívűség miatt – ezt az első osztályú hóhért!). Néhányat (nagyon is keveset) még el is ítéltek Hruscsov alatt, s még ők fenyegetőztek onnan a vádlottak padjáról: „Ma te ítélsz felettünk, de várj csak, holnap mi ítélünk el téged!” Hruscsov azonban, mint egyéb kezdeményeit, ezt a nagy garral indított tisztogatást is hamarosan elejtette, leállította – így aztán nem is történhettek megmásíthatatlan változások, azaz minden maradt a régiben.

Utánam az igazságszolgáltatás néhány veteránja emelkedett szólásra, s emlékeit idézve akaratlanul is anyagot szolgáltatott nekem ehhez a fejezethez (hát még ha rászánnák magukat emlékiratok publikálására! De múlnak az évek, lám, azóta már öt év elrepült s még egyre késik a hajnal…) Olyan bírákat emlegettek, akik a törvényszék ülésein a szónoki emelvény magasából hencegtek, hogy *sikerült* megkerülniük a BK 51-es cikkelyinek figyelembevételét, s így az enyhítő körülmények mellőzésével huszonöt évet adniuk tíz helyett erről is beszéltek, milyen megalázó függő helyzetben van a törvényszék, mily nagy mértékben *alá van rendelve a Szerveknek*. Egyszer egy bírónak el kellett ítélnie egy Amerikát járt szovjet polgárt, aki azt a képtelen állítást kockáztatta meg, hogy Amerikában kitűnő autóutak vannak. Ez volt minden, amit mondott, s ennél többet a vádirat sem tartalmazott. A bíró nem átallotta visszaküldeni az ügyet a vizsgálatnak avégből, hogy szerezzenek be kézzelfoghatóbb bizonyítékokat „szovjetellenes agitációra” – más szóval, hogy kínozzák s verjék a foglyot. A vizsgálat azonban nem értékelte a bírónak ezt a nemes szándékát, gorombán visszaírt: „Ön tehát nem bízik a Szerveinkben?” – s a bírót áthelyezték a Szahalini törvényszékhez titkárnak. (Hruscsov alatt nem

voltak ennyire szigorúak: ha a bíró elfúrta magát, megtették… – na, minek? – Ügyvédnek!)[161]

Az ügyészség nem kevésbé hajbókolt a Szervek álőrt. Amikor 1942-ben napvilágra kerültek Rjumin égbekiáltó, botrányos visszaélései északi-tengeri Flotta kémelhárító osztályánál, az ügyészség nem mert önhatalmúlag beleavatkozni az ügybe, csak *alázatosan* jelentette Abakumovnak, hogy betyárkodnak a legényei. Nem hiába tartotta Abakumov a „föld savának” a szerveket! (Akkor emelte ki Rjumint s léptette elő a maga vesztére.)

Csak Idő lett volna több, meséltek volna ők nekem akár kétszer annyit is! De ezen is el lehetett gondolkodni. Ha a bírák és ügyészek csak bábok voltak az Állambiztonsági minisztérium kezében, akkor talán nem is kell velük külön fejezetben foglalkoznunk.?

Versengve, egymás szavába vágva meséltek, én meg csak néztem s ámultam: hiszen ezek EMBEREK! Lám csak, mosolyognak! Mennyire magyarázzák, hogy ők igazán csak jót akartak! No, és a még egyszer úgy fordul, hogy el kell ítélniük engem? Itt, ebben a teremben (éppen a nagyteremben voltunk)?

Nos, akkor el fognak ítélni!

Mi volt előbb? – a tyúk vagy a tojás? Az emberek vagy a rendszer?

Nálunk évszázadokon keresztül ez a mondás forgott közszájon: Ne félj a törvénytől, – a bírótól félj!

Véleményem szerint azonban a *törvény* már az ember fejéré nőtt, az ember már nem olyan kegyetlen, mint a törvény.

Persze, mint az Abakumov-i törvény.

Lám most az emelvényre lépnek s elmondják véleményüket

„Iván Gyenyiszovicsról”. Azt mondják, hogy boldogok voltak, amikor elolvasták ezt a könyvet, egészen megkönnyebbült a lelkiismeretük (Mit nem mondanak?!). Úgy gondolják, hogy én még nagyon is rózsás képet festettem a foglyok életéről, ők sokkal szigorúbb lágerekről is tudnak. (Á – szóval tudták?…) A félkörben elhelyezkedő hetventagú testületből több olyan is felszólal, aki, mint kiderül, jártas az irodalomban, olvassa a Novij Mir-t („Új világ”), reformokat sürget, kritizálja társadalmunk visszásságait, aggóráik a vidék elnéptelenedése miatt…

Míg ott köztük ülök, arra gondolok, hogy ha az igazság első cseppje is ilyen pszichológiai robbanást idézett eső, mi lesz majd akkor e hazában, ha az igazság áradatként borít el mindent?

Pedig egyszer ennek is meg kell történnie, ebben biztos vagyok.

8.
A törvény gyermekkora

Mi mindent elfelejtünk. Nem emlékszünk múltunkra, történelmünkre, csak arra a szabvány-pontsorra emlékszünk, amelyet állhatatos leütésekkel igyekeztek belekopogtatni emlékezetünkbe.

Nem tudom, általános emberi tulajdonság-e ez, de azt tudom, hogy népünk tulajdonságai közé tartozik. Kellemetlen tulajdonság. Meglehet, hogy jólelkűségből fakad, de kellemetlen. A hazugok prédája leszünk általa.

Például ha nem akarjak, hogy emlékezzünk a perekre, még a nyilvános perekre se, akkor nem is emlékszünk rájuk. Nagy hangon folytatták le ezeket annak idején, tele voltak velük az újságok, de mivel nem ütögettek róluk lyukat az agyunkba, nem maradtak meg a fejünkben. (Lyuk csak attól lesz az agyban, amit naponta sulykol a rádió.) Nem a fiatalságról beszélek, ők természetesen nem tudják, miféle perek voltak azok, de a kortársaknak tudni kellene. Kérdezzétek csak meg az átlagembert, fel tudja-e sorolni a nagydobra vert kirakatpereket Buharin, Zinovjev perére ha emlékszik, s nagy homlokráncolás után esetleg az Iparpárt-perre is; ennyi az egész. több kirakatper nem is volt.

Pedig közvetlenül Október után megkezdték rendezésüket. 1918-ban már javában folytak, egyszerre több törvényszéken is. Folytak már akkor is, amikor még nem volt sem törvény, sem büntetőkönyv s a bírónak csupán a munkás-paraszt kormány igényei szolgáltak vezérfonal gyanánt. Ezek a perek, mint akkor általánosan hitték, új ösvényt voltak hivatva törni egy gátlás- és félelemnélküli törvényesség felé. Valaki valamikor biztosan megírja majd e perek történetét, mi azonban még csak nem is gondolhatunk arra, hogy ennek is helyet szorítsunk ebben a tanulmányban.

Mindamellett rövid áttekintésüket nem nélkülözhetjük, kötelességünk, hogy kitapintsunk néhány üszkös romot abban a finom rózsaszínű hajnali ködben is.

Azokban a dinamikus években nem rozsdásodtak hüvelyükben a háború szablyái s nem hűltek ki tokjukban a megtorlás revolverei.

Az csak későbbi találmány, hogy az éjszaka s a pince sötétjével leplezték a kivégzéseket s hogy tarkón lőtték az áldozatot. 1918-ban egy Stelmah

nevű hírhedt csekista világos nappal az udvaron rendezte a kivégzéseket, méghozzá úgy, hogy a többi hullajelölt végignézhette a börtönablakokból.

„Törvényszéken kívüli bíráskodás” – ez volt akkor a hivatalos szakkifejezés. Nem mintha nem lettek volna törvényszékek – de CSEKA is volt![162] így volt ez hatásosabb! Igen, voltak törvényszékek, ítéleteket is hoztak, halálra is ítéltek, de mindig oda kell gondolnunk melléjük, tőlük azonban elválasztva, a maga külön útjain járó „törvényszéken kívüli bíráskodást” is. Milyen méreteket öltött ez? Milyennek képzeljük? Népszerű áttekintésében a CsK tevékenységéről[163] M. Lacisz adatokat közöl, igaz, hogy csak másfél évről (1918-ról és 1919 első feléről) és csak Közép-Oroszország húsz kormányzóságáról (az itt feltüntetett számok távolról sem hiánytalanok”[164] – írja, részben bizonyára szerénykedésből): a CsK által (tehát a törvényszék ítélete nélkül, a bíróság megkerülésével) agyonlőtt emberek száma 8.389 (azaz nyolcezer-háromszáznyolcvankilenc),[165] a leleplezett ellenforradalmi szervezetek száma: 412 (igazán fantasztikus szám, ismerve szervezkedésre való képtelenségünket egész történelmünk folyamán s az általános elszigeteltséget és bénultságot azokban az években), a letartóztatottak száma: 87.000[166] (pedig ez a szám alighanem alatta marad a ténylegesnek).

Mivel vethetnénk egybe, hogy kellőképpen ki tudjuk értékelni a fenti adatokat? Baloldali beállítottságú személyiségek 1907-ben egy gyűjteményt adtak ki „A halálbüntetés ellen” írt cikkekből.[167] Ebben név szerint felsorolják[168] az 1826 és 1906 között halálra ítélteket. A szerkesztők hozzáteszik, hogy ez a felsorolás még folytatható s hogy névjegyzékük különben sem teljes (de azért aligha csonkább, mint Lacisz statisztikája a polgárháború – korából). A lista 1397 nevet tartalmaz, ebből le kell számítani azt a 233 főt, akiknek az ítéletét megváltoztatták, továbbá azt a 270-et, akiket nem tudtak kézre keríteni (főleg Nyugatra menekült lengyel felkelőket). Marad tehát 894 fő. Ez a nyolcvan évre megállapított szám közelébe sem jöhet a Lacisz-féle adatnak, amelynek csak másfél év s még csak nem is valamennyi kormányzóság szolgált alapul. Igaz, a gyűjtemény szerkesztői még egy hozzávetőleges statisztikával megtoldják az előbbit: eszerint csak 1906-ban 1.310 embert ítéltek halálra (de lehet, hogy nem végezték ki mind), azaz 1826-tól összesen 3.419 embert. Éppen ekkor kulminált a rosszemlékű sztolipini reakció – erről is van külön adatunk:[169] 980 embert végeztek ki hat hónap alatt (tovább nem is álltak fenn a

sztolipini törvényszékek). Megdöbbentő így első hallásra, de a túl edzett idegeinknek ez sem különösebb megpróbáltatás; ha ugyanis a mi (Lacisz-féle) számocskánkat átszámítjuk fél évre, még úgy is HÁROMSZOR OLYAN KÖVÉR s ráadásul csak húsz kormányzóságra támaszkodik – de még törvényszékre, bíróra sem volt szüksége!

Ami a törvényszékeket illeti, ezek 1917-ben még csak úgy a maguk szakállára működtek. Csak 1919-ben siettek segítségükre, egyéb bokros teendőik mellett, egy kézikönyvvel: „A szovjet büntetőjog alapelvei”. Mi ezt nem olvastuk, nem tudtuk beszerezni, azt azonban tudjuk, hogy tartalmazta a „bizonytalan időre (azaz további intézkedésig) szóló szabadságvesztést” is.

A törvényszékeknek három. fajtájuk volt: népbíróság, területi bíróság és forradalmi törvényszék.

A népbíróságok nem-politikai s kriminológiai esetekkel foglalkoztak. Halálos ítéletet nem hozhattak. A baloldali, szocialista forradalmár örökség 1918 júliusáig éreztette hatását, s a népbíróságok nem adhattak többet nevetséges *két évnél*. Csak néhány tűrhetetlenül enyhe ítéletet emeltek lel húsz évig terjedhető elzárásra, a kormány külön beavatkozásával.[170] 1918 júliusában öt évre terjesztették ki a népbíróságok jogát. 1922-ben, a hadiállapot megszűntével, jogot kaptak a népbíróságok tíz évre szóló ítéletekre is, ugyanakkor azonban elvették tőlük a hat hónapnál rövidebb elzárás jogát.

A területi- és a forradalmi törvényszékek mindig is oszthattak halálos ítéleteket, ezt a jogukat csak rövid időre vonták meg tőlük: a területiektől 1920-ban, a forradalmiaktól 1921-ben. E kérdésnek annyi apró zege-zuga van, hogy csak az követhetné nyomon őket, aki behatóan foglalkozik azoknak az éveknek a történetével.

Az a történész talán majd okmányokra fog bukkanni, időrendben be fogja mutatni a pereket s az ítéleteket, statisztikát is készít. (Bár kötve hiszem. Amit nem semmisített meg az idő s az események sodra, azt megsemmisítették az érdekeltek.) Mi csak annyit tudunk, hogy a forr. törvényszékek nem aludtak, lázas buzgalommal hozták az ítéleteket. Hogy a polgárháború alatt minden város elfoglalásának elengedhetetlen kísérőjelensége volt nemcsak a cseka udvarán szállongó lőporfüst, hanem a törvényszék éjt nappallá tevő ülésezése is. S ahhoz, hogy golyót kapjon nem kellett valakinek feltétlenül fehér tisztnek, szenátornak, földbirtokosnak, szerzetesnek, kadetnak, eszernek vagy anarchistának

lennie. Azokban az években az is tökéletesen elég volt, hogy valakinek nem kérges a keze s nincsenek rajta bütykök. Sejthetjük azonban, hogy az izsevszki vagy a votkinszki, a jaroszlavli vagy a muromi, a kozlovoi vagy a tambovi forrongásokért, kérges kezűek is lakoltak, mégpedig keményen. Ha egyszer a kezünkbe kerülnek azok a névjegyzékek, melyek feltüntetik az ítélettel, vagy ítélet nélkül kivégzetteket, azon ámulunk el majd leginkább, mily nagy ezeken az egyszerű parasztok száma. Mert 1918 és 1921 között se szeri, se számra a parasztmozgalmaknak, lázadásoknak, bár ezekről nincsenek színes illusztrációk „A polgárháború történetének” lapjain, bár senki sem fényképezte, filmezte a felzúdult tömegeket, melyek karóval, vasvillával, fejszével mentek neki a géppuskáknak – sem azokat, akiket utána hátrakötött kézzel vonalba állátottak és agyonlőttek – „egyért tízet”! Nem is emlékszik a szapozski felkelésre más, csak a szapozskiak s a pityelnoira csak a pityelinoiak. Ugyanabból a Lacisz-féle gyűjteményből ugyancsak másfél évet s húsz kormányzóságot véve figyelembe) értesülünk a levert felkelések számáról a is: 344.[171] A parasztfelkeléseket már 1918-ban is „kulák-felkeléseknek” nevezték, hisz s parasztok csak nem kelhettek fel a munkás-paraszt hatalom ellen! De hogy magyarázzuk akkor, hogy minden alkalommal megmozdult az egész falu, nem pedig csak három gazdaház népe? Miért nem a felkelt „kulákokat” verte agyon a szegényparasztok tömege azokkal vasvillákkal és fejszékkel, miért ment inkább velük együtt a géppuskák ellen? Lacisz szerint: „a kulák ígéretekkel, hazudozással és fenyegetésekkel kényszerítette a többi parasztokat, hogy részt vegyenek ezekben a felkelésekben.”[172] De lehet-e többet ígérni, mint amennyit a Szegénybizottságok jelszavai ígértek? Lehet-e keményebben fenyegetni, mint a CsON géppuskái?[173]

De hányan jutottak a malomkövek közé véletlenségből, igazán csak a vakeset áldozataiként, olyanok, akiknek megsemmisítése elkerülhetetlen s lényeges tartozéka minden halált osztó forradalomnak?!

Szemtanúk elbeszélése alapján rekonstruálom a rjazani forr. törvényszék egy ülését, mely 1919-ben egy I. Je… v nevű tolsztojánus ügyét tárgyalta.

Alig egy év múlt csak el a kiáltás után, hogy „Le a háborúval! Földbe a szuronyokkal! Menjünk haza!” – máris újra elrendelték az általános katonáskodási kötelezettséget a Vörös Hadseregben. 1919 szeptemberétől egyedül a rjazani Kormányzáságban „54.697 katonaszökevényt szedtek össze s küldtek ki a frontra”.[174] Hát még hányat lőttek agyon ott helyben, hogy példát statuáljanak! Je… v nem szökött meg, ellenben vallási okokra,

hivatkozva kereken megtagadta a katonai szolgálatot. Erőszakkal bevonultatták, de a kaszárnyában nem volt hajlandó fegyverhez nyúlni, a foglalkozásra sem járt ki. A csapategység komiszárja nem tudott vele mit kezdeni, tehát a cseka kezébe adta ezzel a „káderezéssel”: „Nem ismeri el a szovjethatalmat”. Kihallgatás. Hárman ülnek az asztalnál, mindegyik előtt pisztoly. „Láttunk mi már ilyen hősöket, mi majd térdre kényszerítünk!” Ígérd meg azonnal, hogy harcolni fogsz, különben itt helyben agyonlövünk!” De Je… v erős maradt: ő nem harcolhat, ő a szabad kereszténység híve. Ügyét erre átteszik a forr. törvényszékhez.

A tárgyalás nyilvános, mintegy százan ülnek a teremben. Az ügyvéd szeretetreméltó öregúr. A vád képviselője (az „ügyész” elnevezés tilos volt 1922-ig), Nyikolszkij, tanult ember, ugyancsak régi jogász. Az egyik ülnök igyekszik megingatni a vádlott meggyőződését (ön mint a dolgozó nép képviselője, hogyan oszthatja Tolsztoj grófnak, egy arisztokratának a nézeteit?”), a törvényszék elnöke azonban leinti, nem engedélyez több kérdést. Veszekednek.

Ülnök: – Szóval ön nem akar embert ölni, és másokat is lebeszél. De a háborút a fehérek kezdték, s ön akadályoz bennünket a védekezésben? Elküldjük önt Kolcsakhoz, ott prédikálhatja ellenszegülést elitélő tanait!

Je… v: Oda megyek, ahová küldenek.

Vádló. A törvényszék hatáskörébe nem tartozik minden bűncselekmény, csak az ellenforradalmi tevékenység. Tekintettel a szóban forgó vétség természetére, követelem az ügy átutalását a népbírósághoz.

Elnöke Ahá! „Cselekmény!” Nézze meg az ember ezt a törvénykukacot! Csakhogy minket nem törvények vezetnek, hanem saját forradalmi tudatunk!

Vádló: Ragaszkodom követelésem jegyzőkönyvbe vételéhez.

Védő: Csatlakozom a vád képviselőjéhez. Az ügyet rendes bíróság előtt kell tárgyalni.

Elnök: No tessék! Még egy vén szamár! Hát ezt meg honnan szalajtották?

Védő: Negyven éves ügyvédi pályám alatt most kell először ilyen sértést hallanom. Vegyék jegyzőkönyvbe!

Elnök (hahotázva): Bevesszük; bevesszük!

Derültség a teremben. A bíróság tanácskozásra vonul vissza. A tanácskozó helyiségből kihallatszó kiabálásból a vélemények megoszlására lehet következtetni. A bírák elfoglalják helyüket. Az ítélet: agyonlövés.

Felháborodott zajongás a teremben.

Vádló: Tiltakozom az ítélet ellen, s panaszt fogok emelni az Igazságügyi Népbiztosnál.

Védő: Csatlakozom a vád képviselőjéhez!

Elnök: Kiüríteni a termet!!!

Az őrök, akik Je… v-et a börtönbe kísérték, ezt mondták neki: „Jó volna; testvér, ha mindenki ilyen lenne, mint te! Nem lenne több háború, nem lennének sem fehérek, sem vörösök!” A kaszárnyába visszatérve gyűlésbe hívtála a vöröskatonákat. A gyűlés elítélte az ítéletet és írásbeli tiltakozást menesztett Moszkvába.

Je… v ezután 37 napot ült, naponta várta a halálát s végignézte ablakából a kivégzéseket. Végre megjött az írás: a halálos ítéletet 15 évi szigorított elzárásra változtatták.

Tanulságos eset! Ha győzött is, legalább részben, a „forradalmi törvényesség”, mekkora erőfeszítésébe került ez a törvényszék elnökének! Mennyi még a szervezetlenség, a fegyelem- s az öntudat hiánya! A vád egy követ fúj a védelemmel, az őrök olyasmibe ütik bele az orrukat, ami nem tartozik rájuk s döntést küldenek Moszkvába! Bizony, nem könnyű megállni a sarat a proletáriátus diktatúrájának s az új típusú igazságszolgáltatásnak! Persze nem minden tárgyalás mutat ekkora lazaságot, de azért elég sok. Hány évnek kell még addig eltelnie, mire tisztán, határozottan kirajzolódik s megszilárdul az egyedül helyes vonal, mikor majd a védelem azonosítja magát a vád és a bíróság véleményével, sőt maga a vádlott is hozzájuk csatlakozik s a tömegek is kizárólag abban a szellemben hozzák határozataikat!

Annak a bizonyos történésznek érdekes lesz majd évről-évre nyomon követni azt a fejlődést, míg idáig jutottunk. De mi hogyan ismerjük ki magunkat abban a rózsaszínű ködben? Kit kérdezzünk meg? A sortüzek áldozatai nem beszélnek, de azok sem, akik szétszóródtak a világban. Felkutathatnánk a vádlottakat, az ügyvédeket, a fegyőröket, a szemtanúkat, már akik életben vannak még – ezt azonban nem engedik meg nekünk.

Úgy látszik, nem is várhatunk segítséget mástól, csak a vád képviselőitől.

És lám, jóakaróink hozzá is juttattak N. V. Krilenko összegyűjtött vádbeszédeinek egy zúzdától megmenekült példányához.[175] Krilenko, ez a szenvedélyes forradalmár előbb a munkás-paraszt kormány hadügyi népbiztosa. „Legfőbb Hadúr” volt, majd igazságügyi népbiztosként ő szervezte meg a Különleges Bíróságok Osztályát (már a „Néptribun”

személyes posztja is készen állt számára, ettől azonban Lenin elütötte, [176] nagy perekben képviselte dicsfénytől övezetten a vádat, később azonban maga is a nép ádáz ellenségeként lepleződött le. Ha tehát minden áron ragaszkodunk ahhoz, hogy legalább röviden, áttekintsük a nyilvános pereket s szippantsunk egyet a forradalom utáni első évek tárgyalótermeinek levegőjéből – akkor ezt a könyvet kell elolvasnunk, mégpedig okosan. Mert nincs más. Ami ebből hiányzik, azt csak hozzágondolhatjuk – például a vidéki pereket egész összességükben.

Persze jobban szeretnénk magunk előtt látni azoknak a pereknek gyorsírással lejegyzett anyagát, hogy hallhassuk azoknak az első vádlottaknak, első ügyvédeknek a síron túlról érkező drámai hangját, amikor még senki sem sejthette, mily könyörtelen egymásutánban fogja elnyelni a föld az egész szereplőgárdát, még magukat a forr. törvényszék tagjait is.

Dehát, magyarázza Krilenko, gyorsírásos jegyzetek kiadása „számos technikai nehézség miatt lehetetlennek bizonyult”, [177] csak az ő vádbeszédeinek kiadása nem ütközött nehézségekbe, valamint az ítéleteké, melyek akkor már tökéletesen megegyeztek a vádló követelésével.

A moszkvai és a forr: törvényszék irattára, mondja Krilenko, abban az időben (1923-ban) „távolról sem volt kielégítő állapotban… sok ügy gyorsírásos anyaga annyira kibetűzhetetlen volt, hogy vagy egész oldalakat törölni kellett, Vagy emlékezetből kellett rekonstruálni a szöveget”(!) „Számos nagy perben” pedig (többek között az eszerek balszárnyának, továbbá Scsasztnij admirális perében) „egyáltalában nem vettek igénybe gyorsírókat”.[178]

Furcsa! Az eszer balszárny elítélése nem volt kis dolog. Február és október után ez volt történelmünk harmadik fordulópontja: az egypártrendszerre való áttérés az államvezetésben.. Az agyonlőttek száma sem volt kevés. Gyorsírójegyzeteket azonban nem készítettek!

Az 1919-es, „katonai összeesküvést” „a VCsK törvényszéken kívüli bíráskodással likvidálta”[179] – ami annál „nyilvánvalóbbá tette, hogy valóban volt ilyen összeesküvés”[180] (Ezzel kapcsolatban több mint ezer embert tartóztattak le[181] – csak nem állíthatták bíróság elé ezt a tömeget?)

Tessék már most pontosan és rendszeresem beszámolni azokról a perekről!

A legfontosabb alapelvekről kapunk azonban felvilágosítást. A fővádló például közli velünk, hogy a Központi VB bármely törvényszéki ügybe

beleavatkozhat: „A Központi VB saját belátása szerint *minden megszorítás nélkül* adhat kegyelmet vagy ítélhet halálra”[182] (Kiemelés tőlem – A. Sz.). Például a hat hónapi elzárást tízévi börtönre változtatja (s ehhez, értse meg az olvasó, nem kell összeülnie a Központi VB plénumának; hanem, mondjuk Szverdlov elvtárs változtatja meg az ítéletet az íróasztalánál). Ez pedig, magyarázta Krilenko, „rendszerünk fölényét mutatja a hatalom megosztásának téves elvével szemben”[183] – azaz a bíróság függetlenségének elvével szemben. (ugyanígy Szverdlov: „Jó, hogy nálunk nincs merev fallal elválasztva a törvényhozó és a végrehajtó hatalom, mint Nyugaton. Mindez problémát *gyorsan meg lehet oldani*”. Elég egy telefon.)

Még leplezetlenebbül s pontosabban fogalmazza meg törvényszéki beszédei gyűjteményében Krilenko a szovjet bíráskodás *általános feladatait*. A bíróság szerint egyrészt a *jogalkotás szerve* (kiemelés Krilenkotól)… másrészt a *politika eszköze* (kiemelés tőlem – A. Sz.)[184]

A jogalkotás szerve – mert hisz négy éven át egyáltalán nem volt büntetőkönyv; a cárét elvetették, a magukét még nem értek rá megszerkeszteni. „Nekem pedig senki se mondja, hogy büntetőtörvényszékünk kizárólag írásban lefektetett normákra támaszkodva folytassa tevékenységét! A Forradalom szakaszában élünk…”[185] A Törvényszék nem olyan faíróság, hogy ott a jogászok szőrszálhasogatást és csűrés-csavarást gyakoroljanak… Új jogot, *új erkölcsi szabályokat* teremtünk”.[186] „beszéljenek csak, amennyit akarnak, az igazságosságról, az örök igazságról s *ehhez hasonlókról* – tudjuk, mibe kerültek ezek a szép eszmék nekünk!”[187]

(No, ha a TI börtönéveiteket egybevetjük a MIEINKKEL, akkor talán nem is kerültek olyan sokba!? Úgy lehet kellemetesebb az élet az örök igazság jegyében?…)

Jogászi szőrszálhasogatásra pedig azért nincs szükség, hogy ne kelljen kideríteni, bűnös-e a vádlott vagy nem bűnös. A „Bűnösség” fogalma, ez az elavult fogalom; ezennel eltöröltetett.[188]

Megtudtuk hát Krilenkotól, hogy a törvényszék *nem olyan bíróság!* Más helyen azt is megtudjuk tőle, hogy a törvényszék *egyáltalán nem bíróság*: „A törvényszék a munkások osztályharcának szerve, a munkásosztály ellenségei ellen folytatott harc szerve”, tevékenységét „a forradalom érdekeit szem előtt tartva” kell folytatnia, olyan *eredményekre* kell

törekednie, amelyek legjobban megfelelnek a munkás- és parasztömegek *kívánságának*”.[189] (kiemelés mindenütt tőlem – A. Sz.)

Az emberek nem emberek, hanem „ilyen vagy olyan eszmék, ilyen vagy olyan képviselői”.[190] Legyenek bármilyen egyéni tulajdonságai a vádlottnak, csak egy értékelési szempontot szabad alkalmazni rá: az *osztályszempontból megállapítható célszerűség elvét*.[191]

Létednek tehát csak abban az esetben van jogosultsága, ha összhangba hozható a munkásosztály céljaival. Ám „ha a célszerűség azt kívánja, hogy a megtorló pallos lesújtson a vádlottra, akkor nincs az a meggyőző érvelés, mely segíthetne rajta”;[192] (például az ügyvéd érvelése stb.). „Forradalmi bíráskodásunkban minket nem cikkelyek s figyelembe vehető enyhítő körülmények irányítanak, – a törvényszéknek célszerűségi szempontokból kell kiindulnia”.[193]

Sokan jártak úgy azokban az években, hogy csak éltek-éldegéltek, s egyszerre csak tudatára ébredtek, hogy létezésük NEM CÉLSZERŰ.

Értsük meg jól nem az nyomja ólomsúllyal a vádlott vállait, amit elkövetett, hanem az, amit ELKÖVETHET, ha most mindjárt agyon nem lövik. „Mi” nem csak a múlttal, hanem a jövővel szemben is védekezünk”.[194]

Krilenko elvtárs nyilatkozatai közérthetők és nem szorulnak kiegészítésre. Közel hozzák s éles fénybe állítják a kor igazságszolgáltatásának lényegét. Hirtelen józan őszi tisztánlátás hasítja át a tavaszi ködgomolyokat. S talán szükségtelen is folytatnunk? Nem is kellene már átlapoznunk a perek irattömbjeit, egyiket a másik után?

Hisz azokban csak a fönti nyilatkozatok könyörtelen alkalmazását fogjuk találni. Elég, ha behunyt szemmel magunk elé képzeljük a kis üléstermet, melyet még nem díszített aranyozás, a bíróság igazságszerető tagjait, egyszerű zubbonyukban, soványan – még nem érték rá kigömbölyödni. A *vádhatóság képviselőjén* pedig (Krilenko szívesen nevezgette magát így) polgári zakó van, nincs begombolva, a gallérnyílásban a trikóból látszik egy darab.

A fővádló ilyen oroszsággal fejezi ki magát: „nekem a faktumkérdés érdekes!”; „konkretizálja a tendencia-momentumot!”; „Mi az objektív igazság analízisének platformján operálunk”. Néha egy-egy latin közmondással ékesíti beszédét (igaz, hogy a közmondás egyik perről a másikra mindig ugyanaz, csak évek múlva cserélődik ki egy másikra). No, de ami igaz, az igaz: két fakultást is végzett a folytonos forradalmi nyüzsgés

mellett. Talán az benne a legvonzóbb, hogy oly nyíltan megmondja véleményét a vádlottakról: „professzionális gazemberek”! Cseppet sem képmutató. Ha nem tetszik neki a vádlott mosolya, nekiereszt egy fenyegetést, csak úgy, minden ítéletet megelőzve: „Maga pedig, Ivanovna polgártársnő, megadja még az árát ennek a mosolynak, találunk rá módot, hogy *örökre leszoktassuk a nevetésről!*”[195]

Tehát akkor kezdhetjük?

a) A „*Ruszkie Vedomosztyi*”-ügy. Ez a per, az elsők, a legkorábbiak egyike, a szabad szó ellen irányult. Az ismert „professzorlap” közölte 1918 március 24-i számában Szavinkov: „Utazás” című cikkét. Persze szívesebben fogták volna el magát Szavinkovot, de a fene abba az „utazásba” – őt nem érhették el. Tehát az újságot kobozták el s P. V. Jegorovot, a koros szerkesztőt vád alá helyezték: hogy jutott az eszébe ilyesmi? Hiszen már négy hónapja fennáll az új rendszer, ideje volna hozzászokni!

Jegorov naivul azzal mentegetőzött, hogy a cikket „neves politikai személyiség írta, akinek a véleménye közérdeklődésre tarthat számot, attól függetlenül, osztja-e azt a szerkesztőség vagy nem”; továbbá: ő nem lát rágalmazást Szavinkov állátásában, miszerint „ne felejtsük el, hogy Lenin, Nathanson és Társai Berlinen keresztül érkeztek Oroszországba, vagyis a német hatóságok segítették őket a hazatérésben” – mert tényleg így történt: a császári Németország, mellyel hadban álltunk, segítette elő Lenin elvtárs hazatérését.

Krilenko közbekiáltott, hogy ő nem is rágalmazásért szándékozik vádat emelni (ezt aligha tehetné…), az újságot „szellemi befolyásolás kísérlete” miatt fogták perbe! (Hallatlan, hogy egy újság ilyesmit kíséreljen meg!)

Nem tartozik az újság elleni vádhoz Szavinkovnak ez a nyilatkozata sem: „Csak az őrült vagy gazember állíthatja komolyan, hogy a nemzetközi proletariátus *támogatni fog* bennünket” – mert hiszen fog az még majd bennünket támogatni!…

A szellemi befolyásolás kísérletéért pedig az ítélet az 1864 óta fennálló újságot, mely minden elképzelhető reakciót – Loriszét, Melikovét, Pobedonoszcevét, Sztolipinét, Kasszoét s Isten tudja még kiét – átvészelt, ezennel *örökre betiltják*. Jegorov szerkesztőt pedig… szégyelljük kimondani is, mintha csak Görögországban lennénk! – három hónapi elzárásra ítélik. (No, azért nincs ok a szégyenkezésre, ha meggondoljuk,

hogy még csak 1918-ban vagyunk. Mert ha Isten élteti, majd leültetik még az öreget, de hányszor le fogják még ültetni!)

Furcsán hangzik, de azokban a harcias években éppoly békülékenyen adtak s fogadtak el baksist, mint mindig is Oroszországban, lett légyen az cári avagy szovjet. Az adományok pedig elsősorban az igazságszolgáltatás szerveit vették célba – s félénken tesszük hozzá: a csekát. Történelmünk pírostáblás, aranymetszésű kötetei hallgatnak erről, de öregek, akik szemtanúk voltak, emlékeznek rá, hogy a sztálini korszakkal ellentétben a forradalom első évei alatt a politikai letartóztatottak sorsát döntően befolyásolni lehetett adományokkal, melyeket teketóriázás nélkül elfogadtak s a foglyot becsülettel elbocsátották. Krilenko két megvesztegetési ügyről is beszámol, pedig mindössze egy tucatra valót közöl öt év per-terméséből. Mert fájdalom, még a moszkvai és a Legfelsőbb Törvényszék is görbe utakon járva s a tilosban bepiszkolódva törte fel magát a tökéletességig.

b) *A moszkvai forradalmi törvényszék három nyomozójának ügye* (1918 április)

1918 márciusában letartóztattak egy Beridze nevű embert, aki aranyrudakban spekulált. Felesége az általánosan bevett szokás szerint kereste a módját, hogy válthatná ki a férjét. Ismerősök láncolatán át sikerült utat találnia az egyik nyomozó-vizsgálóhoz, aki két társát is bevonta az ügybe. Titokban találkoztak az asszonnyal, 250.000 rubelt kértek, alkudozás után lementek 60.000-re; a megállapodás szerint ennek az összegnek a felt előre kell fizetni, az ügyletet egy Grin nevű ügyvéd közvetítésével bonyolítják le. Az egész ügy csendben folyt volna le, éppoly simán mint száz más hasonló, sem Krilenko krónikájában sem a mienkbe nem került volna bele (s a Népbiztosok Tanácsa elé sem jutott volna), ha az asszony nem kezd fukarkodni a pénzzel s nem visz csak 15.000 rubel előleget Grinnek 30.000 helyett, s főképp, ha asszonyi aggályoskodásában egy éjszaka arra az eredményre nem jut, hogy az ügyvéd nem megbízható s reggel el nem rohan egy másikhoz – Jakulov hites ügyvédhez. Bár nincs kifejezetten említve, de valószínűleg éppen Jakulov határozta el, hogy megnyomorgatja a nyomozókat.

Ennek a pernek az az érdekessége, hogy a szerencsétlen asszonytól kezdve minden tanú a vádlottakat igyekszik támogatni vallomásával s még a vád megkörnyékezésétől sem riadnak vissza (ami igazán képtelenség egy politikai perben). Krilenko ezt nyárspolgári elképzeléseikkel magyarázza:

teljesen értetlenül, idegenül állnak szemben Forradalmi Törvényszékünkkel. (Mi ezerben jó nyárspolgárokként bátorkodunk felvetni: hát nem tanultak meg ezek a tanúk *félni* a proletárdiktatúra féléves uralma alatt sem? Mert az már igazán nagyfokú szemtelenség, hogy valaki főzni kezdje a forr. Törvényszék nyomozó-vizsgálóbíráit! Hová jutunk?…)

Figyelmet érdemel a vádló érvelése is. Hisz egy hónapja még munkatársai, fegyverbarátul, segítőtársai voltak ezek a vádlottak, akik fenntartás nélkül alárendelték magokat a forradalom érdekeinek, egyikük pedig, Leist, „szigorú vádló is volt, mennydörgött és villámlott mindenkire, aki csak rendszerünk alapjait veszélyeztette” – mit mondjon hát róluk most? Hol keressen valami kompromittálót ellenük (mert a megvesztethetőség önmagában nem kompromittáló)? – Világos, hogy hol: lássuk a *múltjukat*, a káderlapjukat!

Ha jobban körmére nézünk” ennek a Leistnek, „akkor rendkívül érdekes adatokra bukkanunk”. Hegyezzük a fülünket; talán valami nagystílű kalandor? Nem, ezzel szemben a moszkvai egyetem egyik professzorának a fia. S nemcsak akármilyez professzornak, hanem olyannak, aki húsz éven át minden reakciós kormányt átvészelt, csak mert közömbös volt minden politikai tevékenységgel szemben. (De hiszen Krilenko magánvizsgáit is elfogadták, bár abban a reakciós korban tette le őket…) Csuda-e ezek után, ha a fia kétkulacsosnak bizonyult?

Podgajszkij apja pedig törvényszéki hivatalnok volt kétségtelenül reakciós, talán a „fekete százak”-ból, különben hogy szolgálhatta volna húsz évig a cárt? Csemetéje is a törvényszéknél akart elhelyezkedni, de közbejött a forradalom s befurakodott a forr. törvényszékhez. Tegnap még nemes elhatározás, ma undorral lehet még csak rágondolni is!

Társa, Gugel, még aljasabb. Ez könyvkiadó volt s mit adott a munkásoknak és a parasztoknak szellemi táplálékul? – „rossz minőségű irodalommal táplálta a széles tömegeket”, nem Marx, hanem világhírű burzsoá professzorok műveivel (nemsokára találkozunk majd ezekkel a professzorokkal is a vádlottak padján).

Krilenko méltatlankodik, csodálkozik: hogy csúsztak be ilyen emberek a törvényszékhez? (Mi sem győzünk csodálkozni: miféle emberekből állnak hát a munkás-paraszt törvényszékeink? Miért éppen egy ilyen gyülekezetre bízta a proletariátus, hogy szétzúzza ellenségeit?)

Ami pedig Grin ügyvédet illeti, a vizsgálat „bizalmi emberét”, aki bárkinek szabadulást tud kieszközölni, ő „tipikus képviselője egy

emberfajta példányainak, akiket Marx a kapitalista rendszer piócáinak nevezett” – ebbe a fajtába tartozik az ügyvédeken kívül minden zsandár, pap… és jegyző… [196]

Krilenko bitanyára beleadott apait-anyait, hagy könyörtelen, szigorú ítéletet követeljen ki, tekintet nélkül „a vétség individualista árnyalataira” – de valami ernyedt zsibbadás látszott erőt venni a mindig éber törvényszéken, mert alig tudta kinyögni azt a nyavalyás ítéletet: hat-hat hónapi börtön a vizsgálóknak, pénzbírság az ügyvédnek. (Csak a Közp. VB „korlátlan pallosjogára” támaszkodva s csak itt a fővárosban sikerült kiverekednie Krilenkonak, hogy a nyomozókra tíz évet varrjanak, a pióca-ügyvédre pedig ötöt s teljes vagyonelkobzást. Krilenko a továbbiakban is kitűnt forradalmi éberségével és nagyszájúságával, s igazán kicsin múlt, hogy meg nem kapta a személyre szóló Tribunus-címet.)

Jól tudjuk, hagy ez a szerencsétlen ügy, ahogy annak idején a forradalmi tömegek tudatában, úgy a mai olvasó lelkében is megrendítheti a törvényszék szentségében való hitet. Annál nagyobb aggodalommal térünk át a következő perre, melybe egy még magasztosabb intézmény van belekeverve.

c) *A Koszirjev-ügy* (1919 február 15.)

F. M. Koszirjev és cimborái: Libert; Rottenberg és Szolovjev azelőtt a Keleti front anyagbeszerző bizottságánál szolgáltak (még Kolcsak fellépése előtt az Alkotmányozó Nemzetgyűlés csapatai ellen). Megállapítást nyert, hogy ott módjuk volt egy csapásra akár hetvenezer, sőt egymillió rubel besöprésére is; telivér paripákon nyargalásztak s dáridóztak az irgalmasnővérekkel. Bizottságuk saját házat, autót szerzett be, cégfőnökük a „Jar” mulatóban szórakozott. (Nem szoktunk ilyen képet alkotni magunknak 1918-tól, dehát így volt, a forr. törvényszék tanúsítja!)

Különben ez nem tartozik az „ügyhöz”: egyet sem ítéltek el közülük a Keleti Fronton viselt dolgaiért, ugyan kérem, mindent megbocsátottak nekik. Sőt – most tessék csodálkozni! – alighogy feloszlatták anyagbeszerző bizottságukat, máris megbízták őket, negyediknek hozzájuk csapva egy Nazarenko nevű volt szibériai csavargót is, aki Koszirjev haverja volt, a nem-politikai fegyházban – hogy szervezzék meg a VCsK Ellenőrző-Felülvizsgáló Testületét!

Ez pedig olyan testület volt, amely *teljhatalommal ellenőrizhette az összes többi VCsK-szervezet működésének törvényességét*, amelynek joga volt bármely ügyet bármely stádiumában magához kéretni s felülvizsgálni,

valamint a VCsK összes többi szerveinek döntését, csupán a VCsK Elnökségét véve ki, semmisnek nyilvánítani!!![197] Nem gyerekjáték! – az Elnökség után a második legmagasabb fórum a VCsK-ban! – közvetlenül Dzerzsinszkij-Urickij-Petyersz-Lacisz-Menzsinszkij-Jagoda után!

Ennek ellenére a cimborák életmódja a régi maradt, egyáltalán nem szállt a fejükbe a dicsőség, nem vágtak fel: holmi Maximicsokkal, Lonykákkal, Rafailszkikkel, Mariupolszkikkal, „akiknek semmi közük sem volt a kommunista szervezetekhez”, magánlakásokban és a Savoy-szállóban „luxus-lakosztályokat rendeztek be maguknak, ahol nagyban folyt a kártya (ezer rubel volt a bank), az ivászat és a nőzés”. Koszirjev fejedelmi bútorzatot vásárol 70.000 rubelért, ám attól sem idegenkedik, hogy a VCsK-ból hordjon haza asztali ezüstöt, kanalakat, ezüstserlegeket (hát a VCsK-ba honnan kerültek?), de még közönséges ivópoharakat is. „Lám, őt ilyesmi köti le, nem az eszmék, ilyen termést takarít be magának az egész forradalomból”. (Hogy letagadhassa azt a sok dugipénzt, amit zsebre tett, cseka-főnök létére nem átallja azt füllenteni, hogy… kétszázezer rubeles örökség van számára letéve egy chicagói bankban!… Ezt, úgy Tétszik, reális lehetőségnek tartja s össze tudja egyeztetni a világforradalom eszméjével!)

Hogyan aknázza ki minél tökéletesebben azt. az emberi méreteket meghaladó jogát, hogy bárkit letartóztathat és bárkit kiszabadíthat? Nyilván azt a halacskát kellene kifognia, amelynek arany az ikrája. Ilyenek pedig elég szép számmal akadnak 1918-ban. (Nagyon is hevenyészve csapták össze a forradalmat, nem néztek a körmére mindenkinek, s mennyi drágakövet, nyakláncot, karperecet, gyűrűt, függőt dugtak el sikeresen a burzsoá hölgyecskék!) Azonkívül kapcsolatba kell lépnie az elfogottak hozzátartozóival egy, stróman közvetítésével.

Ilyen típusok is vonulnak fel előttünk ennek a pernek a szereplői között. Itt van például a 22 éves Uszpenszkaja. A pétervári gimnázium elvégzése után az egyetemre már nem jutott be; a hatalom a szovjetek kezébe került. Beállított hát tizennyolc tavaszán a VCsK-hoz s felajánlotta szolgálatait mint besúgó. Mivel jó megjelenésű volt, fel is vették.

Magáról a spicli-tevékenységről Krilenkonak az a véleménye, hogy „azt *mi mint olyant* nem tartjuk szégyenletesnek, ellenkezőleg: kötelességünknek! Az ilyen feladat vállalása senki fejére sem hozhat szégyent; ha egyszer elismerjük, hogy ez ilyen ténykedés nélkülözhetetlen a forradalom érdekében, akkor kötelességünk is vállalni.[198] De fájdalom,

mint kiderül, Uszpenszkaja minden politikai krédó nélkül szűkölködik. Ez már aztán megbocsáthatatlan. Ilyeneket vet oda: „Azért vállaltam, hogy megkapjam azt a bizonyos százalékos részesedést” minden felfedett ügy után, azonkívül még „felesben osztoztam” valakivel, akit a Törvényszék fedez és megnevezni tilt. Krilenko megfogalmazása szerint „Uszpenszkaja nem tartozott a VCsK személyi állományába, *darabbérben* dolgozott”.[199] A vádló különben igazi humánus megértéssel mentegeti őt: megszokta a kislány, hogy ne számolja a pénzt; mit neki az a vacak 500 rubel, ami a fizetése a Népgazdaság Legfelsőbb Tanácsánál, mikor egyetlen érvágás is (például ha hozzásegít egy kereskedőt ahhoz, hogy üzletéről levetesse az ólompecsétet) ötezer rubelt hoz a házhoz, vagy egy másik – Mescserszkaja-Grevsztől, egy letartóztatott feleségétől – tizenhétezret! Uszpenszkaja egyébként nem sokáig maradt közönséges spicli: néhány hónap múlva, cseka fejesek támogatásával, már kommunista párttag és vizsgálóbíró!

De még mindig messze vagyunk, még mindig nem jutottunk el az ügy lényegéig. Azt a Mescserszkaja-Grevsz asszonyt Uszpenszkaja egy magánlakásban összehozta egy bizonyos Gogyeljukkal, Koszirjev kebelbarátjával, fogy megegyezzenek a férj váltságdíjában (600.000 rubelt kértek tőle!). De a balsors vagy valami, a tárgyaláson kiderítetlen körülmény úgy hozta magával, hogy ez a titkos találka megint csak Jakulov hites ügyvéd tudomására jutott, annak a Jakulovnak, aki a megvesztegetett nyomozókat is lebuktatta, s aki nyilván „osztálygyűlöletet” táplált az egész proletár törvényszék, valamint a törvényszéken kívüli bírásleadás iránt. Jakulov feljelentést tett a moszkvai forr. törvényszéknél, [200] a törvényszék elnöke padig (talán mert eszébe jutott, micsoda „pipás” lett a Népbiztosok Tanácsa a nyomozó-üggyel kapcsolatban?) ugyancsak hibát követett el osztályszempontból: ahelyett, hogy egyszerűen figyelmeztette volna Dzerzsinszkij elvtársat s lehetővé tette volna, hogy családon behál elsimítsák az egész ügyet, – egy gyorsírót ültetett a függöny mögé. Ez aztán lejegyezte a jegyzőkönyv számára Gogyeljuk minden hivatkozását Koszirjevre, Szolovjovra és egyéb komiszárokra, továbbá minden vallomását arról, ki hány ezret csíp fel a VCsK-nál hogy ő, Gogyeljuk, 12.000 rubel előleget kapott Mescserszkajától, amikor átadta neki az Ellenőrző—Felülvizsgáló Bizottságtól, Libert és Rottenberg aláírásával kiállított belépési engedélyeket a VCsK-ba (mert a vásárt ott bonyolították volna le, a cseka székházában). Most aztán minden le van leplezve! Gogyeljuk elvesztette a fejét s mindent bevallott! (Pedig Mescserszkaja

ezalatt már be is jutott az Ellenőrző-Felülvizsgáló Bizottsághoz, s férje ügyét máris odakérték *felülvizsgálat végett!*)

No de kérem tisztelettel! Hiszen egy ilyen leleplezés bepiszkítja a CsK égszínű ruháját! Eszénél van-e egyáltalán a moszkvai törvényszék elnöke? Azt teszi-e, amit hivatása előír?

De úgy látszik, ez volt a pillanat, az a bizonyos „pillanat”, amelyet oly eredményesen rejtenek el szemünk elől magasztos Történelmünk tógájának redői. A csekának, úgy látszik, már működése első évében meglehetős ellenszenvet sikerült kiváltania még magában a proletariátus pártjában is; akkor még nem tudta bevenni a párttagok gyomra. Csak első évét töltötte be, esek az első lépést tette meg dicső pályáján a cseka, s máris – – ahogy Krilenko nem egészen közérthetően megfogalmazza – „viszály támadt egyrészt a törvényszék és funkciója, másrészt a CsK törvényszéken kívüli bíráskodása és annak funkciója között… olyan viszály, mely abban az időben két táborra osztotta a pártot és a kerületek munkásságát”.[201] Ezért juthatott egyáltalán nyilvánosság elé a Koszirjev-ügy (holott azelőtt zökkenő nélkül folyt minden) s tehetett szert szinte összbirodalmi jelentőségre.

Arról volt ugyanis szó. hogy meg kellett menteni a VCsK-t! Mentsük meg a csekát! Szolovjov engedélyt kér a törvényszéktől, hogy beléphessen a Tagunka-börtönbe (fájdalom, nem a Lubjankába!) a letartóztatott Gogyeljukhoz – „egy kis megbeszélésre”. A törvényszék megtagadta az engedélyt. Akkor Szolovjov a törvényszék hozzájárulása nélkül *behatol Gogyeljuk cellájába*. S mit tesz a véletlen: Gogyeljuk rövidesen súlyosan megbetegedik, bizony! („Aligha tételezhetünk fel rossz szándékot Szolovjov részéről” – hajbókol Krilenko.) Közeledő halála előérzetében Gogyeljuk megrendül, magába száll, hogy képes volt megrágalmazni a csekát, papírt kér és írásban von vissza mindent: semmi sem igaz abból, amit rákent Koszirjevre és más cseka-komiszárokra, s az is, amit a függöny mögött jegyzett le a gyorsíró, az utolsó szóig szemenszedett hazugság.[202]

„De ki írta a belépési engedélyeket?” – hajtja a magáét Krilenko – a Mescserszkajának kiállított engedélyek talán az égből pottyantak? Nem, a vádló „nem akarja azt állítani, hogy Szolovjov keze van ebben a dologban, ehhez… nincs is elég adatunk”, de feltételezi, hogy „az ügyben ludas, ám le nem tartóztatott polgártársak” küldhették Szolovjovot a Tagankába.

Most van itt az ideje Libert és Rottenberg kihallgatásának, meg is vannak idézve! – csakhogy nem jelentek meg! Lám, milyen egyszerű, nem jelennek

meg, csak úgy, minden megokolás nélkül! Akkor legalább Mescserszkaját tessék kihallgatni! De képzeljék el, még ez a korhadt arisztokrata nő is meg merte tenni, hogy ne jelenjék meg a forr. törvényszéken! S nincs erő, mely erre kényszeríthetné! Gogyeljuk pedig mindent visszaszítt és most a halálán van. Koszirjev pedig nem ismer be semmit. És Szolovjov semmiben sem vétkes. Egyszerűen nincs kit kihallgatni!…

Ezzel szemben micsoda tanúk jelennek meg saját jószántukból a törvényszék előtt! – a VCsK elnökhelyettese: Petyersz elvtárs sőt maga Félix Edmundovics Dzerzsinszkij is befut, tele aggodalommal. hosszúkás, lángoló, fanatikus arcát a holtravált törvényszék felé fordítja s mély meggyőződéssel tanúskodik a mindenben ártatlan Koszirjev védelmére, hivatkozva annak kitűnő erkölcsi, forradalmi és szakmai tulajdonságaira. Milyen kár, hogy ezek a tanúvallomások nem jutottak el hozzánk! Krilenko mindenesetre így számol be róluk:

„Szolovjov és Dzerzsinszkij ecsetelték Koszirjev nagyszerű tulajdonságait”.[203] (Ó, te vakmerő kiskatona! – majd húsz év múlva a Lubjankában eszedbe juttatják ezt a pert!) Könnyű kitalálni, mit mondhatott Dzerzsinszkij: hogy Koszirjev vaskemény csekista, kíméletlen az ellenséggel szemben s kitűnő *bajtárs* Forrószívű, hidegagyú, tisztakezű…

S íme a rágalom törmelékei közül felmagasodik előttünk Koszirjev, a bronzfényben tündöklő lovag. Már életrajza is nem mindennapi akaraterőről tanúskodik. A forradalom előtt többször is volt büntetve – elsősorban gyilkosság miatt: Kosztroma városában rablási szándékkal alattomban behatolt egy Szmirnova nevű öregasszony lakásába és *saját kezével fojtotta meg* az asszonyt. Később saját apját is el akarta tenni láb alól, egy cimboráját pedig el is tette, hogy felhasználhassa annak útlevelét. Széken kívül szélhámosság miatt is többször elítélték, s így mindent össze véve nem kevés esztendőt töltött fegyházban (érthető hát vonzódása a fénytéző életmódhoz); csak a cári amnesztiák segítettek néha rajta.

Itt félbeszakították a vádlót a szigorú s igazságszerető cseka-főfejesek s rámutattak arra, hogy azokat a korábbi ítéleteket mind feudális és burzsoá bíróságok hozták, ezért azokat a mi új társadalmunk nem veheti figyelembe. De mi ez már megint? A magáról megfeledkezett kiskatona onnan a Forr. Törvényszék vádlói emelvényéről olyan ideológiai tévedésektől hemzsegő tirádát eresztett meg válaszul, hogy harmónia-érzékünk sérelme nélkül nem is tudjuk idézni a törvényszéki pereknek ebben a harmonikus rendjében

„Ha, a régi cári igazságszolgáltatásban volt valami jó, amelyben maradéktalanul megbízhatunk, az az esküdtbíróság volt… Az esküdtek döntését a legnagyobb bizalommal fogadhatjuk… a bírói tévedés szinte teljesen ki volt zárva”.

Annál kínosabb ilyesmit hallani Krilenko elvtárstól, mert három hónappal korábban, a provokátor R. Malinovszkijnak, a pártvezetőség kedvencének perével kapcsolatban (akit annak ellenére, hogy a múltban négy ízben is büntetve volt közönséges bűntény miatt, beválasztottak a Központi Bizottságba s delegáltak a Dumába) a „Vádhatóság” osztályszempontból kifogástalan álláspontra helyezkedett:

„A mi szemünkben minden vétség az adott társadalmi rendszer terméke, ezért ha valakit valamely bűntény miatt a kapitalista társadalom és a cári rendszer törvényei alapján ítéltek el, ez a mi szemünkben *nem, képez olyan faktumot*, mely örök időkre letörölhetetlen foltot ejtene… *Számos példát* hozhatnék fel arra, hogy olyan egyéneket láthattunk *sorainkban*, akiknek a *múltban hasonló faktumaik voltak*, mi azonban ebből sohasem vontuk le azt a konzekvenciát, hogy az ilyen egyéneket feltétlenül ki keli zárnunk sorainkból. *Az az ember, aki ismeri princípiumainkat*, nem félhet, hogy büntetett előélet fennforgása esetón a forradalmárok soraiból való kizárás fenyegeti őt…”[204]

Lám, milyen pártszerűen tudott akkor beszélni Krilenko elvtárs! Mostani téves vélekedése azonban befeketítette Koszirjev lovag ábrázatát. S a törvényszéken olyan helyzet állt elő, hogy Dzerzsinszkij elvtárs kénytelen volt megjegyezni: „Egy pillanatra (no, azért csak egy pillanatra! – A. Sz.) az a gondolat merült fel bennem, nem azoknak a politikai szenvedélyeknek esik-e áldozatul Koszirjev elvtárs, melyek az utóbbi időkben fellángoltak a Rendkívüli Bizottság (a cseka) körül?”[205]

Krilenko felkapta a szót: „Én nem akarom és sohasem akartam hogy ebben a perben ne Koszirjev és Uszpenszkaja, hanem valójában a cseka legyen a vádlott. Ezt én nem csak hogy *nem akarhatom*, hanem ellenkezőleg: minden erőmmel ez ellen kell küzdenem!” – „A Rendkívüli Bizottságot a legfelelősségteljesebb, legbecsületesebb, legállhatatosabb elvtársak irányítják, akik azt a súlyos kötelességet vállalnak, hogy odacsapjanak akár *tévedés kockázatával is*… A Forradalom hálával tartozik nekiír ezért… Azért hangsúlyozom a dolognak ezt az oldalát, nehogy azt mondja majd valaki rólam: „politikai árulás eszközévé vált”.[206] (De mennyire azt fogják mondani!…)

Borotvaélen sétált itt a fővádló: De voltak nyilván neki bizonyos kapcsolatai még az illegális időkből, onnan szokta megtudni, merre fordul holnap a szél. Ez több perrel kapcsolatban is megfigyelhető; itt is. 1919 elején olyan szelek fújtak, hogy – *elég volt!* Ideje, hogy megzabolázzuk a csekát! Ezt a programot „gyönyörűen fogalmazza meg Buharin, amikor egy cikkében azt írja, hogy a *törvényes forradalmiság* helyébe most már a *forradalmi törvényességnek* kell lépnie”.[207]

Mindenütt dialektika, bármerre tekintsen az ember! S Krilenko nekiereszti a hangját: „A Rendkívüli Bizottságot a Forr. Törvényszék van hivatva felváltani” (FELVÁLTANI???…) Az utóbbinak azonban „nem kevésbé kérlelhetetlennek kell lennie a megfélemlítés, terror és fenyegetés rendszerének fenntartásában, mint amilyen a Rendkívüli Bizottság volt”.

„VOLT”?… Mi az, talán már el is temette?!… De kérem tisztelettel, önök felváltják, ez eddig rendben van; de mi lesz a csekistákkal? Vészterhes napok! Sietünk is felvenni. sarkig érő hosszú köpenyünket s rohanunk tanúskodni!

De hátha tévesek az ön információi, Krilenko elvtárs?

Bizony, valóban beborult az ég a Lubjanka felett ama napokban. S könnyen megeshetett volna, hagy másképp kell megírtunk ezt a könyvet. De, uránt feltételezem, a vaskeblű Félix Vlagyimir Iljicshez sietett, fejtegetett, meggyőzött… – és kiderült az ég! S bár két nap múlva, 1919 február 17-én a Közp. VB rendkívüli határozata megfoszlotta a csekát a bíráskodás jogától, „azonban nem hosszú időre!”[208]

A mi egynapos perünket pedig még az is komplikálta, hogy az a semmirekellő Uszpenszkaja undokul viselkedett. Még a vádlottak padjáról is „sárral dobált” egyes tekintélyes csekistákat, akik nem is voltak érdekelve ebben az ügyben, még magát Petyersz elvtársat is! (valószínű, hogy vissza szokott élni az ő tiszta nevével zsaroló operációval kapcsolatban; sokszor ült bent Petyersz irodájában, míg ez megbeszélést folytatott más hírszerzőkkel.) Most Petyersz elvtárs rigai, forradalom előtti múltjának sötét foltjaira célozgat. Ilyen kígyóvá nőtte ki magát nyele hónap eteti, annak ellenére, hogy ezt a nyolc hónapot a csekisták társaságában töltötte! Mit érdemel az ilyen? Krilenko ezúttal tökéletesén osztja a csekisták véleményét: „Míg a rendszer meg nem szilárdul, ami pedig még messze van (?? valóban?…)… a Forradalom védelmének érdekében – nincs és nem is lelet más ítélet Uszpenszkaja polgártársnő számára, mint a *megsemmisítés*. Nem agyonlövést mondott, így mondta: „Megsemmisítés”! De Krilenko

polgártárs! Hisz fiatal még a kislány! Adjon már neki egy tízest… no, Isten neki, egy huszonötöst, addig csak megszilárdul a rendszer? De jaj! „Nincs és nem is lehet más válasz, mely megfelel a társadalom s a Forradalomi érdekeinek – szóba sem jöhet egyéb megoldás. *Az adott esetben* az elzárás nem vezet eredményre!«

Befűtött magának a kislány… Túl sokat tudott…

De Koszirjevet is fel kellett áldozni. Agyonlőtték, Így szolgálta a többiek épségét.

Ugye olvashatjuk még valamikor a Lubjanka levéltári anyagát? Dehogy; el fogják égetni! Már el is égették!

Amint látja az olvasó, ez jelentéktelen per volt. Nem kellett sok időt rászánni. Ellenben

d) *az egyháziak ügye* (1920 január 11-16.)

Krilenko véleménye szerint „méltó helyet foglal el az orosz forradalom évkönyveiben". – Egy Koszirjevvel egy nap alatt elkészültek, ezeket azonban öt napig is elnyaggatták.

A főbb vádlottak a következők voltak: A. D. Szamarin, ismert személyiség a régi Oroszországban, a szinódus volt főügyésze, aki igyekezett felszabadítani az egyházat a cári hatalom alól, szembeszállt Rasputinnal, aki végülis kitúrta őt méltóságából;[209] Kuznyecov; az egyházjog professzora a moszkvai egyetemen; Uszpenszkij és Cvetkov, moszkvai főpapok (Cvetkovról maga a vádló is így ír: „jelentékeny társadalmi tényező, úgy lehet a legjobb, akit a lelkésztársadalom kitermelt magából, filantróp").

Bűnük pedig az volt, hogy megalapították „az Egyesült Egyházközségek Moszkvai Tanácsát", ez utóbbi pedig önkéntes – természetesen fegyvertelen – őrséget szervezett (a negyven s nyolcvan év közti hívőkből) a pátriárka védelmére. Az őrök éjjeli és nappali váltásban szünet nélkül ott strázsáltak rezidenciájában, s az volt a feladatuk, hogy ha a pátriárkát veszély fenyegeti. a hatóság részéről, harangozással s telefonnal összegyűjtsék a népet, hogy aztán nagy tömegben kísérjék a pátriárkát; bárhová vigyék is, továbbá *kikönyörögjék* (lám, itt az ellenforradalom!) szabadon bocsátását a Népbiztosok Tanácsától.

Micsoda ősi orosz, a Szent Oroszországot felidéző vállalkozás! Haragszóra összegyűlni, aztán özönlő tömegben vonulni a petícióval!…

A vádló csodálkozik: miféle veszély fenyegeti a pátriárkát? Mitől jutott eszükbe, hogy védelmezniük kell?

Hát, ami azt illeti, csak azért, mert a cseka már két éve folytatja a neki nem tetszők bíróságon kívüli felszámolását; csak azért, mert Kijevben nemrég négy vöröskatona megölte a metropolitát; csak azért, mert már „a pátriárka ügye is le van zárva, már csak át kell utalni a forr. törvényszékhez”, továbbá „kizárólag azon széles munkás- és paraszttömegekre való tekintettel, amelyek még a klerikális propaganda befolyása alatt állnak, *hagyjuk békén egyelőre* ezeket a mi osztályellenségeinket”[210] – valóban: miért is nyugtatankodnak a pravoszlávok a pátriárkáért? Tyihon pátriárka nem hallgatott az elmúlt két évben: népbiztosoknak, komiszároknak, lelkészeknek és hívőknek küldte pásztorleveleit, üzeneteit, s mivel ezeket egy nyomda sem merte vállalni, írógépeken sokszorosíttatta őket (az első Szamizdat!), tiltakozott ártatlanok megsemmisítése, az ország dúlása ellen – valóban: miért is keltene aggódni a pátriárka életéért?

De más bűnük is volt a vádlottaknak. Országszerte folyik az egyházi vagyon leltározása és elkobzása (most már nem a monostorok bezárásáról, a földek s a jószág kisajátításáról van szó, hanem templomi kelyhekről, tálakról, gyertyatartókról). Az Egyházközségek Tanácsa ezért felhívást intézett a hívekhez, hogy álljanak ellent a rekvirálóknak verjék félre a harangokat. (Mi sem természetesebb! Hiszen már a tatárral szemben is így védték a templomokat!)

A harmadik bűnük: arcátlan és szakadatlan *beadvány-küldözgetés* a Népbiztosok Tanácsához a helyi hatóságok templomgyalázásairól, durva szentségtöréseiről, a lelkiismereti szabadság törvényének folytonos megsértéséről. Bár e beadványokat, mint erről Boncs-Brujevics, a Népbiztosok Tanácsának ügyintézője tanúskodott, nem vették figyelembe, mégis a helyi szervek diszkreditálásához vezethettek.

Mármost végigfutva a vádlottak bűnlajstromán, mit is követeljünk e szörnyű bűncselekményekre? Nemde az olvasónak is megsúgta már forradalmi tudata? Igen, CSAK AGYONLÖVÉST! Ahogy Krilenko is követelte (Szamarin és Kuznyecov fejére).

De míg azzal az átkozott törvényességgel piszmogtak és végighallgatták nagyon is sok burzsoá ügyvéd nagyon is hosszú beszédét (melyek „technikai nehézségek miatt” nem maradtak ránk), híre kelt, hogy eltörölték a halálbüntetést! Nesze neked! Ez nem lehet igaz, ugye, hogy nem igaz? Mint kiderült, ez csak Dzerzsinszkij intézkedése volt s csak a VCsK-ra volt érvényes (cseka – s nem lőhet agyon). Vajon ezt a rendelkezést a

törvényszékekre is kiterjesztette a Népbiztosok Tanácsa? – Még nem! Krilenko erre felvillanyozódott s kitartóan követelte a golyót, ezzel az indokolással:

„Még ha feltételezzük is, hogy a Köztársaság egyre erősödő helyzete kiküszöböli az ilyen személyek részéről fenyegető közvetlen veszélyt, előttem mégis kétségtelennek tűnik, hogy az építő munkának ebben a szakaszában… a forradalmi szükségszerűség a régi, kaméleon-természetű tényezők kitisztítását követeli"; „A VCsK-rendeletre a kivégzések felfüggesztéséről büszke lehet a Szovjethatalom". De ez „még nem feltétlenül egyértelmű azzal, hogy a halálbüntetés eltörlésének kérdését egyszer s mindenkorra, a Szovjethatalom egész élettartamára megoldottnak kell tekintenünk."[211]

Látnoki jóslat! Visszahozzák a halálbüntetést, nagyon is hamar visszahozzák! Hisz az emberek micsoda hosszú láncolatát kell még kiegészíteni (még magát Krilenkót is, számos osztálytestvérével együtt…)!

Nos, a törvényszék engedelmesen halálra ítélte Szamarint és Kuznyecovot, de kegyelemosztó jogánál fogva „a világimperializmus feletti végső győzelemig" tartó lágerra változtatta az ítéletet (máig is ott ülhetnének…). A „legjobbnak" pedig, „akit csak kitermelt a lelkésztársadalom"; tizenöt évet adtak, majd ötre szállították le.

Voltak más vádlottak is, akiket csak úgy toldottak hozzá ehhez a perhez, hogy legalább valami kézzelfogható is legyen a vádakban: zvenyigorodi szerzetesek és tanítók, akik az 1918 nyarán lefolytatott zvenyigorodi per vádlottai voltak, de valami okból másfél éven át halogatták az ítéletüket (különben az is lehet, hogy egyszer már elítélték őket s most még egy ítéletet kellett kapniuk, mert így látszott *célszerűnek*). Akkor nyáron szovjet végrehajtó szervek jelentek meg a zvenyigorodi monostorban s ráparancsoltak („élénkebben mozogjon!") Ion apátra, [212] hogy szolgáltassa ki nekik boldogemlékezetű Szavva ereklyéit. A szovjet ügynökök akkor nemcsak hogy dohányoztak a templomban (nyilván még az oltárnál is) és nem vették le a sapkájukat, hanem egyikük a kezébe vette Szavva koponyáját és beleköpött, ezzel akarva bizonyítani, az az egész szentség merő illúzió. Egyéb szentségtöréseket is követtek el. Ebből aztán a harangok félreverése és a nép felzúdulása lett, amelynek kapcsán megöltek egy szovjet hatósági személyt. A többiek később kereken tagadták, hogy

gyalázkodtak és köpködtek volna, s Krilenkónak elég volt az ő nyilatkozatuk.[213] S most talán ezeket a hivatalnokokat idézték törvény elé? Hogyisne! Azokat a szerzeteseket!

Kérjük az olvasót, hogy szüntelenül tartsa fejében a következőket: nálunk már 1918-ban az a joggyakorlat alakult ki, hogy egy moszkvai per sem (persze kivéve azt a jogtipró pert a cseka ellen) volt csupán a körülmények véletlen találkozásából fakadó egyszeri eset, de nem ám, hanem mutatványszám a bűnügyi politikából; kirakati mintadarab, melyből látni lehet, milyen árút küldenek vidékre a raktárból; tipikus eset; az a mintamegoldás, melyet, mielőtt nekilátnának a számtanpéldának, tanulmányozhatnak a tanulók, hogy aztán annak alapján már maguk is tovább kombinálhassanak.

Ezért mikor azt mondjuk: „Az egyháziak ügye" – tessék ezt is többszörös többes számban érteni. Így magyarázza különben az előzékeny fővádló is: „A Köztársaságnak szinte minden törvényszékén *pergettek*" (jó kis szó!) hasonló pereket. Csak nemrég volt ilyen a szvernodvinszki, tveri és rjazanyi törvényszéken; továbbá Szaratovban, Kazanyban, Ufában, Szolvicsegodszkban, Carevokoksajszkban is elítélték *az Októberi Forradalomban felszabadított egyház* lelkészeit és templomi énekeseit.

Az olvasó itt felfedezi az ellentmondást: miért előzte meg időben ez a sok per a moszkvai mintát? De csak arról van szó, hogy hiányos ez a mi beszámolónk. A felszabadított egyház törvényszéki és törvényszéken kívüli üldözése ugyanis már 1918-ban megkezdődött s mint a zvenyigorodi eset mutatja, kíméletlen élességgel folyt. Tyihon pátriárka levele szerint, melyet 1918 októberében írt a Népbiztosok Tanácsának, az egyház meg van fosztva az igehirdetés Szabadságától; az egyháznak sok igehirdetője ontotta mártírvérét hivatása gyakorlása miatt… Önök arra az egyházi vagyonra emelnek kezet, melyet a hívők nemzedékei adtak össze, gátlástalanul semmibe veszik az adományozók végakaratát". (A népbiztosok persze nem olvasták el ezeket a leveleket, az ügyintézők azonban jókat röhöghettek rajtuk: ez is tudja mit kell felhánytorgatni! Még hogy „végakarat"! Le vannak… va összes elődeink; mi csak utódaink érdekében dolgozunk.)

„Püspököket, lelkészeket, szerzeteseket és szerzetesnőket végeznek ki ártatlanul, csupán valami szétfolyó, határozatlan ellenforradalmiság indokolatlan vádja alapján". Igaz, amikor Gyenyikin és Kolcsak hadai közeledtek, szünetet tartottak; meg akarták könnyíteni á pravoszlávoknak, hogy védelmére keljenek a forradalomnak. De alig kezdett csillapodni a

polgárháború vihara, újra nekiestek az egyháznak s egymás után „pergették” az ügyeket a törvényszéken. 1920-ban a Troicko-Szergijev kolostorra is lecsaptak, lefoglalták annak a soviniszta Szergij Radonyezsszkijnak az ereklyéit és szétszórták őket Moszkva különböző múzeumaiba.[214]

Az Igazságügyi Népbiztosság 1920 augusztus 25-én aztán egy körlevelet adott ki, ebben globálisan elrendeli minden ereklye elkobzását, hogy ne zavarjanak bennünket, míg fényben úszó pályánkat rójuk az új, igazságos társadalom felé.

Mi pedig haladjunk tovább a Krilenko-féle antológiában, s lássuk urakat az „ügyeket”, melyek a Legfelsőbb Törvényszék, a *Verchtrib* előtt folytak le (ugyancsak becézheti a fülüket ez a mozaikszó, de mi, szegények, csak a zord fenyegetést érezzük ki belőle: Felállni! Kezdődik a tárgyalás!)

e) *a Taktikai Centrum ügye* (1920. augusztus 16-20.) – 28 vádlott, azonkívül több olyan, akit nem tudtak kézre keríteni s akiket távollétükben ítéltek el.

Szenvedélyes szónoklata kezdetén, amikor a rekedtség még nem fátyolozta el a hangját, a fővádló ragyogó osztályszempontú analízis keretében mutat rá arra, hogy a földesurakon és a kapitalistákon kívül „egy harmadik társadalmi réteg is létezett s ma is létezik, egy olyan réteg, amelynek egzisztenciája (azaz hogy egzisztáljanak-e egyáltalán vagy ne… – A. Sz.) régóta foglalkoztatja a forradalmi szocializmus képviselőit, – ez a réteg az úgynevezett értelmiség”. Ebben a perben alkalmunk lesz megismerni a *történelem ítéletét az orosz értelmiség tevékenysége felett*[215] – ami egyben a forradalom ítélete is.

A jelen tanulmány, mely természeténél fogva szűkszavúságra kényszerül, nem engedi meg, hogy alaposabban a végére járjunk, tulajdonképpen hogyan is FOGLALKOZTATTA az értelmiség sorsa a forradalmi szocializmus képviselőit s hogy ezek végül is mit gondoltak ki az értelmiség számára. Tiszta szerencse, hogy az erre vonatkozó anyag teljes egészében közzé van téve, mindenki hozzáférhet és tetszése szerint válogathat belőle. Ezért csak a Köztársaságban uralkodó állapotok általános jellemzésére idézzük itt a Népbiztosok Tanácsa Elnökének nyilatkozatait, melyeket az itt tárgyalt perekkel egy időben ejtett el különböző alkalmakkor.

Gorkijnak írt, 1919. szeptember 25-én kelt levelében (már idéztünk ebből a levélből) Vlagyimir Iljics Gorkijnak az értelmiségiek sűrű

letartóztatásával kapcsolatos aggályaira válaszol (nyilván a jelen per vádlottjainak jó részét is akkor tartóztatták le) s ilyen velősen nyilatkozik kora orosz értelmiségéről („a kadetok köréhez tartozókról”): „Valójában ők *nem agya a nemzetnek, hanem ganaja*”.[216] Egy más alkalommal ezt mondja, ugyancsak Gorkijnak: „Az értelmiség bűne lesz, ha több korsót találunk eltörni, mint kellene”. Ha annyira keresi az igazságot, miért nem jön a mi táborunkba?…”Aki nekem golyót szánt, az is értelmiségi volt”[217] (itt Kaplanra céloz).

Mindig ebben a szellemben, bizalmatlanul s ellenségesen nyilatkozott az értelmiségről: rothadt-liberális, bigott; „a képzett emberek szokásos nemtörődömsége”;[218] véleménye szerint az értelmiség képtelen valamit is végiggondolni, s *elárulta a munkások ügyét*. (De mikor esküdött fel éppen *a munkások ügyére*, a proletárdiktatúrára?)

Az értelmiségnek ez a gúnyos lekezelése élénk visszhangra talált a húszas években; felkapták a közírók, a sajtó, a közvélemény – végül maga az értelmiség is magáévá tette: átkozta saját képtelenségét, hogy valamit is végiggondoljon, örökös lelki *meghasonlását, gerinctelenségét s reménytelen elmaradottságát a kortól*.

S nem ok nélkül! Hallgassuk csak, mint harsog a Vádhatóság szózata a Verchtrib boltívei alatt, mint idéz bennünket a vádlottak padjára:

„Ez a társadalmi réteg… általános átértékelésen ment keresztül ezekben az években”. Úgy van, úgy: átértékelésen – így szokták ezt mondani abban az időben. Aztán hogy történt ez az átértékelés? A következőképpen: „Az orosz értelmiség, mely a néphatalom jelszavaival (ez mégiscsak valami!) ment a Forradalom kohójába, úgy jött ki abból, mint a fekete (azért mégsem a fehér!) generálisok szövetségese, az európai imperializmus bérence és engedelmes ügynöke. Az értelmiség cserbenhagyta zászlait (mint katonáéknál, mi?) és sárral dobálta őket”.[219]

Hát ne mardossa lelkünket a bánat? Ne szaggassuk fel keblünket körmeinkkel?…

S csak azért „*nem kell megölni* az értelmiség egyes képviselőit”, mert „*ez a társadalmi réteg már úgyis túlélte önmagát*”.

Íme, a huszadik század nyitánya! Micsoda prófécia! Ó, ti, tudományos forradalmárok! (De azért meg kellett ölni az értelmiségieket, mint utólag bebizonyosodott. S ölik, öldösik őket már a húszas években is.)

Méla undorral vesszük szemügyre a fekete generálisok e 28 szövetségesét, az európai imperializmus bérenceit. Különösen bántja a

csőrünket az a „centrum” – egyszer Taktikai Centrum, másszor Nemzeti Centrum majd meg Jobboldali Centrum (jutnak eszünkbe egyéb Centrumok is két évtized pereiből, újra meg újra csak Centrumok: mérnöki, mensevik, trockista-zinovjevista, jobboldali-buharinista centrumok, melyeket szétzúztak először, szétzúztak másodszor is – kizárólag ennek köszönhető, hogy még mindig élünk). Ahol pedig Centrum van, ott megtalálható az Imperializmus keze is.

Igaz, kicsit könnyebb lesz a szívünk, amikor a továbbiakban megtudjuk, hogy a jelenleg vád alá helyezett Taktikai Centrum *nem tekinthető szervezetnek*, minthogy: 1. nem volt alapszabálya; 2. nem volt programja; 3. nem szedett tagsági díjat. Akkor hát mi volt? Csak ennyi: *találkozni szoktak* (megborsódzik a hátunk) s összejöveteleiken *kicserélték nézeteiket!* (meghűl bennünk a vér!).

E szörnyű vádak pedig tárgyi bizonyítékokkal támaszthatók alá: a 28 vádlott ellen 2 azaz kettő bizonyíték vettetik be.[220] Két levélről van szó, melyeket jelen nem lévő (külföldön tartózkodó) személyek írtak: Mjakotyin és Fjodorov. Ha jelenleg távol vannak is, Október előtt ugyanazon bizottságoknak voltak tagjai, mint a jelenlévők, s ez arra jogosít fel bennünket, hogy az egyenlőség jelét tegyük a jelenlévők és a távollévők közé. S miről szólnak azok a levelek? Különvéleményt jelentenek be Gyenyikinnel szemben olyan elhanyagolható kérdésekben, mint a parasztkérdés (nem közlik ugyan velünk, de nyilván azt tanácsolták Gyenyikinnek, hogy osszon földet a parasztoknak); a zsidókérdés (nyilván: hogy be ne vezessék a korábbi üldözéseket); a federációs és nemzetiségi kérdés (ehhez nem kell kommentár); a kormányforma kérdése (hogy demokrácia legyen, ne diktatúra) s egyebek. S mi következik a tárgyi bizonyítékokból? Nagyon egyszerű: igazolva van a levélváltás ténye, továbbá a *jelenlévők együvé tartozása Gyenyikinnel!* (Grr-rr… ham! ham!)

De közvetlen vád is van a jelenlévők ellen: kicserélték információikat elcsatolt területen (pl. Kijevben) lakó ismerőseikkel, akik nem a szovjet rendszer alattvalói. Azaz: megengedjük, ez régen Oroszországhoz tartozott, később azonban a világforradalom érdekében azt a csücsköt leadtuk Németországnak; a bennszülöttek meg csak továbbra is küldözgetik levlapjaikat: hogy s mint élnek odaát, Iván Ivánics?… mi is csak megvagyunk… M. M. Kiskin (a kadet Közp. Biz. tagja) még a vádlottak padjáról is ilyen arcátlanul mentegetődzik: „Az ember nem szeret vakon tapogatózni, mindent tudni akar, ami a világban történik”.

MINDENT tudni, ami a VILÁGBAN történik?… Meg, hogy nem szeret vak lenni?… Hisz akkor igaza van a vádlónak: valóban árulást követtek el! *Elárulták a szovjethatalmat!!*

De a vastagja még csak ezután jön: az volt a legborzasztóbb bűnük, hogy míg javában folyt a polgárháború, ők műveiken dolgoztak, feljegyzéseket készítettek, terveket vázoltak fel. Igen, „a jog és államtudomány, a pénzgazdaságtan, a szociológia, a büntetőjog és a közművelődés szakemberei” azzal töltötték idejüket, hogy műveket írtak! (S mint sejthető, egyáltalán nem támaszkodtak Lenin, Trockij és Buharin élenjáró munkáira.) Sz. A. Kotljarevszkij professzor Oroszország föderatív szerkezetéről írt, V. I. Sztyempkovszkij az agrárkérdésről (s nagyon valószínű, hogy a kollektivizálást teljesen számításon kívül hagyta); V. Sz. Muraljevics Oroszország közművelődéséről a jövőben; N. N. Vinogradszkij gazdasági problémákról, N. K. Kolcov pedig, a neves biológus, aki semmit sem kapott hazájától üldöztetésén és halálos ítéletén kívül, megengedte, hogy ezek a burzsoá nagyfejűek az ő intézetében tartsák összejöveteleiket. (Közéjük tévedt N. D. Kondratyev is, akit azonban majd csak 1931-ben, a Dolgozó Parasztok Pártja felszámolásakor fognak véglegesen elítélni.)

Csak úgy repes a mellünkben közvádlói szívünk, alig győzzük kivárni az ítéletet. No, mi legyen hát a büntetésük ezeknek a tábornok-csicskásoknak? Csak egy büntetés jöhet szóba: *a golyó!* Nem a vádló követelését idézzük, hanem a törvényszék *ítéletét!* (Kár, hogy utólag enyhítették: koncentrációs tábor a polgárháború végéig.)

A vádlottak legfőbb bűne az volt, hogy nem ültek meg kuckóikban, szopogatva negyedkilós kenyéradagjukat, hanem „vitatkoztak, megbeszéléseket tartottak egymás közt, milyen legyen az állam berendezése a szovjet rendszer bukása után?”

Modern tudományos nyelven ezt úgy szokás mondani, hogy tanulmányozták az alternatív lehetőségeket.

Dörög a vádló hangja, de mintha valami mellékzörejt hallanánk ki belőle s a szeme mintha az asztalon kutatna. Vajon még egy lapot keres? Idézni akar? Egy pillanat! Adjunk neki egyet, de lábujjhegyen! Hogy ez egy másik perből való? Nem baj! Tessék, Nyikolaj Vasziljics, nem ezt kereste?

„Szerintünk a puszta tény: börtönben tartani a politikai foglyokat, kimeríti a *kínzás* fogalmát…”

Ez az! Börtönben tartani a politikaiakat: kínzás! S ezt maga a vádló mondja! – Micsoda nagyvonalú nézet! Az új igazságszolgáltatás hajnala!

Továbbá:

„…A cári kormány elleni harc második természetükké vált (a politikaiaknak): egyszerűen nem tudtak nem harcolni a cárizmus ellen!”[221]

Nem tudták nem kutatni az alternatív lehetőségeket, így van?… S lehetséges, hogy a *gondolkodás* az intelligens ember első természete, nem?

Jaj, de ügyetlenek vagyunk, nem jó idézetet adtunk át! Micsoda botrány!… De Nyikolaj Vasziljevics már egyenesben van:

„S még ha az ujjukat sem mozdították a vádlottak itt Moszkvában (olyan színezete van a dolognak, hogy éppen így volt…) – egyre megy:… a jelen pillanatban ellenforradalmi tettnek számít, ha valaki csak szóba hozza is egy csésze tea mellett, milyen rendszer jön majd a Szovjethatalom állítólagos bukása után… A polgárháború alatt nemcsak a (szovjethatalom elleni) tevékenység bűntény, … de bűntény a *tevékenység hiánya* is.”[222]

A pétervári értelmiségiek például elhatározták, hogy Jugyenyics bevonulása esetén „mindenekelőtt arra lesz gondjuk, hogy összehívják a demokratikus városi dumát” (azaz fel akarták vértezni a dumát a tábornok diktatórikus kísérleteivel szemben).

Krilenko: – Kedvem lett volna odakiáltani nekik: „Arra gondoljanak mindenekelőtt, hogy inkább elesünk egy szálig, de nem engedjük be Jugyenyicsot!!”

De ők inkább nem estek el…

(Egyébként Nyikolaj Vasziljevics sem esett el.)

Olyanok is vannak a vádlottak között, akiknek tudomásuk volt az egészről, de *hallgattak*. („Tudta – nem mondta” – így mondtuk ezt lágernyelven.)

De nemcsak „tevékenység hiánya” van itt, hanem valódi bűnös tevékenység is: L. N. Hruscsov közvetítésével, aki a Politikai Vöröskereszt tagja volt (ez a szervezet is a vádlottak padján ül most), a többiek *segélyeket juttattak be a butirkai foglyoknak*, pénzt (csak elképzelni is azt a tőke-áramlást a börtön-kantinba!) és holmit (nézze meg az ember, csak nem gyapjúholmit?)

Gaztetteiknek se szeri, se száma! De nem fogja fékezni magát majd a proletár szigor sem!

Mint amikor ejtett géppel filmeznek, torzított és elmosódott szalag gyanánt suhan el szemünk előtt huszonnyolc férfi- s női arc a forradalom korai éveiből. Nem regisztrálhattuk, mit fejeztek ki ezek az arcok – ijedtséget? megvetést? büszkeséget?

Mert válaszaik, utolsó szó jogán tett nyilatkozataik nem állnak rendelkezésünkre – „technikai nehézségek miatt”… Hogy kárpótoljon ezért a hiányosságért, a fővádló így duruzsol a fülünkbe: „Nem fogytak ki az önostorozásból, tele voltak megbánással a vétkek miatt, melyeket elkövettek. – Az intelligencia politikai tartatlansága s kétlaki természete… – (persze, persze, még ez is: kétlaki természet!) – …esetünkben tökéletesen igazolta az értelmiségnek azt a marxista kritikáját, melyet a bolsevikok mindig is alkalmaztak vele szemben”.[223]

Nem tudom. Lehet, hogy valóban ostorozták magukat. De lehet, hogy nem. Lehet, hogy MÁR legyűrte őket az életszomj: megtartani az életet, bármi áron! De lehet, hogy MÉG őrizték az értelmiség régi méltóságát. Nem tudom.

Hát ez a fiatal nő, aki felvillant egy pillanatra, kicsoda?

Az Tolsztoj lánya, Alekszandra. Krilenko megkérdezte tőle, hogy mi volt az ő szerepe azokon a megbeszéléseken. „A szamovárt kezeltem” – válaszolta. – Három év koncentrációs láger!

Így kelt fel a mi szabadságunk napja. Ilyen imposztorrá gömbölyödött ki a mi Októberka-Törvényünk.

Ma már egyáltalán nem emlékszünk erre.

9.
A törvény megemberesedik

Máris hosszúra nyúlt ez az áttekintés. Pedig tulajdonképpen még el sem kezdtük. Még minden fontos, minden nevezetes per előttünk van. De a fő irányok ki vannak már jelölve.

Kövessük egy kicsit „úttörő”-korában is törvényünket.

Említsük meg a rég feledésbe merült s még csak nem is politikai f) „*GlavTop*” (Tüzelőanyag-hivatal, „Tüzép”)-pert (1921 május) – már csak azért is, mert a *mérnököket*, vagy ahogy akkor mondták: a *speceket* érintette.

A polgárháború négy tele közül javában folyt a legkeményebb, amikor tökéletesen kifogyott minden tüzelő; a vonatok nem bírták ki az állomásig, a két fővárost fagy és éhség gyötörte, az üzemekben meg-megújultak a sztrájkok (ezek ma ki vannak iktatva történelmünkből). Ki a bűnös? Ez ám a nagy kérdés: KI A BŰNÖS?

No, természetesen nem az államvezetés. De még a helyi vezetőség sem! – és ez a lényeg! Ha „a sok esetben kívülről jött elvtársak” (azaz a berakott kommunista vezetők) nem tudtak eligazodni az ügyvitelben, akkor a specek feladata volt, hogy „kijelöljék számukra a kérdés helyes megközelítését!”[224] Eszerint „nem a vezetők hibásak… – hanem azok, akik kalkuláltak, korrigáltak és terveket készítettek” (hogy hogyan lehet élelmezni s fűteni nullákkal). Nem az a bűnös, aki *szervez*, hanem aki *tervez!* Ha kiderült, hogy a terv nem egyéb felfújt hólyagnál – a specek a vétkesek. Ha nem stimmeltek a számok, „ez a specek hibája, nem a Munka- és Honvédelmi Tanácsé”, még csak „nem is a GlavTop felelős vezetőié”.[225] Nincs szén, nincs tűzifa, nincs olaj: „a specek teremtették ezt a zűrzavaros, kaotikus helyzetet”. Az ő hibájuk, miért nem álltak ellent Rikov sürgető telefonjainak s miért utaltak ki, engedélyeztek olyanoknak is, akiknek a terv alapján nem járt volna!

Mindenben a specek hibásak! De a proletár-bíróság nem bánik velük kíméletlenül: enyhék az ítéletek. Persze, valami ösztönös idegenkedés csak visszamarad a proletárszívekben ezekkel a fene ette specekkel szemben – de hiába: nem megy nélkülük, bedöglik az egész. A törvényszék sem rendez

hecckampányt ellenük, Krilenko még mondja is, hogy 1920 óta „nem beszélhetünk szabotázsról”. A specek vétkeztek ugyan, de nem gonoszságból, csak hebehurgyák szegények, nem tudnak jobbat, nem tanultak meg dolgozni a kapitalizmusban, vagy csak egyszerűen egoisták és megvásárolhatók.

Az újjáépítés korának kezdetén tehát valami különös enyhe bánásmód figyelhető meg a mérnökökkel szemben.

Az 1922-es év, a béke első éve, bővelkedett nyilvános perekben, olyannyira, hogy szinte ezt az egész fejezetet csupán erre az egy évre kell rászánnunk. (Sokan bizonyára csodálkoznak: hisz elmúlt a háború, hogy-hogy ennyire megélénkült a törvényszékek tevékenysége? De lám, 1945-ben s 48-ban is rendkívüli módon erőre kapott a Sárkány. Nem kell-e ebben valami igen egyszerű törvényszerűséget látnunk?)

Ne hagyjuk említés nélkül azt az év elején lefolytatott pert, mely g) *Oldenborger mérnök öngyilkosságával kapcsolatos* (Legfelsőbb Törvényszék, 1922 február) – bár erre a jelentéktelen s egyáltalán nem tipikus perre már senki sem emlékszik. Azért nem tipikus az eset, mert csupán egyetlen emberélet van benne érdekelve, s a per idején már annak is vége volt. De ha nem lett volna vége, akkor a mérnök s vele még tíz emberi már mint kész „centrum” ült volna ott a Verhtrib színe előtt, s akkor már a per is a legteljesebb mértékben tipikus lett volna. Így azonban egy jeles pártember, Szegyelnyikov elvtárs ül a vádlottak padján, továbbá két munkás-paraszt inspektor és két szakszervezeti funkcionárius.

De mint az a bizonyos távoli elpattant húr Csehov novellájában, ez a per is, a Sahti-per és az Iparpárt-per korai előképe, fájdalmas reminiszcenciákat ébreszt az emberben.

V. V. Oldenborger harminc éven keresztül dolgozott a moszkvai vízműveknél, nyilván már a század elején lett a vállalat főmérnöke. Azóta tovatűnt a művészetek „ezüstkora”, lefolyt négy állami Duma, három háború, három forradalom – s Moszkva egyre csak Oldenborger vizét itta. Akméisták és futuristák, reakciósok és forradalmárok, junkerok és vörösgárdisták, népbiztosok, csekisták és „rabkrinok” (munkás-paraszt ellenőrök) mind Oldenborger tiszta, friss vizét itták. Nőtlen volt, gyermekei sem voltak, ez a vízmű volt élete egész tartalma. 1905-ben nem engedte be a cári ohrana (pol. rendőrség) embereit a vízművekhez, „mert a katonák járatlanságukban kárt tehettek volna a csövekben és a gépekben”. A februári forradalom második napján közölte munkásaival, hogy a

forradalomnak vége, most már legyen elég, menjen mindenki a helyére, a vízszolgáltatás nem állhat le. Az októberi moszkvai harcok közepett is csak egy gondja volt: a vízművek megmentése. Munkatársai sztrájkba léptek, tiltakozásul a bolsevik fordulat ellen, hívták őt is. De ő így felelt: „Bocsássatok meg, ami a dolog technikai részét illeti, én nem sztrájkolok. Egyebekben azonban… egyebekben, no, üsse kő, sztrájkolok!” Fel is vette a sztrájkbizottságtól a sztrájkolóknak kiutalt pénzt, nyugtát is adott róla, de rögtön el is szaladt, hogy „muffot” kerítsen egy csőrepedés kijavítására.

S mindennek ellenére: ellenség! Ezt találta ugyanis mondani egy munkásnak: „A szovjethatalom két hétig sem fogja tartani magát”. (Érezhető a NEP-korszak hatása, az „enyhülés”, mert Krilenko ezt a szabadszájúságot engedi meg magának a Verhtrib szónoki emelvényén: „Nemcsak a specek gondolták ezt akkor – *nemegyszer magunk is így gondoltuk!*”)[226]

Mindamellett ellenség ő! Ahogy Lenin elvtárs mondta: a burzsoá specialisták szemmel tartására szükségünk van egy házőrző ebre, s ez az RKI (a munkás-paraszt inspekció).

Oldenborger mellé két ebet állítottak. (Egyikük, a szélhámos Makarov-Zemljanszkij a vízműveknél volt irodista, de elbocsátották „elitélendő cselekmények miatt”, akkor átment az RKI-hez, „mert ott jobban fizetnek”; felkapaszkodott a Központi Népbiztosságba, mert „ott még jobban fizetnek” – s onnan ki-kiszállt ellenőrizni volt főnökét s kitölteni rajta bosszúját az elszenvedett sérelemért.) És hát, persze, a helyi pártszervezet, a munkásérdekek elszánt védelmezője, sem ült ölbe tett kézzel. Elég az hozzá, hogy a kommunisták megszállták a vízműveket. „Csak munkások álljanak nálunk a vezető helyeken, csak kommunisták kezében összpontosuljon minden irányítás – ennek az álláspontnak a helyességét támasztja alá ez a per is”.[227]

A moszkvai pártszervezet (s a háta mögül a CsK) ezután egy pillanatig sem vette le a szemét a vízművekről. „*Az osztálygyűlölet egészséges érzése* vezetett bennünket annak idején hadseregünk megszervezésében, ugyanaz diktálja most, hogy egyetlen felelős állást se adjunk táborunkba nem tartozóknak, anélkül, hogy ne állítanánk melléje egy komisszárt”.[228] Egyszerre csak mindenki a főmérnököt kezdte korrigálni, dirigálni, kioktatni; tudta és izéleegyezése nélkül dobálták ide-oda a technikai személyzetet („széthánytuk egy kicsit azt az üzértanyát”).

De ez sem volt elég a vízművek megmentésére! Nemhogy simábban ment volna minden, ellenkezőleg: egyre rosszabbul. A mérnökök bűnszövetkezete alattomban mégiscsak meg tudta valósítani gonosz szándékait., S ez még nem minden: meghazudtolva kétlaki értelmiségi mivoltát, mely soha életében nem engedte meg neki, hogy élesebb hangot üssön meg, Oldenborger most arra vetemedett, hagy „önkénynek” bélyegezze Zenyuknak, a vízművek új igazgatójának működését (akit Krilenko „lelki struktúráját tekintve végtelenül szimpatikus egyénnek” tart).

Ekkor már kétség sem fért hozzá, hogy „Oldenborger mérnök a munkásérdekek tudatos árulója s a munkásosztály diktatúrájának leplezetlen, esküdt ellensége”. Egymásután hívták ki az ellenőrző bizottságokat a vízművekhez, ezek azonban mindent rendben találtak, s konstatálták, hogy a vízellátás zökkenőmentes. A „rabkrinisták” ebbe nem nyugodtak bele, egyre küldözgették a feljelentéseket az RKI-be: Oldenborger, politikai hátsó gondolatoktól ösztökélve, a vízművek lerombolására, tönkretételére törekszik – ez azonban nem fog neki sikerülni! Ott gáncsolták el, ahol csak lehetett, akadályozták a tartályok karbantartását azon a címen, hogy túlságosan költséges, nem engedték kicserélni betonciszternákra a faciszternákat. A munkásvezérek a vízművek gyűlésein nyíltan kezdték hangoztatni, hogy a főmérnök „egy szervezett technikai szabotázs centruma”, felszólították a munkásokat, hogy ne bízzanak benne s tegyenek mindenben ellenére.

De a munka csak nem akart megjavulni ettől sem, sőt egyre rosszabbul ment…

Semmi sem bántotta annyira a rabkrinisták és szakszervezetiek „hagyományos proletárlelkületét”, mint az, hogy a szivattyúállomások munkássága, „félburzsoá-kispolgári pszichológiától megfertőzve” többségében Oldenborger mellé állt és nem látott szabotázst annak működésében. Közben kiírták a moszkvai tanács választásait s a vízművek dolgozói Oldenborger jelölését indítványozták, amit a pártsejt érthető módon egy párttag jelölésével kontrázott meg. Ehhez azonban nem fűzhettek sok reményt, oly nagy volt a főmérnök eléggé nem helyteleníthető tekintélye a munkások közt. A pártsejt mindenesetre hozott egy határozatot, ezt megküldte a kerületi pártbizottságnak s minden lehetséges fórumnak, azonkívül gyűlésen is kihirdette – eszerint „Oldenborger a szabotázs centruma és lelke, a Moszkvai Tanácsban ellenünk és politikánk ellen fog dolgozni!” A munkások zúgni kezdtek s közbekiabáltak: „Nem igaz!”

„Hazudtok!” Ekkor Szegyelnyikov elvtárs, a pártbizottság titkára egyenesen a szemébe vágta az ezerfejű proletariátusnak: „Ilyen sötét reakciósokkal nem tárgyalok!” – s hozzátette: „Majd erre visszatérünk még egy más alkalommal!”

Ezután párthatározattal kizárták a főmérnököt a vízművek vezetőségéből s egyben megfigyelés alá helyezték, hol ebbe, hol abba a bizottságba idézték, kérdésekkel zaklatták s határidős feladatokat róttak ki rá. Ha nem jelent meg, jegyzőkönyvbe vették „későbbi felhasználás végett egy esetleges perben”. A Munka- és Honvédelmi Tanácsnál (elnök: Lenin elvtárs) kijárták, hogy „rendkívüli Trojkát” nevezzenek ki a vízművekhez (a Rabkrin és a Szakszervezeti Tanács delegátusával, valamint Kujbisev elvtárssal).

A csövekben ezenközben szakadatlanul folyt a víz, már negyedik éve itta a forradalmi Moszkva s nem vett észre semmit…

Ekkor Szegyelnyikov elvtárs cikket írt a „Gazdasági Élet”-be „a közvéleményt nyugtalanító kósza hírekről, melyek a vízműveknél uralkodó katasztrofális állapotokkal kapcsolatosak” – s a maga részéről még megtoldotta néhány kósza hírrel, például, hogy a Vízművek „a föld alá pumpálja a vizet és *szándékában van alámosni Moszkva fundamentumait* (melyeket még Iván Kalita rakott le)”.

Erre bizottság szállt ki a Moszkvai Tanácstól – ez megállapította, hogy „a vízművek felszerelése meglehetősen jó állapotban van, a technikai vezetés körültekintő s jó munkát végez”. Oldenborger minden vádat visszautasított. Szegyelnyikov pedig ártatlanul megjegyezte: „Kötelességemnek tartottam szóvá tenni ezeket a dolgokat s felhívni a figyelmet a specek működésére”.

Mit tehettek ezek után a munkásvezérek? Mi a végső, ám csalhatatlan eszköz? Egy feljelentés a VCsK-hoz! Szegyelnyikov is ehhez folyamodott: „Mint valami rémálomban, szinte látja, mint rombolja Oldenborger a vízműveket, hogyan fészkeli be magát a vízművekhez, a vörös Moszkva szívébe, egy ellenforradalmi szervezet”. Nem is beszélve a Rublevo víztorony katasztrofális állapotáról!

Oldenborger azonban tapintatlan lépésre vetemedik, olyan túlkapásra, mely méltó egy kétlaki, „félbemaradt” értelmiségihez. Külföldről akart tartályokat rendelni (a régieket most nem tudják megjavítani Oroszországban) s mikor „elfúrják”, öngyilkosságot követ el. Több jutott ki neki, mint amennyit egy ember elviselni képes; no meg aztán ők nem is voltak még úgy megedződve.)

Az ügynek ezzel még nem lett vége: ellenforradalmi szervezetet Oldenborger nélkül is lehet találni; a rabkrinisták most ennek a felfedésén buzgólkodnak. Két hónapon át folytatják még azután sötét üzelmeiket. Azonban ekkor már a NEP kezdeti szakaszában vagyunk, és olyan szelek fújnak, hogy „kapjanak leckét ezek is, azok is”. Így került az ügy a Legfelsőbb Törvényszék elé. Krilenko mértéktartóan szigorú. Krilenko mértéktartóan kérlelhetetlen. Megérti ő, hogy „az orosz munkásnak természetesen igaza volt, amikor minden *nem magaszőrűt* inkább ellenségnek tartott, mint barátnak, [229] de gyakorlati s elvi politikánk fejlődése során lehet, hogy még nagy engedményeket kell tennünk, hátrálnunk s lavíroznunk kell; lehet, hogy a párt olyan taktikai vonal követésére kényszerül, amely ellen lázadozni kezd a *becsületes, önzetlen harcosok* primitív logikája”.[230]

No, persze azokat a munkásokat, akik Szegyelnyikov elvtárs és a rabkrinisták ellen jöttek tanúskodni, a törvényszék „nem vette komolyan”, s Szegyelnyikov vádlott minden izgalom nélkül válaszolgatott a vádló fenyegetéseire: „Krilenko elvtárs! Ismerem azokat a paragrafusokat, de ez a per *nem az osztályellenség ellen folyik*, azok a paragrafusok pedig az osztályellenségre vonatkoznak”.

Krilenko azonban serényen üti a vasat: Szándékosan elferdített tények… koholt feljelentések állami intézményeknél… súlyosbító körülmények: személyes gyűlölködés, személyes bosszú… szolgálati beosztás kihasználása… politikai felelőtlenség… visszaélés szovjet hatóságok és bolsevik párttagok hatalmával s tekintélyével… a munka bomlasztása a vízműveknél… a Moszkvai Tanács, sőt Szovjet-Oroszország megkárosítása, mert kevés az ilyen specialistánk… pótolhatatlan…”hogy az *egyéni, személyes veszteségről ne is beszéljünk*… Korunkban, mivel a harc szinte egész életünket kitölti, valahogy megszoktuk, hogy kevésbe vegyük az ilyen jóvátehetetlen veszteségeket… [231] A Legfelsőbb Forradalmi Törvényszék hozzon súlyos ítéletet… Alkalmazza a büntetőtörvény teljes szigorát!… Nem tréfadolog az, amiért összeültünk!…”

Drága uraim, mit fognák most ezeknek adni? Csak nem…? Az olvasónak már rutinja van s odasúgja: VALAMENNYIT AGYON KELL…

Úgy van, kérem! Valamennyit agyon kell… nevettetni! Figyelembe véve a vádlottak által tanúsított őszinte megbánást… nyilvános feddésben részesítik őket.

Két igazság van…

Szegyelnyikovot állítólag egy évre leültették.

Engedjék meg, hogy ebben kételkedjem.

Ó, dalnokok, ti, kik a pezsgő öröm fénykorának láttátok a húszas éveket! Ugye, még az sem felejtheti ezt a kort, aki csak egy kis kóstolót kapott belőle, mert akkor még gyermek volt? De lám, azok a csikasz pofák, akik a mérnököket hajszolták, – azok is a húszas években zabálták dagadtra magukat.

S az imént láttuk, hogy már 1918-ban is…

*

A következő két per tartamára kicsit kifújjuk magunkat szeretetreméltó fővádlónk társasága után: ő most az eszerek elleni óriásper előkészületeivel van elfoglalva.[232] Ez a grandiózus per már jó előre izgalmat váltott ki Európában, s az Igazságügyi Népbiztosság akkor kapott észbe: hiszen mi már négy éve hozzuk az ítéleteket, büntetőkönyvünk pedig nincs, sem régi, sem új. A kódex hiánya bizonyára gondot okozott olykor Krilenkónak is: mindent előre össze kellett hangolnia.

A soron következő két egyházi per azonban *belföldi* termék volt, nem érdekelte a haladó Európát, azokat kódex nélkül is le lehetett bonyolítani.

Már láttuk, hogy az állam úgy értelmezte az egyház és az állam szétválasztását, hogy minden templom s minden, ami csak ki van függesztve, fel van állítva vagy falra van festve bennük, állami tulajdonba megy át, az egyháznak pedig csupán a szívekben élő egyház marad, hűen a Szentírás szavához. S 1918-ban, amikor úgy látszott, várakozáson felül gyorsan és könnyen hull az ölükbe a politikai győzelem, a bolsevikok hozzáláttak a templomi javak konfiskálásához. Ez a roham azonban túlságosan is heves felháborodást váltott ki a nép között, s a polgárháború kitörésekor nem volt ésszerű még egy belső frontot teremteni: a hívő emberekkel szemben. Egyelőre el kellett hát halasztani a kommunisták s a keresztények dialógusát.

A polgárháború végén azonban, annak természetes következményeképpen, soha nem tapasztalt éhínség tört ki a Volga-vidéken. Minthogy ez a tény nem ékesíti különösebben a polgárháború győzteseinek a koszorúját, nem is szokás nálunk két sornál többet odavetni róla. Pedig akkora éhínség volt az, hogy még emberevés is előfordult: némely szülő megette saját gyermekét. Ekkora éhínséget még a Zavaros Korban (a 17. század elején) sem látott Oroszország (hiszen – történetírók tanúsága szerint

– akkor évekig álltak kint, hóban-fagyban, a kicsépeletlen gabonaosztagok). Ha készítenének egy filmet erről az éhínségről, az talán új megvilágításba helyezne mindent, amit eddig láttunk s amit csak tudunk a forradalomról s a polgárháborúról. De sem filmek, sem regények, sem statisztikai kimutatások nincsenek; igyekszünk elfelejteni, mert nem válik dicsőségünkre. Azonkívül már megszoktuk, hogy a *kulákokban* keressük minden elképzelhető éhség *okát* – de kik voltak kulákok abban az általános emberhullásban? V. G. Korolenko „Lunacsarszkijhoz írt leveleiben”[233] (melyeket a címzett ígérete ellenére sohasem publikáltak nálunk) magyarázatot keres az országban dúló általános éhínségre és nyomorra: a termelés minden formája szünetel (a munkáskezekben fegyver van); a parasztok minden bizalmukat s reményüket elvesztették az iránt, hogy termésüknek, hacsak egy kis hányadát is megtarthassák maguknak. S valaki valamikor megszámolja talán, hány hónapon át hány vagon élelmiszerszállítmány ment a nyugati fronton tovább hadakozó császári Németországba a Breszti Béke értelmében a tiltakozás lehetőségétől megfosztott Oroszországból, még az éhségtől sújtott területekről is.

Az okból egyenesen s közvetlenül levezethető az okozat: a volgaiaknak azért kellett megenni saját gyermekeiket, mert nekünk olyan nagyon sürgős volt az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elparentálása.

De épp abban van a politikus zsenialitása, hogy előnyöket tud kicsiholni a nemzeti katasztrófából is. Egyszerre csak eszébe villan: hopp, hiszen itt egyetlen lökéssel három golyót lehet lyukba terelni: *etessék csak a papok a Volga-vidéket!* Azért keresztények! Azért jámborok!

1. ha nemet mondanak – nyakukba varrjuk az egész éhínséget s lesújtunk az egyházra;

2. ha belemennek – tisztára söpörjük a templomokat;

3. s akár így, akár úgy, feltöltjük valutakészleteinket.

De támadhatott ez az ötlet magának az egyháznak a jótékonykodásából is. Mint Tyihon pátriárka megerősíti, az egyház már 1921 augusztusában, az éhínség kezdeti szakaszában hozzálátott egyházmegyei és összoroszországi bizottságok alakításához és pénzgyűjtéshez az éhezők megsegítésére. De ha megengedik, hogy ez a segély az egyház kezéből egyenesen az éhezők szájába vándoroljon, az egyértelmű volna a proletárdiktatúra aláásásával. Betiltották tehát a bizottságokat, a pénzt pedig lefoglalták a kincstár számára. A pátriárka, a római pápához és a Canterbury-i érsekhez fordult segítségért, de leintették s megmagyarázták neki, hogy csak a

szovjethatalomnak van joga külföldiekkel tárgyalni. De hiszen nincs is ok aggodalomra: mint az újságok már megírták, a hatóságnak minden eszköz rendelkezésére áll, hogy maga is megbirkózzék az éhséggel:

A Volga-vidéken ezalatt ették a szénát, a cipőtalpat, rágcsálták az ajtófélfát. Végül 1921 decemberében a Pomgol (állami bizottság az éhezők megsegítésére) azt javasolta az egyháznak, hogy áldozza a templomi kincseket az éhezőkre, ne mindet, csak amit nem használnak a kánoni szertartásokkal kapcsolatban. A pátriárka beleegyezett, a Pomgol pedig kiadta az utasítást: „csak amit önként ajánlanak fel!” 1922 február 19-én a pátriárka az egyházközségekhez intézett szózatában engedélyezte, hogy átadják az istentiszteleteknél nem használt tárgyakat.

Szóval már megint kompromisszumba fog hamvadni az egész, abban vész el a proletár-akarat, mint ahogy annak idején az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben próbálták, vagy azokban az európai szószátyár körökben!

Egy gondolat: egy villanás! – Más gondolat: határozat! A Közp. VB február 26-i határozata: *minden* templomi-kincset kisajátítani az éhezők javára!

A pátriárka írt Kalinyinnak – Kalinyin nem válaszolt. A pátriárka akkor, február 28-án, egy új, végzetes körlevelet bocsátott ki: az egyház minden ilyen akciót szentségtörésnek tart; nem hagyjuk jóvá a kisajátítást!

Félszáz év távlatából könnyű most elmarasztalni a pátriárkát. Természetesen jobb, ha a keresztény egyház vezetői nem engednek meg maguknak olyan gondolatokat, hogy nincsenek-e egyéb forrásai a szovjethatalomnak, vagy hogy tulajdonképpen ki az oka a Volga-vidék éhezésének; jobb ha nem ragaszkodnak azokhoz a kincsekhez, úgysem azokból fog (ha ugyan fogj felépülni a hit új erőssége. De képzeljük csak bele magunkat annak a szerencsétlen pátriárkának a helyzetébe, akit már Október után választottak meg, s csak néhány rövid éven át, de mennyi szorongattatás, üldözés, öldöklés közepette vezette egyházát, az ő őrizetére bízott egyházat.

Diadalittas hajtóvadászat kezdődött ekkor, az újságokban a pátriárka s általában az egyházi méltóságok ellen, akik az éhség csontkezével fojtogatják a Volga-vidéket. S mennél inkább megmakacsolta magát a pátriárka, annál inkább gyöngült a helyzete. Márciusban már a lelkészek körében is mozgolódás támadt, hogy át kell engedni a kincseket s ki kell egyezni a hatósággal. Az ezzel kapcsolatban felmerülő aggályoknak Antonyin Granovszkij püspök adott hangot Kalinyin előtt, személyesen

menve fel a Pomgol-központba: „A híveket az aggasztja, hogy az egyház kincseit *más*, szívüktől idegen, önző célokra fordíthatják”. (Az Élenjáró Tan általános elveinek ismeretében a tapasztalt olvasó el fogja ismerni, hogy ez az aggodalom nem alaptalan. lösz a Komintern és a keleti felszabadító mozgalmak szükségletei nem kevésbé követelők, mint a Volga-vidéké.)

Egyértelmű Venyjamin petrográdi metropolita lelkesedése is: „Istennek tetsző ez a dolog, önként odaadunk mindent!” Csak kisajátítás ne legyen, maradjon meg szabad akaratból hozott áldozatnak! Ezért ő is ragaszkodik a lelkészi kar és a hívek ellenőrzési jogához: kövessék a templomi kincsek útját addig a pillanatig, míg kenyérré nem változnak az éhezők számára. Csak az nyugtalanította s arra vigyázott, hogy ezenközben ki ne hívja valahogy a pátriárka rosszallását. Petrográdban tehát, úgy látszik, békésen rendeződnek a dolgok. Egy szemtanú beszámolója szerint a petrográdi Pomgol 1922 május 5-i ülésén valósággal szívélyes légkör alakult ki. Venyjamin kijelentette: „A pravoszláv egyház hajlandó mindent odaadni az éhezők segélyezésére” s csupán az erőszakos kisajátításban lát templomgyalázást. De mikor úgy sincs szükség kisajátításra! Kanatcsikov, a Petro-Pomgol elnöke annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy ez elő fogja mozdítani az annyira kívánatos jó viszonyt a szovjethatalom és az egyház között. (De mennyire!) Mindenkit elfogott a lelkesedés, fölálltak. A metropolita így beszélt: „A legfőbb rossz az ellenségeskedés, a viszály. De eljön még az a kor, mely minden oroszt egyesít. Az imádkozó hívek élére állva magam fogom levenni majd a Kazanyi Istenanya ékeit, hulló könnyeimmel öntözöm és átadom őket”. Ezután megáldotta a Pomgol bolsevik tagjait, ezek pedig fedetlen fővel kísérték ki egészen a kapuig. A „Petrográdi Pravda” március 8-9-10-i számai[234] nyugtázzák a tárgyalások békés lefolyását és eredményességét, s jóindulattal nyilatkoznak a metropolitáról. „A Szmolnij-palotában megegyezés jött létre, hogy a templomi edényeket és ékszereket a hívek jelenlétében fogják beolvasztani”.

Már megint valami elkenő kompromisszum van kialakulóban! A kereszténység miazmás párái mérgezik a forradalmi akaratot! *Ilyen* összefogásra, a kincsek *ilyen* átadására *nincs szükségük* a Volga-vidék éhezőinek! Leváltják a Petro-Pomgol gerinctelen vezetőségét, az újságok csaholni kezdenek a „rossz pásztorok” s „egyházfejedelmek” ellen, az egyház képviselőinek pedig tudomására hozzák: tőletek nem kell semmiféle

áldozat, veletek nincs semmi *tárgyalnivalónk! Minden a hatóságé* – azt veszi el, amit szükségesnek lát.

Ezzel Petrográdban is, egyebütt is megkezdik a kényszer-kisajátítást, ami persze összeütközésekhez vezet.

Így aztán már törvényes alap is van az egyházellenes perek műsorra tűzésére.[235]

h) *A moszkvai egyházi per* (1922. április 28-május 7) a Politechnikai Múzeumban; Moszkvai Forr. Törvényszék; elnök: Bek; ügyészek: Lunyin és Longinov. A vádlottak, szám szerint tizenheten, prépostok és világiak. A vád: a pátriárka felhívásának terjesztése; ez, úgy látszik, fontosabb, mint a kincsek leadása vagy le nem adása. A. N. Zaozerszkij prépost MINDENT ÁTADOTT a templomából, elvben azonban egyetért a pátriárka felhívásával, amennyiben templomgyalázásnak, tartja az erőszakos kisajátítást. Most tehát ő a fővádlott, s AGYON AKARJÁK LŐNI. (Ez is azt igazolja, hogy nem az éhezők táplálása a lényeg, hanem az egyház megtörése ezzel a kapóra jött ürüggyel.)

Május 5-én a Törvényszék tanúként idézi meg Tyihon pátriárkát. Bár ekkor már gonddal válogatták s ültették be a terembe a közönséget (e téren nincs sok különbség 1922 és a későbbi évek: 1937, 1968 között), a régi Oroszország kovásza oly mélyre hatolt s a szovjet réteg oly hártyavékony volt még, hogy a jelenlövőknek több mint a fele felemelkedett ültéből a pátriárka belépésekor, hogy fogadja a főpap áldását.

Tyihon magára veszi a vád egész súlyát: ő maga szerkesztette s küldte szét a felhívást. Az elnök puhatolózni próbál: nem lehet az, kérem! Talán csak mégsem a saját kezével rótta azt a rengeteg sort? Ön bizonyára csak a nevét írta alá, de *ki írta? S kik voltak a tanácsadói?* Továbbá miért beszél hajszáról, melyet állítólag az újságok indítottak önök ellen? (Mit tartozik az *miránk*, hogy *önöket* hajszolják?) Mit akart ezzel mondani?

> *Pátriárka*: Azoktól kell megkérdezni, akik ezt a hajszát indították, hogy mi volt a szándékuk vele.
> *Elnök*: De hisz az egésznek semmi köze sincs a valláshoz!
> *Pátriárka*: Történelmi jelentősége van!
> *Elnök*: Ön azt a kifejezést használta, hogy míg örök a Pomgol-lal tárgyaltak, a hátuk mögött határozatot hoztak?
> *Tyihon*: Igen.

Elnök: Tehát véleménye szerint a szovjethatalom helytelenül járt el?

Végzetes, döntő érv! Milliószor ismétlik majd előttünk a nyomozók az éjszakai vallatások során! S nekünk sohasem lesz bátorságunk olyan egyenes választ adni, mint a

Pátriárka: – Igen.
Elnök: Kötelezőnek tartja magára nézve vagy nem tartja kötelezőnek a világi törvényt?
Pátriárka: Igen, elismerem a törvényeket, amennyiben nem kerülnek összeütközésbe az istenfélelem parancsolta normákkal. (Bár mindenki így felelt volna! Másképp alakult volna a történelmünk!)

A keresztkérdések ezután az egyház jogi álláspontját firtatják. A pátriárka kifejti, hogy ha az egyház maga adja át kincseit, az nem templomrablás, de ha akarata ellenére veszik el tőle, az. A felhívás nem általánosságban tagadja meg az átadást, csak a kényszert ítéli el.

(De annál érdekesebb nekünk úgy: kikényszerítve!)

Bek elvtárs megrökönyödve kérdi: Végülis mi fontosabb önöknek: az egyház jogai vagy a szovjet állam érdekei?

(A várt válasz: A szovjet állam érdekei…)

– Jó, tegyük fel, hogy ez templomrablás a kánonjog szerint – kiált fel most az ügyész – de a *könyörületesség* nevében történik!

(Ötven év alatt akkor emlegették a törvényszéken először és utoljára ezt a megvetésre méltó fogalmat: *könyörületesség…)*

Még etimológiai elemzésbe is bocsátkoznak: a „templomrablás” ebből származik: templomból rabolni.

Vádló: Eszerint mi, a szovjet hatalom képviselői, rabolunk a templomból?

(Hosszantartó zúgás a teremben. A tárgyalást félbeszakítják. Működésbe lépnek a rendfenntartó közegek.)

> *Vádló*: Szóval ön rablóknak nevezi a szovjethatalom, a Közp. VB képviselőit?
> *Pátriárka*: Én csak az egyházjogot idéztem.

A továbbiakban a „megszentségtelenítés” fogalma kerül megvitatásra. Mikor Caesareai Szent Vazul templomában foglaltak, az ikonokról leszedett ékszerek nem akartak beleférni a ládába, ezért lábbal taposták meg őket. De a pátriárka nem volt jelen, vagy igen?

> *Vádló*: Honnan tudja? Nevezze meg azt a lelkészt, aki ezt önnek mesélte! (= mindjárt lefüleljük!)

A pátriárka nem nevezi meg.
Tehát hazugság az egész!
A vádló diadalmasan erőlteti: Dehát ki terjesztette ezt az aljas rágalmat?

> *Elnök*: Nevezze meg azokat, akik lábbal taposták az ékszereket! (Ők ugyanis leadták a névjegyüket abból az alkalomból.) Ellenkező esetben a törvényszék nem ad hitelt önnek.

A pátriárka nem tudja megnevezni őket.

> *Elnök*: ön tehát alaptalanul vádaskodik!

Most már csak azt kell bebizonyítani, hogy a pátriárka meg akarta dönteni a szovjethatalmat. A bizonyítás menete a következő: „az agitálás nem más, mint a *közhangulat* befolyásolásának kísérlete abból a célból, hogy később a hatalom *megdöntésére* is kísérletet lehessen tenni”.

A törvényszék határozatot hoz, hogy bűnvádi eljárást indít a pátriárka ellen.

Május 7-én ítéletet hirdetnek: a tizenhét vádlott közül tizenegyet halálra ítélnek. (ötöt agyon is lőttek.)

Ahogy Krilenko mondta: Nem azért jöttünk össze, hogy tréfáljunk.

Egy hét múlva elmozdították és letartóztatták a pátriárkát is. (De ez még nem a vég. Egyelőre a Donszkoj-kolostorba viszik s ott tartják szigorúan elzárva, míg a hívek hozzá nem szoknak a távollétéhez. Emlékeztek, ugye,

mennyire csodálkozott nemrég Krilenko, hogy miféle veszély fenyegeti a pátriárkát?… Bizony, ha üt az óra, nem segít sem harangozás, sem telefon.)

Alig két hétre rá letartóztatják Venyjamin metropolitát is Petrográdban. Ő nem volt „egyházfejedelem”, nem is úgy nevezték ki, mint a többi metropolitát. Az ősi novgorodi idők óta első ízben 1917 tavaszán választással töltötték be a metropolita tisztét Moszkvában és Pétervárt. A közvetlen és szerény Venyjamin, aki többször megfordult az üzemekben és gyárakban, a tömegek és az alsópapság körében egyaránt népszerű volt, megválasztását is az egyszerű emberek szavazatának köszönhette. Nem értve meg az idők szavát, feladatát abban látta, hogy politikamentessé tegye az egyházat, „melynek a múltban már sok szenvedést okozott a politika”. De éppen ez a programja juttatta a vádlottak padjára a

i) *petrográdi egyházi perben* (1922. június 9 – július 5).

Húsz-harminc vádlott volt (a vád szerint ellenezték a kegyszerek átadását), köztük a teológia s az egyházjog professzorai, arhimandriták, lelkészek és világiak. A törvényszék elnöke, Szemjonov, mindössze 25 éves (mint mondják: pék). P. A. Kraszikov fővádló az Igazságügyi Népbiztosság Kollégiumának tagja, Leninnel egykorú, jó barátja még Krasznojarszkból, majd az emigrációból, Vlagyimir Iljics szívesen hallgatta a hegedűjátékát.

Még a Nyevszkij Proszpekten és a mellékutcában is nap mint nap sűrű tömegben álldogáltak az emberek, s mikor a metropolitát hozták, sokan térdre hulltak s énekelni kezdtek: „Mentsd meg Uram a Te népedet!” (Nem is kell külön hangsúlyozni, hogy az utcán és a törvényszék épületében számos „túlbuzgó” hívőt tartóztattak le.) A teremben a közönség zöme vöröskatonákból állt, de mikor hófehér talárjában bevonult a metropolita, még azok is felemelkedtek. S még őt nevezte a vádló és a bíróság a „nép ellenségének” (jegyezzük fel: a kifejezés már akkor használatos volt!).

Ahogy szaporodnak a perek, úgy válik egyre nyomasztóbbá a perek atmoszférája. Ebben a perben már erősen érezheti, milyen szorongatott helyzetben vannak az ügyvédek. Krilenko persze egy szóval sem céloz erre, de szemtanú beszámolója alapján tudjuk: A törvényszék letorkolta Bobriscsev-Puskint, az első számú védőt, s megfenyegette, hogy *őt is letartóztatja* – s ez akkor már annyira valós színezetű, a kor erkölcsével összeférő fenyegetés volt, hogy Bobriscsev-Puskin haladéktalanul átadta az aranyóráját és levéltárcáját Gurovics ügyvédnek, megőrzés végen. Jegorov professzort pedig, aki csak tanú volt, ott helyben letartóztatták, mert a metropolita javára tanúskodott. Mint kiderült, ez nem érte készületlenül

Jegorovot: kitömött aktatáskával jött a törvényszékre, élelem, fehérnemű volt benne, sőt egy vékony takaró is.

Az olvasó bizonyára észreveszi, hogy vette feli a törvényszék egyre fokozódó mértékben azt a formát, amilyennek mi ismerjük.

Venyjamin metropolitát azzal vádolták, hogy alattomosan megegyezésre lépett… a Szovjethatalommal, s így érte el az értékek kisajátításáról szóló határozat gyengítését. Ártó szándékkal terjesztette a nép közt (Szamizdat!) azt a folyamodványt, mellyel a Pomgol-hoz fordult. tevékenységét a világburzsoáziával egyetértésben űzte.

Krasznyickij lelkész, aki az elő Egyház egyik korifeusa és a GPU ügynöke volt, tanúvallomásban megerősítette, hogy a lelkészek összeesküdtek és az éhínséget akarták felhasználni a szovjethatalom megdöntésére.

Csak a vád tanúit hallgatták ki, a védelem tanúit szóhoz sem engedték jutni. (Ugye, milyen ismerős ez is? S egyre ismerősebb lesz…)

Szmirnov vádló *tizenhat évet követelt*, Kraszikov vádló így kiáltott fel: „Az egész pravoszláv egyház egyetlen ellenforradalmi szervezet. Tulajdonképpen *be kellene börtönözni az egész egyházat!*

(A lehető leggyakorlatibb program! S kicsibe múlt, hogy hamarosan meg nem valósult. Amellett kitűnő kiindulási alap a DIALÓGUS számára.)

Használjuk fel a ritka alkalmat, s idézzünk néhány mondatot egy ügyvéd szájából is. A metropolita ügyvédje, Sz. Ja. Gurovics:

– Hiányzik a bűnösség igazolása, hiányzanak a tények, tehát elesik a vád… Mit fog szólni a Történelem? (No, ugyan rájuk ijesztett! Nem fog az semmit sem szólni, mindent elfelejt!) Petrográdban a legnagyobb békességben folyt le a templomi kincsek kisajátítása, a petrográdi lelkészek mégis a vádlottak padján ülnek, és bizonyos kezek halált készítenek elő számukra. Önök azt hangoztatják, hogy kizárólag a szovjethatalom javát tartják szemük előtt. De ne felejtsék el, hogy nő az egyház a mártírok vérétől. (No, nálunk ugyan nem nő nagyra!)… Nincs egyéb mondanivalóm, mégis nehéz szívvel hagyom abba a beszédet. Mert míg vitatkozunk, élnek a vádlottak. Ha vége a vitának, vége az életnek is…”

A törvényszék tizüket ítélte halálra. Több mint egy hónapot kellett halálukra várniuk, az eszerek perének befejezéséig. (Úgy látszik, az eszerek társaságában akarták agyonlőni őket.) Akkor hatnak megkegyelmezett a Közp. VB, a többi négyet pedig (Venyjamin metropolitát, Szergij arhimandritát, az Állami Duma volt tagját, Ju. P. Novickij jogászprofesszort

és Kovsarov hites ügyvédet) az augusztus 12-ről 13-ra virradó éjszakán agyonlőtték.

Nyomatékosan kérjük az olvasót, tartsa eszében a vidékre alkalmazandó szorzási szabályt. Két fővárosi egyházi perre huszonkét vidékit kell számítani.

*

Nagyon siettek, hogy az eszerek perére készen legyenek a büntetőkönyvvel, ideje volt már lerakni a Törvény gránit-alapjait. A megállapított időben, május 12-én, megnyitották a Központi Végrehajtó Bizottság ülését, a kódex tervezete azonban még mindig nem készült el – az még Gorkiban („Lenin-hegyek” – Lenin nyaralója) volt Vlagyimir Iljicsnél felülvizsgálás céljából. Hat cikkely írt elő agyonlövetést a büntetés felső határaként, de ez nem látszott elégnek. Május 15-én Iljics újabb hat cikkelyt írt a lap szélére a tervezet kiegészítéséül, ezek ugyancsak feltétlen halálbüntetéssel jártak (köztük a 69-es: propaganda és agitáció… nevezetesen felhívás passzív rezisztenciára a kormánnyal szemben, vagy a hadkötelezettség és az adózás tömeges megtagadására).[236] S még egy esetben javasol golyót Lenin: engedély nélküli visszatérésért külföldről. (Például ahogy annak idején, a cári időkben, a szocialisták pendliztek ki-be a határon.) Ehhez egy golyóval vetekedő fenyítést is fűz: száműzés külföldre! (Vlagyimir Iljics szeme előtt az a közeli kor lebegett, amikor Európából ész nélkül törik majd magukat hozzánk a bevándorlók, ellenben arra senkit sem lehet szépszerével rávenni, hogy tőlünk kivándoroljon Nyugatra.) Lenin így foglalta össze s magyarázta meg a lényeget az igazságügyi népbiztosnak:

> „Kurszkij elvtárs! Véleményem szerint ki kell terjeszteni a halálbüntetés alkalmazását… (alternatívaként szárnőzéssel külföldre) minden mensevik, eszer s hasonló tevékenységre; olyan megfogalmazást kell találni, amely ezeket a cselekményeket a nemzetközi burzsoáziával hozza *kapcsolatba*” (kurzív és ritkítás Lenintől)[237]
>
> *Kiterjeszteni a halátbüntetés alkalmazását!* – mi ebben az érthetetlen? (Vajon hányat száműztek külföldre?) *A terror a meggyőzés* eszköze;[238] világos!

De Kurszkij még mindig nem fogta fel egészen. Valószínűleg a megfogalmazással nem jutott dűlőre, azzal, hogy hogyan vigye bele azt a *kapcsolatot*. Ezért másnap kiutazott a Népbiztosok Tanácsa Elnökéhez (Leninhez) további instrukciókért. Ez a megbeszélés nem áll rendelkezésünkre. De utána, május 17-én, Lenin még egy levelet írt neki Gorkiból:

„Kurszkij elvtárs! Megbeszélésünk kiegészítéseképpen megküldöm önnek a Büntetőkönyv pótparagrafusának tervezetét… Az alapeszme, remélem világos, a piszkozat minden hiányossága ellenére: nyíltan ki kell domborítani az elvi álláspontot, azt, ami politikai, (nem pedig csak szűk jogászi) értelemben igazságos, ami motiválja a terror *lényegét* és *jogosultságát*, annak elkerülhetetlenségét és korlátait.

A törvényszék nem rekesztheti ki a terrort; ilyesmit csak ígérni is öncsalás vagy csalás volna, ellenben meg kell okolnia, elvben törvényessé tennie, világosan, köntörfalazás és szépítgetés nélkül. A lehető legtágabb megfogalmazásra kell törekedni, mert csak a forradalmi jogérzék és a forradalmi tudat szabhatja meg a gyakorlatban a terror szélesebb vagy kevésbé széles alkalmazásának feltételeit.

Kommunista üdvözlettel
Lenin.”[239]

Ezt a fontos dokumentumot nincs szándékunkban kommentálni. Csak a csendes elmélyedésnek van helye vele kapcsolatban.

Különösen azért fontos ez a dokumentum, mert egyike a betegségtől még meg nem tört Lenin utolsó evilági intézkedéseinek, fontos része Lenin politikai végrendeletének. E levél után kilenc nap múlva éri az első szélütés, amelybál csak rövid időre épül fel úgy-ahogy 1922 őszi hónapjaiban. Lehet, hogy éppen ott írta ezt a két levelet Kurszkijnak, abban a világos, fehér-márvány háló- és dolgozószobában, a második emeleten, a sarkon, amelyben már készen várta őt halálos ágya.

A levélhez csatolva van az a bizonyos *piszkozat*, két változatban is, az a pótparagrafus, amelyből néhány év múlva kiterebélyesedik az 58:4 és teljes pompájában Anyánk, az Ötvennyolcas Cikkely. Az ember olvassa s nem tud hova lenni a gyönyörűségtől: így kell, lám, *lehető legtágabban fogalmazni*! Ez az a bizonyos *kiterjesztett* alkalmazás! Az ember olvassa s eszébe jut, mily szélesen tudott ölelni Jó Anyánk…

„…propaganda vagy agitáció avagy szervezkedésben való részesség, avagy együttműködés (– tényleges avagy csupán feltételezhető

együttműködés –)… szervezetekkel avagy személyekkel, akiknek tevékenysége olyan jellegű…”

Ide azzal a Szent Ágostonnal! Ebben a minutumban megfogom őt ezzel a cikkellyel!

A Büntetőkönyvet tehát annak rendje és módja szerint kiegészítették, újranyomták, a halálbüntetést is kiterjesztették – május utolsó harmadában végre a Közp. VB ülése is jóváhagyta s 1922 június elsejével hatályba léptette.

Ezek után a lehető legtörvényesebb alapon foghattak hozzá a kéthónapos perhez, j) *az eszerek peréhez* (1922 június 8 – augusztus 7.), mely a Legfelsőbb Törvényszék előtt folyt. E súlyos felelősséggel járó per tartamára, amelyet az egész szocialista világ figyelemmel kísért, a rendes elnököt, Karklin elvtársat („Károgi” – jó név egy bírónak!) a talpraesett Georgij Pjatakovra cserélték ki. (Szeret csúfolódni az előrelátó végzet! De gondolkodási időt is ad! Pjatakovnak még tizenöt évet engedélyezett…) Ügyvédeket nem vettek igénybe; a vádlottak – tekintélyes eszerek – maguk védték magukat. Pjatakov keményen fogta a gyeplőt, nem hagyta, hogy a vádlottak kibeszéljék magukat.

Ha velem együtt olvasóm nem volna már túlságosan kiokosítva, hogy minden elképzelhető per lényege nem az ún. „bűn”, „vétség”, hanem a *célszerűség*, akkor talán nem is mennénk neki ennek a pernek ekkora lelki felszabadultsággal. De a *célszerűség* elve hibapont nélkül dolgozik: a mensevikekkel ellentétben az eszerek még veszélyeseknek számítottak, még nem szórták szét, nem zúzták össze őket egészen; a proletariátus újsütetű diktatúrájának üdve célszerűnek javasolta kinyírásukat. – Ha nem ismernénk ezt az elvet, tévesen úgy értelmezhetnénk az egész pert, minta párt bosszúját.

Az ember akaratlanul, is elgondolkodik azokon a vádakon, melyek a tárgyalás folyamán elhangzottak s analógiákat keres az államok évszázados múltjában és jelenében. Csak az a néhány parlamentáris demokrácia kivétel, s azok is csak történelmük néhány évtizedében – különben az államok egész története rendszerváltozások és államcsínyek sorozata. S azok, akiknek sikerül a fordulat gyors végrehajtása és az új rend tartósítása, attól a perctől kezdve az Igazság tündöklő palástjában feszítenek, minden múlt- és jövőbeli lépésüket törvény szentesíti s óda zengi, míg bukott ellenfeleik minden tegnapi s holnapi megmozdulása bűn, melyet üldöz s teljes szigorával sújt a törvény.

Alig egy hete hagyták jóvá a Büntetőkönyvet, máris beledöngölik a forradalom utáni, öt esztendő történetének minden tapasztalatát. Húsz, tíz, de még öt évvel ezelőtt is az eszerek forradalmi párt voltak, szövetségesek a cárizmus megdöntésére; ők vállalták (taktikájuk terror-jellegénél fogva) az oroszlánrészt a fegyházbüntetések terhéből, olyan elbánást, ami szinte sohasem jutott ki a bolsevikoknak.

Most pedig mivel vádolják őket először is? Azzal, hogy ők kezdték a polgárháborút! Igen, hogy éppen ők, az eszerek! Mert hogy az októberi fordulat napjaiban fegyveresen szálltak szembe a forradalommal. Miután ugyanis azt az Ideiglenes Kormányt, melyet az eszerek támogattak s amelyben tárcát is vállaltak, törvényesen elsöpörte a matrózok gépfegyvertüze, az eszerek teljesen törvénytelenül a kormány védelmére keltek, [240] mi több: a tüzelésre tüzeléssel válaszoltak s harcba szólították a junkereket, a megdöntött kormány katonáit.

Fegyveres harcban verték le őket, politikájukat nem revideálták, nem tartottak bűnbánatot, nem hulltak térdre a Népbiztosok Tanácsa előtt, mely kormánynak nevezte ki magát. Makacsul kitartottak amellett, hogy csak a régi kormány tekinthető törvényesnek. Nem voltak hajlandók rögtön elismerni egész húszéves politikai vonalvezetésük csődjét, [241] nem könyörögtek, hogy bocsássanak meg nekik, eresszék szélnek őket, ne tekintsék őket többé pártnak.[242]

Második vádpont: még jobban elmélyítették a polgárháború poklát azzal, hogy 1918. január 5-én és 8-án lázadással egyértelmű tüntetést rendeztek a munkás-paraszt kormány törvényes hatalma ellen; támogatták törvénytelen (általános, szabad, egyenlő, titkos és közvetlen szavazással megválasztott) Alkotmányozó Nemzetgyűlésüket a matrózokkal és vörösgárdistákkal szemben, akik a lehető legtörvényesebben verték szét mind a Nemzetgyűlést, mind a tüntetőket. (Mert ha, ugyebár, nyugodtan hagyjuk ülésezni az Alkotmányozó Nemzetgyűlést, mi máshoz is vezetett volna ez, mint egy mindent felperzselő hároméves polgárháborúhoz? Hiszen éppen azért tört ki a polgárháború, mert nem rendelte alá magát az egész lakosság, azonnal s ellenállás nélkül, a Népbiztosok Tanácsa törvényes határozatainak.)

Harmadik vádpont: nem ismerték el a Breszti Békét, azt a törvényes és megváltó békeszerződést, mely a fejét ugyan nem, csak egyéb részeit szakította le Oroszországnak. Mint az összefoglaló vádbeszéd megállapítja,

ez kimeríti „*a hazaárulásnak* s az országot háborúba keverni akaró bűnös tevékenységnek összes ismérveit”.

Hazaárulás! – Ki a hazaáruló? Attól függ… Nézőpont dolga!

Az előbbiből következik a negyedik súlyos vádpont: 1918 őszén, amikor a császári Németország más utolsó hónapjait élte s alig-alig tartotta magát a szövetséges hatalmakkal szemben, a szovjet kormány pedig, a breszti szerződéshez híven, havonként küldte a haláltusáját vívó Németországnak az élelmiszerrel s arannyal rakott szerelvényeket, – az eszerek áruló módon arra készültek (de még csak nem is készültek, csak a maguk szokásos módján játszottak a gondolattal: mi lenne, ha…), hogy egy ilyen vonat előtt felrobbantsák a síneket, így mentsék meg az aranyát az országnak; ergo: „nemzeti vagyonunk, a vasút bűnös megrongálására készülődtek”.

(Akkor még nem restelkedtek s nem is igyekeztek palástolni – pedig letagadhatatlan tény, hogy Hitler jövendő birodalmának szállították az orosz aranyat. Azonkívül: úgy látszik, hiába végzett két fakultást is (történelmit és jogit) Krilenko, mert nem esett le neki tantusz, s asszisztensei közül sem súgta egyik sem a fülébe; hogy ha az acélsínek „nemzeti vagyon”, akkor talán az aranyrudak is!…)

A negyedik vádpontból kérlelhetetlenül következik az ötödik: a robbantásokhoz szükséges technikai eszközöket a szövetséges hatalmak képviselőitől kapott pénzen szándékoztak beszerezni az eszerek (hogy *ne kelljen odaadni* az aranyat Vilmos császárnak, az Antanttól akartak pénzt *felvenni*) – ez pedig már az árulás tetőfoka! (Biztos, ami biztos, Krilenko arról is motyogott valamit, hogy az eszerek Ludendorff vezérkarával is összeköttetésben voltak, a kő azonban nem abba a kertbe repült, ahová kellett volna, ezért elejtették ezt a témát.)

Innen már csak egy macskaugrás a hatodik vádpont: az eszerek az Antant *kémei* voltak 1918-ban. Tegnap forradalmárok – ma kémek! – ez a vád akkor még bizonyára bombaként hatott; ma azonban, annyi per után, csak émelygést és unalmat tud kiváltani.

No, és a hetedik, a tizedik vádpont: együttműködés Szavinkovval vagy Filonyenkóval vagy a kadetokkal (alkotmányos demokraták) vagy az „Újjászületés”-szövetséggel (volt-e ilyen egyáltalán?) vagy pláne a „fehérgatyásokkal” (ellenzéki diákság) vagy pláne a fehérgárdistákkal…

Ilyen tetszetős sorozatba fűzte az ügyész[243] s adta elő szép terjengősen a vádakat. Dolgozószobájában ülve gondolta-e ki vagy a szónoki emelvényen villant hirtelen a fejébe, elég az hozzá, hogy itt már megtalálta azt a

szívélyesen együttérző, barátian elmarasztaló hangot, amelyen egyre biztosabban s egyre öblösebben játszik majd az elkövetkező perekben s amelynek elképesztő sikere lesz majd 1937-ben. Ez a tónus közös frontban egyesíti az ítélkezőket és az elítélendőket mindenki mással; az egész világgal szemben. A vádlott lelkének legérzékenyebb húrját rezegteti meg ez a dallam. Az eszerek felé ilyen szózat száll az ügyészi emelvényről: „*Hiszen mi mindannyian forradalmárok vagyunk!* („Mi!" – önök és mi – ez van ebben a „mi"-ben!) Hogy süllyedhettek hát odáig, hogy a kadetokkal szövetkezzenek? (Csak meg ne szakadjon a szívük!) – s a tisztekkel? S hogy a fehérgatyásokat oktassák ragyogóan kifejlesztett konspirációs technikájukra?

Nem tudjuk, mit feleltek a vádlottak. Rámutatott-e egyikük is az októberi fordulatnak arra a sajátos vonására, hogy a bolsevikok minden egyéb pártnak hadat üzentek, csak arra vigyáztak, hogy egymással ne szövetkezzenek („téged békében hagyunk, maradj a fenekeden!")? De valahogy az az érzésünk, hogy némelyik vádlott lehorgasztotta a fejét s valóban meghasonlott lelkében: hogy is süllyedhettünk ilyen mélyre? Mert nagyon szíven tudja ám találni a foglyot az ügyész együttérző szava ott abban a fényes teremben, mikor őt meg a sötét cellából vezették fel!

S talál Krilenko még egy olyan de olyan logikus fordulatot (milyen jól jön majd Visinszkijnek Kamenyev és Buharin perében!), hogy azt mondja: a burzsoáziával szövetkezve önök pénzt fogadtak el a burzsoáziától. Természetesen, a pénzt kizárólag az *ügy* céljaira fordították, még véletlenül sem pártcélokra! – Azonban *hol a határ? El tudja-e valaki különíteni a kettőt?* Hiszen ha meggondoljuk, az ügy is pártcél, nem? Így jutottak önök lejtőre: szocialista-forradalmi párt létükre a burzsoázia támogatását élvezik! Hová lett az önök forradalmár-büszkesége?

Együtt volt már a vád dandárja, csurrant-cseppent még hozzá a Törvényszék akár vissza is vonulhatott volna már tanácskozásra, hogy mindegyik vádlottnak kiporciózza a jól megszolgált golyót, – de micsoda kavarodás!

– minden vád, amit csak felhoztak itt az eszerek ellen, 1919-re vonatkozik;

– éppen akkor, 1919 február 27-én, s éppen az eszereknek amnesztiát adtak; megbocsátották nekik, hogy a múltban a

> bolsevikok ellen harcoltak, azzal a kikötéssel, hogy többé nem fognak harcolni;

S AZÓTA NEM HARCOLTAK!

Ma pedig 1922-t írunk!

Hogy lehet kimászni ebből a csávából?

Gondoltak erre is. Amikor a Szocialista Internacionálé azzal a kéréssel fordult a szovjet kormányhoz, hogy álljon el a pertől, ne ítélje el szocialista testvéreiket – már akkor gondoltak rá!

Valóban, 1919 elején, Kolcsak s Gyenyikin fenyegető közeledésére az eszerek levették a programról a felkelést s azóta nem folytatnak fegyveres harcot a bolsevikok ellen. (Ráadásul a szamarai eszerek rést nyitottak a Kolcsak-front egy szakaszán kommunista testvéreiknek, ezért is jött ki akkor az az amnesztia.) Még itt a törvényszéken is így beszélt Gendelman vádlott, az eszer KB tagja: „Adjanak nekünk lehetőséget, hogy az un. polgári szabadságok teljes skálájával élhessünk – s mi nem fogjuk megsérteni a törvényeket”. (Adjanak nekik, méghozzá teljes skálával! Micsoda virágos nyelvűek!…)

De nemcsak hogy nem harcoltak: el is ismerték a szovjethatalmat! (azaz elpártoltak volt Ideiglenes Kormányuktól s az Alkotmányos Nemzetgyűléstől). S csupán új választások kiírását kérik a szovjetekbe, a pártok szabad agitációja alapján.

Halljátok? Halljátok? Ez az! Itt dugta ki az orrát az ellenséges burzsoá fenevad! Talán lehet? Ebben a *válságos helyzetben?* Amikor *ellenséggel vagyunk körülvéve?* (S így lesz ez húsz, ötven, de még száz év múlva is!) Szóval szabad pártagitáció kellene, kutyafülűek?

Mindenki – mondja Krilenko – akiben csak egy csipetnyi politikai józanság van, csak mosolyoghat és vállat vonhat az ilyen követelésre. Ez csak döntésünk jogosultságát igazolja: „Haladéktalanul, az állam teljes szigorával meg kell hiúsítani e csoportok hatóság-ellenes agitációjának lehetőségét”.[244] S mintegy feleletképpen arra, hogy az eszerek lemondtak a fegyveres harcról s békés javaslatokkal álltak elő, BEBÖRTÖNÖZTÉK AZ ESZER KÖZPONTI BIZOTTSÁGOT (már akit kézre keríthettek!).

Így csináljuk ezt mi!

De azóta már éveket ültek, ideje volna tárgyalni az ügyüket, nemde? Az ám, de mi legyen a vád? „A vizsgálat, úgy látszik; nem túlságosan terjedt ki erre az időre” – panaszkodik ügyészünk.

Egy megalapozott vádat mégis találtak: 1919 februárjában az eszerek határozatot hoztak (s bár a kivitelezésig nem jutottak el, ez tökéletesen mindegy az új büntetőkönyv szerint), hogy titkos agitációt folytatnak a Vörös Hadseregben s rábírják a vöröskatonákat, hogy *tagadják meg a részvételt a parasztok elleni büntető expedíciókban*.

Ez már a forradalom aljas, alattomos elárulása volt! Lebeszélni a büntetőexpedíciókról!

Továbbá abból is vádat lehet kovácsolni, amit az eszerek Közp. Bizottságának ún. „Külföldi delegációja”, vagyis azok az eszer vezérek, akik Európában kerestek menedéket, beszéltek, írtak és tettek (inkább csak beszéltek és írtak).

De mindez elég gyengécske volt vádanyagnak. Tehát a következőt ravaszkodták ki: „Az itt ülő vádlottak közül sokan nem is kerültek volna ebben a perben s vádlottak padjára, ha nem esnének *terrorista akciók* vádja alá!”… Amikor, úgymond, kibocsátották az 1919-es amnesztiát, „a szovjet igazságszolgáltatás egyetlen tényezőjének sem fordult meg a fejében”, hogy az eszerek a szovjet állam vezetői ellen is terveztek terrorcselekményeket! (Tényleg, kinek is jutna eszébe összekapcsolni a terror fogalmát az eszerekkel? Ha pedig mégis eszébe jutott valakinek összekapcsolni, akkor arra is vonatkozott az amnesztia! Vagy ha nem, akkor ne tessék elfogadni azt a rést a Kolcsak-fronton! Tiszta szerencse; hogy akkor „nem fordult meg a fejükben”! Csak akkor fordult meg, amikor jól jött nekik!). *Erre* a vádra tehát *nem* vonatkozott az amnesztia (mert abban csak a múlt *harcait* bocsátották meg) – Krilenko nem késik felhasználni.

De ezenkívül is: mennyi minden kiderülne még, csak jobban meg kellene vakarni!

Először is ott vannak az eszer vezérek *nyilatkozatai*, [245] melyeket még az októberi fordulat első napjaiban tettek. Csernov (a 4. eszer pártkongresszuson): a párt minden erejével „szembe fog szállni, ahogy a múltban is szembeszállt, a népjog megsértőivel” – a múltban, azaz a cárizmus alatt (s mindenki jól emlékszik, *hogyan* szállt szembe!). Gotz: „S ha a Szmolnij-palota kényurai (azaz a bolsevik KB) kezet emelnek a Nemzetgyűlésre…, az eszer párt is emlékezni fog régi bevált taktikájára”.

Lehet, hogy *emlékeztek* is, döntést azonban nem hoztak. Elítélésükhöz azonban, úgy látszik, ennyi is elég.

„A vizsgálatnak – panaszkodik Krilenko – nagyon kevés tanúvallomás áll rendelkezésére ezzel kapcsolatban” – a tanúk ugyanis titokban

összebeszéltek. „Ez szerfelett megnehezíti feladatomat… Ezen a téren (mármint az eszer terror kérdésében) egynémely pillanatokban sötétben kell bolyongani az embernek”.[246]

Krilenko feladatát az nehezíti meg, hogy az eszer KB 1918-ban *megvitatás* tárgyául tűzte ki, alkalmazzanak-e terrort a szovjethatalommal szemben – s *nemleges* választ adott. Most tehát évek múltán meg fogják győzni az eszereket, milyen tévesen határoztak akkor.

Annak idején így érveltek az eszerek: csak akkor ragadunk fegyvert, ha a bolsevikok a szocialistákra is kiterjesztik a terrort és a kivégzéseket. Később, 1920-ban:… csak ha a bolsevikok kezet emelnek az eszer túszokra. [247]

No, de kérem! Micsoda kikötések ezek? Miért nem tették le a fegyvert feltétel nélkül? Hogy mertek még csak *gondolni* is arra, hogy fegyvert fogjanak? Miért nem jelentették ki kategorikusan, hogy nem és nem?” (De Krilenko elvtárs! Hátha „második természetük” a terror?)

Az eszer párt gyakorlatban nem alkalmazott terrort – ez kiderül még Krilenko vádbeszédéből is. Csak ilyen bizonyítékokat tudnak előráncigálni: az egyik vádlott fejében megfordult a terv, hogy fel kéne robbantani azt a mozdonyt; amely a Népbiztosok Tanácsát Moszkvába szállító szerelvényt húzza – ergo: az eszer KB terrorban marasztalható el. Vagy: Donszkoj, az eszer KB tagja, figyelmeztette Fanni Kaplant, hogy kizárják a pártból, ha rálő Leninre. Ez azonban kevés! Miért nem tiltották meg egyértelműen? (Esetleg: miért nem jelentették fel a csekánál?)

A kakas helyett csak egy tollacska lett tehát Krilenko zsákmánya: hogy az eszerek elmulasztották megakadályozni munka nélkül sínylődő harcosaik egyéni terrorakcióit. Ennyiből s nem többől áll az egész „eszer terror”. (De még azok a harcosok sem tettek semmit. Kettejük, Konopljova és Szemjonov 1922-ben gyanús készséggel látta el önkéntes tanúvallomásokkal a GPU-t, most pedig a törvényszéket, de az eszer KB elleni tanúskodásuk „nem ül” – ellenben váratlanul s érthetetlenül végleg szabadon bocsátják ezeket a megrögzött terroristákat.)

Minden tanúvallomás gyönge lábon áll, meg kell támogatni. Az egyik tanúval kapcsolatban így érvel Krilenko: „Ha egyszer valaki mesét akar feltálalni, aligha úgy tálalja fel, hogy csak úgy véletlenül fején találja a szeget.[248] (Hatalmas argumentum: Ezt minden hamis tanúvallomásról el lehetne mondani.) Vagy (Donszkojról): „Talán rendkívüli zsenialitást tulajdonítsunk neki, hogy pontosan azt vallja, amire a vádnak szüksége

van?” Konopljováról ellenkező értelemben: az ő szavahihetőségét éppen az bizonyítja, hogy *nem mindig* azt mondja, amire a vádnak szüksége van. (De éppen eleget ahhoz, hogy agyonlőjék a vádlottakat.) „Ha felmerülne a kétely, nem mese-e az egész, nem Konopljova kitalálása-e, … világos: ha *mese* kell, hát legyen mese (ő már csak tudja! – A. Sz.), ha leleplezés kell, legyen leleplezés!”[249] – de lám, ő nem mondta ki az utolsó szót. Más helyen: „Jefimov aligha érezte magát arra kényszerítve, hogy Konopljovát kitegye az agyonlövetésnek”.[250] Ez is találó és meggyőző érv! Vagy még meggyőzőbb: „Megtörténhetett-e ez a találkozás? Ez a lehetőség nincs kizárva”. *Nincs kizárva?* – tehát megtörtént! Üsd-vágd!

Aztán ott van az a „felforgató csoport”. Sok szót fecséreltek rá, majd egyszerre csak „feloszlatták tevékenység hiánya miatt”. Akkor minek ez a handabandázás körülötte? Az eszerek végrehajtottak ugyan néhány kényszer-felvételezést szovjet intézményeit rovására (nekik is élni – kell, nincs miből helyiségeket béreljenek, utazgassanak egyik városból a másikba). De míg az ilyen egyeket, hogy a forradalmi zsargon a kisajátításokat nevezte, azelőtt sikkes és bravúros dolognak tartották, most a szovjet bíróság előtt közönséges „rablás és orgazdaság” a nevük.

A törvény lámpásának zavaros, sárga, rebbenéstelen világánál a per vádanyagából kibontakozik előttünk ennek a patetikusan nagyhangú, de lényegében hanyatló, gyámoltalan, sőt tétlen pártnak egész bizonytalan, ingatag, kuszált története. S most minden döntést, mulasztását, hányódását, előretörését és visszavonulását vádra fordítják, váddá kovácsolják ellene.

S ha 1921 szeptemberében, azaz tíz hónappal a per előtt, a Butirkában ülő eszer KB azt írta az újonnan megválasztott KB-nek, hogy nem ért egyet a bolsevik diktatúra *minden eszközzel* való megdöntésével, csak az olyannal, amely a dolgozó tömegek összefogására és az agitációs munkára épít (vagyis még a börtönben ülve sem óhajt terror s összeesküvés árán szabadulni!), – még ezt is főbenjáró bűnül róják fel neki: ahá, szóval a megdöntéssel *egyetértenétek!*

No, de ha egyszer nem lehetett rájuk bizonyítani felforgató és terrorista tevékenységet, s „kényszer-felvételezést” is csak nagyon kis mértékben, akkor a többit már csak meg fogják nekik bocsátani? Kedvenc ügyészünk azonban csak ekkor rukkol elő a nagyágyúval: „A feljelentés elmulasztása mindenesetre kimeríti a bűnösség fogalmát, ez pedig minden egyes vádlott esetében konstatálható s bizonyítottnak tekinthető”.[251]

Az eszer párt tehát már azért is bűnös, mert NEM JELENTETTE FEL ÖNMAGÁT! Ez aztán telitalálat! Itt bontakozik ki teljes pompájában az új kódexben megfogalmazott jogeszmény, itt lépünk rá arra a betonútra, amelyen majd elfuvarozzák Szibériába a hálás utódokat.

Tud azonban Krilenko kertelés nélkül is gyűlölködni, hisz ezek a vádlottak „megátalkodott, örök ellenzéke" a bolsevistáknak. No, de így már minden per nélkül is világos, milyen elbánást érdemelnek!

A kódex még annyira új, hogy Krilenko nem ért rá megtanulni még a legfontosabb ellenforradalmi cikkelyek sorszámát sem, – de hogyan tud már velük dobálózni! Micsoda mély átértéssel idézi és magyarázza őket! Mintha már évtizedek óta ezeken a cikkelyeken billegett volna a nyaktiló pengéje! Rámutat a kódex egyik leglényegesebb újítására is: a régi, cári kódex-szel ellentétben *mi nem ismerjük a bűncselekmények módszerek és eszközök szerinti osztályozását*. Ezek a tényezők egyáltalában nem befolyásolják a vád minősítősét, sem pedig a büntetés szigorúságát. Ugyancsak *tökéletesen egyremegy*, puszta szándékról van-e szó vagy végrehajtott bűncselekményről: Az eszerek döntést hoztak, tehát méltók az ítéletre. Az pedig, hogy „végrehajtották-e vagy nem hajtották végre – semmi döntő jelentőséggel sem bír.[252] Hogy valaki a feleségnek súgta-e a fülébe az ágyban, hogy meg kéne dönteni a szovjethatalmat, vagy választásokon agitált, vagy éppen bombát dobott – tökéletesen egyre megy! *Egy a büntetés!*

Ahogy egy jószemű rajzoló keze nyomán néhány határozott szénkrétavonás után egyszerre csak előttünk áll a kívánt portré, úgy bontakozik ki egyre felismerhetőbben 1937, 45 és 49 egész panorámája az 1922-ik év vázlatos rajzából.

De nem, még nem tartunk ott! A VÁDLOTTAK VISELKEDÉSE még nem ugyanaz! Azok még emberek, nem idomított birkák! Keveset, nagyon keveset hallunk erről, de abból is lehet érteni. Krilenko néha magáról megfeledkezve idézi a törvényszék előtt elhangzott nyilatkozataikat.

Bert vádlott például „január ötödike áldozataiért a bolsevikokat tette felelőssé" (azokért, akiket agyonlőttek, amikor az Alkotmányozó Nemzetgyűlés mellett tüntettek). Liberov ugyancsak kereken megmondta a véleményét: „Bűnösnek érzem magam, 1918-ban nem dolgoztam elég erélyesen a bolsevikok hatalmának megdöntésén".[253] Ugyanezt mondta Jevgenyij Rattner is; majd ismét Bert nyilatkozik: „Bűnösnek érzem magam a dolgozó nép Oroszországa előtt, hogy nem harcoltam minden erőm latba

vetésével az ún. munkás-paraszt hatalommal, de remélem, még nem múlt el az én időm!” (Elmúlt, fiacskám, elmúlt!…)

E nyilatkozatokból kihallik még a régi előszeretet a hangzatos frázisokkal szemben, de a jellem szilárdsága is!

Az ügyész így érvel: az ilyen vádlottak most is veszélyesek Szovjet-Oroszországra, mert *mindent helyesnek tartanak, amit cselekedtek*. Talán „némelyikük vigaszt talál abban a gondolatban, hogy valamikor majd dicsérettel emlékszik meg róluk és *a bíróság előtt tanúsított magatartásukról* a krónikás”.

A Közp. VB határozata, mely az ítéletet követte, ugyancsak megállapítja: a vádlottak a per folyamán is fenntartották maguknak azt a jogot, hogy folytassák korábbi tevékenységüket.

Gendelmann-Grabovszkij vádlott pedig, aki maga is jogász volt, azzal vonta magára a figyelmet a tárgyaláson, hogy összeszólalkozott Krilenkóval a tanúvallomások kiforgatása miatt s azt állította, hogy „a tanúkat különleges módszerekkel dolgozták meg a per előtt” – értsd: meglátszott rajtuk a GPU kezemunkája. (Minden megvan már, minden megvan! Nem sok hiányzik már a tökéletességig!) Mint. kiderül, az előzetes nyomozás az ügyész, Krilenko felügyelete alatt folyt, amikor is tudatosan kiküszöbölték az egyes tanúvallomások között mutatkozó ellentmondásokat. Vannak olyan tanúvallomások is, amelyek a törvényszék előtt hangzottak el *első ízben*.

No, persze, vannak még csiszolatlan felületek, vannak még félkész termékek. Azonban „szögezzük le világosan s hidegvérrel…, hogy számunkra teljesen közömbös, *mint fog a vélekedni viselt dolgainkról a történelem ítélőszéke*”.[254]

Azokból a csiszolatlanságokból pedig levonjuk a tanulságot és kijavítjuk őket.

Ez alkalommal Krilenko – bizonyára először és utoljára – nagy köntörfalazással megemlékezik a *nyomozásról* is, arról a legeslegelső nyomozásról, mely megelőzi a vizsgálatot. Hallgassuk csak, mily ügyes tálalásban adja elő ezt: az, ami az ügyész felügyelete nélkül folyt s amit ti vizsgálatnak tartottatok, az tulajdonképpen *nyomozás* volt. Amit pedig az ügyész jelenlétében való átvizsgálásnak tartotok, amikor elvarrják a szálakat s besrófolják a csavarokat – az a tulajdonképpeni *vizsgálat!* „A nyomozó szervek kaotikus anyaga, melyet a vizsgálat nem *ellenőrzött*, sokkal kisebb *bizonyító értékkel* bír a törvényszék előtt, mint a vizsgálat anyaga”, [255] ha azt okosan vezetik.

Az ügyes borsszem kiugrik a mozsárból.

Ami azt illeti, Krilenkónak volt oka bosszankodni: fél éven át készült erre a perre, két hónapig csaholt benne, jó tizenöt órás vádbeszédet eresztett meg, – pedig ezek a vádlottak valamennyien „nem egyszer, nem `is kétszer voltak már, a rendkívüli Szervek kezében, méghozzá olyankor, amikor ezeknek rendkívüli meghatalmazásuk volt, de valahogy úgy adódott, hogy *ép bőrrel megúszták*"[256] – most aztán Krilenko strapálhatja magát, hogy törvényes golyót harcoljon ki nekik.

Csak természete, hogy „nem is jöhet szóba más ítélet, mint hogy egytől-egyik agyonlőjék őket![257] Azonban – fűzi hozzá nagylelkűen Krilenko, minthogy ez az ügy mégiscsak a világ szeme előtt folyik – az ügyész véleménye „nem parancs a törvényszék számára, a törvényszék nem köteles feltétlenül ahhoz tartani magát".[258]

Szép bíróság az, amelynek ezt magyarázni kell!…

Valóban: a törvényszék hallatlan vakmerőséget tanúsít: Nem dörög le halált „egytől-egyig" valamennyi vádlott fejére, csak tizennégynek utal ki golyót, a többinek börtönt, lágert; kb. százat pedig „termelő munkára" utasít.

S vésd jól az emlékezetedbe, olvasó: a Legfelsőbb Törvényszékre „veti szemét a Köztársaság minden más bírói testülete, tele vár útmutatást és elvi állásfoglalást", [259] a Verhtrib ítéletei „útmutató direktívákul" szolgálnak. [260] Hogy hány eszert fuvaroznak el vidékről azt ezek után az olvasó képzeletére bízzuk.

Hanem erre az egész perre a Közp. VB. Elnökségének semmisségi határozata teszi fel a koronát: megerősíti ugyan a halálos ítéletet, végrehajtását azonban elnapolja. Az ítéletek további sorsa ezek után a szabadlábon lévő (s nyilván külföldön tartózkodó) eszerek magatartásától függ. Próbáljanak csak azok valamit ellenünk, elbánunk itt ezekkel!

Az orosz mezőkről már a második békebeli termést takarították be. Sortüzek sem dördültek már máshol, csak a cseka udvarain (Jaroszlavlban Perhurovot lőtték agyon, Petrográdban Venyjamin metropolitát – satöbbi, satöbbi…) Azúr ég alatt vitték külföldre az azúr habok első diplomatáinkat, újságíróinkat. Mindezenközben a Munkás- és Parasztküldöttek Központi Végrehajtó Bizottsága TÚSZOK életfogytiglani fogvatartásával biztosította be magát.

Az uralkodó párt tagjai a Pravda hatvan számában követhették a per eseményeit (valamennyien újságolvasók voltak) – és kivétel nélkül IGENT

MONDTAK. Senki sem emelte fel TILTAKOZÓ szavát.

Miért csodálkoztak hát később, 1937-ben? Mi jogon panaszkodtak? Talán nem akkor rakták le a törvénytelenség fundamentumát, előbb a cseka törvényszéken kívüli bíráskodásával, majd azokkal a korai kirakatperekkel s friss sütetű Büntetőkönyvvel? Mondhatja-e valaki, hogy 1937 nem volt CÉLSZERŰ? (azaz hogy nem felelt meg Sztálin s egyben talán a Történelem céljainak?).

Bizony, a próféta lelke beszélt Krilenkóból: hogy ők nem a múlt, hanem a jövő felett ítélkeznek.

A kaszásnak csak az első suhintás esik nehezére.

*

Borisz Viktorovics Szavinkov 1924 augusztus 20 körül lépte át a szovjet határt. Azonnal letartóztatták és a Lubjankába vitték.[261]

Az egész vizsgálat egyetlen kihallgatásból állt; csak önkéntes vallomásokat vettek tőle s tevékenységét mérték fel. A vádiratot már augusztus 23-án be is nyújtották. (Valószínűtlen gyorsaság, de annál hatásosabb. Valaki biztosan bölcsen rájött, hogy Szavinkovból kínzással szedni ki nyomorúságos, hazug vallomásokat – ez csak rontotta volna a kép hitelességét.)

A vádiratban, melyet már a mindent kiforgató terminológiával szerkesztettek, minden lehető és lehetetlen vadat összehordanak Szavinkov ellen: „a szegényparasztság megátalkodott ellensége”, „kezére járt az orosz burzsoáziának, hogy kiélje imperialista hajlamait” (azaz a Németország elleni háború folytatása mellett volt); „érintkezett a szövetséges hatalmak hadvezetésével” (amikor ő volt a hadügyminiszter); provokatív módon befurakodott a katonai bizottságokba” (azaz a katonák küldöttei beválasztották); s amin még a tyúkok is kacagnak: „monarchista szimpátiái” voltak.

Ez persze mind régi nóta. Voltak azonban újabb vádak is, melyek a későbbi perekben. mindennaposak lesznek: az imperialisták pénze, kémkedés Lengyelország javára (Japánt már elejtették…), s hogy ciánkálival akarta megmérgezni az egész Vörös Hadsereget (de különös módon egyetlen vöröskatonát sem mérgezett meg).

Augusztus 26-án kezdődött a tárgyalás. Ulrik elnökölt (most látjuk őt először), vádló azonban nem volt s így védelem sem.

Szavinkov nem sokat hozott fel a maga védelmére, azt is csak kelletlenül, nem is igen vonta kétségbe a bizonyítékokat. Lírai érzelmességgel fogta fel ezt a pert: ez az ő utolsó találkozása Oroszországgal, az utolsó alkalom, amikor szavát hallathatja. S utolsó alkalom, hogy vezekeljen (nem azokért a bűnökért, amelyekkel vádolták, hanem egyebekért…)

(Ide aztán nagyon illett az a szirénhang – fel is kavarták vele a vádlott lelkét – hogy *hiszen mi oroszok vagyunk!*… Ön és mi – ez van ebben a „mi”-ben… Ön szereti Oroszországot, ehhez nem fér kétség, mi becsüljük önt hazaszeretetéért – de mi talán nem szeretjük? Nem mi vagyunk jelenleg Oroszország bástyája s dicsősége? Ön pedig ellenünk akart harcolni? Szálljon magába!…)

Hanem az ítélet, az volt csak nagy csoda! „A legmagasabb fokú büntetés alkalmazását nem követeli meg a forradalmi jogrend biztosításának érdeke, s tekintettel arra, hogy a proletártömegek jogérzékét nem vezetheti a bosszúállás motívuma” – az agyonlövést tíz évi szabadságvesztésre változtatják.

Igazi szenzáció volt ez, sokaknak megzavarta a lelkét: mi az? enyhülés? újjászületés? Ulrik még a Pravdában is magyarázkodik, mentegetőzik, hogy megkímélték Szavinkovot: az elmúlt hét év alatt úgy, de úgy megerősödött a szovjethatalom – csak nem ijed meg holmi Szavinkovoktól! (No, majd legyengül a huszadik évfordulóra, akkor majd százezreket lövünk agyon, ne féljetek!)

A hazatérés első rejtélye után így ez a kíméletes ítélet lett volna a második rejtély, ha 1925 májusában el nem feledteti egy harmadik: Szavinkov elkeseredésében kivetette magát egy rácsozatlan ablakon a Lubjanka belső udvarára; *gépéus őrangyalai* egyszerűen nem tudták elkapni s visszarántani hatalmas, súlyos testét. Minden eshetőségre azonban (hogy ne legyenek szolgálati kellemetlenségeik) Szavinkov hátrahagyott nekik egy igazoló írást, amelyben okosan s logikusan kifejti, miért végez magával. Ez a levél oly hű volt, annyira Szavinkov stílusát tükrözte, hogy még Lev Boriszovics, az elhunyt fia is hitelt adott neki s mindenkinek bizonygatta Párizsban, hogy azt a levelet csak az apja írhatta, senki más s hogy apja azért végzett magával, mert tudatosodott benne politikája csődje. [262]

De az igazán nagy, legjelentősebb perek még hátra vannak…

10.
A törvény érett kora

Dehát hol maradnak azok a tömegek, amelyeknek ész nélkül kellene rohanniuk hozzánk Nyugatról, egyenesen neki a határainkon húzódó szögesdrótoknak, hogy mi meg agyonlőjük őket a BTK 71. cikkelye alapján a szovjet határ önkényes átlépése címén? Ilyen tömegek nem léteznek, a nagytudományú jóslat ellenére sem, parlagon hevert tehát a Kurszkijnak tollbamondott törvénycikk. Ilyen csodabogár csak egy akadt egész Oroszországban: Szavinkov – de rá sem alkalmazták a cikkelyt, nem volt képük hozzá. Annál sürgősebb volt nekik az ellentétes fenyítésnek: az agyonlövetéssel felérő külföldre-utasításnak erőteljes kipróbálása.

Vlagyimir Iljics, nem feledkezve meg ragyogó ötletéről, még a kódex szerkesztésének idején, május 9-én azon melegében tollat ragadott:

„Dzerzsinszkij elvtárs! Ami az ellenforradalmat támogató írók és professzorok kiutasítását illeti, azt a lehető legalaposabban, körültekintően kell előkészíteni. Kellő előkészítés nélkül blamálhatjuk magunkat… Úgy kell beállítanunk, hogy mint „háborús kémeket” látjuk szükségesnek letartóztatni, szisztematikusan összeszedni és külföldre száműzni őket. Kérem, ismertesse ezt a levelet a Politbüro tagjaival, de teljes titoktartás mellett, anélkül, hogy sokszorosítaná”.[263]

A titoktartás egy ilyen nagy horderejű és magasztos célkitűzésű rendelkezés esetében a legteljesebb mértékben indokolt. Nem kevesebbről volt ugyanis szó, mint az osztályhatárokat egybemosó kocsonyás képlet, kontúrnélküli pacni: a régi *burzsoá* értelmiség kiiktatásáról, melyet ideológiája szinte predesztinált a „háborús kém” szerepre – jobbat aligha lehetett volna kitalálni, mint mielőbb kikanalazni s átcsapni a határon ezt a szellemi kozmát.

Lenin elvtárson ekkor már elhatalmasodott a kór, de a Politbüro tagjai minden bizonnyal hozzájárulásukat adták, mert Dzerzsinszkij elvtárs megejtette a begyűjtést, s 1922 végén mintegy háromszázat a szellemtudományok legjelesebb orosz művelői közül felraktak egy… uszályra? – nem, gőzhajóra: irány Európa, a nagy szemétlerakó hely. (Odakint a következő filozófusok vertek gyökeret s emelkedtek hírnévre: N. O. Losszkij, Sz. N. Bulgakov, N. A. Bergyájev, F. A. Sztyepun, B. P.

Viseszlavcev, L. P. Karszavin, Sz. L. Frank, I. A. Iljin; – történészek: Sz. P. Melgunov, V. L. Mjakotyin, A. A. Kizevetter, I. I. Lapsin és mások; – irodalmárok és publicisták: Ju. I. Eihenwald, A. Sz. Izgojev, M. A. Oszorgin, A. V. Pesehonov. Kisebb csoportokat küldtek még 1923 elején is, ekkor került ki pl. Lev Tolsztoj titkára, V. F. Bulgakov, Kifogásolható ismeretség miatt matematikusok is beleeshettek egy-egy csoportba, pl. D. F. Szelivanov.)

Folytatólagos és *szisztematikus* módszerré azonban nem vált a kiutasítás. Talán az emigráció diadalordításától – hogy ez neki *ajándék* – kaptak észbe, hogy talán mégsem olyan jó megoldás csak úgy szélnek ereszteni a kitűnő puskavégre való anyagot s lehetővé tenni, hogy azon a szemétdombon burjánzásnak induljanak a mérges leheletű virágok. Elvetették hát ezt a rendszabályt és ezentúl vagy a Halál Birodalmába vagy a Szigetcsoportra irányították a „kitisztogatott" anyagot.

A Büntetőkönyv 1936-ban jóváhagyott javított kiadása, mely Hruscsov koráig érvényben volt, az 58-as cikkely megbízható kötelévé sodorta össze a korábbi politikai cikkelyek madzagjait; most már tehát ezzel láttak neki az emberfogásnak. A vadászatot hamarosan a technikai értelmiségre, a mérnöki karra is kiterjesztették; ezt fokozottan veszélyessé tette a népgazdaságban elfoglalt kulcspozíciója s az, hogy nem egykönnyen hagyta magát dirigálni az egyedül üdvözítő Haladó Tudománnyal. Csak most derült ki, mekkora baklövés volt, hogy annak idején pert rendeztek Oldenborger védelmére (akármilyen csinos *centrumot* sikerült is ott összekalapálni!) s hogy milyen korai volt Krilenko feloldozó nyilatkozata, miszerint „1920-21 óta nem beszélhetünk mérnöki szabotázsról".[264] De mennyire szabotázs, sőt annál is rosszabb: *kártevés* (e kifejezést alighanem a Sahti-per egy névtelen nyomozója használta először).

Mihelyt megértették, hogy most pedig *kártevést* kell keresni, – bár ez addig ismeretlen fogalom volt az emberiség történetében, – egymásután, könnyedén lepleztek le ilyet az ipar minden ágában, minden üzemben. Ezekből a szórványos leletekből hiányzott azonban a koncepció nagysága és a végrehajtás tökélye, pedig Sztálin és igazságszolgáltatásunk egész nyomozó részlege szemmel láthatólag erre törekedett. Végre-valahára elérkezett azonban Törvényünk érett kora, s nyújthattunk a világnak valami tökéleteset: egy kompakt, nagyszabású, kitűnően szervezett pert, ezúttal a mérnökök ellen. Ez volt

k) *a Sahti-per* (1928. május 18. – július 15.); az Sz. U. Legf. Bírósága Spec. Testülete; elnök: A. Ja. Visinszkij (akkor még az első moszkvai Áll. Egyetem rektora); fővádló: N. V. Krilenko (nevezetes találkozás! A váltás pillanata igazságszolgáltatásunk stafétájában.);[265] vádlottak száma: 53; tanúk száma 56! Grandiózus!!!

Sajnos azonban, éppen grandiózusságából adódott e per gyengéje. Ha csak három szálat kötünk mindenegyes vádlotthoz, az is, 159: Krilenkónak pedig csak tíz ujja van s Visinszkijnek sincs több. Persze „a vádlottak mindent megtettek, hogy nyilvánosságra hozzák súlyos vétkeiket”, – de nem mindnyájuk, csak tizenhatan. Tizenhárman csak köntörfalaztak, huszonnégyen pedig egyáltalán nem ismerték el bűnösségüket.[266] Ez tűrhetetlen ellentmondásokhoz vezetett s egészen megzavarta a tömegeket. A pernek voltak ugyan tagadhatatlan érdemei is (bár azokat már a korábbi perekben is sikerült elérni), mint pl. a vádlottak és a védelem kétbalkezessége: sehogy sem tudtak kitérni, félreugrani az ítélet lavinája elől – ezek mellett azonban olyan szembeötlő hiányosságai is voltak, amelyeket másnak talán meg lehetett volna bocsátani, de nem a tapasztalt Krilenkónak.

Csak majd az osztálynélküli társadalom küszöbén tudjuk megvalósítani a *konfliktusnélküli pert* (mely rendszerünk konfliktustalanságát van hivatva tükrözni): vád és védelem, ítélők és ítélendők lelkes egyetértésben küzdenek majd a közös cél érdekében.

A Sahti-per azonban mégiscsak elmaradt méreteivel a kor nagyszerűségétől: hiszen csupán a széntermelés s abból is csak a Don-medence volt érdekelve: benne.

Krilenko bizonyára már akkor, a Sahti-per végnapján belefogott egy új, hatalmas űrméretű gödör ásásába (ebbe két kollégája is belezuhant: Oszadcsij és Shein közvádlók, akikkel együtt dolgozott a Sahti-perben). Mondani sem kell, mekkora készséggel s szakértelemmel segített neki az OGPU egész apparátusa, mely akkor már Jagoda erős keze alatt működött. A feladat egy az egész országot behálózó mérnökszervezet kiagyalása és leleplezése volt. Ehhez néhány erős „kártevő” egyéniségre volt szükség. Ki ne tudta volna, hogy ilyen vitathatatlan tekintélyű, tűrhetetlenül büszke egyéniség a mérnökök között Pjotr Akimovics Palcsinszkij? Már a századfordulón híres bányamérnök, az első világháborúban a Hadiipari Bizottmány helyettes elnöke, vagyis ő irányítja az egész orosz ipar háborús erőfeszítéseit s menet közben tömködi be a cári rendszer hiányos

felkészüléséből adódó réseket. A Februári Forradalom után kereskedelmi és ipari államtitkár. A cári rendszerben üldözték forradalmi tevékenysége miatt; Október után háromszor is letartóztatták (1917-ben, 18-ban és 22-ben); 1920-tól a bányamérnöki főiskola professzora s az Áll. Tervhivatal konzultánsa. (Részletesebben róla a III. rész 10. fejezetében.)

Ezt a Palcsinszkijt szemelték ki hát az új grandiózus per fővádlottjául. Meglehetős könnyelműség volt azonban Krilenkótól a mérnökvilágba; számára vadidegen területre lépni, mert nemcsak az anyag ellenállását nem ismerte, de a lelkek esetleges ellenállásáról sem volt halvány segédfogalma sem; pedig már tízéves világraszóló ügyészi pálya állt mögötte. Krilenko választása tévesnek bizonyult Palcsinszkij minden fogást kiállt, amit csak tudott az OGPU, nem adta meg magát és meghalt anélkül, hogy bármi szemetet aláárt volna. N. K. von Meck és A. F. Velicsko vele együtt szenvedték el a kínokat, s nyilván nem törtek meg ők sem. Azt még nem tudjuk, hogy a kínzásokba haltak-e bele vagy agyonlőtték-e őket; mindenesetre megmutatták, hogy LEHET ellenállni; MEG LEHET ÁLLNI a próbát, mardosó vádat hagytak ezzel örökségül minden későbbi nagy per vádlottjának.

Vereségét palástolva Jagoda az OGPU 1929. május 24-i szűkszavú jelentésében közölte, hogy ezt a három férfit súlyos kártevő tevékenység miatt agyonlőtték, másokat pedig, akiket név szerint meg sem említenek, szabadságvesztésre ítéltek.[267]

De mennyi időt vesztegettek el hiába! – majdnem egy egész évet! Hány éjszakán át vallattak eredmény nélkül! Mennyi vallatói fantázia ment kárba! Krilenko kezdhetett mindent elölről, kereshette azt a bizonyos pompás, erős egyéniséget, aki ugyanakkor nagyon gyenge s tetszés szerint hajlítható is. De olyan keveset értett ahhoz az átkozott mérnökfajtához, hogy még egy esztendő ráment a sikertelen próbákra. 1929 nyarán Hrennyikovval vesződött, de Hrennyikov is meghalt, nem volt hajlandó az aljas szerepre. Az öreg Fedotovot megtörték, de az túl öreg volt, ráadásul textiles, nem kiaknázható iparag. Elveszett hát még egy év! Az ország várta azt a mindent felölelő kártevő-pert, várta Sztálin elvtárs, de Krilenko csak nem tudott vele zöldágra vergődni.[268] Csak 1930 nyarán bukkant rá valaki Ramzinra, a Hőtechnikai Intézet igazgatójára, és javasolta őt. Letartóztatták, s három hónap alatt előkészítettek, begyakoroltak egy nagyszabású színjátékot, mely igazságszolgáltatásunk igazi csúcsteljesítménye s elérhetetlen eszmény a világ jogi intézményei számára:

l) *az Iparpárt-per* (1930. november 25 – december 7.); a Legf. Bíróság Spec. Testülete, ugyancsak Visinszkij, Antonov-Szaratovszkij s kedvencünk: Krilenko.

Ezúttal nem merültek fel „technikai nehézségek”, melyek akadályoznának bennünket abban, hogy az olvasó elé rakjuk a teljes per gyorsírásos anyagát: itt az írás, olvassátok![269]

A külföldi újságírók jelenlétének sincs semmi akadálya.

Nagyszerű koncepció: az ország egész ipara ott ül a vádlottak padján, minden iparág, minden tervező szerv. (Csak a rendezői szem látja a réseket: a bányaipar és a vasutak távollétét.) Másrészt takarékosság a felhasznált anyagban: csak nyolc vádlott (okultak a Sahti-per hibáiból!)

Dekát hogyan képviselheti nyolc ember az egész ipart – kiált fel az olvasó. – Pedig még sok is ez nekünk! Csak a textilipart, ezt a végtelenül fontos honvédelmi iparágat, képviseli három! – No, akkor biztosan a tanúk tömegeit vonultatták fel? – Nem bizony, csak hetet, s azok is a letartóztatott kártevőkből kerültek ki. – De tárgyi bizonyítékok csak vannak, méghozzá özönével? Rajzok, tervek, utasítások, kivonatok, indokolások, feljelentések, személyes naplók? – Egyetlen egy sincs. Ahogy mondom: EGY HITVÁNY CÉDULA SINCS! – Dehát micsoda mulasztás ez a GPU részéről? Annyi embert letartóztatott, s egy hitvány papírt sem kaparintott meg? „Volt papír elég”, de „mind megsemmisítették”, mert „nincs hely az iratok tárolására”. A tárgyaláson csak néhány újságcikkre hivatkoznak – emigráns és hazai újságok közleményeire. – No, de hogy boldogul akkor a vád képviselője!? – Ugyan, kérem! Hiszen őt Nyikolaj Vasziljevics Krilenkónak hívják! Nem ez az első pere! Aztán meg „minden körülmények között mégiscsak a vádlott beismerése a legjobb bizonyíték”.[270]

De micsoda beismerés! Nemcsak amolyan kényszeredett, hanem szívből jövő; hatalmas monológokban tör fel a lelkekből a megbánás; nincs más vágyuk, csak beszélni, beszélni, magyarázni, ostorozni magukat. Fedotov apónak (66 éves) felajánlják, hogy üljön le, elég lesz már, – nem, ő megköti magát, egyre magyaráz; egyre fejteget! Öt egymást követő ülésen még csak kérdéseket sem kell feltenni: a vádlottak beszélnek, beszélnek, magyaráznak, újból szót kérnek, hogy hozzátegyenek valamit, amiről megfeledkeztek. Minden kérdés nélkül ás logikus rendben adják elő mindazt, amire csak szüksége van a vád képviselőjének. Ramzin a világosság kedvéért még tömör összefoglalásokat is fűz bő lére eresztett okfejtéseihez, mintha nehézfejű diákokkal lenne dolga. Legjobban az

aggasztja a vádlottakat, hogy valami esetleg homályos maradt, valaki nem lelepleződött le, valakinek a nevét nem említették, valakinek kártevői szándékát nem domborították ki eléggé. Aztán micsoda nevezetekkel tisztelik meg magukat! „Osztályellenség vagyok”, „Megvásároltak”, „a mi burzsoá ideológiánk”. Az ügyész kérdi: „Az ön hibája volt ez?” – „Az én hibám és bűnöm” – feleli Csarnovszkij. Krilenkónak egyszerűen nincs munkája teázik és kekszet majszol mind az öt ülésen, vagy amit éppen elébe tesznek.

De nem viselik meg a vádlottakat ezek a nagy érzelmi kilengések? Hangszalagfelvételeink nincsenek, de rendelkezésünkre áll Ocep ügyvéd jellemzése: „Tárgyilagos, hűvös és szakszerűen nyugodt hangon folyik a szó a vádlottak szájából”. No, de ilyet! – ekkora, ilyen szenvedélyes közlési vágy és – tárgyilagosság? hűvösség? Ráadásul nyilván olyan bágyatagon dünnyögték el sima megbánó szövegüket, hogy Visinszkij többször is kéri: beszéljenek hangosabban, érthetőbben, mert semmit sem lehet hallani.

A per harmóniáját a védelem egy cseppet sem bontja meg: minden javaslattal egyetért, amivel csak előáll az ügyész; korszakalkotónak nevezi a vádbeszédet, saját érveit pedig, melyeket „jobb meggyőződése ellenére” hozott fel, szegényeseknek; mert „a szovjet védő mindenekelőtt szovjet polgár”, s „őt is, mint a dolgozó tömegeket, felháborodás tölti el” védencei bűnei hallatára.[271] A bizonyítási eljárás során a védelem néhány bátortalan, szerény kérdést kockáztat meg, de azonnal visszavonulót fúj, ha Visinszkij közbeszól. A két ártalmatlan textiles kivételével tulajdonképpen nem is védik a vádlottakat az ügyvédek, nem vitatkoznak a vétség mibenlétéről, sem a bűncselekmény minősítéséről, csak azt pendítik meg, hogy „nem kerülhetnék-e el mégis valahogy a golyót a vádlottak? Miből van nagyobb hasznunk, bíró elvtársak, a hullájukból vagy a munkájukból?”

Dehát mik is a bűnei ezeknek a burzsoá mérnököknek, hogy mindenki az orrát fogja tőlük? A következők: Tervbe vették a fejlődés ütemének csökkentését (például a termelékenység évi növelését mindössze 20-22 százalékra tervezték, pedig a dolgozók készek 40-50 százalékra is). Lassították a fűtőanyag kitermelés ütemét az egyes bányavidékeken. Nem fejlesztették elég gyorsan a Kuznyeck-medencét. Elméleti-gazdasági viták ürügyén (hogy a Dnyepr-erőműből lássák-e el energiával a Don-medencét? Hogy építsenek-e magasfeszültség vezetéket Moszkva és a Don-medence között?) halogatták a döntést fontos problémákban. (A mérnökök csak vitáznak, a munka meg áll!) Elodázták a tervek elbírálását (azaz nem

döntöttek egy pillanat alatt). Szovjetellenes vonalat képvisellek az anyagellenállásról szóló híradásaikban. Elavult felszerelést állítottak be. Befagyasztották a tőkét, drága és hosszadalmas építkezésekbe ölték. Szükségtelen (!) karbantartási munkálatokat írtak elő. Rosszul gazdálkodtak a fémmel (tökéletlenül szortírozták a vasat). Megbontották az egyensúlyt az, egyes üzemrészlegek között, a nyersanyag és annak feldolgozási lehetősége közt (főleg a textilgyárban: két-három gyárral többet építettek, mint amennyi kellett a gyapottermés feldolgozásához). Ide-oda táncoltak a maximalista és a minimalista tervek közt. S ugyancsak abban a szerencsétlen textiliparban olyan *iramban* fejlesztettek, hogy az már kimeríti a kártevés fogalmát. Végül az öregágyú: diverzióra készültek az energiatermelés és ellátás terén (de soha sehol sem követtek el diverziót!) Kártevő tevékenységük tehát nem törés-zúzásban, rongálásban nyilvánult meg, hanem a tervezés és a kivitelezés síkján történt, s az volt a célja, hogy a 30-as években általános krízist, gazdasági bénulást idézzen elő. Hogy mégsem így történt, az kizárólag a tömegek ipari-pénzügyi ellenterveinek köszönhető (a normák megduplázásának!)

– Ühüm-ühüm… – akar valamit mondani a szkeptikus olvasó.

– Hogyan? Ez önnek kevés? De ha minden pontot elismételünk s ötször vagy akár nyolcszor is elkérődzzük ott a törvényszéken, akkor talán csak nem kevés?

– Hm-ühüm… – a 60-as évek olvasójának megvan a maga véleménye: De hátha éppen azok a bizonyos ipari-pénzügyi ellentervek okoztak minden bajt? Persze, hogy megbomlik az egyensúly, ha akármelyik szakgyűlés, az Áll. Tervhivatal megkérdezése nélkül, tetszése szerint felboríthatja.

Haj, keserű az ügyész kenyere! Miért kellett úgy dönteni, hogy szóról-szóra közzéteszik az egészet? Persze, mérnökök is olvassák majd. Most aztán edd meg, amit főztél! Krilenko nagy bátran nekiveselkedik mérnöki problémák aprólékos megvitatásának, szakmai jellegű kérdéseket tesz fel! Terjedelmes újságok belső oldalait és betétlapjait töltik meg technikai finomságokat tárgyaló apró betűs szöveggel, arra számítva, hogy abba minden olvasó belebódul, nem lesz annyi estéje és szabad napja, hogy az egészet elolvassa, csak a bekezdések végére biggyesztett refrént veszi majd észre: „ártottak, kárt okoztak, ártottak!”

De mi lesz, ha mégis elolvassa? Amúgy alaposan, sorról-sorra?

Akkor a meglehetősen bárgyún és esetlenül megfogalmazott meakulpázás tömény unalmán keresztül meglátja, hogy a lubjankai szörny

olyasmibe harapott, ami nem neki való falat. Meglátja, mint röppen ki a durvaszövésű hálóból a XX. századi szárnyas gondolat. A foglyok olyanok, amilyenek: megkötözöttek, megalázottak, megtörtek; de a gondolat kiröppen! A vádlottak még rémült, nehezen forgó nyelvükkel is mindent névén tudnak nevezni, mindent el tudnak mondani.

Először is, hogy milyen feltételek között kellett dolgozniuk. Kalinnyikov: „Nálunk a bizalmatlanság légköre veszi körül a technikust”. Laricsev: „Akarjuk vagy nem akarjuk, azt a 42 millió tonna nyersolajat ki kell termelnünk (így jött felülről az ukáz)…; pedig 42 millió tonna nyersolajat semmi körülmények között nem lehet kitermelni”.[272]

Mérnökeink e boldogtalan nemzedékének munkája állandóan két képtelenség malomköve közt őrlődött. A Hőtechnikai Kutatóintézet azzal büszkélkedett, hogy sikerült jelentékenyen növelnie a fűtőanyag-kihasználás hatásfokát; ebből kiindulva az előzetes tervek készítői a csökkentett szükségletre állították. be a szénkitermelést. TEHÁT KÁRTEVŐK, mert csökkentik fűtőanyag-készleteinket. – A szállítóforgalmi terv előirányozta az automatikus kapcsolású vasúti kocsik bevezetését – itt is KÁRTEVÉSI SZÁNDÉK lappang: a tőke befagyasztásának kísérlete. (Az automatikus kapcsolás általános bevezetésé ugyanis hosszabb időt kíván; előnyei is csak hosszú távon érezhetők, nekünk azonban „add, uramisten, de mindjárt!”) – Az egy vágányú vasutak hatékonyabb kihasználása végett elhatározták, hogy nagyobb mozdonyokat és vagonokat vezetnek be. Ezt, ugye, modernizálásnak hívják? NEM, kérem, ez KÁRTEVÉS, mert a hídvázak és a vágányok megerősítésére kell vesztegetni a pénzt! – Abból a józan gazdasági megfontolásból kiindulva, hogy Amerikában olcsó a tőke és drága a munkaerő, nálunk pedig éppen megfordítva; tehát mi nem majmolhatjuk az amerikaiakat, Fedotov arra a következtetésre jutott, hogy nem érdemes most drága amerikai futószalag-berendezéseket vásárolnunk, előnyösebb, ha a következő tíz évre kevésbé tökéletes, ám jóval olcsóbb angol gépeket vásárolunk, s ezek mellé több munkást álutunk be; tíz év múlva így is, úgy is ki kell cserélni a gépeket, akármilyen jók is, és akkor majd vehetünk drágábbakat. KÁRTEVÉS! A gazdaságosságra hivatkozva akarja megakadályozni, hogy a szovjet ipar elsőrendű képekkel dolgozhasson. – Az újépítésű gyárakhoz vasbetont használtak építőanyagul beton helyett, arra hivatkozva, hogy száz éven belül meg fognak térülni magasabb építési költségek. KÁRTEVÉS! A tőke

befagyasztása! Eltemetik a vasat, pedig abból úgyis kevés van. (Talán bizony fogcsináltatásra kellene tartogatni?)

Fedotov a vádlottak padján hajlandó elismerni: Persze, ha minden garast a fogunkhoz verünk, akkor kártevésnek számít minden befektetés. De mint az angol tartja: nem vagyunk olyan gazdagok, hogy olcsó árút vásároljunk!

Gyengéden próbálja kioktatni a nehézfejű ügyészt:

– Minden teoretikus megfontolás olyan normákhoz vezet, amelyek végső soron károsaknak minősíthetők (azoknak is fogják minősíteni őket!)… [273]

Kifejezheti-e magát világosabban egy ijedt vádlott?… Az, ami a mi szemünkben teória, az a ti szemetekben kártevés! Mert ti csak a mai nappal törődtök, nem a holnap számára terveztek…

Azt is igyekszik megvilágítani az öreg Fedotov, hogy vész oda száz- meg százezer rubel, sőt milliók amiatt, hogy oly eszeveszetten siettetik az ötéves tervet. A gyapotot például nem szortírozzák a termelőhelyeken, hogy minden gyárnak azt a fajtát küldenék, mely megfelel a céljainak, hanem azonmód elküldik, ahogy betakarították.

Ilyesmire azonban nincs füle az ügyésznek! Egy tuskó nyakasságával tér vissza újra meg újra, a per folyamán tízszer is, ahhoz a pofonegyszerű, de annál hatásosabb kérdéshez, hogy miért építettek „gyárpalotákat” magas emeletekkel, széles folyosókkal s túl hatékony szellőztető berendezéssel? Ez már csak nyilvánvaló KÁRTEVÉS? A tőke ily nagyméretű befagyasztása, ilyen soha meg nem térülő beruházások? A burzsoá kártevők azt vetik ellen, hogy a Munkaügyi Népbiztosság is hozzájárult, hogy friss levegőt biztosítsanak a munkásoknak a proletáriátus hazájában. (Tehát a Munkaügyi Népbiztosságban is kártevők ülnek, jegyezzük csak fel!); az orvosok kilencméteres emeleteket javasoltak, Fedotov leszállította hat méterre. – De miért nem ötre?? Tessék, itt a *kártevés!* (De ha négy és félre szállította volna le, az megint csak arcátlan kártevésnek minősült volna: a kapitalista gyár rémálomba illő feltételéi közt akarta volna tartani a szabad szovjet munkásokat.) Többször is mondják Krilenkónak, hogy az, amiről itt huzakodnak, csak három százalékát teszi ki a gyárépület és a berendezés összköltségének, de hiába: az egyre csak azokon a túl magas emeleteken lovagol. S azon, hogy miért állítottak be olyan erős ventillátorokat. – Nos, a nyár legforróbb napjaira kalkulálták a szellőztetést! – De miért éppen a legforróbbakra? Csak hadd izzadtak volna egy kicsit a munkások a kánikulában!

Ami pedig az egyensúlynak azt a bizonyos megbontását illeti, „ez a tények egyenes következménye; nem kell ahhoz feltételezni semmiféle „mérnök-centrumot”, elég volt ahhoz a tökkelütött szervezés!” (Csarnovszkij.)[274] És nincs ahhoz szükség külön ártó tevékenységre sem, … pontosan elég a *kötelező* tevékenységek végrehajtása ahhoz, hogy odajussunk, ahol vagyunk. (Ugyanő.)[275] Nem is fejezhetné ki magát világosabban. Pedig hosszú hónapok vannak mögötte, melyeket a Lubjankában töltött, most pedig a vádlottak padján ül. Elég végrehajtani a *kötelező* (azaz a tökkelütött felsőbbség által előirt) tevékenységeket, s magától is dugába dől ez az esztelen terv. – Íme, ilyen az ő kártevésük: „Lehetőségünk volt, mondjuk, ezer tonna kitermelésére, de háromezret *írtak elő* (az ostoba tervben), – ezért aztán mi még csak meg sem kíséreltük, hogy elérjük azt a mennyiséget”.

Ennyi mindent kikövetkeztethetünk a per közzétett anyagából! Az olvasó bizonyára el fogja ismerni, hogy – egy azokban az években készült, hivatalos, többször is átnézett és retusált gyorsírásos jegyzetről lévén szó – ez nem is kevés!

Krilenko sokszor túlságosan is fárasztja színészeit; ezek lankadtan mondják a szöveget, azt a szemetet, amelyet egyre verklizni kényszerülnek; szégyellik magukat a szerző helyett is, de muszáj játszani azért a nyomorult életért.

Krilenko: – Elismeri?

Fedotov: – Elismerem…, bár általánosságban véve nem gondolnám…[276]

Krilenko: – Így van?

Fedotov: – Az igazat megvallva… egyes részleteiben… hogy úgy mondjam, általában… igen.[277]

A mérnökök számára (azok számára, akik még szabadok, akiket nem tartóztattak le, s akiknek az egész mérnöki kár törvényszéki legyalázása után most frissen munkához kellene látniuk) – nincs kiút! Minden rossz: rossz az *igen* és rossz a *nem*, rossz az *előre* és rossz a *hátra*. Ha megnyomják a tempót: ártó szándékú sietség, ha nem sietnek: ártó szándékú tempófékezés. Ha óvatosan fejlesztik az iparágat: szándékos időhúzás, szabotázs, ha pedig belemennek a hóbortos bakugrásokba: kártékony egyensúly megbontás. Karbantartás, javítás, tőkegyűjtés: a tőke befagyasztása; a munka folytatása a felszerelés elkopásáig: diverzió! (Mindezt persze a saját szájukból fogja kihúzni a vizsgálóbíró, olyan

eszközökkel, mint az ébrentartás, a szigorított – tessék kézzelfogható példákat felhozni: hol és hogyan űzték kártevő üzelmeiket?)

– Konkrét példát mondjon! Említsen eseteket, amikor kártevést űzött! – nógatja őket türelmetlenül Krilenko.

(Kaptok, kaptok majd ilyen konkrét példákat! Majd megírja nemsokára valaki az évek *technikai történetét* is! Ad az majd nektek példákat, méghozzá példátlan példákat! Méltó kritikát gyakorol majd négy év alatt teljesített ötéves tervetek nyavalyatörős rángásai felett! Megtudjuk majd, mennyi nemzeti vagyont s energiát tékozoltatok el hiába! Megtudjuk majd, hogy dobtátok szemétkosárba a legjobb tervezeteket, csak a legsilányabbakat valósítottátok meg, azokat is a lehető legügyetlenebbül. De származhat-e abból valami jó, ha hőzöngő kultúr-forradalmárok egzecírozzák a legkiválóbb mérnököket? Forrófejű dilettánsok, akik csak még jobban meghülyítik az amúgy is kerge vezetőket?)

Bizony-bizony… Nem tanácsos belemenni a részletekbe! Minél részletesebben megvizsgáljuk a vádlottak cselekedeteit, annál nehezebb lesz agyonlövetni őket.

No, de tessék csak várni, ez még nem minden! Az igazi főbenjáró bűnök még csak ezután jönnek! Figyeljenek csak, kérem, ezek megértéséhez nincs szükség szakmai előképzettségre: Az iparpárt 1. intervenció előkészítésén dolgozott, 2. pénzt kapott az imperialistáktól, 3. kémkedéssel foglalkozott, 4. kormányt akart alakítani, már a tárcákat is elosztotta.

Nna, kérem! Most aztán be van tömve minden száj. Minden akadékoskodónak a torkára forrt a szó. Nem hallatszik más, csak a tüntetők lábdobogása és üvöltözése kívül az ablakok alatt: *„Halál rájuk, halál, halál!”*

No, de mégis: nem lehetne kicsit részletezni? – Minek kellenek maguknak a részletek”… Különben jó, legyen, attól csak még szörnyűbb lesi a vád: Az egészet a francia vezérkar irányította. A franciáknak ugyanis nincs elég bajuk, ott nincsenek pártharcok s egyéb nehézségek, csak füttyenteni kell nekik, máris masíroznak az intervenciós hadosztályok! Először 1928-ban állapodtak meg, de végülis nem jutottak közös nevezőre s megszakadtak a tárgyalások. Akkor 1930-ra halasztották, de ezúttal sem született megegyezés. Végül 1931-re. Tulajdonképpen Franciaország maga nem is vakart hadba lépni; csak lekanyarított volna magának (szervezői részesedésképpen) egy darabot a Dnyepr jobb partján elterülő Ukrajnából. Harcolni Anglia sem szándékozott, de megígérte, hogy ijesztésképpen

kifuttatja flottáját a Fekete- és a Balti tengerre. (Fizetségül a kaukázusi olajat kapja.) S hogy kik fognak végül is harcolni? Hát, zömben majd az a százezer emigráns, akik ugyan már rég szétszéledtek a szélrózsa minden irányában, de egy füttyszóra újra egybesereglenek.

Azonkívül Lengyelország is fegyvert ragad (s ezért Ukrajna másik fele jár neki), továbbá Románia (igazán félelmetes ellenfél; mindenki emlékszik ragyogó fegyvertényeire az első világháborúból), továbbá Lett- és Észtország (ezek a kis országok készséggel csapják sutba fiatal államberendezésük gondjait s tömegeket küldenek majd csatázni). De ezek még csak előkészületek, a legrettenetesebb majd a *végső csapás* lesz. – Hogy-hogy? Már az is ki van tervelve? – De mennyire! Besszarábiából indul ki s a Dnyepr jobb partjára *támaszkodva, egyenesen neki Moszkvának!* [278]. S ebben a sorsdöntő pillanatban minden vasútvonalon… – robbantani fognak?? – Nem, hanem *forgalmi dugókat* teremtenek! Azonkívül a villanytelepeken az iparpárt kicsavarja a *dugókat*, az egész Unió sötétbe borul, minden gép megáll, még a szövőgépek is! Kitör az általános *diverzió!* (Vádlottak; figyelem! A diverzió mikéntjét majd csak a zárt tárgyaláson részletezzék! Üzemeket, helyneveket ne említsenek! Senkit se nevezzenek meg, se külföldi, se honi személyt!) Többek között a textiliparra is halálos csapást mérnek majd. Ugyanakkor Belorussziában két-három textilgyárat építenek aljas hazaáruló céljaik elérésére: e gyárak szolgálnak majd *támaszpontokul az intervenciós csapatoknak!*[279]. A textilgyárakkal a kezükben az intervenciós seregek feltartóztathatatlanul törnek Moszkva felé. S ezt is micsoda ravaszul előkészítették! Le akarták csapolni (jó, hogy nem értek rá!) a Kubany árterületeit, a Poleszje-mocsarakat s az Ilmeny-tó körüli mocsarat (Visinszkij tiltja ugyan a helynevek említését, de az egyik tanú kikottyantja) – így nyitják meg az intervenciósok számára a legrövidebb utakat, hogy lovaikkal együtt száraz lábbal érjék el Moszkvát. (Azért volt hát olyan nehéz a tatároknak! Azért nem találta meg Moszkvát Napóleon, mert útjában voltak a Poleszje- s az Ilmeny-mocsarak! Csapoljuk hát le őket; máris megfosztottuk a fővárost minden védelmétől!) Ráadásul fűrésztelepeknek álcázott hangárokat is építettek (a helyet nem mondjuk meg, titok!), hogy ne álljanak kint az esőben az intervenciós repülőgépek, fedél alá lehessen gurítani őket. Továbbá (nem mondjuk meg, hol) *szálláshelyeket is építettek* az intervenciósoknak! (S az eddigi háborúkban hol kvártélyozták el szegény otthontalan megszállókat?…) A föntiekre vonatkozó utasításokat pedig két titokzatos úriember, K. és R. közvetítették

a vádlottaknak (neveket semmi körülmények közt ne említsenek! Azt se mondják meg, milyen állam ügynökei voltak!)[280] Az utóbbi időben pedig „a Vörös Hadsereg egyes csapategységeinél is áruló tevékenység előkészítésén” kezdtek fáradozni (fegyvernem, csapategység neve ne említessék! Nevek ne említessenek!). Ebből ugyan semmi nem lett, valamint az a szándékuk is megmaradt szándéknak, hogy a hadsereg valamelyik központi szervénél sejtet alakítsanak a finánctőke képviselőiből és a fehér hadsereg volt tisztjeiből. (Ohó, fehér hadsereg?! Tessék feljegyezni, letartóztatásokat eszközölni!) Sejtek szervezését tervezték továbbá szovjetellenes beállítottságú diákok soraiban is… (Diákok? – feljegyezni, letartóztatni!)

(Különben csak lassan a testtel! A dolgozók még el találnak szontyolodni, hagy mindennek vége, a szovjethatalom beadja a kulcsot. Ezért sietnek magyarázkodni: sokat akartak, de keveset tettek ezek az iparpártosok! Egyetlen iparág sem szenvedett jelentősebb károkat!)

Na és az intervencióból miért nem lett semmi? Ennek számos bonyolult oka van. Egyszer Poincarét nem választották meg Franciaországban, másszor az orosz iparmágnások vélekedtek úgy, hogy a bolsevikok még nem restaurálták eléggé az ő régi vállalataikat: hadd dolgozzanak még egy kicsit a bolsevikok! Továbbá Lengyelországgal és Romániával sem sikerült az egyezség.

Jó-jó, nem volt ugyan intervenció, de annál inkább volt iparpárt! Halljátok a lábdobogást? Halljátok a dolgozó tömegek zúgását: HALÁL RÁJUK, HALÁL, HALÁL! Ott masíroznak azok, „akiknek háború esetén életükkel, nélkülözéssel és szenvedéssel kell lakolniuk ezeknek a személyeknek a tetteiért!”[281]

(Milyen jól belelátott a jövőbe! Igen, ezek a hiszékeny tüntetők életükkel, nélkülözéssel és szenvedéssel lakolnak majd 1941-ben EZEKNEK A SZEMÉLYEKNEK a tetteiért! De kire mutat az ön ujja, ügyész? Rossz irányba mutat az ön ujja!)

És hogy miért „párt” ez az Iparpárt? Miért nem „a mérnökök és technikusok centruma”? Már annyira hozzászoktunk a *„centrumokhoz”!*

Igen, eredetileg *centrum* volt: De aztán úgy döntöttek, hogy párttá szervezik. Úgy valahogy szolidabb. Még a tárcákat is egyszerűbb lesz majd elosztani a jövendő kormányban. Így lehet „mozgósítani a mérnök- és technikustömegeket a hatalomért vívandó harcra”. S kikkel vetélkednek majd? Hát a többi párttal. Mindenekelőtt a Dolgozó Parasztok Pártjával,

mely már kétszázezer tagot számlál. De a mensevik párttal is. No, és a *Centrum?* Az említett három párt csúcsszerve lett volna az *Egyesült Centrum*. Ha le nem sújtott volna a GPU ökle. – De jó, hogy szétzúztak bennünket – örvendeznek a vádlottak.

(Sztálinnak is hízik a mája, hogy egy csapással három *pártot* zúzott szét! Három *centrumot* csapni az eddigiekhez igazán nem nagy valami!)

De ahol párt van, ott központi bizottság is van. Igaz, hogy sohasem volt pártgyűlés, sohasem írtak ki választásokat. Az ült be a vezetőségbe, aki akart, összevissza öt tagból állt a vezetőség, egymásnak adogatták át a helyüket. Az elnökség is sorban ment, mint a falusi bíróság. A vezetőség sem szokott ülésezni (ilyesmire egyik vádlott sem emlékszik, csak Ramzin, ő meg azt is meg tudja mondani, mikor!), a helyi szervezetek sem tartottak gyűléseket. Ez a párt úgy látszik, krónikus emberhiányban szenvedett… Csarnovszkij: „Formálisan tulajdonképpen meg sem alakult az Iparpárt". Hány tagja volt? Laricsev: „Hozzávetőleges számot is nehéz mondani, a pontos létszámot senki sem tudja". S miben állt kártevő tevékenységük? Hogyan továbbították az utasításokat? Hát, csak úgy, ha valaki találkozott valakivel a vállalatnál, szóban adta át neki. Az illető ezután a legjobb belátása szerint űzhette ártó tevékenységét (Ramzin, mint aki biztos a dolgában, kétezerre becsüli a tagok számát. Kétezret mond, ötezret ültetnek le. A Szovjetunióban, a töményszék adata szerint, 30-40 ezer mérnök van. Vagyis minden hetediket fogják letartóztatni, így ijesztenek rá a többi hatra.) – Milyen volt a kapcsolatuk a Dolgozó Parasztok Pártjával? – Az Áll. Tervhivatalban vagy a Földművelésügyben szoktak találkozni, és „szisztematikus akciókat készítettek elé a vidéki kommunisták ellen."

Hol is láttunk mi már ilyet!? – Igen, igen, az Aidában! Kikísérik a hadbevonuló Radameszt, harsog a zenekar, ott áll nyolc harcos, sisakosan-lándzsásan, kétezer pedig rá van festve a háttérben lévő kulisszákra.

Ilyen volt az Iparpárt.

De semmi baj, azért megy a darab! (Manapság nem is hinné az ember, micsoda félelmetes, tragikus színezete volt akkoriban az egésznek.) A hatást ismétlésekkel fokozzák: némely, epizódot másodszor, harmadszor is eljátszatnak. Ezáltal megsokszorozódnak a rémlátomások. Hogy pedig valami fűszere is legyen a lapos előadásnak, a vádlottak egyszer-egyszer „kifelejtenek" valami krajcáros semmiséget, „megpróbálnak kibújni" – ám olyankor „keresztkérdésekkel szorítják sarokba őket" – máris nagyobb a feszültség, mint a moszkvai Művész Színházban.

Csakhogy Krilenko túllőtt a célon. Azt gondolta nagy ravaszul, hogy más oldalról is kizsigereli ő ezt az Iparpártot: rámutat a vádlottak társadalmi hátterére. S minthogy itt már az osztályösztön kalauzolja az embert s nem engedi tévutakra az analízist, Krilenko merészen eltért a Sztanyiszlavszkij-féle módszertől: nem osztotta ki a szerepeket, teret engedett az improvizálásnak: hadd meséljen ki-ki a maga életéről, arról; hogyan viszonyult a forradalomhoz, hogy kötött ki a kártevésnél.

Ám ez a meggondolatlan betoldás, ez az „humaine” kompozíció lerombolta mind az öt felvonásnak a hatását.

Először is megrökönyödve halljuk, hogy a burzsoá intelligenciának ezek a korifeusai mind a nyolcan szegény családból származnak. Az egyiknek paraszt volt az apja, a másiké kishivatalnok hosszú éveken át, a harmadiké kisiparos, a negyediké falusi tanító, az ötödiké házaló-kereskedő. Mind a nyolcan összekuporgatott pénzen tanultak, s bizony már 12, 13, 14-évesen maguk keresték meg a tandíjukat. Az egyik óraadásból élt, a másik mozdonyt fűtött. S csodák csodája: senki sem zárta el előlük a művelődés útját! Valamennyien annak rendje s módja szerint elvégezték a reálgimnáziumot, majd a technikumot, jónevű, tekintélyes professzorok lettek (De hogy lehet ez? Hiszen nekünk azt mondták, hogy a cárizmus alatt kizárólag a földesurak s a nagytőkések gyerekei…? Csak nincs valami zavar a naptárak körül?)

Ma, a szovjet érában, annál nehezebb helyzetben vannak a mérnökök: szinte lehetetlenné van téve számukra, hogy gyermekeiket magasabb képzésben részesítsék (mert most az értelmiség gyermekei a társadalom páriái, bizony!). S a bíróság ezt még csak kétségbe sem vonja! Krilenko sem vitatja! (Maguk a vádlottak buzgón magyarázkodnak, hogy ez természetesen eltörpül a hatalmas társadalmi vívmányok mellett.)

Kicsit kezdünk már különbséget tenni az egyes vádlottak között (eddig nagyon is egy kaptafára szabták mondandóikat). Az a vonal, mely a korosztályokat elválasztja, egyben a tisztességesség határvonala is köztük. A hatvanasok vagy idősebbek minden megnyilatkozásukkal szimpátiát keltenek bennünk, De a 43 éves Ramzin és Laricsev, a 39 éves Ocskin (ez jelentette fel a Glavtop-Tüzépet 1921-ben) hetykén, gátlás nélkül lépnek fel, tőlük származnak az Iparpártra s az intervencióra vonatkozó terhelő tanúvallomások. Ramzin már fiatalon nagymenő, igazi konjunktúra-lovag, akivel az egész mérnöki karból senki sem fogott volna kezet – de ő ezt is kibírta! A tárgyaláson félszóból is elérti, mire akar kilyukadni Krilenko, s

csinos körítésben tálalja, amit kívánnak tőle. Tulajdonképpen Ramzin emlékezetére épül minden vád. Annyira magabiztos és rámenős, hogy valóban folytathatott volna Párizsban (persze a GPU megbízásából) tárgyalásokat az intervencióról mint teljhatalmú megbízott. Ocskin is „nagymenő” volt: már 29 éves korában „a Munka- és Honvédelem Tanácsa, valamint a Népbiztosok Tanácsa korlátlan bizalmát élvezte”.

Ezt nem lehet elmondani a 82 éves Csarnovszkij professzorról. Névtelen diákok hecckampányt folytattak ellene a faliújságon; 23 éves professzorsága után a diákgyűlés megidézte, hogy „adjon számot munkájáról”. (Nem ment el.)

Kalinnyikov professzor pedig 1921-ben nyilvánosan hadat üzent a szovjethatalomnak! – Professzor-sztrájk formájában! A Moszkvai Technikum már a sztolipini reakció alatt egyetemi autonómiát vívott ki magának (a hivatalok betöltése, a rektorválasztás stb. terén). A Technikum tantestülete 1921-ben újra Kalinnyikovot választotta meg rektornak, a Népbiztosok Tanácsa azonban nem tartotta kívánatosnak, s a maga emberét nevezte ki. Erre a professzorok, a diákság támogatásával, sztrájkba léptek (akkor még nem voltak igazi proletár-diákok) – s Kalinnyikov egy éven át rektorkodott a szovjet hatóságok akarata ellenére. (Azt az autonómiát csak 1922-ben lőtték ki, bizonyára nem kevés letartóztatás árán.)

A 88 éves Fedotov már tizenegy éve mérnök volt akkor, amikor a Szoc. dem. Munkáspárt megalakult. Nincs olyan szövő-fonógyár Oroszországban, amelyben ő ne dolgozott volna (mennyire utálják az ilyen embereket! Mennyire igyekeznek megszabadulni tőlük, minél gyorsabban!) 1905-ben leköszönt a Morozov-művek igazgatóságáról, lemondott magas fizetéséről, jobbnak találta elmenni a „vörös temetésre”, lépdelni a kozákoktól megölt munkások koporsói mögött. Ma beteg ember, rosszul lát, este ki sem tud menni az utcára, még színházba sem járhat.

Ilyenek készítettek elő intervenciót? akartak előidézni gazdasági összeomlást?

Csarnovszkijnak egyetlen szabad estéje sem volt évekig, annyira lefoglalta a tanítás és a kutatómunka: új tudományágak (termelésszervezés, racionalizálás) alapjainak a lerakása. Gyermekkoromból jól emlékszem, milyenek voltak azokban az években a mérnök-professzorok: estéiket a záróvizsgás-tervező-szakos és aspiráns diákságnak szentelték, este tizenegy előtt családjuk még csak nem is látta őket. Hisz az ötéves terv indulásakor

csupán 30.000 volt belőlük az egész országban, szakadatlanul a vártán kellett állniuk

S még hogy ők spekuláltak krízisre! Még hogy ők kémkedtek dugpénzért!

Volt egy becsületes mondata Ramzinnak a per folyamán: „A kártevés merőben összeférhetetlen a mérnökség *lelkialkatával*”.

Krilenko az egész per alatt alázatos mentegetődzésre kényszeríti a vádlottakat, hogy ők „képzetlenek”, „analfabéták” a politika terén. A politika ugyanis sokkal nehezebb, magasabb tudomány, mint holmi fémfeldolgozás vagy turbinaszerkesztés! – ebben nem segít neked sem természetes eszed, sem tanulmányaid! Feleljenek, kérem, milyen érzelmekkel fogadták az Októberi Forradalmat? – Kételyekkel. – (Úgy, *szóval* ellenségesen, mindjárt kezdetben. Miért? Miért? Miért?

Krilenko a maga teoretikus tételeivel nyaggatja őket, de a szerepen kívüli; egyszerű emberi szavakból kibontakozik előttünk az igazság lényege, hogy *mi is történt tulajdonképpen*, hogy miből fújták fel ezt a hólyagot.

Az első, amit a mérnökök az októberi forradalomban láttak, az általános felfordulás volt. (S három éven át nem is volt egyéb, csak felfordulás.) Látták továbbá a legtermészetesebb szabadságjogok elvételét. (S ezek a jogok sohasem tértek többé vissza.) *Hogy is ne áhítoztak volna* demokratikus köztársaságra?! Mérnök létükre hogy is fogadhatták volna el a *munkások diktatúráját* – azokét, akik az ipari termelésben alárendeltjeik voltak, a kisképzettségűekét, akik a termelésnek sem fizikai, sem gazdasági törvényeit nem látták összefüggéseikben, de most elfoglalták a vezető posztokat s dirigálni akarták a *mérnököket*? Már hogyne tartanák természetesebbnek a mérnökök az olyan társadalmi berendezést, amelyben a kormányzat képes a társadalmi tevékenységek közös összehangolására? (És, ha eltekintünk a társadalom *erkölcsi* vezetésétől, vajon nem e felé tendál ma az egész szociális kibernetika? Nem kelevények-e a társadalom nyakán a hivatásos politikusok, akik nem hagyják, hogy szabadon forgassa a fejét s mozgassa karjait?) S miért ne legyenek a mérnököknek politikai nézeteik? Hisz a politika még csak nem is tudomány, hanem empirikus terület, amely nem írható le semmiféle matematikai készülékkel, ráadásul az emberi önzésnek, vak szenvedélyeknek van alávetve? (Csarnovszkij nyíltan vallja a törvény előtt is: „a politikának bizonyos fokig mégiscsak a technika vívmányaihoz kell Igazodnia!”)

A hadikommunizmus eszeveszett túlzásai csak undort kelthettek a mérnökökben, egy mérnök nem képes részt vállalni őrültségekben, ezért is tétlenkedik a legtöbb 1920 előtt, bár szinte barlangkori nyomorban tengődnek. A NEP bevezetésével a mérnökök készséggel láttak munkához: a NEP-ben annak a jelét látták, hogy a rendszer észre tér. A feltételek azonban, sajnos, nem a régiek: nemcsak hogy társadalmilag gyanús rétegnek tekintik a mérnököket, akiknek gyermekeik taníttatásához sincs joguk, nemcsak hogy aránytalanul rosszabbul fizetik őket, mint a termelési folyamatban való szerepük alapján megilletné őket, hanem ugyanakkor, mikor sikereket és fegyelmet követelnek tőlük a termelésben, megfosztják őket a fegyelmezés jogától. Ma bármelyik munkás nemcsak hogy megtagadhatja a mérnök utasításainak végrehajtását, hanem büntetlenül sértegetheti, akár meg is ütheti a mérnököt, s mint az uralkodó osztály képviselőjének, *mindig* a munkásnak van ilyen esetekben igaza.

Krilenko ellenvetése: – Emlékszik az Oldenborger-perre? (Értsd: hát nem megvédtük őt is?)

Fedotov: – Igen. Életét kellett áldoznia, hogy felhívja a figyelmet a mérnökök helyzetére.

Krilenko (csalódottan): – No, nem egészen úgy áll a dolog.

Fedotov: – Ő meghalt, de nem ő az egyetlen. Ő önként ment a halálba, de sokat úgy gyilkoltak meg.[282]

Krilenko hallgat. Szóval igaz. (Tessék csak még egyszer fellapozni az Oldenborger-pert, átélni a hajszát, ezzel a záradékkal megtoldva: „sokat meggyilkoltak”!

A mérnök bűnös, mielőtt még bármit is elkövetett volna! Ha pedig csakugyan vétett, hisz ő is ember, akkor széttépik, hacsak kartársai nem fedezik. Becsülik *ezek* valamire az őszinteséget?… Ezért aztán néha hazudni kényszerülnek a mérnökök a pártvezetőségnek, nem?

A mérnökség tekintélyének és becsületének védelmében valóban kénytelenek összefogni és fedezni egymást – mindnyájukat veszély zengegeti. De ehhez az összefogáshoz nem kell semmiféle pártgyűlés, nem kellenek tagsági igazolványok. Ahogy az általában okos és logikus gondolkodású emberek közt lenni szokott, ez a kölcsönös megértés pár csendes, alkalmilag elejtett szó alapján is létrejöhet, nincs szükség szavazásra. *Csak korlátolt elmék szorulnak rá forradalmakra és pártirányításra.* (Ezt persze hiábavaló erőfeszítés volna magyarázni Sztálinnak, a nyomozóknak s a többinek – ilyen emberi szolidaritás kívül

esik tapasztalati körükön, ilyesmire az egész párttörténetben nincs példa!) Az orosz mérnökök közt azonban már régi dolog ez a kölcsönös megértés a kiskirályoknak ebben a nagy, barbár birodalmában; ki is állta már jó néhány évtized erőpróbáját, – de most, hogy az új rezsim felfigyelt rá, azonmód nyugtalankodni kezdett miatta.

Az 1927-es év beköszöntésével mintha csak elfújták volna a NEP-korszak józanságát – úgy látszik, az egész NEP nem volt egyéb cinikus csalásnál. Egymás után dobjak be a képtelennél képtelenebb terveket, holmi „ugrásszerű iparosításról”, s ennek megfelelő feladatokat rónak ki a mérnökökre. Mit tehet ilyen körülmények közt a kollektív mérnöki józanság, a Tervhivatalban és Népgazdaság Legf. Tanácsában ülő mérnökvezetőség? Belemenjen az esztelenségekbe? Félreálljon? Nekik semmibe sem kerülne az együttműködés, a papirosnak ugyan mindegy, milyen számot írnak rá – „társainknak azonban, akiknek a gyakorlati végrehajtás a dolguk, lehetetlen lesz teljesíteni az ilyen erejüket meghaladó utasát – sokat”. Megpróbálják tehát mérsékelni a valóságtól elrugaszkodott terveket, szelektálni őket s a legvadabbakat teljesen kiselejtezni. Speciális mérnöki tervhivatalra van szükség, hogy korrigálja a vezetők ostobaságait. S ami a legkomikusabb a dologban, *azokna*k is ez az érdekük, ez válik az egész ipar, az egész nemzet javára, mert agy folyamatosan közömbösíteni lehet a téves döntéseket, fel lehet szedni a földről az elkótyavetyélt, elszemetelt milliókat. Míg körülöttük mindenki a *mennyiségről*, tervről s revideált tervről hőzöng, ők a *minőségért*, mely a technika lelke, szállnak síkra, s ebben a szellemben nevelik a diákokat is.

Íme ez hát az igazság vékony, finom szövete, ez az, ami *valóban volt*.

De ennek 1930-ban hangosan kifejezést adni, egyenlő volt az agyonlövetéssel. Másrészt túl kevés volt; nem volt elég látványos ahhoz, hogy fel lehessen korbácsolni vele a tömeg dühét.

Ezért kellett tehát otromba kártevéssé, intervencióvá átmázolni a mérnökség hallgatólagos, az egész ország javát szolgáló szolidaritását.

Így dereng fel előttünk, mint valami vízió, ama betoldott jelenetben a légies és gyakorlatban használhatatlan igazság. Eresztékeiben lazul meg a rendezőé munka. Fedotov kezdi elszólni magát: nyolchónapos fogságának álmatlan (!) éjszakáiról kotyog, meg valami GPU főnökről, aki nemrég *kezet szorított vele* (? szóval megegyezést kötöttek: ha ti eljátsszátok a szerepeteket; a GPU is teljesíti ígéretét?) De még a tanúk is, bár az ő szerepük nem olyan jelentős, kezdenek elhajlani a szövegtől.

Krilenko: – Ön részt vett a csoport összejövetelein?

Kirpotyenko tanú: – Két-három ízben, amikor az intervenciót vitatták meg.

No, ez éppen kapóra jön. *Krilenko* a kezét dörzsöli: – Folytassa!

Kirpotyenko (hosszú hallgatás után): – *Ezen kívül semmiről sem tudok.*

Krilenko unszolja, emlékezteti.

Kirpotyenko (bambán): – Az intervención kívül semmiről sincs tudomásom.[283]

Mikor pedig Kuprianovval szembesítik, már a tények sem akarnak összepasszolni. Krilenko begerjed s ráordít a nehézfejű vádlottakra:

No, majd akkor teszünk róla, hogy egyöntetűek legyenek a válaszok.[284]

A felvonásközi szünetben a kulisszák mögött aztán újra kerékvágásba zökkentik a színtársulatot. A vádlottak újra zsinórvégen vannak s ki-ki várja a megrántást. Krilenko pedig egyszerre rántja meg mind a nyolcat: azok az emigráns iparbárók egy cikket publikáltak, mely szerint ők sem Ramzinnal, sem Laricsevvel nem tárgyaltak, s hogy ők nem tudnak semmiféle iparpártról, a vádlottakból pedig bizonyára kínzással csikarták ki a beismerést. Mit szólnak önök ehhez?

Úristen! Hogy fel vannak háborodva a vádlottak! Sorukra sem várva türelmetlenül követelik, hogy véleményt mondhassanak. Hová tűnt az az enervált egykedvűség, mellyel több napon át csak szégyent hoztak maguk és kartársaik fejére? Elemi erővel tör ki haragjuk azok ellen az emigránsok ellen. Versengve indítványozzák, hogy tegyenek közzé nyilatkozatot az újságokban, a vádlottak akarják írásban adni, milyen *jó véleményük van a GPU módszereiről!* (Hát nem kolosszális?) Ramzin: „Hogy nem vetettek alá bennünket kínvallatásnak és nem bántalmaztak, annak a legkézzelfoghatóbb bizonyítéka az, hogy most itt vagyunk!” (No, de ugyan mire jó a kínvallatás, ha utána nem lehet bíróság elé állítani a vádlottakat?) Fedotov: Csak *javamra szolgált az, hogy bebörtönöztek*, s ezt a többiek is elmondhatják velem együtt… Őszintén szólva *jobban* érzem magam a börtönben, mint szabadlábon”. Ocskin: – Én is, én is!

Krilenko és Visinszkij nagylelkűen elengedik azt a kollektív nyilatkozatot. De megírták volna! Aláírták volna!

S ha még ezek után is volna valaki, akiben makacsul fészkelne a gyanú, Krilenko elvtárs így részelteti őt logikája tündökléséből: „Hacsak egy pillanatra is feltételezzük, hogy ezek az emberek itt nem az igazat mondják,

akkor *miért éppen őket tartóztattuk le; s miért kezdtek egyszerre vallani?* [285]

Derék argumentum! – ezer évig sem jöttek rá a vád képviselői: maga a letartóztatás ténye bizonyítja a vádlott bűnösségét! Ha ártatlanok a vádlottak, akkor minek tartóztatták le őket? Ha pedig egyszer letartóztatták őket, akkor nyilván bűnösek!

De tényleg: MIÉRT IS KEZDTEK VALLANI?

„A kínvallatás kérdését nyugodtan elvethetjük!… De tegyük fel a kérdést pszichológiai alapon: miért tesznek beismerő vallomást? De, kérdem én, *mi egyebet tehettek volna?*”[286]

Nagyon igaz! Nagyon pszichologikus! Ti, akik ültetek már annál az intézménynél, feleljetek: *mi egyebet lehetett volna tenni?…*

(Ivanov-Razumnyik írja, [287] hogy 1938-ban Krilenkóval közös cellában ült a Butirkában, s Krilenko helye a priccsek alatt volt. Élénken el tudom képzelni – magam is csúszkáltam ott –: olyan alacsonyak ott a priccsek, hogy csak hasmánt lehet alájuk kúszni a sáros kőpadlón, az újonc azonban sehogy sem akar ebbe beletanulni az első időkben és megpróbál négykézláb bemászni. A fejét még csak aládugja, de feltornyosodó hátulja kívül reked. Gondolom, a főügyész elvtársnak különösen nehezére esett az alkalmazkodás és egyelőre meg nem csappant hátsófele még sokáig előmeredezett a szovjet igazságszolgáltatás nagyobb dicsőségére. Vagyok olyan gyarló, hogy kárörömmel képzeljem magam elé ezt a kívül rekedt tomport, s míg itt ezeknek a pereknek hosszadalmas leírásával bajlódom, ez a látvány valami vigaszfélével tölt el.)

Azonfelül, ha ez igaz volna (mármint a kínvallatás), – fejtegeti tovább a főügyész – akkor is rejtély maradna, mi késztette őket arra, hogy valamennyien ilyen egyhangúan, eltérés és ellentmondás nélkül, szinte kórusban valljanak… *Hol* érhettek volna el ilyen gigantikus harmóniát? – hisz nem érintkezhettek egymással a vizsgálati fogság idején!

(Pár oldallal odébb majd elmeséli nekünk egy életben maradt tanú, hogy *hol…*)

Most pedig ne én az olvasónak, hanem az olvasó magyarázza meg nekem, mi is olt hát az a híres rejtély, „a harmincas évek moszkvai pereinek rejtélye” (először az Iparpárt váltott ki általános csodálkozást, később ugyanaz a talányosság lengte körül a pártkorifeusok pereit)?

Hisz nem állították törvény elé mind a kétezret, aki ebbe az ügybe bele volt keverve, még két-háromszázat sem, mindössze nyolc embert. S egy

nyolcszemélyes kórus dirigálása mégsem olyan elképzelhetetlenül nehéz! VÁLOGATNI pedig ezrekből válogathatott Krilenko, s két egész éve volt rá. Palcsinszkijt nem tudták betörni – tehát agyonlőtték (s halála után őt tették meg az „Iparpárt vezérének”, így is emlegetik őt a tanúvallomások, bár egy szó nem sok, de annyit sem hagyott hátra). Ezután Hrennyikovból akarták kiverni, amire szükségük volt, de Hrennyikov sem engedett. Az újságban egy apró betűs, lapalji hír jelentette: „Hrennyikov meghalt a vizsgálati fogságban”, írjátok csak apró betűvel a hülyéknek, tudjuk, amit tudunk és ki is írjuk emeletes betűkkel, hogy HALÁLRA KÍNOZTUK A VIZSGÁLAT ALATT! (Halála után belőle is az „iparpárt vezére” lett. De adat, vallomás tőle sem jutott egy nyúlfarknyi sem a közös kórus számára. Mert NEM ADOTT EGYET SEM!) No, de végre megvan a nagy lelet: Ramzin! Micsoda energia, micsoda vasmarok! S mindenre kész, csak *élni* hagyják! Micsoda talentum! Úgyszólván a per előestéjén, nyár végén tartóztatták le, s ő nemcsak hogy bele tudta élni magát a szerepbe, hanem mintha ő maga írta volna a darabot, oly átfogó képe volt az óriási szövevényes anyagról; az utolsó pontig beszámolt mindenről, minden nevet, minden terhelő adatot kiszolgáltatott. Helyenként olyan dagályos, akár egy „érdemes művész”: „Az Iparpárt tevékenysége olyannyira szerteágazó, hogy lehetetlen teljes részletességében bemutatni egy tizenegy napos per folyamára”. (Tehát: kutassatok, kutassatok csak tovább!) „Az a szilárd meggyőződésem, hogy egy bizonyos szovjetellenes réteg *még ezek után is visszamaradt* a mérnöktársadalomban”. (Nosza hát, fogjatok el, szedjetek össze még többet!) Aztán milyen találékony! Tudja, hogy itt *rejtély* van, a rejtélynek pedig művészi magyarázat jár. S bár oly érzéketlen, mint egy darab fa, egyszerre felfedezi magában „az orosz bűnt, amelyből csak az egész nép előtt vezekelve lehet megtisztulni”.[288]

Így hát Krilenko és a GPU feladatának minden nehézsége kizárólag abból származott, hogy melléfoghattak a megfelelő személy kiválasztásában. A kockázat azonban nem volt nagy: a vizsgálat selejtjét mindig bele lehetett hányni a sírba. Aki pedig átesik a szitán is, a rostán is, azt gyógykezelik, kihizlalják s úgy léptetik fel a perben.

Mi hát akkor a rejtély? Hogyan *dolgozzák meg* őket? Nagyon egyszerűen, így: élni akarnak? (ha nem önmagukért, akkor a gyermekeikért, az unokáikért?) Azzal legyenek tisztában, hogy semmibe sem kerül agyonlőnünk magukat, még a GPU udvarából sem kell kimennünk. (S ez kétségtelenül így is van. Aki pedig ezek után sem fogja fel, azt egy kis

lubjankai porhanyító kurzusra lehet küldeni.) De maguknak is, nekünk is több hasznunk lesz belőle, ha hajlandók fellépni egy kis színjátékban, melynek szövegét mint szakemberek maguk fogják megírni, mi ügyészek pedig betanuljuk és igyekszünk eszünkben fartani a szakkifejezéseket. (Krilenko néha hibát ejt a tárgyaláson és összetéveszti az allegóriát a filagóriával.) Ezt a szerepet talán kínosnak és szégyenletesnek érzik, de mindenért meg kell szenvedni! Mert az *élet* mindennél drágább! – De mi a garancia, hogy utána nem lőnek agyon bennünket? – Ugyan, mi okunk volna bosszút állni magukon? Maguk kitűnő szakemberek, nem bűnösök, mi megbecsüljük önöket. Aztán láthatják, hogy elég sok „kártevő"-pert lefolytattunk már, s mindig életben hagytuk azokat, akik jól viselték magukat. (Így lesz a korábbi per alkalmazkodó vádlottjainak megkímélése a következő per sikerének fontos előfeltételévé. Kézről-kézre adják egymásnak ezt a reményt a vádlottak, egészen Kamenyevig és Zinovjevig.) Azonban feltételeinket az utolsó pontig teljesíteniük kell. Kell, hogy ez a per a szocialista társadalom javát szolgálja.

És a vádlottak teljesítik is az összes feltételeket…

Aljas kártevésnek minősítik a mérnökség szellemi ellenállásának finom szövetét, hogy az utolsó szellemi szegénylegény számára is érthető legyen. (De még nem szórtak üvegport a dolgozók tányérjába – ehhez a nagy ötlethez majd csak később fog eljutni az ügyészség.)

Nem szabad hiányoznia az ideológiai motivációnak sem. Mikor kártevő üzelmeikbe fogtak, való igaz, hogy azt ellenséges ideológiából tették; most azonban töredelmes vallomásaiknak egészen más ideológiai háttere van: beleszerelmesedtek (ott a börtönben) a harmadik évében járó Ötéves Terv vörösen izzó vasérc-ábrázatába! Az utolsó szó jogán kegyelmet kérnek ugyan, de nem ezt tartják a legfontosabbnak. (Fedotov: „Számunkra nincs bocsánat! A vádlónak igaza van!") E furcsa vádlottak most, a halál küszöbén úgy érzik, hogy kötelességük meggyőzni az orosz népet s az egész világot a szovjet kormány hibáztathatatlanságáról s messzetekintő bölcsességéről. Különösen Ramzin dicsőíti „a proletártömegek és vezetőik forradalmi tudatosságát", méllyel „képesek voltak összehasonlíthatatlanul helyesebb utakat kijelölni a gazdaságpolitikának", mint a tudósok s okosabban szabták meg a népgazdaság fejlesztésének ütemét. Most már „megértem, hogy rohamos haladásra, *ugrásszerű fejlesztésre* van szükség, [289] hogy rajtaütéssel kell bevenni…" stb., stb. Laricsev: „A kapitalista világ túlélte önmagát, nem múlhatja felül a Szovjetuniót". Kalinnyikov: „A

proletariátus diktatúrája elkerülhetetlen szükségszerűség". „A nép érdekei egyetlen céltudatos egészet alkotnak a szovjethatalom érdekeivel". Éppen ezért csak helyeselni lehet a falupolitikában követett pártvonalat, a kulákság megsemmisítését". Mindenről van idejük véleményt alkotni, míg kivégzésükre várnak… De még ilyen jóslatok is feltörnek a bűnbánó értelmiségiek gégéjéből: „A társadalom fejlődése során az individuális élet egyre szűkebb területre szorul… A kollektív akarat megvalósulása a lehető legmagasabb formája a létezésnek".[290]

Így hát – hála a nyolcasfogat erőfeszítéseinek – ez a per tökéletesen eléri létrehozói célkitűzéseit:

1. Az országban található hiányosságokat: az éhezést, fázást, ruhahiányt, fejetlenséget-és nyilvánvaló baklövéseket – mind a kártevő mérnökök rovására lehet írni;
2. A nép megrémül, hogy újabb intervenció fenyeget, s minden áldozatra kész lesz;
3. A külföld, Nyugat baloldali körei felfigyelnek kormányaik fondorlataira;
4. A mérnökszolidaritás összeomlik, az egész értelmiség megijed és elszigetelődik. S hogy ne maradjon semmi kétség, Ramzin még egyszer kifejezetten aláhúzza a pernek ezt a célját:

„Szeretném, ha a jelen Iparpárt-per eredményeképpen *egyszer s mindenkorra keresztet vethetnénk az értelmiség sötét és szégyenletes múltjára"*.[291]

Erre céloz Laricsev is: „*Szét kell verni* ezt a kasztot… Nincs és ne is legyen többé mérnökszolidaritás!"[292]

Ocskin pedig: „Az értelmiség csak valami pempő, ahogy az államügyész kifejezte, nincs gerince, maga az abszolút gerinctelenség… Micsoda mérhetetlen magasságban van ettől a proletariátus ösztönössége"![293]

Ugyan, miért is lőnék agyon ezeket a stréberekét?…

Így írták évtizedről-évtizedre értelmiségünk történetét: az 1920-ban rájuk olvasott anatémától (ugye, emlékszik az olvasó: „Nem agya, hanem ganaja a nemzetnek"; „a fekete generálisok szövetségese", „az imperialisták bérence") addig az anatémáig, amelyet 1930-ban mondtak ki rá.

Csodálkozhatunk-e ezek után, hogy az „értelmiség" szóhoz nálunk becsmérlő jelentés tapadt?

Lám, így kell kirakatpereket lebonyolítani. A fáradhatatlanul kutat(sztálini elme végre-valahára megvalósította az eszményt. (Megirigyli majd sikereit a kétbalkezes Hitler és Göbbels, de szégyenben maradnak s leég a Reichstag-juk…)

A magas színvonal immár eléretett, a darabot évekig műsoron lehet tartani, akár minden szezonban fel lehet újítani – a Főrendező intenciói szerint. A Nagy Férfiú pudig úgy találta helyesnek, hogy már három hónap múlva megtartsák a következő előadást. Kicsit sietni kell majd a próbákkal, de annyi baj legyen! Lássátok s halljátok! Kizárólag színházunkban! Ősbemutató!

m) *A mensevikek Össz-szövetségi Irodájának pere* (1931. márc. 1-9.) A Legfelsőbb Bíróság Spec. Testülete, elnök (miért, miért nem) Svernyik, egyébként mindenki a helyén: Antonov-Szaratovszkij, Krilenko és asszisztense: Roginszkij. A rendezőség biztos a dolgában: nem technikusok, hanem pártemberek a vádlottak, ismert terület, ezért tizennégyet léptetnek fel.

Simán is folyt minden, szinte bődületesen simán.

Én 12 éves voltam akkor, s már három éve figyelmesen el szoktam olvasni minden politikai cikket a terjedelmes *Ivesztyijá*ból. Sorról-sorra elolvastam e két per gyorsírt anyagát is. Gyermekszívem már az Iparpárt-pert határozottan szószátyárnak, hazugnak és mesterkéltnek érezte, de abban legalább a háttér volt grandiózus: világméretű intervenció! az egész ipar megbénítása! osztozkodás miniszteri tárcákon! – A mensevikek perében is ki voltak aggatva ezek a dekorációk, de már színehagyottan lógtak; a színészek hervadtan mondták a szöveget, a darab ásítóan unalmas volt, lehangolóan tehetségtelen kópia. (Vajon még Sztálin rinocéroszbőre is megérezte ezt? Másképp hogy magyarázzuk, hogy elvetette a „Dolgozó Parasztok Pártja” ötletét s ezután évekig nem rendeztek kirakatpert?)

Unalmas volna megint a gyorsírt jegyzetekhez fűzni észrevételeinket. Rendelkezésünkre áll azonban a per egyik fő vádlottjának, Mihail Petrovics Jakubovicsnak újabb keletű tanúsága, rehabilitációs kérvénye pedig, a koholt vádak részletezésével együtt, csak nemrégiben látott napvilágot üdvözítőnkön, a Szamizdaton keresztül, úgy hogy ma már mindenki elolvashatja, mi is történt valójában.[294] Elbeszélése tárgyi adalékokat szolgáltat a 30-as évek moszkvai pereinek egész soráról.

Hogy jött hát létre ez a sohasem létezett „Össz-szövetségi Iroda”? A GPU-nak a következő feladatot adták: bizonyítsa be, hogy a mensevikek

ellenforradalmi szándékkal ügyesen befurakodnak az állami kulcspozíciókba. A valóság nem felelt meg ennek a feltevésnek, a mensevikek ugyanis egyáltalán semmi pozíciót sem töltöttek be. Következésképpen a perben nem is szerepeltettek valódi mensevikeket. (Azt mondják, V. K. Ikov valóban tagja volt a mensevikek moszkvai illegális irodájának, mely álmos tétlenségben élte napjait – a perben azonban ez szóba sem került, ő csak másodrendű vádlott volt és megúszta nyolc évvel.) A GPU sémája szerint a Népgazdaság Tanácsa két taggal képviseltette magát, ugyancsak két-két taggal szerepelt a Kereskedelmi Népbiztosság és az Állami Bank, egy-egy taggal a Központi Szövetség és a Tervhivatal. (Micsoda lehangoló fantáziátlanság! A „Taktikai Centrumnak" is ezt mondták tollba 1920-ban.: kettő az Újjászületés-szövetségtől, kettő a Társadalmi Tényezők Tanácsától, kettő a…). Olyanokat tartóztattak le tehát, akik hivatásuknál fogva beleillettek ebbe a sémába. De hogy valóban mensevikek voltak-e, erre nézve csak a puszta szóbeszédre hagyatkoztak. Soknak semmi köze sem volt a mensevikekhez, de rájuk parancsoltak: tessék felcsapni menseviknek! Hogy valójában milyen politikai nézeteket vallanak a vádlottak, az a GPU-t a legkevésbé sem érdekelte. A vádlottak még csak nem is ismerték egymást valamennyien. Tanukul is onnan szedtek állítólagos mensevikeket, ahol éppen hozzáfértek.[295] (A per után a tanuk is megkaptak börtönéveiket annak rendje és módja szerint.) A tanúk között Ramzin is fellépett szolgálatkész bőbeszédűséggel. A GPU azonban az elsőrendű vádlottba, Vlagyimir Gusztavovics Gromanba helyezte bizalmát (hogy *segít* majd megkomponálni ezt az *ügyet*, s ennek fejében megkegyelmeznek neki), továbbá Petunyin ügyészbe. (Beszámolómban Jakubovicsra támaszkodom.)

Most pedig Jakubovicsot mutatjuk be. A forradalmaskodást olyan korán kezdte, hogy még a gimnáziumot sem ért rá elvégezni. Már 1917 márciusában a küldöttek tanácsának elnöke volt Szmolenszkben. A meggyőződés ereje (mely szünet nélkül sarkantyúzta s hol ide, hol oda vitte) magával ragadó, kitűnő szónokká tette. A Nyugati Front gyűlésén meggondolatlanul a *nép ellenségéinek* nevezte azokat az újságírókat, akik a háború folytatására buzdítottak – s ezt 1917 áprilisában: Kicsibe múlt, hogy le nem rángatták az emelvényről. Bocsánatot kért, de beszéde folytatásában ügy rátalált a helyes vágányra s úgy magával ragadta hallgatóságát, hogy a végén újra a nép ellenségeinek titulálta őket, de ezúttal tapsvihar kíséretében. Be is választották abba a küldöttségbe, melyet a pétervári

Tanácsba delegáltak. Alighogy odaért, rögtön bevették a pétervári Tanács Hadibizottmányába – könnyen ment az ilyesmi abban az időben – beleszólása volt a katonai biztosok kinevezésébe, [296] végül maga is felcsapott katonai biztosnak a Délnyugati Fronton s Vinnyicában személyesen tartóztatta le Gyenyikint (a Kornyilov-lázadás után); igen sajnálta (még a per folyatván is), hogy nem lőtte agyon azonnal.

A nyílt-tekintetű, mindig őszinte, örökké – helyes vagy helytelen – eszméi bűvöletében élő Jakubovics a fiatalok közé számított a mensevik pártban – de hiszen fiatal is volt. Fiatalsága ellenére szenvedélyes hévvel javasolt tervet terv után a pártvezetőségnek, például 1917 tavaszán azt, hagy alakítsanak szoc. dem. kormányt, 1919-ben azt, hagy a mensevikek csatlakozzanak a Kominternhez (Dan és a többiek meglehetős lekezeléssel szokták visszautasítani J. elképzeléseit). 1917 júliusában nagyon fájlalta és végzetes hibának tartotta, hogy a szocialista pétervári Tanács helyeselte az Ideiglenes Kormány mozgósítási rendeletét a többi szocialista elvtárssal szemben, még ha azok fogtak is fegyvert először. Alig zajlott le az októberi fordulat, Jakubovics máris azzal a javaslattal állt alti, hogy pártja egy emberként álljon a bolsevikok mellé, s részvételével, közreműködésével támogassa a bolsevikoktól alapított új rendszert. Végül is Martov kiátkozta őt, s 1920-ban végleg elhagyta a mensevikek táborát, miután belátta, hogy képtelen a bolsevikok útjára téríteni őket.

Azért számolok be minderről olyan részletesen, hogy mindenki előtt tisztán álljon: Jakubovics nem mensevik, hanem bolsevik volt az egész forradalom alatt, méghozzá a legőszintébben s a legönzetlenebbül. 1920-ban pedig a Szmolenszki Kormányzóságban volt begyűjtési népbiztos (csak maga volt nem-bolsevik), az Élelmezési Népbiztosság véleménye szerint a legkiválóbb. (Azt állítja, hogy büntetőosztag nélkül végezte munkáját; no, sem tudom; a tárgyaláson említette, hogy záró-őrséget szokott felállítani). A 20-as években ő volt a Kereskedelmi újság szerkesztője, azonkívül egyéb fontos posztokat is betöltött. Így hát amikor 1930-ban a GPU terve szerint éppen ilyen „befurakodott” mensevikeket kellett összeszedni, őt is letartóztatták.

S ki más idézte őt akkor kihallgatásra, mint Krilenko; aki az olvasó már tudja – harmonikus vizsgálatot szokott *szervezni* az előzetes nyomozás káoszából! S kiderül, hogy nagyon jól ismerik ők egymást, mert ugyanazokban az években (az első perek szüneteiben) Krilenko ugyancsak

a Szmolenszki Kormányzóságba szokott leruccanni, hogy lendületet adjon, a begyűjtésnek. Krilenko tehát így szólt kollégájához:

– Mihail Petrovics, megmondom őszintén, én kommunistának tartom önt. (Ez igen felvillanyozta, egészen helyrepofozta Jakubovicsot.) *Nem kételkedem az ön ártatlanságában. De most mindkettőnk pártkötelessége, hogy sikerre vigyük ezt a pert.* (Krilenko Sztálin parancsa szerint jár el, Jakubovics pedig úgy repes az eszméért, mint a tüzes paripa, mely maga siet beledugni a fejét a kantárba.) Kérem, hogy minden lehetséges módon segítsen, járjon a vizsgálat kezére. S ha a tárgyaláson váratlan nehézségek merülnének fel, a legválságosabb percben arra fogom kérni az elnököt, hogy önnek adja a szót.

!!!

S Jakubovics mindent megígér. Úgy ígéri, mint aki tudja a kötelességét. Hogyisne, mikor a szovjethatalom még sohasem bízta meg ilyen felelősségteljes feladattal!

Nem is kellett volna Jakubovicshoz egy ujjai sem hozzányúlni a vizsgálat sorára. De ez túlságosan is finom lett volna a GPU ízlésének. Mint mindenki, Jakubovics is a nyomozó henteslegények kezébe került, akik végigpróbálták rajta az egész *skálát* – a fagyasztó szigorítottat, a hermetikus kőcellát, a nemi szervek ütlegelését. Úgy megkínozták, hogy Jakubovics és ügytársa, Abram Ginzburg kétségbeesésükben felvágták az ereiket. Felgyógyulásuk után többé nem kínozták, jobban mondva nem verték őket, *csak* éppen aludni nem hagyták őket két hétig. („Aludni minden áron! – mondta Jakubovics – nekem már nem számít sem lelkiismeret sem becsület.") Következtek a szembesítések a többiekkel, akik már beadták a derekukat, azok is csak azt hajtogatják, hogy „valljon", hogy beszéljen össze minden zöldséget. Még maga a vallató (Alexej Alexejevics Naszedkin) is így beszél hozzá: „Tudom, hogy nem így volt. De ha egyszer ezt követelik tőlünk!"

Mikor egyszer a vizsgáló elé idézték, Jakubovics egy agyongyötört foglyot talált ott. A vizsgáló nevetve mondta neki: „Mojszej Iszajevics Teitelbaum arra kéri önt, hogy vegye fel őt szovjetellenes szervezetébe. Beszélgessenek egymással egészen fesztelenül, én addig kimegyek." S kiment. Teitelbaum valóban könyörögni kezdett: „Jakubovics elvtárs! Kérem, vegyen fel engem a mensevikek (Össz-szövetségi Irodájába! Azzal vádolnak, hogy „külföldi cégek megvásároltak", agyonlövéssel fenyegetnek. De inkább ellenforradalmárként haljak meg, mint közönséges

bűntényesként!” (Valószínűbb azonban, hogy kegyelmet ígértek neki mint ellenforradalmárnak. Nem is csalódott, gyerekbüntetést kapott, öt évet.) Akkora volt a GPU hiánya mensevikekben, hogy önkéntes alapon verbuválták a vádlottakat!… (Fontos szerep is várt ám Teitelbaumra! Ő lesz az összekötő a külföldi mensevikek és a Második Internacionálé felé! De az egyezséget becsülettel állják: öt év, semmi több!) Jakubovics a vizsgálóbíró áldásával *felvette* Teitelbaumot az Össz-szövetségi Irodába.

Néhány nappal a per előtt a rangidős vizsgálóbíró, Dmitrij Matvejevics Dmitrijev dolgozószobájában össze is hívták a mensevikek Össz-szövetségi Irodájának *első, alakuló gyűlését*, hogy mindent meghányjanak-vessenek s hogy ki-ki jól beleélhesse magát a szerepébe. Nos hát, így ülésezett az „Iparpárt” Központi Bizottsága is! Ez az a hely, ahol a vádlottak *találkozhattak*, – ami akkorra fejtörést okozott Krilenkónak.) De annyi tücsköt-bogarat összehordtak, hogy bele sem fért a fejükbe; a gyűlés résztvevői képtelenek voltak tájékozódni s egy próba alatt betanulni a szerepüket; ezért másodszor is össze kellett jönniük.

Milyen érzelmekkel lépett a bíróság elé Jakubovics? Vajon nem fordult-e meg a fejében, hogy világraszóló botrányt rendez az elszenvedett gyötrelmekéit, azért a tömény hazugságért, amellyel mellbe vágták? Igenám, de:

1) ezzel hátbatámadta volna a Szovjethatalmat! Megtagadta volna egész életcélját, mindent, ami éltette, azt az utat, melyet maga tört magának a mensevizmus tévelygéseiből a bolsevizmus igazságaihoz;

2) egy ilyen botrány után nem hagynák csak úgy meghalni, nem lőnék agyon egyszerűen, hanem újból megkínoznák, már csak bosszúból is, őrületbe kergetnék; pedig teste máris agyon van gyötörve. Miből merítsen erkölcsi erőt az új megkínoztatáshoz, honnan vegye hozzá a férfibátorságot?

(Szóról-szóra, ahogy feltörtek a lelkéből, idézem itt szenvedélyes érveit – a legritkább esetben kapunk ilyen „posthumus” felvilágosításokat valakitől, aki kirakatperben szerepelt vádlottként. Úgy érzem, pontosan ugyanezekkel az okokkal magyarázhatta volna Buharin vagy Rikov is azt a talányos meghunyászkodást, amit a törvényszék előtt mutatott: ugyanaz a nyíltság, ugyanaz a párthűség, ugyanaz az emberi gyarlóság, a harchoz szükséges erkölcsi támpontnak ugyanaz a hiánya – s mindez azért; mert nem volt egyéni *világnézetük*.)

Így hát Jakubovics a per folyamán nemcsak hogy engedelmesen felkérődzte azt az egész émelyítő hazugságtömeget, amit csak összehordott Sztálinnak s pribékjeinek és az elkínzott vádlottaknak a fantáziája, hanem azt az ihletett szerepet is megjátszotta, amit Krilenkónak ígért.

A mensevikek ún. Külföldi Delegációja (mely nagyjából azonos volt Központi Vezetőségükkel) cikket tett közzé a *Vorwärts*ben, melyben minden közösséget megtagad a vádlottakkal. A pert szégyenletes kormédiának nevezik, mely provokátorok és szerencsétlen terrorizált vádlottak vallomásaira épül. Kijelentik továbbá, hogy a vádlottak túlnyomta többsége már több mint tíz éve kilépett a mensevik pártból és soha többé nem tért vissza annak soraiba. Az meg kész nevetség, hogy a perben akkora összegeket, annyi tömérdek pénzt emlegetnek, amennyivel sohasem rendelkezett a párt.

Krilenko pedig, elolvasván ezt a cikket, kérte Svernyik elnököt, hogy szólítsa fel nyilatkozatra a vádlottakat (most is egyszerre rántotta meg valamennyinek a zsinórját, akár a Iparpárt-perben). Fel is szólaltak sorjában és mind védelmükbe vették a GPU módszereit a mensevik Közp. Bizottsággal szemben…

Jut-e ma eszébe Jakubovicsnak, milyen volt ez az ő „válasza” s miket mondott az utolsó szó jogán? Hogy nemcsak azt mondta, amire Krilenkónak tett ígéretében kötelezte magát, hogy nemcsak úgy egyszerűen felszólalt, hanem úgy elragadta őt dühe és ékesszólása, mint a zuhatag a forgácsot? S kire haragudott? Ő, aki annyit szenvedett; aki már ereit is megnyitotta s nem is egyszer állt a halál küszöbén, nem az ügyészre, nem a GPU-ra öntötte ki jogos felháborodását, hanem a… Külföldi Delegációra! Ez aztán a lélektani pólus-eltolódás! *Azok* ott távul minden veszélytől, jólétben (no persze, a Lubjankához képest még a legnyomorúságosabb emigráció is jólét!) lelkiismeretlen önzésükben még csak nem is szánják őket kínszenvedéseik közepette? Hogy is tagadhatták meg őket ilyen arcátlanul s hagyhatták sorsukra a bajbajutottakat? (Derék egy válasz lett ebből, kezüket dörzsölték a per rendezői.)

Jakubovics még 1967-ben is csak a dühtől reszketve tud szólni a Külföldi Delegációról, annak csalárdságáról, mellyel megtagadta őket s elárulta a szocialista forradalmai; ugyanezt hányta pártja szemére már 1917-ben is.

Akkoriban még nem volt a kezemben a per gyorsírt anyaga, később, amikor hozzájutottam, elámultam: Jakubovicsot ezúttal cserben hagyta pompás emlékezete, mely különben minden apróságot, dátumot és nevet

megőrzött. Ugyanis azt vallotta a perben, hogy a Külföldi Delegáció a II. Internacionálé megbízásából *direktívákat adott neki kártevő-tevékenységre!* – most pedig nem emlékszik erre. A külföldön élő mensevikek nem *lelkiismeretlen önzésből* írták azt s cikket, igenis SAJNÁLTÁK a per szerencsétlen áldozatait, de rámutattak arra, hogy azok már rég nem mensevikek, aminthogy nem is voltak. Miért gyűlt hát Jakubovics oly őszinte s engesztelhetetlen haragra? Volt-e lehetőségük a külföldi mensevikeknek arra, hogy NE hagyják sorsukra a vádlottakat?

Szívesen öntjük ki haragunkat olyanokra, akik gyengébbek s még arra sincs lehetőségük, hogy védekezzenek. Az ember már csak ilyen. Még az érvek is, melyek igazunkat bizonyítják, oly készségesen ugornak szolgálatunkra!

Záróbeszédében Krilenko Jakubovicsot az ellenforradalmi eszme megszállottjának nevezte és halált kért a fejére.

Jakubovicsnak pedig nemcsak akkor buggyantak ki a könnyei hálás meghatódottságában, hanem később is, amíg az egyik lágerból s izolátorból a másikba vánszorgott, de még a mai napon is hálás Krilenkónak, hogy nem alázta, nem sértette meg, nem gúnyolta ki őt a vádlottak padján, hanem jó szívvel megszállottnak nevezte (igaz, hogy az ellenlétes eszme megszállottjának) s szökd, becsületes agyonlövést követelt neki, „mely véget vet minden kínjának. Végszavában maga Jakubovics is beleegyezett az ítéletbe: azok a bűntények, amelyeket beismertem (nagy jelentőséget tulajdonít ennek a szerencsés kifejezésnek, hogy „*amelyeket beismertem*” – akinek esze van – gondolta – megérti, hegy nem „*amelyeket elkövettem*”!) méltók a halálbüntetésre – nem is kérek kegyelmet! Nem kérem, hogy hagyják meg életemet! (Groman ott mellette a padon rémüldözött: „Magának elment az esze! Legyen tekintettel a társaira! Nincs joga így beszélni!”)

Hát nem talált kincs az ilyen vádlott az ügyész számára?

S szorulnak-e még további magyarázatra 1938-38 politikai perei?

Sztálin talán éppen ebből a perből vonta le azt a végkövetkeztetést, hogy akár legszájasabb ellenfeleit is lefegyverezheti, betörheti szereplőnek egy ilyen látványosságba.

*

Sajnáljon egy kicsit a nyájas olvasó! Eddig remegés nélkül futott a tollam, gondtalanul siklottunk, mert ez a tizenöt esztendő hol a törvényes

forradalmiság, hol a forradalmi törvényesség biztos védelme alatt folyt. Ettől kezdve azonban meggyűlik a bajunk, mert mint az olvasó bizonyára emlékszik s mint már százszor is a szánkba rágták, mindenekelőtt Hruscsov: „Körülbelül 1934-ben kezdődött a törvényesség lenini normáinak megsértése”.

Hogy bocsátkozzunk le már most a törvénytelenségnek ebbe a poklába? Hogy vergődjünk át ezen a keserves útszakaszon?

Egyébként a most következő pereken már rajta volt a világ szeme, közismert személyiségek voltak ugyanis a vádlottak. E pereket nem is takargatták a nyilvánosságtól, írtak róluk, magyarázták őket. S fogják is magyarázni őket még sokáig. Mi azonban csupán *rejtélyüket* szeretnénk röviden érinteni.

Anélkül, hogy különösebb fontosságot tulajdonítanánk neki, állapítsuk meg, hogy a kiadott gyorsíró-jegyzetek nem egyeznek mindenbeli a törvényszéken elhangzottakkal. Egy író, aki bebocsátást nyert a válogatott közönség soraiba, futólagos jegyzeteket készített, így jött rá ezekre az eltérésekre. Minden újságíró felfigyelt arra az intermezzóra is, amikor kénytelenek voltak szünetet tartani, hogy Kresztyinszkijt visszazökkentsék a feladott lecke kerékvágásába. (Én ezt így képzelem: a per előtt felvázolták a riadóztatás tervét; első rubrika: a vádlott neve, második rubrika: a szünet alatt alkalmazandó fogás arra az esetre, ha a vádlott el találna térni a szövegtől; harmadik rubrika: a fogás alkalmazásával megbízott csekista neve. S ha Kresztyinszkij egyszerre csak mellébeszél, nem akkor kell kapkodni, ki siessen a segítségére s mit csináljon vele.)

De a gyorsíró-jegyzetek pontatlansága nem változtat az összképen s egy cseppet sem enyhíti azt. A világ döbbenten nézett végig három egymást követő színjátékot, terjedelmes és költséges látványosságokat, amelyekben az egész világot felforgató s rettegésben tartó félelmetes kommunista párt főkolomposai csüggedt s megvert kecskebakokként vonultak fel s egyre csak úgy mekegtek, ahogy parancsolták, lerondították magukat, szolgai módon megalázkodtak, megtagadták elveiket s olyan bűnöket vettek magukra, melyeket nem is lett volna módjukban elkövetni.

Emberemlékezet óta ilyet nem látott a világ. Ha a nemrég Lipcsében lezajlott Dimitrov perrel vetjük össze e pereket, különösen kiáltónak, döbbenetesnek érezzük az ellentétet. Dimitrov bömbölő oroszlánként felelgetett a náci bíráknak, itt pedig bajtársai ugyanabból a győzhetetlen légióból, melytől reszketett a világ, méghozzá azok a főfejesek, akik a

„lenini gárda” névvel büszkélkedtek – azok jelentek meg most vizeletükben úszva a bíróság színe előtt.

S bár azóta, hogy úgy mondjuk, sok mindent sikerült tisztázni (különösen jól csinálta ezt Arthur Koestler) – annak ellenére a *rejtély* még mindig közszájon forog, még mindig kapós.

Írtak valami tibeti bájitalról, mely megfoszt az akarattól, írtak a hipnózis alkalmazásáról. Nem lehet egyszerűen ellegyinteni ezeket a magyarázatokat: ha voltak ilyen eszközök az NKVD kezében, akkor nem látom be, MIFÉLE ERKÖLCSI NORMÁK gátolták volna őket abban, hogy ilyesmihez folyamodjanak. Már miért ne gyengítenék, homályosítanák el az akaratot? Tudjuk különben, hogy a 20-as években kiváló hipnotizőrök hagytak fel nyilvános fellépéseikkel s mentek át a GPU szolgálatába. Hitelt érdemlő adatunk van arra, hogy a 30-as években hipnotizőr-iskola működött az NKVD-nél. Kamenyev felesége közvetlenül a per előtt engedélyt kapott, hogy meglátogassa férjét; mintha kicserélték volna, olyan vontatottak voltak szavai, mozdulatai. (Az asszony még idejében elmondta ezt valakinek, mielőtt őt is letartóztatták volna.)

De Palcsinszkijt vagy Hrennyikovot miért nem törték meg tibeti bürökkel vagy hipnózissal?

Alighanem magasabb lélektani magyarázatot kell itt keresnünk.

A laikust főleg az zavarja meg, hogy a vádlottak mind régi forradalmárok, akik nem reszkettek a cári kínzókamrától, hogy valamennyien edzett, kipróbált, „dörzsölt” stb-stb. harcosok. Dehát éppen itt a tévedés! *Nem ezek* azok a bizonyos régi forradalmárok, ezek csak utólag aggatták magukra az idegen tollakat, azon a címen, hogy egy bandába tartoztak a narodnyikokkal, eszerekkel és anarchistákkal Igen, azok a bombavetők és összeesküvők, azok tudták, mi a kényszermunka, mi a *börtön*, de *valódi*, irgalmatlan *vizsgálatot* ők sem láttak közelről (egyszerűen azért, mert olyan nem is volt a cári Oroszországban). *Ezek* pedig nem próbáltak sem vizsgálatot, sem kiadós börtönt. A bolsevikoknak sohasem volt részük különleges „kínzókamrákban”, mint amilyen Szahalin volt vagy a jakutszki kényszermunka-tábor. Mindenki úgy tudja, hogy Dzerzsinszkijt érte a legtöbb megpróbáltatás, hogy egész életét börtönben töltötte. A mi mércénk szerint azonban mindössze tíz esztendőt, egy közönséges „tízest” töltött ki, mint korunkban akármelyik kolhozparaszt; igaz, hogy abban a tízesben három évi kényszermunka is volt, dekát abban sincs semmi rendkívüli.

Azok a pártvezérek, akiket 1936-38 pereiben felvonultattak előttünk, forradalmi múltjukból csak rövid s enyhe fogságokat, prolongálatlan kiutasításokat sorolhatnak fel, kényszermunkát pedig még csak nem is szagoltak. Buharin számos rövid fogságon esett át, de valamennyi csak tréfadolog, egy évet egyhuzamban pedig nyilván sehol sem ült ki, az onyegai száműzetésben éppen csak megfordult.[297] Kamenyev, hosszú agitációs munkája mellett, míg Oroszország egyik városából a másikba utazgatott, két évet töltött különböző börtönökben s másfelet számkivetésben. Nálunk meg még a tizenhatéves kölyköknek is nyomban kiutaltak egy ÖTÖST. Zinovjev, kész nevetség, HÁROM HÓNAPOT SEM ÜLT! S EGYSZER SEM ÍTÉLTÉK EL! A mi Szigetcsoportunk átlagos lakóihoz képest ezek mind *zöldfülűek*, nem tudják, mi a börtön. Rikovot és I. N. Szmirnovot letartóztatták néhányszor, ültek is úgy öt-öt évet, de valahogy könnyen átestek börtönéveiken; minden száműzetéshól nehézség nélkül megszöktek, vagy beleestek egy-egy amnesztiába. Lubjankai fogságuk előtt fogalmuk sem volt az igazi börtönről, sem pedig a jogtipró vizsgálat harapófogójáról. (Nincs okunk feltételezni, hogy Trockij ha bele talál esni ebbe a fogóba; nem viselkedett volna ugyanolyan aljasul s hogy az ő gerince keményebbnek bizonyult volna: nem volt alkalma bebizonyítani. Ő is csak enyhébb börtönt tapasztalt, minden komoly vizsgálat nélkül, no, meg két évi száműzetést Uszty-Kut-ban. Mint a forradalmi Katonai Tanács elnökének, Trockijnak nem esett nehezére a kegyetlenség, de az igazán nem mutat lelkierőre: aki sokakat agyonlövetett, annak még inába szállhat a bátorsága a saját halála előtt! Ez a kétfajta keménység nem szokott együtt járni.) Ami Radeket illeti, ő provokátor (s nem is ő az egyetlen abban a három perben), Jagoda pedig gazember.

(Ez a milliószoros gyilkos nem tudta bevenni, hogy felettese, a Fő-fő Gyilkos szívében nem ébred iránta szánalom legalább a végső percben. Mintha Sztálin személyesen ott ült volna a teremben, Jagoda egyenesen tőle kért kegyelmet, bizalommal s állhatatosan: „Önhöz fordulok! Én *Önnek* két hatalmas csatornát építettem…” Valaki, aki ott volt, meséli, hogy ebben a pillanatban a terem emeleti ablakában, mintegy csipkefüggöny mögött gyufaláng lobbant a sötétben: valaki pipára gyújtott, látni is lehetett a pipa árnyékát. – Aki járt Bahcsiszerájban, emlékezhet erre a keleti trükkre: az államtanács termében emeletmagasságban ablaksor vonul, az ablakokat sűrűn átlyuggatott bádoglemezek borítják, a mögöttük lévő folyosó nincs kivilágítva. A teremből nem állapítható meg, van-e ott valaki vagy nincs. A

kánt nem lehet látni, a tanács mégis mintegy állandóan a kán jelenlétében ülésezik. Ismerve Sztálin kifejezetten keleties lényét, biztosra veszem, hogy végig szokta nézni az Október-teremben folyó kaméliákat. Kizártnak tartom, hogy megfosztotta volna magát ettől a látványtól, ettől az élvezettől.)

Tehát minden félreértés abból származik, hogy rendkívülieknek hisszük ezeket az embereket. hiszen ha egy egyszerű állampolgár prózai vallatási-jegyzőkönyvét olvassuk, semmi rejtélyt som látunk abban, hogy annyi vádat szórt önmagára és másokra, ügy vesszük, mint ami magától értetődik: gyarló és esendő az ember. De Buharint, Zinovjevet, Kamenyevet, Pjatakovot, I. N. Szmirnovot hajlandók vagyunk emberfeletti lényeknek tartani – lényegélten ez az oka, hogy értetlenül állunk viselkedésük előtt.

Igaz, hogy a színjáték rendezőinek itt mintha nehezebb volna a megfelelő színészek kiválasztása, mint pl. a régebbi mérnök-perekben volt. Akkor gazdag volt a választék, most azonban kicsi a társulat, mindenki ismeri a sztárokat, s a publikum követeli, hogy feltétlenül ők lépjenek fel.

Valami kiválasztás azonban itt is volt. A kiszemelt áldozatok közül az előrelátók és elszántak nem adták kézre magukat, hanem még a letartóztatás előtt végeztek magukkal. (Szkripnyik, Tomszkij, Gamarnyik). Csak adok hagyták magukat letartóztatni, akik *élni akartak*. Aki pedig élni akar, annak szíjat lehet hasítani a hátából!… De ezek közül sem viselkedtek valamennyien a várakozásnak megfelelően a vizsgálat folyamán, átláttak a szitán, megkötötték magukat, csendben, de legalább gyalázat nélkül pusztultak el. Így például, miért-miért nem, de nem vitték nyilvános tárgyalásra Rudzutakot, Posztisevet, Jenukidzét, Csubart, Kosziort, sőt magát Krilenkót sem, pedig ezek a nevek nagyon díszére váltak volna azoknak a pereknek.

Csak a könnyen hajlíthatókkal léptek fel. Tehát mégis volt kiválasztás!

De ha a tartalékból állították is össze a válogatottat, a Bajuszos rendező ezeket is alaposan ismerte. Globálisan is tudta róluk, hogy *gyengöncök*, de azonkívül külön-külön is ismerte mindegyiknek a gyengéjét. Éppen ebben állt az ő ördögi zsenialitása, ez volt lelkének alapvető vonása, ezt fejlesztette, tökéletesítette egész életében: hogy meglelje az emberi lélek gyenge pontját a létezés legalacsonyabb nívóján.

N. I. Buharinban is, aki az idők távolából a legmagasabbrendű, legragyogóbb elmének tűnik a meggyalázott s kivégzett vezérek közül (nyilván neki szenteli nagy tehetséggel összeállított tanulmányát A.

Koestler) – benne is a legalsó nívót keresi s találja meg Sztálin, azt a pontot; ahol az ember hozzá van nőve a földhöz. Sokáig tartja halálos szorításban, még el is játszik vele, mint macska az egérrel, ki-kieresztve egy kicsit a markából. Egész alkotmányunkat; mely érvényben van s még sincs érvényben; s mely oly gyönyörűen hangzik mindenki fülének, az utolsó betűig Buharin írta: gáttalanul csapongott a fellegek magasában és azt hitte, sikerült kijátszani *Kobát*: rátukmálni egy alkotmányt, mely a diktatúra enyhítésére fogja kényszeríteni. Pedig már akkor benne volt a Szörny torkában.

Buharin nem szívlelte Kamenyevet s Zinovjevet, s már mikor első ízben, Kirov megölése után, elítélték őket, így nyilatkozott bizalmas körben: „Igen, igen! *Ilyenek ezek!* Biztosan van valami a fülük mögött…” (Ez volt a klasszikus nyárspolgári formula azokban az években: „Biztos van valami a füle mögött… Nálunk senkit sem csuknak le csak úgy…” S még a párt vezető teoretikusa is így beszélt 1935-ben!…) Mikor pedig 1936-ban másodszar is perbe fogták Kamenyevet s Zinovjevet, 1938 nyarán, Buharin a Tien-Sanon vadászgatott és semmiről sem tudott. Csak mikor lejött a hegyekből Frunzéba, akkor olvasta; hogy halálra ítélték őket. Az újságok beszámolóiból értesült szakról a megsemmisítő vádakról is, melyek ellene hangzottak el az elítéltek szájából. S mi volt első reakciója? Talán rohant, hogy megakadályozza a kivégzést? Talán riadóztatta a pártját, hogy itt valami rettenetes dolog készül? Nem, *csak Kobának* táviratozott: halassza el Kamenyev és Zinovjev kivégzését, míg ő haza nem ér, hagy szembesítés útján tisztázhassa magát.

Elkésett! Kobának annyi jegyzőkönyv állt már rendelkezésére, amennyit csak akart, dehogyis egyezett volna bele élő tanúk szembesítésébe!

De Buharint még sokáig nem tartóztatták te. Leváltották az *Izvesztyija* szerkesztőségéről s minden egyéb pártfunkciójáról, pozíciójáról. Fél éven át úgy élt kremli lakásában, Nagy Péter Potyesnij-palotájában, mint valami börtönben. (Ősszel azonban kijárt a nyaralójába – s a kremli őrség úgy tisztelgett neki, mintha mi sem történt volna.) Ekkor már senki sem járt hozzá, nem is telefonáltak neki. Hónapokig abban merült ki minden tevékenysége, hogy egymás után írta a leveleket Sztálinnak: „Kedves Koba!…”, „Kedves Koba!…”, „Kedves Koba!…” – választ azonban egyikre sem kapott.

Még mindig szívbeli kapcsolatot keresett Sztálinnal!

A *kedves Koba* pedig már nagy homlokráncolások közben készült a próbákra… Kubának mar sok éves gyakorlata volt a szerepek kiosztásában, s tudta, hogy *Buharcsik* kitűnően el fogja játszani a magáét. Hiszen már mind megtagadta bebörtönzött és száműzött tanítványait és híveit (ezek száma különben nem volt valami nagy), tűrte, hogy lesújtsanak rájuk.[298] Tűrte eszméinek ledorongolását és sárba rántását, mielőtt még úgyszólván megszülettek volna, mielőtt kihordhatta volna őket. Legutóbb is, bár még az Izvesztyija főszerkesztője s a Politbüro tagja volt, tűrte s törvényesnek ismerte el Kamenyev és Zinovjev agyonlövését. Nem ütött pártot hangosan, de még suttogva sem. Mindez hozzátartozott a próbához, a saját szerepére való felkészüléshez.

Még korábban, valamikor régen, araikor Sztálin (különböző alkalmakkor őt és másokat) azzal fenyegette, hogy kizárja a pártból, Buharin (s a többiek is mind!) megtagadta nézeteit, csakhogy a pártban maradhasson! Ez is hozzátartozott a próbához! Akik így viselkednek, amikor még szabadok, amikor még a megbecsülés és hatalom ormain járnak, minden bizonnyal betörnek és kifogástalanul mondják a szöveget, ha majd testük, életük s álmuk a lubjankai súgók kezében lesz.

Mert mi volt Buharin legnagyobb félelme a letartóztatást megelőző hónapokban? Hiteles forrásokból tudjuk: ez, hogy ki találják zárni a Pártból! Hogy elveszti a *Pártot*! Hogy életben hagyják, de kívül fog élni a Párton! Lelkének (valamennyiük lelkének!) ezen a húrján játszott fölényes tudással a *kedves Koba*, aki egyre inkább raját személyében testesítette meg a Pártot. Buharinnak (s a többieknek) nem volt SAJÁT ÁLLÁSPONTJA, nem volt szilárd, valóban ellenzéki ideológiájuk, amelyre támaszkedve önállósulhattak volna, megállhatták volna a sarat. Sztálin előbb ellenzéknek nyilvánította őket, mielőtt még ellenzékké lehettek volna, s ezzel kihúzta alóluk a gyékényt. Ettől fogva minden erejüket arra fecsérelték, hogy a pártban maradhassanak, s hogy valamiképpen kárt ne okozzanak a Pártnak!

Túlságosan is sok kölöncöt vettak magukra ehhez, hogy függetlenségre vergődhessenek.

A főszerepre Buharin volt kiszemelve; rá különös gondot kell fordítania a Rendezőnek: nem szabad összecsapni a munkát, kifelejteni valamit; amellett időt keli hagyni a színésznek, hagy beleélje magát a szerepébe. Most az is különös jelentőséget nyer, hogy a múlt télen Európába küldték Marx kézirataiért: egyrészt vádat lehet kovácsolni abból, hogy külföldi kapcsolatait ápolta, másrészt a vándorszínész-élet céltalan szabadsága után

csak annál nagyobb hitellel léptethető fel a hazai fő színpadon. Most pedig ez a hosszú, végtelenbe nyúló fél-fogság a vádak tornyosodó fellegei alatt, ez az idegőrlő tespedés otthona falai közt jobban megtörte az áldozat akaratát, mint a Lubjanka nyílt rettenete. (De azt sem fogja megúszni, abból is kijut neki egy esztendő!)

Egyszer Kaganovics megidézte Buharint és cseka-főnökök jelenlétében szembesítette Szokolnyikovval. A kihallgatás során Szokolnyikov a „párhuzamos jobboldali Centrumról" (azaz a trockizmussal paralel szervezkedésről), valamint Buharin földalatti tevékenységéről szolgáltatott terhelő adatokat. Kaganovics nagy eréllyel folytatta a vizsgálatot, majd elvezettette Szokolnyikovot s kedélyesen mondta Buharinnak: „Hazudik a kurafi!"

Azonban az újságok nem szűntek meg a tömegek felháborodásáról cikkezni. Buharin felhívta a Központi Bizottságot, majd meg levelet írt: „Kedves Koba!…" – követelte, hogy nyilvánosan vonják vissza a vádakat. Végre az ügyészség közzétett egy langyos nyilatkozatot: „A Buharin ellen felhozott vádakra nem találtattak tárgyi bizonyítékok."

Ősszel Radek telefonált át neki, hogy találkozni szeretne vele Buharin szabadkozott: mind a ketten vádolva vagyunk, miért keltsünk újabb gyanút? De villáik szomszédosak voltak az Izvesztyija-soron s Radek átjött egy este: „Akármit mondjak is majd, tudd meg, hogy semmiben sem vagyok vétkes. Egyébként te ép bőrrel megúszod: hisz nem voltál kapcsolatban a trockistákkal."

Buharin pedig el is hitte, hagy megússza, hogy nem zárják ki a párthól, nem tesznek vele ilyen szörnyűséget. Valóban, mindig rossz viszonyban volt a trockistákkal: azok, lám, elszakadtak a párttól, s mi lett a vége! Össze kell tartani; ha hibát követünk el, kövessük el együtt!

A novemberi felvonuláson (amikor utoljára látta a Vörös Teret), sajtó-igazolványát felmutatva a vendégeknek fenntartott tribünre ment a feleségévét. Egyszerre csak egy fegyveres vöröskatona lépett hozzájuk. Meghűlt benne a vér: *itt?* egy *ilyen alkalommal?…* De nem, a katona tiszteleg: „Sztálin elvtárs csodálkozik, miért ide tetszett jönni? Kéri, hogy foglalja el helyét a mauzóleumon!"

Így rakták fél éven át forróból jegesbe és megfordítva. December 5-én általános ujjongás közepett hagytak jóvá a buharini alkotmányt, melyet örök időkre sztálini alkotmánynak kereszteltek el. A KB decemberi teljes ülésére felvezették Pjatakovot, fogai ki voltak verve, ki volt vetkőzve a

formájából. Háta mögött csekisták álltak szótlanul (jagodisták, de Jagoda is megfigyelés alatt volt már s készült a szerepre). Pjatakov a legocsmányabb vádakat szórta Buharinra és Rikovra, akik ott ültek a pártvezérek között. Ordzsonikidze a füléhez tette a tenyerét (nem hallotta jól): „Mondja, maga *önként* vallja ezeket?” (Felírni! Ordzsonikidze is megkapja a golyót!) „Teljesen önként!” – Pjatakov alig állt a lábán: A szünetben Rikov így szólt Buharinhoz: „Tomszkijnak már jó, az már augusztusban kapcsolt és végzett magával. Mi hülyék meg életben maradtunk.”

Akkor Kaganovics emelkedett szólásra, harag és vád volt a hangjában (hogy ő annyira szeretne hinni Buharcsik ártatlanságában, de nem tud…), utána Molotov. De Sztálin – micsoda nagylelkű! Hogy emlékszik a jóra! – „Én mégis azt gondolom, hogy Buharin bűnössége nincs bizonyítva” (Hogy merte valaki az ő megkérdezése nélkül ráhúzni Buharinra a vizes lepedőt?)

Jegesből forróba. Így mállik szét az akarat. Így szokunk hozzá a bukott hős szerepéhez.

Kezdték neki házhoz szállítani, nyakra-főre hordták a vallatási jegyzőkönyveket: volt tanítványaiét a Vörös Egyetemen, Radekét és a többiekét – valamennyi terhelő bizonyítékokkal volt tele Buharin sötét árulásáról. Nem mint vádlotthoz vitték ezeket hozzá, dehogy! – mint a KB tagjához, csupán informálás végett!…

Ha ilyen anyagot kapott, Buharin oda szokta adni 22 éves feleségének, aki tavasszal egy fiúval ajándékozta meg: „Olvasd te, én nem bírom!” – Ő pedig a párnába ásta a fejét. Volt neki odahaza két pisztolya is (s időt is adott neki Sztálin) – mégsem végzett magával.

Hát nem érett meg a szerepre, amit szántak neki?

Közben lefolyt még egy kirakatper, még egy csomó embert agyonlőttek… Csak Buharint kímélték, csak Buharint nem fogták el…

Február elején elhatározta, hogy éhségsztrájkba lép otthonában. Addig koplal, míg a KB ki nem vizsgálja az ügyét s nem tisztázza a vádalt alól. Ezt levélben jelentette be a *Kedves Kobának* s ki is tartott becsülettel. Akkor összehívták a KB plénumát a következő ügyrenddel: 1. a Jobboldali Centrum bűncselekményei, 2. Buharin elvtárs pártellenes magatartása, mely éhségsztrájkban jut kifejezésre.

Buharin megingott: talán mégis megbántotta a pártot valamivel?… Borotválatlanul, lesoványodva, külsőre már kész rabként támolygott be az ülésterembe. „Mi jutott eszedbe?” – kérdezte szívélyesen a *Kedves Koba*. „Hát hogyne, mikor ilyen vádakat szórnak rám! Ki akarnak zárni a

pártból…” Sztálin a homlokát ráncolta, mint aki nem érti: „Nem zár ki téged senki a pártból!”

Buharin pedig elhitte, visszatért belé az élet, készségesen verte a mellét a plénum bocsánatát kérve s azonnal befejezte a böjtöt. (Hazaérve: „Vágj már nekem egy darab kolbászt! Koba azt mondta, hogy nem zárnak ki”.) De az ülés előrehaladtával Kaganovics és Molotov (ejnye, de szemtelenek! Még Sztálin véleményévei sem törődnek!)[299] fasisztabérencnek titulálták Buharint s agyonlövetését követelték.

Buharin megint búnak eredt s utolsó napjaiban fogalmazni kezdte „Levelét a jövendő KB-hoz”. Valaki betéve megtanulta, így maradt ránk, így vált ismertté nemrég világszerte ez a levél. De nem rengette meg a világot.[300] Mert mit akart utolsó szavaival az utókornak üzenni ez az álcaelméjű, ragyogó teoretikus? Még egy utolsó sikolyt, hogy tartsák meg őt a pártban (sok gyalázattal fizetett ő ezért a hűségért!); még egy utolsó bizonykodást, hogy „teljes mértékben helyesel” mindent, ami csak 1937-ig bezárólag történt. Vagyis nem csak a korábbi macabre-pereket, hanem hatalmas börtön-csatornarendszerünk valamennyi bűzlő hullámát is!

Ezzel aláírását adta, hogy maga is méltó azokban elveszni…

Végül tökéletesen megérett arra, hogy a súgók és segédrendezők kezelésbe vegyék – ezt a remek izomzatú férfit, vadászt és birkózót! (Hányszor kétvállra fektette Kobát játékos dulakodás közben a KB tagjai jelenlétében! – Koba bizonyára ezt sem tudta neki soha megbocsátani.)

Azzal, hogy már úgy elő volt készítve, úgy meg volt porhanyítva, hogy még kínvallatásnak sem kellett alávetni, vajon jobb-e az ő helyzete mint Jakubovicsé volt 1931-ben? Már hogyne lehetne őt is leszedni a lábáról azzal a bizonyos két érvvel? Hisz még gyengébb is Jakubovicsnál, mert az szomjazta a halált, Buharin pedig rettegett tőle.

Már csak az a könnyed csevegés volt hátra, melyet úgy folytatott vele Visinszkij az ismert séma szerint:

– Elismeri-e, hogy mindenfajta ellenzékiség a Párttal szemben annyi, mint harc a Párttal? – Nagy általánosságban igen. Gyakorlatilag igen. – De a Párttal való harc Párt elleni harccá fajulhat, nemde? – A dolgok logikája folytán igen. – Tehát az ellenzék elvei alapján végső soron akármilyen gaztettet el lehet követni a Párttal szemben (gyilkosságot, kémkedést, hazaárulást)? – De kérem, semmi ilyesmi nem történt! – *De történhetett volna?* – Hát, teoretikusan… (ó, azok a teoretikusok!) – Ön, ugyebár; továbbra is a Párt érdekeit tartja legfontosabbaknak? – Igen, természetesen!

– Akkor pedig csak egy csekélyke véleménykülönbség választ el bennünket: tekintsük megvalósultnak a lehetségest, vegyük *elkövetettnek* azt, ami *elkövethető*, hogy ezzel eleve diszkreditáljunk minden ellenzékiséget. „Tehát: megtörtén*hetett volna?* – Igen… – Akkor a lehetségest megtörténtnek vesszük, s kész! Egy kis filozófiai ugrás az egész. Megértettük egymást?… Még egyet: önnek nem kell magyaráznom, ha ön most a törvényszéken megmásítja véleményét s nem így beszél, érti ugye, hogy akkor a világburzsoázia kezére hátszik és kárt okoz a Pártnak. És hát akkor magától értetődően nem lesz könnyű a halála. De ha minden jól megy, akkor természetesen meghagyjuk az életét; titokban elszállítjuk Monte Christo szigetére s ott fog dolgozni a szocializmus gazdasági, tervezetén. – De hiszen a korábbi perek vádlottjait agyonlőtték! – Ugyan, hogy hasonlíthatja *magát azokhoz?!* Különben is, sokat életben hagytunk, csak az újságokat értesítettük másképp.

No ugye, hogy nem is olyan sűrű az a rejtély?

Mindig ugyanaz az ellenállhatatlan szirénhang, immár annyi perben: *hiszen ön is, mi is kommunisták vagyunk!* Hogy vetemedhetett arra, hogy ellenünk forduljon? Szálljon magába! Hiszen ön és mi *egyek vagyunk!*

Egy történelmi felismerés csak lassan érik meg a társadalomban. Pedig ha megérett, olyan egyszerű! Sem 1922-ben, sem 1924-ben, sem 1937-ben nem szilárdulhatott meg még annyira a vádlottak saját világnézete, hogy hangos szóval, emelt fővel utasítsák vissza ezt a bűvölő-bájoló melódiát:

– Nem, VELETEK mi nem vagyunk forradalmárok!… Nem, VELETEK mi nem vagyunk oroszok!… Nem, VELETEK mi nem vagyunk kommunisták!

Pedig talán ha csak egyszer is felhangzik ez a kiáltás, szétesett volna az egész dekoráció, lemállott volna az arcokról a színpadi festék, megszökött volna a hátsó lépcsőn a rendező s patkánylyukaikba osontak volna a súgók! S a küszöbön megjelent volna – 1967!

*

De bármily szép siker kororcázta is ezeket a színjátékokat, túlságosan költségesek és fáradságosak voltak. El is határozta Sztálin, hogy többé nem bajlódik kirakatperekkel.

Jobban mondva rendezett volna ő még ilyeneket 1937-ben, sőt a vidékre, a járásokra is kiterjesztette volna őket; hadd lepleződjék le az ellenzék aknamunkája a *tömegek* előtt. Csakhogy nem talált alkalmas rendezőket; az

előkészítés pepecselő munkája meghaladta képességeiket, meg aztán a vádlottak lelkivilága sem volt oly mértékben differenciált, mint kívánatos lett volna – a sztálini terv megfeneklett, arról azonban kevesen tudnak. Néhány kudarc után fel is hagytak a további próbálkozással.

Jó alkalom kínálkozik itt, hogy beszámoljunk egy ilyen esetről: a Kadij-ügyről, amelyről az Ivanovo-terület napilapja már részletes riportokat kezdett közölni.

1934 vége felé az Ivanovo-terület távoli csücskében, ott, ahol az kosztromai és nyizsnyij-novgorodi területekkel határos, szerveztek egy új járást, amelynek székhelye az elmaradott, nehezen mozduló Kadij község lett. Az új vezetőséget különböző helyekről szedték össze, azelőtt nem is ismerték egymást. Holt vidék volt az, ahova jutottak, szomorú és keldúc, agyon volt nyomorítva a beszolgáltatással, pedig ott lett volna szükség elsősorban pénzbeli támogatásra, gépekre, bölcs gazdasági irányításra. A járási pártbizottság főtitkára, Fjodor Ivanovics Szmirnov, történetesen karakán, igazságos ember volt; a járási mezőgazdasági osztály vezetője, Sztavrov pedig tősgyökeres paraszt, azokból a *mintagazdákból*, azaz szorgalmas és képzett parasztokból került ki, akik a 20-as években tudományos alapon gazdálkodtak (amiért is a szovjethatalom kezdetben felkarolta őket, míg ki nem derült, hogy ezeket a mintagazdákat az utolsó emberig ki kell irtani). Sztavrov belépett a pártba, ennek köszönhette, hogy nem pusztult el a kuláktalanításban (persze lehet, hogy maga is kuláktalanított). Új helyükön megpróbáltak tenni valamit a parasztokért, de felülről csak úgy ömlöttek az utasítások, s mindegyik valamelyik kezdeményezésüket lőtte le, mintha odafönt szántszándékkal azon törnék a fejüket, hogyan keseríthetnék meg még jobban a parasztok életét. Egyszer aztán a Kadij-csoport felírt a területhez és jelentette, hogy feltétlenül csökkenteni kell a beszolgáltatási kvótákat, a járás nem tudja teljesíteni, anélkül, hogy a legmélyebb nyomorba ne süllyedne. Csak a 30-as években (*csak* a 30-as években?) uralkodó állapotokra kell gondolni, s megértjük, mily fokú szentségtörés volt ez a Tervvel s micsoda zendülés a hatósággal szemben. De a kor modorában nem nyúltak direkt, felülről jövő rendszabályokhoz, hanem a helybeli öntevékenységre bízták az intézkedést. Míg Szmirnov szabadságon volt, helyettese, Vaszilij Fjodorovics Romanov másodtitkár azt a határozatot fogadtatta el a járási pártbizottságban: „A járás eredményei még sokkal ragyogóbbak (?) volnának, ha a trockista Sztavrov nem volna”. Ezzel kezdetét vette Sztavrov „személyes ügye”.

(Figyelemreméltó módszer: szalámi-taktika! Szmirnovot egyelőre elijesztik, semlegesítik, hátrálásra kényszerítik, rá majd később kerítenek sort – ez kis méretekben ugyanaz, mint Sztálin taktikája a KB-ban.) Viharos pártgyűléseken azonban kiderítették, hogy Sztavrov csak annyira trockista, amennyire jezsovista. A járási Fogyasztási Szövetkezet vezetője, Vaszilij Grigorjevics Vlaszov, akinek csak annyi képzettsége volt, amennyit alkalmilag itt-ott felcsípett, de annyi természetes esze volt, amennyit nem szoktak oroszoknál feltételezni: született szövetkezeti zseni, ékesszóló, talpraesett debattőr, aki a lobogásig tűzbe tud jönni azért, amit helyesnek tart – amellett kardoskodott, hogy a pártgyűlés *zárja ki a pártból* Romanov járási titkárt rágalmazás miatt. És Romanovot feddésben részesítették! Romanov végszava nagyon is jellemző erre az emberfajtára, arra, hogy mennyire biztos a dolgában, ismerve az általános helyzetet: „Ha itt be is bizonyították, hogy Sztavrov nem trockista, én meg vagyok győződve róla, hogy az. *A Párt majd kivizsgálja*, s felülvizsgálja az én feddésemet is!” És a Párt valóban kivizsgálta: közvetlenül ezután a járási NKVD letartóztatta Sztavrovot, egy hónapra rá pedig az észt Univert is, a járási VB elnökét; az ő helyét Romanov foglalta el. Sztavrovot a területi NKVD-re vitték, ott aztán beismerte, hogy trockista, hogy egész életében egy követ fújt az eszerekkel, hogy a járásban ő a jobboldali illegális szervezet beépített embere (ez a bokréta méltó a korhoz, csak az Antanttal való kapcsolatok hiányoznak). Lehet persze, hogy semmit sem ismert be, ezt azonban soha senki sem fogja megtudni, mert az ivanovoi NKVD házibörtönében belehalt a kínzásokba. A jegyzőkönyv mindenesetre meg volt írva. Hamarosan Szmirnov párttitkárt is letartóztatták mint az állítólagos jobboldali szervezet vezérét, majd Szaburov pénzügyi osztályvezetőt s másokat.

Érdekes, hogy dőlt el végül is Vlaszov sorsa. Romanovot, az új járási VB-titkárt nemrég ki akarta záratni a pártból. Hogyan sértette vérig Ruszov járási ügyészt, azt már megírtuk (4. fejezet). A járási NKVD parancsnokát, N. F. Krilovot azzal haragította magára, hogy nem hagyta letartóztatni állítólagos kártevés címén két ügyes és értelmes beosztottját, akiknek baj volt a szociális származásukkal (Vlaszov szívesen alkalmazott „régi embereket”, akik otthon voltak az ügyvitelben és igyekeztek is, nem mint a kiemelt proletárok, akik semmihez sere értettek s ráadásul dolgozni sem akartak). Mindennek ellenére az NKVD még mindig hajlandó volt kiegyezni a Szövetkezettel. Maga Szorokin, a járási NKVD alparancsnoka kereste fel Vlaszovot a Fogy. Szöv. – nél azzal az ajánlattal, hogy utaljon ki

az NKVD-nek díjtalanul („majd elszámolod valahogy!”) hatszáz rubel árú ruhaanyagot (nézd csak, a rongy-gyűjtők! Vlaszovnak kéthavi fizetése ment volna rá; a maga számára egy fecnit sem tulajdonított el soha!). „Ha nem ad, megbánja!” – Vlaszov kidobta; „Hogy nyer nekem kommunista létemre ilyen suskust ajánlani?” Másnap aztán Krilov már úgy állított be a szövetkezethez, mint a járási pártbizottság képviselője (ez is 1937 stílusához tartozik, ez az álságoskodás és hátulról mellbevágás), elrendelte a pártgyűlés összehívását ezzel a napirenddel: „Szmirnov és Univer szabotázs-akciói a Fogy. Szöv. – ben”, – előadó: Vlaszov elvtárs. Ez aztán a trükkök gyöngye! Vlaszovot egyelőre senki sem vádolja, de elég ha két szót szól a volt járási párttitkár szabotázs-akcióról az ő, Vlaszov, hatáskörében, rögtön lecsap rá az NKVD: „Dehát hol volt *ön* akkor? Miért nem fordult hozzánk annak idején?” Sokan elvesztették a fejüket hasonló helyzetben s lépre mentek. De nem Vlaszov! Rögtön visszavágott: „Én nem fogok maguknak előadni! Legyen Krilov az előadó, ő tartóztatta le Szmirnovot és Univert, hozzá tartozik az ügyük!” Krilov tiltakozott: „Én nem vagyok informálva az ügyről.” Vlaszov: „Ha még *ön* sincs informálva, akkor ok nélkül tartóztatták le őket!” És a gyűlésből nem lett semmi! Dehát hányan mertek kiállani így a maguk védelmére? (Nem kapnánk teljes képet a 37-es állapotokról s elszalasztanánk további derék embereket s helytállásokat, ha említés nélkül hagynánk, hogy még aznap este későn Vlaszov irodájába lépett T., a Fogy. Szöv. könyvelője és helyettese, N., s tízezer rubelt tettek le az asztalra: „Vaszilij Grigorjevics! Meneküljön még ma éjjel! Ma éjjel, ez az utolsó alkalom, különben vége!” De Vlaszovnak az volt a véleménye, hogy egy kommunista nem szökik meg. Reggel éles kirohanás látott napvilágot a járási lapban a Szövetkezet munkájáról. (Állapítsuk meg, hogy 1937-ben a *sajtó* mindig az NKVD nótáját fújta.) Vlaszov pedig felszólítást kapott, hogy este a járási Pártbizottságban adjon számot a munkájáról. (Minden sakkhúzás tipikus, így megy ez országszerte!)

Moszkvában és más nagyvárosokban úgy tartják számon 1937-et mint az ún. Mikojan-prosperity második évét, s néha még ma is találkozik az ember, írók és újságírók visszaemlékezéseiben, azzal az állítással, hogy akkor már beütött a fene nagy bőség. Ez már a történelemkönyvekbe is belekerült s félő, hogy bennük is marad. Pedig 1936 novemberéhen, két évvel a kenyérjegy megszüntetése után az Ivanovo s egyéb területen titkos rendelet jelent meg, mely *megtiltja a liszt árusítását*. Azokban az években a kisvárosi, de főképp a községi és falusi háziasszonyok még sokan maguk

sütötték a kenyeret, A lisztárusítás betiltása egyértelmű volt azzal, hogy nincs kenyér! Kadijban, a járás székhelyén, végtelen, soha azelőtt nem látott sorokban álltak az emberek a kenyérbolt előtt (különben erre is hamarosan „csapást mértek”: 1937 februárjában betiltották a barna kenyér sietését a járási székhelyen, csak drága fehér kenyeret lehetett kapni). A kadiji járásban nem volt több sütöde, csak az az egy a központban, oda kezdett most özönleni a vidék népe barna kenyérért. Pedig a Fogy. Szöv. raktáraiban volt liszt, csakhogy nem volt mód kiosztania népnek: kettős tilalom zárt el minden lehetőséget. Vlaszov azonban kitalálta, hogy lehet megkerülni a körmönfont állami rendeleteket, és egy évig sikerült is élelmeznie a járást. Végigjárta a kolhozokat és nyolccal egységre lépett, hogy állítsanak be „társadalmi” sütödéket az üresen álló kulákházakba (azaz szállítsanak oda tűzifát s fogják be az asszonyokat dagasztásra, hisz a régi orosz kemencék ott vannak kéznél, csakhogy már társadalmasítva vannak, nem egyéniek), a Fogy. Szöv. vállalja a sütödék liszttel velő ellátását. A megoldás, ha egyszer sikerült rájönni, mindig egyszerű. Anélkül, hogy sütödéket épített volna (erre nem is leltek volna anyagi eszközei), Vlaszov egy nap alatt üzembe helyezte a sütödéket. Anélkül, hogy lisztet árusított volna, állandóan lisztet utalt ki a raktárból s igényelt a területtől. Anélkül, hogy barna kenyeret árult volna a járási székhelyen, ellátta a járást barna kenyérrel. A rendeletek betűjét ugyan nem sértette meg, de annál inkább azok *szellemét*, mely lisztspórolást akart elérni a lakosság éheztetése árán. Volt hát miért *kritikát gyakorolni* fölötte a járási pártbizottság gyűlésén.

E kritikát követő éjszakát még meghagyták neki, másnap azonban letartóztatták. Ez az akkurátus kiskakas (alacsony termetű volt, mindig hetykén kihúzta magát s hátravetette a fejét) nem akarta leadni a pártkönyvét (mivelhogy a tegnapi pártgyűlés nem döntött az ő kizárásáról) sem a tanácstag-igazolványát (őt a nép választotta, s küldöttnek járó sértetlenségét nem lehet csakúgy semmisnek nyilvánítani a VB határozata nélkül!). De a milicisták nem törődtek ilyen formaságokkal, rávetették magukat s erővel szedték el tőle. Világos nappal vitték Kadijon át a Fogy. Szöv. – től az NKVD-re. Egy fiatal beosztottja, komszomoltag, meglátta a VB ablakából. Akkor még nem mindenki szokott hozzá (főleg a falusi egyszerű lelkek), hogy ne mondja ki, ami a szívén fekszik, s a fiatalember így kiáltott fel: „Nézd, a rohadtak! már meg az én gazdámat is lefogták!” Ott helyben, még ki sem ment a szobából, kizárták a pártból és a komszomolból s a már ismert úton tűnt el a süllyesztőben.

Vlaszovot később fogták el, mint társait; addigra majdnem teljesen felgöngyölítették az ügyet s javában készültek a tárgyalásra. Vlaszovot az ivanovoi NKVD házibörtönébe vitték, s mint sereghajtóra már nem másztak rá akkora eréllyel. Megelégedtek két rövid kihallgatással, tanúkat nem is idéztek meg, a dossziét a Fogy. Szöv. Papírjaival és a járási újság cikkeivel rakták tele. A vád szerint: 1. ő az oka a sütödék előtti sorban állásnak, 2. minimális mennyiségben tart csak árut, a választék nem kielégítő (mintha valahol létezne ilyen elfekvő árú s valaki felajánlotta volna Kadijnak), 3. hogy sót halmozott fel (pedig csak a szokásos „mobilizációs" készletről volt szó – még a régi Oroszországból öröklődött a félelem, hogy háború esetén só nélkül maradunk).

A vádlottakat szeptember végén vitték Kadijba nyilvános tárgyalásra. Persze, rövidebb utat is választhattak volna (gondoljunk csak arra, mennyivel olcsóbb az OSzO-különbíróság és a zárt tárgyalás!). Ivanovotól Kinyesmáig Sztolipin-vagonban. Kinyesmától Kadijig – 110 km-en – autóval szállították őket. Több mint tíz autóra volt szükség; egy ilyen szokatlan kocsikaraván azon a régi, puszta országúton általános csodálkozást és félelmet keltett a falusiakban: mintha a háború előszelét érezték volna. A per hibátlan megszervezéséért s megfélemlítő hatásáért Kljugin (a területi NKVD spec. titkos osztályának parancsnoka, aki ellenforradalmi szervezkedések felszámolására specializálta magát) volt felelős. Negyven főnyi őrkíséret állt rendelkezésére a lovas milícia tartalékosaiból; ezek szept. 24-től 27-ig naponta kivont karddal és pisztollyal kísérték a foglyokat Kadijon át a félig kész kultúrházba meg vissza, abban a községben, amelynek nemrég ők voltak a vezetősége. A kultúrházba az ablakok már be voltak rakva, de a színpad még nem volt felépítve egészen, villanyvilágítás sem volt (egyébként egész Kadijban sem), esténként petróleumlámpáknál ülésezett a bíróság. A közönséget a kolhozokból hordták a székhelyre, előre megállapított sorrendben. Persze a helybeliek is tódultak: nemcsak a padokon s az ablakdeszkákon ültek, hanem az átjárókat is zsúfolásig megtöltötték. Alkalmanként mintegy kétszázan szorongtak a teremben (Oroszországban az igazat megvallva mindig kedvelték az ilyen cirkuszt). Az első padsorok minden alkalommal a kommunistáknak voltak fenntartva, hogy mindig kéznél legyenek, ha a bíróság rászorul a közönség támogatására.

A területi törvényszék spec. kollégiumának összetétele a következő volt: elnök: Subin, a ter. törvényszék alelnöke, tagok: Bicse és Zaozjorov. A

vádat a tallini egyetemen végzett Karaszik főügyész képviselte (bár a vádlottak minta lemondtak a védelemről hivatalból nyakukba varrtak egy ügyvédet, nehogy ügyész nélkül kelljen lefolytatni a pert). A fellengzős, dörgedelmes és hosszú lére eresztett vádbeszéd oda lyukadt ki, hogy a kadiji járásban egy jobboldali-buharinista csoport folytatta üzelmeit, melyet Ivanovóból irányítottak (tehát ott is várhatók letartóztatások) s mely szabotázsakcióival meg akarta dönteni Kadijban a szovjethatalmat (ennél kiköpöttebb „mucsát" keresve sem találhatott volna kiindulási pontul a *jobboldal*).

Az ügyész engedélyt kéri, hogy felolvashassa Sztavrov végső vallomásait s felszólította a bíróságot, hogy csatolja azokat a bizonyítási anyaghon, annak ellenére, hogy Sztavrov meghalt a börtönben. (A csoport elleni vádak kizárólag Sztavrov vallomásaira épültek!) A bíróság hozzájárult ehhez és a peranyaghoz csatolta az elhunyt vallomásait, mintha még élne (aminek az az előnye is megolt; hogy nem is vitatkozhattak vele a vádlottak).

De a mucsai publikum nem tudta értékelni ezeket a jogi finomságokat és várta a folytatást. Tehát először is felolvassák és újra jegyzőkönyvbe veszik a vallatás közben megölt ember vallomásait. Ezután a vádlottak kihallgatása következik, de micsoda botrány! MIND VISSZAVONTÁK a vizsgálat során tett beismerő vallomásaikat.

Nem tudjuk, hogyan jártak volna el hasonló esetben a Szövetségek Házának Október-termében, mindenesetre itt úgy döntöttek, hogy szégyenkezés nélkül folytatják. A bíró a szemükre veti: miért vallottak másképp a vizsgálat alatt? Univer megtört, alig hallható hangon feleli: „Mint kommunista nyilvános tárgyaláson nem beszélhetek az NKVD vallató módszereiről." (No tessék, éppen így volt a Buharin-perben is! Ez tartja őket össze: elsősorban azért aggódnak, hogy a népnek rossz véleménye talál lenni a pártról. Bíráik már rég felhagytak ezzel az aggodalommal.)

A szünetben Kljugin végigjárta a vádlottak celláit s így beszélt Vlaszovnak: „Hallottad, hogyan elkurvult Szmirnov és Univer, azok a disznók! De legalább te ismerd el magadat bűnösnek és valld be a teljes igazságot!" „Csak az igazat!" – egyezett bele készségesen Vlaszov, aki még nem készült ki akkorra. – „Csak az igazat, hogy ti semmiben sem különböztök a német fasisztáktól!" Kljugin méregbe jött: „Megállj, kurafi, ezért a véreddel fizetsz!"[301] Ettől kezdve Vlaszovot a másodrendű

vádlottak közül elsőrendűvé léptették elő, mint a csoport „eszmei sugalmazóját”.

A padsorok között szorongó tömeg csak akkor élénkül fel, amikor s bíróság nagy bátran a kenyérért való sorbaállást kezdi feszegetni, ez a kérdés mindenkit ébren tud tartani (bár természetesen a per előtt korlátlanul árulták a kenyeret és azokban a napokban nem volt sorbaállás). Kérdés Szmirnov vádlotthoz: „Tudott-e arról, hogy a járásban sort állnak a kenyérért?” – „Hát persze hogy tudtam, a bolttól egészen a járási bizottság épületéig nyúlt a sor.” – „No és milyen Intézkedéseket tett?” Szmirnov a kínzások ellenére megőrizte hangja zengését és igazába vetett rendíthetetlen bizalmát. Ez a szélesvállú, parasztosképű szőke férfi nem kapkod, a terem jól hallja minden szavát: „Miután ismételten hiába fordultunk a területi szervekhez, megbíztam Vlaszovot, hogy írjon jelentést Sztálin elvtársnak”. – „És miért nem írták meg azt a jelentést?” (Ezek még nem tudják!… Mit mulasztottak!) – „Megírtuk és el is küldtük a terület megkerülésével egyenesen a Központi Bizottsághoz. Ott van a másolat a járási a pártbizottság ügyiratai közt”.

A teremben egy pissz se hallik. A bíróság is meg van rökönyödve, s bár több kérdést nem kellene feltenni, valaki mégis megkockáztatja: – Na és?

Mindenki ajkán ez a kérdés lebeg: – Na és?

Szmirnov nem zokog, nem jajveszékel ideálja rombedőltén (ellentétben a moszkvai perek áldozataival). Hangosan, érthetően válaszol:

– Semmi. *Nem kaptunk választ.*

Fáradt hangjában mintha ez volna: az igazat megvallva, nem is vártam.

NEM KAPTUNK VÁLASZT! Az Atya és Tanító nem válaszolt! A kirakatper ezzel elérte tetőpontját! Már megmutatta az Emberevő sötét lelkét a tömegeknek! Akár be is lehetett volna rekeszteni a tárgyalást! De nem, ezekben nincs annyi tapintat s értelem, három napig fognak még toporogni ezen a fertőzött területen.

– Micsoda kétszínűség! – próbálkozik az ügyész. – Önök tehát az egyik kezükkel kárt csináltak, a másikkal pedig Sztálin elvtársnak merészeltek írogatni! S még azt várták, hogy válaszoljon?! Arra feleljen inkább Vlaszov vádlott, honnan kapta az ötletet ahhoz a hátborzongató szabotázshoz, hogy beszüntesse a liszt árusítását? S hogy abbahagyassa a rozskenyér-sütést a járás székhelyén?

Vlaszov a kiskakas nem várja, hogy megadják neki a szót, maga pattan fel egy szempillantás alatt s átható hangon rikoltja végig a termen:

– Erre csak akkor adhatok a bíróságnak kielégítő választ, ha Karaszik ügyész otthagyja a vádlói emelvényt és ideül mellém!

Kitör a zsivaj, zúg; kiabál a tömeg, Mi az kérem, tessék rendet csinálni!

Miután így magához ragadta a szót, Vlaszov készséggel szolgál magyarázattal:

– A liszteladást és a kenyérsütést tiltó intézkedések a területi VB-től jöttek. Karaszik mint területi ügyész állandó tagja a VB vezetőségnek. Ha ez szabotázs, miért nem emelte fel tiltakozó szavát ellene, úgyis mint ügyész? Ön elébb lett kártevő, mint én!…

Az ügyész csak hápog, biztos és gyors volt az ütés. A bíróság sem tér magához. Egyikük így motyog: – Ha szükség lesz rá (?), az ügyészt is elítéljük. Ma azonban önön van a sor.

(Lám a kettős igazság! Mindent a pozíció dönt el!)

– Követelem az ügyész elmozdítását! – üti a vasat Vlaszov makacsul, fáradhatatlanul.

Szünet…

Milyen hatással van egy ilyen per a tömegek nevelésére?

De azok csak kínlódnak tovább: A vádlottak kihallgatását követi a tanúk kihallgatása. Kérdés N. könyvelőhöz:

– Mit tud Vlaszov kártevő tevékenységéről?

– Semmit.

– Hogy lehet az?

– Én a tanúk várószobájában voltam, nem hallottam, mit beszéltek itt.

– Nem is kell azt hallani. A maga kezén ment át minden ügyirat, magának tudnia kell.

– Az iratok mind rendben voltak.

– Tessék, itt egy csomó újság, a járási lap számai, még ebben is írtak már Vlaszov szabotázs-akcióiról. Maga pedig azt állítja, hogy semmiről sem tud?

– Akkor kérdezzék meg azokat, akik a cikkeket írták!

Kérdés a kenyérbolt vezetőjéhez:

– Mondja, kérem, van-e elég kenyere a szovjet rendszernek?

(Hát erre meg mit kelljen felelni?… Ki meri azt válaszolni: én ugyan nem számoltam meg!?)

– Van…

– Miért van sorbaállás maguknál?

– Nem tudom…

– Mégis, mi lehet az oka?
– Nem tudom…
– Hogyhogy nem tudja? Ki volt a vezetőjük?
– Vaszilij Grigorjevics.
– Ki a fene az a Vaszilij Grigorjevics? Vlaszov vádlott! Szóval ő volt az oka?
A tanú hallgat.
Elnök (diktál a jegyzőnek): „Válasz: Vlaszov szabotázs-tevékenysége miatt sorba kellett állni a kenyérért, annak ellenére, hogy a szovjethatalomnak óriási kenyérkészletei vannak”.
Magához térve az iménti ijedtségből az ügyész hosszú, indulatoktól fűtött beszédet eresztett meg. A védő elsősorban magát védte, hangsúlyozta, hogy minden becsületes szovjet polgár, ő is a haza érdekeit tartja mindenekfelett fontosnak.
Az utolsó szó jogát megkapva Szmirnov semmit sem kért és semmit sem bánt meg. Amennyire ma megállapíthatjuk, kemény és nagyon is gerinces ember volt ahhoz, hogy túlélje 1937 viharait.
Amikor Szaburov rimánkodni kezdett, hogy kíméljék életét, „nem magamért, csak kisgyermekeimért” – Vlaszov bosszúsan rángatta a kabátja szárnyát: „Te marha!”
Maga Vlaszov az utolsó szó jogán is folytatta szemtelenkedését:
– Véleményem szerint önök nem bírák, hanem színészek, akik törvényszéket játszanak előre megirt szerepek szerint. Önök az NKVD aljas provokációinak nyújtanak segédkezet. Önöknek teljesen mindegy, hogy én itt miket mondok, így is, úgy is halálra ítélnek. Csak az vígasztal, hogy eljön az az idő, amikor majd önök ülnek itt a mi helyünkön… [302]
A bíróság este héttől éjjel egyig fogalmazta az ítéleteket, azalatt a kultúrteremben, petróleumlámpák világánál, szablyák őrizetében ültek a vádlottak. A tömeg sem széledt szét, az emberek csendesen beszélgettek.
Amilyen sokáig készültek az ítéletek, olyan hosszan olvasták fel őket, hetet-havat összehordva a legképtelenebb szabotázs-akciókról, összeköttetésekről és tervekről. Szmirnovot, Univert, Szaburovot és Vlaszovot golyóáltali halálra ítélték, ketten tíz évet kaptak, egyet nyolc évre ítéltek. Azonkívül a per folyamán még egy kártevő szervezet nyomaira bukkant a törvényszék; ez a kadiji komszomolban végezte aknamunkáját (ezért ott is haladéktalanul letartóztatásokat tettek folyamatba; gondoljunk csak Vlaszov fiatal áruszakértőjére!); továbbá Ivanovoban egy illegális

szervezet centrumát leplezték le, mely természetesen Moszkvának volt alárendelve; fel is használták a Buharin elleni vádanyagban.

Miután a bíró ünnepélyesen elzengte, hogy „golyó általi halálra”, megállt az olvasásban, mint aki várja a tapsot. A teremben azonban oly gyászos és elkeseredett volt a hangulat – még az idegenek is hallhatóan sóhajtoztak és sírtak, a rokonok pedig jajveszékeltek és ájuldoztak – hogy egy árva taps sem hangzott fel még az első sorokból sem, ahol kizárólag párttagok ültek, s ez már mégiscsak hallatlan. „Jaj, bátyuskák, mit cselekesztek?!” – kiabálták némelyek a bíráknak. Univer felesége szívettépően zokogott. A félsötét teremben mozgolódni kezdett a tömeg. Vlaszov ráordított az első padsorokban ülőkre:

– Na, miért nem tapsoltok hát, mocskosok? Micsoda kommunisták vagytok?

Az őrség politrukja hozzárohant és arca előtt kezdett hadonászni pisztolyával. Vlaszov kinyújtotta a kezét, hogy elvegye tőle, de egy milicista közbelépett, félrelökte a politrukot, aki szabályellenesen járt el. Ugyanakkor felcsattant az őrparancsnok vezényszava: „Fegyverbe!” s harminc milicista karabély s a helyi NKVD pisztolyai meredtek a vádlottakra és a tömegre (mely – úgy látszott – támadásra készül az elitéltek kiszabadítására).

Mivel csak néhány petróleumlámpa világította meg a termet, a félhomály még csak növelte a rettegést és a zűrzavart. A tömegben, melyet végre sikerült meggyőzni, ha nem is az imént lezajlott perrel legalább a rászegezett karabélyokkal, kitört a pánik, az emberek hanyatt-homlok igyekeztek kifelé, ki hal tudott, az ajtón vagy az ablakon át. Eltört bútorok recsegése, üvegcsörömpölés hallatszott. A teremben csak Univer felesége maradt: félig összetaposva, eszméletlenül hevert ott reggelig a székek alatt.

A játék végéről tehát végképp elmaradt á taps… [303]

Az elítélteket pedig nemcsak hogy nem lehetett agyonlőni ott helyben, de még őrizetükre is fokozott éberséget kellett fordítani; hiszen azoknak már nem volt semmi vesztenivalójuk. Úgy volt, hogy a terület székhelyén fogják agyonlőni őket.

Az első harci feladat a helybeli NKVD-re való kísérés volt. Ezt így oldották meg: Mindenegyes elitélthez öt kísérőt adtak, egy a lámpát vitte, egy elől lépkedett lövésre készen tartva pisztolyát, ketten az elítéltet vezették, belekarolva, szabad kezükben pisztollyal, egy pedig mögöttük

lépdelt, pisztolya csövét az elítélt hátához nyomva. A többi milicista kétoldalt eloszolva a tömeg esetleges támadását volt hivatva elhárítani.

Ezek után minden értelmes ember beláthatja, hogy az NKVD sohasem tölthette volna be magasztos hivatását, ha nyilvános perekkel kellett volna vesződnie.

Ezért nem vertek hát gyökeret országunkban a nyilvános politikai perek.

11.
A halálbüntetés

A halálbüntetést története Oroszországban nem mutat fel egyenletes fejlődést. Alexej Mihajlovics cár statútuma ötven bűncselekményt sorol fel, melyek halállal büntethetők; Nagy Péter katonai szabályzata már kétszáz ilyen cikkelyt tartalmaz. Erzsébet cárnő a fejvesztőcikkelyeket nem függesztette ugyan fel, de egyszer sem alkalmazta őket; azt mondják, fogadalmat tett, mikor trónra lépett, hogy senkit sem fog megöletni. Valóban, az ő húszéves uralma alatt senkit sem végeztek ki, megvolt, nélküle, pedig háborút is viselt, a Hétéveset. Példája méltán kivívja csodálatunkat, a XVIII. század közepén, fél évszázaddal a jakobinusok nyakvágó gépe előtt. Igaz, hogy mi versengve szoktuk ócsárolni saját múltunkat; el nem ismernénk benne egyetlen dicséretreméltó tettet vagy szándékot sem. Így Erzsébetben is kifogásolhatjuk, hogy a kivégzést kancsukával pótolta, feltépette a bűnös orrcimpáját, rásüttette a „tolvaj”-bélyeget, másokat Szibériába küldött örökös száműzetésre. De tegyük hozzá a cárnő védelmében, hogy a társadalmi előítéletekkel dacolva aligha vihetett volna keresztül radikálisabb reformokat. S némely halálraítélt talán ma is készségesen vállalná az egész erzsébeti büntetéskomplexumot, csakhogy élte napja le ne áldozzon, mi azonban csupa humanitásból nem ajánljuk fel neki. S lehet, hogy e könyv végére érve az olvasó is hajlandó lesz elismerni, hogy az erzsébeti büntetéseknél semmivel sem könnyebb húsz vagy akár csak tíz esztendőt is kiállania mi lágereinkben.

Ha Erzsébet, mai terminológiával élve, általános emberi szempontból közelítette meg a problémát, akkor II. Katalin *osztályszempontból* (s így nyilván helyesebben). Neki még a gondolat is nyugtalanító és indokolatlan volt, hogy soha senkit se végezzenek ki. Ellenkezőleg, teljesen helyénvalónak találta a kivégzést saját személye, a trón és a rendszer biztonsága érdekében (Mirovics; a moszkvai pestis-lázadás; Pugacsov). Ami a nem-politikaiakat s a bűnözőket illeti, számukra eltörpítnek vehetjük Katalin alatt a halálbüntetést.

Pál cár korában már-már törvénybe ment át a halálbüntetés eltörlése. (Pedig háború volt elég, ennek ellenére nem működtek haditörvényszékek az ezredek mellett.) I. Sándor cár hosszas uralma alatt csupán az 1812-es

háborúban róttak ki halálbüntetést katonai vétségekre. (Hát a halállal végződő vesszőfutás? – vethetné ellen valaki. No igen, kétségtelenül voltak ilyen félhivatalos gyilkosságok; hisz akár egy szakszervezeti gyűléssel is holtra lehet gyötörni egy embert. Mégis azt kell mondanunk, hogy Pugacsov után félszáz évig. egészen a dekabristákig, senkinek, még *államellenes* bűnösöknek sem jutott ki hazánkban az a sors, hogy bírák szavazata fossza meg Istenadta életétől.)

Az öt dekabrista vértinek szagától tágulni kezdtek államunk orrcimpái. Azóta habozás nélkül alkalmazták a halálbüntetést államellenes vétségekre, s e gyakorlatot buzgón folytatták egészen a Februári Forradalomig, még rendeletekkel is megerősítették 1845-ben és 1904-ben, továbbá kiegészítették a katonai- és a tengerész-büntetőtörvénnyel.

Hány embert végeztek ki vajon Oroszországban ez alatt az idő alatt? Idéztük már (a VIII. fejezetben) a liberális hazafiak statisztikáját az 1905-1907-es évekről. Tegyük hozzá ehhez N. Sz. Tagancevnek, az orosz büntetőjog szakértőjének adatait.[304] A halálbüntetés 1905-ig kivételszámba ment Oroszországban. Az 1876-tól 1905-ig eltelt harminc év alatt (ez volt a „népakaratosok", a terrorcselekmények kora, nemcsak a közös konyhán nyilvánított *szándékoké*, a tömegsztrájkok és parasztmozgalmak kora, valamennyi újkori forradalmi párt megalakulásának és megerősödésének kora) 486 embert végeztek ki, azaz évenként mintegy tizenhetet az egész ország területén. (S ebben a számban a kivégzett nem-politikaiak is benne vannak!)[305] Az első forradalom (1905) és a rákövetkező reakció éveiben felszökött a kivégzések száma, ami megrendítő hatással volt az orosz képzeletre, könnyeket csalt Tolsztoj szemébe, felháborodást váltott ki Korolenkóból és más hazafiakból: 1905-től 1908-ig mintegy 2.200 főt végeztek ki (havonta negyvenötöt!). *Kivégzési járvány* volt ez, mint Tagancev nevezi. (Vége is lett rögtön ezután.)

Az Ideiglenes Kormány, alighogy megalakult, eltörölte a halálbüntetést. Azonban 1917 júliusában visszaállította a hadseregnél és a fronttal határos részeken; halállal büntette a háborús bűnöket, a gyilkosságot, megbecstelenítést, rablást, fosztogatást (az ilyesmi nagyon elharapódzott akkoriban azokon a részeken). Egyike volt ez az Ideiglenes Kormány legnépszerűtlenebb intézkedéseinek, azoknak, amelyek végül is vesztét okozták. A bolsevikok is ezzel a jelmondattal követelték a fordulatot: „Le a halálbüntetéssel! Le Kerenszkijjel, aki visszaállította a halálbüntetést!"

A szájhagyomány szerint azon a bizonyos okt. 25-ről 26-ra virradó éjszakán felmerült a kérdés a Szmolnij palotában, ne legyen-e a szovjethatalom egyik első határozata a halálbüntetés végleges eltörlése, – s Lenin akkor joggal kinevette elvtársai utópista naivságát: ő aztán tudta, hogy az új társadalom sohasem valósulhatna meg halálbüntetés nélkül. Mégis mikor koalíciós kormányt alakítottak a baloldali eszerekkel, engedtek azok téveszméinek, és 1917. okt. 18-án valóban eltörölték a halálbüntetést. Persze semmi jó sem származhatott ebből a kegyes intézkedésből. (Dehát különben is, miféle eltörlés volt az? 1918 elején Trockij elítéltette Alexej Scsasztrij nemrég kínevezett admirálist, mert megtagadta a balti flotta elsüllyesztését.

Karklin, a Legfelsőbb Bíróság elnöke tört oroszsággal elhadarta az ítéletet: „agyonlőni 24 órakor”: A terem háborogni kezdett: de hiszen el van törölve! Krilenko ügyész magyarázattal szolgált: „Mit izgulnak? Csak a kivégzés van eltörölve, Mi azonban nem kivégezzük Scsasztrijt, hanem agyonlőjük!” S agyon is lőtték.)

A hivatalos verzió szerint a halálbüntetést 1918 júniusában helyezték újra érvénybe – dehogyis „újra”: akkor tették meg az új korszak vezérmotívumává. Ha feltételezzük, hogy Lacisz[306] nem szépít, csupán nincs minden kimutatás birtokában, és hogy a forr. törvényszékek legalább akkora aktivitást árultak el az elítélésben, mint a cseka az ítélet nélküli bíráskodásban, arra az eredményre jutunk, hogy Oroszország húsz központi kormányzóságában 16 hónap alatt (1918 júniusától 1919 októberéig) több mint tizenhatezer embert lőttek agyon, azaz TÖBB MINT EZRET HAVONTA.[307] (Mellesleg akkor lőtték agyon Hrusztaljev-Noszart is, aki 1905-ben Pétervárt az első orosz szovjet elnöke volt, továbbá azt a művészt, aki az egész polgárháború alatt viselt legendás vörösgárdista egyenruhát tervezte.)

Különben lehet, hogy nem is ezekkel az ítélettel vagy anékül végrehajtott sporadikus sortüzekkel (bár hisz ezek szórna is ezrekre rúgott idővel) dermesztette és részegítette meg Oroszországot az 1918-ban beköszöntő halálbüntetés.

Még borzalmasabbnak tűnik fel előttünk a harcoló feleknek majd a győzteseknek az a szokása, hogy száz meg száz embert bárkára raktak és elsüllyesztettek, számlálatlanul, jegyzékbe vétetlenül, csupán mint névtelen tömegeket. (Így süllyesztettek tengerésztiszteket a Finn-öbölbe, a Fehér-, a Kaszpi- és a Fekete-tengerbe; 1920-ban túszokat a Bajkál-tóba.} Szorosabb

értelemben ez már nem a bíráskodás történetéhez tartozik, hanem a nemzeti *karakter* történetéhez, ebből minden egyéb levezethető. Volt-e az első Rurik óta történelmünk századaiban még egy ilyen kor, amelyben annyi kegyetlenség, annyi gyilkosság történt volna, mint az Októbert követő polgárháborúban?

Elmulasztanánk egy jellegzetes állomást, ha említetlenül hagynánk, hogy 1920 januárjában eltörölték a halálbüntetést. Némely kutató ugyancsak elképedhet, hogy a proletárdiktatúra ilyen könnyelműen, s gyámoltalanul letette a megtorlás kardját, amikor Kubányban Gyenyikin, a Krímben Wrangel volt az úr s a lengyel lovasság javában nyergelt a hadra. De nem volt az olyan megfontolatlan határozat, mert először is *nem terjedt ki a haditörvényszékekre* (csak a cseka ítéletnélküli bíráskodására s a hátországi törvényszékekre), másodszor *jól elő volt készítve*: előzetesen *kitisztogatták* a börtönöket (tömegével lőtték agyon azokat a foglyokat, akiket a határozat érintett volna), harmadszor pedig – s ez a legvigasztalóbb az egészben – csak rövid ideig, négy hónapig volt érvényben (míg újra meg nem teltek a börtönök). Aztán 1920. máj. 8-án határozatilag adták vissza a kivégzés jogát a VCsK-nak is.

A forradalom siet mindennek új nevet adni, hogy a dolgoknak az újság ingerét kölcsönözze. Így keresztelték el a halálbüntetést is a „legmagasabb fokú” még csak nem is „büntetés”-re, hanem „társadalomvédelem”-re. A büntető törvényhozás alapokmánya 1924-ben felvilágosít bennünket, hogy ez a „felsőfok” csak *ideiglenes, míg a Központi VB véglegesen el nem törli*.

S valóban: 1927-ben kezdték is *eltörölgetni, csupáncsak* az állam- és hadsereg-ellenes vétségekre (az 58-as és a háborús cikkelyekre) hagyták meg és hát a banditizmusra (de tudjuk, milyen tág politikai tolmácsolást szoktak adni a „banditizmusnak” azokban az években, de még ma is: minden fegyveres nemzetiségi felkelő, a „baszmacs”-tól a litván erdei partizánig, aki csak a központi hatalom ellen harcol, „bandita” – már hogy is lehetnénk el e cikkely nélkül? Ugyancsak bandita az is, aki lágeri lázadásban, utcai forrongásban vesz részt).

Magánszemélyek elleni bűntényekre azonban eltörölték a halálbüntetést Október tizedik évfordulóján.

De már a tizenötödik évfordulót a halálbüntetést kiterjesztő „nyolchó-hetes” törvénnyel dekorálták ki, ez volt a szocializmus hajnalának legfontosabb törvénye, amely az állami tulajdon legkisebb morzsájáért is golyót helyez kilátásba az alattvalónak.

Mint minden újra, erre a törvényre is buktak, különösen az elején, 1932-33-ban, szorgalmasan lődözték agyon a népet. Ebben a (Kirov halála előtti) „békeidőben”, 1932 decemberéten, csupán a leningrádi Kreszti-börtönben KÉTSZÁZHATVANÖT halálraítélt várt a sorsára EGYIDEJŰLEG[308] – az egész év folyamán hihetőleg ezret is agyonlőttek csak a Kresztiben magában.

S kik voltak ezek a gonosztevők? Honnan támadt ennyi összeesküvő és zendülő? – Hát például Carszkoje Szeloból ült ott hat kolhozparaszt, akik a következő főbenjáró bűnt követték el: miután (saját becses kezükkel) lekaszálták a kolhoz szénáját, kimentek a zsombékokra és vágtak egy keveset a saját teheneiknek is. A KÖZPONTI V. BIZOTTSÁG NEM ADOTT KEGYELMET NEKIK. MIND A HÁTUKON VÉGREHAJTOTTÁK AZ ÍTÉLETET!

Miféle Szalticsiha, melyik földesúr, lett légyen bár a legaljasabb, a legellenszenvesebb, – ÖLT volna meg hat parasztot holmi vacak szénáért?… De csapatta volna meg őket vesszővel csak egyszer is, mi már tudnánk róla s iskoláinkban átkoznánk a nevét.[309] De most? Vízbe esett – volt-nincs, nyoma sincs! S arra is alig van reményünk, hogy valaki valamikor még dokumentumokkal fogja tudat alátámasztani az én élő tanúm elbeszélését. Ha Sztálin soha senki mást meg nem ölt volna, akkor is méltónak tartanám őt a felnégyelésre, csak azért a hat carszkoje-szeloi parasztért! S még azt merik a fülembe sipítani (Pekingből, Tiranából, Tbiliszből, de még Moszkva körzetéből is elég sok verőártány): „Hogy meri kipellengérezni Őt?” „…háborgatni nemes szellemét?” „Sztálin helye a kommunista világmozgalomban van” – szerintem azonban csak a büntetőkönyvben! „A világ népei szeretettel övezik az Ő nevét” – csak a leigázottak nem, akiknek hátán korbácsa csattogott.

De térjünk viasza a szenvedélytelen, tárgyilagos ismertetéshez. A Központi VB persze egész biztosan „végleg eltörölte volna” a halálbüntetést, ha egyszer megígérte, csak ott a bökkenő, hogy az Atya és Tanító magát a Közp. VB-t törölte el „végleg” 1936-ban. S a helyébe lépő Legfelsőbb Tanács már egészen más haranggal harangozott. Kezdték nevén nevezni a halálbüntetést is, nem pedig Isten-tudja-mi „védelmének”. Az 1937-38-as kivégzések még Sztálin fülének sem voltak többé összekapcsolhatók a „védelem” fogalmával.

Melyik jogtudós, melyik büntetőjogi történész fog nekünk hiteles statisztikát összeállítani ezekről a gyilkosságokról? Hol az a *spec. levéltár*,

amelybe egyszer módunk lesz belépni s kikeresni a szükséges adatokat? Sehol sincs s nem is lesz soha. Bátorkodunk hát a szájhagyomány adataira támaszkodni, amelyek röviddel azután, 1939-40-ben kerengtek a Butirka boltívei alatt s amelyeket lebukott jezsovista főnökök és középkáderek hullattak el, amikor nemrég megfordultak ezekben a cellákban (ők már csak tudták!). Tehát a jezsovisták szerint az alatt a két év alatt az Unió egész területén FÉLMILLIÓ politikait és 480.000 nem-politikait (bűnözőt) lőttek agyon. (Az utóbbiakat az 59:3 tc. alapján mént Jagoda „segítőit"; ezzel be is fellegzett „a régi jó tolvaj-világnak".)

Van-e valami valószínűtlen a fenti adatokban? Tegyük fel, hogy nem két, hanem csak másfél éven át folytatták a kivégzéseket – ez esetben átlag 28.000 esik egy hónapra (az 58-as tc. alapján) s az Unió egész területére. Hány kivégző hely lehetett? óvatos becslés szerint másfélszáz. (Persze sokkal több. Pszkovban például sok templom alagsorában, a volt remete-cellákban rendezett be az NKVD kínzó- és kivégző-kamrákat. Ezekbe a templomokba még 1953-ban sem eresztették be a turistákat, mondván, hogy azok „archívumok". Bizony, olyan archívumok voltak ezek, amelyekben tíz év alatt még csak nem is pókhálóztak. A tatarozási munkálatok megkezdése előtt teherautószám hordták ki onnan a csontokat.) Szóval egy-egy ilyen központban hat embert végeztek ki naponta. Olyan hihetetlen ez? Sőt, nagyon is minimális becslés. (Más források szerint egymillió hétszázezer embert lőttek agyon 1939. január 1-ig.)

A második világháború alatt különféle ürügyekkel hol kiterjesztették (például a vasutak militarizálásával), hol új formákkal gazdagították a halálbüntetést (1943. április: rendelet az akasztás bevezetéséről).

Mindez bizonyos mértékben késleltette a halálbüntetés végleges, visszahozhatatlan, örök időkre szóló eltörlését, azonban türelem rózsát terem s a hűség elnyeri jutalmát: Joszif Visszarionovics 1947 májusában a tükör előtt felpróbált egy kikeményített zsabót, egész jónak találta – s mindjárt tollba is mondta a Legfelsőbb Tanács Elnökségének a halálbüntetés béke idejére való eltörlését (ennek pótlására született az új börtönidő: 25 év; kitűnő alkalom volt a *negyedszázados* bevezetésére).

Népünk azonban hálátlan és gyarló, nem képes kellőképpen értékelni a nagylelkűséget. Ezért két és fél éven át csak döcögött, nyikorgott a közigazgatás szekere halálbüntetés nélkül, még 1950. január 12-én meg nem jelent a fordulatot hozó rendelet: „Helyt adva azoknak a sürgető kéréseknek, melyek özönével futnak be hozzánk a nemzetiségi

köztársaságokból (talán Ukrajnából…?) a szakszervezetekből (milyen aranyosak azok a szakszervezetek, mindig tudják, mire van szükség!), a parasztok szervezeteitől (itt kicsit elszundított őfelsége, hiszen a parasztok szervezeteit mind szétzúzta már a fordulat évében), továbbá kulturális tényezőktől (ez már aztán nagyon valószínű)… visszaállítjuk a halálbüntetést a más nagyon is elszaporodott, hazaárulók, kémek és diverzáns-felforgatók ellen”. (A negyedszázadost persze elfeledték visszavonni, így hát az is érvényben maradt.)

Mihelyt pedig lassacskán újra felszerelték a mi régi jó nyakvágó gépünket, úgy ment minden, mint a karikacsapás. 1954-ben kiterjesztették az előre megfontolt gyilkosságra, 1961-ben az állami tulajdon elleni vétségekre, pénzhamisításra, börtönben s lágerban elkövetett erőszakra és terrorra (pl. ha valaki agyonüt egy spiclit vagy ráijeszt a lágerparancsnokságra); 1961 júliusában a tiltott valutaügyletekre; 1962 februárjában milicisták és munkásőrök életének fenyegetésére (pl. ökölrázással); erőszakos közösülésre és kicsit meglepetésszerűen: megvesztegetésre.

De természetesen csak ideiglenesen, csak addig, míg tökéletesen el nem törlik. Ma is így van írásban lefektetve.[310]

Mindebből pedig azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy Jelizaveta Petrovna (Erzsébet cárnő) alatt bírtuk ki legtovább a halálbüntetés nélkül.

*

Míg gondtalan vakságban töltjük életünk napjait, azt képzeljük, hogy a halálos ítélet csak néhány balszerencsétől Bujtott ember osztályrésze. Valahogy abban az ösztönös hiedelemben ringatjuk magunkat, hogy *mi* sohasem juthatunk a siralomcellába, hogy ehhez vagy igen nagy bűnt kell elkövetni vagy magasan a köznapi felett álló életet kell élni. Egész értékrendszerünknek el kell tolódnia ahhoz, hogy megértsük: a siralomcellákban a lehető legszürkébb embermassza ült, a lehető legköznapibb vétségek miatt, s bizony nem mindenkinek hullott ki kegyelem az urnából, hanem igen soknak „*magos*” (így nevezik a foglyok a „legmagasabb fokú büntetést”, mert nem szeretik a nagy szavakat, mindennek nyersebb s rövidebb nevet adnak).

Egy járási mezőgazdasági osztály agronómusa 1937-ben azért kapott halálos ítéletet, mert hibát követett el a kolhoz vetőmagjának analízisében (vagy mert nem a vezetőség szája íze szerint analizálta?)!

Ugyancsak 1937-ben Melnyikovot, egy cérnaorsókat gyártó háziipari szövetkezet elnökét azért ítélték halálra, mert a gőzgépből kipattanó szikrától tűz ütött ki a műhelyben. (Igaz, kegyelmet kapott, tíz évet.)

Feldman 1932-ben a Kreszti börtönben azért várt a kivégzésre, mert valutát találtak nála, Fajtelevics a konzervatóriumból pedig azért, mert tollhegynek való acélszalagot árusított. Az üzletelés ősi hagyománya, a zsidó kenyere és hobbyja, ugyancsak méltónak ítéltetett a halálra.

Csoda-e akkor, hagy Geraszkát halálra ítélték, ezt az Ivanovóból való parasztlegényt? Tavasszal, Mikola napján, mulatott egyet a szomszéd faluban, jól fölöntött a garatra s egy karóval a fenekére csapott – nem a rendőrnek, dehogy! – csak a rendőr lovának! (Igaz, hogy a milícia bosszantására kitépett egy deszkát a községi-tanácsháza faburkolatából, ugyanott elszakította a telefon zsinórját s így üvöltött: „Üsd a sátánfajzatot!")

Sorsunk, hogy bejutunk-e vagy sem a halál-cellába, nem azon dől el, hogy elkövettünk-e valamit, csak azon, hogyan fordul a hatalmas kerék, mit hoznak a körülmények s mi van megírva a csillagokban. Például azon, hogy Leningrád blokád alatt van. Mit fog gondolni a város védelmét irányító Zsdanov elvtárs; ha a leningrádi GB nem kivégzéssel zárja le a vizsgálat alatt álló *ügyeket* ezekben a súlyos hónapokban? Nemde azt fogja hinni, hogy a Szervek henyélnek? Tehát főbenjáró illegális szervezkedéseket kell leleplezni, melyeket a németek irányítanak kívülről. Diktum-faktum: fel is fedeznek néhány bonyolult összeesküvést, s már nyúl is feléd, ahogy leningrádi fűtetlen szobádban aluszkálsz, a karmos fekete mancs. Ettől kezdve pedig nincs beleszólásod további sorsodba. Észreveszik, hogy valaki, mondjuk Ignatovszkij altábornagy, Nyevára néző ablakában állva fehér zsebkendőt vesz elő, hogy kifújja az orrát: – *jeladás*! Ha ehhez hozzávesszük, hogy Ignatovszkij, aki mellesleg mérnök is, szeret elbeszélgetni műszaki problémákról a tengerészekkel, minden stimmel! Ignatovszkijt letartóztatják. Ütött a leszámolás órája! – most pedig nevezze meg szervezetének mind a negyven tagját! Ő pedig megnevezi. Mármost ha történetesen páholynyitogató valaki az Alexandrinszkij-színházban, nem nagy a valószínűsége annak, hogy őt is megnevezi. Ám ha professzor vagy a Technológiai Főiskolán, akkor rá is kerülsz a listára (már megint az az átkozott értelmiség!) – s volt-e csak egy szavad is ehhez az egészhez? Pedig aki rákerült erre a listára, azt agyon is lőtték!

Valamennyit! Konsztantyin Ivanovics Sztrahovics, a neves orosz hidrodinamikus életben maradásának külön története van. Valami még magasabb állambiztonsági fórum elégedetlenségének adott kifejezést: rövid a lista, túl keveset fognak agyonlőni! Erre Sztrahovicsot szemelik ki mint egy új, leleplezendő szervezet *centrumát*. Altsuller kapitány maga elé idézi: „Hogy képzeli ön? Azért sietett olyan buzgón bevallani mindent, hogy elterelje a figyelmet az illegális kormányról? Milyen szerepe volt abban önnek?” Sztrahovics tehát, míg továbbra is ott ült a siralomcellában, egy új vizsgálati procedúra kellős közepén találta magát. Beismeri; hogy kultuszminiszter volt (csak már minél gyorsabban vége legyen), de Altsullernek ez kevés. A vizsgálat tovább folyik. Közben kivégzik az Ignatovszkij-csoportot. Egy vallatás során Sztrahovics méregbe jön: nemcsak hogy élni nincs már kedve, de ebből a haldoklásból is elege van, főleg pedig torkig van a hazugsággal. Éppen valami nagykutya jelenlétében kérdezgették, mikor egyszerre rácsapott az asztalra: „Magukat kellene agyonlőni, egytől-egyig! Én pedig többet nem fogok hazudni maguknak! Ezennel visszavonok mindent, amit vallottam!” *Ez a kitörés mentette meg!* Nemcsak hogy a vizsgálatot szakították félbe, de meg is feledkeztek róla és hosszú időre ott hagyták a siralomcellában.

Könnyen elképzelhető, hogy az általános meghunyászkodás közepette sikerrel végződhet egy ilyen kétségbeesett kirohanás.

Ennyit meg-ennyit lőttek agyon, először ezreket, majd százezreket… Az ember oszt, szoroz, sóhajtozik, átkozódik – de ezek csak puszta számok maradnak; s bármily bénítóan hatnak is eszünkre, egy idő után elfelejtjük őket. Ám ha egyszer a kivégzettek fényképelt küldenék be a hozzátartozók egy kiadónak s albumot állítanának össze ezekből a fényképekből, többkötetnyi albumot, akkor ezt az albumot lapozgatva s elkésett pillantásunkkal ama kihunyt szemeket fürkészve bő útravalót meríthetnénk további életünkre. Ez a – hogy úgy mondjuk – betűk nélküli olvasmány kitörölhetetlen emléket hagyna lelkünkben.

Egy ismerősöm otthonában, ahol volt foglyok is vannak a családban, az jött a szokásba, hogy márc. 5-én, a Fő-fő Gyilkos halála évfordulóján, teleraknak minden asztalt kivégzettek s lágerban elpusztultak fényképeivel, néhány tucat fényképpel, amennyit össze tudtak gyűjteni. A lakásban egész nap ünnepélyes, komoly hangulat uralkodik, akár a templomban vagy a múzeumban – gyászmuzsika szól, barátok érkeznek, szótlanul nézegetik a

fényképeket, hallgatják a zenét, csendesen beszélgetnek, majd búcsú nélkül távoznak.

Mindenütt így kellene ennek lennie… Hogy legalább futólag felsebezze szívünket azoknak a szerencsétleneknek a halála.

Hogy NE HIÁBA LETT LEGYEN az egész!…

Véletlenül nálam is akad néhány kép. Nézzétek legalább ezeket.

Pokrovszkij Viktor Petrovics – agyonlőtték Moszkvában, 1918-ban, Strohbinder Alexandr, diák – agyonlőtték Petrográdban 1918-ban. Anyicskov Vaszilij Ivanovics – agyonlőtték a Lubjankában 1927-ben. Szvecsin Alexandr Andrejevics, vezérkari professzor – agyonlőtték 1935-ben. Reformatszkij Mihail Alexandrovics, agronómus – agyonlőtték 1938-ban Orelben. Anyicskova Jelizaveta Jevgenyevna – agyonlőtték a Jenyiszej-lágerban 1942-ben.

S hogy szokott lefolyni *ez az egész?* Milyen az, mikor valaki a halálát várja? Mire gondol? Milyen következtetésekre jut? Hogy viszik ki az áldozatot? Mit érez az utolsó pillanatban? S még számos „hogyan”, „miképpen”, „mit”…

Az ember beteges, de érthető kíváncsisággal akar bepillantani a függöny mögé (bár természetesen MINKET nem érhet az a sors…). Az is érthető, hogy akik életben maradtak, nem mesélhetnek a végső dolgokról – hisz ők kegyelmet kaptak.

A végső dolgokat a hóhérok tudják. De a hóhérok hallgatnak. (Az a híres *Ljosa bácsi*, a Kreszti hóhéra, aki hátracsavarta az áldozat kezét, rárakta a kézi bilincset, s ha felvezetés közben felordított a folyosó éji csendjében, hogy „Isten veletek, barátaim!”, kóclabdával tömte be a száját – már miért is mesélne nekünk? Nyilván ma is Leningrádban flangál, elegánsan kiöltözve. Ha találkoztok vele a szigeti sörözőben vagy a futballmeccsen – kérdezzétek ki őt!)

A *legvégét* azonban a hóhér sem tudja. Míg a kísérőzenét szolgáltató motor zúgásától megsüketülve beleereszti a golyót az előtte lévő tarkóba, arra van kárhoztatva, hogy tompa értetlenségben maradjon afelől, mit is csinál tulajdonképpen. A *végét* tehát ő sem tudja. A végét csak a meggyilkoltak tudják – vagyis senki sem tudja.

Valami homályosat, szavakkal alig kifejezhetőt persze az írói fantázia is tudhat arról, ami közvetlenül megelőzi a golyó behatolását, a hurok megszorulását.

Most, hogy megpróbálunk hozzávetőleges képet adni a halálraítéltek cellájáról, éppen a kegyelmet nyertek és az írók tanúságaira támaszkodunk. Tőlük tudjuk például, hogy egész éjjel nem alszanak, *várnak*. Csak reggel felé nyugszanak meg.

Narokov (Marcsenko): „Képzetes mennyiségek” c. regényében[311] melynek nem válik előnyére, hogy az író minden áron úgy akar írni, mint Dosztojevszkij, de még Dosztojevszkijnél is meghatóbban s szívszaggatóbban, véleményem szerint nagyon jó ábrázolását adja a siralomcellának s magának a kivégzésnek. Ellenőrzésére ugyan nincs mód, de valahogy meggyőzőnek tűnik.

Régebbi írók ábrázolásai, például Lennyid Andrejevé, ma már óhatatlanul a „régi jó idők” hangulatát idézik fel. De kinek a fantáziája alkothatott volna fogalmat arról, milyen lesz egy siralomcella 1937-ben? Üres térben lengett volna, aki ezt megkísérli, puszta képzeletének árva pókszálán: hogy hogyan várnak az elítéltek, hogy rezzennek össze minden neszre stb. stb. Ki tulajdonított volna a jövendő halálraítéltjeinek olyan előre nem is sejthető élményeket, mint például azt, hogy:

1. a halálraítéltek *fáznak*, mert cementpadlón alszanak s a cella hőmérséklete az ablaknál mínusz három fok (Sztrahovics). Megfagy a nyomorult, 2. a halálraítéltek *össze vannak zsúfolva s fuldokolnak a léghiánytól*. Egy egyszemélyes cellába hetet (ez a MINIMUM!), tízet, tizenötöt, de még HUSZONNYOLCAT is begyömöszölnek (Sztrahovics, Leningrád, 1942.) S így összepréselődve ülnek ott hetekig, HÓNAPOKIG! Mi ehhez képest az a lidércnyomás, melyet „A hét akasztott” (Leonyid Andrejev) ábrázol? Már senki sem gondol a kivégzésre, nem fél az agyonlövetéstől, minden problémája az, hogy nyújthatná ki itt és most a lábát, hogy fordulhatna a másik oldalára, hogy jutna egy korty levegőhöz!

Amikor 1937-ben egyidejűleg 40.000 ember ült Ivanovo börtöneiben (az NKVD házibörtönében, az 1-es és a 2-es sz. börtönben, továbbá a KPZ-fogdában), holott azok befogadóképessége csupán 3-4000 volt – a 2-es börtönben például vizsgálati foglyok, lágerra és halálra ítéltek, amnesztiát nyertek s ráadásul közönséges tolvajok voltak összehányva, s ez a népcsődület NAPOKON KERESZTÜL egyetlen óriási cellában ÁLLT, ember ember mellett, de olyan szorosan, hogy a kezüket sem mozdíthatták, akit pedig nekinyomtak a priccseknek, az lábát törte. Ez télen volt, s hogy meg ne fúljanak, kinyomták az ablaküveget. (Ebben a cellában várta halálát – ítéletét már megkapta a galambősz Alalikin, aki 1898-tól kezdve tagja

volt a Szoc. dem. pártnak, a bolsevik pártból azonban kilépett 1917-ben, az áprilisi tézisek után.)

<04. V. P. Pokrovszkij>

<05. A. Strohbinder>

<06. M. A. Reformatszkij>

<07. V. I. Anyicskov>

<08. A. A. Szvecsin>

<09. J. J. Anyicskova>

3. a halálraítéltek *éheznek*. Az ítélethirdetést követő hosszú várakozási időben nem a kivégzéstől való félelem gyötri őket elsősorban, hanem az éhség: hacsak egyszer jóllakhatnának! Alexandr Babics 1941-ben 75 napot töltött a siralomcellában a krasznojarszki börtönben. Már mindenbe beletörődött, úgy várta a kivégzést, mint sikertelen életének egyetlen lehetséges befejezését. Az *éhezéstől fel volt puffadva*, mikor halálos ítéletét tíz évre változtatták, ilyen állapotban kezdte meg láger-életét. – Mennyi a rekordidő, melyet egy fogoly a halálraítéltek cellájában tölthet? Senki sem tudja. Vszevolod Petrovics Golicin, rangelső (!) az elítéltek cellájában, 146 napot töltött ott 1938-ban. De vajon ez-e a rekord? A szovjet tudomány büszkesége, N. I. Vavilov akadémikus hónapokig, talán EGY ÉVIG IS várt kivégzésére! Mint halálraítéltet evakuálták a szaratovi börtönbe, ott egy ablaktalan cellában ült, s mikor 1942 nyarán kegyelmet kapott s egy közös cellába került, járni sem bírt, két oldalról támogatva vezették ki sétára.

4. A halálraítéltek *nem részesülnek orvosi segélyben*. Ohrimenko hosszú ideig ült 1938-ban a siralomcellában és súlyosan megbetegedett. Nem csak hogy kórházba nem vitték, de sokáig még orvost sem hívtak hozzá. Mikor pedig mégiscsak megjött az orvos, akkor sem lépett, be a cellába, csak az ajtó rácsán dugott be neki valami porokat, anélkül, hogy megvizsgálta vagy kikérdezte volna. Sztrahovicsnak pedig víz gyűlt a lábába, szólt a felügyelőnek, mire küldtek neki… egy fogorvost.

De ha beavatkozik is az orvos, mit csináljon? Kezelje a halálraítéltet s nyújtsa meg a halálvárás idejét? Vagy azzal árul-e el nagyobb emberséget, ha sürgeti, hogy minél előbb lőjék agyon? Itt van például még egy eset Sztrahovics történetéből: bejön az orvos, tárgyal a napossal és sorban rábök az elitéltekre: „Ennek vége! ennek is… meg ennek is!…” (a disztrófiás eseteket mutatja meg így a naposnak, méltatlankodva, hogy nem szabad így kínozni az embereket, ideje lenne már agyonlőni őket!)

Dehát miért tartották olyan sokáig az elítélteket? Talán nem volt elég hóhér? Ennék megértéséhez abból kell kiindulnunk, hogy nagyon sok halálraítéltnek javasolták, szinte *könyörögtek* nekik, hogy írják alá a kegyelmi kérvényt, akik pedig megmakacsolták magukat, mert unták már a huzavonát, *azok nevében maguk írták alá*. A papíros vándorútja a gépezet útvesztőiben aztán nem is szokott néhány hónapnál hamarabb befejeződni.

Nyilván arról van itt szó, hogy két különböző hivatal érdekszférái érintkeztek s ütköztek egymással. A vizsgáló-ítélkező hatóság (a Katonai Kollégium tagjaitól hallottuk, hogy a kettő egy és ugyanaz) hajmeresztő szörnyűségek leleplezésére vadászott, s az agyonlövés volt az egyetlen szóba jöhető fenyítés, amit a vádlottakra mérhetett. De mihelyt kimondták a halálos ítéletet és csatolták a nyomozati-törvényszéki anyaghoz, őket többé már nem érdekelték azok a kócbábuk, akiket elítélteknek hívnak, hisz úgysem volt semmiféle „szervezkedés”, és az állam üdvére, nézve tökéletesen közömbös, életben maradnak-e az elítéltek vagy meghalnak. Így aztán az utóbbiak további sorsa teljesen a börtönhatóságok gondjaira maradt, a börtönhatóságok pedig, melyek GULag udvari szállítói voltak, már gazdasági szempontból tekintették a foglyokat, *irányszámaik* nem azt célozták, hogy minél többet agyonlőjenek, hanem hogy minél több munkaerőt küldjenek a Szigetcsoportra.

A Nagy Ház börtönigazgatója, Szokolov is ebből a szempontból nézte Sztrahovicsot, aki végül is *elunta magát* a siralomcellában, papírt és ceruzát kért, hogy tudományos problémákkal foglalkozzék. Először „A folyadék és a benne mozgó szilárd test kölcsönhatásáról” írt egy füzetkét, valamint „A lövedék, rugók és lökhárítók méretezéséről”, majd „A szilárdság-elmélet alapjairól”; akkor már külön „kutató cellát” utaltak ki neki, jobban táplálták; a leningrádi frontról kezdtek befutni a megrendelések is, s ő kidolgozta nekik „A repülőgépek össztűz alá vételét”. A vége az lett, hogy halálos ítéletét Zsdanov tizenöt évre változtatta (de csak az országos posta lassúsága miatt jött meg valamivel később Moszkvából a szokásos *kegyelmi végzés*, mely nagylelkűbb volt Zsdanovnál s csak egy *tízest* utalt ki neki. [312]

N. P., a matematika docense, ugyancsak a siralomcellában ült, amikor Kruzskov nyomozó (az az, az az enyveskezű!) jónak látta kizsákmányolni őt saját személyes céljaira. Mint mondta, ő levelező tanfolyamon vesz részt; *magához hivatta* tehát P. – t a siralomcellából, s megoldatta vele azokat a

feladatokat „a komplex változó függvényének elméletéről”, melyeket ő maga (de valószínűleg még csak nem is ő) kapott házi dolgozatul.

Nos; tudott-e hát a világirodalom valami lényegeset a halálraítéltek szenvedéseiről?

Végül, mint Cs… v mesélt, a *vizsgálat* is felhasználhatta a „meggyőzés” eszközeként a halálraítéltek celláját. Krasznojarszkban két embert, akik vonakodtak beismerő vallomást tenni, sebbel-lobbal „törvény elé állítottak”, – „halálra ítélték” majd berakták őket a siralomcellába. (Cs… v úgy fejezi ki magát, hogy „törvényszéki színjátékot” rendeztek; de ott, ahol minden törvényszék színjáték, milyen névvel illessük az ilyen ál-bíráskodást? Színpad a színpadon? színjátékba épített színjáték?) Jókora kortyokban nyelették ott velük a halálhangulatot. Később két „kotlóst” is betettek, állítólagos halálraítélteket. Ezek szörnyen *bándigálták*, hogy olyan nyakasak voltak a vizsgálat alkalmával, s az őrrel üzentek a vizsgálóbírónak, hogy mindent készséggel aláírnak. Alá is írattak velük egy nyilatkozatot, majd elvitték őket a cellából, még hozzá *nappal*, tehát nem kivégzésre.

Hogy mit éreztek ebben a cellában az *igazi* halálraítéltek, akiket játékszerül használt fel a vizsgálóbíró – hogy lám, ezek itt „magukba szálltak” s megkegyelmeztek nekik! – azzal ki törődik? Majd hozzáírjuk a rendezői költségekhez!

Beszélik, hogy 1939-ben Konsztantyin Rokosszovszkijt, a leendő marsallt kétszer is kivitték az éjszakai erdőbe álkivégzésre. Rászegezték, majd leeresztették a puskákat, aztán visszavitték a börtönbe. Ebben az esetben is vallatási eszközül használták fel a halálos ítéletet. De „nyicsevo”, el van boronálva, kutyabaja, s még csak zokon sem vette.

Mikor pedig a végrehajtásra kerül a sor, a legtöbben ellenkezés nélkül hagyják megölni magukat. Mitől van a halálos ítéletnek ilyen hipnotizáló hatása? Akik kegyelmet kaptak, alig tudnak olyan esetről, hogy valaki ellenszegült volna, mikor kivitték a cellából. De azért vannak ilyen esetek is. A leningrádi Kresztiben 1932-ben az elítéltek elszedték az őrök pisztolyait és tüzet nyitottak. Azóta azt a módszert követik, hogy miután kinőzték maguknak a lesőn át, kit kell elvinni, egyszerre öt fegyvertelen őr ront be a cellába s mind arra az egyre veti magát. A cellában ugyan nyolc-tíz halálraítélt is van, de mindegyik kegyelmi kérvénnyel fordult már Kalinyinhoz, mindegyik bocsánatot vár, így hát „csak halj meg te ma, én majd holnap!” Utat engednek, érzéketlenül nézik, hogy kötik gúzsba az

áldozatot, hogy tömik be a száját egy gumilabdával, ha segítségért kiabál. (Ha gumilabdát, közönséges gyerekjátékot látsz, eszedbe jut-e, mi mindenre lehet azt használni?… A dialektikus módszer előadójának figyelmébe ajánljuk ezt a kitűnő példát!)

Ó, a remény! Erősíti-e vagy inkább gyöngíti az embert a remény? Ha az elítéltek valamennyi cellában közös-akarattal megfojtották volna a benyomuló hóhérokat, nem szűntek volna meg a kivégzések sokkal biztosabban, mint a Központi VB-hez küldött kegyelmi kérvények nyomán? Ha már úgyis a sír szélén vagyunk, miért nem állunk ellen?

De hiszen már a letartóztatás pillanatában eldőlt a sorsunk! Mégis úgy csúsztak-másztak a letartóztatottak a remény keskeny ösvényén, mintha térdből levágták volna a lábukat.

*

Vaszilij Grigorjevics Vlaszov felidézi azt az éjszakát az ítélet után, amikor a sötétben kísérték Kadij utcáin s négy felől négy pisztolyt szegeztek rá: az járt a fejében, hogy csak agyon ne lőjék ott helyben, alattomosan, mintegy szökési kísérlet ürügyén. Vagyis még mindig nem tudott hinni elítéltetésében! Még mindig reménykedett, hogy életben marad…

A milícia őrszobáján tartották fogva. Ráfektették az íróasztalra, két-három milicista strázsált mellette szakadatlanul a petróleumlámpa fényénél. Beszélgettek egymás közt: „Csak hallgattam, hallgattam négy napon át, mégsem értem, miért ítélték el hát őket?” – „Nem is a mi eszünknek való az!”

Vlaszov öt napot s öt éjjelt töltött ebben a szobában; az ítélet megerősítésére vártak, hogy ott Kadijban lőhessék agyon őket: bajos volt a halálraítéltek szállítása. Valaki táviratilag kegyelmet kért Vlaszov nevében: „Nem érzem magam bűnösnek, kérem, hagyjanak életben”. Válasz nem jött. Ezekben a napokban úgy reszketett a keze, hogy a kanalat sem tudta szájához vinni, úgy ivott a tányérból. Kljugin be-be jött hozzá egy kis gúnyolódásra. (Kevéssel a kadiji ügy után át fogják helyezni Ivanovóból Moszkvába. Abban az évben meredeken íveltek fel GULag egére s hullottak alá ezek a vérvörös csillagok. Közel volt már az idő, hogy őket is beleszórják abba a bizonyos gödörbe, de ők még nem sejtették.)

Mivel sem jóváhagyás sem kegyelem nem jött, el kellett szállítani Kinyesmába a négy elítéltet. Négy másféltonnásra rakták őket,

mindegyiken hét milicista volt egy-egy elítélttel.

Kinyesmában a kolostor pincéje várta őket (a kolostor-épületeknek, miután megtisztítottuk őket a szerzetesi ideológiától, igen jó hasznát vettük!) Ott egyéb halálraítélteket csaptak hozzájuk és rabszállító vagonban vitték őket Ivanovóba.

Ott a teherpályaudvaron hármukat – Szaburovot, Vlaszovot és egy idegen csoportbelit – különvették, a többit rögtön elvitték, nyilván agyonlőni, hogy ne terheljék a börtönt. Így vett búcsút Vlaszov Szmirnovtól.

Hármukat aztán az 1-es sz. börtön udvarára vitték s négy órán át, miközben egyre újabb szállítmányokat hoztak, vizsgáltak át és vittek el, ott tartották őket a nyirkos októberi hidegben. Még egyáltalában nem lehettek biztosak afelől, nem végzik-e ki őket aznap. Ezt a négy órát ki kell ülni a földön s gondolni erre is arra is. Volt úgy, Szaburov azt hitte, kivégzésre viszik (pedig csak a cellába vitték). Nem kiabált, de úgy belemarkolt a szomszédja karjába, hogy az felordított a fájdalomtól. Az őrség szuronyokkal bökdösve és húzkodva hurcolta el Szaburovot.

A börtönben négy siralomcella volt, ugyanazon a folyosón, amelyen a kiskorúak és a betegek cellái. A siralomcelláknak kettős ajtajuk volt: az egyik közönséges faajtó lesőlyukkal, a másik vasrácsos; mindegyiken két zár volt (a kulcsok elosztva a felügyelőnél és a tömbparancsnoknál, úgy, hogy egyik a másik nélkül nem nyithatta ki). A 43-as cellának közös fala volt a vallató szobával, s éjjelenkint, míg az elítéltek a halálukat várták, fülükbe hasítottak a kínzottak jajkiáltásai.

Vlaszov a 61-es cellába került. Egyes cella volt: hossza öt méter, szélessége alig több egy méternél. Tömör vassal szilárdan a padlóhoz rögzítve két vaságy állt benne, mindegyiken két-két elítélt feküdt fejtől-lábtól. Rajtuk kívül még tizennégy hevert keresztben a cementpadlón.

Egynek-egynek kisebb helyet adtak a halálvárásra egy négyzet-arsinnál (kb. 0,5 m^2), pedig a régiek is úgy tudták, hogy a holtnak is joga van *három arsin* földre – Csehov szerint ez is kevés, Vlaszov megkérdezte tőlük, rögtön agyon szokták-e lőni az embereket. „Látod, mi már rég itt ülünk, mégis élünk…”

Ezzel kezdetét vette a várakozás, az a bizonyos közismert: éjjel nem alusznak, teljes elesettségben várják elhurcolásukat, hallgatják a folyosóról hangzó neszeket (ez a hosszúra nyúló várakozás is aláássa ám az ember ellenálló képességét!) Különösen akkor feszült az éjszaka, ha nap közben valakinek kegyelmi végzés jött: az már elment, örömében kurjongatva, a

cellában pedig megsűrűsödött a félelem – hisz a kegyelmi végzéssel egyidőben ma valakire elutasítás zuhant alá a magasból, s éjjel majd jönnek valakiért.

Éjszaka néha zördül a zár, megáll a szívverés: engem? jaj, csak ne engem! – pedig a „vertuháj” csak valami hülyeségért nyitotta ki a faajtót: „Szedjék le a holmit az ablakdeszkáról!” Ez az ajtónyitás úgy lehet mind a tizennégynek egy évvel közelebb hozza jövendő halálát; lehet, hogy csak ötvenszer kellene így rájuk nyitni, nem is volna szükség golyóra! – mégis, milyen hálásak, hogy nincs semmi „hézag”: „rögtön leszedjük, parancsnok polgártárs!”

A reggeli szükségremesés után a félelemtől felszabadultan aludtak el. Azután bejött az őr a balándás kannával s így szólt: „Jó reggelt!” A szabályzat szerint a második, a rácsos ajtót csak a börtönnapos jelenlétében szabad kinyitni, de tudjuk, hogy az emberek jobbak és lustábbak, mint szabályzataik s utasításaik – így hát reggel a felügyelő a napos nélkül lépett be a cellába s igaz emberséggel nem, ez még több, mint egyszerűen emberséges! – köszönt rájuk: „Jó reggelt!”

Mert a világon kinek lett volna még ilyen jó ez a reggel, mint nekik! Hálásan ezért a meleg hangért s azért a meleg löttyért most már délig szunnyadtak. (Tulajdonképpen csak reggel ettek! Mikor nappal felébredtek, sokuk már nem tudott enni. Ha valaki csomagot kapott – a rokonok vagy tudtak vagy nem tudtak a halálos ítéletről – az élelem közpréda volt a cellában, de csak hevert és megromlott a fülledt, nyirkos levegőtől.)

Nappal még valami élénkség is volt a cellában. Benézett a tömbparancsnok – a mogorva Tarakanov vagy a jóindulatú Makarov – kérvény-űrlapokat rakott eléjük, kérdezgette, nem akar-e, akinek pénze van, dohányt hozatni a kantinból. Az ilyen kérdések néha groteszkül hatottak, máskor túlontúl is emberségesnek tűntek: megjátsszuk, hogy itt nem is halálraítéltek vannak?

Az elítéltek kinyomkodták a gyufásdobozok fenekét, kipontozták, mint a dominót és játszottak. Vlaszov akkor érezte jól magát, ha valakinek a szövetkezetről mesélhetett, ez a téma mindig komikus színezetet nyert az ő előadásában.[313] Jakov Petrovics Kolpakov, a szudogdai járás VB elnöke, aki 1917 tavaszán a fronton lett bolsevik, heteken át csak ült, ült, ugyanabban a helyzetben, fejét két tenyere közé szorítva, könyökével a térdén s állhatatosan meredt a falnak ugyanarra az egy pontjára. (Vidám, szívderítő emlékei lehettek 1917 tavaszáról!…) Vlaszov fecsegése

bosszantotta: „Hogy be nem áll a szád!…” – „Hát te, talán a mennyországba készülsz?” – morrant rá vissza Vlaszov, aki még a gyors beszédben is megőrizte kerek „o” hangjait. – Azt azonban feltettem magamban, hogy megmondom a hóhérnak: kizárólag a te lelkeden szárad az én halálom, nem a bírákén, nem az ügyészekén – nyomja csak a lelkedet, míg élsz! Ha ti, önkéntes hóhérok, nem volnátok a világon, akkor nem lennének halálos ítéletek sem. – Aztán csak öljön meg a rohadék!

Kolpakovot agyonlőtték; Konsztantyin Szergejevics Arkagyevet is, az alexandrovi járás (Vlagyimir-terület) mezőgazd. osztályának vezetőjét. Tőle valahogy különösen nehezükre esett a búcsú. Éj közepén topogott be érte az ohrana hat embere, borzasztóan sürgős volt nekik, ő pedig szelíd, jól nevelt fiú, sokáig forgatta, gyűrögette kezében a sapkáját, halogatva az istenhozzádot, búcsúját az utolsó földi emberektől. S mire kimondta a végső búcsúszót, már hangja is alig volt szegénynek.

Az első pillanatban, amikor kipécézik az áldozatot, a többiek megkönnyebbülést éreznek: „nem engem!” – de rögtön, ahogy elvonulnak az áldozattal, alig érzik kevésbé nyomorultnak magukat, mint az, akit elvittek. Másnap aztán egész nap leverten hallgatnak, s nem esznek semmit.

Egyébként Geraszka, az, aki a községi tanácsot dúlta, sokat evett és aludt, a maga paraszti módján alkalmazkodva a helyi viszonyokhoz. Valahogy nem fért a fejébe, hogy őt agyonlövik. (Nem is lőtték agyon, *tízessel* megúszta.)

Némelyek cellatársaik szemeláttára három-négy nap alatt megőszültek.

Mikor ilyen hosszúra nyúlik a halálra várás, az emberek haja is megnő; a cellát nyiratkozni, fürödni viszik. A börtönélet halad a maga kitaposott útján, nem törődik az ítéletekkel.

Volt, aki összefüggéstelenül kezdett beszélni, elvesztette ép eszét – mindegy, ott hagyták a cellában, várjon csak tovább a sorsára. Aki megháborodott a halálraítéltek cellájában, azt elmebetegen is agyonlőtték.

Kegyelmi végzések elég szép számmal érkeztek. Éppen akkor, 1937 őszén vezették be a forradalom óta először a tizenöt- és húszévi börtönt, ezeket sűrűn osztogatták kivégzés helyett. De kicserélték tízesre, sőt *ötösre* is! Mert a csodák országában ilyen csodák is történhetnek: aki tegnap éjjel még méltó volt a halálra, az ma reggel gyerekbüntetést kap mint kis bűnös, a lágerban akár őrkíséret nélkül is mozoghat.

Az ő cellájukban ült V. N. Homenko is, hatvanéves kubányi, volt kozák jeszaul. Ő volt a cella „lelke”, ha ugyan a siralomcellának van lelke, tréfált,

mosolygott a bajuszába, nem látszott, hogy el lenne keseredve. – Még a japán háború után vált képtelenné sorkatonai szolgálatra. Lótenyésztésre képezte át magát, a gubernium helyi kormányához volt beosztva, a 30-as években az Ivanovo-terület mezőgazd. osztályánál ő lett „a Vörös Hadsereg lóállományának felügyelője”, vagyis ő gondoskodott arról, hogy a hadsereg a legjobb lovakat kapja. Azért tartóztatták le s ítélték halálra, mert kártevő szándékkal a három évesnél fiatalabb csikók kasztrálását ajánlotta, s ezzel „alá akarta ásni a Vörös Hadsereg ütőképességét”. Homenko fellebbezést nyújtott be. Ötvenöt nap múlva bejött a tömbparancsnok s közölte vele, hagy fellebbezésére nem az illetékes hivatal címét írta rá. Homenko ott helyben, a papírt a falnak nyomva, a tömbparancsnok ceruzájával áthúzta a régi címzést, fölébe írta az újat, mintha egy csomag cigaretta megrendeléséről volna szó. Ezzel az ákombákom javítással vándorolt a fellebbezés további hatvan napig, úgy, hogy Homenko már négy hónapja várta a halált. (Már miért ne várná, akár egy-két évig is! – hisz mindnyájan éveken át csak őt várjuk, a Kaszást. Talán nem halálraítéltek cellája az egész világ?…) Végül megjött neki – *a teljes rehabilitálás!* (Időközben ugyanis Vorosilov is úgy intézkedett, hogy kasztrálni kell a csikókat). *Ma még a fejed bánja – holnap: igyunk rája!*

Szép számmal érkeztek a kegyelmi végzések, s ez sokakban egyre több reményt keltett. De Vlaszov, összehasonlítva a saját ügyét, főleg pedig a bíróság előtti viselkedését másokéval, úgy találta, hogy neki rosszabbul áll a szénája. S valakit csak agyon is kell lőni, nem? Legalább a felét azoknak, akiket elítéltek? Úgy gondolta, hogy ő biztosan beleesik. Mindamellett nem akarta beadni a derekát. A pesszimizmus, jeliemének ez az alapvonása, nála ellentétes magatartást eredményezett: el volt szánva, hogy a végsőkig dacolni fog.

Erre alkalom is adódott. Csingulin, az ivanovói GB nyomozóosztályának parancsnoka, mikor egy ízben bejött a börtönbe, valami okból (nyilván azért, hogy csiklandozza kicsit az idegeket) kinyittatta cellájuk ajtaját és megállt a küszöbön. Beszélni kezdett valamiről, aztán hirtelen megkérdezte:

– Ki van itt a kadiji ügyből kifolyólag?

Rövidujjú selyem ing volt rajta, amilyenek éppen akkoriban kezdtek feltünedezni, s még feminin benyomást keltettek. A bőre vagy az inge valami pacsulival volt átitatva, az illat a cellába is beáramlott.

Vlaszov fürgén az ágy tetejére ugrott s átható hangon rikoltotta:

– Hát ez meg miféle gyarmati tiszt? Ki innen, gyilkos! – S jó sűrű köpést loccsantott Csingulin képébe.

Telibe talált!

Az pedig csak letörölte és elment. Mert abba a cellába neki csak hat őr kíséretében volt joga belépni, ha ugyan egyáltalán beléphetett.

Olyan nyúl, akinek józan esze van, persze nem tesz ilyet. Mert hátha éppen ennél a Csingulinnál fekszenek most a papírjai, s tőle függ, láttamozza-e a kegyelmi végzést. Biztosan nem ok nélkül kérdezte, hogy „ki van itt a kadiji ügyből kifolyólag?" Talán éppen azért jött.

De van úgy, hogy betelik a mérték, s nem akarunk többé józan nyulak lenni, nem bírja a gyomrunk. Mikor a nyúl, fejében megvilágosodik az a köznapi igazság, hogy minden nyálból óhatatlanul hús és prém lesz, ezért csak haladékot nyerhet, életet nem. Amikor ki kell üvöltenünk magunkból, hogy „Legyetek átkozottak, lőjetek agyon minél előbb!"

Ez a düh és elkeseredés hatalmasodott el egyre jobban Vlaszov lelkén, mikor már negyvenegy napja várt a kivégzésére. Az ivanovói börtönben kétszer is felszólították, hogy adjon be kegyelmi kérvényt, de ő nemet mondott.

A negyvenkettedik napon aztán kihívatták és egy boxba vitték s közölték vele, hogy a Legfelsőbb Tanács Elnöksége a halálos ítéletet húszévi javító-munkatáborra és ezt követő öt évi jogfosztásra változtatta.

Vlaszov sápadt arcán görbe mosoly jelent meg, s még akkor is eltalálta, mit kell mondani:

– Furcsa! Engem azért ítéltek el, mert nem hittem, hogy a szocializmus győzhet egy országban. De talán Katinyin hisz ebben, ha feltételezi, hogy hazánkban még húsz év múlva is szükség lesz lágerokra?…

Húsz év múlva… – ez akkor végtelen sok időnek látszott.

Lágerokra azonban, különös módon, még harminc év múlva is szükség volt…

<10. V. G. Vlaszov>

12.
A börtönbüntetés

Milyen jó orosz szó is ez: *osztrog* (börtön, fegyház), micsoda erő árad belőle! Mily remekbe van kovácsolva! Benne van – érezzük – a börtönfalak erőssége, melyek közül nem lehet kitörni. S mi mindent idéz fel ez a hat betű! *Szigort* (sztrogoszty), *szigonyt* (osztroga), *metsző élt* (osztrota) – mint az ember képébe hasító tüskék, mint a fagyos arcba csapó hóvihar, mint a Lágerövezet kihegyezett karói vagy mint a drótkerítés szegei; aztán közeli asszociáció fűzi a *vigyázatossághoz* is (osztorozsnoszty) – a rab vigyázatossága; no, meg a *szarvhoz* (rog). Bizony, ott meredezik a szarv, előre szegeződik, egyenesen minket vesz célba!

Ha pedig futólag áttekintjük az orosz börtönintézmény egészének, a kialakult börtön-szokásoknak, rendtartásnak történetét, mondjuk 90 évre visszamenőleg, akkor már nemcsak egy, hanem két szarvat is felfedezünk. A „népakarat" terroristái a szarv leghegyéből kaptak kóstolót, amelynek döfését, még ha mellcsontját érte is valakinek, lehetetlen volt kibírni. Lassanként azonban legömbölyödött s vesztett erejéből a szarv, majd tövig kopott, mintha már nem is szarv lett volna, csak egy bozontos, széles homlok (ez volt a helyzet a XX. sz. elején) – de aztán (1817 után) hamarosan kitapinthatók voltak a másik szarv első göböcskéi, s azokból, ó jaj, azokból – a rendreutasításokból, abból, hogy „önnek nincs joga" – kezdett nőni-nődögélni, keskenyedni, hegyesedni, szarusodni; mígnem 1938-ban közvetlenül a nyaka alá, kulcs-csontja gödrébe döfte az embereknek: *tyurzak*![314] S mint valami vészharang, mely évenként csak egyszer kondul valahol a messzi éjszakában: TON-n-n!… [315]

Ha már most a fenti hasonlatot valamelyik schlüsselburgi fogoly tanúságával vetjük egybe, [316] valóban azt találjuk, hogy kezdetben rendkívül zordak voltak a börtönviszonyok: a rabok számozva vannak, nem is szólítják őket nevükön; a zsandárok mintha csak Lubjanka iskolájában nyertek volna kiképzést: nincs egy emberi szavuk. „Mi…" – kezdi félénken a rab, – „Beszéljen csak a maga nevében!" – torkolják le azonnal. A cellában síri csend és örök félhomály honol, az ablakon tejüveg, a padló cementes. A szellőzőt naponta negyven percig tartják csak nyitva. A koszt:

üres káposztaleves és kása. A könyvtár nem ad ki szakirodalmat a foglyoknak. Két évig senkivel sem érintkezhetnek. Papírt is csak a harmadik évben adnak; megszámozzák a lapokat.[317]

A szarv azonban később tompulni kezd s egyre több szabadságot enged. Megjelenik a fehér kenyér, a teához a cukor, s akinek pénze van, egyébbel is kipótolhatja. A dohányzás nincs megtiltva; az ablakokra átlátszó üveg kerül; a szellőztetőt állandóan nyitva tartják; a falakat élénkebb színűre festik; a pétervári könyvtárból kölcsönzőjegyet lehet váltani s könyveket rendelni; az udvar szektorai közé rácsos kerítést húznak, a foglyok beszélgethetnek, akár előadásokat is rendezhetnek. Amellett egyre újabb követelésekkel fordulnak a börtönigazgatósághoz: földet akarnak, egyre több földet. Már két hatalmas börtönudvart felparcelláztak nekik veteményes kertül. Virág és zöldség díszlik ott, kb. 450 különböző fajta. A börtönnek szakirodalmi gyűjteménye van, asztalos- és kovácsműhelye, a foglyok már keresnek is, a pénzükön könyveket vásárolhatnak, még hazai szakkönyveket s politikai irodalmat is, [318] továbbá külföldi lapokat. Hozzátartozóikkal szabadon levelezhetnek. Akár egész nap sétálhatnak.

Hovatovább – írja Figner visszaemlékezéseiben – „már nem a felügyelő kiabált velünk, hanem mi kiabáltunk a felügyelővel”. Mikor 1902-ben egy felügyelő vonakodott továbbítani Vera Figner panaszát, az utóbbi *letépte a felügyelő paroliját!* S mi történt? Kiszállt egy katonai nyomozótiszt és sűrűn *kérte a bocsánatot* Fignertől a felügyelő bárdolatlanságáért.

Hogy kophatott le ennyire, hogy laposodhatott el az a szarv? Figner ezt egyrészt némely parancsnokok emberséges érzületével magyarázza, másrészt azzal, hogy „a zsandárok jó viszonyba kerültek a foglyokkal”, összeszoktak velük. Sokat jelentett továbbá a foglyok határozott, tekintélyt parancsoló fellépése, tudtak „viselkedni”. Én azonban azon a véleményen vagyok, hogy itt a korszellemnek volt döntő jelentősége, annak a mindenütt érezhető szabad szellőnek, mely friss, harmatos fuvallatával megelőzte a viharfelhőt s akkor már az egész társadalmat megérintette. Ha ez nincs, párttörténeti szemináriumokra lehetett volna befogni minden hétfőn a zsandárokat, a gyeplőket pedig olyan szorosra húzni, amennyire csak lehet. Vera Nyikolajevna pedig sohasem írta volna meg emlékiratait, mert a paroli letépéséért *kilenc gramm ólmot* kapott volna a tarkójába a pincében.

A cári börtönrendszer természetesen nem magától lett olyan rozoga és tehetetlen, hanem attól, hogy az egész társadalom, a forradalmárokkal egyetértésben, ott rongálta s tette nevetségessé, ahol tehette. A cárizmus

nem a februári utcai harcokban vesztette el a játszmát, hanem néhány évtizeddel korábban, amikor jó családok gyermekei dicsőségnek kezdték tartani, ha börtönbe zárták őket, csapat- és gárdatisztek pedig a tiszti becsülettel összeférhetetlennek, hogy kezet fogjanak egy zsandárral. S minél gyengébbé vált a börtönintézmény, annál élesebben domborodott ki a *politikaiak erkölcsi fölénye*, a politikai pástok tagjai ármál világosabban tudatára ébredtek saját erejüknek, speciális törvényeik erejének és fölényének az állam törvényeivel szemben.

Ebben az állapotban találta Oroszországot Tizenhét, mely Tizennyolcat hozta a vállán. Azért térünk rá rögtön 1918-ra, mert vizsgálódásunk tárgya nem engedi meg, hogy 1917-nél időzzünk. Február kiürített minden politikai börtönt, vizsgálati fogházat és kényszermunka-fegyházat – igazán rejtély, hogy élték át ezt az esztendőt a fegyőrök és a foglárok, bizonyára kertecskéikben tettek-vettek, krumplit ültettek. (1918-tól jobbra fordult a sorsuk; a Spalernaja-börtönben még 1928-ban is szolgálták az új rendszert, s miért ne szolgálták volna?)

Már 1917 decemberében kezdett kiderülni, hogy börtönök nélkül nem megy, hogy egyeseket egyszerűen nem lehet máshol tartani, mint rács mögött (vö. a II. fejezettel) – mégpedig azért nem, mert nincs helyük az új társadalomban: Átlopakodtak tehát a szarvakat elválasztó közön és kezdték kitapogatni a második szarv dudorait.

Persze azzal a kijelentéssel kezdték, hogy a cári börtön borzalmai nem fognak megismétlődni; hogy szó sem lehet holmi *zaklató fegyelmezésről*, kötelező csendről, egyes celláról, séta alatti elkülönítésről, libasorban, taktusra menetelésről, de még arról sem, hogy kulcsra zárják a cellákat.[319] – Jöjjenek csak össze a kedves vendégek, társalogjanak kedvükre, szidják csak egymás közt a bolsevikokat! Az új börtönhatóság figyelmét egyelőre a katonai szolgálat, a határok védelme foglalta le, valamint a cárizmustól örökölt börtönépületek átvétele (*ezt* az állami intézményt kivételesen nem kellett lerombolni s új alapokra építeni). Mint kiderült, a legfontosabb „centrálokat" és fegyházakat szerencsére nem nagyon rongálta meg a polgárháború. Csak ezektől a régi, rosszhangzása elnevezésektől kellett megválni: *polit-izolátoroknak* kezdték hát nevezgetni őket; ebben az összetett szóban az is kifejezésre jutott, hogy a volt politikai pártok tagjait elismerik egyenrangú politikai ellenfeleknek, az elzárásban pedig nem a fegyelmező célzatot óhajtják kidomborítani, hanem azt, hogy kénytelenek (persze csak átmenetileg) elkülöníteni ezeket a régimódi forradalmárokat az

új társadalom felé menetelők útjából. A régi centrálok boltívei így látták viszont az eszeteket, a szocdemeket és az anarchistákat (a szuzdáli centrál nyilván már a polgárháború alatt is).

Ezek a visszatérők valamennyien tudatában voltak jogaiknak, melyek az ősi, kipróbált fogoly-tradíció alapján megillették őket, s azt is tudták, hogy kell megvédeni ezeket a jogokat. A cártól kiharcolt s a forradalom által megerősített törvény minőségi polit-kosztot biztosított nekik (beleértve a napi fél csomag cigarettát), a piacon vásárolhattak (túrót, tejet), szabadon járhattak-kelhettek a nappali órákban, a felügyelők önözték őket (ők pedig még fel sem álltak a börtönhatóság belépésekor); férj és feleség közös cellát kapott, a cellában minden a kezük ügyében volt: újságok, folyóiratok, könyvek, íróeszköz, személyes holmi, pl. borotva, olló; havonta három levelet kaphattak és írhattak, egyszer fogadhattak látogatót; az ablakok természetesen átlátszók voltak (a „szájkosár” altkor még fogalomként sem létezett); az egyik cellából akadálytalanul átjárhattak a másikba; a sétaudvarok tele voltak zölddel, orgonabokrokkal; a sétán ki-ki szabadon választhatta meg párját; az egyik udvarból a másikba zacskóban dobáltak át egymásnak üzeneteket; a terhes nőket[320] két hónappal a szülés előtt kivették a börtönből és egy kitelepítési helyre vitték.

Mindez magától értetődő tartozéka volt az ún. *politrezsimnek*, a politikai foglyok börtönrendjének. Akik a 20-as években voltak politikai foglyok, még a fentieknél is nagyszerűbb vívmányra emlékeznek: a politikaiak *önkormányzatára*; ez biztosította számukra, hogy a börtönben is szervezetük és közösségük tagjának érezzék magukat. Az önkormányzat (az, hogy szabadon választhatták *rangidőseiket*, akik a foglyok érdekeit voltak hivatva képviselni a vezetőséggel szemben) enyhítette a börtönnek az egyes emberre nehezedő nyomását, több vállra osztotta szét a súlyt; tiltakozásaiknak pedig azzal adott erőt, hogy kórussá egyesítette a magukban gyenge hangokat.

El voltak szánva arra, hogy ezeket a jogaikat mind megvédik. A börtönhatóság ezzel szemben arra volt elszánva, hogy mindettől megfosztja őket. Megkezdődött a néma küzdelem, melyben nem dörögtek az ágyúk, csak néha csattant egy-egy puskalövés, csörömpöltek a kivert ablaküvegek, de ez még félversztnyire sem hallatszott el. Néma harc folyt a szabadság foszlányaiért, az önálló vélemény jogáért, közel húsz esztendeig folyt ez a néma harc, de erről nem jelentek meg gazdagon illusztrált díszkötetek. E harc fordulatairól, a győzelmekről s vereségekről szóló tudósítások ma már

szinte teljesen hozzáférhetetlenek számunkra; hisz a Szigetcsoport nem ismeri az írásbeliséget, a szájhagyomány pedig megszakad az emberek halálával. E harc viharaiból csak elvétve hoz a szél egy-egy esőcseppet; a küzdőket pedig csak homályosan, mintegy a hold sápadt fényében láthatjuk.

Szédületes utat tett meg azóta a harci technika: mit nekünk az olyan harc, mely a cellák kulcsra zárása nyomán tör ki? Hogy a foglyok ragaszkodva ahhoz a jogukhoz, hogy egymással érintkezhessenek, csakazértis átkopognak egymásnak, átkiabálnak az egyik ablakból a másikba, üzeneteket eregetnek cérnaszálon az egyik emeletről a másikra, s követelik, hogy legalább az egyes pártfrakciók rangidősei járhassanak szabadon celláról-cellára. Mit nekünk az olyan harc, hogy mikor a Lubjanka igazgatója belép a cellába, az anarchista Anna C… va (1926) vagy az eszer Katya Olickaja (1931) vonakodik felállni előtte? (Talált is neki megfelelő büntetést a bugris: nem engedte ki szükségre a cellából). Hát ahhoz a harchoz mit szóljunk, hogy két kislány, Sura és Vera (1925), tiltakozásképpen az ellen a személyiséget korlátozó lubjankai parancs ellen, hogy csak suttogva szabad beszélgetni, hangos dalolgatásba kezd a cellában (no, csak az orgonákról és a tavaszról; semmi egyébről), mire a börtön parancsnoka, a lett Dukesz a hajuknál fogva vonszolja őket végig a folyosón s löki be őket a klozetba? Vagy mikor (1924-ben) a leningrádi diákok forradalmi dalra gyújtanak a sztolipinban, az őrség pedig büntetésből nem ad nekik ivóvizet, s mikor azt kezdik kiabálni, hogy „a cári őrség nem tett volna ilyet” – még el is agyabugyálják őket? Hát amikor az eszer Kozlov a kemi továbbító-lágerban hangosan hóhéroknak nevezi az őröket, azok pedig leteperik, verik és húzkodják a földön?

Mi azonban csak a háborúban tanúsított vitézséget szoktuk *hősiességnek* tartani (no, meg persze az űrhajósok teljesítményét), amiért csörgő rendjeleket osztogatnak. Elfelejtjük, hogy másfajta hősiesség is van: a *civilkurázsi*, a polgár erénye, ennek azonban csak hűlt helye van a mi társadalmunkban, pedig semmire sem lenne nagyobb szükségünk…

A vjatkai börtönben (1923-ban) az eszer Sztruzsinszkíj és társai (hányan voltak? mi volt a nevük? mi ellen tiltakoztak?) elbarikádozták magukat a cellában, leöntötték a matracokat petróleummal és elégették magukat, pontosan, ahogy a schlüsselburgiak tették, hogy további példákat ne említsünk. De micsoda botrány lett abból akkor, hogy felzúdult az egész orosz társadalom! Erről az újabbról pedig sem Vjatka nem tud, sem

Moszkva, sem a történelem. Pedig az emberhús most is ugyanúgy sistergett a tűzben.

Ekkor merült. fel első ízben a szolovecki tábor gondolata – az ám a jó hely! Féléves tél zárja el a külvilágtól. Onnan nem hallik ide a kiáltás, ott nyugodtan elégethetitek magatokat. Odavitték hát 1923-ban a szocialista foglyokat Pertominszkból (az Onyega tó félszigetéről) s három – elhagyott kolostorban helyezték el őket.

Ezek egyike volt a Szavvatyevszkij-kolostor; két épülete valamikor a zarándokok szállása volt; a tó öble benyomul a börtön övezetébe. Az első hónapokban zökkenőmentesen folyt az élet, érvényben volt a politrezsim, még néhány rokon is elvetődött oda látogatóba; a börtönvezetőséggel kizárólag a három pártból választott rangidősök érintkeztek. A kolostor területét szabad övezetnek nyilvánították, azon belül korlátlan szólás-, gondolat- és cselekvési szabadságot élveztek a foglyok.

De akkor már pirkadni kezdett a Szigetcsoport hajnala, s makacs rémhírek kerengtek (ezeket akkor még nem hívták „kübli-híreknek”) arról, hogy fel fogják számolni a politrezsimet, beszüntetik a politikaiak kedvezményeit.

S valóban, csak arra vártak, hogy december kézepén leálljon a hajóforgalom s megszakadjon minden kapcsolat a külvilággal; Eichmans[321] a szolovecki tábor parancsnoka kijelentette, hogy bizony igaz: új utasításokat kaptak a börtönrendet illetően. Persze, nem vonnak meg mindent, dehogy! Csak a levélváltást miegyebet korlátozzák, de a legfájdalmasabb az, hogy 1923. dec. 20-tól kezdve nem szabad bármikor kilépni az épületből, csak nappal, este hat óráig.

A frakciók elhatározták, hogy tiltakoznak. Önkénteseket toboroznak az eszerekből és anarchistákból, ezek a tilalom érvénybe lépésének napján csakazértis este hatkor indulnak sétára. De Nogtyovnak, a Szavvatyevszkij-kolostor parancsnokának viszket az ujja a puska ravaszán, és már hat előtt, a kitűzött időpontnál *korábban* (vagy az órákat nem igazították össze? Akkor még nem volt rádió-idő…) fegyveres őrséget vonultat a kolostor övezetébe, s az őrség tüzet nyit a törvényes időben sétájukat végző foglyokra. Három sorozat: hat halott és három súlyos sebesült.

Másnap kiszállt Eichmans: sajnálatos félreértés történt! Nogtyovot leváltják (áthelyezik s előléptetik). A megöltek temetésén száll a karének a szolovecki pusztaság felett:

„Végzetes harcban hulltatok el…”

Alighanem akkor engedték meg utoljára, hogy felhangozzék ez a vontatott dallam az új rezsim áldozatai fölött.

A sírra egy sima követ hengerítettek s rávésték a megöltek nevét.[322]

Nem állíthatjuk, hogy a sajtó elhallgatta ezt az eseményt. A *Pravda* egy apró betűs hírben közölte, hogy a foglyok *megtámadták* az őrséget, s hat ember esett áldozatul. A derék *Rote Fahne* lap is beszámol a szolovkai „zendülésről”.[323]

De a politrezsimet megvédték! Egy egész évig senki sem beszélt arról, hogy megváltoztatják.

Akkor 1924-et írtak. Év végén azonban újra rémhírek keltek szárnyra, hogy decemberben megint megkísérlik az új rendtartás bevezetését. A sárkány megéhezett s új áldozatokat követelt.

Ekkor a három kolostor – a Szavvatyevszkij, a Troinszkij és a Mukszalmszkij kolostor – szocialistái, bár különböző szigetekre voltak szétszórva, ügyesen konspirálva megegyezésre jutottak egymás közt, hogy mind a három kolostor mind a három frakciója ugyanazon a napon ultimátumot intéz Moszkvához és a Szolovka vezetőségéhez: vagy vigyék el őket onnan még a hajóközlekedés megszűnése előtt, vagy hagyják meg a régi rendtartást. Kéthetes határidőt adtak, melynek leteltével valamennyi kolostor éhségsztrájkba fog lépni.

Ekkora egyetértés meghallgatást érdemelt. Egy ilyen ultimátumot nem lehet csak úgy agyonhallgatni: Egy nappal a határidő lejárta előtt befutott Eichmans s mind a három kolostorban bejelentette: Moszkva elutasító választ adott. A kitűzött napon tehát a kolostorokban (melyek akkor már nem álltak kapcsolatban egymással) megkezdődött az éhségsztrájk (nem „száraz”, mert vizet azért ittak). A Szavvatyijában mintegy kétszázan kezdték a koplalást. A betegeket maguk mentették fel. Naponta orvos (ugyancsak a foglyok közül) járta be az éhezők celláit. Kollektív éhségsztrájkban mindig nehezebb kitartani, mint egyéniben, hisz az előbbi mindig a leggyengébbek teherbíró képességén múlik, nem az erősekén. A sztrájknak csak akkor van értelme, ha megalkuvás nélküli elszántság van mögötte, amellett a sztrájkolóknak személyesen ismerniük kell egymást és meg kell bízniuk egymásban. Ha különböző pártokról és emberek százairól van szó, elkerülhetetlenek a súrlódások, a mások okozta lelki emésztődés. Tizenöt nap múlva titkos szavazást tartottak a Szavvatyijában (urnát hordtak körül a cellákban), hogy folytassák-e a sztrájkot vagy hagyják abba.

Moszkva és Eichmans győzték a várást, ők nem voltak éhesek, s a fővárosi lapok sem szellőztették a sztrájk legújabb fejleményeit, diáktüntetések sem voltak a Kazanyi Székesegyház előtt. A néma *titkolódzás* akkor már megkezdte nálunk történelemformáló tevékenységét.

A kolostorok felhagytak a sztrájkkal. Nem arattak győzelmet. He mint kiderült, vereséget sem szenvedtek: arra a télre megmaradt a *rezsim*, csak az erdei fakitermeléssel bővült, de ezt észokok is javallták. 1925 tavaszán valósággal úgy látszott, hogy megnyerték a csatát; mind a három sztrájkoló kolostor foglyait a kontinensre szállították Szolovkiból. Vége a sarki éjszakának, vége a féléves elzártságnak!

A foglyokat átvevő új őrség azonban nagyon szigorú volt (a kor viszonyaihoz képest), az úti élelmezés szűkös. S hamarosan galádul kijátszották őket: azzal az ürüggyel, hogy a rangidősöket ajánlatos inkább a törzs-vagonba szállásolni, ahol az élelmiszerkészletek vannak, elvették vezetőiket. A vagont a rangidősökkel együtt lekapcsolták Vjatkában s a tobolszki izolátorba irányították. Csak ekkor vált kétségtelenné, hogy a múlt őszi sztrájk mégiscsak vereséggel végződött: azért szakították el tőlük jellemes, harcos vezetőiket, hogy rátegyék a pányvát a többire. Jagoda és Katanyan személyesen intézte a volt szolovkaiak elszállásolását a már régóta fennálló, de addig lakatlan Felső-Uráli izolátor börtönépületébe; ezt tehát ők „nyitották meg” 1925 tavaszán (Dupper parancsnoksága alatt); a következő évtizedekben ez lesz majd a leghírhedtebb politikai börtön.

Új helyükön a volt szolovkaiakat azonnal megfosztották mozgási szabadságuktól, kulcsra zárták a cellákat. Rangidőseket választhattak ugyan, ezeknek azonban nem volt joguk bejárni más cellákba. Ugyancsak megtiltották a cellák közti pénz-, tárgy- és könyvforgalmat is; korábban ez is meg volt engedve. Átkiabáltak egymásnak az ablakokból, míg az őr be nem lőtt a cellába az őrtoronyból. Bosszúból törni-zúzni kezdtek, kiverték az ablakokat, rongálták a berendezést. (No hiszen, jó kétszer is meggondolni azt az ablaktörést a mi börtöneinkben: egyszerűen nem pótolják télire s kész! Csak a cári rendszerben küldtek azonnal egy üvegest.) A harcot tehát folytatták, de már reménytelenül s kedvezőtlen feltételek közt.

Pjotr Petrovics Rubin beszámolója szerint 1928-ban valamiért újra kollektív éhségsztrájk tört ki a Felső-Uráli-izolátorban. Ezúttal azonban nyoma sem volt korábbi fegyelmezett, ünnepélyes magatartásuknak, egymás kölcsönös bátorításának, és saját orvosaik sem voltak. Egy szép

napon aztán nagyszámú őrség nyomult be a sztrájkolók celláiba, s minden teketória nélkül botozni, rugdalni kezdte a legyengült foglyokat. Jól helybenhagyták őket, s ezzel vége is lett az éhségsztrájknak.

*

Az éhségsztrájk erejébe vetett naiv bizalmunkat a múlt tapasztalataiból s a régi irodalomból merítettük. Az éhségsztrájk azonban kimondottan erkölcsi fegyver, mely abból a feltevésből indul ki, hogy a rabtartók nem lelkük fenekéig romlottak. Vagy hogy félnek a közvéleménytől. Ez a feltétele hatékonyságának.

A cári rabtartók még zöldfülűek voltak: ha a fogoly visszautasította az ételt, nyugtalankodni kezdtek, sápítoztak, ápolgatták, kórházba vitték. Példát hozhatnánk fel eleget, de nem ez a célja e munkának. Nevetséges, mikor azt mesélik, hogy Valentyinovnak csak tizenkét napig kellett koplalnia s nemcsak holmi enyhítést ért el, hanem VÉGLEGES ELBOCSÁTÁST a vizsgálati fogságból. (Rögtön útra is kelt Svájcba Leninhez) Még az orlovi centrálban is mindig győztek az éhségsztrájkok. Így harcoltak ki enyhítéseket 1912-ben, további enyhítéseket 1913-ban, többek között közös sétát valamennyi politikai fogoly számára. A jelekből ítélve a séta oly laza ellenőrzés alatt folyt, hogy sikerült megfogalmazniuk és kicsempészniük egy „Felhívást az orosz néphez” (a központi börtönből!) – ráadásul ki is nyomtatták! (Megáll az ember esze!); „A börtönök és kitelepítési helyek híradója” című lap első számában Látott napvilágot 1914-ben![324] (S mit szóljunk ehhez a „Híradóhoz”? Ne próbáljunk kiadni mi is egy ilyent?) – Dzerzsinszkij és négy társa 1914-ben csupán *ötnapos* böjttel (igaz, hogy víz nélkül) elérte, hogy *minden* követelésüket teljesítsék (az ellátásra vonatkozólag).[325]

Azokban az években, ha az éhség kínjaitól eltekintünk, semmi veszéllyel vagy nehézséggel sem járt az éhségsztrájk a foglyok számára. Nem verhették meg, nem ítélhették el őket még egyszer, nem hosszabbíthatták meg büntetésüket, nem végezhették ki s nem rakhatták transzportba őket. (Később mindezt megtapasztalhatták.)

Az 1905-ös forradalom alatt és a rákövetkező években a foglyok annyira birtokon belül érezték magukat a börtönben, hogy nem is vesződtek holmi éhségsztrájkokkal, hanem egyszerűen összetörték a börtön berendezését (obstrukció), vagy *általános sztrájkot* jelentettek be, akármilyen értelmetlennek látszik is ez, foglyokról lévén szó. Így jelentett be

„sztrájkot” 1906-ban Nyikolaj város helyi börtönének 197 lakója, természetesen a kintiekkel egyetértésben. Odakint röplapokat terjesztettek a bentiek sztrájkjáról, minden nap összegyűltek, tüntettek a börtön körül. E tüntetések (melyeket természetesen a foglyok is végignéztek az álcázatlan ablakokból) arra kényszerítenék a vezetőséget, hogy teljesítsék a „sztrájkoló” rabok követeléseit. Ezt követően az ablakrács mindkét oldalán, kívül is, belül is, kórusban zengték a forradalmi indulókat. És ez így folyt (s akadálytalanul! Pedig akkor a forradalmat követő reakció éve volt!) *nyolc egész napon át!* A kilencedikre már minden követelésüket teljesítették. Hasonló esetek fordultak elő Ogyesszában, Herszonban és Jelizavetgrádban is. Ilyen könnyen pottyant akkor ölükbe a győzelem!

Érdekes volna futólagos összehasonlítást tenni, milyen volt egy éhségsztrájk az Ideiglenes Kormány alatt, de úgy látszik annak a néhány bolseviknak, aki akkor, júliustól a Kornyilov-esetig, börtönben ült (Kamenyev, Trockij, kicsit tovább Raszkolnyikov), nem volt oka éhségsztrájkba lépni.

A 20-as években árny vetődik az éhségsztrájkok fényes tablójára (persze attól függ, kinek a szemszögéből nézzük). Ezt a széltében ismert és oly sikeresnek bizonyult harci eszközt természetesen nemcsak „politikaiaknak” elismert személyek alkalmazzák; hanem az ilyeneknek el nem ismert „káerek” (ellenforradalmárok, 58-asok,) és egyéb gyülevész népség is. Valahogy azonban eltompultak ezek a nyilak, melyek azelőtt oly sok csatát nyertek, vagy jobban mondva már röptükben elkapta őket egy vasmarok. Igaz, hogy most is tudomásul veszik, ha valaki írásban éhségsztrájkot jelent be, s ebben egyelőre semmi felforgató szándékot sem látnak. De új, kellemetlen rendszabályokat foganatosítanak: az éhezőt különveszik, egyes zárkában tartják (a Butirkában a Pugacsov-bástyába), hogy ne csak az esetleges kinti tüntetők, ne csak a szomszéd cellák, de még az éhségsztrájkba lépő saját eddigi cellája se tudjon róla – még ettől a csekély nyilvánosságtól is megfosztják őt. Ezt a rendszabályt azzal indokolják, hogy a vezetőség biztos akar lenni a sztrájk becsületes folytatásáról, nehogy a cellatársak titokban etessék a sztrájkolót. (Hát régen hogy ellenőrizték ezt? Csak nem adtak hitelt a „becsületszónak”?)

De ezekben az években legalábbis személyes követelések teljesítését még el lehetett érni éhségsztrájkkal.

A 30-as években azonban radikálisan megváltozik az állam felfogása az éhségsztrájkról. Igaz is, az államnak nincs szüksége ilyesmire, még ebben

az ellangyosított, elszigetelt, félig elfojtott formában sem. Jobban megközelítjük az eszményt, ha abból indulunk ki, hogy a fogolynak egyáltalában nincs saját akarata, saját döntései, helyette a vezetőség gondolkodik s dönt. Igen, az új társadalomban csak az ilyen foglyok életképesek. Ennélfogva a 30-as években már nem fogadták el többé legálisnak az éhségsztrájk bejelentését. „Az éhségsztrájk mint harci eszköz *megszűnt létezni!*” – jelentették ki Jekatyerina Olickajának 1932-ben s ugyanígy másoknak is. A hatóság eltörölte az éhségsztrájkot s kész! Olickaja azonban engedetlen volt s böjtölni kezdett. *Tizenöt* napig hagyták koplalni egyes cellájában. Akkor kórházba vitték s csalogatóul tejet és cukrot raktak eléje. Ő azonban kitartott, és a *tizenkilencedik* napon győzött: hosszabbított sétát, újságokat kapott és átadták neki a Politikai Vöröskereszt csomagjait (Így meg kellett harcolnia azokért a csomagokért, amelyek megillették!) Általában jelentéktelen apróság az, amit nyerhetsz, s túlságosan drága árat fizetsz érte. Olickaja másokkal kapcsolatban is emlékszik ilyen esztelen éhségsztrájkokra: húsz napot is kellett éhezni azért, hogy valakinek kiadják a postáját vagy hogy más párral tegyék össze a sétán. Vajon megérte-e? Hisz az *új típusú börtönben* soha vissza nem nyered többé erődet, amit eltékozoltál. Így böjtölt egy Koloszkov nevű szektás is, – és a 25. napon meghalt. Egyáltalában, megengedheti-e magának valaki, hogy böjtöljön az Új típusú börtönben? Hisz az új rabtartóknak – hála a titkolódzás légkörének – ilyen hatásos eszközeik vannak az éhségsztrájk leküzdésére:

1. A vezetőség türelmesen vár. (Erre elég példát láttunk a fönti esetekben.)

2. Becsapja a sztrájkolót. Ezt is nyilvánosság kizárása teszi lehetővé. Ott, ahol a sajtótudósítók mindenről beszámolnak, nemigen folyamodnak csaláshoz a hivatalos közegek. De miért ne csalnának nálunk? Sz. A. Csebotarjov tizenhét napig éhezett 1933-ban a habarovszki börtönben, követelvei hogy közöljék a családjával tartózkodási helyét. (Megjött a kelet-kínai vasutaktól, hirtelen „eltűnt”, s most nyugtalanította, mit gondol a felesége.) A 17. napon megjelent nála Zapadnij, a körzeti OGPU alparancsnoka és a habarovszki körzet ügyésze (a magas rangokból látható, hogy az ilyen hosszú éhségsztrájk nem volt már valami gyakori jelenség) és egy távirati szelvényt mutattak fel (tessék, értesítettük a feleségét!) – így vették rá, hogy megigya az erőlevest. A szelvény azonban hamisítvány volt! (Vajon miért nyugtalankodtak á tiszt urak? Nem ám Csebotarjov életéért! A

30-as évek *első* felében még nyilván volt valamiféle személyi felelősség a tartós éhségsztrájkolóért.)

3. Erőszakos, mesterséges táplálás. Ezt a fogást nyilván az állatidomítóktól tanulták. Ez is csak a titkolózás légkörében lehetséges. 1937-ben már nagy mértékben alkalmazták. Például a jaroszlavli centrálban, a szocialisták csoportos éhségsztrájkja alkalmával, a 15. napon valamennyi sztrájkolót mesterséges táplálásra fogták.

Ebben a műveletben sok közös vonás van a megerőszakolással – de hiszen éppen arról van szó: négy behemót fickó ráveti magát egy gyenge teremtésre, hogy elvegye tőle azt az egyet, amit nem akar adni, – elég csak egyszer megrabolni, s hogy a továbbiakban mi lesz vele, az nem érdekű az erőszaktevőket. Itt is, mint a megbecstelenítésben, az akarat letörése a lényeg: nem úgy lesz, ahogy te akarod, hanem ahogy én akarom, te csak feküdj és tűrj! A száját egy lapos tárggyal szétfeszítik, a fogsorok közti rést kitágítják, belenyomják a tömlőt: „Nyeled!” S ha nem nyeled, mélyebbre tolják a tömlőt s a híg tápoldat egyenesen a. nyelőcsőbe jut. Utána még masszírozzák egy kicsit a gyomrot, hogy ki ne hányja. A fogoly úgy érzi, hogy erkölcsileg megbecstelenítették, a szájában maradt íz és gyomrának jóleső telítettsége mégis megelégedéssel, szinte kéjérzéssel tölti el.

Mivel a tudomány halad, a mesterséges táplálásnak is új módozatait találták fel: beöntést a végbélnyíláson át, csepegtetést az orron keresztül.

4. Végül az éhségsztrájk új aspektusa – hogy nem egyéb az, mint az ellenforradalmi tevékenység folytatása a börtönben – indokolttá teszi, hogy *új büntetést* szabjanak ki érte. Ez a nézet egy új, burjánzó ágat volt hívatva sarjasztani az új típusú börtön gyakorlatában, többnyire azonban megmaradt fenyegetésnek. Persze egyáltalában nem a humorérzék tartotta vissza őket, hanem a restség: minek, mikor úgyis van időnk? Mi ráérünk, ahogy csak a jóllakott érhet rá, szemben az éhezővel.

1937 közepe táján jelent meg az a rendelkezés, hogy ezentúl *a börtönvezetőség semmi felelősséggel sem tartozik azokért, akik éhségsztrájk következtében meghalnak!* Ezzel a rabtartók személyes felelősségének utolsó foszlánya is eltűnt. (Most már Csebotarjovhoz nem jött volna el a körzeti ügyész!) Továbbá hogy a vizsgálóbíró ne nyugtalankodjék, javasolják, hogy azokat a napokat, amelyeken a fogoly sztrájkol, egyszerűen húzzák ki a vizsgálatra szánt időből, vagyis ne csak *az éhségsztrájk tényét tagadják le*, hanem vegyék úgy, mintha azt az időt

szabadlábon töltötte volna a fogoly. Így aztán a fogoly leromlása lesz az éhségsztrájk egyetlen konkrét következménye.

Röviden: Ha meg akartok dögleni, tessék, csak dögöljetek meg!

Arnold Rappoport az arhangelszki NKVD házibörtönében szerencsétlenségére éppen ennek az utasításnak a megjelenésekor jelentett be éhségsztrájkot. Az éhezésnek, különösen súlyos, éppen ezért látszólag hathatósabb formáját választotta: „szárazon" böjtölt tizenhárom napon át (vö. Dzerzsinszkij hasonló sztrájkjával, mely csak öt napig tartott, mégpedig nem is egyes cellában – s teljes győzelemmel végződött). E tizenhárom nap folyamán csak a felcser nézett be néha az egyesbe, amelyben elhelyezték, orvost vagy börtönvezetőt még csak nem is látott; még azt sem kérdezték meg tőle, *mit akar hát elérni* ezzel a böjttel. Nem voltak rá kíváncsiak… A felügyelőknek csak arra volt gondjuk, hogy tüzetesen átkutassák a cellát, kibányásszák azt a kis tartalék mahorkát s pár szál gyufát. – Rappoport követelése az volt, hogy a vizsgálóbíró ne gúnyolódjék vele. Tudományos alapossággal készült fel erre a böjtre. Nemrég kapott csomagot s benne vajastésztát: csak azt ette, barnakenyeret pedig nem evett egy hétig. Böjtje alatt úgy lefogyott, hogy átlátott a tenyerén. Úgy emlékszik, hogy nagyon könnyűnek érezte magát, tisztán, élesen tudott gondolkodni. Egy jólelkű, mosolygós női felügyelő, Maruszja bejött hozzá egyszer a cellába és susogva mondta neki: „hagyja abba a koplalást, nem használ semmit, meg fog halni! Egy héttel korábban kellett volna!" Megfogadta a tanácsot s abbahagyta a böjtöt; nem is ért el semmit. Forralt vörösbort és zsemlét adtak neki s az őrök úgy vitték át kézben a közös cellába. Pár nap múlva újra megkezdték a kihallgatásokat is. (A böjtölés mégsem volt teljesen hiábavaló: a nyomozótiszt megértette belőle, hogy Rappoportnak nagy az akaratereje s kész akár meghalni is; a vizsgálat ettől kezdve nem volt olyan kegyetlen. „No, te úgy látszik, farkas vagy!" – mondta neki a vizsgálóbíró. „Farkas" – viszonozta Rappoport – „de kutyátok sohasem leszek!")

Később a kotlaszi továbbítóban Rappoport újra éhségsztrájkkal kísérletezett, de ez már inkább a komikum jegyében folyt le. Bejelentette, hogy új vizsgálatot követel s nem hajlandó elmenni transzporttal. A harmadik napon érte jöttek: „Gyerünk a szállítmányba!" – „Ehhez nincs joguk! Én éhségsztrájkban vagyok!" Akkor négyen megragadták, elcipelték a fürdőbe. Fürdő után ugyancsak az ölükben vitték az őrszobára. Mit

tehetett volna, Rappoport lábra állt és a menet után indult. Hátulról kutyák és szuronyok szorongatták.

Így diadalmaskodott az új típusú börtön a burzsoá éhségsztrájk felett.

Még az erős jellemnek sem volt semmi esélye, hogy sikeresen vegye fel a harcot a börtöngépezettel – legfeljebb öngyilkosságot követhetett el. De harcnak tekinthetjük-e az öngyilkosságot? Nem meghódolás-e az inkább?

Az eszer Je. Olickaja véleménye szerint az éhségsztrájkot mint harci eszközt a trockisták és az utánuk bebörtönzött kommunisták járatták le: túl könnyen vágtak bele és túl könnyen hagyták abba. Még I. N. Szmirnov kommunista vezér is, miután négy napig böjtölt a moszkvai per előtt, egyszerre beadta a derekát és abbahagyta a sztrájkot: Mondják, hogy 1936 előtt a trockisták elvből elutasítottak minden éhségsztrájkot *a szovjethatalom ellen és sohasem támogatták* a sztrájkoló eszereket és szocdemeket.[326]

Döntse el a történelem, mennyiben jogosult vagy jogosulatlan ez a szemrehányás. Másfelől az is igaz, hogy senki sem fizetett súlyosabb árat az éhségsztrájkért, mint a trockisták (a III. részben még vissza fogunk térni az ő lágerokban folytatott éhség- és egyéb sztrájkjaikra).

Az éhségsztrájk könnyelmű megkezdése és abbahagyása általában nyilván a szalmaláng természetűek szokása, akiket elragadnak érzelmeik. Dehát ilyen természetűek a régi orosz forradalmárok között is voltak, Olaszországban s Franciaországban pedig ilyen a többség. De sehol: sem a cári Oroszországban, sem Itáliában sem Franciaországban nem sikerült úgy elvenni a kedvüket az éhségsztrájktól, mint nálunk a Szovjetunióban. Minden valószínűség szerint századunk második negyedében sem fektettek bele kisebb önfeláldozást és elszántságot, kevesebb testi-lelki energiát az éhségsztrájkokba, mint az elsőben. Hazánkban azonban akkor már *nem volt közvélemény!* – ezért szilárdult meg az új típusú börtön, ezért arattak a foglyok könnyen kivívott győzelmek helyett súlyosan megszolgált vereségeket.

Múltak az évtizedek, s az idő megtette a magáért. Az éhségsztrájk, a fogolynak ez az elsőszámú; legtermészetesebb joga, idegenné s érthetetlenné vált maguknak a foglyoknak a szemében is; egyre kevesebben vállalkoznak rá. A rabtartók szemében pedig merő ostobaság, vagy rosszindulatú törvénysértés számba ment.

Amikor 1960-ban egy nem-politikai fogoly, Gennagyij Szmelov hosszú távú böjtöt jelentett be a leningrádi börtönben, az ügyész valahogy

mégiscsak elvetődött a cellájába (talán csak szokásos körútja során) s megkérdezte tőle: „Miért gyötri magát?” Szmelov így felelt:

– Az igazság nekem életemnél is drágább!

Ez a mondat a maga értelmetlenségével annyira meglepte az ügyészt, hogy Szmelovot már másnap a fogolykórház elkülönített osztályára (elmegyógyintézetbe) szállították. Ott az orvos közölte vele:

– Ön skizofrén-gyanús!

*

A szarv csavarulatánál, ott, ahol már vékonyodik, emelkedtek a régen „centráloknak”, ma (1937 elején) „spec. izolátoroknak” nevezett börtönök. Ezeknek utolsó fogyatékosságait is kiküszöbölték már: eltüntették a levegő és a fény végső maradványait is. A megfogyatkozott és elcsigázott szocialisták éhségsztrájkja 1937 elején a jaroszlavli büntető-izolátorban egyike volt az utolsó kétségbeesett kísérleteknek.

Azt követelték, hogy mindent állítsanak vissza, úgy, ahogy régen volt: rangidősök választását, szabad közlekedést a cellák között – követelték, de már maguk is alig remélték, hogy megkapják. Tizenöt napos böjttel, melynek ugyan az lett a vége, hogy csövön át diktálták beléjük a táplálékot, mintha sikerült volna régi jogaikat legelőbb részben biztosítani: egyórás sétaidőt, a terület napilapját, jegyzetfüzeteket. Ezeket megkapták, ugyanakkor azonban elszedték tőlük személyes holmijukat, s beöltöztették őket a spec. izolátor egységes rabruhájába. Kevéssel rá aztán a sétából is lefaragtak félórát, majd még tizenöt percet.

Ugyanazok a szocialisták voltak ők, akik megjárták a börtönök a kitelepítési helyek egész sorát, a Nagy Pasziánsz szabályai szerint. Volt, aki tíz-tizenöt éve azt sem tudta már, mi a normális emberi élet, csak a silány börtönkoszt és az önkéntes koplalás között volt választása. Még azok sem haltak el valamennyien, akik a forradalom előtt le szokták győzni a rabtartókat. De akkor az idő nekik dolgozott és ellenségük ereje fogyatkozóban volt. Most pedig az idő is ellenük szövetkezett s folyton erősödő ellenségüket szolgálta. Voltak köztük fiatalok is (nekünk ez különösnek hangzik manapság) – olyanok, akik akkor kezdték magukat eszereknek, szocdemeknek, anarchistáknak vallani, miután ezek a pártok más szét voltak verve, nem léteztek, s az újdonsült tagokra nem várt egyéb börtönnél.

A szocialisták harca egyre reménytelenebbé vált a börtönökben: el voltak szigetelves megritkult körülöttük a levegő. Nem úgy volt már, mint a cári rendszerben: ahogy kinyílt börtönük kapuja, virágözönnel fogadta őket a társadalom. Most az újságokat lapozva azt kellett látniuk, hogy szidalmazzák, mocskolják őket (hiszen Sztálin éppen a szocialistákban látta a szocializmus legveszélyesebb ellenségeit) – a nép pedig hallgatott, s miből mertek volna arra következtetni, hogy együtt érez velük, akiket nem is olyan régen beválasztott az Alkotmányozó Nemzetgyűlésbe? Később az újságok abbahagyták szidalmazásukat – annyira veszélyteleneknek, jelentékteleneknek, szinte nemlétezőknek számítottak már az orosz szocialisták. A kinti világ már csak úgy emlékezett rájuk, mint akik a múlthoz, egy rég letűnt korhoz tartoznak; a fiatalság el sem tudta képzelni, hogy még léteznek valahol eleven eszerek és mensevikek is. S ott a csimkenti és cserdini kitelepítésben, a felső-uráli és vlagyimiri izolátorban hogy is ne remegtek volna már „szájkosaras” celláikban arra a gondolatra, hogy programjuk talán téves volt, vezéreik is tévedtek, merő tévedés volt egész elméletük és gyakorlatuk? S hogy tevékenységük maga volt a semmittevés? S hogy szenvedésekben bővelkedő, áldozatos életük sajnálatos tévelygés volt csupán?

Tulajdonképpen értünk mindnyájunkért vívták börtönbeli magányos harcukat, a majdani foglyokért (bár ők maguk nem így gondolták, fel sem tudták volna fogni ezt), azért, hogy milyen legyen majd a mi börtönünk, hogyan tartsanak ott bennünket. S ha ők győznek, akkor talán meg sem esik velünk, ami megesett, amiről ez a könyv szól, e könyvnek mind a hét része.

Csakhogy legyőzték őket; nem tudták megvédeni magukat. S minket sem.

A magány búrája részint azért ereszkedett le rájuk, mert a forradalom utáni első években, amilyen természetesnek vették, hogy a GPU, érdemeikre való tekintettel, *politikaiakként* kezelje őket, ugyanolyan természetességgel értettek egyet ők is a GPU-val abban, hogy mindenki, aki tőlük „jobbra” van[327] – kezdve a kadetokon (alkotmányos demokratákon) – nem politikai, hanem *káer*. *ellenforradalmár*, a történelem ganaja. Ugyancsak *káereknek* minősültek azok is, akik keresztény hitükért szenvedtek, továbbá azok, akik nem tudtak sem a „balról” sem a „jobbról” – ebbe a tömegbe aztán bele is férünk majd mindannyian!) Így különítve el magunkat s riasztva el mások akarva-akaratlan a majdani ötvennyolcas cikkelyt írták alá, melynek vermébe maguk is alá fognak hullani.

Tények és tettek aszerint változtatják arculatukat, hogy milyen szemszögből nézzük őket. Fejezetünkben szocialista szemszögből ábrázoljuk a szocialista sorsot, azért ragyog az olyan tragikus, tiszta fényben. De azok a *káerek*, akiken a politikaiak megvetően néztek keresztül Szolovkában, így emlékeznek: „A politikaiak? Kiállhatatlan népség! Mindenkit lenéznek, mindig egy falkában járnak, folyton plusz adagokat, kiváltságokat hajszolnak. S szüntelenül civakodnak egymás közt.” – Ki ne érezné, hogy ebben is van valami igazság? Ma már valóban nevetségesek azok a meddő, végtelenbe nyúló viták. S mit szóljunk folytonos követelődzésükhöz felemelt fejadagokért ott, az éhesek s nyomorultak tömegében? A szovjet éra éveiben beszennyeződött az egykor tiszteletet parancsoló *politikai* nevezet. Aztán azt is szemükre lobbantják: miért puhultak el annyira a szovjet börtönben? Olyan könnyen *megszöktek* a cár börtöneiből: miért nem szöknek meg most is? A szökés egyébként is a legnagyobb ritkaságszámba ment – de tud-e valaki csak egyetlen szocialistát is említeni, aki megszökött?

Végül a magányosság verme körül azok a foglyok zárták be a kört, akik a szocialistáknál is „balabbra” voltak: a trockisták és a kommunisták. Az ő szemükben a szocialisták éppoly káerek voltak, mint a többi, éppúgy utálták őket.

A trockisták és a kommunisták, abban a meggyőződésben, hogy az ő irányzatuk tisztább és magasabb rendű az összes többinél, megvetették, sőt gyűlölték a szocialistákat (persze egymást is), bár ugyanabban az épületben, ugyanazon rácsok mögött ültek, ugyanazokban az udvarokban végezték napi sétájukat. Je. Olickaja említi, hogy 1937-ben a Vanyino-öbölnél fekvő továbbító lágerban; valahányszor a férfi- és női övezet szocialistái átkiabáltak egymásnak a kerítésen, elvtársaikat keresve s híreket közölve egymással, – a kommunista Liza Kotyik és Maria Krutyikova méltatlankodni kezdett, hogy a szocialisták mindannyiuk fejére vonják a vezetőség haragját ezzel a felelőtlen viselkedésükkel. Így beszéltek: „Minden bajunk ezek miatt a szocialista dögök miatt van!” (Mélyenszántó s dialektikus megállapítás!) – „Valamennyit el kellene emészteni!” – Az a két kislány a 1925-ben a Lubjankában csak azért dalolt az orgonákról, mert az egyik eszer volt, a másik pedig ellenzéki kommunista s így nem is lehettek közös mozgalmi dalaik; az ellenzékinek tulajdonképpen nem is illett volna közösen tiltakozni egy eszer lánnyal!

Mert míg a cári börtönben a különböző pártok sokszor folytattak közös harcot a börtönhatóság ellen (gondoljunk csak a szevasztopoli szökések végrehajtására), addig a szovjet börtönben minden frakció úgy vélte megőrizhetni zászlaja tisztaságát, hogy elkülönítette magát a többitől. A trockisták a szocialistáktól és a kommunistáktól elszakadva vívták harcukat, a kommunisták pedig egyáltalában nem harcoltak, mert hogy is engedhették volna meg maguknak, hogy a saját hatalmuk és börtönük ellen harcoljanak?

Ennek következtében az izolátorokban és börtönökben korábban és keményebben megregulázták a kommunistákat, mint a többieket: A kommunista Nagyezsda Szurovceva 1928-ban a jaroszlavli centrálban csak libasorban sétálhatott, társaival nem beszélhetett; ugyanakkor a szocialisták még zsibongtak, ki-ki a maga falkájában. Neki már nem volt szabad virágokat öntöznie az udvaron – pedig még megvoltak azok a virágok, melyeket korábbi harcrakész foglyok ültettek. Újságot sem olvashatott (azt ellenben engedélyezte neki a GPU Titkos Pol. Osztálya, hogy cellájában tartsa Marx, Engels, Lenin és Hegel összes műveit). Látogatására érkező anyjával csak sötétben beszélgethetett. Az anyát annyira leverte lánya sorsa (mit gondolhatott, micsoda „rezsimben" tartják a lányát a börtönben?), hogy nemsokára meghalt.

Ahogy múltak az évek, úgy tért el egyre jobban egymástól a bebörtönzött szocialisták és kommunisták magatartása; különböző mértéket is alkalmaztak rájuk. Például 1937-38-ban szocialistákat is ítéltek el, megkapták a maguk *tízesét*, de őket nem szokták arra kényszeríteni, hogy vádolják magukat; hiszen ők sohasem rejtették véka alá különvéleményüket – s ez éppen elég volt elítélésükre. A kommunistáknak azonban sohasem volt saját véleményük – hogy lehessen hát elítélni őket, ha nem préselik ki belőlük önmaguk vádolását?

*

Bár a Szigetcsoport már hatalmasan kiterebélyesedett, nem mondhatnánk, hogy a hosszú időre szóló börtönök sorvadoztak volna. A régi börtönhagyományok nem szakadtak meg, ellenkezőleg: buzgó folytatókra találtak, Bár a Szigetcsoport sok újjal s értékessel járult hozzá a tömegek neveléséhez, önmagában nem volt tökéletes. Tökélyre csak a TON-okkal s egyáltalán a több évre szóló börtönökkel karöltve emelkedhetett.

Nem volt kívánatos, hogy mindenki, akit elnyelt a nagy Gépezet, elvegyüljön a Szigetcsoport őslakóival. Például híres külföldieket, túlságosan is közismert s csak titokban fogvatartott személyeket, valamint a lefokozott gebistákat nem volt célszerű a láger nyilvánosságának megmutatni; talicska-tologatásuk haszna nem ért volna fel azzal az *erkölcsi-politikai*[328] csorbával, melyet a lelepleződés okozott volna. Ugyanígy a folyton jogaikért harcoló szocialistákat sem lehetett csak úgy a tömegek közé ereszteni – ellenben éppen kiváltságaikra és jogaikra hivatkozva lehetett őket elkülöníteni s úgy megfojtani. Mint látni fogjuk, sokkal később, az 50-es években, a lágeri békétlenkedők izolálása is a Különös Rendeltetésű Börtönök (TON) feladata lesz élete utolsó éveiben, csalódva a tolvajok „megnevelhetőségében”, Sztálin *Tyurzak*-ot utaltat ki láger helyett számos alvilági vezérnek is. Végül azokat a letartóztatottakat is állami ingyenkosztra kellett fogni, akik olyan gyengék voltak, hogy a lágerban rögtön meghaltak volna, mint pl. a hetvenéves vak Kopejkin apót, aki mindig a piacon szokott ülni a Volga-vidéki Jurevec városában. Kornyikálásával s aranyköpéseivel *tíz évet* érdemelt ki mint KRD (ellenforradalmár), de a lágert börtönre kellett cserélnie.

A Romanov-dinasztiától örökölt börtönintézmény tehát továbbra is fennmaradt, s a feladatoknak megfelelően folytonos átalakuláson ment át, erősödött, tökéletesedett. Némelyik centrál, mint a jaroszlavli is, oly szilárdan meg volt építve s oly tökéletesen fel volt szerelve, (az ajtók megvasalva, minden cellában a padlóhoz csavarozott asztal, hokedli, priccsek), hogy már csak a szájkosarat kellett felerősíteni az ablakokra s cellanagyságúakra elkeríteni a sétaudvarokat (1937-re már minden fát kivágtak a börtönök területén, minden veteményeskertet, gyepes udvart beszántottak s aszfalttal öntöttek fel). Másutt, pl. a szuzdali börtönben, át kellett valamelyest alakítani a klastromi helyiségeket, bár hisz testünk önkéntes elzárása egy kolostorba, vagy annak állami törvények alapján történő elzárása egy börtönbe fizikailag rokon feladat, ezért az épületeket mindig könnyű alkalmassá tenni új rendeltetésükre. Így fogták be börtönnek a szuchanovi kolostor egyik épülettömbjét is – kellettek az ilyen pótlások, mert veszteségek is érték az állományt: a Péter-Pál erődöt és Schlüsselburgot a turisták rendelkezésére kellett bocsátani. A vlagyimiri centrált kibővítették, Jezsov alatt építettek hozzá egy új, nagy szárnyat. Ezt a börtönt derekasan kihasználták a következő évtizedekben, sokakat elszállásoltak itt. Már említettük, hogy a tobolszki centrál is működött,

1925-ben pedig a felső-urálit is megnyitották állandó és bőséges használatra. (Mindezek az izolátorok szerencsétlenségünkre ma is megvannak, s azalatt is *működnek*, míg ezeket a sorokat írom.) Tvardovszkij költeményéből: „Messze-messze…” arra következtethetünk, hogy Sztálin alatt az alexandrovszki centrál sem állt üresen. Kevesebb adatunk van az oreli fegyházról, félő, hogy erősen megrongálódott a második világháború alatt. De kisegítőnek ott van a szomszédban a dmitrovi jól felszerelt börtön.

A 20-as években a polit-izolátorokban (melyeket *politzárkáknak* is hívtak a foglyok) kitűnő kosztot adtak: az ebédhez mindig volt hús, friss főzelék, a kantinban pedig tejet is lehetett venni. Erősen megromlott a koszt 1931-33-ban, de akkor a kintieknek sem volt jobb. Ebben az időben a skorbut sem tartozott a ritkaságok közé a pol. izolátorokban, nem is szólva az éhség okozta szédülésről. Később bővült a koszt, de már nem volt a régi. I. Kornyejev mindig éhes volt 1947-ben a vlagyimiri TON-börtönben: 45 deka kenyér, két kocka cukor, kétszer főtt étel, de nem laktató – csak tea volt „dosztig” (persze, megint azt mondják, hogy ez az év sem mérvadó, mert a kintiek is éheztek akkor. Ezzel szemben abban az évben nagylelkűen megengedték a kintieknek, hogy etessék a börtönt: a csomagküldést nem korlátozták). A világosságot mindig is „jegyre adták” a börtönben: a szájkosarak és a megvasalt, homályos ablaktáblák állandó szürkületben tartották a cellákat (a sötétség a lélek megtörésének fontos eszköze!). Sokszor még dróthálót is feszítettek a szájkosár fölé; ezt télen behordta a hó s elzárta a fény utolsó útját is. Aki olvasni próbált, csak a szemét rontotta, tette tönkre. A vlagyimiri TON-ban éjjel szoktak kárpótolni a nappali fényhiányért: egész éjjel égették az erős körtéket s zavarták az alvókat. A dmitrovi börtönben (meséli N. A. Kozirjev) 1938-ban petróleumlámpa szolgáltatta az esti s az éjjeli világítást; a lámpa egy deszkalapon volt a mennyezet alatt, ott fogyasztotta a foglyok amúgy is gyér levegőjét; 39-től kezdve aztán fél energiával, vörös izzással működtették az égőket. – A *levegő* is ki volt adagolva: a szellőztetőt zárva tartották s csak a klozetra menés idejére nyitották ki, így mesélik a dmitrovi és a jaroszlavli börtön volt foglyai. (Je. Ginzburg: a kenyér reggeltől délig penészréteget kapott, az ágynemű nyirkos volt, a falak megzöldültek.) A vlagyimiriak ellenben nem panaszkodhattak a levegő szűkössége miatt; egy ablakszárny állandóan nyitva volt. – A *séta* ideje, börtönöktől s évektől függően, tizenöt és negyvenöt perc között ingadozott. Hol volt más a schlüsselburgiak és a

szoloveciak közvetlen kapcsolata a földdel! Ki volt már szaggatva, ki volt tiporva minden növény, a kertek helyét kibetonozták, aszfalttal vonták be. Már még azt is tiltani kezdték, hogy a sétálók az ég felé fordítsák a fejüket! „Nézzenek a lábuk alá!" – emlékszik vissza Kozirjev és Adamova (a kazanyi börtönből). A rokonok *látogatását* 1937-ben megtiltották és soha többé meg nem engedték. *Levelet* kettőt írhattak havonta közvetlen hozzátartozóiknak, ugyanannyit kaphatták – ez szinte mindig így volt (de Kazanyban a fogoly csak egy napig tarthatta magánál a kapott levelet, azután vissza kellett szolgáltatnia a felügyeletnek.) A *kantinból* vásárolhatták, azon a pénzen, amit a hozzátartozók küldtek be korlátozott mennyiségben. A *bútorzat* már önmagában is a „rezsim" szigorúságának ismérve volt. Adamova írja, mekkora öröm volt neki a falba süllyeszthető priccsek s a padlóhoz csavarozott székek után egy közönséges, szalmazsák-betétes faágyat s egy egyszerű faszéket látnia s megtapogatnia szuzdali cellájában. I. Kornyejev két különböző „rezsimet" élt át a vlagyimiri TON-ban: az egyik alatt (1947-48-ban) nem szedték el a foglyok személyes holmiját, nappal heverhettek és a vertuháj ritkán lesett be. A másik alatt (1949-53-ban) a cella két lakatra volt zárva (az egyik kulcs a vertuhájnál, a másik a naposnál), a heverés tilos volt, a hangos beszéd úgyszintén (Kazanyban is: csak suttogva!), személyes holmijukat elszedték, rabruhát kaptak csíkos zsákvászonból, levélváltás évenként kétszer s csak a börtönigazgató által meglepetésszerűen kijelölt napokon (aki elszalasztotta ezt a napot, később már nem írhatott), s csak fele akkora papíron, mint egy postai levlap; rajtaütésszerű, irgalmatlan „szobavizitet" szoktak tartani, ilyenkor mindent kiszórtak és pucérra vetkőztették a foglyokat. Árgus szemmel vigyáztak, hogy a cellák semmi kapcsolatban se legyenek egymással: az őrök minden klozetra vivés után zseblámpával járták a fülkéket s minden lyukba belevilágítottak. Ha feliratot találtak a falon, az egész cellát szigorítottba tették. A *szigorított* mindenki réme volt a Különleges Rendeltetésű Börtönökben. Egy *köhintés* odajuttathatta az embert („Húzza a fejére a takarót, úgy köhögjön!"), vagy ez, ha valaki *fel s alá járt a cellában* (Kozirjev; ebben a „féktelenség" jelét látták); vagy ha *csoszogott* (Kazanyban 44-es férficipőket adtak ki a nőknek). Ginzburg egyébként fején találja a szeget, mikor megállapítja, hogy a szigorítottat nem vétségékért osztogatták, hanem *séma szerint*: sorban mindenkinek el kellett ott tölteni egy kis időt, hogy megtudja, mi az. A szabályzatnak is volt egy ilyen tágan értelmezhető pontja: „Amennyiben a szigorítottban

»fegyelmezetlenség« (?) fordulna elő, a börtön vezetőjének joga van meghosszabbítani az ott tartózkodás idejét maximum húsz napra”. S mi számít „fegyelmezetlenségnek”?… Kozirjev esete a következő volt (a szigorítottnak s a börtön-rezsim egyéb tartozékainak leírása annyira megegyezik az egyes beszámolókban, hogy lehetetlen fel nem fedeznünk a koncepció azonosságát). Öt napi szigorítottat kapott, mert járkált a cellában. Ősz volt, a szigorított helyisége nem fűthető, borzasztóan hideg. Alsóra vetkőztették, lehúzták a cipőjét is. A cella padozata földes, jobban mondva poros (máskor sáros, Kazanyban pedig víz áll a padlón). Kozirjevnek legalább hokedlija volt (Ginzburgnak az sem). Az volt az első gondolata, hogy innen nem kerül ki élve, meg fog fagyni. Lassan-lassan azonban valami titokzatos meleget érzett szétáradni egész testében. Meg volt mentve. Beletanult a hokedlin-alvásba is: Naponta háromszor beadtak egy bögre teát, ettől valósággal lerészegedett. Valamelyik szolgálatos egy kockacukrot csempészett harmincdekás kenyéradagjába. Az adagok számából s egy fénysugárból, mely valami ablaklyuk útvesztőjéből behatolt hozzá, Kozirjev számon tartotta az idő múlását. A kirótt öt nap letelt, de csak nem engedték ki: Kifinomult hallásával suttogást vett ki a folyosóról, valami *hatodik napról* vagy *hat napról* suttogtak. Ez persze provokáció volt: várták, mikor szól közbe, hogy az öt nap letelt, itt az ideje, hagy kieresszék – akkor aztán fegyelmezetlenség címén meg is hosszabbították volna a szigorítottját. Ő azonban csendben maradt és megadóan végigült még egy napot. A következő napon aztán kieresztették, mintha mi sem történt volna. (Elképzelhető, hogy a börtönigazgató így tette próbára foglyai hajlíthatóságát. Aki pedig még mindig nem tört meg, szigorítottba vele!). A szigorított után valóságos palotának tűnt a cella. Kozirjev fél évre megsüketült, tályogok kezdtek nőni a torkában. Cellatársa eszét vesztette a sok szigorított következtében, s Kozirjev több mint egy éven át egy őrülttel ült kettesben. (Nagyezsda Szurovceva számos elmebaj-esetre emlékszik a polit-izolátorokban – ő maga legalább annyit említ; mint Novorusszkij abban a bizonyos Schlüsselburg-krónikában.)

Gondolom, az olvasó kezdi észrevenni, hogy lassacskán feljutunk a második szarv csúcsára. Ugye hogy magasabb, mint az első? Ugye, hogy hegyesebb?

De a vélemények sokszor eltérnek egymástól. Sokat próbált lágerlakók egyhangúlag állítják, hogy az 50-es években a vlagyimiri TON-börtön valóságos *üdülő* volt. Így találta ezt Vlagyimir Boriszovics Zeldovics, akit

Abez-állomásról küldtek oda, továbbá Anna Petrovna Szkripnyikova, aki 1956-ban került oda a kemerovoi lágerből. Szkripnyikova felleg azon ámuldozott, hogy szabályos tíz napi időközökben továbbítják a kérvényeket (ő az Egyesült Nemzetekhez fordult, úgy ám!), s el volt ragadtatva a könyvtártól, melyben idegen nyelvű irodalom is volt. Be szokták hozni a cellába a teljes katalógust, úgyhogy az ember akár egy évre előre összeírhatta az igényeit.

De másrészt azt se feledjük el, milyen rugalmas nálunk a törvény ezer meg ezer nőt („asszonyt") ítéltek börtönre; egyszer csak valaki füttyentett: valamennyinek a büntetését változtassák lágerra! (Kolimában teljesítetlen maradt az aranymosás terve.) – Erre minden bírói ítélet nélkül egyszerűen átutalták őket.

Beszélhetünk-e így egyáltalán börtönbüntetésről? Vagy a börtön nem egyéb, mint a láger előszobája?

*

Most pedig elérkeztünk oda, amivel tulajdonképpen kezdenünk kellett volna ezt a fejezetet. Arra az éteri fényre kellene most felfigyelnünk, melyet a magányos fogoly lelke kezd bizonyos idő után kibocsátani magából, mely olyan, mint a szentek aureolája. Elszakadása az evilági nyüzsgéstől annyira teljes, hogy még amikor a percek múlását számolja, akkor is bensőséges kapcsolatban él a Mindenséggel. Nem lehet, hogy a magányos fogoly le ne vetkezzen minden tökéletlenséget, mely korábbi életében zaklatta s nem hagyta letisztulni átlátszóvá, mint a kristály. Mily nemes mozdulattal válogatják, morzsolgatják ujjai a rögöket a veteményeskertben (de fel van ám aszfaltozva!…). Hogy fordul a feje szinte már magától az Örök Menny felé (de meg van ám tiltva!…). Mekkora gyöngédséggel figyeli az ablak párkányán szökdécselő-madárkát (de ott ám a szájkosár s a drótháló; a szellőztető pedig be van zárva!…). S mily ragyogó ötleteket; időnként igazán meglepő következtetéseket jegyez a lapra, melyet kiadtak neki (de csak ha szerezni tud a kantinból; ha pedig teleírta, akkor le kell adnia, örökre, a fogházirodának…)

Ejnye-ejnye, ezek, a zsémbes közbeszólások egészen kizökkentenek bennünket témánkból. Fejezetünk terve recseg-ropog, széttöredezik, s már végképp nem tudjuk, megtisztul-e hát valóban az emberi lélek az új típusú börtönben s a Különleges Rendeltetésű (mi lehet az?) Börtönben – vagy ellenkezőleg: jóvátehetetlenül tönkremegy?

Ha háborodott cellatársad szeme az első, amit minden reggel megpillantasz, mivel vértezed fel magadat a kezdődő új napra? Nyikolaj Alexandrovics Kozirjev, akinek ragyogó csillagász-pályáját törte derékba a letartóztatás, úgy mentette meg lelkét, hogy az örök végtelenről, a világrendről töprengett, annak Vezérlő Szelleméről, a csillagokról és azok belső szerkezetéről, arról, hogy tulajdonképpen mi az Idő és mit értünk az Idő múlásán.

Így kezdett feltárulni előtte a fizika egy új fejezete. E gondolatok segítették őt, hogy túlélje a dmitrovi börtönt. Okoskodásai azonban hamarosan holtpontra jutottak, mert nem emlékezett bizonyos számadatokra. Rengeteg adatra lett volna szüksége, azok nélkül nem építhette tovább elméletét. De hol vegye őket itt, ebben a petróleumlámpás éjszakai remeteségben, ahová még a madár se jár? A tudós felfohászkodott: Uram! Megtettem minden tőlem telhetőt. Segíts hát! Add, hogy folytathassam!

Ez időben csak egy könyvet engedélyeztek neki tíz naponként (más akkor maga volt a cellában). A szegényes börtön-könyvtárban több példányban is megvolt Gyemjan Bednij: *Vörös Koncert*je – mindig ezt hozták a cellába, már ki tudja hányadszor! Fél órával imája után jöttek kicserélni a könyvét s szokásuk szerint minden kérdezés nélkül bedobták neki – az Asztrofizika Kézikönyvét. Honnan pottyant ide ez a könyv? Elképzelhetetlen, hogy ilyesmit tartsanak ebben a könyvtárban. Sejtve, hogy nem sokáig élvezheti ezt a találkozást, Kozirjev nekifeküdt a könyvnek s falta, magolta mindazt, amire sürgetően szüksége volt s amire a továbbiakban szüksége lehetett. Csak két nap telt el s még nyolc napja lett volna a könyvre, mikor betoppant a börtönigazgató, váratlan vizitre. Sasszeme rögtön felfedezte: „Ohó, de hiszen ön csillagász, nem?” – „Az vagyok.” – „Elvenni tőle azt a könyvet!” De a könyv misztikus felbukkanása szabaddá tette az utat a további munkához, amit Kozirjev később a norilszki lágerban folytatott.

Ezek után egy fejezetet kellene szentelnünk a lélek és a rács antagonizmusának…

De mi ez? Arrogánsan zörög a zárban a börtönőr kulcsa. Belép a mogorva gondnok egy hosszú jegyzékkel: Neve? Kereszt- és apai neve? Születési éve? Cikkely? Hány évre? Mikor telik le a büntetése?… Pakolja össze a *holmiját*! Egy-kettő!…

No, gyerekek, transzport! Visznek! El-el, ki tudja merre! Segíts, Uramisten! Cihelődjünk hát!

Csak annyit még: ha élünk, elmondjuk egyszer máskor, ami hátravan. A Negyedik Részben. Ha megérjük…

II.

ÖRÖKÖS MOZGÁS

Forognak a… forognak a
kerekek, Táncraperdítik a malomköveket…
V. Müller

1.
A Szigetvilág hajói

Ennek a babonás Szigetvilágnak ezer meg ezer szigete hatalmas területen van szétszórva, úgyszólván a Bering-szorostól a Boszporuszig. Ahogy a szigetek láthatatlanok, mégis léteznek, ugyanúgy láthatatlanul, de szakadatlan szállítmányokban kell odajuttatni a láthatatlan rabok millióit, akiknek azonban testük, térfogatuk és súlyuk van.

Hogyan szállítják, milyen járműveken utaztatják őket?

Erre a célra mindenekelőtt óriási kikötőket használnak, ezek a gyűjtőfogházak; de kisebb kikötőket is, ezek a gyűjtőtáborok (vagy továbbítók). Járművekül zárt acélhajókat fognak be, ezek a rabszállító vagonok. A horgonyzó helyeken – dereglyék és bárkák helyett – fürge, ugyancsak acélfalú rabomobilok („varjak") fogadják a hajókat. A rabvagonokat menetrend szerinti vonatokkal továbbítják, de szükség esetén külön karavánokat is indítanak. A Szigetcsoport fővonalain az egyik kikötőből a másikba: teher- és marhavagonokból álló vörös szerelvényeket.

A szállítás simán, zökkenőmentesen folyik: évtizedek tapasztalata vitte tökélyre, volt idejük azoknak, akik meg vannak bízva a lebonyolítással. Jóltápált, egyenruhás, komótos emberek alkotása ez. A butirkai, presznyai és tagankai rabomobilok fogolyszállítmányát páratlan napokon 17 órakor veszi át, a kinyesmai konvoj-őrség a moszkvai Északi-pályaudvaron. Az ivanovói konvojnak ezzel szemben páros napokon reggel hatkor kell készenlétben állnia a pályaudvaron, hogy átvegye és pásztorolja a Nyerechtába, Bezseckbe, Bologojéba utalt foglyokat.

Mindez ott folyik is közvetlen mellettetek, szinte az orrotok előtt, mégsem figyeltek fel rá (no persze, be is hányhatja a szemét, aki akarja). Nagy pályaudvarokon az utas-periontól jó messze történik a pestisesek be és kivagonírozása, legfeljebb egy-két váltóőr, pályafelvigyázó látja. Kisebb állomásokon is rendesen valami csöndes átjárót választanak két raktárépület között, ahová befarolhatnak a rabomobilok, hágcsójukkal a rabvagon hágcsójához. A fogoly egy pillantást sem vethet az állomás épületére, sem az utasokra sem a szerelvényre, csak a vagonlépcsőt látja (mely sokszor csípőmagasságban kezdődik, ereje pedig nincs a kapaszkodáshoz); az őrség pedig, mely csak egy szűk átjárót hagy a *varjú* (rabomobil) és a vagon közt,

ordítozik, rikácsol: „Gyerünk, gyerünk! Davaj, davaj!” – némelyik még szuronnyal is hadonászik.

Te pedig, aki a peronon szaladgálsz, gyerekekkel, bőröndökkel, szatyrokkal, észre sem veszed a nagy sietségben, s így nem is csodálkozol, miért kapcsolnak még egy poggyászkocsit a vonathoz. Nincs rajta fölirat, különben éppen olyan, miit a poggyászkocsi, ugyanolyan ferde rácsozat van rajta, s a rács mögött nem látszik, csak a sötétség. De miért utaznak benne katonák, honunk védelmezői, s miért járja körbe minden állomáson két katona, fütyörészve s le-lehajolva, hogy alápislantsanak?

Indul a vonat, és sok száz összepréselt fogoly sorsa, elgyötört szíve kezdi meg útját ugyanazokon a síneken, ugyanazt a füstöt követve, ugyanazokat a mezőket, póznákat és asztagokat hagyva maga mögött, mint te, pár méterrel még meg is előzve téged; – de az ablakod mögötti levegőben mégannyi nyom sem marad vissza a tovasuhanó keservből, amennyit ujjunkkal szánthatunk a vízen. De hogy is élhetnéd át abban az ismerős, mindig egyforma vonat-miliőben, míg körülötted ágyneműs csomagokat bontogatnak s tálcán teát szolgálnak fel, hogy is élhetnéd át, micsoda fekete, sűrített borzalom haladt át három másodperccel előtted ugyanazon az euklideszi téren? Elégedetlenkedek hogy négyen vagytok a fülkében, szűk a hely: hogy hihetnéd el hát – s elhiszed-e most, e sorokat olvasva? – hogy egy pillanattal korábban tizennégyen haladtak tova egy ugyanekkora fülkében? S hátha huszonöten? Vagy harmincan?…

Zak-vagon (rabvagon) – micsoda ocsmány rövidítés! Mint minden egyéb rövidítés is; amit hóhérok fabrikáltak. Azt akarják vele kifejezni, hogy ez a vagon „elzártak” (*zak*ljucsonnije) számára készült. De ez a szó sehol sem honosodott meg, kivéve a börtönügy hivatalos papírjait. A foglyok az ilyen vagont *sztolipini* vagonnak vagy egyszerűen *sztolipinnak* szokták nevezni.

A vonatközlekedés növekvő térhódításával lassan-lassan a fogolyszállítás is más formát öltött országunkban. A múlt század 90-es évei előtt még gyalogosan és lovas-szekereken vonultak a Szibériába irányított fogolykaravánok. Lenin 1898-ban mórközönséges harmadosztályú kocsiban, szabadok társaságában utazott a szibériai számesetésbe, s kiabált az őrséggel, hogy mérhetetlenül szűk a hely. Jarosenko közismert festményéről: „Mindenütt van élet” – láthatjuk, mily naiv módon alakították át akkor még a negyedosztályú személykocsit fogolyszállítási célokra: mindent úgy hagytak, ahogy volt, a foglyok úgy utaznak; mint a többi utasok, csak az ablakok vannak ellátva késsoros ráccsal. Ezek a kocsik

sokáig forgalomban voltak nálunk, többen tanúsítják, hogy őket még 197-ben is ilyenekben szállították. De azokban a „régi jó időkben" hatan ültek egy fülkében.

Valószínű, hogy ez a vagon valóban Sztolipin alatt, azaz 1911 előtt jelent meg először vasútvonalainkon, s az elkeseredett kadetok és forradalmárok közösen ragasztották rá a sztolipin nevet. Mai népszerűségét azonban csak a 20-as években érte el, általános és kizárólagos használatba pedig a 30-as években vétetett, amikor egész létünket megrendszabályozták, s így jogosabban hívhatnánk ezt a vagont *sztálin*-nak sztolipin helyett. De hagyjuk a nyelvi vitákat.

A sztolipin közönséges, fülkékre osztott vasúti kocsi, de a kilenc fülke közül öt el van rekesztve fogolyszállítás céljaira (mint mindenütt a Szigetvilágban, a helyek feléhez itt is a szolgálatnak van jussa!), mégpedig nem közönséges válaszfallal, hanem ráccsal, mely lehetővé teszi a foglyok szemmel tartását a folyosóról. A rács egymást ferdén keresztező rudakból áll, hasonlít az állomások körül látható kerítésekhez. A vagon egész magasságában vonul, föl egészen a mennyezetig, a csomagtartók – tehát nem nyúlnak ki a fülkéből a folyosóra. A folyosóról rendes ablakok nyílnak, de kívülről azokat is ferde rács fedi. A foglyok fülkéiben ezzel szemben nincsenek ablakok, csak egy apró; ugyancsak ráccsal ellátott nyílás a középső priccsek magasságában (éppen azért hisszük poggyászkocsinak, mert ablaktalan). A fülkébe tolóajtón át lehet bejutni, ez egy vaskeret, mely ugyancsak ráccsal van ellátva. Mindez a folyosó felől nézve a cirkuszi menazsériát juttatja az ember eszébe: a biztonságos rács mögött a padión s az ülőkéken valamiféle szánalmas élőlények gubbasztanak, melyeknek emberformájuk van, rád emelik panaszos tekintetüket s enni-inni kérnek. A vadak ketreceiben azonban sohasem zsúfolnak össze ennyi állatot.

Nem-fogoly mérnökök számítása szerint egy sztolipin-fülkében hatan ülhetnek alul, hárman fekhetnek a középső polcokon (ezek amolyan egybeszabott priccsek, csak az ajtó felöl van hagyva egy kivágás a föl- és lemászásra) s ketten fekhetnek fönn a csomagtartókon. Ha mármost e tizenegyen felül még tizenegy embert beszuszakolnak a fülkébe (az utolsókat már a lábukkal tapossák be az örök, hogy be tudják húzni az ajtót) – akkor a fogolyfülke megterhelése teljesen normálisnak mondható. Két-két ember gubbaszt félig ülőhelyzetben fent a csomagtartókon, öten feküsznek az egybeszabott középső polcon (ezek a legszerencsésebbek, ezekért a

helyekért verekedni szoktak, s ha tolvajok is vannak a fülkében, akkor azok feküsznek ott), a többi tizenhárom alulra jut: öten-öten ülnek a priccseken, hárman pedig a lábak között a padlón. A poggyász el van keverve az embermasszában: mellettük, alattuk, felettük. Napokig ülnek így összepréselt, beszorult végtagokkal.

Nem mintha tudva és akarva gyötörnék így az embereket, dehogy! Hisz az elítélt a szocializmus katonája a munka frontján, már miért kínoznák? Őt az építés céljaira kell hasznosítani. De tessék meggondolni, hogy nem az anyósa őnagyságához utazik látogatóba, csak nem biztosíthatunk neki olyan kényelmet, hogy a nem-foglyok megirigyeljék? Problémáink vannak a szállítással; majd csak odaér, nem gebed bele!

Az ötvenes évek menetrend-reformja után a foglyok utazása nem nyúlt túl hosszúra, csak – mondjuk – másfél, két napig tartott, de a háború alatt s közvetlen utána sokkal rosszabb volt a helyzet: Petropavlovszktól (Kazahsztán) Karagandáig akár *hét egész napig* is úton lehetett a sztolipin (s huszonöten voltak a fülkében!), Karagandától Szverdlovszkig *nyolc napig* (s a kupéban huszonhatan voltak). Szuszi útja 1945 augusztusában még Kujbisevtől Cseljabinszkig is több napot vett igénybe, pedig ők HARMINCÖTEN voltak a fülkében, a szó szoros értelmében egymás hegyén-hátán, kelepicéltek és marakodtak.[329] N. V. Tyimofejev-Resszovszkij pedig 1948 őszén olyan kupéban utazott Petropavlovszktól Moszkváig, amelyben HARMINCHATAN voltak! Több napon át LÓGOTT a testek között a kupéban, lába nem ért le a földre. Akkor halni kezdtek az emberek, s a hullákat (bár nem azonnal, csak másnap) kiszedték a lábak alól – így egy kicsit tágasabb lett. Az út Moszkváig *teljes három hétig* tartott.[330]

Vajon ez-e a rekord: harminchat? Harminchétre nincs adatunk, de az egyedül üdvözítő tudományos módszerhez tartva magunkat s a „felsőhatárosokkal” folytatott harcból erőt merítve bátran válaszoljuk: nem, ezerszer is nem! Nem az a rekord! Lehet, hogy máshol az lenne a felső határ, de nem nálunk! Míg a kupéban van még néhány köbdeciméter kiszorítatlan levegő – pl. a polcok alatt, a vállak, lábak és fejek között – a kupé további fogolymennyiség befogadására képes. Némi fenntartással elfogadhatnánk felső határul a kupé egész térfogatában, megfontolt rakodással elhelyezhető, le nem vetkőztetett hullák számát.

V. A. Kornyejeva olyan kupéban hagyta el Moszkvát, amelyben harminc nő volt – többnyire roskatag öregasszonyok, akiket hitük miatt deportáltak

(megérkezve, kettő levételével VALAMENNYIT azonnal kórházba kellett fektetni. Halottaik azonban nem voltak, mert volt a szállítmányban néhány fiatal, jónövésű, csinos kislány, akiket „külföldiek miatt” ültettek le. Ezek a lányok még a konvojra is rá mertek pirítani: „Nem szégyellik magukat, hogy így szállítják őket? Hiszen anyáik lehetnének!” Nyilván nem annyira ez az erkölcsi leckéztetés, mint inkább a lányok vonzó külleme talált visszhangra a konvojnál, elég az hozzá, hogy néhány öregasszonyt átraktak… a *szigorítottba*. De a sztolipinban nem büntetés a szigorított, hanem áldás. Az öt fogolyfülkéből csak négyet használnak közös cellaként, az ötödik két részre van osztva, két szűk félkupéra, egy alsó és egy felső ággyal, amilyen a kalauzoknak van; e szigorítottak elkülönítésre szolgátnak, s aki ilyenben utazik harmad-, negyedmagával, annak kényelmes, tágas helye van.

Semmi szándékuk sincs szomjúsággal gyötörni a foglyokat, dehogy! – de az egész utazás alatt főtt étel helyett csak heringen vagy szárított halon tartják az elcsigázott s összezsúfolt embereket (ez MINDIG így volt: a 30-as és az 50-es években, télen-nyáron, Szibériában és Ukrajnában – felesleges is példákat felhoznunk). Nem azért hogy szomjúsággal gyötörjék őket, ugyan! – de mondják meg önök, mivel etessék az úton azt a csőcseléket? Meleg, főtt ételt nem ír elő nekik a szabályzat (igaz, hogy a sztolipin egyik kupéjában konyha utazik velük, de az csak a konvojnak főz), száraz darát, nyers tőkehalat mégsem lehet nekik adni, a húskonzervtől meg betegre zabálnák magukat. Hering az elképzelhető legjobb megoldás, meg egy darab kenyér – mi kell még?

Te pedig vedd fel csak azt a fél heringet, örülj neki, míg azt is adnak! De ha van egy kis sütnivalód, nem eszed meg a hévinget, kivallod anélkül, zsebre teszed, majd bekapod a lágerban, ahol van víz. Még rosszabb, ha azovi-tengeri anzsovit adnak nedvesen, darabos sóban, azt még zsebre sem dughatod, fogd a köpenyed csücskébe, zsebkendődbe vagy a tenyeredbe s edd meg! Az anzsovit egy leterített köpenyre szokták kiadni; a szárított halat pedig egyszerűen a padlóra szórja az őrség, s a rabok széttördelik a priccseken, a térdükön, úgy osztják szét.[331]

De ha egyszer hagyat adtak, akkor már a kenyeret sem vonják meg tőled, s lehet, hogy még egy kis cukrot is vetnek oda. Nagyobb baj, ha jön a konvoj és bejelenti: ma nincs koszt, *nem utaltak ki nektek*. Mármost lehet, hogy csakugyan nem utaltak ki, mert valamelyik börtöni könyvelő kihagyott egy rubrikát, de az is lehet, hogy kiutaltak, azonban magának a

konvojnak sem elég a fejadag (őket sem tartják hízókúrán; gondolták, hozzáharapnak egy kicsit a ti kenyeretekből; s akkor már inkább fél heringet sem adnak, hogy ne legyen gyanús.

Na és, persze nem azért, hogy kínozzák, de a heringre sem teát (azt aztán végképp nem) sem vizet nem adnak a fogolynak. Ez is érthető: a konvoj állománya minimális, némelyek a folyosón állnak őrt, mások a kocsi előterében; ismét mások a vagon alatt s a tetőn mászkálnak az állomásokon, vizsgálják, nincs-e megfúrva valahol. Vannak, akik a fegyverüket tisztogatják, s valamikor csak át kell venni velük a katonai szabályzatot és a szemináriumi anyagot is. A harmadik váltás pedig alszik; nyolc óra jár nekik, ehhez a jogukhoz ragaszkodnak, hisz vége van már a háborúnak! Aztán meg vizet hordani vödrökkel… messzi is van, de rühellik is: miért hordjon vizet egy szovjet harcos, mint valami szamár; a nép ellenségeinek? Mert néha bizony félnapra is kitolatják a sztolipin-vagont, jó messzire (hogy ne legyen szem előtt), míg szortírozzák, átkapcsolják a vagonokat, olyankor még a saját vörösharcos-konyhájukra sem győznek vizet hordani. No persze, van azért megoldás: lehet meríteni a mozdony szerkocsijából is, sárga, zavaros, olajfoltos vizet, a rabok azt is szívesen megisszák; mi az nekik, meg nem is igen látnak a félsötét fülkében, sem ablakuk, sem lámpájuk, csak a folyosóról kapnak egy kis fényt. De van még egy bökkenő: pokolian sokáig tart egy ilyen vízosztás. Saját bögréjük nincs, akinek volt, attól is elvették; tessék mármost két kincstári bögrével megitatni őket, ott álldogálni, meríteni, átnyújtani, megint meríteni, míg csak valamennyien nem ittak. (Ráadásul még huzakodnak is egymás közt: hadd igyanak előbb az egészségesek s csak azután a tébések és a szifiliszesek! Mintha a szomszéd cellában nem kezdődne elölről az egész: előbb az egészségesek…

A konvoj azonban ezt sem bánná, cipelné a vizet s itatná őket, ha nem lennének olyan disznók, hogy mihelyt egy kis vizet lafatyoltak, mindjárt kikéredzkednek. A tapasztalat azt mutatja, hogy ha egész nap nem kapnak vizet, akkor szükségre sem kéredzkednek egész nap; egyszeri itatás egy kilépést eredményez, ha pedig megszánod őket és kétszer itatsz, kétszer mennek ki. Tiszta matematika: legjobb, ha egyszer sem itatsz.

Nem mintha sajnálnád tőlük a szükségre menést, vagy kímélni kellene a klozetot, hanem mert ez felelősségteljes ténykedés, szinte hadművelet: egy őrvezető és két közember idejét foglalja le, méghozzá elég sokáig. Két őrt állítanak, az egyiket a klozetajtó elé, a másikat a folyosó ellenkező végébe

(nehogy arra próbáljanak menekülni); az őrvezetőnek pedig az a feladata, hogy folyton ki-be huzigálja a kupé ajtaját, előbb beeresztve a visszatérőt, aztán kieresztve a soron lévőt. A szabályzat szerint csak egyesével szabad kiengedni, nehogy szökni próbáljanak vagy zendülést kezdeményezzenek. Következésképpen az az egy ember, akit kieresztettek, feltartja ugyanabban a fülkében lévő harminc társát, a vagonban utazó százhúsz foglyot s ráadásul három őrt. Nógatja is az őrvezető, sürgetik a katonák, míg csak kint van, hogy „Davaj, davaj! Mozgás, mozgás!" – pedig úgy igyekszik, még a lábai is összekeverednek, mintha az államtól lopná azt a klozetlyukat. (1949-ben egy Moszkvából Kujbisevbe tartó sztolipinben egy Schulz nevű céllábú németet, aki már értette az orosz nógatást, ugrándozva igyekezett az árnyékszékre, meg vissza, a konvoj meg röhögve buzdította sebesebb ügetésre. Az egyik őr egyszer meg találta lökni a vécé előterében úgy, hogy el is esett. De még az őrnek állt feljebb: dühösen verni kezdte, Schulz pedig, aki az ütése miatt nem bírt feltápászkodni, hason csúszott be a mocskos klozetba az őrök hahotázása közepette.[332]

Hogy az árnyékszéken töltött idő alatt a fogoly szökni ne próbáljon, továbbá hogy visszatérését meggyorsítsák, nem zárják be a klozetajtót, s az őr az ürítési aktust figyelemmel kísérve sürgeti az előtérből: Davaj, davaj! Elég lesz már, hagyd abba! – Néha még el sem kezdted, máris felhangzik a kommandó: „Csak kis szükségre!" – onnan az előtérből tiltanak el minden egyébtől. Kezet persze nem hagynak mosni, soha sincs elég víz a tartályban, s idő sincs rá. Ha csak hozzányúl is a csaphoz a fogoly, rögtön ráordít az őr az előtérből: „Hagyj békét annak, menj már!" (Még ha valakinek van a zsákjában szappan, törülköző, akkor is szégyelli előszedni: nagyon is „fréjer"-színezetű volna.) A klozet tele van rondítva. Mozgás, mozgás! – s a fogoly híg latyakkal a lábbelijén befurakodik a kupéba, a kezeken s vállakon fölmászik a harmadik polcra, onnan lógatva le a másodikra mocsoktól csepegő bakancsait.

Még az ilyen erőltetett tempó mellett is több, mint két óra kell annak a százhúsz embernek a kieresztéséhez – három őr napi szolgálatának több, mint negyedrésze; s még csak boldoggá sem tetted őket: félóra múlva megint csak kezdi egy sztari-papa a sírást, hogy ki szeretne menni – persze nem engeded ki, mire az odarondít a fülkébe, új dolgot adva az őrvezetőnek: puszta kézzel szedeti fel s viteti ki vele.

Száz szónak is egy a vége: minél kevesebb kieresztést! Következésképpen: minél kevesebb vizet, s persze minél kevesebb ételt,

akkor nem bántja őket a kólika s nem büdösítik tele a levegőt; a fene egye meg, hisz lélegzeni sem lehet ebben a vagonban!

Minél kevesebb vizet! – ám az előírt heringet ki kell adni! Mert a víz megvonása józan rendszabály, ám a hering megvonása szolgálati mulasztás volna.

Ó nem, senki sem gyötört bennünket szántszándékkal! A konvoj minden ténykedése józan megfontolás eredménye. Mi azonban ketrecekben ültünk, mint az őskeresztények, és kisebesedett nyelvünkre sót hintettek…

Ugyanígy abban sem szándékosság vezeti (sokszor bizony az!) az őrszemélyzetet, hogy az 58-asokat egy kupéba hányják a nem-politikaiakkal és a bűnözőkkel, egyszerűen csak a foglyok száma temérdek, a vagonoké és a fülkéké kicsi, az idő mindig kevés – mikor válogassák szét őket? A négy kupéból egyet a nőkre kell szánni, s a többi háromban, ha egyáltalán szortíroznak, akkor a végállomások szerint teszik, hogy könnyebb legyen a kirakodás.

Talán azért feszítették meg Krisztust két lator között, mert Pilátus meg akarta alázni őt? Dehogy! Éppen akkor volt kivégzési nap; Golgota pedig csak egy volt, az idő sürgetett. S GONOSZTEVŐKKEL RAKTÁK EGY SORBA…

*

Még elgondolni is szörnyű, mit kellett volna átélnem, ha a közönséges foglyok helyzetében lettem volna… A konvoj és a kísérő tisztek a legmesszebbmenő udvariassággal bántak velem és társaimmal… Mivel politikai voltam; viszonylagos kényelemben utaztam a fegyházba, a bűnözőktől elkülönített helyiség állt rendelkezésemre az egész transzport alatt, kocsim volt, csomagjaim nehezét kocsi vitte…

…A fenti bekezdés mellől elhagytam a macskakörmöket, hogy az olvasót mélyebb átéléshez segítsem. Mert az idézőjelet, ha nem iróniából, akkor azért teszik ki, hogy tisztes távolban tartson. De így idézőjelek nélkül ugyancsak bizarrul hangzik ez a szakasz, nem?

P. F. Jakubovics ír így a múlt század 90-es éveiről: Könyvét nemrég adták ki újra, hogy tanulságul szolgáljon arról a sötét korról. Megtudjuk belőle, hogy a politikaiaknak még a bárkán is külön szobájuk volt, s a fedélzetből is el volt kerítve egy kész, hogy ott végezhessék sétájukat. (Hasonló Tolsztoj ábrázolása is a „Feltámadásban”: a kívülálló Nyechljudov herceg be is mehet a politikaiakhoz s elbeszélgethet velük.) Jakubovics neve mellől

„véletlenül elhagyták a bűvös *»politikai« szót*” (így írja!) – s Uszty-Karában csupán ezért „fogadta őt a fegyházigazgató… mint akit közönséges bűntényesként tartóztattak le: gorombán, kihívóan, szemtelenül”. Szerencsére hamarosan kiderült a tévedés.

Micsoda valószínűtlen kor! – szinte bűnnek számított összekeverni a politikaiakat a bűnözőkkel! A bűnözőket, megszégyenítésül, menetbe rendezve hajtották az úttesten a pályaudvarra, ugyanakkor a politikaiak hintón hajtottak (Olminszkij, 1899.). A politikaiakat nem a közös kondérból etették, hanem kosztpénzt utaltak ki s a kifőzdéből hordtak nekik ételt. A bolsevik Olminszkij még a kórházi kosztból sem kért: túl parasztosnak találta.[333] Butirkában a tömbfelügyelő Olminszkij elnézését kérte, mivel az őr tegezni merte; mert, kérem, nálunk ritkán fordul meg politikai, s az őr nem tudta…

A Butirkában *ritkán fordul meg politikai!*... Ébren vagyunk vagy álmodunk? Hát akkor hol vannak a politikaiak? Mert Lubjanka és Lefortovo még kevésbé létezett akkor még!…

Ragyiscsevet bilincsben rakták be a fogolyszállítmányba, s mikor hidegre fordult az idő, „egy undok birkabundát” dobtak rá, melyet egy őrről szedtek le. Közvetlenül ezután azonban Katalin cárnő így rendelkezett, hogy le kell szedni a bilincset, s mindenről gondoskodni kell, amire csak szükség van az úton. Ezzel szemben Anna Szkripnyikovát 1927 novemberében szalmakalapban s nyári ruhában rakták transzportba, így vitték a Butirkából Szolovkába (mivelhogy nyáron tarlóztatták le, s azóta le volt pecsételve a szobája; engedélyt pedig senki sem akart adni neki, hogy kihozhassa a téli holmiját).

A politikaiakat a bűnőzöktől megkülönböztetni annyi, mint egyenrangú ellenfelekként becsülni őket. Annak elismerése ez, hogy az embereknek lehetnek *nézeteik*. Tehát még a *letartóztatott* politikai fogoly is élvez politikai *szabadságot*!

De azóta, hogy valamennyien *káerek* (ellenforradalmárok) lettünk, s a szocialisták sem tudták megvédeni *politrezsimjüket*, azóta csak fogolytársaid kacaját s az őrök csodálkozását válthatod ki tiltakozásoddal, hogy téged ne keverjenek össze a bűnőzűkkel, mert te politikai vagy. „Nálunk mindenki bűnöző” – így válaszoltak az őrök, minden kertelés nélkül.

Ez az összevegyítés, ez az első bénító találkozás vagy a „varjúban”. vagy a sztolipinban történik. Bárhogy szorongattak, kínoztak is a vallatásnál,

mindez a kék tányérsapkások műve volt, s azokat nem tévesztetted össze emberekkel, csak arcátlan poroszlókat láttál bennük. Ugyanakkor cellatársaid, még ha neveltetésük s élményeik másmilyenekké formálták is őket, mint téged, s még ha vitatkoztál is velük, még ha *besúgtak* is – valamennyien emberek voltak, közönséges, bűnös, köznapi emberek, olyanok, akikkel egész életedben dolgod volt.

Mikor begyömöszölnek a sztolipin-fülkébe, arra vagy felkészülve, hogy ott is csak szerencsétlen sorstársakra találsz. Ellenségeid, kínzóid mind kívül rekedtek, a rács túloldalán vannak, az *innenső* oldalon fel sem tételezed őket. Ám ahogy felemeled fejedet a középső polc négyszögfa kivágásához, melynél különb ég itt nem adatott számodra – megpillantasz három-négy… nem, nem arcot, nem is majompofát, mert a majmok ábrázata mindig emberi egy kicsit! – ádáz, ocsmány szörnypofákat látsz, melyek nem fejeznek ki mást, csak csúfolódást és kapzsiságot. Mindegyik úgy mered rád, mint a legyet leső pók; pókhálójuk ez a ketrec, amelybe most beleestél. Ínyüket felhúzzák, mintha mindjárt át akarnák harapni a torkodat. Ha megszólalnak, csak sziszeregnek: az essek és az esszek nagyobb élvezetet látszanak szerezni nekik, mint az összes többi hang együttvéve; beszédjük pedig halandzsa, mely csak az igék s főnevek végződéseivel emlékeztet az orosz nyelvre.

Ezek a különös, gorilloid lények többnyire trikóban vannak – a sztolipinban fülledt a levegő – vörös bikanyakuk, vállaik dagadó izmai, tetovált, barna mellkasuk sohasem volt kitéve a börtöni fogyókúrának. Kik ezek? Honnan jöttek? Nicsak, ott az egyiknek a nyakán kereszt függ! Igen; spárgán egy kis alumíniumkereszt. Meglepődsz s egy kicsit meg is könnyebbülsz: szóval vallásosak is vannak köztük, mily megiható; akkor nem történhet semmi baj! De aztán éppen az a „vallásos” mond egy jó kacskaringósat a keresztre és a vallásra (részbon oroszul káromkodnak, s két ujját kimeresztve mint valami kettős nyársat dugja egyenest a szemedbe, nem mint aki fenyeget, hanem mint aki máris nyomja ki a szemgolyódat. Ebben a mozdulatban: „Kitolom a szemedet, tökös!” – benne van egész filozófiájuk és vallásuk! Ha már a szemedet is képesek szétnyomni, mint a szilvát, akkor mit fognak ezek kímélni abból, ami rajtad s veled van? Himbálódzik a kereszt, s te egyelőre kitolatlan szemmel figyeled ezt a képtelen cirkuszt; elveszted tájékozódó képességedet: ők bolondultak meg vagy te? Mert valakinek itt elment az esze.

Az emberek közti érintkezés minden megszokott formája, melyekkel eddigi életedben boldogultál, meginog s kártyavárként dől össze. Eddigi életedben, főleg letartóztatásod előtt, de még utána is, részben még a vizsgálat alatt is – szavakat szoktál intézni embertársaidhoz, ők is szavakkal válaszoltak, ezek a szavak cselekvéshez vezettek; vagy meggyőzte az ember a másikat, vagy elutasította, amit a másik mondott, vagy egyetértett vele. Különféle emberi viszonylatokra emlékszel: van kérés, parancs, köszönet, – de az, ami itt rád zuhant, kívül esik minden szón, minden viszonylaton. A szörnypofák követeként lebocsátkozik valaki, többnyire egy nyomorult kiskorú, akinek feslettsége és arcátlansága háromszorosan visszataszító, s ez az ördögfióka kibontja a zsákodat, zsebeidbe nyúl, nem úgy, mint aki a másében kutat, hanem mint aki a magáéban! Ettől a pillanattól kezdve semmi sem a tied, ami a tied, s magad sem vagy egyéb fabábúnál, amelyre felesleges és leszedhető holmi van aggatva. Erre a gonosz kis görényre s a fönti szörnypofákra nem lehet hatni szavakkal, nem segít magyarázkodás, tilalom, visszautasítás, könyörgés! Ezek nem emberek, ennyit tisztán látsz rögtön az első percek után. Itt csak ütni lehet, méghozzá haladéktalanul, egy szót sem vesztegetve: ütni! Ezt a kölyköt vagy odafönt azokat a behemót dögöket.

De hogy vágj oda annak a fönti háromnak innen alulról? A gyereket pedig mégsem ütheted meg, még ha mégoly undok görény is! Hátha csak úgy gyöngéden félrelöknéd?… De el sem taszíthatod, mert rögtön leharapja az orrodat, vagy föntről verik be a fejedet (van azoknak még késük is, csak nem húzzák elő, nem piszkítják be a te véreddel).

Szomszédaidra, társaidra nézel: gyerünk, szálljunk szembe velük vagy tiltakozzunk! De társaid, az ötvennyolcasok, akiket még érkezésed előtt mind, egyenként megkopasztottak, csak ülnek görbedten, meghunyászkodva, s még jó, ha elnéznek melletted s nem rád vetik közömbös pillantásukat, mintha itt nem erőszakról, nem fosztogatásról lenne szó, csupán egy természeti tüneményről, amilyen a fű növése vagy az eső.

S hogy miért van ez így? Mert elszalasztottuk az alkalmat, uraim, elvtársaim, testvéreim! Akkor kellett volna meggondolni, kik vagyunk, amikor Sztruzsinszkij elégette magát a vjatkai cellában, vagy még korábban: amikor *káereknek* nyilvánítottak bennünket.

Tűröd hát, hogy lehúzzák rólad a felöltődet, hogy kitapogassák s kihalásszák kabátbélésedből a belevarrott húszast; zsákodat már

fölhajították, kikutatták, s mindent; amit csak gyengéd hitvesed összeszedett számodra a hosszú útra, miután elítéltek, kiborogattak belőle, neked meg visszadobják az üres tasakot, csak a fogkeféd maradt benne.

Igaz, nem mindenki hagyta magát így kifosztani a 30-as, 40-es években, de kilencvenkilenc százalék hagyta.[334] Hogy történhetett ez? Férfiak! Tisztek! Katonák! Frontharcosok!

Ahhoz, hogy az ember bátran verekedjék, az kell, hogy fel legyen készülve a harcra, hogy várja a harcot és tisztában legyen azzal, mire megy ki. Most azonban teljességgel hiányoznak ezek a feltételek: az embert váratlanul éri ez a harc, mivel azelőtt semmit sem tudott a tolvajok világáról, s főleg azt nem fogja fel, hogy ez a harc elkerülhetetlen, mert eddig abban a téves hiedelemben élt, hogy kizárólag a kéksapkások az ő ellenségei. Még egy leckét kell kapnia, mire megérti, hogy ezek a tetovált mellkasok voltaképpen a kékek alfele: ezek leplezetlenül vallják azt, amiről a kékek nem beszélnek fennhangon: „ma te halsz meg, holnap én!” Az újdonsült fogoly politikainak szeretné tartani magát, olyannak, aki a népért s a néppel veszi fel a harcot az állammal szemben, Most pedig, íme, hátba- s oldalba támadja őt ez a fürgeujjú söpredék, s egy pillanat alatt összekeverednek a frontok, darabokra hull a világos képlet. (S időbe telik, míg a fogoly összeszedi magát s rájön, hogy ez a csőcselék egy húron pendül a rabtartókkal.)

Ahhoz, hogy az ember bátran harcoljon, éreznie kell, hogy háta be van biztosítva, hogy oldalról támogatják s a lába alatt talaj van. Az ötvennyolcas fogoly nélkülözi e feltételeket. Míg átpréselték a politikai vizsgálat húsdarálóján, testileg megtört: ki van éhezve, kialvatlan; szigorítottban fagyasztották, addig verték, míg össze nem esett. De nem csak a teste: lelke is meg van törve. Megdumálták, meggyőzték, hogy világnézete, életmódja, kapcsolatai – merő tévedés, hibák sorozata, mert lám, ide juttatták! Abban a húscsomóban, melyet a törvényszék gépezete kivet magából s a fogolyszállítók kezére ad, már csak életszomj van, nincs benne semmi tisztánlátás. Hisz épp ez az 58-as vizsgálat fő célja: végérvényesen megtörni, végérvényesen *elidegeníteni*. Azt kell az elítéltek fejébe verni; hogy akkor követték el a legnagyobb bűnt, amikor a párt, a szakszervezet s a hatóság háta mögött valami közösséget, kapcsolatot kerestek egymással. Következésképpen a börtönben minden *kollektív* fellépéstől rettegnek, például hogy ketten ugyanannak a panasznak adjanak hangot, vagy hogy kettejük aláírása ugyanazon a papíron legyen. S mivel jó időre alaposan

elvették a kedvüket minden egyesüléstől, ezek a nevüket meghazudtoló politikaiak most már a gazok ellen sem hajlandók összefogni. Ezért nem jut az eszükbe az sem, hogy fegyvert – kést vagy boxert – vigyenek magukkal a vagonba vagy a lágerba. Mert először is: minek? Ki ellen? Másodszor, ha te használod, akit a baljós 58-as cikkely terhel, új pert akasztanak a nyakadba s akár agyon is lőhetnek. Harmadszor – már jóval előbb, a személyi motozásnál, ha nálad találnak kést, téged nem úgy büntetnek meg, mint a tolvajt; ha annál van kés, az csak selmaság, hagyomány, tudatosság hiánya – de ha nálad van, az terror!

Végül az 58-asok többsége békés természetű ember (sokszor öreg is, beteg is), aki egész „eletében a szavakat forgatta, nem az ökleit, s mint korábban, most sem hajlandó az utóbbiakhoz folyamodni.

Másrészt a tolvajok nem *olyan* vizsgálaton estek át. Az egész vizsgálat két kihallgatásból állt; enyhe ítéletet, pár évet kaptak, de előreláthatólag azt sem fogják kitölteni: korábban kieresztik őket; vagy amnesztiát kapnak vagy megszöknek.[335] A tolvajt senki sem fosztja meg jogos csomagjától, s társai, akikkel együtt szokott harácsolni s akik jelenleg szabadlábon vannak, bőven küldenek be neki a zsákmányból. Ő aztán nem fogyott le, nem gyengült el – lám, most az utazás alatt is tömi a bendőjét a frájerok rovására.[336] A tolvajlást és banditizmust üldöző cikkelyeket fel sem veszik, még hencegnek is velük, s ebbeli büszkeségükben a kék epolettes vagy zsinóros főnökök csak erősítik őket: „Nem baj, hogy bandita és gyilkos vagy, az a fő, hogy nem vagy hazaáruló, a *mi* emberünk vagy, majd megjavulsz”. A tolvaj-cikkelyekhez nem járul „szervezetről” szóló tizenegyedik pont. A csirkefogók szervezkedése nincs megtiltva, már miért, is lenne? Hadd fejtődjék csak bennük a kollektív érzület, társadalmunk emberének ez a nélkülözhetetlen tulajdonsága. Ha fegyvert találnak náluk, persze elszedik, de csak játék az egész; őket nem büntetik meg fegyvertartásért – tisztelik *különtörvényüket* („ilyenek, nem tehetnek róla”). A cellában elkövetett új gyilkosság sem növeli a gyilkos büntetését, sőt, babérral övezi a homlokát.

Ennek mélyebb gyökerei is vannak. A múlt századi irodalom nem igen marasztalta el a lumpenproletariátust, legfeljebb állhatatlanságát, befolyásolhatóságát rótta fel neki. Ami pedig Sztálint illeti, ő mindig is vonzódott a bűnözőkhöz: ki rabolt volna neki bankot? Már 1901-ben azt hányták a szemére elvtársai a pártnapon és fogolytársai a börtönben, hogy a bűnözőkre támaszkodik politikai ellenfeleivel szemben. A húszas években

aztán egy kitűnően hasznosítható terminust vetettek be: „társadalmilag közelálló”. Ebben az ízetlenségben Makarenko is ludas, mondván: EZEKET meg lehet javítani. (Makarenko szerint[337] a bűn kizárólagos forrása az ellenforradalmi háttér). AZOKAT ellenben – a mérnököket, papokat, eszereket, mensevikeket – nem lehet megjavítani.

S ugyan miért ne loptak volna, ha volt akitől lehetett? Elszánt csibészek, ha összefogtak. hárman-négyen akár húsz megfélemlített és nyomorított ál-politikaival is el tudtak bánni.

Méghozzá a felsőbbség, jóváhagyásával. Az Élenjáró Elméletre támaszkodva.

De ha öklüket nem is használják, miért nem panaszkodnak legalább az áldozatok? Hisz minden hang kihallatszik a folyosóra, s nicsak, éppen most sétál el komótosan egy konvoj-katona a rács előtt.

Bizony, a kérdés jogosult. Minden hang, minden nyöszörgés kihallatszik, de az őr csak halad nyugodtan tovább. Miért nem avatkozik a dologba? Tőle egy méterre, a kupé félsötét barlangjában kirabolnak valakit – miért nem lép hát közbe az állam rendjének éber őre?

Hát csak azért! Mert úgy van tanítva.

S mi több: addig barátkozott a tolvajokkal, míg az évek során a konvoj is lecsúszott közéjük. A konvoj MAGA IS TOLVAJ LETT.

A 30-as évek közepétől a 40-es évek közepéig, a bűnözők legvadabb tombolásának és a politikaiak legmélyebbre süllyedésének évtizedében – senki sem emlékszik olyan esetre, hogy a konvoj megakadályozta volna egy politikai fogoly kifosztását a cellában, a vagonban. Annál többen tudnak olyan esetről, amikor a konvoj elfogadta a rablott holmit a tolvajoktól, és cserébe vodkát, élelmiszert (jobbat, mint a fogolykoszt) dohányt hozott nekik. Az ilyen példák már szinte közhelyszámba mennek.

Mert hisz a konvoj-őrmesternek sincs semmije a fegyverén, köpenyén, csajkáján s katonakosztján kívül. Szívtelenség volna azt kívánni tőle, hogy míg a nép ellenségét kíséri, meghagyja annak drága bundáját, krómbőr csizmáját, az egész *szajrét* azzal a sok finom városi holmival, s csak úgy egyszerűen belenyugodjék a javaknak ebbe az egyenlőtlen elosztásába. Nemde az is az osztályharc egy neme, ha elveszi tőle azokat a kacatokat? S van-e ennél nyomósabb törvény?

Mikor pedig 1945-46-ban Európából is özönleni kezdtek a soha nem látott nyugati holmikba öltözött foglyok, hasonló kincsekkel megrakott bőröndöket cipelve, – akkor már a konvoj tisztjei sem bírták türtőztetni

magukat. Szolgálati beosztásuk, mely távoltartotta őket a fronttól, a háború végén a hadizsákmánytól is elütötte őket – hát igazság ez?

Ettől kezdve már nemcsak úgy véletlenül, nemcsak idő- és helyhiány miatt, hanem harácsolási szándékkal keverte össze a konvoj a tolvajokat és a politikaiakat a sztolipin minden kupéjában. S a tolvajokban nem is kellett csalódniuk: legombolták a cuccot a „hódokról"[338] s átjátszották a konvoj kofferjaiba.

De mi történik olyankor, ha a vagon meg van ugyan rakva „hódokkal", s már indul a vonat, tolvajok azonban nincsenek, csak nem akarnak befutni, ma, úgy látszik, sehonnan sem érkezik szállítmány? – Ilyen esetekről is tudunk.

1947-ben egy csomó „külföldit" szállítottak Moszkvából Vlagyimirba, hogy az ottani centráfban töltsék ki büntetésüket. Tele voltak értékes portékával, ez rögtön az első bőrönd kinyittatásánál kiderült. A konvoj el is határozta, hogy szisztematikusan elzabrálja a vagonban utazók összes értéktárgyait. Hogy semmi jót ne mulasszanak, pucérra vetkőztették a foglyokat, s a vécé közelében a padlóra ültették őket, míg átböngészték s megdézsmálták a csomagjaikat.. Csak azzal nem számoltak, hogy ezeket a foglyokat nem lágerba viszik, hanem komoly börtönbe. Alighogy megérkeztek, I. A. Kornyejev írásban feljelentette a konvojt, beszámolt az egész esetről. A konvojt megkeresték, átnézték a poggyászukat, meg is találták a rablott holmi egy részét. Ezt visszaadták a tulajdonosoknak, ami pedig már nem volt meg, azért kórtérítést fizettek. A kísérőket állítólag tíz-tizenöt évi elzárásra ítélték. No, ezt nem lehet ellenőrizni, különben is a tolvaj-cikkelyt kapták, nem öregedtek meg a börtönben.

Ez azonban nem tipikus eset, s a parancsnok, ha idejében meg tudja zabolázni kapzsiságát, rájött volna, hogy ezúttal jobb hagyni az egészet. A következő eset azonban kevésbé kényes, s így nagyon valószínű, hogy nem is egyedülálló. Moszkva és Novoszibirszk között egy sztolipinban 1945 augusztusában (Szuszi is ebben a szállítmányban volt) ugyancsak nem akadtak tolvajok. Hosszú út állt előttük, akkoriban csak vánszorogtak a sztolipinok. A konvoj parancsnoka ráért kivárni az alkalmas pillanatot a kutatás megejtésére: egyenként hívták ki, holmistul, a foglyokat a folyosóra. Szabályszerű személyi motozást végeztek, az egésznek azonban egy más, titkos célja volt, hiszen a már megmotozottakat visszaküldték a zsúfolt cellába, ahol, ha valakinek kése vagy egyéb tiltott jószága volt, átjátszhatta a már ellenőrzötteknek. A motozás voltaképpen a személyi

holmik szemléje volt: azt nézték, mi van rajtuk s mi van a csomagjaikban. A konvoj parancsnoka, egy tiszt, éber figyelemmel kísérte a poggyász átkutatását, el nem unva a hosszú álldogálást; egy őrmester asszisztált neki. A tiszt arcáról csak dölyföt lehetett leolvasni, semmi mást: színlelt közöny mögé rejtette kitörni kívánkozó bűnös kapzsiságát. Olyan volt, mint egy vén szatír, aki kislányokat nézeget, de feszélyezik a jelenlévők, sőt maguk a lánykák is, nem tudja, hogy közeledjék hozzájuk. Hogy elkelt volna most néhány tolvaj! De tolvaj nem volt a szállítmányban.

Tolvaj nem volt, de olyanok voltak, akiket már megérintet s megfertőzött a börtöni tolvajság levegője. Mert a tolvajok épületes példája utánzásra csábít: megmutatja, hogy lehet könnyen élni a börtönben. Az egyik kupéban két nemrég avatott tiszt utazott: Szanyin (tengerész) és Merezskov. Mind a ketten 58-asok voltak, de már engedtek az ötvennyolcból. Szanyin, Merezskov támogatásával, kinevezte magát rangelsőnek a kupéban és kihallgatásra kéredzkedett a szolgálatos őrön keresztül: a konvoj parancsnokához (keresztüllátott a tiszt gőgjén s kitalálta, hagy kerítőre volna szüksége!). Furcsállották ugyan a dolgot, de azért kihívták Szanyint s összesutyorogtak vele. Szanyin példáját követve a szomszéd fülkéből is kikéredzkedett valaki, őt is fogadták.

Másnap aztán nem 550 gramm kenyeret adtak ki, ami akkoriban elő volt írva az útra, hanem csak kétszázötvenet.

A kenyérosztást csendes zúgolódás követte, a politikaiak azonban nem mertek felszólalni, mert féltek minden „kollektív akciótól”. Csak egy volt köztük, aki hangosan meg merte kérdezni:

– Parancsnok polgártárs! Mennyit nyom ez az adag?

– Amennyi az előírás – felelte a kenyérosztó.

– Követesem, hogy mérjék le, különben nem veszem át! – mondta a fogoly hangosan s elszántan.

Az egész vagon némaságba dermedt. Többen elhalasztották az evést, várva, hogy majd az övékét is lemérik. Erre már a tiszt is megjelent, mint valami gáncsnélküli lovag. Szava súlyosan, megfellebbezhetetlenül harsant az általános némaságban:

– Kinek van itt kifogása a szovjet rendszer ellen?

Mindenkiben meghűlt a vér. (Ellenvethették volna, hogy ez régi nóta, hogy odakint is minden fejes önmagát nevezi ki szovjet rendszernek, aztán tessék vele vitatkozni! De az ijedt politikaiak fülének, akiket csak nemrég

ítéltek el szovjetellenes tevékenység miatt, szörnyű fenyegetés volt abban a kérdésben.)

– Ki LÁZIT itt a fejadag miatt? – nyomta meg a szót a tiszt.

– Hadnagy polgártárs, én csak azt akartam… – próbált most már mentegetőzni a rajtakapott zendülő.

– Aha, te vagy az gazember! Neked nem tetszik a szovjethatalom?

(Mi a fenének elégedetlenkedtem? Miért is vitatkoztam? Nem lett volna egyszerűbb szó nélkül, béketűréssel megenni azt a kis adagot?… Most aztán benne vagyok a pácban…)

– Büdös dög! Ellenforradalmár! Fel kéne húzni s még ő akarja leméretni a kenyeret! A szovjet rendszer eteti-itatja a piszkot, s még nincs is megelégedve! Na, majd adok én neked!…

S parancsot ad az őrségnek: „El vele!” – Csikordul a zár: „Kifelé! Kezeket hátra!” – s elvezetik a szerencsétlent.

– Kinek van még valami kifogása? Kinek mérjük még le?

(Mintha valamit is rájuk lehetne bizonyítani! Mintha valahol is a te szavadnak adnának hitelt, hogy kétszázötven gramm volt, nem pedig a hadnagyénak, hogy kerek ötszázötven volt!)

A megvert kutyának elég csak megmutatni a korbácsot. A többiek mind elégedetteknek mutatkoztak, s ezzel jóvá is hagyták a fegyelmi adagot a hosszú út EGÉSZ IDEJÉRE. A cukrot ugyancsak elvonták: lefoglalta a konvoj.

(Ez pedig azon a nyáron történt, mely két nagy Győzelmet is hozott: a németek s a japánok felett, Hazánk történetének legdicsőbb győzelmeit, melyeket késő unokáink is emlegetni fognak.)

Koplaltak egy napig, két napig, kicsit észretértek; akkor Szanyin így fordult a népéhez: „Gyerekek, ha ez így megy tovább, felfordulunk. Akinek jó holmija vad, adja, ide, becserélem, hozok érte harapnivalót.” Szakértő szemmel válogatva ezt átvette, azt visszadobta (nem is állt kötélnek mindenki – dehát nem erőszak a disznótor!) Akkor Merezskovval együtt kikéredzkedtek, s mit tesz Isten, ki is engedték őket. Eltűntek a holmival a konvoj fülkéje irányában, s mikor visszatértek, felszeletelt kenyér és mahorka volt náluk. Ezek a cipók abból a hét kilóból voltak, amit lecsíptek a kupé napi adagjából, csakhogy most nem kapott mindenki a kenyérből, csak az, aki holmit adott le.

S ebben nem is volt semmi igazságtalanság, hisz valamennyien azt állították, hogy meg vannak elégedve a csökkentett fejadaggal. Az üzlet

becsületességét sem vonhatja kétségbe senki, hisz nem ingyen vették el az értékes holmit, hanem fizettek érte. De messzebbmenő megfontolások is alátámasztják az akció helyességét: azok a holmik túl jók voltak ahhoz, hogy lágerba kerüljenek; úgyis elvették vagy ellopták volna őket tulajdonosaiktól.

A mahorkát pedig a sajátjából adta a konvoj: a katonák becsülettel megszolgált mahorkájukat osztották meg a foglyokkal; ez is tökéletesen *fair play* volt, hisz ők is ették a foglyok kenyerét s elszopogatták a cukrukat (túl jó az az ellenségnek!). Végül abban sincs semmi kivetnivaló, hogy Szanyin és Merezskov, bár ők nem adtak le semmit, többet juttattak maguknak, mint a cseretárgyak gazdáinak, hisz nélkülük sohasem rendeződtek volna el ilyen gyönyörűen a dolgok.

Most tehát ott ültek váll váll mellett a félhomályban, némelyik kenyeret rágcsált, azt a kenyeret, mely szomszédját illette volna meg; ez pedig csak nézte. Dohányozni sem volt szabad egyesével, csak egyidejűleg, kétóránként, a konvoj engedélyével; ilyenkor úgy füstölt a vagon, mintha kigyulladt volna. Azok, akik kezdetben fukarkodtak a holmijukkal, most már megbánták, hogy nem bíztak Szanyinra, s könyörögtek, hogy vegye át az övékét is, de Szanyin azt mondta: majd később.

Ez a manőver nem folyt volna le ályen simán, ilyen maradéktalan sikerrel, ha nem közvetlen a háború után történt volna ez az eset, amikor annyit késtek a vonatuk, vesztegeltek a sztolipinok, míg átkapcsolták, mellékvágányra tolták őket. Aztán olyan holmi is csak közvetlenül a háború után volt forgalomban, amiért érdemes törni magát valakinek. Útjuk Kujbisevig egy hétig tartott, ez alatt a hét alatt csak kétszázötven gramm kincstári kenyeret osztottak naponta (persze ez még mindig duplája volt a leningrádi blokád alatti fejadagnak), azonkívül szárított halat és vizet. Visszatartott kenyérrészüket pedig csak holmijuk fejében kapták meg. A kínálat hamarosan felülmúlta a keresletet: a konvoj már kelletlenül vette át az árut, finnyáskodott.

A kujbisevi gyűjtőtáborban, ahol kiszálltak, megfürösztötték őket; majd ugyanabban a beosztásban visszarakták őket ugyanabba a vagonba. Új konvojt kaptak; de úgy látszik, staféta útján már az is értesült, hogy juthat szajréhoz, mert Novoszibirszkig újra csak cserekereskedelemmel juthattak hozzá jogos porciójukhoz. (Gondolhatjuk, micsoda fogékonysággal sajátították el az őrhadosztályok ezt a futótűzként terjedő tapasztalatot.)

Amikor Novoszibirszkben két vágány közt partra szálltak, s egy újtiszt lépett oda hozzájuk ezzel a kérdéssel: „Van-e valami panaszuk a konvoj ellen? – csak álltak ott bambán s nem tudták, mit feleljenek.

Helyes volt tehát az első konvoj parancsnokának a számítása: ez Oroszország!…

*

A sztolipin utasai abban is különböznek a többi utastól, hogy ők nem tudnák, hava megy a vonat s melyik állomáson fognak kiszállni. Jegyük nincs, a vagonokon lévő útirány-táblát nem tudták elolvasni. Moszkvában néha olyan messze szállnak be a peronoktól, hogy még a bennszülött moszkvaiak sem igazodnak ki, melyik pályaudvar ez a nyolc közül. A foglyok ezután órákig üldögélnek a sötétben összepréselődve S várják a tolató mozdonyt. Végre megjön s a már kész szerelvényhez csatolja a rabvagont. Ha történetesen nyár van, a hangosbeszélőt is hallhatják: „Moszkva-Ufa, indul a harmadik vágányról…” „Moszkva-Taskent, beszállás az első peronról…” Szóval a Kazany-pályaudvaron vagyunk, s akik tisztában vonnak a Szigetcsoport földrajzával s ismerik annak útját, most felvilágosítják társaikat: Vorkuta, Pecsora elesik, mert oda a Jaroszlavl-pályaudvarról kell menni; ugyancsak elesnek a kirovi és a gorkiji lágerok.[339] Belorussziába, Ukrajnába és a Kaukázusba egyáltalán nem szoktak vinni moszkvaiakat: csak győzzék elhelyezni a saját foglyaikat! De hallgassuk csak tovább! Az ufait elindították – a mienk nem mozdult. Elment a taskenti – mi még egyre állunk. „Moszkva-Novoszibirszk, az indulásig van még… Kérjük a kísérőket…, Kérjük a menetjegyeket…” A vonat megrándul, ezúttal a mienk! De megtudtunk-e ezzel valami biztosat? Egyelőre semmit. Mehetünk még a Közép-Volga-vidékre, a Dél-Urálba, Kazahsztánba, ahol a dzsezkargani rézbányák vannak; a tajseti talpfa-impregnálóba (ahol, mondják, a kreozót áthatol a bőrön, a csontokon, gőzei telítik a tüdőt, s ez maga a halál). Még egész Szibéria nyitva áll előttünk, Szov. – Gavanyig; aztán Kolima, meg Norilszk.

De ha tél van, az ablakok be vannak gittelve, nem lehet hallani a hangszórót. Ha a konvojparancsnokság hű a szabályzathoz, akkor tőlük sem várhatod, hogy kikottyantsák a menetirányt: Elindulunk hát, elalszunk abban a testhalomban a kerekek ütemes csattogására, anélkül, hogy tudnánk, erdőt vagy pusztát látunk-e majd holnap az ablakból. Mármint a folyosó felőli ablakból. Mert a középső polcokról, annak ellenére, hogy

rács; folyosó, kettős üveg s még egy rács állja el szemünk útját, mégiscsak lehet látni valamit: egy állomás vágányait, egy darabkát a tovafutó tájból. Ha az ablaküveg nincs befagyva, néha az állomás nevét is el lehet olvasni: valami Avszjunyino vagy Undol. Merre vannak ilyen nevű állomások? A fülkében senki sem tudja. Néha a nap állásából ki lehet következtetni, északnak vagy keletnek visznek-e bennünket. Végül is valami Tufanovban belöknek a fülkébe egy topis kisbűnöst, aki elmondja, hogy őt Danyilovba viszik a törvényszékre s fél, hogy még két évet is kaphat. Így tudjuk meg, hogy az éjjel átjöttünk Jaroszlavlon, vagyis az első gyűjtő-továbbító láger Vologda lesz. Mindjárt akadnak beavatottak is a fülkében, akik vészjóslóan dobják be a híres mondókát: „A vo-log-da-i kon-voj vo-lo-god-bo rúg!"

De ha tudod is már a menetirányt, még ezzel sem tudsz semmit: keskeny ösvényed itt is, ott is gyűjtőlágerrá szélesedik, s bármelyik kitéríthet az eredeti irányból. Sem Uhtába, sem Vorkutába, sem Intába nem vonz a szíved – de azt hiszed, az 501-es építkezési pont egy hajszállal is jobb? Vasútépítés a tundrán, Észak-Szibériában? Mégcsak az veri az összes többit!

Öt évvel a háború után, amikor már úgy-ahogy medrükbe fértek a letartóztatási hullámok (vagy csak a Belügy bővítette ki a státusait?), a minisztériumban szortírozni kezdték az *ügyek* milliós halmait és minden elítélthez mellékelték ügyének papírjait is egy lepecsételt borítékban, melynek „ablakában" a konvoj számára fel volt tüntetve az úticél (ennél többet pedig nem is kell tudnia a konvojnak: az ügyek tartalmi ismerete esetleg rombolótag hatna). Ha mármost véletlenül a középső polcon heversz és az őrmester éppen melletted áll, feltéve, hogy fordítva is tudsz olvasni, kibetűzheted, hogy ezt meg ezt Knyazs-Pogosztba viszik; téged pedig a kargopoli lágerba.

Még csak most leszel igazán izgatott – milyen az a Kargopol? Ki hallott róla? Milyen ott a *közmunka*? (Mert vannak halálos közmunkák, de könnyebbek is.) Hullatermelő-e vagy nem az?

Most aztán vered a fejedet a falba, hogy a nagy sietségben elmulasztottad értesíteni hozzátartozóidat, s azok még mindig a sztalinogorszki lágerban tudnak téged, Tula közelében. Ha ez nagyon bánt, s ha elég leleményes vagy, esetleg ezt a feladatot is sikeresen oldod meg. Valakinél akad egy darabka, centiméteres ceruzabél, egy másiknál egy gyűrött papír. Vigyázva, hogy az őr észre ne vegye a folyosóról (pedig csak úgy szabad feküdni, hogy a fejed legyen a folyosó felé, ne a lábad), meggörnyedve s kicsavart

derékkal megírod szeretteidnek ott a zökögő vagonban, hogy váratlanul kimozdítottak régi helyedről, s most visznek, s hogy új helyeden évenként csak egy levelet írhatsz majd, legyenek rá elkészülve. Ezután a háromszögletűre összehajtogatott levélkét ki kell csempészned magaddal a vécébe, bízva a jószerencsében, hogy akkor engednek ki, amikor éppen állomásra ér vagy onnan fut ki a vonat, s hogy az őr egy pillanatra és – bámészkodik ott az előtérben, s akkor gyorsan lenyomod a pedált, mely szabaddá teszi a szennyleeresztő nyílást, és testeddel elfogva a látást, beledobod a levelet a nyílásba. Nedves, mocskos lesz, de azért áteshet s a sínek közé juthat. Sőt, szárazon is kipottyanhat, felkapja a kerekek közti légörvény, megpörgeti, és vagy a kerekek alá esik vagy kibújik köztük s legurul a meredek töltésen. Lehet, hogy felszedi egy emberi kéz. S ha az illető nem „vonalas”, akkor olvashatóvá teszi a címzést, átírja a betűket, vagy beleteszi egy borítékba, s talán bizony még célhoz is ér az a levél. Futnak be néha ilyen levelek, megportózva, elsikálódva, elmosódva, összegyűrve, de még így is szíven talál a beléjük írt fájdalom.

*

Különben mégis az lesz a legjobb, ha minél előbb levetkezed ezeket, a „fréjer”-szokásokat, megszűnsz komikus újonc, zsákmány és áldozat lenni. 95 százalékig bizonyos, hogy leveled nem ér célhoz. De ha célhoz ér, akkor sincs benne köszönet. Ne mérje órákkal, napokkal a létet az, aki egyszer betette a lábát az eposzok birodalmába! Több évtized, egy negyed évszázad választja el itt az indulást az érkezéstől. NEM TÉRSZ VISSZA TÖBBÉ régi világodba! Minél előbb leszoksz hozzátartozóidról, s minél előbb leszoknak ők rólad, annál jobb. Annál könnyebb.

Minél kevesebb holmid legyen, hogy ne kelljen reszketned érte! Ne legyen bőröndöd, mert a konvoj úgyis összetöri a vagon bejáratánál (s mikor huszonötnek kell beférni a fülkébe, mit tennél te az ő helyükben?). Ne legyen új csizmád, ne legyen divatos félcipőd, gyapjúöltönyöd, mert úgyis ellopják, elviszik, félredobják, elcserélik a sztolipinban, a „varjú”-ban vagy legkésőbb akkor, amikor felvesznek a Gyűjtőfogházba. Ha ellenkezés nélkül adod le, a megaláztatás fogja megmérgezni lelkedet. Ha ellenállsz, vérző szájjal maradsz jószágod nélkül. Undorodsz ezektől a szemtelen pofáktól, csúfondáros gesztusaiktól, a kétlábúaknak ettől a seprőjétől, – de ha tulajdonodért kell reszketned, nem szalasztasz-e el egy ritka alkalmat, hogy megfigyeld s próbáld megérteni őket? Talán azt hiszed, hogy a

kalandorok, kalózok, vitéz kapitányok, akiket oly színesen ábrázol Kipling és Gumiljov, nem éppen ebből az emberfajtából, a csibészekből kerültek ki? De bizony, éppen azokból… Amennyire elbűvöltek a romantikus regényekben, annyira ellenszenveseknek találod őket most. Miért?

Meg kell értened őket is. Nincs más *otthonuk*, csak a börtön. Bárhogy elkényezteti is őket a rendszer, akármilyen enyhe büntetéseket szabnak is ki rájuk, akárhány amnesztiában részeltetik is őket, az a sorsuk, hogy mindig ugyanoda térjenek vissza. Nem őket illeti-e hát az első szó a Szigetvilág törvényhozásában? Ha egyszer a *szabad életből* oly sikeresen száműzték a tulajdonjogot (később ugyan maguk a száműzők ittasodtak meg a *birtoklástól*) – miért kellene tiszteletben tartani azt a börtönben? Elbámészkodtál, nem etted meg időben a szalonnádat, nem osztottad meg barátaiddal cukor- és dohánykészleteidet, – most tehát a tolvajok dézsmálják a *cuccodat*, így köszörülve ki az erkölcsi csorbát, amit magadon ejtettél. Amikor ócska toppancsokat adtak „cserébe" elegáns csizmádért, mocskos gúnyát szvetteredért, ne félj: nem sokáig lesz náluk ez a holmi: csizmád csak arra jó nekik, hogy ötször is elveszítsék s visszanyerjék a kártyán, a szvettert pedig majd holnap *ugratják* egy liter vodkáért s egy karika kolbászért. Egy nap múlva ott állnak, ahol te: semmijük sem lesz. Olyan ez, mint a termodinamika második tétele: a különbségek kiegyenlítődnek, folyvást kiegyenlítődnek.

Semmid, de semmid se legyen! – Így tanítja Buddha, Krisztus, a sztoikusok és a cinikusok. Ó, mi habzsolók, miért is nem szívleljük meg ezt az egyszegyű tanítást? Miért nem látjuk be, hogy a tulajdon csak romlásba viszi lelkünket?

Jó-jó, melengesd csak azt a heringet a zsebedben, míg oda nem érsz a lágerba, hogy ne kelljen vízért esengened. De ha a kenyérből s cukorból adnak ki egyszerre kétnapi adagot, edd meg haladéktalanul az egészet. Akkor senki sem fogja ellopni, nincs több gondod vele. Szabad vagy, mint az ég madarai.

Csak olyasmid legyen, amit mindig magaddal hordhatsz: tudj nyelveket, ismerj országokat, embereket. Egyetlen poggyászod emlékezeted legyen. Tanulj, emlékezzél! Csak abban bízhatsz, hogy egyszer még kicsíráznak az így elraktározott keserű magvak.

Nézz körül, emberek vannak körülötted. Lehet, hogy oly valaki is, akire egész életedben emlékezni fogsz, s eszed a kezed-lábad, hogy nem kérdezted ki. Ne annyira magad beszélj, hallgass inkább másokat.

Embersorsok finom szálai hálózzák be az egész Szigetvilágot, kötik össze az egyes szigeteket, egymásba fonódnak, vagy csak egyetlen éjszakára találkoznak egy ilyen zörgő, félsötét vagonban, hogy aztán elváljanak – örökre, Hajtsd hát oda füledet, hallgasd a halk mormogást a vagon ritmikus zökkenései közepett. Mert az élet pergeti ott; surrogva-zörögve, orsóit.

Fura, kacagtató történeteket is hallhat ott az ember.

Nézd, például, azt az izgő-mozgó franciát ott a rács mellett. Miért forgolódik szüntelen, min ámuldozik? Mi az, amit még nem ért? Meg kellene magyarázni neki, egyben kikérdezni, hogy került ide. Valaki ért franciául, így megtudjuk, hogy ez Max Santerre, francia katona. Éppen ilyen izgékony és kíváncsi volt akkor is, amikor még szabadon élt s a „douce France" volt a hazája. Szép szóval figyelmeztették, hogy kopjon le, de ő egyre ott ólálkodott az orosz repatriálandók gyűjtőtábora körül. Akkor az oroszok meghívták egy kupicára, s attól a perctől fogva nem emlékszik semmire. A repülőgép padlóján tért magához, s ahogy végignézett magán, látta, hogy vöröskatona zubbony s nadrág van rajta s egy őr csizmája van felette. Nemrég meg azt mondták neki, hogy tíz évi lágerra van ítélve, de ugye, hogy csak rossz tréfa az egész, nemsokára tisztázódik minden… – úgy-úgy, kiskomám, minden tisztázódik, csak várj![340] (Az ilyen esetek egyáltalán nem tartoztak a csodák birodalmába 1945-46-ban.)

Ez francia-orosz téma volt, lássunk most egy orosz-franciát is. De nem, ami itt következik, az inkább tiszta orosz, mert ilyen kavarodást csak egy orosz képes csinálni. Nálunk minden korban termettek olyan férfiak, akik *nem fértek meg*, mint Menysikov a berjozovai kunyhóban Szurikov festményén. Ez az Ivan Kovercsenko sem fért meg, bár sem terjedelmes nem volt, sem magas. Dehát az ördög a tejen kívül jó adag vodkát is kevert a fickó vérébe. Szívesen mesélt viselt dolgairól, s maga is jókat nevetett rajtuk. Kincset érnek az Ilyen históriák, azokat hallani kell. Igaz, hogy időbe telik, míg rájössz, miért tartóztatták le tulajdonképpen s hogy miért politikai. De nem kell olyan nagyra lenni azzal a *politikai* nevezettel. Végül is nem mindegy, milyen gereblyével gyűjtik be az embert?

Köztudomású, hogy mi nem aljasodtunk le a kémiai hadviselésig, csak a németek. Annál kínosabb volt, hogy amikor megsöpörtünk Kubányból, néhány hadtápos balfácán miatt gúlába rakott gázbombákat hagytunk az egyik repülőtéren; a németek ebből világraszóló botrányt kerekíthettek. Tehát a krasznodári születésű Kovercsenko főhadnagyot húsz ejtőernyős élén ledobták a német front mögé, hogy elássa ezeket a több szempontból is

kártékony bombákat. (Ennél a pontnál az olvasó már mindent tudni vél és ásítozni kezd: no igen, aztán fogságba került s most itt van mint hazaáruló. Ó nem, mellé tetszett fogni!) Kovercsenko példásan megoldotta a feladatot, s mind a húsz emberével, veszteség nélkül átvágott visszafelé a fronton. Föl is terjesztették a *Szovjetunió Hőse* címre.

Azonban pár hónap is bele szokott telni, míg egy ilyen felterjesztés megfordul, s mi lesz akkor, ha valaki ennek a Hősnek a bőrében sem fér meg? Csendes, jó fiúknak szokták adni ezt a kitüntetést, a katonai és politikai kiképzés mintadiákjainak, te pedig, ha lobogni kezd benned a virtus: Vodkát ide! – De ha nincs? – Mi az, hogy nincs? Ha te az egész Unió hőse vagy, mit sajnálják tőled azok piszkok azt a liter vodkát? Iván Kovercsenko lóra ült, s bár Caliguláról biztosan nem hallott, lóháton állított be a városi hadi bizottmány parancsnokának emeleti irodájába, hogyaszongya: utalj ki nekem vodkát! (Gondolta, úgy hatásosabb, méltóbb egy Hőshöz, s nem is lesz olyan könnyű visszautasítani.) – Szóval ezért ültették le? – Nem, dehogy! Ezért csak lefokozták: Hősből Vörös-Zászló-érdemrendessé.

Nagyon ette a fene Kovercsenkót az italért, de bizony nem mindig akadt és cigánykodni volt kénytelen. Lengyelországban megakadályozta, hogy a németek fölrobbantsanak egy hidat; ezt a hidat sajátjának tekintette, s míg parancsnokságunk oda nem ért, hídpénzt szedett az átmenő lengyel gyalogosoktól és szekeresektől, „mert ha én nem vagyok, már nincs is hidatok, koszosok!” Egy napig szedte így a hídpénzt (vodkára), aztán beleunt: nem lődöröghet ott állandóan! Kovercsenko kapitány tehát becsületes alkut kínált a környékbeli polákoknak: *vegyék meg* tőle ezt a hidat! (Szóval ezért csukták le! – Dehogyis!) Nem is kért sokat, a lengyelek azonban garasoskodtak, nem mentek bele a vásárba. A „pan kapitan” erre odadobta nekik a hídjukat: vigyen el benneteket az ördög, használjátok ingyen!

1949-ben Polockban találjuk mint egy ejtőernyős ezred törzsparancsnokát. A hadosztály pol. osztálya nagyon nem szerette Kovercsenko őrnagyot, mert az *tojt* a politikai nevelésre. Egyszer egy ajánlást kért tőlük pályázatához a Katonai Akadémiára, de mikor átnyújtották neki, csak belepillantott s visszadobta az asztalra: „Ilyen ajánlással legfeljebb a benderistákhoz mehetek, nem az Akadémiára!” (Szóval ezért?… – Ezért akár egy tízest is rányomhattak volna, de elnézték neki.) Bűnlajstromát azzal is növelte, hogy szabályellenesen szabadságolta

egyik katonáját, továbbá azzal, hogy egyszer részegen vezetett és összetört egy teherautót. Ezért tíz… napi fogdát kapott. De saját katonái őrizték, akik rajongtak érte, és ki-kiengedték a faluba mulatni egyet. Így a fogdát még kibírta volna, de a pol. osztály ráadásul haditörvényszékkel fenyegette. Ez már kihozta a sodrából és mélyen elkeserítette Kovercsenkót: szóval mikor bombákat kell elásni, akkor „gyürkőzz, János?" De egy vacak másféltonnásért börtönbe dugnátok? – Éjjel kimászott az ablakon, lement a Dvinára, kölcsönvette egy haverja eldugott motorosát és meglépett.

Ekkor derült ki, hogy nem tartozik a könnyen felejtő iszákosok fajtájába: meg akarta bosszulni, hogy a pol. osztály annyi borsot tört az orra alá. Litvániába érve sorsára hagyta a csónakot, s kérte a litvánokat, hogy vigyék el őt a partizánokhoz: „Vegyetek be, nem fogjátok megbánni, kimiskároljuk őket!" De a litvánok biztosra vették, hogy nem magától jött, hanem úgy küldték. Volt nála egy csekk; bele volt varrva a ruhájába. Kubányba váltott jegyet, de még Moszkva előtt jól felöntött a garatra az étkezőkocsiban. A pályaudvarról kilépve hunyorgó pillantást vetett Moszkvára s azt mondta a taxisofőrnek: „Hajts a követségre!" – Melyikre?" – „A rosseb beléjük, akármelyikre!" A sofőr el is vitte. – „Na, ez melyik?" – „A francia." – „Nagyon helyes."

Lehet, hogy eredetileg csakugyan akart valamit a követségtől, de elvesztette a fonalat s most valami mást gondolt. Ereje s ügyessége nem hagyta cserben. Anélkül, hogy megriasztotta volna a kapuban álldogáló rendőrt, szép nyugodtan besétált a mellékutcába, s megmászta a sima, kétszeres embermagasságú falat. A követség udvarán már úgy ment minden, mint a karikacsapás, senki sem vette észre, senki sem állította meg. Belépett a házba, átment néhány szobán, s egyszerre csak terített asztalt látott maga előtt. Sok minden volt azon az asztalon, de őt csak a körte érdekelte: úgy ráéhezett, hogy minden zsebét teletömte körtével. Ebben a pillanatban beléptek a háziak, hogy vacsorához üljenek. „Feneette franciák!" – esett nekik Kovercsenko; úgy kiabált velük, mint aki otthon van. Az motoszkált a fejében, hogy Franciaországból semmi jó sem származott az utóbbi száz esztendőben. – „Miért nem csináltok forradalmat? Miért akarjátok hatalomra juttatni De Gaulle-t? Mi meg csak etessünk benneteket a kubányi búzával, ugye? Abból pedig nem esztek!!" – Kicsoda maga? Honnan jött?" – ámuldoztak a franciák. Kovercsenko talpraesetten rögtön megtalálta a helyes választ: „MGB őrnagy vagyok!" A franciák nyugtalankodni kezdtek: „De akkor sem kell így ajtóstól berontani.

„Milyen ügyben jött?” – „Az anyátok erre meg arra…!” adott ki már most mindent Kovercsenko, ami a szívén feküdt. Még egy ideig adta ott a fenegyereket, de aztán észrevette, hogy a szomszéd szobában már róla beszélnek a telefonba. Maradt még annyi józan esze, hogy megkezdje a visszavonulást, de akkor meg a körték kezdtek potyogni a zsebéből, s így távozását harsány gúnykacaj kísérte.

De még akkor is maradt benne annyi energia, hogy nemcsak a követségről jutott ki ép bőrrel, hanem el is csatangolt még valamerre. Másnap reggel a Kijev-pályaudvaron ébredt fel (vajon nem Nyugat-Ukrajnába készült?) – ott is fogták el nem sokkal később.

A vizsgálat alkalmával maga Abakumov verte; karvastagságú kolbászok nőttek a hátán. A miniszter persze nem a körték miatt páholta, sem pedig a franciák önmagában indokolt leckéztetése miatt, hanem azt akarta kiszedni belőle, hogy ki és mikor „szervezte be?” Ítélete természetesen huszonöt évre szólt.

Se vége, se hossza az ilyen históriáknak, de mint minden vagon, éjszakára a sztolipin is elcsendesedik. Éjjel nincs se hal, se víz, se klozetra járás.

Ilyenkor itt is csak a kerekek ütemes csattogása hallható, mely egyáltalában nem zavarja a csendet. S ha ilyenkor még az őr is elhagyja a folyosót, a harmadik férfiszakaszból halkan át lehet beszélni a negyedikbe, a női szakaszba.

Női hangot hallani fogságban – egyedülálló élmény. Van benne valami költői még akkor is, ha csak cikkelyekről s ítéletekről folyik is a társalgás.

Alább egy ilyen egész éjjel folyó társalgásról számolunk be. 1950 júliusában történt. A női szakaszban nem voltak utasok, csak egy fiatal lány, egy moszkvai orvos lánya, akit az 58:10 alapján tartóztattak le. Egyszerre éktelen lárma hallatszott a férfikupékból: a konvoj a három kupéból egyet kiürített (hogy a másik kettőbe így hányan zsúfolódtak, ne kérdezzük). Egy rabot hoztak, aki egyáltalában nem látszott annak. Először is nem volt kopaszra nyírva; világosszőke, hullámos haja kihívó fürtékben vette körül hatalmas, nemes fejét. Fiatal volt, daliás, angol egyenruha volt rajta. Bizonyos reverenciával vezették végig a folyosón (még a konvoj is megilletődött az instrukciók láttára, melyek *ügye* borítékján voltak) – a kislány végignézte ezt a bevonulást, a férfi azonban nem látta meg őt (mennyire sajnálta később!)

A lármából és nyüzsgésből megértette a lány, hogy külön fülkét tettek szabaddá a férfi számára, azt, amely közvetlenül az övé mellett volt. világos, hogy ez a fogoly senkivel sem érintkezhet. Annál inkább szeretett volna vele beszélni. A sztolipinban a szomszédos fülkék utasai nem láthatják, azonban ha csend van, hallhatják egymást. Késő este, mikor a vagon kezdett elcsendesedni, a lány a pad szélére ült, közvetlenül a rács mellé és halkan átszólt (vagy talán előbb halkan dúdolni kezdett. A konvoj ezért biztosan megbüntette volna, de a konvoj maga is lepihent, a folyosón nem volt senki). Az ismeretlen meghallotta és a lány utasítása szerint maga is ugyanúgy helyezkedett el. Most tehát háttal ültek egymásnak, hátukkal ugyanannak a háromcentis deszkának támaszkodva, s a rácson keresztül halkan beszéltek a deszka vége irányában. Fejük s ajkaik oly közel voltak, hogy szinte csókolózhattak volna, de nemcsak hogy nem érinthették, de még csak nem is láthatták egymást.

Erik Arvid Andersen már egész tűrhetően értett oroszul, s bár sok hibával beszélt, gondolatait azért ki tudta fejezni. Elmesélte a lánynak a maga csodálatos történetét (majd meghalljuk mi is a gyűjtőtáborban), ez pedig egy moszkvai diáklány hétköznapi történetét mondta el neki, azt, hogy miért kapta az 58:10-est. De Arvid elragadtatva hallgatta, kérdezgette őt a szovjet fiatalságról, a szovjet életről, és egészen más ismereteket szerzett, mint korábban a nyugati baloldali sajtóból és hivatalos szovjet kiküldetése alkalmával.

Egész éjjel beszélgettek így; milyen különös éjszaka volt ez Arvid számára! Ez a furcsa rabkocsi ebben az idegen országban; az éjszakában rohanó vonat ütemes dobolása, melyre szívünk dobogása a visszhang; egy leány dallamos hangja, susogása, lélegzése a füle mellett, szinte a fülében – s még csak egy pillanatra sem láthatja! (Akkor már másfél éve nem hallott női hangot.)

S míg összedugta a fejét ezzel a láthatatlan (s valószínűleg, sőt egész biztosan gyönyörű) lánnyal, életében először nyert bepillantást Oroszországba, s Oroszország hangja egész éjjel az igazságról beszélt neki. Így is lehet első ízben megismerni egy országot… (Reggel majd a sötét szalmatetőkre is ráláthat az ablakból, míg titokzatos idegenvezetője szomorú suttogását hallgatja maga mellett.)

Mert mindez együtt: Oroszország! A sínekre rakott foglyok, akik már nem is panaszkodnak, a leány a rabvagon fala mögött, az őr, aki lefekszik

aludni, a zsebekből kiguruló körték, az elásott bombák s az emeletre felkocogó lovas – ez mind Oroszország.

*

– Zsandárok! Zsandárok! – kiabáltak ujjongva a foglyok. Örültek, hogy ezentúl már nem a konvoj fogja kísérni őket, hanem zsandárok.

Ezúttal is elfelejtettem kirakni az idézőjeleket. A fentieket maga Korolenko meséli.[341] Ami minket illet, mi bizony nem örültünk meg a kéksapkásoknak. De kinek ne örülne meg az a fogoly, aki a sztolipinban *ingázni* kényszerült?

Van úgy, hogy közbeeső kis állomáson a közönséges utasnak sem könnyű FELSZÁLLNI a vonatra. Leszállni ellenben – az is valami? Csak kidobálja a csomagjait s leugrik. Nem így a fogoly. Ha a helyi börtönőrök vagy rendőrök nem jönnek érte vagy késnek pár percet – máris felhangzik a sípszó, indul a vonat, s viszi-viszi ezt a szegény bűnös foglyot a következő gyűjtőhelyig. Még jó, ha csak odáig, meri ott újból adnak neki enni. De ha a sztolipin számára kijelölt végállomásig viszi, akkor vagy tizennyolc órán át bent tartják az üres vagonban, majd visszaszállítják az új rakománnyal. S lehet, hogy megint nem jönnek ki érte; újra holtvágányra tolják, ott rostokolhat, ráadásul egész idő alatt ÉLELMEZÉS NÉLKÜL. Mert hisz csak az első átvevő helyig szól a kiutalás, és a könyvelőség nem tehet róla, hogy a börtön eltátogatott; te már Tulun állományába vagy felvéve. A konvoj pedig nem köteles téged a saját kenyerével etetni. Így ingáztatnak HATSZOR egymásután (megtörtént!) Irkutszktól Krasznojarszkig, Krasznojarszktól Irkutszkig, és ha Tulun állomásán végre megpillantasz egy kéksapkást, majdhogy a nyakába nem borulsz: köszönöm, drága barátom, hogy megmentettél!

A sztolipinban két nap is úgy kizsigerel, kifullaszt és összetör, hogy nagyváros felé közeledve magad sem tudod, mi lenne jobb: itt maradni s tovább kínlódni, hogy hamarabb odaérj, vagy kijutni innen s kicsit fellazítani a tagjaidat a gyűjtőtáborban.

De nicsak: a konvoj cihelődik, megindul. Mennek kifelé köpenyesen, koppan a padlón a puskatus. Szóval ki fogják üríteni az egész vagont.

A konvoj először félkörben feláll a vagonlépcső körül, s mihelyt lekászálódsz lepotyogsz, legurulsz a vonatról, az őrök kórusban üvöltik feléd mindenfelől, hogy szinte belesiketülsz (így vannak tanítva): „Leülni! Leülni! Leülni!” Nagyon hatásos ez így egyszerre, annyi torokból, még

csak fel sem vetheted a szemedet. Mintha gránátok robbannának körülötted, önkéntelenül is meggörnyedsz és sietve (ugyan hová kell úgy sietned?) a földre kuporodsz s leülsz, miután beérted azokat, akik már előtted leszálltak.

„Leülni!” – nagyon érthető vezényszó, de kezdő fogoly vagy, még nem fogod fel teljes értelmét. Ivanovóban a mellékvágányok közt erre a parancsra hónom alá kapott bőrönddel (ha a bőrönd nem a lágerban készült, hanem odakint, mindig leszakad a fogantyúja s mindig a legalkalmatlanabb pillanatban) futottam, majd élére állítva a bőröndöt, anélkül, hogy körülnéztem volna, hogyan ülnek a többiek, ráültem. Csak nem ülhettem tiszti köpenyemmel, mely még nem is volt nagyon mocskos és meg sem volt kurtítva a két szárnya, egyenesen a talpfára, a fekete, olajos homokra?! A konvoj parancsnoka, vörös képű, jó orosz típus, csak nekilódult, nem értettem, mi lelte, mit akar – s úgy tett, mintha fennkölt csizmáját be akarta volna szennyezni hitvány hátsófelémmel, de meggondolta magát; s nem kímélve fényesre suvickolt lábbelijét, belerúgott a bőröndbe s betörte fedelét. „Le-ül-ni!” – fűzte hozzá magyarázatképpen. Csak akkor eszméltem rá, hogy toronyként magasodom a körülöttem gubbasztó foglyok között, s mielőtt még megkérdezhettem volna, hogy „hát hogy üljek le?” – már meg is értettem, hogyan, s féltett köpenyemmel én is leültem, mint a többiek, ahogy a kutyák ülnek a kapuban s a macskák az ajtó előtt.

(Ez a bőrönd ma is birtokomban van, s valahányszor elém kerül, végighúzom ujjaimat a szakadt felületen. Ez a seb sohasem forrad össze, nem mint a testen ejtett sebek vagy a szív sebei. A tárgyak nehezebben felejtenek, mint mi.)

Ez a leültetés, ez is érett megfontolás eredménye. Ha üleped a földön van és térdeid előtted magasodnak, akkor hátul van tested súlypontja, feltápászkodni is nehéz, felugrani pedig lehetetlen. Azonkívül sűrűn ültetnek bennünket, hogy még jobban akadályozzuk egymást. Ha egyszerre akarnánk rávetni magunkat a konvojra, halomra lőnének bennünket, mielőtt jóformán megmozdultunk volna.

Ülünk hát és várjuk a „varjút” (részletekben szállít, egyszerre nem fér bele mindenki) vagy a sorakozót a menethez. Lehetőleg valami félreeső helyen ültetnek bennünket, hogy kevesebben lássanak, de néha semmivel sem törődve ott helyben a peronon vagy egy nyilvános téren (mint pl. Kujbisevben). Ez csak a kintiek számára megpróbáltatás, mert mi foglyok leplezetlenül, tiszta szemmel nézegetjük őket, de hogyan nézzenek ránk ők,

a szabadok? Gyűlölettel? – erre nem viszi rá őket a lélek (hisz csak a Bamba Balambérok hiszik, hogy „okkal” ültettek le ennyi embert). Együttérzéssel? Szánalommal? – s mi lesz, ha mindjárt fölírják az illett nevét? Aztán kap néhány évet, könnyen megy ám ez! S büszke, szabad polgáraink („olvassátok s irigyeljetek – szovjet polgár vagyok!” – Majakovszkij) bűntudatosan lesütik a szemüket s igyekeznek meg se látni bennünket, mintha a puszta tér lenne csak előttük. Az öregasszonyok bátrabbak a többinél: velük már nem boldogulnak. Istenfélők – letörnek egy darabot sovány kenyerükből és odadobják. Azok sem félnek, akik már voltak lágerban, persze nem-politikaiak. A volt lágerlakó tudja: „Ki még nem volt, sorát ejti – aki már volt; nem felejti”; odavetnek hát egy csomag cigarettát, hogy majd nekik is vessen valaki, ha legközelebb ülnek. Az anyóka kenyere idő előtt földre hull; az erőtlen kéz nem buja odáig eldobni, a pakli dohány azonban megperdül a levegőben s egyesen a foglyok sűrűjében köt ki. A konvoj pedig nyomban rázörrent a závárzattál az öreganyóra, a jóságra, e kenyérre: „Eriggy már, néne!”

A megszentelt, megtört kenyér pedig ott hever a porban, míg el nem hajtanak bennünket.

Különben ezek a percek, míg ott üldögélünk a földön, az állomáson, legjobb perceink közé tartoznak. Emlékszem, így ültünk egyszer Omszkban a talpfákon, két hosszít tehervonat között. Ebbe a közbe egy lélek sem próbált belépni (bizonyára kiállítottak egy-egy katonát a két végére: „Erre nem szabad átjárni!” – s népünk fia, még ha szabad is, hozzá van szoktatva, hogy az egyenruhának engedelmeskedni kell). Augusztusban volt ez, már esteledett. Az állomás olajos kavicsburkolata még nem hűlt ki a nappali hőség után, és jólesően melegített, ahogy ott ültünk. Az állomást nem láthattuk, de valahol a közelben volt, a vonatok mögött. Rádiógramofon harsogása hallatszott onnan: vidám lemezeket játszott, s a tömeg dúdolt hozzá. Valahogy még csak nem is éreztük megalázónak, hogy mocskos csordába verve ülünk ott a földön, mint valami elkerített marhavásártéren; nem bántott bennünket, hogy idegen fiatalság tánczenéjét hallgatjuk, melyre mi soha ebben az életben nem táncolhatunk; hogy talán ebben a pillanatban találkozik valaki a peronon a kedvesével, vagy kikísérte a vonathoz s virágot nyújt át neki. Ebben a húsz percnyi időben szinte szabadoknak éreztük magunkat. Leszállt az éj, kigyúltak az első csillagok, s lent a vágányok mellett a piros és zöld lámpások, egyre szólt a muzsika. Az élet, lám, folyik tovább – nélkülünk, s ez még csak nem is fáj már nekünk.

Élvezd ki az ilyen percek örömét: könnyebb lesz majd a börtön. Különben megkeseredik, megmérgeződik benned a lélek.

Ha a foglyok beterelése a varjúba nem biztonságos, mert túl közel van az út és a járókelők, a konvoj-szabályzat erre is tud egy jó vezényszót: „Egymásba karolni!” Ebben senki sem érezhet semmi megalázót, sem öregek sem kisfiúk, sem nénik sem kislányok, sem egészségesek, sem nyomorékok. Ha az egyik kezed csomagokkal van tele, a szomszédod ebbe a karodba fűzi a magáét, szabad karodat pedig te fűzöd valaki máséba. Így kétszer olyan sűrűre vagytok préselve, mintha egyszerűen egymás mellett mennétek; egyszerre nehézkessé válik az egész csapat, a csomagok a lábatokat verik, esetlenül bicegtek, bizonytalanul dülöngéltek. Mocskos, szürke, gyámoltalan teremtések: úgy masíroztok, mintha vakok lennétek, látszólag a legnagyobb meghittségben – igazi karikatúrája az emberiségnek.

De az is lehet, hogy egyáltalán nem jön értetek rabomobil, s ha a konvoj parancsnoka történetesen gyáva kukac s fél, hogy nem birkózik meg baj nélkül feladatával, akkor ilyen nehézkesen, botladozva, minduntalan csomagokba ütődve tántoroghattok végig a város utcáin, egész a börtönig.

Ezenkívül még egy vezényszó is van, mely már a ludak karikatúrájává tesz: „Bokát fogj.” Ez azt jelenti, hogy akinek szabad a keze, mind a kettővel megfogja a lábát a boka táján. Aztán lépésben előre! (Rajta, olvasóm, tedd le a könyvet s járkáld egy keveset így a szobában! Nos, hogy megy? Mekkora sebességgel haladsz? Mit látsz magad körül? S meg tudnál-e szökni?) Hogy festene 30-40 ilyen liba oldalnézetből? (Kijev, 1940)

Az ilyen gyalogos fogolymenet nem mindig augusztusban vonul a börtön felé, az is megtörténhet, hogy decemberben. Így hajtottak egy csapatot 1946 decemberében, varjú híján gyalog, negyven fokos hidegben a petropavlovszki gyűjtőbe. Mint sejthető, a városba érkezés előtti utolsó órákban a sztolipin őrsége nem vitte ki a foglyokat a vécére, nehogy takarítani kelljen utánuk. Most aztán a vallatásoktól legyengült, fagytól megmerevedett fogoly alig tudja visszatartani, különösen a nők. Hát aztán? A ló csak megáll, szétterpeszti a lábát s kiereszti; a kutya csak odamegy a kerítéshez s megemeli a hátsó lábát. Az ember azonban menetközben is tud; s miért is feszélyezné magát mások előtt a saját hazájában? Majd megszárad a lágerban!… Vera Kornyejeva lehajolt, hogy megigazítsa a cipőjét; csak egy lépésre maradt le, az őr máris ráuszította a farkaskutyát, s a kutya a vastag téli ruhán keresztül is beleharapott a tomporába. Ne tessék

lemaradni! Egy üzbég meg elesett, azonnal ütni, rúgni kezdték, puskatussal, csizmával.

Nyicsevó! Senki sem fénylépezte le a *Daily Express* számára! A konvoj parancsnokát pedig soha senki sem fogja elítélni, akármeddig él is!

*

A rabszállító kocsit is a történelemtől örököltük. Az a börtönszekér, amelyet Balzac ír le, lényegében rabomobil. Csak éppen lassabban halad s nem szokták annyira teletömni.

Igaz, hogy a 20-as években még gyalogmenetben hajtották a foglyokat végig a városon, még Leningrádon is; az útkereszteződéseknél elakasztották a forgalmat. („Rajtacsíptek?" – korholták őket a járókelők. Akkor még senki sem tudott a csatornázás nagyszabású koncepciójáról…)

De a Szigetvilág, mely siet magáévá tenni a technika vívmányait, nem késett bevezetni a „*fekete hollót*", vagy ahogy a foglyok becézték a rabomobilt: a „*varjút*". Az első *varjak* akkor jelentek meg még macskaköves utcáinkon, amikor az első teherautók. Rossz volt a rugózásuk, szörnyen ráztak, de hisz a letartóztatottak nem voltak üvegből. A „dugaszolás" azonban már akkor, 1927-ben, kitűnő volt: nem volt rajta egy rés sem, villany sem volt benne; már akkor sem lehetett sem lélegzeni sem kinézni. A varjú belsejét már akkor teletömték *álló* foglyokkal. Nem volt ebben semmi gonosz szándék, csak éppen nem állt rendelkezésre elég kocsi.

Színük éveken át acélszürke volt; leplezetlenül viselték a börtön bélyegét. A háború után azonban jobb belátásra tértek a két favárosban: kívülről élénkszínűre festették a varjakat, s ráírták az oldalukra: „Kenyér" (minthogy a foglyok voltak az építkezések kenyere), „Hús" (az igazságnak megfelelőbb lett volna: „Csont"), vagy hogy: „Igyék szovjet pezsgőt!"

Belülről a varjú lehet egyszerű, acélbevonatú karosszéria, üres doboz, de lehetnek benne körbenfutó padok is. Az utóbbi egyáltalában nem kényelmesebb, sőt! Ebbe ugyanannyi embert szoktak rakni, mint az állóhelyes kocsiban csakhogy egymásra fektetve, mint a csomagokat vagy bálákat. Némely varjúban box is van hátul – egy egyszemélyes acélszekrény. Sőt, az egész kocsi is boxokra lehet osztva: jobbra-balra egyszemélyes szekrények sora, kulcsra zárhatók, akár a cellák, a közfolyosó a vertuháj birodalma.

Ki gondolná, hogy ilyen gonddal épített kaptár rejtőzik a poharát emelő, kacagó leányzó mögött: „Igyék szovjet pezsgőt!”?

A rabomobilba is úgy terelnek, hogy az őrök sorfala kétfelől „üvölti: „Davaj, davaj! Gyorsabban!” – hogy ne érj rá körülnézni és szökésre spekulálni – tolják, taszigálják befelé a népet, csomagoddal elakadsz a szűk ajtónyílásban, bevered a fejedet a felső szélébe. Aztán bevágják az ajtót s elindulunk.

A varjúban persze ritka a több órás szállítás, csak húsz-harminc percig szokott tartani. Ezzel szemben úgy dobál, hogy törik a csont; a lelkét is kirázza az embernek az alatt a félóra alatt; ha pedig magas termetű vagy, a fejed is le van szorítva – biztosan eszedbe jut; milyen kényelmes ehhez képest a sztolipin.

Ráadásul a varjúban újra szokták keverni a paklit: új emberekkel hoznak össze. A legemlékezetesebb persze a bűnözőkkel való találkozásod lesz. Lehet, hogy nem kerültél velük egy kupéba, a gyűjtőben sem raktak össze velük ugyanabban a cellában – de most aztán ki vagy szolgáltatva nekik.

Néha oly nagy a szorosság, hogy még a tolvajoknak is bajos végrehajtani a „hámozást”. Mindenkinek úgy bevan szorítva keze-lába testek és csomagok közé, mintha kalodában lenne. Csak a zökkenőknél, melyek akkorát dobnak az emberen, hogy majd kiszakad a belső részed, cserélődik a kezek és a lábak helyzete.

Máskor, ha több hely van, a tolvajok félóra alatt lebonyolítják a csomagvizitet, kiszedik a „zsiradékot” és a „szajré” jobb darabjait. Elsősorban gyáva és józan megfontolások tartanak vissza attól, hogy veszekedjél velük (apránként kezded már elveszíteni halhatatlan lelkedet, abban, a feltevésben, hogy igazi ellenségeid s a valódi megpróbáltatások még csak ezután jönnek, azokra kell tartalékolnod erőidet). De meg az is lehet, hogy ha meglegyintenéd valamelyiket, a bordáid közé nyomnának egy kést. (Vizsgálat nem lenne, vagy ha lenne is, az sem nagy veszély a tolvaj számára, legfeljebb kicsit tovább ott tartják a gyűjtőben, nem küldik a többivel együtt a messze lágerba. Lásd be, hogy egy *társadalmilag rokon* s egy *társadalmilag idegen* elem konfliktusában az állam nem állhat az utóbbi pártjára.

Lunyin, nyugalmazott ezredes, a Kémiai Légvédelem tisztje mesélte 1946-ban egy butirkai cellában, hogy amikor egyszer, március nyolcadikán egy moszkvai rabomobilban szállították a városi törvényszékről a Tagankába, a tolvajok sorban megerőszakoltak egy fiatal lányt

(menyasszony volt, szegény) – a varjú többi utasa egy szóval sem tiltakozott, közömbösen tűrte. Ez a leány reggel még kiöltözve, kicsinosítva, szabad emberként jelent meg a törvényszéken (azért ítélték el, mert önkényesen távozott a munkahelyéről – de ez sem volt egyéb aljas rágalomnál; a főnöke jelentette fel bosszúból, mert nem akart vele hálni.) Félórája kapta meg öt évre szóló ítéletét a Rendelet alapján, aztán belökték ebbe a varjúba, most pedig világos nappal, valahol a Liget Körút táján („Igyék szovjet pezsgőt!") lágeri prostituáltat csináltak belőle. S állíthatja-e valaki, hogy ezt a bűnözők tették vele, nem pedig a börtönügyisek és a saját főnöke?

A tolvajok aztán csupa hálából s gyengédségből, miután megerőszakolták, még ki is fosztották: elvették elegáns félcipőit, melyekkel a bírákat szándékozott elbájolni, kabátkáját – s átjátszották az őröknek. Ezek megállították az autót, leszálltak vodkát venni, beadták a csibészeknek, akik ráadásul még ittak is egyet a lány számlájára.

Mikor a Taganka-börtönbe értek, a lány zokogva panaszolta el, mi történt vele. A tiszt meghallgatta s ásítva felelte:

– Az állam nem tud mindenkinek külön transzportot biztosítani. Eszközök híján ez, sajnos, nem áll módunkban.

Bizony, a rabomobil a Szigetcsoport „forgalmi dugója". Ha a sztolipinban a politikaiakat nem tudják elkülöníteni a bűnözőktől, akkor a rabomobilban már a férfiakat sem tudják elkülöníteni a nőktől. Hogy is lehetne elvárni, hogy a csirkefogók ne éljenek egy kis „édes életet" két börtön között?

Persze, ha nincsenek tolvajok, hálásak lehetünk a varjúnak, hogy legalább rövid időre nőkkel hoz össze bennünket! Hol láthatnánk, hallhatnánk őket, érintkezhetnénk velük börtöni életünkben másutt, ha itt nem?

Egyszer 1950-ben a Butirkából a pályaudvarra vittek bennünket. Bőven volt hely, csak tizennégyen voltunk a pados varjúban. Már mind elhelyezkedtünk, amikor egyszerre utolsónak egy magányos nőt löktek be hozzánk. Közvetlenül az ajtónál ült le, először bizony félt – tizennégy férfival egy sötét ládában – itt aztán nincs menekvés! De pár szó után megértette, hogy csak magafajtájúak, ötvennyolcasok vannak jelen.

Megmondta a nevét: Rjepin ezredes felesége, kevéssel a férje után tartóztatták le. Ekkor egy hallgatag katonatiszt, olyan fiatal és karcsú, hogy hadnagynak lehetett volna tartani, hirtelen megkérdezte tőle: „Mondja,

kérem, nem ült ön véletlenül T. Antonyinával?” – „Hogyhogy? Csak nem a férje? Oleg?” – „De igen!” – „I. alezredes?… a Frunze-akadémiáról?” – „Igen, igen.”

Ahogy ezt az igent mondta! Rekedten tört elő a torkából, mint akiben nagyobb a félelem, hogy MEGTUD VALAMIT, mint az öröm. Átült az asszony mellé. A hátsó ajtószárnyak két keskeny rácsán keresztül behatoltak az alkonyba hajló nyári nap elmosódó fényfoltjai, s a varjú száguldása közben játékosan futkároztak az asszony és az alezredes arcán. „Négy hónapig ültem vele a vizsgálati cellában.” – „Most hol van?” – „Egész idő alatt csak ön járt az eszében. Hogy mi lesz, azzal egy cseppet sem gondolt, csak önt féltette. Először, hogy jaj, csak önt is le ne tartóztassák, aztán, hogy minél enyhébb ítéletet kapjon.” – „De most mi van vele?” – „Önmagát okolta, hogy önt letartóztatták. Nagyon nehéz volt szegénynek!” – „Hol van most?” – „De meg ne ijedjen! – Rjepina már azzal a mozdulattal tette kezét a férfi szívére, mintha a rokona volna. – Nem bírta ki azt a nagy lelki megterhelést. Elvitték tőlünk… Egy kicsit megzavarodott… Hiszen érti?…”

Egy kisebbfajta vihar utazik most a kocsi acéllemezei közé zárva, zajtalanul siklik tova a hatpályás íntesten, megáll a forgalmi lámpák előtt s jelez a fordulóknál.

Ezzel az I. Oleggel csak az imént ismerkedtem meg a Butirkában. Betereltek bennünket az „állomási” boxba, s odahordták a holminkat a raktárból. Egyszerre hívtak oda kettőnket, öt és engem az ajtóhoz. Az ajtónyílás mögött, a folyosón, egy szürkeköpenyes felügyelőnő turkált Oleg bőröndjében s véletlenül a padlóra rontott belőle egy ezredesi arany epolettet, mely valahogy megmaradt árván, s anélkül, hogy maga is észrevette volna, rálépett az epolett nagy csillagaira.

Úgy taposott rajtuk a topánkáival, mintha filmeznék.

Én felhívtam rá Oleg figyelmét: „Nézze csak, alezredes elvtárs!”

I. elkomorodott. Még voltak neki illúziói a tiszti becsületről.

Most pedig lám: a felesége!

Ennyi csapással kellett elkészülnie egy rövid órán belül.

2.
A Szigetvilág kikötői

Terítsétek ki egy nagy asztalra Hazánk óriási térképét. Jelöljetek meg kövér, fekete ponttal minden területi székhelyet, minden vasúti csomópontot, minden átrakodó pontot, ahol véget érnek a sínek s kezdődik a folyó, vagy ahol elkanyarodik a folyó, s kezdődik a gyalogút. Mi a fene? Döglegyek lepték el az egész térképet? Nem, csak a Szigetvilág kikötőinek impozáns térképe fekszik előttetek.

Igaz, hogy e kikötők nem olyan varázslatosak, mint azok, amelyekkel Alekszandr Grin csábít bennünket, ahol rumot vedelnek a kocsmában s gyönyörű nőknek teszik a szépet. Hiányzik a langyos, kékvizű tenger is (fürdővízül egy liter jár egy embernek, de hogy kényelmesebb legyen a mosakodás, négy litert öntenek a mosdótálba négy személy számára: tessék lubickolni!) De a kikötő-romantika egyéb kellékei: piszok, rovarok, káromkodás, zűrzavar, karattyolás és verekedés – itt is bőven megtalálhatók.

Ritka az olyan fogoly, aki ne fordult volna meg legalább három-négy gyűjtő-továbbító ponton, sokan tízre-húszra is emlékeznek, a GULag *édesgyermekei* pedig könnyedén felsorolnak vagy félszázat. Csak persze annyira egyformák, hogy összekeverednek az emlékezetükben: az a sok analfabéta őr, aki az *ügyeket* kiabálja nevek helyett, a pucérra vetkőztetések és *tapizások* (személyi motozás), a tisztátalan borbélyok, a hideg és síkos fürdők, a bűzölgő latrinák, az áporodott folyosók, az örökké szűk, fülledt, legtöbbször sötét és nyirkos cellák, a meleg emberhús kétfelől melletted a padlón vagy a priccsen, a deszkából eszkábált fejaljak; a ragacsos, szinte cseppfolyós kenyér, a *balánda*, mely olyan, mintha silótakarmányból főzték volna.

De ha valakinek pontos a memóriája s el tudja különíteni egymástól a felmerülő emlékeket, – annak már az országot sem kell bejárnia: kisujjában van hazája földrajza a gyűjtő-továbbító pontok alapján. Novoszibirszk? Ismerem, jártam ott. Masszív barakkok, vastag gömbfából. Irkutszk? Ott téglával szokták berakni, rétegesen, az ablakokat, a cári időkben lehetett olyat látni, ligetesen rakják, hogy maradjanak szellőzőnyílások. Vologda? Ódon épület, sarokbástyákkal. A klozetok egymás fölött vannak, az

elválasztó födém el van korhadva, a felsőkből csöpög az alsókba. Uszmány? Hogyne! Tetves, bűzös, vacak börtön, régi, boltozatos épület. Úgy meg szokták tömni, hogyha kivisznek egy szállítmányt, csak nézel, hol fértek meg ennyien? – olyan hosszú, mint a fél város.

Meg ne sértsd az ilyen mindentudót s ne mondd neki, hogy tudsz olyan várost, amelyben nincs gyűjtőfogház. Be fogja bizonyítani, hogy ilyen város nincs, és igaza is lesz. Szalszk? Ott a KPZ-ben (előzetes letartóztatás, fogda) tartják a továbbítandókat, a vizsgálati foglyokkal együtt. Így van minden járási székhelyen, már hogyne lenne gyűjtő-továbbító? Szol-Ileckben? Van! Ribinszkben? Hát a 2. számú börtön, azelőtt kolostor? Csendes hely az, üresen kongó, kövezett udvarok, mohával benőtt ódon kőlapok, a fürdőben csinos, tiszta favödrök. Csitában? Ott az 1. számú börtön. Nauskiban? Ott nem börtön van, hanem láger, egyremegy. Hát Torzsokban? Fent van a hegyen. Kolostor volt az is.

Értsd meg hát, barátom, hogy nincs város gyűjtőfogház nélkül! Hisz mindenütt dolgoznak a törvényszékek! S hogy vigyék lágerba az elítélteket? Talán repülőgépen?

Persze gyűjtő és gyűjtő között nagy különbség lehet. Végeláthatatlan vitákat lehet folytatni arról, melyik jobb és melyik rosszabb. Összejön három-négy volt fogoly, s mindegyik feltétlenül a „magáét” *dicséri*.

– Lehet, hogy Ivanovo nem olyan híres továbbító pont, de kérdezz meg csak valakit, aki 1937-38 telén ott ült. A börtönt NEM FŰTÖTTÉK – s nemcsak hogy nem fáztunk, de a felső priccseken ruhátlanul hevertek. Minden ablaküveget kinyomtunk, hogy meg ne fulladjunk. A 21-es cellában, mely húsz személynek volt szánva, HÁROMSZÁZHUSZONHÁRMAN ültek. A priccsek alatt állt a víz, pallókat fektettek a vízbe, azon is feküdtek. A hideg persze éppen oda húzódott a kitört ablakokból. Sarki sötétség volt ott a priccsek alatt, nem hatolt oda semmi fény, elfogták azok, akik a priccseken feküdtek s akik a priccsek között álldogáltak. A küblihez sem juthatott oda az ember a padlón át: a priccsek élén kellett odamászni. Az adagokat nem egynek, hanem tíznek mérték ki. Ha a tízből egy meghalt, bedugták a priccs alá és ott tartották, míg szaga nem lett.

Arra is felvették a fejadagot. Ezt még mind el lehetett volna viselni, de az őrök, mintha be lettek volna sózva egyre csak hajszolták a népet, rakták az egyik cellából a másikba. Éppenhogy csak elvackolódtál valahogy: „Föl! Menj át a másik cellába!” Most aztán találj helyet újra! Hogy miért volt ott

akkora torlódás? Három hónapig nem vittek fürdőbe, a tetvek elszaporodtak, azoktól meg kelevények nőttek a lábunkon s kitört a tífusz. A tífusz miatt aztán karanténba tették az egész börtönt; négy hónapig egyetlen szállítmányt sem indítottak onnan.

– Ej, gyerekek, nem azon múlott az, hogy Ivanovo vagy nem Ivanovo, hanem hogy melyik évben volt! 1937-38-ban nemcsak a foglyok nyögtek a továbbító börtönökben, de még a kövek is. Az irkutszki továbbítóban sincs semmi különös, de 38-ban az orvosok be se mertek nézni a cellákba, csak végigmentek a folyosón s a vertuháj minden ajtón bekiabált: „Az eszméletlenek jöjjenek ki!”

– Igazis, gyerekek, 37-ben mindenki Kolimába özönlött Szibérián keresztül, s az egész összetorlódott az Ohotszki-tengernél s Vlagyivosztokban; a gőzhajók havonta csak harmincezret győztek átszállítani Kolimába, Moszkvából pedig egyre küldték a népet, anélkül, hogy számolták volna. Így aztán össze is jött ott vagy százezer, világos?

– Aztán ki számolta meg?

– Az, akinek az volt a dolga.

– Ha a vlagyivosztoki Tranzitkát gondolod, elárulhatom, hogy 1937 februárjában ott csak negyvenezren voltak.

– De ott is ragadtak hónapokig! A priccseken nyüzsgött a poloska, annyi volt mint a sáska. Naponta fél bögre vizet adtak: nincs több, nincs aki hozzon. Volt ott egy egész zónára való koreai, mind meghaltak vérhasban, egytől-egyig. A mi zónánkból körülbelül százat vittek ki minden reggel. Hullaházat is építettek – a foglyokat fogták be a taligákba, kőhordásra. Ma te húzod, holnap téged húznak – „oda”. Ősszel aztán kitört a kiütéses tífusz is. Nálunk is úgy volt: a hullákat nem adtuk le, míg nem szaglottak, felvettük rájuk is a kenyeret. Gyógyszert nem kaptunk. Odakúsztunk a kerítéshez: adjatok gyógyszert! – az őrtoronyból meg ránk tüzeltek. Később külön barakkba vitték a tífuszosokat. Nem győzték odahordani valamennyit, de olyan is kevés volt ám, aki onnan kijött! Emeletes priccsek voltak ott; a felső priccsen fekvő lázas beteg nem tudott lemászni szükségre, csak úgy folyt alá az alsókra. Másfélezer ember feküdt ott. A betegápolókat tolvajokból verbuválták: kihúzkodták a hullák aranyfogait. De még az elevenekét is!

– Harminchét, harminchét! – folyton csak ezt emlegetitek! Beszéljünk inkább 49-ről, a Vanyino-öböl ötös zónájáról! Harmincötezer! – s hónapokon keresztül! Persze akkor is a Kolima-szállítmány akadt el. De

hogy miért hajtották a népet minden éjjel egyik barakkból a másikba?! Akár a fasiszták: sípoltak, ordítoztak: „Kifelé! De *az utolsó ki se jöjjön!*" Mindent futólépésben! „Futás!" – mást nem is tudtak. Százával hajtanak kenyeret felvenni: „futás!" – levesért: „futás!" Edényeink egyáltalán nem voltak. A balándát tetszés szerint: fölhajtott köpenyedbe vagy a markodba! A vizet tartályokban adták, de nem volt, mivel merítsenek, öntötték hát: tátsd a szádat alája, ne folyjon el hiába! Ha a tartály körül verekedés támadt, odapörköltek a toronyból. Mondom, szakasztott fasiszták! Kiszáll – Gyerevjanko vezérőrnagy, az USzVITL parancsnoka, [342] egy csoport élén elébe áll egy repülőtiszt, feltépi a gimnasztyorkáját a mellén:

„Hét kitüntetést kaptam a háborúban! Mi jogon tüzelnek ránk a zónában?" Azt mondja Gyerevjanko: „Tüzelünk s ezután is *tüzelni fogunk*, míg nem tanulnak meg rendesen viselkedni."[343]

– Nem, gyerekek, ez még mind semmi! A Kirov-gyűjtő, az az igazi! Ne vegyünk rendkívüli évet, vegyük csak, mondjuk, 47-et: a Kirovóan akkor is két vertuháj taposta be csizmájával a népet a cellába, hogy be tudják csukni az ajtót. Szeptemberben (pedig Vjatka nem a Fekete-tenger mellett van) a hőségtől valamennyien csupaszra vetkőzve ültünk a kétemeletes priccseken – azért ültünk, mert feküdni nem lehetett: egy sor ült fejtől, egy sor ült lábtól. A priccsközökben, a padlón pedig két sorban ültek, az ülő sorok között álltok, felváltva. A kenyérzsákot a kezünkben tartottuk vagy az ölünkben, nem volt hová letenni. Csak a tolvajok feküdtek jogos helyükön, kényelmesen, a középső priccseken az ablaknál. Annyi volt a poloska, hogy nappal is csíptek, egyenesen ránk stukázva a plafonról. Így kínlódtunk hetekig, hónapokig.

Én is szívesen közbeszólnék, elmesélném, milyen volt a Krasznaja Presznyában[344] 1945 augusztusában, a Győzelem nyarán, de restelkedem: éjjel mi mégiscsak ki tudtuk nyújtani a lábunkat valahogy, és poloskák sem voltak mértéken felül, bár ahogy ott feküdtünk az éles lámpafényben, meztelen, izzadt testünket marták a legyek – de ez annyi, mint a semmi, szégyen ilyesmivel előhozakodni is. Valahányszor megmozdultunk, elöntött a verejték, evés után patakokban ömlött rólunk. Egy közepes lakószobánál alig nagyobb cellában száz főt helyeztek el, szoros volt persze, mi sem tudtuk lábunkkal érinteni a padlót. A két kis ablakra pedig vaslemezekből *szájkosár* volt felszerelve, s mivel a déli oldalon voltak, nemcsak a levegő útját zárták el, hanem a naptól átforrósodva valósággal sugározták a hőt a cellába.

Minthogy a továbbító börtön maga az értelmetlenség, azért beszélni sem igen lehet róla értelmesen, s ez bizonyára meg fog látszani ezen a fejezeten is: az ember nem tudja, hol kapjon bele, miről meséljen, mit mondjon el előbb. S minél több embert zsúfolnak össze egy ilyen gyűjtőben, annál értelmetlenebb lesz. A fogolynak kínszenvedés, a GULagnak ráfizetés – s lám, mégis hónapokig elülnek itt az emberek. S olyan lesz a gyűjtő-továbbító, mint valami gyár, amelyben tégla helyett felpúpozott kenyéradagokat szállítanak az anyagmozgató talicskákon. A gőzölgő balándát pedig hatvödrös fakádakban cipelik, feszítővasat dugva át a füleken.

A kotlaszi továbbító jobban meg volt terhelve és leplezetlenebb volt a többinél. A megterhelésnek az volt az oka, hogy onnan ágaztak el az utak európai Oroszország északkeleti tájaira; leplezetlensége pedig abból adódott, hogy más senki elől sem kellett dugdosni, annyira a Szigetcsoport közepén volt. Ez nem volt más hatalmas puszta földnél, melyet sövényekkel kalitkákra osztottak, a kalitkákat persze elreteszelték. Itt ugyan tömegesen ültek 1930-ban a parasztok, akiket elhajtottak (feltehetőleg nem volt fedél a fejük felett, de senki sem él más, aki erről beszámolhatna), ennek ellenére sem tudtak mindenkit elhelyezni 1938-ban a rozoga, héjdeszkákból összetákolt s ponyvával fedett földszintes barakkokban. Sokan egyszerűen szabad ég alatt tanyáztak, a földön, a vizes őszi hóban, a fagyosra forduló koratélben. Igaz, hogy nem hagyták őket meggémberedni a mozdulatlanságtól: folyton népszámlálásra, ellenőrzésre sorakoztattak (volt úgy, hogy húszezren is tartózkodtak ott egyidejűleg), éjjelente pedig rajtaütésszerű „cella”-vizitet szoktak tartani. – Később sátrakat vertek ezekbe a karámokba, némelyikbe fészert, magasat, hogy emeletes is lehetett volna, az építési költségek ésszerű csökkentése végett azonban elspórolták a közbülső födémet, s egyszerűen hatemeletes priccseket állítottak be kétfelől, függőleges hágcsókkal – ezeken szaladgálhattak, mint valami fürge matrózok, föl s alá azok is, akik alig álltak a lábukon (ez az építmény jobban illett volna egy hajóba, mint egy kikötőbe). 1944-45 telén, amikor mindenki fedél alatt volt, csak hét és fél ezren voltak itt elhelyezve; ebből naponta ötvenen haltak meg, a hordágyak, melyeken a hullaházba vitték őket, sohasem pihentek. (Ellenvethetné valaki, hogy hiszen ez egész tűrhető: a halandóság napi egy százalék alatt van, így az ember akár öt hónapig is kihúzhatja. Igen ám, de az igazi aratógép: a lágeri kényszermunka még meg sem kezdődött! Ez a kétharmad százalékos napi

veszteség tisztára csak a *beszáradásból* adódik – a legtöbb zöldségraktárban ennyit nem tartanának megengedhetőnek.)

Minél mélyebben hatolunk a Szigetcsoport belsejébe, annál szembetűnőbben váltják fel rozoga cölöpépítmények a beton-kikötőket.

A Karaganda közelében fekvő karabaszi továbbító lágeron, melynek neve fogalommá vált, félmillió ember ment át néhány éven belül (Imij Karbét 1942-ben már a 433-ik ezer közt regisztrálták). A tábor vert agyagból épített, földpadozatú, alacsony barakokból állt. Az volt a nap főeseménye, hogy mindenkit kiszórtak holmijával együtt, a művészek pedig bemeszelték a földpadlót, még szőnyeget is rajzoltak rá. Este aztán a foglyok ráfeküdtek, s oldalukkal fölszedték a meszelést is, a szőnyegeket is.[345]

Knyazs-Pogoszt továbbító pont (északi szélesség 63. fok) mocsárra épített kalyibákból állt. A karókból összetákolt vázra rávetettek egy szakadozott sátorlapot, mely nem ért le a földig. Belül kétszemélyes priccsek voltak, ugyancsak póznákból, melyekről csak öregéből vagdalták le az ágakat; a priccsek közti átjáró is karókkal volt kirakva. A réseken nappal híg sár nyomult fel, mély éjjelenként megfagyott. A lágerövezet különböző pontjai közé is vacak, ide-oda csúszkáló póznákból raktak ki ösvényeket; a gyengeségtől támolygó foglyok gyakran beleestek a vízbe vagy a latyakba. 1938-ban Knyazs-Pogosztban minden nap ugyanazt adták: darából, és halcsontból főzött kását. Kényelmes megoldás, mert evőedény, bögre, kanál nem volt a láger raktárában, a foglyok holmijában még úgy se. Tízesével terelték őket a kondérhoz, s belecsaptak egy-egy merőkanálnyi kását a csákójukba, sapkájukba vagy köpenyük szárnyába.

Vogvozgyino továbbító ponton pedig (pár kilométernyire Uszt-Vimtől), ahol egyidejűleg ötezren tartózkodtak (ki tudott egyáltalán Vogvozgyinóról, mielőtt e sorokat olvasta? S hány ilyen ismeretlent gyűjtő-továbbító lehetett még! Tessék beszorozni ötezerrel!) – szóval Vogvozgyinóban hígan főztek, evőedény ózonban nem volt. De anélkül is boldogultak (mi nem megyünk a szomszédba leleményességért): a balándát LAVÓROKBAN adták ki egyszerre tíz embernek, rájuk hagyva, hogy versenyt kilafatyolják.[346]

Igaz, hogy Vogvozgyinóban senki sem ült egy évnél tovább. (De egy évig bizony elülhetett valaki, aki olyan gyenge volt, hogy minden láger visszautasította.)

Az írói fantázia eltörpül a Szigetvilág mindennapi realitása mellett. Ha egy író a legbecsmérlőbben, a legsötétebb színekkel akarja ecsetelni a börtönt, akkor mindig a *küblit* kárhoztatja. A kübli lett a börtön, a

megalázás, az orrfacsaró bűz szimbóluma az irodalomban. Ó ti könnyelműek! Talán rossz a kübli a fogolynak? Hiszen az a rabtartók legirgalmasabb találmánya! Minden borzalom ott kezdődik, ha a cellában NINCS kübli.

37-ben több szibériai börtönben NEM VOLT KÜBLI, egyszerűen nem jutott. Nem gyártottak időben eleget, a szibériai ipar nem tudott lépést tartani a börtönkapacitás növekedésével. Kiderült, hogy az újépítésű cellák részére nincsenek raktáron toalett-tartályok. A régi cellákban voltak ugyan, de régiek, kicsik, legcélszerűbbnek látszott eltávolítani őket, mert az új feltöltés mellett használhatóságuk a semmivel volt egyenlő. A minuszinszki börtönt például ötszáz emberre építették annak idején (Vlagyimir Iljics nem volt benne, ő szabadon kószált), most azonban tízezret raktak bele – tehát mindenegyes küblinek is húszszorosára kellett volna tágulnia! Dehát nem tágult…

A mi orosz tollunk vártagon fog: történelmi élményünkből szinte semmit sem ábrázoltunk s tettünk a helyére; de a nyugati írók számára, akik szeretik lencse alatt vizsgálni az emberi lét sejtjeit, fénynyalábot bocsátani rájuk és kémcsőben rázogatni őket – íme, itt a témák témája, melyből egy új, tízkötetes „Tűnt idők nyomában” születhet: kielemezni egy emberi lélek riadalmát és szorongásait, ha a húszszoros megterhelésű cellában nincs kübli, szükségre pedig huszonnégy óránként csak egyszer visznek! Persze itt sok olyan apróság van, mely a nyugati írók számára szokatlan: ők talán nem tartják megoldásnak a csuklyába vizelést, a cellatárs tanácsával szemben pedig, hogy vizelj a csizmádba, teljességgel értetlenül állnak – holott ezt a tanácsot a sokat tapasztalt bölcsesség adja, és semmiképpen sem jelenti a csizma tönkretételét, s le sem alacsonyítja a csizmát holmi vödör színvonalára. Ennyi az egész: leveted a csizmádat, felfordítod, s ebben a helyzetben kifordítod a szárát – máris kész az olyannyira óhajtott csőszerű üreg. Ezzel szemben mennyi pszichológiai kacskaringóval gazdagíthatnák irodalmukat a nyugati szerzők (híres mesterek banális utánzásának legkisebb veszélye nélkül), ha ismernék abban a minuszinszki börtönben dívó szokásokat: az étel felvételére egy evőedényt adnak ki négy embernek, ivóvizet pedig mindenkinek külön egy bögrével naponta (bögre van elég). Mármost az egyik a négy közül kikönyörögte, hogy a belső nyomástól való megkönnyebbülésre használhassa a közös tálkát, ebéd előtt azonban megtagadja ivóvizének feláldozását a tálka kimosására. Micsoda konfliktus! Micsoda interferencia négy jellem között! Micsoda nüanszok! (A

legkevésbé sem tréfálok! Éppen ilyenkor mutatkozik meg, mi van kinek-kinek a lelke legalján. Csakhogy az orosz toll nem ér rá ennek ábrázolására, orosz szem nem talál arra időt, hogy ilyet olvasson. Nem tréfálok, mert csak az orvosok a megmondhatói; hogyan teszik tönkre egy életre az ember egészségét az ilyen cellában töltött hónapok, még ha nem is lőtték agyon Jezsov alatt, hogy aztán Hruscsov alatt rehabilitálják.)

Mi tehát arról ábrándoztunk, hogy kipihenjük magunkat, kicsit fellazulunk a kikötőben. Napokig összenyomva, kétrét görbedve a sztolipinban, mit össze nem álmodoztunk a továbbítóról! Ott majd nyújtózkodunk, kiegyengetjük a csontjainkat. Kedvünkre isszuk a vizet és a teát. Hogy a konvoj ott majd nem véteti meg velünk saját fejadagunkat saját holmink árán! Hogy ott majd meleg ételt adnak. S végül, hogy fürdőbe visznek, jó forró zuhany alá; vége lesz a vakaródzásnak! A varjúban szinte kilyukadt az oldalunk, faltól falig repültünk, ordítottak ránk, hogy „Karokat összefűzni!" „Bokát fogj!" – mi azonban nem csüggedtünk el: semmi, semmi… nemsokára a továbbítóban leszünk. Majd ott…

Most, hogy itt vagyunk, ha megvalósult is valamelyest ez vagy az az ábránd, mindig kiderül, hogy lyukas volt valahol.

Mi vár ránk a fürdőben? Sohasem lehet tudni. Egyszerre csak nekiesnek a nőknek s kopaszra nyírják őket: Vagy a meztelen férfiakat csupa női borbély nyírja meg. A vologdai gőzfürdőben a tenyeres-talpas Motya néne kiabál ránk: „Glédába, emberek!" – s nekiereszti a csőből a gőzt, felhőbe borítva a csatasort. Az irkutszki továbbító más véleményen van: szerinte jobban megfelel az emberi természetnek, ha az egész személyzet hímnemű és férfiak kenik be gyógyírral a nők lábaközét. Vagy mikor Novoszibirszk továbbítójában tél közepén csak hideg víz folyik a csapokból a jéghideg mosdóban, s a foglyok a parancsnoksághoz merészelnek fordulni, kijön egy kapitány és saját becses kezét a csap alá tartva kijelenti: „Én pedig azt mondom, hogy a víz forró, értettem?" Már mondani is unjuk, hogy olyan fürdő is van, amelyben egyáltalán nincs víz; ahol sütőbe rakják s megpörkölik a ruhákat, ahol a fürdő után mezétláb, csupaszon ki kell futni a hóba az embernek, hogy megkapja a holmiját (a Második Fehérorosz Front kémelhárítójánál, Brodnyica, 1945.)

Csak pár lépést kell tenned a továbbítóban, máris észreveszed, hogy itt nem felügyelők, nem parolis-mundéros katonák a feljebbvalóid, akik így vagy úgy, de valami írott szabályzathoz tartják magukat. Itt a tábori *bennfentesek* uralma alatt vagy. Az a savanyú fürdős, aki invitálja

csoportotokat: „No, gyerünk mosdani, fasiszta uraim!” – vagy az a szenező, aki onnan a furnérasztalka mögül fürkészi sorainkat és gyorsabb mozgásra nógat; aztán az az egyetlen szőrpamattól eltekintve simára borotvált *nevelő*, aki összecsavart újsággal ütögeti a lábszárát s közben a csomagjainkra sandít, valamint a továbbító egyéb rejtélyes feladatú bennfentesei, akiknek röntgenszeme áthatol bőröndjeinken – hogy is hasonlíthatnak annyira egymáshoz? S hol találkoztál már velük eddigi rövid fogoly-pályafutásod során? Nem voltak így kimosdva, kicsinosítva, de malacpofájukon ugyanaz a kíméletlen vigyor ült…

Bahh! Hiszen ezek megint csak tolvajok! Már megint azok az Utyoszov megénekelte CSIBÉSZEK! Zsenyka Zsogol, Szerjóga-Zver és Gyimka-Kiskenya, csakhogy most nincsenek rács mögött, kimosakodtak, kicsípték magukat, mint az állam udvaroncai, s nagy garral ügyelnek a fegyelemre, mármint a miénkre! Ha az ember egy kicsit megerőlteti a képzeletét, ezeket a pofákat szemlélve még az orosz népi származást is fel fogja fedezni rajtuk; valaha falusi suttyók voltak, s apjukat Klimnek, Prohornak, Gurijnak hívták; – még arcberendezésük is leginkább ránk emlékeztet: két orrnyílásuk van, a szemükben szivárványhártya, szájukban rózsaszínű nyelv a táplálék lenyelésére s néhány orosz hang képzésére, bár e hangok vadidegen szavakká szoktak összeállni.

Előbb-utóbb minden továbbító pont parancsnoka rájön arra, hogy az állami munkáért járó béreket nyugodtan átutalhatja otthon ülő rokonainak, vagy megosztozhat rajtuk a börtönvezetőség tagjaival, a munka elvégzésére pedig, elég egy füttyentés, annyi „társadalmilag rokon” ugrik a legnagyobb kézséggel, amennyi csak kell, – nincs más igényük, mint hogy ebben a továbbítóban *letanyázhassanak*, hogy ne kelljen tárnába, ércbányába, a tajgára menniük. Ezek a bizalmik, írnokok, könyvelők, nevelők, fürdősök, borbélyok, raktárosok, szakácsok, mosogatók, mosodások; foltozószabók – a továbbító „zupásai”; a börtöni fejadagot kapják, a cellákban vannak nyilvántartva, s ami ezen kívül kell nekik, azt már a parancsnokság nélkül is beszerzik a közös kondérból vagy a továbbítóba utalt rabok *cuccából*. Ezek a bennfentesek abból indulnak ki, hogy nincs az a láger, amelyben ennél jobb soruk lenne. Még nem vagyunk tökéletesen megkopasztva, amikor hozzájuk érkezünk, ők pedig úgy ejtenek át bennünket, ahogy akarnak. Felügyelők helyett ők motoznak meg bennünket, a motozás előtt ajánlják, hogy pénzünket adjuk le megőrzésre, komoly pofával írják be valami jegyzékbe, amit nem fogunk többé látni, valamint a pénzünket sem. „Mi

leadtuk a pénzünket!” – „Kinek?” – csodálkozik a vitára odajövő tiszt. „Hát valakinek, aki itt volt…” – Pontosabban kinek?” A bennfentesek nem láttak semmit…”Miért adták oda neki?” – „Azt hittük…” – „Hittük, hittük! Kevesebbet kell hinni!” Ezzel kész! Vagy azt tanácsolják, hogy ruháinkat hagyjuk a fürdő öltözőjében, „úgy sem viszi el senki! Kinek kellene?” Ott hagyjuk hát, hisz úgysem vihetjük be a fürdőbe. Mire visszajövünk, lába kelt a kötöttkabátnak, a bundakesztyűnek. „Milyen volt az a kötöttkabát?” – „Hát olyan piszkosszürke…” „Akkor biztosan elment mosakodni!” – De *becsületes úton* is részesülnek javainkból: adunk nekik, hogy raktárba vigyék bőröndünket, megőrzésre, hogy olyan cellába tegyenek, amelyben nincsenek tolvajok, hogy mielőbb továbbítsanak innen, vagy hogy minél később küldjenek tovább. Csak éppen nyíltan nem fosztanak ki bennünket.

– Ej, ezek nem is igazi vagányok! – magyarázzák az okosok. – Ezek csak szukák, akik elszegődtek, ellenségei a becsületes tolvajoknak. Mert a becsületes tolvajok a cellákban ülnek! – Mi azonban, a magunk nyuszi-eszével, nehezen tudjuk felfogni, mi a különbség köztük. A tempóik ugyanazok, a tetoválás ugyanaz. Lehet, hogy ellenségei *amazoknak*, de hogy nekünk sem barátaink, az egyszer biztos…

Egyízben aztán éppen a cellák ablakai alá ültetnek bennünket az udvaron. Az ablakokon szájkosár van, nem lehet belátni, azonban onnan bentről jóindulatú, rekedtes hang tanácsolja: „Kispajtások! Itt az ám a szokás, hogy a tapizásnál minden zacskóbavalót elszednek – teát, dohányt. Ha van valakinél, passzolja csak ide hozzánk az ablakba, utána majd visszaadjuk”. Mi pedig, fréjerok és nyuszik, semmit sem tudunk. Hátha igaz? Hátha csakugyan elszedik a teát és a dohányt? Olyan sokat olvastunk a szépirodalomból az általános fogolyszolidaritásról rab a rabot nem csaphatja be! Olyan kedvesen szólítottak meg: kispajtások! – *Bepasszoljuk* hát nekik a dohányzacskóinkat. A szemenszedett tolvajok elkapják és jót röhögnek rajtunk: „Ej, kis hülye fasiszták!”

A továbbító börtön ilyen jelmondatokkal vár bennünket, ha nem is szegezi ki őket a falra: „Igazságot itt ne keress!”, „Mindent oda kell adnod, amid csak van!”. Mindent oda kell adnod! – ezt verklizik a füledbe a felügyelők, a fogolykísérők, a tolvajok. Még magadhoz sem tértél az ítélet után, súlyosan nehezednek tudatodra azok az „évek”, s csak az jár az eszedben, hogy fogod ezt túlélni, – ugyanakkor körülötted mindenkinek csak azon jár az esze, hogy foszthatna ki. Mintha az egész világ összeesküdött volna, hogy még jobban meggyötörje az amúgyis

megnyomorított és kitaszított politikai foglyot „Mindent le kell adnod…” – ingatja a fejét lemondóan a Gorkij-továbbító felügyelője, s Ansz Bernstein megkönnyebbülten adja át neki tiszti köpenyét – nem ingyen ám! Két hagymáért! Miért panaszkodjunk a tolvajokra, mikor a Krasznaja Presznyában minden felügyelőn krómbőr csizmát láthatunk, holott ilyet soha sem utaltak ki nekik? Azt mind a cellában *csaklizták* a vagányok, s *átpasszolták* a felügyelőknek. Mit panaszkodjunk a tolvajokra, ha a KVCs[347] *nevelője* maga is tolvaj, de azért ő ír *jellemzést* a politikaiakról (a kemi továbbító pontnál)? S várhatjuk-e, hogy a rosztovi gyűjtőben kordában tartsák a tolvajokat, mikor éppen az a tolvajok ősi fészke?

Mesélik, hogy 1942-ben a Gorkij-továbbítóban a fogoly tisztek (Gavrilov, Scsevetyin hadmérnök és mások) mégiscsak fellázadtak, elverték a tolvajokat és kényszerítették őket, hogy behúzzák a farkukat. Az ilyesmit azonban mindig úgy hallgatja az ember, mint valami legendát: csak egy cellában húzták be a farkukat? S vajon meddig? Hát a kéksapkások talán félrenéztek addig, míg a társadalmilag *idegenek* elkalapálták a *közelieket*? Ha azonban azt meséli valaki, hogy 1940-ben a kotlaszi továbbítóban a vagányok kiragadták a pénzt a kantin előtt sorban álló politikaiak kezéből, s mikor ezek verni kezdték őket s abba se akarták hagyni, gépfegyveres őrség jött be az övezetbe a tolvajok védelmére – ebben már nincs okunk kételkedni, ez nagyon is hihető.

Szegény, balgatag hozzátartozóink! Strapálják magukat odahaza, adósságokat csinálnak (mert ilyesmire sohasem volt pénz otthon), csakhogy mindenféle holmit, élelmet küldhessenek – valóban az özvegy utolsó garasán; de mérgezett ajándék ez, mert éhes, de szabad emberből nyugtalanná és gyávává tesz, megfoszt kezdődő tisztánlátásodtól, már szépen kristályosodó eltökéltségedtől, pedig elsősorban ezekre volna szükséged most, hogy a poklokra készülsz alászállni. Milyen bölcs az a példabeszéd a tevéről és a tű fokáról! A szabad lelkek mennyországától tartanak vissza téged azok a holmik. A többiek is, akiknek a társaságában idehozott a rabomobil, tele voltak csomagokkal. „Éhenkórászok kacatja!” – vicsorogtak felénk már ott a tolvajok, de csak ketten voltak, mi pedig ötvenen, egyelőre hát békében hagytak. Most pedig már a második napot töltjük itt, a Presznya „pályaudvarán” behúzott lábakkal, összezsúfolva ülünk a sáros padlón, s egyikünk sem azt nézi, ami körülötte történik, mindenki csak arra gondol, hogy helyezze el bőröndjeit a megőrzőben. S bár a szabályzat szerint ehhez jogunk van, a személyzet csak azért járul

hozzá, mert ez mégis csak moszkvai börtön, s még mi sem vetkőztünk ki egészen moszkvai formánkból.

Micsoda megkönnyebbülés! – leadtuk a holmit! (Vagyis nem ebben a gyűjtőben *válunk meg* tőle, hanem egy későbbiben.) Már csak azokat a szerencsétlen élelmiszeres batyukat lóbáljuk a kezünkben. Túlságosan sok „hód” talált itt összejönni egy helyen – kezdenek hát szétrakni bennünket, egyenletesen elosztva a cellákra. Engem azzal a Valentinnal együtt löknek be valamelyikbe, akivel egy napon kaptuk meg ítéletünket az OSzO-tól, s aki oly megindítóan fogadkozott, hogy új életet fog kezdeni a lágerban. A cella még nincs tele: az átjárók még üresek, és a priccsek alatt is bőven van hely. Hagyományos beosztás szerint az emeleti priccsen hevernek a tolvajok, az idősebbje az ablaknál, a fiatalabbja távolabb. Az alsó priccseken a semleges lények szürke tömege. Senki – sem támad meg bennünket. Különösebb körültekintés és fontolgatás nélkül, mint afféle tapasztalatlanok, bemászunk a priccsek alá a cementpadlón – egész jó kis helyünk lesz! A priccsek alacsonyak, nagy darab ember csak a padlóra hasalva képes alájuk csúszni.

Helyben vagyunk. Itt most szép csendesen fogunk feküdni és halkan beszélgetni. De nem! Az alacsony félhomály egyszerre megtelik surrogó neszekkel s mint valami óriáspatkányok, mindenfelől másznak ránk négykézláb a *fiatalkorúak*, némelyik szinte kisfiú, még tizenkét esztendős is van köztük, az ilyenek már helyet kapnak a büntetőkönyvben, már *átestek* a felvételi vizsgán, s most itt folytatják tanulmányaikat a tolvajoknál. Ránk uszították őket! Egy hang nélkül másznak ránk mindenfelől, s egy tucatravaló kézzel tépik, húzzák ki kezünkből s alólunk minden javainkat. Mindezt teljes csendben, csupán ocsmány orrszívással kísérve. Kelepcében vagyunk, nem tudunk felállni, de még mozdulni sem. Egy perc sem telt bele, máris elszedték tőlünk azt a zacskót, amelyben szalonnánk, cukrunk, kenyerünk volt – s már ott sem voltak. Mi meg csak fekszünk ott bambán. Harc nélkül váltunk meg elemózsiánktól, s most már fekve is maradhatnánk. Hanem ez ezek után teljesen lehetetlen. Lábunkkal komikusan kapálódzva, hátsófelünket felcsúcsosítva kimászunk a priccs alól.

Gyáva vagyok? Úgy tudtam, hogy nem. Nyomultam már előre bombazáporban a nyílt mezőn. Ráhajtottam egyszer egy dűlőútra, mely minden valószínűség szerint el volt aknásítva tankok ellen. Megőriztem hidegvéremet s kihoztam egy üteget az ellenség gyűrűjéből, de még vissza

is tértem egy sérült gépért. Miért nem ragadom meg hát most valamelyik emberpatkányt s verem oda rőtsás pofáját a mocskos aszfalthoz? Hogy kiskorú? – Akkor neki az öregebbeknek! Nem… A fronton valami személyünkön túli öntudat (lehet, hogy teljességgel hamis öntudat) erősít bennünket: hadseregünk egységének tudata? Helyzetünkből, kötelességünk teljesítéséből fakadó erő? Itt azonban hiányzik ez a szilárd alap, hiányoznak a szabályok: a megoldáshoz csak tapogatódzva juthatunk el.

Kétlábra állva főnökük, a *pachan* felé fordulok. Az eltulajdonított élelem ott hever előtte hiánytalanul az emeleti priccsen, közvetlenül az ablaknál, a fiók-patkányok egy morzsácskát sem dugtak a saját szájukba, tudják a fegyelmet. A természet undorral s mostohán munkálta meg a *pachan* fejének elülső oldalát, melyet általában arcnak szoktak nevezni a kétlábúaknál, de lehet, hogy csak a ragadozó életmód tette ilyenné: görbén leleffenő pofazacskók, alacsony homlokán barlangkori forradás, de elülső fogain korunkra emlékeztető fémkoronák. Rám függeszti apró szemeit, melyek éppen csak akkorák, hogy mindig felismerje a megszokott tárgyakat, de soha rá ne csodálkozzék a világ szépségeire, úgy néz, mint a vaddisznó a szarvast, jól tudva, hogy bármikor le tud verni a lábamról.

Vár. Hát én? Talán előrelendülök, hogy hacsak egyszer is, belevágjak öklömmel ocsmány pofájába, hogy aztán aláhulljak a mélybe? Sajnos, nem.

Aljas vagyok? Eddig úgy tudtam, hogy nem. De most kiraboltan, megalázva rühelleném, hogy megint feltöröljem nadrágommal a padlót s visszamásszak a priccs alá. Azt mondom hát a pachannak, jogos felháborodással, hogy ha már elvette az ennivalónkat, legalább helyet adhatna nekünk a priccseken. (Mondhatja-e valaki, hogy nem a legtermészetesebb kívánság volt ez egy városlakótól, egy tiszttől?)

Hát aztán? A pachan beleegyezik; ezzel ugyanis magam mondok. le a szalonnáról, elismerem az ő felsőbbségét, s egyben kimutatom, hogy felfogásom egyezik az övével – ő is elűzte volna a nála gyengébbet. Parancsot ad két szürke semleges lénynek, hogy adják át a helyüket az ablak melletti alsó priccseken. Azok engedelmeskednek, mi pedig elfoglaljuk a legjobb helyeket. Egy ideig még veszteségünkön morfondírozunk (az én csizmanadrágomra nem áhítoznak a tolvajok, nem az ő ízlésük, de Valentin gyapjúnadrágját már morzsolgatja az egyik, megtetszett neki). Csak este jut fülünkbe szomszédjaink szemrehányó suttogása: hogy kérhettünk védelmet a tolvajoktól s űzhettünk két *magunkfajtát* a priccsek alá? S csak akkor szúr belém aljasságom tudata s

önti el a szégyen pírja arcomat (pirulni fogok még évek múlva ha, valahányszor eszembe jut). Mert hisz azok a szürke foglyok ott az alsó priccseken nem mások, mint az én testvéreim, az 58:1b-sek, a hadifoglyok. Csak nemrég esküdtem meg, hogy magamévá teszem a sorsukat, s máris a priccs alá kergetem őket? Igaz, hogy nem álltak ki értünk a tolvajok ellen, de miért verekedjenek a mi szalonnánkért, ha magunk nem verekszünk érte? Éppen elég könyörtelen harcban volt részük a hadifogságban ahhoz, hogy elveszítsék hitüket a tisztességben. Mindamellett ők semmi rosszat sem követtek el ellenem, én azonban igen, ellenük.

Így ver oldalba, töröl képen bennünket az élet, hogy évek múltán valamikor emberré váljunk… Hogy emberré válunk…

*

De kell ez a továbbító, szüksége van rá még az újoncnak is, bármennyire kifosztja, megkopasztja is őt. Fokozatosan készíti elő a foglyot a lágerra, azt az átmenetet biztosítja, amely nélkül az emberi szív képtelen volna elviselni az egyszerre rázúduló csapást, amely nélkül az emberi értelem teljesen elveszítené tájékozódását a reászakadó sötétben. Kell ez a szoktatás!

Aztán azzal az illúzióval is megajándékozza őt a továbbító, hogy kapcsolatba léphet az otthonnal. Innen írja első törvényes levelét, azt, hogy nem lőtték agyon, azt, hogy ilyen és ilyen transzportba tették – mindig ilyen szokatlan szavakat hall először az otthon attól, akin végigszántott a vizsgálat gőzekéje. Odahaza még úgy gondolnak rá, amilyennek azelőtt ismerték, valójában azonban soha többé nem lesz már a régi – ez csap ki váratlan villanásként valamelyik girbe-gurba sorból. Azért girbe-gurba, mert ha megengedik is a levélírást a továbbítóban, ha ki van is akasztva a postaláda az udvaron, papírt, ceruzát nem lehet kapni, ceruzahegyezőről nem is beszélve. De mindig akad valami kisimítható papírdarab, amibe dohány vagy cukor volt csomagolva, s ceruza is csak akad valakinél a cellában, – így íródnak sorról sorra azok a kibetűzhetetlen ákombákomok, melyek békét vagy nyugtalanságot vannak hivatva árasztani a családra.

Egy ilyen levélre néha eszét veszti valamelyik nő, s hanyatt-homlok útra kel, hogy még a továbbítóban érje a szeretett férfit; pedig úgysem engedik meg, hogy találkozzék vele; legfeljebb csomagokkal terhelheti meg. Láttam egy ilyen nőt, aki, úgy vélem, modellje lehetne valamennyi fogolyfeleség emlékszobrának, s még a helyet is kijelölte, ahol azt a szobrot fel lehetne állítani.

A kujbisevi továbbítóban történt 1950-ben. A láger lapályon terült el (ennek ellenére oda lehetett látni a Zsiguli-kapura a Volgán); keletről egy gyepes domb határolta, mely föléje magasodva hosszan vonult mellette, a láger kerítésén kívül, de magasabban, mint a kerítés, – hogy kívülről hogyan lehetett felmenni rá; azt mi onnan alulról nem láthattuk. Ember nem is igen mutatkozott rajta, néhanapján legelő kecskéket, futkosó gyerekeket láttunk ott. Egy felhős nyári napon azonban egyszerre csak egy városi nő tűnt fel a meredélyen. Kezét ernyőként a szeme fölé tartva, s lassan, alig észrevehetően közeledve fürkészte a magasból a lágert. A különböző udvarokon éppen három népes cella végezte napi sétáját, s ő abból a mélyben nyüzsgő háromszáz szürke, személytelen hangyából akarta kiválasztani a magáét! Talán abban reménykedett, hogy megsúgja a szíve? Nyilván nem kapott engedélyt a találkozásra, felkapaszkodott hát arra a dombra. Az udvarokban lévők mind észrevették és nézték. Ott lent a katlanban nem volt szél, de fönt a domb tetején a szokottnál erősebben fújt. Felkapta, lobogtatta hosszú ruháját s haját, mintha csak a benne remegő szerelmet és aggodalmat akarta volna kifejezésre juttatni.

Azt hiszem, egy ilyen női szobor ugyanazon a helyen, a láger fölötti magaslaton, arccal a Zsiguli-kapu felé, ahogy modellje is állt, meg tudna éreztetni unokáinkkal valamit abból; amit átéltünk.[348]

Aztán ad még valami mást is a továbbító a fogolynak: áttekintést, széles látókört. Mint mondani szokás: szegények vagyunk, de jól élünk. Abban az örökös jövés-menésben, melyben tízesével, százasával tűnnek fel új arcok, abban a cenzúrázatlan történetben s párbeszédben (a lágerban már nem fognak így beszélni, ott sohasem tudhatja az ember, mikor lép rá az operatív szervek csápjaira) – felfrissül a lelked, megtelik szellővel és fénnyel, s egyre világosabban tudatosodik benned minden, ami veled, népeddel s a világgal történik. Egy csodabogár, akivel a cellában találkozol, olyasmit közölhet veled, amiről sohasem olvastál volna.

A mi cellánkba is beeresztettek egyszer egy ilyen csodalényt: magas termetű, fiatal tiszt, római arcél, nyíratlan világosszőke, hullámos haj, angol egyenruha – mintha egyenest Normandia partjairól érkezett volna hozzánk az inváziós hadsereg egyik tisztje. Büszke testtartással lép be, szinte elvárja, hogy mindenki felállva fogadja. Mint kiderült, egyszerűen csak azt nem tudta elképzelni, hogy barátok közé került; mert már két éve raboskodott, de még egy cellát sem látott belülről, ide a továbbítóba is titkon hozták a sztolipin elkülönített fülkéjében, – itt azonban váratlanul, tévedésből-e,

szántszándékkal-e, beeresztették a közös ólba. Végigmegy a cellán, meglát egy német egyenruhás Wehrmacht-tisztet, mindjárt beleköt német nyelven, s máris folyik az ádáz vita; nyilván fegyvert is rántanának, csak volna náluk. Öt éve már, hogy befejeződött a háború, s minthogy nekünk azt papolták, hogy a nyugatiak csak színleg hadakoznak egymással, ugyancsak meglepődünk, látván kölcsönös dühüket. Ez a német már évek óta itt fekszik. köztünk, de mi, ruszkik nem akaszkodtunk össze vele; nagyokat szoktunk nevetni együtt.

Senki se hitte, volna el Erik Arvid Andersen históriáját, ha nem támogatta volna hitelét nyírógépet nem látott frizurája – kész csoda a GULag birodalomban – idegenes megjelenése s három európai nyelv: az angol, a német és a svéd tökéletes bírása. Saját bevallása szerint egy svéd milliomos, sőt milliárdos fia volt (no, talán kicsit lódított), anyai ágon pedig Robertson angol tábornoknak, a németországi angol megszállási övezet főparancsnokának volt az unokaöccse. Mint svéd alattvaló a háború alatt önkéntesként szolgált az angol hadseregben, részt vett a normandiai partraszállásban, a háború befejeztével pedig a svéd tisztikar állományába tért vissza. A társadalmi kérdések azonban változatlanul érdekelték, s a szocializmus iránti vágyakozás erősebb volt benne, mint atyja vagyonának a vonzása. Mély szimpátiával s érdeklődéssel követte a szovjet szocializmus fejleményeit; rendszerünk virágzásáról személyesen is volt alkalma meggyőződni, amikor egy svéd katonai delegáció tagjaként Moszkvába érkezett, s ott banketteket rendeztek nekik, kivitték őket a környékbeli villákba, ahol minden nehézség nélkül érintkezhettek egyszerű szovjet polgárokkal – csinos színésznőcskékkel, akik munkájuktól ráértek arra, hogy a vendégekkel töltsék az idejüket, akár édes kettesben is. Miután végérvényesen meggyőződött rendszerünk felsőbbrendűségéről, nyugati hazájába visszatérve Erik tollat ragadott, és egymásután írta cikkeit a szovjet szocializmus védelmére és dicsőítésére. Azonban éppen ezzel gyűjtött parazsát a maga fejére, ez lett a veszte. Éppen akkortájt, 1947-48-ban kezdtek felkutatni a föld alól is olyan haladó nyugati fiatalembereket, akik készek nyilvánosan elítélni Nyugatot (bizony, úgy látszott, hogy ha csak húszat sikerül is összeszedni belőlük, Nyugat meglazul eresztékeiben és összeomlik). Cikkei alapján Eriket is méltónak találták erre a szerepré. Akkoriban Nyugat-Berlinben szolgált, a felesége Svédországban maradt, s Erik megbocsátható férfigyengeségből egy Kelet-Berlinben lakó egyedülálló német hölgyet kezdett látogatni. Nála is tartóztatták le (talán

ilyesmire céloz az a mondóka is, hogy „elaludt a kupiban, fölébredt a dutyiban”? Már régóta folyhattak az ehhez hasonló üzelmek, bizonyára; nem ő volt az első). Moszkvába vitték. Itt Gromiko, aki valamikor Stockholmban az apjánál ebédelt s ismerte a fiút, a vendégszeretet viszonzásaként azt a javaslatot terjesztette elébe, hogy nyilvánosan ítélje el a kapitalizmust s benne saját atyját is. Ennek fejében teljes kapitalista ellátást ígért neki élte fogytáig – nálunk. Erik azonban, bár semmit se vesztett volna a cserén, Gromiko legnagyobb csodálkozására dühbe jött és sértésekkel halmozta el. Mivel nem hitték, hogy komolyan gondolja, egy Moszkva-környéki villába zárták, ahol úgy tartották, mint a mesebeli herceget. (Néha szörnyű represszáliákat alkalmaztak vele szemben: nem fogadták el megrendelését a másnapi menüre vonatkozólag s a kívánt csirke helyett csak karajt hoztak.) Ellátták Marx-Engels-Lenin-Sztálin műveivel és egy évig vártak, hogy majd talán csak átnevelődik. De akármilyen hihetetlen, ez sem járt, eredménnyel. Akkor egy volt altábornagyot ültettek be hozzá, aki már két esztendőt leszolgált Norilszkban. Nyilván arra számítottak, hogy az altábornagy a láger borzalmainak ecsetelésével majd jobb belátásra téríti Eriket. De az rosszul teljesítette feladatát, vagy nem akarta teljesíteni. Úgy tízhónapos együttlétük során nem tanította meg egyébre Eriket, mint tört oroszságra; ezenkívül csak azt az ellenszenvet táplálta benne, melyet a kéksapkások iránt érzett. 1959 nyarán Eriket még egyszer Visinszkij elé idézték, de ő ezúttal is tagadó választ adott (élő cáfolatául annak a tannak, hogy létünk meghatározza tudatunkat!) Akkor maga Abakumov olvasta fel Eriknek a határozatot, mely szerint húsz évi elzárásra vari ítélve (?? vajon miért?). Már maguk is megbánták, hogy egy ilyen fejlődésképtelennel kezdtek, de csak nem ereszthették vissza Nyugatra? Ezért aztán különkupéba rakták, ahol a válaszfalon keresztül a moszkvai lány históriáit hallgathatta, reggelre kelve pedig megpillanthatta a rjazányi oroszság rothadó zsuppfedeleit.

Ez a két év nagyon megerősítette őt Nyugathoz való hűségében. Vakon imádta Nyugatot, nem akarta elismerni annak gyengéit, a nyugati hadseregeket győzhetetleneknek tartotta, a nyugati politikusokat félelem és gáncs nélküli lovagoknak. Nem hitt nekünk, mikor arról számoltunk be, hogy fogsága idején Sztálin blokád alá helyezte Berlint s vállalkozását teljes siker koronázta. Erik tejfehér nyaka és hamvas orcái lángra gyúltak a haragtól, ha gúnyt űztünk Churchillből és Rooseveltből. Még mindig szentül hitte, hogy Nyugat nem fogja tűrni az ő fogvatartását; hogy majd

azoktól, akik itt a kujbisevi továbbítóban látták, megtudja a tájékoztató szolgálat, hogy nem fulladt a Spree folyóba, hanem az Unióban raboskodik; akkor aztán kiváltják vagy kicserélik. (Ez a hite *saját* sorsának kivételezettségében, szemben a többi letartóztatottal, hasonlóvá teszi őt a mi derék ortodox kommunistáinkhoz). Heves szócsatáink ellenére meghívott engem (s barátomat, hogy alkalomadtán keressük fel Stockholmban („minket mindenki ismer – mondta fáradt mosollyal – mondhatnám, apám tartja el a svéd királyt”). Egyelőre azonban a multimilliomos fiának nem volt mivel törülköznie, adtam hát neki egy elnyűtt törülközőt, amit nélkülözni tudtam: Hamarosan berakták őt egy transzportba.[349]

Dobálják, egyre dobálják az embereket – beszállítják, kiszállítják őket egyesével, csoportosan; sokszor egész szerelvényre valót irányítanak el valahova. Első pillantásra borzasztóan céltudatosnak s megszervezettnek tűnik ez a nyüzsgés; nem is hinné az ember, mennyi hebehurgyaság rejlik mögötte.

1949-ben Spec. lágerokat szerveznek Szibériában, Tajsetban, Ozerlagban, s Valakinek magas rendelkezésére máris tömegesen hajtják oda a nőket a szverdlovszki továbbítón keresztül, az európai Észak és a Volgavidék Jágeraiból. De már a következő évben, 1950-ben az a Valaki úgy látja jónak, hogy a nőket ne Ozerlagba vonják össze, hanem Dubrovlagba, Tyemnyikovba, a Mordvin Köztársaságba. Ezért aztán ugyanazok a nők mégegyszer átvonulnak a szverdlovszki továbbítón, ezúttal nyugati irányban, kiélvezve a GULag társasutazások minden kellemetlenségeit. Ötvenegyben aztán újabb spec. Lágereket nyitnak meg Kemerovo-területen (Kamislág) – hol van hát az a női munkaerő? Itt van rá a legnagyobb szükség! S a szerencsétlen nőket most a kemerovoi lágerokba hurcolják, ugyancsak azon az istenverte szverdlovszki továbbítón keresztül. Közben üt a szabadulás órája, de nem mindenkinek! S azokat a nőket, akik a Hruscsov-kori általános enyhülés közepette is folytatják börtönéveik morzsolgatását, újra elzakatoltatják Szibériából – a szverdlovszki továbbítón keresztül – a mordvinokhoz, hadd legyenek valamennyien egy kupacban.

No, de annyi baj legyen: nálunk belterjes gazdálkodás folyik; azok a Szigetek mind a mieink, s mi oroszok oda se nézünk a távolságoknak.

Megeshetett az ilyesmi egyénekkel is, már akinek pechje volt. Sendrik, erős, vidám, nyílttekintetű fickó, ahogy mondani szokás: becsülettel gürizett egy kujbisevi lágerban és nem sejtett semmi rosszat. Egy szép napon aztán

beütött a balhé: sürgős rendelkezés érkezett a lágerba, magától a belügyminisztertől (honnan tudhatott a belügyminiszter Sendrik létezéséről?) – hogy ezt a Sendriket haladéktalanul el kell juttatni Moszkvába a Tizennyolcas Börtönbe. Nyakon csípték, a kujbisevi továbbítóba cipelték, onnan pedig megállás nélkül Moszkvába, de nem ám a 18-as börtönbe, hanem többi útitársával egyetemben abba a híres-nevezetes Krasznaja Presznyába. (Maga Sendrik persze azt sem tudta, mi fán terem a 18-as börtön, azt nem kötötték az ő orrára.) De a baj sose jár egyedül: két nap sem telt bele, s újra berántották egy transzportba, s ezúttal a Pecsorához utaztatták. A természet egyre fukarabb, egyre zordabb képet mutatott az ablakon keresztül. A gyerek elszontyolodott: a miniszter személyes rendelete, aztán hogy ilyen sebbel-lobbal viszik északra, emögött csak az lehet; hogy a miniszternek szörnyű *terhelő adatai* vannak ellene. Egyéb úti viszontagságok tetejébe három napra való kenyerét is ellopták, nagyon rozoga állapotban érkezett a Pecsorához. A Pecsora barátságtalanul fogadta: azon éhesen s elcsigázottan kihajtották munkára a nedves hóba. De még az ingét sem ért rá megszárítani, a szalmazsákját sem tömte meg fenyőgallyal hét napra rá megint fülön fogták, leadattak vele minden kincstári holmit s vitték tovább: Vorkutába. Minden jel szerint a miniszter feltette magában, hogy megnyuvasztja Sendriket, igaz, hogy nemcsak őt, hanem az egész szállítmányt. Vorkutában egy hónapig békében hagyták. Kijárt a közmunkára; a sok hercehurcát még nem heverte ki egészen, de már kezdett beletörődni sorsába, mely sarkutazót csinált belőle. Egy napon azonban váratlanul kihívták ám a bányából s lóhalálban vitték vissza a lágerba. Megint leadatták vele a felszerelést, egy óra múlva már útban is volt dél felé. Ennek az egésznek már igencsak személyes bosszú íze volt! Moszkvába vitték, egyenesen a 18-as börtönbe. Itt egy hónapot töltött az egyik cellában, míg végre hivatta egy alezredes: „Hát maga, hol császkált eddig? – kérdezte tőle. – Maga gépészmérnök, nem?” Sendrik igent intett. Ekkor aztán elvitték… a Paradicsom-szigetekre (bizony, ilyenek is vannak a Szigetvilágban!).

Az embereknek s embersorsoknak ez a tűzijátéka, az a sok história nagyon megszépíti az életet a továbbítóban. A sok lágert megjárt öregek intik az embert: Ne izegj-mozogj annyit, feküdj inkább! Itt garanciás kosztot adnak, [350] de a hátad sem fájdul meg. S ha nem nagy a zsúfoltság, alhatunk is kedvünkre. Nyújtózz, heverj balándától balándáig! Jóllakatlan, de nem kialvatlan. Csak aki már kóstolta a lágeri *közmunkát*, az tudja, hogy

a továbbító egész utazásunk fénypontja, valóságos üdülő. S a nappali alvásnak az a haszna is megvan, hogy gyorsabban telik a büntetés. Csak a napot kell agyonütni, az éjszakákat észre sem vesszük.

Igaz, hogy a továbbító pontok nemzetgazdái, azzal a megfontolással, hogy munka teszi az embert, s munka javítja meg a bűnöst, no meg néha azért is, mert van nekik valami mellékvállalatuk, vagy szerződésük egy másik vállalattal, hogy balkézről megszilárdítsák pénzügyeiket – robotra hajtják a továbbító pont parlagon heverő munkaerejét.

Abban a bizonyos kotlaszi továbbítóban a háború előtt az ilyen munka cseppet sem volt könnyebb a lágeri munkánál. Egy téli napon hat-hét legyengült foglyot befogtak egy traktoros (!) szánba, s húzatták velük TIZENKÉT kilométeren át a Dvina mentén fel egészen a Vicsegda torkolatáig. Megsüllyedtek a hóban, elestek, a szán is elakadt. Gyilkosabb munkát talán ki sem lehetett volna találni! Pedig ez még nem is munka volt, csak a bemelegítő! A Vicsegda torkolatához érve TÍZ köbméter fát rakattak fel velük, aztán ugyanaz az együttes, ugyanazok az igások hazavontatták a szánt a továbbítóba. (Rjepin már nem él, a mai művészeket pedig nem vonzza ez a téma: a természet szolgai utánzása volna.) Hiszen ha ez így megy, lágerra sem lesz szükség, kikészülnek, mielőtt odakerülnének. (Kolupájev volt a brigádvezetőjük, a lovacskák pedig: Dmitrejev elektromérnök, Beljájev hadbiztos-alezredes, Vaszilij Vlaszov, akit más ismerünk; a többit ma már lehetetlen azonosítani.)

Az arzamaszi továbbító a háború alatt csak répalevéllel tudta etetni a foglyokat, munkát azonban folytatólagosan tudott nekik biztosítani. Volt ott szabóműhely, csizmadiaműhely, ványoló üzem (forró savas oldatban forgatták a félkész gyapjú-készítményeket).

Mi önként jártunk ki munkára 1945 nyarán a Krasznaja Presznya fülledt, áporodott celláiból, csak azért. hogy egész nap levegőzhessünk, hogy zavartalanul, kényelmesen elüldögélhessünk a csendes deszka-budiban (lám, ilyen serkentő eszközök is vannak; ezeket nem szokták kihasználni eléggé!), mely átfűlt a forró augusztusi napon Potsdam és Hirosima napjai voltak azok), egy betévedt méh zümmögését hallgatva, – na meg azért a tíz deka kenyérért, amivel esténként kiegészítették a fejadagot. A Moszkva folyó kikötőjébe szoktak vinni bennünket, fatörzseket kellett kiraknunk. Az egyik rakásról legurítottunk egy-egy gömbfát, elcipeltük és feldobtuk a másik rakásra. Ezzel sokkal több energiát pazaroltunk el, mint amennyit a pótadagbot nyertünk. Ennek ellenére szívesen jártunk oda.

Sokszor kell pirulnom, ha visszagondolok fiatal éveimre (és bizony ott töltöttem én fiatal éveimet!). De keserű leckéből tanul az ember. Úgy látszik, azokról a tiszti váll-lapokról, melyek mindössze két évig rezegtek-hivalkodták a vállaimon, mérgező aranypor rakódott le a bordáim között tátongó ürességbe. Abban a folyami kikötőben; mely ugyancsak egy kisebbfajta láger volt, drótkerítéssel, őrtornyokkal, mi csak ideiglenes „vendégmunkások” voltunk, s egy szóval sem mondta nekünk senki, hogy esetleg ott fogjuk leszolgálni egész börtönidőnket. De mikor első ízben felsorakoztattak bennünket, s a munkavezető a sor előtt ellépve kiszemelte az ideiglenes brigádvezetőket, vacak szívem heves ugrándozásba fogott a gyapjúgimnasztyorka alatt: engem jelölj ki, engem, engem!

Nem jelöltek ki. De mi a fenének akartam? Csak hibákat követtem volna el, melyek miatt ma is szégyenkezhetnék.

Bizony, nehéz kategórikusan elutasítani a hatalmat!… Érteni kell azt is…

*

Volt egy idő, amikor a Krasznaja Presznya úgyszólván a GULag fővárosává lépett elő: azt sem lehetett elkerülni, akárcsak Moszkvát, akárhová utazzék is valaki. Ahogy a Taskentből Szocsiba, a Csernyilovból Minszkbe igyekvő utas Moszkván keresztül közelítheti meg útja célját a legésszerűbben, a foglyokat is a Presznyán utaztatták át, bárhonnan jöttek és bárhová mentek is. Én is abban az időben voltam a Presznya vendége, amikor ilyen kóros túltelítettségben szenvedett. Egy szárnnyal ki is bővítették. Csak azok a közvetlen vonatok, melyek a kémelhárítók elítéltjeit szállították marhavagonokban, kerülték ki Moszkvát s húztak el a körjáraton közvetlenül a Presznya mellett, legfeljebb egy üdvözlő füttyentést küldve feléje.

De az utasnak, aki Moszkvában csak másik vonatra akar szállni, jegye van s tudja, hogy előbb vagy utóbb folytatódik az útja a kitűzött irányban. De azok, akik a háború végnapjaiban és a béke első heteiben a Presznyában tartózkodtak, bizony nem tudták, hogy merre visz a további útjuk, de még a magas vezetőség tagjai, a GULag fő-főhivatalnokai sem tudták. A börtönszabályzat akkor nem volt úgy kidolgozva, mint az ötvenes években, az ügyek borítékjain nem volt olvasható az útirány és a végállomás, legfeljebb ilyenfajta utasítások a szolgálatnak: „szigorúan őrizendő!” „csak közmunkára bocsátható”! Az ügy-dossziék szakadozott tábláit úgy-ahogy körülkötözve valami kirojtosodott madzaggal vagy papírspárgával a

konvoj-őrmesterek egy különálló faépületbe cipelték – ez volt a börtöniroda raktárhelyisége – felhányták a polcokra, lecsapták az asztalra vagy az asztal alá, székek alá, esetleg egyszerűen a padló közepére (így hevertek az ügyek hús-vér megfelelői is a cellákban). A dossziék kibomlottak, szétszóródtak, összekeveredtek. Szoba-szoba után telt meg ezekkel az összedobált *ügyekkel*. A börtöniroda titkárnői, „kintről" való túltáplált, lomha nőszemélyek, izzadtak a hőségtől tarka ruháikban, legyezgették magukat és flörtöltek a börtön és a konvoj tisztjeivel. Sem kedvük sem energiájuk nem volt ahhoz, hogy abban a lomtárban turkáljanak. Csakhogy a szerelvényeket indítani kellett: hetenként két három vörösvonatot is, azonkívül naponta emberek százaival megrakott teherautókat a közeli lágerokba. S minden egyes fogolyhoz mellékelni kellett ügye paksamétáját. De ki igazodik el abban az őserdőben? Ki szortírozza az ügyeket, ki állítja össze a szállítmányokat?

Ez néhány kisegítő szolgálatos teendője volt, azoké a *szukáké* vagy *félvéreké*, [351] a továbbító pont *bennfenteseié*. Szabadon jártak-keltek ők a folyosókon, bejáratosak voltak az irodába. Tőlük függött, milyen szállítmányba rakják ügyed paksamétáját: ROSSZBA-e, vagy – nem sajnálva a fáradságot, a hajladozást – JÓBA. (Hogy vannak gyilkos lágerok, abban nem tévedtek az újoncok, de hogy ún. jó lágerok is lennének, ez merő fantázia. Egy láger sohasem lehet jó, legfeljebb ilyen vagy olyan esélyek adódhatnak benne, ezeket azonban csak ott helyben próbálhatja kihasználni az ember). Az, hogy a fogoly sorsa egy másik fogoly kezében volt, akivel *szót kellett értenie* (pl. a fürdős közvetítésével), akit esetleg *meg kellett kennie* (pl. a raktáros közvetítésével) – rosszabb volt, mintha csak a vakszerencse döntötte volna el a sorsát. Hogy elszalaszthat egy soha, vissza nem térő alkalmat s egy bőrmellény árán Nalcsikba utazhat Norilszk helyett, egy kiló szalonna árán Szerebrjannij Bor-ba Tajset helyett (persze azt is kockáztatja, hogy hiába válik meg bőrmellényétől, szalonnájától) – csak megmérgezi s feleslegesen nyugtalanítja a fogoly amúgy is zilált lelkét. Nincs kizárva, hogy egyiknek-másiknak sikerül, hogy ez vagy az el tudja rendezni ily módon a dolgát, mégis azok a legszerencsésebbek, akiknek nincs mit adniuk, akik meg tudják kímélni magukat az ilyen izgalmaktól.

Csak aki bele tud törődni abba, hogy ne is próbálja, ne is szándékolja maga befolyásolni élte további alakulását, mert úgysem döntheti el, mi lesz jobb és mi lesz rosszabb, ellenben olyan lépést könnyen tehet, amelyért

később vádolni fogja magát: csak az biztosíthat magának lelki nyugalmat, sőt fölényességet.

Hevertek hát egymás hátán a foglyok a börtöncellákban, a foglyok sorsát hordozó papírok pedig ugyanúgy; bontatlan kazlakban, a börtöniroda raktáraiban. A szolgálatosok pedig ebből a zugból szedték az irattömböket, amelyikhez könnyebben hozzáfértek. Így aztán némelyik fogoly két-három hónapig is eldöglődött abban az átkozott Presznyában, mások pedig egy meteor sebességével suhantak keresztül rajta. Ennek a zsúfoltságnak, kapkodásnak és összevisszaságnak következtében az is megesett néha a Presznyában (de egyéb továbbítókban is), hogy *elcserélődtek a büntetések*. Az ötvennyolcasok nem forogtak ebben a veszedelemben: az ő büntetéseik, Gorkij szavával élve, Büntetések voltak, nagy kezdőbetűvel, hosszú távra voltak betervezve, s merő illúzió volt, hogy telnek, valójában sohasem értek véget. Ellenben valami főtolvaj vagy gyilkos számára igenis kifizetődő volt, hogy cseréljen egy bárgyú kisbűnössel. Az ilyen palit vagy maguk környékezték meg, vagy egy cinkosuk útján érdeklődtek tőle eleinte részvéttel *ügye* iránt. Az áldozat pedig, nem tudva, hogy egy kisbüntetésűnek semmit sem szabad elárulni magáról a továbbítóban, együgyűségében mindent kitálalt, hogy őt, mondjuk, Vaszilij Parfenics Jevraskinnak hívják, 1913-ban született, Szemidubjéban lakik, mely egyben a szülőfaluja is; aztán, hogy egy évet kapott a 109. tc. alapján, hanyagságért. Mármost megeshet, hogy ez a Jevraskin éppen alszik, vagy nem alszik, de akkora zaj van a cellában, az *etetőnél* (az ajtónál) pedig akkora a tülekedés, hogy nem tud odafurakodni, s így nem is hallja, milyen neveket darálnak odakint a folyosón az indítandó transzport listájáról. Némelyik nevet ugyan még külön is bekiáltják később a cellaajtón, de Jevraskinét nem, mert alighogy kimondták ott a folyosón, máris szolgálatkészen (tudnak ám úgy is, ha kell!) odatolta a képét egy tolvaj, s gyorsan, bemondta: Vaszilij Parfonics, 1913-as, Szemidubje, 109-es, egy év" – máris futott a holmijáért. Az igazi Jevraskin pedig ásít egy nagyot, elnyúlik a priccsen s türelemmel várja, hogy holnap, egy hét múlva, egy hónap múlva szólítsak. Akkor zavarni bátorkodik a tömbfelelőst: miért nem teszik már szállítmányba? (Ugyanakkor valami Zvjaga nevezetűt naponta kurrentálnak az összes cellákban.) Mikor aztán még egy hónap, esetleg fél év múlva rászánják magukat, hogy az ÜGYEK felolvasásával átfésüljék az egész állományt, csak egy ügynek nem akad gazdája: Zvjaga, visszaeső, kétszeres gyilkos, boltrablás, tíz év – másfelől itt van ez az ijedt emberke,

aki Jevraskinnak mondja magát, a fényképből nem lehet kiokosodni – tehát ő az a Zvjaga, be kell dugni Ivgyellag fegyenctáborába, ha nem akarjuk elismerni, hogy a továbbító bakot lőtt. (Az ál-Jevraskin pedig, akit transzportba tettek, ma már Isten tudja, hol van; a jegyzékeket nem szokták megőrizni. Azt az egy évet nyilván mezőgazdasági munkában tölti le valahol, fegyveres őrizet nélkül, egy napot háromnak számítanak be – de lehet, hogy megszökött, s azóta már rég otthon van vagy még valószínűbb, hogy újra lebüntették s megint börtönben ül.) – Olyan csodabogarak is akadtak, akik ELADTAK rövid büntetésüket egy-két kiló szalonnáért, arra számítva, hogy úgyis kiderül a személyazonosságuk és elrendeződik az ügyük. Néha nem is tévedtek.[352]

Azokban az években, amikor az *ügyek* borítékjára nem volt rávezetve a rendeltetési hely, a továbbító pontok rabszolgavásár jelleget öltöttek. A *felvásárlók* a továbbító pont szívesen látott vendégei voltak, magát a kifejezést is egyre gyakrabban leheteti hallani a folyosókon és a cellákban, a gúny legkisebb árnyalata nélkül. Mint mindenütt az iparban; a GULag iparában is tűrhetetlennek tűnt ölbe tett kézzel várni, mit küldenek az anyagelosztótól; jobbnak látszott nógatókat, sürgetőket: meneszteni a centrumba. A szigetek őslakói közül sokan elhalnak, s bár ez egy rubelnyi károsodással sem jár, a létszám mégiscsak csökken; gondoskodni kell a pótlásról, nehogy a terv lássa kárát. Egy *felvásárlónak* rámenősnek, szemesnek kellett lennie, jói megnézni, mit vesz át, nehogy csak úgy átalányban kripliket és kimustrált gebéket tukmáljanak rá. Csak a rossz felvásárló válogatta össze anyagát kartotékok alapján, a lelkiismeretes kereskedő megkövetelte, hogy élő s meztelen valóságban hajtsák fel az *árut* megtekintésre. Ezt is így mondták, mosoly nélkül: *áru*. „No, milyen árut hajtottak fel” – kérdezte egy felvásárló a Butirka-pályaudvaron, megpillantva s ízről-ízre alaposan meggusztálva a tizenhétéves Ira Kalinát.

Az emberi természet, ha egyáltalán változik, alig változik gyorsabban, mint a Föld geológiai arculata. Ugyanaz a kíváncsiság, csettintgető szakértői műélvezet, amit huszonöt évszázaddal ezelőtt éreztek a rabszolga-felvásárlók a rabnők piacán, természetesen az Uszmany-börtön GULag-hivatalnokain is erőt vett 1947-ben; amikor mintegy húszan, valamennyien belügyis uniformisban, körülültek néhány lepedővel letakart asztalt (a lepedők hivatali tekintélyüket voltak hivatva óvni, másképp kínos lett volna), a női foglyok pedig, előbb a szomszédos boxban levetkőzve, pőrén, mezítláb sétáltak el előttük, parancsra tettek egy-egy fordulatot, meg-

megálltak, kérdésekre feleltek. „Kezeket le!” – figyelmeztették azokat, akik az antik szobrok védekező pózához folyamodtak (mert a tiszt urak komolyan vették, a dolgukat, hogy ágyast válasszanak maguknak és társaiknak.)

Azokra az ártatlan lelki örömökre, amelyeket az újdonsült fogoly a továbbítóban érez, ráveti sötét árnyát a jövendő lágerélet. Baljós jelek előzik meg ennek közeledtét.

Egyszer a Presznyában két éjszakára betettek hozzánk egy *spec. parancsos* foglyot. Éppen mellém került. Spec. paranccsal utazott, ami azt jelenti, hogy a Központ egy menetlevéllel látta el, mely lágerról-lágerra kísérte, s melybe az volt írva, hogy ő tervezőmérnök, s csak ebben a minőséfiben szabad igénybe venni a munkáját. Az ilyen spec. parancsos fogoly a sztolipinban is, a továbbítóban is együtt – van a többiekkel, de félelemre nincs oka: védi a menetlevél, nem hajtják ki fakitermelésre.

A lágerlakó arcának legjellegzetesebb kifejezése a kemény elszántság volt. Büntetése jó részét már kitöltötte. (Akkor még nem tudtam, hogy ez az arckifejezés a GULag szigetek lakójának nemzeti karakteréhez tartozik. Lágy és békülékeny arckifejezésű egyedek gyorsan elhalnak a szigeteken.) Első csetlés-botlásainkat azzal az elnéző mosollyal szemlélte, ahogy kéthetes kutyakölykökre szokás nézni.

Mi vár ránk a lágerban? Megsajnált s így tanított bennünket:

– Ahogy beteszitek a lábatokat a lágerba, mindenki csak becsapni, meglopni akar benneteket. Senkiben se bízzatok, csak önmagatokban. Jól nézzetek körül, mert lehet, hogy valaki éppen belétek akar harapni. Nyolc évvel ezelőtt én is éppen ilyen naiv voltam, mint ti; akkor érkeztünk Kargopolba, a lágerba. Kiraktak bennünket a tehervonatból, a konvoj sorakoztatott s elindított a láger felé. Tíz kilométeres út, mély, laza hóban. Egyszerre csak három szán hajtott felénk. Egy pirospozsgás bátyó, akit a konvoj nem küldött a fenébe, harsányan így szól hozzánk: „Rakjátok fel, fiúk, a holmit, elvisszük!” Eszünkbe jut, amit az irodalomból olvastunk: hogy a foglyok holmiját kocsin szokták bevinni. Gondoljuk, nem is lesz olyan borzasztó ez a láger, ha így törődnek velünk. Felraktuk hát a holmit a szánok elvágtattak. Kész! Soha többé nem láttuk a holmikat. Még az üres kofferokat sem.

– De hogy lehetséges az ilyesmi? Ott talán nincs törvény?

– Ne kérdezzetek hülyeségeket! Van törvény: a tajga törvénye. *Igazság* ellenben sohasem volt a GULagban és nem is lesz. Ez a kargopoli eset a

GULag szimbóluma. S azt is tanuljátok meg, hogy a lágerban senki semmit sem csinál ingyen, jószívűségből. Mindenért fizetni kell. Ha önzetlen javaslattal áll elő valaki, tudjátok meg, hogy fondorlat, provokáció van mögötte. S ami a legfontosabb: kerüljétek a *közmunkát!* Bújjatok ki alóla már az első napon! Aki az első napon a *közmunkához* kerül, annak vége, oda van örökre.

– A *közmunkától*?…

– Közmunkának hívják azt a munkát, amit az adott lágerban elsősorban s fő feladatként végeznek. A foglyok nyolcvan százaléka közmunkára van beosztva. Valamennyien el fognak pusztulni. Újakat hoznak majd helyettük, azokat is a közmunkása állítják be. Az minden energiáját felemészti az embernek. Állandó éhezés jár vele. Örökké vízben, latyakban. Cipőd, lábbelid nem lesz. Fejadagodból elcsípnek, mindenből kinulláznak. A legpocsékabb barakkokba raknak. Gyógykezelésben nem részesítenek. A lágerban csak azok ÉLNEK, akik NEM közmunkában dolgoznak. Azért hát minden áron azon legyetek, hogy ne kerüljetek közmunkára! Legyetek résen az első perctől kezdve!

Minden áron? Igazán, minden áron?…

A Krasznaja Presznyában jóváhagytam s megszívleltem a kérgesszívű spec. parancsos tanításait; nem volt azokban semmi túlzás. Csak azt felejtettem el megkérdezni tőle, hogy mi is legyen hát annak az árnak a mértéke? Hol az a határ, ameddig elmehet az ember?

3.
Rabszolgakaravánok

Kínszenvedés a sztolipinban utazni, kibírhatatlan a rabomobilban, a továbbító is kész tönkremenés – legjobb volna hát kikerülni valamennyit s egyenesen a lágerba röpülni egy *vörös szerelvénnyel*.

Mint mindig, ezúttal is egybeesnek az állam érdekei az egyénével. Az államnak is előnyösebb közvetlen szállítással lágerba juttatni az elítélteket, mint megterhelni a városokat összekötő fővonalakat, az autóparkot és a továbbítók személyzetét. A GULag régtől tudatában van ennek, ezért előszeretettel alkalmazza a „vöröskéket" (a vörös marhakocsikat); az uszálykaravánokat, ahol pedig sem vasút sem vízi út nem áll rendelkezésre – gyalogkaravánokat (lovak és tevék kizsákmányolását mégsem engedhetik meg a lágertöltelékeknek.)

A vörös szerelvények előnyel szembeötlőek olyankor, ha valahol túl gyors tempóban dolgoznak a törvényszékek, vagy hirtelen túltelítődik a továbbító: jó; ha ilyenkor együtt s egyszerre lehet elküldeni a felgyűlt fogolytömegeket. Így deportálták 1929-31-ben a parasztok millióit. Így telepítették ki Leningrádból Leningrádot. Így népesítették be Kolimát a harmincas években: hazánk fővárosa, Moszkva naponta öklendezett ki magából egy ilyen szerelvényt Szovjet Gavanyba, Vanyino kikötőjébe. Persze a tartományi székhelyek is valamennyien menesztettek ilyen vonatokat, ha nem is naponta. Így telepítették 1941-ben Kazahsztánba a Volgai Német Köztársaságot, majd egyéb nemzetiségeket is, szép sorjában: Ilyen szerelvényekkel szállították 1945-ben Oroszország „tékozló fiait" és leányait Németországból, Csehszlovákiából, Ausztriából s a Nyugat országaiból, már akik önként átjöttek a határon. Végül így gyűjtötték Spec. lágerokba 1949-ben az *ötvennyolcasokat* (a politikaiakat) is.

A sztolipinok az érvényes vasúti menetrend szerint közlekednek, a vörös szerelvények felsőbb parancsra, amit a GULag magas vezérkara írt alá. A sztolipin végállomása nem lehet az üres pusztaság; ahová küldik, ott mindig van állomás, városka, ha még oly vacak is, a KPZ (a fogda) mindig tető alatt van. A vörös szerelvény azonban kimehet a sivatagba is, ahol pedig megáll, ott rögtön új sziget, a Szigetvilág új tagja emelkedik ki körülötte a puszta vagy a tajga tengeréből.

Nem minden vörös vagont lehet megtölteni foglyokkal, azaz nem csak így, minden további nélkül: ez bizonyos előkészületeket igényel. De nem olyan előkészületeket, amilyenekre talán az olvasó gondol: hogy ki kell söpörni, ki kell takarítani a szén vagy a mész után, ami megelőzte az emberrakományt – erre bizony nem kerül mindig sor. Nincs szó továbbá olyan előkészületekről sem, hogy ha történetesen tél van, eltömjék a réseket és beállítsanak egy kályhát. (Alighogy elkészültek a Knyazs-Pogoszt és Ropcsa közötti szárnyvasúttal, mely addig nem volt bekapcsolva az ország vasúti hálózatába, azonnal megindították azon is a fogolyszállítást – kályha és priccs nélküli vagonokban. Télvíz idején a fagyos és behavazott padlón feküdtek a rabok, ráadásul meleg ételt sem kaptak, azzal az indokolással; hogy a vonat 24 óránál rövidebb idő alatt teszi meg az utat. Próbálja átélni az, akinek élénk a fantáziája, mit jelentett 18-20 órán keresztül egy ilyen vagonban feküdni!) Előkészületeken a következőket kell érteni: ellenőrizni a padló, a falak és a tető épségét és erejét, megbízható rácsozattal ellátni a parányi ablakokat, lyukat vágni a padlóba a lefolyó számára s azt a helyet különösen megerősíteni sűrű szegelésű bádoglemezzel. Továbbá egyenletesen elosztva, de elég sűrűn teraszokat kell hagyni a géppuskás őrök számára, ha pedig kevés az ilyen őr-állvány, fel kell szerelni még néhányat; hágcsókat kell felerősíteni a vagonokra a tetőre jutás megkönnyítésére; meg kell tervezni a fényszórók helyét s ezeknek garantált áramforrást biztosítani; hosszúszárú fakalapácsokat kell beszerezni; személykocsit kell kapcsolni a szerelvényhez a konvoj tisztjei számára, vagy ennek hiányában jól fűthető és jól felszerelt teherkocsikat a parancsnok, a politikai tiszt és a legénység számára, konyhát kell beállítani, külön a konvojnak, külön a raboknak. Csak ha mindez már megtörtént, lehet végigjárni a kocsisort s dőlt betűkkel, krétával felírni a kocsik oldalára: „spec. felszerelés" vagy „gyorsan romlandó". (Je. Ginzburg a „Hetedik vagon"-ban oly színesen írja le ezt a vörös szerelvényes fogolykaravánt, hogy ezúttal eltekinthetünk a túlságosan részletes ismertetéstől.)

Miután az előkészületek befejeződtek, már csak az a körültekintést igénylő hadművelet van hátra, hogy a foglyokat beszállítsák a vagonokba.

Ezzel kapcsolatban két célkitűzést kell mindenekelőtt megvalósítani:

– a lakosságnak nem szabad észrevennie a bevagonírozást, – terrorizálni kell a foglyokat.

A lakosság távoltartása azért kívánatos, mert kb. ezer ember útnak indításáról volt szó (a szerelvény maximum huszonöt vagonból állt), tehát nem olyán kis csoportról, mint a sztolipin esetében; ilyen sereget nem tanácsos közszemlére tenni. Nem mintha nem tudná mindenki, hogy minden nap, minden órában folynak a letartóztatások, de minek keltsenek pánikot az eredmény EGYIDEJŰ felmutatásával?

Lehetett volna-e pl. Orelban 1938-ban titokban tartani, hogy nincs a városban egyetlenegy ház sem, amelyből le ne tartóztattak volna valakit, az oreli börtön előtti tér pedig tele volt parasztszekerekkel és zokogó parasztasszonyokkal, akár Szurikov: „A sztrelecek kivégzése” című festményén. (Ki fogja nekünk megfesteni *ezt* a képet? Hagyjunk fel minden reménnyel: „banális téma”, úgy bizony!..) De azért az oreli szovjet embereknek sem óhajtották tudomására hozni, hogy egyetlen nap alatt egy egész szerelvényre valót összeszedtek (abban az évben ez nem volt szokatlan eset Orelban). Meg kell óvni az ilyen látványosságtól ifjúságunkat: jövőnket, az ifjúságot! Ezért hajtották csak éjjelenként-de minden éjjel ám s hónapokon keresztül! – a foglyok sötét menetoszlopait á börtönből a pályaudvarra (a *varjak* az új letartóztatások számára voltak lefoglalva). A nők azonban valahogy mindig megneszelték, mikor indítják a következő transzportot, s az éj leple alatt a város minden részéből a pályaudvarra lopakodtak, ott ólálkodtak a mellékvágányokon rostokoló szerelvény körül, futkostak végig a vagonsor mellett, a talpfák és a sínek közt botladozva, s minden vagonba bekiabáltak. nem abban van-e véletlenül akit keresnek. Néha egy-egy névre kiáltás hangzott fel valamelyik lepecsételt vagonból: itt vagyok! Vagy: keressék odébb, másik kocsiban van! Vagy: Asszonyok, idefigyeljenek! Itt valahol az állomás közelében van a feleségem, menjenek, mondják meg neki!

Az ilyen jelenetek persze nem méltók fényes szovjet jelenünkhöz, s arról tanúskodnak, hogy vannak még hibák a bevagonírozás megszervezése körül. A hibák azonban arra valók, hogy tanuljunk belőlük, s lám, egy éjjel herregő, csaholó farkaskutyák csatárlánca veszi körül a szerelvényt, s tartja távol az illetékteleneket.

Moszkvában is bevett szokássá vált, hogy kizárólag éjszaka töltötték meg a vörös szerelvényeket a régi Szretyenka gyűjtőfogház (erre ma már a volt foglyok sem igen emlékeznek) vagy a Krasznaja Presznya állományából.

De ha nem is kedveli az őrség a túlságosan tolakodó, mindent leleplező napfényt, annál nagyobb szüksége van az éjszaka napjainak: a reflektoroknak vakító fénynyalábjaira. Ezeket kényelmesen oda lehet irányítani, ahol a legtöbb haszon van belőlük, oda, ahol a foglyok riadt serege üldögél a földön, várva a parancsot: „Következő öt ember, föl! Futás a vagonhoz!” (Futás! – csakis! Ne érjenek rá szétnézni, valami egyébre gondolni, úgy rohanjanak, mintha a sarkukban lennének a kutyák, s az legyen az egyetlen s legnagyobb félelmük, hogy el találnak esni.); fénycsóva pásztázza a buktatókkal teli utat is, amelyen rohannak s a vonatlépcsőket, amelyekre fölkapaszkodnak. Ezek az ellenséges, hideg fénypászmák nemcsak világításra szolgálnak, hanem a színjátéknak is fontos kellékei: pánikká fokozzák a foglyok félelmét, akár a durva káromkodás, az elmaradozók lökdösése puskatussal, vagy maga a földön ültetés is (ezt néha térdepeltetés helyettesíti, pl. Orel állomása előtt a téren. Mint valami új istenség imádására egybegyűlt szektás sereg, úgy esett térdre vezényszóra ezer ember). A pánikhangulat kelléke az a teljesen indokolatlan, csupán riadalomkeltő futtatás is, a kutyák vérszomjas csaholása, a foglyokra szegezett fegyvercsövek (puskák vagy géppisztolyok, aszerint, hogy melyik évtizedben vagyunk). Mindennek az a célja, hogy felőrölje, összetörje a fogoly akaraterejét, elvonja figyelmét esetleges szökési tervektől, ne hagyja tudatosodni benne új helyzetének előnyét: hogy a börtön vaskos kőfalai közül most egy vékony deszkalapokkal határolt vasúti kocsiba kerül.

Ezer ember éjszakai bevagonírozása azonban nem volna végrehajtható ilyen maradéktalan sikerrel, ha a börtönben már hajnalban ki nem rángatták volna őket a cellákból s hozzá nem fogtak volna egész napos derekas megdolgozásukhoz. Az átvétel végeláthatatlan procedúrája alatt a konvoj nem bánt velük kesztyűs kézzel; az átvétel után pedig többé már nem engedte vissza őket a cellákba, órákon át az udvaron, a puszta földön kellett ülniük, hogy el ne keveredjenek a börtön többi lakójával. Ezért az éjszakai vonatra-szállás valóságos megkönnyebbülés nekik, egy kimerítő nap befejezése.

A transzportra való előkészítés leglényegesebb momentuma a szokásos névsorolvasások, létszám-ellenőrzések, nyírás, fertőtlenítés és fürösztés mellett – a *tapi*, azaz a motozás. Ezt nem a börtönőrök hajtják végre, hanem a konvoj. A konvoj pedig a szolgálati utasításoknak és saját harcos-operatív érdekeinek megfelelően köteles úgy végrehajtani a motozást, hogy semmi

se maradjon a foglyoknál, ami elősegíthetné szökésüket. El kell tehát venni minden fúró-vágó szerszámot, minden poralakú vagy szemcsés állagú anyagot (fogport, percukrot, sót, dohányt, teát), mert az ilyet a konvoj szemébe szórhatnák, továbbá minden kötelet, madzagot, zsinórt, nadrág- s egyéb szíjat (a szíjfűzőket ís; ezért el szokták vágni azokat a bőrszalagokat is, amelyekkel a műláb van odaerősítve – a rokkant tehát a vállán viszi a lábát s a szomszédaira támaszkodva szökdécsel). Egyéb holmit, értéktárgyakat és a bőröndöket a szabályzat szerint az egyik vagonból elkülönített megőrzőben kell elhelyezni, célhoz érve pedig visszaszolgáltatni a tulajdonosoknak.

A moszkvai utasítások azonban sokat veszítenek erejükből és hatékonyságukból, mire eljutnak a vologdai vagy a kujbisevi konvojhoz; annál közelibb és kézzelfoghatóbb a konvoj hatalma a foglyok felett. Így valósul meg a bevagonírozási hadművelet harmadik célkitűzése: – az igazságosság nevében elszedni a jó holmit a nép ellenségeitől s a nép fiai kezére juttatni.

„Földre ülni!” – „Letérdepelni!” – „Levetkőzni!” – a konvoj szabályzatának e vezényszavaiban olyan alapvető hatalom van lefektetve, amely ellen nincs apelláta. A meztelen ember elveszti önbizalmát, nem tudja büszkén kihúzni magát, nem tud egyenlő félként beszélni azzal, aki fel van öltözve. Kujbisevben 1949 nyarán így folyt le a motozás: a foglyok ruhátlanul álldogálnak egymás mögött, kezükben holmijukkal, levetett ruháikkal; körülöttük felfegyverzett őrök figyelik minden mozdulatukat. Olyan színezete van az egésznek, mintha nem is útra készülődnének, hanem arra, hogy halomra lődözzék vagy gázkamrába vigyék őket; ilyen körülmények közt az embernek már eszébe sem jut, hogy a holmijáért aggódjék. A konvoj programszerűen kemény és durva, nincs egy normális, emberi hangon kiejtett szava, célja a megfélemlítés, a terror. A táskákat kiürítik (tartalmukat kiborogatják a földre), az üres bőröndöket külön halomba rakják. A szivar- és levéltárcákat valamint a foglyok egyéb nyomorúságos „értéktárgyait” elszedik, s anélkül, hogy névvel látnák el, belehányják az odakészített *hordóba*. (Már az is, hogy nem szekrénybe, ládába vagy dobozba, hanem egy hordóba dobják, valahogy különösen lehangolólag hat szegény meztelenekre, s beláttatja velük minden tiltakozás hiábavalóságát.) A csupasz fogolynak csak arra van ideje s gondja, hogy minél gyorsabban felnyalábolja már átkutatott rongyait, batyuba gyömje vagy pokrócába kösse őket. Le lehet adni a nemezcsizmákat is, dobd csak

oda s vezesd rá a nevedet a felfektetett listára! (mert ahelyett, hogy nyugtát adnának, még *neked* kell aláírásoddal igazolnod, hogy a közös rakásba dobtad!). Aztán mikor végre az utolsó teherautó is kifordul a börtönudvarból foglyokkal megrakva, a távozók még láthatják a leszálló szürkületben, hogyan vetik magukat a halmokra a konvoj katonái, ragadják fel a legjobb bőrtáskákat, halásszák ki a hordóból a legmutatósabb szivartárcákat. A katonák után a börtönőrök lopakodnak oda a zsákmányhoz, legvégül pedig a gyűjtőfogház *bennfentes* tolvajai.

Ennyi mindent le kell nyelned az alatt az egy nap alatt, míg felkészülsz a marhavagonra! Végre azonban bent vagytok, fellélegezhettek, valahogyan elvackolódtok a priccsek szálkás deszkáin. Más kérdés, van-e ok a megkönnyebbülésre. Talán valami jól fűtött kocsiba kerültetek? Bizony nem, megint csak ott vagytok abban a régi, harapófogóban: a hideg és az éhség, a szomj és a félelem, a tolvajok és a konvoj páros szorításában.

Ha tolvajok is vannak a kocsiban (s azokat természetesen a vörös szerelvényeken sem különítik el), a már hagyományosan nekik fenntartott helyeket foglalják el: az emeleti, ablaknál lévő priccseket. Mármint nyáron. De tessék kitalálni, hol van a helyük télen? Úgy van: a kályha körül. Zárt gyűrűben fogják körül a kályhát. Minájev, volt tolvaj említi, [353] hogy 1949 csikorgó telén Voronyezs és Kotlasz között a több napot igénybevevő útra *három vödör* szenet adtak nekik „meleg kocsijuk” fűtésére. A tolvajok akkor nem elégedtek meg a kályha megszállásával, hanem a meleg ruhát is elszedték a frájeroktól és magukra vették, még a kapcákat sem átallották kicibálni a cipőikből és saját *tolvajságos* lábaikra tekerni: Dögölj meg ma, én majd holnap! Még rosszabb a helyzet a koszt körül. A tolvajok szokták ugyanis felvenni az ajtónál az egész vagon adagját, kiválogatják a javát és annyit esznek, amennyi jólesik. Loscsilin leír egy három napig tartó utat Moszkva és Perebori között 1937-ben. Nem tartották érdemesnek, hogy vacak három napért főzzenek, száraz koszton tartották a szerelvényt. A tolvajok lefölözték a javát, de közprédára bocsátották a kenyeret és a heringet, vagyis nem voltak éhesek. Ha főtt ételt adnak, a tolvajok ülnek „a csecsek alatt”, néha még a balándát is maguk között osztják szét (Kisinyov-Pecsora transzport, 1945-ben, három hét). De a közönséges rablástól sem tartózkodnak az utazás alatt: egy észt fogoly szájában aranyfogakat fedeztek fel; leteperték és piszkavassal verték ki a fogait.

A foglyok a vörös szerelvény előnyei között tartják számon a főtt ételt. Elhagyatott állomásokon szoktak megállni (persze, megint azért, hogy a

lakosság ne lássa), aztán széthordják a vagonokba a balándát és a kását. De a főtt ételt is úgy tudják adni, hogy nincs benne köszönet. Például (ahogy azon a kisinyovi vonaton tették) a balándát ugyanazokba a vödrökbe öntik, amelyekkel előzőleg a szenet hordták szét. Kimosni nincs mivel, mert az ivóvíz is ki van számítva a vonaton, jobban keli vele spórolni, mint a levessel. Tehát felhörpölöd a balándát, közben rá-ráharapsz egy széndarabra. Máskor csak balándát és kását hoznak eleget, evőedényt azonban csak huszonötöt negyven helyett, s rögtön a siettetéssel kezdik: „Gyerünk, gyerünk! Más vagonokat is etetnünk kell, nem ti vagytok az egyetlenek!” Mármost hogy egyetek? Hogyan osszátok el? Nem lehet igazságosan szétosztani az egészet a tálkákba, – szemmérték után kell adni, lehetőleg kevesebbet, nehogy a végének ne jusson. (Akik az első csoporttal kapnak, kiabálnak: „Keverd föl! Mélyebbről meríts!” A később sorra jövők hallgatnak: hadd legyen csak minél sűrűbb az alján!) Az elsők tehát esznek, a többiek alig győzik kivárni: éhesek is, ki is hűl a balánda a kondérban, s kívülről máris hajszolódnak: „No, befejezitek-e már?” Most aztán tessék kimérni a második csoportnak, de ne legyen se több, se kevesebb, se sűrűbb, se hígabb, mint az elsők része volt. Végül a repetát kell helyesen megsaccolni s szétöntögetni, két embernek egy tálkába, Az egész procedúra alatt az a negyven ember nem is annyira eszik, mint inkább az osztást ellenőrzi és kínlódik.

Nem fűtenek, a tolvajoktól nem védenek meg, nem itatnak, nem etetnek – ráadásul aludni sem hagynak. Nappal jól szemmel tarthatják az őrszemek „az egész vonatot, az elmaradó sínpárt, nem veti-e ki magát valaki oldalt, nem huppan-e le a sínek közé, éjjel azonban nincs nyugtuk, annyira gyötri őket az éberség. Éjjelenként, valahányszor megáll a vonat, hosszúnyelű fakalapácsaikkal (GULag szabadalom) gondosan végigkongatják a kocsi valamennyi deszkáját, nincsenek-e máris átfűrészelve. Némely megállónál pedig hirtelen feltárul a vagon ajtaja, zseblámpák világítanak be, sőt olykor fényszóró: „Ellenőrzés!” Ez azt jelenti, hogy fel kell pattannod s készenlétben állnod, hogy vezényszóra a többiekkel együtt átfuss a kocsi jobb vagy bal felébe. Néhány kalapácsos őr felugrik a vagonba (a többi kívül áll fel félkörben géppisztolyaival) s elkiáltja: „Balra!” Ekkor tehát a balfelől állók helyben maradnak, a jobboldaliak gyorsan átfutnak hozzájuk, átugrálva egymáson, mint a bolhák, nem nézve, hová kire. Aki nem elég fürge s elmélázik, annak adnak egy kis biztatót a kalapáccsal az oldalára, hátára. Máris őrcsizmák tapodnak koldusvackodon, széthányják rongyaidat,

zseblámpák és kalapácsok vizsgálgatják a deszkákat, nincs-e átfűrészelve valamelyik. Nincs. Akkor középre állnak az őrök, s egyesével átszámolják a népet a kocsi bal feléből a jobbfelébe: egy, kettő, három… Elég volna csak mondani a számokat, legfeljebb ujjmozdulattal kísérni a műveletet, de hol maradna akkor a megfélemlítés? Sokkal látványosabb, biztosabb, életszerűbb és gyorsabb a népszámlálás, ha oldalba, vállon, fejbe vágják az embereket, kit kel érnek. Megvan, negyven. Most már csak a bal oldalt kell széthányni, átlámpázni, végigkopogtatni. Kész. Elmennek, bezárják a vagont. Most alhattok – a következő megállóig. (Nem lehet mondani, hogy a konvoj aggodalmai teljesen feleslegesek voltak. Fordultak elő már szökések a vörös vagonokból.

Átkopogtatják a deszkákat, s lám, az egyikbe már bele is fűrészelt valaki. Vagy egy reggel csak észreveszik ám a levesosztásnál, hogy néhány borotvált arc van a sok borostás között. Azonnal körülfogják a vagont géppisztolyokkal: „Leadni a késeket!” A tolvajok és lógósaik a ludasok: „ráúntak” a borotválatlanságra – most aztán le kell adniuk a MOJKÁT – a borotvát.

A vörös szerelvény abban különbözik egyéb közvetlen távolsági vonatoktól, hogy aki abba beszáll, még nem tudja, ki fog-e szállni belőle. Amikor 1942-ben Szolikamszkban kirakták a szerelvényből a leningrádi börtönökből szedett rakományt, az egész vasúti töltés tele volt hullákkal, csak néhányan érkeztek meg elevenen. Azok a fogoly-vonatok, amelyek 1944-45-ben és 1945-46-ban Zseleznodorozsnij (Knyazs-Pogoszt) továbbítópontra vagy más fontos északi gócokba hordták a felszabadított területek népét – baltiakat, lengyeleket, németeket – mindig hoztak magukkal egy-két vagon hullát is. Eszerint útközben gondosan kiszedték a hullákat az élők közül és átrakták őket a halottas kocsiba. Ez azonban nem mindig volt így. Szuchobezvodnaja állomáson (UnzsLag) sokszor csak akkor tudták meg, ki holt, ki eleven, amikor megérkezés után kinyitották a kocsi ajtaját: aki nem mászik ki, nyilván halott.

Borzalmas, gyilkos a téli utazás, mert a konvojnak az őrködés gondjaitól nincs ereje, hogy még szenet is cipeljen huszonöt kályhába. De kánikulában sem leányálom az utazás: a négy apró ablak közül kettő hermetikusan el van zárva; a vagon teteje átizzik a napon. S csak nem fogja strapálni magát a konvoj, hogy vizet hordjon ezer embernek, mikor azt az egy sztolipint sem győzte itatni? Ezért a foglyok általában áprilist és szeptembert tartják ideális hónapoknak a transzportra. De a legkellemesebb évszak is rövidnek

bizonyul, ha a szerelvény útja HÁROM HÓNAPIG tart (Leningrád-Vlagyivosztok, 1935). Ha pedig már eleve ilyen hosszúra van tervezve a menetidő, akkor abban már helyet kell kapnia a konvoj-harcosok politikai képzésének és a rabok lelki gondozásának is. Az ilyen szerelvénnyel különkocsiban utazik a *lelkiatya* – a politikai tiszt. Ő már jó előre, a börtönben felkészült erre az expedícióra, s az emberek nemcsak úgy találomra verődtek össze egy-egy vagonba, hanem az általa láttamozott listák szerint. Az ő jóváhagyásával jelölik ki az egyes vagonok rangelsőit, azonkívül egy betanított spiclit is ültet be minden vagonba. A hosszú veszteglések alatt ki-kihívják őket a vagonból valami ürüggyel, kikérdezi őket, miről szoktak beszélgetni a foglyok a, vagonban. S az ilyen politikai tiszt szégyellené minden felmutatható eredmény nélkül befejezni az utat, ezért némelyeknek takaros vizsgálatot eszkábál össze, s mire a végállomáshoz érnek, már el is készült a büntetés-meghosszabbítás.

Summa summarum, átkozzuk csak el nyugodtan ezt a vörös marhavagonos vonatot is, minden közvetlensége, átszállás nélkülisége ellenére! Aki csak egyszer is utasa volt ennek a vonatnak, nem fogja elfelejteni soha. Jobb volna már ott lenni a lágerban, ugye? Jobb volna már megérkezni.

Az ember tele van reményekkel, türelmetlenséggel. Mintha a lágerban emberségesebb lenne a politikai tiszt, a spiclik nem volnának olyan lelkiismeretlenek! Éppen ellenkezőleg! Mintha megérkezésük után nem vágnának ugyanúgy földhöz bennünket szitkaikkal és kutyáikkal: „Leülni!" Mintha bizony csak a vagonban hordana be bennünket a hó s nem lenne még mélyebb odakint a szabad ég alatt! Mintha bizony a kirakodás egyenlő volna a célhoz éréssel, s nem raknának át bennünket egy keskenyvágányú kisvasút nyitott, lapos kocsijaira! (S hogy lehet nyitott kocsikon szállítani? Hogy oldják meg az őrködést? – kemény dió a konvoj számára. Hát csak úgy, hogy leguggoltatják, elfektetik a népet, aztán beborítják egy nagy közös ponyvával, mint a Patyomkin matrózait, mielőtt halomra lőtték őket. S még jó, hogy van az a ponyva! Olenyovnak s társainak egy egész napon át kellett kuporogniuk a nyitott deszkákon észak októberében. Már fölrakták őket, de mozdonyt nem küldtek. Először az eső esett, majd fagyosra fordult, rájuk fagyott a gúnya.) A kis vonat ide-oda dobálja őket, a kocsi szélei recsegnek-ropognak, leszakadnak, s egy nagyobb lendület csak lehajít valakit a kerekek alá. S most tessék, itt egy találós kérdés: Dugyinkától száz kilométert kell utazni kisvasúton a sarki fagyban, nyitott

kocsitereken – hol fognak ülni ilyen körülmények között a tolvajok? Felelet: a kocsiterek kellős közepén, hogy a nyáj mindenfelől melegítse őket s ők semmi esetre se bukjanak le a kerekek alá. Ez a helyes felelet. Egy másik kérdés: Milyen látvány tárul a foglyok elé, amikor célhoz ér velük a keskenyvágányú, mondjuk 1939-ben? Lesznek-e ott épületek? Nem, egyetlen egy sem. Földbunkerok? Azok igen, de már mind tele vannak, nekik nem jut hely. Tehát első dolguk lesz, hogy bunkerokat ássanak maguknak? Dehogy! Már hogy is áshatnának abban a sarki télben? Ellenben haladéktalanul nekiállnak az érckitermelésnek. – De hol laknak? – Hogyhogy, laknak? Már hol laknának? Sátrakban!

De ugye az a keskeny nyomtávú nem elengedhetetlen kelléke minden transzportnak? Nem, természetesen nem. Például amikor 1938 februárjában ugyanoda, Jercovo állomásra befutott a vörösvonat, így folytak tovább az események: A vagonokat éjjel ürítették ki. A vonat mellett tüzeket gyújtottak, azok világánál rakták ki az embereket a hóba, megszámolták, sorakoztatták, újra megszámolták őket. Mindezt mínusz 32 fokos fagyban. A szállítmány a Don-medencéből érkezett, még nyár volt, amikor letartóztatták őket, ezért félcipőben, papucsban, szandálban voltak. Ha a tűzhöz igyekeztek, hogy megmelegedjenek, elkergették őket: nem azért raktak tüzet, csak a világítás kedvéért. Ujjaik már az első percben meggémberedtek. Könnyű cipőikbe belement a hó, de még csak meg sem olvadt. Nincs kegyelem, pattognak a vezényszavak: „Sorakozó! Szakaszokba rendeződni! Aki egy lépést tesz jobbra vagy balra… előzetes figyelmeztetés nélkül… Indulj!” A kutyákat elfogta az izgalom kedvenc vezényszavuk hallatára s tutulni kezdtek. Megindult a menet. Az őrök bekecsben, a nyomorultak nyári ruháikban caplattak a mély, taposatlan, hóval borított úton valahová a tajga sötétjébe. Előttük a távolban nem pislogtak lámpák, csak az északi fény vibrált a magasban. Először s bizonyára utoljára látták életükben. A fenyőfák durrogtak a fagyban. Az volt az érzésük., hogy mezítláb tapossák a szűzhavat, törik az utat elmerevedő talpukkal, lábszárukkal.

Egy másik példa: megérkezés a Pecsorához 1945 januárjában. („Csapataink, meghódították Varsót!… Csapataink elvágták Kelet-Poroszországot!”) Puszta hómező. A vagonokból kiszórt embereket leültették a hóba” hatosával egy sorban, sokáig számolták őket, elvétették s újra kezdték a számolást. Akkor lábra parancsolták s hat kilométeren át hajtották őket a hómezőben. Ez a szállítmány is délről jött, Moldovából,

valamennyien bőrcipőben voltak. A farkaskutyákat egészen a hátukba eresztették, az utolsó sorban haladókat a mancsukkal taszigálták a kutyák, kutyaszagukat a tarkójukba lihegték. (Ebben a sorban két lelkész is vánszorgott: a vén, őszbecsavarodott Fedor Florja atya s az őt támogató fiatal Viktor Sipovalnyikov atya.) Lám, mire jók a kutyák! De még jobban csodálhatjuk az ebek önuralmát – hiszen olyan szívesen belemartak volna valakibe!

Végre megérkeztek. A láger fürdővel várta őket: vetkőzés az egyik bódéban, majd pucéron átfutni az udvaron a másikba mosakodni. De ezt most már ki lehet bírni. A legnehezén már mégis csak túl vannak: MEGÉRKEZTEK! Leszáll az alkony. Egyszerre kiderül, hogy a lágerban nincs hely, a láger nem tudja fogadni a szállítmányt. A fürdés után tehát újra sorakozhatnak, megszámolják a népet, körülfogják kutyákkal, s irány vissza, ugyanazon a hat kilométeren, csomagokkal megterhelve, csakhogy ezúttal sötétben vonszolják magukat a hóban, vissza az üres szerelvényhez. A közben eltelt órák alatt azonban el voltak húzva a vagonajtók, kihűltek a vagonok, semmi sem maradt vissza bennük abból a csekélyke melegből sem, az utazás végére pedig a szén is elfogyott, vételezni sehol sem lehet. Mit tehettek, átfagyoskodták az éjszakát, reggeli rágnivalónak kaptak egy kis szárított halat (aki szomjas volt, havat falhatott hozzá) – majd felkerekedtek, immár harmadszor ugyanazon az úton a tábor felé.

Ez azonban mindennek ellenére még a JOBBIK ESET! – *létezik* ugyanis láger, s ha ma nem fogad, majd fogad holnap. Általában azonban a vörös szerelvények sajátsága, hogy valahol a pusztában kötnek ki, s az érkezés napja egyben egy új láger születésnapja is. Egyszerűen csak megállnak a tajga közepén az északi fény alatt, felszegeznek egy darab deszkát egy fenyőfára: „Első OLP”.[354] Itt aztán egy hétig is szárított halon és hóban elkevert liszten fognak tengődni.

De ha akár csak két hete is áll a láger, az már gyöngyélet, már főtt, meleg ételt adnak; mivel pedig tálkák nincsenek, összeöntik az első és a második fogást hat embernek egy lavórba, a hatos csoport kört képez (asztalok, székek persze nincsenek), ketten balkezükkel a mosdótálat tartják, jobbjukkal pedig felváltva esznek. Ismétlem magam? Nem, ez Loscsilin beszámolója Pereboriról, 1937-ből. Nem én, hanem GULag ismétli önmagát.

…A továbbiakban brigádvezetőket kapnak az újoncok a régi lágerlakók közül, akik hamarosan megtanítják élni őket, arra, hogy hogyan

viselkedjenek, hogyan csaljanak. Munkára pedig már az első reggelen kihajtják őket, mert rohan az idő, Korunk diktálja a tempót. Nem vagyunk holmi cári fegyenctelepen, mondjuk Akutájban, ahol háromnapos pihenőt engedélyeztek az újonnan érkezetteknek.[355]

*

Lassan-lassan felvirágzik a Szigetvilág gazdasági élete, egyre ifjabb ágakat bocsát a vasúthálózat, s már sok olyan helyre vonattal szállítónak, ahová nemrég csak vízi úton lehetett eljutni. De élnek még olyan szigetlakók is, akik az Izsma folyón közlekedő hamisítatlan orosz gályákról is tudnak mesélni; egy ilyen gályában százan is ültek, a foglyok maguk forgatták az evezőt. Az Uhta, Usza és Pecsora folyókon is utaztak rabok: halászbárkákon igyekeztek lágeri otthonuk felé. Vorkutába pedig uszályokon szállították őket: Adzvavomig nagyokon, itt volt a Vorkuta-lágerpont átrakodó helye, innen már csak egy macskaugrás, mondjuk Uszty-Uszáig – tíz nap alatt oda lehetett érni a sekélyvízi uszályokon. Ezek hemzsegnek a tetvektől, úgyhogy a konvoj engedélyével a foglyok egyesével feljöhettek a fedélzetre és a vízbe rázhatták az élősdieket. A vízi szállítás sem volt közvetlen: átrakodások, autófuvar s gyalogmenetek szakították meg.

S annak is megvoltak a maga továbbító pontjai. Botfából és sátrakból tákolt szálláshelyek: Uszty-Usza, Pomozgyino, Scselja-Jur. Ahány lyuk, annyi szokás – speciális rendtartás az őrszemélyzetnek, speciális kitolási módoztok a raboknak. De az efféle egzotikumok leírására úgy látszik már nem keríthetünk sort, tehát jobb, ha bele se fogunk.

Az Észak-Dvina, az Ob és a Jenyiszej a tudói, mikor kezdték uszályokon szállítani a foglyokat: a kuláktalanítás idején. Ezek a folyók egyenesen észak felé folynak, a hasas uszályokban pedig rengetegen elfértek – különben nem is győzték volna az élő Oroszországból a holt Északra vetni azt a hatalmas szürke embertömeget.

Egyszerűen beszórták az embereket a bárka teknőszerű üregébe, ott hevertek egymás hátán, kapálództak, mint a rákok a kosárban. Magasan a hajószélek ormain pedig őrszemek álltak. Néha csak úgy fedetlenül szállították ezt az embermasszát, máskor rájuk vetettek egy óriási ponyvát – talán hegy ne is lássák őket, vagy hogy egyszerűbb legyen az őrzésük – biztosan nem az esőtől óvták őket. Ez már nem is fogolytranszport volt, hanem szisztematikus emberirtás. Etetni alig etették őket, s mihelyt

kiszórták őket a tundrára, egyáltalán nem adtak nekik enni. Hagyták őket haldokolni egyedül a természettel.

Az Észak-Dvinán (és a Vicsegdán) 1940-ben is voltak még uszályos transzportok. A. Ja. Olenyovot is így szállították. A foglyok napokon át álldogállak a hajó gyomrában. Befőttes üvegekbe vizeltek, kézről-kézre adták s kilöttyentették a kerek lyukon. Ha pedig valakire ráérett a vastagabbik, az bele is ment a nadrágba.

A Jenyiszejen az uszályvontatás honosodott meg s évtizedekre állandósult. Krasznojarszkban a 30-as években nyitott tetőket építettek a parton s a szibériai hideg tavaszokon sokszor két nap s két éjjel ezek alatt vacogtak a továbbításra váró foglyok.[356] A Jenyiszejen közlekedő rabszállító uszályok belseje a célnak megfelelően van berendezve: a háromszintes sötét üregbe csak a lépcsőaknán keresztül szivárog be valamelyes fény. A konvoj a fedélzeti bódéban van elszállásolva. Őrök állnak a feljáróknál, őrök figyelik a vizet, nem úszik-e ki valaki. Az őrség sohasem megy le a hajó belsejébe, akármilyen nyögés, segélykiáltás hallik is ki onnan. Sétára sem szokták felhozni a foglyokat. A 37-38-as és a 44-45-ös transzportok alatt (s feltehetőleg a közbeeső időben is úgy volt) orvos sem tette be a lábát a hajó gyomrába. A foglyok kettős sorokban egymás mellett hevernek az egyes szinteken. Egy sor fejjel a hajó oldala felé, a másik sor lábtól. A szinteken elhelyezett küblikhez csak a fekvők testére lépve lehet jutni. A kübliket nem mindig engedik kivinni idejében (el lehet képzelni, micsoda munka a meredek hajólépcsőn (elcipelni a mocsokkal telt bödönt!), túlcsordulnak s a ganajlé az emeletek padlóján végigfolyva lecsurog az alsó szinten fekvő emberekre. Az ételt, a balándát is emeletenként hordták szét vödrökben, a felhordókat a foglyok közül jelölik ki – a lenti örökös homályban (ma már talán van villany) a „Szárnyasegerek” fényénél osztják szét. Egy ilyen út Dugyinkáig sokszor egy hónapot is igénybe vett. (Ma már persze egy hét alatt is nyélbeütik.) Volt úgy, hogy zátonyok s egyéb folyami akadályok miatt még hosszabbra nyúlt a szállítás; a felvételezett élelem elfogyott. Ilyenkor pár napon keresztül szüneteltették az étkeztetést (s mi sem természetesebb, hogy a „régiért” soha többé nem kárpótolták a foglyokat).

A könnyű felfogású olvasó most már a szerző segítsége nélkül is kiegészítheti a fentieket azzal, hogy a tolvajok a legfelső szintet foglalják el, közvetlenül a feljárónál, közel a fényhez és a levegőhöz. A kenyérosztásnál annyi adaghoz jutnak hozzá, amennyire szükségük van, s ha a szállításban

zűrök támadnak, gátlás nélkül *elinalnak a szent mankóval* (azaz eltulajdonítják a szürke nyáj adagjait.) A tolvajok a hosszú utazást kártyázással rövidítik: erre a célra maguk gyártanak kártyalapokat[357] a szükséges téteket a fräjerok *tapizásával* szedik össze, egymás után, szisztematikusan átkutatva az uszály különböző szektoraiban fekvőket. A rablott holmi egy ideig ide-oda vándorol a vesztők és a nyerők közt, hogy végül *felúsztassák* a konvojhoz a fedélzetre. Úgy van, jól sejti az olvasó: a konvoj a tolvajok pórázán van; a lopott jószágot vagy megtartja magának, vagy eladja a révállomásokon s cserébe élelmiszert hord a tolvajoknak.

Hogy előfordul-e ellenállás? Előfordul, de nagyon ritkán. A következő esetről van tudomásunk: 1950-ben egy ilyen uszályon, melynek a berendezése a föntiekhez hasonló volt, csak méretei voltak nagyobbak: amolyan tengeri uszály – Vlagyivosztok és Szachalin közt hét fegyvertelen ötvennyolcas fenegyerek szembeszállt a tolvajokkal (*a szukákkal*); ezek kb. nyolcvanan voltak s (mint mindig) kés is volt náluk. A szukák még a vlagyivosztoki „három-tízes” továbbítóban átkutatták az egész szállítmányt, méghozzá igen körültekintően, cseppet sem rosszabbul, mint a fegyőrök; ezek is tudják az összes lehetséges rejtekhelyeket, ugyanakkor azzal is tisztában vannak, hogy nincs az a *tapi*, amelynél MINDEN előkerülne. Ezért mikor már az uszály belsejében voltak, nagyravaszul kihirdették a népnek: „Akinek van pénze, vehet mahorkát”. Misa Gracsev erre három rubelt halászott ki a vattakabátja béléséből. Vologyka Tatarin, a szukák egyike azonnal lecsapott rá: „Miért nem fizeted meg, amivel tartozol, te disznó?” – s már ugrott is, hogy elvegye tőle. De egy Pável nevű (a vezetékneve feledésbe merült) törzsőrmester ellökte Tatarint, mire ez „vállába” meresztve ujjait egyenesen a szemének ugrott. Pável egyetlen ökölcsapással leterítette. Egy pillanat alatt talpon volt vagy 20-30 szuka, de Gracsev és Pável mellé is odaálltak a volt hadseregbeli tisztek és törzsőrmesterek: Vologya Slakov, Szerjozsa Potapov, Vologya Reunov és Vologya Tretyuchin, kicsit később Vaszja Kravcov. No és, mi történt? Néhány kölcsönösen kiosztott s elszenvedett ökölcsapás után vége lett az egésznek. Vagy a tolvajok eredendő s alapvető gyávasága bújt elő (amit megjátszott vagánysággal s szilajsággal szoktak palástolni), vagy az őrszem közelléte zavarta őket (mert az egész ott folyt le közvetlenül a csapóajtó alatt) – okuk volt ugyanis arra, hogy meghúzzák magukat, mert fontosabb *társadalmi feladatra* készültek: meg akarták előzni a *becsületes tolvajokat* s rátenni a kezüket az Alexandrovszk továbbító pontra (amelyről már Csehov

is írt), meg a Szachalin-építkezésekre (persze nem azért akartak ott gyökeret verni, hogy építsenek) – elég az hozzá, hogy visszavonulót fújtak és megelégedtek a fenyegetődzéssel: „Várjatok csak, majd ha kikötünk, fasírozottat csinálunk belőletek!”„(A csetepaténak azonban nem lett folytatása, s „fasírozottat” sem csinált senki a fiúkból. Az Alexandrovszk-továbbítóban pedig kellemetlen meglepetés várt a *szukákra: a becsületesek* már megszállva tartották.)

A Kolimába menő gőzhajókon hasonló körülmények közt folyik a szállítás, csak nagyobb méretekben. Bármily furcsa, de még ma is életben van néhány fogoly abból a szállítmányból, melyet 1938 tavaszán a „Kraszin”-jégtörő, hírhedt expedíciója alkalmával vitt oda néhány kimustrált „kalucsni”: a „Dzsuma”, a „Kulu”, a „Nyevosztroj” és a „Dnyeprosztroj” – a „Kraszin” törte előttük a tavaszi jeget. A hideg és sáros hajóbelsők ugyancsak három szintre voltak osztva, mindenik szinten emeletes priccsek, botfából. Nem volt tökéletesen sötét: volt néhány mécses és lámpa. Az egyes szektorokból meghatározott sorrendben fel szokták engedni sétára a foglyokat a fedélzetre. Mindenik gőzös három-négyezer embert szállított. Az egész hajóút több mint egy hetet vett igénybe; ezalatt megpenészedett a kenyér, melyet Vlagyivosztokban vételeztek, s az útra előírt hatvan dekát negyvenre szállították le. Mellévalónak halat adtak, ivóvíz pedig… No igen, állapítsuk meg minden káröröm nélkül, hogy az ivóvízzel *átmeneti nehézségek* voltak. A vízi szállítás egyéb örömeihez itt még viharok is járultak, a legyengült foglyok tengeri betegségbe estek és versenyt rókáztak. Annyi erejük sem volt, hogy kimásszanak saját hányadékukból, szétkenték az egész padlón ezt az undorító lepedéket.

Az útnak volt egy politikai érdekű eseménye is. A hajóknak a La Perouse szoroson kellett áthaladniuk, a japán szigetek közelében. A géppuskák tehát eltűntek a magasfedélzetről, a fegyőrök civilbe öltöztek, a fedélközöket álcázták, a fedélzetre feljövést megtiltották. A hajó hivatalos papírjai szerint nem foglyokat szállítottak, dehogy kérem! Bölcs előrelátással már Vlagyivosztokban azt írták beléjük, hogy – toborzott munkásokat visznek Kolimába. A szovjet gőzösök körül japán kishajók, csónakok nyüzsögtek, a rajtuk ülők azonban semmit sem gyanítottak. (Egy más alkalommal, 1939-ben, az történt a „Dzsurmán”, hogy a tolvajok kitörtek a hajó belsejéből és behatoltak a raktárba, kirabolták, majd felgyújtották. Ez is a japán vizeken történt. A Dzsurmából füst gomolygott, a japánok odasiettek, hogy segítsenek, a kapitány azonban elutasította őket, s még a CSAPÓAJTÓKAT

SEM NYITTATTA KI! Csak mikor tisztes távolban voltak már a japánoktól, szórták bele a vízbe a füsttől megfulladt foglyok hulláit, az égett s félig használhatatlanná vált élelmiszert pedig leadták a lágerban a foglyok élelmezésére.[358]

Magadan előtt az egész karaván megrekedt a jégben, a „Kraszin” sem tudott segíteni (túl korai volt még megkezdeni a hajózást, de sürgős volt a munkaerő-utánpótlás). Május másodikán, anélkül, hogy partot értek volna, egyszerűen a jégre rakták ki a foglyokat. Az akkori Magadan vigasztalan látványt nyújtott az újonnan érkezetteknek: sivár kúphalmok, sehol egy fa, egy bokor, madarak sincsenek, de lakóházak sem, csak néhány fabódé és a Dalsztroj emeletes épülete. Makacsul azt a látszatot keltve, hogy „javító-táborról” van szó, igyekezve olyan színezetet adni az egésznek, mintha csak ideiglenesen különítenének el többezer szovjet polgárt, akik valaha még visszatérhetnek az életbe, nem pedig az aranytermő Kolima fundamentumába hordják a rabszolgák csontjait – a Dalnyesztroj fúvós zenekara fogadta őket. Indulókat s keringőket játszottak, az elcsigázott, félholt sereg pedig hosszú, szürke kígyóként vánszorgott a jégen, sokan moszkvai bőröndjeiket cipelték (ez a hatalmas, egészében politikaiakból álló szállítmány alig találkozott eddig tolvajokkal), mások járni is képtelen társaikat, a reumásokat és a rokkantakat vitték roskadozó vállaikon (még féllábúakat is ítéltek kényszermunkára akkor.)

De most veszem észre, hogy már megint ismétlésekbe bocsátkozom, hogy unalmas lesz mindezt leírni, még unalmasabb lesz majd olvasni, hisz az olvasó úgyis tudja már, mi következik: most majd teherautókra rakják s elfuvarozzák őket párszáz kilométerre, onnan pedig még tíz-húsz kilométert fognak gyalogolni. Céljukat elérve új lágerpontokat nyitnak, munkára pedig már az első napon ki fognak vonulni, ételük hal, és liszt lesz, amit hóval nyomtatnak le. No és persze sátrakban alusznak majd.

Pontosan így történt. Egyelőre azonban az első napokra itt Magadanban helyezik el őket, ugyancsak sarkvidéki sátrakban, átesnek a *kommisszáláson*; azaz meztelenre vetkőztetve megvizitálják őket s faruk telítettsége alapján megállapítják, alkalmasak-e a munkára (természetesen valamennyien alkalmasak lesznek). Aztán persze fürdőbe viszik őket s a vetkőzőben azt mondják nekik, hogy hagyják csak ott bőrkabátjukat, a Romanov-bekecseket, a gyapjúpulóvereket, a finom szövetruhákat, a nemezköpenyeket, a bőr- és nemezcsizmákat (mert nem holmi tanyasi muzsikok voltak ám ezek, hanem pártvezetőségi tagok, lapszerkesztők,

vállalat- és üzemvezetők, területi pártközpontok munkatársai, a politikai gazdaságtan professzorai – az ilyeneknek már volt érzékük a finom holmikhoz a harmincas évek elején). „De ki fog vigyázni a holminkra?” – aggályoskodtak az újoncok. „Kinek kellene a maguk holmija?” – sértődik meg a személyzet. „Menjenek csak be, fürödjenek egész nyugodtan”. Tehát bemennek: Kijönni azonban már másik ajtón fognak, s ott majd fekete pamutnadrágot, gimnasztyorkát, lágeri, zsebetlen vattakabátot, disznóbőr-cipőt kapnak. (Ne tessék azt gondolni, hogy ez könnyű! Hogy az embernek könnyű megválni egész eddigi életétől, címeitől, rangjától, beosztásától!) „De hol a holmink?” – kiáltanak fel. „A *maguk* holmija otthon maradt! – ripakodik rájuk valami nagypofájú. – A lágerban semmi sem lesz a *maguké*! Itt nálunk a lágerban *kommunizmus* van! Vezetőség, in-dulj!!”

Vagy úgy! Ha „kommunizmus” van, ez ellen nem lehet egy szavuk sem. Hisz arra tették fel egész életüket…

*

Vannak továbbá olyan fogolytranszportok is, amelyeket szekereken vagy egyszerűen *gyalogosan* juttatnak el rendeltetési helyükre. Gondoljunk a „Feltámadásra” (Tolsztoj regényére) – hogy hajtották tűző napon a foglyokat a börtönből a pályaudvarra. Minuszinszkben, a 40-es évek valamelyikében, miután egy egész éven át még csak sétára sem vitték ki őket, úgyhogy elszoktak a járástól, a levegőtől és a fénytől – kihajtották, sorakoztatták és HUSZONÖT kilométert gyalogoltatták őket Abakanig. Több mint tíz meghalt belőlük az úton. Erről persze nem születik majd nagy regény, de még egy novella sem: aki a temetőben lakik, nem sirat meg minden halottat.

A gyalogos szállítás a vasúti szállításnak: a sztolipinnak és a vörösvonatnak az őse. Alkalmazása napjainkban egyre csökken, csak akkor folyamodnak hozzá, ha gépesített szállításra nincs lehetőség. A körülzárt Leningrádból szállították például gyalogmenetben az elítélteket a Ladoga-vidékre, a vörös kocsik állomásáig. (A nőket német hadifoglyokkal egy menetben hajtatták, férfiainkat pedig szuronyokkal tartották távol a nőktől, nehogy elszedjék a kenyerüket. Aki élesen, annak lehúzták a cipőjét s elevenen vagy holtan felhajították egy teherautóra. A 30-as években naponta vittek így egy százfőnyi csoportot a kotlaszi gyűjtőből Uszty-Vimbe (kb. 300 km), sőt néha Csibjuba (több mint ötszáz). Egy ízben 1938-ban egy női szállítmányt is hajtottak így. Ezek a fogolymenetek 25

kilométert haladtak naponta. A konvoj vitt magával egy-két kutyát, vagy puskatussal taszigálta a lemaradozókat. Igaz, hogy a foglyok poggyászát, a tábori konyhát és az élelmiszert szekereken vitték utánuk, ennyiben a múlt század hagyományos fogolykaravánjaira emlékeztetett ez a szállítás. Az út mentén szálláshelyek is voltak: kitört ablakú, letépett ajtójú régi kulákházak, melyek a kuláktalanításból maradtak vissza. A kotlaszi gyűjtő gondnoki hivatala kikalkulálta, mennyi élelemre van szükség, ha minden simán megy – ehhez soha egy napot sem számított hozzá (de így van ez bevezetve minden egyéb gazdasági hivatalunknál is). Ha a menetidő megnyúlt, akkor is ki kellett jönni ugyanannyiból, ilyenkor rozslisztből készült sótalan habarékkal etettek, vagy egyszerűen semmit sem adtak. E tekintetben némi eltérés figyelhető meg a régi hagyományos mintától.

Olenyov szállítmányát 1940-ben az uszályból a tajgára rakták és gyalog hajtották Knyazs-Pogoszttól Csubjuig – egyáltalában nem etették őket. Csak a pocsolyák vizét itták, ettől hamarosan hasmenést kaptak. Aki ereje fogytán elesett, arról a kutyák leszaggatták a ruhát. Az Izsma folyóban a nadrágjukkal halásztak, azon nyersen ették a halat. (Aztán egy mező közepén közölték velük: itt kezditek meg a Kotlasz-Vorkuta vasútvonal építését!)

Európai Oroszország sarkvidékének egyéb helyeire is hajtottak fogolykaravánokat, míg csak meg nem kezdték vidám zakatolásukat a vörös vagonok – ugyanazon az útszakaszon, az első fogolytranszportok által épített töltéseken – szállítva az utánpótlást, az új rabszolga-munkaerőt.

A gyalogkaravánok továbbításának is megvan a maga technikája. Ezt olyan helyeken dolgozzák ki, ahol gyakran és nagy tömegben kell ezen a módon szállítani a foglyokat. Ha például Knyazs-Pogosztból a tajgai ösvényt követve vonul a menet Veszljanába s hirtelen kidől valamelyik fogoly, nem tudja folytatni – mit csináljanak vele? Tessék józanul mérlegelni, mit? Az egész menetet nem állíthatják le. Katonát sem állíthatnak minden földre hulló és lemaradó mellé: kevés a katona, sok a fogoly! Tehát?… A katona ott marad egy ideig, aztán meghúzza a lépést és beéri a menetet – *már egyedül*…

Karabaszból Szpasszkba hosszú időn át rendszeresen indítottak fogolymeneteket. A távolság csak 30-40 kilométer, de egy nap alatt kell megtenni, egyszerre ezer emberrel, akik közül sokan még állni is alig bírnak. Várható hát, hogy sokan el fognak esni, le fognak maradni, a halálra szántak akarattalanságával és közönyével: lőjék agyon őket, de akkor sem

bírnak tovább menni! A haláltól már nem félnek, de hátha a bottól? A fáradhatatlan bottól, mely újra meg újra lecsap, nem nézve hová? Bizony, a bottól félnek, és menni fognak. Így van, ki van próbálva! Ezért a menetoszlopot nemcsak géppisztolyosok viszik – azok is ott vannak persze, ötven méternyire a menettől – hanem fegyvertelen, de bottal felszerelt katonák is, szorosan a foglyok mögött. A lemaradókat verik (mint azt már Sztálin elvtárs előre megmondta), ütik-verik – azok pedig akkor is mennek, ha már jártányi erejük sincs – s csodálatosképpen sokan célhoz is érnek! Nem tudják, hogy ez tulajdonképpen a *botpróba*, s hogy azokat, akik az ütések zápora ellenére fekve maradnak s nem indulnak tovább, felszedik a mögöttük jövő szekerek. Tapasztalat s jó szervezés kérdése az egész! (Kérdezhetné valaki: miért nem rakják mindjárt az egészet szekerekre?… De hol vegyék a szekereket? Hát a lovakat? Hisz nálunk Traktorok vannak. És hát a zabot? Drága ám az manapság!…) Ezek a gyalogkaravánok gyakoriak voltak, 1948-50-ben.

Ami pedig a húszas éveket illeti, akkor a gyalogmenet volt a foglyok továbbításának fő módozata. Kisfiú voltam, de jól emlékszem az ilyen menetekre: minden aggály nélkül hajtották őket a Don melletti Rosztov utcáim. Erről jut eszembe, hogy a hírhedt kommandó: „előzetes figyelmeztetés nélkül tüzet nyit” – akkor még másképp hangzott, mivelhogy a technika is más volt: a konvoj legtöbbször csak szablyával volt ellátva. Tehát így vezényeltek: „egyetlen kilépés és a konvoj lő és kaszabol!” Nagyon meggyőzően hangzott: „lő és kaszabol”. Aki hallotta, úgy érezte, mindjárt miszlikbe vágják.

De Nyizsnyij Novgorod utcáin még 1936 februárjában is hajtottak egy fogolymenetet: Volga-vidéki öregek voltak, lengő szakállúak, háziszőttes ködmönben, bocskorosak, lábtekerősek – egy darab „tűnő Oroszország”… Váratlanul három autó keresztezte a menetet: az egyikben Kalinyin ült, a Központi VB elnöke. A menetet megállították. Katinyin tovahajtatott, a látvány nem keltette fel érdeklődését.

Húnyd be a szemedet, olvasóm! Hallod, ugye, a kerekek csattogását? Sztolipin-vagonok gördülnek ott. Dübörög a vörösvonat. A napnak minden percében. Az évnek minden napján. Hallod a víz csobogását? Rabszállító uszályok vonulnak ott. Hallod a motorzúgást? Száguldanak a *varjak*. Minden pillanatban letartóztatnak, valahová begyömöszölnek, valahová szállítanak valakit. Hallod-e azt a lármát? Az a gyűjtők túlzsúfolt celláiból

jön. Hát a jajgatást? Az a kiraboltak, megerőszakoltak és megvertek jajszava.

Sorra vettük az összes lehetséges szállítási módozatokat, s úgy találtuk, hogy az egyik ROSSZ, a másik MÉG ROSSZABB! Átnéztük a gyűjtő-továbbító pontokat, jót azonban azok között sem találtunk. S az embert éltető utolsó reménysugár, hogy talán valami jobb vár ránk a lágerban – az is hiú reménynek bizonyul majd.

Mert a lágerban még az eddiginél is rosszabb lesz.

4.
Az egyik szigetről a másikra

De egyesével, egy szál csónakban is szállítják némelykor a foglyokat: így visznek át valakit a GULag egyik szigetéről a másikra. Az ilyen szállítást *spec. konvojnak* hívják. Ez az elképzelhető legkötetlenebb szállítási forma, már szinte semmiben sem különbözik a szabad utazástól. Ilyen szállításban csak keveseknek van részük. Nekem azonban háromszor is volt benne részem fogoly-életem alatt.

Spec. konvojt magas személyiségek rendeletére szoktak adni. Nem tévesztendő össze a spec. paranccsal, amelyet ugyancsak magasabb fórum állít ki. A spec. parancsos legtöbbször közös szállítmányban utazik a többi fogollyal, de azért neki is csodálatos, vagy inkább megrázó élményekben lehet része. Ansz Bernstein például spec. paranccsal utazott a sarkvidékről a Volga alsó folyásához, mezőgazdasági vonalon. Bőven meghurcolták minden nyomorúságban; megaláztatásban, ahogy föntebb részleteztük, kutyákkal űzették, szuronyokkal tűzdelték körül, ordibáltak rá, hogy „ha egy lépést tesz jobbra vagy balra…” – egyszerre csak lerakták egy eldugott állomáson, Zanzevatkában, ahol egy szál felügyelő fogadta, békésen, fegyvertelenül s ásítva mondta neki: „No, jól van, az éjszakát nálam töltöd, holnapig lófrálhatsz is egy keveset, holnap pedig elviszlek a lágerba”. Ansz tehát *lófrál*. El tudjátok képzelni, mit jelent LÓFRÁLNI egy embernek, akit tíz évre ítéltek, aki már jónéhányszor elbúcsúzott az élettől, aki ma reggel még a sztolipin utasa volt, holnap pedig lágerlakó lesz – most azonban őgyeleg és elnézi, hogyan kaparásznak a tyúkok az állomás melletti kiskertben, hogyan cihelődnek útra a falusi nénik az eladatlan vajjal és dinnyével. Hármat, négyet, ötöt is lép oldalt, anélkül, hogy valaki is rákiabálna: „Állj!” Hitetlenkedő ujjai az akácfa levélkéit simogatják, s kicsibe múlik, hogy el nem sírja magát.

Hanem a spec. konvoj, az aztán az elejétől a végéig ilyen csodákkal van tele! Ezúttal teljesen kívül maradsz a szokásos fogolytranszporton, nem kell hátra tenned a kezedet, nem vetkőztetnek csupaszra, nem ültetnek le a földre, még csak meg sem motoznak. A konvoj barátságosan beszél veled, még magáz is. Mindenesetre figyelmeztet, hogyha szökést kísérelnél meg, lőni fognak, ahogy az már szokás. Pisztolyaink, tetszik látni, itt vannak a

zsebünkben, meg vannak töltve. Mindamellett viselkedjék *természetesen* az utazás alatt, mozogjon fesztelenül, nem kell senkinek tudni, hogy ön fogoly. (Tessék kérem megfigyelni, hogy mint mindig, a magánszemély érdekei ezúttal is tökéletesen azonosak az állam érdekivel!)

Lágeréletemben akkor állt be döntő fordulat, amikor egy napon görcsbe merevedett ujjakkal (a szerszámnyél szorítása után egyszerűen nem voltak hajlandók kiegyenesedni) feszesen álltam a rajban az ácsbrigád többi tagjával, a munkavezető pedig kilépett s meglepő reverenciával így szólt hozzám: „Tudod, kérlek a belügyminiszter rendelkezésére…”

Én csak eltátottam a számat. Ahogy a raj elvonult, rögtön körülvettek lágerövezetünk bennfentesei. Némelyik úgy vélte, hogy ebből büntetés-meghosszabbítás lesz, mások, hogy szabadlábra fognak helyezni. Abban azonban mindannyian megegyeztek, hogy nem kerülöm el a találkozást Kruglov, miniszterrel. Magam is a pótbüntetés és a kiszabadulás pólusai közt ingadoztam. Arról tökéletesen megfeledkeztem, hogy úgy féléve egy pasas jött a lágerba s űrlapokat osztogatott valami GULag-statisztika céljaira (a központi fekvésű lágerokban rögtön a háború után megkezdték ezt a felmérést, de kétlem, hogy befejezték volna). A legfontosabb kérdés az volt, hogy „mi a szakképzettsége?” Persze minden fogoly igyekezett felverni a saját árát, ezért olyan szakképzettségeket írtak be, amelyek „aranyat érnek” GULag országban: borbély, szabó, raktárnok, pék. Én pedig szemrebbenés nélkül ezt írtam be: „atomfizikus”. No, ami azt illeti, atomfizikus nem voltam, de a háború előtt felvettem és hallgattam az egyetemen valamelyes atomfizikát, ismertem a részecskék terminusait és a paramétereket – ezért mertem beírni. Ez 1946-ban volt, amikor égtő szükség lett volna az atombombára. De annyira nem tulajdonítottam semmi jelentőséget annak a kérdőívnek, hogy el is felejtettem az egészet.

Lágerszerte egy bizonytalan, hitelt sem érdemlő, senki által be nem bizonyított, mégis állhatatosan ismételgetett legenda járja: hogy ebben a Szigetcsoportban valahol *paradicsomi szigetecskék* is vannak. Ezeket senki sem látta, ezeken senki sem járt, aki pedig járt, az hallgat, nem beszél róluk. Azt mondják, hogy azok a szigetek tejjel-mézzel folynak, ott tejfölnél és tojásnál silányabb ételt nem adnak a foglyoknak, ott minden csinos és tiszta, a szobák mindig fűtve vannak, kizárólag szellemi munkát végez, aki ott van – méghozzá hétpecsétes titokként őrzött szellemi munkát.

S lám, magam is azokon a paradicsomi szigeteken töltöttem le büntetésem felét („*saraskáknak*” becézi őket a láger-zsargon). Ezeknek a

szigeteknek köszönhetem, hogy még élek, a lágerokban semmiképp sem bírtam volna ki mind a nyolc esztendőt. Nekik köszönhetem, hogy megírhatom ezt a művet, bár nem szándékozom itt helyet szorítani leírásuknak (regényt már írtam róluk). Nos tehát, e szigetek közt szállítottak engem spec. konvojjal, az egyik szigetről a másikra, a harmadikról a negyedikre, két felügyelő kíséretében.

Ha az elhunytak lelkei néha körünkben lebegnek, látnak minket, minden nehézség nélkül olvasnak legtitkosabb gondolatainkban, mi azonban nem látjuk e testtelen lényeket, még csak sejtelmünk sincs jelenlétükről: éppen ilyen a spec. konvojjal való utazás.

Beleveted magadat a *szabad élet* sűrűjébe, lökdösődsz a váróteremben, szórakozottan nézegeted a hirdetéseket, melyek minden valószínűség szerint egyáltalában nem vonatkoznak rád. Üldögélsz az utasok között az ócska „kanapén”, s hallgatod furcsa, semmitmondó társalgásukat: hogy egy férj veri a feleségét, vagy hogy az otthagyta; hogy az anyós valami okból nem jön ki a menyecskével; hogy a társbérlők égve hagyják a villanyt a folyosón s nem szokták letörölni a lábukat; hogy *iksz* fúrja *ipszilon*t a hivatalban; hogy *zé*nek valami jó helyet kínáltak, de ő nem tudja rászánni magát, hogy elmenjen – bizony, nem könnyű csak úgy otthagyni régi helyét az embernek. Csak hallgatod, hallgatod, s mintha hangyák bizseregnének agyadban s a gerinceden, ágaskodik benned a tiltakozás, mert t;e már annyira tisztában vagy azzal, mi a dolgok értékrendje a világmindenségben, tudod, hova tedd az emberi gyengéket, szenvedélyeket – de ezeknek a gyarló teremtményeknek sejtelmük sincs róla. Valójában, a szó szoros értelmében csak te élsz, te a testtelen, de ezek itt merő tévedésből gondolják magukról, hogy élnek.

Áthidalhatatlan szakadék választ el tőlük! Nem kiálthatsz rájuk, nem ejthetsz könnyet értük, nem rázhatod meg őket a válluknál fogva, hiszen kísértet vagy, lélek vagy, ők pedig anyagból épült testek.

Hogy érintkezhetnél velük? Hogy hathatnál rájuk? Jelenésként? Látomásként? Álmukban? – Testvéreim! Emberek! Miért kaptátok az élet ajándékát? Valahol a vak éjszakában felpattan a siralomcella ajtaja, s fennköltlelkű embereket hurcolnak kivégzésre. Most, ebben a pillanatban is, az ország minden vasútvonalán, valakik szikkadt ajkukat nyalogatják a sós heringtől égő nyelvükkel, s mint a boldogság netovábbjáról álmodoznak arról, hogy kinyújthassák a lábukat, hogy megkönnyebbüljenek az árnyékszéken. Orotukánban csak nyáron enged fel a föld úgy egy

méternyire, csak akkor tudják eltemetni azokat, akik a télen meghaltak. Ti pedig derült égbolt, melegítő nap alatt szabadon rendelkezhettek sorsotokkal, vizet ihattok, oda mehettek konvoj nélkül, ahová kedvetek tartja! Mit emlegetitek hát azokat a letörletlen lábakat? azt az anyóst? Ha akarjátok, itt helyben megmagyarázom, mi az élet lényege, mi az élet titka és értelme. Ne fussatok ábrándok után, ne törekedjetek címre, vagyonra! Évtizedek idegőrlő munkája kell ezek eléréséhez, s egyetlen éjszaka elrabolhatja tőletek. Őrizzétek meg fölényes egykedvűségeteket az élettel szemben, ne rettegjetek a bajoktól s ne sóvárogjatok a boldogság után, hisz úgyis mindegy: a keserűség nem tart örökké, s ami édes, az sem fenékig az. Örüljetek, ha nem fáztok, s ha éh s szomj nem gyötör benneteket, ha nincs megroppanva a gerincetek, ha lábatok járni, kezetek fogni, szemetek látni, fületek hallani képes – van-e még, akire irigykednetek kellene? Ne irigyeljetek másokat. Aki irigy, elsősorban önmagát emészti. Dörzsöljétek meg a szemeteket, mossátok tisztára szíveteket, s becsüljétek, nagyon becsüljétek meg azokat, akik szeretnek benneteket, akik jó szívvel vannak irántatok. Ne bántsátok, ne szidalmazzátok őket, ne váljatok el tőlük haragban, mert nem tudjátok, nem az lesz-e utolsó cselekedetetek letartóztatástok előtt, s úgy is maradtok meg az, ő emlékezetükben!…

De őreid meg-megsimítják a zsebükben lévő pisztoly fekete agyát. Ülünk hát csak egymás mellett hármasban, mint három bornemissza, szótlan cimbora.

Megtörlöm a homlokomat, becsukom, majd kinyitom a szememet – már megint ez az álomszerű, valószínűtlen kép: emberek, akiket senki sem őriz. Határozottan emlékszem, hogy a múlt éjjelt még cellában töltöttem, s holnap megint cellában leszek. Itt pedig holmi kalauzok jönnek lyukasztóikkal: „Kérem a menetjegyeket!” – „Ott van szélről, a barátomnál.”

A kocsik tele vannak (persze csak a szabadok fogalmai szerint vannak tele – a padok alatt nem feküsznek, a padok között, a padlón nem ülnek). Azt mondták, hogy természetesen viselkedjem, tehát a tőlem telhető legnagyobb természetességgel átmegyek a szomszéd fülkébe, ahol egy üres helyet fedeztem fel az ablak mellett. Őreimnek nem jut hely abban a fülkében, ők tehát a helyükön maradnak és onnan figyelnek jóindulatú pillantásokkal. Pereboriban felszabadul a szemközti ülőhely az asztalka másik felén, de mielőtt őröm észbekapna, már el is foglalta egy bekecses-

bundasapkás, pufikos legény, akinél durva kivitelű, masszív fakoffer van. Ezt a koffert azonnal felismerem: lágeri készítmény, „made in Archipelag”.

– Pfű-pfű! – fújtat a legény. A hiányos világításban is látom, hogy egészen ki van vörösödve, a felszállást kemény tusa előzte meg. Egy flaskót húz ki a zsebéből: „Iszol egy kis sört, elvtárs?” Tudom, hogy kísérőim tűkön ülnek a szomszéd kupéban: nem kellene alkoholt fogyasztanom, nem volna szabad! De természetesen kell viselkednem, tehát hanyagul odavetem: „No, önts hát, kérlek.” (Sör?? Sör!! Három éve nem ittam egy kortyot sem. Holnap a cellában majd eldicsekszem: sört ittam!) A legény tölt, én iszom, apró borzongásokkal. Már besötétedett: Villany nincs a kocsiban, még érezhető a háborús nyomor. Az ajtó előterében az ócska lanternában gyertyacsonk ég, ez látja el egyidejűleg négy fülke világítását, két fülke jobbra, kettő balra van tőle. Barátságos beszélgetésbe merülünk, a legény meg én, de alig látjuk egymást. Őreim semmit sem hallanak a vagon csattogásától, akármennyire igyekeznek is előrehajolni. Egy levelezőlapot melengetek a zsebemben, amelyet haza írtam. Most mindjárt felfedem magam ennek az egyszerű útitársnak, megmondom, ki vagyok, s megkérem, dobja be a lapot egy postaládába. A koffer után ítélve ő is ült már. De hirtelen elémbe vág: „Tudod, micsoda nehezen kaptam szabadságot? Két éve nem eresztettek haza, olyan kutya egy szolgálat ez.” „Milyen szolgálat?” „Na persze, te nem tudod. *Emvédés* vagyok; kék parolis, sose láttál olyanokat?” Hej, hogy a tűz égesse meg, hogy nem jöttem rá egyszerre! Perebori a Volga-Lágerpont székhelye, ezt a koffert a foglyokból vasalta ki, ingyen készült. Hogy beleette magát ez a rákfene egész életünkbe: két kupéra már kevés is két *emvédés*, még egy harmadiknak is fel kellett szállni! Sőt, talán egy negyedik is rejtőzik valahol? Lehet, hogy minden kupéban van belőlük? S lehet, hogy valaki más is utazik itt spec. konvojjal?…

Emberem egyre nyavalyog, szidja a szolgálatot. Akkor titokzatosan így felelek neki: „Hát azoknak, akiket őrzöl, akik bagóért tíz évet kaptak, azoknak talán könnyebb?” Azonnal lehűl, s egy szót sem szól többé reggelig. A félhomályban csak azt látta, hogy valami egyenruhaféle van rajtam: egyszerű katonának hitt, de most elfogta a kétely: a fene tudja, ki vagyok, lehet hogy különítményes. Talán szökevényeket hajszolok? Miért vagyok ebben a vagonban? Ő pedig panaszkodott előttem a lágerbeli viszonyokra…

A gyertyacsonk szétfolyt a búra alatt, de még egyelőre ég. A harmadik polcon egy kellemes hangú fiatalember a háborúról mesél, a háború valódi arcáról, amiről nem szoktak írni a regények. Utász volt, csupa életszagú esemény az, amiről beszámol. Jólesik hallanom, s tudnom, hogy olyan fülek is vannak, amelyekbe cenzúrázatlanul hatolhat be az igazág.

Én is tudnék mesélni… Talán szeretnék is mesélni… – De mégsem: valahogy elment már a kedvem tőle. Mintha „megette volna a tehén” azt a négy évet, amit én a háborúban töltöttem. Szinte már el sem hiszem, hogy voltak azok az évek, emlékezni sem akarok rájuk. Az a két esztendő, amit itt a Szigetcsoporton töltöttem, éjszakai sötétségbe borította katonaéletem minden élményét, elfeledtetett minden fronti barátságot, mindentől megrabolt. Így oltja ki az egyik emlék a másikat…

Íme, elég volt pár órát töltenem az ún. SZABADOK között, hogy belássam: megnémultak az én ajkaim; semmi keresnivalóm sincs köztük, meg van kötve a nyelvem. Szabad szóra várom! Hazámba vágyom! Hazavágyom a szigetekre!

Reggel tehát „ott felejtem” a levlapot a vagon felső polcán, majd a kalauznő, ha bejön a kocsiba rendet csinálni s törölgetni, elviszi s bedobja, ha van benne emberség…

Kilépünk az Északi-pályaudvar előtti térre. Kiderül, hogy őreim ezúttal is tanácstalan újoncok, nem ismerik Moszkvát. – A „B”-villamossal megyünk! – rendelkezem helyettük. A tér közepén, a villamosmegállónál nagy a tülekedés: ez a munkába menés órája. Egyik őröm a kocsivezetőhöz lép, megmutatja MVD-igazolványát. Egész úton az elülső peronon állunk, begombolkozva, mintha a moszkvai tanács altjai lennénk. Jegyet sem váltunk. Egy öreg ember is ott akar felszállni; nem engedik: nem rokkant, tessék hátra menni!

A Novoszlobodszkajához érünk, leszállunk. Életemben először látom kívülről a Butirka-börtönt, pedig most visznek oda negyedszer, s minden nehézség nélkül le tudnám rajzolni a belső beosztását. Hú, micsoda komor, magas falak! S olyan széles, hogy két háztömbre is kiterjed! A moszkvaiak szíve beleremeg, ha kapuja tátongó érctorkába pillantanak. Én azonban minden sajnálkozás nélkül hagyom ott a moszkvai járdát s lépek az őrbástya boltívei alá, mintha csak hazajönnék; ajkaim önkéntelenül is mosolyra húzódnak, amint az első udvarba érek; régi ismerősökként üdvözlöm a főbejárat fafaragásait s az sem bánt, hogy nemsokára odaállítanak a falhoz –

már oda is állítottak, arccal a fal felé, s kérdeznek: családneve? kereszt- és apai neve? születési éve?

A nevem? Én vagyok a Csillagok Vándora! Testem gúzsba kötöttétek, lelkemen azonban nincs hatalmatok.

Tudom, hogy most elkerülhetetlenül testem zaklatása következik néhány órán keresztül: box, motozás, nyugták aláírása, bejelentőlapok kitöltése, fertőtlenítés és fürdő – de azután egy kettős boltozatú cellába visznek majd, melynek függő boltívei középen futnak össze (minden cella ilyen), két nagy ablaka lesz, lesz benne egy hosszú asztal-szekrény; s ebben a cellában ismeretlen, de minden bizonnyal okos, érdekes és barátságos emberekkel fogok találkozni, hallgatom beszámolóikat, elmesélem nekik a magam történetét, s este nem lesz könnyű elhatároznunk, hogy most pedig aludni fogunk.

Az evőtálkákon pedig azt olvashatjuk (domborított betűkkel van beléjük ütve, nehogy egy transzportba tévedjenek): „BuTyur”. Butyur-szanatórium – ahogy a minap tréfáltunk. Egy szanatórium, mely kevéssé ismert a fogyni óhajtó korifeusok előtt. Ők Kiszlovodszkba szokták cipelni túlméretezett pocakjukat, ott számolják a lépéseket a kijelölt ösvényeken, egy hosszú hónapig strapálják magukat, izzadnak, hogy leadjanak két-három kilót. Pedig a Butyur-szanatóriumban, mely ott van az orruk előtt, hetenként akár nyolc kilót is fogyhatnának minden megerőltetés nélkül.

Garanciával! Ki van próbálva!

*

Annak a mondásnak érvényességéről, hogy „kicsi a világ”, a börtön bárkit meggyőzhet. Igaz, hogy a Szigetcsoport a Szovjetunió egész területére kiterjed, de ami a lakosok számát illeti, sokkal kisebb nála. Hogy a Szigetcsoportnak végül is hány lakosa van, azt nem tudjuk teljes biztonsággal megállapítani. Annyit leszögezhetünk, hogy egyidejűleg tizenkét milliónál több ember nem tartózkodott a lágerokban[359] (sokan eltávoztak a föld alá, a Gépezet azonban gondoskodott az utánpótlásról). A fönti számnak kb. csak a felét tették kis a politikaiak. Szóval hatmillió lakos? Igen, ez kicsi ország, amolyan Svéd- vagy Görögország nagyságrendű; nem csoda, ha sokan ismerik egymást. Az is érthető, hogy kerüljön a ember bármelyik továbbító bármelyik cellájába, elég egy kicsit odafigyelnie a társalgásra vagy maga kezd beszélgetni cellatársaival, feltétlenül találnak közös ismerősöket. (Hát ahhoz mit szóljunk, hogy D.,

miután egy évig egyes zárkában ült, Szuchanovkában járt, elszenvedte Rjumin veréseit s felépült a kórházban, – egy lubjankai cellába lépve alig mondta ki a nevét, az ugrifüles F. máris így fogadta: „Ahá, akkor én ismerem önt!” – „Honnan?” – ütődött meg D. – „Bizonyára téved!” – „Nem én! Ön nem lehet más, mint az az amerikai Alexandr D., akiről a burzsoá sajtó azt hazudta, hogy elrabolták, de a TASzSz megcáfolta ezt. Akkor még szabadon voltam, saját szememmel olvastam.”)

Szeretem azt a pillanatot, amikor új embert eresztenek be a cellába (nem újoncot – az nagyon le van sújtva és meg van zavarodva – hanem régi, próbált foglyot). Magam is szeretek új cellába belépni (bár Isten ne adja, hogy mégegyszer be kelljen lépnem) – gondtalan mosollyal; széles gesztussal: „Jó egészséget, fiúk!” Motyómat egy priccsre vetem: „No, történt-e valami említésreméltó a Butirkában az elmúlt évben?”

Aztán kezdődik az ismerkedés.. Az egyik fiút Szuvorovnak hívják, ötvennyolcas. Első pillantásra semmi különös sincs rajta, de csak puhatolózzál egy keveset, megtudod, hogy a krasznojarszki gyűjtőben közös cellában ült egy bizonyos Machotkinnal…

– Várjon csak, nem sarki repülő volt?

– Az, az! Róla nevezték el…

– …egy szigetet a Tajmir-öbölben. Az 58:10 alapján csukták be. Szóval mégis elengedték Dugyinkába?

– Honnan tudja? Igen.

Remek! Megint egy láncszem birtokába jutottam Machotkin életéből, akit különben nem is ismerek személyesen. Sohasem találkoztunk, lehet, hogy sohasem is fogunk találkozni, emlékezetem azonban szorgalmasan rakosgat ki mindent, amit tudok róla: Machotkin *huszonötöst* kapott, a sziget nevét azonban nem lehet megváltoztatni, mert már rajta van a világ térképein (mert az nem GULag-sziget ám!).

A bolsinói aviatikus *saraskára* vitték, de repülős létére csak kornyadozott abban a mérnök-világban, ahol nem volt alkalma repülni. Később kettéosztották azt a saraskát, s Machotkin a taganrogi félhez kerülve, látszólag minden kapcsolatot elvesztett a külvilággal. Nekem a saraska ribinszki felében mesélték, hogy a fiú a messzi Északra kéredzkedett, küldjék oda repülővel. Most pedig épp az imént tudtam meg, hogy el is engedték. Nem mintha ez olyan közelről érintene engem, de azért jól emlékszem rá. Tíz nappal később egy butirkai fürdő-boxban (vannak ilyen kellemes boxok is a Butirkában – csapokkal, mosdókkal – hogy

tehermentesítsék a nagy fürdőt) egy bizonyos R. – rel kerülök össze. Ezt az R. – et sem ismerem, de mint. kiderül, fél évig feküdt a Butirka kórházában, most pedig a ribinszki saraskába fog utazni. Így hát Ribinszkben, ebben a hermetikusan elzárt skatulyában, ahol a raboknak semmi kapcsolatuk sem lehet a külvilággal, meg fogják tudni, hogy Machotkin Dugyinkában van, s azt is, hogy engem hova vittek. Ez tehát a foglyok drótnélküli távírója: figyelem, emlékezet, véletlen találkozások kombinációja.

Hát az a szimpatikus férfi, szarukeretes szemüveggel? Fel s alá jár a cellában s kellemes baritonján Schubertet énekel:

„Terhemre van már az ifjúság,
Ó, hosszú az út a sírig…”

– Carapkin, Szergej Romanovics.

– Akkor én önt jól ismerem. Biológus, nemde? Azok egyike, akik nem tértek vissza Berlinből…

– De kérem! Honnan tudja?

– Hát, kicsi a világ! Az úgy volt, hogy 46-ban Nyikolaj Vlagyimirovics Tyimofejev-Resszovszkijjal…

…b, micsoda cella volt az! Alighanem börtönéletem legnagyszerűbb cellája… Júliusban történt. Rejtélyes körülmények között, „a belügyminiszter rendeletére” a Butirkába vittek a lágerből. Ebéd után érkeztünk, de a börtönben akkora volt a forgalom, hogy a felvételi procedúra tizenegy órát vett igénybe, s a sok boxtól halálosan kimerülve csak éjjel három órakor bocsátottak be a 75-ös cellába. A helyiség a kupolatetőkön égő két erős izzólámpa fényében úszott, lakói szorosan egymás mellett aludtak, a levegőtlen fülledtségben hánykolódva: a „szájkosaras” ablakok mögött megszorult a forró júliusi levegő. Álmatlanul zümmögtek a legyek, rángatóztak az alvók, akikre rászálltak. Sokan zsebkendővel takarták le a szemüket a verőfény ellen. A kübli szúrós bűzt árasztott: a hőség minden bomlási folyamatot meggyorsított. A 25 személyes cella nem volt rendkívüli módon megterhelve; „csak” nyolcvanan voltak benne. Szorosan egymás mellett feküdtek a jobb- és baloldali priccseken s a két sor közé rakott betétdeszkákon lábak meredeztek mindenünnen a priccsek alól is, a hagyományos butirkai „almárium” pedig félre volt húzva a kübli mellé. Ott volt még egy szabad

folt a padlón, hát odafeküdtem. Reggelig aztán mindenki, aki csak a küblihez igyekezett, belém botlott.

Mikor beordították az „etetőn”, hogy „ébresztő! föl!” – az egész cella megbolydult, leszerelték a keresztbe rakott pótpriccseket, az almáriumot visszatolták az ablakhoz. Néhányan máris hozzám léptek, tudakolták, régi vagyok-e vagy újonc. Mint kiderült, a cella két ellentétes hullám találkozóhelye volt: az egyik, a frissen letartóztatottak szokásos hulláma, a láger felé tartott, a másik, a szembejövő, lágerlakókat hozott, méghozzá csupa specialistát: fizikusokat, kémikusokat, matematikusokat, tervezőmérnököket – nem tudni hová mennek, de biztosan valami édeni tudományos kutató-intézetbe. (Én is ott nyugodtam meg, hogy mégsem új büntetést akar rámvarrni a miniszter.) Egy javakorabeli, erős csontozatú (de igen lesoványodott) férfi enyhén hajló sasorral, hozzám lépett:

– Tyimofejev-Resszovszkij professzor vagyok, a 75-ös cella tudós-technikus társaságának elnöke. Társaságunk a reggeli kenyérosztás után szokta tartani napi összejöveteleit a balszélső ablaknál. Nem tarthatna nekünk valami tudományos kérdésről előadást? Mi lenne a témája?

Ugyancsak készületlenül ért ez a felhívás, csak álltam előtte hosszú, viseltes köpenyemben s téli sapkámban (akiket télen tartóztattak le, azok nyáron is téli ruhát kénytelenek viselni). Ujjaim még nem értek rá kiegyenesedni tegnap reggel óta, s tele voltak karcolásokkal. Miről tarthatnék én tudományos előadást? Hirtelen eszembe jutott, hogy nemrég a lágerban két éjszakára nálam volt – valaki kintről hozta be – Smith könyve, az USA hadügyminisztériumának hivatalos jelentése az első atombombáról. A könyv tavasszal jelent meg. Nem látta még senki a cellából? Hiú kérdés, persze, hogy nem. Így tréfált meg a sors, és kényszerített, hogy atomfizikusnak csapjak fel, ha már egyszer annak iratkoztam fel GULagban.

Kenyérosztás után tehát összegyűlt a kb. tíz főt számláló tudós technikus társaság a baloldali ablaknál, s én megtartottam előadásomat, egyben felvételt nyertem a társaságba. Sok mindent elfelejtettem, sok mindent csak félig értettem – Nyikolaj Vlagyimirovics, bár egy éve börtönben ült, és semmit sem tudhatott az atombombáról, ki-kiegészítette előadásom hézagait. Táblám is volt: egy üres cigarettásdoboz, körmeim között pedig egy tiltott ceruzavéget szorongattam. Ezt Nyikolaj Vlagyimirovics egyre-másra kivette a kezemből, rajzolt, közbeszólt, akkora biztonsággal, mintha magának a Los Alamos-i csoportnak lenne a fizikusa.

Igaz, hogy valóban dolgozott az egyik első európai ciklotronnal, de csak legyeket rádióaktivizált. Biológus volt, korunk egyik legnevesebb genetikusa. Már be volt börtönözve, amikor Zsebrak, aki erről nem tudott (vagy nagyon is jól tudott) azt a vakmerőséget írta egy kanadai lapban, hogy „az orosz biológia nem tartozik felelősséggel Liszenkóért, az orosz biológiát Tyimofejev-Resszovszkij képviseli.” (1948-ban, mikor a biológiára is sikerült lesújtani, eszébe juttatták ezt Zsebráknak). Schrödinger: „Mi az élet” c. brosúrájában kétszer is idézi Tyimofejev-Resszovszkijt, aki akkor már régen le volt tartóztatva.

Most tehát a mi körünkben volt, s csak úgy sziporkázta az ismereteket a legkülönbözőbb tudományok területéről. Azzal az átfogó tudással rendelkezett, amelyre későbbi generációk tudósai még csak nem is törekszenek (vagy talán a lehetőségek változtak meg mindent átfogó tudás elsajátítására?). Pedig a vizsgálattal kapcsolatos éheztetés annyira legyengítette, hogy nagy megerőltetésébe kerültek ezek a szellemi mutatványok. Anyai ágon egy elszegényedett kalugai nemes família sarja volt a Ressza folyó vidékéről, apai ágon pedig Sztyepan Razin oldalági leszármazottja; ezt a kozák őserőt nagyon is érezni lehetett benne, erre látszott utalni hatalmas csontozata, szálfa termete, állhatatossága, amellyel szembeszállt a vizsgálóbíróval, no és persze az a tény is, hogy őt sokkal erősebben gyötörte az éhség, mint minket.

Históriája pedig a következő: 1922-ben Vogt német tudós, a moszkvai Agykutató Intézet megalapítója, kérte, hogy bocsássanak rendelkezésére két tehetséges végzett diákot állandó külföldi munkatársakul. Így kapott bizonytalan időre szóló kiküldetést Tyimofejev-Resszovszkij és barátja, Carapkin. S bár külföldi tartózkodásuk alatt híjával voltak minden ideológiai vezetésnek, sokra vitték a tudományokban, s mikor 37-ben azt a parancsot kapták, hogy térjenek haza, ezt nem tartották megvalósíthatónak: felborítaná munkaprogramjukat; nem hagyhatják ott készülékeiket, tanítványaikat. És hát azt is tudták, hogy hazatérve le kellene pocskondiázniuk egész tizenötéves németországi tevékenységüket, csak ezzel vásárolhatnának létjogot maguknak (ha ugyan vásárolhatnának). Így váltak disszidensekké, lélekben azonban hűek maradtak hazájukhoz.

Mikor 1945-ben a szovjet csapatok bevonultak Buchba (Berlin északkeleti külvárosába), Tyimofejev-Resszovszkij egész intézetével együtt örömmel fogadta őket. Hogyne, hisz minden a lehető legjobban ütött ki: most már nem kell intézetétől megválnia! Szovjet bizottság szállt ki,

körülnézett és ezt mondta: – Hm, hm… pakolják be az egészet ládákba, visszük Moszkvába. – Lehetetlen – válaszolta Tyimofejev – minden tönkremegy. Évek munkája van ebben a berendezésben! – Hm, hm… – csodálkoztak a felettesek. Nem sokkal ezután letartóztatták Tyimofejevet és Carapkint, s Moszkvába vitték őket. Amilyen naivok voltak, azt hitték, hogy nélkülük nem fog dolgozni az intézet. Hát akkor ne dolgozzék, az a fontos, hogy a pártvonal érvényesüljön! A Nagy Lubjankában játszva rábizonyították a letartóztatottakra, hogy hazaárulók (vagy – árultak?), kiszabtak rájuk tíz évet, s a 75-ös cella tudós-technikus társaságának elnöke most azzal vigasztalja magát, hogy mindvégig helyesen cselekedett.

A butirkai cellákban nagyon alacsonyak a priccsek alvázai: még a börtönügyesek fejében sem fordult meg, hogy azok alatt is foglyokat helyezzenek majd el. Ezért mindenekelőtt a köpenyedet dobod oda a szomszédodnak, hogy teregesse szét, aztán hasra fekszel az átjáró padlóján és alákúszol. A priccs-közökben, járni szoktak, a priccsek alatt egyszer ha söpörnek egy hónapban, kezet csak az esti szükségre meneskor moshatsz, akkor is csak szappan nélkül, – aligha érzed hát a testedet Isten választott edényének. Én mégis boldog voltam. Ott a cementpadlón, a priccsek alatt, ahová úgy mászik be az ember, mint a kutya, s ahol por és szemét hull a szemébe a priccsekről, boldognak mondhattam magamat, maradéktalanul, minden fenntartás nélkül. Igaza van Epikurosznak: a változatosság hiánya is az elégedettség érzésével járhat, ha változatos kellemetlenségek előzték meg. A már végérvényesnek tűnő lágerélet után, a tízórás munkanap után, a sok ázás-fázás, derékfájás után – micsoda boldogság egész nap csak feküdni, aludni s mégis megkapnia napi 65 deka kenyeret, két főtt ételt – kombi-takarmányból és delfinhúsból. Egy szó annyi mint száz: Butyur-szanatórium!

Aludni, ez a legfontosabb. Hasadra fekszel, a hátaddal betakaródzol és alszol. Alvás közben nem pazarlod az erődet, nem emészted magad – időd pedig telik, telik! Amikor fáklyaként sistereg-lobog életünk, átkozzuk azt a nyolc órát, amelyet alvásra kényszerülünk pazarolni. De ha kisemmizettek, reményvesztettek vagyunk, csupa áldás, ha tizennégy órát alhatunk!

Azonban abban a cellában két hónapig tartottak, s így annyit aludtam, hogy elég volt a tavalyi, de még a jövő évre, is. Közben a priccsek alatt lassan nyomultam egészen az ablakig, majd újra a küblihez kerültem; de ezúttal már priccsre, s a priccseken avanzsáltam tovább, míg fel nem értem közvetlenül a boltívek alá. Akkor már keveset aludtam: szürcsöltem az élet

szeszét s tobzódtam a gyönyörökben. Reggel tudós-technikus társaság, aztán sakk, könyvek (ezekből az útitársakból csak három-négy jutott nyolcvan embernek, várhattuk, míg ránk kerül a sor), húszperces séta – a nap fénypontja! A sétáról akkor sem mondunk le, ha szakad az eső. De mindennek a teteje: az emberek, az emberek! Nyikolaj Andrejevics Szemjonov a Dnyepr-erőmű egyik építője. Hadifogoly-társa: F. F. Karpov mérnök. A fanyar humorú Viktor Kagan, fizikus. Vologya Klempner zeneakadémikus, zeneszerző. Aztán egy favágó s vadász a vjatkai erdőkből, mély és merengő, mint a tengerszem. Jevgenyij Ivanovics Gyivnyics, pravoszláv prédikátor Európából. Nem marad a teológiánál, a marxizmust ócsárolja, kijelenti, hogy Európában már senki sem veszi komolyan ezt a tant. Tiltakozom, hiszen én marxista vagyok. Egy éve még mekkora meggyőződéssel dorongoltam volna le, micsoda félvállról gúnyoltam volna! De ez az első fogságban töltött év – mikor s hogyan, magam sem tudnék számot adni róla – annyira elárasztott új élményekkel, eszmékkel és magyarázatokkal, hogy már képtelen vagyok így beszélni: ez *nonsens*! Burzsoá hazugság! – Ma már kénytelen vagyok elismerni: igen, lehet, hogy úgy van. Ezzel aztán meg is lazul okfejtésem láncolata, s könnyűszerrel sarokba szorítanak.

Aztán megint jönnek a hadifoglyok, egye özönlenek Európából, immár a második éve. Jönnek orosz emigránsok is – Európából és Mandzsúriából. Az emigránsoknál is találhat az ember közös ismerősöket: Milyen országból? Ismeri-e ezt és ezt? – Más hogyne ismerné! (Itt értesülök Jaszevics ezredes kivégzéséről is.)

Itt van aztán egy öreg német is – az a jóltáplált német, de most soványan és betegen, akivel valamikor (kétszáz éve?) vitettem a bőröndömet Kelet-Poroszországban. Milyen kicsi a világ! Hogy még vele is találkoznom kellett! Az öreg fiú rámmosolyog: ő is megismert, s mintha még örülne is a viszontlátásnak. Már megbocsátott. Tíz évet kapott, de életéből sokkal kevesebbre futja már… Van egy másik németünk is, fiatal égimeszelő, aki egy kukkot sem szól, talán mert egyáltalán nem tud oroszul. Még azt sem lehet rögtön látni, hogy német, mert mindent, ami arra emlékeztetne, legomboltak róla a tolvajok, s cserébe avítt szovjet gimnasztyorkát adtak rá. Nevezetes német nagykutya ő: első vadászterülete a Bolívia-Paraguay háború volt, a második a spanyol, a harmadik a lengyel, a negyedik Anglia légitere, az ötödik Ciprus, a hatodik a Szovjetunió. Mivel pedig nagykutya, kézenfekvő, hogy asszonyokra és gyerekekre lövöldözött a levegőből – ergo

háborús bűnös: tízes plusz öt évi szájkosár. – Végül van a cellánkban természetesen egy „igazhitű” is (valami Kretov ügyész): „Megérdemeltétek, hogy leültettek benneteket, szemétládák, ellenforradalmárok! A történelem beőrli a csontjaitokat, jó lesztek trágyának!” – „Trágyadombra kerülsz te is, kutya!” – kiabálják neki. „Én aztán biztosan nem, az én ügyemet felülvizsgálják, engem ártatlanul ítéltek el!” A cella üvölt, fel van zúdulva. Egy galambősz öreg, az orosz nyelv tanára, feláll a priccsekre, s mezítlábasan, mint egy újból közénk szállt Krisztus, kitárja karjait: „Fiacskáim, szeressétek egymást! Gyermekeim!” Neki is üvöltöznek: „A te gyermekeid a brjanszki erdőben vannak! Mi már nem vagyunk senki gyermekei! Csak a GULag fiai vagyunk…”

A vacsora és az esti szükségre menés után leszáll az éj a szájkosaras ablakokra, kigyúlnak a mennyezeten a szemfárasztó lámpák. Ha a nappal viszályt támaszt is a foglyok közt, az éjszaka közel hozza őket egymáshoz. Estére kelve elültek a civódások: előadásokat, koncerteket rendeztünk. Itt aztán megint elemében volt Tyimofejev-Resszovszkij: egymás után rendezett olasz, dán, norvég, svéd estet. Az emigránsok a balkáni országokról és Franciaországról meséltek. Valaki Le Corbusier-ről tartott előadást, más valaki a méhek természetrajzáról, egy harmadik Gogolról. Teli tüdőből füstölt mindenki. Az egész cella füstben úszott, a füst egy helyben állt a levegőben, mint a köd, az ablakon lévő szájkosár meggátolta a légvonatot. Kosztya Kiula lép most az asztalhoz, velem egykorú, kerekképű, kékszemű, komikusan félszeg fiú: itt a börtönben szerzett költeményeit adja elő. Hangját elfátyolozza a megindultság. Verseinek ilyen címeket adott: „Az első csomag”, „Feleségemnek”, „Fiamnak”. Ha az ember a börtönben hallgatja a börtönben írt verseket, nem tud arra figyelni, elhibázta-e a költő a szótagszámot vagy a ritmust s hogy tiszta rímeket használ-e vagy asszonáncokat. A TE szíved vérével, a TE asszonyod könnyeivel vannak írva azok a versek. Sokan sírnak a cellában.[360]

Abban a cellában én is kedvet kaptam, hogy börtön-versekkel próbálkozzam. Társaimnak én Jeszenyint szoktam szavalni, aki a háború előtt úgyszólván indexre volt téve. Bubnov, egy fiatal hadifogoly, valószínűleg félbemaradt egyetemista, áhítattal csüggött a versmondók ajkán, arca sugárzott az elragadtatástól. Ő nem specialista volt, nem a lágerból jött, hanem útban volt a lágerba, s tiszta jelleme, egyeneslelkűsége arra predesztinálta őt, hogy meghalni menjen oda: az ilyenek nem szokták túlélni a lágert. Ezek az esték ott a – 75-ös cellában egy pillanatnyi

megállást jelentettek neki és társainak, mielőtt elnyeli őket az örvény; föllebbentették a fátylat arról a gyönyörűséges világról, mely létezik és fog is létezni, de melyből balsorsuk egyetlen röpke évet sem engedélyezett ifjú életüknek.

Felcsapódik az „etető” s a vertuháj ránk kaffog: „Takarodó!”

Valóban soha, még a háború előtt sem, pedig akkor két főiskolán is tanultam egyszerre, korrepetálással tartva fenn magamat, s első írói szárnypróbálgatásaim is arra az időre esnek – de azt hiszem, még akkor sem éltem át oly tökéletes, tartalmas, inspiráló napokat, mint azon a nyáron a 75-ös cellában…

…– No meg aztán – mondom Carapkinnak – később is hallottam önről egy Deul nevű tizenhat éves fiútól, aki „ötöst” kapott (de nem az iskolában) „szovjetellenes agitáció” miatt…

– Hogyhogy, hát őt is ismeri? Ugyanabban a transzportban vitték Karagandába, amelyben engem…

– …szóval tőle hallottam, hogy ön laboránsi beosztást kapott egy orvosi kutatóintézetben, Nyikolaj Vlagyimirovics pedig egész idő alatt *közmunkán* volt…

– Le is romlott alaposan. Félholtan szedték ki a sztolipinból, amikor idehozták a Butirkába. Jelenleg kórházban van, és a Negyedik Spec. osztály[361] teavajat, sőt bort utal ki neki, de kérdés, hogy lábra áll-e valaha.

– Önöket a Negyedik Spec. osztály hívta meg ide?

– Igen. Megkérdezték, hogy a Karagandában töltött hat hónap után nem tartanánk-e mégis lehetségesnek intézetünk felállítását hazai földön.

– S önök persze szívvel-lélekkel igent mondtak?

– De mennyire! Végre beláttuk tévedésünket. Nem beszélve arról, hogy nélkülünk is leszerelték, ládákba csomagolták és hazaszállították a berlini intézet egész berendezését.

– Mennyire szívügye az MVD-nek a tudomány! Kérhetnék még egy kis Schubertet?

Carapkin rázendít, bús tekintetét az ablakra emelve (szemüvege tükrében látom a sötét szájkosarat és az ablak fényes felső peremét):

Vom Abendrot zum Morgenlicht
ward mancher Kopf zum Greise.
Wer glaubt es? Meiner ward és nicht
auf dieser ganzen Reise.

*

Tolsztoj álma. megvalósult: többé nem kényszerítik a foglyokat, hogy részt vegyenek azokon a lélekölő istentiszteleteken. Zárva vannak a börtönök templomai. Igaz, állnak még az épületek, de kitűnő érzékkel a börtön kibővítésére használták fel őket. Így helyeztek el további kétezer embert Butirka templomában, egy év alatt pedig nem kevesebb, mint ötvenezer fordul meg benne, ha két hetet számítunk mindenegyes váltásra.

Ma már, amikor negyedszer vagy ötödször érkezem a Butirkába, határozott léptekkel sietek át a börtönépületekkel körülzárt udvaron a nekem rendelt cella felé, még meg is előzve kísérőmet egy fejhosszal (mint ahogy ő is iparkodik ostor és gyeplő nélkül is hazafelé, ahol a zabot sejti), sokszor pillantásra sem méltatom a négyzetalapú, nyolcszögben felhúzott falú templomot. Ott áll a négyzetalakú udvar közepén egymagában. Szájkosarai nem gyári termékek, nem vasalt üvegelv, mint a tulajdonképpeni börtönéi, hanem elszürkült, korhadozó deszka borítás – ez is az épület másodrangúságára látszik mutatni. Itt van elhelyezve, hogy úgy mondjuk, a Butirka házi továbbítója, a nemrég elítéltek börtöne.

Annak idején azonban, 1945-ben, nem mindennapi élmény volt számomra, amikor az OSzO ítélete után a templomba vittek bennünket (éppen jókor! bizony, ránk fért volna egy kis imádkozás!), felvittek az emeletre (mely felett egy másik emelet is el volt rekesztve) és a nyolcágú központi csarnokból szétküldtek bennünket a cellákba. Engem a délkeletibe utaltak.

Tágas, négyzetalakú cella volt, akkor éppen kétszázan voltak benne. Szokás szerint minden elképzelhető helyen feküdtek: a priccseken (ezek itt nem emeletesek), a priccsek alatt, a priccsek között a padlózat kőlapjain. Nemcsak a szájkosarak voltak másodrendűek, hanem az ellátás is olyan volt, amilyenben, csak a Butirka mostohagyerekeit részesítették, nem az édeseket. Ennek a siserehadnak nem kölcsönöztek ki könyveket, sem sakkot, sem dámát; még az alumínium-tálkákat és a csorba fakanalakat is összeszedték minden étkezés után, nehogy a nagy kavarodásban belekerüljenek egy transzportba. Még a bögrét is sajnálták a mostohagyerekektől: a balánda után kimosták a tálkákat, azokból hörpölhették a teát is. Az edényhiány elsősorban azokat sújtotta, akik szerencséjükre vagy szerencsétlenségükre csomagot kaptak a családjuktól (a családtagok pedig, nem kímélve szűkös pénzecskéjüket, legalább ezekben a hosszú utat megelőző napokban igyekeztek jól tartani a

távozókat). A családtagok nem részesültek börtönismereti kiképzésben, a börtön irodájában pedig hiába is kértek volna felvilágosításokat, így hát nem is küldtek bakelit edényt, pedig csak ilyent engedélyeznek a fogolynak, üveget, fémet nem. Azt a sok mézet, lekvárt, kondenzált tejet könyörtelenül kiöntötték, kikotorták a cella „etetőjénél” valamibe, amije akadt a fogolynak; csakhogy egy ilyen templomi cellában semmije sem volt, a markán, száján, zsebkendőjén, kabátja szárnyán kívül – tehát ezekbe. GULag-viszonylatban ez még csak rendjén volna, de Moszkva kellős közepén? Ráadásul: „szaporán, szaporán” – sürget a felügyelő, mintha attól félne, hogy lekésik a vonatról (pedig csak maga is szeretne nyalakodni az elkobzott edényekből). A templomi cellákban minden az ideiglenesség jegyét viselte, az állandóságnak még az az illúziója is hiányzott, amelybe a vizsgálati cellák ítéletre váró lakói ringathatták magukat. Ezt a darált húst, ezt a GULagnak szánt félkész gyártmányt csak addig a néhány napig tartották itt kényszerűségből, míg hely nem ürült számukra a Krasznaja Presznyában. E helynek csak egy előnye volt: a foglyok naponta háromszor maguk mehettek a balándáért (kását itt nem adtak, ezzel szemben balándát háromszor, ami nem is volt ellenükre: többször kaptak meleg ételt s laktatóbbat). Ezt a kedvezményt annak köszönhették, hogy a templomban nem volt felvonó, csak a főépületben, s a személyzet viszolygott a fárasztó munkától. Messziről kellett cipelni az öblös, dögnehéz kondérokat, át az udvaron, föl a meredek lépcsőn – nagyon megerőltető volt a legyengült foglyoknak, mégis szívesen vállalták, csakhogy kerülhessenek egyet a zöld udvarban s hallgathassák a madarak énekét.

A templomi celláknak sajátos levegőjük volt: valahogy érezhető volt bennük a későbbi továbbítópontok huzatossága és a sarkvidéki lágerok jeges lehellete. A szoktatás szertartásának helye volt ez a templom: itt kellett beletörődni a gondolatba, hogy ítéleted nem tréfadolog, máris könyörtelenül érvénybe lépett, s hogy életednek ezt a keserű fordulatát agyadnak meg kell emésztenie, el kell fogadnia. Bizony, nem könnyű ez a beletörődés!

Hiányzott továbbá az emberállománynak az az állandósága is, amely a vizsgálati cellákat jellemezte, s amelytől azok oly családiasakká váltak. Itt éjjel nappal hozták, vitték az embereket, egyesével, tucatjával, következésképpen örökös volt a költözködés a padlón és a priccseken, ritkán fekhetett az ember két napnál tovább ugyanazon szomszéd mellett.

Ha érdekes emberrel akadtál össze, tanácsos volt nem halogatni a kikérdezését, különben egy egész életre szem elől téveszthetted.

Így szalasztottam el én is Medvegyev autószerelőt. Mikor beszédbe elegyedtem vele, eszembe jutott, hogy Mihály cár említette ezt a nevet. Igen, annak az ügytársa volt, az elsők egyike, aki olvasta a „Felhívást az orosz néphez” s nem tett róla jelentést. Medvegyevnek megbocsáthatatlanul, fölháborítóan keveset adtak: mindössze három évet! – s ezt az 58. tc. alapján, melynél a gyerekbüntetés is öt év! Nyilván mégis csak eszelősnek tartották á cárt, a többit pedig *osztály*szempontok miatt kímélték. De alig kezdtem vallatni Medvegyevet, hogy mi a személyes véleménye az egészről, máris kihívták őt „holmistul”. A körülményekből arra lehetett következtetni, hogy szabadlábra helyezték. Ez egyben megerősítette a sztálini amnesztiáról rebesgetett híreket, melyek azon a nyáron a mi fülünkbe is eljutottak – erről a nesze-semmi-fogd-meg-jól amnesztiáról, melytől még a priccsek alatt sem lett tágasabb.

Szomszédomat, egy öreg schutzbundistát szállítmányba tették (ezeknek a schutzbundistáknak, akik fojtónak érezték a konzervatív Ausztria levegőjét, *tízeseket* nyomtak a markukba 1937-ben a világproletáriátus hazájában, s a Szigetcsoport különböző pontjain végezték), a helyére egy kreolbőrű, szurokhajú emberke zárkózott fel mellém – a szeme mint a fekete cseresznye, nőiesen lágy, de egy hatalmasra méretezett lapos orr valósággal karikatúrává éktelenítette az arcát. Az első napon némán feküdtünk egymás mellett, a másodikon azonban méltóztatott megszólítani: „Mit gondol, ki vagyok?” Folyékonyan beszélt oroszul, hibákat sem ejtett, de érezhető akcentusa volt. Haboztam: Valamelyest a kaukázusiakra emlékeztet, de lehet, hogy örmény. Mosolygott: „Könnyen ki tudtam adni magamat grúznak. Jasának hívták. Mindenki nevetett rajtam. Én szedtem be a szakszervezeti díjakat”. Rápillantottam: valóban komikus alak, alacsony, szabálytalan arcú, mosolyában semmi rosszindulat. De hirtelen megfeszül, vonásai kiélesednek, szeme összeszűkül, mint két keskeny acélpenge, majd hogy szét nem aprít velük.

– Pedig én a román vezérkar tájékoztatója vagyok! Vlagyimireszku hadnagy.

Úgy összerándultam, mintha dinamit robbant volna mellettem. Miután vagy kétszáz álkémet sikerült megismernem, fel sem tételeztem, hogy egy igazival is találkozom, azt hittem, olyan nincs is.

Saját elbeszélése szerint arisztokrata család sarja volt, helyét már három éves korától fenntartották a vezérkarban, hatéves korában pedig a tájékoztató osztály vette át a nevelését. Felserdülve maga választotta a Szovjetuniót jövendő működése színteréül, mivelhogy ott van a világ legkönyörtelenebb kémelhárítója, s ott különösen nehéz dolgozni, mivel mindenki mindenkire gyanakszik. Általánosságban az a véleménye, fogy nem dolgozott rosszul nálunk. A háborút megelőző években Nyikolajevben működött, s oroszlánrésze lehetett abban, hogy egy egész hajógyár a román csapatok kezére került. Innen a sztálingrádi traktorgyárba, majd az urali gépgyárba ment át. Az utóbbiban szakszervezeti díj beszedése címén behatolt egy nagy üzemrészleg igazgatójához, belülről ráfordította á kulcsot, s arcáról egyszerre eltűnt az ártalmatlan, bárgyú mosoly, helyet adva annak a pengeként vágó pillantásnak: „Ponomarjov! (pedig az már más nevet használt az Ural-Gépgyárban) – Sztálingrád óta nyomon követjük. Ön otthagyta az állását (valami nagykutya volta Sztálingrádi Traktorgyárban is), álnevet vett fel s ide telepedett. Válasszon: vagy honfitársai fogják agyonlőni, vagy nekünk fog dolgozni!”

Ponomarjov az utóbbi mellett döntött, s ez nagyon is jellemző az olyan nagymenő dögökre. Ezután a hadnagytól kapta az instrukciókat, míg alá nem rendelték a moszkvai német kémirodának. Vlagyimireszkut pedig Popolszkba küldték SZAKMAI vonalon. Mint kifejtette nekem, a diverzánsok és kémek sokoldalú általános képzésén kívül mindegyiket külön is kiképezik valami SZŰKEBB specialitásra.

Vlagyimireszku az ejtőernyő főzsinórjának elvágására specializálta magát. Podolszkban az ejtőernyő-raktár előtt az őrség parancsnoka fogadta (vajon ki lehetett? miféle ember lehetett?), s az éj nyolc órájára bebocsátotta a raktárba. Hágcsót támasztva az ejtőernyőbálákhoz, anélkül, hogy rendjüket megbontotta volna, óvatosan kibontotta a főzsinór fonalait s egy erre a célra készült ollóval átvágta a keresztmetszet négyötödét, csak egy ötödrészt hagyva épen, hogy a levegőben szakadjon el. Vlagyimireszku hosszú évek munkájával készült erre az egyetlen éjszakára. Most lázasan dolgozott s nyolc óra alatt mintegy kétezer ernyőt tett használhatatlanná (tizenöt másodpercet szánt egyre?). „Megsemmisítettem egy egész szovjet ejtőernyős-hadosztályt!” villantotta rám kárörömmel cseresznye-szemét.

Mikor letartóztatták, minden vallomástételt megtagadott, nyolc hónapig ült a Butirkában egy magánzárkában, de egy szót sem tudtak kiszedni belőle. „Nem kínozták meg?” – „N-nem” – s lebiggyesztette az ajkát,

mintha még feltételezni sem lehetne ilyesmit, idegen állampolgárról lévén szó. (Üsd a tieidet, hogy megijeszd az idegeneket!… A kém azonban aranytartalék: alkalomadtán ki lehet cserélni.) Egy napon megmutatták neki az újságot: Románia kapitulált, tessék vallani! De ő továbbra is néma maradt: lehet, hogy hamisították az újságot. Elolvastatták vele a román vezérkar napiparancsát: a fegyverszüneti feltételeknek megfelelően a vezérkar elrendeli, hogy minden ügynök szolgáltassa ki magát. Ő azonban még ekkor sem volt hajlandó beszélni: a napiparancsot is hamisíthatták. Végül azzal szembesítették, aki közvetlen feljebbvalója volt a vezérkarnál; ez utasította, hogy fedje fel kilétét s adja meg magát. Vlagyimireszku akkor minden emóció nélkül leadta vallomását, s most, mint akinek már minden mindegy, nekem is elmondta az egészet, hogy agyonüssön néhány hosszú börtöni órát. Még csak bíróság elé sem állították! El sem ítélték! (Mert nem nemzetünkbeli! „Én mindig káder maradok, míg csak élek. Rám vigyáznak”.)

– De most nekem elárulta magát – mondtam neki. – Ha meglátom valahol az arcát, emlékezni fogok önre. Gondolja csak el, ha egyszer véletlenül összefutunk az utcán…

– Ha biztos leszek afelől, hogy nem ismert fel, életben hagyom. De ha fölismer, megölöm vagy kényszerítem, hogy nekünk dolgozzék.

Ezt egyáltalán nem úgy mondta, mint aki össze akar veszni cellaszomszédjával. Úgy mondta, teljes meggyőződéssel, mint ami magától értetődik. El is hittem, hogy minden további nélkül lelőne vagy elmetszené a gégémet.

Ebben az egész hosszú fogoly-krónikában nem fordul elő több ilyen hős. Nekem is ez volt az egyetlen ilyen találkozásom, pedig tizenegy évet töltöttem különböző börtönökben, lágerokban, száműzetésben; mások pedig eggyel sem találkoztak. Óriás példányszámban nyomott ponyvairodalmunk mégis azzal bolondítja az ifjúságot, hogy a Szervek kizárólag ilyeneket szoktak összefogdosni.

Elég volt az embernek egy pillantást vetni maga köré abban a templomi cellában, maga is meggyőződhetett arról, hogy elsősorban magát az ifjúságot fogdossák össze. Most, hogy a háború befejeződött, megengedhették maguknak azt a fényűzést, hogy azt tartóztassák le, akire szemet vetettek: már nem kellenek katonának. Beszélik, hogy 1944-45 fordulóján átmenetileg a Kis (területi, vidéki) Lubjankában tartották fogva az un. „demokrata pártot”. Ez kb. félszáz fiúból állt; alapszabályaik és

tagsági igazolványaik voltak. „Országos titkáruk” volt köztük a legidősebb: egy moszkvai iskola 10. osztályos tanulója. – A háború, utolsó éveiben diákok is fel-feltűnnek a moszkvai börtönökben, itt is, ott is találkoztam velük. Ami azt illeti, én sem voltam öreg, de ezek még fiatalabbak voltak…

Ugyancsak megtréfált bennünket az idő! Míg mi: én és ügytársaim s a velünk egyívásúak, négy éven át verekedtünk a fronton, azalatt felnőtt egy új generáció! Tegnap még mi trappoltunk az egyetemi folyosókon, szentül hittük, hogy mi vagyunk a legifjabbak s egyben persze a legokosabbak is szerte e hazában, sőt az egész világon! – Aztán egyszerre csak sápadt, fölényeskedő ifjak jönnek szembe velünk a cella kőpadlóján, s megrökönyödve konstatáljuk, hogy már nem mi vagyunk a legfiatalabbak és a legfelvilágosultabbak, hanem ők. Engem azonban nem bántott ez: akkor már szívesen helyet szorítottam másoknak. Ismertem azt a szenvedélyt, mely fűtötte őket: mindenkivel vitába szállni, mindent tudni akarni. Értettem büszkeségüket, hogy íme, ők a legjobb részt választották és nincs okuk semmit sem megbánni. Borzongva láttam, hogy a mártírok glóriája lebeg önhitt és értelmet sugárzó arcocskájuk körül.

Egy hónapja egy másik botirkai cellába léptem, mely félig betegszoba volt; alig tettem be a lábamat, helyet sem értem rá kinézni magamnak, máris jött felém egy sárgás, sápadt, zsidósan finomarcú fiatalember, szemében jóízű viták és beszélgetések reménye ült; nyár volt, de fázósan burkolózott ütött-kopott, átlőtt katonaköpenyébe, lelte a hideg. Borisz Gammerovnak hívták. Azonnal faggatni kezdett; társalgásunk hol kölcsönös életrajzunk, hol a politika felé billent. Már nem emlékszem, minek kapcsán, futólag említettem az akkor már elhunyt Roosevelt elnök imáját, melyet lapjaink is közöltek, s mint ami magától értetődik, fűztem hozzá:

– No persze, ez csak álszenteskedés.

A fiatalember sárgás szemöldöke azonnal összerándult, vértelen ajkai összepréselődtek s szinte a levegőbe emelkedett, mikor megkérdezte:

– S miért, ha szabad kérdeznem? Ön talán nem tudja feltételezni, hogy egy államférfi valóban hisz Istenben?

Fején találta a szeget! Ilyen visszavágás, s kinek a szájából? Egy 1923-ban született szovjet ifjúéból! Válaszolhattam volna neki néhány magabiztos frázissal, de az én magabiztosságomat megingatták már a börtönök, s még egy: valami tiszta sejtelem, mely eszméinktől s meggyőződésünktől függetlenül él és hat bennünk, hirtelen megsúgta, hogy

hisz én az imént nem is a magam meggyőződésének adtam kifejezést, csak szajkóztam, amit belém plántáltak. Ezért hát adós maradtam a válasszal, s megkérdeztem:

– Hát ön hisz Istenben?

– Természetesen – hangzott a csendes válasz.

Természetesen? Természetesen… Bizony, bizony… A komszomol-fiatalság már leválóban van, az egész vonalon leválóban. S az NKVD volt az első, aki ezt észrevette.

Borja Gammerov, fiatalsága ellenére, nemcsak hogy végigcsinálta a háborút, mint a 45-ös „Isten veled Hazám" – tankelhárítós zászlóalj őrmestere, de meg is sebesült: tüdőlövése még mindig nem gyógyult be s tébécés beszűrődést okozott. Gammerovot rokkantként szerelték le. Akkor a moszkvai egyetem biológiai fakultására iratkozott be. Így hát két forradalmi szál is találkozott benne: az egyik a katonaéletből, a másik a háború végnapjainak diákmiliőjéből jött, mely legkevésbé sem volt korlátoltnak s álmosnak mondható. Egyesületbe tömörültek, melyben a jövő volt töprengéseik, elemzéseik tárgya (pedig senki sem bízta rájuk, hogy ilyesmin törjék a fejüket) – onnan pécézte ki s ejtette foglyul őket a Szervek gyakorlott szeme. – Gammerov apját agyonverték vagy agyonlőtték a börtönben 1937-ben, s íme, most a fiú is ugyanarra az ösvényre lépett. A vizsgálat kapcsán *érzéssel* mondta fel néhány költeményét vallatójának (borzasztóan sajnálom, hogy egyre sem emlékszem, s felkutatni sincs módomban őket, különben idézném belőlük).

Pár hónapon belül mind a három ügytárssal összehozott a sorsom: még ott a Butirkában láttam egy cellában Vjacseszlav D. – t – ilyen is mindig akad a fiatal letartóztatottak csoportjában: ő volt a FENEGYEREK abban a körben, de annál hamarabb kiborult a vallatásnál. Valamennyiük közt őt büntették a legkevesebbre: öt évre, s mint kiderült, nagyon, de nagyon számított rá, hogy befolyásos papája majd kihúzza a csávából.

Később Georgij Ingal is ott ért még a butirkai templomban; ő volt köztük a legidősebb. Fiatal kora ellenére már jelölték az írószövetségbe. Nagyon merész tolla volt, szélsőségek szembeállításával operált, könnyen megnyílt volna előtte egy nagyhatású, a maga nemében páratlan irodalmi pálya, ha politikai kiegyezésre hajlott volna.

Debussyről írt regénye már közel volt a befejezéséhez. A korai siker azonban nem vette el harci kedvét, s tanára, Jurij Tinyanov temetésén

kijelentette, hogy az elhunytat halálba kergették – ezzel aztán biztosított is magának nyolc kis esztendőt.

Harmadiknak Gammerov is befutott hozzánk, s míg a Krasznaja Presznyára vártunk, többször is; meg kellett ütköznöm világnézetük egyesült haderejével. Ezek az ütközetek nagyon bajosak voltak számomra. Abban az időben a világ megismerését nem tudtam másképp elképzelni, csak akkor voltam képes új tények befogadására, új nézetek kritikájára, ha találtam rájuk egy címkét a rendelkezésemre álló készletből, mint például „a kispolgárság ingadozó kettőssége” vagy „a deklasszált értelmiség harcos nihilizmusa”. Nem emlékszem, támadta-e Ingal és Gammerov a jelenlétemben Marxot, de arra emlékszem, hogy Lev Tolsztojt támadták – hihetetlen, hogy éppen ők! Hogy Tolsztoj nem akart tudni az egyházról? Azonban nem vette figyelembe annak misztikus és szervező hivatását! Hogy nem ismerte el a biblia tanítását? De a modern tudomány sem került ellentmondásba a bibliával, még annak a világ teremtését leíró soraival sem! Hogy feleslegesnek tartotta az államot? De hiszen anélkül minden káoszba fúlna! Hirdette a szellemi és fizikai munka egyesítését ugyanabban az egyénben? De hiszen ez a képességek esztelen nivellálása! Végül, amint azt a sztálini önkény példájából látjuk, egy történelmi személy hatása nagyon is döntő lehet, Tolsztoj pedig ezt egyszerűen lemosolyogja.[362]

A fiúk felmondtak nekem verseikből s cserébe követelték az enyéimet, de nekem akkor még nem voltak. Paszternakot különösen gyakran idézték, valósággal istenítették. Valamikor olvastam az „Élet, nővérem”-et, de nem tetszett, keresettnek, kiagyaltnak találtam, nagyon is távelesőnek a köznapi emberi sorsoktól. Ők azonban Schmidt utolsó, bíróság előtt mondott beszédét idézték, s ez megfogott, annyira ránk illett:

> Honszerelmem harminc éve
> Táplálom szívemben,
> Leereszkedő mosollyal
> Ne sértsetek engem!

Éppen ilyen meg nem alkuvó volt Gammerov és Ingal álláspontja is: nem kell a ti elnézésetek! Mi nem *sínylődünk* a fogságban, hanem büszkén viseljük. (Bár ki képes arra, hogy valóban ne sínylődjék?

Ingal fiatal felesége pár hónap múlva megtagadta és elhagyta férjét. Gammerovnak pedig még, nem is volt kedvese, így lefoglalta őt a

forradalmi szenvedély.) Vajon nem éppen itt, a börtöncellában van születőben az egyetemes, nagy igazság? Szűk ugyan a cella, de talán nem szűkebb a *szabadság?* Nem a mi sokat szenvedett, megcsalt népünk hever itt velünk egy sorban a priccsek alatt és között?

Az fájna csak, ha nélkülem
Indulna harcba népem,
Könnyet sem ejtek, úgy megyek,
Az úton melyre léptem.

Az az ifjúság, amely a politikai paragrafus alapján ül a börtöncellákban, sohasem az ország átlag-fiatalságát képviseli, mindig előtte jár annak. A nagy átlagra még sok minden várt azokban az években: előbb „szét kell hullania”, ki kell ábrándulnia, közömbössé válnia, megmámorosodnia az édes élettől – majd csak azután kezdhet, ha ugyan kezdhet, keservesen kikászálódni ebből a bájos völgyecskéből s indulhat új magaslatok felé. Talán húsz év múlva? De azok a fiatalok, akiket 1945-ben az 50:10 tc. alapján tartóztattak le, egyetlen szökkenéssel átíveltek az elkövetkező enerváltság szakadékán, s frissen, felemelt fővel vonultak – a bárd alá.

A butirkai templomban a már elítélt, lenyesett és elszigetelt moszkvai diákok egy dalt szereztek; ezt szokták énekelni zsenge hangjukon, ha beállt a szürkület:

Háromszor futunk a löttyért kannával.
Rövidítjük dalfal az időt,
Becsempészett varrótűvel, cérnával
Eszkábálunk az útra szütyőt.
Egyenesben van már a mi életünk!
Aláírtuk! – fel hát, rabsereg!
Valaha még talán visszatérhetünk,
Vagy elnyelnek a sarki lágerek!

Te jó Isten! Bizony meglehet, hogy mindent elméláskodtunk! Míg a fronton előrenyomulva dagasztottuk a, sarat, gránáttölcsérekben kuporogtunk, periszkópot dugdostunk ki a bozótból – otthon felserdült egy új ifjú nemzedék, felserdült és elindult! S HOVA indult el?… Nem oda-e,

ahová mi sohasem merészkedtünk volna? – mert nem így neveltek bennünket.

A mi évjáratunk hazatért, leadta fegyverét, és rendjeleit csörgetve, büszkén mesélgette vitézi tetteit – öcséink pedig csak ajkukat biggyesztették rá: ó, ti balfácánok!…

III.

MEGSEMMISÍTŐ MUNKATÁBOROK

„Minket csak azok érthetnek meg,
akik egy csajkából ettek velünk…
(egy volt fogoly hucul asszony leveléből)

Beláthatatlanul sok mindennek kell helyet kapnia ebben a részben. Ahhoz, hogy ésszel fölérjük, pillantással átfogjuk az egész képtelenséget, több életet kellett volna áttengődnünk a lágerokban, márpedig azokban egyet sem lehetett kihúzni kedvezmények nélkül, hisz a lágerok MEGSEMMISÍTÉSRE voltak beállítva.

Aki tehát mélyebbről merített belőlük és jobban kiismerte őket, az már a sírban van, az már nem beszél. A LÉNYEGET pedig soha senki sem fogja tudni elmondani róluk.

Erőtlen is a magányos toll ahhoz, hogy egész terjedelmükben beszámolhasson eseményekről, tényekről. Én csak egy résen át pillantottam be a Szigetvilágba, nem toronyból tekintettem át. De szerencsére partra sodródott már néhány könyv, s remény van arra, hogy több is partot ér még. Úgy lehet Salamov: Kolimai történeteiből jobban megérzi az olvasó Arhipelág levegőjének borzalmát, az ember végső kétségbeesését.

De egy korty is elég ahhoz, hogy megtudjuk, milyen ízű a tenger.

1.
Aurora ujjai…

A Homérosztól oly gyakran emlegetett s a rómaiaktól Aurorának nevezett „rózsaujjú Hajnal” simogató ujjai Arhipelágot is becézgették azon a reggelen, amelyen megszületett.

Amikor hazánkfiai a BBC adásából arról értesültek, hogy M. Mihajlov leleplező nyilatkozata szerint nálunk már 1921-ben is voltak koncentrációs táborok, sokam elámultak itt is, Nyugaton is: olyan korán? Már 1921-ben? Csak nem?

Hát persze, hogy nem! Persze, hogy tévedett Mihajlov! A koncentrációs táborok 1921-ben már teljes erővel működtek (sőt, már meg is szűntek). Sokkal közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy Arhipelág az Aurora ágyúlövésének pillanatában született.

De lehet-e ez másképp? Gondolkodjunk csak egy kicsit!

Nemde azt tanította Marx és Lenin, hogy a régi burzsoá kényszermechanizmust szét kell zúzni s haladéktalanul *újat kell teremteni?* Mármost mik tartoznak a kényszer-mechanizmus fogalma alá? A hadsereg (nem is csodálkozik senki, hogy a Vörös Hadsereget már 1918 elején felállították), a rendőrség (a milícia még a hadseregnél is korábban újult meg), a törvényszék (1917. november 22-én), végül: a börtönök. Már miért késlekedtek volna az új típusú börtönnel azok, akik a proletariátus diktatúrájának alapjait rakták le?

A börtönökkel mindegy, hogy újak-e, régiek-e, amúgy sem lehetett volna késlekedni. Ezért követelte Lenin már a Forradalom utáni első hónapokban a „leghatározottabb drákói rendszabályokat a fegyelem megszilárdítására”.[363] De ki látott már drákói rendszabályokat börtön nélkül?

Mi újat képes hozzáadni a régi témához a proletár állam? Iljics új utakkal kísérletezik; 1917 decemberében ilyen büntetéslajstromot nyújt be javaslatként: „minden javak elkobzását… bebörtönzést, frontra- vagy kényszermunkára küldést mindazok számára, akik engedetlenek a fönnálló rendszerrel szemben.”[364] A végén még kiderül, hogy Arhipelág vezérlő ideája, a *kényszermunka*, már a Forradalom utáni első hónapban fölvetődött. Sőt, Iljics már akkor is forgathatta fejében a fenyítés jövendő rendszerét,

amikor 1917-ben Razlivban rejtőzködött (a cári rendőrség elől) a szénaillatú magányban, hallgatva a dongók zümmögését. Már akkor erre a megnyugtató eredményre jutott: „A tegnapi bérrabszolgákból álló többség diktatúrája, melyet az a kisebbségben lévő kizsákmányolók felett fog gyakorolni, viszonylag sokkal könnyebb, egyszerűbb és természetesebb, ezért sokkal kevesebb vérbe fog kerülni.., az emberiség sokkal olcsóbban megússza", mint a kisebbségnek a többség felett gyakorolt korábbi diktatúráját.[365]

(Az emigrált statisztikus-professzor, Kurganov számításai szerint, ez a „viszonylag könnyű" hazai gyártmányú diktatúra 66 azaz hatvanhatmillió emberéletbe került nekünk az Októberi Forradalomtól 1959-ig. Persze nem állunk jót ezért az adatért, de más hivatalos adathoz nem férhetünk hozzá. Mihelyt közzétesznek egy ilyent, a szakembereknek módjuk lesz a kritikai összehasonlításra.)

Érdemes volna egybevetni itt egyéb adatokat is. Például, hogy mennyi volt az állománya a félelmetes cári III. ügyosztály központi szervének, mely vörös posztó volt az egész múlt századi orosz irodalom szemében. Nos, alapításakor tizenhat, működése delelőjén pedig negyvenöt fő. Megmosolyogni való számocska még a legeldugottabb guberniumi csekához viszonyítva is. Vagy egy másik kérdés: hány politikai foglyot talált a Februári Forradalom a cárizmusban, a „Népek Börtönében"? Biztosan megvannak valahol ezek az adatok. Magában a Kreszti-börtönben néhány száz lehetett, százával térhettek vissza szibériai száműzetésből, kényszermunkából is, no meg az egyes kormányzósági börtönökben is sínylődhettek jónéhányan. Mégis hányan? Tambovból van egy adatunk, a helyi forradalmi újság közli. Amikor a Februári Forradalom megnyitotta a tambovi börtön celláit, 7 azaz hét politikai foglyot talált bennük. S hány kormányzóság volt? Negyven-egynéhány. (Mondani sem kell, hogy 1917 februárjától júliusig senkit sem ültettek le politikai okból, júliustól már volt néhány politikai fogoly is.)

De micsoda pech! Az első szovjet kormány koalíciósra sikerült, a népbiztosi tárcák egy részét át kellett engedni az eszer balszárnynak, köztük, ó jaj, az igazságügyit is. Ez az Igazságügyi Népbiztosság aztán, rothadt kispolgári szabadságeszmétől vezetve a tönk szélére juttatta – az egész büntető apparátust. Az ítéletek túl enyhéknek bizonyultak, s szinte teljesen mellőzték a kényszermunka haladó princípiumát. Ezért a Népbiztosok Tanácsának elnöke, Lenin elvtárs 1918 februárjában követelte

a börtönök számának növelését s a büntetések szigorítását[366], májusban pedig, amikor gyakorlatban is átvette a vezetést, elrendelte[367], hogy megvesztegethetőségért *minimum* tíz évi börtönt rójanak ki, tíz évi kényszermunkával *megspékelve*, azaz összesen húsz évet! Ez a bőkezűség mindjárt az elején tulajdonképpen pesszimizmusra vall, mert csak nem lesz szükség kényszermunkára még húsz év múlva is? Mi azonban tudjuk már, hogy a kényszermunka nagyon életképes intézménynek fog bizonyulni s még ötven év múlva is csorbítatlan népszerűségnek örvend majd.

A börtönszemélyzet Október után még hónapok múlva is a régi cári gárda volt, csak a *börtönkomisszárok* kinevezése hozott valami újat. Az elkapatott börtönügyisek még saját *szakszervezeteiket* is megalapították („a börtöni alkalmazottak szövetségét") s a börtönadminisztrációban meghonosították a „választást elvet". Nem maradtak el a foglyok sem, nekik is volt belső önkormányzatuk. (Az Ig. – ügyi NB 1918. IV. 24-i körlevele szerint a foglyokat a lehetőségek határain belül be kell vonni önmaguk ellenőrzésébe és megfenyítésébe.) Az ilyen szabadosság („anarchista túlkapás") természetesen ellenkezett a leghaladottabb osztály diktatúrájának céljaival s bajosan volt összeegyeztethető „az orosz föld megtisztításával a kártékony rovaroktól". (Mit szóljunk ahhoz, hogy még a börtönkápolnákat sem zártak be, s a mi szovjet foglyaink szívesen jártak oda vasárnaponként, ha másért nem, egy kis testmozgás végett!)

Persze a cári börtönügyisek azért nem vesztek el a proletariátus számára, már hogy is vesztek volna, mikor *szakmájuk* annyira megfelelt a forradalom elsőrendű céljainak! Ezért kívánatos volt „kiválasztani a börtönigazgatásból azokat a személyeket, akik nem csontosodtak meg s tompultak el egészen a cári börtön légkörében (mi az, hogy „nem egészen"? S miből lehet erre következtetni? Talán abból, hogy elfeledték a „Tartsd meg Isten"-t?) ezért az új feladatok szolgálatában felhasználhatók".[368] (Például ki tudják vágni, hogy „Igenis!", meg hogy „Semmi esetre sem!", vagy ügyesen meg tudják forgatni a kulcsot a zárban?) Persze maguk a börtönépületek, cellák, rácsok és zárak is csak látszólag, a felületes szemlélőnek maradtak ugyanazok, valójában *új osztálytartalmat*, magasabb forradalmi értelmet nyertek.

Mindazonáltal a begyöpösödött törvényszéki rutin, mely csupa szellemi tunyaságból más ítéletet sem tudott hozni 1918 közepéig, mint börtönt s újra börtönt, késleltette a régi rendszer szétzúzását a börtönügy frontszakaszán.

Végre 1918 közepén, pontosabban július 6-án, megtörtént az az esemény, melynek jelentőségét sokan nem tudják fölmérni s melyet felszínesen csak „a baloldali eszerek zendülésének elfojtása” néven szokás emlegetni. Pedig valójában olyan fordulat volt ez, mely aligha marad el Október 25. mögött. Október 25-én kiáltották ki a Tanácsok Küldötteinek Hatalmát, melyet azóta „Szovjethatalom”-nak szokás nevezni. De az első hónapokban az a komoly szépséghibája volt az új hatalomnak; hogy a bolsevikokon kívül egyéb pártok is részesedtek benne. Bár a koalíciós kormány csak a bolsevikokból és az eszerek balszárnyából alakult, az Összorosz Kongresszusok (II., III. és IV. Kongresszus) állományába, valamint az ezeken választott Központi VB-kbe más szocialista pártok – eszerek, szocdemek, anarchisták, népi szocialisták, stb. stb. – képviselői is bejutottak. Ezért a Központi VB-k a „szocialista parlamentek” egészségtelen bélyegét viselték magukon. Azonban 1918 első hónapjaiban döntő intézkedések egész sora született (az eszer balszárny közreműködésével): a többi szocialista párt képviselőit kizárták a Közp. VB-ből (belső határozattal, e sajátosan parlamenti eljárással), s megvonták tőlük a beválaszthatóság jogát. Ezután már csak az eszer balszárny maradt az egyetlen idegen párt, a parlamentben (a Tanácsok V. Kongresszusán) övék volt a helyek harmadrésze. Végre azonban ütött az óra, hogy tőlük is megszabaduljanak: 1918. július 6-án az utolsó emberig kizárták őket a Közp. VB-ből és a Népbiztosok Tanácsából. Ezzel aztán meg is szűnt a Tanácsküldöttek Hatalmának (melyet a tradícióhoz ragaszkodva azóta is „Szovjethatalomnak” hívnak) ellenállása a bolsevik párt akaratával szemben: megszületett az Újtípusú Demokrácia.

Csak e történelmi jelentőségű dátummal kezdődhetett meg valójában a régi büntető mechanizmus átépítése és Arhipelág megteremtése.[369]

Hogy milyen irányban történik ez az olyannyira kívánatos átalakulás, azt már régen tudta mindenki. Hiszen „A Gothai Program Kritikájában” már Marx rámutatott arra, hogy a rabok megjavításának egyetlen eszköze a termelő munka. Persze – ahogy később Visinszkij kifejtette –, „nem az olyan munka, amely kiszikkasztja az ember eszét és szívét”, hanem „az a varázslatos (!), mely a hitvány látszatlétből és jelentéktelenségből hősökké formálja át az embereket”.[370] A *mi* foglyunk pedig ne szószaporítással s hitvány könyvek forgatásával lopja a napot a cellában! S hogy miért ne? Azért, mert a Szovjet Köztársaságban nincs helye a kényszerű semmittevésnek, a „felülről kierőszakolt parazitizmusnak”[371], ilyesmi csak a Schlüsselburg-féle parazita börtönökben volt. A foglyok henyéltetése nem

fér meg a Szovjet Köztársaság munkaközpontú elvrendszerével., ahogy az le van fektetve az 1918. július 10-i alkotmányban: „Aki nem dolgozik, az ne is egyék!” Ezek szerint, ha a foglyokat nem dolgoztatnák, az új alkotmány értelmében élelmezés nélkül kellene maradniuk.

Az Ig. – ügyi NB Központi Büntető Osztálya[372], mely 1918. májusában alakult meg, azon nyomban munkára hajtotta az akkori foglyokat („szervezni kezdte a termelő munkát”). Törvényerőre azonban csak a júliusi fordulat után, pontosabban 1918. július 23-án emelték „a szabadságvesztésről szóló ideiglenes intézkedésben”[373]: „A szabadságuktól megfosztott munkaképes egyéneket feltétlenül fizikai munkára kell bevonni.”

Lehet mondani, hogy éppen ettől az 1918. július 23-án kelt Intézkedéstől (tehát az illendő *kilenc hónappal* az Októberi Forradalom után) indultak be a lágerok, született meg Arhipelág. (Senkinek se lehet egy szava sem, hogy korán lett meg a gyerek!)

A foglyok munkáltatásának szükségességét (bár ezt akkor már senki sem vonta kétségbe) a VII. Össz-szövetségi Tanácsülésen mégegyszer megokolták: „A munka a legjobb eszköz az örökös fogolybeszélgetések züllesztő hatásának paralizálására, hogy a tapasztaltabbak ki ne taníthassák az ifjoncokat.”[374] (Ahá, szóval ezért!…)

Elérkezettnek látszott az idő a kommunista „szombat-mozgalom” meghonosítására is. Maga az Ig. – ügyi NB szólítja föl „társadalmi munkára” a foglyokat: „Meg kell tanítani őket is a szocialista kollektív munkára.”[375] Más szóval, immár a kényszermunkatáborokra is ki kell terjeszteni az „önkéntes szombat-felajánlást”!

Javaslatot javaslat után vetett fel ez a kapkodó korszak, évtizedek bajlódhatnak majd, hogy elkészüljenek velük.

A *javítómunka-politika* alapelveit az új pártprogramba is felvette a Kom. Párt VII. Kongresszusa (1919 márciusában). Az egész Szovjet-Oroszországra kiterjedő lágerhálózat teljes szervezeti kialakítása időben pontosan egybeesett az első kommunista szombat-mozgalommal (1919. április 12-május 17.): a Közp. VB 1919. április 15-től május 17-ig hozta határozatait a kényszermunka-táborokról.[376] Ezek szerint kényszermunkatáborok állítandók fel (a guberniumi csekák közreműködésével) *feltétlenül minden guberniumi székhelyen* (a helyi adottságoknak megfelelően a város határain belül, esetleg egy kolostorban vagy egy közeli majorban), továbbá *bizonyos járásokban* is (egyelőre nem

mindben). Egy-egy láger *legalább háromszáz főből* álljon (hogy a foglyok munkája fedezze az őrség és a vezetőség fenntartási költségeit), s a Guberniumi Büntető Ügyosztályoknak legyen alárendelve.

Az első kényszermunka-táborok valamiképp a hozzáférhetőség határain kívül esnek a ma élők számára. Úgy látszik, hogy akik azokban ültek, soha senkinek sem mondtak el semmit – hiányoznak a tanúságok. Szépirodalmi művek, memoárok, ha a hadikommunizmusról beszélnek, csak a kivégzéseket s a börtönöket emlegetik, a lágerokról azonban semmit sem írnak. Mégcsak a sorok közt, a szövegbe rejtve sem történik utalás rájuk. Nem csoda, hogy Mihajlov is tévedett. Hol voltak ezek a lágerok? Hogy hívták őket? Milyenek voltak?

Az 1918. július 23-i Intézkedésnek megvolt az a (minden jogász által felfedezhető) hibája, hogy egy szó sem esett benne a foglyok osztálytagozódásáról, vagyis hogy egyes foglyokkal jobban, másokkal rosszabbul kell bánni. A munkarend azonban le volt írva benne, ezért mégiscsak alkothatunk némi fogalmat azokról a lágerekről. A munkanap nyolc órában volt megállapítva. A dolog újdonságának tulajdonítható első nekibuzdulásból a foglyok mindennemű munkájáért, a lágeri házimunkákat kivéve… (ezt a képtelenséget alig tudjuk leírni)….a megfelelő szakszervezet által megállapított 100 százalékos munkabért szabták ki! (Az alkotmány alapján írták elő a kényszermunkát de az alkotmány szerint fizettek is, nem lehet egy szavunk sem.) Igaz, a keresetből levonták a láger és az őrszemélyzet fenntartási költségeit. A „jó magaviseletűeknek" az a kiváltság járt, hogy magánlakásban élhettek s csak dolgozni jártak be a lágerba. A „különösen munkaszeretőknek" idő előtti szabadulást helyeztek kilátásba. Részletekbe menő utasítások azonban nem voltak a lágerrendet illetően, minden láger maga alakította ki a maga szokásait. „Az új rend építésének korszakában az *elzárási intézmények túltelítettségének következtében* (! – kiemelés tőlem – A. Sz.), lehetetlen volt kellő figyelmet fordítani a szabályzatra, hisz minden erővel a börtönök tehermentesítésére kellett törekedni."[377] Az ember úgy olvassa az ilyent, mint valami babiloni ékírást. Mennyi kérdés tolul ajkunkra! Mit csináltak azokban a szerencsétlen börtönökben? Milyen társadalmi okok következménye volt az a túltelítettség? Kivégzéseket értsünk-e azon a TEHERMENTESÍTÉSen vagy szétküldést más lágerokba? S mi az, hogy lehetetlen volt kellő figyelmet fordítani a szabályzatra? Azt jelenti ez – mi mást is jelenthetne? – hogy az Ig. – ügyi NB nem ért rá megvédeni a foglyot a helyi

lágerparancsnok önkényétől? A szabályzatról nem voltak instrukciók, szóval a *forradalmi jogtudat* éveiben minden kényúr azt tehette a fogollyal, amit akart??

Megtudjuk a szerény statisztikából (ez is abban a bizonyos Gyűjteményben van), hogy a lágermunka túlnyomóan nehéz testimunka volt. Háziipari műhelyekben 1919-ben csak a foglyok 2,5 százaléka, 1920-ban 20 százaléka dolgozott. Azt is megtudjuk, hogy 1918 végén a Központi Fenyítő Ügyosztály (micsoda név! Az ember belelúdbőrzik!) földművelő kolóniák létrehozásán fáradozott. Továbbá, hogy Moszkvában több fogolybrigádot szerveztek az államosított épületek karbantartására, a vízvezeték, fűtőberendezések és a csatornahálózat reparálására. (Ezek a foglyok bizonyára kísérő őrség nélkül járták Moszkvát csavarkulcsaikkal, forrasztó pákáikkal, csöveikkel, megfordultak közintézmények folyosóin, megjelentek – a feleség telefonjára – a kor nagymenőinek lakásán –, mégsem kerültek bele egy árva memoárba, színdarabba, filmbe sem.)

De nem a kényszermunkatábor volt a lágerintézmény legelső formája a Szovjet Köztársaságban. A Forr. Törvényszék által hozott ítéletek között (lásd: I. rész, 8. fejezet) az olvasónak már szemet szúrhatott a „konc. láger” kifejezés, és bizonyára azt hitte, hogy nyelvbotlásba estünk s figyelmetlenségből egy később keletkezett terminussal éltünk. Pedig nem.

Vlagyimir Iljics 1918 augusztusában, néhány nappal Fanni Kaplan merénylete előtt, ezt írta egy táviratban Jevgenyija Boschnak[378] és a penzai guberniumi VB-nek: „a *gyanúsakat* (nem a „vétkeseket”, hanem a gyanúsakat – A. Sz.) koncentrációs lágerba zárni a városon kívül.”[379] (Továbbá: „…kíméletlen tömeg-terrort alkalmazni…” – s ezt még a Terrordekrétum megjelenése előtt!)

Tíz nappal e távirat után, 1918. szeptember 5-én adták ki a Népbiztosok Tanácsának Dekrétumát a „Vörös Terrorról” Petrovszkij, Kurszkij és Boncs-Brujevics aláírásával. A tömeges agyonlövésekről szóló rendelkezéseken kívül-ez áll benne: „megszabadítani a Szovjet Köztársaságot az osztályellenségtől, *koncentrációs lágerokba* különítve el őket.”[380]

Tetszik látni most már, hol született, vétetett használatba s állandósult a *koncentrációs tábor* fogalma, a 20. század egyik legfontosabb szakkifejezése, melyre oly ragyogó nemzetközi jövő vár! Ott és akkor született: 1918. augusztus-szeptemberben. Magát a szót használták ugyan már az első világháború alatt is, de csak hadifoglyokkal s nemkívánatos

külföldiekkel kapcsolatban. Az állam saját polgáraival szemben most alkalmazták először. A jelentésátvitel alapja világos: a hadifoglyok koncentrációs lágere nem börtön, csak – előzetes összpontosításuk elkerülhetetlen színhelye. Most tehát a gyanúba vett honpolgárokra várt ugyancsak törvényszéki eljáráson kívüli előzetes összpontosítás. A mozgékony enne számára, mely lelki szemeivel látta már a tüskésdróttal körülkerített elítéletlen tömegeket, gyerekjáték volt a szükséges szakkifejezés: „koncentrációs" megtalálása.

Míg az Ig. – ügyi NB hatáskörébe tartozó kényszermunkatáborok *közönséges zárt intézeteknek* számítottak, addig a koncentrációs lágerok egyáltalán nem voltak „közönséges helyek", mert azokat *különösen ellenséges* elemek és túszok számára rendszeresítették, s közvetlenül a csekának rendelték alá. Igaz, később törvényszéki ítélettel is koncentrációs lágerba kerülhettek némelyek, azonban magától értetődő természetességgel elsősorban *elítéletlenek* özönlőttek oda, csupán az *ellenségesség kritériuma* alapján.[381] Koncentrációs lágerból való szökés esetén a büntetést (ugyancsak bírói ítélet nélkül) TÍZSZERESÉRE emelték! Ez az a kor, mely az „egyért tízet", „egyért százat" elvet vallja.) Megeshetett, hogy ha egy öt évre elítélt megszökött s elfogták, beintetése automatikusan megnyúlt 1968-ig. A második szökésért már agyonlövetést helyeztek kilátásba (s persze akkurátusan végre is hajtották).

Ukrajnában kissé megkésve rendszeresítették a konc. lágerokat: csak 1920-ban.

Fiatal igazságszolgáltatásunk alkotó buzgalma azonban nem elégedett meg ennyivel. Hovatovább a konc. lágerok, annak ellenére, hogy nyilván kifogástalanul érvényesítették az osztályszempontot, sem találtattak elég szigorúaknak, eléggé megregulázottaknak. Ezért 1921-ben létrehozták a SzLON-t, az Északi Különleges Lágerokat (ezúttal sem csupán dísznek biggyesztve oda a „különleges" jelzőt). Az első ilyen lágerok Pertominszkben, Holmogoriban s Arhangelszk közelében bukkantak fel.[382] Úgy látszik azonban, hogy e helyeken bajosnak bizonyult az őrizet s nem is voltak képesek befogadni az egyre dagadó fogolytömegeket. Így érthető, hogy a vezérkar kutató pillantása megakadt a közeli Szolovecki szigeteken, ahol már simán gördült a gazdálkodás, készen álltak a masszív kőépületek, méghozzá húsz-harminc kilométernyire a szárazföldtől, tehát a börtönszemélyzetnek elég közel, a szökést próbálóknak elég messze, nem is

szólva a féléves téli izoláltságról – valóban keményebb dió, mint a hírhedt cári börtön, Szahalin.

Szolovkára esett tehát a választás, s ezzel ki is esett népünk emlékezetéből minden korábbi kényszermunkatábor és konc. Láger és különleges rendeltetésű tábor! Mert Szolovkát nem tartották titokban a húszas években, sőt: teleduruzsolták vele az emberek fülét. Szolovkával nyíltan ijesztgettek, Szolovkával nyíltan dicsekedtek (volt képük dicsekedni vele!). Valóságos szimbólummá vált. Kabarészámok, kuplék kedvükre mulathattak rajta. Miért ne, mikor az osztályok eltűntek (ugyan hová?) s nemsokára vége lesz Szolovkának is. Bátran terjesztették hát az Unió széltében-hosszában a láger házi lapjának, a „Szolovecki Szigetek”-nek előfizetési felhívásait.

A láger-eszme és – gyakorlat gyökerei azonban mélyebbre nyúlnak Szolovkánál, csakhogy elfelejtettük már, hol s merre keressük őket. Az első idők konc. Lágerainak többségéről már nincs senki, aki mesélhetne. Csak amit azok az első lágerlakók haláluk előtt itt-ott elejtettek, abból hámozhatunk ki, menthetünk át valami csekélyet.

Például azt, hogy lágeralapítás céljaira különösen kedvelték a volt kolostorokat: mássszív, körülzáró falak, jó karban lévő épületek – s üresen állnak (a szerzetesek ugyanis nem számítanak, őket úgyis kiakolbólítják). Így kaptak szállást a konc. lágerok Moszkvában az Andronnyikov-, a Novoszpasszkij-, az Ivanovszkij-kolostorban. A petrográdi Vörös Újságban olvashatjuk (1918. szept. 6.), hogy „Nyizsnij Novgorodban az első konc. lágert egy üresen álló apácakolostorban helyezik el… *Egyelőre* ötezer fogoly érkezése van előirányozva a nyizsnij-novgorodi konc. lágerba.” (Én emeltem ki – A. Sz.)

A rjazanyi konc. lágert is egy volt női kolostorban (a Kazany-ban) helyezték el. Erről a lágerról tudunk egyet s mást: kereskedők, papok, „hadifoglyok” voltak ott elzárva (így nevezték azokat a tiszteket, akik nem álltak át a Vörös Hadsereghez s akiket kézre kerítettek). De mások is, meglehetősen vegyes összetételű publikum (Ide került a tolsztojánus I. Je… v is, akinek peréről már olvastunk). Takács-, szabó-, cipészműhely volt a lágerban, „közmunkára” is vitték a rabokat (már 1921-ben így hívták a nehéz testi munkát): tatarozni, építeni a városban. A rabokat tömegben konvoj kísérte, de a szakmájukban dolgozó iparosok őrkíséret nélkül is kimehettek, ezeket jól tartotta a lakosság. A rjazanyiak részvéttel néztek a „vesztesekre” (hivatalosan ugyanis „szabadságvesztésre ítélteknek”

nevezték őket; nem foglyoknak), ha menetoszlopban vonultak, akkor is adtak nekik alamizsnát (cukrot, főtt répát, krumplit) – a konvoj elnézte, hogy átvegyék az adományokat, a „vesztesek” pedig mindent testvériesen megosztottak egymással. (Az a bizonyos „aki csak egy lépést…” – *nem a mi* szokásunk, *nem a mi* ideológiánk!) Ha különös szerencséje volt, a fogoly bejutott egy szakmájának megfelelő üzembe (Je… v például a vasúthoz), papírt kapott, mellyel szabadon járhatott a városban (az éjszakát azonban a lágerban kellett töltenie).

Azt is tudjuk, milyen volt (1921-ben) a lágerkoszt: félfont kenyér (plusz egy másik félfont a norma-teljesítőknek), reggel és este forró víz a teához, délben egy merőkanál balánda, benne pár szem burizzsel és krumplihéjjal.

A lágerélet fűszerét egyrészt a feljelentések (s az azokat követő lecsukások) szolgáltatták, másrészt a színtársulat s az énekkar föllépései. A volt „Nemesi Kör” nagytermében koncerteket adtak a rjazanyi közönségnek, a városi parkban a foglyok fúvós zenekara szokott játszani. A „vesztesek” egyre sűrűbben érintkeztek, barátkoztak a lakossággal, olyannyira, hogy ezt már lehetetlen volt tűrni. Meg is kezdték hamarosan a „hadifoglyok” transzportálását a Különös Rendeltetésű Északi Lágerokba.

A tapasztalat ugyanis megmutatta, miből fakad a konc. Lágerok gyengesége, ki nem elégítő szigora: abból, hogy polgári viszonyok közé voltak beágyazva. Éppen ezért volt szükség az Északi Spec. Lágerokra. (A konc. lágerokat 1922-ben meg is szüntették.)

Érdekes volna közelebbről, behatóbban megismerkedni a lágerintézmény hajnalával, kikutatni a finomabb árnyalatokat is. Aki ezt valaha megteheti, méltán örülhet – a mi kezünkben, sajnos, csak törmelékek vannak.

A polgárháború befejeztével szélnek kellett ereszteni a Trockij által szervezett két „munkahadsereget”, mert a katonák lázadoztak, hogy visszatartják őket. Ez a tény a legkevésbé sem ásta alá a lágerok funkcióját a Szovjet Köztársaságban, sőt még inkább megszilárdította. A Szovjetunió negyvenhárom kormányzóságában 1920 végén nyolcvannégy láger volt.[383] Ha hihetünk a hivatalos (ám hétpecsétes titokként kezelt) statisztikának, a lágerfoglyok száma 25.336 fő, plusz 24.400 „polgárháborús hadifogoly” volt.[384] Mindkét szám, főleg az utóbbi, nagyon is csökkentettnek tűnik. De ha figyelembe vesszük, hogy a *börtöntök tehermentesítése*, az uszályokra rakás és elsüllyesztés, valamint a tömeges emberirtás egyéb módozatai jóvoltából újra meg újra nulláról lehetett kezdeni a számolást, akkor talán hihetünk is ezeknek a számoknak.

Ugyanazon forrás szerint 1923 októberében, vagyis már a felhőtlen NEP-korszak kezdetén (s még elég messze a *személyi kultusztól*), 355 lágerban 68.297 fogoly tartózkodott, 207 javítóintézetben 48.163, 105 fogházban és börtönben 16.765, 35 mezőgazdasági telepen 2.328, plusz 1.041 kiskorú és beteg.[385]

Van még egy sokat mondó statisztikánk a lágerok túltelítettségéről (a rabok száma gyorsabban nőtt, mint ahogy a lágeralapítást győzték): Eszerint száz férőhelyre 1924-ben 112 fogoly esett, 1925-ben 120, 1926-ban 132, 1927-ben 177 fogoly.[386] Aki maga is ült, jól tudja, milyen állapotok uralkodnak a lágerban (priccshelyek, csajkák, vattaruhák elosztása körül), ha egy férőhelyre 1,77 fő esik.

A jobbnak s a még jobbnak buzgó keresésében minden évben valami új formáját vezették be a fogvatartásnak: a veszélytelenek s a „politikailag közeliek (rokonok)" részére munkatelepeket, javítómunka-intézeteket (1922-től), javítóintézeteket (1923-tól), zárt intézeteket, dologházakat (1924-től), kiskorúak dologházát stb. a „politikailag idegenek" számára pedig izoláló börtönöket (1922-től), Különleges Rendeltetésű Izolátorokat (1923-tól) – ezek a régi centrálok utódai s a majdani TON-börtönök elődei.

Akik megteremtették e formákat, abban tetszelegtek, hogy ők „bátor harcot vívnak a börtön-fétisizmussal", mely a világ egyéb országaiban, beleértve a régi Oroszországot is, elképzelni sem tud a börtönön kívül más elzárási formát. („A cári kormány, mely az egész országot egyetlen óriási börtönné változtatta, rafinált szadizmusú börtönrendszert fejlesztett ki"). [387]

A „rekonstrukció korának" küszöbén (vagyis 1927-től) „a lágerok szerepe… – no, mit tetszik gondolni? Most, annyi győzelem után? – … *növekedőben van* – a legveszélyesebb ellenséges elemek, a kártevők, a kulákok, az ellenforradalmi agitáció eliminálására."[388]

Szóval Arhipelág nem tűnik el a tenger mélyeiben! Arhipelágra élet vár s jövő!

Közönséges munkatelep 1924 előtt csak néhány szigeten van. Ezekben az években a zárt intézet az uralkodó forma, ezek száma később sem csökken. (1924-es Jelentésében Krilenko a Különleges Rendeltetésű izolátorok számának *növelését követeli* a nemdolgozók és a *dolgozók soraiból kikerülő különösen veszélyes elemek* számára – ilyennek minősül majd maga Krilenko is. Ez a rész Krilenko megfogalmazásában került bele az 1924-es Javító-Munka-Kódexbe is.)

Mint ahogy más szigetvilágok születésekor is történni szokott: előbb valahol az alaprétegekben jelentős, láthatatlan eltolódások mennek végbe s csak ezután rajzolódik ki szemünk előtt a világatlasz – itt a olyan földcsuszamlásokról, fantasztikus nevekről s névcserékről hallunk, hogy lehetetlen kiigazodni bennük. Kezdetben vele az Őskáosz, amikor is három istenség osztozott az elzárási helyek vezetésén: a VCsK (Dzerzsinszkij elvtárs), az NKVD (Petrovszkij elvtárs) és az Ig. – ügyi NB (Kurszkij elvtárs); továbbá az NKVD kebelén belül előbb a fogházparancsnokság (GUMZak, közvetlenül Október után), majd a Kényszermunka-Főparancsnokság (GUPR), végül megint a GUMZ[389]; az Ig. – ügyi NB kebelén belül pedig előbb a Börtönigazgatóság (1917. dec.), majd á Központi Fenyítő Osztály (1918. máj.) a kormányzósági Fenyítő Osztályok egész hálózatával, sőt azoknak kongresszusaival (1920. szept.), majd a kellemes csengésű Központi Javító-Munka Osztály (1921). Világos, hogy ez a széttagoltság nem vált a Büntető-Javító Ügy javára, méltán szállt síkra Dzerzsinszkij elvtárs az egységes vezetésért. Mellesleg ekkor történt az NKVD és a VCsK összeolvadása, melyre alig figyelt fel valaki: 1919. márt. 16-án Dzerzsinszkij csak úgy mellékfoglalkozásképpen megkapta a Belügyi tárcát is. Sőt 1922-ben (jún. 25-én) azt is elérte, hogy az Ig. – ügyi NB kezelésébe tartozó valamennyi zárt intézetet neki, az NKVD-nek rendeljék alá.[390] Így nőtt-nődögélt a GUMZ-NKVD.

Ezzel párhuzamosan haladt a lágerőrség átszervezése is. Az őrcsapatok korábban a VOHR (a Köztársaság Belső Védereje) kötelékébe tartoztak, majd átmentek a Belszolgálatéba (VNUSz), hogy végül 1919-ben beolvadjanak a VCsK állományába, [391] amikor is Dzerzsinszkij elvtárs lett Katonatanácsuk elnöke. (Annál furcsább, hogy mégis panasz van rájuk 1924 előtt: elharapóznak a szökések, lazul a Fegyelem az őrség soraiban[392] – nyilván részegeskedtek, Elhanyagolták a szolgálatot, csak a zsold érdekelte őket…) Csak 1924 júniusában, a Közp. VB és a Népb. Tanácsa rendeletével vezettek ide végre katonai fegyelmet a Konvojőrség csapatainál s egészítették ki azokat a Haditengerészet állományából.[393]

Az említettekkel párhuzamosan 1922-ben megszervezik az Ujjlenyomat regisztrálás Központi Hivatalát és a Szolgálati-nyomozó Kutyák Neveldéjét.

Közben a GUMZ átkeresztelődik GUITU-ra (Javító-Munka Intézmények Igazgatósága), ennek főnöke egyben a Szovjetunió Konvoj-csapatainak is parancsnoka.

Mennyi nyüzsgés, mennyi izgalom! Mennyi lépcső, hivatal, őrszem, belépési engedély, pecsét és névtábla!

No, de helyben vagyunk már: a GUMZak nemzette GUITL utódaként megszületik végre szeretett GULag-unk!

2.
Arhipelág fölmerül a habokból

<11. A. I. Szolzsenyicin – A moszkvai Kaluga-kapui lágerben. 1946 július>

Ott, ahol féléven át fehérek az éjszakák, emelkednek a Fehér Tenger tükre fölé Nagy Szolovka szigetének hófehér tornyai, terméskőből rakott falaktól övezetten; melyek rozsdavörösek a rájuk telepedett zuzmóktól. A szolovkai Kreml (belső vár) felett fáradhatatlanul, éles vijjogással köröznek a szürkésfehér szolovkai sirályok.

„Ebben a fényözönben szinte valószínűtlen fogalom a bűn… a természet ősi, bűnbeesés előtti ártatlanságát árasztja magából ez a hely” – így hatottak Prisvinre a Szolovecki Szigetek.[394]

Közreműködésünk nélkül merültek föl ezek a szigetek a tengerből, közreműködésünk nélkül lepte el őket kétszáz halakban bővelkedő tó, közreműködésünk nélkül népesültek be fajdokkal, nyulakkal, szarvasokkal, csak róka, farkas és egyéb ragadozó nem volt ott soha.

Gleccserek jöttek-mentek, gránittömbök torlódtak a tavak köré, a tél hosszú éjszakája alatt befagytak a vizek, észak szele korbácsolta a tengert, jégkristályok ütöttek ki rajta, melyek itt-ott jégtáblákká álltak össze, sarki fény villódzott az északi égbolton, – majd újra megvirradt, megenyhült az idő, nőttek, vastagodtak a fenyők, kodákoltak, vijjogtak a madarak, bőgtek a fiatal szarvasbikák; bolygónk csak rótta köreit, hátán hordozva a világtörténelmet, birodalmak dőltek le s támadtak – itt azonban még mindig nem voltak ragadozó vadak s nem volt ember sem.

Időnkint partraszálltak a novgorodiak és az Obonyezsi Pjatinához csatolták a szigeteket. Jártak erre karjalaiak is. Fél évszázaddal a kulikovói csata után (1380) és fél évezreddel a GPU előtt két barát: Szavvatij (Száva) és German (Hermann) átszelte ladikjával a gyöngyfényű tengert és szentelt földnek látta ezt a ragadozók nélküli szigetet. Velük indult a szolovkai kolostor. Két dóm is épült itt azóta (az Uszpenszkij és a Preobrazsenszkij – lásd: 12. kép), továbbá az Uszeknovenyie templom a Szekirka (szekerce)-hegyen – lásd: 15. kép – s még vagy húsz templom, ugyanannyi kápolna, a Golgota klastromszárny, a Háromság-szárny, a Mukszalma-szárny, azonkívül remeték és aszkéták magányos kunyhói szétszórtan a környéken.

Tengernyi munka feküdt ebben az egészben, először csak a barátoké, később a klastrom jobbágyaié. A tavakat csatornahálózattal kötötték össze. Facsöveken szállították az édesvizet a kolostorba. Ennél is bámulatra méltóbb volt azonban a Mukszalma szigetre vezető gát, melyet irdatlan hömpölykövekből raktak a XIX. században, üggyel-bajjal feltöltve a sekély medret. Hamarosan kövér nyájak legelésztek a Kis és a Nagy Mukszalmán, a barátok szerettek az állatokkal bíbelődni, szelídítettekkel és vadakkal egyaránt. Kiderült, hogy a szolovkai föld nemcsak szent, hanem gazdag is, több ezer ember táplálására képes.[395] A kertekben fehér, tömör, édes káposzta termett (torzsája volt a „szolovkai alma"). Minden főzelékfélét meg tudtak termelni, méghozzá elsőrendű minőségben, üvegházban még virágokat, még rózsát is. Nemcsak a tengeri halászatot űzték, hanem haltenyésztéssel is foglalkoztak a tengertől elrekesztett „metropolita-kertekben". Évtizedek, évszázadok szorgalmáról tanúskodnak saját gyártmányú malmaik, melyekben saját termésű gabonájukat őrölték, fűrészmalmaik, gerencsér-műhelyeik, melyekben maguk készítették edényeiket, öntödéjük, kovácsműhelyük, könyvkötő-, bőrcserző-, kocsigyártó iparuk s mindezek üzemeltetésére saját áramfejlesztőjük. Az üreges téglától a tengerjáró naszádig mindent maguk állítottak elő.

Csakhogy arra még nem volt példa (ma sincs s kérdés, lesz-e valaha), hogy egy nép fejlődéséhez ne szegődött volna útitársul a háború s a börtön fogalma.

Mindenekelőtt a háború. Mert az igazán nem járja, hogy holmi együgyű barátok csak úgy éljenek-éldegéljenek egy szigeten. Mert az a sziget éppen a határán van egy Nagyhatalomnak, mely esetleg háborúba keveredik a svédekkel, a dánokkal vagy az angolokkal, ezért oda feltétlenül erődöt kell építeni nyolc méter vastag falakkal, megtűzdelve nyolc bástyával, kilyuggatva szűk lőrésekkel, bebiztosítva a dóm harangtornyában elhelyezett figyelőállással.[396]

<12. Kilátás a szolovkai Kremlre a Szent Tó felől>

No és a börtön. Jobb helyet találni sem lehetne. Magányos sziget, megbízható kőfalak. Lesz hová toloncolni a főbenjáró bűnösöket, őrzőik pedig máris ott vannak helyben. Nem bánjuk, mentsék csak meg a lelküket, hanem őrizzék őket, hogy meg ne szökjenek![397]

Vajon erre gondolt-e Szavvatij, amikor partra szállt a szent szigeten?

Tartottak fogva itt eretnekeket, nemcsak a vallás; hanem a politika eretnekjeit is. Itt ült (s itt halt meg) Avraamij Palicin; ide küldték P.

Hannibalt, Puskin nagybátyját, mert szimpatizált a gyekabristákkal. Ide zárták, már késő öregségében, a zaporozsjei kozákok utolsó kapitányát, Kolnyisevszkijt (Petljura távoli elődjét?) s mikor kitöltötte hosszú büntetését s kiszabadult, már túl volt a százon is.[398]

Egyébként már a szovjet érában, a lágerok korában egy népszerű legenda kelt szárnyra, mely árnyat vetett a szolovkai klastrom-börtön múltjára. E történelmi kacsának az útikalauzok és ismertetők szerzői is beugrottak, sőt ma már könyvekben is azt olvashatjuk, hogy a szolovkai börtönben kínvallatás folyt s hogy kampókat találtak, melyre a csiga volt szerelve, továbbá korbácsokat, nyársakat és rostélyokat. Csakhogy az Erzsébet cárnő előtti vizsgálati fogházak illetve a nyugati inkvizíciós börtönök eme kellékei egyáltalában nem jellemzőek az orosz klastrom-börtönökre. Az egész egy rosszhiszemű ráadásul képzetlen kutató agyszüleménye.

A volt szolovkai foglyok jól emlékeznek rá: a *kópé* Ivanov volt az, lágeri csúfnevén a „vallásellenes bacilus". Korábban a novgorodi érsek szolgálatában állt, azért tartóztatták le, mert egyházi kincseket adott el a svédeknek. Szolovkába 1925-ben került, s kifundálta, hogy menekülhet meg a „közmunkától" és a pusztulástól. Vallásellenes propagandára specializálta magát a foglyok között, persze az ISzCs-nek (Informatív-Nyomozó-Kirendeltség) – így nevén nevezték a gyereket!) is munkatársa lett. De ez még nem minden. A láger vezetőit érthető izgalomba hozta azzal a feltevésével, hogy a barátok itt sok kincset ástak el. Egy Ásatási Bizottságot szerveztek tehát az ő vezetésével. Ez a Bizottság hónapokon át ásott, de sajna, a barátok nem a vallásellenes bacilus pszichológiai számításai szerint jártak el s nem ástak el kincseket Szolovkán. Akkor Ivanov, hogy megmentse a becsületet, a földalatti gazdasági, raktár- és védelmi helyiségeket leleményesen átköltötte börtöncellákká és kínzókamrákká. Tárgyi bizonyítékok a kínzásról persze nem maradhattak fenn annyi idő után, évszázadok elteltével, de elég volt egy kampó (amire a feldarabolandó állatot akasztották) annak bizonyítására, hogy ott volt felszerelve a csiga. Azt már nehezebb volt megokolni, miért nem maradtak fenn a XIX. századból sem a viviszekció nyomai, ezért azt találták ki, hogy „a múlt században a szolovkai börtön szigorúsága jelentősen enyhült". A vallásellenes bacilus „leleplezései" nagyon a kor szájíze szerint valók voltak, egy kicsit megvigasztalták a csalódott főnökséget, belekerültek a „Szolovecki Szigetek"-be, sőt különnyomat is készült belőlük a helyi nyomdában. Így sikerült telefüstölniük a történeti tényeket. A trükk annál

inkább kapóra jött, mivelhogy Szolovka virágzó kolostora országszerte hírnévnek és közbecsülésnek örvendett a forradalom korában.

<13. A Hering-kapu>

Mihelyt a dolgozók kezébe került a hatalom, felmerült a kérdés, mi legyen ezekkel a notórius naplopókkal, mármint a barátokkal? Komisszárokat, társadalmilag megbízható vezetőket küldtek oda, állami gazdaságnak nyilvánították a kolostort, meghagyták a barátoknak, hogy kevesebbet imádkozzanak és többet dolgozzanak a munkások és parasztok javára. A barátok tehát dolgoztak, s szorgalmasan küldözgették Moszkvába, a Kreml asztalára azt a csodálatosan ízletes heringet, melyet csak ők tudtak kifogni, csak ők tudták, hol s mikor kell kivetni a hálót.

Azonban a drágaságoknak az a bősége, mely föl volt halmozva a kolostorban, főleg pedig a sekrestyében, megzavarta némely kiküldött vezető káder fejét. Hogyne, mikor ezek a kincsek ott hevertek haszontalan vallásos kacatként ahelyett, hogy a dolgozók kezébe (mármint az ő kezükbe) kerültek volna! Ekkor, kissé beleütközve a Büntető Törvénykönyvbe, de jottányit sem térve el az osztályidegen tulajdon kisajátításának általános érvényű elvétől, felgyújtották a kolostort (1923. máj. 25-én). Az épületek megrongálódtak, a sekrestyéből eltűnt egy csomó értéktárgy, s ami a lényeg: minden leltári könyv elégett, lehetetlen volt megállapítani, mennyi és mi hiányzik.[399]

Anélkül, hogy nyomozással fárasztanánk magunkat, kérdezzük meg forradalmi jogérzékünket (szimatunkat), mit súg nekünk? Vajon ki a bűnös a kolostori javak felégetésében. Ugye, hogy az a barátcsürhe? Kihányni hát őket a kontinensre, ide pedig, a Szolovecki szigetekre, az Északi Különleges Rendeltetésű Lágerokat összpontosítani! Nyolcvan-, százesztendős szerzetesek térden állva könyörögtek, hagyják a „szent földön" meghalni őket, de igazi proletár hajthatatlansággal szórták ki valamennyit. Csak a legnélkülözhetetlenebbeket hagyták meg: a halász-szövetkezetet[400], a Mukszalma szigeti állatgondozókat, a káposztasózó Mefogyij atyát, Sámson atyát, az öntőmestert s más hasznos atyákat. (A Kreml egy zugát jelölték ki nekik, kissé odébb a lágertól, különbejárattal: a Hering-kapuval – Lásd: 13. kép. *Munka-kommunának* hívták ezt a csoportot, de gyógyíthatatlan hóbortosságuknak engedve – rendelkezésükre bocsátották a temetőben lévő Onufrijev templomot, hadd imádkozzanak!

Így igazolódott be az a bájos szállóige, melyet folyton idézgettek a szolovkai rabok: „Mert szent határ az, puszta nem lehet". Elnémult a

harangszó, kihunytak az öröklámpások és a gyertyák, nem pendült fel többé az énekesmise és a litánia, elhalt az éjt-napot kitöltő zsolozsmázás, leomlottak az ikonosztázok (a Preobrazsenszkij dómban meghagyták) – ellenben 1923 júniusában megérkeztek a délceg cseka-legények, sarkukat verő ultra-maxi köpenyükben, különös szolovkai ismertetőjegyként fekete hajtókákkal és parolikkal, tányérsapkájuk körül is fekete szalaggal, csillag nélkül – hogy megszervezzenek egy példás szigorúságú lágert, a Munkás-Paraszt Köztársaság büszkeségét.

Hogy a „különleges rendeltetésű” kifejezés mit jelent, az még nem volt tisztázva, nem volt kidolgozva az utasításokban. De a szolovkai láger parancsnokának, Eichmansnak nyilván megmagyarázták szóban á Lubjankában. Ő pedig, ahogy megérkezett a szigetre, megmagyarázta közvetlen alárendeltjeinek.

*

A volt foglyokat s egyáltalán a 60-as évek szovjet emberét ma már talán meg sem lehet döbbenteni a Szolovkáról szóló elbeszélésekkel. De képzelje magát az olvasó valaki helyébe, aki a csehovi Oroszországban élt vagy nem sokkal később, mondjuk kultúránk ún. Ezüstkorában (az 1910-es években), s ennek megfelelő nevelést kapott. Igaz, hogy átesett a polgárháború megrázkódtatásain, de ennek ellenére emberszabású fogalmai voltak ételről, ruháról, kölcsönös szóértésről – s most ez az ember Szolovka kapujában, a Kemperpunktban találja magát.[401] Ez a Kemi-gyűjtő, sivár, fátlan-bokortalan lapály a Popov szigeten, melyet egy mesterséges gát köt össze a szárazfölddel. Az első, amit megpillant ezen a puszta, sáros marhavásártéren, a karantén század (a foglyokat akkor még századokba osztották be, a brigád későbbi találmány); az emberek… *zsákba* vannak öltözve. Igen, közönséges zsákba, melyből mint valami szoknyából meredezik ki a lábuk, a fej és a két kar számára egyszerűen lyukakat vágtak (nem lehetett könnyű kitalálni, de mindent megold az orosz leleményesség!). Ezt a zsákot megúszhatja az újonc, míg tart a saját ruhája – de még kellőképpen ki sem csodálkozhatta magát, új jelenség köti le: a híres-nevezetes Kurilko lovászmester.

Kurilko (vagy helyettese: Beloborodov) ugyancsak hosszú cseka-köpenyben lép a fogolyszázad elé, rémisztő fekete hajtókáival, melyek sehogysem vágnak össze a régi orosz kincstári posztóval – akár a halál hírnöke! Fölpattan egy hordóra vagy más megfelelő pódiumra s tajtékozva,

üvöltve ilyen üdvözlő beszédet tart az újonnan jötteknek: „He-e-ej! Figyelem! Ez nem a Szovjet, hanem a Szolov-jec Köztársaság! Tudjátok meg, hogy Szolovka földjére ügyész még nem tette a lábát! – De nem is fogja tenni! NEM azért jöttetek ide, hogy megjavítsunk benneteket! Aki púpos, azt nem lehet kiegyenesíteni! Itt minálunk ez a rend: ha azt mondom „Föl!” – akkor fölállsz, na azt mondom „Feküdj!” – akkor lefekszel! Haza pedig ilyen leveleket írunk: élek, virulok, minden rendben. Punktum!…”

Ősnemesi sarjak, fővárosi értelmiségiek, lelkészek, mohamedán mollák, sötéthajú középázsiaiak olyat hallanak most, amiről nem hallottak, nem olvastak azelőtt. Kurilko pedig, aki nem tüntette ki magát a polgárháborúban, de lám, most ezzel a történelmi nevezetességű szónoklattal bele fogja írni a nevét az orosz krónikákba, tovább hergeli magát, szárnyakat kap minden jól sikerült kurjantástól és aranyköpéstől, melyek csak úgy peregnek, potyognak a szájából.

Miután így nekieresztette a kantárt s felfúvódott önmaga csodálatától (magában azonban kárörvendő elégtétellel: hol voltatok, tökösök, mikor mi a bolsevikokkal verekedtünk? Azt hittétek, megülhettek odvaitokban, mi? Most aztán kicibáltak benneteket! Megkapjátok a magatokét nyamvadt pártatlanságotokért! Mi pedig összebratyiztunk a bolsevikokkal, mert mi a tettek emberei vagyunk!) – Kurilko így kezdi meg a kiképzést:

– Zdrasztvuj, első karantén-század!… Rossz! Így kell kiáltani: „Zdra…” – hogy Szolovkában is meghallják az öböl túlsó oldalán. Kétszáz ember kiáltására a falaknák is le kell omlani!!! Újra! Zdrasztvuj, első karantén-század!

S árgus szemekkel figyeli, kiált-e mindenki, s mikor már majdhogy össze nem esnek az erőlködéstől, rátér a kiképzés második pontjára: Karantén-század! Futás az oszlop körül!

– Följebb azokkal a lábakkal! Magasabbra, magasabbra!

Ez neki magának sem gyerekjáték, ő is olyan már, mint a tragikus színész az ötödik felvonásban, mielőtt ledöfik. S a bukdácsoló, el-elvágódó, földre terült embereknek egy végső hördüléssel, mely pontot tesz a félórás kiképzésre, így foglalja össze Szolovka lényegét:

– Kinyalatom veletek a taknyot a hullák orrából!

De ez még csak a bemelegítés volt az újoncok akaratának megtörésére. A szutykos; korhadt, büdös fabarakkban a priccsek élére fektetik őket – ez még a jobbik eset, a priccsre csak baksis fejében eresztenek fel néhányat a

körletesek. A többi egész éjjel állni fog a priccsek közeiben (a fegyelemsértőt pedig a falhoz állítják a kübli mögé).

Mindez pedig 1923-25-ben volt, abban a boldogságos, fordulat előtti, személyi kultusz előtti, minden torzulás és törvénysértés előtti korban… (1927-től még az is hozzátartozik a képhez, hogy a priccseken tolvajok feküsznek s az álldogáló intellektuelekre lődözik a tetveiket).

Míg a „Gleb Bokij”-gőzösre várnak, [402] eldolgozgatnak a Kemi gyűjtőlágerban, némelyiket az oszlop körül futtatják s ezt kiabáltatják vele: „Élősdi vagyok, nem dolgozom és másokat se hagyok dolgozni!” Azt a mérnököt pedig, aki elesett a küblivel és leöntötte magát, nem eresztik be a barakkba, hagyják, hogy ráfagyjon a rondaság. Majd jön a konvoj s elkiáltja: „A menetben nincs lemaradás! A konvoj előzetes figyelmeztetés nélkül tüzet nyit! Lépésben előre, indulj!” Később a závárzatot zörgetve: „Ne játszanak. az idegeinkkel!” – és télvíz ideén gyalog hajtják át a népet a jégen, néhány ladikot is vonszoltatnak velük, hogy átkelhessenek a be nem fagyott közökön, ha pedig nincs befagyva a tenger, benyomják őket a gőzös rakterébe, olyan sűrűn, hogy Szolovkáig biztosan megfulladnak néhányan s nem láthatják meg a barna falaktól övezett fehér kolostort.

Úgylehet már az első Szolovkában töltött órában kipróbáljál: az újoncokon a szokásos szolovkai beavatási tréfát a fürdőben: mikor levetkőzött, első fürdős bemázolja a zöldszappanos hordóba mártott háncs-söprűvel, második fürdős fenéken billenti, úgyhogy a lejtő, síkos deszkán vagy lépcsőn leesik valahová a mélybe. Még magához sem tér, harmadik fürdős nyakon önti egy vödör vízzel s negyedik fürdős kitaszigálja az öltözőbe, ahová föntről már lehányták a „cuccát”. (Kicsiben egész Gulág benne van ebben a tréfában! Gulág modora s az ember értékéről vallott felfogása.)

Ekkora kortyokban nyeli az újonc a szolovkai levegőt, amit a külvilág még nem ismer, de amit Szolovka van hivatva kitermelni: Arhipelág levegőjét.

Láthat itt is zsákba bújt embereket, másokat „civilben”, még jó karban lévő vagy már elrongyolódott saját ruhában. Láthat továbbá speciális szolovkai kurtaköpenyeket kincstári posztóból (kiváltságszámba megy az ilyen, pozíciót jelent, az „adminisztráció” öltözik így), sapkákat („szolovcsankákat”) ugyanabból az anyagból – amott meg, lám, valaki frakkban pompázik a rabok közt, de senki se bámulja meg, nem fordulnak utána, nem mosolyognak rajta. (Mert ki-ki azt hordja el, amije van. Ezt a

boldogtalant a Metropol-étteremben tartóztatták le, így hát frakkban morzsolgatja büntetése napjait.)

„Sok fogoly vágyálma” – írja a „Szolovecki Szigetek”, [403] „hogy típusöltönyt kaphasson.[404] Csak a gyermektelep ruházását látják el teljes egészében: De már a nőknek nem adnak sem fehérneműt sem harisnyát, még fejkendőt sem. Ha nyári ruhában tartóztatták le a menyecskét, abban járhat a sarki télben is. Ezért számos fogoly gubbaszt a körletben ingben-gatyában, ezeket munkára sem hajtják ki.

Olyan nagy szerepe van a kincstári ruhának, hogy Szolovkában senki sem ütközik meg a következő bizarr jeleneten: egy fogoly nekivetkőzik a fagyos télben a Kreml tövében, még lábbelijét is leveti, leadja minden ruháját, majd pőrén elszalad vagy kétszáz méternyire egy másik embercsoporthoz, s itt újra felöltöztetik. Megfejtés: a kremli parancsnokság átadta őt a Filimov-szárnyvasút[405] parancsnokságának, – ám ha ruhástul adnák át, meglehet, hogy az átvevők nem szolgáltatnák vissza a holmit, kicserélnék vagy meglovasítanák.

Vagy tessék, egy másik téli idill, mely ugyanabból a szellemből, bár más okból fakad: Megállapítást nyer, hogy az egészségügyi osztály kórterme egészségtelen, elrendelik, hogy gőzöljék ki, mossanak le mindent forró vízzel. Igen, de hová tegyék addig a betegeket? A Kreml minden helyisége zsúfolt, a Szolovka-szigetvilág népsűrűsége Belgiumét is fölülmúlja (hát még a szolovkai kremlé!). Lepedőkben kihordják hát a betegeket a hóra s ott három órán át jégbe hűtik őket. A nagytakarítás után aztán szépen visszacipelnek mindenkit.

Ugye nem tetszettek elfelejteni, hogy újoncunk az Ezüstkor neveltje? Hogy még semmit sem tud a második világháborúról, sem Buchenwaldról? S íme, ezt látja: a kurtaköpenyes körletesek derekukat kihúzva katonás fővetéssel üdvözlik egymást és feljebbvalóikat, alárendeltjeiket azonban hosszú botokkal, „drinekkel” terelgetik (már ige is lett ebből, mindenki érti: „megdrinezni”). Aztán szánokat, szekereket lát, melyeket nem lovak húznak, hanem emberek (többen egy hámba fogva) – erre is van már szó: VRIDLO (azaz „Ideiglenes Lóhelyettes”).

De még szörnyűbb az, amit nem lát ugyan, csak hall a szolovkai őslakóktól. Hallja a baljós „szekirka” szót: a közeli hegyet hívják így. Ott a dómban két szintben vannak elhelyezve a szigorított cellák, a karcerek. Karvastagságú rudak faltól-falig: ezekben gubbasztanak a rabok naphosszat. (Éjszakára a padlóra, jobban mondva egymásra fekszenek,

akkora a zsúfoltság.) A rudak olyan magasan vannak, hogy nem ér le a lábuk. Bajos megtartani az egyensúlyt, minden igyekezetükkel azon vannak, hogy le ne forduljanak. Aki leesik, azt megrohanják az őrök és összeverik. Vagy kivonszolják arra a 365 fokból álló lépcsőre, melyet még a barátok eszkábáltak a templomtól a tóig. (Lásd: 14. kép.) Ott rákötözik egy rönkfára, hogy nagyobb súlya legyen, aztán lelökik (teraszok nincsenek, a lépcsőfokok pedig olyan meredekek, hogy nem akad fönn a rönk a rákötözött áldozattal).

De az *ülőkékért* nem kell a Szekirkára menni, van elég a kremli karcerben is, mely ugyancsak állandóan túl van telítve. Fölállíthatják az embert egy éles kőre is, tessék megállni rajta! Nyáron meg a „tőkékre", ki az erdőbe a szúnyogok eteléül. Olyankor persze őr is kell, de hozzá is lehet kötni pőrén egy fához, a szúnyogok maguk is elkészülnek vele. Máskor az egész századot belefektetik a hóba, ha fegyelemsértés történt. Van akit nyakig a tóparti mocsárba süllyesztenek, ülhet napestig. Sőt olyan is van, hogy befognak üres hámba egy lovat, lábánál fogva hozzákötik a bűnöst, egy őr a nyeregbe ül és végighajt vele az erdővágáson, míg el nem hal mögötte a nyögés és jajgatás.

<14. A „Szekerce-hegy" (Szekirka) lépcsője ma, felülről>

Az újonc máris meg van törve lélekben, pedig még meg sem kezdte szolovkai életét, azt a végtelennek tűnő három esztendőt. De elhamarkodottan ítélne a mai olvasó, ha ujját fölemelve fölkiáltana: hisz itt leplezetlen, szisztematikus megsemmisítés folyik, ez haláltábor! – Ó nem! Nem vagyunk mi olyan egyszerűek! Ebben a kísérleti lágerban sem működünk mi nyíltan, mint ahogy a későbbiekben, a nagyobbakban sem fogunk, hanem többrétűen, komplex módon – éppen ezért olyan sikeresen s oly sokáig.

Látják azt a vagány legényt, aki most lovagol be a Kreml kapuján, délcegen ülve meg… egy bakkecskét? Tartásában méltóság van, nem is neveti ki senki. Ki ez? S miért lovagol kecskén? Ez kérem, Gyegtyarjev, volt kovboj[406] – lovat követelt, de ló kevés van Szolovkán, tehát egy bakkecskét utaltak ki neki. S miért tisztelték meg annyira? Talán mert kovboj? Nem, hanem mert ő a Dendrológiai Csemetekért és Intézet vezetője. Egzotikus faféleségek meghonosításával fáradoznak. Igen, igen, itt Szolovkán!

<15. A Szekirka-hegy. 16. A harangtorony>

Ez a kecskén díszelgő lovas vezet át bennünket a Szolovkai Meseországba. Mi szükség van Szolovkán egzotikus fákra? Nem elég a barátok prózai józanságú konyhakertje? Azt persze tönkretették már, a vetemények maholnap végleg kivesznek. Nos, azért van szükség egzotikus fákra itt az északi sarkkörön, mert Szolovka, akár az egész Szovjet Köztársaság, a világ átalakításán, új életünk építésén dolgozik. De honnan kapnak magvakat, van rá pénz? Hát persze, a Dendrológiai Intézet számára, magvakra van pénz; csak arra nincs, hogy etessék a fakitermelő munkásokat (a koszt különben még nincs a normához, a munkateljesítményhez kötve, csak azon múlik, van-e rá pénz).

S mit szóljunk az archeológiai ásatásokhoz? Bizony, van nálunk Ásatási Munkák Bizottmánya is! Mert mi súlyt helyezünk múltunk ismeretére!

A Lágerparancsnokság előtti virágágyon egy nyájas elefánt van kirakva virágokból, nyeregtakaróján egy nagy „U”-betűvel. Megfejtés: U-SzLON („szlon” elefántot jelent – a ford.), azaz Upravlenyie Szoloveckih Lagerej Oszobogo Naznacsenyija (a Szolovkai Különleges Rendeltetésű Lágerok Parancsnoksága). Ugyanez a képrejtvény díszíti a szolovkai bankókat is, melyeket pénz gyanánt használnak ebben az északi államban. Micsoda bájos, családias komédia! Milyen kedves itt minden, csak ijesztgetett bennünket az a kópé Kurilkó! Van ám lapunk is, ugyancsak „Szlon” (1924-től, az első számok gépelten, a 9. számtól kezdve a klastromi nyomda betűivel), majd 1925-től a „Szolovecki Szigetek”, kétszáz példányban, melléklettel: „Új Szolovka” (szakítunk az átkos kolostori múlttal!”), 1926-tól előfizetők az ország minden részéből, hatalmas példányszám, bombasiker![407] A lapot csak fölszínesen cenzúrázzák: foglyok (Glubokovszkij) írnak humoros versikéket a GPU Trojkájáról – keresztülmegy! A látogató Gleb Bokijnak meg egyenesen a képébe dalolják a szolovkai színtársulat színpadáról, hogy:

Majd lesz nektek, ígéri vadul
Bokij, Feldman, Vasziljev és Bull

– s az uraságoknak tetszik! (Hát nem hízelgő? Elkentek a vizsgán, most pedig lám, fölkennek a történelembe!) Aztán a refrén:

Kik megvertek minket e szigettel,
Jöjjenek el, kérjük szeretettel,

Nyomjanak le öt vagy három évet,
Emlegetik, akármeddig élnek.

Erre már kitör a hahota! Nagyon jó! (Kinek jut eszébe, hogy ebből is a próféta lelke szólt?)

Sepcsinszkij, az agyonlőtt generális fia, elszemtelenedett s ezt a felírást rakta ki a főbejárat fölé:

Szolovka a munkásoké és a parasztoké!

(Pedighát ez is prófécia! – de ennek már nem örültek, kapcsoltak és leszedték.)

A színjátszó csoport művészei miseruhákból varrt kosztümökben ágálnak. Műsoron: „A sínek énekelnek…" A színpadon foxtrottozó, ledér párok (a züllött Nyugat), háttérben a kulisszákra festve egy diadalmas vörös Kovácsműhely (ez vagyunk mi).

Fantasztikus világ! Persze, hogy tréfált – az a semmirekellő Kurilko!

Van továbbá Szolovkai Tájkutató Intézet is, közzé szokta tenni beszámolóit, tanulmányait. Oly alapossággal, tudósi szenvedéllyel, a téma odaadó szeretetével írnak a XVI. század páratlan építészetéről, a szolovkai faunáról, mintha ráérős bogaras tudósok tudományszomjtól hajtva, szálltak volna ki a szigetre, nem pedig foglyok, akik már megjárták Lubjankát, rettegnek, hogy a Szekirkára kerülnek, szúnyogok zsákmánya lesznek vagy lóhoz kötik őket. De mintha az erdő vadjai és madarai is kezére jártak volna a jámbor tájkutatóknak: nem haltak ki Szolovkán, nem lődözték agyon, nem űzték el őket, még csak meg sem ijedtek: 1928-ban a nyúlcsalád apróságaival együtt kimerészkedett az út szélére s kíváncsian nézte, hogy szállítják Anzer szigetére a foglyokat.

Hogy miért nem lődözték le a nyulakat? Az újoncnak megmagyarázzák: azért nem fél az apróvad és a madár, mert ki van adva az utasítás a GPU-nak: *spórolni a patronokkal! Minden töltényt fogolynak*, fölöslegesen egy lövést se!

Ez is csak vicc, akár a többi rémmesék! De mi ez? „Oszolni! Oszolni!" – csattan a vezényszó fényes nappal a Kreml udvarán, mely népes, akár a Nyevszkij Proszpekt. Három kinyalt ficsúr, arcukon a narkománia bélyegével (egyikük elül, nem „drinnel", hanem lovaglókorbáccsal oszoltatja az összeverődött foglyokat) futólépésben vonszol karjánál fogva

egy csetlő-botló, lityegő kezű-lábú, alsóra vetkőztetett embert – nézni is rossz tésztás, szétkenődött arcát, egyenesen be a harangtorony alá (lásd: 16., 17. kép), át a boltív alatt, ki a szűk hátsó ajtón. Ahogy kilépnek vele, ott helyben tarkón lövik, a hulla legördül a meredek lépcsőn a túloldalra, hét-nyolc embert is kinyírhatnak egymás után. A hullákat később fölhozatják és kirendelik a nőket (anyákat, feleségeket, a Konstantinápolyba menekültek hozzátartozóit, hívőket, akik nem tagadták meg hitüket s gyermekeik hitét sem hagyták kigyomlálni), felmosatják velük a lépcsőt.[408]

<17. Ajtó a harangtorony alatt>

Dehát nem tehetnék éjjel, titokban? Ugyan már, miért tennék titokban? Kár lenne a golyóért! Ellenben nappal, mikor mindenki látja, hallja, nevelő hatása van a golyónak. Mintha tízet ölnének meg egyetlen lövéssel.

Máskor az Onufrij-temetőben, a női barakk mögött (mely azelőtt a női zarándokok szállása volt) hajtják végre az agyonlövéseket, úgy is hívják a női barakk mögötti ösvényt: *halálba menők útja*. Szokott látvány, mint kísérnek ott valakit télben-hóban mezítláb, alsóneműben (nem kínzási szándékkal, csak lábbeli- és ruhakímélés végett), kezét dróttal hátra kötve[409] – az elítélt gőgös, egyenes tartással lépdel, ajkai közt lógatva szíja élete utolsó cigarettáját. Hetykesége tisztre vall: olyanok kerültek ide, akik hét évig járták a frontot, egyiket a másik után. Egy tizennyolc éves fiú, V. A. Potto történész fia, vállat vonva így felelt a foglalkozását kérdő alkalmazottnak: „géppuskás”. Túl fiatal is volt, meg nem is ért rá a polgárháború hevében egyéb szakmát kitanulni.

Fantasztikus világ. A körülmények különös találkozása, van ez így néha. A történelem általában ismétli önmagát, de vannak képletek, melyek soha többé meg nem ismétlődnek, rövid életűek és helyhez kötöttek. Ilyen a mi NEP-korszakunk s ilyen volt a korai Szolovka.

Feltűnően kisszámú csekista (azok is, úgylehet, félig büntetésből), mindössze 20-40 érkezett oda, hogy ezreket, tízezreket tartson fenyítés alatt. (Először kevesebbet vártak, de Moszkva csak küldte, küldte, egyre küldte. Már az első félévben, 1923 decemberéig több mint 2.000 fogoly gyűlt össze. Öt év múlva, 1928-ban pedig csak a 13. kompániában (ez volt a „közmunkás” század) ezt kiáltotta a létszám-megállapításnál a sor végén álló ember: „Háromszázhetvenhat, tízesével!”, azaz 3.760 fő. Ugyanekkora volt a 12. század, de annál is nagyobb a temető tömegsírjaiban nyugvó „17. század”. Ekkor már nemcsak a Kremlben voltak elhelyezve, hanem különböző kirendeltségeken, mint Szavvatyijevo, Filimonovo, Mukszalma,

Troickaja, „tapsifülesek” (a Nyúl-szigeten). Körülbelül 60 000 volt az összlétszám 1928-ban. Mennyi „géppuskás” lehetett ezek közt, marcona frontharcosok! Hát még mennyi bűnöző – 1926-tól tömegesen tódultak ilyenek a lágerba. Hogy lehet kordában tartani ezt a népet, hogy ki ne törjön a zendülés?

Terror! – ez az egy elüli eszköz! A Szekerce-hegy! Az „ülőkék”! Szúnyogok! Lóhoz kötés! Mindennapos kivégzések! Moszkva dönti a szállítmányokat, nem nézve, hogyan boldogul a csekélyszámú helyőrség – de nem is köti meg a csekisták kezét holmi álszent szabályokkal: mindent jóváhagy, ami a fegyelem érdekében történik, s valóban egyetlen ügyész sem teszi lábát szolovkai földre.

De még valami járul ehhez: lenge fátyol, talmi csillogás! Egyenlőség kora! Újtípusú Szolovka! Foglyok önkormányzata! Önfelügyelet, önőrizet, önkontrol! A század-, szakasz- és csoportvezetők mind-mind a letartóztatottakból! Öntevékenység! Önszórakoztatás!

De nézzük a foglyokat! Kiket tartanak ott terror alatt, üveggyöngy-csillogás alatt? Arisztokratákat. Törzstiszteket. Tudósokat. Művészeket. Színészeket. Licistákat.[410]

Neveltetésüknél, hagyományaiknál fogva túl büszkék voltak ahhoz, hogy elárulják levertségüket, félelmüket, hogy meghunyászkodjanak s panaszkodjanak sorsukra akár barátaik előtt is. A „bon ton”-hoz tartozott: mindent mosolyogva, mosolyogva menni a vesztőhelyre is. Mintha ez a háborgó tenger közepéből kinőtt sarkvidéki börtön csak egy kis félreértés volna a népünnepélyen. Nosza, tréfáljunk hát! Nevessük ki a rabtartókat!

Ezért a SzLON-elefánt a bankókon és a virággruppon. Ezért a „ha ló nincs, jó a bakkecske is”. A 7. kompánia színészkörének vezető kell? Nosza, legyen *Kunst!* Hát az áfonya-konzerválónak? Természetesen Berry-*Jagoda* („Bogyó”). Kifigurázzák a mamlaszokat, a cenzorokat. Csasztuskákat faragnak. Georgij Mihajlovics Oszorgin selma mosollyal jár-kel a lágerban. „Hogy érzi magát szigetünkön?” – „*A lager comme a lager*” (a láger már csak láger” – vö. a hasonlóhangzású „*a la guerre comme a la guerre*” – a háború már csak háború szólással – a ford.).

Az ilyen viccelődések, az arisztokratikus léleknek ez a hangsúlyozott függetlensége – ez az, ami különösen bőszíti a félállati rabtartókat. Egyszer aztán Oszorgin is rákerült a kivégzendők listájára. S Oszorgin fiatal felesége épp aznap érkezett meg a szolovkai kikötőbe (a férfi sem volt még negyvenéves). Oszorgin csak arra kérte foglárait, hogy ne rontsák el az

asszony örömét a viszontlátáson. Nem fogja hagyni, hogy három napnál tovább időzzön, s ha elutazik, ám lőjék agyon. S lám, mire képes az önuralom, amit az arisztokrácia kiátkozása után mi többiek, akik minden apróságon, a legkisebb fájdalmon is siránkozni kezdünk, elfeledtünk: három napig állandóan együtt volt a feleségével, de még csak megsejteni sem hagyta! Egy szóval sem célzott rá, nem esett ki a szerepéből, nem vált szomorúvá a hangja, nem lett fátyolos a tekintete. Csak egyetlen egyszer (az asszony ma is él, emlékszik rá), ahogy a Szent Tó partján sétáltak, látta meg hátranézve a nő; hogy férje fájdalmas mozdulattal nyúl a fejéhez. – Mi bajod? – – Semmi, semmi – mondta mentegetőzve. Az asszony még maradhatott volna, de férje kérte, hogy utazzon el. Mikor a gőzhajó kifutott a kikötőből, Oszorgin már le is vetkőzött a kivégzéshez.

Dehát őket mégiscsak megajándékozta valaki azzal a három nappal. Az a három oszorgini nap, de egyéb esetek is arra mutatnak, hogy a szolovkai házirendre még nem fagyott rá a *rendszer* páncélja. Az a benyomásunk, hogy Szolovka légkörében bizarrul keveredett a már határtalan kegyetlenség a még szinte jólelkű értetlenséggel, hogy mire megy ki ez az egész? Milyen szolovkai vonások alkalmasak arra, hogy Arhipelág csírái legyenek s melyek vannak már születésükkor sorvadásra ítélve? Szolovka foglyain még nem uralkodott el, nem szilárdult meg bennük az a meggyőződés, hogy íme, be vannak már fűtve a sarkvidéki Auschwitz kemencéi, s lángtorkuk mindenkit benyel, aki csak odakerül. (Pedig pontosan így volt!…) Az volt megtévesztő, hogy általában kisszámú éveket róttak ki rájuk, a tíz ritkaság-számba ment, az öt sem volt gyakori, egyre-másra csak három évet adtak. Még nem jöttek rá a törvény macska-egér játékára: megfogni – kiereszteni, megfogni – kiereszteni. Ez a patriarchális tájékozatlanság afelől, mire is megy ki az egész, nem maradhatott hatás nélkül a foglyokra, de még őrzőikre, még a börtönszervező hatalomra sem.

Bármily egyértelmű volt is a mindenütt kifüggesztett, publikált, véka alá nem rejtett osztályelméletnek az a kitétele, hogy az ellenség sorsa csak a megsemmisítés lehet, valahogy mégiscsak lehetetlen volt elképzelni ezt a megsemmisítést az egyes hús-vér, kétlábú, ilyen vagy olyan hajú, szeme, szájú, nyakú, vállú emberekkel kapcsolatban. Azt még csak be lehetett venni, hogy az *osztályok* megsemmisülnek, de talán mégiscsak megmaradhatnak az osztályokhoz tartozó *emberek*? Az elnagyoltabb s szétfolyóbb fogalmakon nevelt orosz ember szeme, mintha rosszul választott szemüveg lett volna előtte, sehogysem volt képes kibetűzni a

kegyetlen tantétel pontos értelmét. Csak nemrég folytak le a nyílt terror hónapjai, évei, de az orosz embert ez sem tudta meggyőzni.

Az Arhipelág első szigetén uralkodó bizonytalanság csak tükörképe volt ama tarka évek, a középső húszas évek általános bizonytalanságának, amikor kétség és remény közt ingadozott az egész ország: már minden tilos? Vagy ellenkezőleg: éppen most lesz minden szabad? Annyira hitt még Oroszország a bombasztikus frázisoknak – csak néhány komor szellem olvasta ki a jelekből, hogy közel már az ítélet.

Csak a kupolát emésztette meg a tűz, a falak állanak!… Ember művelte föld a világ végén – pusztulóban. Színét váltogató, háborgó tenger. Tükörsima tavak. Szelíd, csupa-bizalom állatok. Irgalmat nem ismerő emberek… Télre az albatroszok a Biscayai-öbölhöz repülnek, szárnyukon az Arhipelág első szigetének titkaival. De nem mondanak el semmit a gondtalan strandolóknak, sem Európa népeinek.

Fantasztikus világ… S ami e kérészéletű furcsaságok teteje: ennek a lágernek az életét *fehérgárdisták* irányítják! Kurilko sem volt tehát véletlen.

A magyarázat pedig a következő: A lágernaposon lívül az egész Kremlben nincs több csekista. A kapuőrséget (őrtornyok nincsenek), a figyelő posztokat az *ohrána* látja el, az ő feladata a szökevények elfogása is. Az ohránába a nemfoglyokon kívül közönséges bűntényeseket, gyilkosokat, pénzhamisítókat s a tolvajok kivételével egyéb bűnözőket is bevesznek. De ki lássa el az egész belső szervezést, az adminisztrációt? Kikből kerüljenek ki a század- és csoportvezetők?

Tán csak nem a papok, szektások, NEPmanok, tudósok és diákok közül? (Diák van itt elég, de a diáksapka egy szolovkai fogoly fején akkora szemtelenség, hogy szinte igénybenyújtás a kivégzésre). Világos, hogy a volt katonák a legmegfelelőbbek a feladatra. Csakhogy kik itt a volt katonák, ha nem fehértisztek?

Így alakult ki, nyilván minden összebeszélés és logikai megfontolás nélkül, a csekisták és a fehérgárdisták szolovkai együttműködése.

De hol marad az elvhűség, mindkét fél részéről? Ugye elképesztő? Ugye megdöbbentő? De csak annak, aki megszokta az osztálytársadalmi analízist s nem tud egyebet. Dehát az ilyennek minden érthetetlen e világon, hisz a tények és az emberek sohasem akarnak beleférni az ő előregyártott dobozkáiba.

A szolovkai rabtartók azonban az ördögöt is szolgálatukba fogadnák, ha egyszer nem adatott nekik elég vörös káder. Hisz ott a rendelet a foglyok

önkormányzatáról (az ön-elnyomásról). Bízhatnák-e azt megfelelőbbekre?

Másrészt azok a tisztek, azok a megcsontosodott örök katonák hogyne vállalnák, jobb híján, a lágerszervezést (azaz a lágeri elnyomás megszervezését)? Csak nem rendelik alá magukat másnak, csak nem nézik el, hogy valaki elügyetlenkedje a dolgot? Már egy helyen rámutattunk e könyvben, milyen hatással van az emberi szívre a tiszti paroli. (Tessék csak várni, eljön még az idő, amikor a vörös tiszteket is leültetik – hogy fognak *azok* tülekedni az ohránába, hogy eszi a fene őket azért a porkoláb-flintáért, csak bízza rájuk valaki!… De hisz leírtam már: ha nekünk szólt volna Maljuta Szkuratov hívása…)

Némely fehérgárdista így vélekedhetett: ej, úgyis végünk van, *vége mindennek*, gázoljunk hát, bele, ha már térdig ér! Esetleg így: Minél rosszabb, annál jobb! Olyan bestiálisra segítjük nektek kiadjusztálni ezt a Szolovkát, amilyent nem pipált Oroszország a *mi időnkben* – terjedjen csak el a rossz híretek! Vagy így: A *mieink* mind belementek, mi vagyok én, talán pap, hogy a raktárban körmölgessek?

De ez még mindig nem a legnagyobb csoda Szolovka csodái közt. Mert az még nagyobb, hogy a fehérgárdisták, alighogy kezükbe kaparintották a lágeradminisztrációt, *felvették a harcot* a csekistákkal, mondván: tietek a láger kívülről, belülről azonban a mienk! Az adminisztráció döntse el, kit hol dolgoztassanak, kit hová transzportáljanak. Mi nem ütjük az orrunkat a külső vezetésbe, ti se üssétek bele a belsőbe!

Ohó, még mit nem! Hisz éppen belül kell át- meg átszőni az

egész lágert az Információs-Nyomozó Osztály spiclihálózatával! Ez az ISzCs volt az első és legfélelmetesebb hatalom a lágerban (különben ennek az ágensei is a foglyok közül kerültek ki, ez volt az ön-ellenőrzés non-plus-ultrája. Ezzel az intézménnyel vette fel tehát a harcot az adminisztrációs osztály. Minden egyéb osztály, mint a kult. – nevelő, az eg. – ügyi, melyek oly fontos szerephez jutnak majd a későbbi lágerokban, akkor még csenevészek, fejletlenek voltak. Tengődött a Frenkel-vezette gazdasági osztály is, az anyaországgal „kereskedett”, nemlétező ipart űzött, még nem volt kijelölve emelkedése útja. Két erő volt tehát csak, mely összecsaphatott, az ISzCs és az ACs. Már a Kemperpunktnál kezdték: mikor a frissen érkezett Al. Jaroszlavszkij költő a csoportvezetőhöz lépett s a fülébe sutyorgott, az így förmedt rá, katonás ridegséggel tagolva a szót: Csak voltál titkos, ezentúl nyilvános leszel!

Az ISzCs kezében a Szekirka, a karcer, a feljelentés, minden, ami a foglyot személy szerint érinti: idő előtti szabadlábra helyezés vagy agyonlövés, levelek, csomagok ellenőrzése. Az Adm. O. kezében pedig a munkára való beosztás, elszállásolás, eltranszponálás.

Nos, az Adm. O. transzportba tette, eltanácsolta a spicliket, összefogdostatta őket. Ha megszöktek s elbújtak az ISzCs helyiségeiben, utánuk mentek, föltörték az ISzCs irodáját, kihurcolták és etapba rakták a jómadarakat.[411] (A Kond-szigetre vitték őket, erdőmunkára. A furcsaságok ott is folytatódtak: a leleplezettek s alulmaradottak a Kond-szigeten faliújságot szerkesztettek „Spicli” címmel, melyben akasztófahumorral folytatták egymás „leleplezését”, „túlbuzgóságot” miegyebet lobbantva egymás szemére.)

Akkor az ISzCs „ügyeket” koholt az ACs főkolomposai ellen, meghosszabbította büntetésüket, a Szekirkára küldte őket. Bosszúakcióit azonban megnehezítette az a körülmény, hogy egy leleplezett *szekszot* (titkos munkatárs, spicli) az akkori jogfelfogás szerint (BK 121. cikkely: „szigorúan bizalmas értesülések nyilvánosságra hozatala hivatalos személy részéről” – függetlenül attól, hogy a saját céljait szolgálta-e a nyilvánosságra hozatallal, s hogy tekinthető-e egyáltalán egy spicli „hivatalos személynek”) bűnösnek minősült, miért is az ISzCs-nek nem állt módjában megvédeni és kiszabadítani a lebukott spicliket. Horogra került – maga bánja! Így szinte a törvényesség bélyegét viselte magán a Kond-sziget.

Az ISzCs, és az ACs „hadműveleteinek`” csúcspontja az az 1927-ben történt eset volt, amikor a fehérgárdisták betörtek az ISzCs-be, feltörték a tűzbiztos szekrényt, kiszedték s közzétették a spiclik névjegyzékét” akik ezzel elveszett emberekké, vádlottakká váltak. Ezután évről-évre gyengült az Adm. O., gyérült a volt tisztek állománya, helyüket egyre növekvő számban bűnözők foglalták el (pl. a „csubarovisták” – huligáncsoport, egy híres leningrádi per vádlottjai). Hamarosan fel is számolták.

A 30-as években különben is új korszakába lépett a lágerintézmény, Szolovka sem maradt a régi: közönséges „javító-munkatáborrá” degradálódott. Feljött a kor ideológusának, Naftalij Frenkelnek baljós csillaga, az ő formulája vált Arhipelág alaptörvényévé:

„A fogolyból mindent ki kell préselnünk az első három hónap alatt. Azután többé nem érdekel bennünket!”

*

De hol van hát az a Szavvatyij, German és Zoszima? Hol vannak, akiknek eszükbe jutott idejönni a sarkvidékre, ahol barom nem tenyész, halászat nem virul, gabona, zöldség nem terem?

<18. A German-kápolna>

Ó ti, mesterek a viruló föld tönkretételében! Ilyen gyorsan, egy-két éven belül, sikerült tökéletesen s jóvátehetetlenül elfuserálnotok a klastrom mintagazdaságát! Hogy tudták ezt végbevinni? Zabráltak, vitték, amit megfoghattak? Vagy ott helyben dúlták föl az egészet? Ezer meg ezer munkáskézzel rendelkeztek, mégsem tudtak kinyerni semmit sem a földből.

Csak a nemfoglyoknak jutott tej, tejföl, friss hús és Mefogyij atya remek káposztája. A foglyoknak csak rohadt tőkehal, sózva vagy szárítva, híg zupa burizzsel vagy darával, krumpli nélkül, soha *sosi*, soha *borscs*: Persze hogy kitör a skorbut, még az „irodás század” is megkelésesedik, nem beszélve a „közmunkásokról”. A távoli kirendeltségekről „négykézlábas” transzportok térnek vissza (valóban csak úgy tudtak bemászni a kikötőből).

A (hazulról kapott) pénzküldeményből csak havi kilenc rubelt szabad elvásárolni (a German-kápolnában van a bolt). (Lásd: 18. kép.) Csomagot csak egyet kaphatnak havonta, az ISzCs bontja föl s ha nem kap baksist, kijelenti, hogy a csomag tartalma jórészt tiltott holmi; például dara. A Nyikolaj- és az Uszpenszkij-templomban egyre magasabbra rakják a priccseket, már négyemeletesek. Semmivel sem tágasabb a 13. század elhelyezése sem a Preobrazsenszkij melléképületében (lásd: 20. kép). Képzeljenek e bejárat elé (lásd: 19. kép) egy zsúfolt embertömeget: három és félezren tolonganak itt a munkából hazatérve. A teavízért egy órát is sorban kell állni a kondér előtt. Szombatonként késő éjszakáig tart a névsorolvasás (mint azelőtt az istentisztelet). A higiéniára persze nagy súlyt fektetnek: erőszakkal nyírják, borotválják a foglyokat (elsősorban a papokat, de valamennyit). A hosszú ruháknak, főleg a reverendáknak, nekifogják az ollót, hisz azok igazi baktériumfészkek. (A csekisták ugyanakkor földígérő köpenyt hordanak.) A betegek és az öregek nem tudnak kivánszorogni a fürdőbe, egész télen egy alsóban vagy zsákruhában gubbasztanak a priccseken a körletben, megeszik őket a tetvek. (A hullákat a priccsek alá dugják, hogy felvehessék a fejadagjukat, bár ez különben nem válik az élők javára, mert a tetvek a hűlő hullákról átmásznak az élők meleg testére.) A Kremlben mégcsak van eg. – ügyi osztály s egy kórterem, ha silány is, de Szolovka mélyében ismeretlen a gyógykezelés.

<19. A 13. század szállásának bejárata>

(Ez alól csak az Anzer-szigeten a Golgota-szárnyban elhelyezett szigorított büntető telep kivétel, ott ugyanis gyógykezelnek… megöléssel. Ott a Golgota templomban fekszenek, haldokolnak a táplálékhiány s a kegyetlen kínzások áldozatai: elgyötört papok, szifiliszesek, vén nyomorékok és fiatal tolvajok. A haldoklók kérésére és saját munkája megkönnyítésére az ottani orvos sztrichnint szokott adni a reménytelen eseteknek. Télen sokáig a templomban hevertetik a kiszőrösödött hullákat egy szál fehérneműben, később kirakják az előcsarnokba s nekitámasztják őket a falnak, hogy kevesebb helyet foglaljanak el. Végül kihordják és leszórják őket a Golgota-hegyről.)[412]

<20. A Preobrazsenszkij-dóm>

Mikor 1928-ban Kemben kiütött a tífusz, hatvan százalékos volt a halálozás. A kór átterjedt a Nagy Szolovka szigetre: száz meg száz tífuszos feküdt akkor egymás hegyén-hátán a fűtetlen „színház” termében, száz meg száz költözött ki a temetőbe. (Hogy ne hibázzanak a számontartásban, az írnokok mindegyiknek a kezére írták a nevét – a gyógyulófélben lévők pedig „éveket” cseréltek a kisbüntetésű holtakkal: átírták a nevüket a saját kezükre.) Mikor pedig 1929-ben ezerszámra hordták oda Közép-Ázsiából a „baszmacsokat”, olyan kórt hurcoltak be velük, amitől fekete hólyagok ütöttek ki a testen s a beteg menthetetlenül elpusztult. A szolovkaiak pestisre vagy himlőre gyanakodtak, ez azonban lehetetlen, minthogy ezeket a betegségeket már tökéletesen leküzdöttük a Szovjet Köztársaságban – így hát a kórt „ázsiai tífusznak” keresztelték el. Gyógyítani nem tudták, tehát úgy szabadultak meg tőle, hogy ha egy cellában megbetegedett valaki, az egész cellát lezárták, senkit sem engedtek ki, csak az ételt adták be nekik, míg valamennyien el nem hullottak.

Hogy kielégítené tudósi ambícióinkat, ha abból indulhatnánk ki, hogy Szolovkában Arhipelág még nem ismerte önmagát, hogy a gyermek még nem volt tisztában saját természetével! Ily módon nyomról-nyomra követhetnénk hajlamainak kibontakozását. De sajnos, nincs így. Mert bár nem volt kitől tanuljon, nem volt, kinek példáját kövesse, s átöröklésre sem mutat semmi jel, Arhipelág mégis korán tudatosította s elárulta későbbi karakterét.

Már Szolovkán fellelhető a későbbi tapasztalatok nagy része. Megvolt már például a kifejezés: „kiemelni a *közmunkából*”. A fekvőhelyek priccsek voltak, de némelyeknek „heverő” jutott. A templom hajójában egész

századokat helyeztek el, némelyek azonban húszágyas szobákban, sőt negyed-, ötödmagukkal háltak. Már olyan is akadt, aki jogot formált a női transzportok szemrevételezésére és ágyas választásra (ezer férfira másfél-kétszáz nő jutott, később több). Folyt már a könyöklés a jó helyekért furfanggal, aljassággal, árulkodással. Már leváltatták az irodáról az „ellenforradalmárokat" – de vissza is rakták őket, mert a bűntényesek nem értették a csíziót. Meg-megsűrűsödött a láger levegője a szállongó rémhírektől. Máris kialakult a fogoly magatartásának alapnormája: senkiben se bízzál! (Ez szorította ki, fagyasztotta meg az ezüstkori széplelkűséget.)

Már a szabadok is kezdték beletalálni magukat a láger nyújtotta lehetőségekbe. A szabad alkalmazott családja ingyen szakácsnőt kapott a lágerból, bármikor igényelhetett bejáró favágót, mosónőt, varrónőt, fodrászt. Eichmans egy sarkvidéki kéjlakot épített magának. Úri allűrjei voltak Patyomkinnak is – ez azelőtt dragonyos őrmester volt, majd kommunista s csekista lett, Kemperpunkt parancsnoka. Éttermet nyitott Kemben, konzervatóriumi zenészek játszottak és selyembe öltözött pincérnők szolgáltak fel benne. Azok a Gulág-káder elvtársak, akik a jegyrendszeres Moszkvából ruccantak át, kedvükre dőzsölhettek itt a 30-as évek elején, egy Sachovszkaja hercegnő szolgálta ki őket, a számla pedig éppen csak a látszat kedvéért, mindössze harminc kopek, a többit a láger állta.

De a szolovkai Kreml még nem az egész Szolovka, az csak annak legkiváltságosabb helye. Még a szárny-klastromok. azok sem az igazi Szolovka (a szocialisták kitelepítése után munkakolóniákat helyeztek el bennült). Az igazi Szolovka a fakitermelő helyeken s a távoli kirendeltségeken volt. De éppen azokról az Isten háta mögötti helyekről a legnehezebb ma tanúságokat szerezni, mert éppen az OTTANIAK nem élték túl. Tudjuk, hogy már akkor sem hagyták megszárogatni a ruháikat ősszel, nem látták el őket meleg ruhával, cipővel télen, a munkanap hosszát pedig a *penzum* szabta meg: akkor lett vége a napnak, amikor teljesítették a normát, ha pedig nem teljesítették, nem is kerültek aznap tető alá. És már akkor úgy fogtak hozzá új telepek „megnyitásához", hogy kidobtak néhányszáz embert a lakatlan pusztába, minden előkészítés nélkül.

Mégis, a jelek szerint, Szolovka korai éveiben a munkatempót s az eszeveszett penzumok kirovását alkalmi indulatok, múló dührohamok számlájára írhatjuk, melyek még nem álltak össze fojtogató rendszerré. még

nem rájuk épült az ország gazdasága, még nem rajtuk állt vagy bukott az ötéves terv. A SzLON-nak az első években még nyilván nem volt szilárd külgazdasági terve, így hát nem is igen számolgatták, hány egy főre eső munkanap megy rá a lágeron belüli munkákra. Ezért is válthatták olyan hirtelen s könnyedén értelmetlen büntetésre az értelmes és gazdaságos munkát: hordatták a vizet az egyik lékből a másikba, átcipeltették a gerendákat az egyik helyről a másikra, majd vissza. Kegyetlenség volt ebben, de voltak patriarchális vonások is. Amikor majd kitervelt *rendszerré* válik a munkahajsza, a hóhér-erők hiú pazarlásának fog tűnni valakit vízzel nyakon önteni a fagyban, vagy fához kötni a szúnyogok zsákmányául.

Egy hivatalos számadat szerint 1929 előtt a Szovjet Köztársaságban a foglyoknak csak 34-41 százaléka volt „bevonva" a munkába[413] (nem is lehetett másképp az országos munkanélküliség éveiben). Nem világos, ide számították-e a lágerfönntartás házimunkáit is, vagy csak a külterjes munkát. De a többi 60-65 százalék fogoly részére még házimunka sem jut. Szolovkában is ez lehetett az arány. Megállapítható, hogy a húszas években ott is számos fogoly maradt rendszeres munka nélkül (részben öltözet hiánya miatt) vagy valami tessék-lássék munkakört töltött be.

Az első ötéves tervnek az az első éve, mely az egész országot lázba hozta, felrázta Szolovkát is. Nogtyev, az USzLON új parancsnoka (1930-tól) ugyanaz, aki a Szavvatyij klastromszárnyban a szocialisták közé lövetett, ilyen számadatokkal képesztette el „ámulatukban szóhoz sem jutó hallgatóit", előadást tartván a Kem-beli „szabad népnek": „Az USzLON saját szükségleteire kitermelt famennyiségen kívül, mely ugyancsak rohamos növekedésben van, az USzLON csupán „külső" megrendelésre (a ZselLesz-nek és a KarelLesz-nek) a következő értékben szállított: 1926-ban 63.000 rubel, 1929-ben pedig már 2.355.000 rubel értékben (37-szeres növekedés!), 1930-ban pedig az előbbit is megháromszorozta. Útépítési munkákkal Karjala-Murmanszk szektorában 1926-ban 105.000 rubel, 1930-ban hatmillió rubel munkabért könyvelhetett el az USzLON (57-szeres növekedés!).[414]

Ezzel meg is szűnt a régi „mucsai" Szolovka, ahol nem tudták, hogy emésszék el a foglyokat. Majd segít a Munka, a Varázsló!

Születésekor Szolovka a Kemperpunktból indult, felserdülvén, a húszas évek végén ugyancsak a Kemperpunkton át tért vissza a szárazföldre s kezdte meg terjeszkedését. A legsúlyosabb csapás, ami a foglyot érhette, az volt, ha belekerült egy ilyen szárazföldi expedícióba. Korábban

Szolovkának nem volt más birtoka a szárazföldön, csak Szoroka és Szumi települések, partvidéki klastromi uradalmak. A felfúvódott SzLON-elefánt hamar túltette magát a klastrom határain.

Kerntől keletre a mocsarakon át kezdtek egy utat építeni a foglyok, a Kem-Uchta-i földutat, mely „valamikor szinte megvalósíthatatlan vállalkozásnak tűnt”.[415] Nyáron vízbe fúltak, télen megfagytak. Ettől az útépítéstől szörnyen rettegtek a szolovkaiak, és sokszor föl-fölcsattant a fenyegetés a Kreml udvarán: „Micsoda? *Uchtába* akarsz kerülni?”

Egy másik ilyen utat Parandovnál (Medvezsegorszktól) kezdtek építeni. Ennek munkálatai alatt Gasidze csekista meg szokta töltetni robbanószerrel a sziklát, majd ráküldte a káereket (ellenforradalmárokat) s távcsövön nézte, mint röpülnek levegőbe.

Mesélik, hogy 1928. decemberében Krasznaja Gorkán (Karjala) büntetésből (a norma nem teljesítése miatt) kint hagyták a foglyokat éjszakára az erdőben, százötvenen halálra fagytak. Ez olyan közönséges szolovkai tempó, hogy nincs okunk kétségbe vonni.

Nehezebben hihető a következő eset: a Kem-Uchta vonal építésénél egy Kut nevű helység közelében 1929 februárjában egy fogolyszázadot (kb. száz fő) ugyancsak NORMA NEM-TELJESÍTÉS MIATT BELEHAJTOTTAK A TŰZBE – OTT IS ÉGTEK.

Ezt csak egy tanútól hallottam, aki közel volt az eset helyéhez: D. P. Kallisztov professzortól, volt szolovkai fogolytól, nemrégiben halt meg. Nem gyűjthettem egyéb megerősítő tanúvallomásokat (s gondolom, nem is fog már senki gyűjteni – s hány olyan eset van, amelyről egyetlen tanúságot sem lehet összeszedni!) De azok, akik képesek embereket halálra fagyasztani és levegőbe röpíteni, miért ne lennének képesek elégetni őket? Talán mert nehezebb a kivitelezés?

Akik szívesebben hisznek a nyomtatott betűnek, mint élő emberek tanúságának, azok olvassák el a következőket, ugyancsak az USzLON egyik útépítési vállalkozásáról, ugyanabból az évből, ugyanazokkal a rabszolgákkal, csak éppen a Kola-félszigeten.

„Óriási nehézségekkel járt az útépítés a Bjelaja folyó völgyében és a Vudjärv tó partja mentén a Kukiszvumcsorr hegyig vonuló 27 kilométeres szakaszon. Be kellett temetni a mocsarat (hogyhogy, betemetni? mivel? – csúszik ki a szánkon a kérdés, de a papíron ez nem probléma…) fatörzsekkel és homoktöltésekkel; ki kellett egyengetni a hegyomlásos lejtők szeszélyes domborzatait.” – Később az USzLON vasutat is épített

ugyanott – „tizenegy kilométert egyetlen téli hónap alatt… (de miért egy hónap alatt? S nem lehetett volna nyárig várni?) – …A feladat megoldhatatlannak látszott. 300.000 köbméter földmunka – (a Sarkkör fölött! és télen! – lehet azt egyáltalán földnek nevezni? Rosszabb minden gránitnál!) – s ezt kizárólag kézi erővel, csákánnyal, feszítővassal és ásóval. – (Aztán volt legalább kesztyűjük?) – A sok híd késleltette a munka haladását. Éjjel-nappal, három váltásban dolgoztak a sarki éjszakát áthasító petróleumlámpák fényénél, utat vágtak a fenyvesen át, tuskót ástak, miközben a hóvihar embernél magasabb torlaszokkal hordta be az utakat…”[416]

Tessék, olvassák csak. S most hunyják be a szemüket. Képzeljék magukat egy gyámoltalan városi polgári helyébe, egy Csehov-rajongó helyébe s abba a jeges pokolba! Vagy egy tübetejkás türkmén helyébe abba az éjszakai hóviharba! S szedjék a tuskót!

Mindez pedig abban a fényes korban volt, a húszas években, amikor még híre sem volt a „személyi kultusznak”, amikor a fehér, sárga, fekete és csokoládébarna fajok az egész Földön úgy néztek országunkra, mint a szabadság fáklyavivőjére.[417] Azokban az években volt mindez, amikor szórakoztató dalocskákat énekeltek Szolovkáról a kabarék színpadáról.

Így bukott meg észrevétlenül – a munkafeladatokon keresztül – az eredeti elgondolás: a szigetekre korlátozott Különleges Rendeltetésű Láger eszméje. Arhipelág, mely Szolovkában született és serdült fel, megkezdte rosszindulatú mozdulatait az ország területén.

A probléma, melyet feltétlenül meg kellett oldani, ez volt: megnyitni előtte az utat az ország területére, de nem engedni, hogy az ország meghódítsa, elcsábítsa, bekebelezze, a saját képére alakítsa át. Ellenséges szovjet hullámtörőt kellett hát építeni Arhipelág minden szigete, minden nyúlványa köré. A két világ egymásba hatolhat ugyan, de nem keveredhet.

Az a bizonyos Nogtyev-féle „ámulatra ragadó” előadás határozati javaslatot terjesztett elő – Kem dolgozóinak határozati javaslatát (hogy onnan az újságokba kerüljön, hogy minden faluban kifüggesszék!):

„…A Szovjetunió területén belül élesedő osztályharc… valamint a minden eddiginél nagyobb háborús veszély[418]… még szorosabb együttműködést követel meg egyrészt az OGPU és az USzLON szervei, másrészt a dolgozó tömegek közt… éberséget…… A közvélemény mozgósításával… fel kell venni a harcot a szabadok és az elzárt személyek haverkodása ellen, a szökevények rejtegetése, lopott kincstári holmi

felvásárlása ellen, továbbá azokkal a rosszhiszemű híresztelésekkel szemben, amelyeket az osztályellenség terjeszt az USzLON-ról.”

Mik azok a „rosszhiszemű híresztelések”? Hogy a lágerokban *embereket* tartanak fogva *alaptalanul*!

S még egy pont: „.. mindenkinek kötelessége azonnal értesíteni a hivatalos szerveket…”[419]

Ejnye, azok a szemtelen szabadok! Barátkoznak a rabokkal, rejtegetik a szökevényeket. Borzasztó vészélv! Ha ennek véget nem vetünk, semmi sem lesz Arhipelágból! S vége az országnak! S vége a forradalomnak!

A „rosszhiszemű hírekkel” szemben pedig becsületes, progresszív híreket bocsátanak szárnyra: hogy a lágerokban gyilkosok, rabiátusok ülnek! Hogy a szökevények közveszélyes banditák! Zárkózzatok házaitokba, féljetek, mentsétek meg gyermekeiteket! Fogjátok el, jelentsétek fel a szökevényeket, segítsétek az OGPU munkáját! Aki pedig nem segíti, arról *azonnali értesítést* kérünk!

Arhipelág terjedésével párhuzamosan szaporodtak a szökések: a fakitermelő s útépítő kirendeltségek borzalmasak – a szökevény előtt pedig az egész szárazföld nyitva áll, s ez mégiscsak ad valami reményt. Különben a szökés gondolata akkor sem hagyta nyugodni a szolovkai foglyokat, amikor még körülzárt szigeten volt a SzLON. Míg a hiszékenyek türelmesen várták a három évük leteltét, az előbbrelátók már rájöttek, hogy sem három sem huszonhárom év múlva nem üt nekik a szabadulás órája. Szabadságot csak a szökéstől remélhetnek.

De hogy lehet megszökni Szolovkáról? A tenger féléven át jég alatt van, de nem egészen, néhol vízterek vannak; hóviharok, csontig ható fagy, köd és sötétség. Tavasszal pedig, és a nyár nagyobb részében, fehérek az éjszakák, messze ellátnak az őrhajók. Csak mikor nyúlni kezdenek az éjszakák, nyárutón és ősszel, köszönt be az alkalmas idő. Persze nem a Kremlben, hanem a külső telepeken, akiknek mozgási lehetőségük és idejük volt, az erdőben közel a parthoz, ladikot vagy tutajt építettek s éjjel vízre bocsátották (vagy csak úgy meglovagoltak egy fatörzset) – aztán neki a vakvilágnak, abban a reményben, hogy találkoznak egy külföldi hajóval. A szigetlakók az őrszemélyzet lázas futkosásából s az őrhajók kifutásából értesültek a szökésről; boldog izgalom vett erőt rajtuk, mintha ők maguk szöktek volna meg. Súgva kérdezgették egymást: még nem fogták el őket? Még nem lettek meg? Sokan talán vízbe fúltak, sehová sem jutottak el. Mások talán elérték a karjalai partokat, s eltűntek, mintha meghaltak volna.

Történt egyszer egy nevezetes szökés Kemből Angliába. Ez a vakmerő (akinek a nevét sem tudjuk, nem terjed addig a szemhatárunk) tudott angolul, de eltitkolta. Sikerült Kembe kerülnie a fa behajózásához s ott szót értenie az angolokkal. Az őrség felfedezte a hiányt, a hajót közel egy hétig visszatartották s azalatt több ízben átkutatták, a szökevényt azonban nem találták meg. (Mint kiderült, mihelyt a kutatás megkezdődött a part felőli oldalon, őt a hajó túlsó felén lebocsátották a horgonyláncon s a víz alatt maradt egy lélegző csővel a fogai közt.) A hajó visszatartásáért horribilis kötbért kellett fizetni, végülis látatlanban úgy döntöttek, hogy a fogoly vízbe fúlt és elbocsátották a hajót.

Angliában aztán megjelent egy könyv, méghozzá feltehetőleg nem is egy kiadásban. (Nyilván Sz. A. Malzagov: Pokolsziget c. könyvéről van szó.) [420]

Ez a könyv ámulatba ejtette Európát (a szerzőnek persze biztosan szemére vetették, hogy nagyokat mond; az Új Társadalom hívei egyszerűen nem hihettek ennek a rágalmaktól hemzsegő könyvnek), mert ellentmondott annak, amit már mindenki tudott a szolovkai paradicsomról a *Rote Fahne* riportjából (remélem, a riporter később időzött a Szigetcsoporton), valamint azokból a Szolovka-albumokból, amelyeket a szovjet képviseletek terjesztettek Európában, elsőrendű papíron, hiteles felvételekkel a kényelmes cellákról.. (Nagyezsda Szurovceva, Ausztriában időző kommunistánk kapott egy ilyen albumot a bécsi képviselettől, s felháborodva utasította vissza az Európa-szerte terjesztett rágalmat. Történetesen ugyanakkor jövendő férjének a nővére Szolovkán ült, s két év múlva majd ő maga is libasorban végzi sétáját a jaroszlavli izolátorban.)

<21. Áron Szolc>

Rágalom így, rágalom úgy, de azért bosszantó volt ez a leégés. A Közp. VB tehát egy bizottságot küldött ki a „párt lelkiismeretének” Szolc elvtársnak vezetésével (lásd: 21. kép), vizsgálják ki, mi történik ott azon a Szolovkán (ők ugyanis semmiről sem tudtak). Egyébként ez a bizottság csak a murmanszki vasutat járta meg s ott sem végzett semmi érdemlegeset. A szigetre pedig üdvösnek találtatott elküldeni… – dehogy! látogatásra felkérni – a nagy proletárírót, Makim Gorkijt, aki kevéssel azelőtt tért vissza a proletár hazába.

Az ő tanúsága lesz majd az aljas külföldi koholmány leghatásosabb cáfolata.

Ahogy a szárnyakon járó hír Szolovkába érkezett, megdobbant a foglyok szíve, izgulni kezdtek a foglárok. Ismerni kell a fogolylelket, hogy el tudjuk képzelni várakozásukat. A jogfosztás, önkény és hallgatás fészkébe lecsap a Sólyom és Viharmadár! Az orosz írók fejedelme! Majd az odamondogat nekik! Majd az megmutatja! Majd az megvéd, ne búsuljatok! Szinte úgy várták Gorkijt, mint az általános amnesztiát.

Izgatott volt a vezetőség is: amennyire lehetett, elrejtette a disznóságot, fölrakta a szemfényvesztő suvickot. A Kremlből szállítmányokat küldtek a távoli telepekre, hogy csökkentsék a létszámot, az eg. – ügyiből is kiírták a betegek jórészét és nagytakarítást tartottak. – Még sétányt is varázsoltak, gyökér nélkül ledugdosott fenyősorral (néhány napig nem száradnak el), ez vezetett a gyermektelepre, az USzLON három hónapja megnyílt büszkeségére, ahol minden gyerek föl van öltöztetve, nincsenek társadalmilag kiközösítettek, s ahol majd Gorkij érdeklődéssel fogja megtekinteni, hogy nevelik a fiatalokat, hogy mentik meg őket a jövő és a szocializmus számára.

Csak Kemre nem terjedt ki a figyelmük: a Popov-szigeten egy alsóba és zsákba bújtatott foglyok dolgoztak a Gleb Bokij berakodásánál, mikor egyszerre föltűnt Gorkij és kísérete, éppen arra a hajóra akartak felszállni. Nosza, rejtvényfejtők és gondolatolvasók! Itt van egy hozzátok méltó feladat, segítsétek ki a csávába került okosokat!

Adva van egy kopasz sziget, minden bokor, minden rejtek nélkül – Gorkij társasága pedig már csak háromszáz méternyire van. Itt csak a gyors megoldás segít. Hogy szabaduljunk meg ettől a csőcseléktől, ezektől a zsákos bikficektől? A Nagy Humanista egész kiszállása értelmét veszti, ha ezeket megpillantja. No persze, igyekszik majd meg nem látni, de segítsünk hát neki! A tengerbe hányjuk őket? – Kapálózni fognak… A földbe temessük? Annyi időnk már nincs… Ebből a pácból már csak Arhipelág méltó fia tud kimászni. A munkavezető vezényel: „Munkát abbahagyni! Összetömörülni! Még sűrűbben! Földre ülni, ülve maradni!” – és rájuk vet egy óriási ponyvát. – „Aki mozogni mer, agyonverem!”– S már lépdel is a hágcsón fölfelé a volt rakodómunkás, a fedélzeten belemerül a táj szemléletébe. Egy egész óra van még az indulásig – de *nem vesz észre semmit!*

Ez 1929. június 20-án történt. A híres író az Áldások öblében szállt partra. Mellette a menye lépkedett, talpig bőrbe öltözve (fekete bőr-

tányérsapka, bőrmellény, bőrbricsesz és magalszárú szűk csizma), mint megtestesült szimbólum: az OGPU kart karba öltve az orosz irodalommal.

Gorkij sietős, hosszú léptekkel futotta be néhány szálláskörlet folyosóját a GPU-főnökök társaságában. Minden cellaajtó sarkig ki volt tárva, de ő éppen hogy csak benézett némelyiken. Az egészségügyi osztályon hófehérbe öltözött orvosok és ápolók kettős sorfala fogadta, alig pillantott rájuk, megállás nélkül folytatta útját. Ezután az USzLON csekistái nagy merészen fölvitték őt a Szekirkára. Hát aztán? A karcerek nem látszottak zsúfoltaknak, s ami a fő, „ülőkéknek” nyoma sem volt. Ellenben padok voltak s tolvajok üldögéltek rajtuk (már szép számmal voltak Szolovkán) s egytől-egyig újságot olvastak. Egy sem reszkírozta meg, hogy fölálljon és panaszt tegyen, ellenben összebeszéltek, hogy fordítva tartják az újságot. Gorkij odalépett az egyikhez és szó nélkül megfordította. – Észrevette! Megértette! Nem hagy cserben bennünket! Védelmünkre kel![421]

A gyermektelepre értek. Micsoda civilizáció! Mindenki külön ágyon, külön matracon. Lapítanak, valamennyien elégedettek. Egyszerre egy 14 éves kölyök kinyitja a száját: „Ide figyelj, Gorkij! Minden, amit itt látsz, hazugság. Tudni akarod az igazat? Elmondjam?” Az író bólogat. Igen, az igazat akarja hallani. (Jaj, kisfiam, ne rontsd el az irodalom patriarchájának éppen hogy csak megalapozódni kezdő jólétét…, moszkvai úrilak, Moszkva-környéki, birtok…) Mindenkit kiparancsolnak, a gyerekeket is, a kísérő gépéusokat is, a fiú pedig másfél órán át beszél, beszél a nyakigláb öregúrnak. Gorkij szeme könnyben úszik, fogy kilép a barakkból. Kint hintó várja, a lágerparancsnok villájába viszik ebédre. Közben a gyereksereg beront a barakkba: „A szúnyogokat is megmondtad?” – Meg. – „Hát az *ülőkéket*?” – Azokat is. – „Hát a *vridlovakat* (VRIDLO: lóhelyettes)?” – Azokat is. – „Azt is, hogy lelöknek a lépcsőn? A zsákruhákat is? A hóba fektetést is?” – Mindent, mindent elmondott az igazságnak ez a kis bajnoka!!!

De mégcsak a nevét sem tudjuk!

Június 22-én, tehát már a fiúval való beszélgetés után, Gorkij a következő bejegyzést tette a külön arra az alkalomra összeeszkábált vendégkönyvbe:

„Képtelen vagyok csak úgy pár szóban összefoglalni benyomásaimat. Sablonos dicséret valahogy nem akar a tollamra jönni, meg aztán restellnék is (!) ilyesmit ideírni azoknak a férfiaknak bámulatra méltó energiájáról, akik nemcsak a forradalom éber és fáradhatatlan védelmezői, hanem ugyanakkor kiváló bátor kultúrateremtők is.”[422]

Másnap, 23-án Gorkij elutazott. Alig ért ki hajója a kikötőből, a fiút agyonlőtték. (A lélekbúvár! Az emberismerő! – Hogy tudta otthagyni azt a fiút? Miért nem vitte magával?!)

Jó lecke az új generációnak, hogy higgyen az igazság győzelmében!

Úgy hírlik, hogy Moszkvába érve az irodalom fejedelme makrancoskodott, nem akart dicsérő nyilatkozatot közzétenni az USzLON-ról. No de Alexej Maximics! Mikor minket néz az egész burzsoá Európa!… S éppen most, ezekben a zavaros, veszélyes időkben!… Hogy mondja? Hogy a bánásmód? – ó, hogyne! Azon majd változtatunk, persze, persze!

A szabad sajtóban pedig, a mienkben és a nyugatiban egyaránt nyilatkozat látott napvilágot, egyszer, majd még egyszer, a Sólyom és Viharmadár aláírásával, hogy hazudnak a Szolovkáról terjesztett rémtörténetek, nagyszerűen élnek ott a foglyok s kiváló javító-nevelésben részesülnek.

> *„És sírba szállván áldást ada…”*
> *Arhipelágra…* [423]

Ami a bánásmódot illeti, pontosan, ahogy megígérték. Megjavították: a 11. „karcer”-században ezután már HETEKIG HAGYTÁK ÁLLNI AZ ÖSSZEPRÉSELT EMBEREKET. Kiszállt egy bizottság, de már nem a Szolc-féle, hanem nyomozókból. A vizsgálat (a helyi Inform. Nyomozó Osztály közreműködésével) konstatálta, hogy az embertelen bánásmód kizárólag a fehérgárdisták (az ACs) rovására írandó, no meg persze az arisztokratákéra s részben a diákokéra (ők gyújtották fel Pétervárt is a múlt században). Kapóra jött nekik egy hebehurgya szökési kísérlet is, ebbe a félnótás Kozsevnyikov (a Távolkeleti Köztársaság volt minisztere), Sepcsinszkij és Gyegtyarjev-kovboj volt belekeverve, az egészet kolosszális fehérgárdista összeesküvéssé fújták föl, állítólag meg akartak rohamozni egy hajót, hogy azzal szökjenek meg – most aztán nyakra-főre szedték az összeesküvőket s bár bizonyítékok nem voltak, egyre dagadt az ügy.

A kvótát háromszázban állapították meg, ezt a számot hamar elérték. Akkor 1929. október 15-ének éjszakáján, miután mindenkit bezavartak a körletekbe s rájuk zárták az ajtót, kinyitották a rendesen zárva tartott Szent-kaput, hogy rövidebb legyen az út a temetőig. Az áldozatokat kisebb csoportokban vitték ki, egész éjjel tartott az öldöklés. (Ott valahol a közelben volt megkötve a Bleki kutya, szívszaggató vonítása kísért minden

egyes csoportot, nyilván mindegyikben gazdáját. Bagratunit sejtette. A barakkokban a kutya vonításából próbáltak következtetni a csoportok számára, a lövéseket csak rosszul hallották az erős szélzúgásban. Az a vonítás annyira a hóhérok idegeire ment, hogy másnap a Blekit is agyonlőtték, majd minden kutyát a lágerban.)

A hóhérszerepre a három morfinista ficsúron kívül Gyegtyarjev, az ohrána parancsnoka, továbbá Uszpenszkij, a… Kult. Nevelő Osztály főnöke vállalkozott. (Meglepő kombináció, de csak első pillantásra. Uszpenszkij élettörténete *tipikusnak* mondható, nem mintha nagyon gyakori lett volna, hanem mert sűrítve benne van a kor lényege. Lelkész fia volt, így érte őt a forradalom. Mi várt rá? Káderlapok, numerus clausus, kitelepítés, üldöztetés. S változtatni nincs mód, az ember nem cserélheti ki az apját. Vagy mégis? Uszpenszkij talált megoldást: MEGÖLTE AZ APJÁT, a hatóságoknak pedig azt mondta, hogy OSZTÁLYGYŰLÖLETBŐL! Egészséges érzés, ez már szinte nem is gyilkosság! Enyhe büntetést kapott, a lágerban pedig rögtön ráállt a kult. nevelő vonalra. Hamar szabadult, s lám, mi már úgy találkozunk vele, mint a szolovkai Kult. Nevelő Osztály főnökével. Nem tudjuk, önként jelentkezett-e a kivégző osztagba, vagy tanácsolták neki osztályhelyzetének megszilárdítása végett. Annak a bizonyos éjszakának hajnalán látták, ahogy lábát a csap alá tartva vértől csöpögő csizmáit mosta. A fényképen (lásd: 30. kép) jobbról a szélső talán ő, talán egy névrokona.)

Részeg fejjel pontatlanul lőttek, s reggel még mozgott az óriási behányt sírgödör.

A szárazföldről egész októberben, de még novemberben is hordták az újabb és újabb csoportokat.[424]

(Bizonyos idő elteltével foglyokkal egyengették el ezt az egész temetőt, fúvós-zenekar kísérete mellett)

E kivégzések után leváltották a SzLON parancsnokát, Eichmanst, utódja Zarin alatt új törvényesség korszaka kezdődött Szolovkán.

Hogy ez milyen volt? 1930 nyarán néhány tucat szektást szállítottak Szolovkára. Ez a szekta az Antikrisztus minden találmányát elutasította: okmányokat, mindennemű hivatalos papírt, még az útlevelet is, nem írt alá semmit, pénzhez nem nyúlt. Egy nyolcvanéves aggastyán pásztorolta őket, vak volt és fehérszakállú, hosszú zarándokbottal járt. Azzal minden haladó ember tisztában volt, hogy az ilyenekkel nem mehetünk be a szocializmusba, mert ott mindenkinek nagyon de nagyon sok dolga lesz a

papirosokkal, ezért az lenne a legjobb, ha meghalnának. Kiküldték hát őket a kis Nyúl-szigetre, ez volt a legkisebb a szolovkai szigetvilágban, homokos, fátlan, lakatlan, a régi szerzetes-halászok nyári kunyhóival. Azt mondták nekik, hogy ellátják őket két hónapra váló élelemmel, de szigorúan kikötötték, hogy *valamennyien* írják alá az átvételi elismervényt. Csak természetes, hogy nemet mondtak. Ekkor közbelépett a folyton nyüzsgő Anna Szkripnyikova, aki fiatal kora és a rendszer fiatal kora ellenére már negyedízben volt letartóztatva. Futkosott a könyveléstől a munkavezetőkhöz, meg vissza, bement még a lágerparancsnokhoz is, aki éppen a humánus szabályrend bevezetésével volt elfoglalva. Előbb könyörületre kérte őket, majd fölajánlotta, hogy ő is kimegy a Nyúl-szigetre a szektásokkal mint számvivő, vállalja, hogy naponta kiadja porciójukat s elszámol a lágernak. Javaslata nyilván nem ütközött a láger szabályzatába, ennek ellenére elutasították. „De hiszen etetik az őrülteket is, nem kérnek tőlük aláírást!” – kiabált Anna. Zarin csak nevetett. A titkárnő pedig azt mondta neki: „Bizonyára Moszkva utasítása, nem tudhatjuk…”

(Persze hogy úgy volt, Moszkva utasítására történt az egész! Ki vállalta volna különben a felelősséget?) Tehát ELERESZTETTÉK ŐKET ÉLELEM NÉLKÜL. Pontosan két hónap múlva (mert akkor lett újra esedékes, hogy felajánlják nekik aláírás fejében a következő két hónapra szóló kontingenst) kihajóztak a Nyúl-szigetre, de csak szanaszét heverő hullákat találtak: Egytől-egyik megvoltak, senki sem szökött meg.

Most aztán kutassa föl valaki a bűnösöket! Ma, dicső századunk hetedik évtizedében!

Különben Zorint is hamarosan leváltották – túlzott liberalizmus miatt! (Tíz évet kaphatott.)

*

A harmincas évek végén megváltozott a szolovkai láger képe, Kiátkozott káerek (ellenforradalmárok) néma temetőjéből egyre inkább azzá vált, ami akkoriban újdonság volt, nekünk maiaknak azonban régi lemez: közönséges bűntényesek javító-munkatáborává. Az országban rohamosan szaporodtak „a különösen veszélyes elemek a dolgozók között”, Szolovkát tehát bűntényesekkel és bűnözőkkel árasztották el. Kezdő tolvajok és vén alvilági rókák tették a lábukat Szolovka földjére. Tódultak a női tolvajok és prostituáltak. (Az előbbiek így *simfelték* Kemperpunktnál az utóbbiakat: „Lehet, hogy lopunk, de nem bocsátjuk áruba magunkat!” Az utóbbiak

hetykén nyelveltek vissza: „A magunkét áruljuk, nem lopott holmit!”) Országos harcot hirdettek a prostitúció ellen (persze nem a sajtóban), a nagyobb városokban össze is szedték őket s a standard szerint kiutaltak nekik három évet. A legtöbbet Szolovkára küldték. Elméletileg kétség sem fért hozzá, hogy a becsületes munkától hamarosan megjavulnak. De valami érthetetlen ragaszkodással társadalmilag lealacsonyító szakmájukhoz, már útközben bekéredzkedtek padlót mosni a konvoj körleteibe s a szolgálati fegyelmet veszélyeztetve elcsábították a vörös harcosokat. Ugyanolyan könnyen szót értettek a felügyelőkkel is, persze nem ingyen. Még jobban feltalálták magukat Szolovkán, ahol nagy volt a nőhiány. Nekik utalták ki a körletek legjobb szobáit, minden nap kaptak valami új rongyot, csecsebecsét, körülöttük szorgoskodtak az „apácák” és más *káer* hölgyek, hímezgették a kombinéjukat. Mire kitelt a három esztendő, úgy megszedték magukat, mint még soha, selyemmel teletömött kofferokkal tértek vissza a hazába, hogy tisztességes életet kezdjenek.

A tolvajok pedig a kártyát honosították meg. A nők jónak látták gyereket szülni Szolovkán: bölcsődék nem voltak, s a csecsemő jó ürügy volt, hogy egész rövid büntetésük alatt mentek legyenek a munkától. (A káer-nők kihasználatlanul hagyták ezt a lehetőséget.)

Megérkezett Szolovkára a kiskorúak első szállítmánya is 1929. március 12-én, attól fogva nem apadt el özönlésük (valamennyien 16 éven aluliak voltak). Először a gyermektelepen helyezték el őket a Kreml közelében, a már említett kirakat-ágyakra és matracokra. A kölykök eldugták a kincstári ruhát s panaszkodtak, hogy nincs miben kimenjenek munkára. Később a fakitermeléshez hajtották őket is, de onnan meg elszökdöstek, nevet és „éveket” cseréltek, míg föl nem ismerték s le nem fülelték őket.

A társadalmilag egészséges elemek megjelenésével fülfrissült a Kulturális-nevelő tevékenység. Jelszó: az analfabétizmus likvidálása (pedig a tolvajok úgyis meg tudták különböztetni a treffet a pikktől), felirat a falon: „A fogoly a szocialista építés aktív tényezője!” Találtak egy szakkifejezést is az átnevelésre: *újrakovácsolás* (bizony; itt találták ki, nem másutt!).

Ez már 1930. szeptemberében volt, amikor a Közp. VB minden dolgozót felhívott a munkaverseny a az élmunkásmozgalom kifejlesztésére. Már hogy is maradhattak volna ki ebről a foglyok? Ha egyszer a szabadok is országszerte hámba feszülnek, akkor ugyebár a foglyok befogása sem tűrhet halasztást?)

Amit a következűkben elmondunk, többé nem élőszóból merítjük, hanem Averbachnak, a tudós jogásznak adatait idézzük[425], ezért azt ajánljuk az olvasónak, hogy csak tizenhatod- vagy akár kétszázötvenhatod-részben fogadja el őket, néha pedig vegye ellenkező előjellel.

Nos, a munkaverseny és élmunkásmozgalom stábja 1930 őszén szerveződött Szolovkán. Megrögzött bűnözők, gyilkosok és útonállók „egy csapásra takarékos gazdákká, bölcs technikai vezetőkké, rátermett kulturális szakemberekké nőtték ki magukat" (G. Andrejev így emlékszik erre: lekevertek egy nagy pofont – „gyerünk azokkal a köbméterekkel, *kontra* [ellenforradalmár]!). A tolvajok és banditák, mihelyt elolvasták a Közp. VB felhívását, félredobták késeiket és kártyáikat és lángom lelkesedéssel *kommunát* alapítottak. Alapszabályuk szerint a kommuna tagjai kizárólag szegény- és középparaszt, valamint munkásszármazásúak lehetnek (mondani sem kell, hogy minden csirkefogó a Számviteli és Elosztó Hivatalhoz került, mint „volt munkás" – így vált. szinte valóra Sepcsinszkij jelmondata: „Szolovka a munkásoké és parasztoké!"). Ötvennyolcasoknak nem volt helyük a kommunában. (A kommunásak azt is javasolták, hogy „dobják össze" a börtönéveket, osszák el a tagok számával s a középarányost kapja mindenki. A büntetés leteltével így majd egyszerre szabadulnak. De akármilyen jó kommunista javaslat volt ez, a csekisták úgy ítélték, hogy „politikailag még nem érett meg rá az idő".) A szolovkai kommuna jelmondata: „Lerójuk tartozásunkat a munkásosztálynak!", de ez még jobb: „TŐLÜNK MINDENT – NEKÜNK SEMMIT!"[426] A kommuna fegyelme ellen vétők számára bestiális büntetéseket eszeltek ki: *megtiltják* nekik, hogy kivonulhassanak munkára! (Nem lehet tolvajt szigorúbban büntetni!!)

A szolovkai vezetőség egyébként nem hevült olyan nagyon, mint a kulturális nevelők, s nemigen hagyatkozott a tolvajok lelkesedésére, inkább a lenini elvhez folyamodott: „Jobb munkáért jobb ellátás." Ezért külön szállásokra telepítették a kommunásokat, puhábban ágyaztak nekik, melegebben öltöztették és jobb minőségű extra koszton tartották őket (persze a többiek rovására). Ez szörnyen tetszett a kommunásoknak, meg is egyeztek egymás közt, hogy senkit el nem bocsátanak, ki nem zárnak a kommunából.

A nemkommunásoknak is nagyon megtetszett az ilyen kommuna, s versengve kérték a fölvételüket. Ám úgy döntöttek, hogy őket nem veszik föl a kommunába, hanem három „munkakollektívát" alakítanak belőlük, de

az említett kedvezmények nélkül. Ötvennyolcasokat e kollektívákba sem vettek be, de a lágerújságban nyakra-főre leckéztette őket a szemenszedett tolvajnép: ideje volna már megtanulni, hogy a láger a munka iskolája.

S repülőgépek szárnyain szálltak a jelentések a Gulág-központba a szolovkai csodáról: a bűnözők hajlamainak rohamos átalakulásáról. A bűnözők szenvedélyes lelkivilága kielégülést talált az élmunkásmozgalomban, a munkaversenyben, a tervteljesítésben! – A központ csodálkozott, és hozzáfogott a tapasztalat terjesztéséhez.

Ettől fogva ilyen volt hát Szolovka élete: a láger egy része munkakollektívákba volt beosztva, a teljesítményszázalék pedig nemcsak hogy nőtt; hanem megkétszereződött! (A Kult. Nev. Osztály ezt a kollektíva hatásának tulajdonította, de mi jól tudjuk, hogy csak a szokásos láger*tuhta* [blöff, porhintés, normacsalás – a ford.] volt mögötte.)

A láger másik része a „szervezetlenekből” (egyben táplálatlanokból, ruházatlanokból s nehéz testi munkát végzőkből) állt – ezek persze nem boldogultak a normával.

A szolovkai élmunkásbrigádok közgyűlése 1931 februárjában elhatározta, hogy „nagyszabási: szocialista munkaversennyel felel a kapitalista rágalmakra, miszerint a Szovjetunióban kényszermunka van”. Márciusban már 136 volt az élmunkás-brigádok száma. Áprilisban váratlanul tisztogatásokat követeltek, minthogy „osztályidegen elemek furakodtak be, hogy szétzüllesszék a kollektívákat”. (Rejtély, kik lehettek ezek a züllesztők, hisz ötvennyolcasok nem léphették át a kollektívák küszöbét. Nyilván úgy kell érteni, hogy kitudódott a *tuhta*. Ettek-ittak, jól mulattak – de a számlán elsírták magukat. Valakin el kellett verni a port, hogy a többi is értsen belőle.)

A vidám nyüzsgés, csinnadratta mögött közben zajtalan tevékenység folyik: fogolytranszportok összeállítása. A szolovkai *Alma Mater* kezdi kibocsátani az ötvennyolcasok rajait, hogy új lágerokat alapítsanak távoli, gyilkos tájakon.

3.
Arhipelág metasztázisai

A Szigetvilág fejlődése szorosan összefügg az országban végbemenő változásokkal. Míg az országban munkanélküliség volt, senki sem tartott igényt a foglyok „dolgos kezére, s a letartóztatások nem a munkára való mozgósítás jegyében történtek, hanem a szocializmus útjának tisztára söprését célozták. Csak amikor megérett az idő 180 millió ember silóba aprítására és megkeverésére, amikor a szuperiparosítás tervét elvetve műsorra tűzték a szuper-szuper-szuper-iparosítást, amikor fölvázolták a kuláktalanítást és az egész társadalmát megmozgató első ötéves tervet, a Nagy Fordulat évének előestéjén: csak akkor módosult az Arhipelágról való felfogás és maga az egész Arhipelág.

A Népbiztosok Tanácsa 1928. március 26-án (tehát még Rikov elnöksége alatt) felmérte Büntetőpolitikánk s egyben börtönintézményeink állapotát az egész ország területén. Büntetőpolitikánkról megállapították, hogy nem felel meg a kor követelményeinek. Minek folytán határozatba tétetett[427], hogy az osztályellenséggel és az osztályidegen elemekkel szemben a legszigorúbb rendszabályok foganatosítandók, a lágerfegyelem megszilárdítandó (egyben a szabadságvesztés alkalmazása teljesen mellőzendő a „szociálisan-labilis” elemekkel kapcsolatban); továbbá a kényszermunka olyan értelemben módosítandó, hogy maga a fogoly semmit se kaphasson munkájáért; ellenben az általa termelt érték csorbítatlanul az államgazdaság hasznát szolgálja. Ugyancsak programba vétetett „a munkakolóniák kapacitásának sürgős növelése” – magyarán minél több és minél nagyobb láger beindítása az előirányzott letartóztatási kampányok áldozatainak befogadására. (A rabszolgamunka gazdasági szükségszerűségét már Trockij is felismerte, ő azonban sorozással, általános mozgósítással akart volna „munkahadsereget” szervezni. Az egyik eb, a másik kutya. Sztálin azonban, talán hogy csak azért se legyen igaza örökös ellenlábasának, vagy hogy egyszer s mindenkorra elejét vegye minden zúgolódásnak és a hazatérés reményének, . elhatározta, hogy „munka-hadseregét” megdolgozza a börtöngépezet húsdarálójában.) Közben a munkanélküliség is megszűnt az országban, s így *gazdaságpolitikai* értelemben is aktuálissá vált a lágerok kibővítésének programja.

Míg 1923-ban csak háromezer embert tartottak fogva Szolovkán, 1930-ban már ötvenezer körül, további harmincezret pedig Kemben. A szolovkai rákos daganat 1928-ban *metasztázisokat* kezdett kibocsátani, mindenekelőtt Karjalába: útépítés, fakitermelés exportra. A SzLON mérnököket is készséggel bocsátott áruba, ezek konvoj nélkül utazgattak észak tájain, keresetük pedig a lágerkasszába folyt. A SzLON lágerpontjai már 1929-ben megjelentek a murmanszki vasút minden szakaszán Logyejnoje Polje és Tajbola között. A terjeszkedés ezután a vologdai vasútvonalat veszi célba, méghozzá oly buzgón, hogy a SzLON kénytelen diszpécser-pontot nyitni Zvanka állomáson. Logyejnoje Poljéban 1930-ban összeállt és önállósult a SzvriLag, Kotlaszban megnyílt a KotLag. A BelBaltLag, Medvezsegorszk központtal, 1931-ben született[428], ez viszi majd el a következő két évben Arhipelág hírét a világ minden tájára s minden időkre.

A rosszindulatú sejtek pedig osztódtak, egyre osztódtak. Két oldalról a tenger, illetőleg a finn határ útjukat állta ugyan, de a Krasznaja Viseránál semmi akadálya sem volt a lágerszervezésnek (1929), s ami a legfontosabb, nyitva volt az út kelet felé, az Orosz Szibériába. Szoróka és Kotlasz között korán kiépült a vasút (Szoróka – fölépítjük „*do szroka*", azaz határidő előtt – így húzták a foglyok Sz. Alimov lágerpoétát, aki azonban nem csüggedt s kiszabadulván dalszövegíró lett). A sejtek Észak-Dvinát is elérték s ott SzevDvinLag-gá tömörültek. Innen föltartóztathatatlanul áthúzódtak az Urál-vidékre, ahol 1931-ben megalakult a SzLON Észak-Uráli Osztálya, ebből hamarosan két önálló lágerpont sarjadzott: a SzolikamLag és a SzevUralLag. A Bereznyik-láger egy óriási vegyi kombinát építésébe fogott, ez idővel nagy hírre emelkedett. 1929-ben Szolovka egy őrkíséret nélküli fogolyexpedíciót menesztett a Csibja folyóhoz, M. V. Ruscsinszkij geológus vezetésével, a XIX. század 80-as éveiben talált petróleum feltárására. Az expedíciót siker koronázta, ezzel Uhtában is megnyílt az UhtLag. De ez sem volt rest: rövidesen áttételeket bocsátott északkeletre, s a Pecsora bekebelezésével UhtPecsLag-gá alakult át. Ennek alosztályai, az Uhta-, Inta-, Pecsora- és Vorkuta-részlegek egytől-egyig jövendő nagy önálló lágerok csíráinak bizonyultak.[429]

Ezen óriási kiterjedésű, járhatatlan északi tájak kolonizálásához feltétlenül vasutat kellett építeni Kotlasztól Knyazs-Pogoszton és Ropcsán át Vorkutába. Ez is két önálló lágert eredményezett: a Kotlasz-Pecsora szakaszon a SzevZselDorLag-ot s a Pecsora-Vorkuta szakaszon a PercsorLag-ot (nem tévesztendő össze az iparosítást célzó UhtPecsLag-

gal!). Ami azt illeti, jó sokáig elhúzódott ez a vasútépítés. A Knyazs-Pogoszt-Ropcsa szakasz csak 1938-ra készült el, az egész pedig csak 1942 végére.

Így merültek föl a kisebb-nagyobb új szigetek százai a tundra és a tajga tengermélyéből. Menetközben (vagy inkább a harc hevében) alakult ki Arhipelág új szervezete: lágerigazgatóságok, lágerosztályok, lágerpontok (OLP – azaz külön lágerpont, KOLP – azaz parancsnoki – és GOLP – azaz elit-lágerpont), láger-részlegek (azaz kirendeltségek és fiók-kirendeltségek). Az Igazgatóságok Osztályokra, az Osztályok Alosztályokra tagozódtak: I. az Ipari II. a Számviteli és Elosztó-, III. (már megint a harmadik!) az Operatív-Cseka-Alosztály.

(Az egykorú doktori értekezések így írtak erről: „Kezdtek már kibontakozni az osztálynélküli társadalom *egyes* fegyelmezhetetlen tagjai számára létesítendő nevelő intézmények körvonalai.”[430] Nini, valóban: ha megszűnnek az osztályok, automatikusan meg kell szűnniük a bűntetteknek is! Lélegzetelállító gondolat: hogyan? Maholnap nyakunkon az osztálynélküliség, s akkor senki sem *ül* majd? Nyugi, nyugi: *egyes* fegyelmezetlenek… Mégsem lesz hát dutyi nélkül az osztálynélküli társadalom sem.)

Szóval az egész északi Arhipelág Szolovkából sarjadt ki. De mégsem csak abból. A teremtő igére gomba módra kezdtek kinőni a földből a javító-munkatáborok és kolóniák az irdatlan ország egész területén. Minden tartomány kitermelte a maga ITL-jeit és ITK-it. Millió meg millió kilométer hosszúságban húzódtak a szögesdrótok, keresztezték egymást, összefonódtak, vidáman villogtatták tüskéiket a vasutak s autósztrádák mentén, a városok határában. Kelevényként éktelenkedő őrtornyok váltak az orosz táj fő jellegzetességévé, s csak valami csodálatos véletlen folytán nem kerültek rá sem a festők vásznára sem a filmkockákra.

Mint már a polgárháború alatt divatba jött, előszeretettel „sorozták be” lágercélokra a volt kolostorokat, melyek fekvésüknél fogva ideálisan szolgálták az elkülönítést. A torzsoki „Borisz és Gleb”– kolostorból elosztó pont léti (ma is az), a Valdaj-tó partján, Zsdanov majdani villájával szemben fekvő klastromból kiskorúak munkatelepe, a Nyilov-remeteségből a Szeliger tó Sztolb-szigetén láger, a Szarov-remeteségből a Potyma-lágerok főfészke, és így tovább a végtelenségig. Lágerok nőttek a Don-medencében, a felső-, középső- és alsó Volga-vidékén, az Ural középső és déli részein, a Kaukázusban, Közép-Kazahsztánban, Közép-Ázsiában, Szibériában és

Távol-Keleten. Hivatalos közlemény szerint, 1932-ben 253.000 hektár volt a mezőgazdasági javító-munkakolóniák művelése alatt a Szovjet Köztársaság területén, az Ukrán Köztársaságban pedig 56.000 hektár.[431] Ha egy kolóniára átlag ezer hektárt számítunk, azt kapjuk eredményül, hogy akkor már több mint háromszáz *szelhoz* létezett, pedig ez még csak a legkevésbé fontos és legenyhébb lágertípus. (A határszéli területek ide sincsenek számítva.)

A foglyok elosztását a közeli és a távoli lágerok közt könnyen megoldották a Közp. VB és a Népb. Tanácsa 1929. november 6-i (ezzel is Október évfordulójába trafáltak…) rendelete alapján. A korábbi „szigorú elkülönítést" megszüntették (ez csak akadályozta volna a termelő munkát). Úgy döntöttek, hogy a *közönséges* (azaz a közeli) lágerokba a három évnél rövidebb büntetésűeket küldik, a 3-10 évre elítélteket pedig a távoli lágerokba.[432] S minthogy az ötvennyolcasok sohasem kaptak három évnél kevesebbet, meg is indult az áradásuk észak felé, Szibéria meghódítására s a pusztulásba.

Mi pedig ugyanakkor dobszóra masíroztunk!…

*

Arhipelágon makacsul tartja magát a hiedelem, hogy „*a láger Frenkel találmánya*".

Azt hiszem, könyvem eddigi fejezetei eléggé megcáfolták ezt a hazafiatlan s a Szovjethatalmat egyenesen sértő koholmányt. Ha kevés anyag állt is rendelkezésünkre, remélem, sikerült bebizonyítanunk. hogy már 1918-ban is szerveztek lágerokat emberek sanyargatására és dolgoztatására. Könnyű volt rájönni Frenkel nélkül is, hogy a lágerfoglyok mással is tölthetik idejöhet, mint morális filozofálgatással („a szovjet javító-dolgoztató politika célja egyáltalán nem az egyén megjavítása a szó hagyományos értelmében"[433]), de nem ám, meg kell őket dolgoztatni s a normákat úgy felsrófolni, hogy belegebedjenek. Már Frenkel előtt is így beszéltek: „munkával javítani" (de már Eichmans korában így értették: „munkával kiirtani").

De mégcsak újszerű dialektikus gondolkodás sem kellett ahhoz, hogy a rab munkaerő civilizálatlan tájakon való bevetésének ötlete felmerüljön. Már a cári közlekedésügyi minisztérium gondolt arra 1890-ben, hogy az Amur-vidék vasútépítését kényszermunkára és száműzetésre ítéltekkel

valósítsa meg. A fegyenceket egyszerűen kényszerítették, a kitelepítetteknek és száműzötteknek pedig *megengedték*, hogy részt vegyenek az építésben, ennek fejében büntetésük felét vagy harmadát engedték el (egyébként azok jobbnak látták egyszerre megszabadulni az egész büntetéstől és megszökni). A Bajkál körül épülő vonalon 1896 és 1900 között több mint másfélezer fegyenc és két és félezer száműzött dolgozott.[434] Tehát az ötlet igazán nem mondható újnak s a „leghaladottabb” nevelési elvekből fakadónak.

Azt azonban el kell ismerni, hogy Arhipelág agytrösztje valóban Frenkel. Ama szerencsés halandók egyike ő, akiket szomjaz és óhajtva vár a történelem. Igen, voltak Frenkel előtt is lágerok, de még nem nyerték el azt a végleges, egyedi jelleget, mely a tökéletesség ismérve. Mint minden nagy próféta, Frenkel is akkor tűnt fel, amikor a legnagyobb szükség volt rá: a metasztázisok burjánzásának kezdetén érkezett Arhipelágra.

Naftalij Aronovics Frenkel török zsidó volt, Konstantinápolyban született. Kereskedelmi iskolát végzett, fával kezdett kereskedni Mariupoljében, cégtulajdonos és nemsokára milliomos lett: „a Fekete-tengeri fakirály.” Saját gőzhajóival szállított, s még lapot is alapított Mariupoljében „Kopejka” címmel, ebben szapulta s törte le konkurrenseit. Az első világháború alatt titkos fegyverszállításokat irányított Gallipolin át. Spekuláns orra 1916-ban veszélyt szimatolt, ezért még a Februári forradalom előtt Oroszországból Törökországba utalta át, minden tőkéjét, majd 1917-ben maga is Konstantinápolyba költözött.

Öreg napjaiig élhette volna a kereskedő kellemes-izgalmas életét, nem ismerte volna meg a keservet s a bút, nem vált volna legendás alakká. Ám valami végzetes erő a Vörös Birodalomba csalta.[435] Egy nem ellenőrizhető vélemény szerint, konstantinápolyi éveiben ő lett volna a szovjet titkosszolgálat helyi megbízottja (ráadásul elvi meggyőződésből, de ez már alig hihető, ugyan mire lett volna az jó neki?). Az az egy biztos, hogy a Szovjetunióba a NEP-évek alatt érkezik, s a GPU titkos utasítására, de mintegy a saját kezdeményezésére fekete börzét nyit, ahol ékszert s, aranyat vásárol fel szovjet papír-rubelért (a GPU és Torgszin „aranykampányának” előfutára!). Az ügynökök és spekulánsok még a régi időkből ismerték és megbíztak benne – dőlt hát az arany a GPU-ba. A felvásárlások befejeztével a GPU csupa hálából lesittelte Frenkelt. A legokosabb ember is melléfog néha.

De Frenkel elpusztíthatatlan és nem haragtartó: a Lubjankában, esetleg már útban Szolovkába, keresi a kapcsolatokat új főnökeivel. Csapdában érezve magát nyilván elhatározta, hogy ebből a sorsfordulatból is levonja az optimális gyakorlati következtetéseket. Mikor 1927-ben Szolovka földjére lép, azonnal kiemelik a transzportból, s a klastrom falain kívül egy kőbódéban szállásolják el, csicskást bocsátanak rendelkezésére, s szabad mozgást engedélyeznek neki a szigeten. Mint már említettük, a gazdasági szektor vezetője lesz (a szabadoknak járó kiváltságokkal), s ebben a minőségben állítja fel híres tételét a fogoly kiszipolyozásáról az első három hónap alatt. 1928-tól Kemben találjuk, itt jövedelmező mellékfoglalkozásba kezd. Kembe szállíttatja a barátok által évtizedek során felhalmozott és a raktárokban elfekvő bőröket, ugyanoda vonja össze a fogoly szűcsöket és cipészekei is, innen látja el divatos cipővel és bőr-rövidáruval a moszkvai Kuznyeckij-hídnál lévő szaküzletet (melyben a GPU szolgál ki és inkasszál, ám a cipővásárló hölgyikék ezt nem tudják, sőt akkor se jut eszükbe, ha majd őket is elzsuppolják a Szigetcsoportra).

1929-ben aztán repülőgép érkezik Moszkvából, s egyenesen Sztálin elvtárs színe elé röpíti Frenkelt. A foglyok (és a csekisták) Nagy Barátja háromórás izgalmas beszélgetést folytat vele. Gyorsíró nem volt jelen, jegyzőkönyvet sohasem fogunk látni e tárgyalásról, de anélkül is világos, hogy Frenkel káprázatos perspektívákat vázolt fel a Népek Atyjának, hogy lehet hasznosítani a rabszolgamunkát a szocializmus építésében. Lendületes ecsetje nyomán egymás után jelentek meg a Szovjetunió térképén Arhipelág földrajzi helyei, melyeket most kitapintani, rekonstruálni próbálunk szerény tollunkkal. Társa csendes pöfékeléssel hallgatta. Ekkor hangozhatott el s nyilván Frenkel szájából a javaslat, hogy a lágerállományt A, B, C, D csoportokba kell beosztani, így kötni meg a lágerparancsnok, de még inkább a fogoly kezét: mindazok, akik nincsenek kijelölve házimunkára (B), nincsenek betegállományban (C), nem ülnek a karcerban (D), kötelesek napról-napra, évről-évre igába állni (A). Ekkora precizitás ismeretlen volt ezideig a börtönök történetében, világviszonylatban is. Frenkelnek s ennek a tárgyalásnak tulajdonítható az a másik javaslat, is, mely szakítani kíván a rabok egyenlő táplálásának reakciós gyakorlatával s a szűkös élelem újrafelosztására egységes rendszert dolgoz ki Arhipelág számára: a *progresszív kenyér- és főtt étel-skálát* – mellesleg lehet, hogy ezt az eszkimóktól vette át: azok is halat kötnek a rúdra a húzó kutyák orra elé. Egyéb javaslatai is voltak a jó munka jutalmazására: duplán beszámított

munkanap, időelőtti szabadon bocsátás (de aligha eredeti ebben sem: Csehov már 1890-ben kimutatta mindkettőt a szahalini fegyházban). Valószínűleg abban is ez alkalommal állapodtak meg, hogy első kísérleti terepül a Fehér-tenger csatornát választják, nemsokára oda is küldik ezt a vállalkozó szellemű spekulánst – nem építésvezetőnek, nem is lágerparancsnoknak, hanem egy külön az ő számára kreált posztra: *munkaparancsnoknak*, a munkacsata fővezérének.

<22. N. A. Frenkel>

De nézzék csak, itt van ő maga (lásd: 22. kép). Arcára rá van írva az emberellenesség és a rosszindulat. Mégis így áradozik róla a hamarosan megjelenő Fehér-tenger Album egyik szovjet írója: „Szeme mint az ügyészé vagy vizsgálóbíróé, szája a szkeptikusé és szatirikusé… Ebben az emberben végtelen hatalomvágy és büszkeség lakozik, a hatalom korlátlansága és osztatlansága mindennél fontosabb neki. Hacsak az kell, hogy rettegjék, tud ő rettenetes is lenni. A mérnökökkel brutálisan érintkezik, szándékosan megalázza őket.”[436]

Azt hiszem, az utóbbi mondat adja kezünkbe a kulcsot Frenkel jelleméhez és pályájához.

A csatornaépítés megindulásakor szabaddá teszik, a kész csatornáért Lenin-renddel tüntetik ki s egyben megbízzák a BAMLag-munkálatok vezetésével (Bajkál-Amur-i vasútvonal – ez még a jövő zenéje: a 30-as években építik ki duplavágányúvá az egész Transz-szibériai vonalat). Ezzel még korántsem ért véget Naftalij Frenkel pályafutása, de erről inkább a következő fejezetben szólunk.

*

Arhipelág egész hosszú történetének, melyről ezt a házikészítésű könyvet vagyunk kénytelenek összefusizni, alig van említésre méltó tükröződése a Szovjetunió félévszázados, nyomtatásban megjelent irodalmában. Talán ebben is az a gonosz véletlen ludas, amely lágeri őrtornyokat sem engedett soha a filmkockákra s a festők vásznaira jutni.

A Fehér-tenger-csatorna és a Volga-csatorna azonban kivétel: mind a kettőről könyv áll rendelkezésünkre, így legalább ezt a fejezetet dokumentumokra és felelős személyek tanúságaira építve írhatjuk meg.

Igényes kutató, mielőtt felhasználna egy forrást, általános jellemzést szokott adni róla. Tegyük mi is ezt.

Az előttünk fekvő kötet legjobban misekönyvre emlékeztet, kemény fedőlapján a Félisten domborított képmásával. „A Sztálinról elnevezett Fehér-tenger-Balti Csatorna” c. könyv 1934-ben jelent meg az Állami Kiadónál. A szerzők a XVII. Pártkongresszusnak ajánlják s valószínűleg éppen a kongresszus megnyitására készülnek el vele. A mű Gorkij: „Gyárak és üzemek története” c. sorozatában jelenik meg. Szerkesztették: Maxim Gorkij, A. L. Averbach és Sz. G. Firin. Az utóbbi név kevéssé ismert irodalmi körökben, fűzzünk hozzá magyarázatot: Szemjon Firin, fiatal kora ellenére a GULag igazgatóhelyettese.[437]

A mű keletkezésének története: 1933. augusztus 17-én százhúsz szovjet író részvételével *sétahajózást* rendeztek a nemrég elkészült csatornán. D. P. Vitkovszkij előmunkás; maga is fogoly, tanúja volt, hogyan tolongtak a fedélzeten a talpig fehérben pompázó urak, míg a hajót átemelték egy zsilipen, hogyan intettek magukhoz egyeseket a zsilip körül tevékenykedő foglyok közül (akik egyébként nem annyira építők, inkább üzemeltetők voltak), s hogyan kérdezgették őket lágeri elöljáróik jelenlétében, hogy szeretik-e csatornájukat, munkájukat, gondolják-e, hogy itt megjavultak, s hogy megfelelően gondoskodik-e a vezetőség a foglyok ellátásáról. Kérdés kérdést követett, de mind a fönti stílusban, a fedélzetről lekiabálva, a főnökség füle hallatára s csupán a hajó zsilipelése alatt. E kirándulást követően 84 írónak sikerült valahogy kivonnia magát a gorkiji kollektív műben való részvétel alól (persze, lehet, hogy ők is megírták valahol zengeményeiket, szorgalmi dolgozataikat); a többi 36-ból állt össze a szerzőkollektíva, ők hozták létre 1933 őszén és telén megfeszített munkájuk eredményeként ezt a becses dokumentumot.

A könyvet mintegy az örökkévalóság igényével írták, hogy a késő nemzedékek olvassák és ámuljanak. De a körülmények végzetes alakulása következtében a benne magasztalt és fényképekkel megörökített nagykutyák két-három év múlva valamennyien lelepleződtek, mint a nép ellenségei. Természetesen a könyv példányait is kiselejtezték a könyvtárakból és zúzdába küldték. Majd 1937-ben a magántulajdonban lévő példányokat is megsemmisítették tulajdonosaik, nehogy börtönbe kerüljenek miatta. Ezért alig-alig maradt fenn egy-két példány napjainkig, új kiadásra pedig semmi kilátás. Annál inkább kötelességünknek érezzük, hogy megőrizzük honfitársaink számára azokat a magasztos és fontos eseményeket, amelyeket ez a könyv tartalmaz. Örökítsük meg a szerzők nevét is az irodalomtörténet számára, vagy ha nem mindét, legalább a

következőkét: Maxim Gorkij, Viktor Sklovszkij, Vszevolod Ivanov; Vera Inber, Valentin Katajev, Mihail Zoscsenko, Lapin és Hacrevin, L. Nyikulin, Kornelij Zelinszkij, Bruno Jaszenszkij (a „Leverjük az osztályellenséget” c. fejezet szerzője), Je. Gabrilovics, A. Tyihonov, Alexej Tolsztoj, K. Finn.

Megtudjuk Gorkijtól, miért olyan életbevágóan fontos ez a könyv a foglyoknak, a csatorna építőinek: „A csatornaharcosoknak[438] szegényes a szókincsük”, nem találnak szavakat, hogy kifejezzék az átneveléssel kapcsolatos bonyolult érzelmeiket – dehát azért van szókincsük az íróknak, hogy segítségükre siessenek. De maguknak az íróknak is életbevágóan fontos ez a könyv – írja Gorkij: „A csatorna megismerése megihlette az írókat, új lendületet adott munkájuknak….Most érkezett el az *irodalom fölzárkózásának* ideje, hogy végre egy színvonalra kerüljön hatalmas vívmányainkkal” (Mi emeltük ki – A. Sz. Ezt a színvonalat érezzük ma is a szovjet irodalomban.) Azt meg hangsúlyozni is fölösleges, mennyire életbevágóan fontos ez a könyv az olvasó számára (akik hamarosan maguk is szép számban kötnek ki a Szigetcsoporton).

Hogy látja tárgyát a szerzőkollektíva? Milyen előítéletekkel közeledik hozzá? Eleve megvan győződve minden ítélet igazságosságáról, arról, hogy a csatornához hajtott rabok kivétel nélkül bűnösek. A „meggyőződés” szó itt túlságosan erőtlen: elképzelhetetlen, hogy a szerzők egyáltalán fölvessék vagy megfontolás tárgyává tegyék ezt a kérdést. Nekik ez olyan természetes, mint az, hogy éjjel sötét van, nappal világos. Szókincsükkel és stílusfordulataikkal belénk csempészik a 30-as évek minden embertelen legendáját. A „kártevés” szerintük a mérnöki jellem alapvonása. Az ő szemükben az agronómusok is; akik a túl korai vetés ellen (a hóba? vagy a sárba?) szóltak, a csatornázók is, akik vízzel látták el Közép-Ázsiát, kétségtelenül kártevők. Könyvük minden lapja tele van a mérnöki kar ócsárlásával, úgy írnak róla, mint valami alsóbbrendű, elégenerált fajról. A 125. lapon azt olvassuk, hogy *a forradalom előtti orosz mérnökség jórészt szélhámosokból került ki*. Itt tehát már nemcsak egyének elmarasztalásáról van, szó. (Úgy értsük, hogy a mérnökök már a cári rendszerben is szabotáltak?) S ezt olyanok írják, akik még a négyzetgyökvonáshoz sem értenek (pedig azt némelyik cirkuszi ló is tudja).

<23. Ja. D. Rappoport (nem látszik butának)>

A szerzők úgy ismételgetik azoknak az éveknek képtelennél képtelenebb vádjait, mint kétségbevonhatatlan történeti tényeket: hogy a munkásnőket arzénnal mérgezik az üzemi étkezdében; hogyha a szovhozban

megsavanyodik a tej, az nem ügyetlenségből s hozzá nem értésből történik, hanem ellenséges szándékból, azért, hogy a lakosság *felfúvódjék az éhségtől* (szóról-szóra így írják). Sematikus általánosítással, mint valami személytelen fogalomról, írnak arról a bizonyos *kulákról*, az elvetemült gonoszság megtestesüléséről, aki *egy üzembe befurakodva anyacsavart dob az esztergagépbe*. Na ja, ők az emberi lélek ismerői, nekik könnyebb elképzelni, hogy egy ember, aki valami csoda folytán megmenekült a tundrára telepítéstől s a városban húzta meg magát, majd, mikor már szédelgett az éhségtől, még nagyobb csodával bejutott egy üzembe, ahelyett, hogy a családját etetné, csavarokat hajigál a gépbe!

<24. M. D. Berman>

<25. L. I. Kogan>

Ezzel szemben, amikor a csatornaépítés vezetőiről, a munkaadókról szólnak, a szerzők nem tudják, de nem is akarják fékezni elragadtatásukat. Bár a harmincas években vagyunk már, következetesen csekistáknak nevezik a munkáltatókat, minket is arra kényszerítve, hogy ezzel a terminussal éljünk. Nemcsak eszüket, akaraterejüket, szervezőképességüket csodálják, hanem magasabb emberi értelemben is felsőbbrendű lényeknek tartják őket. Jellemző példa a Jakob Rappoportról közölt epizód (lásd: 23. kép). A Voronyezsbe evakuált dorpáti (észt) egyetemnek ez a félbemaradt diákja új hazájában egy guberniumi cseka alparancsnoka lett., A szerzők elmesélik, hogy egyszer inspekciót tartva a munkaterepen, nem volt megelégedve a rabok talicskázási technikájával, s ezzel a megsemmisítő kérdéssel fordult a mérnökhöz: Tudja-e, mennyi negyvenöt fok koszinusza? Mire a mérnök, akit lesújtott, porig alázott Rappoport tudománya[439], azonnal visszavonta kártevő utasításait, s ettől fogva magas technikai szinten folyt a talicskázás. Ilyen epizódok beleszövésével a szerzők nemcsak művészi finomsággal fűszerezik témájukat, hanem a tudomány magaslatait is megvillantják előttünk.

Minél magasabb pozíciót tölt be a munkáltató, annál mélyebb hajbókolással jellemzik őt a szerzők. Mértéktelen dicshimnuszokat zengenek Matvej Berman GULag-főnökről[440] (lásd: 24. kép), ugyancsak sok lelkendezés jut Lazar Kogannak is (lásd: 25. kép), aki 1918-ban anarchista létére átállt a győztes bolsevikokhoz, először mint a IX. Hadsereg Különítmény-Osztályának parancsnoka téve le a hűség vizsgáját, hogy aztán az OGPU csapatainak alparancsnokává lépjen elő. Benne tisztelhetjük a GULag egyik alapítóját, majd a Fehér-tenger Csatorna

munkálatainak egyik vezérét. Annál boldogabbak szerzőink, hogy egy Kogan elvtárssal lehetnek egy véleményen, az ő szavait idézhetik a *vas-népbiztosról*, Jagodáról: „Jagoda elvtárs a mi vezérünk, életünk fő irányítója.” (Elsősorban ez a mondat okozta ennek a könyvnek a vesztét! Genrih Jagoda magasztalása és arcképe ki volt tépve még a számunkra megmentett egyetlen példányból is, és ugyancsak fáradságosan sikerült fölhajtanom a mellékelt fényképet (lásd: 26. kép).

Ugyanez a hangnem, de még jobban nekieresztve, uralkodott a láger kiadványaiban is. Egy példa: „Illusztris vendégek látogatták meg a 3. számú zsilipet (képmásaik minden barakkban ki voltak függesztve): Kaganovics, Jagoda és Berman elvtársak. Az emberek még gyorsabban jártatták a kezüket. Odafönt mosoly ül az arcokon – lent a munkagödörben száz meg száz arc tükrözi ezt a mosolyt.”[441] – No és a kincstári csasztuskákban:

> *„Tanítónk s vezérünk Jagoda,*
> *Szeme éles, erős a karja.*

<26. G. G. Jagoda>

A lágeri életforma kiváltotta osztatlan elragadtatás ilyen tirádákat csal a szerzők tollára: „Az Unió bármely szögletébe vessen is a sors, legyen bár sivár puszta, sötétség hona, mindenütt rendet, pontosságot és öntudatos elvhűséget testesítenek meg az OGPU intézményei.” No és milyen intézményei vannak a GPU-nak az orosz végeken? – Lágerok. *A láger mint a haladás fáklyája* – íme, ilyen színvonalat képvisel ez a történeti forrás.

Majd maga a főszerkesztő is szót kér. Felszólalásában a csatornaépítők utolsó, 1933. augusztus 25-én Dmitrovban tartott röpgyűlésén (akkor már átmentek a Volga Csatornához) Gorkij ezeket mondotta:

„Már 1928 óta érdeklődő figyelemmel kísérem az OGPU átnevelő munkáját.” (Tehát már a szolovkai látogatás előtt is figyelemmel kísérte, mikor még nem lőtték agyon azt a fiút s ő maga csak az imént tért haza külföldről.) S szinte kibuggyanni akaró könnyeivel küszködve így fordul a jelenlévő csekistákhoz: „Ej, ördöngős fickók, magatok sem tudjátok, mit vittetek véghez…” A csekisták szerényen mosolyogtak – jegyzik meg a szerzők. (Ők aztán tudták, a csekisták, hogy *mit* vittek véghez…) Gorkij is kiemeli a könyvben a csekisták *végtelen szerénységét*. (Valóban megindító tulajdonság ez náluk, ahogy a nyilvánosságtól viszolyognak.)

A szerzőkollektíva tagjai nemcsak hogy hallgatnak a csatornaépítés közben történt halálesetekről – tehát nem követik a fél-igazmondás gyáva receptjét – hanem kertelés nélkül kijelentik (a 190. lapon), hogy *senki sem* halt meg a munkálatok során. (Minden valószínűség szerint így számoltak: százezren kezdtek hozzá a munkához, százezren is fejezték be; ergo: mindenki életben maradt. Csak éppen a két kegyetlen tél és az embertelen munka által elnyelt transzportokat hagyták számításon kívül. De ilyen kicsiség figyelembe vétele már a szélhámos mérnökök koszinuszainak színvonalán lett volna.)

A szerzők képzelni sem tudnak valami nagyszerűbbet ennél a lágermunkánál. A kényszermunkában látják az izzó, öntudatos alkotó tevékenység egyik legmagasabb formáját. Íme a „javító" elméleti alátámasztása: „A bűntényeseket a régi rossz világ alantas életfeltételei termelték ki, de a mi országunk gyönyörű, hatalmas, *széleskeblű* – ékesítése szent kötelességünk." Véleményünk szerint, ezek a csatornához hajtott tömegek sohasem találtak volna rá a helyes útra, ha a munkáltatók nem bízták volna rájuk a Fehér és Balti-tenger egyesítését. Mert „az *emberi nyersanyag* megmunkálása határtalanul nehezebb, mint a fáé". Micsoda nyelvezet! Micsoda mélység? Ki mondhatta ezt? – Gorkij ír így a könyvben, a „humanista babérjaira" pályázva. Zoscsenko pedig így hatol a probléma gyökeréig: „Az átnevelés lényege nem a büntetés mielőbbi kitöltésének és a Szabadulásnak vágya (de azért csak fölmerült ennek a gyanúja is? – A. Sz.), hanem a tudat gyökeres átformálása, az alkotó ember büszke öntudata." – Ó, emberismerő! Toltad volna te azt a talicskát a kanálisnál, méghozzá rabkoszton?…

Ez a becses mű, a szovjet irodalom éke, szolgáljon nekünk vezérfonalul ebben a csatornával foglalkozó fejezetben.

Miért éppen a Fehér-tenger Csatornát választották Arhipelág első nagyszabású építési programjául? Vajon nyomós gazdasági és hadászati szempontok késztették erre Sztálint? Minthogy az építkezés már a múlté, habozás nélkül nemmel felelhetünk érre a kérdésre. Erejét próbálta-e, nemes versenyre akart-e kelni Nagy Péterrel, aki vontató rabszolgákkal húzatta át flottáját ezen a szakaszon, vagy Pál cárral, akinek uralma alatt első ízben merült föl a csatorna terve? A Bölcsek Bölcse talán nem is tudott erről. Sztálinnak csak-rabmunkával végzendő építkezésre volt szüksége, *mindegy hol*, csak minél több munkás kezet, minél több életet követeljen (lecsapolja a kuláktalanítással földuzzasztott emberárt), hatásfoka

vetekedjék a gázkamráéval, de olcsóbb legyen nála – s ugyanakkor olyan hatalmas monumentumot emeljen az ő országlásának, mint a piramisok. Hisz divatosak voltak a nagyszabású csatornaépítések a keleti rabszolgatartó társadalmakban is, melyek iránt oly nagy vonzalmat érzett, s melyekből oly sok hasznos tapasztalatot merített. Szinte látom, mily kedvteléssel gusztálja Őfelsége európai Észak-Oroszország térképét, ahol akkor már hemzsegtek a lágerok, s mint húzza tengertől tengerig a pipaszár szopókáját ennek a tartománynak a közepén.

Miután a feladat kijelöltetett, már csak az volt hátra, hogy sürgősnek, *határidősnek* nyilváníttassék. Mert hazánkban akkortájt nem Is léteztek *nemhatáridős* feladatok. Ha ugyanis *nemhatáridős* lett volna, senki se lett volna meggyőződve életbevágó fontosságáról, pedig ebben még a felfordult talicska alá esett halottnak is hinnie kellett. Arról nem is beszélve, hogy ha nem lett volna határidős, nem is hullottak volna el a rabok, s nem takarították volna tisztára a pályát az új társadalom előtt.

„A csatornát gyorsan s *olcsón* kell felépíteni! – ez Sztálin elvtárs parancsa!” (S aki akkor élt, tudja, mit jelentett SZTÁLIN ELVTÁRS PARANCSA!) *Húsz hónapot*, egy nappal sem többet, adott a NAGY VEZÉR az ő bűnös alattvalóinak a csatornára és a megjavulásra: 1931. szeptemberétől 1933. áprilisáig. Még két egész évre se tellett, akkora volt a sietség. Kétszázhuszonhat kilométer. Sziklás talaj. Hömpölykövekkel elárasztott terep. Mocsarak. Hét zsilip a „Povenyec-lépcső” szakaszán, tizenkettő a Fehér-tengerig vivő ereszkedőn. És „ez nem olyan ám, mint a Dnyepr-erőmű építése volt”, amelyre időt és valutát áldoztak. A Fehér-tenger Csatorna mindenestől az OGPU-ra van bízva, s *egy kopejkát sem adnak rá!*

Most már kezd derengeni előttünk az egész koncepció. Szóval olyan nagyon kellett ez a csatorna Sztálinnak és az országnak, hogy nincs rá egy kopejka sem. Ott van nektek az a százezer rabszolga, kell ennél nagyobb tőke? Húsz hónap múlva átadjátok, punktum! Haladékról pedig szó sem lehet.

Most van csak okunk mérgelődni azokkal a szabotáló mérnökökkel, akik betonalapozásról motyognak. – Nincs rá idő – felelik a csekisták. – Vas kellene – mondják a mérnökök. – Pótolják fával! – Így a csekisták. – Traktorok, daruk, építőgépek kellenének… Ilyesmiről ne is álmodjanak, nincs rá valuta, végezzenek mindent kézi erővel!

A könyv megfogalmazásában ez „merész csekista hozzáállás a technikai problémákhoz”.[442] Vagyis, az a bizonyos Rappoport-féle koszinusz…

Úgy sürget az idd, hogy Taskentből szállítunk embereket ehhez az északi építkezéshez, hidrotechnikusokat és csatorna-szakértőket Közép-Ázsiából (éppen kapóra ültették le őket). Ezekből Különleges (már megint „különleges”, ez a kedvenc szavuk) Tervező Irodát szerveznek a Furkaszov-közben (a Nagy Lubjanka mögött).[443] (Egyébként Ivancsenko csekista ezt kérdezte Zsurin mérnöktől: „Mi a fenének az a tervezés? Ott van maguknak a Volga-Don-projekt! Építsenek aszerint!”)

Úgy hajt az idő, hogy már a helyszíni terepkutatást meg sem várva fogunk hozzá a tervezéshez. Később persze lóhalálában menesztjük Karjalába a kutató-csoportokat. Maguk a tervezők ki se tehetik a lábukat az irodából, pláne hogy Karjalába menjenek! (Éberség!) Ehelyett röpködnek ide-oda a táviratok: mi akar lenni ez a jel? Milyen ott a talaj?

Úgy hajt az idő, hogy fogolyszerelvény fogolyszerelvény után fut be a jövendő építési terepre, de barakkoknak még híre-hamva sincs, szerszámok nincsenek, csak általános fejetlenség, hogy mihez fogjanak. (Barakk nincs, de már küszöbön az északi koraősz. Szerszám nincs, de egy hónap máris letelt abból a húszból.[444]

<27. Kezdődik a munka>

Úgy hajt az idő, hogy mikor végre a mérnökök is megérkeznek a helyszínre, kiderül, hogy nincs rajzpapír, vonalzó, rajzszeg (!), de még lámpa sincs a tervező-barakkban. Olajmécs világánál dolgoznak „olyan Polgárháborús hangulata van az egésznek” – áradoznak szerzőink.

Hivatásos tréfamesterek kópés kacsintásával mesélik nekünk, hogy a nők selyemruhában jöttek ide, itt pedig talicskát nyomtak a kezükbe! S „mi minden népség össze nem futott itt Tungudában: volt diákok, eszperantisták, fehérek, akik valamikor bajtársak voltak!” Az utóbbiak ugyan már Szolovkán összefutottak, de hogy lám, az eszperantisták és diákok is részesedtek a Fehér Csatorna talicskáiból, ezért az információért köszönet a szerzőknek! Majd megpukkadtak nevettükben, mikor a Krasznovodszkból, Sztalinabadból, Szamarkandból idehurcolt burnuszos-turbános türkménekről és tadzsikokról mesélnek, hogy itt a karjalai tél várta őket! Ugyancsak nagyot nézhettek a baszmacsok! Hát még a norma: két köbméter gránittömb szétverése és eltalicskázása száz méterre! Közben egyre dől a hó, mindent beborít, a csúszós deszkákról belefordulnak a hóba a talicskák. De hisz itt a kép is, nézzék (15. kép)!

<28. Fadaruk>

Adjuk át a szót a szerzőknek: „…a nedves deszkákon csúszkál, földűl a talicska”[445], „…olyan volt az ember egy ilyen talicskával, mint valami igásló”[446]; „egy óráig is eltart, mire megraknak egy talicskát a fagyos földdel, még ha nem sziklás is a talaj. Vagy itt egy mindennapos látvány: „Az egyenetlen, hóval behordott gödörben nyüzsögnek az emberek. Kő hátán kő, a munkások kerülgetik őket, meg-megbotlanak bennük. Kettenhárman kétrét görbülve vesződnek egy hömpölykővel, igyekeznek fogást találni rajta és odébb emelni. A kő meg sem mozdul. Akkor odahívnak egy negyediket, ötödiket…” Most azonban segítségükre siet dicső századunk fejlett technikája: „…a hömpölyköveket *hálóval* húzzák ki a gödörből”, a hálót kötéllel, a kötelet „csörlővel húzatják, melyet egy körbejáró ló forgat”! Amott egy másik gépezet: *fadaru* a kövek emelgetésére (lásd: 28. kép). Vagy nézzék ezt a választékot a Fehér-tenger Csatorna első *gépeiből* (lásd: 29. kép).

Méghogy ők szabotőrök! Hiszen ezek zseniális mérnökök! A XX. Századból a kőkorszakba taszították őket, s lám, megállták a helyüket!

<29. Az első gépek>

Hogy mi a leggyakoribb szállítóeszköz a csatornánál? Hát a „grabarka”, a húzóskocsi – ezt is a könyvből tudjuk. No meg a *Fehér-tengeri Ford*: erős deszkalapok négy gömbfára szerelve, két ló elébe fogva – s máris szállítja a *Ford* a köveket. A talicskával két ember győzködik, az emelkedőknél a *kampós* is belesegít. No és a fákat hogy döntik ki fűrész és fejsze nélkül? Nagyon egyszerűen: kétoldalt egy-egy kötelet hurkolnak a fára s két brigád húzogatja erre-arra, míg *ki nem rázzák a földből a fát!* Mit ki nem talál a mi furfangos eszünk, s miért? Mert ezt A CSATORNÁT SZTÁLIN ELVTÁRS KEZDEMÉNYEZÉSÉRE ÉS PARANCSARA ÉPÍTJÜK! – Így áll az újságokban s így szajkózza nap mint nap a rádió.

Tessék csak elképzelni ezt a munkacsatát s benne a csekistákat „hamuszürke, hosszú köpenyesen, bőrmellényesen”! Százezer rabszolgára csak harmincheten vannak, de őket mindenki szereti, s ez a szeretet még a karjalai hömpölyköveket is megmozdítja. Íme, itt állnak, pózban a lencse előtt (lásd: 30. kép). Frenkel elvtárs kinyújtott karral, Firin elvtárs mintha ajkát mozgatná, Uszpenszkij elvtárs nem beszél (az az apagyilkos? a szolovkai hóhér?) – s ezer ember sorsa dől el a következő fagyos éjszakára, vagy az egész sarkvidéki hónapra.

<30. Frenkel, Firin és Uszpenszkij>

Éppen az teszi rendkívülivé ezt a vállalkozást, hogy a modern technika és az ország bármi néven nevezendő segítsége nélkül viszik tető alá. „Ilyen a szocialista munkatempó! Nem ám mint az elöregedett európai-amerikai kapitalizmusé!” – kérkednek szerzőink.[447] (A hatvanas években majd megtudjuk, hogy ez az, amit „ugrásszerű változásnak” hívnak.) Ez a könyv úgyszólván teljes egészében az idejétmúlt technika és a fusizás dicshimnusza. Nincsenek *daruk*? Csinálnak darukat maszek alapon: fadarukat, „fakókat” tákolnak össze, csak a kopó részeket öntik ki fémből, azt is hájilag. „A csatorna háziipara!” – lelkendeznek szerzőink. A *taligakerekeket* is maguk építette öntődében gyártják.

Olyan sürgős volt a hazának ez a csatorna, hogy még taligakerék sem volt a munkálatok megindulásakor! A leningrádi üzemek képtelenek voltak kielégíteni az igényeket!

Nem, nem volna igazságos az egyiptomi piramis-építésekhez hasonlítani a XX. századnak ezt a korcs vállalkozását, melyben úgy építenek egy országos fontosságú csatornát, hogy az egészet a talicska- és csákánygyártással kell kezdeni! A piramisokat ugyanis ama kor technikája szerint építették, itt azonban egy negyven évszázada meghaladott technikát alkalmaztak!

De hisz éppen ez adott lehetőséget tömeges emberirtásra! Mi feltaláltuk a gáz nélküli gázkamrát.

Próbáld meg, legyél mérnök ilyen feltételek közt! A gátak földből vannak, a zsilipek fából. A földgát persze nyomban átereszt. Mivel tömítsék? Nosza, lovakat a gátra, hengerelni! (A foglyoknál már csak a lovakat sajnálja kevésbé Sztálin és a haza – haljon csak ki az a kulákbarom, nem kár érte!) Nagy nehezen elállítják az átfolyást, fával tartják össze a földet. A vasat mindenütt fával kell pótolni. Maszlov mérnök leleménye, hogy a zsilipkapukat romboidokból állítja össze. De beton sincs a zsilip falához – mivel tegyék szilárddá? Eszükbe jut a régi orosz cölöpváz: tizenöt méter magas fakeret, melybe földet döngölnek. A rendelkezésükre álló technika kőkorszaki, de a felelősség a XX. század mércéje szerinti: ha átszakad valahol, a mérnök feje bánja.

Jagoda, a „vas-népbiztos” így – ír Hrusztaljov főmérnöknek: „A hozzánk érkezett jelentések szerint (azaz a spicliktől és Kogan-Frenkel-Firintől származó információk szerint), munkájában ön nem tanúsít kellő energiát és nem érzi magát érdekelve ügyünkben. Fölszólítom, hogy haladéktalanul válaszoljon, szándékában van-e haladéktalanul (micsoda nyelvezet!…)

komolyan hozzálátni a munkához… és minden igyekezetével odahatni, hogy munkára szorítsa a mérnököknek azt a csoportját (melyiket? kiket?); amely szabotál és destruál…” Mit lehet felelni a nagyfőnöknek? Az ember élni akar…”Beismerem vétkes lazaságomat… szánom-bánom ingatagságomat.”

Közben fáradhatatlanul harsogják az emberek fülébe: „A CSATORNÁT SZTÁLIN ELVTÁRS KEZDEMÉNYEZÉSÉRE ÉS PARANCSÁRA ÉPÍTJÜK!” „Rádióhangszóró a barakkban, a terepen, a pataknál, a karjalai parasztházban, teherautókon: mindenütt rádiókészülékek, melyek sohasem alusznak, sem nappal *sem éjszaka* (tessék elképzelni!), e sötét torkok százai, e sötét, szem nélküli maszkok (találó!) szünet nélkül harsogják csekistáinak elképzelését, pártunk nyilatkozatait erről a vállalkozásról…” – Képzeld te is úgy! Gondolkozzál te is úgy! „*A természetet megnyergeljük – szabadságunk visszanyerjük!*” Éljen a szocialista verseny, éljen a rohammunka! A brigádok versenye! A falangok (250-300 fő) versenye! A kollektívák versenye! A zsilipek versenye! Végül a lágerőrség is versenyez a foglyokkal![448] (Vajon mi az őrség felajánlása? Ezentúl még jobban őrzünk benneteket?)

A vállalkozás oszlopai természetesen az *osztályrokonok*, azaz a tolvajok! (Ez a fogalmi azonosítás már a csatornánál befejezett tény.) Gorkij megindultan kiáltja oda nekik a szónoki emelvényről: „Egyetlen kapitalista is többet harácsol, mint ti együttvéve!” A csirkefogókat mintha hájjal kenegetnék, hurrában törnék ki. „S a volt zsebtolvaj szeméből kövér cseppek szivárogtak.”[449] Az a cél, hogy kihasználják az építés érdekében a *törvényszegők romantizmusát*. Már hogyne élveznék ezt! A gyűlés elnökségéből is felszólal egy tolvaj: „Két napja kenyér nélkül vagyunk, oda se neki! (Ők ugyanis mindig találnak valakit, akit megkopasszanak.) Boldogok vagyunk, ha valaki emberi hangot használ velünk szemben (a mérnökök ezt nem mondhatják magukról). Akkora kövek vannak nálunk, hogy beletörik a fúró. Annyi baj legyen, bírjuk! (Mit bírnak ők? S *kinek* kell bírnia?)

Ez is az osztályelmélet alkalmazása: a lágerban is a maguk fajtájúra támaszkodnak az osztályidegenekkel szemben. Nem tudjuk, hogy kosztolták a Fehér-tenger Csatornánál a brigadérosokat, de hogy Bereznyikinél hogy volt, azt tudjuk egy tanútól (I. D T.): a brigádvezetőknek (egytől-egyig tolvaj) extra konyhájuk és a háborúsnál

nagyobb fejadagjuk volt. Hogy kemény legyen az öklük, s tudják, MIÉRT érdemes használniuk…

A 2. lágerponton napirenden van a lopás, az emberek kezéből tépik ki az edényt és a zupa-jegyet, de a tolvajokat nem zárják ki ezért az élmunkásbrigádból, nem esik csorba renoméjukon, azért még lehetnek kiváló dolgozók. Az étel hideg, mire kiérnek vele a munkaterepre, a szárítóból eltűnik a ruha s egyéb holmi – *nyicsevó, bírjuk!*

Povenyec a fegyelmisek városa – kaotikus állapotok. Povenyecben nem sütnek kenyeret, Kemből szállítják (tessék megnézni a térképen!). Sizseny szakaszán nem adják ki a megszabott adagot, a barakkok fűtetlenek és tetvesek, az emberek megbetegszenek – nyicsevó, bírjuk! A csatornát Sztálin elvtárs… Mindenütt van Kult. Nev. Osztály (a huligán, alighogy beteszi a lábát a lágerba, mindjárt nevelő lesz). Ez gondoskodik a harci riadókészültség atmoszférájának állandósításáról. Váratlanul éjszakai rohamot vezényelnek: *csapást mérünk a bürokráciára!* Alighogy vége az esti műszaknak, a kult. Nevelők járni kezdik a szobákat és *alarmíroznak!* Riadó! Baj van a Tunguda-szakaszon! (No, nem gátszakadás, csak százalékcsökkenés.) ROHAM! HATÁROZAT: megkétszerezzük a *normák teljesítését!* Diktum-faktum![450] Az egyik brigád még váratlanul 852 százalékra teljesíti a napi penzumot! Meg lehet ezt érteni? Majd általános *rekordnapot* jelentenek be! Mérjünk csapást a *tempófékezőkre*! Itt pedig éppen *prémium-pirogot* osztanak az egyik brigádnak (lásd: 31. kép). (De miért vágnak olyan fancsali képet? Itt a hőn áhított pillanat… és semmi öröm…)

<31. Pirog-osztás>

Látszólag minden jól megy. Jagoda, a Nép Táplálója 1932 nyarán bejárja a vonalat és megelégedését fejezi ki. De már decemberben elégedetlenkedik egy táviratában: nem teljesítik a normákat; legyen már vége *ezer meg ezer ember dologtalan botorkálásának* (ez már aztán hihető! sőt, látható!). A munkakollektívák *fakó* lobogókkal *cammognak* ki a munkára. A kimutatások szerint már *többszörösen kitermelték* az előirányzott köbmétereket – a csatorna azonban csak nem takar elkészülni. Azok a slendrián melósok jéggel szórják tele az oszlopvázakat, kő és föld helyett. Tavasszal majd megolvad és szivárogni kezd. A nevelők új jelmondatot eresztenek szárnyra: *A tuhta az ellenforradalom legveszélyesebb fegyvere!* (De a tolvajok csalnak a legszemérmetlenebbül: a cölöpök közé szórt jégről is az ő kezükre ismerünk!) Egy másik jelmondat: *Aki tuhtázik,*

osztályellenség! – egyben fölszólítják *a tolvajokat a tuhta leleplezésére s az ellenforradalmár-brigádok elszámolásának ellenőrzésére!* (Kitűnő alkalom, hogy maguknak könyveljék el a káer brigádok teljesítményét.) A *tuhta* kísérlet a GPU egész javító-munka politikájának lejáratására, bizony, ilyen szörnyű az a *tuhta*! A *tuhta* a társadalmi tulajdon elidegenítése, bizony, ilyen szörnyű az a *tuhta*! 1933 februárjában újból leültetik az idő előtt szabadlábra helyezett mérnököket, *mivel rájuk bizonyult, hogy tuhtáztak*.

Akkora volt a lelkesedés, oly nagy volt a kezdeti nekibuzdulás – honnan lett hát egyszerre az a sok tuhta? A foglyoknak maguktól aligha jutott volna eszükbe. Nem kétséges, hogy a kapitalizmus restaurálásának kísérletével van dolgunk, s hogy a fehér emigráció fekete mancsa bújik meg az egész mögött.

Jagoda 1933 elején új ukázt bocsát ki: a parancsnokságok neve ezentúl *harciegység stábja!* A személyzet felét ki kell vezényelni munkára (de van-e elég ásó?…)! Három műszakban dolgozzanak (úgysem világosodik ki a sarki éjszaka)! Étkeztetés a munkaterepen (persze kihűl az étel)! Aki *tuhtázik*, el kell ítélni!

Januárban ez a jelszó: VEGYÜK BE ROHAMMAL A VÍZVÁLASZTÓT! Minden *falangot* egy ponton vetnek be, konyhástul-mindenestül! Sátor sem jut mindenki feje fölé, kint alusznak a havon – *nyicsevó, bírjuk!* A csatornát Sztálin elvtárs…

Moszkva 1. sz. parancsa: „*Totális rohammal* az építés befejezésére! A munkanap leteltével a gépírónőket, irodistákat, sőt a mosónőket is kiviszik a terepre.

Februárban minden látogatást letiltanak a BaltLag-ban – talán kiütéses tífusz veszélye miatt, vagy azért, hogy ezzel is nyomást gyakoroljanak a rabokra.

Április: egyvégtében negyvennyolc óráig tartó rohamozás – „hurrá!" ALVÁS NÉLKÜL HARMINCEZER EMBER!

Végre 1933. május elsején Jagoda népbiztos jelentheti a Népek Szeretett Tanítójának, hogy a csatorna határidőre elkészült (lásd: 32. kép).

Júliusban Sztálin, Vorosilov és Kirov kedélyes sétahajózás keretében gőzösről tekinti meg a csatornát. Erről is készült felvétel: a fedélzeten ülnek fonott székekben, „tréfálnak, nevetnek, dohányoznak". (Kirov sorsa ekkor már eldőlt, de ő még nem tudja.)

Augusztusban aztán sor kerül a százhúsz szovjet író meghajókáztatására is.

Helybeli lakosság nem állt rendelkezésre a csatorna üzemeltetésére és karbantartására, erre a célra kilakoltatott „kulákokat” („spec. telepeseket”) hoztak. Lakóhelyeiket maga Berman jelölte ki.

<32. Vízi út a Fehér- és Balti-tenger között>

Ugyanakkor a „csatornaharcosok” zömét a soron következő Volga-Moszkva Csatornához irányították.[451]

Búcsúzzunk el a szerzőkollektíva alkotásától, eléggé megmutatta már a foga fehérét!

Bármily kegyetlennek tűnt is Szolovka, azok a rabok, akiket onnan irányítottak a csatornaépítéshez, csak itt értették meg véglegesen, hogy nem babra megy a játék, csak itt ismerték meg az igazi lágert, amilyenben majd nekünk mindnyájunknak is részünk lesz. Szolovka csendje helyett hangos szitkozódás, örökös veszekedés – változatosság kedvéért bömbölő propaganda. Négy helyett nyolcan háltak egy „vagonkán” (már azt is feltalálták!), ketten egy priccsen, kártyafelső-helyzetben – így volt ez a medvezsegorszki lágerban, de még a BelBaltLag parancsnokságán is. Itt nem voltak kőfalak, mint a klastromban, csak huzatos, ideiglenes barakkok, vagy éppen sátrak, sőt, olykor a puszta hó. Még azok is nehezebbnek találták az ottani viszonyokat, akik Bereznyikből kerültek ide, pedig ott is napi 12 órát dolgoztak. Rekordnapok. Rohaméjszakák. „Tőlünk mindent – nekünk semmit!”… Mivel a sziklákat tumultus és általános fejetlenség közepette robbantották, sokan meghaltak vagy megnyomorodtak. Hitvány levesüket is jéghidegen kanalazhatták a hömpölykövek között. Láttuk az imént, micsoda munka volt az! Hát a koszt? Ugyan milyen lehetett volna 1931-33-ban? (Szkripnyikova elbeszélése szerint, a medvezsegorszki étkezőben még a szerződéses szabadoknak is csak valami zavaros löttyöt tálaltak, halfej-darabkákkal s néhány szem burizzsel.)[452] Ki-ki a saját ruháját hordta, míg le nem szakadt róla. S fülüket egyre ostromolja a „davaj-davaj-davaj”…!

Egy vélemény szerint 1931-32 telén, tehát az első télen, százezren is meghaltak – vagyis az egész létszám kicserélődött. Hihetetlen? Sőt, lehet, hogy nagyon is óvatos becslés. Hasonló feltételek mellett a háborús évek lágereiben közönséges volt a napi egyszázalékos halálozás, ezt mindenki tudja. Eszerint több mint három hónap alatt a Fehér-tengernél is meghalhatott százezer ember. S a nyár még hátra van. Utána pedig még egy tél…

D. P. Vitkovszkij, volt szolovkai fogoly, aki a Fehér-tengernél pallér volt, s ebben a minőségében számos életet mentett meg azzal a bizonyos *tuhtával*, teljesítetlen köbméterek elszámolásával, ilyen esti képet rajzol elénk:

„A munkanap befejeztével hullák maradnak vissza a terepen. Arcukat hó borítja. Van, aki egy felfordított talicska alá kuporodott, kezét a ruhája ujjába dugta s úgy fagyott meg. Egy másik a földön ül feje a két térde között. Amott egymásnak vetett háttal ül kettő. Parasztgyerekek, jobb munkásokat kívánni sem lehetne. Tízezrével hozzák őket a csatornához, de ügyelnek arra, hogy véletlenül se kerüljenek egy lágerba az apjukkal, tudatosan elválasztják őket. Normát pedig akkorát rónak ki rájuk már az első napon a kavicsos-köves talajban, amennyit nyáron se tudnának teljesíteni. Nincs aki kitanítsa, figyelmeztesse őket, beleadnak apait-anyait amúgy falusiasan, persze egy-kettőre kidőlnek, aztán egymást átölelve fagynak meg, mint ezek. Éjjel szánokkal jönnek értük, összeszedik a hullákat. Ahogy földobják őket, koppannak, mint a fahasábok.

Akiket nem szedtek össze időben, azokból nyárra már csak csontok maradnak. A csontokat a zúzalékkal együtt a betonkeverőbe hányják. Bizony, sokan belekerültek így a Belomorszk városánál lévő utolsó zsilip betonfalába, azok már ott is maradnak örökre.”[453]

Az építkezésnél kiadott kőnyomatos híradó lelkendezve újságolja, hogy a nagy feladat fölkeltette némelyik csatornaharcosban a művészt, ezek szabadidejükben (persze nem pótadagért) ábrákat raktak ki kövekből a csatorna falán, csak úgy, a szépség kedvéért.

Igazán kirakhattak volna hat nevet is a csatorna ferde falaira, Sztálin és Jagoda első számú pribékjeinek a nevét, azét a hat bérgyilkosét, akik fejenként harmincezer életért felelősek: Firin, Berman, Frenkel, Kogan, Rappoport, Zsuk.

No hiszen odakerülhetett volna még a BelBaltLag VOHR-őrség parancsnokának, Brodszkijnak a neve is. No meg Szolcé, a Közp. VB-től delegált csatorna-gondnoké.

No meg a harminchét csekistáé, akik a munkafegyelmet biztosították.

No meg a harminchat íróé, akik dicshimnuszt zengtek a csatornáról.[454] Pogogyinról sem feledkezve meg.

Hadd olvasták volna a csatornán hajózó kirándulók, s hadd gondolkodtak volna el.

Hanem sajna! Nem léteznek ám azok a kirándulók!

Hogyhogy nem?

Hát az úgy van, hogy hajók sem léteznek. Úgy értem, hogy nincs menetrend szerinti személyforgalom.

Mikor 1966-ban elkészültem ezzel a könyvvel, magam is végig akartam járni a nagy fehér-tenger Csatornát, meg akartam nézni magamnak. Mintegy vetélkedésképpen azzal a százhúsz íróval. De semmi sem lett a tervből, jármű híján. Felkéredzkedhettem volna esetleg egy teherhajóra, de ahhoz hivatalos papír kell. Mivel pedig fekete listán van a nevem, rögtön gyanús lett volna: miért megyek, mit akarok? Jobbnak láttam hát lemondani az útról, könyvem épsége érdekében.

Egy darabon azonban csak behatoltam arra a területre. Medvezsegorszknál kezdtem. Még most is áll ott néhány barakk azokból az időkből. *De egy luxushotel is*, négyemeletes, csupa üveg toronnyal. *Mert itt lesz majd a csatorna kapuja! Százával nyüzsögnek majd itt a hazai és külföldi turisták*... Egy darabig üresen állt, *majd internátust helyeztek el benne.*

Innen Povenyecbe visz az út. Satnya erdő, sok kő, görgeléksziklák.

Povenyectől már csak egy ugrás a csatorna, párhuzamosan haladok vele, igyekszem közelebb sündörögni a zsilipekhez, hogy azokat is megnézzem. Tiltott zóna, ásítozó őrség. Egyik-másik helyről egész jól odalátok. A zsilipfalak az eredeti favázasak, rájuk ismerek a leírás nyomán. De a Maszlov-féle rombuszos kapukat fémkapukra cserélték s már nem kézi erővel húzzak fel.

De miért ez a nagy csend? Egy lélek sem jár erre, minden mozdulatlan a csatornán s a zsilipek körül. Nyoma sincs sürgő személyzetnek. Hajódudát sem hallani. Nem nyílnak a zsilipkapuk. Ragyogó júniusi nap – hát akkor miért?

Már mind az öt zsilipet megnéztem a povenyeci „lépcsőn”, s az ötödik után leültem a partra. A Nagy Csatorna, melynek képét még cigarettás dobozokon is láthattuk, s melyre oly égető szüksége volt hazánknak, miért hallgatsz?

Egy ipse közeledik civil ruhában, fürkésző szemmel méreget. Én adom az együgyűt s ártatlant: Hol kaphatnék halat? S hol válthatnék jegyet a hajóra? Mint kiderült, ő a zsilipőrség parancsnoka. Kérdem tőle miért nincs személyforgalom? – Hát hogy képzeled? – csodálkozik –, talán lehet? Rögtön ide enné a fene az amerikaiakat. A háború előtt még volt hajójárat, azóta nincs. – Hát csak jönnének! – mondom. – Ohó. Még hogy

megmutassuk nekik! – Dehát egyáltalán nem járnak hajók? – Járni jár, de kevés. Sekély, magad is látod, csak ötméteres, mélyíteni akarták, de alighanem egy másikat építenek melléje, egy sokkal jobbat.

Ej, szakikám, tudjuk mi ezt már régtől: már 1934-ben, alighogy kiosztották az érdemrendeket, fölmerült az újraépítés terve. Mindenekelőtt pedig mélyíteni akarták a csatornát. Aztán a mai zsilipsorral párhuzamosan egy mélyvizű ág építését tervezték óceánjárók részére. Bizony, sebtében készült, nincs benne köszönet. A *határidő*, a *norma* miatt *eltuhtáztak* a mélységből is, csökkentették az átbocsátó kapacitást, hisz a *tuhtás* köbméterekből kellett etetni a gürizőket is.

A *tuhtát* persze a mérnökökre kenték, ők kaptak miatta új *tízeseket*.) A murmanszki vasútból is áthelyeztek egy nyolcvan kilométeres szakaszt, hogy szabaddá tegyék a csatornát. Az biztos, hogy taligakerekeket nem fogyasztottak fölöslegesen. No és mit szállítsanak, hová szállítsanak a csatornán? A közeli erdőket kitermelik, de mi lesz aztán? Arhangelszkből Leningrádba szállítsanak fát? De hiszen Arhangelszkben is eladhatják, ősidők óta onnan vásárolják a külföldiek. Arról nem is beszélve, hogy a csatorna fél éven át jég alatt van, ha nem tovább. Mi tette hát oly nélkülözhetetlenné? Aha, *hadászati jelentősége*! Átdobni a hajóhadat!

– Túl sekély – csóválja s fejét az őrparancsnok. – A tengeralattjáró sem fér át: uszályra rakva vontatják át.

Hát még a cirkáló!?… Ó, te Remete-Tirannus! Éjszaka Eszelőse! Micsoda lázálomban ötölted ki ezt az egészet?

S miért volt olyan sürgős neked, átkozott? Mi tüzelt, mi nem hagyott nyugodni, hogy ne adj rá többet húsz hónapnál? Negyedmillió életet spórolhattál volna meg! Jó, az eszperantisták a bögyödben voltak – dehát azok a parasztgyerekek, mit össze nem gürcöltek volna azok még neked! Hányszor küldhetted volna még őket rohamra a hazáért, Sztálinért!

– Túl sokba került végül is! – mondom az őrnek.

– Ezzel szemben gyorsan készen lett! – válaszolja meggyőződéssel.

Ment volna csak a te bőrödre!…

Nyolc órát töltöttem aznap a csatornánál. Ezalatt egyetlenegy önjáró uszálygőzös haladt el Povenyecből Szoroka felé s egy ugyanolyan típusú Szorokából Povenyec felé. Más-más szám volt az oldalukon, csak ebből láthattam, hogy nem az első tért vissza. Mert rakományuk is hajszálra megegyezett: ugyanolyan fenyőszálak, feldolgozásra alkalmas pihentetett törzsek.

Mindent összeadva s kivonva nullát kapunk eredményül.
S negyedmilliót tarthatunk a fejünkben…

*

A Fehér-tenger-Balti-tenger Csatorna után a Volga-Moszkva Csatorna következett. A munkásokat haladéktalanul oda irányították, velük ment Firin mint lágerparancsnok és Kogan mint építésvezető (a Fehér-csatornáért kapott Lenin-rendet már új helyükön vették át).

De erre a csatornára már valóban szükség volt. Amellett ragyogóan folytatta és fejlesztette az elődjétől örökölt haladó hagyományokat s még érthetőbbé tette mindenki számára, mekkora különbség van a heveny metasztázisokkal terjeszkedő Arhipelág és a stagnáló Szolovka közt. Most aztán visszasírhatták a foglyok Szolovka néma kegyetlenségét. Mert itt nem volt elég a munka, nem volt elég legyengült karral csákányoznia visszarúgó gránitot. Nem, akik életétől rabolták meg a foglyot, előbb a keblébe nyúltak: a lelkét is akarták!

Igen, ha meggondoljuk, ez volt a legszörnyűbb a csatornáknál: mindenkitől megkívánták, hogy még *csicseregjen* is! Lógó béllel kellett társadalmi életet élni. Éhségtől akadozó nyelvvel kellett szónokolni, tervtúlteljesítést követelni! Majd a kártevők leleplezését! Majd szigorú büntetést az ellenséges propaganda és a *kulákhírek* terjesztőinek! (Minden lágeri pletyka *kulákhír* volt.) S közben vigyázni, hogy be ne fonjanak a gyanú kígyói s meg ne hosszabbítsák láger-éveidet.

Ha mai szemmel forgatjuk azokat a pimasz fércműveket, amelyek a kitaszítattak vidám s gondtalan életéről szólnak, alig tudjuk elhinni, hogy mindezt komoly pofával írták s olvastak is. (Mindamellett az óvatos Glavlit-cenzúra biztonság kedvéért megsemmisítette a *keféket*, úgyhogy ezúttal is az utolsó példányok egyike került a kezünkbe.)

Most I. L. Averbach, Visinszkij buzgó tanítványa lesz Vergiliusunk.[455]

Egy közönséges sróf becsavarásakor csak arra kell vigyáznunk, hogy ne álljon ferdén a tengely, ne dőljön a sróf. Aztán ha már bent van egy kicsit, el is vehetjük a balkezünket: vígan becsavarhatjuk.

Azt írja Visinszkij: „A mi javító-munkatáborunk éppen nevelő célzatánál fogva alapvetően különbözik a burzsoá börtöntől, mely a puszta erőszakra épít.”[456] „A burzsoá államokkal ellentétben, nálunk másodrangú szerepet játszik az erőszak a bűnözés elleni harcban, a súlypont a szervezési-anyagi,

kulturális-felvilágosító és politikai-nevelési rendszabályokra ment át.”[457] (Alig bírjuk megállni, hogy közbe ne kotyogjunk: *nem kell pálca, csak kosztskála s egy kis agymosás*.) S az eredmény? „…a szocializmus vívmányai a bűnözés ellen folytatott harcban is bebizonyítják varázserejüket.”[458] (Aj, de szépen mondta!)

Mestere nyomán Averbach is kijelenti: „A szovjet javító-munka politikai célja, hogy *minél több hulladék emberanyagot* (gondoljanak a Gorkij-féle *nyersanyagra* s a lenini *rovarokra*! – A. Sz.) gyúrjon át a szocializmus teljes értékű, aktív, öntudatos építőjévé.”

Igen-igen, csak a hatásfok… negyedmillió hulladék emberanyag pusztult el s csupán tizenkét és félezer aktív, öntudatos építő szabadult büntetés elengedéssel a Fehér-tenger Csatornánál…

Azonban mindez még csak a VIII. pártkongresszus örökségének látszik. Vagyis még 1919-ből való, amikor dúlt a polgárháború, Orel alá várták Gyenyikint s még előttünk volt a kronstadti s a tambovszki felkelés: akkor határozta el a VIII. kongresszus, hogy a büntetésekre alapuló rendet a *nevelésre* alapítandó renddel kell fölcserélni! (Úgy értsük ezt, hogy büntetni már senkit sem fognak?)

Averbach most már tovább megy: bedobja a *kényszernevelés* fogalmát. S megtoldja egy szónoki kérdéssel (mintegy megelőzve várható ellenvetésünket): Dehát hogyan? Lehet-e a szocializmus igenlésére fordítani az olyan ember tudatát, aki szabad életében is szembehelyezkedett a szocializmussal, annak ellenségévé vált? Nem fogja-e az ilyen erőszaknak érezni a lágerbeli kényszert s nem erősödnek-e benne még inkább az ellenséges indulatok?

Hát… – mondjuk habozva az olvasóval –, bizony meglehet…

<33. „Nincs olyan csatornaharcos, aki ne versenyezne a csatorna határidő előtti befejezéséért!”>

<34. „Az élet jobb lett, elvtársak! Az élet vidámabb lett…”>

Nem, kérem, semmi esetre sem! S minden kételyünket eloszlatja káprázatos érvelése: nincs az az ellenséges vagy ingadozó tudat, amit ne volna képes átalakítani a *magas célkitűzésű*, értelmes termelő munka! Világos, hogy „az ilyen munkának gigantikus objektumokra kell irányulnia, grandiózus méreteivel le kell bilincselnie a képzeletet!” (Már látjuk, mire kellett a Fehér-tenger Csatorna – csak mi szamarak nem jöttünk rá!…) Ilyen munka keretei közt domborodik ki „a szocialista építés szemléletessége, effektivitása, pátosza”. Ehhez pedig a „nullapontról elindulva szívósan kell

haladnunk a tökélyig”; „meg kell éreztetni minden egyes lágerfogollyal (már aki megérte a mai napot), hogy egyedi munkája egyetemes politikai jelentőséggel bír, s egy ország figyelmére és érdeklődésére tarthat számot”.

Tetszenek látni, milyen simán becsavarták a srófot? Kicsit ferdén rakták ugyan be, de mi mégis elvesztettük vele szemben minden ellenálló képességünket. Atyánk a pipaszárral szántott végig a térképen, a vonal elegyengetése már igazán nem az ő dolga. Az ilyesmire mindig kéznél van egy Averbach: „Andrej Januarjevics (Visinszkij), ez s ez jutott az eszembe, mit gondol, bevegyem-e a könyvembe?”

<35. „Le a korbáccsal! Nem, kell az a lónak!”>

De a java még csak ezután jön. Mert a fogolynak, úgymond, lágeri tartózkodása alatt „a munka magasabbrendű, szocialista formáiban is nevelést kell kapnia”.

De hogy érhető ez el?… Itt adtán elakadt a sróf.

Jaj, de nehézfejűek önök! Hát *munkaversennyel és élmunkásmozgalommal!!* (Lásd: 33. kép.) Hej, barátocskáim, mily korban élünk, micsoda jövő vár ránk! „Nemcsak úgy egyszerűen munka, hanem heroikus munka.” (Az OGPU 190. sz. napiparancsa.)

Versenyeznek a központi stáb, a területi stáb, az osztálystáb vörös vándorzászlójáért. Lágerpontok versenye, objektumok versenye, brigádok versenye!

<36. Zenekar a csatornánál>

„A vörös vándorzászlón kívül a fúvós zenekart is megszolgálták a győztesek! Napokon át játszik nekik, míg dolgoznak s míg ízletes ebédjüket fogyasztják!” (Lásd: 36. kép; az ízletes ebéd nem látható, de annál jobban a fényszóró. Ez az éjszakai munkához szükséges – a Volga-csatornán éjjel-nappal dolgoznak.)[459] Minden fogolybrigádnak van egy „verseny-trojkája”: kiértékelnek s döntenek! Döntenek s kiértékelnek! A zárógát-roham eredményeinek kiértékelése az első ötnapos szakaszra! A második ötnapos szakaszra! A lágerújság címe: *Átnevelés*. Jelmondata: „*Süllyesszük múltunkat a csatorna fenekére!*” Indítványa: „Dolgozzunk pihenőnap nélkül!” Mindenki ujjong! Mindenki egyetért! Egy haladó szellemű rohammunkás: „Magától értetődik! Mire jó az a pihenőnap? *A Volgának sincs pihenőnapja*: szünet nélkül folyik.” Hát a Mississippinek van-e pihenőnapja?… – Fogjátok meg azt a kulák-ügynököt!… Egy felajánlás: „A kollektíva minden egyes tagjának egészségét megőrizzük.” Micsoda humanizmus! Dehogy, másról van itt szó: „…hogy csökkentsük a munkára

ki nem vonulók számát.” „Nem betegeskedünk s nem kérünk felmentést!”… Vörös táblák! Fekete táblák! Kimutatások táblája: hány napunk van még az átadásig; mit teljésítettünk tegnap, mit ma. Diagramok. Minden barakkban díszoklevél, „átnevelési ablak” (lásd: 34. kép), grafikonok, diagramok (hány naplopó szaladgál ezekkel, körmöli ezeket!) Minden rabnak tisztában kell lennie a termelési tervek állásával. Minden rabnak tájékozottnak kell lennie az ország politikai életében! Ezért vezetik be (persze a reggeli szabadidő rovására) a sorakozónál tartott „termelési ötpercet”, este pedig, amikor visszaérnek a lágerba s ínár alig állnak a lábukon – a „politikai ötpercet”. Ebédidő alatt sem vonulhatnak félre egy-egy zugba, hogy szundítsanak egy kicsit – olyankor politikai felolvasást tartanak nekik. Mikor a „szabad” sajtóban megjelenik „Sztálin elvtárs Hat Feltétele” – minden fogolynak betéve kell tudnia.[460] Amikor a kinti szabad” életben a Népbiztosok Tanácsa elbocsátással fenyegeti a lógósokat, a lágerban „felvilágosítással” dolgozzák meg a vétkest: aki ma felmentést kér és szimulál, azt szabadulása után *megvetésükkel fogják sújtani a Szovjet Tömegek*. Bevezetik, hogy az élmunkás cím elérésére ne legyenek elegendők pusztán a termelési eredmények: a) újságot is kell olvasni, b) *szeretni kell a csatornát*, c) beszélni kell tudni annak jelentőségéről.

S ó, csoda! Ó, felmagasztosulás és megdicsőülés csodája! „A rohammunkás megszűnt már kívülről rákényszerített tehernek érezni a fegyelmet és a munkát (sőt, már a ló is, lásd: 35. kép), ellenkezőleg: *lelki szükséglete* lett!” (Hát hogyne! Hisz a szabadság nem szabadság, hanem a rács nélkülözhetetlenségének elismerése!) A szocialista serkentés új formája az élmunkásjelvények osztogatása is. S mit gondolnak, hölgyeim és uraim, el tudtak-e képzelni ilyesmit? „Az élmunkás-jelvényt *többre* értékelik a dolgozók, *mint a kenyeret!* Igen, többre, mint a kenyeret. S olyan brigádok is vannak, amelyek *két órával munkakezdés előtt kimennek a terepre* (no, de ilyen túlkapást! A konvojjal nem törődnek?), s „a munkanap letelte után is kint maradnak”!

Micsoda izzás! Szegény gyufaszálak! Azt hitték, hogy évtizedeken át fogtok égni…

<37. Rohammunkások>

Nézzék: ilyen a rohammunka! Nyakunkon a vihar, de mi dolgozunk. A mai tervet is túlteljesítjük. Felhívom a figyelmüket a technikára is, beszéltünk már róla a Fehér-csatornával kapcsolatban: igaz, a kaptatón a *kampós* is beleakaszkodik elölről a talicskába, de úgy is beleszakadsz, mire

feltolod. De lám, Iván Nyemcev egyszercsak *elhatározza*, hogy ő bizony *öt ember* normáját teljesíti! A szót tett követte: egy műszak alatt ötvenöt köbméter földet átdobált![461] (Számoljunk, csak utána: óránként öt köbméter, szóval tizenkét perc alatt egy" köbméter! Tessék kipróbálni, akár a leglazább talajban!) Máskor meg így volt: nincs szivattyú, a kutak nem készültek el: nosza merjük a vizet puszta kézzel![462] No és a nők? Hatvankilós köveket emelgetnek egyedül![463] Felborul a tragacs: dől a kő lábra, fejre! *Nyicsevó, bírjuk!* Hol „derékig vízben", hol „62 órán át munkában megszakítás nélkül", majd meg „ötszáz ember csákányozta három napon át a fagyos földet" – mint utólag kiderült hiába. *Nyicsevó, bírjuk!*

Forgatjuk ásónk, harci fegyverünk,
Moszkvának ezzel jólétet nyerünk.

Ugyanaz a „különös, vidám rámenősség", mint a Fehér-csatornánál, onnan hozták át ide. „Hetyke, víg dalokkal indultak rohamra"…

Fagyba, szélbe, hóba
Álljunk be a sorba!

De nézzék, itt vannak maguk a rohammunkások (37. kép). Gyűlésre jöttek. Jobbról a vonat mellett a konvoj-nacsalnyik, balra egy másik őr. Ugye milyen lelkes, boldog arcok? Ezek a nők nem gondolnak se gyerekeikre, se otthonukra, kizárólag a csatornára, melybe annyira beleszerettek. Elég hideg lehet: ki nemez-, ki bőrcsizmában, persze „hazaiban", de lám, balról az első sorban egy tolvajnő lopott félcipőben. Hol flancoljon, ha nem a gyűlésen? Másik képünk is összejövetelt örökít meg (lásd: 38. kép). A plakáton ez áll: „Idő előtt megcsináljuk – olcsó s jó lesz, garantáljuk!" Hogy fognak eleget tenni e sok feltételnek? Fájjon a mérnökök feje azért! Látnivaló, hogy azt a kis félmosolyt csak a lencsének rakták föl, különben alaposan el vannak fáradva ezek a nők, nemigen fognak „hozzászólni", s az egész gyűléstől nem várnak egyebet, mint egy laktató ebédet.

Egyszerű, paraszti arcok.[464] Csak a sorból kiállva pöffeszkedik egy „belső őr", egy Júdás, borzasztóan igyekszik, hogy rákerüljön a képre. – Aztán itt van még egy rohambrigád, teljes technikai felszerelésben (lásd:

39. kép). Szemenszedett hazugság, hogy mi mindent kenyérgőzzel végzünk! Ha hinni lehet a Kult. Nev. Osztályon kiállított festményeknek (lásd: 40. és 41. kép), a csatornánál már magas színvonalon állt a gépesítésünk: exkavátor, daru, traktor! De vajon működnek-e? Lehet, hogy bedöglöttek, ez a valószínűbb. Ettől függetlenül, nem lehet valami kellemes odakint a terepen télen!

Volt aztán még egy bibi: „A Fehér-tenger Csatorna elkészültekor túl sok ujjongó, diadalmas cikk jelent meg az újságokban, ezek paralizálták a lágerok megfélemlítő hatását… Úgy elvetették a sulykot a Fehér-csatorna dicsőítésében, hogy a Volga-Moszkva Csatornához érkezők tejjel-mézzel folyó patakokat vártak s irreális követelésekkel zaklatták az adminisztrációt” (urambocsá, csak nem tiszta fehérneműt követeltek?). Szóval: hazudj, hazudj, de rajt ne fogjanak! „A Fehér-csatorna lobogói ma is fölöttünk csattognak” – írja az „*Átnevelés*”. – Mértéktartó megállapítás. Több nem is kell.

<38. Rohammunkások gyűlése>

<39. Női rohambrigád>

<40. Lágeri festmény gépekkel>

Egyébként azt szűrték le mind a Fehér-tengeri mind a Volga-csatornánál, hogy „a lágeri munkaversenyt és élmunkásmozgalmat *egész sor kedvezménnyel* kell összekötni”, ezek majd „serkentően hatnak a mozgalomra”. „A verseny alapjává kell tenni az *anyagi érdekeltséget*” (!?!? – Mi történt velünk? Elkapott a forgószél? Totális fordulat keletről nyugat felé? Száznyolcvan fokos kilengés? – Provokáció! Tessék megfogódzni! Indul a kocsi!) Szóval elrendelték, hogy ezentúl minden a termelési mutatóktól függ: élelem, szállás, ruha, tiszta alsó, fürdés (bizony, aki rosszul dolgozik, az rongyokban járhat, megehetik a tetvek!), büntetésrövidítés, pihenő, látogató fogadása! Mert az élmunkásjelvény, hogy úgy mondjuk, a serkentés tiszta, szocialista formája, ám ha a jelvény arra jogosít, hagy soronkívül, több napra látogatót fogadhatsz, akkor máris drágábbá vált, mint a kenyér…

<41. A csatorna télen>

„Ha odakint a szovjet alkotmány abból indul ki, hogy „*aki nem dolgozik, az ne is egyék*”, miért kellene akkor a lágerlakókat *privilegizált* elbánásban részesíteni?” (Bizony, az ember nem lehet elég óvatos, amikor lágert létesít: könnyen holmi előjogok védőbástyája válhat abból!) A DmitLag skálája szerint a fegyelmi koszt: mosogatólé, harminc deka kenyér. Aki 100

százalékra teljesít, nyolcvan dekára nyer jogot, s *vásárolhat* hozzá még tíz dekát a kantinban. Ily módon „a fegyelembe való beletörődés egoisztikus indokokkal kezdődik ugyan (a kosztjavításban való érdekeltséggel) – de a vörös zászlóban való szocialista érdekeltségig emelkedik”![465]

Még az előbbinél is fontosabb azonban a *káderezés*. A fogoly jellemzése a versenybíróságok hatáskörébe tartozik. A jó káderlaphoz pedig a túlteljesítés sem elegendő, ahhoz *társadalmi munka* is kell. A múltban nemdolgozó elemek eleve alacsony osztályzatot, silány káderlapot kapnak. „Az ilyen legfeljebb álcázni tudja magát, megjavulásra nem képes! *Hosszabb* időt kell ahhoz lágerban töltenie, hogy higgyünk neki.” (Mert például mikor dombnak tolja a talicskát, lehet, hogy nem is dolgozik, csak szimulálja a munkát?)

<42. Nehéz testimunka>

No és mit csinálnak azok, akik idő előtt szabadulnak?… Hogy-hogy mit csinálnak? *Önként prolongáljak magukat!* Túlságosan megszerették ahhoz ezt a csatornát, hogy csak úgy otthagyják! „Úgy ide kötődtek, hogy szabadulásuk után *önként* a csatornánál maradnak, s az építés befejeztéig folytatják a földmunkát!” (Nézzék csak, milyen munkára maradnak ott önként: lásd 42. kép.) Hihetünk-e a szerzőnek? Minden további nélkül! Hisz bepecsételik a személyazonossági igazolványba, hogy „az OGPU lágerjában volt”. S ez elég ahhoz, hogy soha sehol ne kaphasson munkát. [466]

De mi ez?… Elromlott a csalogánydalt verklizõ masina s a szünetben az igazság fáradt sóhajait halljuk: „Még a tolvajvilág is csak hatvan százalékig kapcsolódott bele a versenybe (ha már a tolvajok nem versenyeznek); a lágerlakók gyakran úgy találják, hogy igazságtalanul osztják a privilégiumokat s a kitüntetéseket…”; hogy „Sablonos jellemzéseket írnak”; hogy „a kiértékeléseknél mindig a brigádvezető bizonyul élmunkás-földkitermelőnek, ő kap dupla fölszámítást, az igazi élmunkás pedig minden elismerés nélkül marad”[467]; (ejnye, nevelő uraim, úgy látszik, *önök* még nem emelkedtek fel a második fokozatig!?); „sokakon (!) eluralkodott a kétségbeesés”.[468]

A trillák azonban újra áradni kezdenek, de ezúttal érces hangon! El tetszettek talán felejteni a legfőbb serkentő eszközt? „A fegyelmi számonkérés rideg s könyörtelen lefolytatását”? Tessék, az OGPU napiparancsa 1933. november 28-áról (a téli évszak kezdetén, nehogy elbóbiskoljanak!): „Minden javíthatatlan munkakerülőt a távoli északi

lágerokba irányítani, jogaitól s kiváltságaitól megfosztani.” (Például, ha melegedni próbált a tábortűznél…)

Hanem a legfontosabb láncszemet megint csak kiejtettük, mi kétbalkezesek: Mindent elmondtunk, a lényeget mégsem mondtuk el. Figyelem, figyelem! „A kollektívum a szovjet javító-munka politika alapja és legfontosabb megvalósulási formája.” „*Transzmissziós szíjakra*” van ugyanis szükség az adminisztráció és a tömegek közt!”. „A sokfejű lágeradminisztráció csak a kollektíván keresztül, arra támaszkodva valósíthatja meg a foglyok tudatának átformálását.” „…A legalacsonyabb formáktól, a kollektív felelősségtől, egészen a legmagasabb formákig: a becsületre, becsvágyra, derekasságra és hősiességre való hivatkozásig.” (Sokszor leszóljuk nyelvünket, hogy évszázadok során vesztett színéből és erejéből. De jobban meggondolva, az ellenkező az igaz. Hogy is mondták azon a régi kocsisnyelven? Gyeplők… – Most azonban: transzmissziós szíjak! Aztán az is milyen istállószagú volt, hogy „rokonkezesség”! Ma ezt kollektív felelősségnek hívják!)

„A brigád az átnevelés alapformája” (napiparancs a DmitLagnál, 1933). Más szóval: „*a közösségben való f eloldódás*, mely a kapitalizmusban elképzelhetetlen!” (A feudalizmusban azonban nagyon is lehetséges: ha valaki rossz fát tett a tűzre a faluban, le a gatyát s deresre mindenkivel! De mi itt is finoman fejezzük ki magunkat: „közösségben való feloldódás”.) „A lágerfoglyok *öntevékeny közreműködése* az átnevelésben!” „A személyiség pszichológiai gazdagodása, kiteljesedése a közösségben!” (Ó, mi bűvigék, mily csodás szavak! Ezzel a *pszichológiai gazdagodással* igazán könnyekig meghat bennünket! Lám, mit tesz az, ha valaki képzett!) „A közösség *emeli az ember-méltóság tudatát* az egyénben (hogy úgy van!) s akadályozza a *morális elnyomás* rendszerének kifejlődését!”

Vessék össze ezzel azt, amit magam mondtam harminc évvel Averbach után a brigádról, amikor pár szóban nyilatkoznom kellett róla, no csak annyit, hogy mi fán terem – az emberek ugyanis teljesen hamis fogalmat szoktak alkotni róla: „A brigád a kommunizmus leglényegesebb hozzájárulása a megtorlás tudományához (eddig senki se vonja kétségbe, ezt még Averbach is így mondta)… Kollektív szerv, melynek tagjai irgalmatlanul kikényszerített szimbiózisban laknak, dolgoznak, esznek, alszanak, és szenvednek.”[469]

Ó, a brigád nélkül még csak túl lehetne élni a lágert! A brigád nélkül személyiség vagy, magad választod meg viselkedésed mikéntjét. A brigád

nélkül akár a büszke halált is választhatod, a brigádban azonban meghalni sem hagynak, csak aljasul, pofára esve. A parancsnok, a pallér, a felügyelő, a konvojőr elől mégcsak elbújhatsz, lophatsz magadnak egy pillanatot a pihenésre, gyöngébben húzol, nem emelsz akkorát. Ám a *transzmissziós szíjak* elől: saját brigád-társaid elől nincs búvóhely, nincs menekvés, azokban nincs könyörület irántad. Nincs módodban, hogy ne akarj dolgozni, nem választhatod a munka helyett az éhenhalást, abban a tudatban, hogy politikai vagy. Nem, ha egyszer kiléptél a zónából, bejegyeztek a kivonulásnál, akkor mindent; amit csak teljesít ma a brigád, 26-tal osztanak el, nem pedig 25-tel, s miattad esik le az egész brigád teljesítménye 123 százalékról 119 százalékra, azaz a rekordos kosztról az egyszerűre, valamennyien elesnek a darakásától és – a tíz dekával több kenyértől. Ezért társaid minden felügyelőnél jobban szemmel tartanak, s a brigádvezető ökle hathatósabban fenyít az egész belügyminisztériumnál.

Így néz ki hát az a bizonyos *öntevékenység az átnevelésben!* Ilyen *a személyiség pszichológiai gazdagodása a közösségben!*

Ma már olyan tisztán látjuk ezt, mintha üvegen át, de a Volga-csatornánál még maguk a szervezők sem merték hinni, micsoda erős nyakörvet találtak. A brigád akkor még háttérbe szorult, csak a *munkakollektívákat* szorgalmazták, mint a megbecsülés és a serkentés legmagasabb formáit. A DmitLagnál még 1934-ben is „szervezetlen” volt a foglyoknak több mint a fele, őket nem vették fel a munkakollektívákba! *Munka-artelekbe* sorolták őket; de még azokba se mindet: kihagyták a lelkészeket, a szektásokat s általában a vallásosakat (csak ha megtagadták a hitüket – hisz megérte a cél – akkor nyertek felvételt egyhavi próbaidőre). Nagy kelletlenül ötvennyolcasokat is felvettek a munkakollektívákba, de csak ha öt évnél kevesebbre szólt az ítéletük. A kollektívának elnöke, tanácsa volt, a demokrácia szinte a szabadosságig fajult benne: a kollektíva közgyűlése csak a Kult. Nev. Osztály engedélyével ülhetett össze s csak a századnevelő (bizony, még századok is voltak!) jelenlétében folyhatott le. A kollektívákat persze jobb eltátásban részesítették, mint a többi gyülevész népséget; a jobb kollektíváknak veteményeskertet adtak a zónán belül (nem egyeseknek persze, hanem kolhoz-alapon, a közös koszt kiegészítésére). A kollektíva szektorokra oszlott, s minden szabadidő létszámellenőrzésre, lopások és a kincstári tulajdon herdálásának kivizsgálására ment rá, no meg faliújság szerkesztésre s fegyelmi ügyek tárgyalására. A kollektívagyűlések néha órák hosszat halál komolyan foglalkoztak olyan problémákkal, hogy lehetne

átnevelni azt a lusta Vovkát vagy azt a szimuláns Griskát. Joga volt továbbá a kollektívának egyes tagok kizárására s arra, hogy kérje a delikvensek *érdemlistájának törlését*, de a lágervezetőség máról-holnapra akár az egész kollektívát felosztathatta, amennyiben az „megcsontosodott bűnöző hagyományaiban” (azaz nem fűlt a foga a kollektív életformához?). A kollektíva életének fénypontját azonban az időből-időre meghirdetett *tisztogatási kampányok* képezték. Kitisztogatták a henyélőket, a méltatlanokat, a „sutyorgókat” (akik a kölcsönös egymásra árulkodás szerveinek képzelték a kollektívákat), továbbá az osztályellenség beférkőzött ügynökeit. Például akiről kiderült, hogy – már bent a lágerban – eltitkolta kulák-származását (ami miatt – ugyan mi másért? – lágerba került). Most tehát megbélyegezték és kitisztogatták – nem a lágerből, csak a munkakollektívából. (Realista festők! Ábrázoljátok, könyörgöm, ezt a jelenetet: „Tisztogatás egy munkakollektívában!” Azokat a borotvált koponyákat, figyelemtől kimeresztett szemeket, elnyűtt arcokat, testükön azokat a condrákat s a nekibőszült szónokokat! Tessék, itt egy kitűnő típuskollekció (lásd: 43. kép)! De ha valakinek nehezére esik elképzelni: ilyen pofák voltak akkor odakint is; a „szabadok” közt. (No meg Kínában.) Hallgassák csak: „Minden lágerlakóval előre *közölték a tisztogatás okát és céljait*. A közösség elé lépve pedig mindenki beszámolót tartott!”[470]

<43. Lágeri típusok>

Egyéb gyűléstémák: az *ál-élmunkások leleplezése!* Kult. Szovjetek választása! Azok megfeddése, akik hanyagul likvidálják analfabétizmusukat! Továbbá maga a tanfolyam: „Mi nem va-gyunk ra-bok!! Nem mi va-gyunk a ra-bok!!! No meg a nótázás:

„Mocsarak és lápok birodalmán
építünk mi boldog új hazát!”

Vagy magának Nyikolaj Aszejevnek mesteri szövegére:

„A csatornaharcos kemény, mint a kő,
Hanem jellemében mégsem ez a fő.
Hősi kor vett minket kezelésbe itt,
Büntető szigorral jó útra segít.”

Vagy ez a maguk-fabrikálta, szívükből feltörő dal:

„Dallal kidalolni, a leggyönyörűbbel,
Szót találni rá illőt nem lehet,
Hogy mi szép ez ország, nincs ennél csodásabb
A mi szép hazánknak párját nem leled.”[471].

Látják, ez az, amit lágernyelven *csicsergésnek* hívnak.

Ó, ez úgy megvisel, hogy még visszasírod Kurilko lovászmestert, meg azt a rövid utat a kivégzés helyéig, a nyersen őszinte szolovkai jogtiprást.

Jóságos Teremtőm! Hol az a csatorna, amelynek a fenekére süllyeszthetjük ezt a múltat??!

4.
Arhipelág megkövülése

Történelmi óraütések kongása…

A Közp. B. és a Közp. VB. 1934. januári plénumán Népünk Nagy Vezére, miután már nyilván elhatározta, hány embert fog *betakarítani* a közeljövőben, kinyilatkoztatta, hogy az *állam elhalása* (mely szinte már 1920-ban várható volt) az államhatalom maximális *megerősítésének* útján fog megvalósulni.

Ez az elképesztően zseniális tétel bele sem fért a gyöngébbek fejébe, ám Visinszkij, asszisztensi szerepének magaslatán állva, rögtön kapcsolt: „s ezzel természetesen együtt jár a javító-munkatáborok intézményes megerősítése is!”[472]

Átmenet szocializmusba – a börtön maximális megszilárdításán keresztül! S ez nem valami vicclap ötlete, ezt a Szovjetunió állami főügyésze mondja! Nem kellett hát Jezsovig várni a sündisznóbőr kesztyűkre! (szójáték: *sünbőrkesztyű*: „jezsovszkie rukavici” – Jezsov hírhedt GPU-főnök – a ford.)

Mert, ha valaki emlékszik rá (bár nálunk senki sem emlékszik semmire, az emlékezés, főleg a rosszra, gyenge oldala az országnak), a második ötéves terv ragyogó (s máig megvalósítatlan) célkitűzései közt ez is ott volt: „Irtsuk ki a kapitalizmus csökevényeit az emberek tudatából!” Szóval már 1938-ra készen is kellett lenni azzal a kiirtással! Ítélje meg maga az olvasó, miként lehetett volna gyorsabb eredményt elérni?

„A szabadságvesztés szovjet intézményei nemhogy vesztettek volna jelentőségükből a második ötéves terv küszöbén, ellenkezőleg: fokozott szerephez jutnak” (! egy év sem telt el Kogan jóslata óta, miszerint hamarosan egyáltalán nem lesznek lágerok. Dehát ő nem tudott a januári plénumról!). „A szocializmusba való átmenet korában a javító-munkatábornak mint a proletárdiktatúra fegyverének, a fegyelemtartás szervének, a kényszer és nevelés eszközének szerepe csak bővülni és erősödni fog.”[473] (Mi lenne különben az NKVD személyzetével a szocializmusban? Tűnjenek el a balfenéken?)

Vádolhatja-e valaki Haladó Elméletünket, hogy el van maradva a gyakorlattól? Ott állt mindez fehér papíron fekete betűkkel, mégsem tudtunk olvasni belőle! Pedig kertelés nélkül megjósolták 1937-et, még meg is indokolták!

S a durva, szőrös mancs egy mozdulattal félresöpörte az összes mütyürkéket és fityegőket. Munkakollektívák? Megszüntetni őket! Lágeri önkormányzat! Még mit nem? A brigádoknál jobbat el sem lehet képzelni! Hát az a sok politikai duma mire jó? Félre vele! foglyokat azért küldték ide, hogy dolgozzanak, nem kell feltétlenül mindent érteniük! Micsoda beszéd az, hogy Uhtában „likvidálni akarják a tömegpriccset”? Talán rugós kanapén akarnak hálni? Tömegpriccsre nyomni őket, de kétszer annyit! *Érdemlista?* – no, de arról már igazán szó sem lehet ezentúl! Miért dolgoztak akkor a bírák? S ha valakinek már felgyűlt érdemei vannak? Érvényteleníteni (1937)! Némely lágerban megengedik a látogatást? Általános tilalmat kérünk! Némely börtön kiadja az elhunyt lelkész holttestét, hogy a hívek temessék el? No de kérem, hát elment az eszük, hogy szovjetellenes tüntetésre adnak alkalmat? Példás büntetés nekik! A hullák GULag-tulajdont képeznek, a sírokat pedig államtitokká nyilvánítjuk! A foglyok ipari szakképzése? Beszüntetni! Tanultak volna addig, míg szabadlábon voltak! Hogy a Közp. VB rendelte el és Kalinyin írta alá? Az a GPU-nak szólt, mi pedig már NKVD vagyunk! Csak tanítsák őket, ha innen kikerülnek! Grafikonok, diagrammok? Szedjék le a falról, meszeljék be a helyüket. Különben a meszelés el is maradhat! Ez meg itt miféle hirdetmény? A foglyok munkabéréről? Hogy a Börtönigazgatóság 1926. november 25-i körlevele szerint, a fogoly a megfelelő minősítésű szabadmunkás fizetésének 25 százalékát kapja? Pofa súlyba! Letépni! Azt akarják, hogy a maguk fizetéséből vonjuk le? Méghogy a fogolynak fizessünk! Köszönje meg, hogy nem lőtték agyon! Az 1933-as Javító-Munka Kódex? Örökre elfelejteni, kiselejtezni minden lágeri irattárból! „Minden eltérés az Össz-Szovjet Munkakódextől kizárólag a Szakszervezeti Tanács jóváhagyásával?” Méghogy MI menjünk a Szakszervezeti Tanácshoz! Mi az a Szakszervezeti Tanács? Csak ráfújunk s nincs többé! A 79. cikkely: „Nehezebb munka esetén növelni a fejadagot”? Megfordítani! Könnyebb munka esetén csökkenteni! – s kvittek vagyunk.

S ezzel el is tűnt a Javító-Munka Kódex, cikkelyeinek százaival együtt, mintha csak cethal nyelte volna el, s a következő huszonöt évben nemcsak

hogy a nyomát sem látta senki, de még azt sem gyanítottuk, hogy ilyesmi létezett valaha.

Arhipelág tüzetes átböngészése arról győzte meg az illetékeseket, (hogy a lágergépezet csavarjai már Szolovkában is, de különösen a csatornaépítések korában tűrhetetlenül meglazultak. Hozzáfogtak hát, hogy javítsanak a helyzeten.

Először is, ott volt a *lágerőrség*: botrányos állapotok, ez már nem is nevezhető lágernak! A tornyokban csak éjjel gubbaszt egy-egy lövész, a kapunál egy fegyvertelen strázsa, akitől ki lehet könyörögni egy kis kilépést. A kerítések mellett néha csak petróleumlámpák égnek. Pár tucat rabot csak egy szem fegyveres kísér munkára. Most tehát minden zónába bevezetik a villanyt (politikailag megbízható villanyszerelők és technikusok közreműködésével). Az őrség katonai szabályzatot és harci kiképzést kap; a személyzeti állományba a farkaskutyákat is besorolják nélkülözhetetlen tartozékként, továbbá azok gondozóit, idomítóit, külön szabályzattal. Végre tehát kezdi fölvenni a láger azt a mai, kifogástalanul korszerű formáját, amilyennek mi is megismertük.

Nem akarjuk itt pontról-pontra felsorolni azt a számos gyakorlati esetet, amelyet most precízebb, szigorúbb szabályozásnak vetettek alá, s azt sem, hogyan kerestek meg minden apró rést, amelyen át a külvilág Arhipelágra láthatott. Minden köteléket széttéptek, minden lyukat betömtek, végleg kitessékelték az itt-ott még belopódzó ellenőrzést.[474] Mellékesen, a lágeri falangokat is *kolóniáknak* keresztelték át 1937-ben, hogy ne emlékeztessenek Francóra, bár minden bizonnyal fémjelezte már magának őket a szocializmus. A lágeri operatív Szerv, mely azelőtt csak a *közmunka* és a terv érdeleit tartotta szem előtt, ezentúl szuverén elsőbbséget élvezett a termelés képviselőivel, a szakemberekkel szemben. Igaz, hogy meghagyták a Kult. Nev. Osztályt, de főleg azért, mert azon keresztül kényelmesen fogadni lehetett az önkéntes feljelentőket és ki lehetett hivatni a beépített spicliket.

Lehullt hát a vasfüggöny a Szigetvilág köré! Se ki, se be: ezentúl senki sem léphette át a láger kapuját az NKVD tisztjein és altisztjein kívül. Kialakul az a harmonikus rend, amit hovatovább maguk a rabok is megszoktak egyedül ésszerűnek tekinteni, s aminek ábrázolása könyvünk e részének feladata lesz: egy láger, mely már nincs vörös rongyokkal dekorálva, s inkább munkára, mint „javításra” van berendezve.

Most villantja ki csak igazán fogait a farkas! Most nyílnak meg csak Archipelág pokoli örvényei!

> – KIVONULSZ, MÉG HA KONZERVDOBOZT HÚZOL IS A LÁBADRA!
> – HA NEM LESZ ELÉG TALPFA, MAGATOK FEKSZETEK A TÖLTÉSRE!

Most rakják tehervonatokra s viszik Szibérián keresztül az ötvennyolcasokat, minden harmadik kocsi tetején egy-egy géppuskással, most terelik össze őket egy óriási gödörben, hogy biztosabb legyen az őrizet. Még nem dördült el a második világháború első puskalövése, még foxtrottot táncol egész Európa, de már a Mariinszki elosztóban (mely a Mariinszki lágerok privát gyűjtője) nem győzik öldösni a tetveket, söprűvel verik ki a ruhából. Kiüt a tífusz, rövidesen 15.000 (tizenötezer) holttestet szórnak a gödörbe, csupaszon, kétrét összehajtva, s csupa spórolásból lehúzva még a hazulról hozott gatyát is. (A Vlagyivosztoki tranzitlágerban dühöngő tífuszról már beszéltünk.)

A korábbi éveknek csupán egy vívmányától nem vált meg GULag: a söpredék, a tolvajnép totojgatásától. Ezentúl még következetesebben tolvajoknak juttatták a láger valamennyi „vezénylő posztot". Még következetesebben uszították rá őket a politikaiakra, engedték meg nekik, hogy gátlástalanul kirabolják, bántalmazzák, fojtogassák a politikaiakat, Sőt, úgyszólván belső rendőrséget, lágeri rohamcsapatokat fejlesztettek ki a tolvajokból. (A háborús években több lágerból teljes egészében behívták a felügyelő állományt, s a „kommendatúrára", azaz a „félvér"-tolvajokra, a *szukákra* bízták a felügyeletet. Ezek pedig jobban beváltak, mint a hivatásosak, hisz nekik nem volt tilos verni a foglyokat.)

Mondják, 1938 február-márciusban titkos utasítás érkezett NKVD vonalon: *csökkenteni kell a foglyok számát!* (persze nem kiengedéssel!) Eben én semmi hihetetlent sem látok: a legnagyobb mértékben logikus intézkedés, mikor se szálláshely, se élelem, se ruha nincs elegendő. GULag gyomrát megfeküdte a sok zabálás.

Most rakják egymás hegyére-hátára a pellagrásokat: rohadjanak el minél előbb! Most próbálják ki a géppuskák pontos hordását a konvojparancsnokok a botladozó rabokon. Most hordják reggelente a naposok a hullákat a kapuőrség elé s raknak gúlát belőlük.

Kolimában, mely hidegével és kegyetlenségével egyaránt Arhipelag sarkvidéke volt, ez a fordulat is a sarkokhoz illő szigorúsággal ment végbe.

Ivan Szemjonovics Karpunyics-Braven (a 40. Hadosztály és a 12. Hadtest volt parancsnoka) emlékezései szerint (nemrég halt meg, mielőtt feljegyzéseit befejezhette s rendezhette volna) Kolimában kegyetlen rendszabályokat honosítottak meg, ami az étkeztetést, munkát és fegyelmi büntetéseket illeti. A foglyok úgy ki voltak éhezve, hogy a Zaroszsij-forrásnál lótetemet ettek, mely már több mint egy hete hevert, a júliusi napsütésben, bűzlött és nyüzsgött a legyektől és a kukacoktól. Az Utyini-bányában egy fél hordó szolidolt ettek meg, amit a talicskák befestésére szántak. Milgánál zuzmón éltek, mint a rénszarvasok. Ha a hó elzárta az utánpótlást, a félreeső bányákban tíz deka kenyeret osztottak naponta, később sem pótolva az így elveszett adagokat. Akiknek már jártányi erejük sem volt, azokat ugyancsak végsőkig leromlott, de még nem annyira fölpuffadt társaik vontatták ki szánokon a munkahelyre. A lemaradozókat bottal ütlegelték és kutyákkal maratták. A munkahelyen 45 fokos hidegben sem engedtek tüzet rakni, nem melegedhettek (csak a tolvajoknak engedték meg ezt is). Magának Karpunyicsnak része volt mind a „hideg kézi fúrásból” kétméteres acélfúróval, mind a „tőzeg” (voltaképpen kavicsos, köves föld) szállításából szánokon, 50 fokos hidegben. Egy-egy szánba (mely nyersfából készült, kosara pedig ugyancsak nyers héjdeszkából) négy rab volt befogva, *hajcsáruk*, egy tolvaj, aki „felelős volt a terv teljesítéséért”, mellettük haladt és furkósbottal verte őket. Akik pedig nem teljesítették a normát (de mi az, hogy nem teljesítették? Hisz az ötvennyolcasok teljesítményét mindig ellopták, és a tolvajok javára írták), azokat így szokta büntetni Zelgyin lágerparancsnok: télen pőrére vetkőztették őket a fejtőben, leöntötték hideg vízzel s így futtatták be a lágerba, nyáron pedig ugyancsak pőrén, kezüket hátracsavarva „szégyenfához” kötötték őket a szúnyogfelhő közepébe (az őr szúnyogháló védelmében álldogált mellettük). Vagy csak egyszerűen eldöngették puskatussal és karcerba dugták őket.

Ellenvethetné valaki, hogy hiszen ebben semmi új sincs, hol itt a „fejlődés”? Ez inkább visszaesés a harsányan nevelő csatornáktól a primitív és kendőzetlen Szolovka színvonalára! Ugyan kérem! Nem a hegeli hármasság érvényét kell ebben látnunk? Szolovka-Fehér-tenger-Kolima: tézis-antitézis-szintézis. A tagadás tagadása, de ugyanakkor kiteljesedés.

Mert például *halálhintó* ugyebár nem volt Szolovkán? Karpunyics látott ilyet a Marisznij forrásnál (66 km-re a Közép-Kanszki vasútvonaltól). A parancsnok tíz teljes napon át tűrte a norma nemteljesítését. Akkor karcerbe rakta a bűnösöket, böjtös kosztra fogta, munkára azonban továbbra is kiküldte őket. Akik még most sem teljesítették a normát, azokat rakták a *hintóba*. Ez egy traktoros szánra szerelt 5-ször 3-szor 1,8-m-es rönkfából összetákolt ketrec volt, a rönköket kampók fogták össze, csak egy ajtónyílást hagytak rajta, ablakot nem, a belseje üres volt, semmi priccs. Este kihozták a karcerból a már teljesen beszámíthatatlan, egykedvű bűnösöket, benyomva őket a *hintóba* egy nehéz lakattal rájuk zárták az ajtót s traktorral kihúzták a *hintót* egy 3-4 km-re lévő horhosba. Egyik-másik ordított odabent, de a traktort könyörtelenül lekapcsolták s huszonnégy órára kint hagyták a hintót. Visszatérve leszedték a lakatot és kiszórták a hullákat. A többit a hóviharra bízták.

Milgában (az Elgen-lágerpont fiókvállalata) egy Gavrik nevű parancsnok volt. Ez enyhébb büntetést talált a norma-nemteljesítő nőknek: fűtetlen sátorba rakta őket télvíz idején (igaz, hogy kijöhettek és szaladgálhattak), szénakaszáláskor pedig egy vesszőkalyibába, mely semmi védelmet sem nyújtott a szúnyogok ellen (Szliozberg emlékezései alapján).

A kolimai lágerrend elbarbárosodásának legszembetűnőbb jele Garanyin kinevezése volt az Északkeleti Lágerközpont parancsnokává s Pavlov kinevezése a Dalsztroj parancsnokává, miután leváltották E. Berzint, a lett lövészek zászlóaljparancsnokát. (Ez különben szükségtelen s elhamarkodott intézkedés volt az örökké gyanakvó Sztálin részéről. Miért ne felelt volna meg a vén cseka-főnök, Berzin, az új követelményeknek legalább olyan jól, mint kollégái? Ő talán vonakodott volna?)

Ezidőben számolták fel a politikaiak, az ötvennyolcasok pihenőnapjainak végső maradékát is: a munkanapot 14 órában szabták meg a nyári időszakra; télen pedig a 40-50 fokos fagyot is munkára alkalmasnak nyilvánították s csak 55 foknál „írták le” a napot. (De egyes nacsalnyikok önkénye akár 60 foknál is elrendelhette a kivonulást.) A Gornij bányában (Szolovkát plagizálva) kötéllel szánhoz kötözték a vonakodókat s úgy vonszolták ki a fejtőbe. Kolima újításai közé tartozott az is, hogy a konvoj ezentúl ne csak őrizze a foglyokat, hanem a norma teljesítéséért is feleljen, ne ácsorogjon tétlenül, hanem biztatgassa is, hajtsa a népet.

A létszám fogyasztásában hathatós segítséget kapott a parancsnokság a skorbuttól.

Azonban ez sem látszott elegendőnek. A legszigorúbb rendszabályok sem biztosították a létszámcsökkentés kívánt ütemét. Garanyin tehát elérkezettnek látta az időt áttérni a kendőzetlen gyilkolásra, a tarkólövésre. Néha egy traktort berregtettek a közelben, máskor azt is mellőzték. Több lágerpontról is tudunk, amelyben napirenden volt a tömeges kivégzés, a hullákat közös sírba hányták. Így vált hírhedtté Orotukan, a Polarnij-forrás, Szvisztoplasz, Annuska – még kolhozláger is akadt köztük, pl. Dukcsa. Talán a Zolotyisztij-aranybánya volt a leghírhedtebb (lágerparancsnok: Petrov, operatív tisztek: Zelenkov és Anyiszimov, bányavezető: Barkalov, az NKVD járási osztályának parancsnoka: Burov), no meg Szerpantyinka. Zolotyisztijban akár világos nappal is kihoztak a fejtőből egy-egy brigádot és sorban lelődözték a foglyokat. (Nem az éjszakai kivégzések helyett, csak úgy ráadásnak.) Néha kiszállt Nyikolaj Andrejevics Arlanov, a JugLag parancsnoka, kiszemelt egy „bűnös” brigádot a reggeli sorakozónál, kicsit távolabb vonalba állíttatta őket, s egymás után szedte le pisztolyával a rémületükben egymáshoz szorult áldozatokat, nagyokat kurjantva örömében egy-egy telitalálatra. A hullákat nem szokták eltakarítani, májusban fölengedtek, olyankor kirendelték a még élő szerencsétleneket sírt ásni – egy kis kenyér s vodka fejében. Szerpantyinkán 30-50 embert lőttek agyon naponta a karcer melletti nyitott színben. A hullákat traktoros szánon hordták ki a domb mögé. A traktorosok, rakodók és sírásók külön voltak elszállásolva a többiektől. Garanyin kivégzése után ezeket is agyonlőtték. Alkalmaztak más technikát is: egy mély akna szélére vezették a bekötött szemű áldozatot s ott a fülébe vagy a tarkójába eresztettek egy golyót. (Esetleges ellenállásról egy tanú sem tud). Később fölszámolták egész Szerpantyinkát, az izolátort s a többi épületet, amelyekben a kivégzések folytak, lerombolták és elhordták, az aknákat betemették.[475] Az olyan bányákban, ahol nem volt divat a kivégzés, naponta közzétették, szóban vagy falragaszokon, hogy itt és itt kiket végeztek ki: öregbetűkkel a neveket, alattuk apróbetűkkel az indoklást: „ellenforradalmi agitáció”, a „konvoj sértegetése”, „a norma nemteljesítése”. Néha ideiglenesen beszűntették a kivégzéseket, olyankor, ha holtpontra jutott az aranykitermelési terv, vagy befagyott az Ohotszki-tenger, s elakadt a fogoly-utánpótlás (M. I. Kononyenko több mint fél évig várt így Szerpantyinkán a kivégzésre, végül is életben maradt).

A lágerrezsim szigorúbbá válása a büntetések meghosszabbításában is megnyilvánult. Gavrik, a milvai lágerparancsnak ezt teátrálisan oldotta

meg: a menet élén fáklyás lovasok (örökös sarki éjszaka!), mögöttük kötőféken a fogoly: így vonultak a járási NKVD-re (30 km) megejteni a perújítást. Más lágerpontokon nem csaptak ekkora hűhót, csak kiválogatták a Gyűjtő-Elosztó Hivatalok kartotékjaiból azokat, akiknek oly irrentábilisan rövid büntetést szabtak ki annak idején, hogy máris a vége felé közeledik, ezeket aztán 80-100 főt számláló csoportokban idézték meg s kiosztották köztük az új *tízrubeleseket* (R. V. Retz).

Kolimát szinte kedvem volna teljesen kihagyni ebből a könyvből: Kolima páratlan jelenség Szigetvilágunk tartományai közt, méltó arra. Hogy külön örökíttessék meg. Ami azt illeti, nincs is oka panaszra, Varlam Salamov is odavalósi például, írt is róla eleget, nem is beszélve Jevgenyija Ginzburgról, Olga Szliozbergről, Nágya Szurovceváról, N. Grankináról és másokról – különféle memoárok szerzőiről.[476] Itt csak V. Salamov sorait szeretném idézni a Garanyin-féle kivégzésekről: „A reggeli és az esti sorakozónál fölolvasott napiparancsok hónapokon át tele voltak a kivégzések híreivel, a kivégzettek névsorával. A listák felolvasása előtt és után a bűntényesekből álló zenekar indulókat játszott az ötven fokos hidegben. Rőten lobogtak a sötét udvaron a füstölgő benzinfáklyák. A gépelt napiparancsra zúzmara csapódott, rétegekben söpörte le a lapról a kabátujjával a napiparancsot felolvasó nacsalnyik, hogy kibetűzhesse és hangosan elkiálthassa a következő kivégzett nevét.”

Így fejezte be Arhipelág a második ötéves tervet s ezzel a szocializmus korszakába lépett.

*

A háború kitörése a Szigetvilág urait is pánikhangulatba hozta: az első harctéri hírekből ugyanis arra lehetett következtem, hogy urambocsá, maholnap egész Arhipelág összeroppan, s akkor a robotosok felelősségre fogják vonni munkáltatóikat. A különböző lágerok népének elbeszéléseiből azt szűrhetjük le, hegy a dolgoknak e fordulata két egymással ellentétes magatartást váltott ki uraikból. Egyesek, a megfontoltabbak vagy talán gyávábbak enyhítettek a lágerrezsimen, s majdnem hogy barátságos húrokat pengettek, legalábbis a vereségek korában. Persze a kosztot s az ellátást nem volt módjukban megjavítani. Mások, a nyakasabbak és gonoszabbak ellenkezőleg: még keményebben, még kíméletlenebbül nyomták az ötvennyolcasokat: majd gondjuk lesz rá, hogy elpatkoljanak, mielőtt fölszabadíthatnák őket!

A legtöbb lágerban még azt sem közölték a foglyokkal, hogy kitört a háború, úgy beléjük volt gyökereződve a titkolózás és hazudozás mániája, a foglyok csak másnap – hétfőn – értesültek róla a különszolgálatosoktól és a szabad munkásoktól. Még ahol volt is rádió (pl. Uszty-Vimben s több helyen Kolimában), ott is kivonták a használatból a katonai vereségek idejére. Az Uszty-Vim lágerban még az otthoniakkal való levélváltást is betiltották egyik napról a másikra (kapni kaphattak, de rom írhattak) – otthon már azt hitték, hogy agyonlőtték őket. Némely lágerban (jó szimattal előlegezve a későbbi politikai gyakorlatot) kiszedegették az ötvennyolcasokat a köznépből és külön rakták őket szigorúan őrzött barakkokba, géppuskásokat helyezve el az őrtornyokban, s a sorakozónál nyíltan közölték velük: „Maguk itt a mi túszaink!” (Ah, mi üdítő légáram csap meg bennünket a Polgárháború korából! Nem könnyű felejteni az ilyen fogalmakat, de annál könnyebben fölfrissíthetők!) – „Ha Sztálingrád elesik, magukat halomra lőjük!” Így már értjük, miért lesték oly szorongva a lágerlakók a híreket: áll-e még Sztálingrád, vagy már elesett? Kolimában is ilyen spec. zónákba rakták a németeket, a lengyeleket és a prominens ötvennyolcasokat. A lengyeleknek azonban hamarosan (1941. augusztusában) általános amnesztiát adtak.[477]

Az ötvennyolcasok szabadlábra helyezését már a háború első napjaiban (alighogy fölbontották a mozgósítási rendeletet), leállították Arhipelág egész területén. Megtörtént, hogy hazafelé menet csípték el s hozták vissza a kieresztett foglyot. Untában június 23-án a szabadon bocsátottak egy csoportja már az állomáson várta a vonatot, amikor jött a konvoj és visszahajtotta, közben még szidta is őket: „Miattatok tört ki a háború!” Karpunyics június 23-án reggel már kezében tartotta szabadulólevelét, de a kapun már nem jutott ki, csellel elszedték tőle: „Mutassa csak!” Ő pedig *megmutatta* s ott is maradt a következő öt évre. Ez volt az a bizonyos „spec. rendelkezés”. (Már régen vége volt a háborúnak, de sok lágerban még kérdezősködni sem mehettek a foglyok a Gyűjtő-Elosztóban, hogy mikor mehetnek már haza. Emögött az van, hogy a háború után Arhipelág egy ideig emberhiányban szenvedett, ezért a helyi vezetőség, még ha Moszkva megengedte is a szabadlábra helyezést, a maga szakállára hozott „spec. rendelkezést” a munkaerő visszatartására. Je. M. Orlovát sem engedték ki időben a KarLag-ból, ezért nem láthatta már haldokló anyját.)

A háború elején (nyilván ugyanabban a mozgósítási rendeletben) csökkentették a lágerlakók fejadagját. A minőség is évről-évre

rosszabbodott, a főzelékféléket marharépa, a búzadarát bükköny és korpa pótolta. (Kolimát Amerika látta el, ezért ott még fehérkenyeret is lehetett látni.) Mikor azonban a rabok legyengülése következtében katasztrofális (ötszörös, tízszeres) visszaesés kezdett mutatkozni a legfontosabb iparágakban, jónak látták visszatérni a háború előtti élelmezési normákhoz. Sok lágeri üzem kapott megrendelést a hadiipartól, a egy-egy ilyen Vállalat rátermett igazgatója fel tudta kicsit tángálni robotosait „háztáji gazdasága" segítségével. Mert abból a havi harminc rubelből – ha egyáltalán fizettek munkabért – még egy kiló krumplira sem tellett az akkori piaci árak mellett.

Ha a háború alatt megkérdezték volna egy lágerfogolytól, mi a vágyai netovábbja, így felelt volna: „Csak egyszer lakhassak jól fekete kenyérrel, nem bánom, ha meghalok is utána." A lágerokban legalább annyian elpusztultak, mint a fronton, de róluk nem énekelnek a költők. L. A. Komogor, aki a „gyenge fizikumúak munkájára" volt beosztva, 1941/42 telén egyebet sem tett, mint levetkőztetett hullákat csomagolt négy deszka közé párosával kártyafelső helyzetben, harminc ládával naponta. (Nyilván azért kellett egyáltalán becsomagolni a hullákat, mert a láger „közeli" volt.)

Elmúltak az első hónapok, s az ország lassanként belészokott a háborús életrendbe: volt, aki a frontra ment, volt, aki a hátországban dekkolt, s volt aki marsallkodott s kétfelé törölte a bajszát a vodka után. Így volt ez a lágerokban is. Kiderült, hogy felesleges volt az aggodalom, minden szilárd alapokon nyugszik itt, s ahogy 1937-ben felhúzták, ugyanolyan kifogástalanul működik a rúgós óraszerkezet. Aki az elején kedvükben akart járni a foglyoknak, most annál jobban megvadult, gátlástalanul kiadhatta mérgét. Bebizonyosodott, hogy jó fundamentumot raktak annak idején a lágerintézmény alá, el is fog tartani örökké.

Hét korszak versenyében – hogy melyikben bántak kegyetlenebbül a lágerfoglyokkal – nyugodtan a háborús éveknek adhatjuk az elsőséget. Azt szokták mondani, hogy aki a háború alatt nem ült, az nem is tudja, mi a láger.

Például a VjatLag egy lágerpontján 1941/42 telén csupán a személyzeti barakkokban és a műhelyekben pislákol valami életféle, különben egyetlen óriási dermedt temető az egész láger. (Pedig a VjatLag fakitermeléssel foglalkozik, a Permi-vasútnak szállít.)

A háborús évek lágerjaiban több volt a munka, kevesebb az élelem és a tüzelő, hiányosabb a ruhaellátás, zordabb a szabályzat, szigorúbbak a büntetések – de ez még nem mindén! A kifelé való protestálás jogától

mindig is meg voltak fosztva a rabok, de a háború a lágeron belüli tiltakozás jogát is elvette tőlük. A front elől dekkoló akármelyik sarzsis jöttment az orruk alá dörgölhette, figyelmeztető ujját fölemelve: „Hát a fronton? Ott talán nem halnak az emberek?… Hát odakint? Ott talán nem gürcölnek?… Hát Leningrádban mennyi kenyeret kapnál?” S még ott bent a lágerban sem vághattak vissza, mert valóban: a fronton halt az ember, hullák hevertek a hóban. S odakint is, a „szabadok”, nyelvüket lógatva húzták az igát s éheztek. (Az ún. *polgári munkafront*, amelybe minden faluból besorozták a hajadonokat, hogy fát termeltessenek ki velük hetven deka kenyéren s mosogatólén, bizony fölért egy lágerral.) Az is megfelelt a valóságnak, hogy a leningrádi blokád alatt még a lágeri karcer-kosztnál is kisebb volt a fejadag. A háború alatt Arhipelág minden rákos góca az orosz nemzettest fontos szervének tűnt (vagy igyekezett annak tűnni) – mivelhogy a hadiiparnak dolgozott. Tőle is függ tehát a győzelem! Így esett hazug igazoló dicsfény a szegesdrótra, az ujját rázogató nacsalnyik polgártársra, s míg abban a gennyedző gócban haldokoltál, még attól az elégtételtől is meg voltál fosztva, hogy utolsó órádban megátkozhasd.

A büntetés-meghosszabbítások különösen megkeserítették az ötvennyolcasok életét a háborús években: a prolongálás veszélye állandóan Damoklész kardjaként lebegett a fejük felett. Az operatív keretlegények, akik bőrüket mentve dekkoltak a front mögött, szenzációs összeesküvéseket lepleztek le valahol egy mucsai építkezésnél, istenhátamögötti fakitermelő helyen, belekeverve a világburzsoáziát is, fegyveres puccsterveket és fantasztikus tömeges szökési kísérleteket. Az UchtPecsLag parancsnokához, Ja. M. Morozhoz hasonló GULag, nagykutyák különös buzgalommal űzték a nyomozói tevékenységet, az UchtPecsLag-nál szinte zsákból döntötték a kivégzésre, húsz évi lágerra szóló ítéleteket „szökésre való felbujtás”, „szabotázs” címén. S hányan voltak az olyanok, akiknek a sorsát nem törvényszéki ítélet döntötte el, hanem a csillagok járása: Szikorszkij nem gazsulált Sztálinnak – s Engenben máris összeszedtek harminc lengyel nőt, elhurcolták és kivégezték őket.

Bármily valószínűtlennek hangzik, számos fogoly már a háború első napjaiban benyújtotta kérvényét, hogy a frontra mehessen. Pedig ugyancsak jót kortyoltak a lágervilág bűzös, undorító sűrűjéből s most mégis a frontra kéredzkedtek, hogy megvédelmezzék ezt a lágerrendszert s meghaljanak érte egy büntetőszázadban! („Ha pedig életben maradok, visszatérek s leülöm a büntetésemet.”) Az ortodox kommunisták szeretik azt állítani,

hogy *ők* voltak azok az önkéntesek. Az igaz, hogy ők *is* voltak (s a ki nem végzett trockisták is), de nem ők elsősorban. Ők inkább meghúzták magukat valami csendes helyen s „átnevelődtek” a lágerban (a kommunista nacsalnyikok jóindulatú gyámolításával), ráértek mérlegelni, megvitatni a dolgok állását, emlegetni a régi jó időket s megvárni a végét. A büntetőszázadban úgysem marad életben senki három napnál tovább. Nem, az a nekibuzdulás nem elvi hűségből, nem érzelmi fellángolásból táplálkozott. Az ok az orosz természetben található meg: inkább a tiszta mezőn haljak meg, mint ebben a rothadásban! Még egyszer járok egyet a világban, olyan leszek, mint mások, hacsak rövid időre is! Itt hagyom azt a zápult poklot, ahol új büntetést kotyvasztanak az embernek, el ebből a süket pusztulásból! – Voltak aztán egyszerűbb, de semmi esetre sem alantas indítékok is: ott se hal meg azonnal mindenki, ezzel szemben most itt helyben ruhát, ételt, italt adnak, vonaton visznek, ki lehet könyökölni a kocsi ablakán s hetyegni a lányokkal az állomásokon. Még innen is jószívvel lehet megválni: látjátok, hogy bántatok ti velünk, mi pedig…

De az államnak nem, volt gazdaságos, csak bonyolította az ügyintézést az ilyen felesleges embermozgatás: egyeseket a lágerból a frontra, másokat a frontról a lágerba az előbbiek pótlására… Mindenkinek ki van jelölve, hol éljen s hol haljon meg: aki az első szortírozásnál a bakok közé került, az csak maradjon meg baknak, míg el nem patkol. De azért némelyeket kivittek a frontra, közönséges bűntényeseket, kisbűnösöket, persze nem büntető, hanem rendes harci alakulatokhoz. Arra is volt eset, bár elég ritkán, hogy ötvennyolcasokat is vittek. Vlagyimir Szergejevics Gorsunovot azonban 43-ban ugyan kivitték a frontra a lágerból, de a háború után tetézett büntetéssel toloncolták vissza. Mert az ilyenek már *bélyegesek* voltak, s a csapategység politikai tisztje könnyebben kavart nekik *ügyet*, mint a priusz nélkülieknek.

Mindamellett a lágerhatóságok nem hagyták teljesen kiaknázatlanul a patriotizmus ama föllángolását. Nem annyira a fakitermelésnél persze, de például a szénbányákban: „Szenet adunk terven felül – Leningrád majd fényre derül!” „Gránátokkal segítsük a gárdistákat!” – az ilyesminek volt foganatja, a szemtanúk elbeszélése szerint. A tisztességes és józan Arszenyij Farmakov meséli, hogy az ő lágerjukat is lázba hozta a frontért végzendő munka, írni is szeretne erről. A foglyok megsértődtek, mikor pénzt akartak összeadni egy tank-hadoszlopra, és nem fogadták el (Dzsigyinyec).[478]

S mi volt a jutalmuk? Mindenki tudja, hisz nyilvánosságra hozták nem sokkal a háború után: a dezertőröknek, tolvajoknak és szélhámosoknak amnesztia, az ötvennyolcasoknak pedig spec. láger!

Ez utóbbiakkal annál szigorúbban s kegyetlenebbül bánnak, minél juhban közeledik a háború vége. Ne menjünk messze, Dzsigyinyecbe vagy Kolimába, maradjunk Moszkva közelében, szinte a város határában: Chrovrinoban. Az NKVD Gazdasági Osztályának volt ott valami üzemféléje, rezsimes lágerral egybekötve; ennek Mamulov nevű parancsnoka úgyszólván korlátlan hatalmat élvezett, bátyja ugyanis Berija titkárságának főnöke volt. Ez a Mamulov azt emelte ki magának a Krasznaja-Presznya gyűjtőből, akit akart, s a lágerszabályzatot is a maga privát önkénye szerint alakította. A foglyok csak kettős rácson keresztül beszélgethettek látogatóikkal, akár a börtönben (a látogatás különben minden Moszkva környéki lágerban meg volt engedve). A körletekben is börtöni szigort irt elő: egész éjjel égtek a vakító lámpák, hogy a foglyokat alvás közben is szemmel tarthassák, nem takaróznak-e bekecsükkel a hideg éjszakákon (aki megtette, azt felkeltették); a karcerben nem volt priccs, csak a puszta cementpadló, ugyancsak börtöni szabvány szerint. De a legszigorúbb büntetéssel sem elégedett meg, öklét is szerette használni, vért fakasztani a bűnös orrából. Kedvenc mulatsága volt az éjszakai rajtaütés, razzia (persze férfiszemélyzettel) a 450 főnyi női barakkban. Vad kurjongatással lepték meg őket s elordították az ajtóban: „Az ágyak előtt sorakozó!” A hiányos öltözetű nők riadtan ugráltak le a priccsekről, a felügyelők pedig tüzetesen átkutatták őket is, holmijukat is, hol varrótűt keresve, hol szerelmes levélkét. Az ilyen leletekért szigorított járt. – Sklinyik pedig, a gépműhelyben nacsalnyik, a műhelyeket szokta végigjárni az éjjeli műszak alatt, előredőlve, mint a gorilla, leste, kinek biccen meg a feje, csukódnak le a pillái, nyomban hozzávágott egy vasbugát vagy egy fogót, ami éppen a keze ügyébe akadt.

Ezt kapták a chrovrinoi lágerfoglyok, amiért a front számára dolgoztak (aknákat gyártottak, míg csak tartott a háború), ezt a kegyetlen rezsimet. Egy fiatal mérnököt, aki természetesen maga is fogoly volt, tettek meg szakmai vezetőnek (sajnos, senki sem emlékszik a nevére, de természetesen „híre örökké élni fog”), a tervezőirodát is ő rendezte be. Az 58-as cikkely alapján ült, Mamulovnak igen a bögyében volt, mivel az elvei s véleményei mellett kitartó emberfajtához tartozott. Mit volt mit tennie, tűrte. De nálunk senki sem pótolhatatlan mikor már be volt járatva és simán működött az

üzem, Mamulov két pribékkel nekiment a mérnöknek, méghozzá világos nappal, a tervezőiroda szemeláttára (miért is ne? hadd tudja meg mindenki! Hadd terjedjen el a híre! – Most tehát el is terjesztjük!), a szakállánál fogva húzkodták, földhöz verték, véresre rugdalták a csizmás lábukkal, majd elküldték a Butirkába, ahol új büntetést varrtak a nyakába reakciós megnyilatkozásai miatt.

A lágeroknak ez a gyöngye közvetlenül Moszkva mellett volt, villamoson csak negyedórányira a Leningrád-pályaudvartól. Nem kell messze menni, hogy a pokol közepén találja magát az ember.

(Azok a kezdő foglyok, akiknek Moszkva-környéki lágerban sikerült elhelyezkedniük, mindenáron ott akartak maradni, főleg ha hozzátartozóik Moszkvában laktak, de különben is: jó volt érezni, hogy mégsem vetődtek a világ végére, egy pokolba, ahonnan nincs visszatérés, hanem megülhetnek a civilizáció peremvidékén. Dehát jórészt önámítás volt ez, mert Moszkva mellett általában gyengébb kosztot adtak, arra spekulálva, hogy a legtöbb foglyot úgyis ellátják hazai csomagokkal – ugyanez okból sokszor még fehérneműt sem adtak. De ez még csak hagyján! A legrosszabb az volt, hogy a közeli lágerokban mintegy összegeződtek a beérkező transzportoktól szállított rémhírek (lágernyelven: kübli-hírek) a messzi lágerokról: ki tudja, talán már holnap odavisznek minket is – örökös rettegés, bizonytalanság volt az életük.

*

Így kövültek meg lassan Arhipelág szigetei, de ez a folyamat a legkevésbé sem akadályozta őket új metasztázisok kibocsátásában.

Szolovkát, GULag Alma Materét, mely aggasztóan közel volt a nyugati határhoz, jónak látták elszállítani 1939-ben, közvetlenül a finn háború előtt az Északi Jeges-tengeren át a Jenyiszej torkolatához. Itt összeolvadt a nemrég létesített Norilszk-lágerral, miáltal a fogolylétszám egy csapásra elérte a hetvenezret. Ebből is látszik; mily rosszindulatú daganat volt Szolovka: még halódásában is kibocsátott egy metasztázist, de milyet! Kazahsztán néptelen pusztáinak meghódítása ugyancsak a háborút megelőző évek kiemelkedő eseménye. A karagandai lágerfészek virulens áttételeket bocsát ki a rézzel mérgezett vizű Dzsezkazganba, Mointiba, a Balhas tó vidékére. Lágerok borítják el Kazahsztán északi részeit is.

Új kelevények fakadnak Novoszibirszk tartományában (Mariinszki lágerok), Krasznojarszk körzetében (Kanszki lágerok, KraszLag), továbbá

Hakasszijában, Burját-Mongóliában, Üzbegisztánban s Gornaja Sorijában.

Nem marad ki az általános fejlődésből az Arhipelágtól olyannyira kedvelt észak sem (UsztyVimLag, NirobLag, UszolLag); az Urál-vidékről nem is beszélve (IvgyelLag).

Tudom, hogy elég foghíjas ez a felsorolás: csak mikor leírtam az UszolLag nevét, jutott eszembe, hogy az irkutszki Uszolban is volt egy láger.

De hisz nem is volt olyan tartomány, lett légyen az a Cseljabinszki vagy a kujbisevi, amely ki ne termelte volna a maga lágereit.

A lágeralapításnak új módját vezették be a volgai németek kitelepítése kapcsán: az egész falut, úgy, ahogy volt, tüskésdróttal vették körül, s máris megszületett egy új „mezőgazdasági lágerpont” (ilyenek pl. a Kamisin és Engels közt fekvő Kamenszkij lágerok).

Az olvasó elnézését kérjük, mert bizony elég sok híja van ennek a fejezetnek: egy szál rozoga pallóval kellett áthidalnunk Arhipelágnak egy egész korszakát, mert nem fértünk hozzá több anyaghoz. Nem tehettünk közzé körkérdést a rádióban.

Ekkortájt tűnnek fel újból Archipelág egén Naftalij Frenkel baljós csillagának szeszélyes cirkalmai.

Amikor osztályosaira lesújtott a 37-es év villáma, az ő fejét sem kerülte el: a BamLag főnökét, az NKVD generálisát csupa hálából újra bedugták a tőle már oly jól ismert Lubjankába. De egyrészt Frenkel kitartóan ajánlja hű szolgálatait, másrészt az Emberiség Bölcs Tanítója kitartóan keresi a hű szolgákat. Kitör a sok szégyent és kevés sikert hozó finn háború, Sztálinnak látnia kell, hogy készületlen, az utánpótlás nem talál utat a karjalai hóban megrekedt hadsereghez. Rögtön a leleményes Frenkelre gondol, magához kéreti: építsen, de azonnal, hóban-fagyban, előkészületek, terveli, építőanyagok és autóutak nélkül három vasútvonalat Karjalában, egyet körben a front mentén, kettőt sugarasan az utánpótlás számára – *három hónap alatt* készen legyen, mert kész gyalázat, hogy a nagy uralkodó oly sokáig bajmolódjék azzal a vacak Finnországgal! Olyan ez, mint a mesében, amikor a gonosz király parancsol valami tökéletesen kivihetetlent a gonosz varázslónak: „Meg lehet csinálni?” – kérdi a szocializmus vezére. „Meg!” – feleli sugárzó arccal az ügynök és valutasibler.

De ő is feltételeket szab:

1. Válasszák el őt teljesen GULagtól, hadd teremtsen egy új rabszolgabirodalmat, egy független Szigetcsoportot GULZsDSz néven (Vasútépítő Láger-főparancsnokság), s ennek ő, Frenkel legyen a fejedelme.
2. Az államkincstár álljon rendelkezésére mindenben, amire csak szüksége van (fityiszt nektek, nem egy új Fehér-tenger Csatornát!).
3. Világméretű vállalkozása idejére a GULZsDSz mentesíttessék a szocializmus idegesítő bürokratizmusától, mindenfajta elszámolástól.

Frenkel nem fog elszámolni senkinek. Ő nem fogja sátrakban elszállásolni a munkásait, nem alapit lágert. Nála nem lesz megnyirbált fejadag, kondérskála! (Pedig éppen ő volt, aki annakidején ezeket javasolta! Ám a zseni joga, hogy a zseniális törvényeket is hatályon kívül helyezheti.) Számlálatlanul; méretlenül borogatta ki a hóra a legjobb minőségű élelmiszereket; vattaruhákat, nemezcsizmákat: válogassanak a foglyok, kinek mi tetszik, egyenek, amennyi beléjük fér. Csak a mahorkát és a vodkát tartják kezükben Frenkel asszisztensei, csak azokért kell megdolgozni.

A Nagy Hadvezér elfogadja a feltételeket s ezzel a GULZsDSz újraalakulása befejezet tény. Ajaj, csak nem hull szét Arhipelág? Dehogyis hull, ettől csak erősödik, gyarapodik, annál gyorsabban meg fogja hódítani az egész országot.

Azonban Frenkel mégiscsak elkésett azokkal a karjalai vasutakkal, Sztálin sietett összecsenni a háborút és döntetlenre adta a játszmát. A GULZsDSz ettől függetlenül egyre izmosodik, gyarapodik. Feladatokban nincs hiány, az elszámolás és egyéb megkötések alól azonban többé nem mentik föl. Először a perzsa határral párhuzamosan épít egy vasutat, majd a Volga mentén Szizrany és Sztálingrád közt, majd az ún. „Holtvasutat" Szalehard és Igarke közt, végül főművét, a BAM-ot, a Bajkál-Amur fővonalat, először Tajset és Bratszk között, majd onnan tovább.

Mi több, a frenkeli koncepció magának GULagnak fejlődésére is termékenyítő hatással van: megérett az idő GULag szakosítására, szektor-igazgatóságok szervezésére. Ahogy a Népbiztosok Tanácsa minisztériumokra, úgy osztódik a GULag-főhadiszállás is

részfőnökségekre: G1avLeszLag (erdészeti), GlavPromSztroj (nehézipari), GULGMP (bánya- és kohászati) lágerigazgatóságokra.

De már nyakunkon a háború: a GULag-minisztériumokat vidéki városokba evakuálják. Maga a GULag-centrum Ufába kerül, a GULZsDSz Vjatkába. Az összeköttetés itt a perifériákon már nehézkesebb, mint a moszkvai centrummal volt, ezért a háború első felében GULag meglehetősen feldarabolódik: többé nem lehet egy kézben tartani egész Arhipelagot, a távoli tartományok annak a főnökségnek fennhatósága alá kerülne), amelyet éppen oda evakuáltak. Így jutott a Kirovban székelő Frenkel hatáskörébe egész Északkelet-Oroszország (ahol egyébként nincs is más, mint Arhipelág szigetei). De súlyos tévedés volna azt hinni, hogy ettől összeomlik Róma, ó nem – a háború után érkezik csak fel hatalma ormaira.

Frenkel nem hagyja cserben régi barátait: kiemeli és a GULZsDSz egyik vezető posztjára állítja Buhalcevet, aki annak idején még a forradalom előtt az ő sárga „Kopejka”-lapját szerkesztette, s akinek akkori kollégáit vagy agyonlőtték vagy szétszórták a szélrózsa minden irányába.

Frenkel talentuma nemcsak a kereskedésre és a szervezésre korlátozódott. Átfutva egy hosszú számoszlopot, egyből ki tudta vágni a végösszeget. Azzal szokott dicsekedni, hogy negyvenezel fogoly arcára, kereszt-, apai- és családnevére emlékszik, sőt arra is, melyiket hány évre s miért ítélték el (ezekről az adatokról az ő lágerjaiban minden fogolynak jelentést kellett tennie, ha magas látogató érkezett). Mindig jól megvolt főmérnök nélkül is. Ha bemutatták neki egy vasútállomás tervét, csak rápillantott, rögtön felfedezett benne valami hibát – ilyenkor összegyűrte a tervrajzot, a beosztott arcába dobta: „Ugye belátja, hogy maga szamár, nem tervező?” Általában halkan, kissé orrhangon beszélt. Alacsony termetű volt, kívül kék, belül piros vasutas generálisi kucsmacsákót hordott s évről-évre ugyanazt a katonás szabású viharkabátot, ezzel hangsúlyozva, hogy állami hivatalnoknak tartja magát, nem értelmiséginek. Akárcsak Trockijnak, neki is egy vasúti kocsi volt a lakása, szünet nélkül úton volt az építés távoli csatamezői közt. A helyi vezetők, akik a munkahelyek rendetlenségéből gyűltek be hozzá értekezletre a vagonba, ugyancsak elámultak a selyemhuzatú székek, párnázott stílbútorok láttára, s annál nagyobb elfogódottsággal várták főnökük kifogásait és parancsait. Barakkba soha be nem tette volna a lábát, nem szerette a bűzt, nem szimatolt, csak a munka érdekelte, de azt megkövetelte. Kedvenc szokása volt éjnek évadján feltelefonálni a vállalatokat, így terjesztette magáról a legendát, hogy

sohasem alszik. (Ezt egyébként más korifeusok is szívesen gyakorolták a sztálini korszakban.) Egyszer sem nősült.

Többé nem tartóztatták le. Kaganovics helyettesévé nevezték ki nagyszabású vasútépítések irányítására. Az ötvenes években halt meg Moszkvában, magas kort érve, altábornagyi rangban, nyugalomban, tisztelettől övezetten.

Azt hiszem, szívből gyűlölte ezt az országot.

5.
Arhipelág tartópillérei

Valahol Távol-keleten volt egy város; melynek nagyon lojálisan csengő neve volt: *Cezarevics*. A Forradalom átkeresztelte: a *Szabad* nevet adta neki. Ugyanakkor szélnek eresztette a város lakóit, az amuri kozákokat, úgyhogy Szabad városa kongott az ürességtől. Egy város azonban nem lehet el lakosok nélkül, ezért hamarosan rabokat telepítettek oda, no és persze csekistákat, hogy vigyázzanak rájuk. Szabad városa így mindenestül lágerrá változott (BAMLag).

Így teremt szimbólumokat maga az élet.

Helytelen volna a lágerintézményt csak úgy egyszerűen forradalom utáni életünk „árnyoldalának" nevezni. Életünk ilyen vagy olyan „oldalának", „felének" már csak általánossága és elterjedettsége miatt nem tartható, hisz történelmünk lényege jut benne kifejezésre. Nincs még egy olyan alkotásunk, amelyben akkora teljességgel és következetességgel domborodnék ki történelmünk utóbbi ötven évének igazi arculata.

Ahogy a pont születésének feltétele két egyenesnek, legalább kettőnek, találkozása, úgy egy intézmény születéséhez is az kell, hogy legalább két szükségszerűség metssze egymást. Mert igaz ugyan, hogy gazdasági megszorultságunk maga is a lágerintézmény irányában sodort bennünket, de ettől még a munkahadseregekhez is kilyukadhattunk volna, ha egy kapóra jött elmélettel, a láger létjogosultságát igazoló tétellel nem találkozunk.

Úgy illettek egymásba, mint Katiba a gyerek, mint csapszeg a lyukba, dudor a vájatba: ez volt Archipelág nemzésének pillanata.

A gazdasági szükség, mint általában, most is nyíltan és mohón jelentkezett: az államnak, mely a lehető legsürgősebben (lám, már itt is sürgős volt, akár a Fehér-tenger Csatornánál!) meg akar szilárdulni, méghozzá minden külső segély mellőzésével, munkaerőre volt szüksége. De nem ám akármilyenre, a) minimálisan olcsó legyen – az a legjobb, ha ingyenes;

b) igénytelen legyen, könnyen mozgatható, ne kösse család, ne kelljen neki se lakás se iskola se kórház, sőt helyenként még konyha és fürdő nélkül is elboldoguljon.

Ilyen munkaerőre csak úgy tehet szert egy állam, ha elnyeli saját fiait.

Ami pedig az elméleti igazolást illeti, azt nem lehetett volna olyan csinosan kikerekíteni azokban a sietős években, ha nem lettek volna a múlt századra visszanyúló kezdetei. Már Engels arra a következtetésre jut, hogy az ember emberré válása nem az erkölcsi tudatossággal s nem is a gondolkodással kezdődött, hanem egy véletlen s észt nem kívánó munkamozdulattal: a majom fölkapott egy követ s ezzel máris egyenesben voltunk. Marx pedig, már hozzánk közelebb eső korokban portyázva („A gothai program kritikája") ugyanolyan meggyőződéssel állította, hogy a bűnös megjavítására a termelő munka az *egyedüli* hathatós eszköz (igaz, hogy ő kriminellekre gondolt, álmában sem sejtve, hogy tanítványai majd a politikaiakat tartják bűnözőknek), nem pedig a gondolatokba mélyedés a magányban, a lelkiismeretvizsgálat, a bűnbánat s a csendes eltökéltség (ezek ugyanis csupán felépítmények!). Maga Marx sohasem fogott csákányt a kezébe, nem tolt talicskát, nem fejtett szenet, nem döntött ki fát – esetleg gyújtóst ha aprított – de azért leírta a föntieket, s a papír nem tiltakozott.

Utódai pedig ezek után játszva leszűrték a következtetést, hogy a foglyot naponta munkára hajtani (néha 14 órára, mint a kolimai bányákban) a javulást szolgáló humánus cselekedet, ellenben cellával, udvarral korlátozni, olvasást, írást, gondolkodást, vitatkozást megengedő munkátlanságra kárhoztatni „állati kegyetlenség" (l. azt a bizonyos „Kritikát").

Az októbert követő forrófejű kor persze még nem ért föl ilyen finomságokig, még emberségesebbnek látta ugyanis egyszerűen agyonlőni a foglyot. Akit pedig nem lőttek agyon, hanem egy friss alapítású lágerba raktak, azt sem megjavítani akarták, hanem ártalmatlanná tenni, egy szerűen elkülöníteni.

Jeles teoretikusok ugyanis, pl. Pjotr Sztucska, már akkor foglalkoztak a büntetés elméletével, s „A szovjet büntetőpolitika alapelvei"-ben (1919) újraértelmezték magát a büntetés fogalmát is. A *büntetés* – szögezték le hévvel – nem *megtorlás* (a munkás-paraszt kormány nem akar bosszút állni a vétkesen), nem is *bűnhődés* (nincs ugyanis, nem létezhet egyéni bűn, csak osztálydetermináltság), hanem *elővigyázatossági rendszabály* a társadalmi rend védelmére, tehát *társadalomvédelmi intézkedés*.

Ha pedig ez így van, akkor a háború kíméletlen törvénye érvényesül itt is: nincs más hátra, mint vagy agyonlőni („maximális társadalomvédelem") vagy elzárni a veszélyes elemet. Ezzel persze kissé elhomályosul a *javítás* eszméje, pedig a Párt VIII. kongresszusa 1919-ben arra is felhívja a

figyelmet. Az a legnagyobb bökkenő, hogy nem világos, *miért van szükség javításra, ha egyszer nincs bűn?* Osztálydetermináltságát ugyanis senkinek sem lehet megjavítani.

Azóta sok mindent történt: lezajlott a polgárháború, megjelentek (1922-ben) az első szovjet kódexek, megtartották (1923-ban) a „kényszermunka-intézmények kongresszusát”, újfent lerakták „a Büntető törvényhozás alapelveit” (1924), ebből nőtte ki magát 1926-ra az új Büntető Kódex (melynek igája alatt nyögtünk az elkövetkező 35 évben) – azonban az az új felfedezés, hogy nincs „bűn”, nincs „büntetés”, csupán „társadalmi veszélyesség” és „társadalomvédelem” van – máig megőrződött.

No persze, így kényelmesebb. Ez az elmélet lehetővé teszi bárki letartóztatását túszként, „gyanú alá eső személyként” (vö. Lenin táviratát Jevgenyija Bosch-hoz), ki lehet telepíteni akár egy egész népet azon a címen, hogy veszélyes (a példák köztudomásúak) – de első osztályú zsonglőr legyen az, aki mindezek tetejébe el tudja sütni szalonképes tetszetősségében tálalni még a *javítás* elméletét is.

Dehát voltalt ilyen zsonglőrök, ezért az elmélet is fönnmaradt, a lágerokat pedig éppenséggel javítótáboroknak nevezték. Ezt idézetek tömegével tudjuk bizonyítani.

Visinszkij: „A szovjet büntetőpolitika teljes egészében egyrészről a fenyítés és kényszer, másrészről a meggyőzés és átnevelés dialektikus (!) egységére épül.”[479] „A burzsoá fenyítő intézmények a bűnös gyötrésére, fizikai és erkölcsi szenvedés okozására… (szóval: a fogoly megjavítására, nemde?)… vannak beállítva”. „A burzsoá büntetéssel ellentétben nálunk nem cél, hanem eszköz a foglyoknak okozott szenvedés… (No, ami azt illeti, ott sem cél az, csak eszköz. – A. Sz.)… Mert a mi célunk a teljes megjavulás, hogy a fogoly mint öntudatos dolgozó hagyja el a lágert.”

Világos? Bár kényszert alkalmazunk, mi legalább *megjavítjuk őket* (szemmel láthatólag ugyancsak szenvedés okozása által) – csak azt nem lehet tudni, *miből*?

Hanem a következő oldalon már ez áll: „A javító-munkatáborok forradalmi erőszak alkalmazásával lokalizálják és ártalmatlanná teszik a letűnt társadalom bűnöző elemeit”[480] (Folyton az a „letűnt társadalom! Majd 1952-ben is mindennek a „letűnt társadalom” lesz az oka. Jó bűnbakot találtak!)

Mi ez, kérem? A javításról már egy szó sem esik? Csak lokalizálunk s ártalmatlanná teszünk?

Ugyancsak 1934-ből: „Feladatunk kettős: fenyíteni és nevelni – már akit lehet.”

AKIT LEHET! Most már kezdjük érteni: javítás, de nem mindenkinek!

Csak úgy dobálódzik ettől kezdve a sok apró firkász a mindig idézhető frázissal: „a megjavíthatók megjavítása”.

S a javíthatatlanokkal mi legyen? Közös gödörbe hányjuk őket? A *holdba* velük? (Kolima) *Smidtyihához* velük? (Norilszk)

Visinszkij jogászai 1934 magaslatáról elmarasztalják még az 1924-es Javítómunka Kódexet is, mert az „az általános javíthatóság téveszméjéből” indul ki. Mert a *kiirtás* lehetőségét még csak meg sem említi!

Az ötvennyolcasok megjavítását senki sem vette programba.

Ezért is adtam könyvem e részének a „Megsemmisítő munkatáborok” címet. A saját bőrünkön tapasztaltuk, hogy azok voltak.

Ha pedig úgy tetszenek gondolni, hogy a fenti idézetek hamis képet adnak, s hogy a jogászuk nem így értették, húzzák ki a sírjából Sztucskát, rángassák elő Visinszkijt – magyarázkodjanak ők! Én mosom kezeimet.

Csak most, amikor hozzáfogtam ehhez a könyvhöz, vált lehetővé, hogy elődeimet is átlapozzam, persze csak mert jó emberek hozzásegítettek, különben sehonnan sem lehetne már fölhajtani őket. Mikor pedig penészes lágeri hacukáinkban caplattunk, még csak sejtelmünk sem volt ilyen könyvek létezéséről. Hogy életünket nem a nacsalnyik polgártárs önkénye határozza meg, hanem valami mesébe illő, a fogolymunkát szabályozó kódex, az nemcsak számunkra tűnt merő képtelenségnek, „küblipletykának” de még a Különleges Lágerpont őrnagy-parancsnoka sem hitte volna. Nem tudni, hogy az ilyen könyvek, amelyeket titkossá nyilvánítva, csupán szolgálati használatra adtak ki s így senki kezébe sem kerülhettek, fönnmaradtak-e GULag egynémely iratszekrényében, vagy már rég máglyára vetették őket ellenséges sajtótermék gyanánt. Ezekből sohasem aggattak ki idézeteket a „nevelő sarkokban”, a deszkából tákolt szószékekről sem kürtölték világgá, hogy hány órában van megállapítva a munkanap, hány pihenőnap van előírva havonta, mennyi rokkantsági segélyt adnak a balesetek áldozatainak – úgyhogy még GULag édesgyermekei is nevetésben törtek volna ki, ha valaki ilyesmit kérdez tőlük.

Ha egyáltalán valaki, akkor diplomatáink tudtak ezekről a széplelkű irományokról s olvasták is őket. Mert igen jól tudtak hadonászni, érvelni

velük a konferenciákon. Ide mennyire! Lám, most hogy én is hozzáfértem néhány idézethez, alig bírom visszatartani könnyeimet:

> – az 1919-es „Alapelvek”-ből: minthogy a büntetés nem megtorlás, a kínzás semmi néven nevezendő formáját sem szabad tartalmaznia;
> – 1920-ból: A foglyokat tegezni tilos. (Hm… Hát, bocsánat a kifejezésért, azt szabad mondani, hogy „majd a pofádba verem a f…?”)
> – az 1924-es Javítómunka Kódex 49. cikkelye: „A lágerrezsim nem tartalmazhatja a kínzás jegyeit, a leghatározottabban tilos a kézi bilincs, a karcer, a szigorított magánzárka használata, ételmegvonás, rács vagy háló használata látogató fogadásakor”.

Ennyi talán elég is. Későbbről kelt utasítások nincsenek. A diplomaták ennyivel is boldogulnak, GULagnak pedig ennyi sem kell.

Volt azonban egy cikkely az 1926-os kódexben, a 9. számú, ezt véletlenül ismertem, sőt betéve is tudtam:

„A társadalomvédelmi rendszabályoknak nem lehet céljuk fizikai fájdalom okozása, sem a fogoly emberi méltóságának megsértése; nem feladatuk a megtorlás és a fenyítés.”

Ó, gyermeki naivság! Minden alkalmat megragadva, hogy visszavezessem a felsőbbséget a *törvényesség* elvéhez, gyakran ledaráltam előttük ezt a cikkelyt – ám az ohránás nacsalnyik csak a szemét meregette. Csodálkozott és bosszankodott. Volt, aki már húsz évet leszolgált, elérte a nyugdíjhatárt, de sohasem hallott a Kilencedik Cikkelyről – egyébként a kódex sem volt a kezében soha.

Ó, „messzetekintő, bölcs, minden tekintetben humánus ügyintézés”! – Írja a „Life”-ben Leibovic, New-York állam Legfelsőbb Törvényszékének bírája, GULagnál tett látogatása után. „Míg büntetése éveit tölti, addig is megőrzi a fogoly emberi méltóságát és önbecsülését” – ennyit látott, ennyit értett az égészből.

Ó, boldog New-York állam, amelyben ilyen kapitális marha tölti be a bírói tisztet!

S ó, ti jóllakott, gondtalan, rövidlátó, felelőtlen, jegyzetfüzetes golyóstollas külföldiek! – azoknak a riportereknek a fajtájából, akik valamikor Kemben a lágerhatóság füle hallatára kérdezgették a foglyokat! –

mennyit ártottatok nekünk, míg hiú buzgalommal csillogtattátok ismereteiteket arról, amiről fogalmatok sem volt.

Emberi méltóság! Kié? Akit bíró elé sem állítottak, mégis elítéltek? Akit a sárba ültettek az állomáson a sztolipin vagon mellett? Aki a felügyelő polgártárs korbácsának suhogására a tíz körmével vájja s hordja a húgyos földet, mert nem akar karcerban megrohadni? Aki művelt nő létére megtisztelve érzi magát, ha méltónak találják a nacsalnyik polgártárs fehérneműjének kimosására s háztáji disznainak etetésére? S aki annak első részeg intésére a megadás pózába helyezkedik, nehogy már másnap meggebedjen a közmunkában?

…Lobog, lobog a tűz! Pattognak az ágak, a tábortűz lángját az őszutói éjszaka szele hajtogatja. Sötétség borul a zónára, magam vagyok a tűznél. Akad még itt forgács, hulladékfa, tehetek rá. Kiváltságos láger ez, majdnem hogy szabadnak érezhetem magam: Marfino saraska, paradicsomi sziget, méghozzá kínáltságai virágkorában. Senki sem vizslatja, mit csinálok, mikor megyek már be a körletbe, senki sem hajt el a tűztől. Összefogom magamon a vattakabátot, de még úgy is fázom az éles szélben.

Ő pedig, a nő, jó néhány órája álldogál már a szélben, vigyázzban, mozdulatlanul, lehajtott fejjel, hol sírdogálva, hol elnémulva. Időről-időre panaszos könyörgésbe fog:

– Nacsalnyik polgártárs!… Bocsásson meg!… Bocsásson meg!… Soha többé…

Sóhajait felém hajtja a szél, mintha itt nyöszörögne közvetlenül a fülem mellett. A nacsalnyik polgártárs az őrszobán rakja a kályhát és a füle botját sem mozdítja.

Az az őrszoba már a szomszéd láger, onnan járnak át a munkások a mi övezetünkbe alácsövezni és tatarozni a volt szeminárium rozoga épületét. Tőlem tüskésdrótok sokszoros szövevénye, az őrszobától azonban csak két lépésnyi köz választja el a vakító lámpát, mely alatt a büntetett lány álldogál szomorúan, szélcibálta szürke munkaruhájában, elgémberedett lábbal, egy szál könnyű főkötőben. Délután, mikor itt ásták az árkot a vízvezetéknek, meleg volt: Az egyik lány akkor meglapult az árokban; elkúszott egészen a Vlagyikinszki országútig és megszökött. Az őrség elbámészkodott. Hamar belátták, hogy bottal üthetik a nyomát: az országúton moszkvai buszok jártak. Óriási lármát csaptak, megjelent egy mérges, fekete őrnagy, ordítozott, hogy ha el nem fogják a szökevényt, egy hónapra letiltanak minden látogatást és csomagot. A brigád többi tagja is dühöngött, egyikük

szemét vadul forgatva rikácsolta: „Csak fognák meg a piszkot! Fognák neki az ollót az egész szakasz előtt, nyiszi-nyiszi, volt haja, nincs haja!” Ezt a büntetést nem ő eszelte ki, bevett szokás volt GULagnál így bánni el a nőkkel.) De ez a kislány más véleményen volt, sóhajtva mondta: „Bárcsak ne fognák el, hadd szórakozna egy kicsit helyettünk is!” Egy őr meghallotta, s lám, el is nyerte büntetését: míg a többieket visszavitték a barakkokba, öt kiállították az őrszoba elé. Akkor esti hat óra volt, most pedig már éjjel van, tizenegy óra. Próbálta kicsit váltogatni a lábát, hogy ne fázzon annyira, de az őr nyomban kiugrott és ráordított: „Állj vigyázzban, k…, mert megkapod a magadét!”

Így hát most nem mozdul, csak sírdogál:

– Bocsásson meg, nacsalnyik polgártárs! Eresszen be a körletbe, soha többé…

De az ő fülét még a lágerból sem éri hívó szózat: LÉPJ BE, LEÁNYOM!

Holnap vasárnap lesz, azért tarthatják kint oly sokáig: nem lesz szükség a munkájára.

Lenhajú, egyszerű, tanulatlan kislány, alighanem egy cérnakarika vagy hasonló miatt ül. Ajaj, testvérkém, nem is tudod, milyen veszélyes gondolatot mondtál ki! Most aztán egy életre meg akarnak leckéztetni.

Lobog, lobog a tűz!… A fronton is így bámultunk a tábortűzbe: hogy is lesz majd a Győzelem után…? A szél felkap és messze röpít egy félig égett izzó pernyét.

Ennek a tűznek fogadom és neked, te szegény leány, hogy az egész világ olvasni fog erről.

Ez pedig 1947 vége felé történt, a Nagy Október harmincadik évfordulója előtt, Moszkvában, székesfővárosunkban, mely nemrég lépett kegyetlenségekben bővelkedő történetének nyolcszázadik évébe. Két kilométernyire az Országos Mezőgazdasági Kiállítástól s talán egy kilométernyire sem a Feudalizmus Néprajzi Múzeumától.

*

Feudalizmus…! Sokunkban felmerült s joggal ez az összehasonlítás, valahányszor ráértünk egy kicsit gondolkodni is helyzetünkön. Mert különbözhetnek bár egyes vonásokban, a lényeg, az alapelv Arhipelágban ugyanaz, ami a feudalizmusban volt: mindkét rendszer rabok millióinak kikényszerített ingyenmunkáján, könyörtelen kizsákmányolásán alapul. A Szigetvilág lakóit a hétnek hat, sokszor mind a hét napján testet-lelket

elcsigázó robotra hajtották, melyből nekik semmi egyéni hasznuk sem volt. Maguknak még az ötödik, még a hetedik napon sem dolgozhattak, mert tartásdíjukat „kommencióban”, lágeri fejadagban adták ki nekik. Osztályzásuk is ugyanúgy történt a két rendszerben: külső robotosok („A”-csoport) és udvari munkások („B”-csoport), ez utóbbiak közvetlenül a földesúr (a lágerparancsnok) és a major-udvar (a lágerövezet) igényeit elégítették ki. Betegeknek („C”-csoport) csak azokat ismerték el, akik már le sem bírtak mászni a kemencéről (azaz a priccsekről). A rendbontókat is („D”-csoport) meg szokták fenyíteni mindkét rendszerben, azzal az egy különbséggel, hogy a saját érdekeit szem előtt tartó földesúr olyan büntetésekhez nyúlt, amelyek levesebb munkanap-veszteséggel jártak: botoztatott az istállóban, nem dugott karcerbe senkit, viszont a lágerparancsnok, állami utasításokat követve, „büntető izolátorral” vagy „szigorított barakkal” fenyített. Mind a földesúr, mind a lágerparancsnok akármelyik rabját megtehette lakájnak, szakácsnak, borbélynak vagy bohócnak (jobbágy-színtársulatot is alapíthatott, ha ahhoz volt kedve), akármelyik rabnőjét berendelhette kulcsárnénak, ágyasnak vagy konyhalánynak. Mint a földesúr, a lágerparancsnok is gáttalanul kiadhatta mérgét, szabadjára ereszthette szadista hajlamait. (Volkov őrnagy, a Chimkinszki Láger parancsnoka, egy lányfoglyot megpillantva, amint éppen hosszú szőke haját szárítgatta mosás után a napon, valami okból fölpaprikázódott s kurtán kiadta a parancsot: „Megnyírni!” S azon nyomban meg is nyírták (1945). Új földesurukat vagy lágerparancsnokukat alázatos meghunyászkodással várták a rabok, igyekeztek kitalálni szeszélyeit s mindenben fenntartás nélkül alávetették magukat neki. Mivel nem tudhatta, mik a gazda tervei vele, a cseléd s ugyanúgy a lágerfogoly is édeskeveset törődött a holnappal. A jobbágy nem nősülhetett a földesúr engedélye nélkül, ugyanúgy a fogoly is csak a lágerparancsnok kegyes hozzájárulásával vehetett lágerfeleséget. Ahogy a jobbágy nem maga választotta a szolgasorsot s nem tehetett róla, hogy nem született szabadnak, ugyanúgy a fogoly sem, mert őt is a vaksors juttatta a Szigetvilágra.

Az orosz nyelv már régen rátapintott erre a hasonlatosságra: „Kaptak már enni az emberek?” „Kimentek már munkára az emberek?” „Hány embered van?” – *Emberek, embered* – kikről szoktak így beszélni? Igen, a jobbágyokat, az uradalmi cselédeket emlegették így. S a foglyokról is így beszélnek.[481] Az azonban elképzelhetetlen, hogy tisztekre,

vezetőállásokban levőkre értsenek egy ilyen kérdést: „Ettek már az emberek?” – mindenki csak nézne.

Mondhatná valaki, hogy talán nem is olyan nagyon hasonló a jobbágyok-cselédek és a lágerfoglyok állapota. Több különbség mutatható ki, mint egyezés.

Jó, legyen úgy. Ezesetben azonban kimutatható, hogy az eltérések a feudalizmus javára húzzák le a mérleget. Minden eltérés egyben a GULag Szigetcsoport elmarasztalása.

A földesúr robotosai csak hajnaltól napnyugtáig dolgoztak. A foglyok ezzel szemben sötétben kezdik és sötétben is hagyják abba a munkát (ha ugyan abbahagyják). A feudalizmusban megülték a vasárnapot, a tizenkét pirosbetűs ünnepet, a búcsúkat és sátoros ünnepeket, a jó pár napból álló „szent időt” (amikor kántálni jártak). A fogoly ezzel szemben remegve vár minden vasárnapot: megadják? nem adják? Az ünnepről pedig azt sem tudja, mi fán terem (mert hisz a Volga sem ismer szabad napot…); május elseje, november Hetedike inkább szekatúra, mint ünnep: hippis, motozás, regulázás (van, akit évről-évre éppen ezeken a napokon dugnak karcerbe). A Feudalizmusban karácsony és húsvét valóban nagy ünnepnek számított, ami pedig a *személyi motozást* illeti (munka után, reggeli ébresztőkor, éjszakai rajtaütéssel: „ágyak előtt sorakozó”!) – na de erről aztán végképp semmit sem tudtak a földesúr rabjai. A jobbágyok házakban laktak, melyeket magukénak tudtak, s ha éjszakára elvackolódtak a kemencén, a szalmazsákon vagy a dikón, abban a tudatban aludtak el, hogy így volt tegnap is és holnap is így lesz. De a fogoly nem tudja, melyik barakkban éri a holnapi nap (munkából hazatérve sem tudhatja, a régi helyén hál-e ma is). A priccs nem sajátja, egy sarkot sem mondhat a magáénak. Ahová hajtják, oda megy.

A földesúr robotosának saját lova volt, ekéje, fejszéje, kaszája, rokkája, kosara, edénye, ruhája. Még az uradalmi béreseknek is mindig volt valami kacatjuk, írja Gercen[482], amit örökbe hagyhattak övéiknek, s amit szinte sohasem vett el tőlük a földesúr. A fogoly ezzel szemben tavasszal leadja téli holmiját, ősszel a nyárit, a raktárosok a földre szórják a motyóját s minden felesleges rongyát elkobozzák. Még zsebkése, saját evőedénye sem lehet, egyetlen háziállata a tetű. Lám, a földesúr rabja varsát rak ki, halászik, a fogoly legfeljebb a kanalával halászhat a balándából. A jobbágynak volt egy Riska-tehene, kecskéje, tyúkjai. A fogoly évtizedeken át sem lát tejet, tojást még kevésbé, talán már meg sem ismerné

Oroszhon hét évszázadon keresztül sínylődött ázsiai rabságban, de éhínséget szinte alig látott e hosszú idő alatt. „Oroszországban nem lehet éhen halni" – tartja a közmondás, a közmondásokat pedig nem szokták elhamarkodni. A jobbágyok rabok voltak, de tele volt a hasuk.[483] A Szigetvilág ezzel szemben, mióta csak fennáll, kegyetlen éhség szorításában nyög. A foglyok egy heringfarkon hajba kaptak a szemétgyűjtőknél. Karácsonyra, húsvétra, a böjt után, még a legkoldusabb jobbágymuzsik asztalára is került szalonna, de a lágerban még a legkiválóbb élmunkás is csak hazai csomagban kaphatott.

A jobbágy, a cseléd a maga családja körében élt. Ha egy jobbágyot családja nélkül adtak el vagy cseréltek el, azt mindenki égbekiáltó barbárságnak tartotta, az irodalom, a közvélemény felháborodottan tiltakozott. Talán pár száz, sokat mondunk: ezer jobbágyot ha elszakítottak családjától, de nem ám milliókat! A foglyot ezzel szemben már letartóztatásakor elszakítják övéitől s az esetek felében örökre. Ha pedig a fiút apjával, a feleséget a férjével egy időben tartóztatták le (ahogy föntebb Vitkovszkijtól hallottuk), mindent elkövettek, hogy véletlenül se kerüljenek egy lágerba, s ha ez mégis megtörtént volna, a lehető legsürgősebben elválasszák őket egymástól. Ugyancsak elválasztották, karcerral büntették, más lágerba helyezték azokat a férfi- s nőfoglyokat is, akiket futó vagy tartós szerelem egymás karjaiba hajtott. De az ilyenekért senki sem ejtett egy árva könnyet sem, róluk nem írtak a Marietta Saginjan vagy Tatjana Tessz-féle érzelmes tollforgató hölgyek (persze *nem tudtak róluk*. Vagy azon a véleményen voltak, hogy *így van ez jól?*)

A jobbágy költözködése régi helyéről az újra minden sietség nélkül ment végbe: szekérre rakhatta cókmókját, összeszedhette minden ingóságát s szép komótosan elfuvarozhatta tizenöt vagy negyven versztnyire. De a fogolyra úgy csap le a transzport, mint a zivatar: tíz-húsz perce van kincstári holmija leadására, élete fenekestül fölforgatva, útja a világ végére vezet, ahonnan nincs visszatérés. A jobbágy legtöbbször egy életen át megült ugyanazon a helyen, legfeljebb egy költözködésben ha volt része. Arhipelágnak ellenben egy lakója sincs, aki ne került volna transzportba, a legtöbben pedig ötször, hétszer, tizenötször is költöztek.

A jobbágy kiválthatta magát, ha egyben lefizette az úrbért, eltűnhetett a gyűlölt földesúr szeme elől, szabad polgárként kereskedhetett, tollasodhatott. De a fogoly, még ha elért is annyit, hogy konvoj nélkül

mozoghatott, kénytelen volt ugyanabban a lágerban lakni s reggelenként ugyanabba az üzembe menni, ahová a többieket vitték menetoszlopban.

Az udvari jobbágyok jórészt elfajult paraziták voltak („az udvarosok rongyemberek”), a külső robotosok munkájából éltek, de legalább nem parancsolgattak az utóbbiaknak. A fogoly életét ellenben még külön is megkeseríti, hogy hitvány tolvaj-bennfentesek ugráltatják, tolnak ki vele.

A jobbágyok állapotát az tette tűrhetővé, hogy a földesúr a saját érdekében kímélte őket: pénzbe kerültek, munkájukkal hasznot hajtottak neki. Ezzel szemben a lágerparancsnok nem kíméli a foglyokat: nem vásárolta őket, gyermekeire sem szállnak örökül, s ha elhullanak, újakat kap helyettük.

Bizony, kár volt előhozakodni a lágerélet és a feudalizmus összehasonlításával. A végén kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a jobbágyok helyzete sokkal előnyösebb, sokkal emberibb. Ha már mindenáron párhuzamot keresünk, leginkább talán még azoknak a jobbágyoknak helyzetével hasonlíthatjuk össze Arhipelág lakóiét, akiket a feudális kor ipari üzemeiben dolgoztattak az Urálban, az Altájban, Nercsinszkben. Azonkívül Arakcsejev katonai kolóniáira, az azokba besorozott parasztokra is gondolhatunk (1816). – De itt már hallom is az ellenvetést: hisz Arakcsejev telepesei jól éltek, ott volt a szabad természet, hozzátartozóik, az a sok ünnep. Csalt ha az ókori keleti birodalmak rabszolgáira gondolunk, akkor ül a hasonlat.

Csak egy körülmény jut eszünkbe, amelyre nézve a lágerfogoly előnyére üt ki az összehasonlítás: még ha mégoly fiatalon, 12-15 éves korában jutott is a Szigetcsoportra, legalább nem ott született. Néhány szabad esztendeje mégiscsak volt, mielőtt letartóztatták. Csak hát igen kétesek annak a bíró kiszabta véges büntetésnek előnyei a jobbágysorssal szemben, sok itt a „ha”, sok a fenntartás! *Ha* a büntetés huszonöt évre szól; *ha* nem az 58-as c. alapján rótták ki; ha nem további, .spec, rendelkezésig” szól; *ha* nem toldják meg még egy adaggal; *ha* nem folytatódik automatikusan számkivetéssel; *ha* a frissen kiszabadultat nem fordítják vissza gyorspostával Arhipelágra mint „ismétlőt” stb, stb. E sok „ha” láttán bizony eszünkbe jut, hogy hiszen arra is volt eset, hogy egy hóbortos földesúr fölszabadította egyik-másik jobbágyát.

Csoda-e, hogy mikor „Mihály cár” elmondta nekünk azt a viccet a Lubjankában, amit a moszkvai munkások terjesztenek egymás közt: hogy a bolsevik párt rövidítése: VKP(b) (Vszjeszojuznaja Kom. Partyija

bolsevikov) tulajdonképpen „második feudalizmusnak, a bolsevikok feudalizmusának" (Vtoroje Kreposztnoje Pravo bolsevikov) értelmezendő – nem is igen találtunk ezen nevetnivalót, annyira igaz.

*

Új ösztönzőket keresve a lágeri közmunkának, először úgy gondolták, hogy az öntudatosság és a lelkesedés elegendő lesz a cél elérésére, az anyagi érdekeltséget mellőzhetik. Ezért kapták fel olyan nagyon „a szombat-mozgalom dicső kezdeményét". Azonban mint hamarosan kiderült, ez nem új korszak nyitánya, hanem csak az áldozatosság erényének végső rángása volt az egyik utolsó forradalmi nemzedékben. A tambovszki kormányzóság 1921-es archívumából igazolható, hogy a párttagok közül sokan már akkor is igyekeztek kibújni a szombati munkafelajánlás alól: az önként jelentkezőket név szerint említik a párt érdemkönyvében. Még vagy tíz évig tovább élt a lelkesedés a Komszomol tagjaiban, no meg bennünk, akik akkor voltunk úttörők. Ezután egészen kihunyt.

Most mi lesz? Mi legyen az új ösztönző? Pénz? Teljesítmény? Prémium? Az ilyesminek azonban olyan kapitalizmus-szaga volt, a múlt rendszert idézte; idő kellett ahhoz, nemzedékváltás, hogy ez a szag többé ne ingereljen s elfogadhatóvá lehessen tenni mint „az anyagi érdekeltség szocialista elvét".

Mélyebbre nyúltak tehát a történelmi lomtárba s kihúztak onnan valamit, amit Marx „nemgazdasági kényszernek" nevezett. Hogy mi ez tulajdonképpen, azt hamarosan saját bőrükön tapasztalták a lágerfoglyok és a kolhozparasztok.

Most a színre penderült Frenkel, s mint mikor az ördög bürköt vet a fortyogó katlanba, bedobta a *kotlovka*, a progresszív etetés ötletét.

A bájoló szöveget mindenki tudta, jónéhányszor elfújták már: „Az új társadalmi rendben sem a feudalizmus bot-fegyelmének, sem a kapitalizmus éhség-fegyelmének nincs helye!"

Arhipelág e kettőnek zseniális ötvözetét valósította meg.

Ehhez csupán három eszközre volt szüksége: 1. kotlovka, 2. brigád, 3. kettős vezetés. (Az utóbbi akár mellőzhető is: Vorkutában pl. mindig osztatlan volt – vezetés, de sohasem volt fennakadás.)

E három tartópilléren nyugszik Arhipelág.

Ha pedig *transzmissziós szíjakhoz* hasonlítjuk őket, akkor ezek által forog.

A *kotlovkáról* már beszéltünk. A kenyér és kásának újraelosztása ez, olyan értelemben, hogy a szokásos rabkosztért, melyet parazita társadalmakban munka nélkül is megkap a fogoly, a mi barátunknak gürizni, robotolni, kell; törvény előírta kenyerét tízdekás pótadagonként kell összedolgoznia, miközben csak úgy mellékesen az étmunkás címet is elnyeri. A százon fölüli teljesítményszázalékok pár kanál kására is följogosítanak (vagyis megkapod, amit előzőleg elvontak tőled). Emberismereten alapuló könyörtelen kizsákmányolás! Azok a darab kenyerek és kanál kásák nem értek föl azzal az energiaveszteséggel, amibe kerültek. Az ember azonban, örök szerencsétlenségére, képtelen meglátni a helyes arányt a dolgok és azok ára közt. Ahogy egy számára idegen háborúban egy pohár olcsó vodkával rohamra lehet vezényelni a katonát, még ha holtan marad is a harctéren, a fogoly is ilyen koldus juttatásokért talicskázott a síkos deszkákon, zuhant az északi jeges folyóba, dagasztotta a hideg agyagot csupasz lábaival, hogy soha szabad földre ne léphessen vele.

De a kotlovka, a sátán katlana sem mindenható, nem mindenki dől be neki. Megszívlelve a régi jobbágy-bölcsességet: „Inkább rágjuk levelét, de nem vágjuk a tövét” – a foglyok is rájöttek, hogy a lágerban nem a kis fejadag öl, hanem a nagy. Lusta, eltompult népség! Minden érzéstől kivetkőzött félvadak! Nem akarják azt a pótadagot! Nem akarnak még egy szeletet abból a tápláló, bükkönnyel s vízzel szaporított kenyérből! Most már még az idő előtti szabadulás sem érdekli őket! A dicsőségtáblára sem igyekeznek fölkerülni! Fütyülnek az építésre, az ország érdekeire, a dolgozók javát szolgáló ötéves tervre! Elbújnak a bánya útvesztőiben, az épülő ház emeletein, boldogok, ha fedél alá húzódhatnak az eső elől, csak dolgozni ne kelljen!

Ritkán lehet úgy megszervezni a tömeges dolgoztatást, ahogy az Jaroszlavl közelében egy kavicsbányában sikerült. Kis területen több százan nyüzsögtek, de egyetlen őrszem áttekinthette az egészet; azonnal szemet szúrt, hacsak egy is megállt a munkában. Ideális viszonyok: senki se mer lazsálni, kicsit nyújtózni, verejtéket letörölni – csak amikor bevonják a dombra tűzött zászlót: ez a jel, hogy „rá lehet gyújtani”. De mi lesz, ha ez. a közös fegyelem nem valósítható meg?

Erre is gondoltak, ez adta a *brigád* ötletét. Különben kézenfekvő gondolat volt, hisz nálunk már a narodnyikok is az *obscsinák*

(faluközösségek) útján akartak eljutni a szocializmusig, a marxisták ugyanakkor a kollektívák útján. Aztán az újságok is hasonló véleményen vannak: „*A munka, mégpedig a közösen végzett munka a legfontosabb az ember számára!*”

A lágerban pedig egyéb sincs, csak munka, mégpedig közösen végzett munka. Úgy értsük-e mármost, hogy az emberiség legfőbb célja a javító-munkatábor? Ezek szerint már el is értük a *legfontosabbat*!

Hogy a brigád mint járul hozzá tagjai *lelki gazdagodásához, emberi méltóságuk emeléséhez*, s hogy micsoda melegágya az ösztönzésnek (és a besúgásnak), azt már volt alkalmunk kifejteni (3 fejezet). A brigádvezetőket (lágernyelven *bugrikat*) a brigád céljainak megfelelően választják ki a legméltóbbak és a legrátermettebbek közül. A brigádvezetőnek a parancsnok, az őrszemélyzet és a konvoj távollétében is boldogulnia kell a brigáddal. Ehhez két ösztöke van a kezében: a bot és a kenyér. Salamov tanúsága szerint, Kolimában sokszor egyetlen aranymosási évadban teljesen kicserélődhetett a brigád állománya a tagok elhalálozása miatt, csak a brigádvezető maradt ugyanaz. Ilyen brigadéros volt Kemer Lagban *Perelomov*, aki nem szokta a száját járatni, csak a botját. Több lapot megtölthetnénk ilyen nevekkel, de nem tartottam számon őket. A legtöbben a tolvajok közül, úgy is mondhatnánk, a lumpenproletariátusból kerülnek ki.

Mégis, mihez hozzá nem szokik az ember! Hiba volna említés nélkül hagynunk, mint vált néha a brigád az ottani társadalom természetes sejtjévé, azzá, ami a szabad viszonyok közt a család. Magam is tudok nem egy ilyen brigádról. Igaz, hogy azok nem „közmunkás” brigádok voltak, mert az olyanokban egyeseknek meg kell halni, hogy a többiek életben maradhassanak. Rendesen szakbrigádok voltak: villanyszerelők, lakatosok, esztergályosok, ácsok, mázolók. Minél kisebb a tagok száma (tíz-tizenkét fő), annál tisztábban domborodik ki egymás védelmének, a kölcsönös támogatásnak elve.[484]

Persze ahhoz megfelelő brigádvezető is szüksége, hogy ez az elv megvalósulhasson: mértékkel szigorú, ha kell, kemény, jól kiismeri magát GULag morális (immorális) törvényeiben, talpraesett, a brigádjával igazságos, tudja, hogy lehet hatni a vezetőkre, kire rekedt csaholással, kire higgadt megjegyzéssel, nem szalaszt el egy alkalmat sem, ha tíz dekával több kenyeret, egy nadrágot vagy egy pár bakancsot tarhálhat, jó viszonyban van a befolyásos bennfentesekkel, hogy idejében értesülhessen

a lágerhírekről, a várható eseményekről, ugyanakkor respektusa van a tolvaj-bennfentesek előtt. Ennyi minden kell ahhoz, hogy jó vezető legyen. Ismernie kell a munka minden fortélyát, hol lehet jól keresni, melyik munkahely „almás” (az ilyeneket ügyesen átpasszolja a szomszéd brigádnak, ha van ilyen). Hiúzszemmel lesi, hol nyílik alkalom egy kis *tuhtára*, mire spekuláljanak ezen a héten, a normákra vagy a köbméterekre. S aztán helyt is álljon a *tuhtáért* a dohogó munkavezetővel szemben, aki már nekifogta tollát a kimutatásnak, hogy „megnyirbálja”. Ha kell, kenje meg a normás tenyerét. Feltétlenül tudnia kell, ki a besúgó a brigádban ha nem túl eszes és veszélyes, maradjon csak, nehogy rosszabbat küldjenek a nyakukra). Tudja, kinek van szüksége a brigádban egy bátorító pillantásra, kit kell legorombítani s kinek kell ma könnyebb munkát adni. Az ilyen brigádban, az ilyen brigádvezető alatt aszkézisban élnek a tagok, de életben maradni csak aszkéta módon lehet. Nem finomkodunk, de föl sem fordul senki. Magam is dolgoztam ilyen brigadérosok alatt, ilyen volt Szinyebrjuhov és Pavel Boronyuk. Az ilyenekről is készíthettem volna névsort, az is kitett volna jó néhány lapot. És mint számos tanú elbeszéléséből kiderül, az ilyen bölcs, jó gazdák legtöbbször a „kulákfiak” közül kerültek ki.

Mit lehet tenni? Mit csináljunk, ha egyszer ránk tukmálták a brigádot, mint számunkra egyedül lehetséges létformát? Módot kell találnunk az alkalmazkodásra. A munka pusztít el bennünket, de a pusztulást csak munka árán kerülhetjük el. (Persze vitatható filozófia ez. Az volna az igazi, ha a szemükbe vágnánk: Miért kényszerítttek, hogy úgy menjek tönkre, ahogy ti akarjátok? Hagyjatok elpusztulni a magam módján! – Dehát úgysem hagynak, ez a bökkenő…)

A brigádvezetőnek sem fenékig tejfel: elég, ha a fakitermelő brigád nem teljesíti az előírt napi 55 „köböt”, máris bevonulhat a karcerbe. Tehát hogy oda ne kerüljön, agyonhajszolja a brigádot. Aki bírja, marja.

Ami pedig a *kettős vezetést* illeti, az úgy kell a lágernak, mint a harapófogónak a kettős vasfej. Az egyik parancsnokság az üllő, a másik a kalapács: ki is verik a fogolyból azt, ami az államnak kell, ha pedig szétmállik, szemétre hajítják. Ha a különválasztott lágeradminisztráció jócskán megnöveli is az állam kiadásait, ha szűkagyúságával, bakafántoskodásával és *éberségével*, sokszor megnehezíti, bonyolítja is a munkafolyamatot, azért csak nem mondanak le róla, tehát nem tartják fölöslegesnek. A két vezetőség két maceráló egy helyett, felváltva, mintegy

munkaversenyben dolgozzák meg a foglyot: melyikük szorít ki belőle többet s juttat neki kevesebbet.

Az egyik hivatalra van bízva az üzem, az anyag- és szerszámkészlet, a szállítás – szóval minden, egy csekélység kivételével, s ez munkaerő. Ez utóbbit a konvoj minden áldott reggel felhozza a lágerból s minden este visszakíséri (esetleg kettős műszakban). Az alatt a tíz-tizenkét óra alatt, amíg az üzemvezetőség tartja kézben őket, a foglyokat nem kell sem nevelni, sem javítani, s amennyiben a munkanap folyamán elpatkolnak, ez sem az egyik, sem a másik főnökséget nem keseríti el: a holtakkal könnyebb elszámolni, mint az eltüzelt deszkával vagy a meglovasított olajkencével. Az üzemvezetőségnek az az érdeke, hogy minél többet préseljen ki naponta a fogolyból s minétkevesebbet írjon jóvá neki a normalapon, mert valahogy csak fedezni kell a horribilis kiadásokat s az üzem veszteségeit; hisz mindenki lop: a trösztök, az SzMU, a munkavezetők, az előmunkások, a géhások, még a legkevésbé a foglyok, vagy ha mégis, ekkor sem maguknak (nincs hová hordják), hanem a lágeri nacsalnyikoknak s a konvojnak. De még több vész el a gondatlan, hebehurgya gazdálkodás következtében, no meg azért is, mert a foglyok sem kímélik valami nagyon – s ennek a sok veszteségnek a fedezésére csak egy mód van: a munkaerő alulfizetése.

A lágerparancsnokság kezében nincs más, csak a *rabszila* (igazi nyelvi lelemény ez a mozaikszó: rabocsaja szila „munkaerő” – rabszkaja szila „rabszolga-erő”). Ez azonban döntő fontosságú. Így is szolnak beszélni a lágervezetők: megszorítjuk őket (mármint az üzemieket), úgysem találnak más munkásokat. (Már hogy is találnának a tajgán és a lakatlan pusztaságban?) Igyekeznek is minél több pénzt kicsikarni a *rabszila* munkájáért, a pénzt leadják ugyan a kincstárnak, de egy része magának a lágervezetőségnek eltartására fordíttatik, mivelhogy őrzi a foglyokat (a szabadságtól), eteti, itatja, ruházza, és erkölcsileg fölszereli őket.

Mint jól átgondolt szocialista rendszerünkben mindenütt, itt is két *terv* homlokegyenest szembenálló érdeke ütközik: az üzem terve szerint minimális költség fordítható munkabérre, míg az MVD terve szerint, maximális kereset emelendő ki az üzemi kasszából. A felületes szemlélő furcsállja, miért ütköztetik egymással saját terveiket? Á, van ám itt ész! Hisz éppen a tervek ütközése lapítja meg az emberkéket! Különben ugyanez az elv érvényes Arhipelág tüskésdrótjain kívül is.

S van még egy fontos körülmény: az a két vezetőség egyáltalán nincs ellenséges viszonyban egymással, mint ahogy örökös csetepatéik és kölcsönös csalásaik alapján gondolni lehetne. Ha arról van szó, hogy alaposan megnyomorgassák az emberkéket, igen-igen szorosan tudnak ám összesimulni! Bár a lágerparancsnok édesatyja a foglyainak, minden esetben készséggel elismeri s aláírásával is igazolja, hogy a balesetnek maga a fogoly volt az oka, nem az üzem; nem nagyon veri az asztalt, hogy spec. védőruhát adjanak a foglyoknak, vagy hogy miért nincs szellőztető-berendezés a műhelyben (ha nincs, hát nincs, mit lehessen tenni? Átmeneti nehézségek. Hát a leningrádi blokád alatt…?) A lágerparancsnok sohasem vonakodik a karcerba dugni a brigadérost az üzemvezető kívánságára, mert az gorombán odamondogatott neki, vagy a robotost, mert elhagyta az ásóját, vagy a mérnököt, mert rosszul hajtotta végre a parancsot. Talán nem ez a két főnök képviseli a társadalom elitjét ott azon az istenhátamögötti pusztán – két tajgai földesúr, iparbáró? S asszonyaik; talán nem egymáshoz járnak egy kis tereferére?

Az pedig, hogy egyre-másra kövér *tuhtákkal* töltik meg a munkalapokat, hogy olyan gödrök ásását és betemetését vezetik rájuk, amelyek sohasem tátongtak a földben, olyan fűtőtestek és esztergapadok reparálását, amelyek sohasem romlottak el, olyan villanypóznák kicserélését, amelyek még tíz év múlva is háborítatlanul állnak majd a helyükön – mindez mégcsak nem is a lágerparancsnokság fölbiztatására történik, hisz az egyáltalán nem izgul: a láger így is, úgy is el lesz látva pénzzel – hanem maguknak a foglyoknak (a brigádvezetőknek, normásoknak s előmunkásoknak) kezdeményéből, mégpedig azért, mert az állam kiszabta normák olyanok, amilyenek: nem a való élet talaján készültek, hanem valami holdbeli ideál szerint. Ezeket a normákat a legönzetlenebb, – egészségesebb, – jóllakottabb és – serényebb ember sem tudja teljesíteni. Mit lehet akkor várni a kizsigerelt, legyöngült, éhező s elkeseredett fogolytól? Az állami normázás olyannak képzeli az üzemet, amilyen nem létezik a föld kerekén – azaz ugyanúgy jár el, mint a szocialista realizmus az irodalomban. De az eladatlan könyvet mégcsak zúzdába lehet hányni, a *tuhta* eltussolása azonban nem olyan egyszerű. Mindamellett nem lehetetlen.

A megállás nélküli szédítő iramban az igazgató és a munkavezető nem vette észre, nem tudta leleplezni a *tuhtát*. A szabadok közül regrutálódó előmunkások pedig analfabéták vagy részegesek, vagy ők is elnézők voltak a foglyokkal szemben (arra számítva, hogy alkalomadtán nekik is segít

kimászni a csávából a brigádvezető). A foglyok közben „fölették a százalékocskákat”, már nem lehet kihúzni a hasukból. A könyvvitel ellenőrei, a számvizsgálók pedig híresek a nehézkességükről: a *tuhtára* csak hónapok, évek múlva jönnek rá, amikor már rég nyakára hágtak a *tuhtáért* felvett pénznek, s legföljebb azt tehetik, hogy valakit bíróság elé állítanak a szabadok közül, vagy elkenik az egész ügyet és *leírják* a kárt.

Az államvezetés tehát három tartópillérrel látta el Arhipelágot: a *kotlovkával*, a brigáddal és a kettős vezetéssel – a negyedikről azonban, mely ezeknél is fontosabb: a *tuhtáról* a szigetlakók, vagy ha ügy tetszik, maga az élet gondoskodott.

A *tuhtához* talpraesett, vállalkozó szellemű brigadérosokra van szükség, de még fontosabb szerep jut benne azoknak a vállalati alkalmazottaknak, akik maguk is foglyok: előmunkásoknak, normásoknak, tervezőknek, anyagkezelőknek. Nem volt csekély az ilyenek száma, mert azokra a távoli munkahelyekre nem bírtak odacsalogatni elegendőszámú szabad munkavállalót. Sokan az így kiemelt foglyok közül elbízták magukat és a szabad tisztviselőknél is könyörtelenebbül hajszolták fogolytársaikat s társaik nyakára hágva, hulláikon taposva igyekeztek megérni szabadulásuk napját. De olyanok is voltak, akik nem feledkeztek meg arról, hogy mindnyájuk közös hazája ez az Arhipelág. Az ilyenek belátással voltak és bölcs mértéktartást tanúsítottak a vállalat vezetésében, számításaikba előrelátóan belekalkulálva a *tuhtát* is. Persze nem minden személyes kockázat nélkül. Nem annyira attól kellett félniük, hogy meghosszabbítják lágeréveiket – azokból egyébként is kiadós porciót kaptak a szolid 58. tc. alapján – inkább attól, hogy elvesztik pozíciójukat, magukra haragítják a vezetőséget, elzsuppolják őket a világ végére, a biztos pusztulásba. Annál nagyobb elismeréssel adózhatunk bátorságuknak s leleményességüknek: sokan kizárólag nekik köszönhetik, hogy túlélték a lágert.

Az ilyenek sorába tartozik Vaszilij Grigorjevics Vlaszov, akit a kadiji üggyel kapcsolatban ismertünk meg. Hosszú büntetése alatt (19 évet ült egyfolytában) mindvégig ugyanolyan férfiasan, keményen állta meg a helyét, ahogy ügyének tárgyalásán viselkedett, s ahogy Kalinyin kegyelmi végzését fogadta. Bár az éveken át szenvedett éhezés, valamint az embertelen közmunka kiszikkasztotta és elcsigázta, nem vadult el, mint a kivert bak, hanem ahogy bizalmas beszélgetésekben kijelentette, továbbra is „politikainak”, sőt „forradalmárnak” vallotta magát. S mikor veleszületett gazdasági talentuma, mely bőven kárpótolta őt a félbemaradt gazdasági

szakiskoláért, megszerezte neki az üzemi bizalmiak egyik posztját, Vlaszov ebben nemcsak saját bőrének megmentésére látott alkalmat, hanem arra is, hogy társai helyzetén könnyítsen, az ő szekerükön is lódítson egyet.

A 40-es években Vlaszov az UsztyVimLag egyik fakitermelő részlegénél normás és tervfelelős volt egy személyben (az UsztyVimLag az általános sémától eltérően egységes parancsnokság alatt állt: maga a láger végezte a fakitermelést, az elszámolást és közvetlenül az Erdőminisztériumnak tartozott felelősséggel a terv teljesítéséért). Minden szál az ő kezében futott össze, így írhatott a hosszú tél folyamán nemlétező köbmétereket a brigád javára, hogy jóltarthassa a favágókat. Ha a tél a szokottnál is keményebb volt, hatvan százalékig is alig vergődtek fel a fiúk, Vlaszov azonban ilyenkor is 125 százalékot számolt el nekik. Így húzták ki a telet följavított koszton s nem vesztettek egyetlen munkanapot sem. Csakhogy a kifuvarozott famennyiség messze elmaradt a papíron kitermelttől s ennek már a lágerparancsnok is neszét vette. Márciusban ellenőrző bizottságot küldött az erdőbe s a vizsgálat kiderítette, hogy nyolcezer köbméter fa hiányzik. A parancsnok tajtékzott s hívatta Vlaszovot: Vlaszov nyugodtan állta a zivatart, majd így szólt: „Dugd karcerba, főnököm, azokat a trehány ellenőröket! Ahhoz nem fűlt a foguk, hogy bemenjenek az erdőbe, caplassanak a mély hóban! Küldj ki egy második bizottságot s engem tégy meg vezetőnek!” Ezzel a második, most már „értelmes” *trojkával* Vlaszov bevette magát az irodába, s anélkül, hogy a lábát kitette volna, „megtalálta” az egész hiányzó fakészletet. Ezt annak rendje és módja szerint jegyzőkönyvbe is vették. A parancsnok egyelőre megnyugodott, de májusban újra aggódni kezdett: túlságosan kevés fát szállítanak, már *odafönt* is szóvá tették. Újra hívatta hát Vlaszovot. A harcias emberke, még mindig a régi kiskakas, most már nem is tagadta: nincs fa. „Akkor hogy merted írásba adni? Ez okirathamisítás!” – toporzékolt a főnök. „Az talán jobb lett volna, ha magát lecsukják érte? Nyolcezer köbméter! Ezért egy szabad vállalatvezetőnek *huszonöt év jár*, de még egy cseka-fejesnek is legalább öt!” A parancsnok káromkodott, de Vlaszov megbüntetésével már elkésett: maga is belekerült volna a pácba. „Most mit tegyünk?” – „Azt mondjuk, hogy az utak teljesen járhatatlanok.” Így történt tehát, hogy minden út eldugult, nem lehetett többé fát fuvarozni se télen se nyáron, erről Vlaszov fogalmazásában s á lágerparancsnok aláírásával egy gondosan megokolt, technikai számításokkal alátámasztott jelentés ment a központba. Az állt a papíron, hogy a múlt téli fakitermelés a lehető

legeredményesebb volt ugyan, de nyolcezer köbméter bennrekedt az erdőben, már nem volt idejük, hogy szánokra rakják és kifuvarozzák. A tavaszi elmocsarasodott erdőből pedig már lehetetlen volt kihozni. Mellékelve volt továbbá egy kalkuláció, mennyibe kerülne erdei kocsiutak építése; ebből pedig világosan kitűnt, hogy a szállítás drágább volna, mint amennyit az a nyolcezer köbméter fa ér. Ha pedig megvárják a következő telet, az a fa, mely egész nyáron s őszön át a mocsárban rohadt, már nem fog megfelelni a követelményeknek, a megrendelő legfeljebb tűzifának veszi át. A Központot meggyőzte ez az okos fejtegetés, s minthogy ezt a papírt szégyenkezés nélkül meg lehetett mutatni bármely ellenőrző bizottságnak, leírta a nyolcezer köbmétert.

Ezeket a szálfákat tehát ledöntötték, *megették*, leírták – de ennek ellenére továbbra is ott álltak az erdőben, büszkén emelve az égre örökzöld koronájukat. Ami azt illeti, az államnak sem kerültek sokba azok a „holt köbméterek”, csupán a rabkosztot kellett megtoldania néhányszáz fekete, ragacsos, vizenyős téglakenyérrel. Hogy ugyanakkor ezer szálfa érintetlenül megmaradt, s hogy száz meg száz emberélet megőrződött, azt meg sem említjük a nyereségek között: az ilyen értékeket sohasem becsülték sokra Arhipelágon.

Bizonyára nem Vlaszov volt az egyetlen, aki rájött, hogy így is lehet manőverezni, mert 1947-ben új rendszert vezettek be a fakitermelésben: a komplex egységek és komplex brigádok rendszerét. Ezt úgy kell érteni, hogy a favágókat egy csapatba tették a fuvarosokkal, s a brigádoknak nem a kitermelt fát számolták el, hanem amit már a *csúsztatóhoz* szállítottak, a folyó partjára, ahonnan majd tavasszal úsztatni kezdik.

Hát aztán? Ezzel talán befellegzett a *tuhtának*? Dehogy! Mégcsak ezután fogott virulásba, szükségképpen kibővült, hisz egyre táguló munkafolyamatok robotosait kellett vele etetni. Ha az olvasó nem látja még, kövesse velünk a *tuhta* útját.

1. Az úsztatást nem lehet a foglyokra bízni (hogy vigyázna rájuk a konvoj a folyón? Éberség!). Ezért a csúsztató mellett a szabadokból verbuvált úsztató-iroda megbízottja veszi át a fát a lágeri leadóktól (az egyes brigádoktól). No és, nem néz a körmükre? Nem bizony! A lágeri leadó aranyi tuhtát mond be, amennyiből megél a favágó brigád, az átvevő pedig szó nélkül beírja.

2. S hogy miért? Azért, mert az úsztató-irodának is etetnie kell a saját szabad murakásait, azaz azoknak a normái is teljesíthetetlenek. Így tehói az

iroda is leúsztatja a jegyzékbe vett, ám sehol sem létező szálfákat.

3. Az úsztatás végállomásán, ahol összegyűl a különböző fakitermelő helyekről leúsztatott fa, van a tőzsde – vagyis ott húzzák ki a fát a partra. Ez már újra foglyok dolga, ugyanaz az UsztyVimLag végzi (ennek 52 „szigete” található itt egy 250-szer 250 kilométeres területen, bizony, ilyen népes a mi Arhipelágunk!). Az úsztató-iroda átadója biztos a dolgában: a lágeri átvevő most vissza fogja venni tőle az egész tuhtát, mert csak nem fúrja el a saját lágerját, mely odafönt a csúsztatóknál leadta ezt a fát, meg aztán neki is ebből a *tuhtából* kell etetnie a saját rabjait, akik a partrahúzással güriznek (az ő normáik is fantasztikusak, s nekik is csak kell egy kis kenyérke!). Erre az átvevőre már újabb társadalmi munka is vár, nem ereszti át a fát úgy, ahogy kapta, hanem szortírozza is, hosszúság és keresztmetszet szerint, mind a létező, mind a nemlétező szálfákat. Ez aztán a kenyéradó! (Vlaszov ebben a lágerban is megfordult.)

4. A tőzsde után a fűrésztelep következik, itt deszkákat fűrészelnek a szálfákból. Ezt a munkát is foglyok végzik. A brigádok a feldolgozott gömbfa után kapják élelmüket, s a „ráadásként” kapott *tuhta-fa* bizony igen-igen jól jön a teljesítményszázalék megemelésére.

5. Most következik a kész termékek összerakása. Az állami norma szerint az átvett gömbfa 85 százalékának kell a telepen állnia. Most tehát láthatatlan deszkarakások emelkednek a *tuhta* 65 százalékából is (s ez a titokzatos deszkaáru is fajták szerint rendeződik: héjdeszka, egészdeszka, másfél colos, két colos, szegélyes, szegély nélküli…). Így táplálja ugyanaz a tuhta a fatelep munkásait is.

De mi lesz most? A *tuhta* megrekedt a fatelepen, A fatelepet az *ohrána* őrzi, szó sem lehet olyan „veszteségekről”, melyek elkerülnék a figyelmét. Ki felel ezek után a *tuhtáért* és hogyan?

Itt siet a tuhta dicső elvének segítségére Arhipelág másik vezérlő elve: a *gumi-elv*, azaz „húzzuk-halasszuk, elvtársak!”. Most tehát a *tuhtát* is nyilvántartják s évről-évre bevezetik a könyvelés rubrikáiba. Mikor pedig leltározásra kerül a sor ott Arhipelág messzi vadonában, akik azt végzik, azok is a, mieink, megértéssel vannak. Csak nem fognak minden deszkát saját kezükkel odébb rakni! Szerencsére minden évben „veszendőbe megy” a *tuhta* egy része raktározás, hevertetés következtében, azt tehát le lehet írni. Legfeljebb leváltják egyik-másik raktárost s átminősítik normásnak. De mennyi ember lakott jól addig a *tuhtából*!

Majd azzal is megpróbálkoznak, hogy amikor bevagonírozzák a fát a megrendelő számára – átvevő nincs, csak szétküldik a vagonokat a rendeltetési helyekre –, a vagonba rakják a *tuhtát* is, azaz többet írnak a fuvarlevélre (mellesleg persze a rakodó brigádok is részesülnek a *tuhta* áldásaiból). A vasút leplombálja a kocsit, egyébként semmi köze az egészhez. Bizonyos idő múltán valahol Almavirben vagy Krivoj Rogban felnyitják a vagont és konstatálják a *tuhtát*. Ha az illendőség határain belül van, akkor elkönyvelik ilyen vagy olyan rubrikák alatt, fajták szerint elosztva a köbmétereket, a megokoláson törje a fejét a Tervhivatal. Ha azonban szemérmetlen csalás történt, a címzett reklamációt küld az UsztyVimLagnak. De az ilyen reklamációk el szoktak keveredni millió más papír közt, valahol *ad acta* teszik őket, idővel elavulnak, nem versenyezhetnek az emberi *élniakarással*. (Nincs az az Almavir, amely rászánná magát, hogy visszaküldjön egy vagon fát! Vedd el, amit adnak! – délen nagy a fahiány.)

Megjegyzendő, hogy az állam, az Erdőminisztérium is nagy komolyan felhasználja népgazdasági kimutatásaiban ezeket a tuhta-számokat a kitermelt és feldolgozott famennyiségről. Ezek tehát a minisztériumnak is kapóra jönnek.[485]

De a legfurcsább csak most jön. Azt hinné az ember, hogy mivel vándorútja minden szakaszán *tuhtáznak* a fával, valahol majd hiányzik. Pedig nincs így. Az egész nyári idény alatt a tőzsde átvevője annyi *tuhtát* talál elkönyvelni a partrahúzott fával, hogy őszre *feleslegek* képződnek az úsztató-iroda gyűjtőiben! Azok kiemelésére már nem kerül sor. De a vízben sem hagyhatják őket a téli idényre, mert akkor tavasszal repülőről kellene szétbombázni őket. Ezért azt a *felesleges* fát, amire senki sem tart igényt, ősz utóján *beleeresztik a Fehér-tengerbe*!

Hallatlan? Megdöbbentő? Pedig így történt s nem is egy helyen! Például UnzsLagban is mindig maradt FELESLEGES fa a telepeken, amit be sem vagoníroztak, nyilván sem tartottak. S ha egy ilyen raktárt végleg felszámoltak, a szomszéd lágerok rabjai még évek múltán is odajártak száraz – s gazdátlan – tűzifáért. Lehéjazott bányafával rakták a kályhájukat, olyan áruval, melyért annyian megkínlódtak.

De nem ám azért, hogy meggazdagodjanak, csak azért, hogy *puszta létüket* fönntartsák. S az államot sem akarták ők meglopni.

Nem volna szabad, hogy egy állam ennyire gonosz legyen: hogy maga kényszerítse lopásra, csalásra saját alattvalóit!

Azt szokták mondani a foglyok: „Ha a *tuhta* nem lett volna, nem épül meg a csatorna!”

Íme, ezek Arhipelág tartópillérei.

6.
Megjöttek a fasiszták

– Megjöttek a fasiszták! Megjöttek a fasiszták! – a láger kiskorú lakói izgatottan kiabálva futottak elénk, ahogy két teherautónk, mindegyikben vagy harminc fasisztával, begördült az Új-Jeruzsálem láger szűk udvarnégyszögébe.

Életünk egyik legszebb óráját éltük át az imént – azon az egyórás úton, Krasznaja Presznyától idáig – az ilyen szállítást hívják minimi-transzportnak. Bár zsibbadó térddel kuporogtunk a rakfelületen, mindenért kárpótolt a száguldás öröme, a levegő és a színorgia. Ó, hogy elfelejtettük már, mily színes a világ! Milyen a villamosok pirosa, a trolik kékje, az a sok fehér és tarka a nyüzsgő embertömegben. Vajon akik ott tolonganak a megállónál, érzékelik-e ezt a színpompát? Ráadásul ma fellobogózták valami okból a házakat, zászlók lengenek a póznákon – valami alkalmi ünnep lehet ez az augusztus 14” mely egyben börtönből való szabadulásunk ünnepe is. (Ezen a napon jelentették be Japán kapitulációját, a hétnapos háború végét.) A Volokalamszki országútra illat-orgiákat küldtek a szénarendek, az alkonyi párás rétek, simára nyírt koponyánk körül szagos szellő lengedezett. Van-e valaki, aki mohóbban szívná ezt a levegőt szomjas tüdejébe, mint a fogoly? Szemünk, mely mást sem látott eddig, mint szürkét s megint csak szürkét, káprázott a mezők valószínűtlen zöldjétől. Egy szállítmányba kerültem Gammerovval és Ingallal, egymás mellett kuporogtunk az autón s az volt az érzésünk, hogy vidám hétvégére vagyunk útban valahová. Lehetetlen, hogy egy ilyen mesés út végén valami zord, bús hely várjon bennünket.

Az udvaron leugráltunk, nyújtóztattuk zsibbadt lábunkat, merev derekunkat s körülhordoztuk tekintetünket. Az első benyomás kedvező volt, szinte bájosnak mondható ez az udvar, az Új-Jeruzsálem zónája, csak tüskésdróttal van elkerítve, nem palánkkal, úgyhogy minden irányban ki lehet látni a derűs, hepehupás, falusias vagy inkább üdülő jellegű zvenyigorodi tájra. Valamiképpen mintha mi is beletartoznánk ebbe az idilli környezetbe, magunk is úgy nézzük ezt a tájat, mint akik üdülni, szórakozni járnak ide. Sőt, a mi szemünk még intenzívebben érzékeli a teret (hisz eddig csak lapos falakhoz, szegletes priccsekhez, kiterjedés nélküli cellákhoz

alkalmazkodott), frissebbnek, életszerűbbnek is lát mindent: nekünk még a fakó augusztusi fű is vakítóan zöldnek tűnik, talán mert a lenyugvó nap sugaraiban látjuk.

– Igaz, hogy fasiszták vagytok? Valamennyien azok vagytok? – kérdezgetnek bennünket reménykedve a foglyok, körülállva csoportunkat. S mihelyt meggyőződtek róla, hogy valóban fasiszták vagyunk, elfutnak, elpárolognak. Irántunk való érdeklődésük csak erre korlátozódott.

(Már tudjuk, hogy a *fasiszta* nevezettel az ötvennyolcasokat becézgetik. Tolvajok, vagányok kezdték, a vezetőség pedig készséggel járult hozzá. Valamikor a *káer* (ellenforradalmár) név volt divatban, de már elkopott, kapóra jött hát ez a frisshangú gúnynév.)

A száguldás és levegőzés után hangulatosabbnak, meghittebbnek érezzük ezt a környezetet. Tovább nézelődünk: az az emeletes kőépület a férfiosztály, az a manzárdos faház a női osztály, aztán még néhány ütött-kopott melléképület, ugyancsak fából. Már nyúlnak az árnyak, a fák és az épületek mögött a mezőre kúsznak. Oldalt egy hosszú kémény: a téglagyár, a két hatalmas épületszárny ablakai már ki vannak világítva.

– No, mit szóltok? Mintha nem is lenne olyan rossz itt! – mondogattuk egymásnak, mintegy a magunk biztatására, bátorítására.

Egy hetyke kamasz, arcán azzal az éles, gyanakvó kifejezéssel, amit már más lágerlakóknál is megfigyeltünk, tovább kitartott mellettünk, kíváncsian nézegette a fasisztákat. A homlokán szurtos, elnyűtt, félrecsapott micisapka, keze könyökig a nadrág zsebében, úgy hallgatta, mit beszélünk.

– Nem rossz? Nem-e? – összerándult, mintha megütötték volna. Egy ajkbiggyesztéssel még egyszer megvetően végigmért bennünket, majd odavágta: „Éhkopp-fészek! Valamennyien meggebedtek!”

S egyet sercintve a lábunk elé, sarkon fordult. Nem bírta tovább hallgatni azt a hülye dumát.

Búnak eresztettük a fejünket.

Az első lágeri éjszaka… Már csúszunk, csúszunk lefelé, alattunk sima, síkos talaj. Valahol kell lennie egy kiugrásnak, egy kapaszkodónak, de fogalmunk sincs, hol keressük. Gonosz indulatok környékezik lelkünket, minden megéled bennünk, amit csak belénk ojtottak az éhes sorbaállások s a hatalmon lévők nyílt jogsértései: bizalmatlanság, elzárkózás, mohóság és kegyetlenség. A rosszat költögetik, táplálják bennünk azok a vészjósló híresztelések is, amelyek megelőzték a lágert: csak a *közmunkára* ne kerüljetek! A lágernak farkastörvénye van! Még a húst is lerágják rólad! Ha

megbotlasz, megtaposnak! Csak a *közmunkára* ne kerülj! – De hogy lehet azt elkerülni? Kihez forduljunk? Adni kellem: valamit. Adni kellene valakinek. De mit? S kinek? S hogy kezdjen hozzá az ember?

Egy órája sincs, hogy megérkeztünk, s egyik társam máris ragyogó ábrázattal lép be: mérnök lett az építésnél. Majd egy másik jön: engedélyt kapott, hogy fodrászműhelyt nyisson a szabad alkalmazottak számára. Majd a harmadik: egy ismerőst talált, s most a tervező osztályon fog dolgozni. Szíved vadul kalapál: mindezt a te számládra! Ezek majd túlélik, ki az irodában, ki a borbélyműhelyben. De te elpatkolsz! Elpusztulsz!

A zóna: drótkerítéstől drótkerítésig kétszáz méter, de közel menni tilos. Igaz, hogy körös-körül zölden virítanak majd a napsütésben a zvenyigorodi dombok, de nekünk, akik belülről nézzük, nem lesz más, mint éhezés, kőpadlós karcer, egy rozzant szárnyék az „egyéni főzés” céljára, egy pajtaforma fürdő, egy korhadt deszkájú, lerondított budi – s innen nincs kiút! Talán életed végállomása ez a nyomorúságos sziget, amelyre az imént tetted lábadat.

A szobákban csupasz kombi-priccsek, „vagonkák”. Arhipelág találmánya kizárólag a bennszülöttek altatására, a világon sehol másutt nem használják. Négy deszkalap kétszintesen elhelyezve, fejtől és lábtól összetartó keresztrudakkal. Ha egy alvó megmozdul, a másik három himbálódzik.

Ebben a lágerban nem adnak ki sem matracot sem szalmazsákot. Az ágynemű és fehérnemű is ismeretlen fogalom Új-Jeruzsálem lakói számára, mosatni sem lehet, ki-ki hordja a rajtavalót s gondozza, ahogy tudja. A raktárosok a „párna” szót sem ismerik, annak van, aki hozott magával, esetleg a nőknek s persze a tolvajoknak. Ha este elnyúlsz a deszkán, levetheted a lábbelidet, de számíthatsz rá, hogy „megfújják”. Aludjál inkább bakancsban. A ruhát sem tanácsos levetni, az is elpárologhat. A reggeli kivonuláskor ne hagyj semmit a barakkban, mert ami a tolvajoknak nem kell, azt az őrök viszik el: „nincs megengedve!” Minden reggel úgy menj munkába, mint a nomádok: szedd föl a sátorfádat. Sőt, még Nyomtalanabbul távozol, mint a nomádok, hisz utánad nem marad hamvadó tábortűz, lerágott csontok, csak egy üres szállás, amelybe akár aznap beleköltöztethetnek egy újabb szállítmányt. Fekhelyed hajszálra olyan, mint a többieké: puszta, zsíros, kifényesedett a forgolódó alvók oldalától.

De a munkahelyre se vigyél magaddal semmit. Reggel összeszeded a holmidat, sorba állsz a megőrző előtt, mindent beleraksz a kofferodba vagy a zsákodba. Mikor visszajössz a munkából, újra beállsz a sorba, hogy

kivehesd, amire előreláthatólag szükséged lesz este és éjjel. Ne felejts el semmit, mert másodszor már nem jutsz el a raktárig.

S így megy ez majd tíz éven át. Fel a fejjel!

A reggeli műszak délután kettő és három között tér vissza a lágerba. Mosdanak, ebédelnek, sorba állnak holmijukért a megőrző előtt – s máris csöngetnek: sorakozó! Most tehát mindenki beáll a sorba, aki csak a lágerban tartózkodik, a sor előtt pedig egy analfabéta őr járkál, fatáblával a kezében, ceruzáját szopogatva, homlokát intelligens ráncokba szedve – és susog, egyre susog számol, többször egymásután végigmegy a soron, bemegy a körletekbe is, azalatt a nép csak állong. Sokszor elvéti a számolást, összecseréli a karcerben ülőket a betegekkel. Ez az értelmetlen időlopás jó esetben egy óráig tart, de néha másfél órát is igénybe vehet. Főleg azoknak kínszenvedés és megaláztatás ez, akik előtt becse van az időnek – népünk között kevés az ilyen, a foglyok között még nagyobb ritkaság, hogy valaki még a lágerban is meg akarjon valósítani valamit. Olvasni nem szabad a sorban. Az én barátaim, Gammerov és Ingal, behunyt szemmel álldogálnak, verset vagy prózát „írnak", esetleg levelet – ám ez sem ajánlatos: még azt találják hinni, hogy alszol, a sorakozó megszentségtelenítése ez, arról nem is beszélve, hogy az ember füle nincs betömve „a szitokszók, hülye viccek, ostoba szószaporítás beáramlása elől. (1945-öt írunk: Norbert Wiener hamarosan lefekteti majd kibernetikája tételeit; már befejezett tény az atomhasítás – de itt nálunk sorban álldogálnak a sápadt homlokú értelmiségiek s várják – „ne forgolódj!" –, hogy egy tompaagyú, vörös képű bugris végre-valahára elkészüljön számtanfeladatával!) Vége a létszámellenőrzésnek, most fél hat, le lehetne feküdni és aludni (mert rövid volt az előző éjszaka, s úgylehet még rövidebb lesz a következő) – de egy óra múlva vacsora. Így aprózódik el az idő.

A lágeradminisztráció trehányságból vagy gyámoltalanságból nem akarja vagy nem képes külön barakkokban elhelyezni a három váltásban dolgozó munkásokat. Az első váltás már vacsora után, azaz hét órakor lepihenhetne, de azok, akik jóllaktak s nem fáradtak el: a tolvajok nem férnek a bőrükbe, párnás heverőiken olyankor kezdik a kártyacsatát, ordítoznak, komédiáznak. Egy azerbajdzsáni típus macskaléptekkel kerülgeti a vagonkákat, fölpattan egy emeleti priccsre átszökken egy másikra, egy harmadikra, ráhág az alvókra s üvölt: „Így ment Napóleon Moszkvába dohányért!" Majd mikor fölcsípte a dohányt, ugyanazon az úton, átugrálva s

ráugrálva tér vissza: „Így futott Napóleon Párizsig!” A tolvajok minden akciója oly meglepő s megdöbbentő, hogy tátott szájjal bámuljuk őket. Kilenc órakor rengenek a vagonkák, lábak dobognak, kezek szedelőzködnek: az éjjeli váltás most viszi a holmiját a megőrzőbe. Tíz is lesz, mire maguk is kivonulnak – most aztán aludjunk! Igen ám, de tizenegykor jön vissza a délutáni műszak. Most tehát ők topognak, rengetik a vagonkákat, mosdanak, kiveszik a holmijukat a megőrzőből, vacsoráznak. Már fél tizenkettő is van, mire végleg elcsöndesedik a zajló tábor.

De már negyed ötkor áradni kezd a zengő érc szava a kis láger és a láger mellett alvó kolhozok fölött. Az öregek még biztosan emlékeznek az Isztra kolostor harangjára. Lehet, hogy a mi ezüsthangú csengőnk is egy kolostoré volt valaha s a barátokat szólította imára és munkára már az első kakasszókor.

„Első műszak, ébresztő!” – kiabál be a napos minden körletbe. A kialvatlanságtól kába a fejed, a szemedet dörgölöd – a mosdás el is maradhat, öltözködni sem kell, hisz ruhástul aludtál: egyenesen be az ebédlőbe. Álomittas imbolygással lépsz be. Mind tülekednek, mind tudja, mit akar, ez kenyérért, az balándáért áll sorba. Csak te támolyogsz, mint a holdkóros, a rossz lámpánál, a balánda gőzében nem tudsz kiigazodni, mit hol osztanak. Végre a kezedben tartod 55 dekás kenyérlakomádat s egy cseréptálkában a forró fekete löttyöt. Ez a csalánból készült „fekete scsi”. Mint rongydarabok, úszkálnak a főtt levelek a feketés, üres lében, melyben nincs se hús, se hal, se zsír. Még só sincs: a kifőzött csalán minden sót fölvesz, ezért inkább nem is tesznek bele, mert ha a dohány a láger aranya, akkor a só a láger ezüstje, azzal takarékoskodnak a szakácsok. Öklendeztető méreg ez a csalánleves, nem bírod lenyelni, akármilyen éhes vagy is.

Emeld fel tekinteted! Ne az égre, csak a falra. Szemed már megszokta a gyatra fényt s ki tudod betűzni a fal széltében futó hosszú szólamot, mely az oly nagyon kedvelt piros betűkből van kirakna a tapétán:

„AKI NEM DOLGOZIK, AZ NE IS EGYÉK!”

Beleborzong még a velőd is. Ó, ti, a Kult. Nev. Osztály bölcsei! Mily elégedettek voltatok, hogy megleltétek ezt az evangéliumi s kommunista jelmondatot! Még a láger ebédlőjébe is kitettétek! Csakhogy Máté evangéliumában ez éli: „Méltó a munkás az ő bérére.” S Mózes könyvében: „Ne kösd be a nyomtató ökör száját.”

A felkiáltójelet ti adtátok hozzá! S titeket illet a nyomtató ökör hálája is! Most már tudni fogom, hogy nem élelmiszerhiány miatt nyomorgatjátok

elvékonyult nyakamat, hogy nem pusztán bírvágyból fojtogattok, hanem a ragyogó jövő és az új társadalom érdekében! Csak éppen azt nem látom a lágerban, hogy aki dolgozik, az eszik! S azt sem látom, hogy aki nem dolgozik, az éhen marad.

Virrad. Reggel előtt járó halvány fény sejlik az augusztusi égbolton. Már csak a legerősebb fényű csillagok láthatók. Délkelet irányában, a gyár fölött, ahová rövidesen fölvezetnek bennünket, a Procyon és a Sziriusz látszik, a Kis és a Nagy Kutya alfái. Mindenki cserbenhagyott minket, még az ég is egy követ fúj a rabtartókkal: kutyák az égen, akár a földön, a keretlegények pórázán. Őrjöngve csaholnak az ebek, ránk fenekednek. Pompásan idomították őket – emberhúsra.

Az első lágeri nap… Ellenségemnek sexe kívánom azt a napot. Agytekervényeid összekuszálódnak, vonakodnak befogadni ennyi otrombaságot. Hogy lesz, mint lesz? Mi lesz velem? – egyre ezen őrlődik, rágódik az elme. Az újoncnak a lehető legértelmetlenebb munkát adják, csakhogy addig is csináljon valamit, míg nem döntenek sorsáról. Sose lesz vége ennek a napnak. Cipeled a szemétládát, tolod a talicskát, de minden talicskával csak öt-tíz perc telik el a napból, közben pedig az eszednek semmi dolga, egyre azon emésztődik: hogy lesz? mint lesz?

Rájövünk, mily értelmetlen annak a lomnak odébb fuvarozása, két talicska közt valami társalgásfélét kísérlünk meg. Úgy tűnik, már ezek az első talicskák kivették minden zsírunkat, rájuk ment minden erőnk – hogy fogjuk mi ezeket nyolc éven át tologatni? Igyekszünk valami olyan beszédtémát találni, amely visszaadja erőnket, önbizalmunkat. Ingal Tinyanov temetéséről mesél, akit mesterének vallott – mi pedig a történelmi regényről kezdünk vitatkozni: van-e még író, aki egyáltalán írni mer ilyet? Hisz a történelmi regény olyasmit tárgyal, amit az író maga nem élt meg. Hogy hidalhat át távol eső korokat, az érettség különböző szintjén lévő társadalmakat? Azt még csak elhitetheti magával, hogy helyesen *tudatosított*, de hogy *át is élje*, amiről ír, ehhez nincs lehetősége, ezért a törtérzelmi regény jórészt merő fantázia csupán.

Most kezdték csoportonként behívni az irodába az új transzport embereit, hogy megkapják beosztásukat – otthagytuk hát a talicskákat. Ingal még előző este szerencsésen ismeretséget kötött valakivel, s most irodalmár létére berakták az üzemi könyveléshez, holott kész nevetség, hogy belezavarodik a számolásba, gépen pedig soha életében nem számolt. Gammerov azonban akkor sem hajlandó sündörögni, kapaszkodni, ha élete

forog is kockán. Be is osztják közmunkára. Mikor kijön az irodából, leheveredik a fűbe, s mielőtt végképp melóssá válna, Pavel Vasziljevről, egy meghurcolt költőről beszél nekem, akinek a létezéséről sem tudtam. Mikor volt idejük ezeknek a fiúknak olyan sokat tanulni, olvasni?

Egy fűszálat rágcsálva latolgatom, melyik lapra tegyek: a matematikára-e avagy tiszti mivoltomra? Arra a büszke hűvösségre, amire Borisz, én nem vagyok képes. Valamikor ugyan más eszményeket is oltottak belém, de a harmincas években az, élet durvasága csak egy irányban faragott ki: mindenáron előrejutni, lenni valakivé.

Ahogy belépek a vállalatvezetőhöz, ösztönös mozdulattal húzom félre hasam tájékáról a gimnasztyorka ráncait a széles tiszti derékszíj alatt (célzatosan kiöltöztem erre a napra, azzal sem törődve, hogy talicskázok majd). Szorosan begombolom a maga, tiszti gallért is.

– Tiszt? – harapott rá azonnal a vállalatvezető.

– Igenis!

– Tud *bánni az emberekkel?*[486]

– Tudok.

– Mi volt a beosztása?

– Tüzérségi osztályparancsnok voltam – lódítottam, túl kevésnek találva az üteget. Megnézett magának, félig bizalommal, félig kételkedve.

– Aztán boldogul itt? Nehéz ám itt.

– Azt hiszem, boldogulok. (Dehogy tudtam én még akkor, micsoda igába dugom a nyakam. Egy a fontos: elérni valamit, előbbre jutni!) Homlokát ráncolta, gondolkozott. (Azt mérlegelte, mily mértékben vagyok átképezhető kutyának, elég erős-e az állkapcsom.)

– Rendben van. Megteszem műszakmesternek az agyagbányába.

Volt egy másik tiszt is, Nyikolaj Akimov, őt is műszakmesternek osztották be. Összehaverkodva, örvendezve léptünk ki az irodából. Még ha valaki mondta volna is, akkor sem fogtuk volna föl, hogy lágeréveinket a volt katonákra már hagyományosan rátukmált poroszló-szereppel kezdjük. Akimov tanulatlan, igénytelen arca messziről elárulta, hogy nyíltszívű fiú és jó katona.

– Mit ijesztget bennünket ez a főnök? Már miért ne boldogulnánk húsz emberrel? Aknák sincsenek, bombák sem potyognak, mi van itt boldogulnivaló?

Élesztgettük magunkban az egykori frontharcosok szellemét. Amilyen kölykök voltunk, nem értettük, hogy Arhipelág egészen más, mint a front,

ez az ostromzár sokkal kegyetlenebb. mint a mi robbanásoktól zajos háborúnk volt.

A hadseregben egy hülye, egy senkiházi is képes parancsolni, mégpedig annál nagyobb sikerrel, minél magasabb a rangja és beosztása. Egy szakaszparancsnok még nem lehet el gyors észjárás, törhetetlen energia, bátorság s a katonaszív ismerete nélkül, ám egy marsallnak elég, ha zsörtölődni, hibát keresni tud, s alá tudja kanyarítani a nevét. Minden mást megtesznek helyette, még a hadművelet tervét is készen kapja a vezérkar operatív osztályától egy kinyalt tiszt képében, akinek a nevét sem tudja. A katonák nem azért teljesítik a parancsokat, mert meg vannak győződve azok helyességéről (sokszor az ellenkezőről vannak meggyőződve), hanem mert a parancsok felülről érkeznek hozzájuk a szolgálati létrán, azaz egy mechanizmus parancsai, s aki vonakodik teljesíteni őket, annak a feje bánja.

Egészen más eset, ha Arhipelágon bíznak meg valakit azzal, hogy fogolytársainak parancsoljon. Itt nem magasodik a hátad mögött egy egész aranyparolis hierarchia, hogy nyomatékot adjon parancsaidnak, ellenkezőleg: prédául dobnak s elhajítanak, mihelyt képtelennek bizonyulsz a magad erejéből s a magad eszével keresztülvinni, hogy teljesítsék parancsaidat. Az „ész” pedig itt nem más, mint saját öklöd: vagy könyörtelen koplaltatás, vagy Arhipelág olyannyira mély ismerete, hogy minden fogoly a te parancsodban lássa egyetlen reményét a túlélésre.

Észak méregzöld nyirka szorítsa ki előbb a meleg vért ereidből: úgy leszel csak képes a foglyok népének parancsolni.

Történetesen éppen akkor eresztettek ki a szigorítottból s küldtek az agyaggödörbe, minthogy ott a legnehezebb a munka, egy bandára való csirkefogót, akik majdhogy ki nem miskárolták a lágerparancsnokot. (Persze nem akarták bántani, annyira hülyék nem voltak, csak ráijesztettek, hogy küldje vissza őket a Presznyába. Hamar rájöttek ugyanis, hogy az Új Jeruzsálemben csak éhenhalni lehet, jól élni nem.) Hozzám a műszak vége felé kerültek. Leheveredtek a bánya egy szélárnyékos helyén, lemeztelenítették kurta, kövér karjaikat és lábaikat, tetovált, hájas hasukat, mellüket s jóízűen napoztak a szigorított nyirkos pincéje után. Én hozzájuk léptem vitézi öltönyömben, s korrekt határozottsággal fölszólítottam őket, hogy lássanak munkához. A napocska jóindulatúvá hangolta őket, így hát csak vigyorogtak s elküldtek az anyám keservébe. Én fölháborodtam és zavarba jöttem, tanácstalanul léptem odébb. A hadseregben rögtön vezényszóhoz folyamodtam volna: „Föl!” – de itt tisztán láttam, hogy ha

valamelyik föl talál kelni, csak azért teszi, hogy kést mártson a bordáim közé. Míg a fejemet törtem, hogy mitévő legyek (mert az egész bánya odanézett s félő volt, hogy a többiek is abbahagyják a munkát), vége lett a műszaknak. csak ennek köszönhetem, hogy ma megírhatom ezt az ismertetést Arhipelágról.

Akimov váltott le. A tolvajok folytatták a napozást. Egyszer szólt nekik, másodszorra elordította vezényszót (talán éppen azt, hogy „föl!" harmadszorra a parancsnokkal fenyegetőzött – erre rávetették magukat, megszorították a bányagödrök közt és feszítővassal leverték a veséjét. Az üzemből egyenesen a kerületi börtönkórházba szállították, ezzel vége is lett műszakmesteri karrierjének, úgylehet lágeréveinek sőt életének is. (Lehet, hogy az igazgató csak kócbabáknak rakott oda bennünket, hogy jól eltángáljanak a tolvajok.)

Az én kurta pályafutásom az agyagbányában jónéhány nappal túlélte ugyan Akimovét, de nem leltem meg benne azt az örömöt, amit vártam tőle, ellenben annál több gyötrelemmel járt. Reggel hatkor, a munkazónába lépve, nyomorultabbnak éreztem magam, mintha nekem is agyagot kellett volna ásnom, teljes csüggedtségben ténferegtem a bányában, utálva azt is meg saját szerepemet is benne.

A nedvesprésből csillevágány vezetett a bányába. Ott ahol a vízszintes pálya véget ért és a sínek lejteni kezdtek a gödrökhöz, egy állványra szerelt csörlő működött. Ez a motoros csörlő egyike volt a bánya kisszámú technikai csodáinak. A bányától a sikló aljáig s a csörlőtől az üzemig maguk a munkások tolták az agyagos csilléket. Csak a meredeken húzta föl a csörlő a rakományt. A bánya az üzemzóna egy távoli zugában volt, az agyagot felszíni fejtéssel szedték, a vájatok szerteágazó labirintusokat képeztek, köztük érintetlen földgerincekkel. Az agyag közvetlenül a felszín alatt helyezkedett el, meglehetősen vastag rétegben. Nyilván ki lehetett volna termelni akár mélységében, akár széltében, de egyik módhoz sem értett senki, s nem is dolgoztak egységes terv szerint. Az egész a reggeli műszak brigadérosára, Barinovra, egy fiatal, pimasz, jóképű moszkvai kisbűnösre volt bízva. Barinov mindig ott ásatott, ahol a legkényelmesebben ment, ahol kevesebb munkával több csillét tudott megrakatni.

Túl mélyre nem ásatott, nehogy meredeken kelljen föltolatni a csilléket. Tulajdonképpen Barinov dirigálta hát azt a 18-20 embert, akik az én műszakomban dolgoztak a bányában. Valójában ő volt a műszak szuverén

gazdája, ismerte fiait, ő *etette* őket, vagyis ő szerzett nekik pótadagokat, ő döntötte el bölcsen mindennap, hány csillét küldjenek föl, hogy se túl sok, se túl kevés ne legyen. Tetszett is nekem Barinov, s ha véletlenül szomszéd priccsekre hoz össze bennünket a sors egy börtönben, jól kijöttünk volna egymással. De még itt is dűlőre jutottam volna vele, csak hozzá kellett volna lépnem, s jót nevetni vele együtt azon, hogy lám, engem az igazgató kinevezett ide tótumfaktumnak, mikor én meg semmihez sere értek. De tiszti neveltetésem visszatartott. Ehelyett megpróbáltam szigorú lenni hozzá s engedelmességre szorítani, pedig nemcsak magam és ő, de az egész brigád is tisztán látta, hogy én csak olyan fityegő vagyok, mint a járási ellenőr a tavaszi vetésnél. Barinovot pedig bosszantotta, hogy egy strómant raktak fölébe és furfangosan ki szokott figurázni a brigád előtt. Aminek elvégzését én szükségesnek tartottam, arról sietett kimutatni, hogy lehetetlen. Ellenben nagy hangon kiabálva, hogy „mester! mester!” minduntalan odahívott a bánya különböző pontjaira s tanácsot kért, hogyan szedje fel a régi síneket s rakjon le újakat, hogyan rakják fel a tengelyre a levált kereket, vagy hogy mit csináljunk, bedöglött a csörlő, meg hogy hol lehet kiköszörültetni a kicsorbult ásókat. Csúfolódása napról napra gyöngítette parancsnoki buzgalmamat, s már örültem, ha reggel kiadta a fiúknak a parancsot, hogy ássanak (ezt sem tette mindig), s nem zaklatott bosszantó kérdésekkel.

Akkor lopva félrevonultam, s elbújtam alárendeltjeim és feljebbvalóim elől a magasra hányt földkupacok. mögé, leültem a földre s búnak eresztettem a fejemet. Lágeréletem első pár napja megfagyasztotta az én lelkemet! Ó, ez nem a börtön! A börtön-szárnyakat ad! A börtön a gondolat kincseskamrája! Börtönben koplalni, vitatkozni csupa öröm, könnyűség! De próbáld meg itt, koplalj, dolgozz és hallgass tíz évig, ezt próbáld csak meg! Már megragadtak a vasfogak, és húznak, húznak a garatba. Ki kellene ugranom minden áron, de elesettségemben nem tudom, hogyan. Levegőhöz kell jutnom. Magamhoz kell térnem. Felemelem a fejem s ezt látom:

Kint, túl a drótkerítésen, a völgyön is túl, a dombon kis falucska, mindössze tizenegynéhány ház. Fürdik a kelő nap aranysugaraiban. Milyen közel van s már nem láger, egészen más! (Egyébként az is láger, de arról könnyen megfeledkezik az ember.) Sokáig semmi mozgást sem látok benne, később egy asszony jön vödörrel a kezében, egy kisgyerek fut ki a gazos udvarból az utcára. Kakas kukorékol, tehén bőg – tisztán idehallatszik minden. A házőrző csahint egyet – ó, mily kedves hang! – ez nem ám a konvoj ebe![487]

S az idehallatszó hangoktól, a falucska nyugalmától szívemre leszáll az áhított béke. Érzem, sőt biztosan tudom, hogy ha most valaki azt mondaná nekem: szabad vagy, de ebben a faluban kell élned halálodig! Mondj le a városokról, a nagyvilágról, fellengzős vágyaidról, eszméidről, az igazságról – mondj le mindenről s élj ebben a faluban (de nem kolhozparasztként!); nézd minden reggel a napot, hallgasd a kakasszót – áll az alku? Ó, igen, igen! Add, Uram Istenem, hogy ilyen életem legyen! Érzem, hogy nem bírom ki a lágert!

Az üzem túlsó felén, ahová innen nem látok ki, személyvonat dübörög a vaspályán. A bányában kiáltások jelentik: a „bennfentes-vonat!” Mindeni vonatot ismernek, azokról tartják számon az időt. A „bennfentes-vonat” háromnegyed kilenckor jön, s kilenckor kísérik a lágerból az üzembe – külön, függetlenül a műszaktól – a *bennfenteseket*: az irodistákat s munkavezetőket. Kedvenc vonatunk a félkettes: az „etető-vonat”, ha az elment, hamarosan fájront lesz s ebéd.

A bennfentesekkel együtt, de néha, ha már nem tudja fékezni munkavágyát, korábban is, spec. konvojjal, érkezik Olga Petrovna Matronyina, aki ugyancsak fogoly, de egyben az én főnöknőm. Felsóhajtok, előjövök rejtekemből s a sínek mellett haladva a nedvesprésbe megyek – jelentést tenni.

Ez az egész téglagyár két üzemrészből áll, a nedvesprésből és a szárazból. A mi agyagbányánk csak a nedvesprést látja el, ennek a vezetője Matronyina, szilikát-szakmérnök. Hogy mérnöknek milyen, nem tudom, az bizonyos, hogy ügybuzgó és nyakas. Ama megingathatatlan párthűek közül való, akikből már találkoztam néhánnyal a cellákban (mindent összevéve sincs sok belőlük), de akiknek éteri magasságaiba én képtelen voltam fölemelkedni. A „családtagokra” vonatkozó CsSz betűcikkely alapján mint egy kivégzettnek a hozzátartozója nyolc évet kapott az OSzO-tól, most tölti büntetése utolsó hónapjait. Persze a politikaiakat a háború egész tartamára visszatartották, így őt sem engedik ki addig a bizonyos „külön rendelkezésig”. De ez a legkevésbé sem zavarja: ő a pártot szolgálja, mindegy, hol, odakint-e vagy a lágerban. Különös állatfajta. Zsíros, kizárólag piros fejkötőben jár-kel a lágerban, pedig már túl van a negyvenen. (Ilyen kendőt egy csitri sem viselne a lágerban, de még odakint sem a komszomolkák!) Egyáltalán nem neheztel férje kivégzéséért, sem a maga nyolcesztendős raboskodásáért. Ezeket az igazságtalanságokat

kizárólag egyes jagodisták és jezsoviták rovására írja, de arról meg van győződve, hogy Berija elvtárs mindenkit igazságosan csukat le.

Ahogy megpillantott a szovjet tiszti egyenruhában, már a bemutatkozásnál kijelentette: „Most aztán meggyőződhetnek párthűségemről azok, akik engem leültettek!” Nemrég írt Kalinyinnak egy levelet, kérve-kéretlen idéz belőle mindenkinek, akit csak megfoghat: „A hosszú szabadságvesztés sem tudott megrendíteni eltökéltségemben, hogy életemet a szovjethatalomért és a szovjet iparért vívott harcnak szenteljem.”

Mindamellett amikor Akimov bement hozzá jelenteni, hogy a tolvajok nem engedelmeskednek neki, nem sietett megmagyarázni ezeknek az „osztályrokonoknak”, hogy mennyi kárt okoznak viselkedésükkel a szovjet iparnap, ehelyett inkább Akimovot hordta le: „Akkor tessék *kényszeríteni* őket! Azért van ott!” Akimov eldöngetése után ugyancsalt óvakodott harcba bocsátkozni, csak a lágernak küldött egy átiratot: „Ezt a kontingenst többé ne hozzák föl!” Azt is hidegvérrel elnézi, hogy a fiatal lányok nyolc órán keresztül mint automaták dolgozzanak üzemrészlegében, megszakítás nélkül tegyék ugyanazokat a mozdulatokat a futószalag mellett. Így érvel: „Nem tehetünk semmit, fontosabb szektorok is vannak, ahol előbbrevaló a gépesítés!” Tegnap, szombaton, híre terjedt, hogy a mostani vasárnapot sem adják meg (nem is adták). Az automata kislányok körülvették, panaszkodtak neki: „Olga Petrovna! Igaz, hogy megint nem adják meg a vasárnapot? Ez már a harmadik! Pedig már nincs háború!” Ő rosszallóan kapta föl piroskendős fejét, szikár, kedélytelen, sem férfi-, sem nő profilja még jobban megkeményedett: „Leányok! Lehet-e nekünk egyáltalán vasárnapunk? Moszkvában tégla nélkül áll az építés!” (No persze, azt ő sem tudta, miféle építés az, ahová a mi téglánkat szállítják, csak valami nagy, általános Építés lebegett lelki szemei előtt, a lányocskák esze meg csak azon járt, hogy mikor lötykölhetik ki a rongyaikat.)

Én arra kellettem volna Matronyinának, hogy műszakonként *megkettőzzem* a csillék számát. A munkások kondícióját, a csillék minőségét, az üzem kapacitását tökéletesen figyelmen kívül hagyva, egyszerűen csak a „megkettőzést” követelte. (S hogy kettőzhette volna meg a csilléket egy becsöppent, szakmailag tájékozatlan ember, hacsak nem öklei forgatásával?) Én bizony, nemcsak hogy nem kétszereztem, de mégcsak egy árva csillével sem voltam képes növelni a termelést. Matronyina kíméletlenül lehordott Barinov és a munkások előtt,

asszonyésszel még annyit sem fogva föl, amit az utolsó őrmester is tud, hogy az őrvezetőt sem szabad leszidni a honvéd füle hallatára.

Egyszer aztán fogtam magam, bementem Matronyinához, s töredelmesen beismerve, hogy teljes kudarcot vallottam a bányában, tehát hogy alkalmatlan vagyok a vezetésre, olyan szívhez szólóan esedeztem, ahogy csak tőlem telt:

– Olga Petrovna! Én jó matematikus vagyok, gyorsan tudok számolni. Hallottam, hogy szüksége lenne egy számvivőre az üzemben. Tegyen oda engem!

– A számvitelhez?! – háborodott fel, s kemény arca mégjobban elkomorult, a piros kendő leffentyűi pedig csak úgy kígyóztak hátul a tarkóján. – Számvivőnek akármelyik csitrit beültethetem! Nekünk a termelés tisztjeire van szükségünk! Hány csille hiányzik a műszak normájából? Takarodjék! – S mint egy második Pallas Athene, karját kinyújtva űzött ki a bányába.

Másnap aztán végképp eltörölték a műszakmesteri hivatalt, s engem lefokoztak, de nemcsak úgy egyszerűen, hanem bosszúállón. Matronyina hivatott és utasította Barinovot:

– Adj a kezébe egy feszítővasat, és le ne vedd róla a szemedet! Rakass meg vele hat csillét egy műszakban! Hogy a nyelve lógjon!

S azonmód tiszti uniformisomban, melyre oly nagyra voltam, nekiállhattam az agyagásásnak. Barinov nem titkolta örömét, már régen várt bukásomra.

Ha jobban értettem volna a lágerbeli jelenségek rejtett, finomabb összefüggéseit, már az előző napon kitalálhattam volna sorsomat. A Jeruzsálemi ebédlőben volt egy külön ételkiadó ablak a „technikai személyzet” számára, onnan tálaltak a mérnököknek, a könyvelőknek és… a cipészeknek. Műszakmesterré való kinevezésemkor odaléptem ehhez az ablakhoz, s mint aki beletanult a lágerstílusba, követeltem, hogy nekem is onnan adjanak. A szakácsnők haboztak, mondván, hogy még nem vagyok raja a technikafák jegyzékén, de azért mindig kiadták az ételt, később már szó nélkül, amiből arra következtettem, hogy már fölvettek a listára. Mint utólag utánagondoltam, a konyha még nem volt biztos benne, miféle vagyok: alighogy megérkeztem, máris kiemeltek, gőgösen viselkedtem, tiszti ruhában jártam.

Az ilyen ember még sokra viheti, egy hét múlva talán már fő munkaügyis lesz, lágeri főkönyvelő, esetleg orvos (a lágerban minden lehetséges!!) – s

ők akkor ki lesznek nekem szolgáltatva. S bár az üzem okkor még csak próbaidőre alkalmazott s nem vett semmiféle listára, u konyha minden eshetőségre számítva jóltartott. Ám egy nappal bukásom előtt, amikor az üzem még semmit sem tudott, a lágerkonyha már mindenről értesült s becsapta az ajtót az orrom előtt: kiderült rólam, hogy *vacak fréjer* vagyok. – Ebben a kis epizódban lenne van az egész láger, annak atmoszférája.

Az az általános, gyakori emberi tulajdonság, hogy ruhánkkal akarunk kitűnni a szürke tömegből, valójában leleplez bennünket, különösen a lágerlakók éles szeme előtt. Mikor azt hisszük, hogy felöltöztünk, valójában pőrére vetkőztünk, eláruljuk, mennyit érünk. Nem gondoltam rá, hogy az én tiszti egyenruhám ugyanazon elbírálás alá esik, mint Matronyina vörös kendője. Ám egy rejtekből figyelő hideg szem tisztán látta ezt. Egyszer aztán értem jött a napos, hogy a hadnagy hivat, négyszemközt akar beszélni velem.

Nagyon kellemes modorú ember volt ez a fiatal hadnagy. Csak ketten voltunk a kellemes, tiszta szobában. Besütött a lenyugodni készülő nap, szellő lebegtette a függönyt. Leültetett. Minden megokolás nélkül felszólított, hogy írjak önéletrajzot. Kívánsága kellemesen érintett: a vizsgálati jegyzőkönyvek után, melyekben kígyót-békát szórtam magamra, a rabomobilok és a gyűjtőfegyházak megaláztatása után, a keretlegények és börtönőrök után, a tolvajok és bennfentesek után, akik mind nem voltak hajlandók dicső Vörös Hadseregünk kapitányát látni bennem, lám, most itt ülök az asztalnál, és senkitől sem sürgetve, ennek a rokonszenves hadnagynak jóindulatú pillantásától kísérve, ki nem fakult tintával, elsőrendű, sima papíron, amilyen nincs a lágerban, irogatom, hogy kapitány voltam, ütegparancsnok, ilyen s ilyen kitüntetéseim vannak. S pusztán attól, hogy ezt leírhatom, úgy érzem, hogy visszanyerem énemet, személyiségemet. (Bizony, az „én” tudatosodik bennem, a gnoszeológiai alany! Pedig én csak tartalékos tiszt voltam, civil, aki belecsöppent a hadseregbe. Képzelhetjük hát, mily kiirthatatlan ez a vágy a törzstisztekben, hogy tiszteletet követeljenek személyüknek!) – A hadnagy átfutotta önéletrajzomat és nagyon meg volt vele elégedve: „(Ön tehát szovjetember, nemde?” – Hát persze, hogy az vagyok, már hogyne lennék? Micsoda jó érzés fölkelni a porból, a sárból s újra szovjetemberré válni! – Fél szabadulás! A hadnagy azzal bocsátott el, hogy öt nap múlva újra keressem föl. Mindazonáltal arra az öt napra meg kellett válnom tiszti egyenruhámtól, mert az nem arra való, hogy agyagot ássanak benne. A zubbonyt s a

csizmanadrágot beraktam hát a kofferomba; a lágeri ruhatárból kaptam valami folt-hátán-folt, színehagyott rongyot, mely mintha egy évig a szemétládában penészedett volna, mielőtt kimosták. Fontos lépés volt ez, bár akkor nem fogtam fel a jelentőségét: lelkem ugyan még nem a rabé, de a rabbőrt, íme, már magamra húztam. Beretvált fejjel, éhségtől gyötörten, ellenségektől szorongatva hamarosan el fogom sajátítani a rab arckifejezését, görbe, bizalmatlan, örökké gyanakvó-leső pillantását is.

Ilyen öltözetben mentem hát öt nap múlva a politikai tiszthez, még mindig nem voltam tisztában vele, mit akarhat. De a hadnagy már nem volt ott: nem is jön többé. (Ő már tudja; amit mi még nem tudunk, hogy egy hét múlva valamennyiünket kilakoltatnak, s németek foglalják el helyünket Új-Jeruzsálemben.) Ezt a hadnagyot többé nem láttam.

Találgattuk Gammerovval és Ingallal, miért írattak velem önéletrajzot, de amilyen gyerekek voltunk, nem jöttünk rá, hogy a fészkünket kerülgető ragadozó első próbálkozása volt az. Pedig oly világos volt az egész: az új transzporttal három fiatalember érkezett, akik folyton egymás közt pusmognak, vitatkoznak. Egyikük: fekete, búsképű köpcös, apró bajuszkával; az, amelyik beügyeskedte magát a könyvelésbe, éjjel buzgón ír valamit, ahelyett, hogy aludna, s amit, ír, azt dugdossa. Persze, le lehetne csapni rá s elszedni tőle, de hogy el ne riasszák a madarat, jobb lesz abból a csizmanadrágos krapekból kiszedni mindent. Az nyilván katonatiszt és szovjetember, készséggel segít majd a szellemi felderítőknek.

Zsora Ingal, akit nem fárasztott ki a nappali munka, valóban éjfélig szokott virrasztani, hangsúlyozva az alkotó szellem szabadságait. A vagonka emeletén volta helye, ott üldögélt matrac, párna és takaró nélkül, vattakabátban (a körletet nem fűtötték, pedig az éjszakák már ősziesen hűvösek voltak), bakancsban, lábát elnyújtva a deszkán, hátát nekivetve a falnak, ceruzáját rágcsálva, szemöldökét ráncolva meredt a papírra. (Képzelni sem lehet gyanúsabb viselkedést új lágerban! – de még nem tudja, s mi sem tudjuk, mennyire feltűnő az ilyesmi, mennyire figyelik az ilyen embert.)

Néha enged gyöngeségének, és csak levelet ír. Huszonhárom éves felesége még el sem szaggatta azt a cipőt, amelyben együtt járt férjével a konzervatóriumba, máris hűtlen lett hozzá. Hja, káderozás, megbélyegzés – aztán az embernek csak egy élete van. Így most egy másik nőnek írogat, akit húgocskájának szólít, előtte s maga előtt is tagadva, hogy szerelmes

belé, vagy legalábbis közel van hozzá, hogy beleszeressen (különben ez a nő is nemsokára férjhez megy). Ilyeneket ír neki:

„Drága Húgocskám! Hallgasd áhítattal a humánum csodálatos megtestesítőit, Händelt, Csajkovszkijt, Debussyt! Én is szerettem volna ilyen megtestesítő lenni, de elakadtak már az én életem órájának fogaskerekei…”

Vagy egyszerűbben:

„Nagyon közel kerültél hozzám az utóbbi hónapokban. Több igaz ember van a világon, mint gondolnánk, s szeretném, ha neked is egy igaz ember jutna férjül…”

Vagy így:

„Botladozva kóboroltam az életben, kerestem önmagamat… A körlet fényben úszik, de engem sötétség vesz körül, feketébb, mint valaha is. Mégis itt leltem önmagamra, eszméltem rá sorsomra, ezúttal nemcsak könyvekből. S tudod, kismadaram, soha én még ilyen derűlátó nem voltam, mint mostanában. Most győződtem meg végleg arról, hogy nincs nagyobb érték az életben, mint egy eszme, amelyet szolgálhatunk. S azt is tudom már, hogyan s miről írjak – s ez a legfontosabb.”[488]

Mostanában éppen El Campesinóról ír éjjelenként egy novellát, melyet nappal gondosan eldug. Cellatársa volt ez a spanyol republikánus, paraszti józansága, egyszerűsége mély hatást tett rá. El Campesino története is egyszerű: Francóval szemben alulmaradt, a Szovjetunióba emigrált, ahol idővel lecsukták.[489]

Ingal nem volt vonzó egyéniség, a szív nem nyílt meg előtte egycsapásra (írom én s közben arra gondolok: én talán vonzó voltam?). De jellemszilárdsága példás, követésre érdemes. A lágerban írni! – nekem is erre a csúcsra kell fölérnem, ha el nem pusztulok. Egyelőre azonban gyötrődve kerestem magamat, s az első napokban halálosan fáradt voltam az agyagásástól. Csak arra jutott egy kis idő, hogy csendes szeptemberi estéken elüldögéljünk egy kicsit Borisszal az előzónában lévő salakdombon.

Moszkva felett, mintegy hatvan kilométernyire, színes rakéták lobbannak az égen: „Japán felett aratott győzelmünket ünnepeljük.” Annál lehangolóbb lágerzónánk lámpáinak pislákoló fénye. Baljós vörös fényt lövellnek az üzem ablakai, a hatalmas kiterjedésű üzemzóna lámpaoszlopai pedig hosszú vonalban enyésznek el a messzeségben, akárcsak büntetésünk évei, hónapjai…

A vézna, köhécselő Gammerov térdét átkulcsolva mondogatja:

Honszerelmem harminc éve
hordozom a szívem alatt,
Nem várom… –
És nem kívánom!
Kegyes megbocsátástokat!

*

„Megjöttek a fasiszták! Megjöttek a fasiszták! – Nemcsak Új Jeruzsálemben kiabáltak így, hanem Arhipelág valamennyi szigetén 1945 nyárutóján és őszén. Megérkezésünk – a fasiszták-érkezése szabadulást jelentett a bűntényesek számára. Ők már július 7-én értesültek amnesztiájukról, azóta fényképeket csináltak róluk, kiállították a szabadulólevelüket, elszámolták a bérüket – ám további egy, néhol két, sőt három hónapot is senyvedtek még a pokolba kívánt szögesdrótos zónában – mert nem volt aki leváltsa őket.

NEM VOLT, AKI LEVÁLTSA ŐKET! – és mi, naiv birkák, még amnesztiában mertünk bizakodni egész tavasszal és egész nyáron, túlzsúfolt celláinkban! Hogy Sztálinnak *megesik a szíve rajtunk!* Hogy „a Győzelemre való tekintettel…”! Hogyha kihagyott is bennünket az első, júliusi amnesztiából, majd egy másikat is meghirdet, külön a politikaiaknak! (Sokan még részleteket is tudtak: már kész is az amnesztia, *Sztálin asztalán fekszik*, csak aláírásra vár, de Sztálin éppen szabadságon van… A javíthatatlan nép teljes amnesztiát várt, a javíthatatlan nemzet bízott…) De ha nekünk megkegyelmeznek, ki fog leszállni a tárnába? Ili dönti a fát az erdőben? Ki éget téglát, ki rak falat? Sztálinnak olyan rendszert sikerült teremteni, amelyben nem lehetett nagylelkűséget tanúsítani anélkül, hogy ne éhínség, döghalál, végpusztulás, országos romlás legyen a következmény.

„Megjöttek a fasiszták!” A bűntényesek, akik különben mindig gyűlöltek vagy megvetettek bennünket, most szinte szeretettel néztek ránk, mert az ő leváltásukra jöttünk. S azok a hadifoglyok, akik a német fogolytáborokban azt tapasztalták, hogy nincs a föld kerekén megvetettebb, elhagyottabb, idegenebb és fölöslegesebb náció az orosznál, most mihelyt a marhakocsikból vagy a teherautókról orosz földre tették a lábukat, azt is

meg kellett tapasztalniuk, hogy ők még ebben a kisemmizett nemzetben is az utolsók, a leghitványabbak, a legfölöslegesebbek.

Ilyen volt hát annak a csodálatos sztálini amnesztiának valódi arca! Mert ki látott olyan amnesztiát, amely a politikaiakra nem vonatkozik?[490]

Így szabadultak ki teljes számban a lakásfosztogatók, az utcai vetkőztetők, a nemi erőszaktevők, a kiskorúak megrontói, a mérleggel manipulálók, a huligánkodók, a védtelenek bántalmazói, a vadorzók és orvhalászok, a házasságszédelgők, a zsarolók és uzsorások, a dugpénzt szedők, a szélhámosok és rágalmazók, a hamis feljelentést írók (no, ilyenek aztán nem ültek, ez csak a jövő zenéje!), a kábítószer kereskedők, a kerítők és leánykereskedők, a tudatlanságból vagy gondatlanságból emberölést elkövetők – ezt a listát nem retorikai fogásként írtam ide, csak a kódex cikkelyeit soroltam fel, amelyekre kiterjedt az amnesztia.

S tessék ezek után erkölcsösséget várni a néptől!

Büntetésük felét engedték el a sikkasztóknak, az okirat- és kenyérjegy-hamisítóknak, a spekulánsoknak s az államvagyon dézsmálóinak (az állam zsebére mégis kényesebb volt Sztálin, nehezebben bocsátott meg).

De semmi sem rendítette meg annyira a volt frontharcosokat és hadifoglyokat, mint a háború alatti *dezertőrök teljes feloldozása!* Aki csak gyáván megfutamodott, elhagyta csapattestét, megszökött a frontról, nem jelent meg a behívóra, éveken át rejtőzködött az anyjánál a répás veremben, a pincében vagy a kemence mögött (mindig az anyjuknál bújtak meg a dezertőrök, a feleségükben rendesen nem bíztak meg), évekig nem nyitotta szóra a száját, meggörbült és kiszőrösödött, mint egy majom – most, ha kicibálták odvából, vagy maga mászott elő az amnesztia hírére, egyenjogú, makulátlan, büntetlen előéletű szovjetpolgárnak nyilváníttatott! (Így igazolódott be a régi közmondás bölcsessége: szégyen a futás, de hasznos!)

Azok számára ellenben, akik nem tántorodtak meg, nem estek pánikba, hanem kiálltak hazájukért és fogságot szenvedtek érte, nincs kegyelem! – Így akarta a Legfőbb Hadúr!

A saját fajtáját kímélte Sztálin a dezertőrökben? Eszébe jutott, mennyire utálta a szolgálatot 1917 telén mint közönséges regruta? Vagy bölcsen belátta, hogy az ő kormányzatát nem veszélyeztetik a gyávák, csak a bátrak? Hisz látszólag még Sztálin szemszögéből sem volt okos dolog amnesztiát adni a dezertőröknek, mert ezzel mintegy tippet adott népének, hegy mentheti ki-ki a bőrét a jövő háborújában.[491]

Egy másik könyvemben („A rákkórház”) elmondtam dr. Zubov és felesége történetét. Mivel egy öregasszony az ő házukban rejtegetett egy dezertőrt, aki később följelentette őket, a Zubov házaspár tíz-tíz évet kapott az 58. tc. alapján. Nem is annyira magát a rejtegetést rótták fel bűnükül, inkább azt, hogy önzetlenül rejtegették a szökevényt, nem volt ugyanis rokonuk, következésképpen szovjetellenes beállítottság vezette őket. A dezertőr a sztálini amnesztiával szabadult, három évet sem ült, hamarosan el is felejtette életének ezt a kis epizódját. Nem úgy Zubovék! Ők leülték a tíz évet, különböző lágerukban (melyekből négy „spec. láger” volt), azonkívül még négy évet ítélet nélkül! – számkivetésben. Csak akkor szabadultak, amikor magát a számkivetést is eltörölték. De még ekkor sem, bár 16 sőt 19 év telt el az esemény óta, még ekkor sem rehabilitálták őket, ezért nem térhettek vissza Moszkva-környéki házukba; hogy békében élhessék le utolsó éveiket![492]

Látnivaló, mitől fél és mitől nem fél a haragtartó, bosszúálló, logikátlan Törvény!

Az amnesztia után pemzlit ragadtak a Kult. Nev. Osztályok és kabaréba illő jelmondatokkal mázolták tele a lágerfolyosók s egyéb épületek falait: „Kettőzzük meg a munka termelékenységét – ez legyen válaszunk drága pártunknak és kormányunknak a széleskörű amnesztiáért!”

Az amnesztiát kriminellek és közönséges bűntényesek kapták, de ők elmentek, tehát csak a politikaiak fejezhették ki hálájukat a termelékenység megkettőzésével. Ilyen jóhumorú kormányzattal sem voltunk még megáldva történelmünk folyamán!

Mihelyt mi fasiszták megérkeztünk, mindennaposak lettek a szabadon bocsátások Új-Jeruzsálemből. Azok a nők, akiket tegnap még csúnyáknak, lomposoknak, ordenáréknak láttunk a zónában, mára kimosakodtak, frizurát csináltak, kikészítették magukat, s nem tudni, honnan kerített babos vagy csíkos ruhában, karjukra vetett kabátkával kecsesen lépkedtek az állomás felé. A vonatban már senki sem sejti, milyen cifrán szokták emlegetni az anyád istenit.

Kicsit másképp fest a tolvajok és a „félvérek” (a szukák) távozása. Ezek aztán nem szakítanak akkor sem szokott fesztelen modorukkal: bohóckodnak, táncra perdülnek, integetnek s kiabálnak a bent maradóknak, az ablakokból visszakiabálnak a haverok. Az őrség nem lép közbe: a tolvajoknak mindent szabad. Az egyik vagány hirtelen egyet gondol, élére állítja a koffert, fölpattan rá, fülére csapja a sapkáját, panyókára veti a

zakóját, melyet *happolt* valahol vagy kártyán nyert, s mandolinján búcsúszerenádot ver ki a lágernak, valami hülyeséget énekel. A többiek hahotáznak.

Még sokáig követhetjük tekintetünkkel a frissen szabadultakat, ahogy a tábor körül futó ösvényről kiérnek a szabad mezőre – a drótkerítés nem akadályozza a kilátást. Ezek a tolvajok még ma Moszkva utcáin fognak flangálni, talán már az első hétvégén nyélbeütik első portyájukat (kifosztanak egy-két lakást), éjjel az utcán levetkőztetik a feleségedet, a nővéredet vagy a leányodat.

Azalatt ti, fasiszták (és ne felejtsük el, hogy Matronyina is fasiszta!) – megduplázzátok majd a munka termelékenységét!

*

Az amnesztia miatt nem jutott mindenüvé elegendő munkaerő, dobálni kellett az embereket. Engem is áthelyeztek rövid időre a bányából a műhelybe. Itt közelebbről is megláthattam a Matronyina-féle gépesítést. Mindenkinek kijutott a munkából, de a legtöbb egy kislány vállára nehezedett. Valóban a „munka hőse” volt, ha nem tették is újságba a nevét. Szerepének nem volt neve a műhelyben, talán „felső elosztónak” lehetett volna nevezni. A futószalag mellett, mely a frissen szeletelt nedves téglát hozta a préselőből (dögnehezek voltak így frissen gyúrtan) ketten álltak: az alsó elosztó és az adogató. Ezeknek a lányoknak nem kellett hajladozni, csak egy fordulatot tettek s nem is nagy szögben. Ellenben a felső elosztónak, aki piedesztálon állt, mint valami műhely-hercegnő, szünet nélkül egész mozdulatsort kellett ismételnie: lehajol, megfog egy nedves téglát, melyet az adogató a lába elé rakott, s vigyázva, hogy el ne törje, mell-, sőt vállmagasságba emeli, majd lábával nem mozdulva a helyéről törzsével kilencvenfokos fordulatot tesz (néha jobb-, máskor balfelé, aszerint, melyik oldalon áll a megraknivaló csille) és szétrakja a téglákat öt deszkára, mindegyikre tizenkettőt. E mozdulatok közt nincs szünet, nincs megállás, nincs változatosság, gyors tempóban végzendők, mint a tornagyakorlatok, s mindezt nyolc órán keresztül, az egész műszakban! Csak akkor pihenhet, ha elromlik a prés. Különben folyton rakják, rakják elébe a téglát, az üzem által egy műszakban termelt téglamennyiség fele átmegy a kezén. A szalag alsó végén váltják a lányokat, őt azonban senki sem váltja le nyolc órán át. Ettől a munkától, feje forgatásától, a törzshajlításoktól már öt perc múlva szédülnie kellene. Ez a lány azonban

még mosolyogni is tud, legalábbis a műszak első felében (beszélgetni nem lehet a préselő zajától), talán még tetszik is neki, hogy úgy kiállították közszemlére, mint egy szépségkirálynőt, hogy mindenki láthatja a fölgyűrt szoknya alól kilátszó csupasz erős lábait, hajlékony táncos derekát.

Ezért a munkáért a legmagasabb porciót kapta a lágerban: harminc dekával több kenyeret (összesen tehát napi 85 dekát), vacsorára pedig, a közös „fekete scsi” után, három Sztahanov-adagot, azaz három kanál vacak, híg, vízben főtt darakását – a fél fogára sem volt elég, amit odacsaptak neki a tálka aljára.

„Mi pénzért dolgozunk, ti meg kenyérért – ez nem titok!” – mondta nekem egy szurtos szerelő, szabad munkás, aki a prést reparálta.

A megrakott csilléket ezután ketten tolták el Punyinnal, a félkezű altájival. Toronymagas volt egy ilyen csille, ingott-lengett, mivel magasan volt a súlypontja a tíz polcra rakott 12-12 téglától. Egyenletes vaspályán kellett vontatni egy fogantyúba kapaszkodva, miközben roskadozott, lengett, akár egy zsúfolásig rakott könyvespolc. Egy szállítókocsira kellett ráhúzni, aláékelni, s most már ezt a kocsit húzni el, ugyancsak vízszintes pályán a szárítókamrákig. A célnál újra leszedni a csillét a kocsiról, s betolni a kamrába. Egy ilyen kamra tulajdonképpen hosszú szűk folyosó volt, melynek falain tíz vájat és tíz oromzat húzódott. A csillét gyorsan kellett betolni a kamra mélyébe, vigyázva, hogy egyenesen menjen, majd kioldani egy emelőkart, s mind a tíz, téglával megterhelt polcot áthelyezni az oromzatokra, egyben felszabadítani a tíz vaskapcsot. Ezután haladéktalanul kitolni az üres csillét. Az egész szerkezet nyilván múlt századi német szabadalom volt (német neve volt a csillének is), csakhogy a németek elgondolása szerint nemcsak a csillék alá kellettek sínek, hanem a munkás lába alatt is ki kellett volna padlózni a gödröt. Nálunk azonban csak korhadt deszkák voltak, néhol eltörve, minduntalan beszakadtam és elestem. Aztán persze a szellőztetés is be volt kalkulálva, nálunk azonban szó sem volt ilyesmiről, s míg a kamrában az áthelyezéssel vesződtem (sokszor ferdén sikerült a betolás, elakadtak a polcok, rosszul ültek, a nedves téglák meg a fejemre potyogtak), nyelhettem a széngázt, kiszáradt a torkom, égett a légcsövem.

Érthető, hogy nemigen sajnáltam a műhelyt, amikor újra kitettek u hányába. Mert agyagásó sem volt elég – azokat is szabadon bocsátották. Borja Gammerovot is kiküldték; együtt kezdtünk dolgozni. A norma nem változott: hat csille (azaz hat köbméter) agyagot kellett fejenként egy

műszakban kitermelni, felrakni és eltolni a csörlőig, kettőnknek tehát tizenkettőt. Száraz időben ketten öttel készültünk el. Ám megkezdődtek az őszi szemerkélő esők. Két-három napig is esett egyfolytában, egész nap, szélcsendben, nem erősödve, nem szűnve.

Mivel nem szakadt, senki sem reszkírozta, hogy abbahagyassa a külső munkát. „A terepen sohasem esik" – közismert GULag-jelmondat ez. De Új-Jeruzsálemben hogy, hogy nem, bekecset sem adnak, saját régi frontköpenyünkben evickélünk a vörös kulimászban, harmadnap már egy vödör vizet ki lehetne facsarni belőle. Lábbelit sem kapunk: utolsó frontcsizmánkat kuszpoljuk a híg latyakban.

Az első ragon még tréfálunk is: „Mit gondolsz, Borisz, nem irigyelné meg mostani állapotunkat Tuzenbach báró (Csehov: Három nővér-éből)? Mindig ilyen téglagyári munkáról ábrándozott. Emlékszel? Úgy akart dolgozni, hogy hazatérve csak beleessen. az ágyba s elaludjon. Persze, a nedves ruhák megszárogatását nyilván természetesnek tartotta volna, valamint hogy ágya s kétfogásos meleg vacsorája legyen.

De miután eltoltunk pár csillét s bőszen verjük az ásót a következő vascsille oldalához (az agyag sehogysem akar leválni), már ingerültség van a hangomban:

– Mondd, mi az ördögnek volt olyan szörnyen boldogtalan az a három nővér? Őket senki sem kényszerítette, hogy vasárnaponként ócskavas-gyűjtésre vonuljanak az iskolás gyerekekkel! A Szent Szövegeket sem bifláztatták velük a hétfői szemináriumokon! Nem varrtak nyakukba osztályfőnöki teendőket külön díjazás nélkül! Nem házaltattak velük, hogy meggyőzzék az iskolakerülőket!

Majd még egy csillével később:

– Folyton az a hülye duma valamennyinél, hogy „dolgozni! dolgozni! dolgozni!" Hát dolgozzatok, a fene essen belétek! Ki nem hagyott dolgozni benneteket? Hogy milyen boldog lesz majd valamikor az élet! De még milyen boldog! Most már látjuk, milyen! Hajszoltak volna csak titeket is farkaskutyákkal ebbe a boldog életbe, nem köszöntétek volna meg!

Borisz gyöngébb nálam, alig bírja forgatni az ásót, melyre rátapad az ólomsúlyú agyag, üggyel-bajjal emeli föl a csille széléig. Mégis ő az, alti másnap Vlagyimir Szolovjev nívóján igyekszik tartani társalgásunkat. Ebben is többet ér nálam! Mennyi Szolovjev verset olvasott, én pedig egyet sem, mert a Bessel-függvényekkel voltam elfoglalva.

Egymásután mondja a verseket, amire csak emlékszik. Én is iparkodom megtanulni őket, de nehezen megy, nem ilyesmin jár most az eszem.

Mert ez itt a lényeg: életben maradni s ugyanakkor az igazságnak is birtokába jutni. Hát valóban le kell szállnunk a lágerpokol örvényeibe ahhoz, hogy tisztába jöjjünk saját gyarlóságunkkal?

Közben Borisz hangját hallom:

– Vlagyimir Szolovjev arra tanít bennünket, hogy örülnünk kell a halálnak. A halál sem rosszabb ennél.

Bizony, igaz…

Annyit rakunk föl, amennyit bírunk. Ha ezért csak fegyelmi koszt jár, hát legyen fegyelmi koszt, vigyen el az ördög benneteket! Letudtuk a napot, visszavánszorgunk a lágerba. Öröm ott sem vár bennünket: naponta háromszor ugyanaz a sótalan, csalánlevelekből főzött kotyvalék, egyszer pedig egy harmadliteres merőkanál kása. Kenyerünknek már rég nyakára hágtunk, reggel egyben kiadják a negyvenöt dekát, ebédre, vacsorára egy morzsát sem. Ráadásul sorakozóra is kihajtanak az esőbe, aztán alhatunk megint a puszta deszkán csuromvizesen, nyakig sárosan, s vacoghatunk a fűtetlen barakkban.

Másnap ugyanúgy szemetel, szitál az apró eső. A bánya már egészen fölázott, megrekedünk a sárban. Akármennyit veszünk is a lapátra, akárhogy ütögetjük is a csille széléhez, nem akar leválni az agyag. Minden emelés után még gebeszkednünk is kell, hogy puszta kezünkkel fejtsük bele az agyagot a csillébe. Rájövünk, hogy fölösleges munkát végzünk. Eldobjuk hát a lapátot, s csak úgy puszta kézzel kaparunk össze a lábunk alól egy csomó agyagot s hányjuk a csillébe.

Borja köhécsel, még mindig maradt a tüdejében egy szilánk a páncélos gránátjából. Sovány és sárga, orra, füle, pofacsontja elvékonyodott, mint a halotté. Elnézem s aggodalom fog el: kibírja-e ezt a telet a lágerban?

Egyelőre még erőlködünk, hogy elvonjuk a figyelmünket és fölülkerekedjünk állapotunkon – azzal, hogy gondolkodunk. De már nem illik a filozofálás, sem az irodalom. Már a kezünk is ólomnehéz, akár ez imént a lapát, hervadtan csügg alá. Borisz új javaslattal áll elő:

– Ne beszélgessünk, ne pazaroljuk az erőnket! Inkább hallgassunk s csak magunkban csináljunk valami érdekeset. Például írjunk verset, csak úgy, a fejünkben!

Megborzongok: ő még most is képes lenne verset írni? Micsoda nívós elme lakik e sárga homlok mögött, melyre már rávetette árnyékát a halál!

[493]

Most tehát hallgatunk, úgy rakjuk tovább az agyagot, puszta kézzel. Közben esik, egyre esik. Minket azonban csak nem akarnak behívni a bányából, sőt Matronyina is megjelenik (piros fejkötőjén fekete csuklyával) s villámló szemekkel, széles gesztusokkal magyaráz valamit ott fönn a parton a brigádvezetőnek, a bánya különböző pontjaira mutogatva. Hamarosan meghalljuk ítéletünket: ma nem viszik be a brigádot műszak után kettőkor, hanem kint hagynak a bányában, míg nem teljesítjük a normát. Az ebédet majd a vacsorával együtt kapjuk meg.

Moszkvában tégla nélkül áll az építés…

De alighogy Matronyina elvonul, az eső erőre kap. Sárgásvörös tócsák gyűlnek az agyag mélyedéseibe, a csillék öblébe. Csizmánk szára is kivörösödik, köpenyünkön kiütnek a rozsda foltjai. Kezünk elgémberedett a hideg agyagtól, már kézzel sem bírunk fölrakni a csillébe semmit. Fölhagyunk hát a hasztalan erőlködéssel, fölkecmergünk a partra és leülünk a fűre. Gallérunkat fölgyűrve, lehorgasztott fejjel gubbasztunk.

Messziről két vörhenyes hömpölykőnek nézhetne valaki bennünket.

Valahol Sorbonne vagy Oxford egyetemén velünk egykorú fiatalok tanulnak, bőséges szabadidejükben teniszeznek vagy a világ problémáiról vitatkoznak a diák-kávézókban. Némelyek már publikáltak, mások már kiállításon szerepeltek képeikkel. Csűrik-csavarják, új torzításban igyekeznek ábrázolni a körülöttük lévő világot, melyet nem találnak eléggé eredetinek. Mérgelődnek, hogy a klasszikusok minden témát elírtak előlük. Mérgelődnek, hogy kormányaik és reakciósaik nem akarják megérteni és követni a leghaladottabb szovjet tapasztalatot. Interjúkat adnak, bemondják a rádióriporterek mikrofonjába, választékosan, saját hangjukban gyönyörködve fejtegetik, *mit akartak kifejezni* legutóbbi vagy első művükkel. Határozott véleményük van mindenről, elsősorban pedig a mi szovjet hazánkban uralkodó magas életszínvonalról s a szovjet rendszer igazságosságáról. Csak majd ha öreg fejjel enciklopédiát szerkesztenek, akkor fognak elcsodálkozni, hogy az ábécé egyetlen betűjéhez sem találnak említésre méltó orosz neveket…

Tarkónkat veri az eső, átnedvesedett hátunkon borzongás futkos. Körülpillantunk. Féligrakott, földült csillék. Mindenki elment. Egy lélek sincs a bányában, sem a zóna mögötti földeken. Szürke függöny mögé bújt a hívogató falucska, az ígéret földje, még a kakasok is száraz helyre húzódtak.

Mi is összeszedünk ásót, lapátot, nehogy elvigye valaki – mert a nevünkre vannak írva – s mint nehéz tragacsokat vontatva őket magunk után, ballagunk a Matronyina-féle üzem fedett körfolyosóján, a téglaégető Hoffman-kemencék körül futó nyitott boltívek alatt. Huzatos, hideg, de száraz hely. Elvackolódunk a téglaboltozat alatt felgyűlt porban, megülünk egy darabig.

Tőlünk nem messze szén van kiborogatva nagy halomba, két fogoly kapirgál benne, ugyancsak keresnek valamit. Néha találnak is, fogpróba után beleteszik egy zsákba. Majd leülnek s rágcsálni kezdik azt a szürkésfekete valamit.

– Mit esztek, fiúk?

– Tengeri agyagot. Az orvos nem tiltja. Nem használ, de nem is árt. Ha naponta egy kilót elmajszol belőle az ember, csak úgy, kenyérpótlónak, úgy érzi, tele van a hasa. Keressetek ti is, van itt még a szén között…

…A bánya tehát estig sem teljesítette a normát. Matronyina éjszakára is kint maraszt bennünket. Közben azonban mindenütt kialszik a villany, az egész övezet világítás nélkül marad, ezért mindenkit odarendelnek az őrbódéhoz. Egymás karjába kell kapaszkodnunk, úgy hajtanak erősített őrséggel, kutyaugatás és káromkodás közepette, haza, a szálláskörletekbe. Szuroksötét éjszaka, csak megyünk, nem látva, hol latyakos, hol kemény. Dagasztjuk, ahogyan jön, egy-egy gödörben megbotlunk, elrántjuk egymást.

A körletben is sötét van, csak az „egyéni főzés” platnija alatt izzik a pokol rőt fénye. Az ebédlőben csak a tálalóablaknál van két petróleumlámpa, sem a jelmondat nem olvasható, sem a tálkában nem látható a dupla porció csalánleves. Hörpöljük, csak úgy az ajkunkkal kitapintva.

S ez holnap is ugyanígy lesz, mindennap így lesz: hat csille vörös agyag – három merőkanál fekete zupa. Hiszen legyöngültünk a börtönben is, itt azonban sokkal rohamosabban. Már zúg a fejünk, valami kellemes bágyadtság uralkodik el rajtunk, már könnyebbnek tűnik megadni magunkat, mint tovább harcolni.

Persze a barakkban is szuroksötét. Heverünk csuromvizesen a csupasz deszkán, s úgy érezzük, melegebb lesz, ha semmit sem vetünk le, akárha priznicben lennénk.

Nyitott szemmel meredek a sötét plafonra, a fekete égre.

Uram, Istenem! A gránáttűzben, a bombazáporban arra kértelek, hogy tartsd meg életemet. Most azonban arra kérlek, küldd el az irgalmas halált!

7.
A szigetlakók élete

Látszólag mi sem könnyebb s egyszerűbb, mint beszámolni Arhipelág lakóinak külső eseményekben szegény életéről. Valójában nagyon is nehéz. Hogy képet kapjunk a hétköznapokról, mindent el kellene mondanunk, ami csak az egyik reggeltől a másikig, az egyik téltől a másikig, a születéstől (az első lágerba való megérkezéstől) a halálig (valóban a halálig) történik. S ezt minden, de minden szigetről, szigetecskéről.

Senki sem képes átfogni ekkora témát, már hogy is volna képes, de meg az olvasót is kimerítené a kötetek garmadája.

A szigetlakók élete pedig nem áll egyébből, mint munkából, munkából, munkából; éhezésből, fázásból, no meg kis ügyeskedésből. Ami a munkát illeti, legalábbis annak a számára, aki nem bírt másokat félretolva befurakodni valami meleg helyecskére, az a bizonyos *közmunka*, amely a szocializmust dobbantja elő a földből, minket pedig beletapos a földbe.

Hogy hányféle *közmunka* létezik, annak elsorolására szegény a nyelv: Talicskát tolni („Jó kis OSzO-gép, két rúd, egy kerék”). Malterosládát cipelni. Téglát kirakni puszta kézzel (egykettőre leszedi a bőrt az ujjaidról). Téglát hordani háton, feltornyozva. Külfejtésben követ, szenet termelni, agyagot, homokot lapátolni. Fölhajigálni hat köbméter aranytartalmú kőzetet s eltolni a rámpákig. Vagy csak a földet ásni, szaggatni (kavicsos talajban, télen). Szenet vájni a föld méhében. Vagy ugyanott ércet, ólmot, rezet. Lehet továbbá rézércet darálni (édeskés ízzel a szájban, csöpögő orral). Lehet kreozottal impregnálni talpfát (és öntestedet). Lehet alagutat fúrni országiútnak, töltést hányni vasútnak. Övig az iszapban tőzeget szedni a mocsárból. Ércet olvasztani. Fémet önteni. Mocsári réten (térdig vízben) zsombékot kaszálni. Kocsin, fuvaros is lehetsz (átrakhatsz a ló tarisznyájából egy kis zabot a saját fazekadba; kincstári jószág a vén füves zsák, ne félj, kibírja, meg az se baj, ha belédöglik). Még állami gazdaságba is kerülhetsz mindenféle parasztmunkára (ez még a legjobb: a földből mindig kerül valami).

Ám valamennyiünk atyja az orosz erdő a maga színarany szálfáival (valóban arany lesz ám belőlük!). Arhipelág minden munkájánál ősibb a fakitermelés. Mindenkit vár, mindenkinek helyet ad, még a rokkantakat sem

zárja ki (hármas partiban küldik ki a félkezűeket, hogy letapossák a félméteres havat). Melledig ér a hó. Favágó vagy. Mindenekelőtt letaposod a havat a fa körül. Kidöntöd fát. Aztán üggyel-bajjal evickélve a mély hóban, levagdosod az ágakat (előbb kiásod őket a hóból, hogy hozzáférj a fejszével). Majd a porhanyó hóban húzkodva halomba rakod az ágakat és alágyújtasz (persze, csak bűzölög, nem akar égni). Aztán mérték után felfűrészeled a törzset, gúlát raksz. A napi norma pedig öt köbméter fejenként, kettőnek tíz. (Burepolomban hét köbméter, de ott szét is kell hasogatni a vastag törzseket). Kezed alig bírja már a fejszét, lábad sem akar engedelmeskedni.

A háborús években (a hadi élelmezés mellett) *száraz agyonlövésnek* hívták a lágerlakók a háromhetes erdei munkát.

Ó, hogy meggyűlölöd az erdőt, a földnek díszét, melyet annyian magasztaltak már versben, prózában! Undortól reszketve lépsz be már ezután a fenyvesek és nyírfák boltozata alá. Évtizedek múlva is csak a szemed kell lehunyni, máris látod azokat a szálfenyőket, nyárfatörzseket, amelyeket több száz méteren cipeltél a vagonig, be-beszakadva a hóba, s még estedben is öleltél, nem merve elereszteni, nem bízva erődben, hogy újra ki bírod emelni a kásás hóból.

A cári Oroszországban évtizedeken át az 1869-ben *szabadok* számára készült Normaszabályzat korlátozta a kényszermunkát. Eszerint munkabeosztásnál figyelembe kell venni a munkás testi erejét és gyakorlottságát (ugye, hihetetlennek hangzik?). A munkanapot télen hét (!), nyáron tizenkét és fél órában állapítják meg. Akatuj hírhedt fegyházában, Jakubovics szerint (1890-es évek) mindenki (csak ő nem) *könnyen teljesíteni tudta* a normát. Nyári munkanapjuk, melybe az oda-visszaút is bele volt számítva, nyolc órás volt, október után hét, télen pedig csak hat órás. (Pedig akkor még híre-hamva sem volt a nyolcórás munkanap-mozgalomnak!) Az omszki fegyház, amelyben Dosztojevszkij raboskodott, valósággal a lusták paradicsoma volt, erről meggyőződhet Dosztojevszkij olvasója. Kényelmesen elpiszmogtak, a vezetőség pedig még ki is öltöztette őket *fehér* vászonzakóba és nadrágba! – mit mondjunk még? Nálunk a lágerban, ha már igen könnyen vannak és semmi dolguk sincs, azt szokták mondani, hogy „már csak a fehér gallér hiányzik”. Azoknak pedig még a kabátjuk is fehér volt! A „Holt Ház” rabjai a munka után sokáig *sétálgattak* a fegyház udvarán – úgy látszik, nem lettek piszkosak, sem fáradtak. Különben a cenzúra sem akarta átengedni a „Följegyzések a Holt Házról”-t,

attól félve, hogy a Dosztojevszkij ábrázolta *könnyű* rabélet senkit sem fog visszariasztani a bűnözéstől. Ezért Dosztojevszkij kipótolta még néhány oldallal a cenzúra kedvéért, mintegy bizonygatva, hogy *azért nem fenékig tejfel ám* ott a fegyházban![494] Nálunk csak a bennfentesek sétáltak vasárnaponként, de még azok is rühellették. Salamov „Maria Volkonszkaja naplója" kapcsán közli a gyekabristák napi normáját a nyercsinszki fegyházban: fejenként három pud ércet kellett kitermelniük és felrakniuk (negyvennyolc kilót! – ezt egyszerre is meg lehet emelni!), maga Salamov már *nyolcszáz pudra* volt kötelezve Kolimában. Azt is ő írja, hogy nyáron néha tizenhat órás volt a munkanapjuk. No, tizenhatról nem tudok, de tizenhárom sokaknak kijutott a KarLag-i földmunkáknál vagy az északi fakitermelésnél, méghozzá tisztán, az öt kilométeres oda-visszaúton kívül. Különben minek vitatkozni a munkanap hosszáról? Hisz a norma mindig is erősebb a munkanapnál, s ha a brigád nem teljesítette, akkor fájrontkor csak a konvojt váltották, a melósok ellenben éjfélig az erdőben maradtak a reflektorok fényében, hogy csak reggel felé érjenek haza, egyék meg a vacsorával együtt a reggelit is, aztán irány vissza az erdőbe.[495]

Erről senki sem fog írni, senki sem fog mesélni – egytől-egyig odavesztek.

Volt ilyen módja is a normaemelésnek, ha be akarták bizonyítani, hogy teljesíthető: mínusz ötven fok alatt törölték a napot, azaz beírták, hogy a foglyok nem vonultak ki – valójában azonban kihajtották őket, s amit az ilyen napokon ki tudtak sajtolni belőlük, azt elosztották a többi napra, így emelve a százalékot. (Akik pedig ilyenkor megfagytak, azoknak halálára egyéb okot találtak a szolgálatkész egészségügyiek. A visszajövet elmaradozókat pedig, akik összeestek, vagy szakadt inukkal csak négykézláb tudtak mászni, agyonlőtte a konvoj, nehogy megszökjenek, mire visszafordulhat értük.)

S hogy kosztolták őket az ilyen munka fejében? Megtöltötték a kondért vízzel, beleszórtak… hámozatlan aprókrumplit (ez volt a jobbik eset), „fekete káposztát" (csalánlevelet), répaszárat s egyéb gizgazt, no meg bükkönyt, korpát, azt nem sajnálták. (Ahol pedig nem volt elég víz, mint Szamarka lágerponton Karaganda mellett, ott csak egy tál balándát főztek naponta s két bögre sós, zavaros vízzel pótolták ki.) Minden értékesebb tápanyagot – ez már szabályosan, kivétel nélkül mindig így történt – félretettek a vezetőség (lásd: 9. fejezet), a bennfentesek és a tolvajok részére. A szakácsok meg voltak félemlítve: csak úgy maradhattak meg, ha

engedelmeskedtek. Hébe-hóba kiutalnak ugyan a raktárból némi zsiradékot és „hústerméket” (azaz nem igazi húst) is, valamint halat, borsót és darát – de ezekből nem sok hullik a kondérba. Távolabbi nyomorfészkekben ráadásul a sót is egyéni célokra tulajdonítják el a főnökök (1940-ben a Kotlasz-Vorkuta vasútépítésnél sótalanul adták a kenyeret is, a balándát is).

Minél silányabb tápanyag, annál több jut belőle a raboknak. Így lóhús is jutott néha: munkában elnyűtt, elhullott állatok húsa. Rághatatlan volt, mégis ünnepi csemege. Ivar Dobrjak így emlékezik: „Annak idején sok delfinhúst, rozmárt, borjú- és macskafókát s egyéb tengeri herkentyűt tömtem a bendőmbe. (Hadd szóljak közbe: bálnahúst mi is ettünk Moszkvában. a Kaluga-lágerban.) Nem riadtam vissza az állati ürüléktől sem. A legízesebb csemege azonban az útifű, pipitér és zuzmó volt”. (Ezekkel már nyilván maga „szerezte meg” a lágerkosztot.)

Egy embert, aki tizenhárom, vagy legyen: csak tíz órát dolgozott a fagyban, lehetetlen életben tartani a GULag normái szerint. Különösen a készletek megdézsmálása után lehetetlen. Ezen a ponton csöpögtetik a fortyogó katlanba a Frenkel-féle sátáni mixturát: tartsunk jobban némelyeket a többiek rovására! Megszerkesztik a kosztskálát (minden láger a maga módján): ha a teljesítmény mondjuk kevesebb, mint a norma 30 százaléka, szigorított (karceri) koszt jár: harminc deka kenyér és egy tál leves naponta; 30-tól 80 százalékig fegyelmi koszt: negyven deka kenyér, két tál balánda; 81-től 100 százalékig dolgozó koszt: ötven-hatvan deka kenyér, három zupa. Ezután következnek az élmunkás adagok, itt több változat lehetséges: 70-90 deka kenyér s a leves után kása, esetleg *prémiumfogás*: valami fekete, kesernyés rozslepény, borsóval töltve.

E híg, sovány koszt kiérdemléséért, mely semmiképp sem pótolja az elhasznált energiát, hajszolt munkában emésztődnek az izmok, s az élmunkások és sztahanovisták előbb a földbe kerülnek, mint a munkamegtagadók. Vén lágeri rókák bölcsen tudjál ezt, azt szokták mondani: „Bolond, ki sírját ássa – hogy több legyen a kása!” Ha akkora szerencséje van valakinek, hogy öltözethiány címén a priccsen maradhat, garanciás kosztat adnak neki: hatvan deka kenyeret! De akit felöltöztettek *az évszaknak megfelelően* (kitűnő meghatározás!) és kivittek a munkahelyre – az harminc dekánál többet ki nem csikar a fagyos földből, ha megfeszül sem.

Csakhogy nem maradhat ám a rab a priccsen…

Persze nem mindenütt s nem mindig kosztoltak ilyen silányul, de a fönti adatok tipikusaknak tekinthetők pl. KraszLag-ra a háború alatt. Ugyanakkor Vorkutában „bányász-kosztot"– adtak, alighanem a legjobbat GULag viszonylatban (merthogy azzal a szénnel fűtötték „a hős Moszkvát"!). Egy kiló harminc deka járt a föld alatti norma 110 százalékos és a felszíni norma 100 százalékos teljesítéséért. Ám a cárizmusnak ama borzalmas, embernyúzó Akatuj fegyházában pihenőnapokon („a priccsen") két és fél font (egy kiló!) kenyeret és 32 zolotnyik (133 gramm) húst adtak! Munkanapokon pedig három font kenyeret és 48 zolotnyik (húsz deka!) húst – bizony, többet, mint a mi hadseregünkben a fronton! A rabok dézsaszám hordták a balándát és a kását a felügyelők disznainak, a hajdinakását pedig (! – GULag ilyet sohasem látott!) P. Jakubovics „kimondhatatlanul undorító ízűnek" találta. – Dosztojevszkij fegyházának lakóit sem környékezte soha a végelgyengülés veszélye. Már hogy környékezte volna, mikor a fegyház területén („a zónán belül) ludak sétifikáltak.(!!), s a rabok nem tekerték ki a nyakukat.[496] A kenyér náluk *szabad préda* volt, ott hevert az asztalon, karácsonyra pedig *egy font* marhahúst kaptak fejenként s a kásához annyi vajat, amennyi kellett! – Szahalinban az ércbányában és a vasútépítésnél dolgozó rabok a munka dandárjának hónapjaiban napi négy font (egy kiló hatvan deka) kenyeret, negyven deka húst, huszonöt deka darát kaptak! Csehov lelkiismeretesen utánajár, hogy vajon valóban kielégítők voltak-e ezek a normák, vagy esetleg rossz kisütés, kifőzés következtében elégteleneknek bizonyultak? Nézett volna csak bele egyszer a mi gürizőnk tálkájába, ott helyben összeesett volna!

Micsoda megvadult fantázia képzelhette azt a század elején, hogy „harminc-negyven év múlva" nemcsak Szahalinban, de egész Arhipelágon boldogság lesz kapni abból a vizenyős, szemetes, összeégett, és jó ég tudja, miből dagasztott kenyérből – s hogy hetven deka ilyen kenyér irigyelt *élmunkásporció* lesz?

Hát azt ki gondolta volna, hogy a kolhozparasztok még e rabkenyér után is áhítozni fognak egész Oroszhonban? – „mert nekünk még az sincs…"

Még a cári nyercsinszki ércbányákban is fizettek „szorgalomdíjat", azaz pótlékot minden munkáért, mely meghaladta a (mindig mértéktartó) kincstári normát. A mi Jágerainkban pedig, Arhipelág történetének minden korszakában, vagy teljesen ingyen dolgoztattak, vagy csak annyit fizettek, amiből legfeljebb szappanra, fogporra tellett. Csak abban a néhány

lágerban, amelyekben rövid közjátékként valami okból bevezették az *érdekeltség* elvét (s a bruttó kereset nyolcadát vagy negyedét elszámolták a fogolynak) – vehettek a rabok kenyeret, húst és cukrot – s ó, Isten csodája! Az ebédlő asztalán egyszer ottmaradt egy gyürke, s öt egész percig senki sem tette rá a kezét!

Milyen ruhában, milyen lábbeliben járnak a mi szigetlakóink?

Minden szigetcsoport olyan, amilyennek egy szigetcsoportnak lennie kell: körülötte kéken hullámzik az óceán, a szigeten kókuszpálma nő s a hivatalos kormányzat semmit sem költ a szigetlakók ruházására: mezítláb s szinte pőrén járnak. Csak a mi átkozott Arhipelágunk fölé nem képzelhetjük a trópusi napot, mert azt örökös hó borítja, állandóan szél süvít fölötte. Ezért kell azt a tíz-tizenötmilliós tömeget még ruhával s cipővel is ellátnia az államnak.[497]

Még az a jó, hogy a rabok kívül születtek Arhipelágunk határain, ezért nem érkeztek oda egészen meztelenül. Rajtuk lehet hagyni, amiben érkeztek – helyesebben amit meghagytak nekik az „osztályrokonok” – csak Arhipelág bélyegeként kell letépni a ruhából egy-egy darabot, ahogy bele szoktak nyírni a birka fülébe: például ferdén lenyesni a köpeny szárnyait, levágni a Bugyonnij-sapka csúcsát, hadd szellőzzön az a kobak! Sajna, a kintről hozott ruha nem tart örökké, a cipő pedig egy hét alatt elszakad Arhipelág tuskói és zsombékjai közt. Ruházni kell tehát a bennszülötteket, ha fizetésképtelenek is az istenadták!

Érdemes lesz egyszer majd az orosz színpadon, filmvásznon látni ezt: maga a hacuka más színű, mint az ujja, vagy annyi rajta a folt, hogy nem is látni az alapszint. Vagy olyan, mintha égne (a rongycafatok lángnyelvekként lobognak). A nadrágra pedig egy hazai csomag vászonzsákjából raktak foltot, jól olvasható a címzés egy csücske, amit tintaceruzával írtak rá.[498]

A lábukon pedig régi jó kipróbált orosz háncsbocskor, csak a beleváló kapca hiányzik. Vagy egy darab autógumi, amit dróttal, vezetékkel kötöttek fél csupasz lábukra (segíts magadon, az Isten is meg segít!). Avagy „csizma”, amit régi rongyos vattakabátból varrtak s talpnak alátettek egy nemez- vagy gumidarabot.[499] Reggel a kapunál a Különleges Lágerpont parancsnoka igazi GULag-szellemességgel így szokott felelni a raboknak, ha panaszkodnak, hogy hideg van:

– A libám is kint van, meztélláb császkál egész télen, de még sohasem panaszkodott, hogy vörösek a lábai. Nektek mégiscsak van miami a

lábatokon.

S jönnek, jönnek felénk a filmvásznon a cserzett-fakó lágeri arcok. Könnyező szemek, kivörösödött szemhéjak. Cserepes, vértelen, kiütéses ajkak. Borotválatlan arcok, melyeken foltokban nő a sörte. Tél van, de a fejükben gyári sapka, hozzávarrott fülvédőkkel.

Rátok ismerek! Ti vagytok az én Szigetvilágom lakói!

De lett légyen bármily hosszú a munkanap – egyszer csak megjönnek a gürizők a barakkba is.

Barakk? És ha csak bunker, amit a földbe ástak? A sarkvidéken pedig rendszerint *sátor*, néha ugyan földdel körbehányva, esetleg széldeszkával befödve. A villanyt legtöbbször petróleumlámpa pótolja, de élnek forgácsvilágnál is, vagy vattából csavarnak kanócot és halzsírba mártva égetik. (UsztyVimben két évig nem is láttak petróleumot s még a stáb barakkjában is raktári olajjal világítottak.) Vegyük hát szemügyre azt a sivár képet, mely e gyarló fényben elénk tárul.

Priccsek két szinten, priccsek három szinten. A luxus jeleként kombinált négyesek: *vagonkák*. A deszka legtöbbször csupasz, semmi sincs rajta. Némely külhelyen oly szemérmetlenül lopnak (a lopott holmit eladva a szabadoknak), hogy ki sem adnak semmi kincstárit, de a rabok sem tartják semmijüket sem a barakkokban: tálkát, bögrét, mindent kivisznek a munkahelyre (batyuba kötve még rongyaikat is, úgy ássák a földet), akinek van, még a takaróját is a nyakába keríti (premier plánban fényképezni!), esetleg egy őrzött barakkba hordják, bennfentes ismerősükhöz. Nappalra tehát kiürül a barakk, mintha senki sem lakná. Éjjelre be lehet rakni a szárítóba a nedves munkaruhát (mert van ilyen) – de ha így nekivetkőzik valaki, biztosan megfagy az éjjel. Ezért csak magukon szárítják meg. Éjszaka a sapka, a nők haja hozzáfagy a sátorlaphoz. Még a háncsbocskort is a fejük alá teszik, nehogy lelopják a lábukról. (Burepolom, háborús évek.) A barakk közepén kályhává előléptetett benzines hordó, jó, ha átizzott – olyankor fülledt kapcaszag tölti be az egész barakkot – rendesen azonban nem akar égni benne a nedves fa. Némely barakk úgy el van árasztva élősdiekkel, hogy négy napig is füstölhetik, kénezhetik, az sem segít. Nyáron pedig, ha kimennek a foglyok és a földön hálnak, a poloskák is kimásznak utánuk. Tetves ruháikat legföljebb evőedényeikben főzhetik ki.

Mindez kizárólag a XX. században vált megvalósíthatóvá, ezen a téren semmi összehasonlítási alapunk sincs a múlt századi börtönkrónikákkal,

azok nem tudnak ilyesmiről.

Tegyünk még egyet a fönti képhez: most hozzák be tálcán a brigád kenyerét a szeletelőből az ebédlőbe, kétoldalt bottal felfegyverzett markos brigádtagok lépdelnek, nehogy a többiek nekiessenek a kenyérnek, kitépjék a kezükből és szétkapkodják. Vagy egy másik kép: valaki csomagot kapott, de ahogy kilép a posta ajtaján, máris kiverik a kezéből. Aztán képzeljük el azt az izgalmat, mely minden pihenőnapot megelőz: vajon nem kobozzák-e el ezt is (miért mondjuk, hogy „háborús évek", hisz pl. az Uchta-szovhozban egy évvel a háború kitörése előtt sem volt soha pihenőnap, s a Kartagban 1937 és 1945 között sem hallották még csak a hírét sem). Vegyük a föntiekhez a lágerélet örökös bizonytalanságági, a minden változástól való görcsös félelmet: mikor transzportról kezdenek rebesgetni, vagy már be is jelentették (Dosztojevszkij fegyháza azt sem tudta, mi a transzport, azok tíz-húsz évig megültek ugyanabban a börtönben, egész. más volt az életük); aztán azok a váratlan, obskúrus „kontingens-kiegyenlítések", áthelyezések a „termelés érdekében", továbbá a *komisszálásnak* nevezett orvosi ellenőrzés, majd meg az anyagkészlet leltározása, éjszakai rajtaütések, a rabolt pőrére vetkőztetése, nyomorúságos kacatjuk széthányása, aprólékos személyi motozás, melyet különös előszeretettel időzítenek május elsejére és november hetedikére (a múlt század börtöneiben nem szoktak ilyesmit csinálni karácsony s húsvét tiszteletére). Végül az a havonta három ízben rendezett tortúra, amit fürdésnek neveznek, kész istencsapása. (Erről most nem írok, nem akarom magam ismételni, különben is apróra beszámol róla Salamov, s Dombrovszkij is írt, egy elbeszélést erről a témáról.)

Vagy az az idült, immár lényed szerves tartozékává vált *elkülönítetlenség*, mely különösen elviselhetetlen egy intellektuel számára: hogy megszűnt személyes létezésed, csak mint a brigád tagja létezel, s egész nap, egész évben, egész hosszú lágerbüntetésed alatt soha semmit sem tehetsz a magad belátása szerint, hanem arra vagy kárhoztatva, hogy mindenben a brigád érdekei szerint cselekedjél.

Végül gondoljuk meg azt is, bögy a fönt elmondottak a már évek óta fennálló, stabilizált lágerokra érvényesek. Dehát valamikor el is kellett kezdeni ezeket a lágerokat, s ki más kezdte volna őket, mint testvéreink, sorstársaink? Ők érkeztek meg a hóborította puszta erdőbe, ők húzták fától-fáig a tüskésdrótot, s régen rossz volt, ha csak az első barakkokat győzték kivárni, azok ugyanis az őrség számára kiszültek. A KraszLag elsőszámú

lágerpontja 1941 novemberében nyílt meg Reseta állomás közelében (tíz év alatt tizenhétre nőtt a lágerpontok száma). Két és félszáz frontharcossal kezdték, akiket a frontmorál megszilárdítása végett mustráltak ki a hadseregből. Fákat. döntöttek, szálfákból falakat húztak, tetőt azonban nem volt miből csináljanak, így hát szabad ég alán teleltek ki vaskályhákkal. Kenyerüket csonttá fagyva hozták a helyükbe, fejszével darabolták, törve, forgácsolva, morzsolva osztották ki a markukba. A kenyérmellévaló agyonsózott hal volt, kimarta a szájukat, hóval oltatták a pokol égését.

(Ha a honvédő háború hőseiről emlékeztek, ne feledkezzetek meg róluk se!…)

Ilyenek voltak hát az én Arhipelágom hétköznapjai, életviszonyai.

*

Filozófusok, pszichológusok, orvosok és írók lágereinkban aprólékosabb és sokoldalúbb vizsgálatokat végezhetnének, mint bárhol másutt, arról az érdekes folyamatról, hogy szűkül be az ember lelki is szellemi világa, mint alacsonyodik állattá az ember, mint válik élőhalottá. Csak hát a lágerba jutott pszichológusok többsége nem ér rá az ilyen vizsgálatokra, megfigyelésekre: őket is elkapja a gépszíj, az ő egyéniségüket is kulimással passzírozza, pozdorjává töri a gépezet.

Ahogy minden egyéb élő organizmus nélkülözhetetlen életfunkciója az elhasznált s megemésztett anyag kiválasztása. Arhipelág sem újulhatna meg, ha az a seprő, amit oly bőven termel: az *embersalak*, le sem szállna az aljára. Mindent, amit csak épített Archipelág, e salakemberek izmaiból préselte ki (még mielőtt salakká váltak volna). Akik pedig az életben maradottak közül azt merik állítani, hogy *akiből salak, „kripli" lett, maga az oka*, önmagukat bélyegzik meg, mert túlélték a lágert.

Mostanában csőstül érkeznek hozzám lágert megjárt hithű kommunisták fennkölt intelmei, bírálatai: ah, mily alantas érzelem- és gondolatviláguk van az „Iván Gyenyiszovics" hőseinek! Hol maradnak gyötrődő tépelődéseik a történelem folyásáról? Mindig csak „fejadag" meg „balánda", pedig van az éhségnél nagyobb szenvedés is a világon!

Ugyanbiza? Valóban? Hát persze, hogy van nagyobb szenvedés is például az ortodox kommunisták kínlódása az ideológiával)! De hisz önök, *betájolt* ortodox uraim, azt sem tudták, mi az éhezés, meghúzták magukat az eg. ügyieknél vagy a raktárban!

Évszázadok során leszűrt tapasztalat, hogy Éhség kormányozza a világot! (Különben az *éhségből* indul ki az egész Haladó Elmélet is: hogy az éhező tömegek állítólag fölkelnek majd a jóllakottak ellen.) Ezért az éhezőket is – az éhség kormányozza, kivéve azokat, akik önként választották az éhhalált. Az az éhség, mely tolvajt csinál a legbecsületesebb emberből is („Ha a gyomor kordul, a morál megfordul"). Az az Éhség, mely a legönzetlenebb embert is arra készteti, hogy irigyen kancsalítson szomszédja tányérjára, hogy azon tépelődjék, nem nyom-e többet a szomszédja kenyere. Az az éhség, mely megzavarja az elmét, mely nem hagyja az embert másra gondolni, másra figyelni, másról beszélni, folyton csak az evésről meg az evésről. Az az éhség, mely elől az álomban sincs oltalom: akár alszol, akár álmatlanul forgolódok ételekről fantáziálsz. Bizony, már nem hagy aludni sem. Az az éhség, mely immár csillapíthatatlan, olyan lettél tőle, mint valami cső, mely mindent átereszt, úgy, ahogy beletöltötték.

Egyszer ezt is látnunk kell majd az orosz mozikban: hogy strázsálnak az emberroncsok a konyhaajtóban, gyűlölködő pillantásokat vetve vetélytársaikra, várva, mikor dobják ki a hulladékot a szemétgyűjtőbe. Hogy rohannak oda valamennyien, hogy szedik ki a halfejeket, a csontokat s a krumplihéjat, hogy verekednek össze a zsákmányon. S hogy marad ott az egyik, akit a többiek agyonvertek a tülekedésben. Látjuk majd, hogy mossák, főzik s eszegetik a hulladékokat. (Teljességre törekvő filmriporterek még tovább is mehetnek s bemutathatják; hogy vetik rá magukat hasonló célzattal a kripliktől már *átvizitált* szemétgyűjtőre azok a parasztasszonyok, akiket 1947-ben Besszarábiából szállítottak a Dolinka-lágerba.) Azt is látjuk majd, hogy hevernek a kórházban a takarók alatt a csontvázak, melyeket még bőr tart össze, hogy halnak meg egyetlen rándulás nélkül, hogy viszik ki őket. Egyáltalán, hogy milyen könnyen hal meg egy ember. Előbb beszélt – most hallgat; most még megy az úton – most összeesik. Volt – nincs. Nuksában, Unzsa-láger egy kirendeltségén, egyszer egy osztályrokon nagypofájú bennfentes sorakozóra rángatta le az embereket a lábuknál fogva. Az egyik már meghalt, a feje nagyot koppant a padlón. „Kinyiffant az ürge!" – s kedélyesen oldalba rúgta. (A háborús években azonban a lágerokban nem volt orvosi kezelés, ápolók sem voltak – ergo betegek sem. Ha pedig valaki „betegnek tetette magát", azt társai karonfogva vezették ki az erdőbe, deszkát és kötelet is vettek magukkal, hogy könnyebb legyen visszafelé a hulla szállítása. A munkahelyen a

beteget odaültették a tűzhöz, s mindnyájuknak – foglyoknak s őröknek – közös érdekük volt, hogy minél előbb kimúljon.)

Ami nem fér majd a vászonra, azt írja le nekünk a nehézkesebb, ám figyelmét mindenre kiterjesztő próza, ismertesse a különféle halálnemeket, melyek majd a skorbut, majd a pellagra, majd az alimentáris disztrófia nevet viselik. Ha például vér marad a kenyéren a harapás nyomán, skorbuttal állunk szemben. Ezután hullani kezdenek a fogak, a foghús elgennyesedik, a lábakon fekélyek ütnek ki, a test szövetei lepedőnyi darabokban válnak le, az ember hullabűzt áraszt, lábai felpüffednek. Az ilyeneket nem veszik föl a kórházba, négykézláb mászkálnak az övezetben. – Aztán a pellagra tünetei: az arc bőre megbarnul, mintha a naptól sült volna le, majd hámlani kezd. A betegen hasmenés tör ki. Valahogy el kéne állítani – néhol krétaport adnak be neki, naponta három kanállal, másutt azt mondják, hogy heringet volna jó szerezni, ha azt ehetne, megmaradna benne az étel. De hol vegyék a heringet? A beteg rohamosan gyöngül, minél megtermettebb, annál rohamosabban. Már a felső priccsre sem tud fölmászni, egy heverő szálfát sem tud átlépni, két kézzel emeli át a lábát, vagy négykézláb kecmereg át rajta. A hasmenés minden szuflát kiszedett belőle, semmi sem érdekli, sem a mások, sem a maga nyomora. Életben sem akar maradni, megsüketül, eltompul, sírni sem tud már, akár szánhoz kössék s úgy vonszolják a földön. Nem fél a haláltól, eljutott a teljes megadás önfeledt, boldog állapotába. Már minden határon túl van, nem emlékszik a felesége, a gyerekei nevére, de még a maga nevére sem. – Az éhenhaló testét néha kékesfekete hólyagok borítják el, gombostűfejnyi csúcsokkal – tele van az arca, a karja, a lába, a hasa, még a herezacskója is. Nem lehet hozzá sem érni, annyira fáj. Ha megérnek, fölfakadnak a kelések, sűrű, kukacforma genny nyomul ki belőlük. Elevenen rothad el a beteg.

Ha a szomszéd priccsen fekvő társad arcán fejetlen futkosásba fognak a fekete hajtetűk – ez a halál biztos jele.

Pfuj, micsoda naturalizmus! Miért kell az ilyesmiről beszélni?

S egyáltalán – mondják ma nekünk azok, akik maguk nem szenvedtek, mert hóhérkodtak vagy a kezüket mosták vagy adták az ártatlant – minek kell most mindezt felhánytorgatni? Miért őrizgessük a múlt sebeit? (az Ő sebeiket!!)

A választ már Lev Tolsztoj megadta Birjukovnak: „Hogy miért kell emlékezni? Ha valami súlyos betegségen estem át, s kigyógyultam belőle, megtisztultam tőle, mindig örömmel fogok visszagondolni rá. Csak akkor

akarom minden áron elfelejteni, ha még mindig benne vagyok, ha rosszabbodott az állapotom, s áltatni szeretném magamat. Ha emlékezetünkben tartjuk a múltat és szembenéznünk vele, ezzel azt az új kórt is leleplezzük, mely éppen hatalmába akar keríteni bennünket.”[500]

Hadd zárjam le ezt a *salaklényekről* írt beszámolót 1. K. G. soraival, melyekben bemutatja Lev Nyikolajevics (! nyilván Tolsztoj tiszteletére ez a névazonosság!). Je. mérnököt, ezt a salaklény-teoretikust, aki a salaklétezésben találta meg az életben maradás legkényelmesebb módját.

Lássuk, mivel tölti idejét Je. mérnök egy forró nyári vasárnap a láger egy félreeső zugában. Egy emberforma lény gubbaszt a laposon egy gödör fölött, amelyben barna tőzegvíz gyűlt meg. A gödör köré rakta szét kincseit: heringfejeket, halcsontakat, porcogót, kenyérhéjat, kásamaradékot, mosástól még nedves krumplihéjat s egyéb definiálhatatlan hulladékot. Egy pléhdarabon tüzet rakott, afölött kotyvaszt valamit egy kormos, összeégett katonacsajkában. Láthatólag éppen elkészült. A salaklény fakanállal kezdi kanalazni a barna levet a csajkából s felváltva eszeget hozzá egy kis krumplihéjat, porcogót, heringfejet. Hosszan, alaposan, koncentrált figyelemmel rág meg mindent (a salaklények közös hibája, hogy habzsolva, rágás nélkül nyelnek). Orra alig látszik ki a szürke bozótból, mely nyakát, állát, arcát borítja. Bőre az orrán s a homlokán viaszosan barna, helyenként hámlik. Szeméből könny szivárog, sűrűn pislog.

Észrevéve a közeledőt, a salaklény lázasan kezdi összeszedni szétrakott kincseit, már amit mér nem evett meg, a csajkát a melléhez szorítja, földre veti magát és összegömbölyödik, mint a sündisznó. Most aztán üthetik; rúghatják – hozzátapad a földhöz, meg sem mozdul s nem adja ki a csajkát.

I. K. G. barátságos szavaira a sün kinyílik egy kicsit. Látja, hogy nem akarják megverni, s a csajkát sem veszik el tőle. Megindul a társalgás. Kiderül, hogy mind a ketten mérnökök (I. G. geológus, Je. kémikus). Je. tehát beavatja G. – t saját filozófiájába. A még el nem felejtett kémiai képletekkel operálva bebizonyítja, hogy a hulladékokból is kinyerhető minden szükséges tápanyag, csak undorunkat kell legyőzni s minden erőnket a táplálék feldolgozására fordítani.

Bár nagy a hőség, Je. több réteg ruhába van öltözve. méghozzá jó mocskosakba. (Ennek is megvan az oka: kísérletei azt bizonyítják, hogy *nagyon* piszkos ruhában nem szaporodnak a tetűk s a bolhák, nyilván undorodnak. Ezért egy réteg alsóruhát azokból a rongyokból szedett össze, amikkel a gépeket törölgetik a műhelyben.)

Küllemre nézve így fest: fején Bugyonnij-süveg, a csúcsán fekete gyertyavég, szövetén perzselődések nyomai. A szalonnás elefántfülekhez széna, csepű s egyéb szemét tapad. Felsőruhája hátán tépések lógnak, mint a kutyanyelvek. Folt hátán folt. Az egyik oldala szurkos. Szegélye alól rojtosan csüng a vattabélés. Kabátja ujjai könyökig föl vannak hasadva, s valahányszor karját emeli, a salaklény mintha denevérszárnyakat lebbentene. Lábain bárkaszerű alkotmányok, melyeket piros autógumiból ragasztott össze.

Hogy miért van annyira felöltözve? Először is a nyár rövid, a tél hosszú, meg kell őriznie ezt a holmit, s hol őrizhetné meg jobban, mint saját testén? Másodszor, s ez a fontosabb, így burkolja magát puha rétegekbe, légpárnákba, nem fájnak az ütések. Rúgják, botozzák, még sincsenek rajta kék foltok. Ez az egyetlen védelme, csak idejében meglássa, hogy valaki ütni készül: gyorsan földre veti magát; hasát felhúzott térdével fedezi, melléhez szorított fejét pedig átfogja vattázott karjaival. Így csak puhára eshetnek az ütések. S hogy ne verjék sokáig, mielőbb meg kell győzni diadaláról a verekedőt, ezért Je. már az első ütésnél olyan féktelen visításba fog, mint a verőmalac, pedig egyáltalán nem fáj neki. (A lágerban ugyanis kedvtelve szokták verni a gyöngébbeket, nemcsak a munkaelosztók és a brigádvezetők, hanem a közönséges rabok is: érezni akarják, hogy még nem vesztették el minden erejüket. Ez már csak így van: az ember nem győzheti meg magát saját erejéről anélkül, hogy ne kegyetlenkedne másokkal.)

Je. véleménye szerint, ez tökéletesen megfelelő és bölcsen megválasztott életforma – ily módon lelkiismeretén sem kényszerül foltot ejteni. Senkinek sem árt.

Erősen bízik, hogy túléli a lágert.

Ezzel zárjuk az interjút a salakkénnyel.

*

Dicső hazánkban, mely képes immár több mint száz éve nem publikálni Csaadajev műveit, azon a címen, hogy írójuknak reakciós nézetei voltnak, már senki sem csodálkozik azon, hogy éppen a legbátrabb és legfontosabb könyvek nem juthatnak soha a kortársak kezébe, nem hathatnak időben a nemzet tudatára. Ezt a könyvet is merő kötelességérzetből írom: túl sok elbeszélés, visszaemlékezés halmozódott fel már a kezemben, nem hagyhatom elveszni őket. Arra semmi reményem sincs, hogy ezt a könyvet valaha is kinyomtatva lássam, még kevesebb arra, hogy azok olvashassák,

akik visszatértek Arhipelág poklából, egyáltalán nem remélem, hogy feltárhatja történelmünkről az igazságot addig, míg helyre lehet hozni egyet s mást. Miközben lázasan dolgoztam ezen a könyvön, akkor ért életem legnagyobb megrázkódtatása: a sárkány előkúszott egy pillanatra, érdes, vörös nyelvével benyalintotta egy regényemet s néhány régebbi írásomat, majd egyelőre visszavonult a függöny mögé. De hallom a szuszogását s tudom, hogy nyakamra feni a fogát, csak még nem érett meg rá az idő. Földúlt lélekkel erőlködöm hát, hogy befejezzem ezt a tanulmányt, hogy legalább ez kerülje el a sárkány fogait. Ugyanakkor, amikor Solohov, már rég nem író, az üldözött és bebörtönzött írók országából Nyugatra utazott, hogy fölcsípje a Nobel-díjat, én azzal vesződtem, hogy elbástyázzam magam a besúgók elől, hogy időt nyerjek titokban, kifogyó lélegzettel dolgozó tollamnak, hogy befejezhessem ezt a könyvet.

Eltértem a tárgyamtól, csak azt akartam mondani, hogy nálunk a legjobb könyvek ismeretlenek maradnak a kortársak számára, s nagyon is lehetséges, hogy valakit feleslegesen ismétlek, s hogy ha tudnék az illető titkos munkájáról, lerövidíthetném a magamét. Törékeny és vérszegény szabadságunk hét éve alatt azonban mégiscsak kiszivárgott valami, itt is, ott is feltűnt egy-egy úszó feje az éjből kibontakozó tengerben, az úszók rekedten átkiabáltak egymásnak. Így ismertem meg én is Salamov hatvan lágeri történetét és a tolvajvilágról írt tanulmányát.

Hadd jelentsem ki, hogy néhány részletkérdéstől eltekintve sohasem merült fel köztük nézeteltérés Arhipelág jellegének megítélésében, általában egy véleményen voltunk az ottani életről. Salamov lágerélménye hosszabb és keserűbb volt az enyémnél, s tisztelettel elismerem, hogy neki, s nem pedig nekem jutott osztályrészül közelebb jutni az állatiasság és kétségbeesés poklához, mely felé egész lágerlétünk sodort bennünket.

Ez azonban nem tarthat vissza attól, hogy ne mondjak ellent neki, ha eltér a véleményünk. Így például a lágeri eg. – ügyi osztály szerepének megítélésében. Salamov (jogos!) keserűséggel s gyűlölettel szól minden lágeri intézményről, az eg. – ügyi osztállyal azonban kivételt tesz, azzal szemben elfogult. Ezzel bár nem teremti, de támogatja a legendát az eg. – ügyi osztály áldásos tevékenységéről. Azt állítja, hogy a lágerban mindenki a fogoly ellensége, kivéve az orvost, csak az tud segíteni rajta.

Csakhogy segíteni *tudni* és valóban segíteni nem ugyanaz. Hiszen ha akar, *tud* segíteni a munkavezető, a normás, a könyvelő, a raktáros, a szakács, a napos, az elosztó is – ám segítenek-e valóban?

Megengedem, hogy 1932-ig, míg a lágeri gyógykezelés az Eg. – ügyi Népbiztosságnak volt alárendelve, az orvosok valóban orvosok lehettek. De 1932-ben teljesen a GULag hatáskörébe utalták őket, attól fogva az elnyomás előmozdítása, a hullatermelés lett a céljuk. Tehát – ha eltekintünk a nemeslelkű orvosok és kedvező körülmények ritka találkozásától – vajon fönntartottak volna-e Arhipelágon egy olyan eg. – ügyi osztályt, mely nem Arhipelág közös célját szolgálja?

Ha a lágerparancsnok és a brigádvezető félholtra ver egy emberroncsot munka-megtagadásért, úgyhogy a sebeit nyalogatja, mint a kutya s negyvennyolc órán át eszméletlenül hever a karcerban (Babics), majd utána két hónapig nem bír lemászni a priccsről – talán nem az eg. – ügy vonakodik kiállítani a bizonyítványt, hogy bántalmazás történt (Dzsingyinszk, 1. sz. láger)? Ráadásul még a gyógykezelést is megtagadja!

S ki adja az aláírását minden egyes karcerbe utaláshoz, ha nem az eg. – ügy? (Mellesleg, nincs ám a vezetőség olyan szörnyen ráutalva arra az orvosi aláírásra! Egy lágerban Indigirka közelében Sz. A. Csebotarjev volt a *kenőember* – azaz a felcser, a találó lágerzsargon szerint – ez nem irt alá egyetlen karceri beutalót sem, hiába rakta elébe a lágerparancsnok, mert véleménye szerint, abba a karcerbe egy kutyát sem lett volna szabad bedugni, nem egy embert: a kályha csak a folyosón tartózkodó őrt melegítette. Nyicsevó! Küldték a népet a karcerbe az ő
aláírása nélkül ís!)

Ha a munkavezető vagy a pallér hibájából, megfelelő védőberendezések híján meghal egy rab az üzemben, ki írja alá, ha nem az orvos vagy a felcser, a bizonyítványt, hogy szívszélhűdésben halt meg? (Vagyis minden marad a régiben, holnap pedig meghal egy másik. Hisz *ha nem paríroznak*, a szanitéceket is kiküldik holnap a bányába! De még az orvosokat is!)

Ha a negyedévenként tartott *komisszálásra* kerül sor – erre a komédiára, mélynek során globális orvosi vizsgálat alapján osztják be a láger egész népességét: nehéz-, közepes-, könnyű- és egyéni testi munkára alkalmasnak – vajon azok a jó orvosok szembeszállnak-e azzal a rossz eg. – ügyi parancsnokkal, aki meg sem maradhatna a helyén, ha nem küldene nehéz testi munkára egyre újabb hadoszlopokat?

Avagy lehet-e könyörületes az eg. – ügyi osztály legalább azokhoz, akik egy testrészüket megcsonkították, hogy megmenthessék egész testüket a pusztulástól? Hiszen mindenki tudja a törvényt, mely mindenütt érvényben van, nemcsak ebben vagy abban a lágerban: az *öncsonkító* nem részesülhet

orvosi segélyben. Igaz, hogy a törvény maga a kormányzat műve, de *ki hajtja végre*, ki tagadja meg a segélyt? Az orvos!… Valaki gyutaccsal letépette négy ujját, elment a rendelőbe – nincs kötszer, lódulj, dögölj meg; kutya! Már a Volga-csatornánál, az általános munkaverseny és lelkendezés közepett egyszercsak, ki tudja miért (?), kezdtek elszaporodni az öncsonkítók. Pillanatok alatt kisütötték a magyarázatot: az osztályellenség aknamunkája! Még hogy gyógyítsák is az ilyeneket!… (Persze attól is függ, elég furfangos volt-e az öncsonkító: lehet azt úgy is csinálni, hogy nem jönnek rá. Ansz Bernstein úgy ügyeskedte ki magának az életet jelentő fölmentést, hogy rongyon keresztül forrázta le a kezét. Más ugyanezt úgy éri el, hogy nem húz kesztyűt s lefagyasztja az ujjait. Zseniális ötlet belevizelni a nemezcsizmába, úgy menni ki a fagyba. Persze, el is puskázhatja az ember: vérmérgezést kap s beadja a kulcsot. Az is előfordul, hogy akarva-nemakarva lesz valaki szimuláns: Babics nem gyógyuló skorbut-fekélyeit szifiliszre magyarázták, vérelemzésre nem volt mód, ő pedig boldogan tódította, hogy maga is szifiliszes volt, s családjában mindenki. Így került át a vérbajosok zónájába s kapott egy kis haladékot a halálig.)

Avagy megadhatta-e a felmentést az eg. – ügy minden valóban betegnek, aki csak kérte a napi kivonulás előtt? Nem találta-e munkára alkalmasnak mindennap a komoly betegek bizonyos százalékát is? Pjotr Kiskint, Arhipelág népének hősét és mulattatóját Szulejmanov orvos nem tette betegállományba, mert hasmenése nem ütötte meg a kívánt mértéket: nem jött rá minden félórában és nem volt véres. Útban a munkahelyre Kiskin *lekuporodott* a menetoszlop mellett, kockáztatva, hogy agyonlövik. De a konvoj könyörületesebb volt az orvosnál: megállított egy gépkocsit és kórházba szállíttatta Kiskint. – Persze hallom az ellenvetést, hogy az eg. – ügy keze szigorúan meg volt kötve, hány százalékot tehet a „C”-csoportba, azaz nyilváníthat fekvő- vagy fentjáró betegnek.[501] Hát hiszen magyarázat mindig akad, ám a könyörtelenség is minden esetben kimutatható, s ezt azzal sem lehet mentegetni, hogy ugyanakkor ennek vagy annak „jót tettek”.

Vegyük hozzá a föntiekhez a láger-kórházak szörnyű állapotát, Krivoscsekov 2. sz. lágerpontyán például így fest: egy lyuk – a felvételi, másik lyuk – a vécé, a harmadik – maga a Kórterem. Penetráns klozetbűz, de talán nem is onnan jön: a hasmenéses betegek kettesével fekszenek az ágyakon, úgy el vannak gyöngülve, hogy maguk alá piszkítanak. Ágynemű

nincs, gyógyszer nincs (1948/49-ben). A kórház élén egy harmadéves orvostanhallgató áll (jobban mondva „ül”, mint 58-as), kétségbe van esve, tenni azonban semmit sem tehet. A szanitécek, akik a pacienseket etetik, derék, jó húsban lévő fiúk, a betegeken híznak, eleszik előlük a kórházi kosztot. Ki rakta be őket erre a zsíros helyre?

Ki más, mint a „keresztapa”? A diáknak nem áll módjában kiakolbólítani őket s megvédeni a betegek érdekeit. No és az orvosok? Kaptak-e eleget enni?… [502]

Hát ahhoz volt-e ereje az eg. – ügynek csak egy lágerban is, hogy emberhez méltó kosztot harcoljon ki a foglyoknak? Hogy például ne kelljen azokat a farkasvakságban szenvedő brigádokat látni minden este, ahogy egymásba kapaszkodva, mint a világtalanok, térnek vissza a munkából. Nem, ha valami különös csoda folytán egyáltalán kijárhatott valaki kosztjavítást, az sohasem az eg. – ügy volt, hanem a vállalatvezetőség, mely erősebb munkáskezeket akart kapni.

Mindezekért senki sem akarja az orvosokra hárítani a felelősséget (bár sokszor túlságosan is gyönge ellenállást tanúsítottak, annyira féltek, hogy kicsapják őket *közmunkára*), de azért az „életmentő eg. – ügy” legendájára sincs szükség. Mint a többi láger-intézményt, az eg. – ügyit is a sátán bagzotta, abban is a sátán vére folyt.

Hogy visszakanyarodjunk a megkezdett témához: Salamov tehát azt állítja, hogy a fogoly egyetlen mentsvára a lágerban az eg. – ügyi osztály, saját kezemunkájára nem hagyatkozhat s nem is merne hagyatkozni, mert akkor biztosan a sírban köt ki. „A lágerban nem a kis fejadag öl, hanem a nagy.”

Tökéletesen igaz: a nagy fejadag öl. A favágási idény alatt éppen legerősebbek romlanak le a végelgyengülésig. Akkor ideiglenesen rokkantállományba rakják őket: negyven deka kenyér, minimális porció. Többségüket elviszi a tél (nyolcszázból meghal, mondjuk, 725). A többieket „könnyű testi munkára” fogják, azok már ebbe is belehalnak.

De van-e valami más kiút, amit Iván Gyenyiszovicsnak ajánlhatnánk, ha egyszer nem veszik föl sem felcsernek sem szanitécnek, de még nyavalyás egynapi felmentést sem adnak neki; ha képzettsége túl kevés, lelkiismerete túl kényes ahhoz, hogy a lágerbizalmiak közé ügyeskedje be magát? Marad-e számára más kiút, minthogy saját két kezére hagyatkozzék? Pihenőállomás? Öncsonkítás? Kimustrálás?

De adjuk át neki a szót, hadd beszéljen maga ezekről, ráért gondolkodni rajtuk.

„A pihenőállomás (OP) amolyan lágeri üdülő. A rabok évtizedekig robotolnak, szabadságról még csak nem is hallanak, ám ott van nekik két hétre az OP. Ott sokkal jobb kosztot adnak, külső munkára nem visznek, az a napi háromórás belső munka gyerekjáték: kavicstörés, udvarseprés, reparálás. Ha a lágerban félezren vannak, az OP-t tizenöt fűre tervezik. S ha igazságosan beosztanák, valamivel több, mint egy fű alatt meg is fordulhatna benne mindenki. De ahogy egyebekben nincs igazság a lágerban, úgy az OP esetében sincs. Sebbel-lobbal megnyitják, két kutyacsahintás közt már el is készülnek három turnus listájával – aztán ugyanolyan sietséggel bezárják, félévig sem tartott a népünnepély. S kik veszik be magukat oda, ha nem a könyvelők, borbélyok, cipészek, szabók – szóval a láger-arisztokrácia? Közönséges melóst csak párat vesznek be mutatóba, mint mondják, a legjobb termelőket. Aztán a Beremblum szabó még az orrod alá is dörgöli, hogy aszongya: én bundát varrtam egy kinti hapsinak, ezer rubelt guberált le a lágerkasszába, de te, seggfej, hónapszám csak, tuskót szedsz, rajtad száz rubelt sem keres a láger; ki hát a jó termelő? Kinek jár az OP? S míg térülsz-fordulsz, töröd magad, hogy csak egyszer már te is bejuthass az OP-be, hogy legalább egyszer fújhasd ki magad egy kicsit, nesze neked: már be is zárták, volt – nincs! Az a legnagyobb baj, hogy a börtönpapírokba nem jegyzik be, ki, mikor, hányszor volt már az OP-ben, pedig megtehetné az a sok könyvelő! Nem jegyzik be, mégpedig azért nem, mert nekik úgy előnyösebb. S mikor majd jövőre megint kinyitják az OP-t, újra csak a Beremblum jut be az első turnusba, téged megint mellőznek. Tíz év alatt tíz lágerban is meghurcolnak, a tízedikben már könyörögsz, hogy csak egyszer, egyetlen egyszer dughasd be az orrod a OP-be, csak hogy megnézhesd, milyenre vannak festve ott a falak, mert még soha életedben nem voltál. – De hogy bizonyítod be?

Ezért hát legjobb lesz, ha kivered a fejedből az egész OP-t.

Másodszorra vegyük az *öncsonkítást*. Úgy kellene megnyomorítanod magad, hogy életben is maradj, rokkant is légy. Mint mondani szokás: egy percnyi szenvedés – egy évi haszon! Lábat törni s úgy intézni, hogy rosszul forrjon össze. Sós vizet inni és felfúvódni tőle. Vagy teát pipálni, az a szívre hat. Tüdődnek úgy árthatsz, ha dohánylevet iszol. Csak mértékkel kell csinálni, nehogy túllőj a célon s megrokkanás helyett elszánkázz a sírba. De ki tudja a mértéket?

A rokkantnak sok tekintetben jó. Beveheti magát a kelmefestő vagy a bocskor műhelybe. Okos ember akár a legnagyobbat is elérheti a megrokkanással: azt, hogy *kimustrálják*. Csakhogy a mustra is váratlanul szokott beütni, rosszabb, mint az OP. Összeül a bizottság, megvizsgálja a rokkantakat s a legsúlyosabb esetekről jegyzőkönyvet vesz föl: ezt s ezt egészségi állapota miatt további büntetése kitöltésére képtelepnek nyilvánítjuk s javasoljuk szabadon bocsátását.

Csak javasolják! Míg ez az akta a parancsnokságon keresztül megteszi útját a magasba, majd onnan le a lágerig, téged már nem fog az élők sorában találni, sokszor történt így. Mert van ám esze a parancsnokságnak is: azokat mustrálja ki, akik úgyis elpatkolnak egy hónapon belül.[503] No, meg azokat, akik jól fizetnek. Lám az a nő, Kalikman ügytársa – félmilliót happolt el, leguberált százezret s most szabad. Nem ám, mind mi, kis hülyék!

Volt nálunk a barakkban egy könyv, a diákok fel szoktak olvasni belőle. Arról szól, hogy egy pacák hozzájut egy millióhoz és nem tudja, mit, csináljon vele a szovjet rendszerben-mert, hogy aszongya, semmit sem lehet rajta venni, az ember akár éhen is halhat azzal a millióval. Mi csak röhögünk rajta: adjátok be ezt a hantát annak, aki beveszi, de mi már nem is egy ilyen milliomost láttunk kimenni a láger kapuján. Persze, az istenadta egészséget vissza nem vásárolhatod rajta, de szabadságot igen, hatalmat igen, embereket igen, méghozzá szőröstül-bőröstül! Ajaj, de mennyien futkosnak odakint, akik összeharácsoltak egy milliót, még kettőt is, csak hát nem másznak föl a háztetőre integetni s kikiabálni!

Hanem az ötvennyolcasok, azok ki vannak zárva minden mustrából. Mióta láger a láger, háromszor ha tartottak mustrát a Tizedik Pont szerint, egy hónap se telt bele, becsapták az ajtót. Tőlük még pénzt sem mer elfogadni senki – a nép ellenségeitől – a saját fejét punki se kockáztatja. De meg nem is szokott azoknak pénzük lenni, a *politikásoknak*."

– Hogyhogy „azoknak", Iván Gyenyiszovics? Kiknek?

– No, hát nekünk…

*

Van azonban egy módja az idő előtti szabadulásnak, melytől a kéksapkások sem foszthatják meg a foglyot. A halál ez a szabadulás.

A halál pedig Archipelág leglényegesebb, legállandóbb, semmiféle normától sem szabályozott terméke.

UsztyVimLag egyik lágerpontján 1938 őszétől 1939 februárjáig 385-en haltak meg az 550-es létszámból. Némely brigád (pl. Ogurcovéé) az utolsó emberig kihalt, a brigádvezetővel együtt. A vasútépítő PecsorLag állománya 1941 őszén a jegyzékek szerint ötvenezer volt, 1942 tavaszán már csak tízezer. *Közben pedig egyetlen transzportot sem irányítottak el – hová lett hát az a negyvenezer?* Hogy miért emeltem ki? Véletlenül jutottam hozzá ezekhez az adatokhoz, egy volt fogolytól, aki annakidején saját szemével látta a kimutatást. De ki a megmondhatója, ki a megszámlálhatója, hányan hullottak el az összes többi lágerban, az egymás után következő telek folyamán? Burepolom lágerban, a salaklények barakkjában, 1943 februárjában egyetlen éjszaka tizenketten haltak meg ötvenből, de négynél sohasem kevesebb. Reggel a holtak helyét új „rozogák" foglalták el, akik már régen ábrándoztak arról, hogy elheverhessenek ott a híg cefrén s a negyven deka kenyéren.

A pellagrától összeaszott (tomportalan, nőknél: melletlen) vagy a skorbuttól rothadt holttesteket a hullabarakkban verifikálták, néha csak szabad ég alatt. Ez, ritkán, orvosi boncolással történt: egy hosszú vágás a nyaktól a farcsontig, az egyik láb eltörése, a koponyaüreg megnyitása. Legtöbbször nem az anatómus, hanem a konvojőr *verifikálta*, valóban meghalt-e a rab, vagy csak szimulál. Evégből szuronyt döftek a testébe vagy szétverték a fejét egy bunkóval. Majd egy *batkát* erősítettek a jobb láb nagyujjára, azzal az aktaszámmal, mely alatt a lágerkönyvelésben szerepelt.

Valamikor fehérneműben temettek, később a legsilányabb, három nemzedéket kiszolgált szürke, mocskos rongyokban. Még később általánosan elrendelték" hogy nem szabad pazarolni a fehérneműt (kell az az élőknek is), ruha nélkül kell temetni.

Oroszországban valamikor az a hiedelem uralkodott, hogy a holt nem lehet el koporsó nélkül. A legutolsó zsellért, koldust, csavargót is koporsóban temették el. Még a szahalini és az akatuji fegyház foglyait is. De Arhipelágnak ez milliós kiadást jelentett volna faanyagban és munkaerőben, tökéletesen improduktív befektetést. Amikor a háború után Intában egy fafeldolgozó kombinát kiérdemesült munkavezetőjét koporsóban temették el, a Kult. Nev. Osztály ezt is felhasználta egy kis agitációra: végezz jó munkát – *téged is fakoporsóban temetünk el!*

A holttesteket szánon vagy szekéren vitték ki, az évszaknak megfelelően. Néha könnyebbség kedvéért ládát használtak, melybe hatot gyömöszöltek. Ha láda nem volt, zsinegekkel kötözték össze a kezeket és a lábakat, hagy

ne kalimpáljanak, majd fölrakták, mint a rönkfát s letakarták gyékénnyel. Ha volt ammonáljuk, a spec. sírásó-brigád gödröket robbantott, egyébként ásni kellett. Mindig tömegsírt ástak, aszerint, hogy milyen volt a talaj, vagy nagyokat vagy kisebbeket, négy-négy halottnak egyet. (Tavasszal a sekély gödrökből hullabűz terjeng a lágerban, ilyenkor „rozogákat" küldenek a mélyítésre.)

Ezért van az, hogy nekünk aztán senki sem vetheti szemünkre a gázkamra használatát.

Ahol jobban ráértek, például Kengirben, ott dombot is raktak s fejfákat állítottak, az Ellenőrző-Elosztó parancsnoka saját becses kezével írta rájuk az elhantoltak leltári számát. Azonban éppen Kengirben történt, hogy valaki „kártevő szándékkal` megmutatta a temetőt az odalátogató anyáknak és feleségeknek, ezek pedig odamentek sírdogálni. Mire a Sztyeplag parancsnoka, Csecsen ezredes elvtárs buldózerekkel döntette ki a fejfákat, simíttatta el a halmokat – ha egyszer nem tudták megbecsülni!

Így temették el hát apádat, férjedet, bátyádat, kedves női olvasóm!

Így végződik Arhipelág lakóinak pályafutása, ez a vége számukra a földi létnek.

De jó, ha fejünkben tartjuk Pavel Bikov szavait:

– Csak ha már huszonnégy óra eltelt a halál után, akkor mondhatjuk, hogy vége van.

*

– No, Ivan Gyenyiszovics, miről nem beszéltünk még? Tudunk-e még valamit mondani a lágerélet hétköznapjairól?

– Ajaj! Hiszen még el sem kezdtük. Ahány évet ültünk, legalább annyit tölthetnénk el meséléssel. Például ha valaki lehajol egy csikkért a sorban, a konvoj azonnal odapörköl… [504] Meg azt, hogy a rokkantak nyersen tömik magukba a krumplit a konyhán, mert ha már megfőzték, nem vásik a foguk benne. Meg hogy a lágerban tea helyettesíti a pénzt: Kábítószernek is azt használják: öt deka a pohárba, s csak úgy kavarognak a látomások a fejedben. Többnyire, persze, csak az alvilág jut hozzá ehhez a mulatsághoz: lopott pénzen veszik a teát a szabadoktól…

S hogy általában hogy él a fogoly? Bizony, sehogysem él meg, hacsak kötelet nem tud fonni még a homokból is. Még álmában is azon járjon az esze, hogy kártyázza meg a holnapot. Ha valamihez hozzájutott, ha egy rejtekhelyet talált, fogja be a száját, el ne árulja, mert ha megtudják a

többiek, agyontiporják. Ez már csak így van a lágerban: mindenkinek úgysem jut, légy hát rajta, hogy legalább neked jusson.

Igazad lehet, de ahhoz mit szólsz, hogy mint emberek között mindig, a lágerban is szövődnek barátságok? Nemcsak régi barátok, ügytársak, kollégák között, hanem olyanok között is, akik itt ismerkedtek össze a lágerban. Rokonlelkek, megnyílnak egymásnak az első pillanatban. Elválhatatlanok. Amijük van, mind közös, amijük nincs, azt is elfelezik. A véresen komoly kenyér persze külön van, de amit hozzászereznek, azt közös csajkában főzik meg, közös edényből eszik.[505]

Vannak rövidéletű s vannak tartós kapcsolatok. Vannak lélekből fakadók, de vannak csalásra épülők is. Az ilyen párok közé szokott becsúszni a kígyó: a „keresztapa”. Mert mi minden nem kerül szóba az egy evőedény fölött suttogott beszélgetés során!

Azt mondják az öregek is, példákat tudnak rá a volt hadifoglyok is: az árul el, aki egy tálba mártja veled a kanalát.

Hát, ebben is lehet valami…

Ám az a legszebb, ha nem barátja van valakinek, hanem barátnéja. Lágerfeleséget vesz, *megfeleségesedik*, mint mondani szokás. Jó a fiatalnak, ha van valaki, akit megnyomhat valami sarokban, mindjárt jobb a közérzete. De még úgy is jó, ha öreg és erőtlen valaki. A férfi szerez ezt-azt, keres egy kis pluszt, az asszony meg mos rá, behozza a barakkba s a párna alá rakja a tisztát, senki se húzza el a száját, *törvényesnek* számít. Az asszony kotyvaszt valamit, egymás mellé ültök a priccsre és eszegettek. Bizony, még az öregembernek is jólesik az ilyen lágeri páros élet, gyérecske mézével, sok ürmével. Nézed az asszonyt a csajka gőzén át: bizony, szaporodnak az arcán a ráncok, akárcsak a tieden. Mind a ketten szürke lágergúnyában vagytok, vattakabátotokon ugyanolyan agyagmész-, alabástrom-, motorolaj-foltokkal. Régebbről nem ismerted őt, sose jártál a szülőföldjén, a szót sem úgy ejti, ahogy tifelétek szokás. Valahol „odakint” gyerekei is vannak, mint ahogy neked is. Férjet is hagyott odahaza, de az már régen más fehérnépek után jár. Neked is maradt otthon feleséged, de alighanem az sem hever parlagon: nyolc-tíz év! Mindenkinek csak egy élete van. Ez a lágerfeleség pedig ugyanazt a láncot cepeli s nem panaszkodik.

Embertelen a mi életünk, utód nélküli a mi halálunk…

Néha valakit meglátogat a hites felesége is. Lágerja s lágerparancsnoka válogatja, húsz percig ülhet-e vele az őrszobán vagy egy-két éjszakát is együtt tölthetnek valami kalibában. Persze csak akkor, ha másfélszáz

százalékod van. Dehát az ilyen együttlétben nincs sok köszönet, csak felbolygatja az embert. Minek szorongassad a kezét s beszélj neki hetet-havat, ha még hosszú-hosszú évek múlva sem élhettek együtt? Az embernek csak rossz lesz a lelkiismerete tőle. A lágerfeleséggel egyszerűbb: nézd, még van egy bögrére való daránk, azt mondják, a jövő héten égetett cukrot adnak. Persze, nem fehéret, a rohadékok… Rogyicsev lakatosnak megjött a felesége, az a kis huncut nyalakodó meg éppen előző este beleharapott a nyakába. Rogyicsev szentségelt, hogy éppen most kellett jönni az asszonynak, elment a gyengélkedőre beköttetni a nyakát: azt mondom majd, hogy meg vagyok hűlve.

Hogy milyenek a lágeri nők? Vannak köztük tolvajok, vannak züllöttek; vannak politikaiak is, de a legtöbbje rendes, egyszerű, jóravaló teremtés, a Rendelet miatt ülnek, állami tulajdon dézsmálása miatt. Kikkel voltak tele a gyárak a háború alatt és után? Asszonyokkal, lányokkal. S ki eteti a családot, ha nem ők? Igenám, de mivel etessék? Szükség törvényt bont. Viszik-hordják hát, zsebükben viszik ki a tejfölt, a lábuk között a zsömlét, derekukra tekerve a harisnyát még gyakrabban csupasz lábbal jönnek a gyárba, ott meg fölhúznak egy új harisnyát, de előbb bemaszatolják valamivel. Majd otthon kimossák, aztán viszik a feketepiacra. Mindenki azt visz, amit a gyár termel. Keblükbe dugnak egy spulni cérnát. A kapuőrök mind meg vannak véve, nekik is élni kell, csak úgy átabotában paskolják körül őket. De ha beüt a razzia s jön a munkásőrség, kész a tíz év azért a koszos spulniért. Akár a hazaárulásért. Ezrével buktak le ilyen piszlicsáré lopásokkal.

Mindenki lop, csak alkalma legyen. Nasztya Gurkinának jó volt, mert ő a csomagszállító vagonban dolgozott. Esze is volt, tudta, hogy a mi szovjetemberünk gennyes alak, kikaparja a szemedet egy törülközőért a szemétláda. Ezért nem is nyúlt szovjet csomagokhoz, csak a külföldieket vámolta. Egy külföldinek eszébe se jut, hogy idejében utánanézzen, s ha rájön valamire, akkor sem áll neki panaszlevelet írni, csak köp egyet: orosz rablóbanda! – aztán hazautazik.

Korholta is Nasztyát Sitarev, a vén könyvelő: „Nem szégyelled magadat, rossz csirke? Nem gondoltál orosz hazánk becsületére?” De meg is kapta a magáét: „Kapd be, hogy ne himbálódzon! Hát te miért nem gondoltál a Győzelemre, mikor hazaengedted kefélni a tiszt urakat?” (Mert ez a Sitarev kórházi könyvelő volt a háború alatt, s a tisztek, mikor kiírták őket, megkenték a tenyerét, ő meg hozzácsapott egy kicsit a

betegszabadságukhoz az orvosi bizonyítványban, hogy hazaruccanhassanak, mielőtt még kimennek a frontra. Rázós ügy, halálra ítélték, de aztán leírták tíz évre.)

Sokan ültek olyanok, akiknek pechjük volt. Egy asszony öt évet kapott csalás miatt: a hónap közepe táján meghalt az ura, de ő nem adta le a kenyérjegyeit, csak a hónap végén, megtartotta magának s két gyermekének. Az irigy szomszédok jelentették föl. Négy évet kitöltött, egyet lefaragott az amnesztia.

Volt aztán ilyen eset is: a házat bomba érte, asszony, gyerek meghalt, csak a férfi maradt életben. A kenyérjegyek mind elégtek, de az ember, amilyen beszámíthatatlan volt, tizenhárom napig, a hónap végéig, megvolt kenyér nélkül, nem igényelt kenyérjegyet. Megvádolták, hogy minden kenyérjegy megmaradt neki: három évet kapott. Ebből másfelet le is ült.

– Lassan, lassan a testtel, Iván Gyenyiszovics! Erről majd máskor! De mit is mondtál? Hogy barátnő? Meg hogy megfeleségesedni? Hogy ugyanazt a láncot cepeli s nem panaszkodik?…

8.
Nők a lágerban

Már a vizsgálat alatt is akarva-akaratlan körülöttük settenkedtek gondolataink – hogyne, hisz ott voltak valahol a közelben, a szomszédos cellákban! Ugyanabban a börtönben, ugyanazon szigornak, ugyanazon könyörtelen vizsgálatnak karmaiban – hogy is tudják elviselni, ők, a gyöngék?

A folyosókon nincs beszéd, járásukról, ruhájuk suhogásáról pedig nem tudtuk megkülönböztetni őket. De lám, egyszer, míg a butirkai felügyelő a zárral piszmog s a fényes emeleti folyosó ablaksoránál várakoztatja a cella férfinépét – meglátjuk őket a folyosóablak szájkosarán keresztül, ahogy odalent, a zöld kertecskében, az aszfalt szögletén álldogálnak kettes sorban, ugyancsak az ajtónyitásra várva – női bokák, női félcipők, méghozzá magas sarkúak! – s ez úgy hat ránk, mint a wagneri *Tristan és Izolda* hangütése! Följebb nem siklathatjuk tekintetünket, a felügyelő meg már hajt is bennünket be a cellába. Ott ábrándozunk aztán felajzottan és lesújtva, képzeletben kiegészítjük a látottakat, angyali lényeknek eszményítjük őket, akik a kétségbeesés karmaiban vergődnek. Hogy bírják ki, hogy viselik ők ezt a sorsot?

Pedig a jelek azt mutatják, hogy semmivel se nehezebben, sőt talán könnyebben. Abból, ahogy nők visszaemlékeznek vizsgálati fogságukra, eddig a legkevésbé sem vonhatom le azt a következtetést, hogy ők gyávábban viselkedtek volna, mélyebbre süllyedtek volna. N. I. Zubov nőgyógyász, aki maga is tíz évet ült s volt alkalma megfigyelni a lágerban a nőket, akiket gyógykezelt, azt mondja, hogy statisztikailag a nők reakciója hevenyebb és viharosabb a letartóztatásra s ami ezzel jár: a család elvesztésére, mint a férfiaké. A női lélek sérelme igen gyakran a könnyen sebezhető női funkciók elmaradásában jut kifejezésre.

Ami azonban legjobban meglep engem a női beszámolókban a vizsgálati fogságról, az az, hogy micsoda „hiábavalóságokon”, a fogoly (persze, nem a női fogoly) szempontjából jelentéktelen dolgokon jár olyankor az eszük. Nagya Szurovceva, ifjú szépség, siettében felemás harisnyát húzott a kihallgatásra, s a nyomozó szobájában nem bír a zavarával, mivel vallatója sűrűn pislog a lába felé. Ahelyett, hogy azt mondta volna magában, hogy

essen belé a fene, lúdtoll a fülébe, nem az operába készül vele! Pedig majdhogynem *doctor philosophiae* volt (nyugati fogalmak szerint), amellett ízig-vérig politikai – hogy lehet az ilyesmit megérteni? Alexandra Osztrecova, aki 1943-ban a Nagy Lubjankában ült, mesélte nekem később a lágerban, milyen „stikliket" csináltak: hol az asztal alá bújtak, mire a felügyelő rémülten rontott be megkeresni a hiányzót, hol céklával festették ki magukat s úgy vonultak ki sétára; máskor, ha valakit vallatásra idéztek, izgatottan vitatták meg egymás közt, egyszerű ruhában menjen-e vagy kisestélyiben? Igaz, hogy Osztrecova csintalan kópé volt akkoriban, s egy cellában ült a csörfös Mira Ulboreviccsel, de például N. I. P… va már érett korú, tanult nő volt, amikor élesre köszörült egy kanalat a cellában. S ne gondolják, hogy az ereit akarta fölvágni, dehogy! Csak a copfját akarta lenyiszálni (meg is tette!).

Később, mikor a Krasznaja Presznya udvarán csoportunk egy ugyancsak újdonsült elítéltekből álló női transzport mellé kerülve üldögélt a földön, csodálkozva állapította meg, hogy a nők nem olyan soványak, sápadtak, nincsenek úgy leromolva, mint mi. Általában könnyebben viselik ugyanazokat a viszontagságokat, érik be ugyanazzal a börtönkoszttal, nem látszik meg olyan gyorsan rajtuk a koplalás.

Hanem a börtön még csak hagyján, nekünk is, de különösen a nőknek. Az igazi, a vastagja a láger. Ott dől el a sorsa, hogy beleroppan-e vagy képes hajlani, átalakulni, alkalmazkodni.

Mert a lágerban éppen fordítva: a nőknek sokkal nehezebb, mint nekünk. Hogy az elején kezdjük, ott van a láger mocska. Már a gyűjtőkben és a szállítás alatt is szenvedtek a piszoktól, a lágerban sincs módjuk szabadulni tőle. Igazán tisztának soha nem érezhetik magukat egy átlagos láger női munkabrigádjában, a már obligát közös barakkban, nem juthatnak meleg vízhez (sőt, néha egyáltalán nincs víz; Krivoscsekovo 1. sz. lágerpontján a zónán belül egyáltalán nincs mosdási lehetősig, a víz be van fagyva, olvasztani nincs hol). Törvényes úton soha gézhez, rongyhoz nem juthatnak. A mosásról nem is beszélve!…

Fürdés? Ajaj! A fürdéssel kezdődik a lágerba való megérkezés, ha leszámítjuk a marhavagonból való kirakodást a hóra s a lágerba vivő utat, melyet holmiját cipelve, fegyveres őrség és kutyák közé szorítva tesz meg a fogoly. Épp a lágerfürdőben vetkőztetik pőrére s gusztálják meg a frissen érkezett női árut. Nem lényeges, van-e víz vagy nincs, elég az, ha a tetvészkedés, a hónalj- s a szeméremszőrzet leborotválása köztién s ürügyén

a lágerarisztokrácia egy jeles csoportja: a fodrászság alkalmat nyer az új anyag megtekintésére. Az ő szemléjüket hamarosan a többi bizalmiaké fogja követni – még Szolovkából fönnmaradt tradíció ez, csak akkor még, Archipelág hajnalán, valami ide nem illő szemérmességből öltözetesen vették szemügyre őket, házimunka közben. De mihelyt Arhipelág kérge megszilárdult, ez a procedúra is pimaszabbá vált. Fedot Sz. és felesége (ilyen sors hozta őket össze) nevetve emlékeznek ma, hogyan álltak fel a bennfentes férfiak a szűk folyosó két oldalán s hogyan bocsátották be erre a folyosóra a ruhátlan nőket, de nem ám egyszerre valamennyit, hanem egyesével! Ezután a bennfentesek egymás közt döntötték el, ki melyiket választja. (A húszas évek statisztikája szerint a női és a férfi foglyok aránya 1:6, 1:7 volt.[506] A harmincas és a negyvenes évek rendeletei után az arány kissé kiegyenlítődött, de nem annyira, hogy a nő, különösen a vonzó nő, értékét vesztette volna.) Más lágerokban az udvariasság határain belül maradt a vásár lebonyolítása: alighogy elhelyezik barakkjaikban a nőket, belejtenek a jó húsban lévő, új vattakabátban pompázó (ha egy ruhadarab nem rongyos és nem mocskos, a lágerban rögtön állati elegánsnak tűnik!), arrogáns, jósvádájú bizalmiak. Sietség nélkül járnak föl és alá a vagonkák között, válogatnak. Egyhez aztán odaülnek, beszédbe elegyednek vele. Majd hanyagul odavetik: ugorjon fel egyszer hozzám. Mert ők nem közös barakkszálláson laknak, hanem „fülkékben”, kettesével-hármasával. Van villanyfőzőjük, serpenyőjük. Zsírban sült krumplival, minden emberi vágy netovábbjával traktálhatnak! Első alkalommal beérik az ismerkedéssel, meghányják-vetik együtt a lágerélet körülményeit. A türelmetlenebbje rögtön a krumpli után be akarja vasalni „az árát” is, de a tartózkodóbbak kikísérik a leányzót s egyelőre beérik a fantáziálással. Siess, angyalom, lágeregzisztenciád megalapozásával addig, míg úriemberektől kapsz ajánlatokat. Ma még tőled függ, lesz-e tisztálkodási, mosási lehetőséged, csinos ruhád, nem-kimerítő munkád.

Ebben az értelemben szokták hangoztatni, hogy a nőknek „könnyebb” a lágerban. Könnyebben megtarthatják puszta életüket. A „nemi gyűlölet” szemszögéből, amellyel némely „rozogák” viszonyulnak azokhoz a nőkhöz, akik nem süllyedtek le a szemétládáig, nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy a nőnek könnyebb a lágerban, mert egyrészt kisebb porcióval is beéri, másrészt rendelkezésére áll egy eszköz, hogy elkerülje a koplalást és megmentse életét. Az, aki őrjöng az éhségtől, az egész világ fölött az éhség kiterjesztett szárnyait látja, egyéb nem is létezik számára.

Való igaz, hogy vannak nők, akik már természetüknél fogva is, a szabad életben is, könnyen leállnak a férfiakkal, minden különösebb válogatás nélkül. Az ilyenek számára persze mindig nyitva van a könnyű menekvés lágerviszonyok közt is. Bár az egyéni sajátságokat nem lehet csak úgy egyszerűen összekapcsolni a Bétéká ilyen vagy olyan cikkelyével, mégis aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az ötvennyolcas nők többsége nem ilyen volt. Némelyikük mindvégig elviselhetetlenebbnek tartotta ezt a lépést a halálnál. Mások húzódoznak, ingadoznak, haboznak (mert hisz társnőik előtt is szégyellnék), mikor aztán mégiscsak rászánnák magukat s beadnák a derekukat, már elkéstek, már nem jegyzik őket a lágertőzsdén.

Mert nem mindenki kap ajánlatot!

Ezért sokan már az első napon engednek. Túlságosan is zord az a jövő, mely kirajzolódik szemük előtt, sehol egy reménysugár. Nemcsak férjes asszonyok, családanyák választják ezt az utat, hanem félig serdült lánykák is. S kihagyó lélegzettel a lágerélet leplezetlen durvaságai közepette, hamarosan éppen ők lesznek a legzabolátlanabbak.

Úgy? Szóval nem? Ám lássad! Húzd fel a vattanadrágot s melegítőt, és külsőre ormótlan-kövéren, egész mivoltodban azonban törékenyen caplass csak az erdőre! Majd visszajössz még térden csúszva, majd könyörögsz még!

Ha jó testi kondícióban érkeztél a lágerba, s már az első napokban rászántad magad arra az okos lépésre, örökös helyet biztosítottál magadnak az eg. – ügynél, a konyhán, az irodán, a varrodában vagy a mosodában; zökkenőmentesen folynak el az évek, akárha szabad volnál. Ha be talál ütni egy transzport, új helyedre is viruló formában érkezel, ott is tudni fogod, hogy állítsad egyenesbe sorsodat már az elején. Szerencsésnek mondhatja magát. aki cselédnek állhat egy nacsalnyikhoz. Amikor a júnói termetű, jólápolt I. N” egy magas rangú katonatiszt jómódhoz szokott felesége megérkezett egy új transzporttal a lágerba, az Ellenőrző-Elosztó főnöke rögtön kinézte magának s azzal a megtisztelő feladattal bízta meg, hogy mossa föl a padlót az irodájában. Ilyen simán indult az asszony lágerélete, s teljes mértékben tudatában volt, mekkora szerencse érte.

Ki törődik azzal, hogy odakint szerettél valakit, akihez hű akarsz maradni? S egyáltalán jelent-e valakinek valamit egy koporsótöltelék hűsége? Kinek kellesz, ha, kiszabadulsz? – unos-untig ezt a kérdést ismételgetik a női barakkban. Megcsúnyulsz, megvénülsz, örömtelenül,

üresen múlnak el az utolsó éveid, melyekben még nő vagy. Nem okosabb-e ebből a rongy életből is kifacsarni, ami kifacsarható?

Az is könnyebbség, hogy itt senki nem ítél meg senkit. „Itt mindenki így él."

Az is felmenti az embert, hogy az élet elvesztette számára minden értelmét, minden célját.

Aki nem adta meg magát azonnal, az vagy meggondolja magát később vagy kényszerítik, hogy engedjen. A makacskodókat, persze ha csinosak is ráadásul, addig hajszolják, míg nincs számukra kiút.

Volt a mi lágerunkban, Moszkvában a Kaluga-vámnál, egy M. nevű büszke szépség. Mint egy mesebeli hercegnő: égőpiros ajkú, hattyúi termetű, hollófekete hajú, [507] a fronton mesterlövész-hadnagy volt. Isaak Bersader, a vén, mocskos, hájas raktárnok vetett rá szemet. Mindenkinek visszataszító volt egész lénye, különösen az lehetett annak a ragyogó szépségű lánynak, aki nemrég egy amazon szabad életét élte. Az egyik korhadt tuskó, a másik karcsú jegenye. De úgy befogta a szorítóba, hogy lélegzeni sem tudott. Nem volt elég, hogy *közmunkára* fogta (a bennfentesek mind a kezére játszottak, segítettek neki a hajszában), hogy ráuszította a felügyelőket (mert az őrség is mindenben rendelkezésére. állt), hanem azzal is megfenyegette, hogy egy távoli, rosszhírű lágerba küldi" Egy este aztán, amikor a lágerban altaludtak a lámpák, saját szememmel láttam, ahogy a sápadt félhomályban, a hó és az ég háttere előtt, M. árnyékként oson ki a női barakkból s lehajtott fejjel kopog a kéjenc Bersader raktárszobája ajtaján. Attól fogva jól ment a dolga a lágerban.

A már érett korú M. N. rajzoló volt odakint, két gyermek anyja, férjét a börtönben vesztette el, már nagyon leromlott a fakitermelő női brigádban, de még mindig makacskodott, pedig már azon a határon volt, ahonnan nincs visszaút. Lába feldagadt, mindig a munkából visszatérő menet farkán vánszorgott, a konvoj puskatussal taszigálta. Egy napon aztán bent maradt a zónában. *Véletlenül* arra vetődött a szakács: gyere be a fülkébe, annyit ehetsz, amennyi belédfér. S ő bement. Egy serpenyőre való pirított krumplit rakott elébe: a szakács, disznóhússal. Mind megette. A fizetés lerovása után azonban kihányta az egészet, odalett a krumpli. A szakács káromkodott: „No, szép kis hercegnő!" Aztán lassanként beleszokott. Helyzete egycsapásra megjavult. A lágermoziban ülve már maga választott éjszakai partnert magának.

Aki még tovább halogatja, az már aztán maga kulloghat a közös férfibarakkba, de már nem ám a bennfentesekhez! Strichelhet a vagonkák köziben, maga elé dünnyögve: „Félkiló, félkiló…” S ha egy jótét lélek rászánja a kenyerét, három felől körülaggatják a vagonkát lepedőkkel, s ebben a sátorban, ebben a meghitt fészekben dolgozhat meg azért a kenyérért. Ha idő előtt meg nem lepi őket egy felügyelő.

A szomszédoktól lepedővel elfüggönyzött vagonka: tipikus lágeri látvány. De sokkal egyszerűbben is lehet. Azon a bizonyos Krivoscsekovo lágerponton 1947-49-ben (erről az egyről tudunk, de hány ilyen lehetett!) tolvajok, bűntényesek, kiskorúak, rokkantak, nők és „mamkák” (akik a lágerban szültek) tartózkodtak tarka összevisszaságban. Női barakk csak egy van, de az ötszáz-személyes. Leírhatatlan, minden képzeletet felülmúló piszok, rendetlenség, penetráns bűz. A vagonkákon nincs ágynemű. Hivatalosan tilos oda belépni férfiaknak, de mindenki fütyül a tilalomra, úgysem ellenőrzi senki. Nemcsak férfiak tódulnak oda, hanem kiskorúak, 12-13 éves kölykök, hogy leckét vegyenek. Először beérték a nézéssel, mert már minden fölösleges szemérem eltűnt, talán rongy nem volt elég vagy nem értek rá, elég az hozzá, hogy *a vagonkákat nem függönyözték el*, s persze, a lámpák mindig égtek. Az egész a maga természetadta leplezetlenségében folyt le, mindenki szemeláttára s több helyen egyszerre. Csak ha kimondottan öreg és csúnya volt a nő, akkor érezhette magát biztonságban, különben soha. A vonzó külső kész csapás volt: az ilyennek szünet nélkül vendégek ültek az ágyán, folytonos ostromnak volt kitéve, kérték, fenyegették veréssel, sőt késeléssel, s azt már nem is remélhette, hogy meg tudja védeni magát, legfeljebb azt, hogy okosan kiválaszt egyet, aki félelmetes hírével vagy késével távol tudja tartani a többieket, a sorukra várókat, az egész mohó falkát, az eszüket vesztett kiskorúakat, akik megvadultak a látványtól s a szagoktól. De talán elég a férfiakat s a megbódult kiskorúakat távol tartani? Ott voltak a szomszédnők is, akiknek nap mint nap ilyesmit kellett látniuk, mikor ők meg nem kellettek a férfiaknak! Végül is kifogytak a béketűrésből, nekiestek a szerencsés vetélytársnőnek s jól megtépázták.

Csoda-e, hogy rohamosan terjedtek a nemi betegségek a Krivoscsekovo-lágerban? Már úgy hírlett, hogy a fél női barakk beteg, de az sem használt, tovább is csak tolongtak a küszöbön az erőszakosak és az esedezők. Csak az olyan kis óvatosak, mint a harmonikás K” akinek haverjai voltak az eg. –

ügynél, böngészték át minden alkalommal a nemi betegek zárolt jegyzékét maguk és barátaik érdekében, hogy el ne vétsék a lépést.

Hát még Kolimában milyen volt a nő helyzete! Ott oly ritkaságszámba ment a nő, hogy akit odavetett a balsors, annak nekiestek és valósággal szétszaggatták, vagy a konvojőrök vagy a *szabadok* vagy a *foglyok*. Kolimában találták ki a kocsisor kifejezést a csoportos megerőszakolásra. K. O. meséli, hogy kártyázott el egyszer a sofőr egy egész teherautóra való nőt, akiket Elgenbe kellett transzportálnia. Csak lefordult az útról s bevitte őket éjszakára a fegyveres őrizet nélküli építőmunkásokhoz.

Hát a *munka*? Egy vegyes brigádban még csak számíthat a nő némi kíméletre, könnyebb munkára: Ám ha az egész brigád nőkből áll, akkor nincs mese, ide a *köbméterekkel*! Pedig egész lágerpontok is vannak, ahol nincs férfi, csak nő, mi sem természetesebb, mint hogy nők irtják az erdőt, nők ássák a földet, nők vetik a téglát. Csak a réz- és a wolframbányákba nem küldenek nőket. Ott van például a KarLag „29. sz. lágerpontja" – hány nő van ezen a „ponton"? Bizony, nem kevesebb, mint hatezer![508] S milyen munkakörben dolgoztatják azokat a nőket? Jelena O. rakodómunkás volt, 80-100 kilós zsákokat cipelt, igaz, hogy föladták a vállára, meg aztán tornász volt ifjonti éveiben. Jelena Prokofjeva Csebotarjeva is teherhordóként gyűrte le mind a tíz évet.

A női lágerpontokon durva, nőietlen erkölcsök uralkodtak. Örökös káromkodás, örökös verekedés, dühkitörések: másképp ki sem lehetne bírni. (Pusztover-Prohorov, konvoj nélküli mérnök szerint azonban ezek a nők azonnal kiegyensúlyozottak, jó dolgosak lesznek, mihelyst kiveszik őket a női századokból; házi- vagy egyéb kényelmesebb munkára. Ő a transz-szibériai vasút duplavágányát építő BAM-lágerban figyelt meg ilyen női századokat 1930-ban. Egyszer egy forró nyári napon háromszáz nő szeretett volna megfürödni egy vizesgödörben, engedélyt kértek a konvojtól, de nem kapták meg. A nők erre összebeszéltek s ruhátlanul kifeküdtek a napra, közvetlenül a vágányok mellé, mindenki láthatta őket a tovarobogó vonatokból. Míg hazai szovjet vonatok jöttek csak, a konvoj fütyült az egészre, de nemsokára jönnie kellett a nemzetközi expressznek is, mely mindig tele van külföldiekkel. A nők megmakacsolták magukat, nem voltak hajlandók felöltözni. Végül is tűzoltóautóért küldtek és fecskendővel zavarták el őket.)

Egy példa, milyen volt Krivoscsekovóban a női munka: a téglagyár mellett, miután az agyaggödör egy szakaszán befejezték a kitermelést, le

szokták bontani a födémet (melyet a kitermelés megkezdése előtt raknak le, egy magasságban a föld színével). Most tehát 10-12 méter mély gödörből kell kiemelni a vizes, dögnehéz gömbfákat. Hogy hajtják végre ezt a feladatot? Az olvasó szerint, ugyebár, gépi erővel? Természetesen. A női brigád két kötelet vet át a gömbfa két végén, aztán fölálll két sorban, mint a volgai vontatók, s egyenletesen, hogy a gömbfa ki ne guruljon – mert akkor kezdhetik elölről – elvontatják a kötélvégeket, miáltal a gerenda is kiemelkedik. Ezután vagy húszan vállukra vesznek egy ilyen szálfát, rettegett brigadérosnőjük szentségelése s vezényszavai közepett új helyére cipelik s ott ledobják. Mit tetszettek mondani? Hogy traktor? De hisz 1948-ban vagyunk, hogy vegyünk traktort, könyörgöm? Meg hogy daru? De gondoljanak, kérem, Visinszkij szavaira: „A munka, a *varázsló* változtatja hősökké azokat, akik korábban látszatlétben tengődtek.” De ha darut használunk, hol marad a varázslat? Darukkal csak azt érnénk el, hogy ezek a nők örökre belezápuljanak a méltatlan látszatlétbe!

Az ilyen munka elnyüvi a testet, s minden, ami nővé teszi a nőt, állandó jelleggel vagy havonta egyszer, elenyészik. Ha kihúzza is a legközelebbi komisszálásig, – már nem az a nő vetkőzik le az orvosok előtt, akiért elcsöppent a nyáluk a bennfenteseknek a fürdő folyosóján. Az a nő örökre a múlté, esznek itt kiállnak a vállcsontjai, keblei aszott zacskókként fityegnek, beesett tomporán löbögősen, ráncosan lóg a bőre, térde fölött, húsa fogytán, úgy kitágult a combnyílás, hogy egy kosfej vagy egy futball labda is átférne rajta. Hangja eldurvult, reszelős lett, arcán már kiütöttek a pellagra barna foltjai. (S a nőorvos szerint pár hónapos erdei munka után leszáll s előreesik a legfontosabb női szerv.)

Íme, ilyen az a „varázsló” munka!

Persze, ahogy az életben minden szabály alól van kivétel, úgy a lágerban is. A nehéz testimunkának sem volt mindenkire olyan pusztító hatása. Fiatalok némelykor könnyen viselték, minél fiatalabbak voltak, annál könnyebben. Elnéztem például a tizenkilencéves Napolnaját: minden tökéletes volt rajta, maga volt a kicsattanó falusi egészség. A toronydarut kezelte a Kaluga-vámnál lévő lágerban. Fürgén, mint a majom, kúszott föl a darutesten az irányító fülkébe, néha csak úgy virtusból a gémre is kimászott, onnan küldött egy csengő „hahó-ó-ó!” kiáltást a munkaterep legtávolabbi részeibe a nem-fogoly palléroknak, előmunkásoknak, mert nem volt telefonja. Szemmel láthatólag jól érezte magát, láger ide, láger oda, élvezte ezt a nyüzsgést, lehetett volna akár komszomolka is. Mindenki

számára volt egy kedves mosolya, mely olyannyira szokatlan volt a lágervilágban. Mindig 140 százalékra teljesített, ezért a maximális adag járt neki. Ellenségei nem voltak, nem félt senkitől (talán az egy „keresztapát” kivéve), a munkavezető nem hagyta volna bántani. Csak azt nem tudom, hogy sikerült kitanulnia a darukezelést a lágerban, fölvették-e minden ellenszolgáltatás nélkül. Egyébként valami ártalmatlan kisbűntényes cikkellyel csukták le. Friss volt, egészséges és abban a szerencsés helyzetben, hogy szabadon, minden kényszer nélkül választhatott szeretőt magának.

Hasonlónak írja le körülményeit és állapotát Szacskova is. Őt is tizenkilencéves korában csukták le. Mezőgazdasági telepre került, ahol különben is könnyebb, több az ennivaló. „Dalolva jártam a kaszások nyomában, megtanultam kévét kötni.” Ha egyszer nincs más fiatalsága valakinek, csak a lágerbeli, akkor annak kell örülnie. Innen Norilszk környékére vitték, a tundrára. Norilszkról is így áradozik: „Olyan volt, mint egy mesebeli város, mintha csak gyermekkori álmom kelt volna életre.” Büntetésének kitöltése után önként ottmaradt, szabad munkásnak. „Egyszer, emlékszem, hóvihar kapott el az úton. Olyan zabolátlan jókedvem támadt, karjaimmal evezve törtem előre, mellem nekivetettem a hóviharnak s teli torokból énekeltem, hogy »Víg dal az ajkunkon, könnyű a szívünk« – gyönyörködtem az északi fény libegő-lobogó függönyében, hanyatt vetettem magam a havon, úgy bámultam a magasba. Szerettem volna kidalolni egész Norilszknak, hogy legyűrtem ezt az öt évet, nem az gyűrt le engem, s hogy nemsokára búcsút mondok a szegesdrótnak, priccsnek, konvojnak. Elfogott a vágy: szeretni! Szerettem volna tenni valamit az emberiségért, hogy ne legyen többé rossz a földön!”

No, hiszen ezt sokan szerettük volna…

Szacskovának csak nem sikerült megszabadítania bennünket a rossztól: a lágerok még mindig állnak. Ő maga azonban szerencsésnek mondhatja magát: hiszen nem öt év, de öt hét is elég ahhoz, hogy megölje az emberben a nőt, s magát az embert is elpusztítsa.

E kettőnél több esetet nem is tudok fölmutatni azzal az ezer meg ezerrel szemben, akik vagy boldogtalanul vagy lelkiismeretlenül éltek.

Az első szerelem élménye szükségképpen a lágerhoz kapcsolódik, ha valakit (politikai cikkellyel) tizenötével korában, a nyolcadik általánosból halásztak ki, mint Nyina Peregudot. Hogyne szeretett volna bele Vaszilij Kozminba, a szép dzsessz-zenészbe, akit nemrég az egész város

körülrajongott s aki dicsősége teljében elérhetetlennek tűnt a leány számára? Nyina verset ír a „fehér orgonáról”, a fiú zenét szerez hozzá s átdúdolja neki a kerítésen (mert már szétválasztották őket s a kislány megint csak távolból imádhatja).

Egy krivoscsekovói barakkban virágot szoktak tűzni a hajukba a lányok: ez volt a jel, hogy „férjhez mentek”, vagy hogy szeretőt találtak maguknak a lágerban.

A külső, GULagon kívüli törvényhozás kedvezni látszott a lágeri szerelemnek. A házasság megszilárdítását célzó 1944. július 8-i országos rendelet, melyet a Minisztertanács és az Ig. – ügy hasonló értelmű 1944. november 27-i utasítása követett, kimondta, hogy a törvényszék köteles a szabad szovjet polgárt, mihelyt ez óhajtja, haladéktalanul elválasztani letartóztatott (vagy elmegyógyintézetbe zárt) házastársától, sőt a válás megkönnyítésére díjtalanul kell kiadni a bírói végzést. (Arra azonban senkit sem kötelez a törvény, hogy a másik félnek is tudomására hozza a válás kimondását.) Így noszogatták a szovjet férfiakat és nőket, hogy minél gyorsabban hagyják cserben letartóztatott házastársukat, magukat a foglyokat pedig arra, hogy felejtsék el házas voltukat. Az otthonmaradt férj után epekedő asszony viselkedése ezek után nemcsak balgaság, nemcsak szocialista emberhez méltatlan, hanem egyenesen törvénybe ütköző. Tanulságos eset Zoja Jakuseváé, aki a férje miatt került lakat alá, mint „családtag”. A férjét három év múlva kiengedték, mint „nélkülözhetetlen szakembert”, s ez elmulasztotta feltételként kikötni felesége szabadonbocsátását. Az asszony tehát szépen lehúzta mind a *nyolc* évet, amit kizárólag férje miatt kapott.

Szóval a házasok felejtsék el egymást – ám GULag házi törvényei ugyanakkor a foglyok közti szerelmi viszonyt úgy ítélték meg, mint a termelési terv aláaknázását. Hogyisne, mikor azok a szégyentelen nőcskék, megfeledkezve, mivel tartoznak a Államnak s Arhipelágnak, elkujtorognak az üzemben és ott fekszenek hanyatt, ahová ledöntik őket: a nyirkos földre, faforgácsra, sóderra, salakra, vashulladékra – közben pedig áll a termelés, csődbe jut az ötéves terv, nem hull a prémcsi a GULag nacsalnyikoknak! Arról nem is beszélve, hogy sok női fogoly terhességre spekulál, hogy humánus törvényeinkkel visszaélve az anyasággal is letudjon néhány hónapot amúgy is túl rövid büntetéséből, hogy még azt a három-öt évet se dolgozza le egészen.

Szigorú GULag-rendelkezéseket hoztak tehát a szerelmesek elválasztására s a kevésbé fontos félnek elirányítására valami világvégi lágerba. (Ez persze egyáltalán nem hozható párhuzamba a Szalticsiha-féle feudális boszorkányok gyakorlatával, akik egy istenhátamögötti faluba szokták küldeni a leányzót.)

Az őröknek is csak bosszúságuk volt ezzel a rabgúnya alatti romantikával. A felügyelő polgártárs nem horkolhatta végig az éjszakát az őrszobán, hanem zseblámpával járta a barakkokat, hogy lehúzkodja a férfibarakk priccseiről a meztéllábas, feslett nőszemélyeket s kikergesse a férfiakat a női barakkokból. Arról nem is szólva, hogy benne is föltámadhat a kívánkozás (a felügyelő polgártárs sincs fából), még azzal is fáradhat, hogy karcerba vigye a bűnös nőt, vagy egész éjjel a lelkére beszéljen, megértesse vele bűnének nagyságát, s ráadásul még jelentést is írjon az esetről (külön kínszenvedés annak, aki nem végzett magasabb iskolákat).

Mindentől megfosztva, ami tartalmat adhat egy nő s egyáltalán egy ember életének, megfosztva családtól, anyaságtól, barátaiktól, megszokott s talán kedvelt munkájuktól (esetleg a könyvek, a művészetek világától) – cserébe nem kapva mást, csak örökös rettegést, éhezést; kiszolgáltatottságot, durvaságot: mi másban kereshettek volna menedéket a lágeri nők, mint a szerelemben? Számukra égi ajándék volt a szerelem, mely már szinte minden testiségtől ment volt, mert sokakat nem vitt rá a lélek, hogy a bokrokban szeretkezzenek vagy a barakkban, mindenki szemeláttára, meg a férfi sem volt mindig jó erőben, s a lágerőrség is csak azt leste, hol csaphat le a párocskákra, hogy azonmód karcerba dugja őket. A női visszaemlékezések szerint azonban a testiségnek ez a hiánya csak elmélyítette, lelkibbé tette a lágeri szerelmet: sokkal intenzívebb élménnyé, mint bármikor szabad életkörülmények között. Sokszor egy futó mosoly, egy udvarias gesztus elég volt arra, hogy éltes asszonyoknak egész éjjel ne jöjjön álom a szemükre. A szerelem fénycsóvája élesen hasított bele a lágerélet szennyes, komor sötétjébe.

N. Sztoljarova a „boldogság összeesküvését" olvasta le barátnőjének, egy moszkvai színésznőnek s Oszmannak, barátnője tanulatlan szénagyűjtő társának arcáról. A színésznő ráébredt, hogy őt még így soha senki sem szerette, filmrendező férjét és számtalan volt hódolóját beleszámítva. S ez elég volt neki ahhoz, hogy ne kívánkozzék el a szénaszállítástól, a nehéz testimunkától.

Pedig ez ám még csak a kockázat, életre-halálra megy, akár a háborúban! Csak egyszer kapják rajt őket, elvesztik megszokott helyüket, esetleg életüket is. Halállal packázó, heroikus szerelem ez, az ilyenben mélyül el, bontakozik ki az ember jelleme. Itt minden centinek áldozat az ára. (Anja Lehtonen, Ortauban, azon a húszperces úton ábrándult ki a szerelmeséből, melyen együtt haladtak a karcer felé a konvojőr kíséretében: a férfi gyáván rimánkodott bocsánatért.) Voltak hát, akik bennfentesek ágyasai lettek szerelem nélkül, de olyanok is voltak, akik nehéz testimunkára mentek s elpusztultak – szerelemből.

Az ilyen szívügyekbe néha olyan nők is belebonyolódtak, akik már rég maguk mögött hagyták fiatalságukat, az őrök nem győztek csodálkozni, „odakint" föl se lehetett volna tételezni róluk ilyesmit. Nem a nemi vágy vezette őket, csak táp nélkül maradt gondoskodó, anyás hajlamaiknak kerestek kielégülést: kellett nekik valaki, akit dédelgethetnek, akit a szájuktól megvont falattal táplálhatnak, akire moshatnak, stoppolhatnak. Szent volt nekik a közös ételes tálka, a jegygyűrűt pótolta. „Nem azért, hogy háljak vele, hanem hogy ebben az elállatiasodásban, míg naphosszat a betevő falatért s rongyokért öljük egymást a barakkban, arra gondolhassak: ma megfoltozom az ingét, aztán főzünk egy kis krumplit" – magyarázta Zubov doktornak egy asszony. Persze néha egyebet is akar a férfiember, muszáj neki engedni – s hát nem éppen akkor lepi meg őket az ellenőrzés? Így járt, szegény Polja mama, kórházi mosónő UnzsLagban. Korán elözvegyülvén, egész életét magányosan élte le, folyton a templomot bújta, most meg, férfi ágyában találták egy éjjel, mikor már vége felé járt a lágerbüntetése. „Hogy tehettél ilyet, Polja mama? – korholták az orvosok – Mikor úgy megbíztunk benned! Most aztán mehetsz közmunkára!" – „Bizony, vétkeztem – bólogatott az anyóka. – Az evangélium szerint bűnös nő vagyok, lágernyelven pedig…"

De mint egyéb GULag-intézkedések, a rajtakapott szerelmesek büntetése sem volt ment a részrehajlástól. Ha a szeretők egyike bizalmi volt, vagy egyébként kegyben állt a főnökségnél, vagy a munkája volt nélkülözhetetlen, akkor éveken át is szemethunytak, tűrték a viszonyt. (Amikor UnzsLag női kórházának lágerjába egy kíséret nélkül utazó villanyszerelő érkezett, akinek szolgálataira igényt tartottak a szabad alkalmazottak is, a főorvosnő (nem-fogoly) hivatta a (fogoly) gondnoknőt s utasította: „Úgy intézze, hogy Muszja Butyenkónak legyen alkalma" – ennek az ápolónőnek a kedvéért jött ugyanis a szerelő.) Ellenben, ha csak

egyszerű foglyok vagy pláne „fekete bárányok” voltak a delikvensek. teketória nélkül keményen megbüntették őket.

Mongóliában, a GulZsDSz-lágerban (vasutat építettek ott orosz rabokkal 1947-50-ben) a lágernacsalnyik két konvojkíséret nélkül mozgó lányt, akiket rajtakapott, hogy átjárnak a férfiszázadba a fiúikhoz, lóhoz kötözött, maga nyeregbe ült s *úgy hurcolta meg őket a pusztán*.[509] Ilyesmire még a Szalticsihák sem vetemedtek. De annál inkább a szolovkaiak!

Mivel állandóan üldözték, leleplezték és szétválasztották a lágeri párokat, azt gondolná az ember, hogy nem is igen fejlődhettek ki tartós kapcsolatok. Azonban tudunk esetekről, hogy az elszakítás után is fönntartották egymással a kapcsolatot, leveleztek egymással, szabadulásuk után pedig összeházasodtak. Ott van például B. Ja. S. orvos esete. Azelőtt egy vidéki egyetem docense volt. A lágerban annyi viszonya volt, hogy nem is számolta, egy ápolónőt sem hagyott ki, a többiről nem is beszélve. Így került a sor Z… – re is, vele azonban le is zárult a sor. Z… nem szakította meg terhességét, gyereket szült neki. B. S. hamarosan szabadult s akár haza is utazhatott volna, mivel ítéletéhez nem fűztek tiltó záradékot. Ám ő továbbra is ottmaradt a lágerban, már mint szabad orvos, csakhogy közel lehessen Z… – hez és gyermekéhez. Közben odahaza türelmetlenkedni kezdett felesége, maga jött el, hogy hazavigye. A férj elbújt előle a lágerzónában (oda nem követhette az asszony), ott lakott Z… – vel s onnan üzengetett ki feleségének, hogy tekintse véglegesnek válásukat s utazzon szépen haza.

De a lágeri hitveseket nemcsak felügyelők és parancsnokok választhatják el egymástól. Olyan fejetetejére állított ország az az Arhipelág, hogy ott éppen az választja el a férfit és a nőt, ami másutt csak erősítené kapcsolatukat: a gyermek születése. A szülés előtt egy hónappal egy másik lágerpontra szállítják a terhes nőt, ahol kórház és szülészeti osztály van s ahol éles hangocskák kiáltják világgá, hogy nem akarnak rabok lenni szüleik vétke miatt. A szülés után az anyát egy közeli speciális ún. *mamka*-lágerban helyezik el.

Álljunk meg itt egy pillanatra, lehetetlen meg nem állnunk. Mennyi öngúny, magunk kifigurázása van ebben a mamka szóban! „Mi nem vagyunk igaziak!…” A fogoly-nyelv szereti s fáradhatatlanul gyártja ezeket a kicsinyítőképzős szavakat: nem „anya”, hanem *mamka*, nem bolnyica (kórház), hanem *bolnyicska*, nem *szvidanyije* (látogató fogadása), hanem *szvidanka*, nem *pomilovanyije* (megkegyelmezés), hanem *pomilovka*, nem

volnij (szabadszerződéses), hanem *volnyaska*, nem *zsenyitysza* (megnősülni), hanem *podzsenyitysza* (nősülni egyet, egy kicsit) – itt az igekötő fejezi ki a lekicsinylő gúnyt. De még a *csetvertnaja* (a 25 évi elzárás, a „negyedszázados", mely 25 rubelt is jelent) a fitymáló *csetvertak* (25 kopejka) nevet kapta.

A nyelvnek, a szavaknak e folytonos kitekerésével a foglyok egyrészt arra céloznak, hogy Arhipelágon semmi sem valódi, minden „mű- és pótlék", minden hitványminőségű. Másrészt arra, hogy ők nem rettegnek attól, amitől az emberek általában rettegni szoktak, ők számolnak azzal, hogy a gyógykezelés, amelyben őket részesítik, csak porhintés, akárcsak az a kegyelmi kérvény, amit kényszeredetten, minden remény nélkül írnak meg. Azzal pedig, hogy csak 25 kopekra becsüli, lenézését akarja kifejezni a fogoly még a gyakorlatilag életfogytiglani elzárással szemben is.

Szóval a *mamkák* saját külön lágerpontjukon laknak és dolgozgatnak addig is, míg konvoj-kísérettel átjárnak szoptatni az újszülött szigetlakókat. A gyermek ekkor már nem kórházban van, hanem „gyermekvárosban" vagy ahogy sokhelyütt nevezték: „apróságok otthonában". A szoptatás befejeztével az anya nem látogathatja meg többé gyermekét, legföljebb kivételes kegyként, „példaadó munka és fegyelem" jutalmául (e mögött persze az van, hogy ne kelljen többé ott tartani az anyákat a közelben, hanem oda irányíthassák őket, ahol szükség van rájuk a termelésben). De az esetek többségében a nő nem tér vissza többé régi lágerpontjára, „lágerférjéhez" sem. Ami az apát illeti, ő egyáltalán nem láthatja gyermekét, míg á lágerban van. A gyerekek az elválasztás után még egy esztendeig a gyermekvárosban maradnak (ugyanolyan kosztot kapnak, mint a szabadon született gyerekek odakint, ezért a hozzájuk beosztott ápoló- és konyhaszemélyzet is jól él). Egy részük anya híján nem tud alkalmazkodni a mesterséges tápláláshoz és elpusztul. Az életben maradottakat egy év múlva normális gyermekotthonba küldik. A hím- és nőnemű szigetlakó gyermeke egyelőre tehát elhagyja Arhipelágot, de kitűnő esélyei vannak oda visszatérni *kiskorú bűnözőként*.

Mondják, akik figyelemmel kísérték az ilyen gyermekek sorsát, hogy nem sok anya veszi magához szabadulás után gyermekét a gyermekotthonból (a kriminell-nők soha) – mintha átok ülne ezeken a boldogtalanokon, akik Archipelág miazmás levegőjével szívták tele először apró tüdejüket. Más anyák elmennek a gyerekükért, vagy inkább elküldenek érte valami együgyű (sokszor vallásos) nagymamát. GULag pedig

elbocsátja őket, hagyja, hogy csorba essék az állami nevelésen, odavesszen a szülőotthonba, a szülési szabadságba s az apróságok otthonába ölt kincstári pénz.

Azokban a háború előtti és alatti években, amikor a terhesség elszakította egymástól a láger-hitveseket, széttörte nehezen megtalált, minden erővel titkolt, mindenfelől fenyegetett s amúgy is állhatatlan kapcsolatukat – a nők mindent elkövettek, hogy ne legyen gyerekük. S Arhipelág ezúttal is más utakon járt, mint az ország: ugyanakkor, amikor országszerte tiltva volt az abortusz, amikor törvénnyel üldözték s nem egykönnyen adtak rá engedélyt, itt a lágerban szemethunytak, sőt kórházban hajtották végre az abortuszt, a vezetőség áldásával – nyilván így volt jobb a lágernak.

Abortuszra különben sem szánja rá magát könnyen a nő, de a lágerfogoly lelkét még fájdalmasabban marcangolja a dilemma: szüljön, ne szüljön? Mi lesz a gyermek sorsa? Ha a lágerviszonyok közt oly ritka szerencséje volt, hogy a szeretett férfitől esett teherbe, szabad-e akkor az abortusz mellett döntenie? De ha a szülést választja, akkor most rögtön el kell válniuk, s míg ő oda lesz, a férfi talán mással szűri össze a levet a lágerban. Meg aztán milyen lesz az a gyermek? (Ha a szülő nő disztrófiás, bizony sokszor nem lesz normális.) S ha a szoptatási idő letelte után elszakítják az anyjától – sok van ám még hátra a büntetésből! – vajon gondoskodnak-e róla? Nem teszik-e tönkre? Magához veheti-e valaha? (Némelyeknek ezt sem engedik meg.) Márpedig ha nem veheti, egy életen át emésztheti magát miatta! (Persze olyan is van, aki föl se veszi…)

<44. A Glebov-család>

Csak az vállalja bátran az anyaságot, aki számíthat rá, hogy kiszabadulása után egybekelhet gyermeke apjával. (Néha be is váltak az ilyen számítások. Itt van például A. Glebov és lágerfelesége húsz év elteltével: nagylányuk, 19 éves, még UnzsLagban született, gyönyörű teremtés, a kisebbik már a szabad életben született, tíz évvel később, miután lemorzsolták lágeréveiket a szülei (lásd: 44. kép). Az olyanok is szültek, akik magát az anyaságot akarták megélni, akár a lágerban is, hisz csak egy életünk van. Az a kis élőlény, akinek anyamelled nyújtod, nem hamisítvány, nem „mű- és pótlék”. (Egy Lalja nevű nő Harbinban csak azért szülte meg második gyermekét, hogy még egyszer elmehessen a gyermekvárosba s láthassa az elsőt. Utána még egy harmadikat is szült, hogy visszamehessen megnézni az első kettőt. Miután letudta az öt esztendőt, sikerült mind a hármat épségben visszakapni s együtt kezdenie velük a szabad életet.)

Akármilyen mélyre süllyedt is a lágerban a nő, az anyaság megerősítette őt emberi méltóságában s ha csak rövid időre is, egyenrangúvá tette őt a szabad asszonyokkal. Volt olyan is, aki így gondolkodott: „Igaz, hogy én fogoly vagyok, gyermekem azonban szabad!” – s féltékenyen követelte gyermeke számára ugyanazt az ellátást és bánásmódot, amilyent az odakünn születettek élveztek. Voltak aztán olyanok is, főleg a dörzsölt láger-nyanyák és vagánynők, akik az anyaságban csak egyéves lógási lehetőséget, esetleg korábbi szabadulást kerestek. Az ilyenek nem sokat törődtek gyermekükkel, látni sem akarták, azt sem tudták, él-e hal-e.

A Nyugat-Ukrajnából való anyák, de sokszor az egyszerűbb orosz népi típusok is, minden áron meg akarták kereszteltetni gyermeküket (a háború utáni években vagyunk már). Az erre való keresztet vagy csomagban kapták meg, furfangosan elbújtatva (a csomagvizsgálók be nem engedtek volna ilyen ellenforradalmi tárgyat), vagy egy lágerbeli ezermestertől rendelték meg kenyér fejében. Még szalagot is szereztek a keresztre, keresztelő ingecskét és fejkötőt varrtak. A fejadagból elspórolt cukorra s az Isten tudja, miből sütött parányi pirogra meghívták szívbéli barátnőiket. Mindig akadt valaki, aki imádkozni tudott (mindegy, mit), aztán meleg vízbe mártották a gyermekecskét, rátették a mellére a keresztet, s a sugárzó anya asztalhoz invitálta a társaságot.

Volt rá eset, hogy a szoptatós anyáknak (persze sohasem az ötvennyolcasoknak) kijött egy-egy soron kívüli amnesztia vagy csak egy rendelkezés, hogy korábban szabadulhatnak. Legtöbbször kisbűnösök és csibészlányok estek az ilyen rendelkezések alá, olyanok, akik részben éppen az ilyen előnyökre spekuláltak. Mihelyt az ilyen *mamkák* megkapták útlevelüket és vasúti jegyüket a közeli járási székhelyen, bizony, sokszor otthagyták gyermeküket, akire már nem volt szükségük, a váróterem padján vagy az első útbaeső verandán. (Dehát őket is meg lehet érteni: nem mindegyikre várt lakás, szívélyes fogadtatás a rendőrség részéről, előjegyzés és munka, ellenben másnap reggel már nem hozták a helyükbe készen a lágerkosztot. Gyerek nélkül mégiscsak könnyebb volt új életet kezdeni.)

Valamikor 1954-ben a taskenti állomáson kellett eltöltenem egy éjszakát, pár lépésnyire egy lágerfogoly-csoporttól, valami soron kívüli rendelet alapján szabadultak és hazafelé tartottak. Körülbelül harmincan lehettek, egy egész sarkot lefoglaltak a váróteremből, zajongtak s zabolátlanul viselkedtek, mint ahogy illik GULag édesgyermekeihez, akik tudják, mitől

döglik a légy – fütyültek a jelenlévő szabadokra. A férfinép verte a blattot, a mamkák hangosan veszekedtek valamin. Egyszerre az egyik mamka, a többieket túlkiabálva felugrott, lábánál fogva megragadta csecsemőjét s úgy odacsapta a kőpadlóhoz, csak úgy koppant a feje. Az egész *szabad* váróterem óbégatásba, sopánkodásba fogott: egy anya! hogy képes ilyet tenni egy *anya*!

Csak arra nem gondoltak, hogy nem anya volt az, hanem *mamka*…

*

Az eddig elmondottak mind „koedukációs” lágerokra érvényesek, hisz minden láger ilyen volt a forradalom első éveitől kezdve a második világháború végéig. Azokban az években az egész Szovjet Hazában talán csak az egy Novinszki Fogház (melyet a régi moszkvai női fogházból alakítottak) volt kizárólag nők számára fönntartva. Ez a kísérlet nem csábított szélesebb körű alkalmazásra s maga sem állt fenn valami sokáig.

Ám ép bőrrel bújva ki a kis híján elvesztett háború omladékai alól, Mesterünk s Gyámolunk gondolhatott immár alattvalói boldogságára is, szakíthatott időt magának az ő életük helyes mederbe terelésére is. Csőstül jutottak akkor az eszébe a hasznosnál hasznosabb, erkölcsösnél erkölcsösebb újítások, nem utolsó sorban a hím- nőnem elkülönítése, mindenekelőtt az iskolában és a lágerban (a továbbiakban bizonyára sorra vette volna az összes *szabad* intézményeket; Kínában szélesebb skálájú kísérletek folytak e téren).

Megkezdődött hát 1946-ban a nagy nemi elkülönítés, a férfiak és nők elválasztása, s 1948-ra végre is hajtatott. Külön szigetre küldték a külön nemhez tartozókat, ha pedig ugyanazon a szigeten voltak, a férfi- és a női-övezet közé fektették a jó öreg hűséges barátot, a tüskésdrótot.[510]

De mint annyi más tudományosan kikalkulált és tudományosan megalapozott intézkedés, ez is váratlan, sőt fordított következményeket vont maga után.

A nők általános helyzete a termelő munkában jelentékenyen megromlott az elkülönítéssel. Korábban, a vegyes lágerokban sokan találtak munkát mint mosónők, ápolónők, szakácsnők, konyhalányok, raktárosok és elszámolók – most meg kellett válniok ezektől a helyektől, a női lágerokban pedig sokkal kevesebb ilyen feladatkör állt rendelkezésükre. *Közmunkára* hajtották ki hát a nőket, csak nőkből álló brigádokban kellett dolgozniuk, ami sokat rontott a helyzetükön. A nők ettől fogva mindent elkövettek,

hogy teherbe essenek, ezt remélték minden futó találkozástól, minden alkalmi érintkezéstől. A terhesség nem járt többé a házastárstól való elválasztással, mint annak előtte, hisz a váláson már túl voltak, a bölcs Rendelet jóvoltából.

Az eredmény pedig az lett, hogy a gyermekotthonokba utalt gyerekek száma egy év alatt *megduplázódott*! (UnzsLag, 1948: százötven helyett háromszáz), pedig akkor sem volt több női fogoly, mint korábban.

„Mi lesz a neve a kislánynak?" – „Olimpiáda: Az „öntevékenységi olimpiász"-kor este vele teherbe." Csupa megszokásból fönnmaradtak ugyanis a „kulturális tevékenységnek" e formái: az olimpiászok s élmunkás-találkozók, amikor férfi-kultúrbrigádok érkeztek a női lágerokba. A közös kórházak is megvoltak még – most ezekből is találkahelyek lettek. Mondják, hogy 1946-ban a szolikamszki lágerban, ahol csak szimpla cölöpsorra felszerelt ritka huzalú tüskésdrót választotta el a férfi- és női övezetet (s persze géppuska sem volt az őrtoronyban), a bennszülöttek mohón tolongtak a tüskésdrót két oldalán, a nők úgy tettek; mint mikor padlót sikálnak, s a férfiak hozzájuk fértek, anélkül, hogy átlépték volna a tilos határt.

Mert tud ám egyet-mást a halhatatlan Erosz! S nem is mindig szorul rá észokokra, mint amilyen a közmunka előli menekülés. Érezték a foglyok, hogy maradandó lesz az a választóvonal, egyre állandóbb, mint GULag minden intézménye.

Az elválasztás előtt még csak volt barátságra épült együttélés, lágerházasság, sőt szerelem, – mindezekből immár csak a nyers nemi ösztön maradt.

No, persze a vezetőség sem volt rest, s menetközben igazította ki a tudományosan megalapozott elmélet s a gyakorlat közti eltolódásokat. Húztak még egy-egy sor drótot, előzónákat kerítve el mind a két oldalon. Majd látva, hogy ez sem elég, kétméteres falat emeltek, ugyancsak előzónákat hagyva.

Kengirben még ez a fal sem segített: a vőlegények átugráltak rajta. Akkor vasárnaponként (mert csak nem áldoznak ilyesmire termelésre szánt időből! Csak természetes, hogy szállásrendezésre szabadnapokat kell fordítani!) a fal mindkét oldalán önkéntes munkafelajánlásra szólították fel a népet: négy méterre növelték a fal magasságát. De – ezen már nevetni kell – a rabok kész örömmel tódúltak a vasárnapi munkára! A végleges búcsú előtt fel

akarták használni ezt az alkalmat kölcsönös megismerkedésre, egy kis tereferére a másik nem képviselőivel, jövendő levélváltás megbeszélésére.

Kengirben még tovább nőtt a fal: ötméteresre húzták föl s a tetejébe még szegesdrótot is, sőt idővel magasfeszültségű vezetéket (olyan nagy ereje van annak a fene Ámornak!) Végül még őrtornyokat is állítottak a szélekre. Ennek a kengiri falnak különlegesen fontos szerep jutott Arhipelág történetében (erről az V. rész 12. fejezetében). Hasonló falakat egyéb spec. lágerokban is emeltek (pl. Szpasszkban).

Képzelhetjük, mekkora ügybuzgósággal eszelték ki a rabtartók az egyik racionális intézkedést a másik után rabjaik és rabnőik elkülönítésére: számukra ez a világ legtermészetesebb dolga volt. Ugyanakkor nagy szemet meresztettek volna, ha őket magukat akarta volna valaki elválasztani a családjuktól.

A falak nőttek-nődögéltek, szegény Eresz ette kezét-lábát tehetetlenségében. Mivel pedig nem talált más megoldást, vagy fölemelkedett a plátói szerelem, álmodozó levelek régióiba, vagy lemerült a pocsolyába s homoszexualitássá fajult.

A levélkéket a kerítésen szokták átdobni, vagy az üzemben hagyták egy olyan rejtekhelyen, amelyben előre megállapodtak. A borítékra rejtjelezve írták rá a címet, úgyhogy ha elcsípték is, a felügyelők nem tudtak kiokosodni belőle, ki írta és kinek. (A levélváltásért akkor már lágerbörtön járt.)

Galja Venediktova emlékezései szerint néha látatlanban folyt le az egész ismeretség. (Aki valaha ilyen levélváltás részese volt, tudja, mennyi esztelen mámorral, kétség s remény közti ingadozással, hirtelen elcsüggedéssel jár az ilyesmi.) Abban a bizonyos Kengir-lágerban a litván nők a falon keresztül *házasságot kötöttek* soha életükben még csak nem is látott honfitársaikkal. Papjuk (ugyanolyan vattakabátos rab, mint ők) kiállította a házasságlevelet, hogy ez s ez a nő Isten előtt örökre hozzákapcsolta sorsát ehhez s ehhez a férfihoz. Ha egy ilyen esküvőre gondolok két egymás számára ismeretlen fogoly között a fal két oldalán – s a katolikus nők szemében az ilyen kötelék szent volt s visszavonhatatlan – angyalkórust hallok énekelni. Olyan ez, mint amikor az ember a csillagos eget nézi: minden önérdektől mentes. Elérhetetlen magasságokban lebegnek ők e kicsinyesen számító, dzsesszre ugráló kor fölött.

A kengiri házasságoknak rendkívüli következményei lettek. Az ég meghallgatta könyörgésüket s közbelépett (lásd: V. rész, 12. fej.).

A nők (valamint orvosaik, akik az elkülönített zónákban kezelték őket) maguk tanúsítják, hogy rosszabbul bírták az elválasztást, mint a férfiak. Fokozottan ingerlékenyek, idegesek lettek. Rohamosan terjedt köztük a leszboszi szerelem. A fiatalok és zsengék sápadtan, karikás szemmel botorkáltak. A robusztus alkatúak fölcsaptak „férjeknek”. Akárhányszor zavarta is szét a felügyelő az ilyen párokat, legközelebb megint csak egy ágyban találta őket. Ilyenkor a „házasfelek” egyikét elküldték a lágerből. Viharos drámák játszódtak le, némelyek nekifutottak a szegesdrótnak, kitéve magukat az őrség golyóinak.

A SztyepLag karagandai osztályán, ahol kizárólag 58-as nőket tartottak – N. V. elbeszélése szerint – sokan reszketve várták a pillanatot, amikor a pol. tiszt elé idézik őket. Nem félelmükben, nem undorukban s gyűlöletükben reszkettek a vallatás előtt, hanem arra a gondolatra, hogy végre-valahára kettesben fognak maradni egy férfival, aki bezárkózik velük egy szobába.

Az elkülönített női táborok, akárcsak a korábbi vegyesek, tovább húzták az igát a *közmunkában*. Igaz, a női erővel történő fakitermelést papíron megszüntették 1951-ben (bizonyára nem azért, mert immár a XX. század második felébe léptünk). De például UnzsLagban az történt, hogy a férfilágerok sehogysem tudtak elkészülni a tervteljesítéssel. Noszogatásukra azt találták ki, hogy hadd szolgálják meg izzadságukkal ezek a bennszülöttek, ami minden élőlénynek ingyen jár ki e földtekén. Nőket kezdtek kivezényelni erdőmunkára, ugyanazon konvoj felügyelete alatt, mint a férfiláger lakóit, csak egy ösvény választotta el őket. A kitermelt anyagot teljes egészében a férfibrigád teljesítményeként könyvelték el, a normát azonban férfiaktól s nőktől egyaránt megkövetelték. Egy kétsávos nacsalnyik így bizgatta Ljuba Berezina „erdőfelvigyázót”: „Ha teljesíted a normát ezekkel az asszonyokkal, beküldöm hozzád a fülkébe Belenkijt!” De a férfimunkások is, már amelyik jobb erőben volt, elsősorban persze a pénzes bennfentesek, megkenték a konvoj markát (az sem igen ugrálhatott a zsoldjából) s vagy másfél órára (míg le nem váltják a lekenyerezett őrt), beszabadultak a női zónába.

Ebbe a másfél órába ott a fagyos-havas erdő közepén sok mindennek bele kellett férnie: a párválasztásnak, a megismerkedésnek (hacsak előzőleg le nem levelezték a dolgot), alkalmas hely keresésének s az aktus végrehajtásának.

De minek mindezt fölemlegetni? Minek őrizzük azok sebeit, akik eközben Moszkvában vagy nyaralójukban laktak, újságokba irogattak,

szónoklatokat tartottak, üdülőhelyekre s külföldre utazgattak?

Minek emlegetni mindezt, ha egyszer ma is így van? Írni ugyanis csak arról szabad, ami „többé nem fog megismétlődni”…

9.
A bennfentesek

Az első fogalmak egyike, amivel a lágerba lépő újonc találkozik, u „benyalós”, a *pridurok*. Azokat illetik a szigetlakók ezzel a csúfnévvel, akik ki tudták vonni magukat a kárhozottak közös sorsából, vagyis akiket kiemeltek a közmunkából vagy egyáltalán nem küldtek közmunkára.

Számtalan ilyen „bizalmi” él a Szigetcsoporton. Bármily szigorúan korlátozzák is a „B”-kategória, azaz a belső szolgálatosok arányszámát a lágerban, valamint a vezető káderekét az üzemben, mindig túllépik ezt a százalékhatárt, egyrészt, mert túlságosan erős az életben maradni vágyók tülekedése, másrészt, mert a tehetetlen lágervezetőség nem hír kisszámú segéderővel gazdálkodni s adminisztrálni.

Az Ig.ügyi Népbiztosság 1933-as statisztikája szerint a foglyok összlétszámának 22 százaléka foglalkozott a szabadságvesztés intézményeinek üzemeltetésével. Ebben a számban, a gazdasági munkaerőkön kívül, a foglyokból szervezett kebelbeli őrség is benne foglaltatik. De még ha az utóbbit leszámítjuk is, akkor is 17-18 százalékot kapunk, vagyis az összlétszám egyhatod részét. Ebből is látható, mily fontos lágeri jelenségről lesz szó ebben a fejezetben. De a bizalmiak száma többre rúg annál az egyhatodnál, hisz abban csak a lágerövezet bennfentesei foglaltatnak, s hol vannak még az üzemiek? Arról nem is beszélve, hogy a bizalmi-állomány folytonos változásnak van kitéve: a jelek szerint lényegesen többen jutnak, hacsak átmenetileg is, lágeréveik során bennfentes pozícióba. S ami a legfontosabb: az életben maradottak, a kiszabadultak közt óriási arányban vannak képviselve a bizalmiak, a hosszúbüntetésű ötvennyolcasok közt becslésem szerint kilenctized részben.

Majdnem minden hosszúbüntetésű rab, akinek gratulálhatunk, hogy túlélte a lágert, egész idő alatt, vagy legalábbis lágerévei többségében bennfentes volt.

Mert nem szabad elfelejteni, hogy a lágerok megsemmisítésre voltak beállítva.

Az élők osztályai közt soha sincsenek éles határok: fokozatos az átmenet az egyikből a másikba. Itt is áll ez: el vannak mosva a kontúrok. Általában lágerövezeti bennfentesnek kell tekintenünk mindenkit, aki munkanapon

nem hagyja el az övezetet. A házimunkás élete jelentékenyen könnyebb, mint a közönséges robotosé: reggel nem kell sorakozóra futnia, később kelhet föl, később reggelizhet, nem vonul konvojkísérettel munkába majd vissza a lágerba, nincs olyan szoros fegyelem alatt, nem fázik annyit, nem strapálja agyon magát, ráadásul előbb befejeződik a munkanapja is. Fűtött helyiségben dolgozik, vagy bármikor bemehet egy kicsit megmelegedni. Azonkívül rendszerint brigádhoz sincs kötve, magában tesz-vesz, mint a kisiparos, csak a felettesei sürgethetik, nem a társai. Mivel pedig gyakran éppen azoknak a felletteseknek dolgozik valami megrendelésre, hajszolás helyett inkább borravaló, kedvezmény jár ki neki, például engedélyt kap, hogy soron kívül ruhát, cipőt vételezzen. Még arra is van ideje, hogy fogolytársai csip-csup megrendeléseit teljesítse. Hogy hasonlattal éljünk, a házimunkás kb. a régi úriház belső cselédségének felel meg. A lakatos, az asztalos, a kályhás még nem bennfentes a szó szorosabb értelmében, ellenben a cipész, s még inkább a szabó már igen előkelő bizalmi-státust élveztek. A „szabó” nevezetnek olyan a csengése s jelentése is a lágerban, mint a szabad életben a „docens” címnek. (Ellenben ha egy igazi docenst hívnak „docensnek”, az merő gúnynak hangzik jobb, ha az illető nem teszi magát nevetségessé s lemond erről a megszólításról. A szakmák lágeri rangsora tökéletesen fordítottja annak, amit a szabad életben megszoktunk.)

A mosónők, ápolónők, mosogatólányok, fürdő-, fűtő- és kiszolgáló személyzet, kazánfűtők, péklegények, takarítók stb. bennfentesek ugyan, de alacsonyabb fajtájúak. Nekik bizony néha meg kell fogniuk a dolog végét s nem is csak úgy ímmel-ámmal. De legalább teli a bendő.

A valódi bennfentesek kasztjába ilyen beosztásúak tartoznak: szakácsok, kenyérszeletelők, raktárosok, orvosok, felcserek, borbélyok, a Kult. Nev. Osztály nevelői, a fürdő, a pékség, a raktár főnöke, a csomagkezelő, a barakkok rangidősei, gondnokok, munkafelelősök, könyvelők, a lágertörzs írnokai, a zónai és belső gazdasági mérnökök. Ezek már nemcsak hogy jól esznek s tisztességesen öltözködnek, nemcsak az emelgetéstől s a vele járó derékfájástól menekülnek meg, hanem – minthogy minden, amire csak szüksége van az embernek léte fönntartásához, az ő hatáskörükbe tartozik, – hatalmuk van az emberek fölött. Előfordul ugyan, hogy egymás közt klikk-harcokat vívnak, intrikálnak, ezt vagy azt kifúrják, amazt „beszerkesztik” helyette, összekülönböznek egy-egy fehérnépen, ám a melósok szürke tömegét zárt sündisznóállással tartják tisztes távolban, mint minden kiváltságos osztály a világon, mely nem kénytelen osztani a többség sorsát,

minthogy a javak elosztása véglegesnek tekintendő, mindenki maradjon a maga köreiben. Minél erősebb a lágerban a bennfentesek klikkje, annál többet bíz rájuk a lágerparancsnok, annál kevesebbet törődik maga az ügyvitellel. A proletárgürizők sorsáról, arról, hogy ki maradjon a lágerban s kit szállítsanak el a legközelebbi transzporttal, kizárólag a bennfentesek döntenek.

Az emberfajra jellemző kasztképző hajlandóságnak engedve a bennfentesek hamarosan rühelleni kezdik, hogy egy barakkban háljanak a köznéppel, ugyanazokon a *vagonkákon* s hogy egyáltalán vagonkán, nem pedig rendes ágyban, hogy egy asztalnál egyenek, egy fürdőben vetkőzzenek le velük s hogy azt a fehérneműt húzzák magukra, amely proliverejtéktől rongyolódott el. Ezért kisebb szobákon osztoznak meg kettesével, négyesével, nyolcasával, oda hozhatják feljavított kosztjukat, melyet ráadásul a tilosból is ki szoktak egészíteni, ott szokták megtárgyalni a láger-ügyeket, a kinevezéseket, egyének és egész brigádok sorsát, nem kockáztatva a melós vagy a brigádvezető keserű kifakadásait. A többiektől elkülönítve töltik szabadidejüket (mert nekik az is jut), külön váltanak nekik („individuális”) fehérneműt. A privilegizált kasztokra jellemző tapintatlansággal igyekeznek ruházatban is elkülöníteni magukat a lágeri csőcseléktől, ehhez azonban nincsenek túlságosan nagy lehetőségeik. Ha az adott lágerban a túlnyomó többség fekete vattakabátban vagy bekecsben jár, akkor ők kéket igyekeznek vételezni a raktárból, ha pedig a kék szín teng túl, akkor feketét. A szűk lágeri nadrágot pedig ki szokták adjusztáltatni háromszög alakú betétekkel a szabóműhelyben.

Az üzemi bennfentesek elsősorban mérnökökből, technikusokból, építésvezetőkből, előmunkásokból, műhelymesterekből, tervezőkből, normásokból, továbbá könyvelőkből, titkárnőkből és gépírónőkből kerülnek ki. A láger bennfenteseitől abban különböznek, hogy ők megjelennek reggelenként a sorakozón, hogy őrkísérettel (néha azonban anélkül) az üzembe vonuljanak. Üzemi beosztásuk privilegizált: nem kíván tőlük fizikai megerőltetést, nem csigázza el őket. Ellenkezőleg, sokan olyan helyzetben vannak, hogy tőlük függ a robotosok munkája, kosztja, élete. Bár a lágerövezetbe nincsenek úgy beépülve, igyekeznek ott is jó helyezést biztosítani maguknak s legalább részben ugyanazokat a kiváltságokat élvezni, mint a lágeri bennfentesek, ha nem versenyezhetnek is mindenben az utóbbiakkal.

Az ő kategóriájuk sem körvonalazható élesen: közéjük tartoznak a szerelők, műszerészek, földmérők, gépészek, gépápolók is – ők már nem a *termelés tisztjei*, nincs részük élet-halál fölötti hatalomban, ezért nem is felelősek az emberek pusztulásáért (hacsak nem éppen ez általuk választott s üzemeltetett mechanizmus idézi elő azt a pusztulást). Különben egyszerű munkások ők is, csak intelligensebbek, esetleg némi kiképzést is kaptak. Mint minden fogoly, ők is *ködösítenek*, be-becsapják a vezetőséget, megpróbálják elhúzni egy hétig a félnapos munkát. A lágerban rendszerint a közrobotosok nívóján élnek, sokszor tagjai még a munkásbrigádnak is, csak az üzemi zónában várja őket jobb hely, egy kis nyugalom, s ha a *szabadok* éppen nincsenek bent a szobában vagy a fülkében, félretolhatják a kincstári munkát, hogy meghányják-vessék maguk között az élet problémáit, a múltat s a jövendőt, hogy kinek hány éve van még hátra, s hogy már megint úgy hírlik, hogy az ötvennyolcasokat (persze ők maguk is ötvennyolcasok) hamarosan le fogják váltani s *közmunkára* küldeni.

Ennek ugyancsak mélyenszántó, páratlanul tudományos megokolása van, hisz az osztályidegeneket szinte lehetetlen megjavítani, úgy bele vannak zápulva osztályhelyzetükből fakadó romlottságukba. Legtöbbjüket csak a sír lesz majd képes kiegyengetni. Ám amennyiben mégis megjavítható lenne egy részük, az természetesen kizárólag munkával, nehéz testi munkával képzelhető el, olyannal, amelyben ember pótolja a gépet. Az ilyen munka degradáló volna ugyan egy lágeri nacsalnyikra vagy felügyelőre nézve, de ez a munka tette valamikor emberré a majmot (furcsa módon azonban a lágerban éppen ellenkezőleg: majommá változtatja az embert). No, szóval kizárólag csak ezért, nem bosszúból, ugyan kérem! – csak mert mégiscsak volt valami reménysugár az ötvennyolcasok megjavítására, csak ezért rendelték el GULagnál, – méghozzá nem is egyszer – hogy az 58-as tc. alapján elítélt egyének sem a lágerövezetben, sem az üzemben nem tölthetnek be bizalmi állást. (Anyagi javakkal kapcsolatos pozíciók betöltésére csak azok alkalmasak, akik már a szabad életben kitűntek enyves ujjaikkal.) Minden bizonnyal betű szerint követték volna a lágerparancsnokok ezt a rendelkezést – nem úgy szeretik ők az ötvennyolcasokat! – ha azzal is tisztában nem lettek volna, hogy az összes többi cikkely alapján elítéltek közt sem találnának ötödannyi szakembert sem, mint az ötvennyolcasak közt. Az orvosok és a mérnökök szinte kizárólag ötvennyolcasok, s való igaz, hogy a szabadok közt sem akad náluk különb és megbízhatóbb munkaerő. Így történt, hogy a munkaadók,

nyilvánvaló ellentmondásba keveredve a Páratlanul Tudományos Elmélettel, alattomban ötvennyolcasokat kezdtek becsempészni bizalmi állásokba (persze a legzsírosabbak azért csak megmaradnak a bűntényesek kezén, velük mégiscsak könnyebben szót ért a vezetőség, a fenébe azzal a túlzott becsületességgel!). Alkalmazzák tehát őket, de a rendelet minden megújításakor (márpedig azt ugyancsak gyakran megújították), továbbá minden ellenőrzés előtt (márpedig ellenőrzőbizottságok is gyakran szálltak ki) könyörtelenül, teketória nélkül, a parancsnok nagyúri kezének egyetlen intésére *közmunkára* dobják ki az ötvennyolcasokat. Így hull darabokra egyetlen nap alatt a hónapok vesződségével összeügyeskedett mulandó jólét. Nem is annyira maga a kiűzetés teszi tönkre a bennfentesekké álcázott politikaiakat, sokkal többet emésztődnek, izgulnak a csapás közeledését jósló mendemondáktól. Ezek mérgezik meg szegény bennfentes napjait. Csak a bűntényesek élvezhetik háborítatlanul bennfentes pozíciójukat. Különben ha elvonul az ellenőrzés és lassacskán hanyatlásnak indul a munka, újra előszedik s bizalmi állásokba rakják a mérnököket, hogy a legközelebbi ellenőrzés előtt sietve kitegyék őket.)

De olyanok is vannak, akik nemcsak egyszerűen ötvennyolcasok, hanem Moszkva külön átkával is meg vannak bélyegezve, rá van vezetve a papírjukra: „kizárólag közmunkában alkalmazandó!” Sok kolimai fogoly neve mellett volt ilyen záradék 1938-ban. Az ilyenek számára bejutni a mosodába vagy a nemezcsizma-szárítóba az elérhetetlen álmok birodalmába tartozott.

Hogy is mondja a Kommunista Kiáltvány? „A burzsoázia minden hivatást, mely azelőtt általános tiszteletnek örvendett s melyekre áhítattal volt szokás fölnézni, megfosztott glóriájától” (ejnye, de jól idevág!). Fizetett bérmunkássá változtatta az orvost, a jogászt, a lelkészt, a költőt, a tudóst.[511] – De legalább megfizette őket! S megengedte, hogy szakmájukban dolgozzanak! De mit szólnánk, ha közmunkára, fakitermelésre küldte volna őket? Méghozzá fizetés nélkül? Kenyér nélkül? Igaz, hogy orvost ritkán küldtek nehéz testimunkára, hisz a nacsalnyikok családját is orvosok kezelték. Hanem a „jogászokat, lelkészeket, költőket és tudósokat” még véletlenül sem küldték máshová, mint közmunkára, a bizalmi posztok nem nekik jártak.

Külön kellene beszélni a brigádvezetők lágeri helyzetéről. Szorosabb értelemben ők nem tartoznak a bennfentes-kategóriához, de robotosoknak

sem lehet tekinteni őket. Ezért rájuk is vonatkoztathatók ennek a fejezetnek a megállapításai.

*

A lágeréletben, akár a csatatéren, nincs idő fontolgatásra: ha bizalmi pozíció kínálkozik, meg kell ragadni.

Ám azóta évek, évtizedek múltak el, mi életben maradtunk, rabtársaink ellenben elpusztultak. Most, amikor az ámuldozó szabadok és a vállukat vonogató utódok előtt megpróbáljuk kicsit föllebbenteni a fátylat arról az embertelen s emberellenes világról, kénytelenek vagyunk szembesíteni azt mai lelkiismeretünkkel, szemügyre venni mai tudatunk világánál.

Azok között az erkölcsi problémák között, amelyek ezzel kapcsolatban fölmerülnek, a bennfentesek megítélése a legkényesebb s egyben a legfontosabb is.

Lágernovellám („Iván Gyenyiszovics egy napja") hőséül robotost választottam, nem is választhattam mást, mert csak az ő szemszögéből észlelhetők igaz mivoltukban a lágerviszonyok (ahogy a háború teljes súlya is csak a közember szemszögéből mérhető le – de miért-miért nem éppen ő nem ír memoárokat). Ez a hősválasztás, valamint elbeszélésem némely élesebb kitétele botránkozást és sértődöttséget váltott ki egyes volt bizalmiakból – s mint már említettem, kilenctizedrészben éppen bizalmul: élték túl a lágert. Időközben megjelent a „bennfentes naplója" is, *Djakov: Amit átéltem*, a furfangos érvényesülésnek s az eszközöltben nem válogató kíméletlen élniakarásnak ez az önelégült dicshimnusza. (S éppen egy ilyen könyvnek kellett megelőznie az enyémet!)

Ama hónapokban, amikor lehetségesnek látszott a dolgok megvitatása, a bizalmiakról is megindult valami vitaféle, egyfajta globális kérdésfölvetés a lágerbizalmiak morális megítéléséről. De nálunk nem tűrik az olyan információt, mely minden oldalról megvilágítja a tényeket, sem az olyan vitát, mely a tárgy lényegét igyekszik megragadni. Ehelyett mindent csirájában fojtanak el, vigyázva, nehogy valami fény essen a pőre igazságra, mindent az évekkel egyre bővülő lomtár alaktalan dombjára hánynak, hogy évtizedekig heverjen ott érintetlenül, s már senkinek se legyen se kedve se módja kihúzkodni az ócskavas-halomból a rozsdamarta darabot: így kenték el mindjárt az elején a bizalmiakról induló vitát is, mely hamarosán lekerült a napilapok hasábjairól s csak magánlevelekben folyhatott tovább.

Mindamellett arra föltétlenül rá kellett mutatni, mi a különbség a bizalmiak és a robotosok helyzete közt a lágerban (ha nem is élesebben, mint amilyen éles ez a különbség a valóságban), s csak örülhetünk annak, hogy ez rögtön a lágertéma első fölmerülésekor megtörtént. De V. Laksin cenzúrázott cikke[512] bizonyos túlzó kifejezéseket ereszt meg a lágermunkáról (mintegy azt a munkát magasztalva, mely emberrel pótolja a gépet s mely kiemelt bennünket a *majomi* állapotból), ami gyanús megvilágításba hozta a különben józan felfogású cikket s vele együtt részben az én novellámat is. Nem is mulasztották el a volt bennfentesek és soha lágert nem látott értelmiségi barátaik, hogy műfelháborodással föl ne csattanjanak: mi az, kérem, a rabszolgamunkát magasztaljuk? (A falrakási jelenetre céloztak az „Iván Gyenyiszovics”-ból.) Szóval „arcod verejtékével szolgáld meg a kenyered” – vagyis tégy úgy, ahogy GULag hatalmasságai kívánják tőled? *Mi* azonban éppen arra vagyunk büszkék, hogy kibújtunk a munka alól, nem adtuk rá a fejünket.

Most, hogy erre a támadásra válaszolok, sóhajtva teszem, abban a tudatban, hogy nem egyhamar fogják olvashatni, akiket illet.

Véleményem szerint nem válik egy értelmiségi díszére azzal dicsekedni, hogy lám, ő nem alacsonyodott le a fizikai rabmunkáig, hogy ő be tudott jutni az irodába. Az ő helyükben a múlt századi orosz értelmiségiek *csak akkor* engedték volna meg maguknak a büszkélkedést, ha egyidejűleg *fiatalabb testvérüket is megszabadították volna a rabszolgamunkától*. Mert hiszen Iván Gyenyiszovicsnak nem volt lehetősége, hogy irodába kerüljön s úgy meneküljön meg. Hogy legyen ne ármost *szegény öcsénkkel?* Hagyjuk cserben, hódoljon csak a rabszolgamunkának? (Hát persze, hogy azt tesszük! Talán nem hagytuk, hogy kolhozba kényszerítsék őket? Nem mi juttattuk oda őket?) Ha pedig ezt tesszük, akkor talán azt is megengedhetjük neki néhanap, no, csak egy-két órára, a fájront előtt, ha jól ment a falrakás – hogy örömét is lelje, munkájában? Hisz, ugyebár, bennünk is ébredt valami elégedettségféle ott a lágerban, ha vígan siklott a tollunk a papiroson s egy takaros fekete vonalat sikerítettünk a redisztollal? Hogy bírja ki Iván Gyenyiszovics azt a tíz évet, ha éjjel-nappal csak pokolba kívánja a munkáját? Hisz akkor fel kellene húznia magát az első gerendára!

S mit szóljunk Pavel Csulpenyov lehetetlenséggel határos históriájához? *Hét évet* töltött egyhuzamban favágással (méghozzá fegyelmi lágerban); hogy élhetett, dolgozhatott volna nap mint nap, ha nem lel értelmet s kedvet abban a munkában? Lágerparancsnokának is köszönheti, hogy túlélte, mert

megbecsülte az a néhány kitartó munkását (ez sem mindennapi jelenség, az ilyen lágerparancsnok!), balándából annyit juttatott nekik, amennyi beléjük fért, éjszakai konyhamunkára pedig kizárólag a rekordosokat bocsátotta, ez volt a prémium! Egésznapos favágás után Csulpenyov mehetett kondérokat mosni, vizet föltenni, tüzet rakni, krumplit hámozni – éjjel kettőig. Akkor jóllakhatott s lepihenhetett három órára, a vattaruhát le se vetette. Egyszer, ugyancsak prémiumként, egy hónapon át ő szeletelte föl a kenyeret. Más ízben úgy biztosított magának egyhónapos nyugvást; hogy szándékoson megvágta magát (mivel élmunkás volt, nem gyanúsították meg). Ez volt minden. (Persze azért volt más is. Brigádjukban egy évig kocsiskodott egy asszon" vásári tolvaj, aki egyszerre két bennfentessel is összeadta magát: a faátvevővel és a raktárossal. Nem csoda, ha az ő brigádjuk állandóan túlteljesített, s ami a fő: a Gercsik lónak mindig volt zab, jól húzott az istenadta. Mert a ló zabporciója is a brigád teljesítményétől függött! Azért ne csak mindig az embereket sajnáljuk, néha a lovakat is.) Azonban mindent összevéve is: *hét év megszakítás nélkül fakitermelésben* – ez szinte a mondák világába tartozik. Hogy dolgozhatott volna hét évig, ha nem használja az eszét, ha nem alkalmazkodik s ha nem próbál valami jói is látni munkájában? Azt mondja Csulpenyov: csak enni adjanak eleget, akkor megfogjuk a dolog végét. Ilyen az orosz ember természete… Azt is kifundálta, hogy lehet „láncolatban" dönteni a fákat. Az elsőt úgy kell leejteni, hogy alá legyen támasztva, ne lógjon be, könnyű legyen legallyazni. A következő szálfát keresztbe, aztán ugyanúgy a többit, egyiket a másik utána Ily módon az ágak elégetésére is elég egy-két helyen tüzet rakni, kevesebbet kell cipekedni. Hajszálpontosan, tetszés szerinti irányban tudta dönteni a fát. Mikor a litvánok a kanadai favágók ügyességéről meséltek neki: hogyan vernek bele a földbe egy cöveket, csupán a kidőlő fatörzs súlyával, egyszerre fölélénkült: „Gyertek, próbáljuk meg mi is!" És sikerült!

Summa summarum: olyan az emberi természet, hogy néha még a keserves, sokszor elátkozott munkában is megmagyarázhatatlan módon kedvét leli, játéknak, bravúrnak fogja föl. Magam is fizikai munkás voltam két évig, volt alkalmam tapasztalni ezt a furcsa jelenséget: egyszerre csak érdekelni kezdett a munka, mint olyan függetlenül attól, hogy rabszolgamunka s az égvilágon semmi hasznom sincs belőle. tippen egy fal rakása közben éltem át azokat a különös perceket (különben nem írtam volna róla), később az öntödében és az ácsbrigádban, sőt egyszer olyankor

is, amikor a nagykalapáccsal kellett szétvernem egy vasöntvényt. Engedjük meg hát Iván Gyenyiszovicsnak is, hogy ne gyűlölje mindig kényszerű robotját s ne roskadozzon mindig annak terhe alatt.

Azt hiszem, ebben egyetérthetünk. Ennyit ellenfeleim is elismernek, de csak akkor, ha a legkisebb vád sem hull a bizalmiak fejére, akik sohasem keresték arcuk verejtékével a kenyeret.

Verejtékkel vagy nem: az az egy biztos, hogy mindig siettek eleget tenni a GULag főnökség parancsainak (mert ha nem, mehettek volna közmunkára), s olyankor nem takarékoskodtak tudásukkal, szakismereteikkel sem. A bizalmi állások ugyanis egyetlen összefüggő láncolatot alkotnak a láger és a lágerhoz tartozó üzem vezetésében, maguk a bizalmiak pedig ennek a láncnak „kvalifikált”, különös gonddal kimunkált szemei, nélkülük (ha minden fogoly egyszerre leköszönne a maga bizalmi állásáról) *széthullana a kizsákmányolás egész rablánca*, az egész lágerrendszer! Ilyen magas képesítésű szakembereket, ekkora tömegben, olyanokat, akik hosszú évekre hajlandók volnának ezért a fizetésért vállalni ezt a kutyaéletet, ítéletnapig sem tudnának verbuválni a szabadok közt.

Akkor miért nem mondtak le? Miért nem tépték szét Kascsejev, a mesebeli gonosz varázsló láncát?

A bizalmi posztok a kizsákmányolás kulcspozíciói. Miért csak a normások? Hát a számvivők, akik asszisztálnak nekik, ők talán ártatlanabbak? Miért csak az építésvezetők? Hát a technológusok nem hibásak? Van-e olyan bizalmi állás, mely ment a szolgai meghunyászkodástól s nem részese az egyetemes terrornak? Csak az szolgálja-e a sátánt, aki a Kult. Nev. Osztálynál nevelősködik s a *keresztapánál* előszobázik? Hát N” a gépírónő, valóban csak gépírónő-e? Ugye hogy egyben az adminisztráció közege is? S mint ilyen, bizony legépel olyan rendelkezéseket is, melyek még véletlenül sem a rabok javát szolgálják. S ha a pol. tiszt, akinek nincs külön gépírónője, vele gépelteti le a vádiratot vagy a feljelentések kivonatolt anyagát, fogolytársairól vagy olyanokról, akik ma még szabadok s holnap már rabok lesznek? Bizony, ilyesmit is legépel s befogja a száját, nem figyelmezteti a veszélyeztetettet. De ne menjünk messze, vegyünk csak egy apró bennfentest, mondjuk a láger lakatosát: talán nem gyárt megrendelésre kézibilincset, nem erősíti meg a rácsot a karcer ablakán? Vagy az irodánál maradva: mondjuk, egy tervező valóban olyan ártatlan-e? Nem szolgálja-e az ő munkája is a kizsákmányolás rendszerét?

Meg nem foghatom, mennyivel nemesebb és tisztább az a sok értelmiségi rabszolgamunka a fizikai munkánál.

Nem Iván Gyenyiszovics verejtékezésén kellene háborogni, inkább azon a békés toll-percegtetésen ott az irodában!

Vagy itt vagyok én, aki büntetésem felét egy *saraskán*, egy „paradicsomi szigeten” töltöttem. El voltunk különítve Arhipelág többi szigetétől, semmit sem láttunk a rabszolgaságból – de talán nem éppen ilyenek a bennfentesek? S vajon tágabb értelemben, tudományos munkánkkal nem ugyanazt a Belügyminisztériumot s azzal együtt nem ugyanazt az elnyomó rendszert szolgáltuk mi is?[513]

Nem rajtunk keresztül valósul-e meg minden rossz, ami csak történik Arhipelágon vagy akár az egész földkerekségen? S még mi hányjuk Iván Gyenyiszovics szemére, hogy „hordja a téglát”! Bizony, több van abban a falban a mi tégláinkból!

A lágerban egész más természetű vádakat s panaszokat lehet hallani: hogy a bennfentesek a gürizők nyakán ülnek, előlük eszik el az ételt, az ő rovásukra vészelik át a lágert. Elsősorban a lágerzóna bennfenteseit érik ilyen vádak s nem is alaptalanul. Mert ki az, aki szűken méri ki Iván Gyenyiszovics kenyerét? Ki az, aki vizet loccsant a cukrára s így rövidíti meg? Ki a ludas, hogy a zsír, hús, tésztaféle nem jut a közös kondérba? Már maga az a mód is gyanús, ahogy ezek a zónai bennfentesek verbuválódnak. Egy ilyen pozíció megszerzéséhez – melytől élelem s ruházat függ – rámenősség, ravaszság, hízelgés szükséges, megtartani pedig csak könyörtelenséggel, lelkiismeretlenséggel lehet (az a legbiztosabb, ha valaki fölcsap besúgónak). Persze, minden szabály alól van kivétel és saját emlékezetemből is tudnék felhozni ellenpéldákat, meg tudnék nevezni önzetlen, becsületes lágerbizalmiakat – csakhogy az ilyenek nem maradtak meg valami sokáig a helyükön. A jólszituált zónai bennfentesek többségéről bízvást elmondhatjuk, hogy átlagosan sokkal több lelki romlottság és rosszakarat halmozódott föl bennük, mint Arhipelág többi lakóiban. Nem véletlen, hogy a lágerparancsnokok ilyen állásokba szokták bedugni volt cimboráikat, azaz a lebukott gebistákat és emvédéseket. Ha a Sahti-körzet MVD-főnökét egyszer lecsukják, az nem fog erdőmunkára kerülni, hanem UszolLag parancsnoki lágerpontján bukkan föl, mint munkaügyis. Ha pedig az emvédés Borisz Guganavra jár rá a rúd („Mért is szedtem le a keresztet a templomtoronyról: azóta nincs szerencsém!”) – konyhavezető lesz belőle a Reseta állomás melletti lágerban. De ehhez a bandához igen könnyen

odasodródnak egészen más-szőrűek is: az a krasznodari orosz vizsgálóbíró, aki a német megszállás alatt az „ifjú gárdát” vallatta[514], megbecsült munkaügyis lett OzerLag egyik lágerében. Szása Szidorenkó, volt felderítő, aki nagyon is sietett a németek fogságába esni s még annál is jobban szolgálatukba szegődni s kémkedni nekik, a Kengir-lágerba került, mint főraktárnok. A németeket okolta sorsáért, rajtuk szokta kitölteni a bosszúját. Alig aludtak el az esti létszámellenőrzés után, az egész napi robottól elcsigázva, Szidorenkó részegen beállított a barakkba s falrengető hangon elüvöltötte: „Nyemci! Achtung! Nótát, az istenit! (A németek álomittasan, rémülten ültek föl a priccseken és rázendítettek a Lili Marlenre.) – No és milyen emberek lehettek azok az irodások, akik késő ősszel egyingesen küldték haza Loscsilint?[515] Hát az a cipész Burepolomban, aki szemrebbenés nélkül egy darab kenyeret adott az éhező Ansz Bernstein új tiszti csizmájáért?

Ahogy ott üldögélnek a tornácon, békésen dohányozva s a lágerügyekről tereferélve, ki gondolná, miféle emberek vannak közöttük?

Persze, egyet-mást ők is fel tudnak hozni a maguk mentségére, helyzetük megvilágítására. Nézzük például I. F. Lipaj szenvedélyes levelét:

„A fogoly élelemadagját mindig, mindenütt, mindenki könyörtelenül s szemérmetlenül dézsmálta. Amit a bennfentesek loptak saját szükségletükre, az volt a legkevesebb. Azok a bizalmiak pedig, akik nagyobb zsákmányra tették rá a kezüket, kényszerítve voltak erre (?). Az adminisztráció hivatalnokai, szabadok és foglyok egyaránt, *megkövetelték a baksist* a lágerosztályok hivatalnokaitól, főleg a háborús években; az osztályok hivatalnokai a lágerpontok hivatalnokaitól, az utóbbiak pedig a raktárból vették ki, a konyhától vonták el a foglyok rovására. A legfalánkabb cápák nem a bennfentesek voltak, hanem a szabad vezetők (Kuragin, a „csálésipkás”, meg Ignatcsenkó, az Észak-Dvina Lágerközpontnál), ezek nem „loptak”, egyszerűen kivették a raktárból, de nem ám pár kilót, hanem zsákszám és hordószám! De még ezek sem csak a maguk részére, nekik is osztozniuk kellett valakikkel. A fogoly-bennfenteseknek meg főhetett a fejük, hogyan könyveljék el, tusolják el az egészet. Aki pedig vonakodott, azt nemcsak hivatalából rakták ki, hanem szigorított fegyelmi lágerba utalták. Így rostálta a vezetőség kénye-kedve szerint a bizalmiak állományát, kipótolva a hiányt a fizikai munkától rettegőkből, a széltolókból és a tolvajokból. Ha pedig egyszer bíróság elé került egy lopásügy, a raktároson s a könyvelőn verték el a port, a fejesek

mosták a kezüket, hisz elismervényt nem adtak. S próbált volna csak a raktáros a főnökség ellen vallani, azt maga a vizsgálóbíró minősítette provokációnak.”

Hát igen, így egészen másképp fest a dolog…

Egy jó ismerősöm, talpig becsületes asszony, Natalja Miljevna Anyicskova a sors kifürkészhetetlen szeszélyéből a lágeri pékség főnöke lett. Rögtön az elején rájött, hogy a kisütött kenyérből (a foglyok fejadagjából) egy részt naponta rendszeresen kiküldenek a lágerból, a pékek ennek fejben egy kis lekvárt és vajat kapnak a szabad dolgozók boltjából. Kereken megtiltotta ezt az úzust, nem hagyta kivinni a kenyeret a lágerból. Ettől kezdve azonban a kenyér vagy sületlen maradt, vagy elégett, vagy nem lett kész időre (a pékek hibájából) a raktár megvonta a lisztet, a lágerparancsnok pedig (aki leginkább érdekelve volt az üzletben) nem adott lovakat a szállításhoz. Anyicskova pár napig folytatta a harcot, de aztán megadta magát – a munka pedig egy csapásra megjavult, attól fogva minden simán folyt.

Megengedem, hogy egy lágerbizalmi ki tudta vonni magát az általános lopásból, de az már nehezen elképzelhető, hogy azokról a kedvezményekről, melyek kivételezettsége folytán álltak rendelkezésére, le tudott volna mondani – például egy soronkívüli üdültetésről, feljavított kosztról, jobb ruháról és fehérneműről, kényelmesebb szállásról. Nem hiszem, hogy van olyan szent bizalmi, aki semmit, de semmit sem óhajtott volna e felkínált javakból. Az ilyentől félni kezdtek volna a többi társak s kimarták volna maguk közül. Közvetve vagy közvetlen, akarva vagy akaratlan, de mindenik részesült a javakból s ennyiben bizony a robotosok számlájára élte világát.

Aligha lehetett folttalan egy lágeri bennfentes lelkiismerete.

Pedig azt még meg sem kérdeztük, milyen eszközökkel jutott hozzá állásához. Persze az is lehet (bár ritkábban), hogy kétségbevonhatatlan szaktudása segítette be (pl. egy orvost vagy az esetek nagy részében az üzemi bizalmiakat). A karrier kifogástalan indokolása lehet a rokkantság. De ez sem mindig elegendő: sokszor nem megy a keresztapa pártfogása nélkül. Vannak persze, hogy úgy mondjuk, „semleges” eszközök: némelyek régi börtöni ismeretség révén jutnak be, mások valamely csoport kollektív támogatásával (legtöbbször nemzetiségi alapon – némely kisebbség igen ügyes az ily esetiben s következetesen megszállja a bizalmi posztokat; aztán a kommunisták is csendes szolidaritást tanúsítanak egyuras iránt).

Van aztán még egy fontos kérdés: hogy viselkedett az illető, miután ő maga kiemelkedett, társaival, a szürke igavonók tömegével szemben? Fejébe szállt-e a dicsőség, gőgös és goromba lett-e, feledve, hogy valamennyien Arhipelág polgárai vagyunk s múlékony a mi hatalmunk?

Végül, ami az előbbieknél is lényegesebb – mert nem elég, hogy nem ártottál rabtestvéreidnek: hasznukra voltál-e valamiben? Arra használtad-e, ha csak egyszer is, helyzetecset, hogy kiállj a közösség javáért? Vagy mindig csak a. magad javát tartottad-e szem előtt?

Ami az üzemi bizalmiakat illeti, velük szemben jogosulatlan lett volna olyan vádak hangoztatása, hogy „eleszik a többi elől a falatot”, vagy hogy „társaik nyakán ülnek”. Hogy a robotos nem kap fizetést, az nem azért van, mert ő eteti az üzemi bizalmiakat, hiszen az utóbbiak munkája sincs megfizetve, ugyanaz a feneketlen hordó nyel el mindent. De a többi erkölcsi kérdést velük kapcsolatban is föltehetjük, ők is szinte kötelesek elfogadni a mindennapi kedvezéseket, ők nem mindig tiszta eszközökkel jutották állásukba s őket is megkísérti a kevélység ördöge. Végül rájuk is áll a kérdések kérdése: mit tettél a közösség érdekében? Bármi keveset! Hacsak egyetlen egyet is?

Igenis voltak olyanok, akik, mint Vaszilij Vlaszov, nyugodtan azt felelhetik, hogy tettek valamit társaikért. S már nem is jár rá a nyelvünk arra, hogy „bennfenteseknek” nevezzük az ilyen tisztafejű, okos embereket, akik a lágeri elnyomást kijátszva úgy intézték, hogy a munkától ne csak meghalni lehessen, hanem élni is; Arhipelágnak ők a hősei: becsapták ugyan az üzemet is, a lágert is, de nem azért, hogy maguknak legyen, hanem mert elkötelezettséget és felelősséget éreztek a rájuk bízott nyájért. Elsősorban a mérnökök közt voltak ilyenek. Áldja meg őket az ég!

Ám a többieknek nem jár dicséret. Semmi okunk piedesztálra emelni őket. S nekik sincs joguk Iván Gyenyiszovics fölé tolni magukat, csak mert megúszták az alantas rabszolgamunkát, s mert nem rakták arcuk verejtékével a falat. S abból sem ildomos tőkét kovácsolni, mondván, hogyha minket, az agytrösztöt, nehéz testimunkára fognak, az nekünk kétszeres szenvedés, mert nemcsak a munka emészt, hanem a lelki gyötrelem is, mindattól, amit átélünk s amit a fejünkben forgatunk s amivel szemben tehetetlenek vagyunk; éppen ezért az igazság is így kívánja, hogy mi mentesüljünk a közmunkától, kulizzanak csak a bárdolatlanabbak s érzéketlenebbek. (Azt a „kétszeres szenvedést” előbb be kéne bizonyítani!)

Ahhoz, hogy valaki minden „helyezkedésről” lemondjon a lágerban s hagyja, hogy a nehézségi erő lehúzza a fenékre, nagyon állhatatos szívűnek, nagyon tiszta lelkiismeretűnek kell lennie, büntetése nagyobbik részét maga mögött kell tudnia s bőven kell kapnia hazai csomagokat – különben egyenlő volna az öngyilkossággal.

Ezért mondja D. Sz. L… v, ősz lágerveterán, hálás-bűntudatosan: hogy ma élek, az azt jelenti, hogy valaki más került helyettem a kivégzendők listájára; hogy ma élek, az azt jelenti, hogy valaki más fulladt meg helyettem a bárka fenekén; hogy ma élek, az azt jelenti, hogy nekem jutott az a húsz dekával több kenyér, amelynek hiánya valakit sírba vitt.

Nem szemrehányásképp írom ezeket. Amit már az elején föltettem magamban, ahhoz fogom tartani magam ezután is: könyvemmel inkább igazolni, mint vádolni kívánom azokat, akiket meggyötörtek, akiket meghajszoltak, akiket keserű dilemma elé állítottak. Igen, igazolni, így helyesebb, így méltányosabb.

De ugyanakkor, mikor magadnak megbocsátod, hogy a túlélést választottad a pusztulás helyett, ne vess követ meggondolatlanul arra, aki kénytelen volt beérni silányabb osztályrésszel. Már találkoztunk ilyenekkel ebben a könyvben. S még többel is fogunk találkozni.

*

Arhipelág olyan ország, amelyben érvénytelenek a diplomák, ahol az vagy, aminek állítod magad. Egy fogolynak egyáltalán ne legyenek papírjai, tehát oklevele se legyen. Egy új lágerpontra érkezve latolgathatod, minek add ki magad ezúttal.

A lágerban jó, ha valaki felcser, borbély, harmonikás – feljebb már nem merem folytatni a rangsort. Akkor sem patkolsz el, ha bádogos, üveges, autószerelő vagy. De jaj neked, ha genetikus találsz lenni, vagy urambocsá filozófus, nyelvész vagy művészettörténész: sorsod meg van pecsételve. A *közmunkán* két hét leforgása alatt beadod a kulcsot.

Nem egyszer gondoltam arra, hogy fölcsapok felcsernek! Hány irodalmár, hány filológus úszta meg Arhipelágot ezen a réven! De sose tudtam rászánni magam. Még csak nem is az ún. vizsga miatt (volt annyi orvosi ismeretem, mint más iskolázott embernek, ehhez járult még a latin is, valahogy kivágtam volna magamat), de elképzelnem is borzasztó volt, hogy injekciót kell adnom, mikor nem tudok. Ha a gyógykezelés nem állt volna

egyébből, mint tablettákból, kanalas orvosságból, borogatásból és köpölyözésből, akkor rászántam volna magam.

Az Új-Jeruzsálemben kapott leckéből leszűrve, hogy a pallérkodás ocsmány hivatal, a következő lágerban, ahova kerültem: a Kaluga-vámnál lévőben, már a küszöbön, a kapuőrségnél azt füllentettem, hogy normás vagyok (ezt a szót a lágerban hallottam először, halvány gőzöm sem volt róla, mi lehet az a normás, de reméltem, hogy valamiképpen a *matézissel* van összefüggésben).

Hogy pedig már a küszöbön, már a kapuőrségnél hazudnom kellett, az azért volt, mert az üzemegység parancsnoka, a langaléta, hajlotthátú, mogorva Nyevezsin alhadnagy külön lejött, az éji óra ellenére, hogy kikérdezze az új transzportot. Neki ugyanis reggel már tudnia kell, kit hová tegyen – akkora volt benne a buzgóság. Fürkésző pillantását végigsiklatta csizmába gyűrt tiszti nadrágomon, hosszúszárnyú köpenyemen, szolgálatkészséget és felajánlkozást sugárzó arcomon, néhány kérdést tett fel a normázásról (magam véleménye szerint ügyesen válaszoltam, csak később jöttem rá, hogy Nyevezsin két szóból tisztába jött velem). Reggel nem kellett kivonulnom: szóval megnyertem a csatát. Két nap múlva aztán kinevezett… de nem ám normásnak, nem bizony! Excelsior! „Termelési vezető" lettem, vagyis a munkaügyisnél is magasabb, a brigádvezetők felettese! Csöbörből vödörbe. Megérkezésem előtt még csak nem is tudtak ilyen tisztségről. Micsoda buzgó kopónak látszhattam! Hát még milyenné idomított volna Nyevezsin!

De megint csak derékba tört a karrierem, Isten megóvott: Nyevezsint még azon a héten leváltották épületanyag hűtlen kezeléséért. Nagyon erős egyéniség volt, pillantása hipnotizált, hangját sem emelte föl, a szakasz vigyázzba merevedve hallgatta. Kora (ötvenen már túl volt), lágertapasztalata, könyörtelensége révén már rég az NKVD generálisai között lett volna – mondják, egyszer már alezredességig fölvitte – de nem bírta féken tartani tolvaj-szenvedélyét. Mint belső kádert sohasem állították bíróság elé, csak posztjáról váltották le s mindig lejjebb nyomták a rangját. Lám, most még az alhadnagyságnál sem tartott ki. A helyébe kinevezett Mironov hadnagyból hiányzott a pedagógusi türelem, de az én fejembe se akart beleférni, hogy morzsoló-kalapácsnak szánnak. Mironov teljes mértékben elégedetlen volt velem, még ambiciózus referátumaimat is bosszúsan tolta félre:

– Te még írni sem tudsz tisztességesen, darabos a stílusod. – És az orrom alá dugta Pavlov előmunkás jelentését, így ír, aki tud írni:

„A tervteljésítés csökkenésének egyes faktumait analizálva megállapíthatjuk:

1) a rendelkezésre álló épületanyag elégtelenségét, 2) a brigádok hiányos ellátottsága végett szerszámokkal, 3) a munka megszervezésének tökéletlensége folytán a technikai személyzet részéről, 4) ugyancsak a biztonsági berendezésekre sem fordíttatik elég figyelem.”

E stílus becse abban rejlett, hogy minden anomáliát az üzemvezetőség nyakába varrt, a lágervezetőséget semmiben sem marasztalta el.

Különben ez a Pavlov, volt tankos (a lágerban is bőrsisakot hordott) szóban is így fejezte ki magát:

– Ha maga ért a szerelemhez, akkor bizonyítsa be nekem, hogy mi a szerelem. (Igen otthon volt ebben a témában: a nők, akiknek dolguk volt vele, kórusban magasztalták. A lágerban nem csinálnak különösebben titkot az ilyesmiből.)

A következő héten tehát szégyenszemre kihajtottak közmunkára, Vaszja Pavlovot pedig kinevezték a helyemre. Minthogy azonban nem veszekedtem vele az állásért s nem tiltakoztam leváltásom ellen, nem küldött földmunkára, hanem a mázolóbrigádba osztott be.

Valami kézzelfogható haszon maradt azonban éhből a pünkösdi királyságból: mint „termelésvezetőt” a bennfentesek különszobájában, a lágerbeli kiváltságosok két szálláskörletének egyikében helyeztek el. Minthogy Pavlov már úgyis a másik különszoba lakója volt s mikor kimustráltak, éppen nem volt méltóbb pályázó az ágyamra, néhány hónapig bent maradhattam.

Akkor csak kézzelfogható előnyeit értékeltem ennek a szobának: vagonkák helyett rendes ágyak, egy éjjeliszekrény két-két személynek (nem pedig egy egész brigádnak; nappalra bezárták az ajtót, bent lehetett hagynia holmit; végül egy félig legális villanyrezsó: nem kellett a nagy közös platni körül tülekedni az udvaron. Annyira rabja voltam elkínzott, rémült testemnek, hogy akkor csak ilyesmire volt szemem.

Csak most, hogy kedvem támadt beszámolni arról, milyenek voltak ott a szobatársaim, csak most látom, mi volt annak á szállásnak legfőbb előnye. Mert sem szívbeli hajlandóság, sem a társadalmi kasztok útvesztője soha többé az életben össze nem hozott, össze nem hozhatott volna olyan

emberekkel, mint Beljájev repülőstábornok és Zinovjev emvédés… nem tábornok ugyan, de valami olyanféle.

Most már tudom, hogy egy író sosem engedhet haragjának, undorának, megvetésének. Hevesen félbeszakítottál valakit? Azzal, hogy nem hallgattad végig, elvesztetted a kulcsot nézeteinek rendszeréhez. Utáltál és kerültél valakit? Ezzel elszalasztottál egy számodra teljességgel ismeretlen karaktert, éppen olyat, amilyenre szükséged volna mint írónak. De későn kapcsoltam, hogy én mindig olyan emberekre szántam időt és figyelmet, akik csodálatot, rokonszenvet vagy részvétet keltettek bennem. Ezért már úgy látom a társadalmat, ahogy a Holdat látja az ember, mindig ugyanazt a felét.

De ahogy a Hold, a *libráció* következtében, alig észlelhető ingadozásokkal a másik feléből is megmutat nekünk valamit, úgy ez a szoba is; a maga szörnylakóival, bepillantást nyújtott egy tőlem teljesen idegen emberi világba.

Alexandr Ivanovics Beljájev repülőtábornokot (a lágerban is úgy hívta mindenki: „generális”) már az első napon, az első sorakozónál föltétlenül észrevette minden újonnan érkezett. Nemcsak magas, karcsú termetével vált ki a szürkésfekete, tetves lágermasszából, hanem pompás bőrkabátjával is – nyilván külföldi árú, ilyent nem lehet látni Moszkva utcáin (az ilyenek autón suhannak) – de még annál is feltűnőbb *előkelő idegenségével*. Még a sorban állva, tökéletes mozdulatlanságában is népes volt kifejezésre juttatni, hogy semmi köze a körülötte tolongó csőcselékhez, hogyha agyonütik, sem fogja megérteni, hogy került ő ezek közé. Egyenes derékkal, emelt fővel nézett el a tömeg fölött, mintha egy egészen más, számunkra láthatatlan parádéra figyelne. Mikor pedig megkezdődött a kivonulás, és az őr egy lapos fadarabbal a szélső foglyok hátára csappantva számolta a kilépő ötös csoportokat, Beljájev (az üzemi bennfentesek brigádjában) igyekezett nem a szélére kerülni. Ha mégis odakerült, kényesen összerándult és félrehajolt elhaladtában az őr előtt, egész hátával tudomására hozva, mennyire megveti. Nem is mert hozzáérni az őr.

Mikor még termelési vezető, tehát fontos nacsalnyik voltam, így ismerkedtem meg a tábornokkal: az építési irodában, ahol ő a normás segédjeként dolgozott, láttam, hogy cigarettázik, s hozzáléptem, hogy tüzet kérjek. Udvariasan engedelmet kértem s már hajoltam is az asztal fölé. Beljájev kurtán elrántotta cigarettáját az enyémtől, mintha attól félne, hogy megfertőzöm, elővette elegáns nikkelezett öngyújtóját s letette elém. Inkább

kockáztatta, hogy bepiszkolom, elrontom az öngyújtóját, minthogy leereszkedjék egy szívességig és tüzet adjon. Zavarba jöttem. S mindig így tett, valahányszor egy vakmerő arra vetemedett, hogy tüzet kérjen, mindig drága öngyújtóját rakta elébe, így tarolva le s véve el a kedvét későbbi próbálkozásoktól. Ha pedig valaki akkor csapott le rá, amikor éppen rágyújtott, s gyorsan odadugta a maga cigarettáját is, ő nagy lelkinyugalommal eloltotta a gyújtót, ráerősítette a kupakot s úgy rakta a kérő elé. Így adta tudtára, mekkora áldozat ez tőle. Az irodában tolongó szabad előmunkások és fogoly brigádvezetők, ha éppen egyik sem „égett", inkább kimentek az udvarra tüzet keresni, mint hogy tőle kérjenek.

Miután szobatársak s ráadásul ágyszomszédok lettünk, megállapíthattam, hogy fogoly-állapotában elsősorban a finnyásság, a megvetés és a méltatlankodás-uralkodott el rajta. Nemcsak ő maga nem tette be a lábát a lágeri ebédlőbe, de még Prohorovval sem hozatta be magának a főtt ételt, csali a kenyeret. De ahogy ő azzal a szegény kenyérrel elbánt, az is párját ritkította egész Arhipelágon. Mint valami mocskos békát, úgy vette kézbe – mart mások is hozzáértek, akik fölvágták és fatálcára rakták – s mind a hat oldalán megfaragta késével. Ezt a hat levágott szeletkét soha oda nem adta volna senkinek, se Prohorovnak, se az öreg takarítónak: saját kezűleg dobta a szemétgyűjtőbe. Egyszer bátorkodtam megkérdeztem, miért nem adja Prohorovnak. Gőgösen vetette föl ősz kefehajjal borított fejét (olyan kurtára nyíratta, hogy frizurának is elment, nemcsak lágeri sörtének): – „Egyszer a Lubjankában egy cellatársam arra kért, hogy megehesse a levest, amit meghagytam. Valósággal undorodtam. Nem bírom elviselni, ha valaki ennyire le tud alacsonyodni!" Ő tehát azért nem adott kenyeret az éhezőnek, hogy le ne alacsonyítsa őket!

A tábornok azért őrizhette meg olyan könnyen ezt a fennkölt lelkületet, mert a négyes troli épp a láger kapuja előtt állt meg, s minden áldott nap déli egy órakor, amikor ebédszünetre bejöttünk a lágerba az üzemből, a tábornokné leszállt a trolibuszról az őrbódé előtt. Hőtartó ételhordóban meleg ételt hozott, alig egy órája főtt meg a tábornok házi tűzhelyén. Hétköznap nem találkozhattak, olyankor a vertuháj adta be az ételhordót. Vasárnap azonban félórát együtt ülhettek az őrszobán. Mondják, hogy az asszony mindig könnyes szemmel távozott: Alexandr Ivanics rázúdította mindazt a keserűséget, sérelmet, mely egy hét alatt fölgyülemlett büszke szenvedő lelkében.

Beljájev ellentmondást nem tűrően megállapította, hogy „a lágerban nem szabad csak úgy egyszerűen ládában tartani a holmit vagy élelmet, még a lakat sem elegendő. A ládának okvetlenül vasból kell lennie és csavarokkal kell hozzáerősíteni a padlóhoz.” S megfellebbezhetetlenül fűzi hozzá a megokolást: „A lágerban száz ember közül nyolcvan csirkefogó!” (csak azért nem mond kilencvenötöt, nehogy beszélgetőpartnerek nélkül maradjon). „Ha majd egyszer odakint találkozom valakivel az *itteniek közül* s az illető meg talál szólítani, azt mondom neki, hogy elment az esze, soha életemben nem láttam!”

„Mennyire idegeimre megy ez a közös szoba!” – panaszkodott (pedig csak hatan voltunk) – „Ha legalább akkor lehetnék egyedül, zárt ajtó mögött, amikor eszem!” Lehet, hogy ezt célzásnak szánta: menjünk ki, amikor ő eszik? Talán azért akart éppen evés idején egyedül lenni, mert olyasmit hoztak neki, amiben egyikünknek sem vásik a foga? Vagy azért, mert a bőség rejtegetése az éhezők elől már szinte a vérükben van a hozzá hasonlóknak?

Beszélgetni azonban szeretett velünk, ezért aligha érezte volna magát olyan jól egy különszobában. Többnyire csak ő vitte a szót: tele szájjal, ellentmondást nem tűrő hangon beszélt önmagáról: „*Nekem* ugyan más lágert ajánlottak, olyant, ahol nagyobb a kényelem…” (El is hiszem, hogy neki még válogatni is joga volt.) „Nálam ilyesmi nem fordulhat elő…” „Tudja, *én*…” „Mikor *én* angol-egyiptomi Szudánban voltam…” – a folytatás már nem lényeges, valami érdektélen história; a hangsúly azon a harsonás bevezetésen van, hogy „amikor én angol-egyiptomi Szudánban voltam…”

Tényleg sokat utazott, sok mindent látott. Ötvenen alul volt még, jól tartotta magát. Csak az volt furcsa, hogy repülőtábornok létére egyetlen harci bevetésről, de még csak közönséges repülésről sem számolt be. Ellenben, saját bevallása szerint, ő volt a vezetője repülőgép-vásárló delegációnknak, melyet a háború alatt küldtünk az Egyesült Államokba. Úgy látszik, Amerika megrendítő hatást gyakorolt rá. Jól be is vásárolt akkor. Azt nem méltóztatott közölni velünk, hogy tulajdonképpen miért csukták le, de nyilván ebben az ő amerikai kiküldetésében vagy Amerikáról való áradozásaiban keresendő az ok. „Apám[516] azt tanácsolta, hogy valljam magam bűnösnek.[517] De én megkötöttem magam: „Inkább kapjak kétszerannyit, de akkor is ártatlan vagyok!” Úgylehet a rendszer szemében

valóban ártatlan volt, mert nem kétszerannyit, hanem feleannyit kapott: rongyos öt-évet – nagyszájú tizenhatéveseknek is többet szoktak adni.

Ahogy elnézem és hallgatom, ezt gondolom magamban: No lám! ennek is durva ujjak tépték le a rangjelzéseit (képzelem, hogy csavargatta a nyakát!), ezt is megmotozták, boxba majd rabomobilba gyömöszölték, fegyveresen kísérték („kezeket hátra!") – most pedig még azt sem tűri, hogy lényegtelen dolgokban ellenvéleményen legyen valaki, a lényegesekről nem is szólva (de az olyanokat úgysem tárgyalja meg velünk. arra legföljebb Zinovjevet érdemesíti). El nem ismerte volna, hogy másnak is igaza lehet, nemcsak neki! Egyszerűen képtelen volt arra, hogy érvekkel meggyőzesse magát, mindennel tisztában volt, mielőtt még meghallgatta volna érveinket. Milyen lehetett akkor, amikor a vásárló bizottság elnökeként ott Nyugaton képviselte a Szovjetuniót? Kiszidolozott bálvány? Kifürkészhetetlen Szfinx? Az „Új Oroszország" szimbóluma, ahogy azt Nyugaton elképzelik? De mi lesz, ha valaki kérelemmel fordul hozzá? Hogy ráförmed, hogy rámászik, mihelyt bedugja a fejéh az ajtón! Megértené az ember, ha valami régi katonacsalád sarja lett volna, de nem: az önhittségnek erre az ormára úgy sikerült feltornásznia magát, mint első generációs szovjet tábornoknak! A polgárháború alatt még bocskoros parasztgyerek lehetett a Vörös Hadseregben, talán még a nevét sem tudta leírni! Hogy nőtte ki magát ilyen gyorsan? Mindig a választottak társaságában, vonaton, üdülőben, mindig a hozzá hasonlók közt, vasalt kapuk és belépési engedélyek mögött elsáncolva.

Milyen lehet a többi? Azok sem különbözhetnek tőle valami nagyon. „A háromszög szögeinek összege 180 fok" – igen, de csak addig, amíg ez a tétel nem veszélyezteti az ő kiváltságaikat, karrierjüket, külföldi kiküldetéseiket! Mert ha veszélyezteti, akkor leharapják a fejét annak, aki háromszöget rajzol, szétverik a paloták timpanonjait, határozatot hoznak, hogy ezentúl csak radiánokban szabad kifejezni a szögek nagyságát.

Máskor meg arra gondolok: hát én? Belőlem talán nem tudtak volna húsz év alatt ilyen tábornokot csinálni? De még mennyire!

Pedig ha meggondolom, nem is olyan rossz ember ez az Alexandr Ivanics. Jóízűen nevetgél, amikor Gogolt olvassa. Ha jó hangulatban van, minket is megnevettet. Bölcs mosolya van. Nem tudtam volna gyűlölni, még ha akartam volna sem, míg ott feküdt a szomszéd ágyon mellettem. Nincs kizárva, hogy idővel valóban jó ember lesz belőle. De ahhoz szenvednie kell, sokat kell szenvednie.

A lágerétkezőbe Pavel Nyikolajevics Zinovjev sem szokott járni, s ő is szívesen hozatta volna be kintről, éthordóban, az ebédjét. Nagyon zokon esett neki, hogy a másodhegedűs szerepét kellett játszania Beljájev mellett s minden tekintetben alulmaradnia. De a szükség nagy úr: Beljájev ugyanis vagyon-elkobzás nélkül megúszta, nála azonban konfiskáltak, ha nem is mindent. Készpénzt, bankbetétet igen, azonban kényelmes, fényűző lakását meghagyták neki. Érthető, hogy másról sem mesélt nekünk, mint erről a lakásról, soha meg nem unva, bő lére eresztve, apróra leírva a fürdőszoba csodáit. Meg volt győződve arról, hogy nekünk ugyanakkora gyönyörűség hallani ezeket a részleteket. Még aforizmát is gyártott a témáról: negyvenen fölött annyit ér az ember, amilyen a lakása! (Mesedélutánjait Beljájev távollétében tartotta, mert az ugyan meg nem hallgatta volna, átvette volna a szót, de nem ám hogy a maga lakásáról beszéljen, ő ugyanis intellektuellnek tartotta magát, hanem mondjuk Szudánról.) Sajnos, szokta mondani Pavel Nyikolajevics, a felesége beteg, a lánya kénytelen dolgozni, nincs aki behordja neki az ebédet. Egyébként vasárnap is igen szerény csomagocskákat szokott kapni. Fanyalogva bár, bele kellett törődnie az elszegényedett dzsentri sorsába. Annyira még tellett a büszkeségéből, hogy az ebédlőbe ő se tette be a lábát: nem bírta azt mocskot, a csámcsogó-szürcsölő *plebs*t – azonban a balándát és a kását behozatta a szobába Prohorovval s megmelegítette a platnin. Ő is szívesen körbe nyírta volna a kenyerét, csakhogy nem volt más kenyere, ezért beérte azzal, hogy platni fölött forgatva mind a hat oldalán megsüsse a mikrobákat, melyek rátapadtak a szeletelők és Prohorov kezéről. Szóval az ebédlőbe nem járt, sőt időnként a balándáról is le tudott mondani, de az már megfért kurtanemesi önérzetével, hagy finoman kolduljon: „Nem kaphatnék egy kis kóstolót abból. a remek süteményből? Oly rég nem ettem ilyen jót…

Általában messzemenően nyájas és udvarias volt, hacsak föl nem borzolódott valamin. Udvariassága különösen szembeötlő volt Beljájev indokolatlan gorombaságával összehasonlítva. Kívül-belül begombolkozott lénye, megfontolt rágcsálása, óvatos-tapintatos viselkedése Csehov hősét, a „tokba bújt embert” juttatták eszembe. Annyira talál e hasonlat, hogy akár abba is hagyhatom jellemzését, hajszálra ugyanolyan volt, csak nem tanítóban, hanem generálisban. Arra még gondolni sem lehetett, hogy akár csak egy pillanatra is igénybe vegye valaki a villanyrezsót, ha Pável Nyikolájevicsnak is éppen akkor voltak tervei vele: úgy nézett a vakmerőre, mint az áspiskígyó, s ha nem sietett lekapni a fazekát, jött a haddelhadd!

Egy ideig könyvet próbáltam levinni magammal a végeláthatatlan vasárnap-délelőtti létszámellenőrzésre (nem irodalmat, dehogy! csak fizikát), s olvastam a hátak fedezékében. Ó, micsoda kínszenvedést okoztam ezzel Pavel Nyikolajevicsnek! Ilyen fegyelemsértés! A *sorban*, mindennél szentebb sorakozónál olvasni! Leplezetlen, szándékos kihívás, fitogtatott zabolátlanság! Nyíltan nem utasított rendre, de olyan pillantásokkal méregetett, oly fájdalmas fintorokat vágott, sóhajtozott, dörmögött – no meg aztán a többi bennfentesek is annyira megbotránkoztak viselkedésemen, hogy le kellett mondanom az olvasásról s egy órán keresztül bamba tétlenségben álldogálnom. (A szobában pedig megint csak nem lehetett olvasni, mert ott meg a meséket volt kénytelen hallgatni az ember.) Egyszer egy lány, könyvelő az irodában, késve jött a reggeli gyülekezőre, s emiatt a bennfentes-brigád átvonulása a munkazónába öt teljes percnyi késedelmet szenvedett – vagyis nem elsőnek, hanem utolsónak vitték ki a brigádot. Jelentéktelen ügy, a munkaügyis és a felügyelő szóvá sem tette, ám Zinovjev, a maga jellegzetes kékesszürke puha szövetből készült köpenyében s szabályszerűen föltett ellenzős sapkájában (csillag már nem volt rajta), szemüveggel az orrán – dühös sziszegéssel fogadta a későn jövőt: „Mi a fenét piszmog annyit? Mi meg csak ácsorogjunk itt maga miatt!” (Nem állhatta meg, hogy ne szóljon! Idegeire ment az az öt perc! Valósággal belebetegedett!) A lánynak sem kellett több: hirtelen megfordult és gyönyörűségtől csillogó szemmel vágott vissza: „Csúszómászó! Szarjankó! Csicsikov! (Miért éppen Csicsikov? Alighanem a „tokba bújt” Belikovot tévesztette össze Gogol hősével…) Fogd be azt a lepcses pofádat!… – és így tovább, hasonló stílusban s még úgyabbul. Csak gyorsan pergő éles nyelvét forgatta, de úgy látszott, mintha keze használata nélkül is sűrűn osztogatná neki a nyakleveseket, mert a generális tejfehér, lányos bőrén piros foltok ütöttek ki, fülei bíborvörösen égtek, ajka rángatózott – de akárhogy ette is a méreg, egy szót sere szólt, egy mozdulatot sem tett a maga védelmére. „Mit csináljak? – panaszkodott még aznap nekem. – Ha egyszer olyan *javíthatatlanul egyenes* természetem van! Az a bajom, hogy itt sem tudok leszokni a fegyelemről. *Kénytelen* vagyok figyelmeztetni a körülöttem lévőkét, fegyelmező hatással lenni rájuk.”

Mindig idegeskedett a reggeli kivonulásnál: alig várta, hogy odaérjen a munkahelyére. Mihelyt a bennfentes brigádot bebocsátották az üzemi zónába, tüntető igyekezettel húzott el a ráérősen ballagó társak mellett,

szinte futólépésben ért az irodába. Talán azt akarta, hogy észrevegye a főnökség? Aligha az járt a fejében. Vagy talán hogy a foglyok lássák példás buzgalmát? Ebben már lehet valami. De mindenekfölött az a vágy ösztökélte, hogy minél előbb elszakadjon a tömegtől, kimeneküljön a lágerzónából, bevegye magát a tervező osztály csöndes dolgozószobájába és ott… – talán hogy azt tegye, amit Vaszilij Vlaszov: törje a fejét, mint lódíthatna egyet a munkásbrigádok szekerén? Dehogy! Csak hogy órák hosszat lopja a napot, fújja a füstöt, új amnesztiáról ábrándozva s egy másik íróasztalt, egy másik dolgozószobát álmodjon maga köré, csengőkkel, telefonokkal, parancsait leső titkárnőkkel s feszengő kérelmezőkkel.

Nem sokat tudtunk róla. Nem szokott beszélni MVD-múltjáról, se rangjáról, beosztásáról, munkája természetéről – benne is megvolt az egykori emvédések szokásos „gátlásossága”. De szürkéskék köpenye szakasztott olyan volt, amilyennek leírják a *Fehér-tenger Csatorna* c. album szerzői, s még a lágerban sem gondolt rá, hogy lefejtse zubbonyáról és nadrágjáról a kék szegélyeket. Amolyan igazi, hamisítatlan lágerpoklot bizonyára nem volt alkalma megismerni két esztendei raboskodása alatt sem, nem kóstolta Arhipelág keserű örvényeit. Ezt a mi lágerurakat nyilván saját kérelmére adták neki: lakása csak néhány megállóra volt ide trolibusszal, valahol a Kaluga-téren. Naiv gyanútlanságában; nem is sejtve, micsoda ellenséges környezet veszi körül itt, néha elszólta ínagát a szobában, hogy jól ismerte Kruglovot (a leendő minisztert), Frenkelt, Zavenyagint s más GULag fejeseket. Egyszer azt is kikottyantotta, hogy a háború alatt a Szizrany-Szaratov-i vasútépítés egyik legnagyobb szakaszán volt nacsalnyik, szóval a Frankel-féle GULZsDSz-nél. Hogy értsük ezt? Mérnök nem volt, tehát csak a lágerigazgatóságon lehetett nacsalnyik. Amolyan „Kleimichel”, a kis aranyos? Annál fájdalmasabb lehetett ilyen magasságokból lepottyanni szinte a szürke lágerfogoly színvonalára. A 109-es cikkelyt kapta, vagyis többet *markolt*, mint amennyi rangja szerint megillette volna. Hét évvel megúszta, de csak mint *kebelbeli* (vagyis húszra is rászolgált). A sztálini amnesztia elengedte hátralévő büntetése felét, már csak kettő volt hátra. De az is úgy nehezedett rá, mintha semmi híja sem lett volna a *tízesnek*.

Szobánk egyetlen ablaka a Nyeszkucsnij-kertre nézett. Közvetlen közelben, majdnem ablakmagasságban libegtek a fák csúcsai. Szemünk előtt folyt le a természet minden változása: hófuvás, olvadás, az első rügyek ütközése. Pavel Nyikolajevics, ha éppen nem bosszankodott valamin s nem

búsult mértéken felül, oda szokott állni ez ablakhoz s halkan, kellemes hangon rázendített:

> *„Aludj, te szív, és álmodj szépeket,*
> *A múltat visszahozni nem lehet…”*

No lám! Micsoda kedves vendéghez van szerencsénk! De hány rabtestvérünk sírvermét hagyta azon a vasút-szakaszon?

A Nyeszkucsnij-kert zónánkkal határos szögletét dombok takarták el a sétálók elől, intim zug volt ez, ha nem számítjuk, hogy mi, tarkoponyájúak, odaláttunk ablakainkból. Ebbe a rejtekbe csalta május elsején virágosruhájú babáját egy hadnagyocska. A park felől itt fedezve voltak, velünk pedig csak annyit törődtek, mintha kutyák vagy macskák néznék őket. A tiszt derekasan smárolta a kislányt ott a fűben, de az sem volt a szégyellősek fajtájából..

> *„…A messze szálltat el nem érheted,*
> *Hiába hívod régi kedvesed.”*

Egyáltalán, olyan volt ez a mi kis szobánk, mintha társadalmunk modellje lett volna. Egy emvédés és egy tábornok korlátlan uralma alatt éltünk. Csak az ő engedélyükkel használhattuk a villanyrezsót (pedig *nemzeti vagyon volt*), ha ők nem tartottak igényt rá. Egyedül ők voltak hivatva dönteni olyan kérdésekben, hogy szellőztessünk-e vagy ne, hova tegyük a lábbelit, hova akasszuk a nadrágot, mikor legyünk csöndben, mikor aludjunk, mikor ébredjünk. Pár lépéssel odább nyílt a folyosóról a nagy közös hodály, ahol dühöngött a demokrácia s a köztársaság, kijárt a „kapd be” meg a „nyald ki” minden tekintélynek – de itt nálunk privilégiumok voltak s amennyiben ragaszkodtunk hozzájuk, minden tekintetben tisztelnünk kellett a törvényt. Miután lecsúsztam holmi rossz mázolóvá, hallgass lett a nevem, én lettem a proletár, akit minden pillanatban ki lehet hajtani közmunkára. Prohorovot, a parasztot, bár névleg az üzemi bennfentesek „brigádvezetője” volt, csak azért tették be ebbe a hivatalba, hogy legyen csicskásuk a generálisoknak: hordja nekik a kenyeret és a lábosokat, tárgyaljon a felügyelőkkel és takarítókkal, elvégezze a piszkos munkát (ő volt az a muzsik, aki – mint Szaltikov-Scsedrin novellájában – jóltartott két generálist). Mi tehát mindnyájan a

diktatúra járószalagjára kerültünk. De hol van s miképp helyezkedik a nagy orosz értelmiség?

Doktor Pravgyin (nem én találtam ki neki ezt az „igazság barátja” nevet), idegorvos, lágerpontunk orvosa, hatvan esztendős. Eszerint a forradalom már negyvenes éveiben találta, jelleme az orosz szellemi élet virágkorában alakult ki a lelkiismeretesség, becsület és nemzeti érzés jegyében. Már külsőre is: hatalmas, impozáns fő, hullámzó ezüst-sörénnyel, melynek közelébe se merészkedett a lágeri nyírógép (az eg. ügyi főnök különös kegyéből). Arcképe a világ legtekintélyesebb orvosi szaklapjának fedelét is ékesíthette volna, minden ország büszke lehetett volna egy ilyen egészségügyi miniszterre. Diagnózisainak hitelét egy megtermett, saját becsének teljes tudatában lévő orr támogatta. Mozdulatai méltóságot, megbízhatóságot sugároztak. Az egész doktor olyan terebélyes volt, hogy alig fért meg az egyszemélyes vaságyon, itt is, ott is lelógott egy darabja.

Hogy milyen volt ideggyógyásznak, nem tudom, föltehetőleg jó – ám csak valami ráérős, kedélyes korban és semmi esetre sem állami kórházban, hanem magánlakásán, ahol réztábla díszeleg a tölgyajtón s egy állóóra dallamos ütései jelzik az idő múlását; semmi sem hajtja az embert, senkinek nem tartozik felelősséggel, saját lelkiismeretén kívül. Mindez azonban a múlté, azóta alaposan ráijesztettek, egy életre agyonrémisztették. Nem tudom, ült-e korábban is, kihúzták-e a polgárháború alatt az ágyából, hogy agyonlőjék (nem lett volna csoda), de revolver sem kellett ahhoz, hogy beleevődjék a rettegés. Elég volta mozgókórháznál dolgoznia, ahol óránként kilenc páciensben volt megszabva a „norma”, s éppencsak rákoppinthatott a térdükre a kiskalapáccsal – meg az a mindenféle bizottság: Munkaképesség-ellenőrző Bizottság, Üdülési Beutaló Bizottság, Sorozóbizottság, melyekbe belekényszerítenék, hogy mást se tegyen, csak újra meg újra aláírja a nevét, annak tudatában, hogy bármelyik aláírás a fejébe kerülhet, mert ezt meg ezt az orvost már lecsukták, amazt már megfenyegették, de te csak írd alá továbbra is azt a töméntelen bulletint, záradékot, szakvéleményt, tanúsítványt, bizonyítványt, kórlapot, s éld át minden aláírásod előtt a hamleti tanácstalanságot: fölmentsem vagy ne mentsem föl? Alkalmas vagy nem alkalmas? Beteg vagy nem beteg? Egyfelől a páciensek esedezése, másfelől a felsőbbség fenyegetése, csoda-e, hogy a halálra rémült doktor elveszti a fejét, habozik, citerázik, százszor is megbánja minden döntését?

De még ez is csak hagyján, ez is akkor volt még, mielőtt letartóztatták. Ám mióta rásütötték, hogy a nép ellensége s a nyomozó úgy megfélemlítette, hogy közel volt a szívbénuláshoz (képzelem, hány ártatlant bemártott rémületében, talán az egész orvosi kart), azóta önmaga árnyéka csupán. Egy egyszerű inspekció a lágeri eg. – ügyi parancsnoknak, egy minden orvosi képzettség híján lévő idült alkoholistának a látogatása akkora izgalmat és fejvesztettséget idézett elő nála, hogy még a közérthető orosz nyelven fogalmazott kórlapokat sem tudta elolvasni. Kételyei ilyenkor megsokszorozódtak, még kevésbé ismerte ki magát a lágerélet buktatói közt, s nem tudta, adhat-e fölmentést valakinek, akinek 37,7 fokos láza van, nem kap-e ezért, megrovást. Tanácstalanságában hozzánk, szobatársaihoz szokott fordulni. Lelki egyensúlyát csak olyankor nyerte vissza kis időre, legfeljebb egy napra, ha kapott egy elismerő szót a lágerparancsnoktól vagy legalább valamelyik apró nacsalnyiktól. Ilyenkor egy napig biztonságban érezte magát, harmadnap azonban újra kezdődtek a kétség és félelem mardosásai. Egyszer egy borzasztóan sürgős transzportot indítottak a lágerból, oly nagy volt a sietség, hogy a fürdőt sem értek rá befűteni (még jó, hogy nem hajtották a jéghideg fürdőbe a pőre foglyokat). A főfelügyelő Pravgyin elé tett egy papírt, igazolja aláírásával, hogy a szállítandó foglyok átestek az előírt orvosi vizsgálaton. Pravgyin, mint mindig, ezúttal is engedett a kényszernek, de mit szenvedett ezután! Betámolygott a szobába s úgy rogyott az ágyra, mint akit leszúrtak, kezét a szívére szorítva nyöszörgött, nem is hallotta vigasztaló szavainkat. Már valamennyien elaludtunk, ő azonban csak szívta egyik cigarettát a másik után, az árnyékszékre futkosott, végre éjfél után magára szedte a ruháját s eszelős arccal állított be a naposszolgálatot teljesítő felügyelőhöz ezt a neandervölgyi ősembert csak Dugasznak hívták a lágerban, persze azért az ő tányérsapkáján is ott volt a csillag – tőle akarta megtudni, mi lesz a sorsa ezek után? Ráhúznak-e még egy tízest az 58-as cikkellyel ezért a vétségért? Vagy csak elküldik ebből a moszkvai lágerból valahová a világ végére? (A doktor családja Moszkvában élt, bőven ellátta őt csomagokkal, érthető, hogy annyira ragaszkodott a mi kis lágerunkhoz).

A szüntelen rettegés annyira megviselte, hogy akaratereje teljesen megbénult, még az *egészségügyi profilaxisnak* sem tudott érvényt szerezni. Még kéréseivel sem merte zaklatni a szakácsokat, takarítókat, sőt saját eg. ügyi beosztottjait sem. Az ebédlőben vastagon állt a kosz, a konyhában mosogattak is nem is, a kórteremben emberemlékezet óta nem rázták ki a

takarókat – mindezt ő jól tudta, de nem bírta kikövetelni a tisztaságot. Csak egyben volt hajthatatlan: minden áldott nap fölmosatta a szálláskörletek padlóját, közös mániája volt ez a lágervezetőséggel – mint annyi más lágerban, itt is bevett szokás volt ez az esztelenség. A szoba levegője nedves, az ágynemű nyirkos volt az örökké lucskos, korhadó padlótól. – Pravgyinnak az utolsó kripli előtt sem volt tekintélye a lágerban. Fogsága egyes állomásain csak az nem fosztotta ki, az nem csapta be, aki nem akarta. Hogy holmija nem tűnt el szőrén-szálán, azt csak annak köszönhette, hogy szobánkat zárva tartották, különben mindene szét volt hányva, az ágyán s az ágya körül, a szekrénye legrendetlenebb volt az egész lágerban, minden kilógott, kipotyogott belőle.

Pravgyint nyolc évre ítélték az 58. tc. 10-11. pontjai alapján, azaz mint politikait, agitátort és organizátort! Pedig, mint volt alkalmam meggyőződni, egy éretlen tacskó naivsága honolt a fejében. Még fogsága harmadik évében járva sem érte föl ésszel azokat az eszméket, amelyeket a vizsgálat során magáénak ismert el. Elhitte például, hogy nagyvonalú, mindenkire kiterjedő amnesztia van készülőben; hogy valamennyiünket ideiglenesen, mintegy tréfából csuktak le, hogy annál jobban meg tudjuk majd becsülni a szabadságot s örökre hálásak legyünk a Szerveknek a kapott leckéért. Elhitte azt is, hogy a kolhozok virágoznak, hogy a Marshall-terv aljas ármány Európa leigázására, s hogy a Nyugat egyre azon fondorkodik, mint robbantsa ki a harmadik világháborút.

Emlékszem, egyszer megdicsőült arccal, égi derűtől sugárzó szemmel lépett be a szobába – így jön haza a jámbor hívő a hajnali miséről. Szemei, melyek még nagyobbaknak látszottak a táskásan lecsüngő alsó szemhéjaktól, nem evilági boldogságról adtak hírt, joviális ábrázata fénylett, mint a telihold. Kiderült, hogy a lágeri bennfentesek gyűléséről jön. A lágerpont parancsnoka először üvöltözött, öklével verte az asztalt, de aztán lecsillapodott és közölte velük, hogy tökéletesen megbízik bennük és *hű segítőtársaknak* tartja őket. Pravgyin nem is próbálta rejteni előlünk mély meghatottságát: „E szavakra őszinte lelkesedés fogott el bennünket a munka iránt!” (A tábornok, dicséretére legyen mondva, erre csak ajkát biggyesztette.)

A doktor neve nem hazudott: valóban az igazság barátja volt, szerette az igazságot. Szerette, de nem volt méltó hozzá.

A mi kismodellünkben csak nevetséges ő, de mi lesz, ha, a kicsiből a nagyra következtetünk, társadalmunk egészére? Bizony, meg kell

dermednünk a rémülettől. Vajon *szellemi* Oroszországunknak mekkora hányada vált olyanná, mint ő? Pusztán félelmében…

Pravgyin művelt körökből származott, egész életében szellemi munkát végzett, mindig magas képzettségű emberek társaságában forgott – de vajon *értelmiségi* volt-e ezen az alapon? Azaz olyan ember volt-e, aki egyedi intellektussal bír?

Sokszor el kellett gondolkodnom az évek során ezen a fogalmon: *értelmiség*. Szívesen számítjuk oda magunkat mindannyian – pedighát nem mind tartozunk hozzá. A Szovjetunióban tökéletesen kiforgatták ennek a szónak a jelentését. Hovatovább mindenki értelmiséginek számított, aki nem dolgozik (s fél is dolgozni) a két kezével. Ebbe a kategóriába estek a párt, az állam, a hadsereg és a szakszervezet bürokratái összességükben. Ebbe minden könyvelő, minden számkukac – a rubrikák mechanikus rabszolgái, minden irodai alkalmazott. Még gátlástalanabbul sorolnak oda. minden tanítót (az olyanokat is, akik csak a tankönyvet szajkózzák, sem önálló ismereteik sem önálló nevelési elveik nincsenek). No és persze minden orvost (az olyant is, aki folytan csak kórlapokat körmöl). Aztán tékozló bőkezűséggel mindazokat, akik a szerkesztőségek, kiadóhivatalok, filmgyárak, hangversenytermek körül őgyelegnék, hát még ha publikálnak, filmet forgatnak vagy cincognak is.

Pedig a felsorolt foglalkozások és kategóriák közül egyik sem elegendő önmagában ahhoz, hogy valakit értelmiségivé avassanak. Ha nem akarjuk elveszíteni ezt a fogalmat, nem szabad aprópénzre váltanunk. Mert nem a szakmai hovatartozás, nem a foglalkozás dönti el, értelmiségi-e valaki. Még a „jó nevelés”, és a „jó család” sem termel ki feltétlenül értelmiségi embert. Értelmiséginek ugyanis csak az mondható, aki állandó, szívós érdeklődést és hajlandóságot érez az élet szellemi oldala iránt, nem csupán külső körülményektől késztetve, sőt: azok ellenére. Az értelmiségi névre csak az méltó, akinek lelkivilága többre is képes, mint a puszta tükrözésre.

A „szörnyszülöttek szobájában”, amelyben laktunk, Beljájev és Zinovjev számított az értelmiség krémjéhez, ám az az Oracsevszkij előmunkás, meg az a bumfordi Prohorov raktáros és szerszámkiadó csak szálka volt e két finom úriember szemében. Annak idején, mikor még „miniszterelnök voltam, meg is környékezett a generális és az emvédés, hogy tegyük ki a szobából azt a két muzsikot, mert semmit sem törődnek a tisztasággal s rossz modoruk bizonyságaként csizmástul heverésznek az ágyon s persze „abszolút unintelligensek” (a generálisok meg akartak szabadulni az őket

eltartó muzsiktól!). De nekem mind a kettő kedvemre való volt, lélekben magam is muzsik vagyok – ezért helyreállt az egyensúly a szobában. (Hamarosan bizonyára rólam is szóltak valakinek a generálisok, hogy ki kellene dobni engem is.)

Oracsevszkij valóban meglehetősen bárdolatlan jelenség volt, semmi „intelligencia" sem színlett ki belőle. Zenei képzettsége kimerült néhány ukrán népdal ismeretében, harangozni sem hallott a régi olasz festészetről, nem is szólva a modern franciáról. Hogy a könyveket kedvelte-e, azt nem tudhatjuk, hisz könyvek nem voltak a mi lágerunkban. A szobában időről-időre megújuló elvont vitákhoz nem szokott hozzászólni. Nem reagált Beljájev és Zinovjev legsikerültebb monológjaira sem, melyeket az előbbi „angol-egyiptomi Szudánról", az utóbbi a lakása csodáiról tartott. Szabadidejét leginkább komor hallgatásban, vég nélküli töprengésben töltötte, lábait fölrakja az ágy vasára, csizmája sarkát a rúdnak vetve s talpát a generálisok felé tartva (nem kihívásból, dehogy! csak okos ember minden időt megragad a pihenésre, akár sorakozóra várunk, akár ebédszünetben vagyunk, akár vacsora előtt – s ha egy szer vagyis ki kell még menni, minek vesse le a csizmát? Nem olyan könnyű ám a kapcát kétrétűen föltekerni!). Oracsevszkij eleresztette a füle mellett a doktor önmarcangolásait is. Néha azonban, egy-két órai hallgatás után, a körülötte folyó társalgástól teljesen függetlenül, tragikus pátosszal megszólalt: „Bizony könnyebb a tevének átmenni a tű fokán, mint az ötvennyolcasnak kiszabadulni!" Ellenben gyakorlati témákhoz, hogy milyen tulajdonságaik vannak a különböző anyagoknak, hogy kell az embernek helyesen viselkedni a lágerban – az ilyesmihez készséggel s ukrános megfellebbezhetetlenséggel szólt hozzá, bizonygatva, hogy a nemezcsizma tönkremegy, ha a kályhán szárítják, jobb és ajánlatosabb szárítás nélkül hordani egész télen. Na, beszélj vele! meglátszik, milyen intelligens!

Ő volt köztünk az egyetlen, akit szívből érdekelt az építkezés, csak ő tudott élénk fejtegetésbe fogni róla a szabadidőben. Mikor megtudta, hogy a fogolymunkásoknak sikerült összetörni a közfalak már készre ácsolt fakereteit, úgyhogy már csak tüzelőnek lesznek jók, kérges tenyerét eres halántékához nyomva fájdalmasan ingadozott. Érthetetlen volt neki a bennszülöttek romboló ösztöne talán azért mert első évét töltötte még csak a szigeteken. Valaki azzal a hírrel lépett a szobába, hogy leejtettek egy betonelemet a nyolcadik emeletről. Mindenki rémüldözött: „Nem ütött agyon senkit?" De őt más érdekelte: „Nem láttátok, milyen volt a törése?

Milyen irányban futottak a hasadások?” (Ugyanis az ő rajzai szerint öntötték az elemeket, s azt szerette volna megtudni, jól rakta-e össze az armatúrát.) – Egyszer a decemberi zimankó elől a brigádvezetők és az előmunkások az irodába gyűltek melegedni, lágeri pletykákkal szórakoztatták egymást. Bejött Oracsevszkij is és egyujjas kesztyűjét lehúzva vigyázatosan s ünnepélyes komolysággal egy fagyos, de eleven gyönyörű, narancsszínben és feketében pampázó pillangót húzott ki belőle s letette az asztalra: „Nézzétek, ez a lepke még a tizenkilenc fokos fagyot is kibírta. A födémgerendán üldögélt.” Valamennyien odasereglettek a pillangó köré és hallgatagon bámulták. Azok a szerencsések, akik túlélik majd a lágert, aligha lesznek virgoncabbak szabadulásuk percében, mint ez a lepke.

Oracsevszkij csak öt évet kapott: *arc-vétségért* akárcsak Orwell könyvében) – egy *mosoly* juttatta börtönbe. Az utász-iskolán volt oktató, s egyszer a nevelői szobában mosolyogva mutatott valamit a Pravdában egyik kollégájának. A kolléga hamarosan elesett, ezért soha senki meg nem tudhatta már, *min mosolygott* akkor Oracsevszkij. Magát a mosolyt azonban nem lehetett letagadni, s a párt központi sajtóorgánumán mosolyogni magában véve is szentségtörés. Oracsevszkijt tehát felszólították, hogy tartson politikai beszámolót. Art felelte, hogy ha muszáj, megteszi, de az igazat megdallva *semmi kedve* politikai beszámolót körmölni. Ezzel aztán be is telt a mérték.

Ki közelítette meg hát jobban az *értelmiség* fogalmát, Pravgyin vagy Oracsevszkij?

De mondjunk valamit Prohorovról is. Ennek a tagbaszakadt, súlyos léptű, komorpillantású muzsiknak az arca nem sok nyájasságot árult el, kétszer is meggondolta, min mosolyogjon. Ezt a típust hívják „szürke farkasnak” a lágerban. Semmi hajlandóság sem volt benne ahhoz, hogy előzékenykedjék, hogy valakinek a kedvét keresse. De ami rögtön felkeltette a rokonszenvemet iránta: minden hízelgés, édeskés mosoly, üres szó nélkül hordta Zinovjev lábaskáit és Beljájev kenyerét, méltósággal s kimérten, mintegy hangsúlyozva, hogy a szolgálat szolgálat, de azért ő sem taknyos kölyök. Munkához szokott nagydarab testének fönntartásához sok táplálékra volt szüksége. A tábornoki bálándáért és kásáért hajlandó volt tűrni megalázó helyzetét, tudta, hogy itt lenézik, feleselni nem szokott, de bohócot sem hagyott csinálni magából. Keresztüllátott rajtunk, pőrén álltunk előtte, de még nem jött el az óra, hogy ezt tudtunkra is adja.

Sejtettem, hogy Prohorov kőszálból van kifaragva, éppen az ilyen vállak a népi erő hordozói. Nem mosolyog rád udvariasan, pillantása komor marad, de nem kap bele a sarkadba sem.

Nem az 58-as alapján ült, de így is tisztában volt életünk csínjával-binjával. Éveken át községi tanácselnök volt Naro-Fominszk körzetében, ott is érteni kellett a helyezkedéshez, keményen tartani a gyeplőt s állni a felsőbbség nyomását. Prohorov így mesélt elnöksége idejéről:

– Na persze, a jó kádernak mindig elül kell járnia, így a kellemetlenségekbe is ő ütközik elsőnek. Beszámolót tartasz a községi tanácsban, s minthogy faluhelyen főleg *anyagiakról* folyik a szó, meglepődöl, mikor egy szakállas fej bedobja a kérdést, hogy mi az a *permanentes forradalom?* A fészkes tudja, mi fán terem, a városi fehérnép hord permanentet (a „tartós hullám” orosz neve – a ford.), de ha nem felelsz, azt mondják: na, ez sem tudott megmaradni a kaptafánál, malac a virágoskertben. Azt felelem hát, hogy az olyan forradalom, amely pöndörödik, göndörödik, nem hagyja megfogni magát – eriggy csak be a városba, nézd meg az asszonyokon vagy a birkákon. Mikor a mieink a MacDonaldot kezdték abajgatni, én bizony megmondtam a magamét a pártgyűlésen: „Ti meg, elvtársak, jobban tennétek, ha nem hágnátok más kutyája farkára!”

Lassanként rájött szovjet életünk minden szemfényvesztésére s maga is részt vett bennük. Hivatta a kolhozelnököt: „Aztán legyen rá gondod, hogy az egyik fejőnőd aranyérmet nyerjen a mezőgazdasági kiállításon – ki kell szorítani azt a napi hatvan liter fejési átlagot!” Nosza, az egész kolhoz beleadott apait-anyait, hogy bajnok legyen abból a fejőnőből: döntötték a fehérjével dúsított takarmányt a tehenei jászlába, de még cukrot is. Az egész falu, az egész kolhoz tisztán látta, mit ér az olyan mezőgazdasági kiállítás. De ha odafönn annak örülnek, hogy saját magukat ejtik át, ám lássák.

Amikor a front Naro-Fominszkhoz ért, Prohorovot felszólították, hogy evakuálja a falu állatállományát. Jobban meggondolva ez az intézkedés nem a németeket sújtotta elsősorban, hanem a parasztokat: ők maradtak volna ott a puszta földön állatok, traktor nélkül. Ezért a parasztok megtagadták az állatok kiadását, ellenálltak (persze azt várták, hogy szétmegy a kolhoz s majd ők kapják meg a jószágot) – majdhogy meg nem ölték Prohorovot.

A front elöntötte a falut, aztán befagyott egész télre. Prohorov, aki már 1914-ben tüzér volt, most, hogy ott állt jószág nélkül, bánatában egy szovjet

üteghez szegődött s hordta a lőszert, míg el nem kergették. Tavasszal (1942-ben) aztán visszatért a szovjethatalom a járásukba, s Prohorov újra a községi tanács élére került. Jó, alkalma s ereje is lett volna hozzá, hogy leszámoljon ellenlábasaival, s harapósabb kutya legyen, mint azelőtt volt. Máig sem volna semmi baja. Dehát akármilyen különös, nem kutyult el. Nem vitte rá a lélek.

A helység föl volt dúlva, az elnökre bízták a kenyérjegyeket, de csak annyit, hogy csak a tűzkárosultakat s a legnagyobb ínségben lévőket láthatta el így-úgy a pékségből. Prohorovnak megesett a szíve a népen, többet kiosztott, mint amennyit az. utasítások megengedtek, ezért a „nyolchetes" rendelet alapján tíz évet utaltak ki neki. MacDonaldot még megbocsátották, tudatlansága számlájára írták, de emberi részvétből fakadó tettét már nem nézték el neki.

Prohorov is órákhosszat szokott heverni és hallgatni a szobában, akárcsak Oracsevszkij, csízmáit fölrakta az ágy rúdjára s a lepattogzott mennyezetet bámulva. Csak olyankor nyitotta ki a száját, ha a generálisok nem voltak jelen. Őszintén csodáltam némely megjegyzését, azt is, ahogy formába öntötte mondanivalóját:

– Egyenes vonalat nehezebb húzni vagy görbét? Az egyeneshez, szerszámok kellenek, görbét a részeg ember is húz á lábával. Így van ez az életben is.

– A pénz olyan manapság, mint egy *emeletes ház*. (Fején találta a szeget! Prohorov arra célzott, hogy a kolhoz terményeit egészen más árszinten veszik át, mint amelyen eladják a fogyasztóknak. De tágabban is értelmezte ő a pénznek ezt az „emeletességét", sok más példa bizonyítja ezt, kimutatható az egész vonalon. Az állam „földszinten" fizet bennünket, mi azonban az „emeleten" vagyunk kénytelenek megvenni mindent, ezért is kell valami „emeleti" jövedelmi forrás után néznünk, különben gyorsan leégünk.)

„Nem sátán az ember, csak nem hagy élni!" – ez is az ő aforizmái közül való.

Sok más volna még, sajnálom, hogy nem jegyeztem meg őket.

Szörnyszülöttek szobájának neveztem a szobánkat, de Oracsevszkijt és Prohorovot nincs szívem a szörnyszülöttek közé számítani. Ám hogy a hat lakó közül a többség szörny volt, ahhoz nem fér kétség, mert mi voltam én magam is, ha nem az? Hisz – igaz, hogy összegyűrve és megtépve – de még egyre zavaros hiedelmek, hazug remények, rögeszmék kóvályogtak a

fejemben. Hiába morzsoltam már a második évemet, még mindig nem értettem a sors ujjmutatását, hogy miért vetett ki Arhipelágra. Még egyre annak a felszínes, destruktív gondolatnak igézetében éltem, amit Presznyában rágott a szánkba spec. parancsos ismerősünk: „Csak *közmunkára* nem kerülni! Túlélni – ez a legfontosabb!” Nem egykönnyen értem meg lelkileg a közmunka vállalására.

Egy éjjel személykocsi állt meg a lágerkapu előtt, a felügyelő szobánkba lépett, megrázta Beljájev vállát s utasította, hogy szedje a cókmókját s kövesse. Így vitték el tőlünk a generálist, a váratlan ébresztőtől álomittasan. A Butirkából még tudott értesíteni bennünket: „Ne csüggedjetek! (mármint amiatt, hogy ő itthagyott bennünket.) Ha élek, majd írok.” (Nem írt, de balkézről hallottunk felőle. Nyilván veszélyesnek tartották ebben a moszkvai lágerban, azért vitték el. Potymába került. Ott már nem hozták helyébe termoszban a hazai levest, s könnyen meglehet, hogy elállt a kenyér körülmetélésétől. A rossz nyelvek szerint félév alatt igen lecsúszott Potymában: hordja a balándás kondért egy kis repetáért. Nem tudom; mi igaz ebből, én csak továbbadom, olcsón, ahogy vettem – mint mondani szokás a lágerban.)

– Én rögtön kaptam az alkalmon s már másnap elfoglaltam a generális helyét mint segédnormás, pedig még a mázolómesterséget sem tanultam ki. Egyébként a normázást sem sajátítottam el, de legalább szorozhattam s oszthattam kedvemre. Új beosztásom már arra is ürügyet szolgáltatott, hogy időnkint sétáljak egyet a munkazónában, még üldögélni is ráértem épülő bérkaszárnyánk nyolc emelet magasságban lévő tetején, szinte az egész világ fölött. Fogolypillantásom végigsiklott az alattam elterülő irdatlan városon. A panoráma szélén a Veréb-hegyek nyúlnak, azok még nincsenek beépítve. A Lenin-proszpekt is a jövő zenéje csak, éppenhogy kivehető, milyen irányban fog vonulni. A Kanatcsikova-dácsa (volt elmegyógyintézet) még ott áll érintetlenül a helyén. A másik oldalon a Novogyevicsij-klastrom kupoláját és a Frunze-Akadémia tömbjét látom. Valahol nagyon messze, a forgalmas utcák tengere fölött lebegő kékes ködből sejlik elő a Kreml kolosszusa: ott hever egy íróasztalon már csak aláírása váró amnesztiánk…

Ez a gazdaságában s dicsőségében pompázó világváros különösen minket, kitaszítottakat vonzott elemi erővel: szinte csak egy lépés választott el tőle, mégis elérhetetlen messzeségben volt.

De akármilyen zöldfülű voltam is, akárhogy repesett bennem a lélek a „szabadságért”, ez a város valahogy mégsem keltett bennem sóvárgást, észbontó vágyat, hogy utcáin csatangolhassak. A Gonosz, mely minket fogva tartott, ebben a városban székelt, ide volt összesűrítve.

„Moszkva nem hisz a könnyeknek!”

Ez az önhitt város még sohasem igazolta annyira ezt a közmondást. mint a legutóbbi háború után.[518]

*

Igaz, hagy mi is bennfentesek voltunk, de üzemiek, s nem a mi szobánk volt a lágeri atyaistenteké, hanem fölöttünk egy ugyanilyen, a lágerbennfentesek szobája, ebben székelt a lágerunkat igazgató triumvirátus: Szolomonov könyvelő, Bersáder raktáros és Burstein munkaügyis. Azt a döntést is ott hozták, hogy Pavlovnak is le kell köszönnie a „termelésvezetői” hivatalról. K… – t nevezték ki a helyébe. Ez az új „miniszterelnök” aztán a mi szobánkba költözött (Právgyint már régebben transzportba tették, hiába igyekezett annyira.) Engem sem tűrtek sokáig, egyszerre dobtak ki a normázóból, a szobából is. (Társadalmi süllyedésemet – ez már így szokott lenni a lágerban – konkrét emelkedés kísérte: föl, az emeleti priccsre.) De ez később történt, egyelőre, míg ott voltam, volt alkalmam megfigyelni K… – t is, s kiegészíteni társadalmunk kismodelljét a háború utáni értelmiség egy nevezetes válfajával.

Alexandr Fjodorovics K” egy harmincötéves, minden hájjal megkent rámenős spekuláns (vagy ahogy mondani szokás: „ragyogó szervező”), szakképzettsége szerint építészmérnök (bár nem sokat árult el szaktudásából, inkább csak a logarléccel hetvenkedett), tíz évet kapott a „nyolc-hetes” Ukáz alapján, hármat már ki is töltött, tökéletesen alkalmazkodott a lágermiliőhöz, ugyanolyan fesztelenséggel mozgott itt, akár odakint. Úgy látszik, a közmunkától egyáltalán nem kellett tartania, talán azért nem érezte a szánalom egy morzsáját sem a közmunkára kárhoztatott elesett tömeg iránt. Ama foglyok egyike volt ő, akinek ötleteitől jobban félnek fogolytársaik, mint Arhipelág valódi urainak intézkedéseitől. Akit ő torkon ragadott, az elveszett ember volt, nem szállt le róla. Bedobta a fejadagcsökkentés javaslatát (hogy progresszíve lehessen kosztolni a gürizőket), látogatás-letiltással, transzporttal fenyegetőzött – így akarta kifacsarni a maximumot a foglyokból. Szörnyen meg volt vele elégedve mind a láger, mind az üzem vezetősége.

Figyelemreméltó, hogy ugyanezeket a fogásokat szokta ő alkalmazni odakint is, amikor még szabad mérnök volt. Vagyis a „szabad” életben sajátította el a *vezetésnek* azt a módját, mely pontosan megfelel a láger ízlésének.

Gyorsabban tisztába jöhetünk jellemével, ha van kivel összehasonlítsuk. Arra mindjárt az elején gondoltam, hogy ez a K. nagyon emlékeztet engem valakire. Kire is? Megvan! Leonyid Z… v-re, lubjankai cellatársamra! Külsőre egyáltalán nem: az olyan volt, mint egy vadkan, ez pedig magas, karcsú, úrias. De ahogy egymás mellé állnom őket, rajtuk keresztül egy egész korosztályra látok: a *valóban új* mérnököknek arra az első rajára, melyre oly türelmetlenül várt a rendszer, hogy mielőbb kidobhassa a régi „speceket” s java részüket ki is irthassa. Végre megjöttek, itt van a szovjet műszaki egyetemek első eresztése! Szakmai téren nem állják ki az összehasonlítást a régi-diplomájú mérnökökkel: technikai tudásuk, művészi érzékük, munkaszeretetük meg sem közelíti az utóbbiakét. (Még a medve Oracsevszkij is, akit siettek kiakolbólítani, észrevette az első percben, hogy K. nagyképű brillírozása ürességet takar.) De csak akkor váltak menthetetlenül komikusakká, ha általános műveltségüket akarták fitogtatni. (K. szavait idézve: „Kedvenc (!) művem Stendhal: Egy kor három színe” – Bár elfogta a bizonytalanság az x^2dx integrálja előtt, folyton vitát provokált velem a magas matematika valamilyen problémájáról. Az iskolában megragadt a fejében néhány német frázis, ha kellett, ha nem, azokat idézgette. Angolul egyáltalán nem tudott, de csökönyösen vitatta, milyen a helyes angol kiejtés, valahol egy étteremben hallotta. Volt egy füzetrevaló aforizma-gyűjteménye, abból olvasgatott, némelyiket betanulta, hogy alkalomadtán csilloghasson.)

Mivel semmi dolguk sem volt a kapitalista múlttal, és így nem fertőződhettek meg annak mérgeitől, mindenekelőtt republikánusi tisztaságot, szovjet elvhűséget vártak tőlük. Sokan a főiskola padjaiból egyenesen felelős vezetőállásba kerültek, magas fizetéssel. A háború alatt a Haza fölmentette őket a frontszolgálat alól, s csak azt kívánta tőlük, hogy szakmájukban dolgozzanak. Ez elég volt a „jókáderséghez”, pedig nemigen törték magukat, hogy belépjenek a pártba. Ők aztán nem tudták, mi a rettegés: hogy bevádolják őket „szociális származásuk” miatt – ezért bátran helytálnak döntéseikért, ha kellett, kiabálhattak is. Ezért nem hunyászkodtak meg a „dolgozó tömegek” előtt sem, ellenkezőleg: kemény, sokszor arrogáns hangon beszéltek a munkásokkal.

Ennél többet nem is mondhatunk a dicséretükre. Ha nem volt muszáj, egy perccel sem voltak hajlandók túllépni nyolcórás munkanapjukat. Aztán jött a „dolce vita”: színésznők, a „Metropol”, a „Savoy”. Ezen a ponton K. és Z… v meséi csodálatos egyezést mutatnak. K. például így ecseteli (nem minden dekoráció nélkül, de alapjában az igazsághoz híven, semmi okunk kételkedni benne) egy vasárnapját 1943 nyarán; szinte átszellemül, úgy beleéli magát:

– Szombat este a Prága-étterem elé gördülünk. Egy elegáns vacsora! Tudja maga, mit jelent egy nőnek egy elegáns vacsora? A nőnek abszolút *egál*, mi lesz holnap, hogy mit eszik majd munkája szüneteiben. Öt csak az estélyi érdekli, – a körömcipő s az elegáns vacsora! A „Prága” el van sötétítve, de ki lehet menni a tetőre, a mellvédre könyökölni, szívni a nyári éjszaka fűszeres illatát. Az Arbat-út sötétbe merülve alszik odalent. Mellettem a nő, fiatal, talpig *selyemben* (ezt sohasem mulasztja el hangsúlyozni)! Egész éjjel züllöttünk, most már csak pezsgőt iszunk. A Honvédelmi Minisztérium oromzatai mellett éppen most bújik ki a kelő nap. Bíborban, fényözönben úsznak a tetők, lángolnak az ablakok. Fizetünk. A kijáratnál már vár a szolgálati kocsi, telefonon rendeltük meg. Résre nyitjuk a kocsi ablakát, arcunk fürdik a friss reggeli szélben. A dácsa körül fenyőerdő. El tudja képzelni, milyen egy fenyőerdő hajnalban? Alszunk néhány órát a leeresztett zsaluk mögött. Tíz körül ébredezni kezdünk, a nap sugarai behatolnak a zsalu résein. A szobában festői rendetlenség, szanaszét heverő női holmi. Könnyű reggeli következik (tudja maga, mi az, hogy „könnyű reggeli”?), vörösborral, a verandán. Aztán jönnek a haverok lemegyünk a patakhoz, fürdünk, napozunk. Csak este megyünk haza a kocsival. Van úgy, hogy vasárnap is dolgozunk, olyankor már reggeli után, tizenegy óra körül bemegyünk, hogy megtegyük a szükséges intézkedéseket.

Megérthetjük-e mi ketten valaha, VALAHA is egymást?…

Az ágyamon ül, úgy mesél, kifejező gesztusokkal adva nyomatékos mondanivalójának, ecsetelve az elbűvölő részleteket, fejét ingatva, ha túlságosan eluralkodik lelkén az emlékek perzselő édessége. Közben én is megpróbálom fölidézni magamban 1943 nyarának ama szörnyű vasárnapjait.

Július 4. Balra tőlünk, a Kurszki-íven már hajnalban megrendül a föld. A bíborvörösen kelő nap sugarainál olvassuk el a levegőből hulló röplapokat:

„Adjátok meg magatokat. Már nem egyszer tapasztalhattátok a német támadások megsemmisítő erejét!”

Július 11. Kora hajnalban fütyülő gránátok ezrei hasítják az eget fölöttünk: megkezdődött a szovjet csapatok támadása Orel ellen.

– Könnyű reggeli? – Tudom, már hogyne tudnám! Még sötét volt, amikor elfogyasztottuk a lövészárokban: nyolc emberre egy amerikai húskonzerv! Aztán – „Hurrá-á-á! A Hazáért! Sztálinért!”

10.
Politikaiak helyett

Dehát ebben a kegyetlen világban, ahol aki bírja, marja, ahol egy darab ragacsos kenyéren vesznek emberéletet, lelkiismeretet – hol voltak, s voltak-e egyáltalán *politikaiak*, minden idők börtöneinek dísze-virága”

De hiszen láttuk már, hogy szigetelték el, fojtották meg, iktatták ki a *politikaiakat*!

Jó-jó, de kik jöttek a helyükbe?

Mi az, hogy a helyükbe? Nálunk azóta nincsenek politikaiak. Nem is lehetnek. Miféle *politikaiakról* lehetne szó az igazság végleges győzelme után? Valamikor a cári börtönökben persze jó volt élvezni a politikaiaknak járó kedvezményeket, de ez csak eggyel több ok arra, hogy véglegesen fölszámoljuk őket. Ez a fogalom, hogy „politikai”, egyszerűen nem létezik. Nincs és nem is lesz többé.

S hogy akkor kik azok, akiket lesittelünk? Ó, azok csak káerek, a forradalom ellenségei. Vagy a „forradalom” sző elszíntelenedése után nevezzük őket a „nép ellenségeinek”! Ez még jobban hangzik. (Ha a „hullámokat” sorra véve, kiszámítjuk, hány embert tartóztattak le ezen a címen, s a kapott számhoz még háromszor annyit adunk mint „családtagot” – azt a sok kilakoltatott, megvádolt, megalázott, üldözött állampolgárt, ámulattal fogjuk konstatálni, hogy ezúttal a *nép*, a történelemben első ízben, *saját ellenségévé vált* – még szerencse, hogy ugyanakkor egy hű barátot nyert a politikai rendőrségben!)

Egy közismert lágervicc szerint egy asszony a saját perének tárgyalásán sokáig sehogy sem értette, miért titulálja őt az ügyész és a bíró következetesen „konnij milicionyer”-nek (lovasrendőrnek), így értette ugyanis a „kontrrevolucionyer” (ellenforradalmár) kifejezést. Aki volt lágerban s használta a szemét is, az minden további nélkül elismeri, hogy nagyon is valóság-íze van ennek az anekdotának.

Egy szabó, le akarva tenni a tűt, a falon lógó újságba szúrta, hogy ott majd megtalálja – s történetesen éppen Kaganovics szemébe. A kuncsaft észrevette: 58-as, tíz év (terror címén). Egy boltosné, átvéve az árut a szállítótól, egyéb papír híján egy újságlapra jegyezte a tételeket. A szappan darabszárrá éppen Sztálin elvtárs homlokára került: 58-as, tíz év.

A znamenkai gépállomás traktorosa a Legfelsőbb Tanács választási jelöltjének brosúrájával bélelte ki rossz bakancsát. A takarítónő, aki egyben brosúrafelelős is volt, keresni kezdte s meg is találta a hiányzó darabot: KRA, *kontrrevolucionnaja agitacija*, tíz év.

Egy falusi kultúrház vezetője az éjjeliőr társaságában Sztálin-mellszobrot ment vásárolni. Hogy vigyék haza? A szobor nagydarab volt és nehéz. Kézi-szállítón ketten elbírták volna, de ez nem fért össze a kultúrház vezetőjének méltóságával. „Na, majd csak hazaérsz vele lassacskán!” – s maga előrement. A vén bakter sokáig nem boldogult a szoborral. A hóna alá nem fért, ha mellére szorítva cipeli, eltörik a dereka, elvágódik vele. Végre egy jó gondolata támadt: lecsatolta a nadrágszíját, ráhurkolta Sztálin nyakára, átvetette a vállán s így vitte a faluba. Tiszta eset, kétség sem fér hozzá, hogy kell elbírálni az ilyesmit: 58:8-as, terror, tíz év.

Egy matróz „Katyusa”-öngyújtót (csőbe szerelt kanóc, ennyi az egész) adott el egy angolnak, mint „szuvenírt” – egy font sterlingért. A Haza tekintélyének aláásása, 58-as, tíz év.

Egy csordás haragjában „kolhoz kurvájának” szidott egy makrancoskodó tehenet: 58-as, szabadságvesztés.

Ellocska Szvirszkaja egy zártkörű esten csasztuskát énekelt, némi célozgatásokkal. De hisz ez zendülés! 58-as, tíz év.

Egy *süketnéma* ácsnak is sikerült büntetést kiérdemelnie ellenforradalmi agitációval. Hogy csinálta? éppen a klubhelyiséget padlózta, mindent kihordtak az óriási teremből, szeg, fogas sehol. Lenin mellszobrára dobta hát a kabátját és a sapkáját, míg dolgozott. Közben jött valaki, meglátta: 58-as, tíz év.

A háború előtt a Volga-lágerokban rengeteg analfabéta vénembert tartottak fogva: Tula-, Kaluga-, Szmolenszk-tartományokból szedték őket. Valamennyien az 53:10-sel ültek, vagyis szovjetellenes agitáció miatt. De mikor nevük aláírására került volna a sor, csak keresztet tudtak rajzolni (Loscsilin beszámolója nyomán).

A vetlugai Maximovval ugyanabban a lágerban ültünk a háború után. A háború kezdetén a légvédelmieknél szolgált. Egyszer, télen, a politruk maga köré gyűjtötte őket, hogy megvitassa velük a Pravda vezércikkét: 1942. január 16-i számban: „Kalapáljuk el télen a németeket, hogy tavasszal ne tudjanak lábraállni!” A politruk Maximovot is „feleltette” s ez így beszélt: „Úgy is kell! Addig kergessük a disznókat, míg hordja a havat s nincs nekik nemezcsizmájuk – igaz, hogy általában nekünk is csak cipőnk van.

Tavasszal nem boldogulunk velük olyan könnyen, amilyen felszerelésük van…” A politruk maga is tapsolt, úgy látszott, semmi hézag. De aztán a SzMERS beidézte, s nyolc évet vertek rá: 58-as, a német technika magasztalása. (Maximovnak az elemin kívül semmi iskolája sem volt. Komszomol-tag fia a hadseregnél kereste s a lágerban találta meg, azt tanácsolta neki: „Ne írd meg anyának, hogy le vagy tartóztatva, azt írd, hogy még mindig katona vagy, nem eresztenek haza.” Hamarosan megjött az asszony válasza a „postaszámra”: „De hiszen már túlkoros vagy, miért nem eresztenek?” Az őrkatona elnézi az örökké borotválatlan, lógó orrú, ráadásul süket Maximovot, s, azt tanácsolja neki: „Írd meg, hogy tiszti állományba tettek, azért nem mehetsz haza.” Valaki az építkezésnél kijött a sodrából Maximov süketsége s értetlensége miatt: „No, beléd is kár volt az az 58-as!”)

Egy kölyökcsapat ricsajozott egyszer a kolhoz kultúrtermében, addig-addig lökdösődtek, míg le nem téptek a hátukkal valami plakátot. A két legidősebbet elítélték az 58-as alapján (az 1935-ös Ukáz szerint minden tizenkét éven felüli gyermek teljes büntetőjogi felelősséggel tartozik tetteiért!) A szülők sem úszták meg szárazon: állítólag azok biztatták föl, küldték be a kölyköket.

Egy tizenhatéves csuvas iskolásfiú valami nyelvi hibát ejtett a számára idegen orosz nyelven kirakott jelmondatban: 58-as, öt év.

Egy állami gazdaság irodájában ez a jelmondat díszítette a falat: „Az élet jobb lett, az élet vidámabb lett!” (Sztálin). Valaki piros ceruzával egy *u*-betűt biggyesztett Sztálin neve után: Sztálinu, azaz „Sztálin számára” lett jobb és vidámabb az élet. Még csak nem is kereték a bűnöst, lesittelték az egész irodát.

Hessel Bernstein és a felesége öt évet kaptak 58:10-zel, mert spiritiszta szeánszokat tartottak otthonukban! (A nyomozó ütötte a vasat: valld be, ki volt még részes a szédítésben?)[519]

Őrültség? Hallatlan? Képtelenség? A legkevésbé sem. Ez csak az a bizonyos „terror, a meggyőzés eszköze”. Egy közmondás szerint: „Lőj szarkára és hollóra, egyszer eltalálsz egy fehér hattyút is.” Azaz lőj szisztematikusan, egyszer arra is ráhibázol, akire kell. Éppen abban van a tömegterror haszna s az a célja, hogy az olyan erőseket s jól álcázottakat is felhajtsa s megsemmisítse, akiket egyesével sehogysem lehetne horogra keríteni.

S micsoda válogatott hülyeségekkel hozakodnak elő egy-egy ötletszerű vagy régtől tervezett letartóztatás indokolására!

Grigorij Jefimovics Generalovot (Szmolenszk-terület) azzal vádolták, hogy „azért iszik, mert, ellensége a szovjetrendszernek” (pedig rosszul élt a feleségével, azért ivott) – nyolc év: Irina Tucsinszkaját (Szofornyickij menyét) a *templomból jövet* tartóztatták le (akkor már a többi családtag is rajta volt a listán), merthogy „Sztálin haláláért imádkozott” a templomban! (Vajon ki hallotta azt az imádságot?!) – Terror! huszonöt év!

Alexandr Babicsot azzal vádolták, hogy „1916-ban a szovjethatalom ellen dolgozott (!!) a török hadseregben” (mint orosz önkéntes harcolt ugyanis a töröli fronton). Minthogy ehhez még egy vád járult: hogy 1941-ben át akarta adni a németeknek a „Szadko” jégtörőt (pedig csak egyszerű utasként szállt erre a hajóra) – ítélete agyonlövésre szólt. (Tíz évre enyhítették, a lágerban halt meg.)

Szergej Sztyepanovics Fedotov mérnök-tüzér ellen az volt a vád, hogy „szabotáló szándékkal elfekteti fiatal kollégái tervrajzait” (a komszomol-munkától nem értek rá tisztességesen elkészíteni a rajzaikat).[520]

Ignatovszkijt, a Tud. Akadémia levelező tagját 1941-ben tartóztatták, le Leningrádban. Azzal vádolták, hogy amikor 1908-ban a Zeiss-műveknél dolgozott, beszervezte őt a német titkos szolgálat – mégpedig arra a furcsa feladatra, hogy kémkedjen nekik – de nem ám a küszöbön álló világháborúban (bár az akkori titkos szolgálatnak nyilván ez állt volna érdekében), hanem a majdani második világháborúban! Így történt, hagy Ignatovszkij az első háborúban híven szolgálta a cárt, majd ugyanoly híven a szovjet rendszert, létrehozta az országban egyedülálló Optikai-Mechanikai Műveket (GOMZ), tagja lett a Tud. Akadémiának – s csupán a második világháború kitörése után „leplezték le”, tették ártalmatlanná s lőtték agyon.

Egyébként az esetek többségében nem volt szükség ilyen fantasztikus vádakra. Egy pofonegyszerű standard vádgyűjtemény állt ugyanis a nyomozó rendelkezésére – csak rányelt egyet kettőt a soron lévő ügyre, akár a levélbélyeget a borítékra:

- a Vezér diszkreditálása;
- negatív beállítottság a kolhozrendszerrel szemben;
- negatív beállítottság a kölcsönjegyzéssel szemben (volt-e egyetlen normális ember, aki ehhez pozitíven viszonyult volna?);

– negatív beállítottság a sztálini alkotmánnyal szemben;
– negatív beállítottság a Párt (éppen aktuális) intézkedésével szemben;
– szimpátia Trockij iránt;
– szimpatizálás az Egyesült Államokkal;
– és a többi, és a többi…

Egyhangú, gépies munka volt e különböző névértékű bélyegek fölragasztása, semmi fantázia sem kellett hozzá. Csak arra kellett ügyelni, hogy a nyomozó két delikvens között ne vesztegesse fölösleges várakozással az idejét. A delikvenseket pedig az előírt kvóta szerint szállították a járások, a csapattestek, a közlekedési osztályok, a tanintézetek különítményesei. Hogy ez utóbbiaknak se kelljen túlságosan erőltetni agysejtjeiket, a befutó följelentések mindig szíves fogadtatásra találtak.

Abban a létharcban, amelyet egymás között folytattak a szabad állampolgárok, olyan volt a feljelentés, mint valami csodafegyver, X-sugár: elég volt ráirányítani az ellenfélre ezt a láthatatlan sugarat, máris elesett. Ez a fegyver sohasem mondott csütörtököt. Nevekre ugyan nem emlékszem, a lágerban hallott *számtalan* elbeszélés alapján azonban nyugodtan állíthatom, hogy derekasan forgatták ezt a fegyvert a szerelmi harcban: ezzel takarította el a férj a megunt feleséget, a feleség a szeretőt vagy megfordítva, esetleg a szerető állt bosszút egy följelentéssel a férjen, amiért az nem volt hajlandó elválni a feleségétől.

A nyomozók ragasztotta bélyegek túlnyomóan a tizedik pont, azaz az ellenforradalmi (később, átkeresztelve: a szovjetellenes) agitáció borítékjaira kerültek. Ha majd egyszer ivadékaink elolvassák a sztálini korszak nyomozati – és törvényszéki aktáit, el fognak ámulni ezeknek a szovjetellenes agitátoroknak a leleményességén. Mit fel nem használtak agitációra! Egy varrótűt, egy rongyos sapkát, fölmosott padlót (lásd alább), mosatlan fehérneműt, egy mosolyt vagy annak mellőzését, egy sokatmondó vagy egy kifürkészhetetlen pillantást, szavakba sem öltöztetett, csupán a koponyaüregben megfogamzó gondolatokat, magánnaplónak szánt följegyzéseket, szerelmesleveleket, árnyékszéki krix-kraxokat. Agitáltak országúton, dűlőúton, egy tűzvész vagy, egy vásár okozta sokadalomban, a konyhán, a családi tea-asztalnál, az ágyban, súgdosva egymás fülébe. Ekkora agitációs nyomásnak igazán csak a győzhetetlen szocialista életforma volt képes sikeresen ellenállani!

Arhipelágon tréfásan azt szokták mondani, hogy közönséges halandó számára a büntetőkönyvnek nem minden cikkelye *hozzáférhető*. Van, aki borzasztóan szeretne véteni a szocialista tulajdon védelméről szóló törvény ellen, de nem jut hozzá. Más habozás nélkül sikkasztana, de sehogysem tud elhelyezkedni mint pénztáros. A gyilkossághoz legalábbis kés kell, a fegyverrejtegetéshez előbb meg kell szerezni azt a fegyvert, szodomita csak az lehet, akinek van háziállata. Még az 58-as cikkely minden pontja sem áll mindenki rendelkezésére. Hogy legyen valaki az 1b pont szerint hazaáruló, ha nem szolgála hadseregben? Hát a 4. pont szerint hogy szűrje össze valaki a levet a világburzsoáziával, ha a Vogul-Osztják terület székhelyén, Hanti-Manszinszkban lakik? Hogy ártson valaki az iparban vagy a közlekedésben a 7. pont szerint, ha fodrászként keresi kenyerét? Ha még egy rissz-rossz lombikja sincs, ami véletlenül fölrobbanjon (Csudakov vegyészmérnökkel esett meg 1948-ban – diverziónak minősítették).

Hanem az 58-as cikkely 10. pontja *mindenki számára hozzáférhető*. A töpörödött anyókától a tizenkétéves iskolás gyerekig mindenkinek nyitva áll. Megkaphatja nős és nőtlen, állapotos és szűz, sportember és nyomorék, részeges és józan életű, látó és vak, autótulajdonos és koldus. Télen ugyanolyan eredményesen megpályázható, mint nyáron, hétköznap éppúgy, mint vasárnap, kora reggel és késő este, munkahelyen és odahaza, a lépcsőházban vágy a metró állomáson, az erdő mélyén vagy a színházban két felvonás közt, még napfogyatkozáskor is.

A 10. ponttal csak egy pont vetekedhet általános hozzáférhetőségben: a 12. pont, mely a *följelentés elmulasztását* üldözi („tudta, nem mondta”). A föntebb fölsorolt személyek ugyanakkora eséllyel kaphatják ezt a pontot is, minden említett helyen és időben, ráadásul azzal a könnyítéssel, hogy ehhez még a szájukat sem kell kinyitni, tollhoz sem kell nyúlni. Hisz éppen a tétlenek befogására készült ez a pont!

A kiszabott büntetés hajszálra ugyanaz: tíz év plusz öt év „szájkosár”. A háború végén persze az 58. tc. 1. pontja, a „hazaárulásról” szóló sem tartozott a nehezen hozzáférhetők közé. Nemcsak a volt hadifoglyok s a német megszállás alá kerültek formálhattak rá jogot, hanem azok is, akik késlekedtek az evakuálással a fenyegetett területeken s ezzel leleplezték hazaárulási *szándékukat*. (Zsuravszkij matematikus professzor három repülőjegyet rendelt, hogy elutazzék Leningrádból feleségével s annak beteg nővérével. Ám csak két jegyet kapott, a sógornőnek nem jutott. Elküldte hát az asszonyokat, maga pedig a helyén maradt. A hatóság nem

talált más magyarázatot a professzor eljárására, mint azt, hogy a németeket várta: 58/1” kombinálva a 19. ponttal, tíz év.)

Ahhoz a szerencsétlen szabóhoz, kultúrházi éjjeliőrhöz, süketnéma ácshoz, öngyújtós matrózhoz és vetlugai paraszthoz képest a következő személyek elítélése szinte már teljesen jogosultnak tűnik:

– Enszeld a még független Észtországból utazott Leningrádba. Találtak nála egy orosznyelvű levelet. Kinek? Kitől? – „Tisztességes ember vagyok, nem mondhatom meg.” (V. Csernov írta a levelet rokonainak.) – Vagy úgy, te szemétláda, tisztességes ember vagy? Akkor el veled Szolovkára!… – Na ja, ennél mégiscsak volt egy levél!

– Giricsevszkijnek két tiszt-fia szolgált a fronton, ő maga munkaszolgálatosként tőzeget ásott, s ócsárolta a zsírtalan, híg balándát (ő legalább csakugyan ócsárolta, ki merte nyitni a száját!). Teljes mértékben rászolgált arra a tíz évre, amit az 58/10-essel kapott. (Éppen krumplihéjat halászott a szemétgyűjtőből, úgy érte a halál. Mocskos zsebében egyik fia rendjelekkel ékes fényképét találták.)

– Nyesztyerovszkij, angolszakos tanár, otthon teázás közben arról beszélt (ő is legalább csakugyan beszélt!) feleségének és felesége legjobb barátnőjének, micsoda nyomort, éhezést látott a Volga-vidéken, ahonnan a minap érkezett haza. A legjobb barátnő lesitteltette a házastársakat, tíz évet kaptak, a férj a 10” a feleség a 12. pont alapján. (Hát a lakással mi lett? Azt talán a barátnőnek utalták ki?)

– Rjabinyin N. I. esete: Mikor 1941-ben fölhúzták a nyúlcipőt, így jártatta a bagólesőjét: – Nem kellett volna folyton azt dalolni, hogy „Minket ne bánts, mi sem bántunk – ha bántasz, orrodra verünk!” – Ezt a gazembert legalábbis agyon kellett volna lőni, de megúszta tíz évvel.

– Reunov és Tretyuhin elvtársak úgy fészkelődtek, mint akiknek borzasztóan viszket: miért nem ül már össze a pártkongresszus, mikor a szabályzat szerint már össze kellene ülnie? (Talán rájuk tartozott?) – Meg is kapták a tízeseiket!

– Fajna Jefimovna Epstein, Trockij árulásán háborogva, megkérdezte a pártgyűlésen: „Miért engedték ki a Szovjetunióból?” (Mintha számadással tartozna neki a Párt! Pedig alighanem Joszif Visszarionovics is ette kezét-lábát!) Ezért az illetlen kérdésért megérdemelten kapott (s le is ült) *három, darab tízest*, egyiket a másik után. (Pedig egyetlen nyomozó ügyész sem tudta megmondani neki, hogy tulajdonképpen mi a bűne.)

– Grusa proletárasszony vétkeitől pedig szinte eláll az ember lélegzete. Üveggyárban dolgozott 23 éven át, és a szomszédok sohasem láttak ikont a lakásában. Ám a németek közeledtére kiakasztotta az ikonokat (nyilván mert megszűnt a félelme, hisz az ikonokért is folyton piszkálódtak), s – amit különösen nehezményezett a nyomozat – a szomszédok tanúsága szerint fölsikálta a padlót! (A németek pedig csak nem értek oda!) Azonkívül egy olyan cuki német röplapot is talált a háza mellett, kép is volt rajta – vázába tette s a komódra állította. Ennyi bűn ellenére humánvas bíróságunk, tekintettel az asszony proletár származására, CSAK nyolc évi lágerra ítélte, három évi jogfosztással megspékelve. Közben a férje elesett a fronton, lánya technikumban tanult, de addig-addig szekírozták a „káderek”, hogy „hol az anyád?”, míg végül *megmérgezte magát*. (Mikor Grusa a lánya haláláig ért a mesélésben, képtelen volt folytatni, sírva fakadt és elment.)

Hát Gennagyij Szorokin, a cseljabinszki ped. főiskola harmadéves növendéke mit érdemel azért, hogy k-ét önálló cikket mert írni a diákok irodalmi újságjába (1946-ban)? Tíz évet, ez a minimum.

No és Jeszenyin olvasói? Ezt persze már elfelejtettük, mint annyi egyebet, s már hallom is a tiltakozást: „Nem igaz! Jeszenyin mindig is köztiszteletben álló nemzeti költőnk volt!” Pedig hát ellenforradalmár költő volt az, minden verse indexen. A rjazanyi GB ezt a vádat szegezte M. Ja. Potopov mellének: „Hogy vetemedhettél arra (a háború előtt), hogy Jeszenyinért lelkesedjél, miikor Joszif Visszarionovics megmondta, hogy a legnagyobb s legtehetségesebb költőnk Majakovszkij? Ebből is kitűnik szovjetellenes beállítottságod!”

Az a civil repülő pedig, aki egy „Douglas” másodpilótája volt, iskolapéldája a szovjetellenességnek. Nemcsak Jeszenyin összes műveit találták meg nála; nemcsak azt híresztelte, hogy Kelet-Poroszországban jólétben, bőségben éltek az emberek, míg a mieink be nem vonultak – hanem a repülősök egy *vitaestjén* más véleményt kockáztatott meg a német kérdésről, mint Ehrenburg. (Ismerve Ehrenburg akkori nézeteit, sejthetjük, hogy a repülős enyhébb bánásmódot javasolt a németekkel szemben.)[521] Nyilvános vitába bocsátkozni egy vitaesten! Törvényszék, tízes plusz öt év szájkosár.

I. F. Lipaj kolhozt szervezett a járásában, méghozzá egy évvel korábban, mint a hatósáé elrendelte. Egy kolhozt, teljesen önkéntes alapon! Tűrhette-e, könyörgöm, Ovszjannyikov, a helyi GPU-főnök ezt az ellenséges

huszárcsínyt? Mit nekem a jó, amit te csinálsz? Tedd a rosszat, amit parancsolok! A kolhozt kulák-vállalkozásnak nyilvánították, magát Lipajt kulákbérencnek, aszerint is bántak el vele.

F. V. Savirin munkás a pártgyűlésen hangosan (!) mert beszélni a Lenin-örökségéről! No de ennél szörnyűbbet már nem is tehetett volna, az ilyen már igazán esküdt ellenség! Maradék fogait, melyeket a vizsgálat során nem vertek ki, Kolimában vesztette el az első évben.

Ilyen rettenetes bűnök és bűnösök hemzsegnek az 58-as cikkely alatt! Pedig még rosszabbak is voltak, szinte már az alvilág stichjével! Például Perez Herzenberg rigai lakos. Fogja magát, átmegy a Litván Szoc. Köztársaságba s ott *lengyel* származásúnak vallja magát. Pedig hát lett zsidó az istenadta! Ami a legfölháborítóbb, ez a hálátlan be akarta csapni szeretett államát. Arra számított ugyanis, hogy kiengedjük Lengyelbe, onnan pedig majd kivándorol Izraelbe. Nem úgy, galambocskám! Ha nem volt jó Rigában, gyerünk a GULagra! Hazaárulás kísérlete, tíz év.

S hogy ezek hogy tudnak rejtőzködni! A leningrádi „Bolsevik”-gyár munkásai leplezték le 1937-ben az FZU-tanintézet növendékeit, akik 1929-ben Zinovjev előadásának hallgatói voltak egy gyűlésen! (Annak idején csatolták a jegyzőkönyvhöz a jelenléti íveket, s most előkerültek.) Nyolc évig lapultak, beférkőztek a proletariátus soraiba! Most azonban valamennyit letartóztatták és agyonlőtték.

Marx írja, hogy „az állam önmagát csonkítja meg, ha egy polgárából bűnözőt csinál.”[522] Szívhez szólóan fejtegeti, hogy az államnak még a törvényszegőben is az embert kell látnia, akinek vér folyik az ereiben, a katonát, aki a hont védi, a közösség egy tagját, „családapát, akinek szent a léte” s főképp: polgárt. De a mi jogászaink nem érnek rá Marxot olvasni, főleg nem ilyen megfontolatlan idézeteket. Olvassa inkább Marx a mi rendeleteinket, ha kedve tartja!

Szinte hallom a közbekiabálásokat: de hiszen ez a lista maga a borzalom, maga a képtelenség! El lehet hinni az ilyesmit? Hiheti ezt Európa?

Csak természetes, hogy Európa nem fogja elhinni! Addig nem hiszi, míg maga is bele nem kerül a csőbe. Csak politúrozott képeslapjainknak adott hitelt, egyebet nem hajlandó bevenni.

No és mi? Mi sem hittük volna ötven évvel ezelőtt semmi pénzért sem! Nem hittük volna száz évvel ezelőtt sem, nem hitte volna Belinszkij, Csernisevszkij. De ha három-négy ásónyommal lejjebb megyünk mondjuk

Nagy Péterig vagy még korábbig – akkor már talán el is hihetjük. Mert azt már régtől tudjuk, hogy ott mik voltak a hibák!

– Szenyka foglár így beszélte: *„Ne vonnyad az én szakállomat! Az császárnak jobbágya ha volnék, azért szakállam talán nem az császáré?”* – 58-as, könyörtelenül megcsapassék!

– Ivasko Raszpopin, sztreleceknek hadnagyok, ujjával figét mutatván monda: *„Eztet néköd uradval egyetömbe!”* – 58-as, könyörtelenül megcsapassék!

– Egy Blesztyin nevű kalmár imígyen ócsároló az kozákokat: *„Az nagy fejedelömnek és esze nincs helyén, hogy tiktőket etet és itat.”* – 58-as, könyörtelenül megcsapassék!

– Ivan Paskov bojár kisúrfi: *„Mi császár urunk bizonnyal nagyobb Szent Athanasiusnál.”* – Nyezsdan, ama Szent Athanasius egyházában diaconus: *„Akkor miért hogy az császár Athanasiushoz imádkozik?”* (A párbeszéd húsvét hetében folyt, mind a ketten be voltak szíva.) Moszkva részrehajlás nélkül ítélt: a bojárfiú könyörtelenül megcsapassék, a diaconus szintúgy. [523]

Legalább megtanulják, hogy csomót kössenek a nyelvükre. Éppen ez volt a cél.

*

A régi Oroszországban a politikaiak és a nyárspolgárok a társadalom ellentétes pólusain helyezkedtek el. Nem volt még két olyan életforma s gondolkodásmód, amelyek jobban kizárták volna egymást.

A Szovjetunióban politikaiakként kezdték összeszedni a nyárspolgárokat. Ezzel egyenlőségjelet tettek a politikaiak és a nyárspolgárok közé.

Arhipelág lakói felerészben ötvennyolcasok voltak. Ugyanakkor nem léteztek politikaiak… (Ha ennyi igazi politikai lett volna, már régen a rendszer ülne a vádlottak padján!)

Bárki beleeshetett az 58-as kategóriába, ha éppen nem volt kéznél számára egy közönséges bűntényes-cikkely. Az eredmény: leírhatatlan káosz, tarka-barka gyülevészhad.[524] Egy ember kiiktatásának, gyors és végérvényes eltakarításának az volt a legegyszerűbb módja, hogy az 58-as cikkelyt adták neki.

De kerülhetett oda valaki csak úgy „családi alapon is”, különösen a feleség mint CsSz, azaz családtag. Manapság a CsSz-szel kapcsolatban mindenki csak a pártkorifeusok nejeire gondol, pedig ez a szokás sokkal

régebbről datálódik: már az arisztokrata családokat is így tisztogatták ki, továbbá neves értelmiségiek és egyházi személyek hozzátartozóit. (De még az ötvenes években is: H… cev történész 25 évet kapott, mivel ideológiai tévedéseket követett el könyvében. Ne adjunk a feleségének is? Tízest neki! De miért hanyagolnák el 75 éves anyját és 16 éves lányát? Kapjanak ők is, feljelentés elmulasztásáért. Tehát szétszórták őket, mindegyiket más lágerba, még csak nem is levelezhettek.)

Minél több békés, visszahúzódó, apolitikus, egyszerű embert rántottak a meg nem érdemelt büntetés és halál örvényébe, olyanokat, akik letartóztatásuk előtt csak a létfönntartással törődtek, annál szürkébb s gyávább lett az ötvennyolcas tábor, annál inkább nélkülözött minden politikai jelleget s vált szerencsétlen flótások fejvesztett nyájává.

De a kérdés lényege nem az, *kikből* alakult az ötvennyolcas tábor, hanem, hogy hogyan bántak a lágerban az ötvennyolcasokkal.

Ezt a gyülekezetet már a forradalom első éveiben a lágerrezsim és a büntetőjogi rendelkezések kettős szorítójába fogták.

Nézzük például a VCsK 10. sz. parancsát 1921. január 8-ról. Megtudjuk ebből, hogy csak a munkás és a paraszt nem tartóztatható le indoklás nélkül – az értelmiség, úgy látszik, igen – például ha nem tetszik a képe. Vagy hallgassuk meg Krilenko beszédét az Igazságügyi Dolgozók V. Kongresszusán 1924-ben. Ebből pedig azt tudjuk meg, hogy az elítélt osztályellenség esetében minden javítási kísérlet reménytelen s *céltalan*". Majd a harmincas évek kezdetén még egyszer a szánkba rágják, hogy az osztályidegen elemek büntetésének megrövidítése jobboldali opportunista gyakorlat. Továbbá „opportunista az a tétel is, miszerint a börtönben mindenki egyenlő s az ítélet kihirdetése pillanatában mintegy megszűnik az osztályharc", valamint hogy „az osztályellenség ezzel rálép a javulás útjára".[525]

Summázzuk a hallottakat: elfogni minden ok nélkül is lehet titeket, megjavításotokat megkísérelni sem érdemes, a lágerban megalázó körülményeket teremtünk számotokra és megnyomorítunk benneteket az osztályharccal.

De hogy kell ezt érteni? Hogy fér meg a láger az osztályharc fogalmával? Hisz valóban úgy tűnik, hogy minden fogoly egyenlő. Nem, nem kérem, csak lassan a testtel, burzsoá előítélet az ilyen! Hisz éppen azért fosztották meg a politikaiakat attól a joguktól, hogy elkülönítsék magukat a bűnözőktől, hogy most a nyakukra ültethessék ezeket a bűnözőket!

(Olyanok fundálták ki ezt, akik megtanulták a cári börtönökben, micsoda erő van a politikaiak esetleges összefogásában, a szervezett tiltakozásban, micsoda veszélyes lehet az a rezsim számára.)

De lám, itt is van már Averbach, készségesen színre penderül s megmagyarázza nekünk, hogy „az átnevelés taktikája az osztálytagozódáson kell hogy alapuljon”, s a cél érdekében „a proletariátushoz legközelebb álló rétegre kell támaszkodnunk”.[526] (No, mit gondolnak, kik azok a „közeliek”? Természetesen a „volt munkások”, vagyis a *tolvajok* – őket kell hát ráuszítani az ötvennyolcasokra!) „Az átnevelés *nem lehetséges a politikai szenvedélyek szítása nélkül*.” (Szóról-szóra idéztem!)

Amikor tehát életünket mindenestül odadobták a tolvajok zsákmányául, ez nem egyes mucsai lágerparancsnokok önkényéből s lustaságából történt, hanem az Egyedül üdvözítő Elmélet szellemében.

„A lágerszabályzat oly alkalmazása, mely tekintettel van az osztálykülönbségekre..” az osztályellenség szakadatlan adminisztratív befolyásolása…” – No, te szerencsétlen, aki rongyos vattakabátodban, lecsüggesztett fővel taposod végeláthatatlan láger-éveidet, el tudod-e képzelni, milyen is a gyakorlatban az a *„szakadatlan adminisztratív befolyásolás”*?

Szóban forgó kitűnő munkájában Averbach fölsorolja továbbá azokat a rendszabályokat, amelyekkel meg lehet keseríteni az ötvennyolcasok életét a lágerban. Nemcsak a látogatók, csomagok s levelek letiltásáról, a panasztétel s a láger területén belüli (!) szabad mozgás jogának megvonásáról van szó. Az is ide tartozik, hogy külön brigádokat szervezzenek az osztályidegen elemekből, *súlyosabb munkakörülményeket* teremtsenek számukra (mondani sem kell, hogy átejtik őket a teljesítmény elszámolásánál) – ha pedig nem teljesítik a normát, ezt minden további nélkül az osztályellenség aknamunkájával magyarázzák. (Íme, ezért végeztek ki Kolimában egész brigádokat!) Ide tartoznak továbbá az únos-úntig ismételt roppant praktikus tanácsok: kulákokat s kulákbérenceket (szóval a lágerban található legjobb gazdákat, akiknek kisujjukban van a paraszti munka minden fortélya) ne küldjenek mezőgazdasági munkára! Továbbá: az osztályellenséghez tartozó magasképesítésű egyedekre (értsd: mérnökökre) „előzetes vizsgálat nélkül” ne bízzanak felelősséggel járó munkát ide kinek van a lágerban olyan képzettsége, hogy levizsgáztathatná a mérnököket? Nyilván a Kult. Nev. Osztály tolvajokból toborzott

könnyűlovasságának, mint Kínában a „kultúrforradalmároknak”). Ehhez a tanácshoz nemigen tarthatjuk magunkat a csatornák építésénél: a zsilipek ugyanis nem terveződnek maguktól, valakinek irányítani kell a munkát. Averbach könyörgésre fogja a dolgot: legalább az első hat hónapban vessék be *nehéz testi munkában* a speceket (több úgysem kell ahhoz, hogy elpatkoljanak). Mert csak ott a közös barakkban, az értelmiség szokásos privilégiumaitól megfosztva „lesznek alávetve a közösség befolyásának”, csak akkor „jönnek rá az ellenforradalmárok, hogy a tömegek szemben állnak velük a megvetik őket.”

S mily könnyen forgat ki minden tényt az, aki az osztályideológia birtokában van! Ha valaki „régi embereket” s értelmiségieket rak be bizalmi állásokba, ez annyi, mint „a dolgozók soraiból verbuválódó lágerfoglyokat küldeni a legnehezebb munkára”. Ha a raktárban egy volt tiszt dolgozik, s nincs elég ruha, ez csak úgy magyarázható, hogy rosszindulatból letagadja”. Ha valaki azt meri mondani a sztahanovistáknak, hogy „a többiek nem győzik az iramot” – az ilyen csak osztályellenség lehet. Ha a tolvaj fölönt a garatra, megszökik vagy lop, sietnek megmagyarázni neki, hogy nem ő a bűnös, hanem az osztályellenség itatta le, beszélte rá szökésre vagy lopásra. (Hogy a *tolvajt* az értelmiség tanítja lopni – ezt a legkomolyabban írták le 1936-ban!) Ha pedig éppen „az osztályidegen elem mutat föl kiváló termelési eredményeket”, ezt ő csak „azért teszi, hogy álcázza magát”!

Íme, bezárult a kör! Akár dolgozol akár nem, akár szeretsz bennünket akár nem – mi gyűlölünk téged és meg fogunk semmisíteni a tolvajok keze által!

Pjotr Nyikolájevics Ptyicin, 58-as, így sóhajt föl: „De hisz az igazi bűnözők nem tudják megfognia dolog végét! Csak becsületes ember adja bele minden erejét a munkába, dolgozik utolsó leheletéig. Micsoda tragikus konfliktus: az a nép ellensége, aki valójában a nép barátja.”

De nekünk nem kell a te áldozatod.

„Ártatlan vagyok” – ez az alapérzése annak a sok álpolitikainak, akiket lágerba gyűjtöttek. Alighanem egyedülálló eset ez a világtörténelemben, hogy letartóztatottak milliói meg legyenek győződve igazukról, arról, hogy senki sem bűnös közülük. (Dosztojevszkijjel csak *egyetlenegy* ártatlan ült a fegyházban!)

Ám ezek a tömegek, akiket nem meggyőződésük juttatott a tüskésdrót mögé, hanem csak a sors szeszélye, egyáltalában nem merítettek erőt igazuk tudatából, sőt talán annál nehezebben viselték nyomorú állapotukat,

az értelmetlen szenvedést. Mivel jobban kötődtek korábbi életkörülményeikhez, mint bármi meggyőződéshez, semmi hajlandóságot sem mutattak az áldozatra, összefogásra; nem volt bennük harci szellem. Már a börtönben törték, hogy két-három nyálasszájú csibész kifossza az egész cella népét. A lágerba érve már tökéletesen ki voltak készülve, egyébre sem tellett erejükből, mint sunyítani a munkaügyis-tolvaj pálcája s a brigádvezető ökle láttára, elsajátítani a lágerfilozófiát (begubódzás; önzés, egymás kijátszása), no meg a lágerzsargont.

Je. Olickaja, szocialista nő nem hitt a szemének, mikor 1934-ben egy vegyes-lágerba került. Megjárta Szolovkát, az izolátorokat, de ilyen ötvennyolcasokat még nem látott. Régen, az ő idejében, mindent megosztottak egymással a politikaiak, itt pedig mind magának élt, magában rágcsált, s az ún. politikaiak éppúgy üzleteltek holmival, kenyérrel, mint a többi.

Politikai csőcselék – így nevezte őket (azazhogy nevezett *bennünket*!) Anna Szkripnyikova. Pedig ő már 1925-ben leckét kapott. Panaszt tett ugyanis a vizsgálóbírónál, hogy a Lubjanka parancsnoka hajuknál fogva húzkodja cellatársnőit. A nyomozótiszt nevetett: „Magát is húzkodja?” – „Nem, csak a társnőimet!” A tiszt sopánkodva csapta össze a kezét: „Ah, igazán borzasztó! Szóval ön tiltakozik! Azt ajánlom, hagyjon föl ezekkel a *haszontalan, orosz-értelmiségi szenvelgésekkel! Elavultak* már! *Csak önmagával* törődjék, különben megjárja!”

Helyben vagyunk! Éppen ez a tolvaj-morál: „Nem téged b… – gatnak, ne ficánkolj! A lubjankai nyomozó MÁR 1925-ben magáévá tette az alvilág filozófiáját!

Arra a művelt publikum fülének oly furcsán hangzó kérdésre, hogy „lophat-e egy *politikai*?” – mi már csak vállat vonunk: „Miért ne?”

„S hogy lehet-e besúgó?” – „Csak neki ne volna megengedve?”

Amikor pedig az „Iván Gyenyiszovics” ürügyén naivul szememre vetik: miért használnak önnél a politikaiak csibésznyelvi szavakat? – ezt felelem: – S ha más nyelv nincs Arhipelágon? Vagy talán a politikai csőcseléknek is van már külön nyelve, amit szembehelyezhet a kriminell csőcselék nyelvével?

Hisz egyre azt sulykolják beléje, hogy ő is bűnöző, méghozzá a legsúlyosabb fajta! Aki pedig nem bűnös, azt nálunk le se csukják!

Megtörték az 58-asok gerincét s ezzel meg is szűntek a politikaiak. Megmártogatták őket Arhipelág disznó-pocsolyáiban, kihajtották őket

meggebedni a robotban, s telebeszélték a fülüket a láger-hazugsággal, hogy mindenki mindenkinek ellensége.

A közmondás szerint: „Éhe ha hajtja; megjön a hangja.” Nekünk azonban, Arhipelág lakóinak, nem jött meg. Még az éhség sem hozta meg.

Pedig milyen kevés, milyen nevetségesen kevés hiányzott ahhoz, hogy megmeneküljünk! Csak annyi, hogy ne reszkessünk életünkért, mely úgyis elveszett, s legyen merszünk összefogni!

Némely külföldi csoport sikeresen végrehajtotta ezt, például a japánok 1947-ben Revucsijban, Krasznojarszk lágerközpont fegyelmi lágerjában. Mintegy negyven japán tisztet, ún. „háborús bűnösöket” helyeztek el ott (meg nem foghatom, mennyiben voltak ők „bűnösök” velünk szemben). A fakitermelés a csikorgó fagyban még az oroszok erejét is meghaladta. A tolvajok egyiket-másikat levetkőztették, máskor egy kosár kenyerüket sikkasztották el. A japánok tanácstalanok voltak, várták a vezetőség közbelépését, persze az a füle botját sem mozgatta. Akkor egy este brigádvezetőjük, Kondo ezredes, két rangidős tiszt kíséretében a lágerparancsnoki irodába lépett s bejelentette (kitűnően tudtak oroszul), hogy amennyiben nem vetnek véget a garázdálkodásnak, másnap hajnalban két tiszt önkéntes harakirit fog elkövetni. S ez még csak a kezdet less. A lágerparancsnok (a bumfordi Jegorov, volt ezredkomisszár) azonnal megértette, hogy itt megégetheti a körmét. Két nap nem vitték ki munkára a japán brigádot, tisztességesen kosztolták őket, majd elszállították őket a fegyelmi lágerból.

Ennyi kell csak a harchoz, a győzelmes harchoz! CSAK ANNYI, hogy ne reszkess életedért, mely így is, úgy is odavan.

Csakhogy a mi ötvennyolcasainkat sohasem hagyták maguk között. Mindig összekeverték tolvajokkal és közönséges bűntényesekkel, nehogy egymás szemébe nézhessenek s fölismerjék önmagukat: KIK VAGYUNK MI tulajdonképpen! Ama ragyogó eszű, tüzes szavú s erős szívű társakat pedig, akik vezéreink lehettek volna a börtönben és a lágerban, már rég megbélyegeztek „spec. záradékkal”, elkülönítették, elnémították, spec. izolátorba dugták, tarkón lőtték a pincében.

*

De az életnek egy figyelemreméltó jelensége alapján, amire már a Tao tanításai is utalnak, várható, hogy amikor a politikaiak megszűntek létezni, éppen akkor jelentkeztek.

Én is azt merem tehát állítani, hogy a szovjet éra alatt nemcsak hogy léteztek politikaiak, hanem:

1. nagyobb számban léteztek, mint a cári korban,
2. több állhatatosságot és gerincességet tanúsítottak, mint a régi forradalmárok.

Ez látszólag ellentétben van a föntebb mondottakkal, de csak látszólag. A cári Oroszországban nagyon előnyös volt a politikaiak helyzete, nagyon szem előtt voltak, mindenkar visszhangra leltek a közvéleményben és a sajtóban. Láttuk már (I. rész, 12. fejezet), hogy a szocialistáknak hasonlíthatatlanul nehezebb dolguk volt a Szovjetben.

De a mi időnkben nemcsak a szocialisták politikaiak, mindig is voltak más politikaiak is. Csakhogy nem láttuk őket, nem hallottuk a hangjukat, mivel dézsaszám borogatták őket a bűntényesek tízmilliós óceánjába. Némák voltak, némábbak a többieknél. Némák, mint a *hal*, mely szimbólumuk.

A hal az őskeresztények jelképe. S ők is azok voltak, keresztények, zömben. Darabosak, iskolázatlanok, nem értettek a szép szavakhoz, nem tudtak illegális kiáltványokat fogalmazni (de a hitnek erre nincs is szüksége!), készek voltak inkább lágerba, mártíromságra menni, meghalni, de nem tagadták meg a hitüket. Ők aztán tisztában voltak azzal, miért ülnek s megingathatatlanok voltak meggyőződésükben. Talán ők az egyetlenek, akikre semmi sem ragadt a lágerfilozófiából. De még a lágerzsargonból sem. Méghogy ők ne lennének politikaiak! A csőcselékhez semmi esetre se számíthatók!

Többségük nőkből került ki. Tao is azt tanítja, hogy amikor megtörik a hit, éppen akkor tűnnek föl az igazi hívők. A „pravoszláv bátyuskákat” gúnyoló fölvilágosult vigyorgástól, a komszomolisták húsvét éjszakai miákolásától s a továbbító pontokon a tolvajok füttykoncertjétől nem értünk rá észrevenni, hogy a „bűnös” pravoszláv egyháznak, íme, olyan leányai támadtak, akik méltók az első századok keresztényeihez, azok édennővérei, akiket az oroszlánok elé vetettek az arénában.

S megindult a keresztények áradata: transzportok és tömegsírok, újabb transzportok s újabb tömegsírok számlálatlan milliók. Észrevétlenül hunytak ki, mint a gyertya, mely nem világít, csak közvetlen

környezetének. Oroszhon legigazabb keresztényei voltak ők. A gyöngébbek meginogtak, dezertáltak, meglapultak.

No, ugye hogy *többen* vannak? Mikor volt a cári Oroszországban ennyi politikai? Jó, ha tízezret összeszámlálhatunk.

De a mi politikai foglyaink kiirtását oly simán, tanúk nélkül hajtották végre, hogy csak elvétve kapunk hírt egyik-másiknak a sorsáról.

Itt van Preobrazsenszkij főpap (Tolsztoj-fő, ősz szakáll). Börtön, száműzetés, láger – s megint elölről (a „Nagy Pasziánsz"). Miután hosszú éveken át nyomorgatták így, 1943-ban a Lubjankába idézték (útközben a tolvajok elszedték a mitráját). Felszólították, hogy lépjen be a Szinódusba. Annyi év után igazán megengedhette volna magának. hogy, egy kis szabad levegőt szippantson a börtön után, nem igaz? De ő tagadó választ ad: ez a szinódus nem tiszta, mint ahogy az egyház sem. S visszatér a lágerba.

Hát Valentin Felixovics Vojno-Jaszenyeckij (1817-1961), aki Lukács néven volt érsek s egyben a híres „Gennyes sebészet" című könyv szerzője? Életrajzát nyilván meg fogja írni valaki, nem a mi feladatunk ez. Sokoldalú lángelme volt ő. Már a Forradalom előtt bent volt a Művészetek Akadémiáján, de otthagyta, mert úgy vélte, hogy mint orvos többet tehet az emberiségért. Az első világháború hadikórházaiban nőtte ki magát ügyes szemsebésszé, a forradalom után a taskenti klinika vezető főorvosa lett, ez volt Közép-Ázsia leghíresebb kórháza. A pálya nyitva volt előtte, olyan, amilyent meg is futottak korunk beérkezett hírességei, ám Vojno-Jaszenyeckij elégtelennek érezte szolgálatát, ezért fölvette az egyházi rendet. Ikont akasztott ki a műtőben, s papi talárban, nyakában kereszttel tartotta egyetemi előadásait (1921). Taskent püspökévé még Tyichon pátriárka szentelte. A húszas években Turuchanszk környékére száműzték, számos közbenjárásra visszatérhetett ugyan, de már más ült orvosi katedráján és a püspöki székben is. Magánpraxist folytatott (névtábláján ez állt: „Lukács püspök"), tódultak hozzá a páciensek (titokban még a „bőrmellényesek" is), honoráriuma fölöslegét szétosztotta a szegények közt.

Jellemző a mód; ahogy rátették a kezüket. Másodízben (1930" Arhangelszk) nem az 58-as cikkellyel száműzték, hanem „gyilkosságra való felbujtás" vádjával (zavaros história: állítólag befolyásolta az öngyilkos Mihajlovszkij fiziológus feleségét és anyósát. Mihajlovszkij gyár akkor meg volt háborodva, amikor oszlásgátló szereket fecskendezett hullákba – az újságok a „szovjet tudomány diadaláról" s emberkéz okozta „feltámadásról" zengedeztek).

Az ilyen adminisztratív fogások még inkább megnehezítik, hogy formai kritériumok alapján döntsük el, kiket tartsunk igazi politikaiaknak. A legfőbb ismérv, ha nem a rezsim elleni harc, legalább a szembehelyezkedés vele erkölcsi felfogásban s életmódban. Hogy valakire milyen „cikkelyt" ragasztanak, az lényegtelen. (A kitelepített kulákok fiainak sokszor „tolvaj-cikkelyt" adtak, de a lágerban igazi politikaiaknak bizonyultak.)

Arhangelszki száműzetésében Vojno-Jaszenyeckij új módszert dolgozott ki a gennyes sebek gyógyítására. Ekkor Leningrádba idézték s maga Kirov próbálta rábeszélni, hogy tegye le a papságot, rögtön rendelkezésére bocsát egy kutatóintézetet: De a nyakas püspök még könyve kinyomtatásába se ment bele, ha nem írják oda neve után zárójelben papi rangját. Így hát intézet és könyv nélkül végezte száműzetését 1933-ban, visszatért Taskentbe, ahonnan harmadszor is száműzték, ezúttal Krasznojarszk környékére. A háború kezdetétől szibériai kórházakban működött, gyakorlatban alkalmazta módszerét a gennyes sebek gyógyítására – ez meghozta neki a Sztálin-díjat. De még azt is csak teljes főpapi ornátusban volt hajlandó átvenni![527]

No és a mérnökök? Hányat szórtak szét a nagyvilágba vagy lőttek agyon, olyanokat, akik nem írtak alá ostoba és aljas „beismeréseket" saját kártevő tevékenységükről? Csillag gyanánt tündököl köztük Pjotr Akimics (Joakimovics) Palcsinszkij (1875-1929). Bámulatosan széles érdeklődési köre volt ennek a mérnök-tudósnak! A bányászati akadémiáról kikerülve (1900), máris kiváló bányamérnök, s mint kiderül, publikációinak jegyzékéből, olyan átfogó problémákat kutat s dolgoz ki, mint a gazdaságfejlesztés, az ipari áringadozás, a szénexport, Európa kereskedelmi kikötőinek szerkezete és működése, a kikötői üzemek gazdasága, Németország balesetbiztosítása, a német és angol bányaipar koncentrációja, bányagazdálkodás, a Szovjetunió épületanyag-iparának kezdetei és fejlődése, általános mérnökképzés a főiskolákon, azonkívül számos részletkérdés a bányász szakmából, tájegységek feltérképezése, lelőhelyek leírása (ezzel még nem mondtunk el mindent, számos művéről még csak nem is tudunk). Mint Vojno-Jaszenyeckij az orvostudományban, Palcsinszkij is nyugodtan dolgozhatott volna mérnök-szakmájában, de ahogy az nem bírt lemondani a vallás ügyének szolgálatáról, úgy Palcsinszkij sem állhatta meg, hogy politikára ne adja a fejét. Már bányászakadémiai növendék korában mint „a mozgalom vezérét" tartották számon a zsandárok, 1900-ban ő elnökölt egy diákgyűlésen. Már

mérnökként, 1905-ben, vezető szerepet vállalt az irkutszki forradalmi megmozdulásban, az „Irkutszki Köztársaság” perének egyik vádlottjaként ítélték kényszermunkára. Megszökött, átment Európába. Már korábban is voltak anarchista szimpátiái, most kapcsolatba lépett Kropotkinnal. Emigrációs évei alatt tökéletesítette magát a mérnöki szakma több ágában, tanulmányozta Európa technikáját és gazdasági berendezkedését, de nem hanyagolta el „az anarchista eszmék tömegek közti terjesztésének” programját szolgáló népszerű kiadványokat sem. Mikor 1913-ban, amnesztiával, visszatért Oroszországba, így ír Kropotkinnak: „Oroszországban folytatandó tevékenységem elsőrendű céljának azt tekintem, hogy… mindenütt, ahol csak lehetőség nyílik rá, hozzájáruljak az ország termelőerői fejlesztéséhez, a társadalmi öntevékenység ébresztéséhez – a szó legtágabb értelmében.”[528] Mikor első ízben bejárta a nagy orosz centrumokat, versengve halmozták el ajánlatokkal, hogy jelöltesse magát a bányaipari vállalkozók szövetségi tanácsa ügyintézőjének, „ragyogó igazgatói állásokat” helyeztek kilátásba neki a Don-medencében, konzultánsi posztokat bankoknál, katedrát a Bányászakadémián, igazgatóságot a Bánya-ügyosztályon. Kevés olyan hivatalnoka volt Oroszországnak ilyen energiával, ily széleskörű ismeretekkel.

S mi volt a sorsa a továbbiakban? Említettük már (I. rész, 10. fej.), hogy a háború alatt a Hadiipari Bizottmány elnökhelyettese lett, a Februári Forradalom után pedig a kereskedelmi és ipari miniszter helyettese. Mint a pipogya Ideiglenes Kormány tagjai közt a legenergikusabb, ő lett Petrográd „generálgubernátora” a Kornyilov-puccs napjaiban[529], majd októberben a Téli Palota védelmének irányítója. Közvetlenül ezután a Péter-Pál-erődbe csukták, négy hónapi fogság után: szabadult. Bár semmi vád sem merült fel ellene, 1918. júniusában újra letartóztatták, s 1918. szeptember 6-án őt is fölvették a 122 nevezetes túsz listájára („amennyiben még egy szovjet hivatalnok esik gyilkosság áldozatául, agyon fogjuk lövetni az alant felsorolt túszokat!” – Petrográdi CsK, G. Bokij elnök, A. Ioszelevics titkár).[530] De nem lőtték agyon, sőt 1918 végén szabadlábra helyezték Karl Moor német szocdem eléggé nem rosszallható közbenjárására (ez csodálkozását fejezte ki, hogy ilyen embereket hagyunk a börtönben rohadni). 1920-tól a Bányászakadémia professzora. Látogatja Kropotkint is Dmitrovban, majd ennek nemsokára bekövetkezett halála után bizottságot alakít emlékezetének (sikertelen) megörökítésére. Ezért-e vagy más egyébért, elég

az hozzá, hogy újra letartóztatják. A levéltárban fönnmaradt egy érdekes dokumentum arról, hogy szabadult ki Palcsinszkij ebből a harmadik szovjet fogságból: egy 1922. január 16-án kelt levél, mely a moszkvai Forr. Törvényszéknek van címezve: „Tekintettel arra, hogy a Tervhivatal állandó konzultánsa, P. A. Palcsinszkij mérnök folyó év január hó 18-án három órakor előadást fog tartani a Déli Iroda helyiségében a délvidéki kohászat újjáépítésének problémájáról, mely a jelen pillanatban különösen fontos jelentőséggel bír, a Tervhivatal elnöksége azzal a kéréssel fordul a Forr. Törvényszékkéz, hogy adjon lehetőséget Palcsinszkij elvtársnak a rábízott feladat teljesítésére s helyezze őt szabadlábra előadása idejére. Krzsizsanovszkij, a Tervhivatal Elnöke.”[531]

Szóval „kéréssel fordul” (s nem valami jogos kéréssel). S csupán mert a délvidéki kohászat „a jelen pillanatban különösen fontos jelentőséggel bír”…, s csupán hogy „teljesíthesse a rábízott feladatot” – azontúl nem érdekel bennünket, miattunk visszavihetik a cellába.

De nem: Palcsinszkijnak egyelőre megengedik, hogy a Szovjetunió bányászatának újjáépítésén fáradozzék. Majd csak 1929-ben lövik agyon, bírói ítélet nélkül, miután hősi állhatatosságát nem sikerül megtörni a börtönben.

Mennyire gyűlölhetik ezt az országot, mily vadidegenek lehetnek ebben az országban azok, akik képesek voltak agyonlövetni a nemzet büszkeségét, az orosz nemzet tudásának, erejének, zsenijének megtestesülését!

De nem történt-e ugyanúgy tizenkét év múlva, Nyikolaj Ivanovics Vavilov esetében? S nemde Vavilov is igazi *politikai* volt (keserű kénytelenségből?) Négyszáz kihallgatást kínlódott át a vizsgálati fogság tizenegy hónapja alatt. S a törvényszék előtt (1941. július 9-én) minden vádat visszautasított!

De vegyük Rogyionovot, a hidrotechnika professzorát, akit nem övezett a világhír dicsfénye (róla Vitkovszkij tudósít bennünket). Letartóztatása után kereken *megtagadta*, hogy szakmájában dolgozzék, pedig számára ez lett volna a legegyszerűbb út. Inkább csizmákat reparált. Nem igazi politikai az ilyen ember? Csendes természetű hidromérnök, soha életében nem kereste a harcot, de vajon nem vált igazi politikai belőle, amikor kiállt elveiért a rabtartókkal szemben? Szüksége volt-e ehhez pártigazolványra?

Ahogy egy csillag váratlanul fellobbanhat fényereje százszorosára, hogy rögtön utána kihunyjon, a nem politikai hajlamú ember is hirtelen erőkitöréssel lephet meg a börtönben, mielőtt elpusztul. Rendszerint

tudomást sem szerzünk az ilyen esetekről. Néha akad szemtanú, esetleg csak egy megsárgult papírlap, mely csupán találgatásokra ad lehetőséget.

Jakov Jefimovics Pocstar, született 1887-ben, pártonkívüli, orvos. A háború kezdetén a Fekete-tengeri Flotta 45. sz. légi támaszpontján teljesít szolgálatot. A Szevasztopoli Bázis haditörvényszéke ítéli el, először (1941. november 17-én) öt évi lágerra. Olcsón megúszta – gondolná az ember. De mi ez? November 22-én újabb ítélet: agyonlövés. És november 27-én agyon is lőtték. Mi történt ama végzetes öt nap alatt, november 27. és 22. között? Csillagrobbanás? Vagy csak a bírák kaptak észbe, hogy túl keveset mértek rá?[532]

Hát a trockisták? Tőrőlmetszett politikaiak, ezt nem lehet elvitatni tőlük.

(Közbekiabálnak, rázzák felém a csengőt: maradjon a tárgynál! Azokról szóljon végre, akik egyedül érdemlik meg a politikai nevezetet: a megingathatatlan kommunistákról, akik a lágerban sem tántorodtak el szent hitüktől… – Rendben van, legyen! A következő fejezetet teljes egészében nekik szánjuk.)

A jövő történészeinek feladata lesz annak kinyomozása, mely időpontban kezdett folydogálni a *politikai fiatalság* patakja. Véleményem szerint 1943/44-ben (most nem beszélek a szocialista és trockista fiatalokról). Szinte még az iskola padjaiban (gondoljunk a „demokratikus pártra” 1944-ből) jutott eszükbe valami olyan fundamentum után kutatni, mely egészen más, mint az, amit erőszakkal rájuk tukmáltak, szinte a lábuk alá toltak. Nos, minek tartsuk e fiatalokat, ha nem politikaiaknak?

Csakhát róluk sem tudunk semmit, s immár nem is fogunk tudni.

De ha a huszonkét éves Arkagyij Belinkov „Érzések – piszkozatban” című első zsengéjét, mely persze sohase fog látni nyomdafestéket, börtönnel honorálják (1943), ám ő a lágerban sem hagy föl, az írással (s amikor már se holt, se eleven, kéziratát egy Kermajer nevű spicli kegyébe adja, amiért új lágeréveket sóznak rá) – vajon megtagadhatjuk-e tőle a politikai nevezetet?

1950-ben a leningrádi gépésztechnikum diákjai pártot alapítottak. Programjuk s alapszabályaik voltak. Sokat agyonlőttek közülük. Az egészről csupán egyetlen tanú számol be: Aron Levin – őt huszonöt évre ítélték. Ez minden: egy magányos emlékoszlop az útfélen.

Az pedig bizonyításra sem szorul, hogy a politikaiaktól a mi körülményeink között hasonlíthatatlanul nagyobb állhatatosság, gerincesség kívántatik, mint a múltban a forradalmároktól. Akkor súlyosabb

cselekményekért enyhébb büntetéseket róttak ki; a forradalmároknak nem kellett különösebb hősiességet tanúsítaniuk, lebukás esetén csak önmagukat kockáztatták (nem pedig családjukat) – s mégcsak nem is a fejüket, csupán néhány évi szabadságvesztést.

Röplapterjesztés, plakátragasztás a Forradalom előtti korban – hát az is valami? Nem volt több az egész egy jó heccnél, annyi, mint a galambok hajkurászása. Három hónapot ha kaptak érte. De ha nálunk öt suttyó legényke, „a Vlagyimir Gersunyi-féle csoport” röplapot készít: „A kormány kompromittálta magát…” – ehhez legalább akkora elszántság kell, mint mondjuk az Alexandr Uljanov-féle ötös csoport merényletéhez Sándor cár ellen.

S mily ösztönös volt ez az eszmélés, mily gyújtatlan lobbanó ez a mozgalom! Leninszk-Kuznyeck városában egyetlen fiúiskolára korlátozódott. Öt fiú a 9. osztályból (Misa Baxt komszomoltitkár, Tolja Tarantyin ugyancsak komszomol-aktivista, Velvel Reichtman, Nyikolaj Konyev és Jurij Anyikanov) nem leli nyugalmát. Nem a lányok birizgálják a szívüket, nem az újmódi táncok viszkettetik a talpukat: arra figyelnek föl, mennyire elharapódzott városukban az erőszakoskodás és részegeskedés. Lapozgatják, faggatják történelemkönyvüket, összefüggéseket keresnek, párhuzamokat vonnak. A 10. osztályba lépve, a helyi tanács választásai előtt (1950-ben) kiadják nyomtatott betűkkel rajzolt első és utolsó igénytelen proklamációjukat:

„Munkások, figyelem! Olyan-e most a mi életünk, amilyennek nagyapáink, apáink, bátyáink akarták, amikor fegyvert fogtak és meghaltak érte? Nyomorult pár garasért robotolunk, de még azt a keveset is kiszedik a zsebünkből. Olvasd el ezt és gondolkodjál életedről…”

Egyebet ők maguk sem tesznek, csak gondolkodnak, nem is hívnak fel semmiféle akcióra. (Csak azt tervezték, hogy összeírnak egy sorozatravaló ilyen felhívást és összefusiznak maguknak egy hektográfot.)

A röplapokat éjszaka ragasztották, csoportokban járták az utcákat, egyikük a falra nyomott négy kenyérgalacsint, egy másik rájuk simította a röplapot.

Kora tavasszal osztályukba lépett egy állítólagos új tanár s kérdőíveket töltetett ki velük nyomtatott betűs írással.[533] Az igazgató könyörgött, hogy ne tartóztassák le őket a tanév vége előtt. A vizsgálati fogságban a fiúkat főleg az bántotta, hogy nem vehettek részt az osztály-ballagáson. „Valljátok be, ki bujtogatott benneteket!” (A gebisták sehogysem akarták elhinni, hogy

a fiúkban magától mozdult meg a lelkiismeret – valóban hallatlan eset, hiszen csak egy életünk van, miért töltsük azt *gondolkodással*? Karcerek, éjszakai kihallgatások, álldogáltatás a végtelenségig. Zárt tárgyalás (már hogyisne?!) a Tartományi Törvényszéken.[534] Hitvány védők, megfélemlített esküdtek, vérszomjas ügyész. Trutnyevnek („hereméh") hívták. Tíz és nyolc éveket kaptak, tizenhétéves fejjel, valamennyien Különleges Lágerokba kerültek.

Bizony, igaza van a régi mondásnak: A bátrat börtönben leled, a *poltront* politrukok közt.

Én a néma Oroszország nevében írok, ezért nincsen sok szavam a trockistákról. Ők ugyanis mind tollforgató emberek, s aki életben van közülük, bizonyára részletes emlékiratokban készül beszámolni viharos életéről, nagyobb teljességgel és pontossággal, mint ami tőlem tellene.

Mégis egy keveset, csupán a tabló teljessége kedvéért.

A húszas évek vége felé szabályszerű illegális harcot folytattak, minden régi forradalmi tapasztalatuk latba vetésével, csakhogy a velük szembenálló GPU nem volt olyan teszefosza, mint a cári Ohrána. Nem tudom, fölkészültek-e lélekben arra a totális pusztulásra, amivel Sztálin kecsegtette őket, vagy naivul azt hitték, hogy a végén egy jót kacagnak az egészen és összepuszilkodnak. Azt el kell ismerni, hogy volt bennük gerinc és kurázsi. (Csak attól félek, hogy ha hatalomra jutottak volna, éppen olyan tébolyt hoztak volna a nyakunkra, mint Sztálin.) Megjegyzendő, hogy még a harmincas években is, amikor már nyakig ültek a csávában, árulásnak és szégyennek tartották magukra nézve minden érintkezést a szocialistákkal, ezért az izolátorokban is játszották az előkelő idegem, még a szocialisták egymás közti börtönpostáját sem közvetítették (mert ők „leninistáknak" tartották magukat!). I. N. Szmirnovot már kivégezték, de a felesége még akkor sem állt le közösködni a szocialistákkal („nehogy lássa valaki a felügyelők közül" – kvázi hogy a „Párt szeme"!)

Az a benyomásom (de nem állok jót érte), hogy az ő politikai „harcukban" a lágerviszonyokhoz nem illő túl sok fontoskodás volt, ez egy kissé tragikomikus színezetet adott magatartásuknak. Útban Moszkvából Kolimába a marhavagonokban összebeszéltek, hogy fogják majd tartani egymással illegálisan a kapcsolatot, mi lesz a jelszó – de szétszórták őket különböző lágerpontokra és brigádokba.

Egyszer minden megokolás nélkül büntetőkosztra fogtak egy trockista brigádot, pedig becsülettel megszolgálta a normális fejadagot. Mármost a

„kitűnően álcázott titkos pártsejt” megvitatja, hogy reagáljanak. Sztrájkkal? Úgy csak beugranának a provokációnak. Mert világos: az a cél, hogy provokáljanak bennünket. Ezért mi csak menjünk ki munkára kaja nélkül is! Kivonulunk ugyan, de csak annyit dolgozunk, amennyi a fegyelmi adagért jár![535]

Utyinij-bányában az Okt. Forr. 20. évfordulójára készülnek a trockisták. Fekete rongyot kerítenek, vagy fehéret kormoznak be faszénnel. Az a szándékuk, hogy november 7-én reggel minden barakkra fekete gyászlobogót tűznek, a sorakozón pedig eléneklik az Internacionálét, szorosan összekapaszkodva s nem engedve soraik közé konvoj-katonákat és lágerőröket. Végigéneklik, ha törik, ha szakad! Utána pedig semmi áron ki nem vonulnak munkára az övezetből! Jelmondatokat fognak kiabálni: „Le a fasizmussal!” „Éljen a leninizmus!” „Éljen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom!”

Valami hisztérikus, terméketlen öngerjesztés, mely már a komikummal határos, elegyedik e szándékokba.

Azonban valaki – lehet, hogy közülük egy – *beköpte* őket s nov. 6-án az ünnep előestjén a Jubileum-fejtőbe viszik az egész társaságot s ott tartják őket elkülönítve az ünnep idejére. Tehát zárt barakkokban (amelyekből ki sem tehetik a lábukat) éneklik az Internacionálét, közben a Jubileum fejtő melósai kivonulnak dolgozni. (De a dalolók közé is ék verődik: vannak ott „igazságtalanul lesittelt” kommunisták is, ezek félrehúzódnak, nem csatlakoznak az énekhez, hallgatásukkal tesznek bizonyságot ortodox hűségükről.)

„Ha rács mögött tartanak bennünket, ez annak a jele, hogy még érünk valamit” – így vigasztalta magát Alexandr Bojarcsikov. Hamis vigasz, hisz kit nem tartottak?…

A trockisták legjelesebb fegyverténye a lágeri harcban az az éhségsztrájk volt, amely az egész vorkutai láger-tartományt felölelte. (Korábban még Kolimában is volt valahol egy sztrájkjuk, száznapos: szabad telepeket követeltek láger helyett és *győztek*: megígérték nekik – mire beszüntették a sztrájkot. Akkor különböző lágerokba szórták szét s kicsinyenként morzsolták föl őket.) Erről a vorkutai sztrájkról egymásnak ellentmondó értesüléseim vannak. Körülbelül így folyhatott le:

1936. okt. 27-én kezdődött és 132 napon át tartott (mesterségesen táplálták őket, de ők nem szüntették be az éhségsztrájkot.) Halálesetek is előfordultak az éhezés következtében. A következőket követelték:

1. a politikaiak elválasztását a bűnözőktől[536]
2. nyolcórás munkanapot, – „politikai koszt” bevezetését, [537] a fejadag függetlenítését a teljesítménytől, – az OSzO Spec. kollégium feloszlatását, ítéleteinek semmissé nyilvánítását.

Csövön keresztül táplálták őket, majd azt kezdték terjeszteni a lágerban, hogy azért nincs cukor és vaj, „mert föletették a trockistákkal” – igazi kéksapkásokra valló trükk. 1937. márciusában távirat érkezett Moszkvából: teljes egészügyben akceptálják a koplalók követeléseit! Ezzel véget ért a sztrájk. De kiszolgáltatott lágerfogoly létükre hogy kényszeríthették volna ki követeléseik teljesítését? Egyet sem teljesítettek, lóvá tették őket. (Egy nyugati polgár sem hinni sem megérteni nem tudja, hogy ilyesmi is megtörténhet. A mi történelmünk azonban ilyen álnokságokkal van tele.) Sőt: minden sztrájkolót a cseka spec. törvényszéke elé hurcoltak azzal a váddal, hogy még mindig régi ellenforradalmi aknamunkájukat folytatják.

Közben a kremli Nagy Bagoly már fontolgatta, hogy pusztítsa el őket.

Nem sokkal később még egy nagyszabású éhségsztrájk tör ki Vorkutában a 8. sz. bányában (de lehet, hogy az előzővel volt kapcsolatos). Ebben százhetvenen vettek részt, néhányat név szerint is ismerünk: a sztrájk „öregje”, Mihail Sapiro, a Harkovi El. Művek volt munkása; Dmitrij Kurinyevszkij, a komszomol kijevi területi bizottságából; Ivanov, a Balti Flotta egy őrhajójának volt parancsnoka; Orlov-Kamanyeckij, Mihail Andrejevics, Polevoj-Genkin, V. V. Verap, a tbiliszi „Kelet Hajnala” szerkesztője; Szokrat Geverkjan, az örmény KB titkára; Grigorij Zolotnyikov történelem-professzor feleségestül.

A sztrájkolók törzskarát az a hatvan ember képezte, akik 1927-28-ban együtt ültek a Felső Uráli Izolátorban. A koplalók kellemes, a nacsalnyikok kellemetlen meglepetésére húsz tolvaj is csatlakozott a sztrájkhoz, élükön „Moszkva” becenévre hallgató pahánjukkal. (Ez azzal a kópésággal tette magát ismertté a lágerban, hogy egy éjjel belopózott a parancsnoki irodába s az asztal közepére rondított. A magunk fajtájúnak ezért agyonlövés járt volna, őt azonban csak megfedték – bizonyára az osztályellenség fölbujtására tette.) A lágerfőnökségnek csupán ezért a húsz tolvajért fájt a feje, de az osztályidegenek „sztrájkbizottságának” gúnyosan vetette oda Uzkov, a VorkutLag cseka-főnöke:

– Persze arra számítotok, hogy Európa majd fölfigyel a sztrájkotokra? Csakhogy mi fütyülünk Európára!

És igaza volt. De az osztályrokon banditákat sem verni, sem elpusztulni hagyni nem volt szabad. Egyébként a sztrájk közepe táján sikerült hatni lumpenproletár tudatukra: kiváltak a buliból, s Moszkva-pahán kijelentette a lágeri rádióban, hogy a trockisták palizták be őket.

Ezek után a többiek sorsa meg volt pecsételve: agyonlőni valamennyit. Sztrájkmozgalmukkal maguk nyújtották be rá az igényt s egyben a listát is.

Igenis voltak tehát valódi politikaiak. Nem is kevesen. És áldozatkészségükhöz sem fér kétség.

De miért volt oly csekély foganatja ellenállásuknak? Miért nem sikerült okozniuk még csak felszíni pörsenéseket sem?

Erre is kitérünk majd. Később.[538]

11.
A betájoltak

Ajaj, de hallom már a fölháborodás moraját. Elfogyott az elvtársak türelme! Összecsapják, sarokba hajítják, leköpdösik könyvemet:

– Ez már mégiscsak szemtelenség! Aljas rágalom! Hol keresi ez az ember az igazi politikaiakat? Kikről ír? Holmi papokról, technokratákról, taknyos iskoláskölykökről… Pedig mi vagyunk, csak mi vagyunk valóban politikaiak! Mi, a megingathatatlanok, mi, az ortodoxok, a kristálytiszták (Orwell „helyes beállítottságúaknak” nevezte őket). Mi, akik a lágerban is mindig hűek maradtunk az egyedül üdvözítő…

Persze, persze! Sőt, ha sajtónk alapján ítélünk, nem is ült más, kizárólag önök! Csak önök szenvedtek. Írni is csak önökről szabad. Ám legyen!

Egyetért-e az olvasó a következő definícióval: Politikai az olyan fogoly, aki tudja, *miért* ül s aki kitart meggyőződése mellett?

Ha egyetért, meg is adtuk a feleletet: a mi megingathatatlanjaink, akik letartóztatásuk ellenére hűek maradtak az egyetlen igaz… stb. stb. – kitartanak ugyan meggyőződésük mellett, de *nem tudják, miért ülnek!* Így hát nem is tekinthetők politikaiaknak.

De ha nem tetszenek az én kritériumaim, vegyük Anna Szkripnyikova definícióját, ráért töprengeni rajta, míg öt büntetését kitöltötte. Íme:

„Politikai az olyan fogoly, akinek meggyőződése van, s ha ezt megtagadná, visszanyerhetné szabadságát. Akinek nincs ilyen meggyőződése, az csak politikai ocsú.”

Véleményem szerint nem rossz definíció. Beleférnek mindazok, akiket valaha is üldöztek ideológiai okból. Belefér minden forradalmár. Beleférnek a lágerban „apácáknak” csúfolt vallásos asszonyok, belefér Preobrazsenszkij főpap, Palcsinszkij mérnök – csak éppen az ortodoxok nem férnek bele. Mert hol az a meggyőződés, amitől ŐKET valaki el akarná tántorítani?

Sehol. Amiből következik, hogy az ortodoxok, akárhogy berzenkednek is, azzal a szerencsétlen szabóval, süketnéma áccsal, kultúrházi éjjeliőrrel tartoznak egy kalap alá: a gyámoltalan s mit sem értő áldozatok kategóriájába. Éppen csak a gőgjük nagyobb.

De legyünk pontosak s határozzuk meg, kikről lesz szó ebben a fejezetben.

Azokról-e, akik sorsukkal dacolva, letartóztatásuk, a nyomozó gúnyolódása, az igaztalan ítélet, majd a lélekölő lágerélet után s ellenére is megőrizték kommunista öntudatukat?

Nem, nem azokról, nem mindannyiukról. Mert olyanok is voltak köztük, akik – bármennyire szívügyük volt is kommunista hitük, sokszor úgyszólván csődbejutott életük egyetlen értelme:

- mégsem formáltak jogot ezen az alapon arra, hogy „pártszerűen" viszonyuljanak fogoly társaikhoz s a cellában vagy a barakkban a vitatkozás hevében fejükhöz vagdalják, hogy „érdemük szerint" csukták le őket (csak önmagukat tartva ártatlanoknak);
- nem siettek közölni a nacsalnyik polgártárssal (és a különítményes tiszttel), hogy „kommunista vagyok!" – nem ezen a jogcímen próbálták túlélni a lágert;
- a múltról beszélve ma sem abban látják a lágerterror legfőbb s egyetlen ismérvét, hogy kommunistákat is csuktak le – a többit megeheti a fene.

Egyszóval olyanok, akik szívük szerint kommunisták voltak, de meggyőződésüket nem hordták folyton a nyelvükön. Hogy ez csak temperamentum dolga? De hogy magyarázzuk akkor, hogy az ilyenek rendszerint szabad életükben sem foglaltak el kulcspozíciókat, a lágerban pedig közönséges robotosok voltak?

Például Avenyir Boriszov, falusi tanító: „Emlékszik, ugye, fiatal éveinkre (én 1912-es vagyok), amikor a boldogság netovábbja volt számunkra a durva vászonból varrott zöld „jungsturm" egyenruha, derék- és vállszíjjal – köptünk a pénzre s minden személyi tulajdonra s *mindenre készek voltunk, csak hívjanak bennünket?*[539]. Tizenhárom éves koromban lettem komszomol tag. S alig huszonnégyéves koromban az NKVD szervei fejemre olvasták az 58-as cikkelyt, de szinte minden pontját!" (Látni fogjuk majd, hogy viselkedett szabadulása után ez a derék ember.)

Vagy Borisz Mihajlovics Vinogradov, akivel összehozott a sors a fogságban. Fiatal korában masiniszta volt (de nem ám egy évig, mint némely népképviselőnk, aki állítólag „pásztor" volt azelőtt), az esti iskola

és a technikum elvégzése után vasúti mérnök lett (ezt sem egy csapásra érte el, pártmunkával, mint ahogy ugyancsak gyakran előfordul), méghozzá kiváló mérnök (saraskánkban bonyolult gázdinamikai méréseket végzett a reakciós turbinával kapcsolatban). Igaz, 1941-ben becsöppent pártszervezőnek a moszkvai Vasúti Mérnöki Hivatalba. Ama keserves napokban, 1941. okt. 16-17-én, hiába faggatta utasítások reményében a süket telefonokat, végül a helyszínre rohanva egy lelket sem talált sem a járási sem a városi sem a területi pártbizottságon, mindenki elszelelt, a szobák kongtak az ürességtől. Magasabb fórummal, úgy látszik, nem próbálkozott, sarkonfordult s így beszélt a rábízott nyájhoz: „Elvtársak! a nacsalnyikok mind megléptek. De mi kommunisták vagyunk, magunk fogjuk megszervezni a védelmet!” S megszervezték. Ám azért a „mind megléptek”-ért azok, akik megléptek, nyolc évre lesittelték őt, aki nem lépett meg („szovjetellenes agitáció”). Csendes, dolgos ember volt, önzetlen, segítőkész barát, s csak bizalmas beszélgetés során vallotta meg, hogy eddig is „hívő” volt, ezután is az lesz. Sohasem kérkedett vele.

Vagy ott van Govorko, Nyikolaj Kalisztratovics, aki vorkutai „rozoga”-korában Ódát írt Sztálinhoz („ma is megvan”), de nem közlésre, nem azért, hogy kedvezményekhez jusson, hanem azért, mert túlcsordult a szíve. A bányában dugdosta ezt az ódát! (Bár hiszen minek kellett azt dugdosni?)

Az ilyenek néha életük végéig megmaradnak kommunista meggyőződésükben. Mások (mint Kovács, philadelphiai magyar, aki 39 családból álló kontingens keretében érkezett hozzánk kommunát létesíteni Kachovka körzetében s 1937-ben lágerban kötött ki) rehabilitálásuk után visszautasítják a pártkönyvet. Van, aki még korábban szakít a párdal, mint Szabó, egy másik magyar, a polgárháború alatt szibériai partizánvezér. Ő már a börtönben kijelentette 1937-ben „Csak szabaduljak ki egyszer, összeszedem partizánjaimat, föllázítom Szibériát: irány Moszkva! Kisöpörjük az egész csürhét!”

Nos, ezekről sem lesz szó ebben a fejezetben; mini ahogy a föntebb említettekről sem. (Hisz az olyan szakadárokat, mint az említett két magyar, maguk az ortodoxok sem számítják maguk közé.)

Azok a csodabogarak sem érdekelnek most bennünket, akik csak megjátsszák a hithű kommunistát a cellában, hogy a beépített spicli „jót” mondjon róluk a nyomozónak. Ilyen volt az ifjabb Podvarkov, aki odakint röplapokat ragasztott, de a szpasszki lágerban lármásan vitatkozott

mindenkivel, még a saját apjával is, aki pokolba kívánta a rezsimet így remélt könnyíthetni sorsán.

Csak azokat az ortodoxokat tesszük itt vizsgálat tárgyává, akik rögtön az elején tudtára adták a nyomozónak, mily rendíthetetlen kivel ők az ideológiának, hogy aztán a cellában, majd a lágerban fűnek-fának ismételgessék, s ma is ebben a megvilágításban tálalják láger-élményeiket.

Valami sajátságos szelekció folytán ők még véletlenül sem a melósok soraiból kerülnek ki. Letartóztatásuk előtt legtöbbször magas pozíciókban ültek, irigylésreméltó helyzetük volt, annál nehezebb lett volna beletörődniük, hogy ezentúl csak kis senkik lesznek, ezért igyekeztek oly veszettül, hogy elrugaszkodjanak az általános nullapontról. Ide tartoznak a lesittelt nyomszók, bírák és lágernacsalnyikok, továbbá ideológusok, betűrágók és hordószónokok (G. Szerebrjakova, B. Gyakov és Aldan-Szemjonov írók helye is itt van – hol is lehetne másutt?).

Nem mulatni akarunk a rovásukra, meg akarjuk érteni őket. Nagyot estek, nem csoda, ha fájt nekik. Önigazoló, hetyke mondókájuk: „Ahol fát vágnak, hullik a forgács” – egyszerre csak rajtuk teljesedett be: ők is a forgács közé hulltak.

Prohorov-Pusztover leír egy jelenetet: Manzovkán történt (a BamLag spec. lágerjában) 1938-ban. A bennszülöttek általános megrökönyödésére valami regébe illő „spec. kontingenst” hoztak, a többiektől elkülönítve helyezték el őket, nagy titkolódzás közepett. Ilyen bevonulást még soha életükben nem láttak a foglyok: bőrkabátokban, „moszkvicsok”-bundákban, elegáns seviot-öltönyökben, divatos egész- és félcipőkben jöttek az újonnan érkezettek (húsz évvel Október után már olyan ruhákban lelte örömét ez az elitgárda, amilyenekről nem is álmodhattak a közönséges dolgozók). Rossz szervezés miatt vagy kitolásból nem utaltak ki nekik munkaruhát, úgy, ahogy voltak, seviotban és krómcsizmában ásatták velük az árkot a térdig érő latyakban. A pallók összeillesztésénél egyikük kiborított egy talicska cementet. Rögtön ott termett a tolvaj-brigadéros, szentségelt, hátbaverte a bűnöst: „Merd föl a tenyereddel, balfasz!” Az hisztérikusan ordítani kezdett: „Hogy mer gyalázkodni velem? A köztársaság ügyésze voltam!” – és kövér cseppek gördültek végig az arcán. „De az anyád erre-meg-arra..” még hogy a köztársaság ügyésze a szaros! Beleverem a pofádat abba a cementbe, majd akkor ügyész leszel! A nép ellensége vagy és kulizol; nincs mese! (Mellesleg a munkavezető közbelépett az ügyész érdekében.)

Meséljük el mármost ugyanezt az epizódot, de a szenvedő alany egy volt cári ügyész legyen egy konc. lágerban 1918-ban: – senkinek sem jut eszébe szánakozni rajta, hisz az általános felfogás szerint az nem volt ember (a vádlottaknak is csak három-öt évet szokott követelni). Ellenben hogyne sajnálnánk a mi saját szovjet proletár-ügyészünket, akármilyen drága öltöny van rajta (ő aztán nem szerénykedett a követeléseiben: huszonöt év vagy agyonlövés!).

Ha csak annyit mondunk, hogy fájt nekik, keveset mondtunk. Nem bírták kiheverni azt a csapást, azt a megrázkódtatást, amit saját elvtársaiktól, szeretett pártjuktól szenvedtek s látszólag minden ok nélkül. Mert a párt előtt ők igazán nem voltak bűnösek, legalábbis a párt előtt nem.

Annyira szenvedtek ettől, hogy elvtársiatlannak, tabunak tartották a kérdést: „Téged miért csuktak le?” Egyedülálló az ilyen tapintatoskodás a foglyok körében! Nekünk 1945-ben majd kiesett a nyelvünk, úgy siettünk elmesélni letartóztatásunk körülményeit, mint valami jó viccet, mindenkinek, akibe csak belebotlottunk, akár az egész cellának!

Hogy ez micsoda emberfajta! Olga Szliozbergnek már lecsukták a férjét, s jöttek házkutatást tartani, hogy aztán őt magát is elhurcolják. A házkutatás négy órán át folyt s ő ezt a négy órát arra fordította, hogy a sörte- és kefegyártás sztahanovista gyűléseinek jegyzőkönyveit rendezze, a tegnapi napig ugyanis ő volt ott a titkár, s azok a rendezetlen jegyzőkönyvek jobban bántották, mint az, hogy örökre meg kell válnia a gyermekeitől. Még a házkutatást vezető nyomozó is megsokallta s figyelmeztette: „Búcsúzzon el hát a gyermekeitől!”

Ilyenek voltak. Jelizaveta Cvetkova 1938-ban a kazanyi börtönben levelet kapott tizenötéves lányától: „Mama! Mondd meg őszintén, írd meg nekem, bűnös vagy-e vagy pedig ártatlan!… Örülnék neki, ha ártatlan volnál, akkor nem lépnék be a komszomolba – soha meg nem bocsátanám nekik, amit ellened vétettek. Ám ha bűnös vagy, többé nem írok neked s meggyűlöllek.” S lám, az anya most azzal emészti magát vaksi lámpával megvilágított rideg cellájában, micsoda élete lesz a lányának a komszomol nélkül? Lelkére veheti-e, hogy meggyűlölje a szovjethatalmat? Akkor inkább őt gyűlölje meg! S elküldi válaszát: „Bűnös vagyok… Lépj be a komszomolba!”

Bizony, nem könnyű, borzasztó dilemma! Nem elég, hogy elvbarátai küldik pallos alá, még bizonygatni is kell, hogy okosan tették!

Ilyen borzalmasan kell meglakolnia annak, aki emberi dogmával jegyzi el Isten-alkotta halhatatlan lelkét.

S a „betájoltak” ma is, kivétel nélkül, azon a véleményen vannak, hogy Cvetkova helyesen járt el. Őket ma sem lehet meggyőzni, hogy az ilyesmi „e kicsinyek közül egynek a megrontása”, hogy az az anya megrontotta saját leányát, a lelkét tette tönkre.

Igen, ilyenek voltak. Je. T. a férje ellen. vallott a bíróságon: segíteni akart a pártnak.

Őszintén tudnánk szánakozni rajtuk, ha legalább ma belátnák, mily nyomorultul viselkedtek. Ha legalább ma hajlandók volnának szakítani régi tévelygéseikkel, egész másképp írhatnám meg ezt a fejezetet. De sajnos, szóról-szóra beteljesedett Maria Danieljan hő kívánsága: „Csak szabaduljak ki innen egyszer, úgy fogok élni, mint ha mi sem történt volna.”

Hogy ez hűség? Inkább úgy lehetne mondani, hogy „ha fejbe verik, se jön meg az esze”. A fejlődéselmélet megszállottjai úgy vélték leghathatósabban szolgálni azt a bizonyos fejlődést, ha magukra nézve minden fejlődésről lemondanak. Hogy Nyikolaj Adamovics Vilencsiket idézzük, aki 17 évig raboskodott: „A Pártban bíztunk, *s nem csalatkoztunk*.” Hűség ez vagy tökkelütöttség?

Egyáltalán nem a látszat kedvéért, nem képmutatásból vitatkoztak ők a cellában s védték a rendszer intézkedéseit. Azért volt szükségük ezekre az ideológiai vitákra, hogy saját magukat győzzék meg igazukról, mert hogy bírták volna ki különben megbolondulás nélkül?

Annyira szeretnénk jó szívvel lenni irántuk! De amennyire számon tartják, mit kellett szenvedniük a múltban, annyira vakok saját vétkeikkel, tévedéseikkel szemben.

1937 előtt nem szedték őket, 1938 után is csak elvétve. Ezért szokás őket „1937 aratása” néven emlegetni. Ezt jóvá is hagyhatnánk, ha el nem homályosítaná azt a tényt, hogy még a „legforróbb” hónapokban sem csak őket „aratták”, hanem legalább oly mértékben parasztokat, munkásokat, diákokat, mérnököket és technikusokat, agronómusokat és gazdaági szakembereket, no és persze hívőket.

„1937 aratása” – igen hangzatos kifejezés, a sajtó és a rádió azonnal fölkapta. Így született „1937 legendája”, mely két hamis tételt szuggerál:

1. hogy a szovjet érában sem azelőtt sem azután nem voltak tömeges letartóztatások, kizárólag 1937-ben, ezért másról nem is

kell beszélni, csak 37-ről, s fölháborodni is csak azon szabad;
2. hogy egyes egyedül ők voltak 37 áldozatai.

Pontosan ebben a szellemben szoktak írni erről: ama rettenetes évről, amikor letartóztatták a leghűbb kommunistákat, a részköztársaságok közp. bizottságainak titkárait, a területi titkárokat és vébé elnököket, minden katonai körzet, minden hadtest és hadosztály parancsnokát, marsallokat, tábornokokat, területi ügyészeket, járási titkárokat, járási vébé elnököket stb. stb.

Könyvünk elején ismertettük már azokat a bővizű *hullámokat*, melyek az 1937 előtti két évtized folyamán öntözték Arhipelágot. Rengeteg idő! Rengeteg áldozat, millió meg millió! S közben a majdani „1937 aratása" nyugodtan ült a fenekén, mindent helyeselt. Nem tudjuk, hogyan szoktak erről egymás közt nyilatkozni, de P. P. Posztisev nyilatkozatait ismerjük – akkor még nem sejtette, hogy ő maga is belekerül egyszer a szórásba:

– 1931-ben, az ig. ügyi dolgozók értekezletén: „…éberen őrködjünk büntetőpolitikánk szigorúsága és kíméletlensége fölött az osztályellenséggel és a letűnt osztályok leszármazottaival szemben" (micsoda „truváj") az a „letűnt osztályok leszármazottai"! Ebbe aztán sokan beléférnek!);
– majd 1932-ben: „Azzal legyünk tisztában, hogy hiába vittük át őket a kuláktalanítás izzó kohóján, a tegnapi kulákok morális értelmében máig sem tették le a fegyvert…";
– majd még valamikor: „A világért se hagyjuk kicsorbulni büntetőpolitikánk élét!"

Nos, Pavel Petrovics, ugye, micsoda éles az az él? Ugye, micsoda izzó az a kohó?

R. M. Ger így nyilatkozik: „Míg a letartóztatások olyanokra korlátozódtak, akiket nem ismertem személyesen vagy csak hallomásból ismertem, semmi kétség sem merült fel bennem s barátaimban a letartóztatások *indokoltsága* (!) felől. Csak amikor hozzám közelállókat kezdtek lefogni, majd rám került a sor, s később a lágerban számtalan odaadó, hű kommunistával kellett találkoznom, akkor…"

Szóval addig nem nyugtalankodtak, amíg csak a *társadalmat* tizedelték, csak akkor „forrt fel háborgó lelkük", amikor az ő „*társaságukra*" is

rákerült a sor. Sztálin megsértett egy szilárdnak hitt tabut, egy egyezményt, mely oly kényelmessé tette az életet.

Persze, hogy meghűlt bennük a vér! Persze, hogy nem fért a fejükbe ekkora borzalom! Izgatottan kérdezgették egymást a cellában:

– Elvtársak! Nem tudjátok, milyen puccs történt? Ki ragadta magához a hatalmat a városban?

S még azután is, hogy bele kellett törődniük sorsuk megváltoztathatatlanságába, nem győztek sóhajtozni, sopánkodni: „Ha Iljics élne, ilyesmi soha nem történhetett volna!"

(Mi az, hogy „ilyesmi? Talán nem ugyanez történt korábban másokkal? – vö. I. rész, 8-9. fej.)

S hogy birkóztak meg megrázó élményükkel a magasrangú tisztviselők, a felvilágosult marxisták, a zseniális ideológusok? Hogy emésztették meg, hogy raktározták el elméjükben ezt a történelmi eseményt, melyen nem volt idejük elkérődzni, szőrözgetni a sajtóban? (A történelmi események általában meg szoktak lepni bennünket.)

Évekig hányódva a kíméletlen s hazug vizsgálat karmaiban, íme ilyen magyarázatokat, csodálatos mélységű megokolásokat találtak:

1. a külföldi kémszolgálat műve az egész, sátáni intrika;
2. grandiózus méretű szabotázs! A kártevők megszállták az NKVD-t! (Kombináció 1-2: német kémek szállták meg az NKVD-t);
3. a helyi NKVD-szervek túlkapása.

Mind a három esetben magunkra vethetünk: nem voltunk elég éberek! Sztálin ugyanis semmit sem tud az egészről, nem tud a letartóztatásokról sem! De csak tudja meg, majd szétver köztük s kiszabadít bennünket!

3. az az igazság, hogy borzalmas árulás lopta be magát a Párt soraiba (de miért? hogyan?), az országban nyüzsög az ellenség, az itt lévők legtöbbje megérdemelten jutott börtönbe, ezek már nem kommunisták, hanem „kontrák", résen kell lennünk a cellában is, nem szabad előttük beszélnünk. Csak az biztos, hagy engem ártatlanul csuktak le. No, meg talán téged. (Mechanosin, a katonai forr. tanács volt tagja is ezt a variációt tette magáévá. Vagyis csak engedjék ki innen, ő még többet lesittel!)

4. az ilyen represssziók együtt járnak társadalmunk fejlődésével: történelmi szükségszerűség. Ez volt a véleménye számos ideológusnak, aki megőrizte józan ítélőképességét, mint pl. a Plechanov-intézet világgazdaságot előadó professzora. Helytálló elmélet s igazán örülhetnénk, hogy fején találták a szeget, csak hát arról egy sem beszél, miféle „történelmi szükségszerűség” ez tulajdonképpen, megelégszenek a mindig föltehető lemezzel: „a fejlődés történelmi szükségszerűsége”. Csak beszélj minél homályosabban, mindig igazad lesz!

Az meg csak természetes, hogy a fönti öt variáns egyikében sem marasztalják el Sztálint, ő továbbra is makulátlan fényben tündököl![540]

Ha pedig egyszer a régi párttagok közül valaki, pl. Alexandr Ivanovics Jaskevics, belorussziai cenzor odaböffen a cella sarkából, hogy Sztálin nem Lenin jobbkeze, hanem kutya s addig ne várjunk semmi jót, míg föl nem fordul, – akkor az ilyenre ököllel rontanak rá és sietnek beköpni a nyomozónak.

El sem lehet képzelni egy olyan *betájoltat*, aki csak egy pillanatra is szívdobogva várta volna Sztálin halálát.

Íme, a kritikai eszmélkedésnek ilyen színvonalán találta 1937 a lojális betájoltakat. Mivel vértezhették volna fel magukat ezek után a vizsgálat próbatételére? Nyilván csak azzal, amivel Parsons, Orwell: „1984” c. könyvében: „Letartóztathat-e a Párt valakit ártatlanul? Azt mondom majd a törvényszéken: köszönöm, hogy megmentettek, amíg egyáltalán menthető vagyok.”

S milyen megoldást találtak maguknak? Milyen gyakorlati elhatározást sugalmazott nekik forradalmi elméletük? Programjuk annyit ér, amennyit magyarázataik érnek! Íme:

„Csak ültessenek le minél többet, annál hamarabb *rájönnek* odafönt *a tévedésükre*! Ezért igyekezzünk *minél több nevet bemondani!* Minél több ártatlant bemártani, minél fantasztikusabb vádakkal! *Az egész pártot úgysem tartóztatják le!*

(De hiszen Sztálinnak nem is kellett az egész, csak a krémje, no meg a régi gárda.)

Oroszország valamennyi pártja közül *elsőnek* a kommunisták vettek magukra koholt vádakat[541] – ugyancsak az ő elvitathatatlan érdemük a

tengerikígyó föltalálása is: hogy minél több nevet kell beköpni. Ilyesmit az orosz forradalmárok még nem pipáltak!

Vajon hiányos előrelátás, szegényes gondolkodóképesség megnyilvánulása ez az elmélet? Valami azt súgja nekem, hogy nem az. Az a valószínűbb, hogy ijedtükben találták ki ezt a magyarázatot, mely oly kapóra jött nekik gyöngeségük takargatására. Mert szerették ugyan (már rég alaptalanul) forradalmároknak nevezni magukat, de ha önmagukra pillantottak, megremegtek: be kellett látniuk, hogy nem állják meg a próbát. Ez az elmélet fölmentette őket a kötelesség alól, hogy fölvegyék a harcot a vizsgálóbíróval.

Azt fogták volna föl legalább, hogy Sztálin kénytelen volt végrehajtani a *tisztogatásokat* a pártban: le kellett szállítani a pártot a maga színvonalára (mivel arra nem futotta zsenijéből, hogy ő érjen föl a párt magasáig, még a mostanáig sem).

Azt persze siettek elfelejteni, hogy nemrég ők maguk segítettek Sztálinnak az ellenzék letörésében, de még saját gerincük megtörésében is. Sztálin mindig adott egy „sanszot” gyöngeakaratú áldozatainak: lázadjanak föl, ha mernek! Élvezte ezt a macska-egér játékot. A Közp. Bizottság bármely tagjának letartóztatásához az összes többi tag hozzájárulása kellett! – ilyen merész játékot eszelt ki a tigris! S a plenáris ülések, értekezletek száraz unalma közepett egy darab papír kezdte meg vándorútját a széksorok közt, mely még szárazabban közölte, hogy erről s erről a tagról kompromittáló jelentéseket kaptunk, véleményt kérünk, kizárjuk-e, ne zárjuk-e ki az illetőt a Közp. Bizottságból. (Közben árgus szemek figyelték azt is, ki mennyi ideig olvassa, tartja vissza a papírlapot.) S egytől-egyig aláírták.

Így fűrészelte el önmagát a bolsevik párt közp. bizottsága. (Mert Sztálin már rég kipróbálta s megjegyezte gyöngeségüket: amikor a párt fejesei magától értetődő természetességgel zsebelték be a magas fizetéseket, fogadták el a titkos juttatásokat, a zárt üdülőket – ebben a csapdában fogta meg őket, abból többé nem volt számukra menekvés.) S kik. voltak a *spec. ülnökök*, akik Tuhacsevszkijt, Jakirt elítélték? – Blücher! Jegorov! (És Sz. A. Turovszkij.)

No és arra még annyira sem emlékeztek (régen volt, de nem is került a szemük elé), hogy 1918. okt. 26-án Tyichon pátriárka egy levelet küldött a Népbiztosok Tanácsának. Kegyelmet s szabadságot kért az ártatlanoknak ez a sziklaszilárd főpap, egyben óva intette a hatalom birtokosait: „Az utolsó

cseppig számot kell adnotok a kiontott igaz vérről (Lukács, 11:51); s kard által vesztek el mindannyian, akik kardot fogtatok (Máté, 25:52)”. De akkor ezen csak nevetni kellett, micsoda badarság! Hogy is jutott volna eszükbe, hogy néha azért visszaüt a Történelem, s kedvét leli valamiféle kései igazságszolgáltatásban, ha bizarr módot s meglepő végrehajtót talál is bosszújának.

S ha a fiatal Tuhacsevszkijt, mikor diadalmasan tért vissza a tambovszki parasztok kiirtása s szétverése után, nem várta is az állomáson egy új Maruszja Szpiridonova, hogy golyót röpítsen a fejébe – megtette azt tizenhat év múlva a grúziai kiugrott kispap.

S ha a nők és gyermekek átkai, akiket az 1921-es véres krimi tavaszon agyonlövetett (erről Volosin beszámolójából tudunk), nem hasították is Kun Béla szívébe, – megtette ezt az, aki elvtársa volt a III. Internacionáléban.

Ugyancsak Petyersz, Lacisz, Berzin, Agranov, Prokofjev, Balckij, Artuzov, Csudnovszkij, Dibjenko, Uborjevics, Bubnov, Alafuzo, Alksznyisz, Arenstam, Gekker, Gettisz, Jegorov, Zsloba, Kovtyuch, Kork, Kutyakov, Primakov, Putna, Ju. Szablin, Feldman, R. Ejdeman, majd Unslicht, Jenukidze, Nyevszkij, Sztyeklov, Lomov, Kaktiny, Koszior, Rudzutak, Gikalo, Gologyed, Schlechter, Beleborodov, Pjatakov és Zinovjev – valamennyien a kis vörös mészáros keze által nyerték el büntetésüket, nekünk pedig ugyancsak bajos lett volna kikutatni, mi mindenhez adták segítő kezüket s aláírásukat 15-20 évvel korábban.

Harcolni? Nem, harcolni egyetlenegy sem próbált! S ha azt veti ellen valaki, hogy a jezsovi börtönben nem is harcolhattak volna – akkor miért nem keltek föl legalább egy nappal a letartóztatásuk előtt? Talán, mert nem látták, hová sújt le legközelebb a villám? Vagyis csak azért imádkoztak, hogy a szomszédban csapjon le! Miért választotta Ordzsonyikidze a gyáva öngyilkosságot? (Vagy ha úgy ölték meg, miért várta meg gyilkosait?) Miért nem harcolt Krupszkaja, Lenin élettársa? Miért nem lépett egyetlenegyszer sem nyilvánosság elé leleplezéseivel, mint az az öreg munkás a rosztovi Lenin-műveknél? Olyan sok félteni valója volt öreg napjaiban? Miért vették magukra az arcpirító vádakat az 1905-ben Ivanovo-Voznyeszenszkben megalakult első munkástanács tagjai: Alalikin, Szpiridonov? S miért írta alá ama tanács elnöke, Subin, még azt is, hogy 1905-ben nem is létezett munkástanács Ivanovo-Vaznyeszenszkben? Hogy köpheti le így egy ember a saját múltját?

Ezek a betájoltak – 1937-ről szólva – csak az igazságtalanságokról és szörnyűségekről tudnak sopánkodni, s még csak meg sem említik a *harcot* mint alternatívát, ami pedig ténylegesen adva volt számukra, csak nem éltek vele. Nem is fogják ők ezt immár soha megmagyarázhatni! Vállalkozik-e vajon erre az energiától duzzadó Jevtusenko, nagyapja méltó unokája, aki ugyanolyan nézeteket vall (lásd *Önéletrajz*át és a *Bratszk-erőmű* c. költeményét), mint „1937 aratása"? Nem, e kérdés megvitatása nem aktuális többé.

Csak annyi tellett a lesittelt betájoltak képességeitől, hogy megtörjék a politikai foglyok hagyományait. Elhúzódtak más gondolkodású cellatársaiktól, titkolóztak előttük, úgy sugdolóztak egymás fülébe a vizsgálat borzalmairól, hogy meg ne hallják a pártonkívüliek s urambocsá, az eszerek – „ne szolgáltassunk nekik anyagot a párt ellen!"

Jevgenyija Holzman 1938-ban a kazanyi börtönben nem engedte meg, hogy a foglyok átkopogtassanak az egyik cellából a másikba: ő mint kommunista nem érthet egyet a szovjet törvények megsértésével! Amikor pedig hozták az újságot, Holzman követelte, hogy cellatársai apróra olvassák el ne csak úgy az öregbetűket.

Je. Ginzburg emlékiratainak az a része, mely a börtönt írja le, hiteles tanúságot szolgáltat „1937 aratásáról". A fafejű Julia Annyenkova például az egész cellát megregulázza, hogy „ne merjenek csúfolódni a felügyelőn! Itt ő a *szovjethatalom képviselője!*" (Jól a feje tetejére állítottak mindent, mi? Ezt a jelenetet kellene eljátszani a régi idők büszke forradalmárnői előtt!) Kátya Sirokova komszomolista lány odasúgja Ginzburgnak a motozó helyiségben: az a német elvtársnő itt a mi szovjet börtönünkben aranyat dugott el a hajában, – nem kellene szólni a felügyelőnőnek?

Jekatyerina Olickaja, akit ugyanabban a 7. sz. vagonban szállítottak Kolimába, amelyben Ginzburg utazott (ez a vagon szinte kizárólag kommunista nőket szállított), két elképesztő epizóddal egészíti ki társnője életszagú történeteit:

Pénzt adtak össze, már akinek volt, hogy zöldhagymát vegyenek. A vagon hagymarészét éppen Olickaja vette át. Minthogy eszer hagyományokban nevelkedett, magától értetődőnek tartotta, hogy negyven felé ossza a hagymát, mindenkinek jusson belőle. De egyesek siettek beleszólni: „Csak azok közt osszad szét, akik pénzt adtak!" „Nem etetünk éhenkórászokat!" „Magunknak is kevés!" Olickaja szinte kővé dermedt: ezek politikaiak?… Kommunista nők voltak 1937 aratásából.

A másik epizód: a szverdlovszki átmenő tábor fürdőjében csupaszon masíroztatták ezeket a nőket a felügyelők sorfala közt. Jól van, nem haltak bele. S tovább utaztukban már könnyű szívvel dalolták a vagonban:

> *„Nincs a földön gazdagabb s szebb ország,*
> *Minden ember érzi, hogy szabad!”*

Íme, ilyen útravalóval a batyujukban kezdik hosszú lágeréletüket a betájoltak, ilyen zagyva a világképük, ilyen színvonalon áll a tudatosságuk. Ugyanakkor, amikor halvány sejtelmük sincs a letartóztatás, a vizsgálat s egyáltalán az események okozati összefüggéseiről, hűségükben (vagy kiúttalanságukban) megrekedve egész életükben fáklyavivőknek fogják tartani magukat, fennen hirdetik, hogy csak ők értik a dolgok lényegét.

Mivel föltették magukban, hogy semmit sem sajátítanak el, semmit sem választanak ki az őket körülvevő világból, annál buzgóbban igyekeznek észre nem venni a számukra legborzasztóbbat, hogy milyenek ők mások szemében, 1937 aratása, mely olyannyira kiütközik mind öltözködésével, mind szokásaival és beszédmódjával a láger többi lakóinak, a bűntényeseknek, főleg pedig az ötvennyolcasoknak tömegéből (aki még élt a „kuláktalanítás” áldozatai közül, éppen akkortájt töltötte ki első *tízesét*). Ahá, ezek azok, akik oly fontoskodó képpel vitték az aktatáskát! Ezek furikáztak személyzeti kocsikon! Ezek jussoltak a jegyes világban a zárolt elosztókból! Ezek híztak a szanatóriumokban, élték világukat az üdülőkben! Minket pedig ugyanakkor tíz évre lágerba csuktak egy fej káposztáért s egy cső kukoricáért! Gyűlölködve sziszegik oda nekik: „Most majd kamatostul visszakapjátok, amit odakint adtatok nekünk!” (Ebből azonban semmi sem lesz. A betájoltak igen hamar találnak maguknak valami jó helyecskét.)[542]

Miben áll hát a betájoltak magasabbrendű igazsága? Nos abban, hogy nem akarnak megválni egyetlen régi tételüktől sem, nem hajlandók fölcsípni semmi újat. Zuhogjon csak rájuk, öntse csak el őket az élet, akár kerekekkel is átroboghat rajtuk, a fejükbe akkor sem nyitnak neki utat, s a világért sem ismerik el, hogy „mégis mozog”. Ez a nyakas ellenszegülés, valamit is kicserélni agyuk tartalmából, ez a képtelenség az élettapasztalótok kritikai kiértékelésére – ez az ő büszkeségük. A börtönnek nem szabad nyomot hagynia az ő világnézetükön! Nem tükröződhet abban a láger sem! Amiben voltunk, abban maradunk mindhalálig! Mert mi marxisták, materialisták vagyunk! Csak nem változhatunk meg attól, hogy

véletlenül börtönbe kerültünk? (Csak nem változhat meg a *tudatunk* attól, hogy *létünk* megváltozott s új dimenziókban tárulkozik föl előttünk? Semmi áron! Minket elboríthat zuhatagával a *lét*, akkor sem fogja meghatározni *tudatunkat*! Mert mi materialisták vagyunk!

Ennyit értettek hát ők mindabból, ami történt velük. V. M. Zarin szavait idézve: „Én csak azt szoktam mondani a lágerban: tökfilkók miatt (mármint azok miatt, akik őt lecsukták) igazán nem fogok összekülönbözni a szovjet rendszerrel!”

Ebből vaskövetkezetességgel folyik moráljuk: engem ok nélkül csuktak le, én ártatlan vagyok, de ezeket itt érdemük szerint ítéltek el, mint ellenséget.

Csak arra van energiájuk, hogy évenként hat, sőt tizenkét fellebbezést nyújtsanak be, nyilatkozzanak, kérvényezzenek. Mit fogalmaznak, mit körmölgetnek akkora igyekezettel? Természetesen kétrét görbedve biztosítják hűségükről a nagyok Legnagyobbikát, a zsenik Zsenijét (enélkül ugyanis nincs szabadulás). Természetesen megtagadják azokat, akiket már agyonlőttek ügytársaik közül. Természetesen szabadon bocsátásért esdekelnek, azért, hogy visszatérhessenek az olimpuszi régiókba. S akár holnap készek elfogadni akármilyen megbízatást a párt kezéből, ha arról van szó, még ennek a lágernak a vezetését is örömmel vállalják! (S hogy sűrű föllebbezéseikre éppoly sűrű elutasítás a válasz, az csak úgy magyarázható, hogy kérésük nem jutott el Sztálinhoz! Mert Ő belátással lett volna! Mert Ő biztosan megbocsátott volna, amilyen irgalmas szíve van!)

Szép politikaiak ezek, akik bocsánatot kérnek a hatalomtól!… Ez az ő tudatosságuk színvonala, – hallgassuk csak Gorbatov tábornok memoárjait: „A törvényszék? Már miért hibáztatnám? Hiszen csak parancsot teljesített…” Ez aztán mély analízis! No és micsoda angyali-bolseviki szelídség! Gorbatovot kérdezgetik a tolvajok:

„Ön miért került ide?” (Ami azt illeti, nem önöznek azok senkit!) Gorbatov: „Rossz emberek megrágalmaztak.” Ajaj, az analízis gyöngye! Ilyet még nem látott a világ! A tábornok úr egyébként nem úgy viselkedik, mint Ivan Gyenyiszovics Suhov, hanem mint Fetyukov, a tányérnyaló: jelentkezik iroda-takarításra, abban a reményben, hogy leesik egy kis repeta. „Összeszedegetve az asztalokról a morzsát, a kenyérhéjat, néha még kenyérdarabkákat is, úgy-ahogy csillapíthattam éhségemet.” Isten neki, csillapítsa! Ugyanakkor azonban Suhovnak szemére vetik, hogy mindig a kása jár az eszében, hogy nincs társadalmi tudata, – ám a generálisnak

mindent szabad, mert ő *gondolkodik*… – a „rossz emberekről”! (Egyébként Suhov egyáltalán nem ostoba, s bátrabb véleményt alkot az ország dolgairól s az eseményekről, mint a tábornok.)

Vagy nézzük V. P. Golicint – körorvos fia, útmérnök. Száznegyven napot húzott ki a halálraítéltek cellájában (volt ideje töprengeni!) Ezután tizenöt évig lágerban ült, majd örök száműzetésbe küldték. „Az én fejemben semmi sem változott: Ugyanaz a pártonkívüli bolsevik vagyok, aki voltam. A pártba vetett bizalmam segített, hogy túléljem, az a meggyőződés, hogy nem a párt s nem a kormány a bűnös, hanem az egész *egyesek* rosszindulatának tudható be (analízis!), olyanoknak, akik jönnek és mennek (nemigen látszik, hogy mennének…), minden egyéb (!) azonban marad… Segítettek továbbá túlélni egyszerű szovjetemberek is, ilyenekből *nagyon sok volt* 1937-38-ban az NKVD-ben (szóval az apparátusban!), a börtönökben és a lágerokban. Nem a »keresztapákra« gondolok, hanem igaz Dzerzsinszkij-fiakra…” (Teljességgel érthetetlen: miért nézték el „egyesek” törvénytelenségeit azok a Dzerzsinszkij-fiak, ha egyszer olyan sokan voltak? No és nekik semmi részük sem volt azokban a törvénytelenségekben? Mégis túlélték? Az ember nem győz csodálkozni!)

Vagy ott van Borisz Gyakov: Sztálin halálhíre mély fájdalommal töltötte el (de nem ám csak őt: minden betájoltat!). Úgy érezte, oda a szabadulás minden reménye!… [543]

De hallom, megint félbeszakítanak: Nem becsületes játék! Tessék igazi ideológusokkal vitatkozni! A Vörös Akadémia egy professzorával!

Kérem, kérem! Én ne volnék hajlandó vitatkozni? Egyebet sem csináltam a börtönben, a transzportok alatt, a tranzit-lágerokban. Először mellettük s értük szálltam síkra. De valahogy vérszegényeknek tűntek nekem közös érveink. Ezért befogtam a számat s inkább figyeltem. S ezután már csak ellenük vitatkoztam. Bizony, maga Zaharov, Malenkov tanítója (szörnyen büszke volt erre, hogy ő Malenkov tanítója!) is leereszkedett hozzám egy-két dialógusra.

De abból a sok vitából mintha csak egyetlenegyre tudnék visszaemlékezni. Mintha az a sok talmudista egy személybe sűrűsödött volna. S ez a személytelen figura a vita egyes fázisaiban esetről-esetre ugyanazt az érvet szajkózza, még a megfogalmazáson sem változtat. Ettől lesz verhetetlen, mert éppen az jellemző ezekre, hogy mindig ők maradnak fölül a vitában. A vasfej ellen még nincs föltalálva páncéltörő ágyú!

Kimerülsz, ha ezekkel vitázol, hacsak nem úgy fogod föl az egészet mint játékot, szórakozást.

A „sztolipin” középső polcán heverünk, Panyin barátom meg én. Jó helyünk van, a sós heringet zsebre tettük, nem szomjazunk, akár alhatnánk is egyet. Az egyik állomáson azonban betesznek hozzánk valakit, mint kiderül, egy tudós marxistát, amit különben kecskeszakálla és szemüvege is elárult. De nem is titkolódzik: igen, a Kommunista Akadémián volt professzor. Kihajolunk a szabad tér négyszögébe, s elég pár szót váltani emberünkkel, hogy meggyőződjünk róla: verhetetlen. De kár volna elszalasztani egy jó tréfát a fogság végeláthatatlan unalmában, ezért lekászálódunk, hogy no most szórakozunk egy kicsit. A fülke elég tágas, egy-két helycsere, összébbhúzódás után elkezdhetjük:

– Zdravsztvujtye! – Zdravsztvujtye! – Van elég helye? – Hogyne, hogyne, semmi baj! – Régóta ül? – Meglehetősen. – Túl van a felén? – Egy kicsit már túl. – Nézze, micsoda nyomorúságos fészek: zsuppfödelek, düledező viskók. – A cári rendszer öröksége. – De már harminc éve szovjet rendszer van. – Történelmi távlatból nézve csak egy pillanat. – Sajnálatos, hogy a kolhozparasztoknak nincs mit enniük. – Ön talán *minden* fazékba belenézett? – Kérdezzen meg itt a kupéban egy kolhozparasztot. – Akit lecsuktak, az el van keseredve, nem tárgyilagos. – De saját szememmel is láttam kolhozokat… – Bizonyára nem tipikusakat. (A kecske szakállas sohasem járt kolhozban, így a legegyszerűbb…) – Kérdezze meg csak az öregekét: a cári rendszerben volt mit enniük, volt elég ruhájuk. Hát még az a sok ünnep! – Eszem ágában sincs megkérdezni az öregeket. Az emberi emlékezet szubjektív természetű, szereti kiszínezni a múltat. Ha a tehén megdöglik, egyszerre jó tejelő lesz. (Több ilyen közmondást is megereszt!) Ami pedig az ünnepeket illeti, a mi népünk nem szeret ünnepelni. Csak dolgozni szeret. – Miért van sok városban kenyérhiány? – Mikor volt? – Hát például a háború előtt is… – Nem igaz. A háború előtt már virágzó gazdasági életünk volt. – Ugyan kérem! Hiszen a Volga-vidéki városokban ezer meg ezer sorbanálló volt a kenyérbolt előtt! – Valami fönnakadás lehetett a szállításban. Vagy még valószínűbb, hogy az ön emlékezete csal. – De hiszen most sincs elég kenyér! – Lárifári! Gabonakészletünk meghaladja a hét-nyolcmillió pudot.[544] – Az, az! Befülledt gabona! – A legkevésbé sem! Kiváló minőségű, nemesített gabona. – De a legtöbb üzletben üresek a polcok. – A helyi szervek ügyetlenségéből. – Aztán az árak is túl magasak. A munkásnak sok mindenről le kell mondania. –

Árainkat tudományos módszerekkel állapítottuk meg, ami egyedülálló az egész világon. – Akkor a munkabérek túl alacsonyak. – A munkabérek is tudományos alapon vannak megállapítva. – Vagyis úgy, hogy a munkás a munkaidő túlnyomó részében ingyen dolgozik az államnak. – Ön tájékozatlan a politikai gazdaságtanban. Mi a szakmája? – Mérnök vagyok. – Én pedig kimondottan közgazdász. Ne is vitatkozzék. Nálunk nincs értéktöbblet, szó sem lehet róla. – Hogyhogy azelőtt egy családapa maga is el tudta tartani a családját, ma pedig egy családból kettőnek-háromnak is dolgoznia kell? – Mert régen munkanélküliség volt, az asszony nem tudott elhelyezkedni. A család pedig szükséget látott. Arról nem is beszélve, hogy az egyenjogúság is megköveteli, hogy a nő is dolgozzék. – A fenébe azzal az egyenjogúsággal. Mi lesz akkor a háztartással? – Segítsen a férfi! – Ön talán segít a feleségének? – Nőtlen vagyok. – Korábban tehát mind a ketten csak nappal dolgoztak, most pedig még este is dolgozzanak! A nőnek semmi ideje se marad a legfontosabbra: a gyermekek nevelésére. – Marad éppen elég. A nevelésnek egyébként is főleg az óvoda, az iskola, a komszomol a helye. – Aztán hogy nevelik ott őket? Huligánok, tolvajok lesznek. A kislányok elzüllenek. – Óriási tévedés! A mi ifjúságunk magas eszmei- s erkölcsi színvonalon áll. – Így áll az újságban. Nálunk azonban hazudnak az újságok. – Sokkal becsületesebbek, mint a burzsoá lapok. Csak olvasna egyszer burzsoá újságokat! – Olvasnék én, de nem hagynak. – Fölösleges is lenne. – Azért csak hazudnak ám a mi újságjaink. – Egyértelműen a proletariátus mellett állnak. – Az ilyen nevelés következtében csak terjed a bűnözés. – Ellenkezőleg, csökken! Statisztikai adatokat kérek! (Egy olyan országban, ahol még a birkafarkak száma is titkosnak van nyilvánítva!) – Már csak azért is terjedőben van a bűnözés, mert törvényeink maguk tenyésztik a bűnt: kegyetlenek és ostobák. – Ellenkezőleg, kitűnőek. A leghaladottabbak az egész emberiség történetében. – Pláne az 58-as cikkely! – Anélkül nem is állna már fönn fiatal államunk. – No, már nem is olyan fiatal. – Történelmi távlatból nagyon is fiatal – De tessék körülnézni, mennyi ember le van tartóztatva! – Mind megérdemelték. – Ön is? – Engem tévedésből tartóztattak le. Majd rájönnek s kiengednek. (Ezt a kisajtót mind nyitva hagyja a maga számára.) – Tévedésből? Milyenek akkor azok az ön törvényei? – Az elképzelhető legjobbak, csak az a baj, hogy nem tartják meg őket. – Protekció, megvesztegetés, korrupció az egész vonalon. – Erősíteni kell a kommunista nevelést.

És így tovább, és így tovább.

Sohasem jön zavarba. Olyan nyelven szól, mely semmi fejtörést sem kíván tőle. Csak a puszta levegőt markolja, aki vele vitatkozik. Az ilyenekről mondják, hogy sok kovácsnál járt, mégis patkolatlan maradt.

S mikor nekrológjainkban azt olvassuk, hogy „tragikusan elpusztult a személyi kultusz korában”, az embernek kedve támad kiigazítani: „komikusan pusztult el”.

Ha életük zökkenőmentesen folyt volna, soha ki nem derül, mily jelentéktelen, semmi emberek ők. Áhítattal olvasnánk a nevüket az újságban, a minisztériumokban ülnének s volna képük külföldön egész Oroszországot képviselni.

Kárbaveszett fáradság az ilyent meggyőzni akarni. Játsszunk inkább vele… nem sakkpartira gondolok, hanem az ún. „elvtárs”-játékra. Mert ilyen játék is létezik. Roppant egyszerű. Egyszer-kétszer helyeslően bólintasz a szavaira, majd magad is elejtesz valamit az ő stílusában. Ez jólesően érinti. Hisz megszokta már, hogy ellenséggel van körülvéve, belefáradt az örökös marakodásba, a száját sem szereti kinyitni, mert azonnal ellene fordítják minden szavát. Mihelyt azonban magaszőrűnek tud valakit, emberi közvetlenséggel megnyílik előtte: elnézte az imént az állomáson, hogy jönnek-mennek, beszélgetnek, nevetgélnek mások, az élet megy tovább a párt irányításával, ezt ide, azt oda nevezik ki, mi pedig itt ülünk kivetetten, árván… Jó volna *írni*, felülvizsgálásért, kegyelemért folyamodni…

Vagy elmesél valami érdekes epizódot: egyszer a Kommunista Akadémián ki akarták fúrni egy elvtársukat. Mindig is érezték, hogy valami nem kóser vele kapcsolatban, *nem a mi emberünk*, de sehogysem tudtak belekötni, cikkeiben nem voltak ideológiai tévedések, káderlapja is tiszta volt. Egyszer azonban a levéltár böngészése közben – micsoda lelet! – rábukkantak ennek az elvtársak egy régi dolgozatára, melyet maga Lenin tartott egykor a kezében s a lap szélére ezt a megjegyzést firkantotta: „közgazdásznak nulla!” – „Ugye, érti – fűzi hozzá kópés mosollyal barátunk – *ezek után* minden nehézség nélkül kitettük a szűrét annak az obskúrus alaknak. Megfosztottuk tudományos fokozatától is.”

Kattognak a kerekek. Már mindenki elaludt, ki feletében, ki ültében. A folyosón időről-időre átsétál az ásítozó konvojkatona.

Közben pedig megint veszendőbe megy egy érdekes adalék Lenin életrajzához – ha senki sorra ér rá megírni.

*

Hogy teljes képet alkossunk a betájoltakról, vizsgáljuk meg magatartásukat a lágerélet legfontosabb vonatkozásaiban.

A) Hogy viszonyultak a lágerrezsimhez és a foglyok harcához, melyet jogaikért vívtak? Minthogy a lágerrezsimet *mi* szabtuk meg mi, a szovjethatalom, lelkiismeretesen, a legnagyobb készséggel s tudatossággal ahhoz kell tartanunk magunkat. A törvény szellemében kell cselekednünk, meg sem várva a felügyelők igényét és parancsát.

Je. Ginzburg a következő megdöbbentő tényeket konstatálta: a nők *helyeslik, hogy megnyírják őket*, méghozzá nullásgéppel – mert így írja elő a szabályzat. Mikor pedig Kolimába s egyben a halálba küldik őket a börtönből, erre is találnak igazolást: bennünk *megbíznak*, tudják, hogy mi lelkiismeretesen fogunk dolgozni!

Mit emlegetitek ti folyton azt a harcot? Ki ellen harcoljunk? A *mieink* ellen? S miért harcoljunk? Hogy kiszabaduljunk? Azért nem harcolni kell, hanem folyamodni, ahogy a szabályzat előírja. Vagy hogy megdöntsük a szovjethatalmat? Még kimondani is rettenetes!

Voltak a lágerban olyanok, akik akartak harcolni, de nem tudtak; olyanok, akik tudtak volna, de nem akartak; olyanok, akik tudtak is, akartak is (és harcoltak is! Csak várjuk ki a sorát, róluk is beszélünk még!). Az ortodoxok a negyedik kategóriába tartoznak: ők nem akartak, de *nem is tudtak volna* harcolni, akárhogy akarnak! Egész korábbi életük mesterséges szerepre, egy föltevéseken nyugvó világra készítette elő őket. Míg szabadak voltak, abban merült ki a „harcuk", hogy átvették s továbbították a felsőbbség határozatait és intézkedéseit a telefon s a villanycsengő közvetítésével. Ám lágerviszonyok közt, ahol ember harcol ember ellen, ahol csupasz mellel kiállni a géppisztoly elé s a földhöz tapadva várni a becsapódást, ott ők bizony csak Nyámnyila Benők és Szotyogi Menyhértek voltak, senkiben sem keltettek félelmet, senki sem óhajtotta szövetségüket.

Még kevésbé tudtak ezek a közboldogságért lelkendező elvharcosok álljt parancsolni a tolvajok garázdálkodásának, nem szegültek szembe a tolvajok terrorjával a konyhán és a bizalmi posztokon (olvassák el pl. Gorbatov emlékiratait, ott találnak példákat) – hisz *saját* elméletük biztosított a tolvajoknak mint osztályrokonoknak ily nagy befolyást a láger életében: Nem léptek közbe, ha jelenlétükben fosztottak ki gyöngébbeket, sőt maguk sem álltak ellen a fosztogatóknak.

S ez teljes mértékben logikus volt, a gyakorlat egybevágott az elmélettel, senki sem látott itt ellentmondást. Csakhogy azóta mindez történelem lett, írni kéne róla, már hallhatók is az első fojtott suttogások arról, hogy milyen is volt az a lágerélet. A betájoltak is észbekaptak s kezdték kínosan érezni magukat: ejnye-bejnye, hogyhogy ők nem harcoltak, éppen ők, a leghaladóbbak és legöntudatosabbak? Még Sztálin személyi kultuszáról sem volt tudomásuk![545] S a világért eszükbe sem jutott volna, hogy a drága Lavrentyij Pavlovics Berija a nép esküdt ellensége!

Most tehát sürgősen össze kellett kotyvasztani valami zavaros verziót arról, hogy ők igenis *harcoltak*. Minden „fura kis csaholó" nekiesett az én Iván Gyenyiszovicsomnak, hogy miért nem harcolt a gyalázatos? A „Moszkovszkaja Pravda" (1962. dec. 8.) még azt is a szemére vetette, hogy nem járt el a lágeri illegális gyűlésekre, melyeket a kommunisták tartottak, buta maradt, nem tanult a „gondolkodó" okosoktól.

Micsoda maszlag! Méghogy illegális gyűlések! S ugyan miért? Talán hogy fügét mutassanak zsebredugott kezükkel? S ugyan kinek mutassanak fügét, mikor a legutolsó felügyelőtől Sztálinig mindenki a szovjethatalom? Mikor, s *hogyan* harcoltak ők?

Erre egyikük sem tud felelni!

S ugyan *miről gondolkodtak*? Hisz egyebet sem tudtak, mint azt darálni, hogy minden úgy van jól; ahogy van! Micsoda gondolkodó az olyan, aki egyre csak azt imádkozza: „Ne engem verj, korbács, gazdám korbácsa!"?

B) A betájoltak és a lágervezetőség egymáshoz való viszonya. Elképzelhető-e a betájoltak részéről másmilyen magatartás a lágerfőnökséggel szemben, mint a legnagyobb tisztelet és segítőkészség? Hiszen a lágeri nacsalnyikok egytől-egyig párttagok, a párt utasításainak végrehajtói, nem az ő hibájuk, hogy *engem* (aki egyedül vagyok itt ártatlan) elitéltek s ideküldtek. Afelől sincs a betájoltaknak a legkisebb kétségük sem, hogy ha egy hirtelen fordulattal ők kerülnének a lágerfőnökök helyébe, ők sem járnának el másképp.

Todorszkij, akiről sajtónk ma dicshimnuszokat zeng mint igazi lágerhősről (szeminarista, majd riporter, Lenin pártfogoltja, a 30-as években érthetetlen okból – sosem volt ugyanis pilóta – a Katonai Repülő Akadémia igazgatója), Gyakov beszámolója szerint még a gazdasági vezetőt is (aki mellett pedig lesütött szemmel szoktak elosonni a rabszolgák) így meri megszólítani; „Mivel lehetek szolgálatára, nacsalnyik polgártárs?" Az eg. ügy főnökének pedig kivonatot készít Sztálin „Rövid kurzusából". Ha

Todorszkij csak egy kicsit is másképp *gondolkodik*, mint a „Rövid kurzus” előírja, akkor miért ragaszkodik a sztálini szöveghez? Hol van itt az elvhűség?[546] Ha pedig *pontosan* úgy gondolkodik, akkor őt is csak a „komikus áldozatok” tömegéhez kell számítanunk.

De nem elég, hogy te jó szívvel vagy a lágerfőnökség iránt, kell, hogy az is jó szívvel legyen irántad! Valahogy értésére kell adni, hogy egy vérből vagyunk, egy fából faragtak bennünket, vegyen hát a szárnya alá. Íme, ezért hangoztatják minden lehető s lehetetlen alkalommal Szerebrjakova, Seleszt, Gyakov és Adlan-Szemjonov hősei, hogy ők kommunisták, ezért jelentik ki, mihelyt beteszik a lábukat a lágerba, ezért írják rá gondosan az űrlapokra. Nem más ez, mint igény a jó meleg helyecskére.

Seleszt így fantáziál: Folyik a névsorolvasás a kotlaszi tranzitlágerban, ellenőrzik az adatokat. „Párttag?” – kérdi állítólag a nacsalnyik. (Ilyesmit csak a hülyék vesznek be! Mintha a börtön kérdőívei tartalmaznának ilyen „pártos” rovatot!) – „A bolsevikok kommunista pártjának tagja vagyok!” – vágja ki ünnepélyesen Seleszt.

S akár Dzerzsinszkij-fiak, akár Berija-fiak a nacsalnyikok, dicséretükre legyen mondva, a betájoltak igénye meghallgatásra talál náluk. Gondoskodnak arról a meleg helyecskéről. Lehet, hogy volt nekik erre titkos utasításuk is, szóban vagy írásban, hogy minél kényelmesebben szállásolják el a kommunistákat? Volt úgy, hogy a szokásosnál is zordabb idők jártak az ötvennyolcasokra, egymás után rúgták ki őket a bizalmi helyekről, de hogy, hogy nem a kommunista bennfentesek ilyenkor is megmaradhattak. (Pl. a KraszLagnál Aralov, észak-Kaukázus katonai tanácsának tagja megmaradhatott brigadérosnak a kertészeknél; Ivancsik, volt zászlóaljparancsnok a „kotidzs”-építőknél; Gyedkov, volt moszkvai párttitkár ugyancsak valami *szinekúrában*.) De hiszen talán felsőbb utasítás sem kellett ahhoz: a puszta szolidaritás, a számító okosság, hogy „ma nekem, holnap neked” – azt tanácsolta az emvédéseknek, hogy jól bánjanak az igazhitű betájoltakkal.

Az elmondottaknak logikus folyományaként a betájoltak kegyben álltak a rabtartóknál s belőlük került ki a lágeri kiváltságosok zöme. (Ez alól csak azok az egyszerű, csendes, dolgos kommunisták kivételek, akik nem jártak folyton a főnökség nyakára bizonygatni ortodox meggyőződésüket.)

Szent együgyűségében nyíltan meg is írja Adlan-Szemjonov, hogy igyekeznek a kommunista nacsalnyikok könnyebb munkára áthelyezni a fogoly elvtársakat. Ezt Gyakov sem rejti véka alá: mihelyt az újonnan

érkezett Rom elárulja a kórház vezetőjének, hogy ő „régi bolsevik”, rögtön beteszik az eg. ügyi osztályra takarítónak, ami a legirigyeltebb posztok egyike volt. Todorszkij is a lágerparancsnok utasítására maradhatott meg a szanitécek között.

De a legfigyelemreméltóbb esetet G. Seleszt közli „Kolimai feljegyzéseiben”.[547] Új emvédés főnök érkezik a lágerba s a fogoly Zaborszkijban volt parancsnokát ismeri föl, még a polgárháborús időkből. Kölcsönös szemtörölgetés. No, országom felét, vagy amit akarsz! Zaborszkij kevéssel beéri: „adjanak neki külön kosztot s kenyeret méretlenül” (szóval hogy elehesse mások részét, hisz új étkezési normát nem fognak kiírni az ő szép szeméért), azonkívül, hogy adják ki neki a hatkötetes Lenint, mert ő azt szeretné tanulmányozni esténként a petróleumlámpa világánál. S úgy is lett, ahogy óhajtotta. Most tehát nappal a lopott falatokat majszolta, esténként pedig Lenint olvasgatott. – Ilyen szemérmetlenül s kedélyesen tudják ők dicsérni a hitványságot!

Seleszt még valami obskúrus „illegális politbüróról” is mesél, mely állítólag az ő brigádjukban működött (nem túl sok az egy brigádnak?), ez a „politbüró, ha már igen kopogott a szemük, egy-egy cipót vagy egy kis zabkását tarhált a raktárból. Úgy értsük ezt, hogy mindenütt vannak bennfenteseik? Lopkodunk, lopkodunk, igazhitű elvtársak?

De lám, még Selesztnek áll följebb, ránk olvassa a szentenciát: „Voltak olyanok, akiket *erős lelkük* segített túlélni (értsd: a kása- és kenyérlopó betájoltakat – A. Sz.), s olyanok, akiket a zabkásarepeta (ezek közé tartozott Ivan Gyenyiszovics)”.[548]

De jó, legyen nektek igazatok. Ivan Gyenyiszovicsnak nem voltak bennfentes ismerősei. Ezek után csak azt mondjátok meg, ki volt hát, aki a maga téglájával hozzájárult annak a bizonyos falnak megszilárdításához? Nem ti voltatok, vasfejűek?

C) Hogy viszonyultak a munkához? A betájoltak általában a munka megszállottjai (Eiche helyettese még tífuszos lázálmában is csak akkor tudott megnyugodni, mikor az ápolónő biztosította, hogy elküldték a gabona-megrendeléseket). Általában véve a lágermunkát is jóváhagyják: a kommunizmus felépítéséhez nélkülözhetetlen, amellett ha nem volna, hogyan szolgálná meg balándáját a fogoly? Ezért azt is jogosnak s indokoltnak tartják, hogy a munka-megtagadókat verik, karcerba dugják, háborús időben agyonlövik. Erkölcsi szempontból semmi kivetnivalót sem találnak abban, ha valaki munkaügyisnek, brigádvezetőnek áll vagy egyéb

hajcsárszerepet vállal (e téren tehát a „szukák” álláspontján vannak, nem a „becsületes tolvajokén”).

Jelena Nyikityina, azelőtt kijevi komszomol-titkár, egy fakitermelő brigád vezetője lett a lágerban. Mondják, hogy el szokta lopni brigádja (persze ötvennyolcasok) teljesítményét s eladta a tolvajoknak. Lusza Dzsaparidzét (egy „bakui komiszár” lányát) fölmentette a munkától egy kis hazai csoki fejében. Ellenben az anarchista Tatjana Garaszevát három napig nem engedte be az erdőből és alaposan megfázatta.

Prohorov-Pusztover, ugyancsak bolsevik, bár pártonkívüli, „leleplezi” a foglyokat, hogy szántszándékkal nem teljesítik a normát (jelenti a vezetőségnek is, mire némelyeket megbüntetnek.) Mikor a foglyok vitába szállnak vele, hogy értse meg, ők itt rabszolgamunkát végeznek, Pusztover így felel: „Furcsa filozófia! A kapitalista országokban a munkások valóban a rabszolgamunka ellen harcolnak, de mi, ha rabok vagyunk is, a szocialista államnak dolgozunk, nem magánszemélyeknek. Ezek a csinovnyikok csak ideig-óráig (?) lesznek uralmon, a nép egyetlen mozdulata elsöpri őket, de a nép állama fönnmarad”.

Hogy micsoda kacskaringós észjárásuk van ezeknek a betájoltaknak! Nincs ember, aki azt követni tudná!

Csak a maguk javára tesznek kivételt, élnek fönntartással a helyes beállítottságúak: őket nem volna méltányos lágeri közmunkára küldeni, mert akkor esetleg nem maradnának életben a szovjet nép jövendő vezetésére s boldogságára, de meg itt a lágerban töltött éveiket sem tudnák kellőképpen fölhasználni *gondolkodásra*, értsd: egymással összedugni a fejüket és sorban hitet tenni Sztálin elvtárs, Molotov elvtárs, Berija elvtárs és az összes többi elvtársak igaza mellett.

Ezért minden erejükkel, a lágerfőnökség gyámolításával, egymás titkos támogatásával igyekeznek elhelyezkedni a bizalmi posztokon, lehetőleg olyanokon, amelyek nem igényelnek tudást (mert szakképzettsége aztán egyiknek sincs!) s viszonylag nyugalmasak, kiesnek a lágeri közelharcból. Sikerül is valamennyinek megkapaszkodni: Zaharov (Malenkov tanítója) a személyes holmik raktárában, a fönt említett Zaborszkij (maga Seleszt?) az anyagbeszerzőnél, ama nagyhírű Todorszkij az eg. ügyinél, Konokotyin felcser lesz (pedig soha nem volt az), Szerebrjakova ápolónő (pedig ő sem volt az soha életében). Bennfentes volt Adlan-Szemjonov is.

Gyakov, aki valamennyi betájolt közt a legszájasabb, maga írja meg lágerévei történetét, mellyel ugyancsak sikerül elképesztenie az olvasót.

Mert az már mégiscsak hallatlan ügyességre vall, hogy valaki öt év alatt csak *egyetlen egyszer* vonuljon ki munkára, akkor is csak félnapra, s akkor se dolgozzon többet *félóránál*: ágat nyesegetett, de a felügyelő rászólt: „Ne strapáld magad, pihenj egy kicsit!”

(Öt év alatt félóra – ezt tessék utána csinálni! No jó, a sérvével is telt, az idő, majd a sérv nyomán támadt fisztulával, de már megbocsássanak, azzal mégsem húzhatta ki öt évig! S micsoda mennyei beosztásai voltak! Eg.ügyi statisztikus, könyvtáros a Kult. Nev. Osztályon, raktáros a holmi-megőrzőben és így tovább, öt teljes éven át! Nem, az ilyesmit nem veheti meg valaki egy kis szalonnán, ahhoz már alighanem a lelkét kellett eladnia a „keresztapának” – ezzel minden lágerveterán tisztában van. Aztán Gyakov nemcsak egyszerűen bennfentes, hanem a harcias bennfentesek fajtájához tartozik. Novellája első változatában, [549] míg nyilvánosan rá nem pirítottak[550], jóízűen fejtegeti, hogy vonhatja ki magát az okos ember a köznép sanyarú sorsából („sakk-kombinációval”, „elsáncolással” – szóval úgy, hogy mást tol maga elé, fölfogni az ütéseket). S hovatovább ez az alak növi ki magát a lágerélet elsőszámú szakértőjévé.

G. Szerebrjakova óvatos elhallgatásokkal közli a maga lágerélményeit. Mondják, volt fogolytársnői terhelő adatokkal tudnának szolgálni viselt dolgairól. Nem volt lehetőségem, hogy ennek utánajárjak.

De nemcsak maguk a szerzők, a többi betájoltak is, akiket ez a szerzőgárda ábrázol, *még véletlenül sem munka közben* vonulnak föl előttünk a novellákban. Vagy kórházban vannak éppen, vagy a bennfentes körletben, ott folytatják sötét reakciós (azóta kissé retusált) eszmecseréiket. Ebben hitelt adhatunk a szerzőknek: egyszerűen képtelenek voltak társadalmilag hasznos munkában ábrázolni ezeket a vashomlokúakat, arra nem futotta a fantáziájukból. De hogy is tudná ábrázolni a munkát az olyan, aki maga sohasem dolgozott?)

D) Hogy viszonyultak a szökéshez? Egy vashomlokú soha rá nem szánná magát a szökésre, ez ugyanis rendszerellenes hadmozdulat volná, az MVD lejáratása, a szovjethatalom aláaknázása. Azonkívül mindig bolyong egy-két kegyelmi kérvényük a felsőbb fórumok útvesztőiben, s „odafönt” úgy értelmezhetnék az ő szökésüket, hogy elvesztették türelmüket, mi több: bizalmukat a magas vezetőséggel szemben.

De meg hiányzott is a betájoltakból az a fajta szabadságigény, ami közös tulajdonsága embernek, madárnak. Ők csak a kézzel tapinthatót tudják becsülni, s a szabadság sem kell nekik, ha nem az állam adja, szentesíti

törvényével és pecsétjével, s egyben régi pozíciójukba, régi kiváltságaikba is visszahelyezi őket. Mert mit ér a szabadság önmagában, ezek nélkül?

Mivel pedig maguk nem vállalkoztak a szökésre, világos, hogy a leghatározottabban elítélték mások szökését; ebben sem láttak mást az MVD és a szocialista építés aláaknázásánál.

Ha pedig ilyen romboló hatása van a szökésnek, akkor ugyebár minden hithű kommunista szovjetpolgár elsőszámú kötelessége, hogy amennyiben ilyesmiről tudomást szerez, haladéktalanul jelentse a különítményes tiszt elvtársaknak? Logikus, nemde?

Pedig sokan közülük valaha illegális forradalmárok, a polgárháború hősei voltak! Dogmájuk azonban politikai csőcselékké fokozta le őket…

E) Hogy viszonyultak a többi ötvennyolcasokhoz? Sohasem vállaltak szolidaritást azokkal, akiket bajtársaikká tett a közös balsors, ez pártellenes magatartás lett volna. Sőt, néha titkon, egymás között, máskor egészen nyíltan (számukra ez semmi kockázattal nem járt) szembeszálltak azokkal a szemét ötvennyolcasokkal, szigorúan távol tartották őket maguktól, úgy igyekeztek tiszták maradni. Hisz ez ugyanaz a bárdolatlan csürhe volt, melynek a nyakán ültek odakint, melynek minden szabad szót a torkára forrasztottak – miért hagyták volna magukat elnyomni itt a közös cellában, a látszólagos lágeri egyenlőség feltételei közt? Dehogy! Úgy ordítoztak velük, ahogy a torkukon kifért: „Úgy kellett nektek, szemétládák! Odakint csak szimuláltatok! Ellenségek vagytok, érdemetek szerint csuktak le benneteket. Minden úgy jó, ahogy történt. Minden a végső győzelmet szolgálja!” (Az egyetlen igazságtalanság az én letartóztatásom!)

S hogy senki sem szakította félbe börtöni monológjukat (a vezetőség mindig nekik adott igazat, a *kontrák* mukkanni sem mertek, nehogy még egy tízest kapjanak), azt a legnagyobb komolysággal a győzhetetlen üdvtan fölényére magyarázták![551]

Leplezetlen megvetéssel s az osztályellenségnek kijáró gyűlölettel viszonyultak a betájoltak minden más ötvennyolcashoz. Gyakov: „El kellett borzadnom, ha arra gondoltam, kikkel vagyunk itt összezárva.” Konokotyin megtagadja az injekciót a beteg vlaszovistától (mint felcsernek ez kötelessége volna), ám készségesen ad vért a beteg konvojkatonának. (Egy bordában szőtték orvosukat is, a szabad Barinovot: „Elsősorban csekista vagyok, csak *másodsorban orvos*”. Ezt hívják orvosi etikának! Most már értjük, miért „van szükség becsületes emberekre” a kórházban (Gyakov): azért, hogy tudják, kinek adjanak injekciót; kinek ne.

Gyűlöletük tettekben is megnyilvánult (hogyan s miért fojtották volna magukba egészséges osztálygyűlöletüket?). Seleszt írja, hogy amikor a kaukázusiak vonakodtak kivonulni munkára, Szamuil Gendal professzor (nyilván a kommunista jog professzora) azonnal kész volt a magyarázattal: csak a mullah bujthatta fel őket szabotázsra!

F) Hogy viszonyulnak a besúgáshoz? Ahogy minden út Rómába vezet, úgy a felsorolt pontok is oda tendálnak, hogy a sziklaszilárdaknak okvetlenül" össze kell dolgozniuk a legkiválóbb s leghivatottabb lágernacsalnyikkal, a különítményessel. Így tudnak jelen helyzetükben leghathatósabban segíteni az NKVD-nek, az államnak és a Pártnak.

Arról nem is beszélve, mekkora egyéni haszonnal jár ez, hogy szinte azonosulhatnak a vezetőséggel. A keresztapának tett szolgálat mindig elnyeri jutalmát. Csak az ő pártfogásával tarthat ki valaki éveken át a jó meleg bizalmi állásokban.

Van egy lágeri könyvecske ugyanabból az ortodox termésből[552], ebben a szerző kedvenc, abszolút pozitív hőse, Kratov ilyen vezérelveket dolgoz ki magának a lageréletre: 1) Túlélni mindem áron, mindenhez alkalmazkodni; 2) Inkább rendes emberek menjenek besúgónak, semhogy egy csirkefogó jusson be.

De ha a betájolt makacskodott, hogy ő nem szolgálja a keresztapát, akkor sem kerülte el egykönnyen azt a portát. A különítményes nem mulasztja el barátságosan magához invitálni azokat, akik hangosan megvallották hitüket s atyailag megkérdezi tőlük: „Ön ugyebár szovjetember?" S a betájoltnak nincs lehetősége nemmel válaszolni. Szóval: „igen".

Ha pedig „igen", akkor gyerünk, elvtársam, dolgozzunk össze. Az ön részéről ennek nem lehet semmi akadálya.[553]

Manapság azonban, amikor igyekeznek átkölteni a lágerok történetét, szégyellik bevallani ezt az együttműködést. Nem leleplezödtek le valamennyien, mint Liza Kotyik, aki elpotyogtatott egy írásos feljelentést. De néha azért elszólják magukat, például hogy Szokovikov különítményes csupa szerelemből a lágercenzúra megkerülésével továbbította Gyakov leveleit, csak azt volna jó tudni, *miért* tette ezt? *Honnan* az a nagy barátság? Megtudjuk, hogy Jakovlev különítményes azt tanácsolta Todorszkijnak, ne nagyon hangoztassa kommunistaságát, de hogy ez miért volt olyan fontos neki, azt nem magyarázzák meg.

Ez az egész persze csak átmeneti restelkedés. Küszöbön már a dicső kor, amikor nyíltan rázzuk a rongyot s fennszóval hirdetjük:

– Igenis besúgók voltunk és büszkék vagyunk rá![554]

Egyébként ez az egész fejezet fölösleges. Fölösleges ez a hosszadalmas szemle és analízis, a betájoltak vizsgálata. Hagyjuk hát abba, s írjuk fel ehelyett öles betűkkel:

KÁDÁR JÁNOS és VLAGYISZLAV GOMULKA.[555]

Mindenben volt részük: ok nélküli letartóztatás, kínvallatás a vizsgálati fogságban, börtönbüntetés, ki tudja, hány éven át?

S most egy egész világ tanúja lehet, mit tanultak mindebből. Most mindenkinek van alkalma látni, mennyit érnek.[*]

12.
Su-su-súgok valamit…

A cseka-gébé (ilyen kényelmes rövidséggel, csengő-pengő mássalhangzókkal jelölik ezt az intézményt, a kettős elnevezéssel ráadásul történeti fejlődésére is utalva) érzéketlen szenestőke volna csak, képtelen az alattvalók ellenőrzésére, ha nem állnának rendelkezésére állandóan működésben tartott „szemek” és „fülek”. Technikai beállítottságú korunkban a szemek helyett jórészt fényképezőlencsék és fotocellák dolgoznak, a fülek helyett pedig mikrofonok, magnetofonok, lézer-lehallgatók. Ám abban a korban, melyről könyvünk szól, a szemeket és a füleket szinte kizárólag a *sztukácsok*, a spiclik szolgáltatták a cseka-gébének.

A cseka első éveiben „szürke tárgyilagossággal” „titkos munkatársaknak” (szekretnie szotrudnyiki; megkülönböztetésül a nyilvános állományba vett csekistáktól) hívták őket, amit a kor stílusának megfelelően mozaikszóvá rövidítettek: *szekszot* – így is ment át a közhasználatba. Aki kitalálta (nem is sejtve, mennyire elterjed majd – nem vigyáztak rá eléggé), annak a füle nem volt képes tárgyilagosan kihallani belőle rögtön az elején a benne rejlő utálatosságot, mely szégyenletesebbé teszi a szodomita fajtalanságnál is. Ráadásul ahogy múltak az évek, úgy teleszítta magát az árulás gennyével s epéjével, hogy nem volt ennél visszataszítóbb szava az orosz nyelvnek.

Ám csak odakint használták, a szabad világban. Arhipelágnak megvoltak a maga terminusai: a börtönben „naszedka” (kotlós), a lágerban „sztukács” (kopács). De Arhipelág számos más kifejezéséhez hasonlóan a *sztukács* is belekerült az orosz nyelvtengerbe, országosan elterjedt s idővel köznyelvi fogalommá vált. Benne jutottak kifejezésre a besúgásnak mint jelenségnek egyedi és általános jegyei.

Akinek nincs tapasztalata s nem mélyedt el a problémában, nem egykönnyen mérheti föl, mennyire áthatotta, átjárta életünket a besúgás fertőzete. Ahogy transzisztor* nélkül nem észleljük a réten, az erdőben, a strandon a rádióhullámokat, bár szünet nélkül áradnak felénk.

Nehéz megszokni, hogy az ember folytonosan ezt kérdezze magától: *ki náluk a besúgó?* Nálunk, azaz a lakásban, az udvarban, az iskolában, a

szerkesztőségben, az órásüzletben, a műhelyben, a tervezőirodában, sőt a rendőrségen. Nehéz megszokni, az ember viszolyog attól, hogy ilyesmit kelljen megszoknia, pedig kénytelen megszokni, ha biztonságban akar lenni. A besúgókat nem lehet kidobni, nem lehet elbocsátani, mert újakat állítanak be. De *ismerni* kell őket, hogy vigyázzunk a nyelvünkre a jelenlétükben, néha hogy *ködösítsünk*, amikor éppen jelen vannak, olyannak mutassuk magunkat, amilyen nem vagyunk, vagy hogy összevesszünk velük, s ezzel hatástalanítsuk rólunk tett jelentéseiket.

A besúgóhálózat sűrűségéről külön fejezetben szólunk majd a „szabad" világ rajzával kapcsolatban. Azt sokan sejtik, hogy nagyon sűrű ez a háló, de kevesen veszik maguknak a fáradságot, hogy képet alkossanak a *szekszotról* mint egyénről, mint egyszerű emberi lényről, ezért aztán titokzatosabbnak, félelmetesebbnek tűnik az a háló, mint amilyen a valóságban. Pedighát ki az a besúgó? Nem más, mint a szeretetreméltó Anna Fjodorovna, aki a jószomszédság ürügyén bekopogott hozzád egy kis élesztőért, hogy aztán elszaladjon a megbeszélt helyre (a boltba vagy a patikába) jelenteni, hogy éppen ott ül valaki nálad, aki nincs bejelentve. Vagy az az Iván Nyikiforovics, legjobb haverod, akivel megittatok négy féldecit, aztán jelentést tett rólad, hogy szentségeltél, mert a boltokban semmit sem lehet kapni, a fejesek pedig mégis kapnak a pult alatt. Nem tudod, személy szerint ki a spicli, azért ámulsz el, hogy lehetnek mindenütt jelen a Szervek, mert még azt is tudják, hogy a Sztálin-kantáta éneklésekor csak tátogattál, de spóroltad a torkodat, vagy hogy nem mutattál valami nagy lelkesedést a november 7-i fölvonuláson. Honnan vehetett célba annak a *szekszotnak* szúrós pillantása? Csakhogy lehetett ám az egy epedő kék szem pillantása is, vagy egy szakadatlanul könnyező aggastyáné. Nem föltétlenül ördögi gonoszság süt ki azokból a szemekből, ne hidd, hogy már külső megjelenése le fogja leplezni előtted a gazfickót. Olyan ember az, mint a többi, mint te meg én, benne is arányosan keverednek a jó és rossz tulajdonságok, irigység s egyéb gyarlóság, mely sebezhetővé tesz bennünket s hozzáférhetővé a pókok számára. Ha az emberek csupán spontán lelkesedésből csapnának föl besúgónak, az ujjainkon megszámlálhatnánk őket. Talán csak a húszas évek képeznek kivételt. Csakhogy hálóval s csapdával folyik ám a verbuválás, az embert saját gyengéi juttatják erre a szégyenletes szolgálatra. S még aki minden erejét bevéti is, hogy kibújjon a nyálkás-tapadós pókhálóból, ebből a második bőréből, bizony annak sem sikerül, sehogysem sikerül.

Már országunk atmoszférája is az embervadászoknak kedvez. Az, hogy az állam érdeke fölébe van helyezve minden más érdeknek. Az, hogy nálunk egy Pavlik Morozov lehet nemzeti hős. Az, hogy nálunk a besúgást nem besúgásnak hívják, hanem *segítésnek*, a Szervek segítésének. Hogy verbuválás és ideológia kibogozhatatlanul összefonódtak, hisz a Szervek célja ugyanaz, amit a beszervezendőnek kutya kötelessége igenelni: hazánk győzelmes haladása a szocializmus felé.

A beszervezés gyakorlati módszereivel nem szoktak dicsekedni. Pedig kár, hogy krimi-ponyvairodalmunk nem ábrázolja ezeket a módszereket. A verbuválók a legkülönbözőbb helyeket s alkalmakat használják ki: a választásokat megelőző propagandagyűléseket, az egyetemi marxizmus-leninizmus órákat. Valakit félrevonnak: itt s itt bizottsági ülés lesz, menjen el. Vagy a fronton, a tűzvonal mögött, lép a csapategység elé a verbuváló, egy szmers-kémelhárító tiszt, beszédbe elegyedik ezzel is azzal is, csak úgy az időjárásról vagy a kásáról, valamelyiket azonban váratlanul azzal bízza meg, hogy figyelje bajtársait és a tiszteket. – Egy kisiparos a műhelyében ül, bőráruval piszmog. Belép egy rokonszenves krapek: „megjavítaná nekem ezt a csatot?" – majd súgva teszi hozzá: „Zárja be a boltot, menjen az utcára, lát egy 77-48-as rendszámú kocsit. Egyszerűen nyissa ki az ajtaját s üljön be. A sofőr már tudja, hova vigye magát". (A folytatás közismert: megkérdik majd tőle: „tán ugyebár szovjetember? Akkor kötelessége, hogy *segítsen* nekünk.") Az ilyen bolt kiválóan alkalmas arra, hogy odahordják a jelentéseket azok, akik szemmel tartják a polgárokat. Maga a különítményes pedig a Szidorov-lakásban található, első emelet, este hat és nyolc között, három csöngetés.

A szekszot-verbuválás költészete egyelőre még művészére vár. Láthatatlan világ ez a látható mögött, mindenütt pókfonalak feszülnek, nem tudjuk, melyik mozdulatunkra bonyolódunk beléjük.

A verbuválás módszerei sorozatban rendezhetők, akár egy tolvajkulcs kollekció. Első számú kulcs: „Ugye ön szovjetember?" A második: megígérik a palinak, hogy valamihez hozzásegítik, amit már évek óta hiába próbál törvényes úton elérni. A harmadik: rátapintanak a gyönge pontjára, azzal fenyegetik meg, amitől legjobban retteg. A negyedik…

Legtöbbször azonban nincs szükség olyan nagy erőfeszítésre. Beidéznek egy bizonyos A. G. – t, akiről tudják, hogy egyszerre inába száll a bátorsága. Nem is teketóriáznak sokat: „írja össze szovjetellenes beállítottságú ismerőseit." Az ürge zavartan hebegi: „N-nem-igen vagyok

benne biztos…” Nem hördült fel, nem csapott az asztalra, hogy „Hogy képzelik?” (De ki hördül fel nálunk? Ugyan, hagyjuk az ábrándokat!…) – „Vagy úgy, szóval nem biztos benne. Akkor írja össze azokat, akikről garantálja, hogy szovjetemberek. De garantálja, érti? Ha csak egyről is megtévesztő nyilatkozatot ad, *magát csukjuk le*, mégpedig azonnal! No, miért nem ír?” – „Nem garantálhatom…” – „Ahá, szóval nem garantálhatja! Eszerint *tudja*, hogy szovjetellenes beállítottságúak. Írja csak szépen, kikről tudja.” A boldogtalan I. G. pedig izzad, fészkelődik, alapjában rendes, jó fiú, csak kicsit lágy anyagból gyúrták, még a forradalom előtt. Falhoz állították őt ezzel a dilemmával, hogy vagy szovjetemberek vagy szovjetellenesek, harmadik kategória nem létezik.

A követ is meg lehet törni, hát még az embert.

A civil világban több tolvajkulcsot használnak, mert ott bonyolultabb az élet. A lágerban azonban csak a legegyszerűbbeket, mert ott az élet is cicomák nélküli pőre mivoltában mutatkozik. Eleve világos, kit milyen, mekkora kaliberű kulcs nyit. Az egyes számú kulcsot persze itt is betolják: „Ön ugyebár szovjetember?” Kitűnő szerszám ez a betájoltak nyitásához, sohasem forog üresen, a zár azonnal megadja magát s kinyílik. Jól beválik a kettes kulcs is: megígérik, hogy kiemelnek a közmunkából s lágeri bizalmi állásba tesznek, kásarepetát, egy kis zsebpénzt kapsz, sőt esetleg büntetés elengedést is. Mindez együtt annyi, mint túlélni, de még külön-külön is életet jelenthetnek. (A háború alatt rossz idők jártak a besúgókra: a juttatások drágultak, az ember olcsóbb lett. Volt, aki egy pakli dohányért is kötélnek állt.) A hármas kulcs még hatékonyabb: megfenyegetnek, hogy kitesznek a bizalmi állásból, közmunkára küldenek! Vagy pláne büntetőlágerba! A halálba vivő lépcső fokai ezek. S akit nem lehet elcsábítani egy falat kenyérrel, az esetleg habozni s könyörögni kezd, ha a szakadék felé taszigálják.

Persze ez nem azt jelenti, hogy a lágerban nem szoktak néha finomabb fogásokat is alkalmazni. De mennyire! Sikin őrnagy is cselhez folyamodott, hogy új ügyet kavarhasson egy Herzenberg nevű zsidó lágerfogolynak. Ösztöne azt súgta, hogy egy Anton nevű együgyű tizenhétéves sráctól megkaphatja a szükséges terhelő adatokat. Sikin tehát hívatta Antont s költögetni kezdte lelkében a náci indulatokat: azok a piszok zsidók tették tönkre Németországot.

Anton begerjedt és bemártotta Herzenberget. (S ugyan miért ne csapott volna föl Sikin, kommunista cseka-tiszt létére, Gestapó nyomozónak, ha

úgy hozzák a körülmények?)

Vagy egy másik példa: Alexandr Filippovics Sztyepovoj esete. Ő az MVD csapatainál szolgált, mielőtt sittre került az 58-assal.[556] Távolról sem volt betájolt, s mint jóravaló falusi gyerek szégyellni kezdte a lágerban, hogy az MVD-nél szolgált, szörnyen titkolta, tisztában volt vele, hogy veszélyes lehet, ha kitudódik. S lám, ezzel fogták meg, ezzel gyakoroltak rá nyomást a verbuválók: elhíreszteljük, hogy csekista vagy! Mert olyanok ezek, hogy még a saját zászlajukkal is kitörlik a feneküket, csakhogy befogjanak valakit! (Ő azonban sziklaszilárd maradt, legalábbis azt állítja.)

Van, aki nem sokat kéreti magát, mindig kész egy kis besúgásra. Van, aki nem kapja be rögtön a horgot, csak csipkedi a kukacot. Ha valaki húzódozik, hogy nem tud, pontos információkkal szolgálni, megnyugtatják: „Nem baj, szolgáljon pontatlanokkal, mi majd ellenőrizzük!” „De ha egyáltalán nem tudok…?” „Micsoda? Szóval ellenségnek kell tartanunk önt?” Sokszor kertelés nélkül kijelentik: „Elég, ha csak öt százalék igazság lesz benne, a többit költse hozzá” (a dzsigyinyeci különítményesek).

Néha azonban a *keresztapa* is kifárad, [557] ha még a harmadik, az ötödik bevetésre sincs „kapás”, kicsúszik a zsákmány. Mert ha ritkán is, ez is előfordulhat. Olyankor nincs mit tenni, elő kell venni az utolsó horgot, a „vastartalékot” s hallgatási kötelezvényt kérni. Szó sincs sem az Alkotmányban sem a Kódexben ilyen kötelezvény létezéséről, de azért nekünk az orrunk alá dugják, s ez ellen sem lehet egy szavunk sem. Mert hogy tagadhatnánk meg még ennek az aláírását is? Ennyit már csak megtehetünk! (Pedig ha megtagadnánk, ha mihelyt lábunkat kitettük, első dolgunk volna világgá kürtölni, miről tárgyalt velünk a *koma*, akkor eloszlana a szélben a Harmadik Ügyosztály ördögi hatalma, hisz kizárólag a mi gyávaságunkon múlik, hogy üzelmeik titokban maradhatnak s egyáltalán fönntarthatják magukat!) Lágerpapírjainkra pedig rávezetik a boldogító, megváltó igéket: *„nem szervezendő!”* Olyan ez, mintha 96 vagy legalább 84 pontot érnénk el egy vizsgán a lehetséges-százból, de nem egyhamar fogunk értesülni sikerünkről, ha ugyan egyáltalán élünk addig. Legfeljebb gyaníthatjuk a jelekből, abból, hogy ettől kezdve nyugtunk lesz, nem tapad ránk az a mocsok, hatástalanul lepereg rólunk.

Az esetek többségében azonban sikerrel jár a verbuválás. Nyersen, gorombán vesznek kezelésbe, szorongatnak, – nem segít sem könyörgés sem káromkodás.

S a beszervezett hamarosan megkezdi a jelentések hordását…

A jelentések pedig legtöbbször arra kellenek, hogy új lágerévekhez gyűjtsenek parazsat valaki fejére.

Így válik a lágeri besúgás a lágerharc legdrasztikusabb formájává! „Dögölj meg te ma, én majd csak holnap!”

Odakint a „szabad” életben az elmúlt 40-50 év folyamán a spicli szakma a legkisebb veszéllyel sem volt egybekötve, a társadalom nem reagált rá fenyegetően, leleplezés esetén szó sem lehetett nyilvános megbélyegzésről, megtorlásról.

A lágerban kicsit másképp állt a dolog. Bizonyára emlékszik az olvasó, hogyan fülelte le Szolovkán az *Adm. Osztály* a besúgókat s hogy küldte őket a Kond-szigetre erdőmunkára. Ezt azonban nyugalmas, kövér esztendők követték, jól jövedelmezett a besúgás. Mégis meg-megtörtént, hogy rámenős, kemény öklű foglyok a szolovkai tradíció leplezett folytatására tömörültek valahol. Megverték, néha agyon is verték a spiclit, azt színlelve, hogy tolvajláson érték s meglincseli a földühödött tömeg. (Az önbíráskodás majdnem legálisnak tekinthető lágerviszonyok közt.) Néhol (pl. VjalLag I. sz. lágerpontján a háború alatt) az üzemi bizalmiak szolgálati úton, „a termelés érdekeinek szem előtt tartásával” dobták ki az üzemből a legveszélyesebb *sztukacsokat*. Ilyenkor nemigen tudott segíteni a különítményes sem. A többi sztukacs észhez tért és behúzta a farkát.

Nagy reményeket fűztek a lágerbeliek a frontot megjárt katonákhoz: majd azok ellátják a spiclik baját! Sajnos azonban, a frontharcosokban csalódniuk kellett a lágeri harcosoknak: a volt hadfiak, aknavetősök, felderítők tökéletesen megsavanyodtak a lágerban, semmire se lehetett használni őket.

Sokat fog még addig lengeni az órainga, sokszor fel kell még húzni a láncon azt a nehezéket, hogy üssön végre az ítélet órája Arhipelágon a sztukacsoknak.

*

Ehhez a fejezethez nincs elég anyagom. Valahogy kelletlenül mesélnek a lágerlakók arról, hogyan verbuválták őket. Magamról mesélek tehát.

Csak utólag, lágerélményekben szerzett éleslátással jöttem rá, mily szánalmasan, törpén kezdtem lágeri pályafutásomat. A tiszti mundér ahhoz szolitatott, hogy érdememen fölüli tisztelet övezzen alárendeltjeim réséről, ezért a lágerban is folyton valami szolgálati beosztást hajszoltam, egyikből a másik után pottyanva ki. Szörnyen ragaszkodtam tiszti bőrömhöz, a

gimnasztyorkához, csizmanadrághoz, köpenyhez; semmi áron föl nem cseréltem volna a piszkos-szürke lágeri mimikrivel. Új körülmények közé kerülve az újonc szokásos hibájába estem: föltűnő voltam a terepen.

Persze azonnal fölfedezett már az első, az Új Jeruzsálem-beli keresztapa mesterlövész-pillantása. Később a Kaluga-vámnál is, mihelyt a festőbrigádból kiválva segédnormási posztra vergődtem, megint csak fölhúztam az angyalbőrt. Hogyisne, mikor az ember úgy szeret fessnek, férfiasnak látszani! Ráadásul a „torzszülöttek”-szobájában laktam, a generálisok társaságában, s még csak azok rázták a rongyot!

Már rég megfeledkeztem róla, hogy egyszer valamiért önéletrajzot írattak velem Új-Jeruzsálemban. Egy este ágyamon heverészve éppen a fizika tankönyvben lapozgattam; miközben Zinovjev főzögetett és csacsogott, Oracsevszkij és Prohorov pedig a plafont bámulták, csizmájuk sarkát az ágy keresztvasának vetve. Egyszerre belépett Szenyin felügyelő (igazi neve nem az volt, csak fedőnévként használta a lágerban). Úgy tett, mintha észre se venné a villanyfőzőt és a fölrakott csizmákat, leült az ágyra és belekapcsolódott a társalgásba.

Nekem nem tetszett ez a Szenyin, se a fizimiskája se a modora, túlságosan szemforgatónak találtam, pedig micsoda finom, művelt úriember volt! Milyen képzett! Mennyire más, mint felügyelőtársai, azok a faragatlan, műveletlen bugrisok! Szenyin – ezt adják össze ceruza nélkül! – *egyetemi hallgató* volt, negyedéves, már nem emlékszem, milyen szakos. Úgy látszik, borzasztóan szégyellte az emvédés uniformist, félt, hogy egyszer évfolyamtársai meglátják a városban égszínkék parolival, ezért ha szolgálatba jött, csak az őrszobán öltözött be, s távozáskor újra levetette az uniformist. (Regényírók, figyelem! Íme, „korunk hőse”! El tudnának-e képzelni a cári rendszerben egy haladó fiatalt, egyetemi hallgatót, aki foglárkodással szolgálna meg egy kis zsebpénzt?) Egyébként akármilyen finom és művelt volt, azért nem átallotta megfuttatni az öreg foglyokat, két-három napi szigorítottra fogni a robotosokat.

A mi szobánkba azért járt, hogy művelt társalgásban legyen része, hogy fitogtassa, mennyire érti a mi választékos stílusunkat s hogy viszonzásképpen mi is megbecsüljük az ő kifinomult szellemét. Most is élénk beszámolóba fogott, mi újság a városban, mit játszanak a filmszínházak, közben pedig félreérthetetlenül, de úgy, hogy a többiek ne lássák, intett nekem, hogy menjek ki a folyosóra.

Nem tudtam mire vélni a dolgot, de azért kimentem. Hamarosan Szenyin is fölállt, s hogy ne legyen feltűnő, pár udvarias frázissal búcsúzva kijött utánam. Közölte, hogy haladéktalanul menjek a különítményes irodájába. Magányos lépcsőn kellett odamenni, senki sem járt arrafelé. Ott gubbasztott a bagoly.

Szemtől-szemben nem láttam azelőtt. Most is elfogott a szorongás, ahogy szobája felé haladtam. Mitől féltem? Csak attól, amitől minden lágerfogoly fél: hogy esetleg új büntetést varinak rá. Vizsgálati fogságom óta még egy év sem telt el, még szívemre tolult minden sérelmem, hacsak megpillantottam egy íróasztala mögött ülő nyomozót. Már megint azt a régi ügyet szellőztetik, már megint azt a naplót, azokat a leveleket hánytorgatják!

Kop-kop-kop!

– Lépjen be!

Kinyitom az ajtót. Kényelmesen bútorozott kis szobába lépek, mintha nem is GULag területén volna. Egy kis dívány is helyet talált benne (lehet, hogy arra húzkodja a lágeri nőket), a komódon egy Philips-rádió. Zölden villog a varázsszem, halk muzsika, valami lágy, szívhezszóló melódia tölti be a szobát. Egészen elszoktam ekkora tisztaságtól, az ilyen zenétől, már az első percben elérzékenyedem: lám, valahol élnek még! Teremtőm, mi már megszoktuk, hogy azt tartsuk életnek, ahogy mi élünk; pedig az élet ott repül valahol, a tűnő, az édes…

– Foglaljon helyet.

Az asztalon lámpa ég szemnyugtató ernyő alatt. Az asztal túlsó felén karosszék, benne a különítményes, finom és művelt, akár Szenyin, sötét arcából semmit sem tudok kiolvasni. A szék, amelyen ülök, ugyancsak félig párnás. Nem lenne rossz itt, csak eszébe ne jusson holmi vádakkal előhozakodni, ne rámolja ki újra a régi kacatot.

Szó sincs ilyesmiről. Hangja a legkevésbé sem ellenséges. Általános kérdéseket tesz föl, hogy s mint élek, hogy érzem magam, megszoktam-e a lágert, meg vagyok-e elégedve a bizalmiak szobájával. Nem, a vizsgálat nem így szokott kezdődni. (De hol hallhattam ezt az édes melódiát?…)

Most egy kérdés következik, a lehető legtermészetesebben, igazán puszta kíváncsiságból:

– No és azok etán, ami önnel történt, amin keresztül ment, – megmaradt-e szovjetembernek? Vagy nem?

Há? Mit mondjak erre? *Utánunk jövő nemzedék*, hozzátok fordulok: ugye, nektek nem volna probléma, mit feleljetek? Hallom, hallom is már – 1990-ből – normális szabad emberek kiáltását: „Mondd neki, hogy menjen az anyja…!” (Vagy lehet, hogy utódaink már nem fognak ilyen kifejezéseket használni? Azt hiszem, Oroszországban fognak!) „Lesitteltek, elnyírtak s még szovjetember is legyél nekik!”

Tényleg, azok után, amiket átéltem, a börtönök és emberek, az egész világból elárasztó új ismeretek után – megmaradhattam-e szovjetembernek? Kibírja-e a szovjetember, egyáltalán valami, ami szovjet, a teljes információt?

Igen, ha a börtön már oly mértékben *átnevelt* volna, amily mértékben *átképzett*, akkor világos, hogy rögtön az elején elvágtam volna az egészet: „Nem! És menjen a…! Elegem van a maguk agyficamaiból! Hagyjanak pihenni a munka után!”

Az ám, gyerekek, csakhogy minket szófogadásra neveltek ám! S ha fölszólítottak, hogy „ki ellenzi?…, ki tartózkodik a szavazástól?…” – föl nem emeltük volna a kezünket a világért sem! Hogy állna rá a nyelvem, ha elítéltek is, arra, hogy „nem vagyok szovjetember”?

– Az OSzO megállapítása szerint „szovjetellenes” vagyok – hárítottam el óvatosan.

– Eh, az OSzO! – legyintett minden tisztelet nélkül. Az a fontos, hogy ön mit érez! Szovjetember maradt-e? Vagy megváltozott, elkeseredett, meggyűlölte a rendszert?

Halkan, tisztán árad a muzsika, semmi sem ragad rá a mi nyálkás-nyúlós, semmitmondó beszélgetésünkből. Istenem, mily tiszta, gyönyörűséges is tud lenni az emberi élet, de a hatalom birtokosainak önzése örökre elzárja tőlünk! Moniuszko? – Nem Moniuszko! Dvorzsák? – Nem Dvorzsák! Csak kopnál le már, kutya, hagynál hallgatni!

– Már miért keseredtem volna el? – adtam a csodálkozót. (Tényleg, miért? Tíz levélért nyolc év, mégcsak nem is egy év levelenként! „Elkeseredni semmi esetre sem szabad, annak már új vizsgálat-szaga lenne!”)

– Tehát szovjetember, igen? – firtatja tovább a különítményes, szigorúan, de bátorítóan.

Csak valahogy élesen ne találjak visszavágni! A világért sem szabad elárulnom, milyen átalakulás megy végbe bennem! Ha most szovjetellenes

indulatokat árulok el, új ügyet kavar nekem itt a lágerban, s úgy rám sóz még egy adag büntetést, mint a vöcsök!

– Szíve mélyén, lélekben minek tartja magát?

Rágondolni is szörnyű: télben, zimankóban föl-föl, egyenesen a sarkvidékre! Mikor már úgy megszoktam itt, száraz, meleg fekhelyem van, de még ágyneműm is! Itt Moszkvában meg-megnéz az asszony is, csomagot hoz… Hová s miért menjek el innen, mikor módom van itt maradni? Meg aztán mi szégyen van abban, ha azt mondom, hogy „szovjetember vagyok”? Mégiscsak szocialista rendszerben élünk!

– Hát, izé, hogy is mondjam”.. szovjetember vagyok…

– Ugye? Szóval szovjetember! Az már mindjárt más! – örül meg a különítményes. – Akkor úgy beszélhetünk egymással, mint egyik szovjetember a másikkal. Mert ugyebár egy az ideológiánk, egyek a céljaink – (csak a szobánk más…). – Össze kell hát dolgoznunk. Ön *segít* nekünk, mi segítünk önnek…

Érzem, hogy csúszik ki lábam alól a föld… Meg ez a zene is!… Ő csak szövi-szövögeti fáradhatatlanul a hálót, szemet-szemre kötve, bogozva: segítenem kell, hogy mindenről idejében tudomást szerezhessenek. Megtörténhet, hogy véletlenül tanúja leszek ilyen vagy olyan beszélgetésnek: közöljem majd velük, mit hallottam.

No, de ezt már aztán nem! Ez az egy biztos: szovjetember ide, szovjetemkor oda, de ilyesmit ne várjatok tőlem. Méghogy én jelentést tegyek politikai vitákról! – De csak óvatosan, vigyázatosan! Feltűnés nélkül kell visszavonulnom!

– Hm… – azt nem tudom megtenni – mondom sajnálkozva.

– Miért nem? – komorodott el cél- és elvtársam.

– Mert… mert nem olyan a természetem… (Hogy mondjam meg minél szelídebben ennek a szemétládának?) – Mert… nem szoktam odafigyelni, – …nem tudok visszaemlékezni…

Most észreveszi, hogy a zene elvonja a figyelmemet, – kikapcsolja. Csend lesz. Kihúny a meleg zöld szem, egy jobb világ közvetítője. Magam vagyok a szobában, kettesben a bagollyal. Itt nincs helye tréfának.

Csak tudnák legalább a sakkjáték szabályait: három lépésismétlés után kész a döntetlen. De nem! Mindenre lusták, de erre nem: százszor mondja be ugyanúgy, ugyanarról a kockáról a sakkot, százszor lépek én ugyanazon gyalog mögé, hogy aztán újra kibújjak mögüle. Ízlése nincs, ideje annál több. Magam tettem ki magam ennek az örök sakknak, azáltal, hogy

szovjetembernek vallottam magam. Persze azért mind a száz eset különbözik egy árnyalatnyit: megváltozik egy szó, egy hangsúly.

Már egy egész óra eltelt, telőben van a második is. Szobánkban már mindenki alszik, de ennek itt nem sürgős, ez a munkája. Hogy hagyjam faképnél? Micsoda ragadós, népség! Már célozgatott a transzportra is, a közmunkára is, már kifejezést adott annak a gyanújának, hogy megrögzött ellenség vagyok, majd meg annak a reményének, hogy megrögzött barát.

Nem szabad engednem. De transzportba kerülni sincs semmi kedvem a tél közepén. Hogy végződik ez az egész? – kérdem magamtól bánatosan.

Most egyszerre a tolvajokra tereli a szót. Hallotta Szenyin felügyelőtől, milyen élesen ki szoktam fakadni a tolvajok ellen, s hogy már meggyült velük a bajom. Felélénkülök: végre új lépés! – Igen, ki nem állhatom őket. (De tudom, hogy *ti* meg szeretitek őket…)

S most így akar hatni könnyzacskóimra: Önnek felesége van Moszkvában. Férje távollétében kénytelen egyedül kimenni az utcára, sokszor éjszaka is. Az utcán gyakoriak a vetkőztetések. Azok a tolvajok vetkőztetnek, akik a lágerokból szöknek meg. (Dehogy azok! Akiknek amnesztiát adtok!) Megtagadnám-e hát, hogy értesítsem a különítményest a tolvajok szökési terveiről, ha tudomást szereznék róluk?

Ami igaz, az igaz: a tolvajok ellenségeink, könyörtelen ellenségeink, – azokkal szemben minden eszköz meg van engedve… De így vagy úgy, most csak az a fontos, hogy itt a jó alkalom a szabadulásra. Talán…

– Erről lehet szó.

Te mondád! Te mondád ki a szót, s az ördögnek nem is kell több. S máris ott fekszik előttem az asztalon a kész fogalmazvány:

„*Kötelezvény*

Alulírott kötelezem magamat, hogy a láger-részleg politikai tisztjét tájékoztatom a foglyok szökési terveiről…”

– De mi csak a tolvajokról beszéltünk!

– Kik szoktak megszökni, ha nem a tolvajak?… Csak nem írhatom egy hivatalos aktában, hogy *tolvajok*? Ez nem hivatalos terminus. Így is érti mindenki.

– De így megváltozik az egésznek az értelme!

– Eh, látom már, hogy ön *nem a mi emberünk*, önnel *egész másképp* kell beszélnünk! S *nem itt!*

Ó, mily szörnyű ezt hallani: „nem itt”! Amikor odakint hordja a havat, amikor bennfentes az ember és szimpatikus torzszülöttekkel lakik egy

szobában! Hol van az a „nem itt”? Lefortovóban? És milyen az az „egész másképp”? De hisz végeredményben egyetlen szökés sem fordult elő ebben a lágerban, mióta itt vagyok, s csak akkora a valószínűsége, mint egy meteor becsapódásának. De még ha lesznek is szökések, ki az a marha, aki előre kifecsegi, hogy szökni akar? Vagyis én nem fogok tudni róla. Ergó, nem lesz mit jelentenem. Végülis nem olyan rossz megoldás ez… Csak…

– Nem lehetnénk el a nélkül a papír nélkül?

– Rendelkezés van rá.

Sóhajtok. Érveket sorakoztatok fel önmagamnak megnyugtatására, miközben aláírásommal nyugtázom lelkem eladását. Eladtam a lelkemet, hogy testemet megmentsem. Készen vagyunk? Mehetek? Még nem. Hátra van még a hallgatási kötelezvény. De még előbb ugyanezen a papíron:

– Álnevet kell választania.

Álnevet? Ahá, fedőnevet! Persze-persze, az informátoroknak fedőnevük szokott lenni! Uramisten; hová süllyedtem s micsoda gyorsasággal! Mégiscsak ő nyerte meg a játszmát. Eltolom a figurákat, elismerem a mattot.

Fejem kiürült, fantáziám tökéletesen csődöt mondott. Én, aki mindig könnyedén találok nevet hőseimnek, ha kell, tízet is, most sehogysem tudok kigondolni magámnak egy fedőnevet. Megszán és súg:

– Hát például: Vetrov.

Én pedig rávezetem a papírra, a kötelezvény alá, hogy VETROV. Ez a hat betű máig a szégyen sajgásával ég emlékezetemben.

Hisz én kész voltam meghalni, csakhogy emberek társaságában maradhassak! Arra készültem, hogy emberek közt halok meg! Hogy történhetett hát, hogy kutyák közt maradtam életben?

A különítményes pedig az iratszekrénybe rejti kötelezvényemet, munkájának termését az esti műszakban, s szeretetreméltóan közli, hogy nem kell idefáradnom, az ő szobájába, ez gyanút kelthetne. Szenyin felügyelő teljes mértékben megbízható, minden közlést (*feljelentést*!) neki adjak át, feltűnés nélkül.

Így fogják a madarat. A kiskörmén kell kezdeni.

Abban az évben aligha tudtam volna megállni ezen a határon. Mert aki a sörényben nem tudott megkapaszkodni, a farkába már hiába kapaszkodik. Aki csúszni kezd, annak csúsznia kell, húzza a mélység.

De valami segített a kapaszkodásban. Szenyin minden találkozáskor sürgetett: No? Van valami? Én széttártam karjaim: semmit sem hallottam. A

tolvajokhoz semmi közöm, képtelen vagyok érintkezni velük. De mit tesz Isten: nem szöktek, nem szöktek – míg egyszer mégis megszökött egy kisbűnös a lágerunkból. Szenyin nem tágított: – Akkor másról jelentsen! A brigádról! A szobáról! – Másra nem tettem ígéretet! – makacsoltam meg magam (mert már az idő is tavasz felé járt). Mégiscsak némi sikernek könyvelhetem el, hogy ennyire leszűkített szolgálatra vállaltam kötelezettséget.

Közben megérkezett a minisztérium spec. rendelete, mely a lágerből egy *saraskába*, juttatott. Ennek köszönhetem, hogy megmenekültem és soha többé nem kellett a Vetrov nevet aláírnom. De máig a hideg futkos a hátamon, valahányszor találkozom ezzel a névvel.

Nehéz, ó nagyon nehéz folyamat az emberré válás. Megjárhattad a frontot, átvészelhetted a bombazáport, vakmerően nekivághattál egy aknamezőnek: mégis csak a kezdetén vagy az emberré válásnak. Ez még mind kevés…

Sorjáztak az évek, hol *saraskák*, hol spec. lágerokat hozva magukkal. Lélekben egyre függetlenebb, egyre magabiztosabb lettem. A különítményesek többé nem tüntettek ki figyelmükkel, s abba a boldog reménybe ringattam magam, hogy papírjaimra a rá van vezetve a végzés: „Nem szervezendő!”

A lágerok után jött a kitelepítés, közel három év. Akkor már oszlófélben voltak a száműzetés gócai, egyes nációkat már szabadon is bocsátottak. Mi, akik még ottmaradtunk, tréfálkozva-nevetgélve róttuk le jelentkezési kötelezettségünket a parancsnokságon. Megvolt már a Párt XX. kongresszusa is. Úgy látszott, örökre vége a lidércnyomásnak. Vidám terveket szövögettem arról, hogy nemsokára megkapom szabadulólevelemet s hazautazhatok Oroszországba. Ekkor történt, hogy valaki udvariasan kereszt- és apai nevemen szólított az iskolaudvar kijáratánál. Jól öltözött, civilruhás kazah volt az illető, hozzám lépett s kezet nyújtott.

– Jöjjön át egy kis eszmecserére! – s barátságos fejmozdulattal invitált a parancsnokság épületébe.

– De nekem most ebédelnem kell, – hárítottam el.

– De estére csak szabad lesz?

– Este sem érek rá. (Szabadidőmben ugyanis regényemen dolgoztam.)

– Akkor hát holnap! Hány órakor?

Ej, micsoda kullancs! Mit volt mit tennem, megjelöltem másnapra egy időpontot. Gondoltam, ügyem felülvizsgálásáról lesz szó (akkortájt elkövettem azt a baklövést, hogy kérvényt nyújtottam be, mint az ortodoxok, ezzel a kuncsorgó helyzetébe kerültem. Nem is hagyta ki ezt a ziccert a gébé!) Másnap azonban emberem, mint kiderült, területi különítményes, komótosan bevette magát a járási MVD-parancsnok irodájába, belülről kulcsra zárta az ajtót, s a jelekből ítélve többórás társalgásra rendezkedett be, amit még az is bonyolított, hogy nem valami jól beszélt oroszul. Mindazonáltal az első félóra után rájöttem, hogy nem ügyem felülvizsgálása hozta ide, hanem spiclinek akar beszervezni. (Úgy látszik, a száműzöttek egy részének elbocsátásával a *sztukácsok* állománya is megfogyatkozott.)

Nem tudtam, nevessek-e vagy bosszankodjam. Az bosszantott, hogy itt kell lopnom az időt, mikor minden félóra drága, nevethetnékem meg azért volt, mert egy ilyen javaslat 1956-ban úgy sértette a fület, mint az ügyetlen vendég késének csikorgása a tányéron. Megpróbáltam egyszerűen s közérthetően megmagyarázni neki, mennyire korszerűtlen a javaslata, de falrahányt borsó volt minden szavam: akár a bulldog, nem lazított volna harapásán a világért sem. Vidékre minden enyhülés három-, öt-, tízéves késéssel jut el, ellenben minden szigorítás egy pillanat alatt. Halvány fogalma sem volt arról, milyen esztendő lesz ez az 1956! Fölhívtam a figyelmét arra, hogy már az MVD is megszűnt, ő azonban sietett közölni velem az örömhírt, hogy a KGB semmit sem változott: ugyanaz az állománya, ugyanazok a feladatai.

Én már akkoriban valami huszáros könnyelműséggel viszonyultam az ő dicső intézményükhöz. Úgy éreztem, hogy akkor járnék el a kor szellemének megfelelően, ha oda küldeném őket, ahol igazság szerint a helyük volna. Egyáltalán nem tartottam közvetlen következményektől, ilyenek nem is lettek volna abban a nagyszerű esztendőben. Kedvem lett volna otthagyni faképnél, becsapva magam után az ajtót.

De akkor eszembe jutottak a kézirataim, amelyek naphosszat viskómban hevernek, egy gyönge zár s átlátszó fortély védelme alatt, hogy aztán éjjel kiteregessem őket s dolgozzak rajtuk. Ha most magamra haragítom a KGB-t, bosszúból valami kompromittáló után fognak kutatni, s mi lesz, ha megtalálják a kéziratokat?

Tanácsosabb hát békésen lezárni ezt az ügyet.

Micsoda gyalázatos, istenverte ország ez, ahol a legeslegszabadabb hónapokban a lélekben legszabadabb ember sem engedheti meg magánalt azt a fényűzést, hogy összezördüljön a zsarukkal! Hogy orruk alá dörgölje, mi a véleménye róluk!

– A dolog úgy áll, hogy én súlyos beteg vagyok. Betegségem akadályoz a járkálásban, nézelődésben. Elég baj az nekem, hogy így van. Tegyünk pontot erre az ügyre, jó?

Persze szánalmas kibúvó ez, mert így burkoltam elismerem, hogy joguk van verbuválni, pedig éppen ezt az igényüket kellene kipellengérezni s kereken visszautasítani. Az én válaszom tagadó ugyan, de térden állva.

Ám ez a piaci légy még mindig nem tágított. Rászánt még egy félórát, hogy meggyőzzön: a súlyos betegnek is kötelessége az együttműködés. Mikor azonban látta, hogy végképp hajthatatlan vagyok, gondolt egyet:

– Nincs róla véletlenül bizonyítványa?

– Miről?

– Hát hogy olyan nagyon beteg.

– De van.

– Adja ide.

Mert neki teljesítményt kell felmutatnia, el kell számolnia, mit végzett ezen a munkanapon. Ki kell mutatnia, hogy a jelölt kiszemelése helyes volt, csak éppen az kerülte ki a figyelmüket, hogy az illető nagybeteg. Az a bizonyítvány nemcsak megtekintésre kellett neki, hanem hogy csatolja az aktához s ezzel lezárja az ügyet.

Átadtam a bizonyítványt s ezzel kvittek voltunk.

Ilyen volt a mi hazánk, amikor félszázados történelmének legszabadabb hónapjait élte.

No, és ha valakinek nem volt bizonyítványa?

*

Egy különítményes rátermettségének az az ismérve, hogy kapásból kiválasztja a megfelelő tolvajkulcsot. A balti származású U. – t, aki jól beszél oroszul (ezért is szemelték ki éppen őt) a számtalan szibériai láger egyikében „hivatja a parancsnok”, az irodába belépőt azonban a parancsnok helyett egy ismeretlen horgas orrú kapitány fogadja, pillantása hipnotizál, minta kobráé. „Jól csukja be maga után az ajtót!” – mondja vérfagyasztó komolysággal, mintha az ellenség beözönlésétől kellene tartani. Bozontos szemöldöke alól szúrós pillantással követi U. minden mozdulatát, ebben

máris csügged a lélek, hagyományos balsejtelmek szorongatják a szívét. A kapitány természetesen még a beidézés előtt gondosan átnézte U. papírjait, s látatlanban úgy döntött, hogy az egyes, kettes, hármas és négyes kulcs ezúttal elesik, csak a legutolsó, a leghatékonyabb jön számításba. Hosszú perceken át fúrja U. gyanútlan s védtelen szemébe izzó tekintetét, így ellenőrzi prognózisa helyességét s egyben akaratát is megbénítja áldozatának, miközben feje fölé emeli a láthatatlan borzalmat s készül lesújtani rá.

A különítményes minden hosszadalmas bevezetést mellőzve s elvont szemináriumi szőrszálhasogatásról lemondva egyenesen a tárgyra tér, szavai azonban annál félelmetesebbek s vészjóslóbbak: „Ön tisztában van vele, hogy a világ két táborra oszlik, s hogy e táborok egyike vereséget fog szenvedni, jól tudjuk, hogy melyik. Ugyebár ön is tudja? Azért ha túl akarja élni, taszítsa el magát a kapitalizmus fertőzött partjaitól s igyekezzen új partokon kikötni. (Pontosan, ahogy meg van írva Lacisz *Új partok felé* című könyvében.) – Még néhány frázis következő hasonló stílusban, miközben egyre fogva tartja áldozatát pillantása bűvkörében s véglegesen megbizonyosodik, hogy a helyes kulcsot választotta, majd egy kérdést tesz fel, fenyegető hanghordozással: „És a családjával mi van?” Külön is kérdez az egyes családtagok után, mindegyiket nevén nevezve, még ezt is tudja, hány évesek a gyerekek. Tehát már előzetesen tanulmányozta a család körülményeit! Ennek már a fele sem tréfa! „Azt persze jó, ha tudja – folytatja a hipnotizálást – hogy családja sorsa az önéhez van kötve. Ha ön hibázik s életével fizet, egész családja önnel pusztul. *Árulók családját* – mondja immár teljes hangerővel – nem fogjuk magunkkal cipelni egészséges szovjet társadalmunkban: Úgy válasszon tehát a két világ közt, hogy egyben élet és halál közt választ! Ajánlom, hogy kötelezze el magát az Oper-cseka Osztály szolgálatára. Amennyiben tagadó választ ad, családja tagjait haladéktalanul szétküldjük különböző lágerokba! Ehhez minden hatalmunk megvan (bizony, igazat mondott!), s döntéseinktől nem szoktunk tágítani (ez is így igaz!). Ha egyszer önre esett a választásunk, ön *dolgozni* is fog nekünk!”

U. – t teljesen készületlenül érte a csapás, nincs ideje összeszedni magát, gondolkodni is képtelen. Eddig úgy tudta, hogy csak a hitvány emberek csapnak fel besúgónak, hogy tehetnek most neki ilyen javaslatot? A bunkó szemből sújtott le, minden álcázó mozdulat, minden köntörfalazás nélkül, s a kapitány máris a választ várja, minden pillanatban robbanhat s akkor

összedűl a világ. Mire nem képesek ezek? – gondolja magában U. – Kímélték-e ezek valaha is valakinek a családját? A kuláktalanítást sem átallották végrehajtani a családtagokon is, még a csecsszopókat sem kímélve, ráadásul még dicsekedtek is vele az újságok hasábjain. U. – nak volt alkalma látni a Szervek kezenyomát 1940-41-ben a balti államokban, járt a börtönudvarokban a szovjet csapatok kivonulása után, látta a halomra lőtt foglyokat. Hallgatta a leningrádi rádió balti adásait is 1944-ben. Fenyegettek, bosszút lihegtek azok az adások, mint most ennek a kapitánynak a pillantása: Azt ígérték, hogy *mindenkivel*, kivétel nélkül mindenkivel le fognak számolni, aki az ellenséget segítette.[558] Mi kényszerítené őket most, hogy irgalmasak legyenek? Minden könyörgés hiábavaló, választani kell. (Csak egyet nem tud U. akit elvakított a Szervek önmagukról terjesztett legendája: nem olyan kifogástalanul precíz, gombnyomásra működő gépezet az, hogy ha ma egy lágerfogoly Szibériában vonakodik fölcsapni spiclinek, akkor egy héten belül Szibériába deportálják a családját. S még valamit nem tud: hogy bármekkora gonoszságot tételezzen is fel a Szervekben, azok még sokkal gonoszabbak, s nincs messze az a nap, amikor százezer számra küldik a családokat, de valamennyit, száműzetésbe és pusztulásba, nem nézve, hogy viselik magukat a családapák a lágerban.)

Ha csak önmagát kellett volna félteni, nem ingadozott volna. De elképzelte lágeri viszonyok közt a feleségét s a leányát – azokban a barakkokban; amelyekben még függönnyel sem takarják el a paráznaságot, elképzelte a tizenhat éven aluli lányok tökéletes kiszolgáltatottságát. S megtántorodott. Jól választották meg tehát azt a kulcsot. A többi nem vált volna be, ez azonban bevált.

Csak egyelőre haladékot kér: meg kell gondolnia. – Jól van, három napig gondolkodhat, de ne kérje ki senki tanácsát! HA ELJÁR A SZÁJA, AGYONLÖVIK! (U. mégis megbeszéli a dolgot egy földijével, éppen azzal, akiről először kellene adatokat szolgáltatnia, közösen fogalmazzák majd meg a jelentést. A honfitárs is azon a véleményen van, hogy nem szabad kockáztatni a családot.)

Mikor újra találkozik a kapitánnyal, U. aláírását adja a sátánnak, megkapja feladatát, megtudja, ki lesz az összekötő, mert ide ne jöjjön többet, mindent Frol Rjabinyinon, a félszabad bennfentesen át intézzen.

Fontos részét képezi a különítményes munkájának a beépített ügynökök szervezése s elhelyezése a láger különböző posztjain. Frol Rjabinyin

nagyhangú, belevaló fickó, igazi jópofa. Frol Rjabinyint mindenki szereti. Frol Rjabinyinnak valami látszat-munkácskája van, külön fülkéje, s mindig van pénz a zsebében. A különítményes segítségével tökéletesen kiismeri magát a lágerélet vízmélyi és felszíni áramlataiban, játszi könnyedséggel lavíroz a hullámokon. A hozzá hasonló ügynökökön nyugszik az egész kifeszített háló.

Frol Rjabinyin oktatgatja U. – t: a jelentéseket titokban kell átadni, valami félreeső helyen („a mi munkánkban a konspiráció a leglényegesebb”). Behívja magához a fülkébe: „A kapitány elégedetlen az ön jelentéseivel. Úgy kell írni, hogy abból *anyagot* lehessen összeállítani az illető ellen. Nézze csak, ilyenformán!”

S ez a fajankó most nekiáll kioktatni a sápadt-kókadt értelmiségit, hogyan irkáljon aljas hazugságokat embertársairól! De U. – nak csak lóg az orra, Rjabinyin úgy gondolja, tennie kellene valamit érte a maga szakállára, föl kellene villanyozni egy kicsit ezt a tutyimutyit, önteni bele egy kis életkedvet. S haverkodva mondja neki: „Hallja, magának nehéz az élete. Néha kedve szottyan az embernek, hogy vegyen magának valami kenyér mellé valót. A kapitány szeretne segíteni magán. Tessék, tegye el!” – s kihalászva a tárcájából egy ötvenest (pedig ez a kapitány pénze! Lám, ezek nincsenek elszámolásra kötelezve, talán csak ők nincsenek egész Oroszhonban!) U. markába nyomja.

S e fakózöld béka láttára, mely a tenyerén feküdt, egy pillanat alatt lehull U. – ról a kobrakapitány varázslata, ocsúdik a dermedt hipnózisból, nem retteg már családjáért sem. A történtek lényegét mintegy megtestesülve látja ebben a piszkos, zöld vízjegyű bankóban, a szokásos judáspénzben. S már nem gyötörve magát azzal, mi lesz a családdal, természetes mozdulattal, mint aki mocskot hárít el, eltolja magától az ötvenest, mikor pedig az értetlen Rjabinyin erőltetni próbálja, egyszerűen földre veti, majd föláll, s immár könnyű szívvel, mint aki mindentől FELSZABADULT, Rjabinyin leckéitől, a kapitánynak adott aláírástól, minden papírkötelezvénytől – FELSZABADULT az egyetemes emberi kötelesség szolgálatára, kimegy a fülkéből, külön engedélyt sem kérve a távozásra, könnyű léptekkel halad a lágerudvaron: „Szabad vagyok, szabad!”

No, azért nem egészen! Valami butább különítményes kötötte tolna még az ebet a karóhoz, de a kobrakapitány átlátta, hogy a hülye Rjabinyin elrontotta a zárat, rossz kulcsot használt. Ebben a lágerban többé nem nyúltak ki a csápok U. befogására. Rjabinyin köszönés nélkül ment el

mellette. Megnyugodott, kezdte örömét lelni az életben. Amikor spec. lágerokba küldték szét a népet, ő SztyepLag-ba került. Annál valószínűbbnek látszott, hogy ezzel lezárult az egész ügy.

De nem, úgy látszik, a neve bennmaradt a kartotékokban. Új helyén egyszer hivatja ám az ezredes. „Mondják, ön hajlandó volt velünk dolgozni, de nem érdemelte meg a bizalmat. Talán rosszul tájékoztatták önt?"

Ez az ezredes azonban már semmi félelmet sem keltett U. – ban. Különben is, ekkorra már U. egész családját Szibériába telepítették, annyi más balti családdal egyetemben. Föltétlenül meg akart most már szabadulni ezektől a kullancsoktól. De milyen ürüggyel érhetné el célját?

Az ezredes egy hadnagyra bízta U. megdolgozását. A hadnagy rámászott, ígért, fenyegetett, U. pedig egyre azon törte a fejét, mi lenne a leghatékonyabb eszköz a szabadulásra. U. ekkor felvilágosult és vallástalan létére azt a módját találta ki önmaga elbarikádozásának, hogy Krisztust vonta maga s üldözői közé. Nem valami nagy elvhűségre vallott ez a mód, de csalhatatlanul célhoz vezetett. Így füllentett: „Meg kell hogy mondjam önnek az igazat: keresztény nevelésben részesültem, ezért semmi esetre sem dolgozhatok önökkel!"

Puff neki! Mintha csak elvágták volna a hadnagy órák hosszat tartó szóáradatát. Rögtön megértette, hogy itt semmi keresnivalója nincs. „Na, maga csak úgy kell nekünk, mint a kutyának az ötödik láb!" – kiáltotta bosszúsan. „Adja írásban, hogy nem hajlandó! (Már megint írásban!) írja csak bele a jóistent meg a többit is!"

Nyilván külön aktával kell lezárniuk minden sztukács-ügyet, ahogy kezdik is. A Krisztusra való hivatkozás a hadnagy fedezésére is elég volt: egy csekista sem fogja felelősségre vonni, miért nem próbálkozott még ezzel vagy azzal a módszerrel.

S az olvasónak, amennyiben tárgyilagos, észre kell vennie, hogy úgy megriadnak ezek Krisztus nevének említésére, mint az ördögök a keresztvetésre vagy a harangszóra.

Ezért nem fog a mi rendszerünk soha összeférni a kereszténységgel! Hiába is ígérgetik a nagy összeházasítást a francia kommunisták!

13.
Egy rókáról két bőrt

Le lehet-e vágni az ember fejét, ha egyszer már levágták? De mennyire! Le lehet-e húzni az ember bőrét, ha egyszer már lehúzták? Azt is lehet!

Ez a felfedezés a szovjet lágerok érdeme, Arhipelág nagy találmánya. Ne mondja hát senki, hogy csak a *brigáddal* gyarapítottuk a nemzetközi lágertudományt! Hát a lágerfoglyok másodszori elítélése kutya? A külvilágról Arhipelágra igyekvő folyók célhoz érve sem nyughatnak, nem terülhetnek szét kényelmes tavakká, ó nem: még egyszer átpumpálják őket egy második vizsgálat csőrendszerén.

Ó, áldott despoták, irgalmas elnyomók! Ó, boldog barbár rendszerek, amelyek nem tudnak a már letartóztatottak letartóztatásáról, a már lecsukottak lecsukásáról, a perbe fogottak perbe fogásáról, az elítéltek elítéléséről!

Nálunk mindez lehetséges! Nálunk a lebunkózott, magatehetetlen áldozatot még egyszer fejbekólintják, hogy arról koldul! Ez a mi rabtartóink etikája: üsd a földön fekvőt! Ez a mi államvédelmünk etikája: hullákkal pallózd ki utadat!

Mondhatnánk, hogy a lágerfogoly letartóztatásának és elítélésének eszméje már Szolovkán megszületett, de ott egyszerűen a harangtorony alá hurcolták és lepuffantották a foglyot. Az ötéves tervek és a metasztázisok korában aztán lágeréveket kezdtek osztogatni golyó helyett.

De hisz második (harmadik, negyedik) elítélés nélkül nem is volna megvalósítható mindazok föld alá tétele, végleges megsemmisítése, akiknek ezt a sorsot szánták.

Mint gyűrűit a kígyó, úgy regenerálja magát Arhipelág az ítéletmegújításokkal – Arhipelág funkcionálásának alapfeltétele ez. Míg lageréveiket nyüvik, míg száműzetésben kókadoznak, fenyegető viharfelhőként lebeg a boldogtalanok feje fölött az új büntetés, pedig még az elsőt sem töltötték ki. Ilyen új büntetéseket mindig is osztogattak a szovjet érában, de legsűrűbben 1937-38-ban és a háborús években. (1948-49-ben a „szabad” világra hárult az új büntetések kirovása: sokszor elnézésből olyanokat is szabadon bocsátottak, akikre még a lágerban új adagot kellett volna sózni, úgyhogy kénytelenek voltak hazulról beutalni

őket. Az ilyeneket hívták *ismétlőknek* – a lágerban elítéltekre mégcsak nevet sem találtak.)

De az még csak lágyszívűség – szándéktalan lágyszívűség – volt, hogy 1938-ban az új büntetés kirovását nem előzte meg új letartóztatás, új vizsgálat, új törvényszék, hanem egyszerűen berendeltek egy egész brigádot az Elosztó-Ellenőrző Osztályra s aláírás ellenében kiosztották az új ítéleteket. (Aki megtagadta az aláírást, azt csak karcerbe dugták, mint ha meg nem engedett helyen dohányzott volna, még jóindulatú magyarázattal is szolgáltak: „Nem azt kell elismernie, hogy bűnös, csak azt, hogy tudomásul veszi az ítéletet”) Kolimában tízeseket osztogattak így, Vorkutában még kevesebbet: nyolcast s ötöst OSzO alapon. S ugyan mi értelme lett volna az ellenkezésnek? Arhipelág örökkévalóságának távlatából talán nem egyre megy, hogy nyolcat adnak-e vagy tizennyolcat, vagy hogy az elején adják-e valakinek vagy a végén? A lényeg az, hogy most, ebben a pillanatban ne vájják karmaikat az ember testébe!

Mai szemmel úgy látjuk, hogy az 1938-ban foganatosított tömeges újra-elítélések felsőbb utasításra történtek. Odafönt arra a belátásra jutottak, hogy eddig kissé szűken mérték a lageréveket, jobban meg kell nyomni a ceruzát (esetleg a ravaszt is) – a többiek megfélemlítésére.

De a háborús években a lágeri perek járványát alulról is lázas pezsgés, hogy úgy mondjuk: népi kezdeményezés kísérte. Föntről nyilván az az utasítás jött, hogy a háború tartamára minden lágerban szigorúan féken tartandók és elszigetelendők az olyan prominens elemek, akik alkalomadtán zendülés főkolomposaivá válhatnak. A lágerpontok virgonc legénysége azonnal fölismerte, micsoda aranybánya ez a rendelet: *ez fogja megmenteni őket a fronttól!* Nyilván több helyen egyidőben született s villámgyorsan elterjedt ez a gyümölcsöző, zseniális, életmentő fölfedezés. Így torlaszolták el a lágerbeli csekisták is az ellenséges géppuskafészkek lőréseit – nem a saját testükkel ugyan, de másokéval.

Próbáljuk beleélni magunkat azoknak az éveknek a hangulatába: a front hátrál, a németek Leningrád körül, Moszkva alatt, Voronyezsben, a Volgánál, a Kaukázus lábánál. Odahaza egyre kevesebb a férfi, minden egészséges férfitest rosszalló pillantásokat vált ki. Mindent a frontnak! Nincs az az ár, amit a kormány sokallana, csakhogy megállíthassa Hitlert! Csak a lágeri tisztek (no meg haverjaik a GB-nél) vannak egytől-egyig régi helyükön, a front mögött – jóltápláltak, fehérhúsúak, dologtalanok. (Nézzék például a 33. képen ezt a lágeri „keresztapát”: hát nem kell az ilyennek

föltétlenül túlélnie?) S minél mélyebben bent vannak Szibériában, minél északabbra, annál nagyobb biztonságban. De ha közelebbről megnézzük, gyönge lábakon áll ez a biztonság. Bármikor rájuk rezzenthetnek: „Kifelé azokkal a pirospozsgás fasza lágerkrapekokkal! Hogy nincsenek harci tapasztalataik? Nem baj, fontos a pártosság! S még jó, ha csak a milíciához, a biztosító csapatokhoz osztják be őket, nem tiszti zászlóaljakba, hogy aztán bevessék őket Sztálingrádnál! 1942 nyarán egész tiszti iskolákat szippantottak be s dobtak ki vizsgájuk előtt a frontra. Az ohránából is kifogtak már minden épkézláb keretlegényt – mégsem szaladtak szét a lágerok! Akkor pedig különítményesek nélkül is meglesznek! (Máris hallani ilyen hangokat.)

<45. Egy lágeri „keresztapa” (Lebgyev kapitány)>

Aki fölmentést nyer, életet nyer! A fölmentés a boldogság netovábbja! Hogy érhetjük el ezt? Pofonegyszerű, kézenfekvő ötlet: *bizonyítsuk be, hogy szükség van ránk!* Bizonyítsuk be, hogy ha kikapcsoljuk a csekista éberséget, fölrobban a fortyogó üst, fölrobbannak a lágerok! S akkor összeomlik dicső frontunk! Mert hájas különítményeseink ott a tundra s a tajga lágerpontjain az ötödik hadoszlopot tartják féken, magát Hitlert tartóztatják föl. Ők ezzel szolgálják a győzelmet! Fáradságot nem kímélve nyomoznak, vizsgálnak, lepleznek le összeesküvést összeesküvés után.

Eddig csak a szerencsétlen, elgyötört lágerfoglyok harcoltak életükért, ragadták ki egymás szájából a falatot. Most azonban a teljhatalmú csekisták is belevetették magukat a létért való küzdelembe, nem nézve sem Istent sem embert: „Dögölj meg ma te, én majd csak holnap!” Inkább te pusztulj el, mocskos barom, s odázd el az én pusztulásomat!

S nézze meg az ember: Uszty-Vimben máris felütötte a fejét az ellenség! Egy tizennyolc főből álló „felkelő csoport”! No persze le akarták fegyverezni az ohránát, el akarták venni a puskáikat (fél tucat ócska flintát), hogy aztán… hogy aztán… – ki tudja, mi járt a fejükben? Föllázítani egész Északot! Rámenni Vorkutára! Moszkvára! Csatlakozni Mannerheimhez! S röpködnek a táviratok, a jelentések: óriási összeesküvést tettünk ártalmatlanná! Nyugtalanságok a lágerban! Kérjük az operatív személyzet megerősítését!

Mi van? Mi van? Minden lágerban összeesküvés! Hol itt üti fel a fejét, hol ott. S egyre komolyabb. Egyre vakmerőbb! Hej, ezek a nyamvadt rozogák! Megjátszották, hogy alig állnak a lábukon, suttyomban meg

géppuskák után nyújtogatják pellagrás, csont-bőr kezüket! Ó, drága Harmadik Ügyosztály, a Haza megmentője!

Egy különítményes galeri ülésezik a Dzsigyinyec-lágerban, Burját-Mongóliában: Szokolov osztályparancsnok, Mironyenko vizsgálóbíró, Kalasnyikov, Szoszikov és Oszincev operatív tisztek. – Lemaradtunk, elvtársak! Mindenütt összeesküvés, csak mi nem találtunk egyet sem! Pedig nem kétséges, hogy nálunk is van, méghozzá nem is kicsi! Fantasztikus, veszedelmes konspiráció! Hogy mit akarnak? No, természetesen az ohranát lefegyverezni, külföldre szökni, hisz csak egy ugrásra van a határ, ha Hitler messze van is. Kivel kezdjük, elvtársak?

S ahogy egy jóltáplált kopófalka szétszaggat egy beteg, rissz-rossz, szőrehagyott nyulat, úgy veti rá magát a kékek bandája a szerencsétlen Babicsra. Babics sarkkutató volt egykor, ünnepelt hős, most azonban önmaga árnyéka csak, fekélyes emberroncs. Ő volt az, aki a háború kitörésekor majdhogy a németek kezére nem adta a „Szadko” jégtörőt – logikus, hogy éppen az ő kezében futnak össze az összeesküvés szálai. Rá vár tehát a feladat, hogy skorbutos, haldokló testével megmentse a hóhérok zsírpárnás testét.

„Ha te rossz szovjet polgár vagy is, mi akkor is rá fogunk kényszeríteni, hogy úgy tégy, ahogy mi akarjuk, mi majd térdre kényszerítünk!” „Vagy úgy, nem emlékszel? Mi majd eszedbe juttatjuk!”…”Nem tudsz írni? – Mi majd *segítünk*!”„Gondolkodási időt akarsz? – Karcerba vele, harminc deka kenyérre!”

A másik különítményes más húrokat penget: „Végtelenül sajnáljuk! Ön bizonyára be fogja látni még, hogy okosabb lett volna engednie követelésünknek. De akkor már késő lesz, akkor már két ujjal el lehet önt törni, akár egy ceruzát!” (Micsoda hasonlataik vannak ezeknek! Maguk találják ki őket, vagy egy névtelen költő írja tankönyveiket a cseka iskolán?)

Babicsot kihallatásra viszik Mironyenkóhoz. Belépéskor étvágygerjesztő illatok csapják meg az orrát. Mironyenko a párolgó borscs és a sültkaraj tőszomszédságába ülteti, s mint aki nem vesz tudomást az ínyencfalatok jelenlétéről, sem pedig Babics kiguvadó szeméről, behízelgő hangján legalább egy tucat érvet sorakoztat föl a lelkiismeret megnyugtatására s annak bebizonyítására, hogy az embernek szabad, sőt néha kötelessége hamis tanúságokat adnia. Barátságosan emlékezteti:

– Mikor első ízben letartóztatták, ön ugyebár megpróbálta bebizonyítani igazát? No, és talán sikerült? Ugye hogy nem sikerült? Mert az ön sorsa már letartóztatása előtt eldőlt. S most is így van, bizony, pontosan így. No, de egye meg az ebédjét! Egyék, míg ki nem hűl… Ha nem butáskodik, meg fogjuk érteni egymást. Mindig kap eleget enni s nem lesz semmi gondja. De ha nem…

S Babics engedett. Az életszomj erősebbnek bizonyult benne, mint az igazság szomjúhozása. S írta, amit tollba mondtak neki. Megrágalmazott huszonnégy embert, akik közül csak egyet ismert. Míg a vizsgálat tartott, etették, de sohasem lakatták jól, hogy az első nyakaskodásra megint böjtre foghassák.

Halála előtt írt naplójegyzeteit olvasva elborzadunk: micsoda magasságokból micsoda mélységekbe zuhanhat egy derék, jóravaló ember! Velünk is megtörténhetett volna ugyanaz…

Azt a mit sem sejtő huszonnégy embert pedig összefogdosták s agyonlőtték vagy új lágeréveket róttak ki rájuk. Magát Babicsot a tárgyalásig egy szovhozban dolgoztatták: pöcegödröket merettek vele, majd a törvényszékre vitték tanúskodni. Neki is kiutaltak egy új tízest, a régi érvénytelenítésével. Második büntetését azonban nem tölthette ki: meghalt a lágerban.

No és az a galeri ott Dzsigyinyecben, a Harmadik Ügyosztálynál? Vajon keresi-e valaki őket? Tudja-e valaki, mi lett velük? Kortársak! Utódok!

Hát te?… Te persze azt hitted, hogy a lágerban végre megmondhatod, ami a szíveden fekszik? Hogy ott legalább fennhangon panaszkodhatsz, hogy hosszú a büntetés, pocsék a kaja, túl sok a meló? Vagy azt hitted, hogy ott *megismételheted* azt, amiért lesitteltek? De ejtsél ki csak egyszer is ilyesmit a százdon, elveszett ember vagy, kijár az új tízes! (Igaz, hogy a második láger-tízes kezdete derékbatöri az elsőt, úgyhogy nem húszat kell kitöltened, csak tizenhármat vagy tizenötöt… Mindenesetre így is többet, mint amennyit túlélhetsz.)

De te biztos vagy benne, hogy hallgattál, mint a csuka. Hogy-hogy mégis letartóztattak? De le ám! Egyszerűen muszáj volt téged letartóztatni, függetlenül attól, hogy viselted magadat. Hisz nem a „*mert*” szabja meg, kire teszik rá a szentenciát, hanem a „*miért*”. Itt is ugyanaz az elv érvényesül, ami a lágeron kívüli emberfogásnál. Amikor az a galeri ott Dzsigyinyecben fölkészül az embervadászatra, előbb listát állít össze a

láger legjelentékenyebb foglyairól. S ezt a listát diktálja le majd Babicsnak…

A lágerban még nehezebb észrevétlennek maradni, hisz ott mindenki szem előtt van. Ott csak egy menekvése lehet valakinek, ha nulla, abszolút nulla, a kezdet kezdetétől nulla…

Mert különben gyerekjáték vádat koholni ellened. Amikor megszűntek az „összeesküvések" (a németek megkezdték a visszavonulást), 1943-tól az „agitációs" ügyek szaporodtak el (a keresztapák még mindig ódzkodtak a fronttól). Burepolom lágerban például ilyen bokrétát kötöttek:

> – a Kommunista (bolsevik) Párt és a Szovjet Kormány ellen tevékenykedett (miben állt ez az. „ellenséges tevékenység", értse ki-ki, ahogy akarja!);
> – defetista nézeteknek adott kifejezést;
> – rágalmazó kijelentéseket tett a dolgozók anyagi helyzetéről a Szovjetunióban (mondj igazat, betörik a fejed);
> – azon óhajának (!) adott kifejezést, hogy állítsák vissza a kapitalista rendszert;
> – elkeseredésének adott kifejezést a Szovjet Kormánnyal szemben (no de ez már a szemtelenség netovábbja! Még neked van elkeserednivalód, te szemétláda? Megkaptad a tízesedet, fogd be a szád!);

Egy hetvenéves volt cári diplomatát ilyen agitációval vádoltak:

> – hogy a Szovjetunióban rosszul él a munkásosztály;
> – hogy Gorkij rossz író (!).

Ne mondja senki, hogy ez túlkapás volt – – a legkevésbé sem! Gorkij miatt mindig is adtak börtönt, olyan sokra vitte! Szkvorcovot pedig többek között azért ítélték el újabb tizenöt évre a LohcsemLág-ban (Uszty-Vim közelében), mert Majakovszkijt, a proletariátus költőjét egy burzsoá költővel mérte össze.

A vádiratban csak ez állt, ennyi is elég volt ahhoz, hogy elítéljék. A vizsgálati jegyzőkönyvekből azonban azt is megtudhatjuk, ki volt az a burzsoá költő. Nem más, mint Puskin! Ami igaz, az igaz: Puskin miatt börtönbe kerülni ritkaság.

Ezek után Martinsson, aki valóban kijelentette a bádogosműhelyben, hogy „a Szovjetunió egyetlen óriási láger”, hálát adhat az istennek, hogy egy tízessel megúszta.

Hát még a munkamegtagadók, akik ugyancsak tízeseket kaptak golyó helyett![559]

De nemcsak az évek száma, nemcsak a képtelenül hosszú lágerfogság teszi borzalmassá a második elítéltetést, hanem az a mód is, ahogy kiutalják: hogy magadnak kell érte mászni, átvergődni a vizsgálat jeges, havas szakadékain.

Joggal kérdezhetné valaki, minek kell egy lágerfoglyot letartóztatni? Hisz egyszer már letartóztatták a lakásán, kihúzták meleg ágyából, minek kell még a rideg barakk csupasz deszkáiról is lerángatni? Mit, hogy minek? A barakkban rakják a kályhát, a barakkban teljes fejadagot adnak – egy éjjel azonban bejön a felügyelő, megrángatja a lábadat: „Szedelőzködj!” Jaj, de nehezedre esik!… Emberek, felebarátaim, mit vétettem?

Vizsgálati fogság a lágerban! Miféle börtön lehet az? Mert ha nem rosszabb, mint a láger, hogyan tudna valakit beismerésre kényszeríteni? Mindenekelőtt hideg. Ha pedig nem elég hideg, akkor ingben-gatyában tartják benne a foglyot. A hírhedt vorkutai *harmincasban* (a csekistáktól vették át a foglyok ezt a nevet, ezt szokták hallani a telefonálóktól), mely egy közönséges deszkabarakk volt a sarkkör túlsó felén, szénporral fűtöttek a negyvenfokos fagyban, naponta egy vödörrel utaltak ki, nem mintha nem lett volna elég szén Vorkutában. De még piszkoskodtak is: nem adtak gyufát, gyújtósnak pedig csak néhány fogpiszkálót. (A szökevényeket, akiket elfogtak, CSUPASZON tartották a Harmincasban két egész héten át, aki túlélte, annak adtak egy rend nyári ruhát, vattakabát nélkül. Matrac, lepedő nem volt. Próbáld meg, olvasó, csak egy éjszakára! A barakk hőmérséklete öt fok volt nulla felett.)

Így élnek a vizsgálati foglyok hónapokon át, míg a vizsgálat tart. A sok évi éhezés, a rabszolgamunka egyébként is elnyűtte már őket, most annál gyorsabban leromlanak. Kosztjuk annyi, amennyit a III. Ügyosztály kiszab nekik: harminc-harmincöt deka kenyér. A Harmincasban húsz dekát adnak abból a ragacsos agyagból, alig nagyobbat egy gyufásdoboznál, s hozzá naponta egyszer híg zupát.

De akkor sem jutsz azonnal melegebb helyre, ha siettél mindent aláírni, bevallani, ha megadtad magad s beletörődtél, hogy további tíz esztendőt töltesz ezen a drága Arhipelágon. Vorkutában a Harmincasból a nem

kevésbé hírhedt „vizsgálati sátorba” raknak, hogy ott várd be az ítéletet. Ez egy közönséges sátor, ráadásul rongyos. Padlója nincs, puszta föld a sarkvidéken. Belvilága hétszer tíz méter, a közepén egy vashordó: az a kályha. Egyszintes deszkapriccsek, a kályha körüli priccseket mindig tolvajok foglalják le maguknak. A politikai csőcselék a szélső priccseken hál, vagy a puszta földön. Fekszel s a csillagos eget látod magad fölött. Imádkozol, hogy tűzzék már napirendre ügyedet, ítéljenek már el! Úgy várod ítéletedet, mint a megváltást. (Az ember állítólag csak csokoládéval s szőrmebundában bírja ki a sarkvidéken, nálunk azonban ezek nélkül is megy. A szovjetember, Arhipelág lakója kibírja. Arnold Rappoport *hónapokon át* ült ilyen vizsgálati fogságban, várva, hogy végre kiszálljon Narjan-Marból a Területi Törvényszék kollégiuma.)

De lássunk egy másik vizsgálati börtönt is: Orotukán szigorított lágerpontján, Kolimában, Magadantól 506 km-re. Tél van, 1937-38 tele. „Fa-ponyva-telep”, azaz közönséges sátrak lyukas ponyvából, vékony deszkaborítással. Ha egy transzport fut be, mára kapunál a következő látvány fogadja a vizsgálati tortúrára ítélt nyájat: minden sátor három oldalról, csupán a bejárati részt hagyva szabadon, FAGYOS HULLARAKÁSOKKAL VAN KÖRÜLBÁSTYÁZVA! (Nem rémisztésül! Egyszerűen nincs más megoldás: az emberek halnak, a hó kétméteres, alatta soha föl nem engedő fagyos föld.) Aztán jön a várakozás pokla. Először arra várnak, hogy a sátrakból átvigyék őket a vizsgálati börtön gerenda-épületébe. De túl nagy a csődület, egész Kolimából ide terelik az ürgéket, a vizsgálóbírók nem győzik, ezért a beszállítottak többsége meghal, még az első kihallgatás előtt. A sátrak zsúfoltak, mozdulni sem lehet bennük. A priccseken kívül a padlón is fekszenek, hosszú heteken át. (Szerpantyinka-láger közbeszól: az is valami? Igaz, hogy nálunk csak pár napig kell várni a kivégzésre, de azalatt *állni kell* egy pajtában, s oly szorosan, hogy *itatáskor*, azaz amikor az ajtóból darabos jeget szórnak rájuk, a kezüket sem tudják kinyújtani érte, a szájukkal próbálnak elkapni egyet.) Fürdő, séta nincs. Általános viszketegség, mindenki vakaródzik, mindenki *kutat* a vattanadrágban, kabátban, ingben, gatyában – le nem vetkőznek, ahhoz túl nagy a hideg. Kövér, fehéres tetveket fognak, olyanok, mint egy szopósmalac, ha szétnyomják, arcukba fröccsen s körmükre kenődik a véres genyó.

Ebéd előtt jön a napos, bekiabál az ajtón: „Halottak vannak?” – „Vannak.” – Akkor gyerünk, kihordani egy kis kenyérért. A hullákat

kivonszolják, földobják a rakás tetejére. A HOLTAK NEVÉRE SENKI SEM KÍVÁNCSI! – a kenyeret, fejenként harminc dekát, úgy osztják ki, hogy megszámolják a népet. Balándából egy tálka naponta. Halat is adnak, olyat, amit az eg. ügyi ellenőrzés kiselejtezett. Sós, mint a méreg, iszonyúan szomjaznak rá, de teavizet még véletlenül sem kapnak. Hordókban áll a jeges víz, korsószámra isszák, hogy csillapítsák szomjukat. G. Sz. M. próbálja lebeszélni barátait: „Ne egyétek meg a halat, különben végetek! Minden kalóriát, amit a kenyérből nyertek, a víz fölmelegítésére pazaroltok!” De az emberek nem tudnak lemondani arról a darabka ingyen halról – esznek, majd isznak rá, egész testükben borzonganak a belső hidegtől. Maga G. Sz. M. nem eszik, ezért számolhat be ma Orotukánról.

A barakk zsúfoltsága immár a múlté: fogy, egyre fogy az ember. A maradékot pár hét múlva kihajtják az udvarra létszámellenőrzésre. Megpillantják egymást a szokatlan nappali fényben: sápadt képükön kusza szőrzet, serkék apró gyöngyei ülnek benne, elkékült ajkaik vékonyak, mint a penge, szemük gödör mélyén pislákol. Névsorolvasás a személyi lapokról. Suttogó, alig hallható válaszok. Ha nem jön válasz, félreteszik a lapot, külön csomóba. Így derül ki a feltornyozott hullák személyazonossága, azoké, akik kibújtak a vizsgálat alól.

A volt orotukániak, akik túlélték, egyhangúan azon a véleményen vannak, hogy akkor inkább a gázkamra!…

No és hogy folyik le a vizsgálat? Pontosan a vizsgálóbíró tervei szerint. Akik ellenszegülni próbáltak, azok már nem beszélnek. Mint Komarov különítményes mondta: „Nekem csak a jobbkezed kell, hogy aláírd a jegyzőkönyvet…” Persze kínzást is alkalmaznak, csak úgy házilag, primitív eszközökkel: az ujjak ajtórésbe csíptetése s más efféle (kipróbálhatja az olvasó).

Aztán a törvényszék. Valami *lágerkollégium*, azaz a területi törvényszék lágeri kirendeltsége, olyanféle, mint a járási népbíróság. Példás, kifogástalan törvényesség! A tanúkat a III. Ügyosztály szokta fölfogadni egy tálka balándáért.

Burepolomban legtöbbször a brigádvezetők lépnek fel tanúnak a brigád tagjai ellen. A nyomozó, a csuvas Krutyikov szorongatja őket: „Ha nem tanúskodsz, nem vagy többé brigádvezető, mehetsz a Pecsorához!” Ilyen botcsinálta tanú Nyikolaj Ronzsin brigádvezető (Gorkij-terület), így vall a törvényszéken: „Igenis, Bernstein azt mondta, hogy a Singer varrógépek jók, de a podolszkiak csak a szemétre valók.” Ennyi elég is, már hogyne

lenne elég a Gorkij-területi Törvényszék kirendeltségének (elnök: Buhonyin, tagok: Zsukova és Korkina, helybeli komszomol-lányok)? Tíz év!

Volt ott Burepolomban egy Anton Vasziljevics Balibbergyin nevű kovács (odavalósi, a Tansajevo-járásból) – ez minden lágeri perben föllépett tanúnak. Ha netán összefutnak vele valahol, szorítsák meg azt a becsületes kezét!

Az ítélet kihirdetése után persze más lágerba transzponálnak, nehogy bosszút forralj a tanúk ellen. Nem visznek messze, csak négy órát kell bumlizni a keskenyvágányún, a nyitott vagon deszkáin.

De most aztán sürgősen a kórházba! Mert ha csak jártányi erőd is van, holnap már tolod a talicskát!

Éljen a csekista éberség, mely megmentett bennünket a katonai vereségtől. – az operatív személyzetet pedig a frontszolgálattól!

*

A háború alatt ritkán alkalmazták a kivégzést (kivéve azokat a köztársaságokat, amelyekből lóhalálában visszavonultunk), ám annál bőkezűbben osztogatták az új lágeréveket. A csekisták nem megsemmisíteni akarták a bűnösöket, nekik elég volt a vétségek leleplezése. Hogy aztán az elítéltek robotolnak-e vagy elpusztulnak, az már a termelés problémája, nem a Szerveké.

Annál türelmetlenebbül követelték felülről a kivégzéseket 1938-ban. Minden lágerban kitettek magukért a hóhérok, de leginkább Kolimában (a Garanyin-féle mészárlás) és Vorkutában (a Kasketyin-féle mészárlás).

Az utóbbiak színhelye a hírhedt Régi Téglagyár volt. A keskenyvágányú vasút egyik állomását hívták így, Vorkutától húsz kilométernyire déli irányban.

Miután 1937-ben „győzött” a trockisták éhségsztrájkja, értsd: miután sikerült becsapni a sztrájkolókat, a Grigorovics-féle bizottságot küldték ki Moszkvából a vizsgálat lefolytatására. Untától délre a tajga közepén, a Ropcsa-folyó vasúti hídjától nem messze húztak egy gerenda-kerítést, ez volt az Uhtarka-izolátor. Itt folytatták le a déli vasúti szakasz trockistáinak kivizsgálását. Magába Vorkutába Kasketyin bizottsági tagot küldték. Ez mindenekelőtt a *vizsgálati sátorban* vette kezelésbe a trockistákat (kancsukával dolgozta meg őket), majd nem is nagyon erőltetve, hogy

beismerjék bűnösségüket, összeállította belőlük a hírhedt „Kasketyin-féle listákat”.

Hasonló sátrak, Uhtarkán kívül, más koncentrációs pontokon is voltak: a Szür-Jaga torkolatánál, Kocsmaszban, Szivaja Maszkában stb. Ezekből aztán 1937-38 telén a Régi Téglagyárhoz kezdték szállítani a trockistákat, sőt a „decistákat” (a demokrata centralistákat) is, sokszor minden vizsgálat mellőzésével. A javából Moszkvába is vittek a kirakatperekhez. A maradékot, 1053 főt, a Régi Téglagyár közelében a tundrán a keskenyvágányú vasút mellett egy hosszú, düledező pajtában helyezték el, továbbá az ugyanott felállított két szakadozott, deszkaborítás nélküli sátorban, mindegyikben 250 főt. Láttuk az imént, hogy tartották hasonló sátrakban az orotukáni foglyokat. A 20×6 méteres sátor közepén egyetlen benzineshordó volt a kályha, fűtésre egy vödör szenet utaltak ki naponta – azontúl csak a tetveiket égethették. A sátorponyvát belülről vastag zúzmararéteg borította. Priccs nem volt elegendő: egy rész feküdt, a többi járkált, aztán cseréltek. Napi harminc deka kenyér s egy tálka balánda. Hébe-hóba, nem mindennap, egy darabka tőkehal. Víz nem volt, jégdarabkákat osztottak, mint a kenyeret. Magától értetődik, hogy sohasem mosdhattak, fürdésről nem is beszélve. Testüket ellepték a skorbut foltjai.

De annyiban még Orotukánnál is rosszabb volt itt, hogy a trockisták közé bevetették a lágeri rohamosztagot: a tolvajnépet, sőt halálraítélt gyilkosokat is. Előzetesen közölték velük, hogy bátran megszutyongathatják ezt a politikai csőcseléket, attól csak nekik lesz jobb. Persze kész örömmel vállalták ezt a kellemes megbízatást, mely olyannyira megfelelt hajlamaiknak. Szobafőnököknek, helyettes felügyelőknek nevezték ki őket (az egyiknek a nevét is tudjuk: *Moroz*, azaz „Zimankó”), mindig kezükben volt a bot, ütötték-verték azokat a régi kommunistákat, élvezték, hogy megalázhatták őket, a vállukon lovagoltak, lehúzták róluk a nadrágot, belerondították, aztán bedobták a tűzbe. Az egyik sátorban a politikaiak rávetették magukat a tolvajokra, hogy kinyírják őket, de kintről tüzet nyitott a konvoj s megvédte az ordítozó *osztályrokonokat*.

Különösen a bűnöző elemek ilyetén garázdálkodása züllesztette, törte meg a volt sztrájkolók egységét és akaraterejét.

Itt, a Régi Téglagyár hideg és szakadozott sátraiban, abban a bűzölgő kályhában hamvadtak el végképpen két évtized világmegváltó és könyörtelen forradalmi indulatai.

S mindenjel arra mutatott, hogy az orosz politikai harc hagyománya is végnapjait éli.

A Régi Téglagyár foglyai azonban, minthogy az ember sohasem szűnik meg remélni, egyre várták, hogy új tartózkodási helyet jelöljenek ki számukra. Ez a hónapokon át tartó kínszenvedés kezdett már elviselhetetlenné válni. S tényleg, április 22-én kora reggel (nem egészen biztos a dátum, de Lenin születésnapját ünnepelik ezen a napon) kezdenek ám összeállítani egy kétszáz főből álló fogoly-transzportot. A kijelöltek megkapták zsákjaikat, mindjárt föl is rakták őket a várakozó szánokra. Gyalogmenetben indultak el keleti irányban, konvojkísérettel, egyenesen neki a tundrának, ahol közel s távolban nem volt emberi település, az egy Szalehard kivételével valahol a tundra mélyén. A menet nyomában a szánok haladtak a holmival és – a tolvajokkal. Akik a lágerből néztek utánuk, furcsállották, hogy néhány zsák lepotyogott, de senki sem szedte föl őket.

Frissen masíroztak, abban a tudatban, hogy valami új várja őket, más élet, más munka, meglehet, hogy fárasztó, de az sem rosszabb, mint a végtelen várakozás volt. A szánok már messze elmaradtak mögöttük. Lassan-lassan a konvoj is kezdett lemaradni, egyszerre csak azt vették észre, hogy már senki sem halad előttük sem mellettük sem mögöttük. Mi az, talán fárad már az őrlegénység? Ezt is csak jóra lehet magyarázni.

Így haladtak a szikrázó napsütésben.

Ekkor nem tudni honnan, valahol a vakító hófátylak mögül, fölkelepeltek a géppuskák s golyózáport zúdítottak a fekete menetoszlopra. Sokan elestek, mások csak álltak, értetlenül, tanácstalanul.

Makulátlan tisztaságban, ragyogó napfényben, szikrázó hópalástban jött értük az irgalmas Halál.

Olyan volt az egész, mint egy fantázia a küszöbön álló háború témájára. A sebtében hányt hósáncok fedezékéből rohamra indultak a hóköpenyes gyilkosok (mondják, többségükben grúzok voltak), az útra rohantak és pisztollyal végezték ki a még életben maradottakat. A gödrök már meg voltak ásva a közelben, s a tolvajok, akik közben beérték a menetet, vonszolni kezdték a hullákat a sírokba. Csak az bosszantotta őket, hogy a kivégzettek holmiját mind elégették.

Április 23-án és 24-én ugyanott s ugyanúgy további 760 embert lőttek agyon.

Vorkutába csak kilencvenhárman tértek vissza: a tolvajok és a besúgó-provokátorok.[560]

lézek voltak a Kasketyin-féle mészárlás fő eseményei.[561]

A távoli kirendeltségekről azonban nem érkeztek be időben a haláltranszportok, csak szállingóztak, innen öt, onnan tíz. A hóhérkülönítmény a Régi Téglagyár-állomáson fogadta őket, majd egy rozzant fürdőházban vagy inkább bódéban végzett velük. Bent avított bútorok voltak leterítve három-négy rétegben. Az áldozatokat még kívül, a hóban pőrére vetkőztették, úgy küldték be őket a „fürdőbe". Így végeztek ki tarkólövéssel kb. kétszáz embert másfél hónap alatt. A hullákat kivitték a tundrára s elégették.

A Régi Téglagyár pajtája és Uhtarka már nincs meg, fölgyújtották. (A „fürdőházat" később lapos vagonon elszállították a keskenyvasút 308-as őrházához s otthagyták. Barátunknak is ott volt alkalma megtekinteni. A belseje tele volt vérfoltokkal, a falai lövések nyomaival.

Ezzel különben még nem ért véget a trockisták fölszámolása. Még sokáig találtak egy-egy elszalasztott példányt, ezekből is összejött egy harmincas csoport – a „harmincas" közelében lődözték agyon őket. De ez már mások műve volt. Mert közben az első hóhérbrigádot, azokkal a csekistákkal, keretlegényekkel és tolvajokkal együtt, akik részt vettek a Kasketyin-féle mészárlásban, ugyancsak agyonlőtték mint tanúkat.

Magát Kasketyint 1938-ban Lenin-renddel tüntették ki „a Párt és a Kormány szolgálatában szerzett különös érdemeiért". Egy év múlva pedig agyonlőtték a Lefortovo-börtönben.

Tévedés volna azt hinni, hogy az ilyesmi első ízben esett meg történelmünk folyamán.

A. B… v beszámolójából tudjuk, hogyan folytak a kivégzések Adak-lágerban (a Pecsoránál). Éjjel összeszedték az ellenzékieket, holmijukkal együtt, hogy állítólag elszállítják őket a lágerból. De tovább nem jutottak, csak a zónán kívül, a III. Ügyosztály őrszobájáig. Egyesével bocsátották be a halálra szántakat, ott rájuk vetették magukat a pribékek, szájukba rongyot tömtek, kezüket hátracsavarták és összekötözték. Ezután az udvarra vitték őket a már készenlétben álló fogatokhoz. Egy szekérre öt-hét megkötözött embert dobtak föl, s a *Gorkára*, a láger temetőjébe vitték őket. Ott egyszerűen belefordították a rakományt a már kész gödrökbe s teketória nélkül ELEVENEN ELTEMETTÉK ŐKET. Nem állatiasságból, dehogy! Csak azért, mert eleveneket könnyebb húzkodni, emelgetni, mint holtakat.

Adak-lágerban több éjen át folytatták ezt a munkát

Pártunk ilyen áron, ilyen módszerekkel érte el erkölcsi „megtisztulását”, politikai egységét.

14.
Változtassunk sorsunkon!

Ebben a „kartács-világban” hasztalan próbálná megvédeni magát az ember. A sztrájk öngyilkosság, az önkéntes éhezés hatástalan.

Meghalni pedig ráérünk.

Van-e még egyéb választása a rabnak? Igen: kitörni! Fordítani egyet a sors kerekén! (A foglyok „zöld ügyésznek” szokták nevezni a szökést. Ez az ügyész az egyetlen, akit szívelni tudnak. Mint az ügyészek általában, ez is annyiban hagyja az ügyek jórészét, sőt még ront is rajtuk, néha azonban véglegesen szabadlábra helyez. Háta mögött ott vár a zöld erdő, bokraival és bársony gyepével.)

Csehov mondja egy helyen, hogy ha a rab nem filozófus, akinek mindegy, hol van, mert mindenütt egyformán jó (más szóval: mindig vissza tud vonulni önmagába), akkor nem képes nem akarni a szökést, de nem is szabad nem akarnia!

Nem szabad nem akarnia! – Íme, a szabad lélek imperatívusza. Igaz, hogy Arhipelág lakói távolról sem ilyenek, sokkal békésebbek, jámborabbak. De azért mindig vannak közöttük olyanok, akik szökést forgatnak a fejükben, sőt, meg is szöknek. A mindenkor s mindenütt előforduló szökési kísérletek, még a sikertelenek is, ékesszólóan tanúskodnak amellett, hogy a rabok energiája azért nem fogyott el teljesen.

Tessék nézni, ilyen a zóna (lásd: 46. kép). Erős őrizet alatt áll: masszív kerítés, jól biztosított „előzóna”, megfelelő távolságokban elhelyezett őrtornyok; nincs az a pont, amelyre rá ne lehetne látni, oda ne lehetne pörkölni egy sorozatot. De mit tegyen az ember, ha ellenállhatatlan undor fogja el és semmi áron sem akar élni s meghalni ezen a bekerített földdarabon? Miért ne próbálnál szerencsét? Miért ne akaszkodnál bele a sors kerekébe? Különösen az első időben, az első láger-évben jelentkezik elemi erővel ez az ösztön. Abban az évben, mely különben is döntő hatású a fogoly helyzetének és jellemének alakulására. Később gyöngülni látszik ez az ösztön, már nem vagy olyan nagyon biztos benne, hogy valóban *odakint* van a helyed, lazulnak a szálak, melyek a külvilághoz fűznek, pislákolásba megy át a lélek lobogása, az ember beletörődik a lágeri hétköznapok igájába.

<46. Egy láger-övezet>

Szökések nyilván bőven előfordultak a lágerok fönnállásának minden korszakában. Íme, egy kiragadott adat: 1930 márciusában 1328 fő szökött meg a Szovjet Köztársaság zárt intézeteiből.[562] (S mily csöndben eshetett meg mindez a mi társadalmunkban! Egy hanggal sem említették!)

1937-ben, amikor hirtelen óriásira dagadt Arhipelág, továbbá a háborús években, amikor minden épkézláb őrkatonát kivittek a frontra, a konvoj nehézségei egyre szaporodtak, s még az „önőrizet” sátáni eszméje sem tudott mindig hathatós támogatást adni a vezetőségnek. Egyidejűleg minél nagyobb gazdasági hasznot is akartak húzni a lágerokból, fokozott mértékben be akarták kapcsolni őket a termelésbe, s ez – főképp az erdőmunkával kapcsolatban – csak távoli kirendeltségekkel, az ősvadonba helyezett fiókvállalatokká) volt megoldható, amelyekben az őrizet hovatovább merő illúzióvá, formasággá vált.

UsztyVimLag egynémely fiókvállalatánál már 1939-ben sem volt tisztességes zóna, csak léckerítés vagy fonott sövény, éjjelente pedig semmi világítás! Ezért az éjszakai szökéseket gyakorlatilag képtelenség volt megakadályozni. Még a fegyelmi kirendeltségeken is egy szál őrkatona kísért ki munkára egy egész brigádot, világos, hogy nem lehetett a sarkában mindegyiknek. Meg is lógott 1939 nyarán *hetven* fogoly volt, aki naponta kétszer is: ebéd előtt és ebéd után), de hatvanan vissza is jöttek. A többinek nyoma veszett.

Na ja, ez a vadon. De magában Moszkvában is, csak míg én ott voltam, hárman is megléptek. A Kaluga-vámnál egy kiskorú tolvaj világos nappal átbújt az építkezési zóna palánkján (s már másnap, az ilyenekre jellemző vagány stílusban megírta egy képeslapon, hogy útban van Szocsiba s üdvözli a lágerfőnökséget). A Füvészkert közelében fekvő Marfino-lágerkából is megszökött egy kislány – erről már írtam – s ugyanonnan egy kisbűnös is, csak felszállt a buszra s meg sem állt a központig. Igaz, ő szabadon mozoghatott, s mikor eltűnt, az MGB csak legyintett rá. Bezzeg mi fontosak vagyunk neki!

Gulág egyszer bizonyára kalkulációt készített és arra az eredményre jutott, hogy az a párszázalékos évi fogolyveszteség még mindig jobban megéri, minthogy komolyan s hatékonyan megerősítsék az őrizetet Arhipelág valamennyi szigetén.

No meg persze arra is spekuláltak, hogy bizonyos láthatatlan béklyók úgyis helyhez kötik a lágerlakók többségét.

Az egyik legerősebb béklyó a foglyokra jellemző letargikus állapot, a rabságba való tökéletes beletörődés. Hisz mind a politikaiak, mind a közönséges bűntényesek derék, családos, dolgos emberek voltak, olyanok, akik csak a törvényesség keretein belül, felsőbb parancsra és jóváhagyásra képesek rendkívüli tettekre. S ha lecsukták is őket öt évre vagy tízre, mégsem tudták elképzelni, hogy egyszerre csak a maguk szakállára (vagy pláne egymással összebeszélve) akcióba lépjenek szabadságukért az állammal (*saját* államukkal), az NKVD-vel, a milíciával, az ohránával és az ebekkel szemben. Mert tegyük föl, hogy minden jól megy: akkor is hogy fognak élni azután hamis útlevéllel, álnéven, mikor minden utcasarkon igazoltatnak s minden kapualjban gyanakvó pillantások követik a ki- és bejövőket. A lágerban ilyen szellem uralkodott: mi a fenének ácsorogtok itt azokkal a puskákkal, minket lestek? Ne féljetek, nem szökünk meg, még ha mind elszéledtek is! Nem vagyunk mi bűnözők, minek szöknénk meg? Hisz egy-két év múlva úgyis kiszabadulunk (amnesztia!…). K. Sztrahovics meséli, hogy mikor Uglicsba szállították őket 1942-ben, bombatámadást kapott a szerelvény. A konvoj szétszaladt, a foglyok azonban ott maradtak, szépen megvárták őreiket. Sokan tudnak hasonló esetekről. A KarLag Ortau-részlegének könyvelőjét például kiküldték valami megbízatással egy szál fegyveres kíséretében vagy negyven kilométernyire. Hazafelé jövet nemcsak a tökrészeg őrt kellett hazaszekereztetnie, de még a puskájára is ő vigyázott, nehogy elítéljék azt a marhát fegyvere elvesztéséért.

Egy másik béklyó az éhség, a lágerfoglyok testi leromlottsága. Igaz. hogy néha éppen az éhség hajtotta ki a kétségbeesetteket a tajgára, mert még a puszta vadon is több reménnyel s ehetővel biztatott, mint a láger – a továbbjutáshoz azonban nem volt erejük, és útravalót sem tudtak félretenni szűkös adagjukból.

Béklyó volt a félelem is, hogy új büntetést sóznak rájuk. A politikaiak új tízest szoktak kapni a szökésért, ugyancsak az 58-as cikkely alapján (idővel az lett az úzus, hogy az 58:14-est, az „ellenforradalmi szabotázs”-paragrafust adják. A tolvajokra csak két évet mértek a 82-es cikkellyel („egyszerű szökés”), de ebben semmi aránytalanság sincs, hisz 1947 előtt a lopást és a fosztogatást sem büntették keményebben. Különben is, nekik „édes otthon” volt a láger, nem éheztek, nem dolgoztak, nem is lett volna célirányos, hogy megszökjenek, inkább leülték azt a pár évet. Hisz úgyis nekik szólt minden enyhítés, minden amnesztia. Ha mégis megszöktek, az náluk csak az egészséges test játéka volt, vágyaik türelmetlen kitörése, hogy

egyet kujonkodjanak, raboljanak, jól berúgjanak, valakit megerőszakoljanak, kicsípjék magukat. Legföljebb a hosszú büntetésű banditák és gyilkosok vették komolyan a szökést.

(A tolvajok szívesen költenek hazug meséket soha-nem-volt szökésekről, vagy alaposan kidekorálják valóban végrehajtott szökéseiket. Be akarják adni például, hogy az „India” – a tolvajok barakkja – elnyerte a vándorzászlót, mivelhogy kitűnően fölkészült a télre: példaadóan körbehányta földdel a barakkot. Pedig ők valójában alagutat ástak, a földet pedig nyíltan kirakták a vezetőség szeme elé. Hiszi a pici! Az egész „India” csak nem szökhet meg, aztán a földmunka sincs ínyükre a tolvajoknak, változatosabb s könnyebb munkához vannak ők szokva, s a vezetőség sem olyan málé, hogy ne nézne a körmükre, honnan szedik ki azt a földet. Korzinkin tolvaj, aki a főnökség bizalmából csoportvezetővé lépett elő, valóban megszökött; s elegánsan kiöltözve valóban alügyésznek adta ki magát, de ő még tódítja is: egyszer állítólag együtt éjszakázott valahol egy szökevényekre vadászó különítményessel – vannak ilyenek –, s annak uniformisát, fegyverét, sőt kutyáját is ellopva most már mint különítményes járta a világot. Ez már kövér hazugság. A tolvajok mindig is szeretnek nagyobb hősöknek látszani fantáziálásukban s meséikben, mint amilyenek a valóságban).

Sokszor nem a kerítés tartotta vissza a foglyot, hanem éppen az őrizetlenség. Akit legkevésbé strázsáltak, akinek sikerült kivívnia azt a kis kegyet, hogy munkába menet és jövet ne kelljen szuronyt éreznie a hátában, hogy hébe-hóba megfordulhasson a szabadok telepén, az nagyon reszketett kínáltságaiért. Ha szökni próbált, mindezt elvesztette.

Akadálya volt a szökéseknek Arhipelág geográfiája is, a hó- és homoksivatagok, a tundra és a tajga áttekinthetetlen terei. Kolima nem sziget ugyan, de minden szigetnél keményebb dió: a világ vége; hová szökjön az ember Kolimából? Erre csak a kétségbeesés vehet rá valakit. Igaz, hogy valamikor a jakutok jószívvel voltak a foglyokhoz s szolgálatukra álltak: „Kilenc korong, s elviszlek Habarovszkba.” El is vitték, rénszánon. Később azonban a szökött fegyencek fosztogatni kezdték a jakutokat, így aztán ezek is változtattak magatartásukon s kiadták a szökevényeket.

A környező lakosság ellenséges magatartása, melyet buzgón szított a hatóság, lett hovatovább a szökések fő akadálya. A hatóság nem fukarkodott a tőrbe ejtők jutalmazásával (ez egyben politikai nevelés

számba ment). S a Gulág körül lakó nemzetiségek lassan megszokták, hogy örvendetes eseményt, meggazdagodási lehetőséget lássanak a szökevényfogásban. Olyan volt ez, mint valami jó vadászat, amellett talált kincs. A tunguzokat, komikat, kazahokat liszttel, teával fizették; a sűrűn lakott területeken, Burepolom és Unzsa közelében lakó volgaiaknak minden elfogott szökevényért két font lisztet, nyolc méter anyagot és pár kiló heringet adtak. A háborús években nem is lehetett másképp béringhez jutni, ezért a helybeliek *„heringeknek”* hívták a szökevényeket. Sersztki faluban például, ha a gyerekek egy idegent láttak az utcán, izgatottan kezdtek kiabálni: „Mama! Ott megy egy hering!”

No és a geológusok? Észak pusztáinak kutatói, csizmás-szakállas edzett férfiak, Jack London hősei? A mi szovjet geológusainkra ne is számítson a szökevény, okosabban teszi, ha messze elkerüli tábortüzüket. Abroszimov, leningrádi mérnök, akit az „Iparpárt”-hullámmal kapcsolatban tartóztattak le s ítéltek el tíz évre, 1933-ban megszökött a Nyivagresz-lágerból. Három hétig bolyongott a tajgán, ugyancsak megörült, mikor geológusokra bukkant. Ezek azonban bevitték a közeli településre s átadták a munkásbizottság elnökének. (Meg lehet érteni a geológusokat is: nem magukban dolgoznak, félnek egymástól, hogy egyikük jelentést tesz. S az is meglehet, hogy a szökevény bűnöző, gyilkos – éjjel elvágja a torkukat!)

Az elfogott szökevényt, ha szökés közben agyonlőtték, pár napra közszemlére szokták kitenni a lágerebédlő mellé gennyedő sebeivel, hogy a foglyok megtanulják becsülni balándájukat. Ha élve fogták el, az őrbódé elé állítják s a munkára kivonulók szemeláttára ráuszítják a kutyákat. (A kutyák, aszerint, hogy mire kapnak parancsot, tudnak ölni, harapni, vagy csak ruhát letépni, pőrére vetkőztetni valakit.) Esetleg táblát készítenek a Kult. Nev. Osztályon: „Szökni próbáltam, de elfogtak a kutyák” – a táblát a bűnös nyakába akasztják így járatják körül a lágerban.

Vagy megverik, de lehetőleg úgy, hogy leverjék a veséjét. Ha pedig megbilincselik, lehetőleg úgy, hogy csuklóizülete *egy életre* megbénuljon. (G. Szorokin, IzgyelLag). Karcerba úgy kell zárni, hogy ne ússza meg gümőkor nélkül. (NirobLag, Baranov, szökés 1944-ben. Az őrök úgy megverték, hogy vért köpött; három év múlva kivették a bal tüdejét.)[563]

A szökevények megverése, sőt agyonverése: ez Arhipelágon a szökések elleni harc fő formája[564] Olyannyira, hogy ha hosszabb ideje nem fordult elő szökés, akkor rendezni kell egyet. A kolimai Gyebin-bányában 1951-ben megengedték a foglyok egy csoportjának, hogy áfonyát szedjenek.

Hárman eltévedtek, nem találták őket. A lágerparancsnok, Pjotr Lomaga főhadnagy kiküldte poroszlóit. Ezek ráuszították a kutyákat a három alvóra, aztán agyonlőtték őket, puska tussal szétverték a fejüket, de úgy, hogy kilógott az agyvelejük, így szállították be őket szekéren a lágerba. Ott a lovak helyébe négy rabot fogtak, velük huzattők a szekeret, keresztül-kasul a munkaterepen. „Valamennyien így jártok!” – jelentette ki Lomaga.

Kiben van akkora elszántság, hogy ilyen borzalmaktól se riadjon vissza s vállalkozzék a szökésre? S el is jusson valahová… De hová? S ha elérné is célját, eljutna is az ígéret földjére, ki lesz ott olyan vakmerő, hagy befogadja, rejtegesse, támogassa? Csak a tolvajokat várja előre megbeszélt tanya, az ötvennyolcasoknak, ha egyáltalán volna, legföljebb „bűntanyájuk” lehetne, földalatti szervezkedés fészke.

Van hát elég akadálya a szökésnek, csapdája a szökevénynek. De a kétségbeesett szív nem mindig mérlegel. Elég egy folyót látnia, a folyó tovaúszó gerendáit, máris ugrik: tutajozzunk el valahová! Vjacseszlav Bezrodnijt alighogy kiírták a kórházból az Olcsán-lágerban, még szédelgett a gyöngeségtót, de azért lecsurgott két összekötözött gerendán az Ingyigirka folyón – egyenesen az Északi Jeges-tengerbe! Hová készült? Miben bízott? A nyílt tengerből halászták ki – elfogásnak ez alig nevezhető –, s a fagyos télben egyenest visszaszállították Olcsánba, a kórházba.

Nem állítható mindenkiről, aki nem tért vissza önszántából, vagy akit nem hoztak vissza félholtan vagy holtan a lágerba, hogy sikerült megszöknie. Lehet, hogy csak a lágerfogoly lassú haldoklását cserélte föl a tajga vadjának szabad halálára.

Míg a szökevények nem annyira szöknek, hanem csak elkujtorognak, hogy aztán önként visszatérjenek, még hasznára is vannak a különítményeseknek: annál könnyebben rájuk varrhatják a második ítéletet. Ezért ha sokáig nem fordulnak elő szökések, a provokációtól sem riadnak vissza: megbízzák egy ügynöküket, rogy „szervezzen” csoportos szökést – aztán lefülelik az egész társaságot.

Ám ha egyszer komolyan rászánja magát valaki a szökésre, annak már a fele sem tréfa. Volt rá eset, hogy a szökevény, a kutyák kijátszására, fölgyújtotta maga mögött a tajgát, még hetek múlva is égett, több hektárnyi területen. – A Veszlanszkij-szovhoz közelében 1949-ben elfogtak egy szökevényt a földeken s emberhúst találtak a hátizsákjában. Egy öt évre elítélt szabadon mozgó művészt ölt meg, aki az útjába került, lenyiszálta a húsát, megfőzni azonban már nem volt ideje.

Kolimában, Elgen közelében, 1947-ben két keretlegény kísért egy fogolymenetet. Az egyik fogoly, anélkül, hogy valakivel is összebeszélt volna, hirtelen az egyik őrre vetette magát, elvette tőle a fegyvert és mind a két őrt agyonlőtte. (Nevét nem tudjuk, egy biztos: hogy frontot járt tiszt volt. Ritka, de annál dicsőbb példa, amikor egy frontharcos nem vált anyámasszony katonájává a lágerban!) Vakmerő tette után kihirdette a fogolyszázadnak, hogy ki-ki mehet, amerre lát. A foglyok azonban pánikba estek. Egyik sem mozdult a helyéről, leültek ott, ahol voltak s várták az új őrkíséretet. A frontharcos hiába pirongatta őket. Akkor fogta a puskát (harminckét patronnal, „ebből harmincegyet nekik!”) s elment maga. Még jó néhány fogdmeget kinyírt vagy megsebesített” a harminckettedik golyót öntestébe bocsátotta. Bizony, szétesett volna Arhipelág, ha minden frontharcos így viselkedik!)

KraszLag-ban egy volt frontkatona, Halhin-Gol hőse, fejszével ugrott a keretlegényre, a fokával fejbe vágta, puskáját, harminc tölténnyel, elvette. Ebekkel üldözték, kettőt agyonlőtt, az idomítót megsebesítette. Mikor elfogták; nem volt elég, hogy agyonlőtték, bosszúból magukért és a kutyákért összeszurkálták a holttestét, így dobták az őrház mellé és tartották ott egy hétig, hogy mindenki lássa.

Ugyancsak KraszLag-ban történt 1951-ben, hogy négy fegyveres kísért tízegynéhány hosszú büntetésű foglyot, ezek hirtelen az őrökre vetették magukat, elszedték géppisztolyaikat, egyenruhájukba öltöztek (életüket azonban megkímélték – az elnyomott sokszor irgalmasabb az elnyomónál), négy közülük nagy garral megjátszotta a keretlegényt s a keskenyvágányúhoz kísérte a többieket. Éppen bent állt egy üres szerelvény, várva, hogy fölrakják a fát. Az álkonvoj a mozdonyhoz masírozott, kiszórta a masinisztákat, s mivel egyikük azelőtt mozdonyvezető volt, teljes gőzzel elrobogtak Reseta-állomás irányában, hogy elérjék a transz-szibériai vasutat. Csakhogy az még messze volt, hetven kilométernyire, s közben már kitudódott a csíny (az őrök terjesztették el, akiknek megkegyelmeztek). Útközben többször is tűz alá vették őket a kiküldött őrcsapatok, pár kilométerrel Reseta előtt pedig aknazárral állták útjukat, a legénység pedig lesben állt a vágány két oldalán. Egy szálig elhullottak az egyenlőtlen küzdelemben.

Az egyénileg, minden zaj nélkül megkísérelt szökések általában jobban sikerültek. Csodával határos történeteket hallhatnánk, de ritkán van benne részünk: akinek egyszer sikerült megszöknie, az nem hajlandó interjúval

szolgálni; nevet cserélt s dekkol valahol. Kuzikov-Szkacsinszkij, aki 1942-ben lépett meg így, csak azért hajlandó ma nyilatkozni, mert 1959-ben – tizenhét év után! – kitudódott az eset.[565] Tudunk aztán Zinajda Jakovlevna Povaljajeva sikerült szökéséről is, de csak mert később mégiscsak lebukott. Azért csukták le, mert mint tanítónő a német megszállás alatt is a helyén maradt. Nem tartóztattak le azonnal, mikor a szovjet csapatok bevonultak, még férjhez menni is ráért egy repülőshöz. Letartóztatása után Vorkutába szállították, a 8-as sz. bányába. Férjével onnan is kapcsolatot tartott a kínai szakácsok közvetítésével. Férje akkor már a polgári légiforgalomnál szolgált, és sikerült kijárnia egy vorkutai kiküldetést. Zina a megbeszélt napon bement a munkazóna fürdőjébe, ledobta magáról a lágeri gúnyát és a fejkendő alól kiszabadította éjszakára becsavart fürtjeit. Férjével ugyanott, a munkazónában találkozott. Lent a folyóparti révnél és a kompon különítményesek őgyelegtek, de nem találták gyanúsnak a repülőtiszt karjába kapaszkodó kibodorított kislányt.

Együtt repültek haza. Zina egy évet kihúzott hamis papírokkal, akkor nem bírta tovább: neki okvetlenül látnia kell az anyját, bár tudta, hogy szemmel tartják anyja látogatóit. A vizsgálóbíróval sikerült elhitetnie, hogy egy szeneskocsiban szökött meg, így maradt titokban férje bűnrészessége.

Janisz L… sz 1946-ban egy Perm körüli lágerből hazagyalogolt Lettországba, pedig csak törte az orosz nyelvet, alig tudta kifejezni magát. A szökés nem volt nehéz: lendületből átvetette magát a rozoga kerítésen. Utána bevette magát a mocsaras rengetegbe (háncsbocskorral a lábán), hetekig áfonyán élt. Végül sikerült lopnia egy tehenet a faluból, levágta, teleette magát marhahússal, a bőréből pedig valami csizmafélét eszkábált össze magának. Egy más alkalommal bekecset lopott egy paraszttól (így lesz a szökevényből, akit a lakosság ellenségnek tekint, valóban ellenség). Emberlakta vidéken L… sz besorozott katonának mondta magát, ki elvesztette papírjait. S bár akkortájt még minden utcasarkon igazoltattak, eltalált a vadidegen Leningrádban a Varsói Pályaudvarra, anélkül, hogy kinyitotta volna a száját. Innen még négy kilométert gyalogolt a sínek mentén, csak ott szállt vonatra. (Egy dologban azonban mindig biztos lehetett: hogy Lettországban már nincs félnivalója, el fogják rejteni. Ez adott értelmet szökésének.)

A L… sz bravúrjához hasonló szökés paraszti szívósságot, furfangot, vállalkozó kedvet kíván. Képes-e ilyen teljesítményre egy városi emberke, már nem is fiatal, akit azért csuktak le, mert továbbadott egy viccet? Úgy

látszik, képes – ha a lágerban maradni még biztosabb a pusztulás, azon a Moszkva és Gorkij közt fekvő koszos güzütanyán, mely 1941-től lövedékgyártással foglalkozott. Igaz, hogy az az öt év csak *gyerekbüntetés*, de szegény viccmesélőnk öt hónapig se bírta volna ki, mikor enni nem adnak, de annál többet dolgoztatnak. A kétségbeesés túlcsordulása volt ez a szökés, fél perccel utóbb talán visszariadt volna tőle: úgysem győzi erővel. A soron lévő szerelvény bent állt a lágerban, már meg volt rakva lövedékekkel. A konvoj-őrmester végigmegy a kocsisoron, egy vasutas követi, pár kocsival lemaradva. Az őrmester elhúzza minden vagon ajtaját, majd meggyőződve, hogy senki sincs ott, újra rátolja. Ezután a vasutas leplombálja a kocsit. A mi szerencsétlen, rozoga viccesünk[566] a továbblépő őrmester háta mögött s a közeledő vasutas orra előtt a vagonba veti magát – nem könnyű fölkapaszkodni, hangtalanul elhúzni az ajtót – kész őrület, biztos lebukás, már meg is bánta, ahogy ott lapul, szíve a torkában: most, most fordul vissza az őrmester, mindjárt belerúg a csizmás lábával, vagy a vasutas csap lármát – jaj, már motoz is valaki az ajtón –, de nem: csak a plombát tették rá!… (Gondolom, a jószívű vasutas láthatott valamit, de szemet hunyt…) A szerelvény megindul, kihúz a zónából. Irány: a front! A szökevény nem készült föl, egy falat kenyere sincs, biztosan fölfordul három nap alatt ebben az önként választott mozgó karcerban, nem jut el a frontig. Különben is, mit keresne ő a fronton? Mit tegyen? Hogy másszon ki ebből a csávából? Meglátja az acélszalagokat a lőszerresládákon. Csak úgy puszta kézzel leszaggat egy ilyen pántot, s a ládák közti szabad térben fűrészelni kezdi vele a kocsi padlóját. Kizárt dolog, hogy öreg létére ilyesmire képes? Na és, meghalni képes? Mert mi lesz, ha rányitnak és megtalálják? A ládákon kötélhurkok is vannak, hogy meg lehessen fogni. Levagdal néhányat, összecsomózza őket s hosszabb hurkokat gyárt belőlük. Ezeket a kifűrészelt rés széléhez erősíti, úgy, hogy lelógjanak a kocsi alá. Csak ne volna olyan fáradt! Összevissza sebzett ujjai sem akarnak engedelmeskedni. Hej, sokba került neki az a vicc! Nem vár addig, míg a vonat állomáshoz ér, menet közben bocsátkozik bele a résbe, két lábát beledugja a vonat vége felőli hurokba, karjait és vállát a másikba akasztja. Ott függ, himbálódzik most a robogó vonat alatt. Mikor a vonat lassít, elszánja magát: lábával elereszti a hurkot. Földön vonszolódó lábai aztán kirántják a felsőtestét a másik hurokból. Igazi cirkuszi mutatvány, *szaltó mortále*, de nincs más választása, mert egy távirattal beérhetik a vonatot, átkutathatják a kocsikat. A zónában már rég észrevehették a

szökést. Csak ki ne lendüljön, ne kerüljön a kerekek alá! Egész testével a talpfákhoz simul. Szemét lehunyja: most, most jön a vég! Sűrű, szapora kattogással húznak el fölötte az utolsó kocsik, egyszerre csönd, „áldott csönd veszi körül. Kinyitja a szemét, félig fölemelkedik: a távolodó vonat vörös lámpáit látja! Szabad!

De még nincs biztonságban. Igaz, hogy szabad, de papírok és pénz nélkül, ezekben a lágeri gúnyákban, elveszett ember. Megtépve, dagadt lábakkal elvánszorog valahogy az állomásig, ott elvegyül az éppen befutó:leningrádi szerelvény utasai közé. Félig holt, félig eleven evakuáltakat támogatnak az állomás épületébe, hogy egy kis meleg levest adjanak nekik. Őt azonban ez sem mentette volna meg, ha az egyik kocsiban rá nem akad haldokló barátjára. Ez átadta neki a papírjait, élete, múltja egyébként sem volt titok a barát előtt. A szerelvényt innen Szaratovba irányították, emberünk ott húzott ki pár évet, a háború végéig, egy tyúkfarmon. Akkor nyugtalankodni kezdett: mi lehet a lányával? Elindult, hogy megkeresse. Kereste Nalcsikban, Armavirben, végül is Uzsgorodban (Ungvár) talált rá. Lánya közben férjhez ment egy határőrhöz. Rég holtnak hitte az apját, keresztet is vetett rá – nem győzött szörnyülködni azon, amit mesélt magáról. Párthűségben és szovjet-hazafiságban nagy előrehaladást tett ugyan, de a rokoni érzés szégyenletes csökevényei sem vesztek ki még belőle, így hát nem jelentette föl az apját, de kiutasította a házából. Más hozzátartozója nem volt az öregnek, az élet elvesztette számára minden értelmét. Csak bóklált hol ebben, hol abban a városban. Rászokott a kábítószerekre, s Bakuban egyszer úgy be talált szívni valami nadragulyából, hogy beszállították a mentők, önkívületi állapotában kifecsegte, mi az igazi neve, mikor azonban magához tért, álnevét mondta be. Egy szovjet kórház természetesen nem vállalhatja olyan egyén kezelését, akinek személyazonossága tisztázatlan, ezért elküldtek az Állambiztonsági Hatósághoz egy elvtársért. Így ítélték el az öreget huszonöt évre 1952-ben, tíz évvel azután, hogy megszökött. (Így vált lehetővé, hogy a cellákban meséljen viszontagságairól, s ezáltal, íme, a történelembe is belekerülhessen.)

Egy sikeresen végrehajtott szökés után sokszor drámaibb a szökevény élete, mint maga a szökés volt. Így történt többek között Szergej Andrejevics Csebotarjov esetében, akit nem egyszer említettünk már ebben a könyvben. A KVZsD-nél (a kínai vasútnál) volt alkalmazva 1914-től, 1917-től a bolsevik párt tagja. Az 1929-es KVZsD-üggyel kapcsolatban

lecsukták a kínaiak; a szovjet hazába 1931-ben tért vissza feleségével, Jelena Prokofjevnával és két fiával: Gennagyijjal és Viktorral. A régi jó hazai szokás szerint bántak el vele: pár nap múlva letartóztatták. Felesége agya megbomlott, a fiúkat külön-külön nevelőbe adták, tiltakozásuk ellenére megváltoztatták családi és apai nevüket, pedig nem felejtették el, kik ők valójában. A távolkeleti OGPU-trojka (már megint: trojka!) elnézésből csak három évet mért Csebotarjovra, de mikor másodszor is letartóztatták, már tíz évre ítélték, levélváltás nélkül. (Mit is írhatott volna ezek után?) Azonkívül szigorítottba tették minden szocialista sátoros ünnepen. Várakozása ellenére éppen ez vált javára. 1934-től a KarLag egyik útépítő részlegénél dolgozott Mointiban. Mikor 1936. május elsején rázárták a vasajtót, a karcerban már bent ült egy sorstársa: a szabadszerződéses Csupin Avtonom Vasziljevics. Lehet, hogy részeg volt, lehet, hogy nem, elég az hozzá, hogy Csebotarjov elszedett tőle egy féléve lejárt háromhónapos igazolványt a községi tanács pecsétjével. Egy ilyen pompás dokumentum szinte kötelezte őt a szökésre! Május 8-án búcsút mondott Mointi-lágernak, talpig civilbe öltözve, semmi lágeri rongy, két oldalzsebében egy-egy félliteres üveg, mint jó ivócimborához illik.

Csakhogy a palackokban nem vodka volt, hanem víz. Először nekivágott a szikes pusztának. Kétszer is összefutott a vasútépítéshez igyekvő kazahokkal, de, mint mondja, pötyögött egy keveset a nyelvükön, s vallásos érzéseikre is hivatkozott, elég az hozzá, hogy elengedték.[567] A Balhas-tó nyugati partján egyenesen belefutott a KarLag egyik őrkirendeltségébe. Igazolványába pillantva kérdezgették tőle adatait, hozzátartozóit, az ál-Csupin azonban mindenre pontosan meg tudott felelni. Végül is a véletlen játszott a kezére (anélkül, úgy látszik, semmi sem sikerül): belép a földbunkerba a kirendeltség parancsnoka. Csupin szóhoz sem hagyja jutni: „No nézd már, te vagy az, Nyikoláj? Szervusz, megismersz?” (Minden kockán forog e másodperc törtrészében, míg a másik a homlokát ráncolva keresgél emlékei közt: én fölismertem, de végem, ha ő is fölismer!) – „Nem, nem ismerlek meg.” – „Ejnye már! Egyszer együtt utaztunk a vonaton. A te neved Najgyonov, arról meséltél, hogyan találkoztatok Oljával a szverdlovszki pályaudvaron, hogy kerültetek egy kupéba s hogy házasodtatok össze.” Minden stimmel, Najgyonov meg van győződve. Elszívnak egy cigarettát s elbocsátják a szökevényt. (Ó, ti kékek! nem hiába tanítanak benneteket hallgatásra! Nem volna szabad engednetek a közlékenység nagyon is emberi gyöngéjének. Mert nem ám a vonatban

hangzott el az a história, hanem KarLag egyik fakitermelő kirendeltségén”egy éve sincs, hogy csupa hülyeségből kifecsegted a foglyok előtt, persze nem emlékezhetsz minden hallgatódnak a fizimiskájára. No és persze a vonatban is elmesélted már, nem is egyszer, hisz olyan jó, útitársaknak való história az! Éppen erre alapozta vakmerő cselét Csebotarjov!) Csupin ujjongva folytatta útját a tótól délre fekvő Csu állomás irányában. Többnyire csak éjszaka gyalogolt, minden autó fényszórója elől a nád közé vetette magát, a nappalokat is a nádrengetegben szokta tölteni. Egyre kisebb lett a valószínűsége annak, hogy különítményesekkel találkozik, Arhipelág akkor még nem bocsátott metasztázisokat azokra a helyekre.[568] Kenyér és cukor volt nála, vizet azonban egy cseppet sem ivott öt napig. Kétszáz kilométert tett meg így az állomásig, ott vonatra ült.

Az ezután következő évek nem annyira a szabadság, mint inkább az üldözöttség és bujkálás jegyében folytak. Sehol sem mert tartósan elhelyezkedeti, állandó lakosként letelepedni. Már az első évben, alig pár hónap múlva, Frunzéban összefutott lágerbeli *keresztapjával* – a városligetben történt a találkozás, szerencsére csak futólagos, általános népünnepély, térzene s korzózó lányok közepett, a „koma” nem ért rá fölismerni. Munkát is talált, de föl kellett adnia (a főkönyvelő piszkálni kezdte a múltját, s az évek összevetéséből rájött valamire, de mint kiderült, maga is Szolovka őslakója volt), újból nyakába szedte hát a világot. Családja után sokáig nem mert nyomozni, de aztán erre is talált módot. Unokanővérenek írt; aki Ufában lakott: hol van Léna és a gyerekek? Úgyis tudod, ki vagyok, de egyelőre *neki* ne mondd meg. Írj erre s erre a címre… Az adott címre, holmi Zirabulak állomásra, Csupin nevére meg is jött a válasz: a gyerekeknek nyoma veszett, az asszony Novoszibirszkben van. Csebotarjov akkor arra kérte unokanővérét, utazzon Novoszibirszkbe s közölje feleségével, de csak négyszemközt, hogy előkerült az ura és pénzt szeretne küldeni neki. Minden így történt, hamarosan megjött az asszony levele is: elmegyógyintézetben volt, jelenleg kényszermunkán van, még három hónapig ott lesz, addig nincs útlevele s pénzt sem lehet neki átutalni. A férjnek ezután nem volt nyugta, egyre unszolta a szíve: azonnal oda kell utaznod! S meggondolatlanul föladd egy táviratot: ezzel s ezzel a vonattal érkezem. Bizony, ki van szolgáltatva a mi szívünk érzelmeinknek, de Istennek hála, a veszélyt is képes előre megérezni. Csebotarjovot már az úton úgy megrohanják a rossz sejtelmek, hogy két állomással

Novoszibirszk előtt leszáll a vonatról s fölkéredzkedik egy gépkocsira. Poggyászát a megőrzőben hagyva kétségbeesett elszántsággal elmegy az asszony címére. Kopogtat, lenyomja a kilincset. A házban egy lélek sincs (elsőszámú véletlen: pech! A főbérlő egész nap ott strázsált, hogy figyelmeztesse a veszélyre, de az imént kiment egy pillanatra vízért!). Tovább hatol, a feleségét nem találja. Az ágyon egy csekista fekszik, köpenyével betakarva, szörnyen húzza a lóbőrt (második számú véletlen: mázli!). Csebotarjov lábujjhegyen távozik, egyenesen a főbérlő karjaiba, aki mint kiderül, régi ismerőse a KVZsD-től. Megtudja tőle, hogy a veje különítményes, sajátkezűleg hozta be a táviratot s diadalmasan lobogtatta Csebotarjovné szeme előtt: nézd, az a piszok urad maga fut a kezünkbe! Persze hiába várták az állomáson, most pedig az egyik pribék elment valahová, a másik addig ledőlt pihenni. Csebotarjov később mégiscsak kihozta az asszonyt, néhány állomásnyira autóval szöktek, majd vonattal tovább, Üzbegisztánba. Leningrádban beállítottak az anyakönyvvezetőhöz, s az asszony, bár előzőleg nem vált el Csebotarjovtól, most Csupinhoz ment feleségül. A házasság realizálását egyelőre elhalasztották. Mindenfelé kerestették a fiaikat az asszony neve alatt, de hiába. Így éltek, egymástól elválasztva, állandó rettegésben egészen a háború kitöréséig. Akkor, 1941-ben, Csupint behívták rádiósnak a 61. lovashadosztályhoz. Itt elkövette azt a baklövést, hogy tréfából bajtársi körben megmondta, mit jelent „cigaretta" és „gyufa" kínaiul. De kelthet-e gyanút normális országban az a tény, hogy valaki tud néhány idegen szót? Bizony, nálunk kelthet… Aztán a *sztukácsok*… Egy óra múlva már Szokolov politruk, a 219. lovasezred különítményese faggatta Csebotarjovot: „Honnan tud kínaiul?" „Annál a két szónál nem tudok többet." – így Csupin: – „létem szolgált véletlenül a KVZsD-nél? (külföldi szolgálat – borzalmas vétség!)" A politruk ezután ráuszította a sztukácsokat, de azok semmire se mentek vele. De azért nem nyugodtak, míg le nem csukták:

- mert nem ad hitelt az Informbüró jelentéseinek;
- mert kijelentette, hogy a németek jobban fel vannak szerelve (mintha nem látta volna mindenki a saját szemével).

Így lehet valakit hátulról mellbevágni! Haditörvényszék, ítélet: HALÁL! Csebotarjov pedig már annyira torkig volt ezzel a szovjet hazával, hogy NEM FOLYAMODOTT kegyelemért. Azonban az állam híjával volt a

munkáskezeknek, így lett a része tíz év plusz öt év szájkosár. „Íme, hát megleltem hazámat…” *Kilenc évet* ült (néhány napot duplán számítottak be neki).

Még egyszer megkörnyékezte a véletlen. A lágerban egy fogolytársa, N. F… v félrevonta egy sarokba az emeleti priccseken és súgva kérdezte: „Hogy is hívnak téged?” „Avtonom Vasziljevics.” – „Terület?” „Tyumenszki.” – „Járás? Község?” Csebotarjov-Csupin mindenre pontos választ adott, de ezt kellett hallania: „Minden szavad hazugság. Öt éven át ugyanazon a mozdonyon dolgoztam Avtonom Csupinnal, úgy ismerem, akár saját magamat. Nem te lógtál meg 1936 májusában a papírjaival?” Lám, ilyen alattomos vízalatti horgony is beleakadhat a szökevény hasába! Egy regényírónak el se hinnénk, ha ilyen találkozást akarna beadni nekünk. Abban az időben már visszatért Csebotarjovba az élet igenlése, el lehet képzelni, mily hálásan szorongatta a főember kezét, mikor az megnyugtatta: „Ne félj, nem szaladok a *komához*, nem vagyok olyan szemétláda!”

Így hát Csebotarjov Csupin neve alatt töltötte ki második büntetését. Pechjére azonban az a láger, émelyből szabadult, szigorúan titkosnak volt nyilvánítva, mint a Moszkva-10, Tura-28, Szverdlovszk-39, Cseljabinszk-40 Atomerőmű Tervkomplexum része. Urán- és rádiumérc bontásával foglalkoztak, a munkálatok Kurcsatov tervei szerint, Tkacsenko altábornagy parancsnoksága alatt folytak, ez utóbbi csak Sztálinnak s Berijának volt alárendelve. Negyedévenként hallgatási kötelezvényt írattak alá minden fogollyal. Ez még nem lett volna baj. A baj ott kezdődött, hogy szabadulásuk után nem mehettek haza. A „szabadulókból” egy hatalmas kontingenst Kolimába vittek 1950 szeptemberében. Csak ott mozoghattak őrizet nélkül. *Különösen veszélyes spec. kontingensnek* nyilvánították őket, minthogy közreműködtek az atombomba létrehozásában! (Ki győzné mind leírni ezt a töméntelen részletet? Hány fejezet kellene még, hogy mindent elmondjunk?) Tízezrek kerültek ily módon Kolimába!! (Tessék föllapozni az Alkotmányt és a Kódexeket! Tudnak-e azok ilyen spec. kontingensekről?)

Most azonban legalább arra nyílt módja, hogy a feleségét odahozassa. Az asszony érkezésekor Csebotarjov Malgyak-bányában volt. Onnan is tudakozódtak mindenfelé fiaik után, de mindenünnen csak tagadó választ kaptak: „Nem, nem szerepelnek könyveinkben.”

Mikor Sztálin fölfordult, a házaspár a Kaukázusba költözött Kolimából, hogy kicsit megmelegítsék öreg csontjaikat. Engedett a fagy országszerte,

ha lassan is, és Viktor fiúk, aki Kijevben volt lakatos, 1959-ben elhatározta, hogy leteszi a ráerőltetett családnevet s Csebotarjov, a nép ellensége fiának vallja magát. Így akadtak rá egy év múlva a szülei. Most az apán volt a sor, hogy ő is visszatornázza magát a Csebotarjov-családfára (háromszor is rehabilitálták, a szökésért immár nem fogják felelősségre vonni). Ő is jelentkezett tehát, ujjlenyomatát Moszkvába küldték azonosítás végett. Az öregúr csak akkor nyugodott meg, amikor mind a hármuknak Csebotarjov névre kiállított útlevele volt, s a menye is Csebotarjovné lett. De lám, pár év múlva azt írja nekem szegény, hogy csak bajukra találták meg azt a Viktort, mert bűnösnek bélyegzi saját apját, avval vádolja, hogy ő az oka minden balszerencséjének. A rehabilitációs végzésre csak legyint: „Az csak papír!”[569] Gennagyijnak, az idősebb fiúnak végleg nyoma veszett.

<47. Sz. A. Csebotarjov és családja>

A fönti történetekből látható, hogy még a sikerült szökés sem ad teljes szabadulást, csak szorongatott, zaklatott élethez vezet. A szökevények egy része jól fölfogta ezt – az olyanok, akik már a lágerban elszakadtak a Hazától politikailag, s persze azok is, akik minden okoskodás nélkül csak az élni akarás primitív ösztöne után mennek. Voltak aztán s nem is kevesen, olyan szökevények is, akik meg sem álltak míg Nyugatra nem jutottak – csak az ilyen szökést tartották „sikerültnek” (lebukás esetére kész magyarázatuk volt: a Központi Bizottsághoz igyekeznek, hogy elérjék ügyük felülvizsgálását).

Az ilyen szökésekről nemigen tudunk beszámolni. Akik nem értek célhoz, azok már a nyirkos földben vannak. Akiket elfogtak, hallgatnak. Akik kijutottak, úgy lehet fölbukkantak Nyugaton, de itthon maradt hozzátartozóikra való tekintettel ugyancsak hallgatnak. Egyszer híre terjedt, hogy Csukotkán a foglyok egy repülőgépet zsákmányoltak s hétnek sikerült Alaszkába repülnie. De alighanem csak szándékukban volt repülőgépet szerezni, a terv dugába dőlt.

Bizonyára sokáig homályban maradnak még az ilyen esetek, elévülnek, érdektelenekké válnak, akárcsak ez a kézirat s minden igaz szó, amit leírnak ebben az országban.

Egy ilyen esetet elmondok; a hősies szökevény nevét ezúttal sem őrizte meg az emlékezet. Ogyesszai volt az illető, szakmájára nézve gépészmérnök, a hadseregben kapitány. A háború vége Ausztriában érte, a megszálló csapatoknál szolgált Bécsben. 1948-ban följelentés alapján letartóztatták: 58-as cikkely, 25 év (éppen akkortájt vezették be). Egy

szibériai lágerba vitték” Tajsettól – vagyis a szibériai magisztráltól – 300 kilométernyire. Az erdőmunkában vészesen gyöngült, de még nem adta meg magát, harcolt az életért, a bécsi emlékek tartották benne a lelket. S meg tudta tenni, hogy onnan, ONNAN! – Bécsbe szökjön! Elképesztő!

A fakitermelés egy erdőnyílással határolt terepen folyt, az őrök ezt a nyílást tartották szemmel magasított őrhelyükről. A kritikus napon barátunk magával vitte kenyerét a munkahelyre, kidöntött egy szálfenyőt a nyíláson keresztben, s a sűrű ágak védelmében elkúszott a fenyő csúcsáig. Nem ért át egészen a nyíláson, de azért tovább kúszott és sikerült észrevétlenül maradnia. Szerencsére fejszéjét is magával vitte: azzal vágott utat magának a nyári tajga széldöntött fái közt. Nehezen haladt, de egy hónapig egy lélekkel sem találkozott. Ingével halászott, bekötve az ujjait és a nyakát. Nyers hal; cirbolya-toboz, gomba és áfonya: ez volt a tápláléka. Jártányi ereje sem volt, mire elérte a szibériai fővonalat, de azért boldog elégedettséggel hajtotta álomra a fejét egy szénakazalban. Emberi hangokra ébredt: egy férfi és egy nő, mint kiderült, a vasúti pályaőr és a felesége, vasvillával húzkodták a szénát s már meg is látták. Úgy ki volt merülve testben-lélekben, hogy nem akaródzott sem elfutni sem fölvenni a harcot: „Fogjatok el, adjatok csak ki, szökevény vagyok!” De az őr így felelt: „Eh, mit! Oroszok lennénk, vagy mi! Maradj csak itt, bújj el, hogy meg ne lássanak.” Ezzel mindketten elballagtak. A szökevény azonban nem bízott bennük: szovjetemberek ezek, kötelességük jelentést tenni! Elbújt hát a közeli erdőben, az erdő széléről leste, mi fog történni. Látja ám, hogy a pályaőr visszatér, ruhát s élelmet hoz magával. – Este aztán vándorolni kezdett a sínek mellett, majd egy erdei kitérőben fölszállt egy tehervonatra. Reggel leugrott s nappalra meghúzta magát az erdőben. Így haladt valamicskét minden éjjel, de miután kissé erőre kapott, már csak az állomásokon szállt le s bújt el a zöldben, vagy pedig előrement s menet közben ugrott föl a vonatra. Meg kellett reszkíroznia, bár keze, lába sőt a feje is bánhatta volna. (Ilyen sok bajt látott amiatt a pár könnyű tollvonás miatt, mellyel a spicli írta a följelentést.) Egyszer azonban, már az Uralnál, eltért a szokástól és elaludt egy gömbfával megrakott lapos kocsin. Rúgásra s éles fényre ébredt: zseblámpával világítottak az arcába. „Igazolványait!” – „Azonnal!” Föltápászkodott s úgy behúzott az őrnek, hogy csak lefordult a kocsiról, ő maga pedig a másik oldalon huppant le egyenesen a másik őr fejére. Mire az őr észbekapott, ő már messze járt a szerelvények alatt. Megint az állomáson kívül szállt fel a vonatra, menet közben. –

Szverdlovszkba nem akart bemenni, valahol a kültelken kifosztott egy vásárosbódét: három öltönyt szedett magára. Élelmiszert is lopott. Egy állomáson eladta az egyik öltönyt s jegyet váltott Közép-Ázsiába a Cseljabinszk-Orszk vonalra. Bécsről nem feledkezett meg, ó nem: most is ez volt útja végcélja, de ködösíteni akart; hamis nyomra vezetni az üldözőket. A vásári sokadalomban összeakadt egy türkmén kolhozelnökkel, aki hajlandó volt őt alkalmazni papírok nélkül is. A kezével úgyis be tudta bizonyítani, hogy valóban gépész: minden gépet megjavított a kolhozban. Pár hónap múlva fölvette a fizetését és Krasznovodszkba utazott a határmenti vonalon. Marov állomás után egy patrul szállt fel a vonatra, igazoltattak. Gépészünk kiment a peronra, kinyitotta az ajtót, kívülről ráfüggeszkedett a klozetablakra; belülről nem volt látható a tejüvegen át, a vonat lépcsőjére pedig csak egyik cipője orrával támaszkodott, hogy le ne potyogjon, meg hogy visszatornázhassa magát. A patrul nem vette észre azt az egy cipőorrot az ajtó keretében s folytatta útját a következő kocsiba. Így hát ezt a szörnyű percet is túlélte. Szerencsésen átkelvén a Kaspi-tengeren, fölült a Baku-Sepetovka-i vonatra, majd elérte a Kárpátok vonalát. A legnagyobb körültekintéssel választotta meg az átkelőhelyet a határ egy félreeső, meredek, bozótos szakaszán – a határőrök mégis lefülelték. Mennyi áldozat, szenvedés, lelemény, erőfeszítés volt mögötte azóta, hogy azt az első fenyőszálat ledöntötte, – s most, közvetlenül a cél előtt, minden halomra dőlt egyetlen pillanat alatt S mint ott a tajseti szénakazalban, most is halálos csüggedés vett erőt rajta, semmi kedve sem volt harcolni, sem hazudozni, csak veszett dühét eresztette szabadjára, így ordítozott: „Vigyetek csak, hóhérok! Vigyetek csak, ti vagytok az erősek!” – „Ki vagy?” – „Szökevény! Lágerfogoly! Vigyetek csak!” De a határőrök furcsán kezdtek viselkedni: bekötötték a szemét, elvezették egy földbunkerba, ott leszedték a kendőt a szeméről, újból kérdezgetni kezdtük, s lám csak: kiderült, hogy hisz ezek a mieink! Ezek benderisták! (Pfuj! Fintorognak a művelt olvasók s mérgesen legyintenek: ez az író is jól kiválasztja a hőseit, akiknek a benderisták „mieink”! Micsoda díszpinty! – Erre én csak karomat tárogatom: ilyen van, ezt kell szeretni! Ilyenek szöktek meg, ilyenekké tette őket a láger. Ha jól emlékszem, mondtam már, hogy a bennszülöttek ama disznó elvet követik, hogy „létünk határozza meg tudatunkat”, s fittyet hánynak a kommunista sajtónak. A lágerfogolynak azok a „mieink”, akikkel együtt szenvedett a lágerban. S azok osztályidegenek, akik rájuk uszítják az ebeket. Mit lehet tenni? Tudatosság

hiánya…) Egymás nyakába borultak. Néhány hágó akkor még a benderisták kezében volt a határon, simán átjuttatták.

Végre, újra Bécsben! – de már az amerikai övezetben! S ugyanazt a tetszetős materialista elvet követve, s nem feledve azt a vérrel s verejtékkel öntözött lágert, – már nem is akart szakmájában elhelyezkedni mint gépészmérnök, egyenesen az amerikai hatóságokhoz ment, hogy kiadja, ami felgyülemlett benne. Az amerikaiaknak kezdett dolgozni.

De jaj! Milyen is az ember! Ahogy múlik a veszély, úgy csökken az éberség! Szüleinek akart pénzt küldeni Ogyesszába, dollárt kellett átváltania szovjet valutára Egy zsidó ügynök a szovjet zónában lévő lakására invitálta, hogy ott majd beváltja neki. Akkoriban senki sem tartotta valami nagy tiszteletben a zónahatárt, állandóan pendliztek a zónák között. Neki azonban nem lett volna szabad reszkíroznia. Átment, el is fogták az ügynök lakásán.

Igazi orosz história ez: hogyan bagatellizáljuk, kótyavetyéljük el egy kupica vodkáért saját korábbi emberfölötti erőfeszítéseinket.

Egy berlini szovjet börtönben, kivégzésére várva, mesélte el kalandjait egy Anyikin nevű tiszt- és mérnök kollégájának. Ez az Anyikin megjárta a rémet hadifogságot, a sír szélére jutott Buchenwaldban, az amerikaiaktól fölszabadítva Németország szovjet zónájában kötött ki, ahol egy ideig üzemek leszerelésén dolgozott, majd Nyugat-Németországba szökött és vízierőművet épített München közelében, innét a szovjet ügynökök rabolták el (fényszórókkal elvakítva egy autóba tuszkolták) – mindezt miért? Hogy meghallgassa ogyesszai mérnöktársa elbeszélését s megőrizze számunkra? Hogy két eredménytelen szökési kísérlet után Ekibasztuzból (még lesz róla szó az V. részben) büntetőlágerba küldjék s annak mészégető üzemében pusztuljon el?

Ez ám a predestináció! Ilyen labirintjai vannak a végzetnek! Ilyen összefüggésekben kell látnunk az egyéni sorsot, az egyéni élet értelmét!

Nem szóltunk még a csoportos szökésekről, pedig ilyen is sok volt. Mondják, 1956-ban egy egész kis láger megszökött, Moncsegorszkij közelében.

Ha minden szökésről be akarnánk számolni, ami Arhipelágon esett, irdatlan hosszú, végeláthatatlan lista lenne az eredmény. S ha kizárólag a szökésre szorítkozva akarna valaki egy könyvet írni, akkor is százakat kellene említés nélkül hagynia, hogy kímélje önmagát és az olvasót.

15.
SIzo, BUR, ZUR

Ama számtalan örvendetes fölszámolás közt, mellyel Új Szabad Életünk megajándékozott bennünket: – a kizsákmányolás fölszámolása, a gyarmatosítás fölszámolása, az általános hadkötelezettség fölszámolása, a titkos diplomácia, titkos kinevezések és áthelyezések fölszámolása, a titkosrendőrség fölszámolása, az „isteni törvény” fölszámolása s még jó néhány tündéri fölszámolás közt – nem szerepel ugyan a börtönök fölszámolása (nem rombolják le, csak új „osztálytartalommal” töltik meg a falakat), de igenis szerepel a *karcernak*, ennek a burzsoá rabtartók perverz képzeletében fogant embertelen kínzásnak fölszámolása. Az ITK-1924 (a Javító-Munka Kódex) annyit megenged ugyan, hogy a bőrükbe nem férő foglyokat magánzárkába dugják, de kiköti, hogy ez az egyes cella semmi esetre se hasonlítson a karcerra: száraz, világos legyen, alvó-alkalmatossággal ellátva.

Ha már nemcsak a rabtartók, de még a foglyok sem tudnák megszokni, hogy nincs karcer, hogy máról-holnapra eltörölték.

Az ITK-1933, mely a hatvanas évek kezdetéig volt (azazhogy nem volt) érvényben, még emberségesebbnek mutatkozott, mert az még a magánzárkát, a puszta elkülönítést is tilalmazta.

Nem mintha ránk virradt volna az „enyhülés” kora, hanem mert a lágertudománynak éppen akkoriban nyitott új távlatokat az a fölismerés, hogy nem a magány öl, hanem a kollektíva, továbbá kívánatos, hogy büntetésük morzsolgatásával egy időben gürizzenek is a foglyok. Így születtek a következő változatok:

– RUR – azaz Fegyelmi Század. Ebből lett később a
– BUR – azaz Fegyelmi Barakk, Büntető Brigád, továbbá a
– ZUR – azaz Fegyelmi Láger, Büntető Kirendeltség.

Később e változatokhoz már szinte magától csatlakozott – ó, nem a karcer, Isten őrizz! Csak a

– SIzo – azaz a Büntető Izolátor.

Mert ugyebár ha nincs módunk megrémíteni a foglyot, ha rabsága tetejébe már semmivel. Sem büntethetjük, mivel kényszerítsük arra, hogy alávesse magát a fegyelemnek?

Aztán az elfogott szökevényt ugyan hová dugjuk be?

Hogy miért szoktak SIzo-t adni? Nyakra-főre, akármiért: nem gazsulált a nacsalnyiknak, nem úgy köszönt, nem *akkor* kelt, nem *akkor* feküdt le, elkésett a sorakozóról, nem azon az úton ment, nem *úgy* volt öltözve, nem *ott* dohányzott, fölösleges holmit tartott a barakkban… Az ilyesmiért, egy nap, három nap, öt nap jár. Nem teljesítette a normát, rajtakapták egy fehérnéppel: öt, hét, tíz nap.

Munkamegtagadásért tizenöt napot is kaphat az ember. S bár a törvény (miféle törvény?) szerint tizenötnél többet semmi esetre sem szabad kisóni (az ITK szerint ennyit sem!), olyan harmonika ez, amely akár egy egész évre is kinyújtható. DmitLag-ban 1932-ben (Averbach írja, nem fér hozzá kétség) *egy évi „sizó" járt öncsonkításért!* Ha ehhez hozzávesszük, hogy az öncsonkítót nem részesítik gyógykezelésben: – egy sebesültet, egy beteget rothasztanak a karcerban egy teljes éven át.

Melyek a „sizó" fő tulajdonságai? a) hideg, b) nyirkos, c) sötét, d) koplaltatós. Tehát először is nem fűtik (Lipaj tanúsága szerint akkor sem, ha odakint – 30 fok van), a hiányzó ablaküveget nem pótolják, a falak izzadnak, gyakran valami nedves pincét neveznek ki karcervak. Az ablak apró, vagy egyáltalán nincs (ez a gyakoribb). „Sztálin-porció" azaz harminc deka kenyér, „meleg étel" azaz üres balánda csak az elzárás harmadik, hatodik s kilencedik napján. Vorkuta-Vom-ban a kenyér csak húsz deka, a „meleget" pedig nyers hal pótolja a harmadik napon. Mindebből fogalmat alkothatunk arról, milyen is volt a SIzo.

Naivság volna azt képzelni, hogy a karcer föltétlenül cella jellegű, azaz teteje s bezárható ajtaja van. Dehogy, kérem! Kuranah-Szalában – 50 fokos fagyban egy rozoga faház volt a karcer (Andrejev, szabad orvos:"Mint ORVOS tanúsítom, hogy ez a karcer ALKALMAS az elzárásra!") Vagy másutt Arhipelágon: abban a bizonyos Vorkuta-Vomban 1937-ben egy tető nélküli katrocban ültek a munkamegtagadók, másolt pedig egy közönséges gödörben. A gödör tetejére valami rongyot terítettek az eső ellen. Ilyenben lakott Arnold Rappoport, mint Diogenész a hordójában. Az étkeztetés így szokott történni: az őrszobáról kilépett a felügyelő, hozta az előre fölvágott kenyeret. Odakiabált a bódéban ülőknek: „Gyertek ki átvenni!" De alig

dugták ki az orrukat, mindjárt csattant a závárzat az őrtoronyban: „Állj! Vagy lövök!” A felügyelő úgy tett, mint aki csodálkozik: „No fene, már a kenyér sem kell? Akkor én megyek is.”

– A gödörbe pedig egyszerűen belehajigálták a kenyeret és a halat, az esőben fölázott agyagra.

Mariinszkij-lágerban (persze nemcsak ott) belülről havas volt a karcer fala – láger-ruhát itt tilos volt viselni, EGY ALSÓBAN üldögéltek. Az őr félóránként kinyitotta az „etetőt” s lelkére beszélt I. V. Sved fogolynak: „Ajaj, nem bírod ki, elpatkolsz! Bizony, jobban tennéd, ha kimennél fát vágni!” Sved is belátta, hogy így gyorsabban kikészül, kiment hát az erdőre. Sved 148 napot töltött karcerben tizenkét és féléves lágerfogsága alatt. A legváltozatosabb okokból csukták le: hat hónap fegyelmi lágert kapott azért, mert vonakodott bemenni takarítani a tolvajbarakkba, az „Indiába”. Második láger-tízest kapott azért, mert vonakodott átmenni egy fakitermelő-lágerba egy zsíros mezőgazdasági kolóniáról (58:14-es cikkely – „gazdasági ellenforradalom”). Bezzeg a tolvaj, ha nem akar büntető lágerba menni, leütheti a konvoj parancsnokát, kiverheti a kezéből a pisztolyt – végül is eléri, hogy nem küldik el. Ám a békés politikai számára nincs kímélet: a lába közé nyomják a fejét. A tolvajoknak még a karcert is fűtötték Kolimában 1938-ban, de nem ám az 58-asoknak.

A BUR, azaz a Fegyelmi Barakk hosszabb tartózkodásra van berendezve. Egy hónapra, háromra, félévre, egy évre, sőt, ha a fogoly „veszélyesnek” számít, meghatározatlan időre is szólhat. Aki egyszer rákerült a fekete listára, az minden adódó alkalommal beköltözhet a BUR-ba: május elsején, november hetedikén s egyéb szovjet ünnepeken, valamint ha szökés vagy más rendkívüli esemény adja elő magát a lágerban.

A BUR néha közönséges barakk, csak külön tüskésdrótot húznak köréje, lakóit pedig az elképzelhető legpiszkosabb és legnehezebb munkára hajtják ki, ami csak akad a lágerban. Máskor szabályszerű, lágeron belüli börtön a BUR, kőfalakkal s a börtön minden kellékével. Időnkint beidéznek valakit az őrszobára és jól megverik (nemezcsizmával vernek, hogy ne legyen nyoma, téglával tömik ki, hogy nagyobbat lehessen ütni vele). Az ajtókat bereteszelik, lelakatolják, lesőkkel látják el. A cellák kőpadlósak. Még karcer is van, külön a BUR lakói számára.

Ilyen BUR (s másmilyen is) volt például Ekibasztuzban. Priccsek nélküli cellák (köpenyüket, vattakabátjukat terítették le a padlóra). Az apró ablak, fönt a mennyezet alatt, vaslemezzel („szájkosárral”) volt fedve, voltak rajta

ugyan szeggel ütött lyukak, de télen ezt a szűkös fényforrást is behordta a hó, szuroksötét volt a cellában. Mivel nappal a villanyt sem égették, olyankor sötétebb volt, mint éjjel. Sohasem szellőztettek. *Fél éven át* (1950-ben) egyetlen egyszer sem volt séta. Voltaképpen szigorú fegyház volt ez a BUR, kérdés, tekinthető-e az ilyen egyáltalában lágernak? Szükségre sem vittek, mindent a cellában kellett intézni. Boldogok voltak, ha rájuk került a sor, kivinni az óriási küblit, szippanthattak egy kis levegőt. Hát még a fürdés, az volt csak népünnepély! A zsúfolásig tömött cellában csak feküdni tudtak, mozogni nem. S ez így ment fél éven át. Híg balánda, hatvan deka kenyér, semmi dohány. Ha valaki, amikor éppen a BUR-ban ült, csomagot kapott hazulról, a romlandót hivatalosan „leírták" (a felügyelők lefoglalták maguknak, vagy olcsón átjátszották a bennfenteseknek), a többit hónapokig hevertették a raktárban. (Mikor aztán az ilyen fegyelmist újra kivitték munkára, már csak azért is *megnyomta*, hogy le ne csukják másodszor is.)

A mozgás hiánya s a szigorú elzártság hamarosan idegeire ment a foglyoknak, főleg a fiatal tolvajoknak, akik egyébként is ingerlékenyek s izgágák. (Ha Ekibasztuzra kerültek, a tolvajokkal is úgy bántak, mint az 58-asokkal: nem voltak kedvezményeik.) Egy időben a kanálnyelés harapódzott el a BUR lakói között: Egyszerűen lenyelték az ebédhez kiosztott kanalakat. A delikvenst megröntgenezték, s ha megállapítást nyert, hogy nem füllentett, s valóban benne volt a kanál, bevitték a kórházba és fölvágták a hasát. Ljoska Karnouhin egymás után háromszor nyelt kanalat, már alig volt gyomra. Kolika Szalopajev megjátszotta, hogy bolond: éjszaka fölakasztotta magát, de társai – előzetes megállapodás szerint – „észrevették", kiszedték a hurokból. Így került kórházba. Olyan is volt, aki bacilusokkal fertőzött meg egy cérnaszálat (áthúzta a fogai közt), aztán egy tűvel a lábába öltötte, a bőre alá. Vérmérgezés! Kórház! – inkább a gangréna, fisak innen kerüljek ki egyszer!

De a rabtartók nem bírtak ellenállni a kísértésnek, hogy meg ne dolgoztassák a fegyelmiseket, ezért külön Büntető Lágerokat (ZUR) szerveztek számukra. A ZUR-ra mindenekfölött a még böjtösebb ellátás jellemző: hónapokig nem kapnak kását s kenyeret is kevesebbet. Azonkívül a fürdőben – télvíz idején – ki van törve az ablak, a frizőrnők vattakabátban s nadrágban nyírják az ádámkosztümös rabokat. Sokszor nincs ebédlő, de a barakkba sem viszik a zupáskondért, hogy ott osztanák ki, dehogy: a konyha mellett mérik a tálkába, jéghideg, mire a barakkba érnek vele. Hullanak, mint a legyek, a kórtermek tele vannak haldoklókkal.

A büntető lágerok puszta fölsorolása is elég munkát ad majd a jövendő történetkutatásnak, annál is inkább, mert nem egykönnyen jut majd a szükséges adatok birtokába: minden nyomot eltüntetnek.

A büntető lágerok ilyen munkafeladatokat szoktak kapni: szénakaszálás, valahol 35 km-nyíre a lágertól. A helyszínen laknak, beázó szénakalyibákban, mocsaras réten kaszálnak, térdig vízben. (Áfonyázhatnak is, ha az őr jóindulatú, de ha dühöng benne az „éberség” s odapörköl, még meg is öl valakit, akkor sem állnak el a szedéstől, enni csak kell valamit). Silótakarmány készítés, ugyancsak mocsarak közt, moszkitófelhőben, minden védőruha nélkül. (Arcuk, nyakuk tele csípésekkel, varas sebekkel, szemhéjuk dagadt, alig látnak). – Tőzegkitermelés a Vicsegda árterületén, télen. Előbb súlyos kalapáccsal fel kell törni a fagyos iszapréteget, leszedni, majd kiemelni alóla a már nem fagyos tőzeget, majd elvontatni kézi erővel (lovakat nem ad a láger) szánokon, egy kilométeren hegynek föl. – Továbbá földmunka, minden minősítés nélkül. („Földkitermelő Lágerpont” – Vorkuta mellett). – Végül a legnépszerűbb büntető munka: mészkőfejtés és mészégetés. No és persze kőfejtés. Lehetetlen fölsorolni valamennyit. Ha van a nehéz munkák közt még nehezebb, a kibírhatatlanok közt még kibírhatatlanabb, az lesz fegyelmi munka. S minden lágernak megvan a maga specialitása.

Különös előszeretettel küldtek büntető lágerba vallásosokat, nehezen kezelhetőket és – tolvajokat. (Bizony, bizony: a magas pedagógiai elvek itt megbuktak a helyi nevelők kitartásának hiányán.) Egész barakkokat töltöttek meg az „apácák”, akik megtagadták a sátánnal való együttműködést. (Térdig vízben álltak a karcerbon a Pecsora-szovhoz szigorúan őrzött fegyelmi zónájában, 1941 őszén az 58:14-es alapján egytől-egyig agyonlőtték őket.) Viktor Sipovalnyikov atya is idekerült „vallásos agitáció” címén (húsvétkor hajnali misét tartott öt ápolónő jelenlétében). Idekerültek az arcátlan mérnökök s egyéb elkapatott értelmiségiek. Továbbá az elfogott szökevények. S bár fájó szívvel, ide utalták be azokat az *osztályrokonokat* is, akik sehogy sem fértek meg a proletár ideológiával (Mivel az osztályozás bonyolult agymunkát kívánt, nem hibáztatjuk a vezetőséget, hogy néha akaratlanul is kavarodást okozott. Karabaszból egyszer két szekeret küldtek, az egyiken jámbor asszonyokat, hogy a „gyermekvárosban” gondozzák az apróságokat, a másikon tolvajnőket és vérbajosokat Konszpajba, Dolinka-láger büntető zónájába. De a zűrzavarban nem tudták, kinek a holmiját melyik szekérre rakják, így

történt, hogy a vérbajos tolvajnők a gyermekvárosban kötöttek ki, az *apácák* pedig a büntető zónában. Később kiderült ugyan a tévedés, de annyiban hagyták az egészet.)

Olyanokat is sokszor küldtek fegyelmi lágerba, akik megtagadták a besúgást. Az ilyenek legtöbbször ott is pusztultak, nincs módjukban beszámolni élményeikről. Ezt persze még kevésbé várhatjuk gyilkosaiktól, a különítményesektől. Grigorjev talajkutató egy a kevesek közül, akik életben maradtak. Túlélte Elmar Nugisz, egy észt mezőgazdasági lap szerkesztője is.

Voltak ezzel kapcsolatban nőhistóriák is. A részletek nem mindig világosak, az ilyen ügyekben mindig rejtve szopott maradni valami intim adat. Irina Nagel históriája kivétel, ezt az ő saját beszámolójából ismerjük. Mint gépírónő dolgozott az Uhta-szovhoz adminisztrációjánál, szóval irigyelt bizalmi állásban. Jóalakú, telt szépség volt, vastag hajfonatait koszorúban viselte s csupa kényelemből szoknyanadrágban s valami sízubbony-szerűségben járt. Aki ismeri a lágert, tudja, mekkora kihívás rejlett ebben. Szidorenko alhadnagy, a különítményes ajánlatot is tett neki bizalmasabb megismerkedésre, de Nagel visszautasította: „Inkább az utolsó tolvaj csókoljon meg!" Nem szégyelli magát? Hisz a kisgyermeke itt sir a szomszédban!" – E kerek visszautasításra a politikai tiszt hirtelen hangot váltott: „Csak nem gondolja, hogy tetszik nekem? *Próbára akartam tenni*. Most pedig felszólítom, hogy dolgozzék nekünk." A nő erre is tagadó választ adott, s ez elég is volt arra, hogy büntető lágerba küldjék.

Nagel így számol be az első lágerban töltött estjéről: a női barakkban tolvajnők és apácák vannak összezárva.[570] Öt lány lepedőbe burkolózva jár: ruhájukat a tolvajnők eljátszották az előző esti kártyacsatában, levettették velük és elszedték tőlük. Most hirtelen beront egy férfitolvajokból álló banda, alsónadrágban, nemezkalappal a fejükben s gitárral. Amolyan igazi tolvaj-szerenádot adnak A lányoknak. De egy másik banda félbeszakítja őket: dühösen rontanak be, megragadják az egyik cafkájukat, földre döntik, verik egy sámlival, rúgják, ahol érik. A lány visít, de később már csak nyöszörögni tud. A jelenlévők meg csak ülnek, nem lépnek közbe, úgy tesznek, mintha nem is látnák. Később belép a felcser: „Ki vert meg?" „Leestem a priccsről" – mondja az áldozat. Nagelt is „elhártyázták" még aznap este, de egy Görbe Vaszka névre hallgató „szuka" megmentette. Szólt a parancsnoknak, s az az őrszobára küldte Nagelt, aludjon ott.

A büntető kirendeltségek (pl. a NirobLag-nál Parma, mélyen a tajgában) az őrkatonák és a felügyelők számára is büntetés számba mentek, általában őket is valami vétség miatt helyezték oda, többnyire azonban rabokból szervezett belső őrséggel oldották meg az őrizetet.

Ha már a közönséges lágerban sincs törvény és igazcúg, még kevésbé várható ez a büntető lágertól. A tolvajok úgy garázdálkodnak, ahogy akarnak, nyíltan kést hordanak (Vorkutai Földmunkás Lágerpont, 1946), a felügyelők a zónán kívül bújnak el előlük. Pedig akkor még többségben voltak az 58-asok.

A Pecsora-vidéki Dzsantuj büntető lágerban a tolvajok csak úgy mulatságból fölgyújtottak két barakkot, beszüntették a főzést, elkergették a szakácsokat, agyonszúrtak két tisztet. A többi tiszt ezek után semmi áron be nem tette volna a lábát a zónába, hiába fenyegették őket lefokozással.

A vezetőség ilyenkor igyekszik viszályt szítani a tolvajok közt: valahonnan Dzsuntajba hoztak egy szuka-bandát, főnöküket megtették főbizalminak. Ezek rögtön az első este kinyírtak három tolvajt, erre a többiek kissé megcsendesedtek.

Igaz a régi mondás: tolvajnak tolvaj a veszte. A Leghaladóbb Üdvtan szellemében Arhipelág urai úgy el találták szaporítani az osztályrokonokat, hogy már őket is fojtogatni kezdték s nem találtak más megoldást, mint hogy viszályt támasszanak köztük s egymás késelésére uszítsák őket. (Így tört ki a tolvajok és a szukák háborúja a béke első éveiben, mely egész Arhipelágot megrendítette.)

Persze akármilyen fenegyerekeknek mutatják is magukat, a büntető láger a tolvajokat is megviseli, ezért vadulnak meg, dúlnak, pusztítanak időnként. Mint minden parazita, ők is olyanok közt érzik jól magukat, akiken élősködhetnek. Készek voltak akár az ujjaikat is levágni, csakhogy elkerüljék a büntető lágert, például a hírhedt vorkutai mészégető üzemet. (A háború után egyes visszaesőknek kifejezetten beírták az ítéletükbe, hogy „a vorkutai üzemben tartandó”. Ezt a srófot tehát felülről szorították.)

Ott mindenki kést hordott. A szukák és a tolvajok nap mint nap bicskázták egymást. A szakács (egy szuka) úgy mért, ahogy neki tetszett: kinek a sűrűjéből, kinek a hígjából, némelyeknek csak egy fejbekólintást a merőkanállal. A munkaügyisnek volt egy vaspálcája, ha avval odasózott valakinek, az szörnyethalt. A szukák fiúszeretőket tartottak. Három barakk volt, egy a szukáké, egy a tolvajoké, egy pedig a frájeroké, mindegyik barakkban vagy száz ember. A frájerok robotoltak: lent, a láger közelében

fejtették a mészkövet, kézi erővel fölhordták a szikla tetejére, kúpokba rakták, füstjáratot hagyva a belsejében, kiégették, majd füstben, koromban, mészporban kiszedték az izzó meszet.

A Dzsigyinyec-lágerok büntető zónájáról is tudunk: Bijangolnak hívták.

KraszLag büntető zónájába, Revucsijba még jóval a fegyelmisek érkezése előtt egy „dolgozó kádercsoportot” küldtek: vagy másfélszáz markos, belevaló munkást, akik az égvilágon semmit sem vétettek (mert ha büntetőláger is, a tervet behajtják a vezetőségen.

Így jutnak egyszerű munkások a fegyelmisek közé, mintha őket is elítélték volna!) Később a tolvajok is befutottak, majd a hosszúbüntetésű 58-asok, az ún. *nehézsúlyúak*. Ezektől még a vagányok is féltek, mert huszonöt évük tetejébe már úgysem kaphattak új lágerbüntetést, s a háborút követő időkben már nem magyarázták az „osztályellenség aknamunkájára” egy huligán kinyírását, nem úgy, mint annak idején a csatornáknál.

Revucsijban tizenegyórás volt a munkanap, de csak papíron, mert az öt-hat km-es út az erdőig meg vissza bizony 15 órára is fölkerekítette. Ébresztő hajnali fél ötkor, visszatérés a lágerba este hét után: nem csoda, ha erejük rohamosan fogyott, s mint az már ilyenkor lenni szokott, kezdtek elszaporodni a munkamegtagadók. A reggeli kivonulás után ezeket fölsorakoztatták a klubhelyiségben, a munkaügyis pedig a sor elé lépve kiszemelte, hogy kiket fognak ma *meggyőzni*. Fonott háncsbocskoraikban („az évszaknak megfelelő lábbeli” – mínusz hatvan fok!), szellős hacukáikban kilökdösték őket a zónán kívül, s rájuk uszítottak öt farkaskutyát. „Fogd meg!” Az ebek tépték, karmolták, földre döntötték őket. Mikor megelégeltek a mulatságot, előállt egy kínai, trágyás-szekérbe fogott ökreivel. Fölrakták a munkamegtagadókat, kiszekereztek velük a töltésre, s ott egyszerűen a mélybe fordították őket. Lent már várt rájuk Ljosa Szloboda brigadéros: addig botozta a vonakodókat, míg neki nem álltak a munkának. Amit termeltek, a saját brigádjának számolta el, nekik maguknak csak karcer-adag: harminc deka kenyér járt. (Aki kitalálta ezt a „munkamegosztást”, méltó tanítványa Sztálinnak!)

Halló, Galina Joszifovna Szerebrjakova! ERRŐL miért nem ír? Hogy lehet az, hogy az ön hősei, akik a lágerban ülnek, semmit sem csinálnak, nem dolgoznak, csak Leninről és Sztálinról beszélgetnek?

Majdnem biztos, hogy egy közönséges ötvennyolcas robotos nem kerül ki élve egy ilyen büntető lágerból.

SzevZselDorLag büntető fiók-kirendeltségén (parancsnok: Kljucskin ezredes) 1946-47-ben emberhúst ettek: földaraboltak valakit, megfőzték s megették.

Közvetlenül azután, hogy népünk világraszóló, történelmi jelentőségű győzelmet aratott!

Halló, Kljucskin ezredes! Hol építettél magadnak egy vityillót öreg napjaidra?

16.
Az osztályrokonok

Hadd csatlakozzam én is, gyönge tollammal, e néptörzs megénekléséhez. Megénekelték őket már mint kalózokat, mint filibusztereket, mint csavargókat, mint szökött fegyenceket, mint nemeslelkű haramiákat – kezdve Robin Hood-on az operetthősökig, azt állítva róluk, hogy arany a szívük: csak a gazdagokat fosztják ki, a szegényekkel megosztják mindenüket. Ó, Karl Moor fennkölt fegyvertársai! Ó, Cselkas (Gorkij hőse), romantikus lázadó! Ó, Benya Krik, ogyesszai meztéllábasok, ogyesszai trubadúrok (Iszaak Babel hősei)!

Ha belegondolunk, az egész világirodalom a vagányok dicséretével van tele. Ne beszéljünk most Francois Villonról, de még Victor Hugo és Balzac is hozzájuk húz, sőt Puskin is a zsiványságot magasztalja a cigányokban. (Hát Byron?) Ám sohasem zengték dicséretüket oly egyhangú áradozással, mint a szovjet irodalomban. (Ennek oka a Dicső Üdvtanban keresendő, nem elég csak Gorkijra és Makarenkóra utalnunk.) Leonyid Utyoszov megereszti a színpadon orrhangú üvöltését s vele üvölt az egész elragadtatott publikum. Hogy is szólalnának meg másképp Visnyevszkij és Pogogyin drámáiban a balti- és a fekete-tengeri matróz-bátyuskák, ha nem csibésznyelven? Így jutnak legjobban érvényre szellemdús beköpéseik. Megindultság fátyolozza el mindenkinek a hangját, aki csak a tolvajvilágról kezd írni. Először vérbő, zabolátlan nihilizmusuk bűvöl, majd „dialektikus átnevelődésük”. Elég Majakovszkijt (s az ő nyomában Sosztakovicsot, a „Az úrilány és a huligán” c. balett szerzőjét), Leonovot, Szelvinszkijt és Inbert említenünk, valamennyit föl sem tudnánk sorolni. A tolvajkultusz mint valami ragály terjed egy olyan korban, melyben az irodalom pozitív hős híján szűkölködik. Még a hivatalos vonaltól oly távoli író, mint Viktor Nyekraszov, sem talált alkalmasabb figurát az orosz hősiesség megtestesítésére, mint Csumakovot, egy vagány főtörzset („Sztálingrád árkaiban”). Ugyanebbe a bűvöletbe esett Tatjana Jeszenyina is („Zsenya, a 20. század csodája”), amikor Venyka, a Káró Bubi „tiszta alakját” megalkotta. Talán csak az egy Tendrjakov volt képes elfogulatlan ítéletre, ő nem csöppentette el a nyálát, ha egy tolvajt ábrázolt, ő mutatott rá először lelkük alantasságára („Hármas, hetes, ász”). Adlan-Szemjonov, bár maga is

ült lágerban, képtelen badarságot tálal fel „Féldombormű a sziklán” c. művében: hogy a tolvaj Száska Alexandrov a kommunista Petrakov hatására, akit állítólag tisztelnek a banditák, „mert ismerte Lenint és harcolt Kolcsak ellen (tipikusan Averbach korába illő üdvtörténeti motiválás), brigádot gyűjt maga köré a „rozogákból”, de nem azért, hogy élősködjék rajtuk (pedig MINDIG ÚGY VOLT! – s ezt A. Szemjonov is JÓL tudja!), hanem hogy etesse őket! Erre fordítja azt a pénzt, amit kártyán összenyer a szabadoktól! Mintha nem tudná maga is használni azt a kis pótjövedelmet, pl. kábítószerre! Mégiscsak hallatlan ilyen molyrágta hülye kis mesékkel jönni a hatvanas években!

1946-ban egy nyári estén egy apacslegény könyökölt a Kaluga-vám minilágerjának második emeleti ablakában s torkaszakadtából énekelt, az egyik tolvaj-slágert a másik után. Trillái akadálytalanul áradtak ki a lágerzónából, túl a szegesdróton, ki a Nagy Kaluga-útra, mindenki hallhatta a járdán, a troli megállójánál és a Nyeszkucsnij Park közeli sétaútjain. A „könnyű élet”, a lopás, erőszak és gyilkosság dicséretét zengték ezek a dalok. És senki sem tartotta szükségesnek, hagy közbelépjen, sem a felügyelők, sem a nevelők, sem az őrkatonák, senkinek sem jutott eszébe leinteni a „művészt”. Alvilági nézetek propagálása nyilván semmi ellentétben sínes szocialista rendszerünkkel, semmi veszélyt sem jelent számára. Arra gondoltam akkor ott a zónában: mi lenne, ha kapnám magam s én is fölmennék a második emeletre s onnan az ablakból én is nekieereszteném a hangomat s dalolnék valamit a hadifoglyok sorsáról, például hogy „Hol vagy, hol vagy, régi társam?” – amit a fronton hallottam a kémelhárítóknál? Vagy ha magam rögtönöznék valamit a meghurcolt és megtaposott frontharcosok sorsáról? Hej, micsoda kavarodás támadna! Hogy megbolydulna az egész darázsfészek! Nagy fölindulásukban talán még tűzoltólétrát is kerítenének, hogy leszedjenek onnan, sokallva az utat a lépcsőházon át. Betömnék a számat, hátrakötnék a kezemet, s úgy rám vernének még egy tízest, mint a pinty! Csak a tolvaj fújhatja a magáét az egész Moszkva füle hallatára – s nincs semmi hézag!

Lassan de biztosan jutottunk idáig, *történelmi szükségszerűség*, ahogy mondani szokás. A régi Oroszországban (ahogy Nyugaton ma is) a tolvajokról azt a helytelen nézetet vallották, hogy javíthatatlanok, megátalkodott bűnözők („vérükben van a bűnöző hajlam”). Ezért védték meg tőlük a politikaiakat a transzport alatt és a börtönben. Ezért nem tűrte a kormányzat, hogy terrorizálják a többi foglyot – erről Jakubovics is

tanúskodik – megakadályozta, hogy befurakodjanak a vezető állásokba, elfoglalják a jövedelmező posztokat. Következetesen a többi fogoly pártjára állt a tolvajokkal szemben. „Szachalin ezrével nyelte magába s nem bocsátotta ki őket.” A régi Oroszország jelmondata ez volt a visszaeső, megrögzött bűnözőkkel szemben: „Bele kell törni őket a törvény vasigájába.” Uruszov) Nem is hatalmasodtak el a tolvajok, 1914 előtt sem odakint az országban, sem a börtönökben.

De lehullottak a bilincsek, fölvirradt a szabadság hajnala. Az 1917-es tömeges dezertálás, majd a polgárháború elszabadította a szenvedélyeket, mindenekelőtt a tolvajvilág indulatait. Immár nem voltak hajlandók abba a bizonyos vasigába hajtani a fejüket, – egyébként közölték velük, hogy erre nincs is szükség. Azt a hasznos és örvendetes fölfedezést tették ugyanis; hogy a tolvajság a magántulajdon ellensége, tehát forradalmi erő, melyet csak bele kell állítani a szocializmus kerékcsapásába. S ez nem is tűnt túlságosan nehéznek. Az új tolvajnemzedék is kezdett már fölcseperedni, méghozzá soha nem tapasztalt bőségben: a polgárháborúban elárvult gyerekek gondozatlan, neveletlen falkái a NEP-korszak kátrányos üstjeinél melegedtek (akkor aszfaltozták a moszkvai utcákat), s előgyakorlatként női kézitáskákat csórtak s bőröndöket horgásztak a vonatablakból. Tetteikért, ha jól belegondolunk, kizárólag a társadalom, a *miliő* felelős: neveljük át tehát ezt az egészséges lumpenproletár anyagot, zárkóztassuk föl szocialista rendszerünkhöz, az öntudatos élethez. Így születtek az első kommunák és kolóniák, ahogy volt alkalmunk látni filmvásznon is („Vissza az életbe”). Csak ott a bökkenő, hogy ezek a fiatalok csak tévelygő bárányok, még nem *szervezett tolvajok*, még nem értek rá elzülleni, ezért az sem bizonyít semmit, ha sikerült is átnevelni őket.

De ha ma, negyven év távlatából nézünk vissza, nem olyan könnyű eldönteni, ki kit nevelt át. A cseka a tolvajt vagy a tolvaj a csekát? A cseka-hitre tért tolvaj már nem igazi tolvaj, csak szuka, a tolvajok megkéselik az ilyet. Azokat a csekistákat pedig, akik magukévá tették a tolvaj-pszichológiát: a 30-40-es évek ügybuzgó nyomozóit s belevaló lágerparancsnokait megbecsülték s előléptették.

A tolvaj-pszichológia pedig roppant egyszerű, könnyen elsajátítható:

1. Élni, élvezni akarok, mindenki más le van…
2. Mindig az erősebbnek van igaza.

> 3. Nem téged… – gatnak, ne ficánkolj! (Azaz ne lépj föl mások védelmére, akiket… – gatnak. Várd meg, míg rád kerül a sor.)

Készítsd ki egyesével meghunyászkodó ellenségeidet! Valahonnan ismerősnek tűnik ez a tanács. Hitler járt el így. S persze: Sztálin.

Az a Sejnyin telebeszélte a fejünket a tolvajok „sajátos törvényeiről”, a tolvajok „becsületfogalmáról”! Aki őt olvassa, csupa Don Quijoténak, igaz hazafinak képzeli a tolvajokat. De csak hozzon össze rossz sorsod egy ilyen pofával a cellában vagy a rabomobilban…

Elég, elég a hazugságból, bértollnokok! Nem láttatok ti kriminelleket, csak a hajó fedélzetéről, csak a nyomozói íróasztal túlsó felén. Sohasem voltatok nekik kényre-kegyre kiszolgáltatva.

A tolvaj nem Robin Hood! Ha a „rozogákat” lehet csak kifosztani, akkor azokat fosztják ki. Ha egy félig megfagyottról kell lehúzni a kapcát, attól sem riadnak vissza. Nagylelkűségüket jelmondatuk is tanúsítja: „Halj meg te ma, én majd csak holnap!”

De talán valóban jó szovjet hazafiak? Mert az igaz, hogy az államtól nem lopnak. A kiváltságosok dácsáit sem rabolják ki. Világért sem állítanának meg egy hosszú fekete luxuskocsit. Talán mert Kolcsak legyezőjét sejtik benne? Ugyan kérem! Csak mert jól tudják, hogy az ilyen autók s dácsák erős őrizet alatt állnak. A törvény áll őrt az áruházak és a raktárak fölött is. A realista Sztálin rég rájött, hogy a tolvajok átnevelése hangzatos szólam csupán, jobbnak látta inkább irányt szabni a bennük feszülő energiának: a szovjet polgárokra uszítani őket.

Elég egy pillantást vetni az 1947-ig terjedő harmincéves korszak törvényeire. Hivatali, állami, kincstári lopás? Egy láda a raktárból, három szem krumpli a kolhoz földjéről? Tíz év! (1947-től pedig már húsz!) Polgári lopás? Egy lakás kifosztása – teherautóra rakva a család egy életen át gyűjtögetett holmiját? Ha megesett emberölés nélkül, maximum egy év, néha csak hat hónap…

Elnéző törvény tolvajokat tenyészt.

A tanítás, amit a tolvajok a sztálini törvényhozástól kaptak, egyértelmű volt: lopj, de ne tőlem! Ott vannak a magánszemélyek! Hisz a magántulajdon a múlt csökevénye. (Csak a személyi tulajdon a jövő reménye…)

A tolvajok értettek a szóból. Akármilyen vakmerőek is saját meséikben s dalaikban, eszük ágában sincs ott harácsolni, ahol nehéz és veszélyes, ahol

a fejük is rámehet. Gyáván és mohón odacsődülnek, ahová irányították őket: magányos járókelőket vetkőztetnek, őrizetlen lakásokat fosztogatnak.

Ki ne emlékezne arra az örökös veszélyre a húszas, harmincas, negyvenes, ötvenes években, mely az egyszerű honpolgárt környékezte: ne menj ki sötétben! Ne gyere későn haza! Ne hordj órát magadnál! Ne legyen nálad pénz! Ne hagyd üresen a lakást! Tolózár, vasrács, kutya! (Azok a firkászok, akiket nem kopasztottak meg annak idején, ma csak viccelődni tudnak a hű házőrző ebeken…)[571]

Vajon tudják-e a kifosztott állampolgárok, hogy a milícia sokszor még csak hozzá sem fogott a bűnösök kereséséhez, némely ügyről még jegyzőkönyvet sem vett föl, hogy ne rontsa a statisztikát, meg aztán érdemes-e egyáltalán a tolvaj elfogásával vesződni, mikor úgysem rónak ki rá hat hónapnál többet s abból is „leírnak” hármat! S ha elfogják is a banditákat, kétséges, elítélik-e őket egyáltalán. Az ügyészek ugyanis[572] azt a furcsa módszert vezették be a *bűnözés csökkentésére* (amit nem mulasztanak el lelkükre kötni minden értekezleten), hogy egyszerűen eltussolják az ügyeket, különösen ha sok vádlott várható, bűnrészesség címén.

No és magától értetődik, főleg a bűnözök esetében, hogy egészben vagy részben elengedik a büntetést. Akkor aztán lesz hadd-el-hadd azoknak, akik ellenük mertek tanúskodni! Mihelyt kijönnek, az lesz az első dolguk, hogy kést mártsanak a tanúk oldalába.

Ezért ha véletlenül meglátod, hogy bemásznak egy ablakon, fölmetszenek egy zsebet, kibelezik a szomszédod bőröndjét, hunyd be a szemed, folytasd utadat, mintha mit sem láttál volna. Ilyen nevelést kapunk mi a tolvajoktól és a törvénytől.

Az „Irodalmi Újság” (mely sok mindenhez bátran hozzászól, kivéve az irodalmat), 1955. szeptemberi száma terjedelmes cikkben krokodiluskönnyeket hullat azon, hogy Moszkva egyik utcáján, éjszaka, két család ablaka alatt ricsaj és ordítozás közepett bántalmaztak, agyonvertek egy embert. Mint később kiderült, mind a két család (tipikus, hamisítatlan szovjet családok) fölébredt s az ablakból nézte, mi történik, de nem sietett az áldozat segítségére: az asszonyok nem engedték ki a férjeket. Egy lakótársuk (talán ő is fölébredt? erről nem szól a krónika), 1916 óta párttag, nyugalmazott ezredes önkéntes közvádlónak csapott fel az ügyben (nyilván ette az unalom). Szerkesztőségekben törvényszéken kilincsel, követeli a két család felelősségre vonását „gyilkosságban való *bűnrészesség*” címén. Üti a

vasat a cikk írója is: igaz, hogy a bétékában nincs erre cikkely, de szégyen, gyalázat!

Persze hogy szégyen, de kinek a szégyene? Mint „pártos” sajtónkban általában, úgy ebben a cikkben is mindenről van szó, kivéve a lényeget. Vagyis azt, hogy:

1) a Vorosilov-féle amnesztia (1953. március 27.) csupa népszerűség hajhászásból elárasztotta az országot gyilkosokkal, banditákkal és tolvajokkal, akiket nagynehezen sikerült begyűjteni a háború után. (A csirkefogók ajnározása egyenlő a rendes emberek romlásba döntésével.)

2) A Büntetőkönyvben (BTK-1926) van egy szerencsétlen cikkely, a 139-es, „az önvédelem korlátairól”: addig nem szabad kést rántanod, míg az ellenfél kése nincs a torkodon, s csak akkor bökheted oldalba, ha már ő is megbökött. Mert különben téged ítélnek el. (Olyan cikkely pedig, mely a gyöngébbek megtámadóját nyilvánítaná első számú bűnösnek, nincs a mi büntetőkönyvünkben!…) Nem csoda, ha a jogos önvédelem korlátainak áthágásától való félelem.” lehűti, elgyávítja a nemzeti kurázsit. Alexandr Zaharovot, a Vörös Hadsereg tisztjét, verni kezdte egy huligán a klub előtt. Zacharov elővette a zsebkését és leszúrta. Tíz évet kapott, szándékos emberölésért! „Mit kellett volna tennem?” – kérdezte tanácstalanul. Arcisevszkij ügyész így felelt: „El kellett volna futnia!”

Tessék! Ki tenyészti a huligánokat?

3) Az állam a Büntetőkönyvben eltiltja alattvalóit a lő-, szúró- és vágófegyver viselésétől, ám *védelmükről* nem gondoskodik. Az állam kiszolgáltatja alattvalóit a banditáknak, ugyanakkor a sajtóban van képe „társadalmi ellenállásra” felszólítani őket a banditák ellen. Ugyan mivel álljanak ellen? Esernyővel? Sodrófával? Előbb elkapatták a banditákat, majd toborozni kezdték ellenük a lakosságot – ám az ilyen „polgárőrök”, akik *törvényszabta kereteken kívül ténykednek*, sokszor maguk is banditákká fajulnak. Mennyivel egyszerűbb lett volna mindjárt az elején „betörni őket a törvény vasigájába”! Csakhogy az Egyedül üdvözítő Tan ezt nem engedte meg.

Mi történt volna, ha azok az asszonyok kieresztik a férjüket, s a férfiak, bottal fölfegyverkezve, kifutottak volna? A legvalószínűbb az, hogy a banditák kinyírták volna őket. Esetleg ők nyírták volna ki a banditákat, hogy aztán börtönbe kerüljenek az önvédelem korlátainak túllépése miatt. A nyugalmazott ezredes mindkét esetben kéjes izgalmat érezhetett volna, miközben reggeli sétára vitte a kutyáját.

Amolyan igazi „öntevékenységet”, amilyent például a „Hajnali rakpart” c. francia filmben láthatunk – hogy a munkások a hatóság tudta nélkül maguk tanítják meg kesztyűbe dudálni a banditákat, maguk ülnek törvényt fölöttük –, az ilyen öntevékenységet önkényességnek nyilvánítanák nálunk, s rövid úton véget vetnének neki. Nemcsak a gondolat, de még egy ilyen film is elképzelhetetlen szovjet földön.

De ez még nem minden. Még valami van, ami segíti hazánkban a tolvajok és banditák tenyészését: *a tájékoztatástól való viszolygás*, közéletünknek ez a rákfenéje. Ugyanakkor, mikor újságaink tele vannak a termelési győzelmek abszolút érdektelen híreivel, még véletlenül sincs bennük egyetlen beszámoló sem a törvényszéki tárgyalásokról s a bűnügyekről. (A Haladó Elmélet szerint ugyanis a bűnözés kizárólag abból a tényből fakad, hogy osztályok léteznek. Mivel azonban nálunk nincsenek osztályok, azért bűntények sincsenek, ergo írni sem lehet róluk a sajtóban. Csak nem fogunk adatokat szolgáltatni az amerikai lapoknak, hogy nálunk sem jobb a helyzet a bűnözés terén?!) Ha Nyugaton gyilkosság történik, teleragasztják a gyilkos képével a házfalakat, a bárpultokat, a villamosok ablakait, a bűnös üldözött vadnak érezheti magát. De ha nálunk követ el valaki égbekiáltó gaztettet, a sajtó nagyokat hallgat, fényképről szó sincs, a gyilkos odébbáll vagy száz kilométerrel egy másik tartományba s a világon senki sem háborgatja. A belügyminisztert sem interpellálják a parlamentben, hogy miért nincs meg még a gyilkos, hisz nem is tud a dologról más, legfeljebb egy kisváros lakossága. Ha megtalálják, jó, ha nem, úgy is jó. A gyilkos nem határsértő, nem olyan veszélyes (az államra), hogy érdemes volna országos körözést kiadni ellene.

Úgy vagyunk a bűnözéssel, mint a maláriával: egyszer közölték egy riportban, hogy már nem fordul elő, azóta nem szabad gyógyítani, de még konstatálni sem szabad.

Persze, azért az ügyet jó lezárni, erre törekszik mind a rendőrség, mind a bíróság, de ez is olyan formasággá fajult, mely megint csak az igazi gyilkosoknak s banditáknak kedvez. A kideríthetetlen bűntényeket ugyanis egyszerűen az első horogra került kisbűnös nyakába varrják. különösen ha egy bűncselekményt már sikerült rábizonyítani, ilyenkor ráaggatnak még néhányat. Gondoljunk csak Pjotr Kizilov esetére[573], akit minden evidencia nélkül két ízben is halálra ítéltek, olyan gyilkosságért, melyet NEM ő követett el. Vagy Alexejencev ügyére[574], mely hasonló az előbbihez. Ha Kizilov védőjének, Popov ügyvédnek a levele nem az *Izvesztyijá*ban jelenik

meg, hanem a *Times*ban, a királyi törvényszék leváltása és kormányválság lett volna a következmény. Nálunk azonban négy hónapos késéssel összeült a területi pártbizottság (miért éppen a pártbizottság? Talán neki van alárendelve a törvényszék?), és hivatkozva a vizsgálóbíró „fiatal korára és tapasztalatlanságára" (miért bíznak akkor embersorsokat az ilyenekre?) valamint hogy „részt vett a honvédő háborúban" (*nekünk* ezt bezzeg nem számították be annak idején!) – egyeseket feddésben részesítettek, káderlapjukra is rávezették, másokat megfenyegettek az ujjukkal, Jakovenkónak pedig, a főfő hóhérnak, *kínvallatás* alkalmazásáért (ez már a XX. kongresszus után történt!) további fél év múlva három évet adtak a látszat kedvéért, de minthogy ő *a mi emberünk*, s felsőbb utasítás szerint járt el, parancsot teljesített, joggal kételkedhetünk abban, hogy kitöltötte-e azt a büntetést. Ugyan mire jó az a nagy szigorúság?… Ellenben annak a Popov ügyvédnek jó lesz a körmére nézni s kiutálni őt Belgorodból, hadd tanulja meg az országos érvényű tolvaj-elvet: ne ficánkolj, míg nem téged… – gatnak!

Százszor is megbánja, aki nálunk ki mer állni az igazságért! Így lesz a mi fenyítő-rendszerünk a tolvajvilág bátorítója, ezért lepik el egész közéletünket dús tenyészetben, akár a penész, a szabad világot éppúgy, mint a börtönt és a lágert.

*

Mindig, mindenre találunk jóváhagyást a Magas Ideológiában. Nem holmi léha literátoroktól származik a gondolat, hogy a kriminellek szövetségeseink a kommunizmus építésében. Le van az fektetve a szovjet javító-munka tankönyveiben (ilyenek is voltak, nyomtatásban!), lágertudományi disszertációkban és cikkekben, de sehol sem olyan kézzelfoghatóan, mint a lágernacsalnyikok nevelésére kiadott utasításokban. Az egész az Egyedül üdvözítő Tan folyománya, mely szerint az egész színpompás emberi világ osztályharccal – s kizárólag azzal – magyarázandó.

Íme a gondolatmenet és magyarázat: a hivatásos bűnözőket semmi esetre sem szabad közös nevezőre hozni kapitalista elemekkel (azaz a mérnökökkel, diákokkal, agronómusokkal, „apácákkal"). Az utóbbiak a proletárdiktatúra esküdt ellenségei, az előbbiek csak (!) politikailag labilis elemek. (Egy hivatásos gyilkos *csak* politikailag labilis elem!) A lumpen egyén nem birtokos, ezért nem keveredhet az osztályellenséggel, annál

készségesebben fog csatlakozni a proletariátushoz (azt ugyan várhatjátok!) Ezért nevezték őket hivatalos Gulág-terminológiával *osztályrokonoknak*. (Madarat a tolláról…) Ezért nem szűntek meg hangsúlyozni az utasítások, hogy *bizalmat kell tanúsítani* a megrögzött bűnözőkkel szemben. Ezért tették a Kult. Nev. Osztály egyik fő feladatává megmagyarázni a kriminelleknek, hogy osztályérdekeik tökéletesen egyeznek a dolgozók összességének érdekeivel, szítani bennük a „kulákok és az ellenforradalmárok iránti gyűlöletet és megvetést" (gondoljunk Averbachra: *ők* vettek rá téged a lopásra; magadtól sohasem loptál volna!), kihasználni ezt a gyűlöletet és építeni rá!" (Ugye emlékszünk? Szítsuk az osztályharcot a lágerban!)

G. Minajev, kiszuperált tolvaj[575] így ír hozzám intézett levelében az „Irodalmi Újság" 1962. november 29-i számában: „Arra meg különösen büszke voltam, hogy ha tolvaj vagyok is, nem vagyok hazaáruló. Minden alkalmat megragadtak, hogy megértessék velünk, tolvajokkal, hogy azért mi nem vesztünk el a Haza számára, hogy ha tékozlók is, de fiak vagyunk. Ám a »fasisztáknak« nincs helyük e földön!"

Annak az utasításnak is ideológiai megfontolás az alapja, mely szerint a bűnözők jó tulajdonságait kell tekintetbe venni s azokra kell építeni. Romantikus hajlamúak? „Burkoljuk hát a lágervezetőség parancsait a romantika dicsfényébe!" Szeretik hősnek képzelni magukat? Részeltessük őket a munka heroizmusában (ha kell nekik…)! A kockázat az életelemük? – Éljék ki hazárdjátékős ösztöneiket a munkaversenyben! (Ismerve a lágert is, a tolvajokat is, nehezen szabadulhatunk attól a gyanútól, hogy a föntieket gyöngeelméjűek írták.) Nagy bennük a hiúság és a becsvágy? Dicséretekkel, kitüntetésekkel tápláljuk becsvágyukat! Emeljük ki őket vezetői feladatokra! Elsősorban a *pahánokat*, akiknek amúgy is szerzett tekintélyük van a tolvajok világában; hasznosítsuk ezt most a láger érdekében!) (Szóról-szóra így olvasható Averbachnál: a *pachánok* tekintélye!)

Ebből a tetszetős elméletből, mihelyt a láger talajára ereszkedett, az lett, hogy Arhipelág szigetein a válogatott cégéres gazemberek kerültek uralomra, s olyan hatalomra tettek szert a lágerpontokon, lágerrészlegeken, az ország egész lakossága, parasztok, kispolgárok és értelmiségiek fölött, mint még soha a történelem folyamán, a világ egyetlen országában sem. Ilyem hatalomról *odakint* még csak nem is álmodhattak: hisz egész rabszolgasereget bocsátottak rendelkezésükre: minden fogolytársukat. Hol

az a bandita, aki visszautasít egy ilyen ajánlatot? A pahánok, a gengszterkirályok a szó szoros értelmében uralmuk alatt tartották a lágert, külön fülkékben vagy szobákban laktak soronlévő feleségükkel, ha pedig úgy tetszett, a legjobb „bőröket” választhatták ki alattvalóik népes állományából, értelmiségi, „politikai” nőkkel, gyöngehúsú diáklányokkal téve változatossá étlapjukat. Csavdanov a NorilLag-nál tanúja volt, hogyan kedveskedett egy lumpen lotyó tolvaj férjurának: „Mit szólnál egy tizenhatéves kolhozbabához? Nem akarod megkóstolni?” Egy kis parasztlányról volt szó, akit egy kiló kukorica miatt Szibériába küldlek. A kislány ellenkezni próbált, de a cemende nem sokat teketóriázott: „Beléd vágom ezt a kést! Én talán rosszabb vagyok nálad? Én is lefekszem vele!” Csicskásaik, a köznépből szedett lakájaik voltak, akik kihordták a serblit utánuk. Külön főztek nekik abból a kevés húsból és jó zsírból, amit a raktár kiutalt a közös konyhára. A másodrangú tolvajokból kerültek ki a csoportfőnökök, a munkaügyisek, az anyagbeszerzők és a botosispánok. Ez utóbbiak reggelenként kettesével odaálltak a barakkok ajtajához, bottal a kezükben, s bekiabáltak: „Kifelé! De az utolsó ki se jöjjön!” Az apróbb tolvajok feladata volt a munkamegtagadók verése, azokat agyabugyálták, akik már nem bírtak kivánszorogni a munkára. (A Tajmir-félsziget parancsnoka csézával szokott érkezni a sorakozóra, szörnyen élvezte, hogy verik a tolvajok az 58-asokat.) Végül az olyan tolvajok, akik értettek a „csicsergéshez”, megmosták a nyakukat és fölcsaptak *nevelőknek*. A szónoki emelvényre is fölléptek, erkölcsös életre buzdították az ötvennyolcasokat, közben pedig lopott holmiból éltek, majd büntetés-elengedéssel szabadultak. A Fehér-tenger Csatornánál egy ilyen seggfej, egy osztályrokon nevelő, még ha fogalma sem volt is a munka menetéről, semmissé tehette egy osztályidegen munkavezető szakmai rendelkezéseit.

Ez már nemcsak az elmélet gyakorlati megvalósítása volt, hanem egyben a harmonikus mindennapi élet előfeltétele is. Ezzel volt biztosítva a bűnözők jó közérzete. Ezzel volt biztosítva a vezetőség nyugalma: sem a kezüket nem koptatták fölöslegesen (a veréssel) sem a torkukat, nem kellett mindennek személyesen utánajárniuk, sokan még csak be sem tették a lábukat a zónába. Így valósult meg a represszió a lehető leghatásosabban: a tolvajok sokkal szemtelenebbül s kegyetlenebbül hajtották végre, ők nem féltek a törvényes következményektől, a felelősségre vonástól.

De még ahol nem adták a hatalmat a tolvajok kezébe, ott is jócskán elkényeztették őket, ugyanarra az osztályelméletre hivatkozva. A

legnagyobb áldozat, amit egyáltalán el lehetett várni tőlük, az volt, hogy méltóztattak kifáradni a munkahelyre. De ott már aztán kedvükre heverészhettek, fújhatták a füstöt, mesélhettek fantasztikus kalandjaikról, szökéseikről, hőstetteikről, nyáron a hasukat süttethették a nappal, télen a tábortűznél melegedhettek. Mert az ő tüzüket sohasem rugdalta szét a konvoj csizmája, mint az ötvennyolcasokét. *Kubikokat* pedig (fából, földből, szénből) majd elszámolnak nekik az 58-asok teljesítményéből![576] Továbbá előszeretettel vitték a tolvajokat élmunkás-kongresszusokra s egyéb összejövetelekre, melyeket elsősorban a bűnözők számára rendeztek (DmitLag, Fehér-tenger Csatorna).

Nézzék, kérem, ezt a tolvaj-dámát, Beregovajának hívják (lásd 48. kép), a Volga-csatorna dicső krónikájába is belekerült a neve. Valóságos istencsapása volt ez a hölgy, a fogházak is rettegtek tőle, viselt dolgairól a rendőrség minden osztálya tudna mesélni. Ha kegyeskedett is valamit dolgozni hébe-hóba, a végén összetörte, amit csinált. 1933-ban érkezett meg DmitLag-ba egy csokorra való ítélettel. Ezzel kezdődik legendája. Ahogy a tolvajbarakkba, az „Indiába” lépett, legnagyobb ámulatára (ez az ámulat az egyetlen hihető az egész történetben) senkit sem hallott káromkodni, senkit sem látott kártyázni. Azt a felvilágosítást kapta, hogy az itt lévő tolvajokat kizárólag a munka érdekli. Mire ő *haladéktalanul* ásót és talicskát ragadott s kubikolni kezdett, méghozzá kiválóan dolgozott (értsd: javára írták mások kubikjait, csak rá kell nézni az arcára!) A legenda ezután valóságízűbb lesz: októberben (a hidegek beálltával) orvoshoz ment, s bár semmi panasza sem volt, néhány pihenőnapot kért (késsel a ruhaujjában?). Az orvos a legnagyobb készséggel (hogyne, hisz annyi lehetősége van!) hozzájárult. A munkaügyis aztán, Beregovaja régi barátnője, Poljakova, kérés nélkül is megtoldotta további két héttel a betegszabadságot, mindig bejegyezve, hogy kivonult (szóval megint csak a gürizőktől gombolták le a kubikokat). Közben Beregovaja, hogy ilyen közelről volt alkalma látni a munkaügyis irigylésre méltó helyzetét, elhatározta, hogy maga is fölcsap szukának, együttműködőnek. Mikor aztán egy szép napon Poljakova azzal ébresztette, hogy most már ki kéne vonulni munkára, Beregovaja a szemébe mondta, hogy, addig pedig nem megy ki földet túrni, míg le nem leplezi Poljakova manipulációit a kiírások, elszámolások és az élelmezés körül (nem gyötörte valami fene nagy háládatosság!). Kihallgatást kért a különítményestől (a tolvajok nem félnek a politikai tiszttől, sem újabb büntetéstől, de csak próbálná megtagadni a kivonulást egy káer-nő!). Az

eredmény az lett, hogy brigadérosnak nevezték ki egy rosszul teljesítő férfi-brigádhoz (ugyancsak készíthette az öklét, hagy kiverje azoknak a rozogáknak a fogait!), aztán munkaügyisnek Poljakova helyére, aztán nevelőnek egy női barakkba (egy ilyet: mocskos szájú, enyveskezű blattverőt!), végül pedig egy építő rohamosztag parancsnokának (ekkor tehát már mérnököket is egzecíroztatott!). S ez a tenyérbemászó képű szuka ott díszelgett DmitLag minden dicsőségtábláján, bőrruhában, ki tudja, kitől zabrált tábori táskával, lapát tenyereivel és szúrós boszorka-szemével. Igazán méltó Averbach dicséretére!

<48. Beregovaja>

Ilyen sima a tolvajok pályája a lágerban: egy kis lárma maguk körül, egy kis árulás – s máris ott vannak, ahol csak ütni-rúgni kell. Mondhatná valaki, hogy csak a szukák vállalnak tisztséget, a „becsületes tolvajok” az alvilág törvényeihez tartják magukat. De én akárhogy erőltettem a szememet, nem fedeztem föl sok különbséget a kétféle jómadár közt. Tolvajok verték ki piszkavassal az észtek aranyfogait. Tolvajok fojtották latrinába a litvánokat (KraszLag, 1941), mert nem adták nekik hazai csomagjaikat. A tolvajok még halálraítéltek kifosztásától sem riadtak vissza. Szemrebbenés nélkül eltették láb alól valamelyik cellatársukat, csak hogy új vizsgálat s tárgyalás ürügyén áttelelhessenek régi helyükön, vagy hogy elküldjék őket egy nemszeretem lágerből. Olyan apróságokat, mint valakiről fagyos télben ruhát-cipőt lehúzni, még meg sem említünk. Vagy azt, hogy elszedik a kenyeret, a cukrot fogolytársaiktól.

Nem, tolvajoktól jót ne várj! Kutyából nem lesz szalonna.

A GULag teoretikusai fölháborodva konstatálták, hogy a kulákok (a lágerban) még csak emberszámba sem veszik a tolvajokat (ezzel bizonyítják be, micsoda elvetemültek – így az okosok.)

De hogy vegyed őket emberszámba, mikor kitépik a szívedet, kiszopják a velődet? Egész ún. romantikus szabadosságuk nem egyéb, mint a vérszopók féktelensége.[577]

*

De elég ebből. Szóljunk most már néhány szót a tolvajok védelmében is. Tény, hogy nekik saját „íratlan törvényeik” vannak, saját „becsületfogalmuk” van. De nem ám abban az értelemben, ahogy bürokratáink és irodalmáraink szerették beállítani, hogy „jó szovjetpolgárok”, hanem abban, hogy ők ízig-vérig materialisták, született

kalózok. Hiába udvarolt nekik a proletárdiktatúra, ők egy pillanatra sem adták be a derekukat.

Ez a fajta kizárólag azért született e világra, hogy ÉLJEN! S minthogy életükből majdnem ugyanannyit töltöttek börtönben, mint amennyit szabadlábon, a börtönben is tépni akarják az élet virágait. Mit nekik, hogy a börtönnek egész más rendeltetése van, s hogy szenvedő rabtársak veszik körül őket? Ők betörhetetlenek s élvezik betörhetetlenségük gyümölcseit – miért fájjon a fejük azok miatt, akik igába hajtják a nyakukat és rabszolgaként halnak meg? Táplálékra van szükségük, tehát minden ehetőt, minden jobb falatot, amihez csak hozzáférnek, maguknak kaparintanak meg. Ital kell nekik, tehát lehúzzák a gúnyát a társaikról s eladják a konvojnak vodkáért. Puha ágy kell nekik – s összeférhetőnek tartják férfias allűrjeikkel, hogy párnát, paplant, sőt dunyhát kerítsenek (már csak azért is, mert abba olyan jól el lehet dugni a kést). Szeretik a jó meleg napocskát, s ha már a Fekete-tengerre nincs módjukban leutazni, az épülő ház tetején, a kőfejtőben, a tárna lejáratánál napoznak (a föld alá csak menjen az, akinek nincs esze). Pompásan fejlett izmaik, dagadó „békáik" vannak, bronzos bőrük tele van tetoválva, ez tökéletesen kielégíti művészi, erotikus, sőt morális igényeiket. Nézegetik egymás mellén, hasán, hátán a hatalmas sasokat; melyek vagy kőszálon gubbasztanak vagy a légben lebegnek, mellettük a nap. szerteágazó sugárnyalábbal, amott közösülő párok, külön is kinagyítva a kéj szervei, majd minden indokolás nélkül egy Lenin vagy Sztálin valahol a szívük táján, esetleg mindkettő (de ennek nem kell nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint a nyakukban viselt keresztnek). Némelykor körberöhögnek egy tetovált alfelet, melyen egy imposztor fűtőlegény egyenesen a lyukba hányja a szenet, vagy egy onanizáló majmot, máskor hangosan olvassák egymásnak a jól ismert, de minden-alkalommal az újság ingerével ható feliratokat: „Minden kurvát szájba…" (ami legalább olyan diadalmasan hangzik, mint az, hogy „én vagyok Napóleon!") Vagy egy tolvajrüfke hasán: „Megdöglök a kemény… rt!" Máskor valami szerény, köznapi morál egy olyan kézre tetoválva, mely kést mártott már jónéhány ember bordái közé: „Gondolj jó anyád szavára!" Esetleg: „Anyám csókját nem feledhetem." (A tolvajvilágban nagy az anyakultusz, de merő külsőség: nemigen követik az anyai intelmeket.)

Hogy gazdagabb tartalommal töltsék ki ezt a múló létet, gyakran szednek kábítószereket. A hasishoz férnek hozzá legkönnyebben (kenderből vonják

ki), cigarettába sodorva szívják ezt a *palántát*. Nagy háládatosságukban még dalt is költöttek róla:

> *„Ó plánta, palánta, isteni saláta,*
> *A szegény zsebesnek hűséges barátja.”*

Tény, hogy nem ismerik el a magántulajdon létjogosultságát e földtekén, s e tekintetben szemben állnak mind a burzsujokkal, mind az autós, dácsás kommunistákkal. Ami csak útjukba esik, mindent magukénak tekintenek s el is tulajdonítják, hacsak nem túlságosan veszélyes: Akkor is hozzányúlnak az idegen tulajdonhoz, ha mindennek bőviben vannak, mert a lopott falatnak még az íze is más. A zabrált öltönyt hordják, míg új, míg rá nem unnak, aztán elkártyázzák. Nagyon le tudja kötni őket az éjszakáról éjszakára megújuló szenvedélyes kártyacsata, ebben messze túltesznek a múlt századok orosz nemességén. Néha „szemre” megy a játék (olyankor ott helyben kikaparják a vesztes szemét), van úgy, hogy önmagát teszi föl a kártyás, s ha veszít, mindenféle ocsmányságot tehetnek vele. Ha már nincs mit elkártyázni, *hippist* tartanak a bárka rakterében vagy a barakkban, s amennyiben sikerül még összegereblyézni egyet-mást a frájeroktól, mehet tovább a játék.

A munkát nem szeretik, de miért is szeretnék, ha anélkül is van ételük, italuk, ruhájuk? Persze ez zavarja jóviszonyukat a munkásosztályhoz (de vajon a munkásosztály annyira lelkesedik a munkáért? Nemcsak azért gürizik azért a nyomorult bérért, mert nem tudja más módon megszerezni?). Nemcsak a „munkaverseny hazárdjátéka” nem vonzza őket, hanem kifejezetten undorodnak a melótól, s undoruknak drámai erővel tudnak kifejezést adni. Például ha mezőgazdasági közmunkára osztják be őket s szagosbükkönyt kell asztagokba gyűjteniük valahol távol a zónától, minden további nélkül leülnek pihenni egyet, a villákból s gereblyékből pedig máglyát raknak, úgy melegszenek. (Szegény osztályidegen csoportfőnök! Mit kezdjen velük most?)

Arra is hiába próbálták rávenni őket, hogy a hazáért harcoljanak: az ő hazájuk a nagyvilág! A besorozott tolvajok így nótáztak a katonavonatokban, ütemre ringatózva: „Mi igaz ügyünkért – a mi gaz ügyünkért – meg kell döglenünk, sej – meg kell döglenünk!” A frontra érve siettek lopni valamit, hogy letartóztassák s gyorspostával hazaküldjék őket meghitt börtöneikbe. Még a trockisták is, már akik még éltek közülük,

jelentkeztek a frontra a lágerokból, de a tolvajok nem siették el a dolgot. Csak amikor már hadaink elárasztották Európát, s tágulni kezdtek orrlukaik a préda szagára, akkor vették föl a mundért s indultak zabrálni a fősereg nyomában (viccesen „Ötödik Ukrán Front”-nak nevezték ezt a hadműveletet).

Ami azt illeti, elvhűségben messze fölülmúlják az ötvennyolcasokat. Ezek a leffentyűs-csizmás Zsenka Zsogolok és Vaszka Kiskenyák, akik hanyag eleganciával vetették oda a szájuk szögletéből, hogy „tolvaj”, – mintha azt mondták volna, hogy „szent” – soha segédkezet nem nyújtottak volna a *börtön fönntartására*, nem voltak hajlandók cölöpöket verni, szegesdrótot húzni, árkot ásni az előzónában, kijavítani az őrbódét, lámpákat fölszerelni a lágerövezetben. Ebben van karakánság, betyárbecsület! A börtön merénylet az ő szabadságuk ellen, ők tehát nem dolgozhatnak a börtön javára! (Egyébként e vonakodásukkal ők nem reszkírozzák az 58-as cikkelyt – ám a boldogtalan „nép ellenségére” rögtön rásütik az ellenforradalmi szabotázst. A tolvajt éppen büntetlensége teszi vakmerővé, de akit egyszer megtépázott a medve, az a tuskótól is fél.)

Egy tolvaj, újsággal a kezében – elképzelhetetlen látvány. Meg vannak ugyanis győződve arról, hogy a politika üres szócséplés, aminek semmi köze a való élethez, Könyvet is alig olvasnak. Annál jobban kedvelik a szóbeli irodalmat, s azt a mesemondót, aki hosszú lére eresztett históriákkal traktálja őket a takarodó után, megbecsülik, jóltartják a zsákmányból, mint általában dalnokaikat s regöseiket a primitív népek. Ezek a históriák színpompás, bár meglehetősen egy kaptafára készült keverékei a felső tízezer életéből (alább nem adják)! higított szirupnak – őrgróf, herceg, márki s egyéb hangzatos címek tűzijátékával – és saját, jassz nyelven előadott, tolvaj-kalandjaiknak, melyek tele vannak kérkedéssel, a fényűző életről alkotott sajátságosan primitív fogalmakkal, s melyekben végül is győz a nép hőse: övé lesz a grófnő s vele együtt az egyiptomi cigarettával, aranyórával s lakkcipővel jellemezhető boldogság.

Nyikolaj Pogogyin állami kiküldetéssel érkezett a Fehér-tenger Csatornához, s bizonyára nem csekély összegeknek hágott a nyakára – mégsem tudott meg semmi lényegeset a tolvajvilágról, amit pedig föltálal róluk, az merő halandzsa. Minthogy azonban negyven esztendő szovjet irodalmából kizárólag az ő darabjai és az azokból gyártott filmek foglalkoznak a lágerokkal, kénytelenek vagyunk reflektálni mondanivalójukra.

Arra szót sem érdemes vesztegetni, micsoda szánalmas figurák az ő „ellenforradalmár”-mérnökei, akik a nevelők ajkán csüggve igyekeznek elsajátítania helyes élet tudományát. Nézzük inkább á tolvajokat, Pogogyin *arisztokratáit*. Szerzőnk figyelmét még az a legszembetűnőbb tulajdonságuk is elkerülte, hogy *ők az erősebb jogán veszik el, ami kell nekik*, nem nyúlkálnak mások zsebeiben. Kivétel nélkül vacak zsebmetszőknek ábrázolja őket, az unalomig ismétli, tucatszámra lépteti fel őket ugyanabban a darabban. Nem beszélve arról, hogy az ő tolvajai egymást is meglopják, ami képtelen állítás: mindenki tudja, hogy csak a fNájeroktól lopnak, s hogy mindent beszolgáltatnak a *pahánnak*: Arra sem jött rá Pogogyin (vagy nem akart rájönni), hogy a lágermunka tényleges ösztökéi: az éhség, a korbács és a brigádtagok kölcsönös kezessége. Azt sem vette észre, kinek jár a lágerban „elvtárs” s kinek „polgártárs” megszólítás. Csak azt fedezte föl, hogy a tolvajok „osztályrokonok” (de ezt is nyilván a medvezsegorszki Csatorna-Főnökség súgta meg neki, esetleg még Moszkvában maga Gorkij), s nagy pátosszal igyekszik ábrázolni a tolvajok átnevelését. Az eredmény olyan paródia, hogy már nekem is kedvem támad szót emelni a tolvajok védelmében.

Sokkal okosabbak ők annál, amilyennek Pogogyin (és Sejnyin) ábrázolják őket, nem dőlnek be az *átnevelés* olcsó trükkjének, már csak azért sem, mert világnézetük sokkal életközelibb, mint a rabtartóké, sokkal következetesebb s még a csíráját is nélkülözi mindenfajta idealizmusnak. Márpedig éhező embereket rábeszélni akarni, hogy dolgozzanak a fölfordulásig: – ez merő idealizmus. S ha a nacsalnyik polgártárs vagy a moszkvai riporter előtt, vagy azon az együgyű röpgyűlésen könnyes lesz a szemük és remeg a hangjuk, akkor ez nem egyéb számító színészkedésnél, hogy valami kedvezményt kapjanak, esetleg megrövidítsék a büntetésüket, közben azonban jót röhögnek a markukba. A tolvajoknak ugyanis van humorérzékük (ami tökéletesen hiányzik a fővárosból kiszálló írókból). Az sem hihető, hogy Mitya *szuka* fegyvertelenül s felügyelő nélkül be meri tenni a lábát a tolvajbarakkba s Kosztya pahán bemászik előle a priccs alá! Még mit nem! Kosztya kést ránt, vagy ha nincs nála, puszta kézzel veti rá magát Mityára, hogy megfojtsa, s egyikük holtan marad a porondon. Lám, Pogogyin ott süti el lapos vicceit, ahol nincs helye a tréfának. Fülsértően hamis Szonya „átnevelődése” is (ugyan miért? mi késztette, hogy megragadja a talicskát?) – s rajta keresztül Kosztyáé. Aztán hogy két tolvaj fölcsap ohránásnak!? (A bűntényesektől kitelik az ilyesmi, a tolvajoktól

soha!) Az is képtelen beállítás, hogy a józan, cinikus vagányok brigádok közti munkaversenyt szerveznek (hacsak nem szabad fréjerok kicsúfolására). Az meg egyenesen merénylet a dobhártyánk ellen, hogy a tolvajok állítólag alapszabályokat kérnek kommunájúk részére!

Nagyobb idiótáknak beállítani, szemérmetlenebbül megrágalmazni már nem is lehetne a tolvajokat! Méghogy ők folyamodnak alapszabályokért! Nagyon is jól tudják ők a saját alapszabályaikat: hisz azok szerint élnek az első lopástól az utolsó késszúrásig. Tudják, mikor szabad ütni a földön fekvőt, mikor vethetik rá magukat öten egyre, mikor lephetnek meg valakit álmában! Sokkal régebbiek az ő *saját kommunájuknak* alapszabályai, mint a Kommunista Kiáltvány!

Az ő kommunájuk, az ő világuk külön világ a mi világunkban, s ama szigorú törvények, amelyekre épülve év századokon át fönnmaradt ez a világ, teljesen függetlenek a mi *fréjer* törvénykönyveinktől, de még a Párt kongresszusaitól is. Törvények szabályozzák náluk a vezetés hierarchiáját is, *pahánjaik* nem választás útján nyernek hatalmat fölöttük s mikor belépnek a cellába vagy a zónába, már a fejükön van a császári korona, mindenki haladéktalanul aláveti magát uralmuknak. A pahánok gyakran kiváló szellemi képességű férfiak, mindenesetre azonban remekül kiismerik magukat saját tolvaj-világnézetükben, amellett jónéhány gyilkosság és rablás van mögöttük. A tolvajoknak saját. törvényszékük is van, mely az ő külön „becsületkódexük”-re és hagyományaikra támaszkodva hozza ítéleteit. Ezek az ítéletek irgalmatlanok s föltétlenül végrehajtatnak, még ha más lágerban tartózkodik is és pillanatnyilag hozzáférhetetlen is az elitélt. (Szokatlan kivégzési módjaik vannak, van úgy, hogy sorban egymás után ráugranak a felső priccsről a földön fekvő áldozatra s bezúzzák a mellkasát.)

Mit jelent csak maga a „fréjer” szó is, mellyel minket jelölnek? Csak ennyit: „közönséges, normális-ember”, amilyenek az emberek általában. De éppen ez a közös emberi világ, mindnyájunk világa, annak, erkölcse, életstílusa, az együttélés szabályai – mindez féktelen gyűlölet tárgya szemükben, ezen köszörülik csúfondáros nyelvüket, ez nem fér össze antiszociális, társadalomellenes hajlamaikkal.

Nem, nem az *átnevelés* törte meg végül is a tolvajság gerincét (az csak arra volt jó nekik, hogy mielőbb visszasegítse őket a zsákmányszerzéshez), hanem az, hogy az ötvenes évekre Sztálin sutba vágta az osztályelméletet;

fölmondta az osztályrokonságot, s izolátorokba, egyes zárkákba dugta a tolvajokat, sőt néhány börtönt is építtetett külön az ő részükre.

Ezekben az elszigetelt börtönökben; magánzárkákban gyorsan hervadtak, sorvadtak el a tolvajok s nemsokára ki is pusztultak. Mert a parazita önmagában életképtelen. Csak úgy élhet meg, ha ráfonódhat egy másik élőre, elszívhatja annak nedveit.

17.
Az „IFIK”

Bármely oldaláról közelítsük is meg Arhipelágot, nem nyújt szívderítő látványt. Mindenfelől szörnypofával, vicsorgó fogsorral vár bennünket. De talán egy torka sem olyan visszataszító, mint az, amellyel a *kiskorúakat* nyeli el.

Kiskorúak! Immár nem a polgárháború árváiról van szó, akik az utcákon csatangoltak mocskos rongyaikban, lopkodtak s melegedtek a fortyogó kátrányos üstök mellett, akik elválaszthatatlanul hozzátartoztak a húszas évek városképéhez. Ezeket az „ellátatlanokat” nem a szülői házból, hanem az utcáról vitték a fiatalkorú bűnözők kolóniáiba (a Köznevelési Népbiztosság már 1920-ban létesített ilyeneket; érdekes volna tudnunk, mi volt a fiatalkorú bűnözők sorsa a forradalom előtt), majd a fiatalkorúak dologházaiba (ilyenek 1921 és 1930 közt léteztek, vasráccsal, lakattal, felügyelőgárdával, úgyhogy elavult burzsoá terminológiával élve akár börtönöknek is nevezhetnénk őket), aztán „az OGPU munka-kommunáiba” (1924-től). A polgárháború áldozatai ők, akkor jutottak árvaságra, ismertek meg éhséget, anarchiát, szüleik vagy a cseka golyóitól vagy a sok front egyikén estek el. Azidőtájt az állam valóban komoly erőfeszítéseket tett, hogy visszavezesse őket a közösség életébe, kivegye őket az utca és a tolvajok iskolájából. A munka-kommunákban gyári szakmunkás-képzésben részesítették őket, ez nagy áldás volt akkor, a munkanélküliség éveiben, a fiúk zöme örömmel tanult. 1930-tól az Ig.ügyi NB égisze alatt újtípúsú szakmunkásképző iskolák nyíltak a büntetésüket kitöltött fiatalok részére. Napi négy-hat órát dolgoztak, ezért a Szakszervezeti Tanács által megállapított bért kapták, maradék idejüket tanulásra és szórakozásra fordíthatták. Ezen az úton haladva bizonyára jó eredményt lehetett volna elérni.

De honnan vették a fiatalkorú bűnözőket? Az 1926-os BTK 12. cikkelye termelte ki őket; eszerint ugyanis lopás, erőszak, testi sértés és emberölés (no és persze az 58-as alá tartozó politikai bűncselekmények) miatt gyerekek is elítélhetők TIZENKÉT évtől fölfelé. Persze csak mértékkel, nem alkalmazva rájuk a törvény teljes súlyát, mint a felnőttekre. Íme, így

nyitották meg az első ajtócskát – egyelőre nem széles kaput – amelyen át a majdani „ifik” Arhipelágra jutottak.

Ne szalasszunk el egy érdekes adatot: 1927-ben a 16 és 24 év közti korosztály (a még fiatalabbakat nem is számítják) a foglyok összlétszámának 48 százalékát tette ki.[578] Ez azt jelenti, hogy 1927-ben Arhipelág össznépességének csaknem a fele abból a fiatalságból verbuválódott, amely hat és tizennégy között volt az Októberi Forradalom idején. A győztes forradalom tizedik évfordulója tehát börtönben találja ezeket a kisfiúkat és kislányokat, méghozzá soraikból kerül ki az elzártak fele! Ez a tény kissé rossz fényt vet harcunkra, melyet a burzsoá tudatnak a letűnt társadalomtól ránk hagyott csökevényei ellen folytatunk, de a számokkal nem lehet vitába szállni. A számok pedig azt bizonyítják, hogy Arhipelágot sohasem fenyegette az elöregedés veszélye.

De hogy mennyire fiatal, az főleg 1935-ben lett nyilvánvaló. Abban az évben ugyanis a Nagy Imposztor újra hozzányúlt a Történelem képlékeny anyagához és benne hagyta ujjlenyomatát. Egyéb gaztetteinek, Leningrád megtizedelésének, saját pártja szétrobbantásának szünetében arra is ráért, hogy a gyerekekre gondoljon, a gyerekekre, akiket annyira szeretett s akikkel oly szívesen fényképeztette le magát, mint Legjobb Barátjuk. Nem látva egyéb módot, hogy végre móresra tanítsa azokat a pernahajderokat, azokat a cselédfattyakat, akik egyre sűrűbb tömegekben lepik el az országot, egyre arcátlanabbul sértik meg a szocialista törvényességet, úgy találta jónak, hogy ezentúl a tizenkét éven fölüli gyerekekre TELJES SZIGORRAL sújtson le a törvény (szeretett leánya éppen tizenkét éves volt akkor, „közelről ismerhette hát ezt az évjáratot). A Közp. VB és a Minisztertanács tehát 1935. április 7-én elrendelte „a megtorlás teljes skálájának” (vagyis többek között a halálbüntetésnek) alkalmazását a fiatalkorúakra is.

Akkor még nem voltunk úgy kiokosítva, hogy a rendeletek szövegére is figyeltünk volna, annyira ráfeledkeztünk Sztálin képmására, karján egy feketehajú kislánnyal… Még kevésbé olvasták a rendeleteket maguk a tizenkétéves kölykök, pedig ettől kezdve szériában jelentek meg. Például az 1940. december 10-i rendelet szerint a tizenkét éven felüliek törvény elé állíttatnak „különféle tárgyaknak a vasúti sínre helyezése miatt” (no persze, hisz ez hozzátartozik a fiatalkorú diverzánsok kiképzéséhez). Vagy az 1941. május 31-i rendelet szerint a 12. tc. alá nem eső minden egyéb

bűncselekmény miatt is törvény előtt tartozik felelni minden állampolgár, aki 14. életévét betöltötte.

Közbejött egy kis bosszúság: kitört a Honvédő Háború. De a Törvény nem hagyja magát zavartatni. S négy nappal Sztálin pánikszerű szónoklata után, 1941. július 7-én, míg a német tankok Leningrád, Szmolenszk és Kijev felé dübörögtek, még egy rendeletet bocsátott ki a Legfelsőbb Tanács Elnöksége. Nehéz ma döntenünk, mit tartsunk érdekesebbnek ebben a rendeletben: a rendszer megingathatatlan bürokratizmusát-e, hogy ily nagyhorderejű kérdésekről határozott ama meleg napokban, vagy a rendelet tartalmát. Arról van szó ugyanis, hogy a Szovjetunió ügyésze (Visinszkij?) panaszt emelt a Legfelsőbb Tanácsnál a Legfelsőbb Törvényszék ellen (eszerint Őfelsége is foglalkozott az üggyel), miszerint a bírák helytelenül alkalmazzák az 1935-ös rendeletet, mert csak akkor ítélik el a kölyköket, ha *megfontolt* bűncselekményt követtek el. Ám ez olyan lazaság, hogy lehetetlen tűrni! – Az Elnökség a fegyverek ropogása közepett is hivatása magaslatán állva tisztázza a félreértést: a törvény ilyetén értelmezésére nem ad jogot a törvény szövege, s az efféle korlátozások nem férnek össze a törvény céljaival!… Amiért is az ügyész véleményéhez csatlakozva utasítja a Legfelsőbb Törvényszéket, hogy abban az esetben is a törvény teljes szigorát alkalmazza a gyermekekkel szemben, ha nem megfontolt szándékkal, hanem merő *gondatlanságból* követték el a bűncselekményt.

Ez már valami! Mióta áll a világ, talán soha senki sem jutott ilyen közel a gyermekkérdés radikális megoldásához. Tizenkétévestől fölfelé, gondatlanságért – a törvény teljes szigora, föl egészen a golyóig![579] Ezzel aztán minden lyukat betömtünk a falánk kisegerek elől! Végre!hathatós védelemben részesülnek a kolhoz kalászai! Csűrjeink megtelnek, életünk fölvirágzik, az eredeti bűnben fogant új nemzedék pedig rálép a javulás végeláthatatlan útjára.

S ama „pártos” ügyészek közül egy sem mondott nemet, pedig sokuknak voltak fiatalkorú gyermekeik: habozás nélkül kiállították a letartóztatási parancsot. A „pártos” bírák sem haboztak: szemrebbenés nélkül ítélték három, öt, nyolc, tíz évi lágerfogságra a kiskorúakat.

S kalásztépésért egy nappal sem adtak kevesebbet az ilyen lurkóknak nyolc évnél!

Egy zseb krumpliért pedig – ugyan mennyi krumpli fér egy kölyök nadrágzsebébe? – ugyancsak nyolc év járt.

Az uborkát olcsóbban mérték: Szása Blohin „csak” öt évet kapott azért a tizenegynéhány uborkáért, amit a kolhoz kertjéből lopott.

Egy éhes kislány, név szerint Lida, 14 éves (Kusztanaj-terület, Csingirlausz, járási székhely) az út porából felmerte a teherautóról lecsurgó gabonát (ami úgyis veszendőbe ment volna). Neki „csak” három évet adtak: figyelembe vették mint enyhítő körülményt, hogy nem a mezőn vagy a magtárban dézsmálta a szocialista tulajdont. Lehet, hogy a Legfelsőbb Törvényszék éppen abban az évben (1948-ban) kiadott utasítása is elnézésre hangolta a bírákat: eszerint ugyanis gyerekes csíny-jellegű lopásért (például néhány almaért a kertből) nem kell bíróság elé állítani. Az analógiából a bíró azt szűrte le, hogy engedhet egy kissé a szigorból. (Mi pedig azt az adatot szűrjük le magunknak, hogy 1935 és 1948 között almalopásért is bírói ítélet járt.)

Hát még hányat ítéltek el, mert megszökött a szakiskoláról! (Igaz, hogy csak hat hónapra ítélték el őket. A lágerban tréfásan hullajelölteknek hívták az ilyeneket. Tréfa vagy nem tréfa, egy távolkeleti lágerban ugyancsak elbántak velük: kimerették velük a latrinát. Egy óriási kétkerekű kordéba fogták őket, erre volt szerelve az óriási tartály, színültig megtöltve bűzlő rondasággal. A „lovakon” kívül a többiek két oldalról s hátulról tolták a szekeret (minden zökkenőnél loccsant rájuk a hordó tartalmából). Seviot-öltönyű pirospozsgás *szukák* vesszőzték őket és jókat röhögtek rajtuk. – Egy másik kontingenst 1949-ben hajón szállítottak Vlagyivosztokból Szahalinra, az úton a szukák késsel kényszerítenék őket, hogy fajtalankodjanak velük. – Ebből látható, hogy néha hat hónap sem kevés.)

A börtönben pedig a felnőttekkel rakták közös cellába a tizenkét éveseket. Attól fogva ők is felnőtteknek, Arhipelág teljes jogú polgárainak számítottak. Büntetésük semmivel sem volt enyhébb, bizony, egész gyermekkoruk ráment, a kenyérből s a balándából sem kaptak többet, ugyanolyan priccseken háltak. Csoda-e, hogy idővel devalválódott a kommunista átnevelés korában divatozó „fiatalkorú” megnevezés, homályossá s értelmetlenné vált, ezért maga Gulág helyettesítette a jól hangzó, hetyke „ifi” szóval, s hamarosan maguk is átveszik, büszke akasztófahumorral használják új nevüket. Attól még messze voltak, hogy az állam polgárai lehessenek, ám Arhipelágnak máris polgárai voltak.

Idő előtti, furcsa nagykorúsítás volt az övék: a börtön küszöbét kellett átlépniük érte.

Ezzel olyan regula szakadt tizenkét-tizennégy éves fejükre, amelyet meglett családos emberek sem bírtak ki. De mint a fiatal lényekre általában, rájuk sem az a sors várt, hogy összeroppanjanak a rendszer nyomása alatt, hanem hogy alkalmazkodjanak hozzá s belenőjenek. Ahogy gyermekkorban minden különösebb fáradság nélkül el lehet sajátítani új nyelveket, új szokásokat, úgy ezek az ifik is *menet közben*, játszva sajátították el Arhipelág nyelvét, vagyis a tolvajnyelvet és Arhipelág filozófiáját. mely ugyancsak a tolvajoké.

Sikerült kiszűrniük a maguk számára új világuknak legbestiálisabb lényegét, legmérgezőbb váladékát, méghozzá akkora gyakorlottsággal, mintha már csecsemőkorukban ezt a nedűt szították volna anyatej helyett.

Bámulatos gyorsasággal, nem is hetek, hanem szinte napok alatt beletalálták magukat a láger világába, nem látszottak csodálkozni sem, mintha semmi új sem lett volna számukra ebben a világban, s minden zökkenő nélkül folytatták benne tegnapi szabad életüket.

Mert szabad életükben sem nőttek föl selyemben-bársonyban, hisz nem a hatalom s vagyon birtokosainak gyermekei téptek kalászt, tömték tele zsebeiket krumplival, késtek el a gyárból, szöktek meg a szakiskolából. Az ifik a dolgozók gyerekei, munkásgyerekek. Már odakint rájöttek, hogy életünk alapja nem az igazság. De odakint nem mutatkozott meg minden a maga pőre valóságában, sok mindent leplezett az ügyes tálalás, sok mindennek elvette az élét a jóságos anyai szó. Ám Arhipelágon olyannak ismerték meg a világot ezek a fiatalok, amilyennek a négylábúak látják: a jog egyetlen forrása az erő! Csak a ragadozónak van joga az élethez. Mi felnőttek is így látjuk Arhipelágot, de mi szembe tudjuk állítani vele tapasztalatainkat, világnézetünket, eszményeinket, minden eddigi olvasmányunkat. A gyermek azonban a gyermekre jellemző istenadta fogékonysággal éli át Arhipelágot. S pár nap elég ahhoz, hogy vadállatokká váljanak, a vadaknak is a rosszabb fajtájából, melyektől minden etikai fogalom távol van (ha a ló nyugalmat sugárzó nagy szemébe nézünk, vagy ha a kutya bűntudatosan lelapított fülét simogatjuk, aligha fogjuk tagadni erkölcsi lény voltukat). Az ifi ilyen leckét sajátít el: ragadd el a falatot attól, akinek gyöngébb a fogsora: téged illet az!

Arhipelágon az ifik fogvatartásának két alapformája ismeretes: vagy külön gyermekkolóniákat szerveznek belőlük (elsősorban a legifjabbakból, akik még nem töltötték be a tizenötödik életévüket), vagy pedig – a

serdültebbeket – közös lágerba teszik a felnőttekkel, legtöbbször rokkantakkal és nőkkel.

Mindkét mód csak az állatiasság kifejlődését sietteti bennük, így is úgy is a tolvaj-eszmények szellemében nevelkednek.

Itt van Jura Jermolov esete. Maga mondja el, hogy 1942-ben, tizenkét éves korában nem látott maga körül egyebet lopásnál, csalásnál, feketézésnél, s arra az életbölcsességre jutott, hogy csak az nem lop, csal, spekulál, aki fél. Ő azonban elhatározta, hogy nem fog félni semmitől, s ami ezzel egyértelmű: lopni, csalni fog, s így éli világát. Mégis egyelőre elodázta e program megvalósítását: eltérítette az iskolai nevelés, a fényes szovjet példák. Sajnos azonban csak tizennégyével koráig. Ekkorra ugyanis – amire koszorús íróink s minisztereink nem voltak képesek – átlátott Szeretett Atyánkon, s röplapot gyártott: „Vesszen Sztálin, Éljen Lenin!" Persze rögtön lebukott, jól megverték, majd az 58:10-es cikkellyel kidekorálva berakták a tolvaj-ifik közé. Jura máról holnapra elsajátította a tolvajok törvényét. Spirális sorsvonala nagy lendülettel kanyarodott vissza a régi irányba, s mire betöltötte a tizennegyedik évét, már a „tagadás, tagadásánál" tartott: megint a tolvaj-erkölcsöt látta a legésszerűbb, legjövedelmezőbb életformának.

Mit tapasztalt a gyermek-kolóniában? „Még több igazságtalanságot, mint odakint." A vezetők és a nevelők államköltségen élik világukat, a nevelési feladat csak takaró nekik. A fiatalok részére kiutalt élelmet kicsempészik a konyhából s maguk falják föl. A gyerekeket ütik, rúgják, megfélemlítik, hogy fogják be a szájukat és engedelmeskedjenek. (Megjegyzendő, hogy a legifjabb raboknak nem közönséges lágerkosztot adtak. Akármilyen hosszúra szabta is büntetésüket az állam, mégis humánus igyekezett lenni hozzájuk, szem előtt tartva, hogy, ezekből lesznek majd a kommunizmus boldog polgárai. Ezért feljavított kosztot adtak nekik: tejet, vajat, jó minőségű húst. Hogy is állhatták volna meg a nevelők, hogy bele ne merítsék kanalukat a növendékek kondérjába? S kényszeríthették volna-e hallgatásra a gyerekeket, hacsak nem rúgásokkal? E fiatalkorúak ma már érett korban vannak; meglehet, hogy egyiküknek a tollából megrázóbb históriát olvashatunk még, mint Twist Olivér története.)

A jogtiprásra az a legegyszerűbb válasz, hogy magunk is jogtalanságokat követünk el. Könnyű erre a következtetésre jutni, s valóban: a fiatalkorúak ezt teszik életelvükké s ki is tartanak mellette egy életen át.

Figyeljünk föl egy érdekes jelenségre: a könyörtelen létküzdelemben az ifik nem harcolnak egymás ellen, nem tekintik vetélytársaknak egymást, hanem szövetkeznek, *kollektíve* lépnek fel! Szocialista nevelés? A nevelők ojtották beléjük? A fenét! A tolvajvilág törvénye működik itt. Hisz a tolvajok is összefognak, alávetik magukat a fegyelemnek, a pahánok parancsainak! Az ifik pedig a tolvajvilág úttörői: követik az idősebbek tanácsait.

Persze mindent megtesznek, hogy átneveljék őket. Folyton járnak a nyakukra a nevelők, jönnek a három-négy csillagosok, előadást tartanak a Nagy Honvédő Háborúról, népünk halhatatlan hőstetteiről, a fasiszták vadállatiasságáról, no és persze a sztálini gondoskodásról, mely főleg az ifjúságot fürdeti napsugaraiban, meg a szovjet hazafiság ismérveiről. De a Leghaladóbb Társadalomelmélet, mely kizárólag gazdasági szempontokra épül, mindig is járatlan volt a pszichológiában, s még azt az elemi lélektani törvényt sem tudja, hogy amit ötször-hatszor elismételnek előttünk, abban kételkedni kezdünk, a még ennél is gyakoribb ismétlés pedig kifejezett undort szül. A fiatalok is megutálják azt, amit valamikor tanítóiktól hallottak, most pedig a konyhát dézsmáló nevelőktől hallanak. (A csapategységtől kiszállt tiszt szónoklata sem tud hatni rájuk: „Fiúk! Rátok bízzuk az ejtőernyők szétfejtését! Nagy érték, nemzeti vagyon! Próbáljatok vigyázni rá!” Nagy igyekezetükben, hogy túlteljesítsék a normát s kiérdemeljék a pótkását, az ifik hasznavehetetlen fecnikre metélték szét az egész selymet. – Krivoscsekovo.) A lelkükbe vetett magvak közül csak az 58-asok iránti gyűlölet s megvetés magvai fogantak meg: borzasztóan különbeknek érezték magukat a „nép ellenségeinél”.

Ennek azonban majd csak később veszik hasznát: a közös lágerokban. Egyelőre maguk között vannak, senki sem a nép ellensége. Jura Jermolov ugyanolyan osztályrokon ifi, a buta politikai elveket rég fölcserélte már a bölcs tolvaj-törvényre. Olyan kása ez, amelyben mindenkinek át kell főnie. Egy fiú sem maradhat személyiség: széttapossák, széttépik, szétszedik, ha nem vallja magát habozás nélkül tolvaj-úttörőnek. S le is teszik a fogadalmat, egytől-egyig… (Képzeld oda, olvasó, a SAJÁT gyermekedet!)

Ki az ifik ellensége a gyermek-kolóniákban? A felügyelők és a nevelők. Velük kell hát fölvenni a harcot.

Az ifik remekül tisztában vannak saját erejükkel. Két ütőkártya van a kezükben: szervezettségük és büntetlenségük. A felnőttek törvénye taszította őket Arhipelágra, de mihelyt betették a lábukat, tabu védi őket.

„Tejet, nacsalnyik pajtás! Ide azzal a tejjel! – üvöltenek, öklükkel verik az ajtót, összetörik a priccseket, kitörik az ablakokat. Ha felnőttek volnának, mindez zendülésnek, gazdasági szabotázsnak minősülne, őket azonban nem fenyegeti veszély. Mindjárt hozzák nekik a tejecskét.

Egy másik esete szigorú őrizet alatt kísérnek egy ifi menetszázadot végig a városon – szinte szégyen ilyen komolyan őrizni kisfiúkat. De várjuk csak meg a végét! Éles füttyszó hasít a légbe: ez az előre megbeszélt jel, hogy mindnyájan szétszaladjanak, a szélrózsa minden irányába. A konvoj tehetetlen. Lőjön? S kire, lőjön? Lőhet-e egyáltalán gyerekekre?… Ezzel le is tudták lágeréveiket. Az állam százötven évtől megrabolva! Ha nem akarunk nevetség tárgya lenni, ne tartóztassunk le gyerekeket!

Egy majdani regényíró (aki ifik közt töltötte gyermekkorát) számtalan csínyről fog tudni beszámolni, hogy rosszalkodtak a kolóniában, hogy álltak bosszút a felügyelőkön, hogy törtek borsot az orruk alá. A hosszú büntetés, szigorú házirend ellenére borzasztóan elszemtelenednek, éppen mert a lágerban már büntetlenek.

Egy história a sok közül, melyekkel szívesen eldicsekszenek. Ismerve viselt dolgaikat s az ifi-stílust, egyáltalán nem tartom hihetetlennek. Izgatottan s ijedten ront be néhány kisfiú a kolónia zöldkeresztes nővéréhez: jöjjön azonnal, mert egyik társuk rosszul lett. A nővér, az óvatosságról megfeledkezve velük rohan, egyenesen a tágas, negyven személyes hodályba. Alighogy belép, kezdődik a hangyamunka. Némelyek eltorlaszolják, elállják az ajtót, a többiek nekiesnek a nővérnek, egyszerre húsz-harminc kézzel hámoznak le róla: minden ruhadarabot, a földre döntik; ráülnek a kezeire és a lábaira, aztán gyerünk, ki mit tud! Megerőszakolják, csókolják, harapdálják. Közibük lőni nem szabad, kimenteni sem lehet a nővért, míg maguktól el nem eresztik. Zokogva, meggyalázva fut el.

A női test iránti érdeklődés egyébként is korán szokott jelentkezni a fiúgyerekekben, az ifik körleteiben azonban még szítja is az a sok szaftos história, költött kaland. Nem is szalasztanak el egy alkalmat sem vágyaik kielégítésére. Egy isis epizód a krivoscsekovói lágerhól: négy ifi üldögél s beszélget egy lánnyal a könyvkötőből, világos nappal, – mindenki szeme láttára. A lány, Ljuba, valamivel fel találta paprikázni a fiúkat, mert ezek egyszerre fölugrottak, megragadták s magasba rántották a lábát. A lány nem tud védekezni, két kezével a talajnak támaszkodik, szoknyája fölcsúszik a nyakába. A fiúk ebben a helyzetben tartják egy darabig és szabad kezükkel

tapogatják, majd szépen visszaeresztik. S a lány? Talán ütni kezdi őket? Elfut? Ugyan! Ül tovább, mintha mi sem történt volna s folytatja velük a hetyegést.

Ezek a fiatalok már tizenhat évesek, közös lágerban vannak a felnőttekkel. Ugyanebben a lágerban van az a bizonyos ötszáz személyes női barakk, amelyben elfüggönyözés nélkül folyik a szeretkezés, s amelybe meglett férfiakként járnak be az ifik.

A gyermekkolóniákban az ifik négy órát dolgoznak, további négy órát tanulással töltenek (no, ami ezt a tanulást illeti, az csak olyan *tuhta*). A felnőtt lágerba jutva tíz órás lesz a munkanapjuk, csak a termelési normáik mérsékeltek; fejadagjuk ugyanaz, mint a felnőtteké. Tizenhat évük ellenére, a hiányos táplálkozás és a láger okozta fejlődési zavarok következtében, korukhoz képest fejletlen kisfiúknak látszanak. El vannak maradva a növésben, észjárásuk, érdeklődésük is gyerekes. Munkafajták szerint osztályozva, külön brigádokba szokták rakni őket, de van úgy, hogy vegyes-brigádokat alkotnak belőlük és az öregekből, rokkantakból. A követelmények a „könnyű testimunkának" felelnek meg, ez tehát tulajdonképpen a gyerekmunka fedőneve Arhipelágon.

Helyzetük alaposan megváltozott a gyermekkolóniához képest. Vége a feljavított gyermekkosztnak, mostani falatjukat nem kívánják meg a felügyelők. Ezért már nincsenek is hadilábon a felügyelőkkel. Ellenben itt vannak ezek az öreg szivarok, akiken kipróbálhatják erejüket. Aztán a nők, akiken bebizonyíthatják férfiasságukat. Végül az igazi, hamisítatlan tolvajok, minden hájjal megkent lágeri csirkefogók, akik készségesen beavatják világnézetükbe az ifjúságot s leckét adnak nekik a tolvajmesterségben. Tanulni tőlük igazi élvezet, nem tanulni tőlük szinte lehetetlen.

A *szabad* olvasó bizonyára valami megbélyegzésfélét hall ki a tolvaj nevezetből, de csak azért, mert rosszul van informálva. Az alvilágban olyan csengése van ennek a szónak, mint mondjuk a feudalizmusban a „lovag" címnek, de még azt sem mondták ki oly tisztelettel, szent áhítattal. Minden ifi álma, hogy egyszer ő is méltó tagja lehessen e magasztos testületnek, legendáshírű, nagy tolvajjá váljon. Még a legönállóbb, „a lét titkain töprengő ifjú" sem tud nemesebb hivatást képzelni magának.

Ifikkel közös szobában kaptam egyszer szállást éjszakára az ivanovói tranzit-lágerban. Egy Szláva nevű vézna fiú, valamivel több mint tizenöt éves, volt a priccs-szomszédom. Az volt a benyomásom, hogy csak ímmel-

ámmal vesz részt az ifik kis játékaiban, mint aki unja az egészet, kinőtte őket. Ez a fiú okosabb, mint a többi – gondoltam –, nem elveszett ember, hamarosan ki is fog válni közülük. Beszédbe elegyedtünk. Kijevi fiú volt, egyik szülője meghalt, a másik elhagyta. Szláva még a háború előtt lopkodni kezdett, kilencéves korában, s akkor is folytatta, amikor bevonultak a mieink. Nem hagyott föl vele a háború után sem, s ezután is csak tolvajlásból szándékozik megélni – közölte velem töprengő, szomorkás mosollyal, ami oly ritka az ő korában. „Tudja, kérem" – fejtegette nagy komolyan –, „munkából nem lehet megélni, abból csak kenyérre s vízre telik. Nekem azonban rossz gyermekkorom volt, szeretnék végre jól élni." – „Hát a németek alatt mit csináltál?" – kérdeztem, mert Kijev megszállásának két évéről nem tett említést. „A németek alatt dolgoztam." – s megrázta a tejét. – „Nem tudja, hogy a németek alatt nem lehetett lopni? Azok ott helyben lepuffantották az embert."

Az ifik a felnőttekkel közös lágerban is megtartják régi szokásaikat: összetartanak, közösen támadnak, közösen védekeznek. Ez növeli erejüket, oldja gátlásaikat. Tudatukban nincsenek vészjelző zászlócskák a megengedett és a meg nem engedett határán, fogalmuk sincs a jó és rossz megkülönböztetéséről. Nekik az a jó, amik megkívánnak s az a rossz, ami gátolja őket a jó megszerzésében. Szemtelenséghez, pimaszsághoz azért folyamodnak, mert ez a legcélravezetőbb magatartás a lágerban. Az alakoskodás és ravaszság olyankor jön jól, ha az erő csődöt mond. Az ifi képes megjátszani az angyalt s könnyeket csalni a szemedbe, míg társai a hátad mögött kibelezik a kofferodat. Nem felejtik a sérelmet, bandájuk bosszúja mindenkit utolér. S aki nem akarja kihívni maga ellen ezt a maffiát, az óvakodik attól, hogy az áldozat segítségére siessen. Éppen ez a céljuk: az ellenség megosztása! Aztán egy egész falka veti rá magát a magára hagyott emberre. Nincs ellenük védekezés. Olyan tömegben csapnak le, hogy lehetetlen megfigyelni, megkülönböztetni a támadókat. Nincs annyi kezed-lábad, hogy kiverekedd magad közülük.

Néhány példa Krivoscsekovóból, a NovoszibLag 2. sz. büntető lágerpontjáról, A. Ju. Szuzi elbeszélése alapján:

Irdatlan (500 személyes) félsötét földbunkerokban laknak, másfél méternyire a földbe ásva. A vezetőség nem szól bele a láger életébe (hol vannak már a jelmondatok és a szemináriumok?!). A hatalmon a tolvajok és az ifik osztoznak. Munkára alig járnak. A koszt persze ennek megfelelő. Szabadidejük azonban bőven van.

Hozzák egyszer a kenyeresládát a szeletelőből, a brigádtagok védelme alatt. Az ifik közvetlenül a láda előtt úgy tesznek, mintha verekednének: lökdösik egymást, földöntik a ládát. A brigádtagok rávetik magukat a szerteguruló kenyerekre de a húsz kenyérből csak tizennégyet sikerül összeszedniük. A „verekedő” ifiknek már bottal üthetik a nyomát.

A lágerebédlő egy különálló deszkaépület, nem a szibériai télbe való. Fagyban százötven métert kell sétálni a balándával és kenyérrel, a konyhától a bunkerig. Bajos és veszélyes hadművelet az öregek és a rokkantak számára. A kenyeret mélyen bedugják a vattakabát alá, dermedt ujjaik görcsösen markolják a fazekat. De oldalról hirtelen, ördögi gyorsasággal, két-három ifi veti rá magát az öregre. Leverik a lábáról, fürge hat kezükkel átkutatják s eltűnnek, mint a forgószél. A kenyér odavan, a balánda kifolyt, a csajka üresen gurul á földön. Az öreg nagy nehezen föltápászkodik. (A többiek, akik lábtők, igyekeznek minél előbb kijutni a veszélyes zónából, mindegyik a maga kenyerével iszkol a bunker felé). Az ifik annál könyörtelenebbek, minél gyöngébb az áldozat. Egyszer nyílt téren elragadták a kenyeret a legrozogább véntől, egyszerűen kitépték a kezéből. Az öreg sírt, könyörgött: „Éhen halok!” – „Úgyis hamarosan elpatkolsz, mit számít, előbb vagy utóbb?” – Az ifik a konyha üres, fűtetlen előterében lestek a rokkantakra, pedig ott örökös volt a járás-kelés. A galeri leteperi áldozatot, ráülnek a kezére, lábára, fejére, átkutatják a zsebeit s elfüstölögnek a mahorkával és a pénzzel.

A lett Martinsom tagbaszakadt erős férfi nagy könnyelműen magasszárú bőrcsizmát hord a zónában, angol repülős-csizma, térden fölül érő, befűzhető. Éjszakára nem szokta levetni s nagyon bízott az erejében. De a galeri leseti rá, s amikor egyszer ledőlt a dobogóra az ebédlőben, megrohanták s a következő pillanatban már el is tűntek a csizmájával együtt. Egyszerűen elvágták a fűzőt és lerántották a lábáról. Keresse? Hol van az már! A felügyelők már régen kicsempészték a zónából (!), jópénzért eladták. (Mi mindent *ki nem úsztatnak* az ifik a zónából! Valahányszor zsenge korukra való tekintettel megesik rajtuk a szíve a láger vezetőinek s juttatnak nekik tűrhető minőségű lábbelit s ruhafélét vagy pár darab ócska, lapos matracot, amit az ötvennyolcasok alól húzkodtak ki – pár napon belül „ugrik” az egész cucc a szabadokhoz mahorka fejében, az ifik pedig újra csak rongyokban járnak s a puszta deszkákon hálnak.)

Ha egy szabad alkalmazott olyan könnyelmű, hogy kutyával jön a lágerba, elég egy pillanatra elfordulnia – kutyája bőrét este megveheti a

zónán kívül. A kutyát boszorkányos gyorsasággal eltüntetik, leszúrják, megnyúzzák és megsütik.

Nincs is annál szebb foglalkozás, mint lopni, fosztogatni! Jövedelmező is, szórakoztató is. De a fiatal test nem éri be ennyivel: megkívánja az öncélú hancúrozást, féktelen játékot is. Ha például kalapácsot adnak a kezükbe, hogy szegezzék össze a lőszeres ládákat, éjjel-nappal kopácsolnak, még a lányok is, és mindenbe, ami csak útjukba kerül: asztalba, falba, fába nagy gyönyörűséggel verik a szegeket. Aztán örökké birkóznak, verekszenek – nemcsak azért, hogy fölborítsák a kenyeres ládát, hanem csak úgy: kergetik egymást a priccseken, végig a folyosón. Mit nekik, hogy mások lábára hágnak, ezt fölébresztik, azt elsodorják, a holmit széthányják, összetapossák!? Ők játszanak!

No, hiszen más gyerekek is így szoktak hancúrozni, de azoknak mégiscsak vannak szüleik (korunkban már ezzel is sokat mondtunk: „mégiscsak”), van aki rendreutasítsa, fékezze, figyelmeztesse, büntesse őket, esetleg elküldje hazulról. Mindez nem valósítható meg a lágerban. Szóval, intelemmel nem érsz el semmit, az emberi nyelvet nem nekik találták ki, fülük csak arra van nyitva, amihez közvetlen érdekük fűződik. Ha pedig tettleg akarják megregulázni őket a fölbosszantott idősebbek, az ifik súlyos tárgyakat vágnak hozzájuk. Nekik minden csak mulatság: lehúzzák a gimnasztyorkát egy rokkantról s dobálják egymásnak: futkosson az öreg, mint egy kölyök, próbálja elkapni. Ha pedig megorrol és elmegy, akkor keresztet is vethet a holmijára: eladják a zónán kívül, elfüstölik. (Aztán még odaállnak eléje kunyerálni ártatlan képpel: „Adj egy kis dohányt, apuskám! Jó, jó, ne mérgelődj! Minek mentél el? Kaptad volna el!”)

Az ifiknek ez a zabolátlan dévajkodása abban a lágeri összezártságban talán még jobban bosszantja s elkeseríti az apa- s nagyapakorban lévő felnőtteket, mint rablóportyáik s tehetetlen mohóságuk. Ez az egyik legfájdalmasabb megaláztatás: érett férfiaknak egy sorba kerülni taknyos kölykökkel. De még ha csak egy sorba kerülnének! – kiszolgáltatva lenni a kiskorúak önkényének.

Az ifik nem rosszindulatúak, ők nem akarnak kifejezetten bántani. Távol áll tőlük a színlelés: ők tényleg *nem vesznek senkit emberszámba*, csak magukat és a nagykorú tolvajokat. Következetesen a szerint a világnézet szerint élnek, amit elsajátítottak. Munkából jövet könyökükkel törnek utat a felnőtt foglyok sorai közt, akik fáradtan botorkálnak, fásult letargiába vagy

emlékeikbe merülve. Nem azért taszigálják félre őket, hogy előbb érjenek vissza a lágerba – nekik abból semmi hasznuk sincs –, csak úgy a hecc kedvéért. Hangoskodnak, folyton valami „Puskint” emlegetnek („Puskin elvette… Puskin megette…”), szidják valakinek az Istenét, Krisztusát, Máriáját, tele szájjal harsogják a mocskosnál mocskosabb szitkokat, egyáltalán nem feszélyezve magukat a jelenlévő idős nőktől, a fiataloktól pedig annál kevésbé. A társadalom a legmesszebbmenő szabadsággal ruházta fel őket rövid lágeri tartózkodásukra. A végtelen sorakozók alatt az ifik a zónában hajkurásszák egymást, megtorpedózzák az embercsoportokat, föllökik, aki útjukban van („Mi a fenének állsz itt az útban, apafej?”), néha fogócskáznak valaki körül, mintha fa volna – de még jobb is a fánál az ember, mert maguk elé ránthatják, húzkodhatják, dönthetik minden irányban.

Az ilyesmi akkor is sértő, ha jól megy a sorod, hát még mikor egész életed romokban, ki vagy hajítva egy Isten háta mögötti szemétdombra, hogy nyomorultul pusztulj el, már ütköznek rajtad az éhhalál jegyei, szemed előtt elsötétül a világ. Ki tudja ilyen körülmények között felülmúlni önmagát s szánni ezeket a fiatalokat, akik ilyen sivár környezetben kénytelenek űzni bárgyú játékaikat? Bizony, úrrá lesz a gyűlölet ezeken a vénülő, elgyötört embereken, csak rikácsolni tudnak: „Hogy a dög essen belétek, viperák!” „Rohadékok! Veszett kutyák!” „Bárcsak döglenétek halomra!” „Saját kezemmel tudnám megfojtani őket!” „Bestiálisabbak a fasisztáknál!” „Azért küldik őket a nyakunkra, hogy elpusztítsanak bennünket!” A rokkantak ehhez hasonló kifakadásaiban akkora keserűség gyűlik meg, hogy ha a szó ölni tudna, a helyszínen szörnyethalnának valamennyien. Valóban úgy tűnik, mintha szándékosan küldték volna a nyakukra ezt a siserehadat. A láger megtervezői hosszú fejtöréssel sem találhattak volna förtelmesebb kínzást. (Mint mikor a szerencsés sakkjátszmában szinte már maguktól ajánlkoznak a jobbnál jobb kombinációk, úgyhogy az egész egyetlen zseniálisan fölépített terven látszik nyugodni, úgy születnek rendszerünkben is a jobbnál jobb ötletek az ember meggyötrésére.) Éppen ilyenek lehettek a keresztény mitológia ördögfiókái! Másmilyeneknek nem is képzelhetők!

Erre mutat az is, hogy legkedveltebb trükkjük és szimbólumuk, melyet sohase mulasztanak el fölmutatni akár üdvözlés- akár fenyegetésképpen, a *villa*: szétterpesztett mutató és középső ujjukkal jönnek feléd, mintha öklelni akarnának e szarvacskákkal. De nem öklelni akarnak, hanem a

szemedet akarják kitolni, mert mindig az ember szemét veszik célba. A tolvajoktól tanulták ezt a fenyegető mozdulatot: „Kitolom a szemedet, tökös!” Az ifiknek ez is csak játék, szörnyen élvezik. Hirtelen, mint egy kígyófej, nem tudni honnan, fölmerül a *villa* az áldozat szeme előtt, mintha már bele is bökne, mindjárt kitolja. Az öreg hátratántorodik, egy kis mellbelökés még lódít is rajta. A másik ifi közben már négykézlábra ereszkedett a háta mögött, szorosan mellette. Az öreg hanyatt bukik, beveri a fejét a földbe. Az ifik harsányan röhögnek és még véletlenül sem segítenék föl. Eszükbe se jut, hogy valami rosszat tettek, hisz tréfa az egész. Ezeket az ördögöket sem főzettel sem ráolvasással nem lehet kiűzni. Az öreg pedig, míg nagy nehezen föltápászkodik s elvánszorog beteg csontjaival, dühtől tajtékozva sziszegi: „Csak géppuskám lenne! Géppuskával kellene kinyírni valamennyit!”

Egy C. nevű vénember halálba gyűlölte őket: „Mindenképpen ki kell irtani ezeket – szokta mondani –, csak pusztulást hoznak az emberfajra! Egyenkint kell elbánni velük!” Talált is rá egy jó módot: ha rejtekben sikerült elkapnia egy ifit, földhöz vágta, mellére térdelt s addig nyomta, míg nem reccsent a bordája. Akkor otthagyta, meg nem ölte. Az ilyen már nem él meg, mondta C. de nincs az az orvos, aki megállapítja, mi baja. Jó néhány ifit másvilágra küldött így, míg őt magát is agyon nem verték.

A gyűlölet gyűlöletet fiadzik. Vízszintesen könnyen terjed a gyűlölet mocskos árja, sokkal nehezebb volna a kráteron át fölnyomni azok ellen, akik rabsorsra vetettek öregeket, fiatalokat egyaránt.

A sztálini törvényhozás, a Gulág-nevelés és a tolvajok kovászának keverékéből így álltak elő a durvalelkű aprófasiszták. Keresve se találhattak volna jobb módszert az ifjúság bestializálására. Gyorsabban s alaposabban bele sem tölthették volna a még zsenge, mindent befogadni kész lelkekbe a lágeri bűnök garmadáját.

Még ha megakadályozhatták volna is a gyermeklélek eldurvulását, a láger gazdái akkor sem tették meg, hisz ez nem tartozik az ő nevelési céljaik közé. Krivoscsekovóban egy kisfiú átkérte magát az 1. sz. lágerből a 2. sz. – ba, hogy együttlehessen az apjával, aki ott volt elzárva.

Nem engedélyezték (hisz utasítás van az elkülönítésre!). Mit volt mit tennie, a fiúcska elbújt egy hordóban, így jutott át a másik lágerba az apjához, s egy darabig ott rejtőzködött. Nagy fölhajtás lett belőle, azt hitték, megszökött, szeges végű botokkal turkáltak a pöcegödrökben, nem fulladt-e a latrinába.

Azonban csak a kezdet nehéz. Tizenötéves korában Vologya Sznyegirjov is nehezen viselte a fogságot. További életében azonban hatszor is elítélték, összesen kb. száz esztendőre (két ízben 25 évre), párszáz napot töltött fegyelmi barakkokban és karcerekben (tuberkulózist is szerzett fiatal tüdejébe), hét évig volt országos körözés alatt. Belejöhetett hát a kerékvágásba, hétpróbás tolvaj lett belőle. (Ma fél tüdeje, hét bordája hiányzik, másodfokú rokkant.) – Vitya Koptyajev *szakadatlanul* ült tizenkétéves korától. Tizennégyszer ítélték el, kilencszer szökés miatt. „Törvényes, úton még sohasem szabadultam.” – Jura Jermolov szabadulása után dolgozni kezdett, de kitették a szűrét – valami leszerelt katonának kellett a helye. Kénytelen volt megint „szabad pályára” lépni. S újra bevonulni a sittre.

Az ifikre vonatkozó halhatatlan sztálini törvények húsz esztendeig voltak érvényben (vagyis az 1954. április 24-i Ukázig, mely csak annyiban hozott enyhülést, hogy a büntetésük harmadát kitöltött fiatalokat szabadon engedték. De ez csak az első büntetésre vonatkozott, s ha tizennégyszer ítélték el őket…?) Húsz év aratását takarították be, húsz évjáratot taszítattak a bűn, a romlás karmaiba.

Ki meri bemocskolni Hatalmas Bálványunk emlékét?

*

Némelyik belevaló srác korán szert tud tenni az 58-as cikkelyre. Például Gelij Pavlov tizenkétéves korában kapta meg. Az 58-asnál különben egyáltalán *nem volt alsó korhatár!* Nyíltan megmondták ezt még a népszerű jogi előadások is (Tallinn, 1945). Doktor Uszma egy hatéves fiúcskáról tudott, aki 58-assal ült egy gyermek-kolóniában. Alighanem ez a rekord.

Néha az illendőség kedvéért elhalasztották a gyermek lecsukását, de ami késik, nem múlik. Vera Incsik, takarítónő lánya két leánypajtásával – valamennyien tizennégy évesek – mikor meghallották, hogy a kuláktalanítók kisgyerekeket is pusztulni hagytak, összebeszéltek, hogy tiltakoznak („mint a régi forradalmárok”). Iskolafüzetükből kitépett lapokra írtak, kézírással, s kiragasztottak néhány példányt a piactéren, remélve, hogy mindenki föl fog háborodni. Az orvos lányát nyilván rögtön lecsukták, de a takarítónő lányának csak megjegyezték a nevét. Őt csak az 1937-i aratáskor fogták el, mert „Lengyelországnak kémkedett”.

Hol emlékezzünk meg, ha nem itt, azokról a gyerekekről, akik szüleik letartóztatása miatt jutottak árvaságra?

A Hoszta melletti *vallási kommuna* női tagozatának gyermekei még szerencséseknek mondhatták magukat. Mikor 1929-ben Szolovkára vitték az anyákat, elkövették azt a lazaságot, hogy a gyerekeket meghagyták a lakásokban és a gazdaságban. A gyerekek maguk gondozták a gyümölcsös- és veteményeskerteket, fejték a kecskéket, amellett szorgalmasan tanultak az iskolában. Szolovkában ülő szüleiknek elküldözgették a bizonyítványukat s fogadkoztak, hogy ők is készek vállalni, anyjuk példájára, a szenvedést Istenért. (A Párt természetesen hamarosan lehetőséget adott nekik erre.)

Hány ifi lehetett még a húszas években (gondoljunk a fiatalok 48 százalékos képviseletére!) olyan, aki a gyerekeket a szülőktől elválasztó rendeletnek köszönheti sorsát? S ki mondja el, mi lett ezekkel a fiatalokkal?

Például Galja Venediktova. Apja anarchista, pétervári nyomdász, anyja varrónő, lengyel származású. Galja jól emlékszik hatodik születésnapjára (1933), felejthetetlen ünnep volt. Másnap reggel arra ébredt, hogy apja-anyja sehol, a könyvek közt pedig egy idegen katona turkál. Anyját ugyan visszakapta egy hónap múlva, a nők és a gyerekek ugyanis szabadon utazhattak Tobolszkba, csak a férfiakat szállították őrizettel. Ezután ott élt az egész család, de három év sem telt le a büntetésükből, anyját újra letartóztatták, apját pedig agyonlőtték. Egy hónapra rá anyja is meghalt a börtönben. Galját gyermekotthonban, egy volt kolostorban helyezték el Tobolszk közelében. Jellemző az ottani állapotokra, hogy a leánygyermekeknek folyton a megerőszakolástól kellett tartaniuk. Innen a városi gyermekotthonba került. Az igazgató így oktatta őket: „Ti a nép ellenségeinek a gyermekei vagytok, mégis etetünk és ruházunk benneteket!” (Hogy milyen humánus ez a proletárdiktatúra!) Galja elvadult, mint egy farkaskölyök. Tizenegyéves korában már első politikai kihallgatásán is átesett. Ezután tízest kapott, amit különben nem töltött ki teljesen. Ma negyvenéves, a Sarkvidéken él, így ír: „Apám letartóztatásával vége lett az én életemnek. Apámat ma is annyira szeretem, hogy alig merek rá gondolni. Egy más világ volt ő, lelkem beteg az iránta való szeretettől.”

Szvetlána Szedova így emlékezik: „Sohasem felejtem el azt a napot, amikor mindenünket kirakták az utcára, engem pedig felültettek a rakás tetejére a szakadó esőben. Hatéves korom óta *hazaáruló lánya* vagyok – borzasztóbbat elképzelni sem lehet.”

„Spec. otthonokba”, az NKVD internátusaiba vitték őket. Legtöbbjüknek a nevét is megváltoztatták, főleg akiké közismert volt. (Jura Buharin csak

1956-ban tudta meg valódi nevét. Dehát a „Csebotarjov” – név csak nem olyan közismert?) A gyerekek tehát úgy nőttek föl, hogy semmi se tapadjon rájuk szüleik szennyéből. Róza Kovács Philadelphiában született, gyermekkorában került hozzánk kommunista apja társaságában, a háború alatt az NKVD internátusából Németország amerikai zónájába került – ugyancsak kacskaringósak a sors útjai! No és mi lett vele? Visszatért a szovjet hazába, hogy megkaphassa a maga 25 évét.

Egy felületes áttekintés elég a szabály fölismerésére: az áldozatok gyermekei maguk is áldozatok lesznek, előbb-utóbb ők is eljutnak az Ígéret Földjére, Arhipelágra, néha egy időben a szüleikkel. Nyina Peregud nyolcadik általánosba járt 1941-ben, amikor novemberben elhurcolták az apját. Folyt a házkutatás, mikor Nyinának hirtelen eszébe jutott, hogy egy versikét írt, összegyűrte és a kályhába dobta, de nem égette el. Meglett volna az ott, de Nyina pánikba esett és mindenáron meg akarta semmisíteni. Már-már sikeresen kihalászta, mikor az álmatagon ténfergő milicista fölfigyelt rá. S a csekisták szeme előtt égbekiáltó káromlás állt össze az iskolás betűkből:

Csillag ragyog fönn az égen,
Zöld réten játszik a fény,
Szmolenszkot már elvesztettük,
Moszkvához sincs sok remény.

S hozzácsapva egy jámbor kívánság:

Bombáznák szét az iskolát!
Unjuk már a magolást…

Csak természetes, hogy ezek a derék legények, akik oly buzgón mentették a hont Tambovban, jó mélyen a front mögött, ezek a tiszta kezű, izzó szívű lovagok kötelességüknek érezték, hogy csírájában elfojtsák ezt a halálos veszedelmet.[580] Nyinát letartóztatták. A vizsgálat számára elkobozták hatodikos-kori naplóját, továbbá egy ellenforradalmi fényképet a lerombolt Barbara-templomról. „Miről szokott beszélni az apád?” – sürgették az izzó szívű lovagok. Nyina csak bőgött. Öt évi elzárásra és három évi jogfosztásra ítélték (bár hogy lehet valakit olyasmitől megfosztani, ami még nincs neki?).

A lágerban persze elkülönítették az apjától: Egy fehér orgonaág láttára majd megszakadt a szíve: társnői odakint ma teszik le a záróvizsgát. Nyina annak rendje-módja szerint gyötrődött, ahogy egy javítás alá fogott bűnösnek gyötrődnie kell: lám, mire volt-képes a velem egykorú Zója Kozmogyemjanszkaja, én pedig ilyen hitvány vagyok! Az ávósok ütötték a vasat: „De még hasonlóvá lehetsz hozzá! *Segíts nekünk!*

Ó, fiatal lelkek megrontói, ti! Mily zavartalan is életetek alkonya! Nektek sehol sem kell pirulni, dadogva a nyilvánosság elé lépni s bevallani, micsoda ganajban fürösztöttétek az ifjúság lelkét!

Zója Lescseva a család minden tagján túl tett. Hogy hogyan? Vallásosságuk miatt elhurcolták és távoli lágerokba szórták szét családja tagjait: apját, anyját, nagyapját, nagyanyját s két kiskorú bátyját. A tízéves Zóját gyermekotthonba vitték (Ivanovo-terület). Kijelentette, hogy nem hajlandó levenni nyakából a keresztet, melyet anyjától kapott a búcsú órájában. S még jobban megcsomózta a fonalat, hagy le ne vehessék, míg alszik. Hiába huzakodtak vele, Zója megkötötte magát: „Fojtsatok meg, ha meghaltam, levehetitek!” Erre mint aki nevelhetetlen, áttették a *visszamaradott* gyerekek otthonába. Itt már bőven volt a társadalom salakjából, a legrosszabb fajta ifikből, akikről már szóltunk ebben a fejezetben. A huzavona a kereszt körül itt is folytatódott. Zója erős maradt: nem sajátította el sem a lopást sem a mocskos beszédet. „Egy olyan szent asszony lánya, mint az én anyám, nem lehet bűnöző. Akkor már inkább politikai leszek, mint az egész családom.”

S az is lett: politikai! Minél harsányabban zengték a nevelők s a rádió Sztálin dicséretét, annál erősebb lett benne a meggyőződés, hogy ő az oka az általános boldogtalanságnak. S az a Zója, aki nem volt hajlandó beállni a csibészek bandájába, most a csibészek élére állt: fölbujtotta őket. Az udvaron egy szokásos Sztálin-szobor állt, gipszből. Egyszerre csak gyalázkodó, illetlen feliratok kezdtek feltűnni rajta. (Az ifik kedveld: a sportot! Csak helyes irányba kell terelni az érdeklődésüket!) A vezetőség átfestette a szobrot, figyeltette, jelentést tett az MGB-nek. A feliratok azonban mindig kiújultak s a kölykök kárörvendő vigyorgással figyelték a fejleményeket. Egy reggel aztán a szobor feje a porban hevert, valaki fölfordította és belekakált az üregébe.

Terror! Jöttek a gebisták. Megkezdték a kihallgatásokat, fenyegetőztek: „Adjátok ki a terrorista bandát, különben egytől-egyig agyonlövünk benneteket!” (Ne tessék hinni, hogy másfélszáz gyerek agyonlövése

képtelenség! Ha a Magasztos tudomást szerzett volna az esetről, ő is így intézkedett volna.)

Nem tudjuk, állhatatosak maradtak-e az ifik vagy begyulladtak, Zója Lescseva azonban kijelentette:

– Magam csináltam mindent. Mi egyébre jó a vén tutajos feje?

Bíróság elé állították. Az ítélet halálra szólt, félre a tréfával! De a halálbüntetést visszaállító 1950-es rendelet megbocsáthatatlan humanizmusa folytán egy tizennégyéves gyerekét nem volt szabad kivégezni. Ezért *tízest* adtak neki (érthetetlen, hogy miért nem huszonötöst?) Tizennyolc éves koráig közönséges lágerokban, attól kezdve spec. lágerokban tartották. Éles nyelvével egy második, sőt alighanem egy harmadik ítéletet is szerzett.

Szülei, bátyjai rég kiszabadultak, Zója még mindig raboskodott.

Éljen á szovjet vallásszabadság!

Éljenek a gyerekek, a kommunizmus örökösei!

Van-e még egy ország, mely úgy szereti a gyerekeket, mint a mienk?

18.
Múzsák Gulágon

Mint mondani szokás, Gulágon minden lehetséges. A legsötétebb aljasság, az árulás minden válfaja, képtelen-váratlan találkozások, szerelem a pokol torka fölött – minden lehetséges. De ha azt akarja valaki beadni neked csillogó szemmel, hogy a Kult. Nev. Osztály a maga kincstári módszereivel valakit is sikeresen átnevelt, akkor teljes biztossággal rávághatod: mesebeszéd!

Gulágnál mindenki átnevelődik a társak és a viszonyok hatására, ki ebbe, ki abba az irányba nevelődik át, de nincs az az ifi, még kevésbé az az érett korú fogoly, aki a Kult. Nev. Osztály, a KVCs programja szerint nevelődött volna át.

Mégis, hogy lágerjaink ne legyenek „züllött lebujokhoz, latrok barlangjához, bűnözők iskolájához, az erkölcstelenség melegágyaihoz (azaz a cári börtönökhöz) hasonlók, ellátták őket Kult. Nev. Osztályokkal.

Mert mint Gulág akkori főnöke, I. Apeter elvtárs mondotta: „A kapitalista országok börtönrendszerét a Szovjetunió proletariátusa a maga *kulturális* rendszerével (tehát nem „lágerrendszerrel” – A. Sz.) helyettesíti. Azokat az intézményeket, amelyeken át a proletariátus megvalósítja a szabadságkorlátozást, nevezhetjük börtönöknek vagy valami másnak, *nem a terminológia a lényeg*. Olyan helyek azok, amelyeken az élet nincs kihalásra ítélve, hanem új hajtásokat bocsáthat.”[581]

Nem tudom, hogy végezte Apeter. Nagyon valószínűnek tartom, hogy hamarosan kitekerték a nyakát ama helyek egyikén, amelyeken „új hajtásokat bocsát az élet”. De nem a terminológia a lényeg. Ugyebár az olvasó is megértette, hogy lényegükben mik voltak a mi lágeraink? *Kultúrintézmények*!

S a legtávolabbi szigeteken is kigyúltak a kultúra fáklyái, elég volt egy igénylés a Szervek részéről, máris létesítettek kult. nev. osztályt, vagy kibővítették a már meglévőt. A húszas években ugyan még Pol. Nev. Osztálynak hívták, csak a harmincas évektől Kult. Nev. Osztálynak. Elsőszámú feladata a börtöni papok és istentiszteletek pótlása volt.

A Kult. Nev. O. (KVCs) parancsnoka a nem-foglyok közül-került ki s egyben a lágerparancsnok-helyettes tisztét is ellátta. Munkatársait, a

„nevelőket” maga válogatta össze (általában egy nevelőt számítva 250 „növendékre”) – föltétlenül „a proletariátushoz közel álló rétegekből”; értelmiségiek („kispolgári értelmiségiek”) természetesen szóba sem jöhettek (azok csak forgassák a csákányt, egyébre nem valók), ellenben annál inkább a második vagy harmadik büntetésüket töltő tolvajok, továbbá városi széltolók, sikkasztók, liliomtiprók. Egy ilyen fiatal pacák, aki erőszakos nemi közösülésért (enyhítő körülmények figyelembe vételével) öt évet kapott, takarosan kiöltözve, összecsavart újsággal a kezében, beállít az 58-asok barakkjába s ankétot tart velük „a munka szerepéről a javulás folyamatában”. A nevelőknek távlatuk van ehhez a témához, mármint a munka szerepéhez, ők ugyanis „föl vannak mentve a termelőmunkában való részvétel alól”. A KVCs továbbá *aktívákat* is szerez ugyanazokból az „osztályrokonokból”, az aktivisták azonban nincsenek fölmentve a munkától (legföljebb arra spekulálhatnak, hogy idővel kitúrhatnak egy nevelőt s elfoglalhatják a helyét. Ez a körülmény szörnyen elősegítette a baráti légkör kialakulását a KVCs kebelén belül.) A nevelőnek az a feladata, hogy először is minden reggel munkába kísérje nebulóit, majd ellenőrizze a konyhát (vagyis derekasan bereggelizzen). Ezután akár szundíthat is egyet a fülkéjében. A *pahánokat* nem kell birizgálnia, mert először is nem tanácsos, másodszor anélkül is eljő az az idő, amikor „a bűnben való szolidaritás átalakul a termelésben való szolidaritássá”, s akkor majd a pahánok vezetik rohamra az élbrigádokat. Addig azonban csak durmoljanak ők is, rájuk fér az éjszakai kártyacsata után. Szorosabb értelemben vett nevelői tevékenységében pedig mindig azt az elvet tartsa szem előtt, hogy a lágeri kult. nev. munka nem „holmi szegény ördögök számára” kitalált népszerű ismeretterjesztés, hanem kult. *termelőmunka*, melynek éle („él” nélkül ezúttal sem tudunk meglenni) – ugye, sejti már az olvasó? – az ötvennyolcasok ellen irányul. Sajna, a KVCs „nincs fölhatalmazva, hogy letartóztatásokat foganatosítson” (hallatlan, hogy így korlátozzák a kulturális tevékenységet!), ám bárki letartóztatását „kérheti a lágerparancsnoktól” (s a parancsnok nem fogja megtagadni ezt a kérést). Továbbá a nevelő „rendszeresen beszámolni tartozik a foglyok *hangulatáról*”. (Akinek füle van a hallásra, hallja meg! A KVCs ezen a ponton nő át szinte észrevétlenül a cseka, az Állambiztonsági Osztály állományába, erről azonban hallgat az utasítás.)

De most veszem csak észre, hogy a nagy idézgetésben jelen időt kezdtem használni múlt helyett. Csalódást kell okoznom az olvasónak, mert a

harmincas évekről van szó, a KVCs virágkoráról, amikor az ország még csak építgette az osztálynélküli társadalmat, s az osztályharcnak még nem voltak oly szörnyű túlzásai, mint mikor már sikerült fölépítenie. Ama dicső években több más ígéretes hajtása is jelentkezett a KVCs-nek: foglyok kultúrtanácsai, kult. ism. terj. bizottságok, eg. – ügyi bizottságok, élbrigádok stábjai, iparosítási terv ellenőrző pontjai stb. Vagyis, hogy Szolc elvtárs (a Fehér-tenger Csatorna kurátora s a Közp. VB spec, amnesztia bizottmányának elnöke) szavaival éljünk: „A fogoly élje át mindazt a börtönben, amit az egész ország átél.” (Szolcot, a nép esküdt ellenségét joggal sújtotta a proletár törvényszék… Bocsánat, Szolc elvtársat, ügyünk nagy harcosát megrágalmazták és megsemmisítették a személyi kultusz… Ezer bocs:… egy korszakban, mely jelentéktelen epizód Pártunk életében…)

No és a KVCs munkája! – Milyen sokszínű, műyen változatos s gazdag is volt, akár maga az élet! Versenyszervezés. Élmunkásmozgalom. Harc a tervteljesítésért. Harc a munkafegyelemért. Roham a lemaradás likvidálására. Kultúrhadjáratok. Önkéntes felajánlások repülőgép vásárlásra. Békekölcsön-kampányok. Szombati munkafelajánlások a honvédelem céljaira. Az ál-élmunkások leleplezése. A munkamegtagadók meggyőzése. Az analfabétizmus likvidálása (ehhez nem nagyon fölt a foguk). Technikai szaktanfolyamok a dolgozók közül kikerült lágerfoglyok részére (erre viszont tódultak a tolvajok, sofőrnek tanultak – hívnak a sztrádák!…) Aztán azok a szívhez szóló zöngemények a szocialista tulajdon tiszteletben tartásáról. No és az újságolvasás. Kérdezz-felelek délutánok. Minden barakkban Vörös Sarok. Termelési diagramok. Cél- és irányszámok. S micsoda plakátok! Micsoda jelmondatok!

Ama boldog borban a múzsák lebegtek Arhipelág komor lapályai és szakadékai fölött, mindenekelőtt a múzsák királynője, Polihymnia, a himnuszok (és a jelmondatok) múzsája.

Az élbrigádnak hála, tisztelet,
Ki élmunkás lesz, előbb elmehet.

Vagy: „Dolgozz becsülettel, otthon vár a család!” (Micsoda pszichológia! Mi minden van ebben! Először: aki már nem gondol a családjára, azt nyugtalanítja, emlékezteti. Másodszor: aki nagyon is nyugtalankodik, azt megnyugtatja: a család megvan, nem tartóztatták le. Harmadszor: családod

nem óhajt vissza téged *úgy, ahogy vagy*, csak ha becsületesen dolgozol a lágerban.) Végül:

„Csatlakozzunk az Október Tizenhetedik övfordulója tiszteletére rendezett roham-kampányhoz!” – Ki tud ennek ellenállni?

Hát a színjátszás, politikai élű témákkal (egy kis ízelítő Thália művészetéből)? Például a Vörös Naptár illusztrálása! Újság dramatizálása! Agit. – perek színrevitele. Oratórium a Közp. B. 1930. szeptemberi plénumának témájára. Zenés paródia: „A BTK cikkelyeinek fölvonulása” (az 58-as: sántikáló boszorka)! Hogy megszépítette mindez a foglyok életét! Hogy segítette útjukat a fény felé!

<49. Agitbrigád>

Aztán a KVCs komédiásai. Meg az ateista propaganda. Énekkarok, zenekarok (Euterpe égisze alatt). S az agitbrigádok:

„Komótosan rohamoznak
A talicskás élmunkások!”

Ez aztán a bátor önkritika! – még az élmunkásokba is bele mernek kötni! Nem is kell egyéb, mint hogy egy ilyen agitbrigád (lásd: 49. kép) kiszálljon a büntetőlágerba és koncertet adjon:

Halljad, halljad Volga,
Jó a fogoly dolga:
Éjjel-nappal résen állnak a csekisták.
Ettől acélos a
Robotosok karja,
Győz az OGPU[582] *és a kommunisták.*

– erre minden fegyelmis, főleg a visszaeső bűnözők ész nélkül vetik el a kártyát s alig tudják fékezni munkavágyukat.

Néha ilyen cselhez folyamodtak: a legjobb élmunkások egy csoportja meglátogat egy Fegyelmi Századot vagy egy Büntető Izolátort, agitbrigádot hozva magukkal (no, például egy ilyent, lásd 50. kép). Előbb az élmunkások beszélnek a munkamegtagadók fejével, *megmagyarázva nekik azokat az előnyöket*, amelyek a normateljesítéssel együtt járnak (több a kaja!). Majd az agitbrigád zendít rá:

Áll a harc, a torna
S a Moszkva-Csatorna
Győz a télnek haván és jegén!

– majd köntörfalazás nélkül:

Hogy legyen italunk
S betevő falatunk,
Földet túrni, talicskázni kell!

<50. Agitbrigád>

Ezután mindenkit, aki csak óhajtja, meghívnak, nemcsak az övezetbe, hanem egyenesen az *élmunkásbarakkba* (a fegyelmi barakkból!) s ott rögtön meg is vendégelik őket. Mily ellenállhatatlan is a művészet! (Az agitbrigádok, a központi agitbrigád kivételével, nincsenek fölmentve a munka alól. Ők csak pótkását kapnak, valahányszor fellépnek.)

De lássunk néhány finomabb feladatot is. Például mikor „a foglyok bevonásával harcot folytatnak a munkabér *nivellálása* ellen." Tessék csak elképzelni, micsoda mély értelem van emögött. A brigádgyűlésen fölállt egy fogoly s így beszél: ne adjanak ennek itt teljes porciót, mert rosszul dolgozik. Adjanak inkább nekem húsz dekával többet!

Hát az elvtárs-bíróságok? A forradalom utáni első években erkölcsi elvtársbíróságoknak hívták őket, hatáskörükbe pedig szerencsejáték, verekedés, lopás tartozott. Ugyan kérem, hát bíróság az ilyen? Az az „erkölcsi" szó is igen burzsoá ízű volt, el is hagyták. Az újjáépítés szakaszában (1928-tól) aztán olyan ügyekkel kezdtek foglalkozni, mint lógás, „rossz viszonyulás az anyagkészlethez", termelési selejt, rongálás. S ha a bíróság soraiba nem férkőztek osztályidegen foglyok (csak gyilkosok, *szukásított* tolvajok, sikkasztók és dugpénz-szedők voltak benne), akkor ítéletet hozott, helyesebben javasolta a lágerparancsnoknak, hogy ezt meg azt látogatás- vagy csomageltiltással, kedvezmények, pl. időelőtti szabadlábra helyezés felfüggesztésével, esetleg – ha már nincs remény a megjavulásira – más lágerba utalással büntesse. Valóban nagyon ésszerű, igazságos döntések voltak ezek, s az a legszebb bennük, hogy maguk a foglyok javasoltál: őket! (persze azért voltak nehézségek. Egy volt kulák, mikor ügyét tárgyalni kezdték, kijelentette: „Ez a ti bíróságtok elvtársbíróság – én azonban kulák vagyok, nem vagyok a ti elvtársatok.

Ezért nincs jogotok ítélkezni fölöttem!” A bírák tanácstalanul néztek össze. A GUITL pulit. nev. szektorához fordultak eligazításért, meg is jött a válasz: elítélni, minden teketória nélkül!)

Mi a lágeri kult. nev. munka alfája és ómegája? Az, hogy „ne hagyják magára a foglyot a munka utáni pihenő alatt sem” – ne hagyják hódolni „korábbi bűnös hajlamainak” (például hogy az 58-asok politikai kérdéseken rágódjanak). Nagyon fontos, hogy „a fogoly egy pillanatra se essék ki a nevelőkkel való együttműködésből”.

Ebben roppant hathatós segítséget nyújtanak a modern technika vívmányai, például a minden póznára, minden barakkban fölszerelt hangosbeszélők! Ezeknek sohasem szabad elnémulniuk. Ébresztőtől takarodóig állandóan, szisztematikusan dörögjék a foglyok fülébe, hogyan siettethetik szabadulásukat, minden árában tájékoztassák őket a munka menetéről, az élen haladó és a hátul kullogó brigádokról s a kerékkötőkről. Alkalomadtán ahhoz az eredeti fogáshoz is lehet folyamodni, hogy rádiószózatot intéznek egy-egy lógóshoz vagy más rakoncátlankodóhoz.

Aztán, mondanunk sem kell, ott van a sajtó, a Párt legélesebb fegyvere! Íme a cáfolhatatlan bizonyíték, hogy hazánkban sajtószabadság van: a sajtó még a foglyok számára is hozzáférhető, úgy bizony! S van-e még egy ország, ahol a foglyoknak saját sajtóorgánumuk van?

Kezdetben vala a faliújság, a kézzel írott, majd a kőnyomatos. Haladéktalanul munkába léptek a rettenthetetlen lágeri levelezők és riporterek is, akik a hibákat (mármint a foglyok hibáit) ostorozták. A magas Vezetőség természetesen bátorította ezt az önkritikát. Hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak a lágeri szabad sajtónak, arra ékes bizonyság akár a DmitLag 434. sz. parancsa is: „az észrevételek túlnyomó többsége visszhang nélkül marad”. – Az újságok közlik az élmunkások fényképét. Az újságok rámutatnak. Az újságok föltárnak. Az újságok leleplezik az osztályellenség próbálkozásait, hogy alaposan odacsaphassanak neki. (Az újság az Oper-csekista Különítmény legjobb munkatársa!) S általában az újság a lágeréletet tükrözi térben és időben, ezért felbecsülhetetlen forrás az utókor számára.

Például az arhangelszki börtönújság 1931-i számai azt a bőséget és jólétet ecsetelik, amelyben az ottani foglyok élnek. „Köpőcsészék, hamutartók, az asztalokon viaszosvászon, rádió-hangszórók, vezérek képmásai s a falon az általános pártvonalat velősen megfogalmazó

jelmondatok… – íme, a jól megérdemelt gyümölcsök, melyeket a foglyok élveznek!”

Valóban, felbecsülhetetlen gyümölcsök! S hogy hatott mindez a foglyok életére? Ugyanaz az újság írja félév múlva: „Mindnyájan egy emberként láttak hozzá a munkához… Napról-napra többet teljesítettek a tervből… Az élelmezés mennyiségre és minőségre nézve rosszabbodott.”

No, ez semmi! Éppenséggel semmi! Utoljára hagytuk, könnyen kijavítható![583]

De jaj, hová, ó hová tűnt mindez?… Ó, mily rövidéletű minden, ami szép és tökéletes e Földön! Micsoda lendületes, magabiztos, optimista körhinta-könnyűségű nevelési rendszer volt ez, közvetlen folyománya a Haladó Elmélet alaptételeinek! Mennyire fogadkoztunk, hogy pár év múlva egyetlen bűnöző sem marad országunkban! Főképp 1934. nov. 30-án, a nagy tisztogatás előestéjén látszott, ez így! S hová lett mindez? Váratlanul ránk tört a jégkorszak (természetesen nagyon kellett, történelmi szükségszerűség volt!), s lefagyasztotta a zsenge kezdemények szirmait. Hová lett az élmunkásmozgalom s a szocialista munkaverseny? Meg a lágeri újsások? A rohamozás, a gyűjtések, a szombati fölajánlások? Kult. szovjetek és elvtársbíróságok? Ábécé- és szaktanfolyamok? De még a hangosbeszélőket és a vezérképmásokat is kiparancsolták a láger területéről! (Végül már köpőcsészéket sem raktak ki!) Mily fakó lett egyszerre a fogoly élete! Évtizedekkel vetette vissza az a tény, hogy megfosztották a leghaladóbb forradalmi börtönvívmányoktól. (De távol legyen tőlünk a kritika! A Párt intézkedései a legmesszebbmenően korszerűek és szükségesek voltak!)

Immár kezdték nem értékelni a jelmondatok művészi-költői formáját, csak a legegyszerűbbek maradtak meg: teljesítjük! túlteljesítjük! Természetesen senki sem tiltotta kifejezetten az esztétikai nevelést, a múzsák röpködését, de a lehetőségek nagyon beszűkültek. Lássunk például egy vorkutai lágert. Éppen most lett vége a kilenchónapos télnek s beköszöntött a háromhónapos, megbízhatatlan, sápkóros ún. nyár. A KVCs nacsalnyiknak majd megszakad a szíve, hogy a zóna mocskos, pocsékul néz ki. Ilyen környezetben a fogoly nem mélyülhet el kellőképpen rendszerünk tökéletességének csodálatában, melyből maga zárta ki önmagát. S a KVCs néhány vasárnap önkéntes munkafelajánlást hirdet meg. Most tehát a foglyok a legnagyobb gyönyörűséggel rakják szabadidejükben a „kruppokat” – nem virágokból ugyan, hisz ott az égvilágon semmi sem nő,

csap mohát, fagyöngyöt, üvegcserepet, kavicsot, salakot, tégladarabkákat rendezgetnek a puszta halmokon, végül kerítést húznak a kruppok köré vakolólécekből. Nem olyan mutatós ugyan, mint a moszkvai Gorkij-parkban, de a KVCs ezzel is meg van elégedve. Mondhatná valaki, hogy két hónap múlva az egészet elmossa az őszi eső. Hát aztán? Hadd mossa! Majd megcsináljuk jövőre mégegyszer!

Vagy a politikai beszámolók, hová lettek azok is? Az UnzsLag 5. sz. spec. lágerpontjára Szuchobezvodnijból kiszáll egy előadó (1952-ben vagyunk már). Munka után tehát előadásra hajtják a foglyokat. Igaz, hogy az elvtárs nem végzett iskolákat, de politikailag kifogástalanul adja elő az időszerű szent szöveget „a görög hazafiak harcáról". A foglyok álmosan ülnek, egymás. háta mögé bújnak, a legkisebb érdeklődést sem mutatják. Az előadó a hazafiak embertelen üldözéséről mesél, s arról, hogy a görög asszonyok könnyel s jajjal teli levelet intéztek Sztálin elvtárshoz. Mikor vége az előadásnak, szólásra emelkedik Seremeta, valami Lvovból jött együgyű de ravasz nőszemély s földteszi a kérdést: „Nacsalnyik polgártárs! Azt mondja meg, hogy *mi* kinek írjunk!?..." Puff neki! Fuccs az egész előadás építő hatásának.

Milyen feladatok maradtak a KVCs leszűkített javító-nevelő tevékenységének? A fogolynak a lágerparancsnoksághoz írt kérvényére rávezeti megjegyzéseit a norma-teljesítésről s egyáltalán a fogoly viselkedéséről; szétosztja a cenzúrától előzőleg megvizitált leveleket, összeszedi s biztonságba helyezi az újságokat, mielőtt a foglyok cigarettát sodornának belőle; évente háromszor koncertet rendez a lágeri muzsikusok bevonásával; festékkel, ecsettel látja el a művészeket, hadd csinosítsák a zónát, hadd ékesítsék festményekkel a nacsalnyikok lakását. No és persze kicsit *segít* a különítményesnek is, de ezt már nem hivatalosan.

Ezek után nincs mit csodálkoznunk, hogy a KVCs tisztviselői nem ügybuzgó s kezdeményező vezető típusok, hanem többnyire protekcióval beültetett bennfentesek.

Jó, hogy eszembe jut, van ám még egy fontos feladatuk: a *levélszekrények* kezelése. Időnkint kinyitják, kiürítik majd újra bezárják ezeket a kisméretű, barnára festett ládikákat, melyek valahol egy feltűnő helyen vannak kiállítva a zónában. Ilyen feliratokat viselnek: „A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának", „A Szovjetunió Minisztertanácsának", „A Belügyminiszternek", „Az állami Fővádlónak".

Tessék, írjanak csak! Nálunk szólásszabadság van. Mi majd szortírozzuk, mit, hová; kinek. Külön elvtársak vannak, akik e levelek olvasásával vannak megbízva.

*

Mit szoktak e Levélszekrényekbe dobni? Kegyelmi kérvényeket? Igen, de mást is. Néha följelentést (egy újoncról) – a KVCs tudja már, hogy ezt nem kell Moszkvába küldeni, csak a szomszéd irodába. S még mit? Az avatatlan olvasó biztosan nem találja ki: találmányokat! *Korszakalkotó találmányokat*, melyek forradalmasítani hivatottak a modern technikát – vagy legalább a feltalálót fogják kiszabadítani a lágerból.

A halandók szürke tömegében sokkal több a feltaláló (és persze a költő), mint gondolni lehetne. A lágerban azonban valósággal nyüzsögnek. Hisz mindenki szeretne kiszabadulni! A feltalálás a szökés egy fajtája, azzal a különbséggel, hogy nem jár érte golyó, sem verés.

Uránia múzsának ezek a szolgái (főleg az ő hatáskörébe tartoznak ugyanis) homlokukat ráncolják a reggeli kivonulás, az esti bevonulás alatt, a tragacs vagy a csákány mellett s „nagy szellemi erőfeszítéssel kotolnak valamin, amivel elképeszthetnék a kormányt és fölébreszthetnék a kapzsiságát.

Itt van például egy volt rádiós, Lebegyev a Hovrino-lágerből. Immár semmi oka a titkolódzásra, mert már megkapta az elutasító választ, nekem is bevallhatja hát, mire jött rá: a fokhagymaillat hatására kilendül a mágnestű! Ez azt az ötletet sugallta neki, hogy magasfrekvenciájú hullámokra modulálva szagingereket lehetne közvetíteni távoli helyekre. A kormánykörök azonban nem látták hadászati szempontból kiaknázhatónak a találmányt, ezért nem érdekelte őket. Ez hát nem sikerült. Most nincs más hátra, mint megmaradni robotosnak vagy kiötölni valami kapósabbat.

Néha, nagyritkán, egyik-másik feltalálót kiemelik és elviszik valahová. Az illető nem magyarázkodik, befogja a száját, nehogy elpackázza szerencséjét. Így hát a lágerban senki sem tudja meg, miért éppen őt választották ki s hová vitték. Van, aki örökre eltűnik, mások egy idő múlva visszatérnek. (Persze most sem mesélnek, nehogy kinevessék őket. Vagy költenek valami fantasztikus mesét. Ilyenekkel szokták fölverni saját árukat a foglyok.)

Én azonban, a „paradicsomi szigeteken” jártomban, a drót másik végén is ültem: tudom, hová küldik s hogy bírálják el azokat a találmányokat. Most

tehát fölhasználom az alkalmat, hogy kicsit mulattassam is ennek az oly kevés örömet nyújtó könyvnek türelmes olvasóját.

Egy Truslakov nevű szovjet hadnagy, aki légnyomást kapott Szevasztopolnál, kivette a részét a hadifogságból, de még Auschwitzból is (s e sok megpróbáltatástól kicsit meghibbant), valami oly csábító javaslatot talál beküldeni a lágerból, hogy egy fogoly-személyzettel dolgozó tudományos kutatóintézetbe (azaz „saraskába") vitték. Ott aztán nyakló nélkül öntötte magából a találmányokat; alig utasította vissza a felsőbbség az egyiket, már nyújtotta is be a másikat. Bár egy találmányát sem dolgozta ki részletesen, oly szuggesztív, titokzatos, szófukar és sejtelmesen sokat ígérő volt, hogy nemcsak blöffföléssel nem merték gyanúsítani, de komoly mérnök-barátom véleménye szerint ötletei egy XX. századi Newton zsenialitására vallanak. Magam ugyan nem jártam végére minden ötletének, de egyet volt alkalmam közelről szemügyre venni. Azt a megbízatást kapta ugyanis, hogy dolgozza ki saját beterjesztett szabadalmát, a *radarhullámok elnyelését*. Ehhez a magasabb matematikában jártas segéderőt igényelt, s engem osztottak be melléje mint matematikust. Truslakov így vázolta a feladatot:

Hogy a repülőgép vagy a harckocsi felülete ne verje vissza a radarhullámokat, több rétegben be kell vonni egy bizonyos anyaggal (hogy mivel, azt nem árulta el Truslakov; vagy nem döntött még, vagy tartogatta mint fő-fő szerzői titkot.) Az elektromágneses hullám minden energiáját el fogja veszíteni a rétegek határán szenvedett számos törés és visszaverődés következtében. Az én feladatom mármost abban állt volna, hogy a kérdéses anyag tulajdonságainak ismerete nélkül, csupán az optikai geometria törvényeit s egyéb számomra hozzáférhető eszközöket s fogásokat alkalmazva kimutassam, hogy mindennek pontosan úgy kell történnie, ahogy Truslakov előre megmondta, ráadásul, hogy még a rétegek optimális mennyiségét is határozzam meg.

Persze, semmi sem sült ki az egészből. Truslakov sem végzett semmit. Munkaközösségünk tehát felbomlott.

Egy idő múlva Truslakov könyvtárosi minőségemben keresett meg (én voltam ugyanis a saraska könyvtárosa), hogy könyvtárközi kölcsön útján rendeljek meg neki a Lenin könyvtárból „valamit a bolygók közti űrhajózás technikájáról", anélkül, hogy közelebbről megjelölte volna, mely szerzőnek melyik művét óhajtja.

Mivel akkor még csak 1947-et írtunk, a Lenin-könyvtár Verne Gyulán kívül alig állhatott szolgálatára egyébbel. (Ciolkovszkijról akkor nem voltak valami nagy véleménnyel.) Miután így a holdba repülés előkészítésével kudarcot vallott, Truslakov belezuhant a szakadékba, a lágerba.

A lágerok azonban egyre küldözgették a leveleket. Akkortájt egy mérnökcsoport mellé voltam beosztva (ezúttal tolmácsként). Az volt a dolgunk, hogy szortírozzuk a lágerokból beküldött találmány és szabadalomigények garmadáját. Tolmács pedig azért kellett, mert 1946-47-ben szép számmal érkeztek német nyelvű iratok is.

Ezek azonban nem javaslatok voltak, s nem is önként nyújtották be őket. Csak émelyegve s pirulva lehetett olvasni ezeket a mondatokat, melyeket kipréseltek, kicsikartak a német hadifoglyokból. Mert hisz nem lehet őket időtlen időkig fogságban tartani, legkésőbb három, öt évvel a háború befejezése után el kell bocsátani őket „nach der Heimat". Ezért e rövid pár év alatt mindent ki kell szedni belőlük, ami csak hasznára lehet szovjet hazánknak. Hogy legalább nagy vonásokban ismerjük meg azokat a találmányokat, amelyek a nyugati övezetbe szöktek előlünk.

Szinte magam előtt látom, hogy csinálták. Megkérdezték a gyanútlan s készséges németektől, mi a szakképzettségük, hol s milyen beosztásban voltak alkalmazva. Ezután az oper-csekista II. Ügyosztály ismert receptje szerint egyenként idézték be az irodára a mérnököket és a technikusokat. Először udvarias modorban (ami jólesően érintette a hadifoglyokat) kérdezgették őket munkájuk természetéről a háború előtti Németországban (s ők már arra kezdtek gondolni, hogy valami jó munkahely vár rájuk a láger helyett). Ezután aláírattak velük egy hallgatási kötelezvényt (s ha egyszer valami „verboten", azt egy német meg nem szegi). Végül, most már teketória nélkül, előrukkoltak a követeléssel: adjanak írásos jellemzést volt munkahelyük lényeges sajátságairól s az abban bevezetett jelentősebb újításokról. A németek csak most, későn, kaptak észbe, hogy volt beosztásukkal dicsekedve csapdába léptek! Immár nem tagadhatták meg kereken, hogy *semmit* sem hajlandók írni – nem kockáztathatták (ami nagyon is lehetséges volt azokban az években), hogy soha haza ne eresszék őket.

Nekiálltak hát az írásnak, a tollat is alig bírva el, kényszer alatt, lelkiismeret furdalással… Csak az volt a szerencséjük, azért nem, kellett kiszolgáltatniuk komolyabb titkokat, mert a laikus oper-csekisták úgysem fogták fel a beszámolók lényegét, csak oldalszám szerint értékelték őket.

De mi sem tudtunk kiszűrni semmi érdemlegeset sem e papírokból, míg átböngésztük őket, mert vagy tele voltak ellentmondásokkal, tudósi halandzsával, említetlen hagyva a lényeget, vagy bő lére eresztve ismertettek olyan „újításokat”, amelyekre már nagyapáink is csak ásítottak.

Csak az orosz nyelvű beadványok árulkodtak olykor émelyítő szolgalelkűségről. Ezeknek a szerzőit is könnyen magam elé tudom képzelni, ahogy ott a lágerban egy nyomorúságos alamizsnaként odavetett vasárnapot áldoznak az írásra, szigorúan elbarikádozva magukat szomszédaiktól s azt hazudva, hogy amnesztiáért folyamodnak. Nem fordult meg szűk kis agyukban, hogy gonddal rajzolt s valami nagykutyának szánt betűiket nem a tohonya, pocakos vezetőség fogja silabizálni, hanem hozzájuk hasonló közönséges rabszolgák.

Széthajtogatjuk hát a 16 íves, akkurátusan megszerkesztett javaslatot (a papírt a KVCs-től koldulta össze): 1) Infravörös sugarak alkalmazása a fogolytáborok őrizetének egyszerűsítésére; 2) A lágeri kapuőrségen áthaladók számontartása fotocella segítségével. – Még illusztrálta is az akasztófavirág, technikai magyarázatokat mellékelt. Hát még az ajánlás!

„Drága Joszif Visszarionovics!

Bár vétkeim miatt hosszú szabadságvesztésre vagyok elítélve az 58. tc. alapján, itt is hű maradok a drága Szovjethatalomhoz s hozzá akarok járulni a körülöttem hemzsegő aljas ellenség őrzésének hatékonnyá tételéhez. Amennyiben kiemelnek a lágerból s ellátnak a szükséges eszközökkel, haladéktalanul hozzáfogok a mellékelt projekt kidolgozásához.”

Tessék, egy „politikai”! Kézről-kézre adjuk a beadványt, bőséges kifakadásokkal, lágerszitkokkal (magunk közt vagyunk). Valamelyikünk leül, megírja a véleményezést: a projekt hiányos technikai ismeretekről tanúskodik… a projekt nem veszi tekintetbe… figyelmen kívül hagyja… nem kifizetődő… nem megbízható… valószínűleg inkább gyöngítené, semmint erősítené a lágeri őrizetet…

Mit álmodsz ma, Judás, ott a messzi lágerponton? Hegy a kocsirúd szaladna le a torkodon, gebednél meg, rohadék!

Van itt egy paksaméta Vorkutából is. Szerző aggodalmát fejezi ki, hogy az amerikaiak atombombával rendelkeznek, nekünk pedig még nincs. Mint írja, szünet nélkül azon töri a fejét ott Vorkutában a tüskésdrót mögött, mivel lehetne szolgálatára a Pártnak és a Kormánynak. Ezért küldi be most ezt a projektet, melynek a „RAJA” fedőnevet adta (Raszpad Atomnogo JAdra – az atommag bomlása). De – mint az már lenni szokott – tervét nem

dolgozhatta ki részleteiben, mivel a vorkutai láger nem fér hozzá szakirodalomhoz (mintha szépirodalomhoz hozzáférne!). Csodabogarunk azt kéri, hogy egyelőre küldjenek neki legalább egy „tájékoztatót a radioaktív bomlásról” – melynek vétele után elvégzi projektjén a végső simításokat.

Csak úgy dűltünk a nevetéstől, vertük az asztalt s szinte egyidőben vágtuk ki a rigmust:

Nem kell RÁJA, sz… unk rája!

Közben az igazi nagy tudósok lágerban sínylődnék, elpusztulnak s a mi drágalátos minisztériumunk nem töri magát, hogy fölkutassa őket s méltó foglalkoztatást találjon számukra.

Alexandr Leonyidovics Csizsevszkijnek egyszer sem jutott hely egy saraskán egész lágerfogsága alatt. Csizsevszkij a láger előtt is bélyeges volt nálunk, mert a földön végbemenő forradalmakat s az élőlények funkcióit a naptevékenységgel hozta összefüggésbe. Egész munkássága rendhagyó volt, problémái meglepőek, nehezen fértek bele a tudományok szokványos rendszerébe s kétséges volt, föl lehet-e használni őket katonai és ipari célokra. Most, hogy már meghalt, magasztaló cikkek látnak róla napvilágot: megállapította, hogy a szív-infarktusok száma megtizenhatszorozódik mágneses viharok idején, helytálló prognózisai voltak az influenza-járványok föllépéséről; kutatta a rák korai felismerésének lehetőségeit a vérsüllyedés-görbe alapján; fölállította elméletét a nap Z-sugarairól.

Koroljovot, a szovjet űrhajózás atyját, fölvették ugyan egy saraskára, de csak mint repülőst. A saraska főnöksége nem engedte meg, hogy rakétákkal foglalkozzék, azokra csak éjszakáit áldozhatta.

(Nem tudjuk, vajon L. Landau bejutott volna-e egy saraskára, vagy eltoloncolták volna-e valami világvégi szigetre. Már el volt törve a bordája s német kémnek vallotta magát, amikor P. Kapica közbenjárása megmentette.)

Konstantin Ivanovics Sztrachovicsot, hazánk nagy aerodinamikusát, rendkívül sokoldalú tudósát az Uglics-lágerba szállították egy leningrádi börtönből, s a fürdőbe osztották be kisegítő munkára. Csoda, hogy a tízéves lágerfogság sem tudta lefagyasztani őszinte, gyermeki nevetését, amellyel beszámol élményeiről. A halálraítéltek cellájában töltött hónapok után disztrófiás hasmenésen esett át a lágerban. Ezután strázsának állították a

zuhanyozó bejáratához, ha a női brigádok fürödtek (a férfiakhoz markosabb legényeket raktak, azokkal nem boldogult volna). Az volt a dolga, hogy csak anyaszült meztelen s üres kézzel bocsássa a nőket a zuhanyozóba, mindent leadasson velük a fertőtlenítőbe, főleg a melltartót és a bugyit – ezek ugyanis az eg. – ügy szerint a tetvesedés fő fészkei voltak; a nők azonban éppen ezeket nem akarták leadni, úgy akartak megfürödni. Sztrachovics, akinek olyan szakálla volt, mint Lord Kelvinnek, homloka mint a kőszál, kétszer olyan magas, mint más halandóké, szinte már nem is homlok, a nők állandó inzultusainak volt kitéve: könyörögtek neki, pocskondiázták, mérgelődtek rá s kinevették, csalogatták a sarokba, a venyigehalomra – őt semmi sem ingatta meg, nem volt lekenyerezhető. Végül is közmegegyezéssel rásütötték az „impotens” nevet. S lám, ezt az „impotenst” váratlanul elvitték valahová, s nem kisebb feladattal bízták meg, minthogy ő irányítsa az ország első lökhajtásos motorja terveit.

De azokról, akiket hagytak belepusztulnia nehéz testi munkába, semmit sem tudunk. Hát akit egy tudományos felfedezés lázas munkálatai közepett tartóztattak le és semmisítettek meg, (mint Nyikolaj Mihajlovics Orlovot, aki már 1936-ra kidolgozott egy módszert az élelmiszer tartós tárolására), arról honnan is tudhatnánk? Hisz a feltaláló letartóztatása után haladéktalanul *lepecsételték* a találmányát.

*

A láger büdös, oxigénhiányos levegőjében a KVCs füstölgő lámpása majd szikrákat vet s föllobban, majd épphogy csak pislákol. De még ehhez a gyér világossághoz is odahúzódnak az emberek a barakkokból és a brigádokból. Némelyeket határozott cél vezet: dohánynak való papírt tépni egy könyvből vagy újságból, kérvénynek való papírt szerezni vagy az ottani tintával írni (a barakkban nincs tinta, de még itt is zár alatt tartják: a tintával ugyanis bélyegzőt lehet hamisítani.) Van, akit a rongyrázási hajlam visz oda: hogy ő milyen művelt! Van, aki ráunt már szokott társaságára a brigádban, másokhoz is szeretne dörgölőzni, tereferélni. Van, aki fülelni megy oda, hogy legyen mivel bekopognia a *keresztapához*. Végül olyanok is vannak, akik maguk sem tudnának számot adni róla, mi vonzza oda őket, miért nem döglenek inkább a priccsen s pihentetik fáradt tagjaikat abban a rövid esti félórában.

Ezek a látogatások a KVCs-ben észrevétlenül s meg nem okolhatóan fölfrissítik a lelket. Igaz, hogy oda is ugyanolyan éhes emberek járnak, mint

akik a brigád vagonkőin ülnek, de itt nem a kenyérről és a kásáról, nem a normákról beszélgetnek. Itt nem a lágerélet összetevőiről folyik a társalgás: ebben fejeződik ki a lélek tiltakozása, ebben áll az elme kikapcsolódása. Mindenekelőtt a múltat emlegetik, de az a múlt valami olyan mesés, hogy semmiképpen sem illik ezekhez a szürke, kiéhezett, lerongyolódott szegény ördögökhöz. Továbbá valami kimondhatatlan boldog és tarka „szabad életről" is áradoznak, melyet állítólag „odakint" élnek az olyan mázlisták, akik – rejtély, hogyan – megúszták letartóztatás nélkül. Sőt néha még a művészetről is folyik itt eszmecsere, de ez már szinte hátborzongatóan irreális.

Mintha tisztátalan hatalmak tombolása középen valaki egy halványan derengő bűvös kört rajzolt volna a földre, alig-alig sejlik, de mégis ott van, s míg az ott van, ámulattal veszed észre, hogy ott a kör belsejében arra a fél órára megszűnt rajtad a gonosz hatalma.

Hát még ha valaki végigfuttatja ujjait a gitár húrjain s egy fátyolos hang énekelni kezd, de egészen mást, mint ami engedélyezve van a színpadon! Ilyenkor mintha áram futna át rajtad: „van valahol, van valahol, valami valahol él…" S már körbejártatod boldog pillantásodat; keresel valakit, akivel te is közölhetnél valamit.

Jó, beszélj csak, de azért légy óvatos! Ne zárd el a füledet, de azért időnként csípj bele a karodba. Mert itt van például Ljova G… n. Ő is „föltaláló" (bár autószakértői oklevele nincs, lázasan dolgozott a motor hatásfokának jelentős emelésén, de számításai elkallódtak a házkutatásnál). Színészi tehetsége is van: együtt adjuk elő Csehov: „Javaslatát". Na meg filozófus is, igazán tetszetősen érvel: „Semmi kedvem az utánam jövő nemzedékekkel törődni, csak túrják ők is a földet maguknak. Én így hozzá vagyok nőve az élethez!" – s mutatja, hogyan, szinte belevájva körmeit az asztalba. „Magas ideálokban hinni? Olyan az, mintha beszél-beszél valaki a telefonkagylóba, közben pedig ki van húzva a vezeték. A történelem csak véletlenek összefüggéstelen láncolata. Vissza a majom-őshöz! Az embernél az amőba is tökéletesebb: egyszerűbbek a funkciói." Hallgatod – lám, most meg már arról értekezik, miért nem állhatja ki Lev Tolsztojt-s miért rajong Ehrenburgért és Alexandr Grinért. Amellett jó fiú, ki lehet vele jönni, a lágerban nem vonja ki magát a nehéz munkából, vési, kalapálja a falat, igaz, hogy olyan brigádban, amelyben garantálva van a 140%. Apját 1937-ben letartóztatták, oda is veszett, ő azonban nem politikai, kenyérjegy hamisítással bukott le. Szégyelli is ezt a „csaló-cikkelyt" s az

ötvennyolcasok társaságát keresi. Bizony, keresi, – de nézze meg az ember, a lágertörvényszék ülésén ez az oly szimpatikus, oly érdekes, „az élethez úgy hozzánőtt” Ljova G… n a vád tanújaként lép föl![584] Szerencséd van, ha nem nyilatkoztál túl sokat előtte.

Ha a lágerban különcök vannak (azok pedig mindig vannak), biztosan nem kerülik el a KVCs-t, föltétlenül bejáratosak.

Például nem furcsa istenteremtménye ez az Arisztid Ivanovics Dobatur? Félromán, félfrancia, pétervári klasszika-filológus, megrögzött agglegény és remete. Mint macskát a tejesköcsögtől, elszakították Hérodotosztól és Cézártól, s lágerba dugták. Fejében még egyre ott kavarognak a félbemaradt szövegmagyarázatok, úgy jár-kél a lágerban, mint a holdkóros. Az első héten elpatkolt volna, de az orvosok a hóna alá nyúltak, beszerkesztették az áhított med. statisztikusi hivatalba. Havonta egyszer-kétszer még előadással is megbízták, az újsütetű lágeri felcserek továbbképzésével. Latinóra a lágerban! Arisztid Ivanovics odaáll a tenyérnyi táblácska elé és úgy brillíroz, mint legjobb egyetemi éveiben. Egymás után születnek a furcsa konjugációs paradigmák Arhipelág bennszülötteinek ámuló tekintete előtt, a tanár szívét mennyi kéjjel tölti el a töredező kréta csikorgása. Borzasztóan meg van elégedve nyugalmas helyével, de aztán az ő feje fölött is megrendül az ég. A lágerparancsnok ugyanis felfigyelt erre a ritka madárra: hisz ez az ember becsületes! Nosza, nevezzük ki a pékműhely főnökének! Ez a legirigyeltebb poszt a lágerban. Aki a kenyér ura, az az élet ura. Lágerlakók testével-lelkével van kirakva az odavezető út, de csak kevésnek sikerült célhoz érni. Most pedig az égből zuhan le az áldás – és agyonlapítja szegény Dobaturt. Egy hétig csak téblábol, mint a halálraítélt, pedig még át sem vette a pékséget. Rimánkodik a parancsnoknak: *könyörüljön rajta*, hagyja őt élni, ne vegye el tőle lelkének nyugalmát s a latin igeragozást. Végül is meghallgatásra talált az esedezése: a pékségbe a soron következő bunyikbetyárt nevezték ki nacsalnyiknak.

Vagy itt egy másik csodabogár, ez is mindig a KVCs-t bújja munka után, hol is lenne másutt? Hatalmas fő, sminkelésre termett, messziről is jól látható plasztikus arc. Főleg bozontos szemöldöke teszi karakterisztikussá. Igazi tragikus maszk. Komor ernyedtséggel követi a szoba sarkából szánalmas küszködésünket a szerepekkel. Kamill Leopoldovics Gontoir-nak hívják. Belgiumból jött Pétervárra a forradalom első éveiben, hogy segítsen létrehozni az Új Színházat, a jövő színházát. Ki láthatta akkor előre, milyen is lesz a jövő, hogy teszik lakat alá a rendezőket? Gontoir mind a két

világháborút végigharcolta a németek ellen, az elsőt Nyugaton, a másodikat Keleten. Most pedig hazaárulás vádjával ültették le tíz évre… Vajon melyik hazáját árulta el s mikor?

Csak természetes, hogy a legtekintélyesebb klubtagok a képzőművészek. Ők az „urak”. Ha van különszoba, az nekik van fönntartva. Ha valakit, akkor őket biztosan állandó jelleggel fölmentik a közmunkák alól. A múzsák szolgái közül csak ők hoznak létre valódi értékeket, kézbe vehető, falra akasztható, pénzre váltható műveket. Persze nem fejből festenek, de ezt nem is várják tőlük: hogy is születhetne jó kép egy ötvennyolcas fejében? Egyszerűen csak képeslapokról készítenek tabló-másolatokat, van aki ráccsal, van aki rács nélkül is boldogul. Nincs is ennél csinosabb műtárgy a tajga és a tundra vadonában, fessed csak bátran, mindig lesz neki üres hely a falon. Még ha nem tetszik isi az első pillantásra. Jön a VOHR-őrség parancsnoka, Vipirajlo, gusztálja Deul: „A triumfáló Néró” c. festményének másolatát:

– He? Emmeg mi? Vőlegény? De mért van úgy elkámpicsorodva? – De azért átveszi. Szőnyegeket is festenek a művészek, gondolán ringatózó szépségekkel, hattyúpárral, naplementével és kastélyokkal – nagy kelendősége van az ilyesminek a tiszt elvtársak körében. De észnél legyünk! Festenek ám ilyen kis szőnyegeket maguknak is a művészek, a felügyelők aztán felesben értékesítik a szabad piacon. Nagy a kereslet. A festőművész általában boldogul a lágerban.

A szobrászoknak rosszabb. A szobrot nem találják olyan szépnek az emvédés műértők, nem szívesen állítják be szobájukba, elveszi a helyet a bútoroktól, s ha föl találják dönteni, összetörik. Szobrászok ritkán mintáznak a lágerban, vagy ha mégis, akkor mellesleg festenek is, mint Nyedov. Hozzá is odalép egyszer Bakajev őrnagy, nézeget egy „anya”-szobrocskát:

– Te meg miféle síró anyát csináltál? A mi országunkban az anyák nem sírnak! – s már neki is fogja a szobornak a kalapácsot.

Vologya Klempner, fiatal zeneszerző, jómódú ügyvéd fia s lágerfogalmak szerint javíthatatlan *frájer*, saját zongorájával jött a Moszkva környéki Beszkudnyikovo-lágerba (hallatlan eset Arhipelágon!). Azt mondta, hogy a tömegek nevelését akarja szolgálni vele, valójában azonban”saját önző céljaira, komponálásra használta. Állandó kulcsa volt a lágeri színkör terméhez, ott szokott játszani takarodó után, gyertyavilágnál (mert a villanyt

kikapcsolták). Egyszer is így játszik s készülő szonátáján dolgozik, mikor egy hang dördül meg mögötte:

– Bilincs-csörgés ez, nem zene!

Klempner riadtan ugrott föl. A fal mellől, ahol belopódzása után megállt, most a gyertya fénykörébe lépett az őrnagy, a lágerparancsnok, régi csekista, sötét árnyéka félelmetesen magasodott a háta mögött. Csak most értette meg az őrnagy, miért rendelte ide zongoráját ez a semmirekellő. Hozzálépett, kezébe vette a kottát és se szó se beszéd, komor eltökéltséggel beletartotta a gyertyalángba.

– Mit csinál, az istenért? – kiáltott föl önkéntelenül a fiatal szerző.

– Érdeme szerint bánok el az ön zenéjével! – sziszegte amaz összeszorított fogai közül. Szállt az elégett lapok hamuja s puhán ereszkedett a billentyűkre. A vén csekista nem tévedett: az a szonáta valóban a lágerről szólt.[585]

Ha egy költő téved a lágerba, versikéket írhat a foglyokról rajzolt karikatúrák alá, csasztuskákat faraghat a fegyelemsértőkről.

Egyéb témája nem lehet sem költőnek, sem zeneszerzőnek. A nacsalnyikok kedvében pedig semmi kézbe vehetővel, értékesíthetővel nem járhatnak.

Ami pedig a prózaírókat illeti, ilyenek egyáltalában nincsenek a lágerban, nem is volna semmi értelme létezésüknek.

„Amikor az orosz próza lágerba vonult…” – kezdi Szluckij. „Lágerba vonult” – igen, de vissza nem tért! Úgy vonult be, hogy soha többé elő ne kerüljön…

Immár sohasem fogjuk megtudni, hány mű volt születőben, hány semmisült meg, s hogy esetleg milyen színvonalúak lettek volna. Senki sem fog beszámolni nekünk a transzport előtt lázas sietséggel elhamvasztott füzetekről, kidolgozott részletekről, a csupán fejben hordott koncepciókról, amelyek a fejjel együtt a rideg közös sírba zuhantak. Verseket még csak lehet fülbe suttogni, agyba lehet vésni s átmenteni őket, vagy legalább az emléküket, de prózát nem szokás idő előtt. szellőztetni, a próza nehezebben él meg, terjedelmes, szétfolyó, nagyon is papírhoz kötött ahhoz, hogy kibírhassa Arhipelág megpróbáltatásait. A lágerban *írni* – ugyan ki tudja magát rászánni erre? A. Belinkov megpróbálta, írása egyenesen a keresztapához röpült, s onnan 25 évvel megtetézve pattant vissza. M. I. Kalinyina még csak író sem volt, csak jegyzeteket készített a lágeréletről; „Hátha hasznát veszi még valaki”. Füzete a pol. tiszt asztalán, ő maga a

karcerben kötött ki (s még dicsérheti szerencséjét!). Vlagyimir Szergejevics G… v, szabad mozgású fogoly valahol a lágeron kívül irt egy négy hónapot felölelő lágerkrónikát s mikor veszélyt szimatolt, elásta. Hamarosan örökre elvitték arról a vidékről, írása így benn is maradt a földben. Se a zónán belül, se a zónán kívül – hol maradjon lát fönn a próza? Csak fejben maradhatna fönn, de fejben csak verset lehet írni, prózát nem.

Hogy Klio és Kalliopé gyermekei közül hányan vesztek oda, azt mi, árva túlélők ki nem számíthatjuk semmiféle extrapolációval, hiszen a mi életben maradásunknak sem volt semmi valószínűsége. (Lágeréletemre visszapillantva világosan látom, hogy Arhipelágon vagy meghalni kellett, vagy annyira a túlélésre berendezkedni, hogy attól kihunyt az írás minden igénye. Engem a matematika mentett meg, ami nem tekinthető tipikusnak. Hogy lehet ezzel kalkulálni?)

Minden, amit nálunk a 30-as évek óta orosz prózának hívnak, visszamaradt seprője csak egy tó vizének, melyet mindenestül elnyelt a föld. Nem érdemli meg, hogy prózának nevezzék, mert éppen annak az ábrázolásáról mondott le, ami a legfontosabb jelensége volt azoknak az évtizedeknek. A legjobbak is éppen azt fojtották el magukban, ami a legértékesebb volt bennük; cserben hagyták az igazságot, ezen az árorr vásárolták meg önmaguk s műveik fönnmaradását. Akik pedig képtelenek voltak megtagadni önnön mélyeiket, ellentétbe kerülni önmagukkal és az igazsággal, azok azt a kort semmi esetre sem élték túl, vagy lágerokban pusztultak el, vagy a fronton, esztelen vakmerőséggel dobva oda életüket.

Így tűntek el a nyirkos földben a filozófus prózaírók, az elbeszélő prózaírók, a lírai prózaírók, az impresszionista prózaírók, a szatirikus prózaírók.

Pedig ha meggondoljuk, Arhipelág egyedülálló alkalmat, soha nem tapasztalt lehetőséget nyújtott az orosz irodalomnak, sőt talán a világirodalomnak is. Egy ilyen torz képződmény, egy feudális rendszer a dicső XX. században, bár semmivel sem menthető, az irodalomnak mégis új távlatokat nyitott, termékenyítő s egyben pusztulásba torkolló élményeket. [586]

Az orosz értelmiség milliói vettettek egy szintre az alant lévőkkel, méghozzá nemcsak egy kirándulás tartamára, hanem hogy a visszatérés minden reménye nélkül megnyomorodjanak és elpusztuljanak. Soha azelőtt nem érezhette magát ennyi felnőtt, érett, kultúrált ember állandó jelleggel s minden szerepjátszás mellőzésével – a rabszolga, a fogoly, a favágó, a

bányász bőrében. A világtörténelemben tehát most *keveredhettek* először (ekkora méretekben) egymással a társadalom fölének és aljának tapasztalati élményei. Eliminálódott az a minden áttetszősége ellenére addig leküzdhetetlen választófal, mely a fönt lévőket akadályozta az alant lévők megértésében: a SZÁNALOM. Ez a szánalom ösztökélte a múlt század nemesi szimpatizánsait (a felvilágosodás minden hívét), ez homályosította el tisztánlátásukat. Lelkiismeretük nem hagyta őket nyugodni, hogy ők nem osztják a nép sorsát, ezért kötelességüknek érezték, hogy háromszor olyan hangosan szólaljanak föl minden jogtiprás ellen, közben pedig elmulasztották behatóbban megvizsgálni magát az emberi természetet. Az alant lévőkben éppúgy, mint a fönt lévőkben, szóval a társadalom minden rétegében.

Csak Arhipelág értelmiségi foglyaiban hunytak ki végérvényesen azok a lelkifurdalások: ők már maradéktalanul osztoztak a nép balsorsában. Az orosz kultúrember csak most ábrázolhatta első ízben „belülről” az orosz jobbágy sorsát, mivel maga is jobbágysorsra jutott.

Csakhogy most meg nem volt papírja, ceruzája, szabad ideje s nem voltak hajlékony ujjai. Foglárok turkálták a holmiját, foglárok kukucskáltak bele emésztőcsatornájába alulról is, felülről is s a különítményesek árgus szeme vizslatta őket.

Vére tehát összekeveredett ugyan az alsó és a felső rétegek tapasztalata, de azok, akik kihordhatták s világra hozhatták volna az eredményt, elpusztultak…

Így temetődött már születése pillanatában Arhipelág csontkemény kérge alá egy a ónaga nemében páratlan filozófia és irodalom.

*

A KVCs legszorgalmasabb látogatói a „művészi öntevékenység”-mozgalom résztvevői. A KVCs-nek ez a funkciója: az amatőr csoportok irányítása fennmaradt magának az intézménynek elöregedése után is, mintegy a tovatűnt ifjúság emlékeként.[587] Az öntevékenység úgy duzzadt s enyészett az egyes szigeteken, mint a tenger dagálya s apálya, csakhogy nem olyan szabályosan, hanem szeszélyes rándulásokkal, melyeknek csak a vezetőség tudta volna okát adni, a foglyok nem. Lehet, hogy a KVCs-főnöknek „teljesítményekre” volt szüksége félévi jelentése számára, vagy pedig valakit vártak a központból.

Ilyenkor valahol egy világvégi lágerponton a KVCs főnöke (aki különben be sem szokta tenni a lábát a zónába, egy fogolyállományú nevelőt szaladgáltat maga helyett) hivatja a harmonikást s tájékoztatja:

– Erről s erről van szó. Gondoskodj karénekről![588] Egy hónap múlva fel kell lépnetek.

– De én nem ismerem a kottát, nacsalnyik polgártárs!

– Mi a fenének neked a kotta? Olyanokat játsszál, amit mindenki ismer, a többiek majd veled dalolnak.

S meghirdetik a jelentkezést az énekkarba, néha egy füst alatt a színkörbe is. Hol legyenek a próbák? A KVCs szobája kicsi erre a célra, nagyobb helyiség kell. Kultúrterem persze nincs, tehát a lágeri ebédlőt szokták igénybe venni, ahol még a falak is balándagőzt lehelnek, rohadt zöldségtől és főtt tőkehaltól bűzlenek. Az ebédlőt így egyfelől a konyha, másfelől az állandó színpad vagy az ideiglenes emelvény határolja. Vacsora után idejönnek az énekkar és a színjátszó csoport tagjai. (Úgy kell elképzelnünk, mint A. G… na rajzán – lásd: (51. kép) – látható. Csak a művész itt nem helyi amatőrgárdát örökített meg, hanem egy kiszállt kultúrbrigádot. Mindjárt összeszedik az utolsó tálkákat, kiszórják a késedelmeskedő „rozogákat”, hogy helyet csináljanak a nézőknek. Az olvasó maga is láthatja, milyen vidámak a jobbágy-színésznők.)

<51. Agitbrigád>

Mivel ösztökélik a fogoly öntevékenységét? A zónában fogvatartottakból talán három-négy van olyan, aki önként, szívesen énekel. Akkor hát kikből áll az énekkar? A vegyes (koedukációs) lágerokban elsősorban a találka reménye csalogatja az embereket az énekkarba! (Nézzük csak meg még egyszer a 37. képet! No, nem világos, miért mennek mind a KVCs-be?) A. Szuzi, akit karmesteri feladatra jelöltek ki, csak ámult, mint bővül napról-napra az énekkar: egy éneket sem tud végig betanítani, folyton újabb jelentkezők jönnek, hangjuk nincs, soha életükben nem énekeltek, de azért kéredzkedtek. Igazán szívtelenség volna elutasítani őket, lehűteni ezt a buzgó érdeklődést a művészet iránt. Magukon a próbákon azonban már lényegesen kevesebben vettek részt – mint kiderült, azért, mert az öntevékenység résztvevőinek takarodó után két órát engedélyeztek szabad mozgásra a zónán belül, hogy próbára mehessenek és visszatérhessenek a körletekbe. Ez alatt a két óra alatt *nyélbeüthettek* egyet s mást.

Néha beütött a balszerencse: közvetlenül a koncert előtt transzportba tették az énekkar egyetlen basszusát (a transzport ugyanis más hivatal

hatáskörébe tartozott, mint a koncert); vagy a karmestert (ez is Szuzival esett meg) hivatja a KVCs főnöke s közli vele:

– Nagyra értékeljük fáradozását, de sajnos, a koncerten nem engedélyezhetjük az ön föllépését, mert ötvennyolcas nem vezetheti az énekkart. Ezért be kell valakit tanítania, hogy helyettesítse – no, csak hogy integessen ott az énekkar előtt, az könnyebb, mint énekelni.

Persze olyanok is voltak, akik nemcsak találkahelynek használták az énekkart és a – színpadot, hanem az:élet visszfényét keresték bennük, valami bittatát, hogy valahol létezik egy másik világ, egy másfajta élet… Már maga az, hogy papírt osztanak, leírni a szerepeket – mit számít, hogy a raktárból hozzák, durva barna papír, szétvagdalt darás zsákokból –, mégis a színház jut róla az ember eszébe, az édes, a felejthetetlen. Na és a szereposztás! Ábrándozni, hogy ki kivel fog csókolózni a színpadon! Hogy ki mit vesz föl! Hogyan készíti ki magát! Milyen mutatós jelmeze lesz! Az előadás estjén pedig igazi tükröt vehet a kezébe, hamisítatlan civil ruhába öltözhet, kipirosíthatja magát.

Édes, izgalmas ábrándok ezek, hanem a darabok” uramisten, micsoda darabok azok! Azok a spec. antológiák, amelyeknek címlapján rajta van a bélyegző: „Csak GULag-on belüli, használatra!” Miért „csak”? Miért nem „a GULag-on belül is”? Miért ez a megszorítás? Úgy értsük-e, hogy ezt a kotyvalékot, ezt a disznóeledelt odakint lehetetlen volna föltálalni, ám ez a csürhe csak lafatyolja? Hogy a legostobább, legtehetségtelenebb szerzők itt sütik el legocsmányabb, legbárgyúbb darabjaikat? Ha pedig valaki Csehovtól szeretne színre vinni egy bohózatot vagy egyebet, azt ugyan föl nem hajtja itt, hiába keresi az egész település civil lakosságánál, a láger könyvtárában pedig legfeljebb Gorkijt talál, de azt is hiányosan, kitépett lapokkal, a dohányosok jóvoltából.

A Krivoscsekovo-lágerban egy irodalmár, N. Davigyenkov szervezte a színjátszó csoportot. Valahonnan sikerült felhajtania egy nem mindennapi hazafias darabot: „Napóleon Moszkvában” (nyilván tele „bundás indulatokkal”). Kiosztották a szerepeket, lelkesen győzködtek a próbákkal, úgy látszott, már semmi sem jöhet közbe. A női főszerepet egy Zina nevű volt tanítónő játszotta, akit azért tartóztattak le, mert a német megszállás alatt a helyén maradt. A rendező nagyon meg volt elégedve a játékával. Az egyik próbán aztán kitört a botrány: a nők föllázadtak, hogy miért Zina kapta a főszerepet. Ilyesmi máskor is történt, s a rendező általában maga ura lesz a helyzetnek. Csakhogy most így kiabálnak ám a nők: „Méghogy

ennek hazafias szerepet! Hisz ez a megszállt területen a németek kurvája volt! Elhordd magad, ringyó, német rüfke, különben kitapossuk a beledet!” No persze, ezek a nők „osztályrokonok” vagy amennyiben ötvennyolcasok, nem „hazaárulók”. Nem tudni, tőlük indult-e ki az egész, vagy a III. Ügyosztály biztatta föl őket. A rendező, maga is ötvennyolcas, nem tudta megvédeni választottját… Zina zokogva távozott.

Mit szól ehhez az olvasó? Sajnálja a rendezőt? Sopánkodik, hogy ezzel csődbe jutott a színjátszó csoport, mert ugyan ki legyen az új hősnő s mikor tanítsák be? Az operatív-cseka osztály azonban mindent meg tud oldani, ő bogozza össze, ő is bogozza ki. Két nap múlva magát Davigyenkovot is vasra verve viszik el: állítólag egy írását (esetleg egy lágernaplót?) ki akarta csempészni a lágerből. Új vizsgálat, új ítélet.[589]

Most aztán nem is kell keresni senkit arra a hősnő-szerepre! Napóleon megússza az újabb ócsárlásokat, az orosz hazafiság elesik az újabb dicshimnuszoktól. A darabot egyszerűen leveszik a műsorról. Nem lesz kanének sem. Nem lesz koncert sem. Ezzel aztán át is megy apály-korszakába az egész öntevékenység. Befellegzett az esti összeröffenéseknek az ebédlőben, a szerelmi találkáknak. A legközelebbi dagályig.

Ilyen görcsös rángásokkal folyik a lágeri kultúrélet.

Van úgy, hogy már minden be van gyakorolva, minden szereplő él és virul, senkit sem tartóztattak le a föllépés előtt, amikor jön ám a KVCs őrnagy főnöke, a zürjén Potapov (SzevZselDorLag), kezébe vesz egy műsorlapot és ezt kell látnia: Glinka: „Habozás”.

– Micsoda? Még hogy „habozás”! Itt nem habozunk! Nem, nem, szó sem lehet róla! – és a saját kezével húzza ki.

Én meg egyszer kedvenc számomat, Csackij monológját (Gribojedov: Az ész bajjal jár c. darabjából) szándékoztam előadni: „S kik azok a bírák…?” Gyerekkoromban is szívesen szavaltam, csak mert olyan jól szavalható, arra föl se figyeltem, hogy hiszen ez napjainkra is ráillik, álmomban sem gondoltam ilyesmire. De ezúttal még addig sem jutott el a monológ, hogy fölvegyék a programba s onnan selejtezzék ki. A próbán ugyanis megjelent a KVCs főnöke s már annál a sornál fölpattant, hogy

„Engesztelhetetlenül gyűlölnek mindent mi szabad”,

amikor pedig ott tartottam, hogy

„Azt mondjátok meg, hol vannak a honatyák e honban?
Csak nem azok, kik dúskálnak harácsolt javakban?”

– akkor már toporzékolt s egy ujjmozdulattal leparancsolt a színpadról.

Fiatal koromban majdhogynem színész lett belőlem, csak a torkom nem volt hozzá elég erős. Most pedig, a lágerban, föl is szoktam lépni a műsoros esteken, vonzott a lehetőség, hogy oldódhatok ebben a kurta, valószínűtlen feledésben, hogy a játék izgalmától kigyúlt női arcokat láthatok. Mikor pedig arról értesültem, hogy külön fogoly-színtársulatok is léteznek a GULag-ban, amolyan feudális színpad, amelynek színészei föl vannak mentve a közmunka alól, ábrándozni kezdtem, hogy nekem is jó volna bejutnom egy ilyen csoporthoz, ezzel egy kicsit szabadabban lélegeznék.

„Jobbágyszínházak” az UITLK minden területi. Kirendeltségén voltak, Moszkvában nem is egy. A leghíresebbnek, a hrovrinói jobbágytársulatnak Mamulov emvédés ezredes volt a tulajdonosa. Mamulov féltékenyen őrködött, hogy Moszkvában letartóztatott neves színészek közül egy se zakatoljon tova a Krasznaja Presznyán keresztül, ügynökei át szokták fésülni a többi tranzitlágert is. Sikerült is egy impozáns színtársulatot összegyűjtenie, de még egy operára való törzsgárdát is. A földesúr büszkesége dolgozott benne: „Nekem különb színházam van, mint a szomszédnak!” Beszkudnyikovo-lágerban is volt színház, de már jóval szerényebb. A földesurak, ha egymásnál vendégeskedtek, színészeiket is magukkal vitték, dicsekedtek velük. Egy ilyen föllépés alkalmával Mihail Grinvald elfeledte, milyen hangnemben kell kísérnie az énekesnőt. Mamulov azonmód lesittelte tíz napra, Grinvald meg is betegedett a hideg karcerban.

Voltak ilyen jobbágyszínházak Vorkutában, Norilszkban, Szolikamszkban, általában minden nagyobb GULag-szigeten. Szinte már városi, majdhogynem elit-színházakká nőtték ki magukat, szabad közönség előtt léptek fel a városháza nagytermében. Az első sorokban a helyi emvédés nagyságok pöffeszkedtek nejeikkel, érdeklődéssel vegyes megvetéssel követték rabszolgáik játékát. A géppisztolyos őrség a kulisszák mögött s a páholyokban helyezkedett el. Az előadás után viharosan megtapsolták a művészeket, majd visszakísérték őket a lágerba, aki pedig valamit elvétett, azt a karcerba. De néha még a taps végét sem várhatták meg. Magadan színházában Nyikisev, a Dalsztroj parancsnoka így mordult rá Vagyim Kozinra, aki közismert énekes volt abban az időben: „Jó, jó,

Kozin, elég lesz már a hajlongásból, kopj le!” (Kozin öngyilkosságot kísérelt meg, de kiszedték a hurokból.)

A háború utáni években Kozinon kívül más hírességek is megfordultak Arhipelágon: Tokarszkaja, Okunyevszkaja, Zója Fjodorova filmcsillagok. Nagy esemény volt Arhipelágon Ruszlanova letartóztatása. Egymásnak ellentmondó hírek forogtak róla közszájon, hogy ebben vagy abban a gyűjtőben tartották, majd ilyen vagy olyan lágerba küldték. Azt is beszélték, hogy Kolimában nem volt hajlandó énekelni s hogy a mosodában dolgozott. Nem tudom, igaz-e.

Leningrád bálványa, a tenorista Pecskovszkij, Luga környéki nyaralójában került megszállt területre mindjárt a háború elején, később az ugyancsak német kézen lévő Baltikumban koncertezett. (Zongorista feleségét haladéktalanul letartóztatták Leningrádban, a ribinszki lágerban halt meg.) Pecskovszkij a háború után tíz évet kapott hazaárulásért, a PecsZselDorLag jutott neki. A lágerparancsnok egy hírességnek kijáró hódolattal vette körül: külön házikója volt, két szolga volt beosztva mellé, étrendjében teavaj, nyerstojás és forralt portói is szerepelt. A lágerparancsnokné s más előkelőségek többször is ünnepi vacsorát rendeztek a tiszteletére, ezeken föl is szokott lépni. Mondják, hogy egyszer föllázadt: „Én, a nemzet énekese vagyok, nem a csekistáké!” – így került a minszki spec. lágerba. (Lágerévei után többé nem érte el korábbi leningrádi koncertjeinek színvonalát.)

Vszevolod Topilint, az ismert zongoraművészt kímélet nélkül beszippantották a „moszkvai népfölkelőkhöz”, akiket kimustrált, 1866-os mintájú karabélyokkal vetettek be a „Vjazmai Katlan”-ba.[590] A hadifogságban azonban egy zeneértő német őrnagy megkönyörült rajta, „Ostarbeiter”-állományba segítette, hangversenyeken is fölléptette. Ezért persze kijárt Topilinnak a szokásos *tízes bankó*. (A láger után ő sem bírt többé feltörni.)

A moszkvai UITLK együttese, mely lágerról-lágerra utazgatva koncertezett s eddig Matrosskaja Tyisinában lakott, váratlanul a mi Kaluga-vámnál lévő lágerunkba költözött át. Micsoda szerencse! Most hát ismeretséget köthetek velük, bevágódhatok társulatukba!

Ez ám a furcsa élmény: hivatásos színészek, ugyanakkor foglyok előadása a láger ebédlőjében! Kacagás, mosoly, trillák, hófehér tüllruha, fekete zakó… Vajon kit hány évre ítéltek? S milyen cikkellyel? Vajon „tolvaj”-e a primadonna, vagy a mindenkinek hozzáférhető cikkellyel ül?

No és a hősszerelmes? A „baksis”-cikkellyel ül vagy a „nyolc-hetessel”? A színésznek, rendes körülmények között, elég egy transzfiguráció: csak a szerepbe kell beleélnie magát. Itt azonban kétszeres átalakulásról, kettős átélésről van szó: először abba kell beleélnie magát, hogy ő szabad színész s csak azután a szerepbe. S a börtön súlya, a jobbágysors tudata, a félelem, hogy ha gyengén játszik vagy ha viszonya van egy sorstárs-színésznővel, a nacsalnyik polgártárs holnap már karcerba dughatja, kiküldheti az erdőre vagy eltranszportálhatja tízezer versztányira, Kolimába: – mily irdatlan malomkövet rak. ráadásnak arra a teherre, mely minden színészt egyformán nyomorít, legyen rab vagy „szabad”: hogy önmagát nem kímélve, torkát s tüdejét megszakasztva átpasszírozza magán azt a dramatizált kotyvalékot, holt ideák üresen zörgő propagandáját?!

A primadonna Nyina V. volt, 58:10-es, öt év. Hamarosan kiderült, hogy közös ismerősünk van: egy tanárunk a Moszkvai Egyetem művészettörténeti szakán. Nyina nem végzett még, egészen fiatal volt. Visszaélve a színésznők jogaival, agyonkozmetikázta magát s azokat a szörnyű vattabetétes művállakat viselte, amelyekkel akkoriban a szabad nők is éktelenkedtek. Csak Arhipelág női menekültek meg ettől a csapástól, de az ő vállukat meg a talicska torzította el.

Nyinának, mint minden primadonnának, volt egy szeretője az együttesben (az Állami Nagyszínház balett-táncosa), azonkívül egy atyai jóbarátja és szakmai tanácsadója: Oszvald Glazunov (Glaznyek), a legrégibb Vachtangov tanítványok egyike. Glazunovot és feleségét Isztra környéki nyaralójukban érték a németek (lehet, hogy szándékosan várták meg őket). A háború három évét szűkebb hazájukban, Rigában húzták ki, a lett színházban léptek föl. Amikor a mieink bevonultak, mindketten megkapták a maguk tízesét a Nagy Haza elárulása miatt. Most együtt voltak a színtársulatban.

Izolda Vikentyevna Glazunova már öreg volt, nehezére esett a tánc. Csak egy ízben láttuk őt előadni valami nem evilágból való táncot, impresszionista táncnak nevezném, ha nem félnék a szakértők rosszallásától. Ezüstösen csillogó, sötét, zárt jelmezben táncolt a félhomályos színpadon. Sohasem fogom elfelejteni ezt a táncot. A legtöbb modern tánc csupán a női test tetszetős tálalása, nem is akar több lenni. I. V. tánca azonban tele volt misztikummal, olyan volt, mint a lélek emlékezése s egyértelműlelt kifejezésre jutott benne a lélekvándorlásban való hit.

S pár napra rá, mint derült égből a villám, ahogy általában Arhipelág lakóit meg szokták lepni a transzportok, megtudtuk, hogy Izolda Vikentyevnát is lajstromba vették és férjétől elszakítva elhurcolták a nagy ismeretlenségbe.

Az ilyesmi a feudális urak részéről kegyetlenségszámba ment volna: hogy egy jobbágycsaládot szétszórjanak s külön adják el a férjet és a feleséget. Meg is kapta érte a magáét, aki erre vetemedett, Nyekraszovtól, Turgenyevtól, Leszkovtól, mindenkitől. Nálunk azonban ugyanaz a tett nem kegyetlenség, hanem ésszerű intézkedés: az öregasszony nem tudta már megszolgálni a betevő falatját, csak a világ volt vele több.

Aznap, mikor elvitték a feleségét, Oszvald révetegen tántorgott be hozzánk, a torzszülöttek szobájába, nevelt leánya gyönge vállára támaszkodva, mintha már csak ez óvná meg az összeroskadástól. Olyan volt, mint aki nem ura önmagának, féltünk, hogy végez magával. Sokáig ült ott hallgatagon, lecsüggesztett fejjel, aztán lassanként megeredt a nyelve, elmondta élete történetét: két színházat is alapított, a művészet kedvéért évtizedekre elhanyagolta asszonyát. Csak még egyszer elölről kezdhetné, mindent másképp csinálna…

Ma is magam előtt látom ezt a szoborcsoportozatba kívánkozó párt: az agg művész a melléhez szorítja az ifjú lány fejét, ez pedig mozdulatlanul tekint föl rá, szemében a szánalom könnyeivel.

Eh, hagyjuk! Az öregasszony nem szolgálta meg már a kenyerét…

Akárhogy törtem magam, nem tudtam bejutni ebbe a társulatba. Nemsokára elkerültek a Kaluga-lágerből, szemem elől vesztettem őket. Egy év múlva, már a Butirkában, hallottam, hogy teherautójuk, mely éppen egy műsoros estre szállította őket, a vonat alá került.

Nem tudom, Glazunov az áldozatok közt volt-e. Újabb lecke volt ez számomra, mily kiszámíthatatlanok az Úr útjai, hogy az ember sohasem tudja, mit is hajszol tulajdonképpen. Én is hányszor, de hányszor törekedtem már hévvel olyasmire, ami nem nekem való volt, s boldogtalanná tett a balsiker, melynek voltaképpen megmenekülésemet köszönhettem.

Kalugában maradtam hát, szerény amatőr csoportunkban, Anyecska Breszlavszkaja, Surocska Osztrecova és Ljova G. társaságában. Egyet-mást sikerült előadnunk, míg szét nem választottak, különböző lágerokba nem küldtek bennünket. Ma csak megaláztatásnak érzem ezt a hajdani „öntevékenységemet”. A bugris Mironov hadnagy, ha nem talált magának

jobb szórakozást Moszkvában, meg-megjelent a lágerban vasárnap este, mikor már teleszítta magát s kiadta az ukázt: „Tíz percen belül műsort kérek!” S a színészeket vagy az ágyból húzták ki, vagy a villanyrezsó mellől vitték el, ahol vacsorát főzögettek, s máris ott daloltunk, táncoltunk, ágáltunk az élesen megvilágított színpadon az üres terem előtt, amelyben csak a pöffeszkedő, bumfordi hadnagy és három felügyelő terpeszkedett.

19.
A foglyok nemzete

(Néprajzi megfigyelések Fan Fanics tollából)

E tanulmányban, ha minden jól megy, nagy horderejű tudományos felfedezéssel fogjuk meglepni a világot.

Mondanunk sem kell, hogy elméletünk felállításával a legkevésbé sem óhajtunk ellentmondásba keveredni az Élenjáró Tannal.

E sorok írója, a Szigetvilágot lakó bennszülött törzs talányosságától csábítva, huzamosabb ideig tartó tudományos kutatóútra szánta rá magát s gazdag zsákmánnyal tért vissza a Szigetekről.

Adataink birtokában például játszva be tudjuk bizonyítani, hogy Arhipelág lakossága *társadalmi osztály*. Ez az óriási (többmilliós) embertömeg ugyanis egységesen (s általános érvényű szabályossággal) viszonyul a *termeléshez* (alá van rendelve, rabjává van téve a termelésnek, míg annak irányításába a legcsekélyebb beleszólása sincs). Ugyanez az egyöntetűség figyelhető meg a *javak elosztásában* is (azaz ki vannak nullázva, a javak elenyésző hányadát kapják, mely a létminimumot sem fedezi). Végül a munka, amit végeznek, nem bagatell, hanem a népgazdaság lényeges, nélkülözhetetlen tényezője.[591]

Becsvágyunk azonban nem éri be ennyivel.

Ha szenzációra pályáznánk, akár annak az igazolását is megkísérelhetnénk, hogy ezek a korcs lények (akik valamikor kétségtelenül emberek voltak) a homo sapienstől eltérő *külön biológiai típust* képviselnek.[592] Egyelőre azonban nem rukkolunk elő ilyen messzemenő következtetésekkel, elégedjék meg az olvasó ezzel az utalással. Képzeljük el, hogy valakinek máról-holnapra, bár teste-lelke nem kívánja, csak a történelmi szükségszerűség, át kéne lépnie, méghozzá a visszaút legkisebb reménye nélkül, a medvék vagy a borzok osztályába (hogy a hasonlatokkal túlságosan elcsépelt farkast ne említsük). Mármost föltéve, hogy fizikailag nem pusztul bele a metamorfózisba (aki meg belepusztul, azért úgysem kár), vajon megmaradhat-e így is, örökösen borz-életre kárhoztatva, embernek? Véleményünk szerint nem, ellenben maga is borzzá válik, sörtét

ereszt, pofája kihegyesedik, s már nem igényli a főtt vagy sült ételt, azon nyersen fal föl mindent.

Továbbá gondoljuk meg azt is, hogy Arhipelág oly élesen különbözik minden más emberi miliőtől, oly könyörtelen választás elé állítja az újoncot, hogy vagy azonnal átalakul vagy azonnal elpusztul, hogy nincs az a nemzetiség- vagy osztályváltás, mely ügy szétzilálná, pozdorjává törné az eredeti jelleget. Ezért nem is hasonlítható ez máshoz, mint visszahulláshoz az állatvilágba.

De hagyjuk meg ezt a témát égy másik, külön dolgozatunk számára. Határozzuk meg inkább jelen feladatunkat: bizonyítsuk be, hogy a foglyok sajátos, külön *nemzetet* alkotnak.

Miért nem válnak az osztályok rendes körülmények között nemzetekké a nemzeten belül? Azért nem, mert közös területen élnek más osztályokkal, vegyülnek egymással az utcán, az áruházban, a vonaton, a hajón, a nézőtéren, szórakozóhelyeken, beszélgetnek, nézeteket cserélnek, szóban vagy a sajtó útján: A foglyok ellenben tökéletes izoláltságban élnek szigeteiken, kizárólag egymással érintkeznek egész életükben (szabad munkáltatóikat még csak nem is látják, vagy ha mégis, nem hallanak tőlük egyebet, csak parancsot vagy szidalmakat). Izoláltságukat csak fokozza az a tény, hogy legtöbbjüknek semmi reménye a szabadulásra, azaz egy magasabb társadalmi osztályba való fölemelkedésre.

Melyikünk ne tanulta volna be még a középiskolában a nemzetfogalom világhírű, páratlanul tudományos meghatározását, mely Sztálin elvtárstól származik: a nemzet olyan embereknek a történelem folyamán kialakult (nem faji, nem törzsi) közössége, akiknek közös területük, közös nyelvük, gazdasági szervezetük, szellemi értéktáruk, azaz közös kultúrájuk van. Nos, Arhipelág bennszülöttei remekül eleget tesznek a felsorolt követelményeknek, még túl is lépik! (Különösen Sztálin elvtársnak ama zseniális megállapítása jön most kapóra nekünk, hogy a vér-, faj-, törzs-szerinti összetartozás egyáltalán nem fontos!)

Bennszülötteink pontosan leírható közös területen laknak (igaz, hogy országuk szigetekre aprózódik, de ezen Óceániával kapcsolatban sem ütődünk meg), amelyen más népek nem élnek. *Gazdasági rendszerük* elképesztőén egyszerű: kimerítően leírható két gépelt oldalon (csak a progresszív élelmezés tartozik ide s bizonyos könyvelési sémák, melyek szerint a fogoly fiktív munkabérét elosztják a zóna, az ohrána, a lágeradminisztráció és az állam közt). Ha az *életmódot* is a gazdasági

szektorhoz számítjuk, az meg éppenséggel oly egyforma minden szigeten (s annyira nem található sehol másutt), hogy az egyik szigetről a másikra vetődő fogoly semmin sem csodálkozik, nem tesz föl buta kérdéseket, hanem az első pillanattól otthonosan mozog új szigetén („tudományos számítások szerint táplálkozunk, lehetőségeink szerint lopunk”). *Táplálékuk* olyan, mely a földkerekség egyetlen más pontján sem menne ételszámba, ruházatuk olyan, amilyent sehol másutt nem hordanak, sőt *napirendjük* is egységesen szabályozott az egész szigetvilágon s minden fogolyra nézve kötelező. (Hol az az etnográfus, aki még egy ilyen nációt fel tud mutatni, melynek minden egyede ugyanazt a napirendet követi, ugyanazt eszi és ugyanazt a ruhát hordja?)

Hogy mit kell értenünk a „közös kultúrán” a nemzet tudományos meghatározásában, az nem egészen világos. Egységes tudományt és szépirodalmat nem kívánhatunk a foglyok népétől, már csak azért sem, mert nincs *írásbeliségük*. (Ez ugyan minden szigetlakó népre áll; az ok legtöbbször a magasabb kultúra hiánya, a foglyok népénél ellenben a cenzúra túltengése.) Viszont reméljük, hogy dolgozatunkban annál meggyőzőbben sikerül kimutatnunk a fogolynép *lelkivilágának* egységét, *viselkedésének* sőt *filozófiájának* egyöntetűségét. Ily nagyfokú uniformizáltságról más népek még csak nem is álmodhatnak, ez még a nemzet egyedül üdvözítő meghatározásából is hiányzik. A fogolynépet tanulmányozó tudós éppen e pregnánsan kidomborodó *nemzeti jellegre* figyel föl elsősorban. Van saját népköltészetük is, saját mondai hőseik. A legszorosabban azonban a kultúrának az az oldalhajtása tartja őket együvé, amely immár nyelvüktől is elválaszthatatlan, s melyet csak megközelíthetünk a (latin *mater*ből származtatott) *materscsina* szóval. Ez a sajátos forma az indulat kifejezésére minden más nyelvi jelenségnél fontosabb, mert ezáltal a foglyok sokkal energikusabban és kurtábban érintkezhetnek egymással, mint a szokványos nyelvi eszközökkel érintkezhetnének.[593] A foglyok állandó belső feszültsége éppen a tökélyig fejlesztett káromkodásban talál magának leghathatósabb levezetődést s adekvát nyelvi formát. Ehhez képest csak másodrendű szerepe van a nyelv minden más eszközének. De magát a materscsinát is a fordulatok feltűnő egyezése jellemzi: Kolimától Moldováig ugyanannak a nyelvi logikának működését figyelhetjük meg.

Arhipelág bennszülötteinek nyelve éppoly érthetetlen a kívülálló számára, külön stúdiumok nélkül, mint minden más idegen nyelv.

Az elmondottak alapján még egyszer bátran leszögezhetjük, hogy az Arhipelág bennszülötteire általános érvénnyel megállapítható attribútumok azonosak a nemzetfogalom ismérveivel, s képesek az eredeti nemzeti hovatartozás érzését kioltani az emberben.

Válaszoljunk itt egy lehetséges ellenvetésre. Mondhatná valaki: dehát lehet-e nemzet az ilyen" mikor nem a szokott módon: gyermekek nemzésével regenerálódik? (Egyébként ezt a feltételt a nemzet páratlanul tudományos meghatározása sem köti ki!) Válaszunk a következő: való igaz, hogy a regenerálódás mesterséges úton, *lecsukatással* történik (vérszerinti gyermekeiket különös szeszélyből a szomszéd népeknek engedik át). De gondoljuk meg, hogy csirkéket is költenek ki inkubátorokban, mégsem habozunk tyúkféléknek tekinteni őket; amikor húsukkal táplálkozunk.

De ha földi létük *kezdetével* kapcsolatban fölmerülhetnek is bizonyos kételyek, annak *befejezéséhez* már sem gyanú sem kétség nem fér. Mint minden ember, ők is halandók, csak náluk sokkal sűrűbb a halandóság és sokkal rövidebb az átlagos életkor, mint más népeknél. Temetési szertartásaik zordak, dísztelenek, kegyelet nélküliek.

Pár szót a „foglyokat" jelentő *zeki* szóról. 1934 előtt hivatalosan „szabadságtól megfosztottaknak" („lisónnije szvobódi") nevezték őket, ami rövidítve: l/sz, de hogy valaha is *eleszeknek* hívták volna magukat, arra semmi adatunk sincs. Az új terminus: „zaklucsonnije" azaz „elzártak" 1934-ben lépett életbe (amikor már megkezdődött Arhipelág megkövülése, s a gyorsan alkalmazkodó hivatalos nyelv fonáknak találta, hogy a foglyokat jelölő terminusban több a „szabadság", mint a „börtön"). Az új szó rövidítése egyes számban zlk (zéká), többesben z/k z/k (zéká zéká) lett. A bennszülöttek munkaadói gyakran használták, úgyhogy mindenki hallhatta, megszokhatta. Ám ez a kincstári származású szó ragozhatatlan volt, nem lehetett ellátni esetragokkal, többesjellel, méltó szülötte volt annak az életidegen, civilizációtól elrugaszkodott kornak. Az értelmes szigetlakók érzékeny füle nem bírta megszokni, s szigetenként s alkalmakként más és másféleképpen kezdték kiforgatni, a maguk képére alakítani: hol „Zahar Kuzmics"-nak, hol (pl. Norilszkban) „zapoljárnije komszomolci"-nak (sarkvidéki komszomolistáknak) nevezgették magukat, főképp azonban (pl. Karjalában) az etimológiailag kézenfekvő „zak", esetleg (mint Intában) a „zik" rövidítést vezették be. Én már a „zek" stádiumban találtam a szót.[594] Az említett változatok közös tulajdonsága, hogy ragozhatók minden számban és esetben. (Csak Kolimában tartotta

magát, Salamov tanúsága szerint, a „zéká” még a közbeszédben is. Csak sajnálhatjuk, hogy a kolimai hideg bénítólag hatott az ottani bennszülöttek fülére.) Cirill írásban, a „z” kemény ejtését biztosítandó, „э” betűt szokás írni „e” helyett.)

*

Arhipelág *éghajlata* mindig sarkvidéki, még ha egy-egy szigete belenyúlik is a déli tengerbe. A TÉL TIZENKÉT HÓNAPIG TART! AMI MARAD, AZ A NYÁR. A levegő metsző, csontig ható – s nemcsak a fagytól, nemcsak a természet zordságától.

A foglyok népe szakadatlanul, még nyáridőben is, puha, szürke vértezetben, vattaruhában jár. Ez a ruha s hozzá a nullásgéppel lenyírt koponya a külső megjelenés komor, személytelen egyformaságát biztosítja. Tüzetesebb vizsgálattal pedig arra a megdöbbentő eredményre jutunk, hogy még arckifejezésük is egyezik: minden arcon ugyanaz az óvatosság, gyanakvás, elutasítás, a jóindulat teljes hiánya, mely minden pillanatban rosszindulatba, ádáz méregbe csaphat át. Olyan az arcuk, mintha valami bronzos-rezes (bizonyára van valami közük az indián fajhoz), rücskös, szinte már nem is testszerű anyagból kiformálva, mintha szünet nélkül a szemtől fújó szélnek feszülve haladnának s közben folyton azt várnák, mikor marnak beléjük jobbról vagy balról. Megfigyelhető, hogy munka vagy harc közben elszántan kivetik a mellüket, hátrahúzzák a vállukat, de mihelyt a tétlenség, magány, mélázás állapotába süllyednek, nyakuk alig bírja el fejük súlyát, válluk-hátuk egykettőre gyógyíthatatlan, talán velükszületett púppá görbül. Ha a kezük szabad, járás közben szinte már automatikusan kulcsolódik össze a hátukon, ülőhelyzetben pedig ernyedten lóg a testük mellett. A fogoly akkor is görbe és alázatos, ha egy civilhez közeledik: ki tudja, nem nacsalnyik-e az illető? Szemét lesüti, igyekszik elkerülni a pillantásodat, ha pedig mégis kénytelen fölemelni a tekintetét, meg fogsz döbbenni, mily tompa kifejezéstelenséggel tud nézni, bár a legnagyobb készséget mutatja rendelkezéseid végrehajtására (különben mérget vehetsz rá, hogy nem fogja végrehajtani őket). Ha rászólsz, hogy vegye le a sapkáját vagy ha magától leveszi, borotvált koponyája visszataszító antropológiai jegyekkel, gumókkal, gödrökkel s szembetűnő, degeneráltságról árulkodó szabálytalansággal lep meg.

Ha nagy nehezen kinyitja a száját, fakarul, tompán egyhangúan, kifejezéstelenül ejti a szót, ha pedig kérni kénytelen valamit, alázatos

meghunyászkodás van a hangjában. De ha csak egyszer is módodban volt kihallgatni, hogy társalognak maguk között a bennszülöttek, sohasem fogod elfelejteni azt a hangnemet, azokat a száj sarkából odavetett epébe mártott, agresszív, minden szívélyesség híján lévő megjegyzéseket. Úgy a vérükbe ivódott már ez a beszédmodor, hogy még amikor egy bennszülött férfi kettesben marad egy bennszülött nővel (amit különben szigorúan tilalmaznak a szigeti törvények), akkor sem tudnak szakítani vele. A férfi egészen biztosan agresszív és parancsoló a nővel szemben is, egy gyöngéd szavakat suttogó „zek” – fából vaskarika. Azt azonban el kell ismerni, hogy beszédükben van erő. Elsősorban mert minden fölösleges frázistól, udvariassági formulától mentes: semmi „bocsánat!”, „kérem szépen”, „ha megengedi”, semmi fölösleges névmás, töltelékszó. A „zek” beszéde egyenest a célra tör, akárcsak ő maga, nekifeszülve a sarki szélnek. Úgy beszél, mintha pofájába vágna a másiknak, minden szava korbácsütés. Ahogy egy ádáz ökölvívó rögtön az első ütéssel le akarja verni a lábáról az ellenfelét, alább nem adja, úgy a „zek” is a másik megdermesztésére, elnémítására, harcképtelenné tételére törekszik már az első mondatával. Rögtön el akar vágni minden kérdést, minden vitát.

Ezzel a lehengerlő modorral ma is találkozhat az olvasó a legváratlanabb körülmények között is: Például a trolibusz megállójánál, erős szélben észreveszed, hogy a melletted álló jókora parázsló hamukat szór új felöltődre, félő, hogy kiégeti. Egyszer már meglehetősen tüntetően lesöpörted, ő azonban zavartalanul hamuz tovább. Akkor rászólsz:

– De kérem elvtárs, azért talán vigyázhatna is egy kicsit a cigarettájával?!

Ö azonban nemcsak hogy bocsánatot nem kér s esze ágában sincs vigyázni, hanem még vissza is kaffog:

– Nincs bebiztosítva?

S míg a választ keresed (nem olyan könnyű megtalálni), ő már föl is szállt előtted a trolira. Lám, ez nagyon is emlékeztet a bennszülöttek modorára.

A szorosabb értelemben vett *materscsina* számtalan formája mellett a foglyoknak egyéb frázisaik is vannak a józan de illetéktelen külső beavatkozás, kéretlen tanács visszautasítására. Ilyen például:

– Szálljon le rólam, más felekezethez tartozom.

Vagy:

– Nem téged b… gatnak, ne ficánkolj! (A pontok helyébe egy szaftos igét tessék képzelni, miáltal a frázis végén lévő felszólítás is frivol értelmet

nyer.)

Különösen a bennszülött nők ajkán hatnak visszataszítónak ezek a „lekopást” ajánló kifejezések, minthogy ők különös előszeretettel” alkalmaznak erotikus tartalmú metaforákat. Sajnáljuk, hogy az erkölcs és a jó ízlés határai nem engedik meg tanulmányunk kidekorálását még néhány épületes példával. Csak egy példát bátorkodunk idézni annak illusztrálására, mily fürge s éles tud lenni a „zek” nyelve.

Egy Glik nevű bennszülöttet egy közönséges szigetről áttettek egy spec. szigetre, egy titkos tudományos kutatóintézethez (némely bennszülött ugyanis olyan tehetséges, hogy még tudományos munkára is alkalmas), de miért-miért nem, nem volt megelégedve új, kiváltságos helyével s mindenáron vissza akart menni régi szigetére. Amikor tehát egy borzasztóan előkelő, csillagos-rendjeles magas bizottság elé idézték s ott ezzel fogadták:

– Ön rádiómérnök, s mi szeretnénk kihasználni… – ő nem hagyta befejezni, hogy „a szaktudását”, hanem hevesen fölcsattant:

– *Kihasználni*? Tartsam a hátsó felemet? – s máris úgy tett, mintha le akarta volna tolnia nadrágját, még meg is fordult, hogy a kívánt pózba helyezkedjék. Persze a bizottság csak levegő után kapkodott, s ezek után szó sem lehetett tárgyalásról, egyezkedésről. Gliket gyorspostával visszatoloncolták.

Nem érdektelen rámutatni, hogy maguk a bennszülöttek nagyon is jól tudják, mennyire érdeklődnek irántuk az antropológusok és az etnográfusok, sőt büszkélkedni is szoktak ezzel, úgy látszik, növeli önérzetüket, hízeleg a hiúságuknak. Van egy általánosan ismert s unos-untig ismételgetett anekdotaszerű meséjük egy bizonyos néprajzos professzorról, nyilván egy elődünkről, aki egész életét a „zek” nép kutatására fordította s két vaskos kötetet írt össze róluk, arra a konklúzióra jutva, hogy a *„zek” lusta, falánk és alattomos* (ennél a pontnál a mesélő és a hallgatók jóízűen kacarásznak, mintegy kívülállókként gyönyörködve önmagukban).. Történetesen azonban – így folytatódik a mese – nemsokára magát a professzort is lesittelték (fölötte sajnálatos tény, de valami lehetett a füle mögött, mert nálunk senkit sem tartóztattak le ártatlanul). S miközben a gyűjtőkben lökdösődött és a közmunkán legatyásodott, a professzor belátta tévedését s megállapította, hogy a „zek” *ingó-bingó nádtilinkó* (roppant találó jellemzés, és valahogyan ez is hízelgő. Erre megint nevetni kell.).

Mondtuk már, hogy bennszülötteinknek nincs írásbeliségük. De a vén szigetlakók viselkedésében, a szájhagyományban és a lágeri népköltészetben ki van dolgozva s minden újonc rendelkezésére áll a *helyes zek-magatartás szabálykódexe*, a munkával, a munkáltatókkal, a fogolytársakkal s önmagukkal szembeni viselkedés tízparancsolata. Ez az íratlan kódex mélyen belevésődött a foglyok erkölcsi alkatába, úgyszólván a vérükbe ivódott s ma már éppen ez a „zek" nép karakterének legszilárdabb fundamentuma. Nemzeti hovatartozásuk bélyegét kitörölhetetlen jegyként viselik a lelkükben, de még arcukon is. Akárhány év telt is el azóta, hogy valaki Arhipelág lakója volt, mégis mindenekelőtt a *zeket* fogod fölismerni benne, s csak azután az oroszt, a tatárt, a lengyelt.

Az alábbiakban vonásról-vonásra haladva próbálunk teljes képet adni a bennszülöttek nemzeti karakteréről, specifikus lelkialkatáról és normatív etikájáról.

*

Hogy viszonyulnak az államnak végzendő munkához? A fogolynép abban a sajnálatos tévhitben leledzik, hogy a munka öl, butít és nyomorba dönt, s aki ezt nem akarja, az óvakodik beleadni minden energiáját a munkába. Azt is tudni vélik, hogy *az úrdolgának soha sincsen vége* (ne siess hát befejezni, hogy ülhess egy kicsit, mert azonnal másik munkát adnak). Továbbá hogy *a munka a butákra ragad*.

Dehát hogy lesz akkor? Nyílt munkamegtagadás? – A világért se! Megrohasztanak a karcerbon, éhen veszejtenek! Kivonulni muszáj, de odakint a terepen nem kulizzuk végig a munkanapot, csak „elbökölődünk", nem „gürizünk", inkább csak „ejtőzünk", „amerikázunk" szóval végeredményben nem dolgozunk). A bennszülött sohasem tagadja meg nyíltan a parancsot, ez a vesztét okozná. Ehelyett „húzza a gumit". Ez a „gumihúzás" egyike Arhipelág legfontosabb kifejezéseinek s fogalmainak, a zek nép fő találmánya önmaga fönntartására (később a „szabad" gürizők is átveszik majd az ország területén). A fogoly végighallgatja a parancsot, bólint, hogy értette, majd elballag, hogy végrehajtsa. Csakhogy nem hajtja végre. Legtöbbször még csak hozzá sem fog, ezzel tudja kétségbe ejteni a termelés lelkes, céltudatos tisztjeit. Persze hogy kedvük lenne ellátni a baját, szétverni a pofáját ennek az eltompult, ütődött, idomtalan vattakabátos baromnak – hisz nem megmondták neki érthető orosz nyelven? Hogy valaki ilyen ostoba legyen! (Az ám a bökkenő, hogy ezek a

bennszülöttek valóban gyöngék az orosz nyelvben, a mai orosz nyelvnek számos fogalma – mint például „munkásbecsület”, „öntudatos fegyelem” – még csak ki sem fejezhető az ő szegényes nyelvükön.) De alig bukkan föl újra a nacsalnyik, a zek alázatosan hagyja záporozni a szidalmakat s azonnal munkához lát. A munkáltató szíve kicsit megkönnyebbül, elsiet, hogy eleget tegyen számtalan sürgős vezetői kötelességének, de alighogy hátat fordít, a zek újra leül s abbahagyja a munkát (hacsak nincs mögötte a brigádvezető ökle, nem fenyegeti még ma a kenyér elvesztése, s ha nem sarkantyúzza a korábbi szabadulás reménye.) Normális ember számára nehezen érthető ez a lelkialkat, de hogy létezik, az nem tagadható.

Ostobaság? Ellenkezőleg: a legagyafúrtabb okosság, alkalmazkodás a környezethez. De mégis, mire spekulál a *zek*? Hisz a munka nem halad magától, ha pedig mégegyszer visszajön a nacsalnyik, még csak akkor lesz haddelhadd! – Hogy mire spekulál? Nos, arra, hogy harmadszor ma már biztosan nem jön a nacsalnyik. A holnapot pedig először meg kell érni: A *zek* még ma este transzportba kerülhet, másik brigádba tehetik, kórházba vagy karcerbe küldhetik – s akkor más húzzon hasznot abból, amit ő teljesített? Az is lehet, hogy holnap más munkára osztják be őt, egész brigádjával együtt. Vagy hogy a nacsalnyik meggondolja, tulajdonképpen nincs is szükség erre a munkára, vagy hogy másképp kell csinálni az egészet. Számtalan hasonló eset erre az életbölcsességre tanította meg a *zeket*: „Amit holnap megtehetsz, ne tedd meg ma!” Ugyanez *zek-nyelven*: „Ahol a szekérre, ugyanott a szekérről!” Miért pazarolja a kalóriát, mikor lehet, hogy nem is kell? (A kalória fogalmával nagyon szeretnek dobálózni a *zekek*.) Maguk között nyíltan kimondják: Azt a lovat ütik, amelyik húz. (Amelyik pedig nem húz, arra legföljebb legyintenek.) El lehet mondani, hogy a zek úgy dolgozik, mintha az egész napból csak az este érdekelné.

(Ezen a ponton tudósi lelkiismeretünk kényszerít bennünket, hogy elismerjük gondolatmenetünk egynémely gyönge pontját. Például azt, hogy a lágeri axióma: „Azt a lovat ütik, amelyik húz” – egyben ősi orosz közmondás is. Dal gyűjteményében[595] számos egyéb, tisztára *zek-ízű* kifejezést is találunk: „úgy él, mintha csak estéből állna a nap”. Ilyenféle egyezések láttára nem győzünk ámulni s találgatni: kölcsönzés? Vándormotívum? Önmitológia? – Ha kicsit folytatjuk még ezt a veszélyes hasonlítgatást, ilyen orosz közmondásokra bukkanunk, melyek feudális viszonyok közt születtek s a XIX. században már közismertek voltak:

– Dolgot ne csinálj, dologtól ne fuss! (Döbbenetes! Hiszen ez nem más, mint a lágeri „gumi-elv”!)
– Mindent tudni áldás, mindent tenni átok.
– Az úrdolgának nincs vége.
– A serény lovacska nem lesz hosszú életű.
– Vetnek egy falatot, dolgoztatnak hat napot. (Nagyon emlékeztet arra a reakciós *zek-teóriára*, miszerint még a nagy porció sem téríti meg a ráfordított energiát.)

Hova lyukadunk ki végül is? Hogy a Katalin-korabeli jobbágy-muzsik és a Sztálin-korabeli *zek*, társadalmi helyzetük alapvető különbözősége ellenére, történelmünk szebbnél szebb vívmányain: jobbágyfelszabadításon, felvilágosodáson, forradalmon, szocializmuson keresztül – megszorítják egymás napszítta, kérges kezét?… De ez már mégsem lehet igaz!

E ponton csődöt mond a tudományunk, térjünk tehát vissza tárgyunkhoz.

Ahogy a zek a munkához viszonyul, abból következtetni lehet a *vezetőséghez való viszonyulására*. Magatartására látszólag a legmesszebbmenő szófogadás jellemző. Idézzünk például egyet a zek tízparancsolatból: „Ne pofázz” – azaz sohase vitatkozzál feljebbvalóiddal. Látszólag szörnyen fél tőlük, görbíti a hátát, ha szidja a nacsalnyik. vagy ha csak megáll mellette. Valójában csupa számításból ilyen: el akarja kerülni a rendkívüli büntetést. A zek tulajdonképpen minden feljebbvalóját megveti, a lágeriakat éppúgy, mint az üzemieket, de csak magában, anélkül, hogy kimondaná, nehogy baj legyen belőle. Bármily munkaeligazítós, dorgálás vagy megrovás után szélednek is szét zajongva, egymás közt nevetgélve, ez van egész viselkedésükben: „Beszéljetek csak, a felejtés már a mi dolgunk!” A foglyok lelkük mélyén meg vannak győződve róla, hogy különbek a főnökeiknél, mind általános műveltség, mind szaktudás, mind életbölcsesség szempontjából. El kell ismerni, hogy legtöbbször így is van, de önhittségükben meg szoktak feledkezni arról, hogy a szigeteket kormányzó hivatalnokok egy dologban magasan a bennszülöttek fölött állnak, mégpedig *világnézetileg!* Ezért teljesen hamis az a kép, amit a vezetőségről alkotnak: *itt én vagyok a törvény!* Vagy másképp: *csűröm-csavarom, ahogy én akarom!*

Ragadjuk meg az alkalmat, hogy rámutassunk a bennszülöttek helyzete és a letűnt feudális rend közti lényeges különbségre. A muzsik nem szerette a földesurát, ki is gúnyolta, ám megszokta, hogy valami

magasabbrendűséget érezzen benne. Csak ezzel magyarázható az a számtalan hű szolga, a sok Szaveljics és Firsz Puskinnál illetve Csehovnál. Ennek a lelki rabszolgaságnak immár egyszer s mindenkorra vége. A foglyok tízmilliói közt egyetlenegy sem képzelhető olyan, aki őszintén istenítené följebbvalóját.

Van aztán még egy fontos különbség, mely a zeket minden más honpolgártól, tőlem s tőled is, olvasó; elválasztja: a zek nem pályázik dicséretre, dicsőségtáblára (hacsak nincs kilátásba helyezve mellékjutalomként holmi pótlepény). Mindaz, amit a szabad polgárok munkával szerzett dicsőségen értenek, a zekek eltompult fülének csak annyi, mint mikor fával kongatnak. Ez teszi őket még függetlenebbekké munkáltatóiktól, a gyámjaik iránti kötelező tisztelettől.

Egyáltalán, a zek nép egész *értékskálája* fordított, de ezen nincs is mit csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy ez mindig is így volt a vadaknál: egy parányi zsebtükörért képesek egy kövér disznót adni, s üveggyöngyért egy kosár kókuszdiót. Minden, ami drága nekem s neked, olvasó: a szellemi értékek, az áldozatos lélek, a vágy, hogy önzetlen munkával szolgáljuk a jövőt – mindez nemcsak *hiánycikk* náluk, de még egy garasra sem becsülik. Elég, ha azt mondjuk, hogy a zek nép *teljességgel híjával van a hazafiasságnak*, egyáltalán nem szereti honi szigeteit. Idézzük akár egyik népdalukat:

> *Szakadjon rád az átok, Kolima,*
> *S arra a dögre, aki alkotott!*

Ezért is tesznek időnként kockázatos kísérleteket, távoli országokban próbálni szerencsét – ezt közönségesen szökésnek hívják.

A zek nép értékrendjében első helyen áll a mindennél többre tartott ún. *pajka* – ez egy darab fekete kenyér, mindenféle pótanyagból, gyalázatosan kisütve, ilyet a magunkfajta meg se enne. S annál értékesebb számukra ez a *pajka*, minél nagyobb s minél nehezebb. Aki csak egyszer is látta, hogy esnek neki a foglyok a reggeli kenyerüknek s mily mohón falják föl, szinte az ujjaikkal együtt, az nehezen fogja kiverni a fejéből ennek a gusztustalan látványnak emlékét. A második helyet a mahorkának adják, sajáttermésű dohányuknak. Mindamellett a cserearány e két kincs között hajmeresztően önkényes, teljesen független a rájuk fordított, társadalmilag hasznos munka mennyiségétől. Az meg még furcsább, hogy a mahorka valami pénzegység,

valutaféle náluk – a szigeteken különben ismeretlen a pénz használata. A harmadik hely a *balándának* jut (arhipelági leves a bennszülött konyha specialitása, zsiradék, hús, levestészta és zöldség nélkül). Valószínűleg még a gárdisták parádés bevonulása, az ütemesen döngő léptek, fényes mundérok és fegyverek sem gyakorolnának a nézőre olyan ijesztő hatást, mint amikor este egy zek-brigád bemasírozik az ebédlőbe – azok a borotvált koponyák, leffentyűs sapkák, kötelekkel összetartott rongyok, ádáz pofák, görbe pillantások (hogy lehetnek a balándától olyan inasak és energikusak?) – s huszonöt pár cipővel, bocskorral s egyéb lábtyűvel dobogva-dübörögve követelik: „Ide azzal a pajkával, nacsálnyicsek!” Félre az útból, ki nem közénk való! Ebben a percben, közvetlenül a zsákmány megragadása előtt, huszonöt arcon, a maga meztelenségében mutatkozik meg a *zek nemzeti karakter*.

Most vesszük észre, hogy míg a zek népről értekezünk, valahogy szinte nem is tudjuk őket egyéneknek képzelni, minden egyesnek külön arcot, külön nevet föltételezni. De nem a mi módszerünkben van a hiba, ez csak annak a *nyájszerű életformának* a kivetülése, mely ennek a különös népnek sajátja. Ők ugyanis lemondtak a más népeknél oly közönséges családi életről s utódnemzésről (abban a biztos tudatban, hogy az ő népük pótlásáról más úton fognak gondoskodni). Arhipelágra éppen ez a kollektív életforma a legjellemzőbb – lehet, hogy az ősközösség maradványa, de az is lehet, hogy a jövő előlegezése. *Alighanem ez az utóbbi.*

A következő az értékek rendjében az *alvás*. Egy normális ember nem győz ámulni, mennyit tud aludni egy zek s hány különböző helyzetben. Arról nem is beszélve, hogy az álmatlanságot nem ismerik, nem szednek altatót, egyvégtében átalusszák az éjszakát, ha pedig szabadnapjuk talál lenni, azt is átalusszák. Hitelt érdemlően megállapítást nyert, hogy el tudnak Tudni ültükben az üres tragacs mellett, míg megrakják nekik, a sorakozón szétvetett lábakkal bóbiskolnak, sőt menet közben is elalusznak, míg a konvoj munkába kíséri őket. De ezt már nem tudja mindegyik, sokan elesnek és fölébrednek. Álomszuszékságukat azzal szokták indokolni, hogy így gyorsabban telik a büntetés, továbbá, hogy *az éjszaka alvásra van, a nappal pihenésre*.[596]

De térjünk vissza ahhoz a brigádhoz, mely (mint ők kifejezik magukat) „törvényes” balándájáért dobog a lábával. A zek nép egyik legfontosabb nemzeti vonása jut ebben kifejezésre: *a tomboló életösztön* (ami nincs ellentmondásban örökös alhatnékjukkal. Hisz éppen azért durmolnak egyet,

hogy erőt gyűjtsenek a tomboláshoz). Néha betű szerint, fizikai értelemben tombolnak, hajráznak a célegyenesben, a kaja, a meleg kályha, a szárítókamra, az esőszárnyék bűvös vonzásában. Az ilyen hajrában a zek nem átallja könyökével oldalba döfni a szomszédját, s ha ketten gyürkőznek neki egy szálfának, mind a ketten a karcsú végét veszik célba, átengedve a vastagját a másiknak. De átvitt értelemben is tombol bennük az életösztön, amikor jobb, jövedelmezőbb helyecskékért tülekednek. Arhipelág zord viszonyai közt (melyek oly közel állnak az állatvilág életkörülményeihez, hogy habozás nélkül alkalmazni merjük rájuk a darwini „struggle for life" kifejezést), az ilyen pozícióharc sikerétől vagy sikertelenségétől függ legtöbbször maga az élet, s míg mások rovására utat törnek maguknak, a bennszülöttek nem ismernek etikai elveket, gátlásokat. Dereken megmondják: *lelkiismeret? az benne maradt ügyem dossziéjában!* Életbevágó döntéseikben Arhipelág hírhedt tételéhez tartják magukat: *jobb lepaktálni, mint elpatkolni.*

De a törtetés csak úgy vezet célhoz, ha életrevalósággal, a nehéz helyzetekben sem csődöt mondó leleményességgel párosul.[597] A zeknek ügyességet kell tanúsítania a mindennapi élet legegyszerűbb, legjelentéktelenebb dolgaiban is, abban, hogy megmentse a pusztulástól nyomorúságos javait: egy horpadt csajkát, egy büdös rongyot, egy fakanalat, egy varrótűt. Ám a szigeti hierarchia valami fontos posztjának eléréséért folyó harcban már magasabb, finomabb, számítóbb leleményességre van szükség: *ködösítésre*. Hogy ne terheljük meg dolgozatunkat, elégedjünk meg egy példával. Egy zeknek sikerült a lágeri belső gazdaságban fontos posztra emelkedni: a kisipari manufaktúrák igazgatója lett. A műhelyekben váltakozó sikerrel dolgoznak, néha el is tolnák egyet-mást, ám az ő helyzetének szilárdsága nem annyira a jó ügyvezetéstől s a munka eredményességétől függ, mint inkább attól, hogy tudja *megjátszani magát*. Beállítanak hozzá például az emvédés tisztek s holmi agyagkúpokat látnak az íróasztalán. „Mik ezek? – „Seger-kónuszok." – „Aztán mire valók?" – „A kemencék hőfokának megállapítására." „Aha!" – s a nacsalnyik reverenciával visszavonul, gondolja magában most aztán találtam magamnak egy jó mérnököt! Pedig azoknak a kónuszoknak az olvadásából semmiféle hőfokra nem lehet következtetni, mert nemcsak hogy nincsenek az előírt agyagból, hanem egyáltalán nem tudni, milyenből vannak. Mikor a kónuszok dicsfénye elhalványul, új játékszert rak íróasztalára a műhelyek igazgatója: egy optikai készüléket, melyből

azonban hiányoznak a lencsék (hol vette volna őket Arhipelágon?). S megint van ok az ámulásra.

Íme, ilyen álcázó oldalmozdulatok kiagyalásán kell szünet nélkül törnie a fejét egy zeknek!

A helyzetnek megfelelően, az ellenfél pszichológiai felmérése alapján, a zeknek *rugalmas magatartást* kell tanúsítania: öklének s torkának goromba működtetésétől a legfurfangosabb színlelésig, a tökéletes pofátlanságtól a négyszemközt adott s látszólag semmire se kötelező ígéret hű teljesítéséig. (Ugyanezen okból tartják magukat a foglyok a titkos baksis fejében vállalt kötelezettségekhez, türelemmel, lelkiismeretesen dolgoznak privát megrendelőiknek. Egy csodaszép szigeti gyártmányban, faragásos vagy intarziás műremekben gyönyörködve, amilyent csak az Osztankinói Feudális Múzeumban láthatunk, alig hihetjük, hogy azt ugyanazok a kezek formálták, amelyek rozoga, „csak az imádság tartja" munkát adnak le az átvevőnek, ha szétesik, csak essen!)

A magatartásnak eme rugalmassága tükröződik a zek nép ismert aranyszabályában: *Adnak – vedd el, ütnek – szaladj el!*

Az életharc sikerességének lényeges feltétele GULag bennszülöttei számára a *titoktartás*. Jellemük s szándékaik eltitkolását oly magas tökélyre fejlesztették, hogy egy gyakorlatlan, kezdő nacsalnyik abban a téves hitben ringathatja magát, hogy a zek hajlik, mint a fűszál – a széltől s a csizma alatt egyaránt.[598] (Később aztán keserűen kell tapasztalnia, mily alattomosak s álnokok a szigetlakók.) A titkolódzás alighanem a legjellemzőbb tulajdonsága a zek törzsnek. A zek kénytelen titkolni szándékait s tetteit mind a munkáltatók, mind a felügyelők, mind a brigádvezető, mind az ún. *sztukácsok* elől.[599] Titkolnia kell teljesítményét, nehogy ellopják. Titkolnia kell terveit, számításait, reményeit, hogy nagyszabású szökésre készül-e, vagy azt fontolgatja, hol szerezzen forgácsot a matracába. A zek léte már csak ilyen: ami kitudódik, annak lőttek!… Egy bennszülött, akit megkínáltam mahorkával, így beszélt nekem erről (orosz nyelvre fordítva közlöm): „Elmondod, hol lehet szunyókálni egy kicsit, ahol nem talál meg a pallér: valamennyi odacsődül, úgyhogy a pallér végül is neszét veszi. Elmondod, hogy sikerült levelet küldened egy szabad munkással[600] holnap már valamennyien hordják neki a levelet, lebuktatják a levelekkel együtt. S ha a raktáros megígérte, hogy kicseréli a rongyos bekecsedet, hallgass, míg ki nem cserélted, ha pedig már kicserélted, még inkább hallgass: őt sem szabad bemártanod, meg neked is

jó lesz még.[601] Idővel annyira megszokja a zek ezt a titkolódzást, hogy már semmi erőfeszítésébe sem kerül: kihal belőle az élményközlés természetes emberi vágya. (Úgylehet egyfajta ösztönös védekezést kell látnunk ebben az ő titkolózásában *a közélet egész vonalán folyó titkolódzással szemben?* Hiszen előle is következetesen eltitkolnak minden információt, ami csak sorsát érinti.)

A zek titkolózása abból a *tökéletes bizalmatlanságból* fakad, amellyel egész környezetéhez viszonyul. Különösen erős gyanakvást kelt benne egy látszólag önzetlen cselekedet. *A törvény a tajga törvénye!* – Így fogalmazza meg ő az emberi kapcsolatok legfőbb imperatívuszát. (Valóban, Arhipelág szigeteit jórészt a tajga rengetege borítja.)

Az a bennszülött, aki a maximális mennyiséget tudja magában egyesíteni és kifejezésre juttatni ezekből a törzsi sajátságokból, tehát a törtető életharcból, a könyörtelenségből, a leleményességből, a titkolódzásból, a gyanakvásból – *GULag fiának* hívja magát, s mások is annak nevezik. Számukra ez egyenértékű a „tiszteletben álló polgár” nevezettel, s csak természetes, hogy hosszú éveket kell a szigeteken töltenie annak, aki pályázik rá.

GULag fia kifürkészhetetlennek tartja önmagát, viszont másokon – úgy véli – egyből keresztüllát, de még a földet is látja alattuk két méter mélységben. Meglehet, hogy így is van, de ugyanakkor az is kiderül ebből, hogy még a legélesebb szemű zek látóköre is csonka: *nem lát tovább az orránál*. Nagyon józan ítéleteket formál mindenről, ami körülötte történik, s pontosan el tudja tervelni, mit fog csinálni az elkövetkező órák alatt, ám az egyszerű zek, de még GULag fia is képtelen minden absztrakt gondolkodásra, képtelen felfogni az általános jellegű jelenségeket, de még a jövőről sem lehet vele beszélgetni. Nyelvtanuk is szerfölött ritkán él a jövő idővel: még a holnapról is egy árnyalatnyi fönntartással szoktak nyilatkozni; még óvatosabban az éppen megkezdett hét napjairól, egy ilyen frázis pedig, hogy „a jövő tavasszal én…” sohasem hallható egy zek szájából. Mert valamennyien tudják, hogy előbb ki kell húzni a telet, azonkívül bármely napon egy másik szigetre vetheti őket a végzet. Rájuk is áll: „Az én napom – az én életem.”

GULag fiai a hagyományok s az ún. *zek-parancsolatok* legfőbb letéteményesei. E parancsolatok száma szigetenként változó, megfogalmazásuk teljesen azonos, igazán csábító feladat volna egy külön dolgozatban rendszerezni őket. E parancsolatoknak semmi közük sincs a

kereszténységhez (a zek nép nemcsak hogy ateista, de egyáltalán semmit sem ismer el szentnek"minden magasabbrendű szubsztanciát siet kigúnyolni, sárba rántani. Ez nyelvükben is tükröződik). De, mint GULag fiai állítják, aki az ő parancsolataik szerint él, az nem pusztul el Arhipelágon.

Ilyen parancsolataik vannak: *„ne kopogj!"*[602]. (Hogy kell ezt érteni? Nyilván, hogy ne csapjanak fölösleges lármát.); *őrizkedjél a tányérnyalástól!* – azaz ne süllyedj a moslékevésig, ez ugyanis szerintük gyors és biztos pusztulásba visz; *ne sakálkodjál!* S egyéb hasonló parancsolatok.

Figyelemreméltó ez a parancsolat: *ne dugd az orrod idegen fazékba!* Merjük állítani, hogy ez magas színvonalú vívmánya a bennszülött szellemi kultúrának, hisz nem egyéb ez, mint a negatív szabadság elve, mintegy megfordítása a „my home is my castle" elvének, egyben magasabbrendű is annál, mert nem a *saját* fazekáról beszél, hanem a máséról (de azért a magáét is beleérti). Arhipelág viszonyainak ismeretében a „fazék" szót tágabb értelemben kell vennünk: nemcsak azt az összeégett, ütött-kopott edényt, mégcsak nem is azt a konkrét gusztustalan kotyvalékot jelenti, ami benne fő, hanem az élelemszerzés valamennyi módozatát, a létért folyó harc valamennyi fegyverét, sőt még tágabb értelemben: *a zek lelkét!* Más szóval: hagyj élnem, ahogy akarok, s magad is élj úgy, ahogy akarsz – íme ezt jelenti ez a parancsolat. GULag kemény, zord fia arra kötelezi magát ezzel a parancsolattal, hogy nem fogja puszta kíváncsiságból bevetni erejét és harci fegyvereit (ugyanakkor fölmenti magát minden erkölcsi kötelezettség alól: akár föl is fordulhatsz mellettem, nekem egál! Kegyetlen törvény, mégis sókkal emberségesebb, mint a „tolvajoknak – Arhipelág kannibáljainak – törvénye: „Dögölj meg te ma, én majd csak holnap!" A kannibál-tolvaj egyáltalán nem közömbös a szomszédja iránt: sietteti annak halálát, hogy elodázza a magáét, sőt néha csak azért, hogy szórakozásból, kíváncsiságból végignézze haldoklását.)

Végül van egy kombinált parancsolat: *ne bízzál, ne félj, ne kérj!* Ebben a parancsolatban kristálytisztán, szinte szoborszerű plaszticitással nyer kifejezést a zekség közös nemzeti karaktere.

Hogy lehetne kormányozni (a szabad életben) egy népet, amely lelke mélyéig át van itatva egy ilyen büszke parancsolattal? Elgondolni is szörnyű!

Ez a parancsolat vezet át bennünket a zek nép gyakorlati viselkedésének vizsgálatától pszichikai alkata vizsgálatához.

Az első, amire azonnal fölfigyelünk GULag fiában, s amit később egyre jobban tudatosítunk: *a lelki kiegyensúlyozottság*, pszichikai stabilitás. Nem érdektelen ezzel kapcsolatban a zek általános filozófiai szemlélete, ahogy önmagát elhelyezi a világmindenségben. Ellentétben az angollal és a franciával, akik egy életen át meg nem szűnnek büszkélkedni angol ill. francia származásukkal, a zek egyáltalán nem dicsekszik nemzeti hovatartozásával, ellenkezőleg: úgy fogja föl, mint kegyetlen megpróbáltatást, de ezt a megpróbáltatást méltósággal akarja viselni. Van egy figyelemreméltó mítoszuk, mely szerint valahol létezik „Arhipelág kapuja" (vö. az antik mitológiában „Herkules oszlopaival"), amelynek frontális oldalán mintegy a belépő részére, ez a felirat olvasható: „Ne csüggedj!" – a másik oldalon pedig, a kilépő részére: „Ne örülj túlságosan!" S ami a lényeg, teszik hozzá a foglyok, e feliratokat csak az okosok látják, a balgák nem. Máskor egyszerű, gyakorlati tanáccsal fejezik ki ugyanazt, amit a mítosz: *érkeztedben ne búsulj, távoztodban ne örülj!* Íme, itt a kulcs a zek világnézet megértéséhez, ahogy ők Arhipelágot s az Arhipelággal határos területek viszonyát látják. Ez a filozófia a zek nép pszichikai stabilitásának forrása. Még ha mégoly lehangolóan alakulnak ellene a körülmények, ő csak összevonja szemöldökét durva, cserzett arca fölött, s így szól: *mélyebbre, mint a tárna nem vethetnek!* Vagy ahogy egymást szokták vigasztalni: *van ennél rosszabb is!* S ez a meggyőződés, hogy „rosszabb is lehetne", valóban hathatós támaszt és bátorítást nyújt nekik, ha éhség, hideg és lelki elesettség a szenvedés örvényeibe taszította őket.

A zek mindig *a legrosszabbra van elkészülve*, úgy él, hogy minden percben várja a sors csapásait és a férgek csípéseit. Ellenben minden ideiglenes könnyítést elnézésnek, tévedésnek tart. Ez az örökös bajvárás érleli a zek lelkét: így lesz rettenthetetlen a saját sorsát illetően s szánakozást nem ismerő a mások sorsával szemben.

Külső esemény ritkán bontja meg a zek lelkének egyensúlyi állapotát, sem a fény, sem a homály, sem a kétségbeesés, sem az öröm irányában nem mutat kilengéseket.

Találóan fogalmazta meg ezt Tarasz Sevcsenkó, ukrán költő (aki még a történelem előtti korban időzött egy keveset a szigeteken): „Most szinte nincs bánatom, nincs örömöm. Van azonban erkölcsi nyugalmam, mely már

szinte a halak hidegvérűségével határos. Ennyire átalakíthatja az embert a szenvedés?”[603]

Igen. Ennyire átalakíthatja. Szilárd egyensúlyi állapot nélkül hogy is élhetné túl a zek zord szigeti száműzetésének hosszú éveit? Ha mindjárt az Arhipelágon töltött első évben el nem éri ezt a fásult, hamvába holt állapotot, akkor rendesen el is pusztul. Ha azonban eléri, életben marad. Röviden: vagy fölfordulsz, vagy elpusztulsz!

A zek minden érzéke elvan zsibbasztva, minden idege ki van ölve. Minthogy egykedvűvé vált a saját fájdalmával, sőt a törzsfők által rárótt büntetésekkel, úgyszólván egész életével szemben, nem tud részvéttel viszonyulni felebarátai szenvedéséhez sem. Fájdalmas sikoly, női könnyek mégcsak arra sem indítják, hogy odanézzen: olyan tompák a reakciói. A tapasztalatlan újonc iránt sem szoktak szánalmat mutatni, nevetnek baklövésein és sirámain. De ne ítéld meg őket szigorúan: nem gonoszak ők, csak a részvét satnyult el bennük, s az eseményeknek csupán a komikus oldalát képesek fölfogni.

Általánosnak mondható világnézetük a fatalizmus, mélyen gyökerező, univerzális életérzés ez náluk. Magyarázatát rab-állapotukban kell keresnünk, abban, hogy fogalmuk sincs, mi fog történni velük a legközelebbi órákban s hogy gyakorlatilag a legkevésbé sem avatkozhatnak bele az események folyásába. A fatalizmus úgyszólván életfeltétel a zek számára: ez teszi őt lélekben erőssé, megingathatatlanná. GULag fia meg van győződve arról, hogy akkor jár el bölcsen, ha mindent a sorsra bíz. A jövő zsákbamacska s mivel nem lehet kiokoskodni belőle, sem előre tudni, mi fog kisülni a lehetséges variánsokból, nem érdemes túlzott szívóssággal törekedni valamire, sem túlzott nyakassággal ellenszegülni valaminek, például ha másik barakkba, brigádba vagy lágerba tesznek át. Lehet hogy jobb lesz, lehet hogy rosszabb. Azonban se így se úgy nem kell majd vádolnod magad; inkább forduljon rosszabbra a sorsod, csak ne magad légy az okozója! Így őrizheted meg mindennél drágább nyugalmadat, így nem esel sem pánikba, sem gyáva hízelgésbe.

Nem csoda, ha ily mostoha sors mellett a zek nép tele van mindenféle *babonás hiedelemmel*. Egy ilyen hiedelem éppen fatalizmusukban gyökerezik: ha túlzottan aggódsz jó pozíciódért, kényelmedért, biztosan *leégsz, transzportba kerülsz!*[604]

Fatalizmusuk nemcsak személyes sorsukra terjed ki, hanem a dolgok általános menetére is. Még csak meg sem fordul a fejükben, hogy valamin

is változtatni lehetne. Az a meggyőződésük, hogy Arhipelág öröktől fogva létezik s hogy azelőtt még rosszabb állapotok uralkodtak rajta.

Ám a legkülönösebb pszichológiai paradoxon alighanem az, hogy a zekek úgy fogják föl a maguk rendíthetetlen egykedvűségét a viszontagságok közepett, mint az életigenlés diadalát! Elég ha csak egy kicsit is megritkul a bajok erdeje, ha csak egy kicsit is gyöngülnek a sors csapásai, a zek máris kifejezést ad megelégedésének az élettel, s dicsekedni kezd sikeres életharcával. Az olvasó talán jobban elhiszi ennek a paradox vonásnak a lehetőségét, ha Csehovot idézzük neki. „Száműzetésben” című novellájában Szemjon Tolkovics így fogalmazza meg ezt az életérzést:

„Elértem, hogy csupaszon tudok aludni a puszta földön s a füvet rágcsálom. *S adjon Isten mindenkinek ilyen életet*. (Én emeltem ki). Semmire sincs szükségem, semmitől sem félek, s úgy megismertem önmagam, hogy nincs nálam gazdagabb és szabadabb ember.”

Ezek a döbbenetes szavak máig a fülünkben csengenek, nemegyszer hallottuk őket Arhipelág foglyainak a szájából (csak azon csodálkozunk, hol csíphette föl őket A. P. Csehov?). S adjon Isten mindenkinek ilyen életet! – hogy tetszik ez önöknek?

Eddig a népjellem pozitív vonásairól beszéltünk. De nem hunyhatunk szemet a negatív vonások fölött sem. Vannak ugyanis bizonyos megindító nemzeti hibák, amelyek mintegy kirínak az erények közül s ellentmondani látszanak a föntieknek.

Minél tántoríthatatlanabb, minél zordabb ennek az istentagadó népnek a hitetlensége (fölényesen kacag például az evangélium szavain: „Ne ítéljetek, hogy meg ne ítéltessetek!” – szerintük ettől egyáltalán nem függ az ember elítéltetése), annál elemibb erővel rázzák meg időnként a kritikátlan hiszékenység rohamai. A határt így húzhatjuk meg: ama szűk körön belül, ahol a zek élesen lát, a világon semmiben sem hisz. De az elvont szemlélet képességének híján, logikus történetszemlélet híján, hajmeresztő naivsággal képes hitelt adni minden kósza hírnek, arhipelági csodának.

Hogy egy régi példával illusztráljuk a bennszülöttek hiszékenységét: micsoda reményeket fűztek annak idején Gorkij szolovkai látogatásához! De ne menjünk olyan messze! Van egy kiirthatatlan, egész Arhipelágon gyökeret vert hitük: hisznek az ún. *amnesztiában*. Nehéz megmagyarázni, mi ez tulajdonképpen. Nem valami nőnemű istenség, ahogy talán gondolná az olvasó. Leginkább a Második Eljövetelhez lehetne hasonlítani, amelyben

a keresztények hisznek, valami vakító fényességhez, melynek tündöklése pillanatok alatt megolvasztja Arhipelág jegét, de még magukat a szigeteket is elsodorja, a bennszülöttek pedig langyos hullámokon ringatózva napfényes partokon kötnek ki, ahol minden hozzátartozójukat, barátjukat megtalálják. Minden bizonnyal a földön megvalósulandó Isten Országában való hitnek egy kissé kiforgatott változatával van itt dolgunk. Ez a hit, bár soha egyetlen érzékelhető csoda nem támogatta, roppant vitális és makacsul tartja magát. S ahogy más népek is rendszerint a téli és a nyári napfordulóhoz kapcsolják ünnepi szokásaikat és szertartásaikat, a zek nép is misztikus (és mindig hiúnak bizonyuló) várakozással néz elébe november s május első napjainak. Ha délről kezd fújni Arhipelág szele rögtön sugdosni kezdenek egymás fülébe: „Biztosan jön az amnesztia! Már kezdődik…” Ha meg a zord északi szelek kapnak erőre, az emberek fújják fagyos körmeiket, dörzsölik a fülüket, topognak s így bátorítják egymást: „Na, most aztán biztosan jön az amnesztia. Különben lefagy a… (itt egy lefordíthatatlan kifejezés következik). Most egészen biztosan lesz!”

Rég be van bizonyítva, hogy minden vallás ártalmas – ezt itt is igazolva látjuk. Ezek a hiedelmek az amnesztiáról borzasztóan gyöngítik a bennszülötteket, hozzájuk olyannyira nem illő ábrándozásra csábítják őket, s vannak olyan járványos időszakok, amikor az életfontosságú s határidős kincstári munka úgyszólván kifordul a kezükből – azaz gyakorlatilag épp olyan a hatás, mint mikor ellenkező értelmű baljós hírek kezdenek szállingózni a közelgő transzportról. A mindennapos építőmunkának is az válik javára, ha a bennszülöttek érzésvilága mentes a kilengésektől.

Van továbbá egy másik nemzeti gyöngéjük is, mely érthetetlen módon az élet pofonjai ellenére, egyre jobban beléjük gyökerezik: az igazság utáni titkos sóvárgás.

Ezt a különös érzést már Csehov is megfigyelte egy szigeten, mely egyébként egészen más volt, mint a mi Arhipelágunk: „A fegyenc, még ha lelke fenekéig romlott és igazságtalan is, mindenekfölött szereti az igazságosságot, s ha nem találja meg azt a fölé rendelt emberekben, évről évre elkeseredettebbé, bizalmatlanabbá válik.”

Bár Csehov megfigyelése semmiképp se vonatkoztatható a mi esetünkre, mégis ámulatba ejt bennünket, annyira találó és igaz.

Attól kezdve, hogy a zek Arhipelágra teszi a lábát, életének minden napja, minden órája maga a legteljesebb igazságtalanság, s ilyen körülmények közt maga is csupa igazságtalanságot követ el – azt hinné

tehát az ember, hogy rég megszokhatta már, s a jogtiprást immár általános érvényű életnormának tekinti. De nem! A törzs vénjei és patrónusai által elkövetett igazságtalanságok sohasem szűnnek meg újra meg újra sérteni őket s úgy fájnak, akár az első napon. (Ellenben az alulról fölfelé irányuló igazságtalanságot harsány, kárörvendő nevetéssel szokták jutalmazni.) Népköltészetünkben pedig már nem is csak a puszta igazságosságról költenek legendákat, hanem annak túlhajtásáról: az indokolatlan nagylelkűségről. (Így született s tartotta magát évtizedeken át a Fanni Kaplan iránt tanúsított nagylelkűség mítosza: hogy a Lenin elleni merénylet után állítólag nem lőtték agyon, hanem életre szóló szabadságvesztését tölti különböző börtönökben, még tanúk is akadtak szép számmal, akik egy transzportban voltak vele, vagy könyvet kaptak tőle a butirkai könyvtárból.[605] Jogosult a kérdés: mire kellett a foglyoknak ez a dőre mítosz? Csak mint a mértéktelen nagylelkűség határesete, amelyben mindenáron hinni akartak. Ha egyszer annak megkegyelmeztek, hogyne kegyelmeznének meg nekik?)

Olyan esetekről is hallunk, hogy a zek megszerette a munkát Arhipelágon (A. Sz. Bratcsikov: „Büszke vagyok rá, mit alkottam két kezemmel”), vagy legalábbis nem gyűlölte meg (a német származású foglyok), de az ilyen esetek annyira kivételesek, hogy eszünkbe sem jut rájuk hivatkozni a nemzeti karakterrel kapcsolatban, még kuriózumként sem.

Van továbbá egy tulajdonságuk, mely ellentétben látszik lenni említett titkolódzó természetükkel: az, hogy *szeretnek a múltról beszélni*. Ez minden más népnél az öregek szokása, míg a középkorúak általában nem szívesen beszélnek a múltról (főleg a nők, no meg azok, akik kérdőívet töltenek ki, no meg… – szóval mindenki). A zek nép ebben a vonatkozásban mintha csupa öregekből állna. (Más vonatkozásban, ellenkezőleg, mintha egytől egyig gyerekek lennének: *nevelőik* vannak.) Egy szót ki nem szedsz belőlük a ma kicsinyes titkaiból (hogy hol lehet föltenni a fazekat a tűzre, kinél lehet mahorkát cserélni), ám a múltról nyíltan mesélnek neked, kiteregetve, hogy s mint éltek Arhipelág előtt, kivel éltek s hogy kerültek ide. (Órákon át tudják hallgatni, ki hogy „bukott le”, őket nem untatják ezek az egy kaptafára készült históriák. S minél véletlenebb, felületesebb s rövidebb két zek együttléte (egy éjszakát töltenek priccseken az ún. „átmenőben”) – annál nyíltabban s részletesebben sietnek közölni egymással mindent önmagukról.

Érdekes összehasonlítani ezt Dosztojevszkij, megfigyelésével: ott mindenki magába zárta, egymaga kínlódta át bűne emlékét, mely a Holtak Házába juttatta, egyáltalán nem volt szakás erről beszélni. érthető, hisz a Holtak Házába bűn miatt kerültek, s a fegyenceknek kínos volt arra visszagondolni.

Arhipelágra ellenben a sors kifürkészhetetlen szeszélyéből, vagy szerencsétlen körülmények gonosz találkozása folytán kerül a zek, s az esetek kilenctized, részében anélkül, hogy valami „bűn” nyomná a lelkiismeretét, éppen ezért nincsenek Arhipelágon a hallgatóságot jobban lekötő és őszintébb szimpátiát fakasztó témák, mint kinek-kinek a története, „hogy húzták be a csőbe”.

De van ezenkívül más céljuk és értelmük is azoknak a hosszú lére eresztett históriáknak, amelyekkel a zek nép fiai ki szokták tölteni estéiket, takarodó után a barakkban. Ez pedig az, hogy amennyire bizonytalan a zek jelene és jövője, annyira végleges, megingathatatlan a múltja. Ami egyszer megtörtént, azt el nem vehetik tőle. Amellett a zekek többsége a jelenleginél sokkal magasabb társadalmi állásra emlékezhet vissza (mert nincs az övénél megvetettebb állapot; Arhipelág határain kívül még a részeg csavargónak is kijár az „elvtárs” megszólítás). Visszaidézve múltját a zek tehát azokat a magasságokat óhajtja megjárni lélekben, amelyekről balsorsa ledöntötte.[606] Mondani sem kell, hogy emlékeiket általában retusálva s kipiperézve tálalják, kiagyalt (de azért egészen valósághű) epizódokkal tarkítják, s az eredmény az, hogy mind a mesélő, mind hallgatói dagadozni érzik keblüket a visszatérő önbizalomtól.

Ugyancsak a megtépázott önbizalom megerősítését szolgálja egy másik műfajuk is: az a számtalan népmeseszerű történet, melyből a zek nép talpraesettsége és diadalmas furfangja domborodik ki. Meglehetősen nyers históriák ezek, a Nyikolaj cár korabeli katonatörténetekre emlékeztetnek (amikor harminc évre vitték el katonának a legényeket). Olyasmit kell hallanunk, hogy amikor egy zek fát aprított a fészerben a nacsalnyik konyhája részére, a nacsalnyik lánya kilopódzott hozzá. Vagy azt, hogy egy fifikás szobanapos hogyan ásott alagutat a csomagelosztó barakk alá s helyezett egy csajkát a padlóba vágott lefolyóhoz. (Néha ugyanis vodkát küldenek be a csomagban, ám Arhipelágon szesztilalom van, ezért a szabályzat szerint azonnal ki kell önteni – persze sohasem öntötték ki.) Naposunk tehát megmentette a drága nedűt s mindig rózsaszínben látta a világot.

Általában a zek nép kedveli és értékeli a *humort*, s ez önmagában azt bizonyítja, hogy azok, akik nem pusztulnak el mindjárt az első évben, alapjában véve egészséges lelkűek. Abból az alaptételből indulnak ki, hogy könnyekkel nem szerzel magadnak igazságot, nevetéssel nem szerzel több büntetést. Örök szövetségesük a humor, anélkül, aligha bírnák ki Arhipelágon. A káromkodást is aszerint értékelik, milyen szellemes, és csak akkor találják meggyőzőnek, ha jót lehet nevetni rajta. Ha kérdésre válaszolnak, ha véleményt mondanak valamiről, mindig megborsozzák egy kicsit. Ha megkérded egy zektől, mennyi időt töltött már Arhipelágon, nem azt feleli, hogy „öt évet", hanem: „Bizony, már öt januárt leültem."

(Arhipelági tartózkodásukat valami okból „ülésnek" nevezik, holott az *ülésből* igazán nem sok részük van ott.)

– Nehéz volt? – kérdezed. Vigyorogva válaszol:

– Csak az első tíz év nehéz.

Sajnálkozol, hogy ily zord klíma alatt kell élnie. Így felel:

– A klíma igaz, kicsit rossz. Ezzel szemben jó a társaság.

Így beszélnek valakiről, aki elhagyta Arhipelágot:

– Hármat kapott, ötöt leült, idő előtt szabadult.

Mikor pedig negyedszázadra szóló beutalóval kezdtek jődögélni:

– Most aztán huszonöt évig elvetettük a megélhetés gondját.

Egyáltalában Arhipelágról így vélekednek:

– Ki még nem volt, sorát ejti, aki már volt, nem felejti. (Ebben van egy kis túlzó általánosítás. Nekünk ugyan eszünk ágában sincs odamerni, ugye, olvasó?) Ha valaki „még kér" (például teavizet), rögtön lecsapnak rá s kórusban kiabálják:

– Majd ad még az ügyész!

(Általában az ügyészekkel különös módon hadilábon állnak, gyakran kitör belőlük az ellenszenv. Például nagyon el van terjedve a szigeteken a következő igazságtalan rigmus:

– Az ügyész – dögvész!

A sikerült rímjátékon kívül, úgy érezzük, ennek semmi értelme sincs. Az okozati és az asszociatív képzettársítás sajnálatos divergenciájával van itt dolgunk, s ez bizony arra látszik mutatni, hogy a zek nép értelmi színvonala alatta marad az átlagos emberinek. De erről később.)

Még néhány példa bájos, ártalmatlan tréfáikból:

– Csak alszik, alszik, nem ér rá pihenni.

– Ha nem iszol vizet, mitől izmosodol?

A munkanap vége felé, amikor már a könyökükön jön ki a meló és epedve várják a műszak végét, igazán muszáj nekik elsütni a viccet:

– Ej, most kezdek belejönni, kár, hogy mindjárt vége lesz.

Reggel pedig, ahelyett hogy dologhoz látnának, csak ide-oda lődörögnek s mondogatják:

– Csak már este lenne, hogy holnap (!) kijöhetnénk dolgozni!

Továbbá itt ez a példa, mely a logikus gondolkodás hiányát szemlélteti. Ismert mondásuk a következő:

– Ezt az erdőt nem mi ültettük, nem is mi fogjuk kivágni. No de ha így vesszük, a Fakitermelő sem telepít erdőket, mégis alapos pusztítást végzett már eddig is bennük. – Tipikus gyerekes észjárás nyilatkozik meg ebben, amolyan dadaizmus.

Vagy ez a mondás (még a Fehér Tenger Csatorna korából):

– Dolgozzon a medve!

No de kérem tisztelettel, el lehet képzelni egy medvét, ahogy a nagy csatornát építi? A medvemunka problematikáját úgy hisszük, már Krilov meséi végleg tisztázták. Hacsak morzsányi lehetőség volna arra, hogy a medvéket be lehet fogni társadalmilag hasznos munkára, nem kétséges, hogy az elmúlt évtizedek folyamán ez már meg is történt volna, s ma már egész medvebrigádokról sőt medve-lágerpontokról volna tudomásunk.

De van a bennszülötteknek egy másik mondásuk is a medvéről, borzasztóan igazságtalan, de annál mélyenszántóbb:

– A nacsalnyik medve.

Megfoghatatlan, micsoda képzettársításból származhat ez a mondás. Arra gondolni sem mérünk, hogy az utóbbi medve-mondást párhuzamba állítsuk az előbbivel s levonjuk az ebből folyó konklúziókat.

Rátérve a zek nép *nyelvének* problémájára, óriási nehézségekkel találjuk szemben magunkat. Arról nem is szólva, hogy minden újonnan fölfedezett nyelv ismertetése külön könyvet s külön tanfolyamot igényel, a mi esetünkben még speciális nehézségek is vannak.

Ilyen például e nyelv elválaszthatatlansága, összeforrottsága *materscsinával*, a káromkodással, amire már utaltunk. Ki képes itt az elkülönítésre? Senki, hisz élő organizmust nem boncolhatunk szét![607] Attól pedig, hogy mindenestül tegyük jelen kutatásunk tárgyává, visszatart bennünket az ifjúságunkért érzett felelősség.

Aztán egy másik nehézség is van: feltétlenül el kéne határolnunk a zek nép nyelvét a kannibálok nyelvétől, akiket másképp *tolvajoknak*, vagy

vagányoknak hívnak, s akik mazsolaként vannak elszórva köztük. A kannibál törzs nyelve külön ágat képez a nyelvek családfáján, sem párja sem rokona nincs. Ez a téma külön kutatást igényelne, minket csak megzavarna most az érthetetlen kannibál szókészlet. De ott a bökkenő, hagy a kannibál nyelv számos lexikai eleme átkerült a zek nyelvbe is és gazdagította annak kifejező erejét. Nem lehet tagadni, hogy e jövevényszók sokszor igen találóak, képszerűek, ráadásul közérthetőek. A pálmát alighanem ez viszi el: „csak cirlásan!" Ezt csak körülírni lehet oroszul, lefordítani nem. „Csak cirlásan" szaladni vagy átnyújtani valamit annyi, mint lábujjhegyen, buzgó igyekezettel s a legnagyobb készséggel s mindezt együtt.

Tréfán kívül úgy véljük, hogy a mai orosz nyelvnek igen jól jönne ez a „cirlás"-kifejezés! – Főleg mert a gyakorlati életben sokszor kell éppen így, „cirlásan" végrehajtanunk a parancsot.

De hiszen már nincs is szükség gondoskodásunkra! Mikor e sorok írója, hosszadalmas tudományos expedícióját befejezve, visszatért Arhipelágról, nagyon nyugtalankodott, elfoglalhatja-e régi tanszékét az etnográfiai intézetben – nemcsak abban az értelemben, ahogy a káderesek értik, hanem hogy nem maradt-e el túlságosan a mai orosz nyelvtől s meg fogják-e érteni őt a diákjai. S egyszerre a legnagyobb ámulatára s örömére ugyanazokat a kifejezéseket hallotta az elsőévesek szájából, amelyeket Arhipelágon szokott meg a füle s amelyeket oly fájdalmasan nélkülözött eddig az orosz nyelv.

Mi sem bizonyítja ékesebben a zek nyelv expanziós erejét: rejtélyes módon sikerült behatolnia az ország, elsősorban pedig a fiatalság nyelvébe. Ez arra a reményre jogosít föl bennünket, hogy e folyamat a jövőben sem rekedt meg, sőt még jobban kibontakozik, s az eddig még polgárjogot nem nyert jövevényszavak is meghonosodnak az orosz nyelv gazdagítására és díszére.

De ezzel csak még nehezebb lesz majd a nyelvtudós munkája: hogy fogja tudni mármost elkülöníteni egymástól az orosz és a zek nyelvet?

Végül jó lelkiismerettel a negyedik nehézséget sem hagyhatjuk említés nélkül: azt, hogy az ősidőkben, a történelem előtti korban maga az orosz nyelv is gyakorolt némi befolyást a zek nyelvre, sőt a kannibálok nyelvére is (ma már nyoma sincs ennek a befolyásnak). Hogy lehetne másképp megmagyarázni, hogy Dal szótárában a kimondottan arhipelági mondásoknak számos megfelelőjét találjuk?

A „szuka” szó már Jakubovics korában *spiont* jelentett.

Van a bennszülötteknek egy pompás kifejezésük: *nekiveti a szarvát* (minden szívósan végrehajtott munkáról, s általában ha valaki megköti magát s kitart a magáé mellett), vagy: *letörni, letarolni a szarvait* – ezekben a *szarv* szó ősi orosz, ószláv jelentése őrződött meg (gőg, fennhéjázás, kivagyiság) a jövevény új jelentéssel szemben, melyet a franciából átvett „fölszarvaz” kifejezés képvisel (a női hűtlenség jelölésére). Ez az utóbbi egyáltalán nem honosodott meg a népnyelvben, de még az értelmiség is rég elfeledte volna, ha nem kapcsolódna Puskin párbajához.

A fölsorolt számos nehézség arra kényszerít bennünket, hogy egyelőre elhalasszuk a nyelvi kérdés boncolgatását.

Befejezésül néhány személyes megjegyzés. E tanulmány szerzőjétől kezdetben idegenkedtek a zekek, amikor elárasztotta őket kérdéseivel: arra gyanakodtak, hogy a *keresztapa* részére végzi kutatásait (ez a zekek lelkiatyja s gyámola, akivel szemben azonban, minden jósága ellenére hálátlanok és igazságtalanok). Mikor azonban meggyőződtek arról, hogy nem így van, azonkívül élvezték a szerző vendégszeretetét, aki mahorkával szokta kínálni őket (drágább dohányféleségeket nem szívnak), kezdtek meglehetősen jóindulatúan viszonyulni a kutatáshoz, föltárva lelkük mélyének romlatlanságát. Sőt, még bájos nevezetekkel is ellátták a kutatót, hol *Kapor Paradicsomovicsnak*, hol Fan Fanicsnak hívták. Megjegyzendő, hogy Arhipelágon az apai név nem használatos, ezért az ilyenféle tisztelettudó megszólításhoz óhatatlanul valami komikus árnyalat tapad. Ezzel egyúttal azt is kifejezésre juttatták, hogy e munka célja s jelentősége meghaladja az ő értelmi képességeiket.

Szerző úgy véli, hogy jól oldotta meg feladatát, kielégítően bebizonyította elméletét, s ezzel a XX. század közepén egy eddig ismeretlen, senkitől le nem írt nációt sikerült felfedeznie, melynek etnikai volumene több millió lelket ölel fel.

20. Kutyaszolgálat

Nem sértő szándék vezetett bennünket a fejezet címének megválasztásában, de kénytelenek vagyunk a lágeri hagyományokhoz tartani magunkát. Gondoljuk meg, hogy maguk választották ezt az osztályrészt, szolgálatuk azonos az őrző farkaskutyákéval s ahhoz is kapcsolódik elválaszthatatlanul. Külön szabályzat írja elő a kutyás szolgálat mikéntjét, s egész tiszti különítmények ügyelnek az egyes kutyák *munkájára*, fejlesztik bennük a *helyes harapósságot*. S ha egyetlen kutyus eltartása évi 11.000 Hruscsov előtti rubelba kerül a népgazdaságnak (a farkaskutyákat bőségesebben kosztolják mint a foglyokat)[608], akkor egy tiszt eltartása még többe kerülhet.

Míg ezen a könyvön dolgoztunk, állandó nehézséget okozott, hogy is nevezzük hát őket? Vezetőség, vezetők, parancsnokok, nacsalnyikok, főnökök – egytől-egyig nagyon általános, ráadásul odakint az országban, a civil életben is dívó s meglehetősen elkopott kifejezések. Ilyen a „munkáltatók” is. „Akik a lágert kormányozzák” – ez pedig körülményes s csupán tehetetlenségünk bizonyítéka. Hívjuk őket kertelés nélkül a lágerhagyomány szerint? Az pedig durvaságnak, gyalázkodásnak hangzanék. A nyelv szellemének tökéletesen megfelelne a „lágerügyis” szó, mely úgy viszonyul a „lágerfogoly”-hoz, mint a „börtönügyis” a „börtönfogoly”-hoz, amellett pontos és egyértelmű: az; aki a lágert vezeti és működteti. Így hát a szigorú olvasó, elnézését kérve az új szóért (mely különben egyáltalán nem új, a nyelvben ugyanis üres rekesz volt fönntartva neki), időnként élni is fogunk vele.

Ez a fejezet tehát a lágerügyisekről fog szólni (s egyben a börtönügyisekről is). Kezdhetnénk a generálisoknál, a rend is úgy kívánná – csakhogy nincs hozzá anyagunk. Nekünk, férgeknek, lehetetlen volt közelükbe férkőznünk, látni s megismerni őket. Ha pedig mégis szemünk elé kerültek, elvakultunk attól a sok aranytól és ragyogástól és semmit sem láttunk tisztán.

Ezért van az, hogy semmit sem tudunk az egymást váltó GULag főnökökről, Arhipelág cárjairól. Persze, ha fölbukkan egy Berman-fotó vagy egy Apeter-idézet, lecsapunk rá. Tudunk például a „Garinyin-féle

mészárlásról, de magáról Garinyinról nem tudunk. Legföljebb annyit, hogy vérszomját nem olthatta csak úgy halálos ítéleték aláírásával, ezért személyesen járta a lágerokat és nem habozott beleereszteni egy golyót abba, akinek nem tetszett a képe. Írtunk már Kasketyinről is, Kasketyint azonban nem láttuk szemtől-szembe (hála Istennek!). Frenkelről összegyűlt valamelyes anyag, de Zavenyaginról semmi. Elhalálozása után őt nem dobták a Jezsov-Berija bandával egy gödörbe, róla ma is áradoznak a firkászok mint „Norilszk legendás építőjéről”. No, azért talán csak nem a saját kezével építette? De ha meggondoljuk, hogy „odafönt” Berija szerette, „lent” pedig emvédés cellatársam, Zinovjev nyilatkozott róla igen elismerően, el lehet képzelni, micsoda díszpéldány lehetett. Hogy is tudta volna másképp fölépíteni Norilszkot? – De lám, Antonovról, a Jenyiszej-láger parancsnokáról tudunk valamit, hála Pobozsij mérnök leírásának.[609] Mindenkinek melegen ajánljuk, olvassa el ezt a jelenetet: tehergőzösök kirakodása a Taz folyón, a Tundra mélyében, ahová még nem ért el a vasút. (s elér-e valaha?). Egyiptomi rabszolgák hangyanépe mozdonyokat vonszol ki a hóba, fönt a dombtetőn pedig Antonov alakja magasodik, nézi a munkát s határidőt szab ki a kirakodásra. Repülőgépen jött, ugyancsak repülőn fog távozni pár perc múlva. Udvari népe körülötte ugrál, Napóleon kismiska hozzá képest. Magánszakácsa terülj-asztalkát varázsol elébe: a sarki jégvilág kellős közepén friss paradicsomot és uborkát szolgál fel. S nem osztozik senkivel, az ebellette, mindent a maga bendőjébe rak.

Fejezetünk azonban megelégszik az alacsonyabb rangúak szemügyre vételével, az ezredesektől lefelé. Előbb a tisztekről mondunk el egyet s mást, majd az őrmestereken át rátérünk az ohrána közember-állományára – ez is untig elég lesz nekünk. Aki többet látott, mint mi, írjon többet. Lehetőségeinket az korlátozza, hogy míg az ember a lágerban vagy a börtönben ül, csak abból a szempontból érdekli a rabtartók jelleme, hogy ki tudjon térni fenyegetésük elől s ki tudja használni gyöngéiket. Egyébként semmi kedved foglalkozni velük, nem érdemlik meg a figyelmedet. Szenvedsz magad, szenvednek körülötted a társaid, az igazságtalanul elitéltek, – s a szenvedés e garmadája mellett, melynek átfogásához rövidek a karjaid, mit érdekelnek téged azok a fafejűek, azok a kétlábon járó kutyák? Az ő kicsinyes érdekeik? Vacak érzeményeik? Szolgálati sikereik vagy balsikereik?

Most aztán későn kapsz észbe, hogy elmulasztottad alaposabban szemügyre venni őket.

Ne kutassuk most képességeiket, ne kérdezzük, mehet-e egyáltalán börtön- vagy lágerőrnek valaki, aki valami más, hasznosabb pályán is megállná a helyét – tegyük fel inkább így a kérdést: lehet-e egy lágerügyis egyáltalán jó ember? Hogy szelektálja őket, milyen erkölcsi szűrőket rak elébük az élet? Az első szűrőt akkor, amikor besorozzák az MVD csapataihoz, fölveszik az MVD-iskolára vagy tanfolyamra. Mindenki, akiben csak halvány visszfénye pislog az emberi kultúrának, akinek lelkiismerete valahogy meg tudja különböztetni a jót a rossztól, ösztönösen, minden erejét latba vetve igyekezni fog; hogy kivágja magát, hogy be ne sorozzák ebbe a gyászos légióba. De tegyük fel, hogy nem sikerült kivágni magát. Ekkor jön a második szűrő: a kiképzés alatt s a szolgálat megkezdésekor maga a főnökség pécézi ki és tanácsolja el azokat, akik akaraterő és jellemszilárdság (olvasd: kegyetlenség és könyörtelenség) helyett lazaságot (azaz jóságot) mutatnak. Végül ott a harmadik szűrő, mely évek hosszú során át működik: aki eddig nem jött volna rá. Ahová került s mit várnak tőle, az legalább most tapasztalhatja s elborzadhat. Szünet nélkül az erőszak eszköze lenni, részes lenni minden rossz cselekedetben! – nem, erre nem mindenki képes, legalábbis nem azonnal. Hisz míg idegen sorsokon taposol, érzed, hogy megfeszül benned egy húr, elpattan s képtelen vagy folytatni ezt az életet. S bármi nagy késéssel kiválik, aki nem bírja, beteget jelent, orvosi bizonyítványt hoz, beéri alacsonyabb fizetéssel, lemond a rangjáról, – csak el innen, bármi áron!

No és a többi? Aki bent maradt? Azok, úgy látszik, idomultak, megszokták s már normálisnak tekintik ezt az életet, a szolgálatot. S persze jövedelmezőnek! S mondani sem kell, hogy tisztességesnek! Sőt olyanok is vannak, akiknek be sem kellett törniük, ők már ilyennek születtek.

Ennek a kontraszelekciónak tudható be, hogy a szívtelenek és a kegyetlenek sokkal magasabb százalékaránnyal vannak képviselve itt, mint a lakosság bármely más rétegében. S minél tovább szolgál valaki megszakítás nélkül a szerveknél, minél „kiválóbb munkaerő”, annál nagyobb valószínűséggel lehet gonosztevőnek tartanunk.

Ne feledkezzünk meg Dzerzsinszkij fennkölt figyelmeztetéséről: „Akinek a szíve el van kérgesedve, aki nem bír finom érzékenységgel reagálni a szabadságuktól megfosztottak szenvedéseire, az hagyja el ezt az intézményt!” Csakhogy a valósághoz ennek semmi köze!

Kinek szólt ez a figyelmeztetés? S komolyan vette-e, aki mondta, ha ugyanakkor képes volt védelmébe venni Koszirjevet? (lásd 1. rész, 8. fej.) S

akadt-e olyan, aki megszívlelte? Mert ha azt halljuk, hogy „a terror a meggyőzés eszköze”, hogy puszta gyanú alapján tartóztatnak le ártatlanokat, ha kivégzik a túszokat s konc. lágerokat létesítenek 15 évvel Hitler előtt, akkor nemigen tudjuk e tények mögé odaképzelni azokat a gyöngéd lelkeket és gáncsnélküli lovagokat. S ha mégis akadt volna olyan, aki *önként* kilépett a Szervek testületéből azokban az évelvben, akkor az éppen olyan valaki volt, akinek Dzerzsinszkij receptje szerint bent kellett volna maradnia, vagyis aki képtelen volt elkérgesedni. Akinek ellenben kéreg nőtt a szíve köré, éppen az maradt bent. (Egyébként lehet, hogy egy más alkalommal a figyelmeztetés is egészen más volt, csak ezt nem áll módunkban idézni.)

Mily könnyen átvesszük a készen kapott frázisokat, mily magától értetődő természetességgel használjuk, adjuk tovább őket! „Régi csekista” – ki ne hallotta volna e dicséretet, áhítatos hanghordozással nyújtva a szót? Ha egy lágervezetőt meg akarnak különböztetni a tapasztalatlan hűbelebalázs, csaholó de bulldog-állkapocs nélküli kollégáitól, így szoktak nyilatkozni: „A nacsalnyik régi csekista!” (Például mint az az őrnagy, aki elégette Klempner bilincs-szonátáját). Maguk a csekisták bocsátották szárnyra ezt a frázist, mi pedig gondolkodás nélkül szajkózzuk. Mert mit is jelent az, hogy valaki „régi csekista”? Legalább annyit, hogy az illető jó volt Jagodának is, jó volt Jezsovnak is, Berijának is, szóval mindenkit kiszolgált.

De ne hagyjuk kitéríteni magunkat a kerékvágásból és ne beszéljünk „a csekistákról általában”. Erről a témáról ugyanis, az operatív-nyomozó állambiztonsági intézmények csekistáiról már írtunk egy fejezetet. A lágerügyisek azonban csak szeretik magukat csekistáknak nevezni: vagy oda igyekeznek, vagy onnan nyugdíjazták őket s helyezték ki lágerba – igen, ez nyugdíjas állásnak számított, zilált idegeik megnyugtatására, egészségük helyreállítására alkalmas szanatóriumnak! Lágeri hivataluk sem azt a képzettséget, sem azt a nekibőszült aktivitást nem igényelte, ami általános követelmény a CsKGB-nél. Az aktív csekistától megkövetelik a gyors reakciót, a telitalálatot, az emvédés lehet tohonya is és elég, ha a céltáblába beletalál.

Sajnos, le kell mondanunk annak megvilágításáról, hogy a „töltsük be munkás- és pártkáderekkel a lágerhivatalokat” – program[610], melyet sikeresen megvalósítottak, miért nem honosította meg Arhipelágon azt a Dzerzsinszkij-féle gyöngéd humanizmust. Már a forradalom első éveiben

megindult a Központi Fenyítő Osztály és a guberniumi fenyítő alosztályok tanfolyamain a börtön- és lágeradminisztráció alsóbb beosztású kádarainak (azaz a belső felügyelőgárdának) képzése, méghozzá „a termelő munka megszakítása nélkül” (azaz már kiképzésük alatt szolgálatban voltak a börtönökben és a lágerokban). A cári felügyelő-állományból 1925-re már csak 6 % maradt (ezek ám a kitartó szolgák!). A lágervezetés középkáderei már korábban is a szovjet éra neveltjeiből kerültek ki. Elméleti kiképzést, először a Nev. – ügyi, Népbiztosság jogi tanfolyamain (bizony, a Nevelésügynél! S ráadásul jogot! – Nem jogfosztást!), 1931-től pedig az Ig. – ügyi NE jogi intézeteinek „javító-munka”-osztályain kaptak Moszkvában, Leningrádban, Kazanyban, Szaratovban és Irkutszkban. A végzett növendékek 70%-a munkásszármazású, ugyancsak 70%-a kommunista volt! A börtön- és lágernacsalnyikok immár kifogástalan származással és ideológiával fölszerelve, 1923-ban a Minisztertanács rendeletével és a soha nemet nem mondó Közp. VB jóváhagyásával széleskörű hatalommal ruháztattak fel, – de nézze meg az ember, az a bizonyos humanizmus csak nem akart most sem megvalósulni. Szenvedést ellenben többet sikerült okozniuk embermillióknak, mint amennyit a fasiszták okoztak, méghozzá nem hadifoglyoknak, nem meghódított népeknek, hanem honi földön saját polgártársaiknak.

Vajon az életmód és a hivatal hasonlósága a jellemek hasonlóságát eredményezi? Általában nem. Ha jelentékeny emberekről, személyiségekről van szó, akkor nem. Az ilyenekre önálló tulajdonságok, önálló, sokszor nagyon is meglepő döntések jellemzőek. Ellenben a lágerügyiseknél, akik szigorú erkölcsi és értelmi kontraszelekción estek át, a jellemek meghökkentő hasonlóságát figyelhetjük meg, s alighanem minden nehézség nélkül fölsorolhatjuk legáltalánosabb s leglényegesebb tulajdonságaikat.

Felfuvalkodottság. Egy távoli szigeten, laza függésben a távoli felettes hatóságoktól, szigetének vitathatatlan ura, minden zek, sőt minden szabad alkalmazott alá van neki rendelve. Az ő vállán pompázik a legnagyobb csillag. Hatalma korlátlan, intézkedései kritikán felüliek, a panaszosoknak eleve nincs igazuk vele szemben (be is tömik a szájukat!). A szigeten övé a legnagyobb ház, övé a legelegánsabb kocsi. Közvetlen beosztottjai, az alacsonyabb rangú lágerügyisek, ugyancsak az uralkodó osztályhoz tartoznak. S minthogy sem neveltetés sem tapasztalat nem ruházta fel őket kritikai képességgel, nem is tudják másképp fölfogni önnön helyzetüket, mint hogy ők egy kiváltságos faj egyedei, a hatalom született birtokosai.

Abból, hogy akaratukkal senki sem száll szembe, arra következtetnek, hogy roppant bölcsen kormányoznak s hogy szörnyen tehetségesek („szervező zsenik”). Naponta, lépten-nyomon saját szemükkel győződhetnek meg arról, mily jelentékeny személyiségek ők: mindenki fölállt, vigyázzba merevedik előttük, ha odaintik, nem „odamegy” hanem „futólépésben közeledik”, ha átvette a parancsot, nem „elsiet”, hanem „elrohan”. S ha egy ilyen kisisten (mint Dukelszkij, a BamLag parancsnoka) kiáll a lágerkapuba végignézni, mint vonul ki, farkaskutyáktól terelve, robotosainak csordája, ő mint valami ültetvényes, hófehér nyári öltönyben pompázik. S ha az uraknak kedvük szottyan (UnzsLag-ban) kilovagolni a krumpliföldre, megnézni, hogy halad a munka, – fekete rongyokba öltözött rabszolganők kepesztetnek ott a hasig érő sárban, a krumpli kiásásán fáradoznak (elszállítani már nem lesz érkezésük, s tavasszal majd beszántják az egészet trágyának) – úgy ügetnek el mellettük az elegáns úrlovasok, ragyogóra suvickolt csizmában, kifogástalan gyapjúmundérban, mint az olimpuszi istenek.

Az önteltségnek elkerülhetetlen velejárója a *butaság*. A már életükben istenültek eleve tudnak mindent, nekik nem kell olvasni, tanulni, velük senki sem közölhet olyasmit, amin érdemes volna elgondolkodni. A Szahalin-börtön csinovnyikjai közt Csehov még csak talált okos, tevékeny, tudóshajlamú embereket, akik a helyi viszonyokat tanulmányozták, föld- és néprajzi cikkeket írtak – de Arhipelágra még csak tréfából sem képzelhetünk ilyen lágerhivatalnokokat. S ha Kudlatij (UsztyVimLag egy kirendeltségének parancsnoka) egyszer a fejébe vette, hogy a száz százalékos normateljesítés nem száz százalék, azt majd ő mondja meg, mi a száz százalék, akkor őt az Isten sem tudja meggyőzni, jobb belátásra bírni. Száz százalékot teljesítenek s fegyelmi kosztot kapnak! Kudlatij irodájában tele vannak a polcok Lenin-kötetekkel. Behívatja V. G. Vlaszovot s így okítja: „Tessék, Lenin megírta, hogy kell elbánni a parazitákkal!” (Szerinte a paraziták a foglyok, akik „csak” száz százalékot teljesítenek, ő ellenben proletár! Ők ezt gyönyörűen össze tudják egyeztetni: íme, itt van az én uradalmam, – de én azért proletár vagyok!)

Ám a régi feudális földesurak hasonlíthatatlanul képzettebbek voltak, mint ezek az újak. Sokan végeztek iskolákat Pétervárt, némelyek még Göttingában is. Olyanok voltak közöttük, mint Akszakov, Ragyiscsev, Turgenyev. A mi emvédéseink közül azonban nem kerültek ki még ilyenek s nem is fognak. S ami még fontosabb: a földesurak maguk gazdálkodtak

vagy legalábbis többé-kevésbé kiismerték magukat a gazdálkodásban. De ezek a pöffeszkedő emvédés tisztek, akiket tejben-vajban füröszt az állam, a világért sem tudnák ellátni a gazdasági vezetés munkáját. Annál sokkal lustábbak és butábbak. Semmittevésüket pedig a szigor kőálarcával és a titoktartás ködével takargatják. Az eredmény pedig az, hogy az állam[611] az egész aranyparolis hierarchia mellett kénytelen még egy garnitúrát tartani a trösztök és a kombinátok üzemeltetésére.[612]

Hatalmaskodás, önkény. Ebben aztán fölveszik a versenyt a XVIII. és a XIX. sz. leghírhedtebb kiskirályaival. Számtalan példáját említhetnénk az értelmetlen intézkedéseknek, melyekkel csak hatalmukat akarják fitogtatni. S annál inkább, minél északabbra megyünk s minél keletebbre, Szibéria belsejébe. De nem is kell olyan messze mennünk: a, Moszkva környéki (sőt, ma már „moszkvai") Chimki-lágerban Volkov őrnagy május elsején konstatálja, hogy a foglyok nem vidámak. Kiadja a parancsot: „Mindenki haladéktalanul örüljön! A mogorva ábrázatúakat lecsukatom!" S hogy kicsit felvillanyozza a mérnököket, többszörösen büntetett tolvajlányokat küld hozzájuk, trágár csasztuskákat énekelni. Hogy ez politikai intézkedés, nem pedig önkényeskedés? No jó. Ugyanabba a lágerba érkezett egy transzport, s ebben Ivanovszkij, aki mint a Nagy Színház táncosa mutatkozott be a parancsnoknak. Volkov megvadult: „Micsoda? Még hogy művész! Húsz napi szigorított! Menj magad, jelentkezz a karcer parancsnokánál!" Kis idő múlva átszólt telefonon: „Ül a művész?" – „Ül." – „Magától jelentkezett?" – „Magától." – „Na, kieresztheted. Kinevezem segédgondnoknak." (Ez az a Volkov, akiről már megírtuk, hogy kopaszra nyíratott egy lányt, esek mert szép haja volt.)

Egy Fuszter nevű spanyol orvosra ki volt rúgva a lágerparancsnok, kiküldte a kőfejtőbe. Mikor azonban nemsokára rá a parancsnok súlyosan megbetegedett s operálni kellett, hivatta Fusztert. Pedig más sebészek is voltak ott, sőt a központi kórházba is be lehetett volna szállítani, de neki csak Fuszter kellett. Fusztert tehát. behozták a kőfejtőből, tessék operálni! (A parancsnok meghalt a műtőasztalon.)

Vagy egy másik eset: egy Karak nevű fogolyról, aki mellesleg földmérnök volt, kiderült, hogy még a forradalom előtt hőstenornak képezte ki magát Pétervárott, az olasz Repetto tanítványa volt. Nosza a lágerparancsnok is felfedezte magában a jövendő nagy énekest. 1941-42-ben vagyunk, valahol javában dúl a háború, ám itt – felmentése biztos bástyája mögött – a parancsnok énekórákat vesz saját jobbágyától. Ez

utóbbi pedig ugyanakkor napról-napra göthösebb lesz, hálni jár belé a lélek, a feleségéért emészti magát, keresteti az asszonyt; az asszony is keresteti valahonnan száműzetéséből az urát. Végül is a szálak épp ennek a lágerparancsnoknak a kezében futnak össze, mi sem volna egyszerűbb, mint hogy egyesítse a házastársakat. De nem teszi. Vajon miért nem? Csak „megnyugtatja" Karakot: feleségét kitelepítették, de jó helyen van, nem éhezik (pedagógus létére a Gabonabegyűjtőnél dolgozott takarítónőként, később pedig egy kolhozban). S a legnagyobb lelkinyugalommal folytatja az énekórákat. Csak amikor 1943-ban Karak már a halálán van, akkor könyörül meg rajta, járul hozzá kimustrálásához. Most aztán elmehet a feleségéhez – meghalni. (Ugye, nem is rossz nacsalnyik?)

Minden nacsalnyik közös tulajdonsága a *földbirtokosi öntudat*. Nem az állami adminisztrációs rendszer részének fogják föl lágerukat, hanem hűbérbirtoknak, melyet osztatlan örökül kaptak egy életre, hivataluk egész tartamára. Ebből magyarázható önkényeskedésük mások sorsával s személyével, ugyancsak nagyhangú kérkedésük egymás előtt. Egy kengiri lágerpont parancsnoka így döngeti a mellét: „Nálam egy professzor dolgozik a fürdőben!" De Sztadnyikov kapitányt, egy másik lágerpont parancsnokát sem a gólya költötte: „Nálam egy akadémikus takarít, hordja a küblit!"

Kapzsiság, nyerészkedés. Ez már aztán közös vonása minden lágernacsalnyiknak. Nem mindegyik ostoba, nem mindegyik hatalmaskodó, de a rabok ingyenmunkájából, az állami tulajdonból megtollasodni. ez mindegyik álma, akár ő a fő-fő nacsalnyik az adott lágerponton, akár csak a beosztottak egyike. Önzetlen lágerügyist nemcsak én nem láttam, de barátaim sem tudnak említeni, s egyetlen volt fogoly sem, akivel levelezek.

Minél többet szerezni, minél többet harácsolni! Mohóságukat nem elégíti ki az a sokféle törvényes jövedelem és juttatás, a magas fizetés, mely kétszeresére, háromszorosára duzzad a „sarkvidéki pótlékkal", a „távolsági pótlékkal", a „veszélyességi pótlékkal"; sem a prémiumok, melyeket az 1933-as Javító-Munka Kódex 79. paragrafusa biztosít a lágerok vezető kádereinek (ugyanakkor ez a kódex nem gátolja őket abban, hogy napi tizenkét órában, vasárnapok nélkül dolgoztassák a foglyokat.) Aztán a szolgálati évek hallatlanul előnyös beszámítása! (Észak-Oroszországban, ahol fél-Arhipelág fekszik, minden év kettőnek számít; s a *katonáknak* csak húsz évet kell szolgálniuk a nyugdíjig. Eszerint egy MVD-tiszt, aki 22 éves korában került ki az iskoláról, már 32 éves korában nyugállományba

vonulhat s amilyen magas nyugdíjat kap, akár Szocsiban töltheti élete hátralévő napjait!)

Ám ez még mindig kevés nekik! A lágerügyinek soha egyetlen alkalmat el nem szalasztanának a szerzésre, harácsolásra, jó nekik minden bőven csurgó, vagy gyérecskén csöpögő csatorna, melyen keresztül ingyen szolgáltatásokhoz, terményekhez, értéktárgyakhoz juthatnak. A nacsalnyikok már Szolovkán kezdték igényelni maguknak a foglyok szolgálatait: házhoz hívták a szakácsnőt, a lovászt, a mosónőt, a favágót. Ez a hasznos gyakorlat azóta sem szakadt meg soha (a felsőbbség sem tiltotta), s a láger urai immár állatgondozókat, kertészeket, gyerekeik mellé házitanítókat is hozattak. S azokban az években, amelyekben a legnagyobb volt a hűhó egyenlőségről, szocializmusról, mint például 1933-ban, a BamLag akármelyik szabad alkalmazottja igényelhetett saját céljaira fogolymunkát, csak valami jelentéktelen összeget kellett befizetnie a lágerkasszába. Knyazs Pogosztban Mánya Utkina mama gondozta a lágerparancsnok marháját; amiért *napi egy pohár tej* volt a bére. Bőkezű jutalom – GULag-fogalmak szerint! (Az meg méginkább megfelelt volna GULag szellemének, ha a tehenek nem is a lágerparancsoké lettek volna, hanem arabok kosztjának feljavítására szerezték volna be őket – de a tejet ettől függetlenül a nacsalnyik tulajdonította volna el.)

Ők aztán nem pohárszám, hanem vödör- és zsákszám hordták a maguk konyhájára, amit csak megfoghattak, zabáltak, vedeltek a foglyoknak kiutalt készletekből. Lapozza csak föl az olvasó Lipaj levelét a 9. fejezetben, bizonyára maga is raktáros volt, akiből kitört ez a jajkiáltás. Mert hisz nem az. éhség, nem a szükség, nem a nyomor vitte rá azt a Kurakint, azt a Csálésipkást, azt az Ignatcsenkót arra, hogy kihordják a zsákoltat és a hordókat a raktárból, egyszerűen csak képtelenek voltak ellenállni, hogy ne dőzsöljenek a védtelen, jogfosztott, haldokló rabszolgák rovására. Annál is inkább, mert azokban a háborús időkben mindenki ugyanúgy zabrált körülöttük, talán ki is nevették volna őket a többiek, ha ők nem úgy tesznek. (Arra a jellemző sajátságukra már ki sem térek, hogy szokták bennhagyni a csávában az anyaghiányon ért bennfenteseket.) A kolimaiak is így emlékeznek: amelyik nacsalnyik hozzáfért a foglyok kondérjához – láger- vagy rezsimfőnök, KVCs-titkár, szabad hivatalnok, szolgálatos felügyelő – az egytől-egyig mind zabrált. Az őrök az őrszobára hordták a teát és a cukrot. Hacsak egy kanálnyi, jobban esik, ha a foglyokéból van! Haldoklótól rabolni külön élvezet!

A kult. nev. – titkárokról jobb nem is beszélni! Azon már csak nevetni kell, hogy ezek micsoda észérek, bár csak kicsiben „szereznek” (a nagy zsákmánytól orruk fokhagymás). A KVCs-nacsalnyik odasündörög például a raktároshoz, átadja neki „Pravdába” csavart rongyos vattanadrágját: „Cseréld ki!”. A Kaluga-vámnál pedig 1945-46-ban a KVCs-főnök minden áldott nap egy köteg hulladékfát vitt ki a zónából, a foglyok szedték össze neki a munkahelyen. (Aztán így bumlizott Moszkván keresztül a buszban: egyenruha s egy csomó tűzifa a hóna alatt. Ez se leányálom…)

A láger gazdáinak az sem elég, hogy a fogoly kisiparosok ellátják őket és családjukat cipővel, ruhával (az udvari szabóság még „békegalamb”-jelmezt is varr a lágerparancsnok kövér nejének az álarcosbálra). Nem elég, hogy bútort csináltathatnak s mindent, amire csak szükség van a háztartásban, még sörétet is öntenek nekik házilag (hogy orvvadász szenvedélyüknek hódolhassanak a szomszédos védett területen). Az sem elég, hogy disznót hizlalhatnak a lágerkonyha ételmaradékain, – ez mind kevés! Éppen ez különbözteti meg őket a régi feudális uraktól, hogy hatalmuk nem élethosszig tart, nem öröklődik. A földesúr ezért sohasem kényszerült meglopni önmagát, ám a lágernacsalnyikoknak folyton abban fő a fejük, hogy lophatnának valamit saját gazdaságukból.

Csak pár példát hozok fel, nem akarom túlterhelni beszámolómat. A mi lágerunkból, a Kaluga-vámnál, a hajlotthátú, mogorva Nyevezsin sohasem távozott üres kézzel. Azért is járt hosszú tiszti köpenyben, hogy kicsempészhessen egy vödör kencét, vagy ablaküveget, gittet, sokszor oly nagy tételben, mely többszörösen fölülmúlta egy család szükségletét. A Kotyelnyiki-rakpartnál lévő 15. sz. spec. láger parancsnoka pedig, egy potrohos kapitány; hetenként egyszer gépkocsival jött a Lágerba kencéért és gittért (a háború utáni Moszkvában aranyat ért az ilyesmi). S ezt az anyagot a foglyok lopkodták, gyűjtötték neki, átcsempészték az üzemből a lágerba. Ugyanazok a foglyok, akik tíz évet kaptak egy köteg szalmáért vagy egy doboz szegért. Mi oroszok még csak lenyeltük ezt, mi már rég „megjavultunk”, s hozzákezdtünk a hazai stílushoz, csak nevettünk rajta. De mit érezhettek azok a német hadifoglyok a rosztovi lágerban, akiket éjjelenként maga a lágerparancsnok küldött ki épületanyagot lopni, mert családi házat akartak építeni ő és cimborái? Mit gondolhattak magukban ezek a jámbor németek, akiket ugyanez a nacsalnyik törvényszék elé állíttatott és tíz-húsz évre elítéltetett egy csajka lopott krumpliért? Végül is közös írásbeli nyilatkozatot fogalmaztak s adtak Sz. – nek,

tolmácsnőjüknek, hogy őket ezen és ezen a napon lopni küldték. (Súlyosbította az ügyet, hogy vasúti alapozást építtettek velük és a gyakori cementlopás következtében már szinte csak homok állt rendelkezésükre.)

Érdemes végül beugrani egy pillanatra D. M. Matvejevnek Ekibasztuzban épített „vityillójába" – ő jelenleg a Bányaigazgatóság vezetője, mióta GULag elhurcolkodott onnan, de azelőtt, 1952-től a helybeli Láger parancsnoka volt.) Az egész ház tele van festményekkel, faragásokkal s egyéb értéktárgyakkal – mind-mind a bennszülöttek kézimunkája, neki egy vasába sem került.

Kéjvágy. Ez persze nem egyformán jellemzi mindegyiket, az ilyesmi kinek-kinek a természetétől függ, tény azonban, hogy a lágerparancsnoknak helyzeténél és jogainak korlátlanságánál fogva kitűnő lehetőségei voltak esetleges háremgyűjtő hajlamainak kielégítésére. Grinberg, Burepolom-láger parancsnoka, minden frissen érkezett transzportból azonnal magához rendelte a szemrevalóbb fehérnépet. (S volt-e ezeknek más választásuk, hacsak nem akartak elpusztulni?) Podlesznij, Kocsemasz-láger parancsnoka az éjszakai rajtaütésekre specializálta magát (ahogy már Chovrinóban láttuk); berontott a női barakkokba, saját kezűleg rántotta le a nőkről a takarót, állítólag azért, hogy nem bújt-e alája egy férfi. Pedig volt neki szépasszony felesége, de nem érte be vele, még három „zecska" ágyas is kellett neki. (Az egyiket végül is agyonlőtte féltékenységből s utána maga is öngyilkos lett.) Filimonovot, egész DmitLag KVCs-parancsnokát „kicsapongó életmódja miatt" váltották le s tették át (ugyanolyan beosztásban) „megjavulni", a BamLag-hoz. Itt nagyban folytatta az ivást és a kujonkodást, bűntényes szeretőjét tette meg titkárnőnek a KVCs-ben. (Fia a banditákkal haverkodott s hamarosan maga is banditizmus miatt került lakat alá.)

Rosszindulat, kegyetlenség. E hajlamaiknak szabad folyást engedhettek, sem tárgyi sem erkölcsi akadály nem tartotta vissza őket. Így van ez mindig, ha korlátolt emberek kezébe korlátlan hatalmat adnak. (A földesurak és a nacsalnyikok bűneit se puszta retorikai hatás végett vetjük össze egymással. Fájdalom, ezek az egyezések azt bizonyítják, hogy hazánkfiainak a természete semmit sem változott kétszáz esztendő alatt: csak jussanak hozzá ugyanakkora hatalomhoz, ugyanazokat a bűnöket fogják elkövetni!)

Egy ültetvényesnő hideg kegyetlenségével lovagolt ki rabnői közé Tatjana Merkulova (az UnzsLag 13. sz. fakitermelő női lágerpontjának parancsnoka), valóságos női fenevad. Gromov őrnagy, Pronman

emlékezései szerint, mindennap karcerbe dugott valakit, csak akkor volt jó a közérzete. Medvegyev kapitány (UsztyVimLag, 3. sz. lágerpont) naponta pár órát töltött becses személyében az őrtoronyban, hogy felírja magának, későbbi lesittelés végett, a női barakkba járó férfiakat. Nála mindig telt ház volt az izolátorban. Ha véletlenül nem volt zsúfolva, híja volt a boldogságának. Esténként ilyen lelki fröccsel tartotta a felsorakozott rabokat: „Ti már eljátszottátok kis játékaitokat. Innen ti többé ki nem szabadultok, ne is reméljetek.” Ugyancsak UsztyVimLag egy másik lágerparancsnoka, Minakov (azelőtt a Krasznodar-börtön aligazgatója, két évet ült hatalommal való visszaélés miatt, de azóta már újra felvételt nyert a Pártba) saját kezűleg szokta lerángatni a priccsekről a „munkamegtagadókat”. Ezek között azonban tolvajok is voltak, föllázadtak, törni-zúzni kezdték a berendezést. Minakov akkor az egész barakkbon kiszedette az ablakkereteket, s a tátongó nyílásokon vödörszám borogattatta be a vizet (mínusz huszonöt fok mellett!).

Az ilyesmit azért tették olyan bátran, mert jól tudták (egyébként ezzel a foglyok éppúgy tisztában voltak), hogy *a sürgönydrótok eddig érne!c s nem tovább!* Ezekben a gyarmati tisztviselőkben könnyen kifejlődött a rosszindulatnak ama perverz formája is, amit szadizmus néven szokás emlegetni. Burepolom spec. kirendeltségének parancsnoka, Schulman szemlét tart a frissen befutott transzport felett. Jól tudja, hogy ezek itt egytől-egyig közmunkára mennek, mégpedig azonnal. De azért meg nem fosztaná magát attól az élvezettől, hogy ne játsszék egy kicsit az idegeikkel: „Vannak itt mérnökök? Tartsák föl a kezüket!” Vagy tízen fölemelik a karjukat, éledő reménnyel. „Aha! Lám-lám! Talán akadémikusok is vannak? Mindjárt hozzák a *ceruzákat*!” S csakugyan, máris hozzák nekik a… feszítővasakat. Karev hadnagy, a Vilna-kolónia parancsnoka megpillantja az újonc foglyok soraiban Belszkij alhadnagyot (még tiszti csizmában, de megtépázott uniformisban). Ez az ember nemrég ugyanolyan szovjet tiszt volt, akár Karev, ugyanolyan epolettet viselt egy aranycsíkkal. Nos, talán részvét ébred Karevban annak a tépett zubbonynak láttára? Vagy megmarad-e legalább a közönyös, hivatalos hangnál? Nem, csak azon jár az esze, minél rafináltabban kitoljon volt tiszttársával. Kerti munkára osztja be, trágyát hordani, csak úgy, saját ruhájában, munkaruhát nem utal ki neki. Ugyanerre a telepre szoktak jönni fürödni a litván UITLK hivatalnokai, a fürdőben a deszkákon elterülve foglyokkal sikáltatták magukat, mégpedig föltétlenül ötvennyolcasokkal.

De csak rá kell nézni a képükre, hisz itt járnak köztünk ma is, akármikor összefuthatunk velük. a vonaton (persze csak párnás kocsiban) vagy a repülőgépen. Hajtókájukon koszorú, nem tudni, mivel szolgálták meg. Epolettjük azonban már nem kék (szégyellősek), csak a szegélye kék, különben piros vágy málnaszínű. Arcukon rétegekben ül a rákövült kegyetlenség, arckifejezésük mindig komor és elégedetlen. Azt gondolná az ember, ezeknek már csak jól megy, de nem: mindig fancsali képet vágnak. Azt hiszik talán, hogy még mindig elestek valami jótól? Vagy Isten mindig megbélyegzi a gonoszt? A vologdai, arhangelszki, uráli vonatok párnás fülkéiben ezek a harcosok teszik ki az utasak túlnyomó többségét. Az ablak mögött viharvert lágertornyok suhannak tova. „Az a maguk gazdasága? – kérdi a szomszéd. A *harcos* elégedetten, a „tulaj” büszkeségével bólint: – „A mienk.” – „Oda utazik?” – „Oda.” – „A felesége is ott dolgozik?” – „Kilencvenet kap. Én meg kétszázötvenet (őrnagy). Két gyerek van, nemigen ugrálhatunk.” Lám, milyen jól el lehet vele beszélgetni, egész városias modora van. Kolhozföldek mellett robog a vonat, az őrnagy szükségesnek tartja megjegyezni: „A mezőgazdaságban ma már sokkal jobban állunk. Mióta a kolhoztagok *azt vetnek, amit akarnak*. (Hát mikor az ember előbújt a barlangból és először vetette be az irtásföldet, talán nem azt vetette, ami akart?)

Szibérián át röpített a vonat 1962-ben, első ízben szabadulásom után. S mintha csak megrendeltem volna, egy fiatal emvédés lépett a fülkébe, most került ki a tavdai tisztiiskoláról, most éppen útban van első állomáshelyére, az irkutszki lágerközpontba. Én megjátszottam a naiv érdeklődőt, megtudtam tőle, hogy gyakorlóévét különböző lágerpontokon töltötte s hogy megvan a véleménye a foglyokról: arcátlan, érzéketlen, fatuskók, semmit sem lehet velük kezdeni. Az ő fiatal arcára még nem rakódott rá az a merev, idült rosszindulat, de mutatott egy csoportképet a tavdai iskola harmadik évfolyamáról, – nemcsak fiatalok voltak köztük, hanem vén lágerügyisek is, szakmai továbbképzésre (kutyaidomítás, nyomkeresés, lágertudomány, marxizmus-leninizmus), már nem is annyira a szolgálat, mint inkább a nyugdíj kedvéért. Láttukra szinte fölszisszentem, pedig én aztán láttam ilyen pofát eleget. Rá volt írva a kegyetlenség ezekre az ábrázatokra. Micsoda szakértelem kell ahhoz, hogy éppen ilyeneket válogassanak ki milliók közül!

Az észtországi Achtméban történt egy hadifogolytáborban. Egy orosz ápolónő összeadta magát egy német hadifogollyal. Mikor rájöttek, nem

rakták ki csak úgy egyszerűen „az úri társaságból”, még mit nem! Nem voltak restek, külön fabódét ácsoltak ennek a nőnek, akinek orosz tiszti epolettjei voltak, fölállították a kerítésen kívül az őrház mellett. Ebben tartották egy egész hétig, s minden „munkába” jövő követ dobott rá a kerek nyíláson keresztül, bekiabálva hozzá: „német kurva!” s leköpdösték.

Lám, ez is egy módja a szelekciónak!

Segítsünk a történelemnek s jegyezzük föl a kolimai lágerügyis hóhérok nevét, akik (a 30-as évek végén) tobzódtak a hatalmaskodásban s a szadizmus válogatott formáiban: Pavlov, Visnyeveckij, Gakajev, Zsukov, Komarov, M. A. Kudrjasev, Logovinyenko, Merinov, Nyikisov, Reznyikov, Titov, Vaszilij „Durovoj”. Említsük meg Szvetlicsnijt is, ezt a cégéres norilszki hóhért, akinek a lelkén számos fogoly élete szárad.

Számoljon be valaki más az olyan szörnyetegekről, mint Csecsev (akit kitettek a balti minisztériumból s a SztyepLaghoz helyeztek parancsnoknak), Taraszenkó (UszolLag parancsnoka), Koroticin és Didorenkó (KargopolLag), a szörnyű Barabanov (a háború végétől a PecsorLag parancsnoka), Szmirnov (rezsimfőnök a PecsZselDorLag-nál), Csepig őrnagy (rezsimfőnök a VorkutLag-nál). Csak nevük felsorolása több tucat lapot igényelne. Az én magányos tollam képtelen valamennyit fölkutatni. Hisz máig az ő kezükben van a hatalom. Még nem bocsátottak rendelkezésemre irodát az anyaggyűjtés lebonyolítására, s rádiófelhívással sem fordulhattam az ország lakosságához.

Csak pár szót még Mamulovról, aztán elég. Ugyanaz a chovrinói Mamulov ő, akinek a bátyja Berija kabinetfőnöke volt. Mikor csapataink fölszabadították fél-Németországot, tódulni kezdtek oda az emvédés fejesek, köztük Mamulov is. Egymás után küldte haza a leplombált szerelvényeket, birodalmának állomására, Chovrinóba. A vagonokat betolatták a lágerzónába a szabad vasutasok szeme elől (mondván, hogy „értékes üzemi felszerelés”), a kirakodást már saját rabnépével végeztette, az előtt nem feszélyezte magát. Tővel-heggyel össze volt ott hányva minden, amit tébolyult zabrálók sebtében összekapkodtak: a mennyezetről leszakított csillárok, muzeális stílbútorok s egyéb közönséges garnitúrák, edénykészletek, gyűrött abroszokba göngyölve, konyhafelszerelés, estélyi és köznapi ruhák, férfi- és női fehérnemű, virágos frakkok, cilinderek sőt sétapálcák. Mindezt most gondosan szortírozták, az ép darabokat széthordták a lakásokba, elosztották az ismerősök közt. Mamulov egész autóparkot harácsolt össze Németországban s szállított; haza, még

tizenkétéves (éppen „ifi”-korba ért) fiát is meglepte egy Opel Kadettal. A lágeri szabó- és cipészműhelyek hónapokra el voltak halmozva a töméntelen lopott jószág átalakítási munkálataival.. Mamulovnak magának is nem egy lakása volt Moszkvában s nem is egy nője, azokat is el kellett látnia. Kedvenc lakása azonban a városon kívül volt, a láger közelében. Néha maga Lavrentij Pavlovics Berija is ellátogatott oda. Valódi cigánykórust hóztak ki Moszkvából s két zeket is bevontak azokba az orgiákba: Fetiszov gitárost és Malinin táncost (a Vörös Hadsereg együtteséből), lelkükre kötve: ha csak egy szó kiszivárog, megnyuvasztunk benneteket! Jellemző Mamulovra a következő eset: horgászkirándulásról hazatérve egy öregapó kertjén vonszolták át a ladikot s mindent letapostak. Az öreg zsörtölődni merészelt: ki téríti meg a kárt? Erre Mamulov úgy. elkalapálta puszta öklével, hogy se holt nem volt se eleven, A mondásként: enyém a vagyon, engem vernek agyon… [613]

De félek, hogy kezd nagyon is egyenrangúvá válni ez a beszámoló. Lehet, hogy ismétlem magam? Vagy hagy erről már olvastunk valahol, valamikor…

Hallom, tiltakoznak, cáfolnak! Igaz, voltak egyes tények… De elsősorban Berija alatt… De miért nem hoz föl pozitív példákat? Miért nem számol be a jókról is? Miért nem ábrázolja egyszer a mi atyai jóbarátainkat is?

Azt már nem! Ábrázolja őket, aki látott ilyeneket! Én a magam részéről nem láttam. Elméletileg kimutattuk, hogy egy lágernacsalnyik nem lehet jó ember, mert ha az, akkor kitörik a nyakát vagy kitaszítják. De legyen, tegyük föl, hogy egy lágerfőnök kiáll egyszer a jó ügy mellett, hogy emberivé változtatja a kutyarezsimet. Talán hagyják? Engedik? Adnak rá lehetőséget? Fölforr-e a szamovár, ha kiteszik a fagyba?

Azt még hajlandók vagyunk elismerni, hogy azok között lehetnek rendes emberek, akik minden igyekezetükkel el akarnak menni onnan s egyszer el is mennek. M. Geraszimovtól például, egy moszkvai cipőgyár igazgatójától, elvették a pártkönyvét; de a pártból nem zárták ki (ilyen verzió is van). Hová tegyék egyelőre? Megtették lágerparancsnoknak (UsztyVimLag). Mondják, szörnyen rühellte ezt a hivatalát, kesztyűs kézzel bánt a foglyokkal. Öt hónap múlva „szabadult” és elment. El lehet hinni, hogy az alatt az öt hónap alatt rendesen viselkedett. Vagy Ortau láger parancsnokáról, Szmecskóról is azt mesélik, hogy arról is csak jót lehetett mondani, dehát ő is kifelé igyekezett. Ugyancsak az. USzVITL

osztályparancsnoka (1946) Morozov, volt repülős, emberségesen bánt a foglyokkal, a feljebbvalói azonban ki nem állhatták, Sziverkin kapitányról is azt állítják (NirobLag), hogy rendes ember volt. Aztán mi lett vele? Parmába helyezték a fegyelmi lágerpontra. Itt aztán nem csinált egyebet, csak ivott és a nyugati rádiót hallgatta (arrafelé gyönge volt a zavarás). (1952) Vagonbeli szomszédomról arról a tavdai növendékről is el lehet mondani, hogy egyelőre jóindulatú: a folyosón álldogált egy fiatalember, mint kiderült, nem volt jegye, már 24 órája talpon volt. „Szorítsunk neki helyet, hadd aludjon egy kicsit!" – mondta. De szolgáljon csak egy évig mint nacsalnyik, majd egész másképp jár el! Odamegy a kalauznőhöz: „Vezesse ki ezt a potyautast!" Talán nem így van?

Becsületesen bevallom, én is ismertem egy nagyon rendes emvédést. Igaz, hogy nem lágerügyis volt, hanem börtöni tisztviselő: Cukanov ezredes. Rövid ideig ő volt a morfinói spec. börtön igazgatója. Nemcsak én, hanem a többi ottani fogoly is elismeri, hogy rosszat nem lehetett róla mondani, de jót annál inkább. Hacsak egy mód volt rá, hogy valami kedvezményt hajtson ki a foglyok számára, ő kihajtotta. S mi lett vele? Spec. börtönünket átminősítették egy szigorúbb kategóriába, őt pedig ugyanakkor leváltották. Már nem volt fiatal, hosszú ideje szolgált az MVD-nél. Meg nem foghatom, hogy csinálta? Rejtély.

Arnold Rappoport is tud egy „jó" emvédésről. Bizonykodik, hogy Mihail Mitrofanovics Malcev mérnök-ezredes, a hadseregben utász, 1943-47-ben a VorkutLag parancsnoka (egyben a lágerhoz tartozó vállalat vezetője) – rendes ember volt. Csekisták szemeláttára kezet adott a fogoly mérnököknek, kereszt- és apai nevükön szólítva őket. Ki nem állhatta a hivatásos csekistákat, félvállról beszélt a polit. osztály parancsnokával Kuchtikov ezredessel. Amikor gebista rangot – harmadosztályú tábornok-komisszariátust – akartak ráruházni, nem fogadta el (el lehet ezt hinni?) „Mérnök vagyok!" – mondta. El is érte, amit akart: a hadsereg tábornoka lett. Az ő kormányzásának évei alatt – meséli Rappoport – nem koholtak Vorkutában egyetlen lágeri ügyet sem (pedig a háborús évek éppen a lágeri perek virágkora), a felesége Vorkuta város ügyésze volt, s mint ilyen, elgáncsolta a lágeri operatív szerveket. Nagyon fontos tanúság ez, hacsak Rappoport nem esik akaratlanul is túlzásokba, mert ő azokban az években privilegizált helyzetben lévő mérnök volt. Valahogy nehéz hitelt adni ennek a beszámolónak, mert ha *mindenkinek* útjában volt, miért nem tolták félre ezt a Malcevet? Bízzunk abban, hogy valaki még kideríti egyszer a teljes

igazságot. (Sztálingrád alatt Malcev egy utász hadosztály parancsnoka volt, képes volt kihívni a sor elé egy ezredparancsnokot és saját kezével agyonlőni. Vorkutába is úgy került, mint „rovottmúltú”, de valami más ügy miatt, nem ezért.)

Ebben és több más hasonló esetben az emlékezet fogyatékossága s az egyéni érdekeltség következtében torzulást szenved az igazság. Ha jó, rendes emvédésekről hall az ember, önkéntelenül is megkérdezi: aztán kihez voltak jók és rendesek? Vajon mindenkihez?

Tévedés volna azt hinni, hogy egy volt frontharcos mindig jobb volt, mint egy emvédés. Csulpenyov tanúsága szerint nem lett jobb, sőt sokkal rosszabb lett, amikor (a háború végén) egy vén lágeri ebet egy sebesült frontharcossal, valami Jegorov nevű ezredkomisszárral váltottak le. Az ilyenek, a lageréletben tökéletesen járatlanok lévén, meggondolatlan, elhamarkodott intézkedéseket hoztak, folyton a zónán kívül dorbézoltak, udvaroltak, átengedve a lágert a bűnözőknek és a bennfenteseknek.

Hanem akik a leghangosabban kérik számon rajtunk az ún. „jó” csekistákat, a betájolt ortodoxok, nem úgy értik ám a „jót”, mint mi, nem azokat tartják jónak, akik emberi viszonyokat próbáltak teremteni még azon az áron is, hogy kénytelenek kivonulni GULag embertelen intézményeiből. Nem, ők az olyan lágerügyiseket tartják jóknak, akik minden utasítást hű ebként végrehajtottak, marták, hajszolták a tömeget, de ugyanakkor kedveztek a volt kommunistáknak. (Ó mily tág is a mi betájoltjaink látköre! Mint mindig, ezúttal is ők s csak ők állnak az egyetemes emberi kultúra magaslatain!)

Ilyen értelemben persze voltak „jók” és „rendesek”, méghozzá nem is kevés! Vagy talán Kudlatij, irodájában Lenin összes műveivel, nem ilyen volt? Djakov is beszámol egy ilyenről, ó mily nemes szív! A lágerparancsnok, egy hivatalos moszkvai útja kapcsán, felkeresi betájolt foglya családját! Ettől azonban nem fogja kevésbé szigorúan végrehajtani a felsőbbség intézkedéseit, mihelyt visszatér a lágerba! Gorbatov tábornoknak is volt egy „rendes” lágerparancsnoka Kolimában: „Szokás minket szörnyetegnek tartani, de ez tévedés. Mi is jobban örülünk, ha valami jó hírt közölhetünk a fogollyal. (De azért Gorbatov feleségének a levelét, melyben az asszony a per újrafelvételéről értesíti a férjét, megnyirbálja a lágeri cenzúra. Vajon miért fosztották meg magukat attól az örömtől, hogy jó hírt közölhetnek? Gorbatov azonban ezen sem ütközik meg: a felsőbbség így intézkedett, a hadsereg generálisának egy szava sem

lehet ellene!) Hát az miért olyan életbevágóan fontos ennek a derék kolimai ebnek, hogy Gorbatov ne számoljon be feletteseinek a lágerban uralkodó állapotokról? E kérdés körül forog egész „kellemes” társalgásuk, mely e szavakkal zárul: „Legyen óvatos, kivel miről beszél majd!” (Gorbatovot azonban ez sem ejtette gondolkodóba.)

Vagy vegyük Levkovics közleményét az Izvesztyijából[614], ezt a „spontán megnyilatkozást”, mely azonban szerintem nem egyéb sugalmazott szorgalmi feladatnál. Ez a nő állítólag számos derék, okos, szigorú, szomorú, fáradt stb. stb. csekistát ismert a lágerban, például Dzsambulban Kapusztyint, aki mindent elkövetett, hogy munkát találjon a kommunisták kitelepített nejeinek, mikor azonban nem sikerült neki, agyonlőtte magát. Csakhogy ez merő. képtelenség, fából vaskarika! A nacsalnyiknak *kötelessége* munkát szerezni a kitelepítettek részére, ha másképp nem megy, erőszakkal. S ha igaz, hogy agyonlőtte magát, akkor vagy azért, mert sikkasztáson érték, vagy mert egy szoknya elvette az eszét. Persze kilóg a lóláb, miről akar meggyőzni bennünket a volt Közp. VB sajtóorgánuma, mely annak idején GULag minden vadállati intézkedését szentesítette: minthogy voltak „jó földesurak is, nem is volt feudalizmus!

Említsünk meg még egy „jó embert”: Matvejevet, a mi ekibasztuzi alezredesünket. Sztálin alatt kimutatta a foga fehérét, de miután kimúlt a Tatus, Beriját pedig röpülni tanították, ki lett a legnagyobb liberális, a bennszülöttek atyja? Ki más, mint Matvejev. Na persze csak addig, míg újból nem fordul a szél. (Úgy suba alatt azért az idén is így oktatta ki Alexandrov brigadérost: „Aki nem fogad szót, csak vágjon a pofájába, nem lesz semmi baja, én garantálom!”)

Pokolba az ilyen „jó emberekkel”! – mi csak annyit mondunk. Nem megyünk mi messze az ő jóságukkal! Nekünk majd akkor lesznek ők jók, ha bedugják őket a tüskésdrót mögé!

S valóban, némelyeket már be is dugtak. Csakhogy nem AZÉRT ítélték el őket.

*

A lágeri felügyelőgárda az MVD altiszti állományából kerül ki. Ők GULag szolgaszemélyzete. Feladatuk is ennek megfelelő fogd meg jól. El ne ereszd! A gulági szamárlétrán állnak ők is, de lejjebb. Ezért kevesebb jog és kedvezmény jár nekik, kezüket pedig gyakrabban kénytelenek használni. Ezzel különben nem szoktak fukarkodni, s ha arról van szó, hogy

véresre kell verni valakit a felügyelők szobájában vagy a büntető izolátorban, vitézül nekiesnek hárman egynek, s ha kell addig verik, míg nem mozdul többet. Évről-évre durvábbak, kérgesebb szívűek lesznek ebben a szolgálatban, s hovatovább egy morzsányi szánalom sem marad bennük a ázó-fázó, éhező, leromlott, haldokló foglyok iránt. Ez utóbbiak éppúgy ki vannak szolgáltatva nekik, mint a magasabb beosztottaknak, ezek is gátlástalanul gyötörhetik őket s közben nagyoknak, erőseknek érezhetik magukat. Bosszújukat kényükre kitölthetik, haragjuknak szabad folyást engedhetnek. S aki büntetlenül verhet másokat, az nehezen hagyja abba, ha egyszer elkezdte. Akit a szadizmus megfertőz, az hamarosan maga is elszörnyed önmagától, oly kegyetlen lesz. A felügyelők tisztjeiket szokták utánozni, azok viselkedését, jellegzetességeit másolják. Dehát ettől nem lesz aranyparolijuk, köpenyük is szurtos marad, mindenhová gyalog kénytelenek elfáradni, csicskást sem vehetnek maguk mellé a foglyok közül, konyhakertjükben is maguk kapálgatnak, a jószágot is maguk gondozzák. Persze azért félnapra magukhoz rendelhetnek egy-egy zeket, fát aprítani, padlót súrolni – ez még elmegy, de túlzásba nem szabad vinni. A munkától senkit sem vonhatnak el, azért aztán a pihenő órákat használják ki. (Breznyikiben 1930-ban Tabatyerov alig aludt el a tizenkétórás éjjeli műszak után, a felügyelő máris fölkeltette s házhoz hívta, hogy dolgozzék neki. S próbált volna nem menni!…) A felügyelők már nem „birtokosai", „földesurai" a lágernak, szolgák ők, nem urak, ezért nincs is bennük akkora gőg és nem tobzódnak annyira a zsarnoki önkényben. Lopni is csak mértékkel lophatnak. Nem igazság ez: a nagyfejűeknek anélkül is több pénzük van, mégis ők szedhetnek több sápot; a felügyelőknek kisebb a jövedelmük, ráadásul kevesebbet is *szerezhetnek* hozzá. A raktárból sem vihetnek ki zsákszám, még jó, ha egy kis szatyorravalót tarhálhatnak: (Mintha csak ma lenne, úgy látom magam előtt a teltképű, lenhajú Kiszeljov őrmestert: bemegy a könyvelőkhöz (1945-ben) és ilyen utasítást ad nekik: „egy gramm zsírt se utaljanak ki a zek-konyha részére! Mindent a szabadoknak!" Nagy zsírhiány volt akkor. Hát hiszen ez is előjognak vehető: megkapni az előírt zsiradékot…) Ha valamit varratni akarnak a lágeri műhelyben, azt is csak külön engedéllyel tehetik s még várni is kell a sorukra. De az üzemben megbízhatnak egy-egy zeket valami csip-csup munkával: megforrasztani, kikalapálni, megköszörülni egy konyhaeszközt vagy szerszámot. Egy sámlinál nagyobb tárgyat azonban nemigen vihetnek ki. A lopási lehetőségnek e korlátai nagyon zokon esnek a felügyelőknek,

főleg az asszonyokban gyűlik meg a keserűség az „urukkal” szemben, úgy látják, hogy nincs igazság a földön. Így aztán ha nem is „húrok”, legalább valamiféle „üregek” képződnek a felügyelők lelkében, melyek rezonálni tudnak mások jajaira. Ezért az alacsonyabb rangú felügyelők néha őszinte együttérzéssel képesek hallgatni a fogoly sirámait. Nem túl gyakori jelenség ez, de nem is olyan ritka. Mindenesetre a börtöni s a lágeri felügyelők közt már lehet emberséges embert találni, minden zek találkozott ilyennel pályafutása során, nem is eggyel. Ellenben tisztet találni ugyanilyent úgyszólván lehetetlen.

Ebből azt az általános megfigyelést vonhatjuk le, hogy az emberség fordítva arányos a társadalmi ranggal.

A hivatásos felügyelők szolgálati ideje 15-25 év, különböző lágerokban más és más. Akit egyszer valami istenverte távoli szigetre vetett a rossz sors, az onnan már alig tudja visszaügyeskedni magát. Az ilyen, ha egyszer elraktározódott a fejében a szolgálati szabályzat és a lágerrend, azontúl akár ne is olvasson, ne is tanuljon semmit egész életében, elég ha a rádiót hallgatja, a moszkvai „első programot”. Ezért az ő testületük is gulág-bambán kifejezéstelen, minden gondolat számára hozzáférhetetlen betonábrázatával mered ránk.

A felügyelői állományt csupán a háború bolygatta meg, az vetett véget nyugalmas életüknek. Mikor szorult a kapca, a katonai kiegészítők nem nézték a felügyelői gárda bokros érdemeit és könyörtelenül beszippantották frontszolgálatra testületük legjavát. Helyük be közönséges frontharcosokat küldtek, sebesülés és kórház után, arra azonban vigyáztak, hogy csak butákat és kegyetleneket küldjenek. Néha azonban túlkorosak is jöttek, akiket egyenesen erre a feladat ra hívtak be. Az ilyen őszbecsavarodott bácsik közt már gyakrabban lehetett találni jólelkű, derék embereket, akik távol voltak minden „betájoltságtól”. Az ilyenek barátságosan beszéltek a foglyokkal, a motozást csak úgy-ahogy végezték, semmit sem vettek el s szívesen tréfálkoztak. Nem panaszoltak be senkit, nem jelentettek föl, nem duggattak karcerbe senkit. Le is szerelték őket rögtön a háború után, többé hírüket sem hallottuk Arhipelágon.

Ritkaság számba ment (s csak a háborús években fordult elő) az olyan felügyelő is, mint Szenyin diák, akiről már írtam, valamint az a zsidó felügyelő, aki ugyancsak nálunk volt a Kaluga lágerban. Már nem volt fiatal, egész lényéből áradt, hogy „civil”, csöndes természetű ember, senkivel sem kötözködött, senkinek sem ártott. Annyira nem látszott

szigorúnak, hogy egyszer bátorkodtam megkérdezni tőle, mi a foglalkozása civilben. Nem sértődött meg, csendesen megnézett magának, aztán megmondta: kereskedő. A háború alatt, a mi lágerunk előtt, Podolszkban szolgált, mint mondta, a háborús években ott naponta 13-14 ember halt meg végelgyengülésben (íme, itt is húszezer halott!). A háborút bizonyára az NKVD „csapatainál” vészelte át, most aztán fájhat a feje, hogyan szabadul meg tőlük!

Hanem az a Tkacs őrmester, Ekibasztuz-láger helyettes rezsimfőnöke, az volt ám a foglyok réme! Az Isten is foglárnak teremtette, talán már a pelenkában is az volt, együtt született GULaggal. Fekete üstökkel keretezett arcára szinte rá volt fagyva a gonoszság. Mindenki félt közel kerülni hozzá vagy összefutni vele a láger ösvényein, nem tudott úgy elmenni senki mellett, hogy bele ne kössön, vissza ne küldje, munkát ne adjon neki, el ne kergesse, rá ne ijesszen, meg ne büntesse, le ne csukassa. Még takarodó után is, miután kulcsra zárták a barakkokat, de a rácsozott ablakok nyitva voltak a nyári estéken, Tkacs hangtalanul egy ilyen nyitott ablak alá lopódzott, egy darabig hallgatódzott, majd az egész barakk riadalmára megjelent az ablak keretében, mint valami sötét vészmadár s onnan, a rács mögül rótta ki a népre egyik büntetést a másik után, azért, mert nem alusznak, azért, mert beszélgetnek, azért mert esznek, isznak vagy szívnak valamit, amit nem volna szabad.

Egyszer aztán ez a Tkacs eltűnt, sose látták többé. A lágerban pedig az a hír kelt szárnyra, (hogy igaz volt-e nem-e, annak nem járhattak utána, de az ilyen makacs hírekben mindig szokott lenni valami igazság), hogy a megszállt területen fasiszta hóhér volt, most aztán leleplezték, lecsukták s elítélték huszonöt évre. Ez pedig 1952-ben történt.

De hogy eshetett meg; hogy valaki, aki fasiszta hóhér volt (három évnél semmi esetre sem tovább), hét évvel a háború után az MVD tökéletes bizalmát élvezte?

He?

*

„A konvoj előzetes figyelmeztetés nélkül tüzet nyit!” – e bűvigékben benne foglaltatik a konvoj egész spec. meghatalmazása[615], ebből láthatjuk, mekkora hatalom adatott neki fölöttünk, túl minden törvényen.

A konvoj-szolgálat mindig frontszolgálat, akkor is, ha nincs háború. A konvojnak semmiféle ellenőrzéstől nem kell félnie, senkinek sem tartozik

magyarázattal. Mindig annak van igaza, aki fegyverét használta, s mindig az a bűnös, akit agyonlőttek: szökni próbált vagy átlépte a tilos vonalat.

Említsünk meg két ilyen gyilkosságot az Ortau lágerből (aztán szorozzuk be a lágerpontok számával). Egy őrkatona fogolymenetet kísért, s egy szabadmozgású fogoly odalépett a menetben haladó barátnőjéhez. „Menj innen!" – „Talán irigyled?" Egy dörrenés. Egy halott. Vizsgálat, bíróság: kész komédia. A katonának igazat adnak: megsértette szolgálat közben.

Egy másik őrkatona a kapuban strázsált, mikor odafut egy fogoly a szabaduló levelét lobogtatva (másnap mehetett volna haza) s kéri: „Eressz ki egy pillanatra, a mosodába megyek (a zónán kívül), mindjárt visszajövök." – „Nem lehet!" „Eh, hisz holnap már szabad vagyok, te szamár!" Lelőtte! S még csak nem is állították bíróság elé.

Előfordul, hogy a munka hevében a fogoly figyelmen kívül hagyja azokat a fák törzsére vésett rovátkákat, melyek egy képzelt pontsort alkotnak: az erdőben ez pótolja a tüskésdrótot. Szolovjov, egykor a Vörös Hadsereg hadnagya, kidöntött egy fenyőt és hátrafelé haladva csapkodta le róla a gallyakat. Se látott se hallott, csak a fájára volt gondja. A konvojőr, egy „tansajevói farkas" a szemét összehúzva. várt, nem kiáltott rá, nem figyelmeztette. Nem hiába: Szolovjov, egyre a törzs mentén hátrálva, anélkül, hogy észrevette volna, átlépte a zónahatárt. A fegyver eldördült, a dumdumgolyó szétroncsolta az áldozat tüdejét. Szolovjov halott, a tansajevói farkasnak pedig száz rubel prémium üti a markát. („Tansajevói farkasoknak" a Burepolom közelében lévő Tansajevo-járás lakosait nevezték; ezek mind beléptek a VOChR-ba a háború alatt, hogy lakóhelyük közelében maradhassanak s ne vigyék ki őket a frontra. Ugyanaz a Tansajevoi járás ez, ahol a gyerekek így szoktak kiabálni: „Mama! Jön egy *hering!*")

A konvojnak e vitán felül álló hatalma a foglyokon, az, hogy mindig joga van fegyverét használni szó helyett, nem maradhat hatás nélkül a VOChR tisztjeinek és katonáinak jellemére. Az ő kezükben van letéve a foglyok élete, ha nem is egész napra, de annál teljesebben, annál maradéktalanabbul. A bennszülöttek az ő szemükben nem emberek, csak holmi bágyatagon mozgó kócbabák, akikkel ők elszámolni tartoznak, akiket reggel kihajtanak, este hazaterelnek, napközben lehetőleg szorosan együtt tartanak.

Még féktelenebbül tombol a zsarnoki hajlam a konvoj tisztjeiben. Ezek a tejfölösszájú hadnagyocskák gonosz hatalmuk mámorában valósággal élet

és halál urainak képzelik magukat. Némelyek, mint Csornij főhadnagy NirobLag-nál, beérték az ordítozással, mások szabadjára eresztették szadizmusukat s katonáikba is átplántálták (pl. Szamutyin hadnagy, ugyanott), végül olyanok is voltak, akik minden isteni s emberi törvényen túltették magukat. Nyevszkij, a VOChR parancsnoka UsztyVim 3. sz. lágerpontján észrevette, hogy eltűnt a kutyája, saját kutyája, nem szolgálati eb. Persze azonnal keresni kezdte a zónában, s rá is akadt öt bennszülöttre, akik éppen a húst darabolták.

Kihúzta a pisztolyát s az egyiket ott helyben agyonlőtte. (Egyéb következménye nem is lett az esetnek, mint hogy a többi négyet fegyelmi izolátorba tették.)

1938-ban a Visera folyónál, az Ural nyúlványain a lecsapó villám erdőtüzet támasztott, a tűz két lágerpontra is átterjedt. Mi legyen a foglyokkal? Gyorsan kellett dönteni, megfontolásra nem volt idő. Az ohrána végül is úgy döntött, hogy nem ereszti ki őket, bennégtek egy szálig. Így egyszerűbb volt nekik, kényelmesebb. Mert ha kiengedik őket és meg találnak szökni, az ohránát esetleg bíróság elé állítják.

Mindamellett a VOChR – szolgálat gátat szabott a fiatal tisztek ambícióinak. Az alapegység ugyanis a szakasz volt, így hát az ő mindenhatóságuk is a szakaszra korlátozódott, s parolijukra sem kerülhetett több két csillagocskánál. Igaz, hogy hadosztály-szolgálatban előléphettek, de akkor meg a szakasznál élvezett reális hatalomról kellett lemondaniuk. Így is, úgy is zsákutca volt nekik a VOChR.

Ezért igyekeztek a legbecsvágyóbb és legenergikusabb tisztek az MVD-hez átkerülni s ott karriert csinálni. Sok nevezetes GULag-pálya kezdődött így a VOChR-nál. Onnan indult el a már említett Antonov is, a sarkvidéki „holt vasút” megteremtője – nem volt neki több iskolája négy osztálynál, mégis felvitte GULag a dolgát.

Nem fér semmi kétség ahhoz, hogy a Belügyminisztérium mindig is különös gondot fordított a fegyveres lágerőrség toborzására; a katonai kiegészítők titkos utasítást kaptak erre nézve. Na persze, ezeket szép számú egyéb titkos utasításokkal is ellátják, már úgy megszoktuk őket, hogy csak legyintünk rájuk. Nem firtattuk például a húszas években, hogy miért kellett oly hevesen elutasítani a területi katonai központok felállításának ideáját, az ún. Frunze-programot? S hogy miért viszik azóta is a besorozott legénységet következetesen a birodalom legtávolabbi pontjaira, minél messzebb szülőföldjüktől (az azerbajdzsániakat Észtországba, a letteket a

Kaukázusba)? Nyilván kívánatosnak tártjáé, hogy a helyőrség legénysége ne csak idegen legyen a lakosság számára, hanem lehetőleg még másfajú is (amint az fényesen bevált 1962-ben, amikor katonákkal verették le a novocserkasszki munkássztrájkot). Az sem volt hát véletlen, hogy a konvoj csapataiban oly magas százalékarányban voltak képviselve a tatárok s egyéb nemzetiségek: alacsonyabb műveltségüket, hiányos informáltságukat kitűnően tudta saját céljaira hasznosítani az állam, ezzel növelni saját erejét.

A konvojcsapatok valóban tudományos, tervszerű toborzása és kiképzése azonban csak a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején kezdődött, egy időben a Különleges Rendeltetésű Táborok fölállításával. Immár kizárólag 19 éves fiúkat soroztak be s haladéktalanul intenzív kiképzésnek, agymosásnak vetették alá őket. (E konvojról a későbbiekben külön is lesz szó.)

Ezt megelőzően azonban valahogy mindig is munkaerőhiányban szenvedett GULag. Népünk ugyanis, bármennyire „szocialista", még mindig nem érte el a kegyetlenségnek azt az állandó, megbízható szintjét, mely alapfeltétele egy kifogástalan lágerőrség kitermelésének. A VOChR tarkabarka állománya egyáltalán nem bizonyult annak a megingathatatlan bástyának, aminek szánták. Főképp a szovjet-német háború alatt rendült meg, amikor a legjobban dresszírozott („helyes harapósságú") fiatalokat át kellett engedni a frontnak, pótlásukra pedig teszefosza tartalékosokat rántottak be, olyanokat, akiket gyenge egészségi állapotuk miatt nem vihettek ki a frontra. Ami pedig „harapósságukat" illeti, az végképp nem elégítette ki GULag kívánalmait (hiszen ezeket még egy más korban nevelték). A VOChR-nek ez a szétzilálódása (ha ugyan egyáltalán volt VOChR, mert sok helyen mégcsak nem is létezett) jól jött a foglyoknak, egy kis könnyebbséget hozott a nehéz, a szokottnál is éhesebb háborús években.

Nyina Szamsel leírja apja történetét, akit 1942-ben már mint túlkorost hívtak be lágeri szolgálatra Arhangelszk környékére. Családja is elkísérte. „Családi körben apám keserűen szokott megemlékezni a lágeréletről, arról, hogy mennyi derék embert tartanak fogva. Amikor apu maga kísért ki egy egész brigádot a gazdaságba (ilyen is csak a háború alatt volt: egy szál fegyveres egy egész brigádra! – Hát nem könnyebbség?), én is ki szoktam menni, s olyankor ő megengedte, hogy beszélgessek a foglyokkal. Apámat mindenki tisztelte, mert sohasem gorombáskodott-velük, még a boltba is elengedte, aki oda kéredzkedett, sohasem szökött meg tőle senki sem.

Mondogatták is nekem: „Bárcsak minden őr olyan volna, mint a te apukád!” Apám tisztában volt vele, hogy sokan ártatlanul ülnek[616], sokat háborgott ezen, persze csak otthon, mert a szakasz előtt ilyesmiről nem beszélhetett, elítélték volna érte.” A háború befejeztével azonnal leszerelték.

Tévednénk azonban, ha Szamsel jelleme alapján ítélnénk meg, milyen volt a VOChR a háborús években. További sorsa ugyanis így alakult: már 1947-ben lesittelték őt magát is mint 58-ast. Mikor 1950-ben kimustrálták, már féllábbal a sírban volt. Öt hónap múlva meghalt.

A háború után még évekig ilyen rozoga. maradt az ohrána, s hogy hogy nem, a VOChR-katonák közül sokan „büntetésnek” kezdték nevezgetni szolgálatukat: „Ha kitöltöm a büntetésemet…” Érezték, hogy szégyellni való szolgálat ez, otthon a világért sem beszéltek volna róla. Ortauban egy őrkatona azt eszelte ki, hogy lopott valami kacatot a Kult. Nev. Osztály helyiségéből, mire felfüggesztették és el is ítélték, de olyan szerencséje volt, hagy mindjárt beleesett egy amnesztiába. Bajtársai sárgultak az irigységtől: ez aztán jól megcsinálta!

N. Sztoljarova meséli, hogy amikor szökni próbált, egy katona észrevette, visszavitte, de nem jelentette, úgyhogy meg se büntették. Egy másik katona agyonlőtte magát, mert a „zecskát”, akit szeretett, elvitték egy másik lágerba. Mielőtt bevezették volna a szigorításokat, a női lágerokban gyakran szövődött baráti” szívélyes és persze szívbeli kapcsolat a női foglyok és a konvojkatonák közt. Még dicső államunknak sem sikerült teljesen kiölni az emberekből a jót, a szerelmet.

A háborút követő években besorozott fiatalok sem lettek egy csapásra olyanok, amilyeneknek GULag óhajtotta volna őket. Amikor NirobLagban föllázadt egy Vlagyilen Zadornij nevű őrkatona (róla lesz még szó) a vele egykorú bajtársak bizony nem átallották kimutatni együttérzésüket:

Külön színt képvisel a lágeri ohrána történetében az ún. szamoohrána, a foglyokból toborzott kebelbeli őrség. Hiszen emlékszünk, hogy már a forradalom első éveiben kívánatosnak tartották a foglyok öntevékenységét önmaguk strázsálásában. Szolovkán meglehetős sikerrel vitték át a gyakorlatba ezt az elvet, mely később, a Fehér-tenger- és a Volga-csatornánál még szélesebb körű alkalmazást nyert: minden osztályrokon, aki menekülni akart a talicskától, flintát ragadhatott saját fogolytársai őrizetére.

Nem akarom azt állítani, hogy emögött ördögi szándékosság lappang népünk erkölcsi lezüllesztésére. Mint félévszázados szovjet történelmünkben mindig, itt is azt látjuk, hagy a magasztos, fennkölt elmélet és a csúszómászó aljasság természetes módon megtalálják, kiegészítik egymást s gyümölcsöző kölcsönhatásba lépnek. Tény az, hogy régi foglyok egyhangú tanúsága szerint a belső őrök általában kegyetlenek szoktak lenni rabtestvéreikhez, igyekeztek bezupálni, megörökösödni az ebszolgálatban, s bizony sokszor leszámoltak haragosukkal, egy golyóval téve pontot a viszályra.

De hiszen erre a jelenségre még a hivatalos irodalom is fölfigyelt: „Sokszor az elzártakból kikerülő őrök jobban megállják a helyüket; teljesítik kötelességüket, minta hivatásos őrök és rendfenntartók, a státusba vett felügyelők”.[617]

Bizony, sajnos, így van ez: nincs az a rossz, amire meg ne lehetne tanítani a népet, az embereket, az emberiséget.

A fönti idézet a 30-as évekből való, de Zadornij ugyanazt mondja a 40-es évekről: a belső őrök gonoszak voltak társaikhoz, csak azt lesték, hogy formai ürügyük legyen lepuffantani valakit. Parmában pedig, NirobLag fegyelmi lágerpontján, kizárólag ötvennyolcasok ültek, tehát a belső őrök is ötvennyolcasokból kerültek ki. Gyönyörű politikaiak!

Vlagyilen egy Kuzma nevű belső őrt említ, aki azelőtt sofőr volt, húszéves lehetett. 1949-ben csukták le tíz évre, 58/10-essel. Túlélni, de hogyan. Nem talált más megoldást. 1952-ben Vlagyilen már a *szamoohránában* találja. Sokat kínlódott szolgálata miatt, azt mondta, nem bírja ezt a kölöncöt, mármint a puskát. Sokszor meg sem tölti, ha foglyokat kísér. Éjjelente sírt, csirkefogónak nevezte magát, öngyilkosságra gondolt. Magas homlok, ideges arc. Imádta a verseket, együtt jártak ki Vlagyilennel a tajgára verseket olvasni. De aztán megint a puska…

Vlagyilennek egy másik belső őr ismerőse is volt, Alexandr Lunyin, már idősebb ember, ősz hajú, barátságos mosolyú. A háborúban hadnagy, utána kolhozelnök volt. Tíz évet kapott (nem politikai cikkellyel), mert nem szolgáltatta be a gabonát, hanem kiosztotta a kolhozparasztoknak. Szóval gerinces ember volt, saját magát is kész volt feláldozni mások érdekében. S lám, NirobLag-bon belső őrnek állt, sőt a Promezsutocsnaja-láger parancsnokánál sikerült időelőtti szabadulást is kiérdemelnie.

Beláthatatlanok az ember távlatai! Csak ámulhatunk rajtuk, fölmérni azonban képtelenek vagyunk őket.

21.
A lágermelléki világ

Mint ahogy egy rothadó húsdarab nem csupán a felületén bűzlik, hanem mindenfelől rossz szagot árasztó molekulafelhővel van körülvéve, úgy teremt és tart lekötve maga körül Arhipelág minden egyes szigete egy penetráns bűzlő övezetet. Ez a lágermelléki világ, mely kiterjedésre magát Arhipelágot is felülmúlja, az átadó és közvetítő közeg szerepét játssza az egyes szigeti kis zónák és az egész ország óriási zónája között.

Minden fertőzet, minden dögletes ragály, amit csak kitermel Arhipelág, – emberi kapcsolatokban, erkölcsökben, filozófiában és nyelvben – a növényi és állati kötőszövetek közti ozmózis általános érvényű törvényei alapján először ebbe a közvetítő zónába szivárog ki, hogy aztán innen az egész országra átterjedjen. Itt, ebben a közvetítő zónában megy automatikusan végbe a lágerideológia és lágerkultúra azon elemeinek kritikai kiválasztása, amelyek méltóknak bizonyulnak arra, hogy az egyetemes állami kultúrában is meghonosodjanak. S ha a Moszkvai Egyetem folyosói lágeri kifejezésektől visszhangzanak, vagy ha egy szabad fővárosi nő szájából tipikus lágeri nézeteket hallunk az élet értelméről, nem kell csodálkozni: mindez a közvetítő zónán keresztül, a lágermelléki világon keresztül terjedt el.

Míg a hatalom a foglyok átnevelésén fáradozott (ha ugyan fáradozott), jelmondatok, kult. nev. osztályok, cenzúra és különítményes tisztek bevetésével, a foglyoknak hamarabb sikerült az egész ország átnevelése – a közvetítő zónán, a lágermelléki világon át. A tolvajfilozófia először Arhipelágot hódította meg, majd játszi könnyedséggel terjedt el az egész szovjet birodalomban, birtokba véve az erősebb ideológia híján üresnek tekinthető eszmei piacot. A kíméletlen lágeri stílus, az emberi kapcsolatok eldurvulása, az érzelmi világ elkérgesedése, minden önzetlen, önkéntes munka utálata: mindez könnyedén meghódította a lágermelléki világot, majd visszhangra és talajra talált „szabad világunkban” is.

Így állt bosszút Arhipelág az öt létrehozó birodalmon.

Így nyeri el minden embertelenségünk méltó büntetését.

Így fizetünk rá mindig többszörösen, ha a legolcsóbb megoldást választjuk.

*

Azt a számtalan kisebb-nagyobb helységet, települést felsorolni annyi lenne, mint fölmondani egész Arhipelág földrajzát. Mert minden lágerzóna életképtelen önmagában, szüksége van egy telepre, ahol szabad alkalmazottai laknak. Holmi ideiglenes fakitermelő láger mellett a szabad település is csak ideiglenes, egy-két évig áll fönn, aztán a lágerrel együtt eltűnik. De arra is van eset, hogy meggyökeresedik, nevet, közigazgatást, bekötőutat kap s örökre megmarad. Végül az is megtörténhet, hogy az ilyen lakótelepek idővel városokká fejlődnek. Így született Magadan, Dugyinka, Igarka, Temir-Tau, Balhas, Dzsezkazgan, Angren, Tajset, Bratszk, Szovjet-Gavany. Ilyen gócok nemcsak a távoli gyarmatokon keletkezhetnek, hanem mélyen bent Oroszhon testében is, például a donyeci s a tulai bányavidéken, a tőzegmezőkön, a szovhoz-lágerok közelében. Van úgy, hogy egész tartományok fertőződnek meg egy csapásra s csatlakoznak a lágermelléki világhoz, mint például a Tansajevo-járás. Ha pedig egy nagyváros, sőt a főváros, Moszkva szívébe fészkeli be magát a láger, úgy is létrejön a lágermelléki világ, de nem külön település formájában, hanem virtuálisan, abból a rengeteg emberből, akiket nap mint nap széthordanak a trolik és a buszok, hogy másnap újra összegyűjtsék és a lágerba szállítsák őket (így még sokkal könnyebben és gyorsabban terjed a ragály).

Vannak továbbá olyan városkák is, mint például Kitel (a permi bánya- és ércfeldolgozó kombinát vonalán) – amelyek megvoltak már Arhipelág előtt is, míg aztán egy szép napon lágergyűrűben találták magukat s Arhipelág vidéki székhelyeivé léptek elő. Az ilyen város a láger levegőjét árasztja magából, utcáin sűrű csoportokban csatangolnak a lágeri tisztek és az ohrána katonái, akár egy megszálló hadsereg, a város legimpozánsabb épülete a Lágerigazgatóság, a telefon nem a Lakosságért van, hanem a lágerért, minden út a láger felé vezet, minden busz oda indul, az egész lakosság a lágerból él.

Arhipelág e vidéki székhelyei közt az első hely Karagandát illeti. Alapítói és jelenlegi lakosai egyaránt foglyok, volt foglyok és kitelepítettek, egy régi lágerfogoly végig sem mehet az utcán anélkül, hogy ismerősökkel ne találkoznék. A városban számos lágerparancsnokság székel, környékén pedig annyi a láger, mint a tenger fövénye.

Nézzük mármost, kik laknak a lágermelléki világban? 1) Helybeli őslakosok (ilyenek azonban nem mindig vannak), 2) A katonásított ohrána, a VOChR, 3) Lágeri tisztek, családjukkal együtt, 4) Felügyelők, ugyancsak

családostul (a felügyelők mindig magánlakásban laknak a családjukkal együtt, még akkor is, ha katonai állományba vannak véve – ebben különböznek az ohránától), 5) volt foglyok, akik a számos környező láger valamelyikéből szabadultak[618], 6) mindenféle rovott múltú, rendőri felügyelet alatt álló, „tisztátalan” útlevelű egyén. (A börtönviseltek nem jószántukból, nem szívesen laknak ott, hanem kénytelenségből: ha nem jelölték is ki nekik ezt a pontot száműzetésük helyéül másutt még rosszabb lakás és munkalehetőség várna rájuk, sőt, lehet, hogy élni sem hagynák őket), 7) A helyi üzemek vezetői. Ebből az előkelőségből csak pár család van az egész lakótelepen, sőt néha egyáltalán nincsenek. 8) Szorosabb értelemben vett *volnyaskák* („szabadok”), mindenféle népség, lezüllött s tönkrement egzisztenciák, akiket a könnyű pénzszerzési lehetőség csábított. E távoli gennyes helyeken ugyanis ha csak feleannyit dolgozik is valaki, mint a fővárosban, négyszer annyi fizetést kaphat: sarkvidéki, távolsági kényelmetlenségi pótlék, azonkívül még a rabok munkáját is elszámoltathatják maguknak. Sokan jönnek továbbá verbuválók rábeszélésére is, miután fölvették a foglalót. Az olyan pioníroknak, akik értenek új vállalatok beindításához szűz területen, valóságos aranybánya ez a lágermelléki világ. Jönnek hamis diplomával is, kalandorok, lézengő ritterek, betyárok. Annak is megéri ez a kirándulás, aki ingyen ki akarja zsákmányolni valaki másnak az eszét (a fogoly geológusok minden „terepmunkát” elvégeznek a gyorstalpalt geológus számára, még fel is dolgozzák az anyagot, leszűrik a következtetéseket, a „szerző” akár kész doktori értekezéssel térhet vissza a fővárosba). Aztán bőven előfordulnak itt szerencsétlen flótások is, főleg alkoholisták, elvált magányos férfiak, tartásdíj elől menekülők. Megfordulnak erre frissen végzett műegyetemisták is, akik hoppon maradtak az osztozkodásnál. Az ilyenek azonban nem sokáig maradnak, minden erejükkel igyekeznek visszatérni a civilizációba, s ha az első évben nem, a másodikban biztosan sikerül is nekik. Van egy volnyaska-fajta, mely az előbbinek szöges ellentéte: öreg mókusok ezek, akik húsz évet is éltek már a Lágermelléki világban, s úgy hozzáidomultak, hogy már igényük sincs valami más, melegebb környezetre. Ha fölszámolják a lágerukat vagy a főnökség megtagadja a fizetésemelést, odébbállnak, de csak egy másik láger kültelepéig jutnak el, más miliőben már élni sem tudnának. Ilyen volt Vaszilij Axentyevics Frolov, nagy iszákos és lókötő, „világhírű öntőmester”, akiről sokat tudnék mesélni, de m, ár más helyen írtam róla. Bár oklevele nem volt, szaktudását

pedig elrészegeskedte, sohasem keresett kevesebbet ötezer Hruscsov előtti rubelnál.

Tágabb értelemben a *volnyaska* szó minden, szabad szovjet állampolgárra vonatkoztatható, akit még nem csuktak le, vagy aki már kiszabadult, vagyis a lágermelléki világ minden polgárára. Arhipelágon azonban legtöbbször szűkebb jelentést adnak e szónak: *volnyaska* az olyan szabad civil, aki foglyokkal közösen dolgozik egy üzemben. Ezért a fenti 1), 5) és 6) sz. csoportok dolgozói is ebbe a kategóriába tartoznak, azok is *volnyaskák*.

Az ilyeneket építésvezetői, csoportfőnöki, művezetői, raktárosi, normási minőségben alkalmazzák. Ezenkívül olyan feladatokra is, amelyeknél fogolymunkaerő használását körülményessé tenné a kényszerű kíséret, tehát sofőrnek, fűvarosnak, kézbesítőnek, traktorosnak, exkavátor- és kotrógépkezelőnek, külső villanyszerelőnek, éjszakai fűtőnek.

Az ilyen másodrangú volnyaskák egyszerű melósok, akár a foglyok, közvetlen természetességgel haverkodnak össze a foglyokkal, minden skrupulus nélkül áthágják a lágerrend és a bétéká tilalmait, készséggel bedobják a foglyok leveleit a lakótelepi szabadok postaládájába, értékesítik a szabad piacon, amit a foglyok legomboltak valakiről a lágerban, a pénzt megtartják maguknak, a foglyoknak pedig visznek valami harapnivalót. Az üzemet is közös egyetértésben lopják meg a foglyokkal, vodkát csempésznek be az üzembe zsebben vagy autóban (ha nagyon szigorú az ellenőrzés a kapunál, a benzintartályba süllyesztik a gondosan ledugaszolt palackokat.)[619]

Ahol csak lehetőség volt arra, hogy a fogolymunkát a szabadoknak számolják el, ott feltétlenül meg is tették, ettől még a csoportfőnökök és a művezetők sem riadtak vissza – hisz a fogolynak elszámolt munka így is, úgy is az ördögé lett, azért nem járt pénz, csak kenyér. Ezért, hacsak nem volt jegyes világ, az ésszerűség nevében csak annyi teljesítményt számoltak el a fogolynak, hogy ne legyen belőle kellemetlenség, a többit pedig a szabad volnyaskák nevére írták. Ezek aztán fölcsípték érte a pénzt, ettek-ittak maguk is, meg rabszolgáik száját is betömhették valamivel.[620]

Általában tehát a zekek és a volnyaskák viszonya nem mondható ellenségesnek, sőt inkább barátinak. Ezek az útfélre esett, folyton részeg, elzüllőfélben lévő emberek élénkebben tudtak reagálni más fájdalmára, jobban át tudták élni, mit jelent rács mögött ülni, méghozzá igazságtalanul.

Amire nem volt szemük a tiszteknek, a felügyelőknek s az őröknek, mert a szolgálat vakokká tette őket, azt világosan látta minden elfogulatlan ember.

Bonyolultabb volt a zekek viszonya a csoportfőnökökhöz és a művezetőkhöz. Mint a „termelés tisztjei” ők azért vannak, hogy szorítsák, hajszolják a rabszolgákat. Csakhogy a termelés zavartalanságát is számon kérik tőlük, azt pedig meg nem valósíthatják, ha nyíltan hadilábon állnak a foglyokkal. Nem lehet mindent bottal és éheztetéssel elérni, hagyatkozni kell a szép egyetértésre, jóakaratra, egyéni leleményre is. Csak az olyan munkavezetők boldogultak, akik jól kijöttek a foglyok soraiból kiemelt brigád- és művezetőkkel. A csoportfőnökökkel azonban legtöbbször nemcsak az volt a baj, hogy részegesek, züllöttek voltak, megmérgeződtek a rabmunka örökös kizsákmányolásától, hanem az is, hogy képzés híjával voltak, egyáltalán nem, vagy csak nagyjából ismerték a szakmát, azért még jobban rá voltak utalva a brigádvezetőkre.

S hogy keveredtek itt is az orosz sorsok! Az ácsok csoportfőnöke, Fjodor Ivanovics Muravljov, egy szombat este részegen odaáll a festők brigádvezetőjéhez, a komoly, megbízható, szakmájában kiváló Szinyebrjuhovhoz, aki mar tizedik éve ül s így szólítja meg:

– Na, kulákcsemete! Sittre kerültél, mi? Az apád folyton a földet túrta, a jószágot szaporította, azt hitte, magával viheti a mennyországba. S hol van most? Meghalt a kitelepítésben? Még téged is ide juttatott! Ohó, az én apámnak több esze volt! Már kölyökkorában elitta mindenét, kipucolta a házat, a kolhozba egy rossz tyúkot sem vitt be – s egy csapásra brigádvezető lett! Lám, én ugyanúgy döntöm magamba a vodkát, nem is búsulok!

Bizony, neki lett igaza: Szinyebrjuhov a láger után mehetett a számkivetésbe, Muravljovból pedig a helyi szakszervezeti bizottság elnöke lett.

Igaz, hogy Buszlov, az építésvezető szívesen megszabadult volna ettől a csoportfőnöktől s egyben szakszervezeti elnöktől (sehogy sem tudta lerázni, mert ezeket nem az építésvezető veszi fel, hanem a káderes osztály, ez pedig munkakerülőket s analfabétákat szokott fölvenni, általában ilyenek nyerik meg a tetszését.) Az anyagkészletért és a bérkasszáért az építésvezető a saját zsebével felel, ez a Muravljov pedig vagy hozzánemértésből vagy jószívűségből (mert nem rossz gyerek ő, azonkívül meg is szokták kenni a brigadérosok) herdálja az anyagot és a pénzt, üres megrendelőíveket ír alá (a brigádvezetők maguk töltik ki), elfuserált

munkákat vesz át, amiket össze kell törni s újra csinálni. Buszlov boldog volna, ha egy ilyen munkatársat kicserélhetne egy csákányozó fogoly-mérnökre, de a káderes osztály nem megy bele, csupa éberségből.

– Na, mondd meg, ha tudod, milyen hosszú gerendáid vannak a terepen?

Muravljov nagyot sóhajt:

– Ezt egyelőre nem áll módomban közölni önnel.

Minél jobban be volt rúgva, annál pimaszabbul válaszolgatott az építésvezetőnek. Végül is ez azt eszelte ki, hogy csak írásban fog vele érintkezni. Idejét nem sajnálva egymás után küldte neki az írásos rendelkezéseket (a másolatokat dossziéba gyűjtve). Persze hogy e parancsok mind teljesítetlenek maradtak, az ügy immár fenyegető méreteket öltött. De a szakszervezeti elnök nem hagyta magát. Kerített egy gyűrött füzetlapot s félórás kínlódás után a következőket izzadta ki:

„ezenel tudomására értesítem önt Aról hogy az ácsmunkákban alkalmazott szerszámok és Gépek javítás alat és ijenformán Rosz álapotbann vannak azazhogy eggyáltaljában nem működnek.”

Az építésvezető már jóval magasabb fokozatot jelent az üzemi ranglistán, ő már örökös hajcsára, ellensége a foglyoknak. Az építésvezető már nem haverkodik a brigádvezetőkkel, nem is alkudozik velük. Kíméletlenül megnyirbálja kiutalási igényeiket, leleplezi tuhtájukat (persze csak ha rájön), s mindig el tudja érni, hogy a lágerparancsnok megbüntesse a brigádvezetőt vagy bármelyik zeket:

„XY hadnagy polgártársnak, a” lágerpont parancsnokának…

Kérem a legszigorúbban megbüntetni (esetleg karcerben való elzárásra, de a munkától nem fölmentve) Zozulja foglyot, a betonozó brigád vezetőjét, továbbá Oracsevszkij csoportvezetőt, mivel vastagabb betonlapokat öntöttek az előírt méreteknél s ezzel túl sok anyagot pazaroltak.

Egyben jelentem önnek, hogy a mai napon Alexejev fogoly-brigádvezető a munkalapok kitöltésével kapcsolatban jelenlétemben megsértette Tumarkin csoportvezető elvtársat, amennyiben szamárnak nevezte. Alexejev fogoly ilyetén viselkedését, mellyel a szabadállományú vezetőkáderek tekintélyét rombolja, fölötte elítélendőnek, sőt veszélyesnek tartom, miért is kérem a legszigorúbban intézkedni, esetleg transzportba tenni a bűnöst.

Buszlov, fő-építésvezető.”

Az említett Tamarkint alkalomadtán maga Buszlov is leszamarazta, de egy fogoly brigádvezető ugyanazért rászolgált az eltranszportálásra:

Ilyen levélkéket szinte mindennap küldött Buszlov a lágerparancsnoknak. Ő a büntetésben látta a termelés legfőbb stimulusát. Buszlov azon termelési vezetők közé tartozott, akik beleélték magukat GULag rendszerébe s egészen annak a szellemében jártak el. Így szokott beszélni az értekezleteken: „Éveken át dolgoztam foglyokkal, volt alkalmam kitapasztalni, hogy kell velük bánni, nem félek fenyegetődzéseiktől, hogy fejbe találnak verni egy téglával." Sajnálattal konstatálta azonban, hogy az új GULag-nemzedék már más, mint a régi volt. A frontot s Európát járt emberek már távolról sem olyan tisztelettudóak. „Tudják kérem, 37-ben valósággal öröm volt dolgozni velük. Ha például belépett a helyiségbe egy szabadszerződésű káder, a foglyok felálltak." Buszlov tudta, hogy kell túljárni a foglyok eszén, hogy kell veszélyes helyekre küldeni őket, sohasem kímélte az erejüket, sem a gyomrukat; még kevésbé az önérzetüket. Hosszú orrával, pipaszár lábain sárga amerikai félcipővel, melyet az UNRRA-adományából („szükséget szenvedő szovjetpolgárok részére") kapott, örökké az épülő bérház emeleteit rótta, jól tudva, hogy különben minden sarokban, minden zúgóan lomha, mocskos „zéká"-lények üldögélnek, heverésznek, melegszenek, tetvészkednek, sőt párosodnak, nem törődve a tengernyi munkával s a rendelkezésükre álló kurta munkanappal, közben a brigádvezetők a normásokat főzik és kövér tuhtákat írnak a munkalapokra.

A művezetők közül csak az egy Fjodor Vasziljevics Gorskovban volt némi bizalma. Ez egy fonnyadt öreg volt, pomádéval kipödört ősz bajusszal. Kitűnően ismerte az építés minden fortélyát, tisztában volt a saját szakmájával s a rokon szakmákkal egyaránt, s ami a legszokatlanabb tulajdonság volt a volnyaskák körében, őszintén érdekelte őt az építés folyamata s célja, Nem a zsebére gondolt, mint Buszlov (hogy levonás lesz-e vagy prémium? Szidalom-e vagy dicséret?), hanem önzetlenül buzgólkodott, mintha magának építené ezt a bérpalotát s szeretné, ha minél jobbra sikerülne. Ivott ugyan, de mértékkel, mindig szem előtt tartva a munkát: Volt azonban egy súlyos fogyatékossága: nem volt Arhipelágra való, nem tudta megszokni, hogy terrorral izgassa a fogoly népet. Ő is járni szokta az épületet és mindent a saját szemével akart látni, de nem úgy viselkedett, mint Buszlov, nem azt leste, ki amerikázik, hanem odaült az ácsok közé egy gerendára, a kőművesek közé egy téglarakásra, a vakolókhoz a malterosláda mellé s elbeszélgetett. Néha cukorkával kínálta a foglyokat, ami igazán hallatlan jelenség a szigeteken. Volt egy hobbyja,

amitől öreg fejjel sem bírt megválni: az üvegvágás. Mindig a zsebében volt a gyémántkése, s ha arra talált menni, ahol éppen üveget vágtak, jajgatni kezdett, hogy nem úgy kell azt csinálni, félretolta az üvegeseket s maga állt neki. Mikor Buszlov egy hétre Szocsiba utazott, Fjodor Vasziljevics helyettesítette, de a világért be nem ült volna az irodájába: megmaradt a csoportvezetők közös szobájában.

Gorskov egész télen ősi orosz kurta ködmönben járt. A gallérja már vedlett volt, de a szövete még mindig elsőrendű. Azt beszélték, hogy Gorskov már harminckét éve hordja ezt a ködmönt, sohasem veti le, s hogy még az apjától örökölte, aki csak ünnepeken használta. Mind kiderült, ez az apa, Vaszilij Gorskov, *állami pallér* volt. Így már mindenki értette, miért szereti annyira Fjodor Vasziljevics a követ, a fát, az üveget, a festéket: apró gyerekkorától az építkezéseknél lábatlankodott. Ide ha akkoriban „államiaknak” hívták is a pallérokat, ma pedig nem úgy hívják őket, még csak most váltak igazán államiakká, régen pedig valóságos művészek voltak.

Fjodor Vasziljevics ma sem átallotta dicsérni a régi rendszert:

– Mi egy mai építésvezető? Hisz egy kopejkát sem vihet át egyik rovatról a másikra! Régen pedig? Kijön a vállalkozó szombaton a munkásaihoz: „No, fiúk, fürdő előtt vagy fürdő után?” „Utána, utána, bátyuska!” – felelik azok. „Na, itt van egy kis pénz a fürdőre, utána ebben meg ebben a vendéglőben találkozunk.” Mikor aztán a jónép csoportokban megérkezik a fürdőből, a bátyuska már a kocsmában várja őket vodkával, harapnivalóval, szamovárral. Aztán próbáljon, valaki rosszul dolgozni hétfőn!

Mi persze manapság mindennel tisztában vagyunk, tudjuk, minek nevezzük az ilyet: kizsákmányolás, lelketlen, kiszipolyozó rendszer volt az, mely az ember alantas ösztöneire épített. S az a kis itóka s pár falat nem ért annyit, amennyit a következő hétén kipréseltek a melósból.

Csak a kenyér, a vizenyős rabkenyér, amit közönyös kezek szórnak ki a tálaló ablakán, az ér többet, ugye?

*

No, szóval a szabad lakosok ama nyolc fajtája ott nyüzsög, zsúfolódik azon a szűk területen, azon a lágermelléki földdarabon, mely a láger és az erdő, a láger és a mocsár, a láger és a bánya közt terül el. Nyolc különféle kategória, rang és osztály – s valamennyien kénytelenek megférni azon a

mocskos, szűk telepen, valamennyien „elvtársnak” szólítják egymást, s valamennyien ugyanabba az iskolába járatják a gyerekeiket.

Olyan elvtársak ők, hogy mindnyájuk fölött, akár az Olimpusz lakói, két-három helyi mágnás lebeg (Ekibasztuzban: *Hiscsuk* és *Karascsuk*, a tröszt igazgatója ill. főmérnöke. A nevüket – „Harácsi” és „Deressi” – nem én találtam ki!), majd így következnek egymás után, szigorúan elkülönülve és a társadalmi korlátokat tiszteletben tartva: a lágerparancsnok, a konvojcsapatok parancsnoka, a tröszt egyéb tisztviselői, a lágeri tisztek, a csapattisztek, néhol a Munkásellátási Osztály főnöke, másutt az iskola igazgatója (de nem a tanárok!). Minél magasabbak a korlátok s minél féltékenyebben őrzik őket, annál nagyobb jelentőséggel bír, melyik asszony melyikkel járhat össze egy tálból cseresznyézni (éppen mert nem hercegnék és grófnék, azért kell olyan nagyon vigyázniuk a renoméjukra). Ó, ilyen életre kárhoztatva lenni, egy ilyen mocskos fészekben, távol a városi kényelemtől, bőségtől, a sok boldog „jó családtól”! Itt mindenki mindenkit ismer, az ember moziba se mehet anélkül, hogy rangja sérelmet ne szenvedne, az áruházba természetesen be se tesszük a lábunkat (de minek is tennénk, mikor jobb s frissebb árut hoznak a helyünkbe?). Az ember még azt is meggondolja, merjen-e malacot tartani: mégiscsak derogál az asszonynak, hogy saját becses kezével keverje a moslékot! (Még jó, hogy igénybe lehet venni a lágerfoglyok szolgálatait!) Aztán abban a párszobás helyi kórházban is főhet az ember feje, hogy különítse el magát a pórnéptől, s hogy kapjon ágyszomszédul valami „jobb embert”.

Hány ilyen bonyolult belső ellentét gyűlik meg a lágermelléki világban, mennyi érdekellentét a szabadok nyolc kategóriája között! Itt a büntetés alatt lévők és a büntetett előéletűek gyűrűjében a becsületes szovjet polgár nem lehet eléggé óvatos, hogy résen álljon jogai védelmére, például ha arról van szó, hogy szobát lehet kapni egy új barakkban. Az MVD egyenruhájában feszítő felügyelők természetesen különbeknek érzik magukat a civil népségnél. A „rendes asszonyok” pedig hogyne néznék ki az olyan nőket, akikről mindenki tudja, hogy a magányos férfiak vigasztalását tekintik. élethivatásuknak? Hát az olyan nőkhöz mit szóljunk, akik mindenáron férjet akarnak fogni: lesbeállnak a lágerkapunál, ha megtudják, hogy valaki szabadul, megrántják vadidegen férfiak kabátujját: „Gyere hozzám! Külön fülkém van, jó meleg: Veszek neked egy rend ruhát! Ugyan hová mennél? Hisz úgyis sittre kerülsz megint!”

Nem hiányzik a telepről sem a különítményes, a keresztapa éber tekintete, itt is vannak *sztukácsok*, surrognak a drótnélküli leadások, ki szokta átvenni továbbításra a foglyok leveleit, ki adott el a barakk mögött lágeri ruhát…

Aztán persze itt, a lágermelléken még kevésbé érzik a polgárok a Törvény védő karjának a jelenlétét, mint az Unió egyéb tájain, nem érzik „váruknak” azt a szobát a barakkban. Az egyiknek az útlevele nem tiszta, a másiknak nincs is útlevele, a harmadik maga volt lágerfogoly, a negyediknek egy hozzátartozója volt az – ezért aztán ezek a „szabad”, őrkíséret nélkül mozgó polgárok még jobban meghunyászkodnak, mint a foglyok, ha rájuk rivall egy puskás vagy pláne egy pisztolyos ember. Nemhogy fölemelt fővel, büszkén odavágnák, hogy „önnek nincs joga!” – hanem inkább nyelvükre csomót kötve s, farkukat behúzva azt lesik, merre iszkolhatnak el.

A szurony és a mundér korlátlan hatalmába vetett hit olyannyira szilárd Arhipelág belterületén és kapcsolt részein, úgy erőt vesz mindenki tudatán, aki csak beteszi a lábát ebbe az erőtérbe, hogy egy szabad nő (P… csina), aki kislányával Krasznojarszkba repült lágerban ülő férje látogatására, az emvédések első felszólítására tűrte, hogy összetapogassák, megmotozzák, kislányát pőrére vetkőztessék. (A kislány azóta mindig sírva fakadt, valahányszor meglátta a „kékeket”.)

De ha valaki mindebből azt a következtetést vonná le, hogy nincs sivárabb a lágermelléki világnál; hogy az maga a fertő, akkor így felelnénk: már akinek!

Mert itt van például a Jakut Kologyezsnyikov, aki három évet kapott 1932-ben, mert a tajgán elhajtotta más rénszarvasát, s akit – Kolimától, szűkebb hazájától lehetőleg jó messze – egy Leningrád környéki lágerba küldtek büntetését kitölteni. No, kitöltötte, Leningrádban is megfordult, összevásárolt egy ölrevaló színes rongyot a famíliának, de még máig sem, évek multán sem szűnt meg panaszkodni, sopánkodni földijeinek s a Leningrádból odaszállított foglyoknak:

– Hogy az a Leningrád micsoda unalomfészek! Kibírhatatlan!

22.
Építünk

Annyit beszéltünk már a lágerokról, hogy ideje fölvetnünk a kérdést: dehát végül is, könyörgöm, volt-e haszna az államnak a rabok munkájából? S ha nem volt kifizetődő, érdemes volt-e megteremteni Arhipelágot?

A lágerokban maguknak a foglyoknak a véleménye megoszlott ebben a kérdésben, néha parázs vita támadt e téma körül. Persze, ha a vezéreknek hiszünk, nincs itt helye vitának. Molotov elvtárs, aki valaha a második ember volt államunkban, így nyilatkozott a rabmunka kihasználásáról a Szovjetek VI. kongresszusán: „Eddig is csináltuk, jelenleg is csináljuk, a jövőben is csinálni fogjuk. Mert hasznos a társadalomnak. Mert javára szolgála vétkesnek."

Értik? Nem az államnak hasznos, hanem egyenesen a társadalomnak. A vétkesnek pedig javára válik! S fogjuk csinálni a jövőben is! Mit keli ezen vitatkozni?

Aztán eléggé bizonyítja a sztálini ötéves tervek menetrendje is – az, hogy előbb fölvázolták a feladatokat s csak ezután teremtették meg az állítólagos „vétkesek"-ből a munkahadsereget – hogy a kormánykörökben még csak fel sere merült a kétely a lágerok gazdasági rentabilitása felől. A gazdasági szempont megelőzte az igazságszolgáltatást!

Azonban úgy látszik, ez a téma pontosabb megfogalmazást, részekre bontást követel:

– igazolják-e létüket a lágerok politikai és társadalmi tekintetben?
– kiállják-e a kritikát gazdasági szempontból?
– képesek-e önmaguk eltartására? (A második és a harmadik kérdés csak látszólag ugyanaz, valójában különbözik egymástól)

Az első kérdésre nem nehéz válaszolni: a sztálini céloknak fényesen megfeleltek a lágerok. Milliókat lehetett odahajtani – elrettentésül. Politikailag tehát egész biztosan igazolják Létüket. De társadalmi hasznosságuk is kétségbevonhatatlan, legalábbis egy óriási társadalmi réteg szempontjából: annak a rengeteg lágeri tisztnek, aki *katonai* szolgálatot

teljesíthetett a biztonságos hátországban, spec. élelmezéshez, fizetéshez, egyenruhához, lakáshoz, társadalmi megbecsüléshez juthatott: Ugyanitt húzták meg magukat a felügyelők ármádiái is, no meg az a sok tökkelütött fegyveres őr, akik az őrtornyokban szunyókálhattak ugyanakkor, amikor tizenhároméves kölyköket erőszakkal vittek szakiskolára. Ezek a paraziták egytől-egyig Arhipelág odaadó hívei voltak, ők tartották fenn a feudális kizsákmányolás rablófészkeit. Úgy rettegtek az általános amnesztiától, mint a pestistől.

De ma már világosan látjuk, hogy a lágerokba egyáltalán nem csupán az ellenvéleményen lévőket gyűjtötték össze, azokat akik letértek a Sztálin kijelölte baromcsapásról. A lágerokba besorozottak száma messze felülmúlta a politika és a terror szükségleteit: gazdasági célkitűzésekhez igazodott (lehet, hogy csak Sztálin fejében). Vagy talán nem a láger (s a kitelepítés) segítette ki a rendszert a húszas évek gazdasági válságából, a munkanélküliségből? S a 30-as években sem már meglévő álmos lágerok foglalkoztatására találták ki a csatornaásást, hanem a tervbe vett csatornákhoz szerveztek lóhalálában új lágerokat. Nem a valóban létező „vétkesek" (s „gyanúsak") számához igazodott a törvényszékek munkája, hanem a népgazdaság igényeihez. Mindjárt az elején, már a Fehér Tenger Csatornánál kiderült, hogy Szolovka rabnépe, nem elegendő, s hogy az a három év, amit az ötvennyolcasoknak. kiutaltak, túl rövid, nem gazdaságos, célszerűbb rögtön két ötéves tervhez besorozni a népet.

Hogy a lágerok miért hasznosak gazdasági szempontból, azt már Thomas Moore, a szocializmus dédnagypapája megmondta „Utópiájában". Az olyan megalázó és rendkívül nehéz munkákra, amelyeket a szocializmusban senki sem akar elvállalni, rab-munkaerőt kell befogni. Világvégi lakatlan vadonban végzendő munkára, ahol évekig el lehet hanyagolni lakások, iskolák, kórházak, áruházak építését. Olyan munkára, amelyeket csákánnyal s lapáttal végzünk a technika fénykorában. A szocializmus nagy építkezéseinek megvalósítására egy olyan országban, amelyben hiányoznak ehhez a gazdasági előfeltételek.

A Nagy Fehér Tenger Csatornánál ritkaság számba ment még az autó is. Ahogy a lágerban szokták mondani, mindent „kenyérgázzal" végeztek.

A még nagyobb Volga Csatornánál (mely hétszerannyi munkát igényelt, mint elődje s nagyságrendben a Panama- és a Szuezi Csatornával vetekszik) 128 km hosszúságban, ötméteres mélységben 85 méteres felső-szélességben termeltek ki földet, kizárólag csákánnyal, lapáttal és talicskával.[621] A

Ribinszki Tenger helyén hatalmas erdők voltak, melyeket csupán kézi erővel irtottak ki, villanyfűrészt még csak nem is láttak, az ágakat és az aljnövényzetet százszázalékos rokkantak égették el.

Ki lett volna hajlandó, ha nem a rabok, napi tíz órában irtani az erdőt, azonkívül hét kilométert gyalogolni a hajnali sötétben az erdőig s este ugyanannyit a lágerig, harmincfokos hidegben, s évenként csak két szünnappal (máj. 1. és nov. 7.; VolgaLag, 1937)?

Ki szedett volna tuskót télvíz idején, ha nem a rabok? Ki cipelte volna a hátán a hevederes kosarat, megrakva a Kolima külső fejtőiből nyert érctartalma kővel? Hát a Koin folyótál (a Vim mellékfolyójától) hét km-nyíre kidöntött szálfákat hajlandók lettek volna-e elvontatni mások, kettesével befogva magukat a lapos finn szánokba s a mély hóban evickélve? (A hámiga hevederjeihez rongyos ruhákból tépett darabokat varrtak, hogy ne vágjon; a hámba fél vállukkal bújtak bele.)

Ju. Zsukov[622], akinek monopóliuma az újságírás, biztosít bennünket, hogy a komszomolisták is így építették (1932-ben) Komszomolszk városát az Amur mellett: kovácsműhely híján fejsze nélkül döntötték a fákat, kenyerük sem volt és a skorbut tizedelte őket. Zsukov elvtárs el van ragadtatva: micsoda hősies építés! Pedig jobban tenné, ha fölháborodna: mennyire gyűlölheti népét az, aki képes ilyen munkára küldeni! De minek háborogjunk? Hiszen nagyon is jól tudjuk, miféle komszomolisták építették Komszomolszkot! Már arról is olvashatunk[623], hogy Magadant is „komszomolisták” építették.

S küldhettek-e volna másokat, mint rabokat Dzsezkazgan bányáiba, hogy napi tizenkét órában szárazfúrást végezzenek? Sűrű ködként telepszik rájuk a kőzetből felszálló szilikátpor, védőálarc nincs, négy hónap múlva gyógyíthatatlan szilikózissal bocsátják el őket – meghalni. Vagy kiket küldhettek volna le fékpapucsok nélküli lifteken a földomlás és bányavíz ellen biztosítatlan tárnákba? Kikkel kapcsolatban lehetett mellőzni a 20. században a körülményes és költséges biztonsági berendezéseket?

Már hogyne lettek volna kifizetődőek az ilyen lágerok!

Tessék elolvasni Pobozsij: „Holt vasút”-jából[624] azt a részletet, melyben a teherhajók kikötését és kirakodását írja le a Taz folyón! Valóságos sarkvidéki Iliász ez a sztálini korból. A tundra vadonában, melybe még ember nem tette a lábát, a rabok hangyanépe, fegyveres őrhangyáktól vigyázva, cepeli az odaszállított szálfák ezreit, mólókat épít, síneket rak le, mozdonyokat, vasúti kocsikat gurít a tundrára, melyek soha el nem fognak

kerülni onnan a maguk útján. Puszta földön hálnak, napi öt órát alusznak a „zóna”-feliratú táblák gyűrűjében.

Azt is Pobozsij írja le, hogy építenek a foglyok távbeszélő vonalat a tundrán át. Mohával fedett vesszőkalibákban laknak, védtelen testük marják a szúnyogok, ruhájuk soha meg nem szárad a híg mocsári iszaptól, lábbelijükről nem is beszélve. A munkát rossz terepkutatás előzte meg, a vonalat sem a legjobban rakták le (nemsokára újra kell csinálni az egészet), erdő nincs a közelben, a póznákat a vállukon cipelik két-három napi (!) járóföldről.

Nem akadt még egy Pobozsij, aki beszámoljon a háború előtti Kotlasz-Vorkuta vasútépítésről, ahol minden talpfa két ember életbe került. Hagyján maga a vasút: de még előbb, vele párhuzamosan, közönséges földutat kellett húzni az áthatolhatatlan őserdőn keresztül! Csont-bőr kezek, csorba fejszék, tétlenül állongó szuronyok…

Hogy lehetett volna mindezt elvégezni rab-munkaerő nélkül? S már miért ne lettek volna gazdaságosak a lágerok?

A lágerok mesébe illően gazdaságosak voltak, hála a rabszolgák engedelmességének és hallatlan olcsóságának – dehogy olcsóságának: ingyenességének! Mert az ókorban csak kellett valamit fizetni a rabszolgáért a piacon, de a lágerfogoly a világon semmibe sem került.

Még maguk az iparosítás földesurai is elismerték a háború utáni lágerügyis értekezleteken: „a *zéká-zéká*-nak nagy szerepük volt a hátországi munkában és a győzelemben.”

De azért nem állítanak márványt porladó csontjaik fölé és nem vésik rá elfelejtett nevüket.

Hogy mily pótolhatatlanok voltak a lágerok, az a Hruscsov-korszakban derült ki, amikor oly nagy fáradsággal s dobveréssel kellett toborozni a kommunista fiatalságot Szibéria szűzföldjeire és a távolkeleti építkezésekhez.

Egész más kérdés a gazdasági *autarkia*, az önköltség fedezése. Régi vágyálma ez már az államnak. Már 1921-ben szorgalmazták „A zárt intézmények szabálytervezetében”: „A zárt intézmények fönntartási költségeit lehetőleg az elzártak munkájából kell fedezni.” 1922-től némely helyi vébék, meghazudtolva munkás-paraszt jellegüket, az „apolitikus prakticizmus” hibájába estek, más szóval nemcsak hogy megvalósították a zárt intézetek gazdasági autarkiáját, hanem még *profitot* is igyekeztek kipréselni belőlük a helyi költségvetés javára, vagyis hatványozott

rentabilitást elérni. Az autarkia elvét az 1924-es Javító-Munka Kódex is magáévá tette, 1928-ban pedig, a fenyítő szervek első önszövetségi konferenciáján nyíltan kimondták, hogy „a zárt intézményeleme fordított állami kiadásukat ugyanazok a zárt intézmények gazdasági vállalatok létesítésével tartoznak megtéríteni az államnak.”

Bizony, alig vártuk már, hogy lágerkárok legyenek, méghozzá ingyen! 1929-től az ország minden javító-munka intézményét bekapcsolták a népgazdasági tervbe. 1931. január 1-én pedig határozatban mondták ki az Orosz és az Ukrán Szovjet Köztársaság összes lágereinek teljese gazdasági autarkiáját.

No és? Siker az egész vonalon, hogy is lenne másképp? 1939-ben így ujjonganak a jogászok: „A javító-munka intézményeinek kiadásai *egyre csökkennek* (ez nagyon is hihető!) az elzártak ellátása ugyanakkor *évről-évre javul* (?).”[625]

Nem győznénk ámulni s találgatni, hogyan? honnan? miképp? – ha nem tapasztaltuk volna saját. bőrünkön, hagy is javult az ellátás a továbbiakban…

Mert ha jól belegondolunk, nem is olyan nagy kunszt az egész. Miről van szó? Ugyebár egyensúlyba kell hatni a lágerokra szánt költségeket a lágertikból nyert haszonnal? A költségek, mint láttuk, csökkennek. A jövedelem növelése pedig még egyszerűbb: ki kell facsarni a foglyokból! Ha Arhipelág szolovkai korszakában hivatalosan 40%-os rabattot adtak a kényszerinunkéra (valami okból úgy vélték, hogy a bot alatt végzett munka nem olyan termelékeny), a Fehér-Csatornától kezdve már, miután bevezették a „gyomor-skálát”, ellenkező véleményen voltak GULag tudósai: a koplaltató munkánál nincs produktívabb a világon! Az ukrán lágerok főparancsnoksága, amikor 1931-ben rá kellett állnia a gazdasági autarkiára, le is vonta a következtetést: az előző évekhez képest nem kevesebb mint 242%-kal (kettőszáznegyvenkettő százalékkal!) fogják növelni a munka termelékenységét – vagyis egy csapásra három és félszeresére, mégpedig minden gépesítés nélkül![626] (Hogy ehhez micsoda tudósi felkészültségre lehetett szükség! Ilyen pontosan kiszámítani: kétszáznegyven plusz két százalék! Csak azt az egyet nem tudták az elvtársak, hogy – a kínai példa nyomán – ez az a bizonyos *„nagy ugrás a három vörös zászló jegyében”*.)

És hogy GULag mennyire jói megérezte, merre fordul a szél! Mert lám csak: nem éppen akkor kezdi potyogtatni Sztálin Elvtárs a maga halhatatlan,

korszakalkotó Hat Feltételét?! Köztük az önköltség elvét is! Nálunk már megvan! Nálunk már megvan! – Aztán a „specialisták kihasználását”! No de ez meg már pofonegyszerű nálunk: csak be kell hozni a közmunkáról a mérnököket: Üzemi bizalmiakká kell tenni őket! (Így lett a 30-as évek eleje Arhipelágon a legkedvezőbb korszak a technikus értelmiség számára, nehéz testimunkában szinte senkit sem dolgoztattak, még az újoncokat is azonnal szakmájukban helyezték el.) Korábban, a 20-as években a mérnökök és a technikusok nyomorultan elpusztultak a közmunkában, mert nem volt rájuk szükség, nem volt hol bevetni őket. Később pedig, 1937 és 1950 között, feledésbe ment az autarkia elve, feledésbe ment a korszakalkotó Hat Feltétel, a történeti szükségszerűség akkor az „éberségre” helyezte a főhangsúlyt, miért is a mérnökök máról-holnapra valamennyien kint találták magukat a közmunkán, hogy aztán egyesével visszaszivárogjanak az elakadt termelés bizalmi posztjaira.) A lágernak sokkal kevesebbe kerül egy fogoly mérnök, mint egy szabad, hisz annak fizetést sem kell adni! Tiszta haszon, autarkia! Sztálin elvtársnak ezúttal is, mint mindig, igaza van!

Látnivaló, hogy minden ugyanabba az irányba mutat: régtől s céltudatosan törekedtek költségmentessé tenni Arhipelágot.

Azonban akárhogy iparkodtak, akárhogy törték magukat, úgy hogy még körmük is beletört a nagy kapaszkodásba, akárhogy javítgatták, írták újra hússzor is a kimutatásokat, lyukat radírozva a papírba – mégsem lett s nem is lesz soha gazdasági autarkia Arhipelágon! Sohasem fogják ott egyensúlyba hozni a költségeket a jövedelmekkel; ezt a véres-mocskos zsákot bizony magával kell cipelnie fiatal munkás-paraszt államunknak (sőt, majd a vén „népek hazájának” is).

Mi ennek az oka? Az első és legfőbb ok a foglyok tudatosságának hiánya, e rabszolgafaj nemtörődömsége. Nemcsak szocialista önfeláldozást nem lehet várni tőlük, de még közönséges kapitalista szorgalmat sem. Igyekeznek mielőbb elszaggatni a lábbelijüket, csak hogy ne kelljen kivonulni munkára, elrontani a csörlőt, eltorzítani a kereket, eltörni a lapátot, elsüllyeszteni a vödröt a kútfenékre, – csak hogy ürügyük legyen az üldögélésre és a cigarettaszünetre. Amit ezek a foglyok szeretett államuk részére gyártanak, az mind kimondott első osztályú selejt: téglájukat kézzel el lehet törni, festékük lepattogzik, vakolatuk lehámlik, villanypóznáik kidőlnek, asztalaik bicegnek s lábukat vesztik, kilincsük az ember kezében marad. Mindenütt hanyagság, mindenütt hiba. Van úgy, hogy le kell tépni az egyszer már ránittelt födőt, kiásni a már betemetett árkot, feszítővassal és

fúróval lebontani a már fölhúzott falakat. Az ötvenes években egy vadonatúj svéd turbinát hoztak SztyepLag-ba. Olyan fakeretben szállították, mint egy gerendaház. Tél volt, kemény hideg, s azok az átkozott zekek bemásztak a turbina és a fakeret közé s tüzet raktak, melegedni. Megolvadt a lapátok ezüst hegesztése, el lehetett dobni az egész turbinát. Hárommillió hétszázezer rubel odalett. Nesze neked, rentabilitás!

A fogolynép mellett – s ez a második ok – a szabadok ugyanolyan hanyagok lesznek. Mintha nem is maguknak építenének, hanem a herkópáternek, amellett lopnak, méghozzá a legorcátlanabbul. (Egyszer egy társasházat építettek és a volnyaskák elloptak néhány fürdőkádat, pedig szigorúan csak annyit utaltak ki, ahány lakás volt a házban. Elérkezett az átadás napja. Az építésvezetőnek persze nem merték bevallani, ő éppen most mutatja be büszkén az átvevő bizottságnak az első lépcső lakásait, s még csak véletlenül sem hagyna ki egyetlen fürdőszobát sem, minden fürdőkádat meg akar mutatni. Ezután a második lépcső lakását következnek, majd a harmadikat veszik sorra, szép komótosan, minden fürdőszobába bekukkantva. Közben azonban fürge, betanított zek-munkások egy szakavatott művezető irányítása mellett leszerelik a fürdőkádakat az első lépcső lakásaiban, a padláson át lábujjhegyen átcipelik a negyedik lépcső lakásaiba, lázas sietséggel felszerelik s be is vakolják a bizottság megérkezéséig. Aki pedig majd kád nélkül marad, intézze el, ahogy tudja. Filmvígjátékot kellene írni erről az esetről, de úgysem eresztené át a cenzúra, mert nálunk nem történnek komédiába illő dolgok, csak Nyugaton, de ott aztán bőven!)

A harmadik ok: a foglyok önállótlansága, az, hogy képtelenek élni felügyelők, lágeradminisztráció, ohrána, tüskésdrót, őrtornyok, Termelő-Tervező, Számvevő-Elosztó, Oper-Csekista, Kult. – Nevelő stb. stb. Osztályok nélkül, magasabb lágerhatóságok nélkül, GULag-Főigazgatóság nélkül, cenzúra, izolátorok, fegyelmi barakkok nélkül, bennfentesek, raktárosok és raktárak nélkül, azonkívül képtelenek mozogni konvoj és kutyák nélkül. Ezért az államnak minden egyes robotos rab mellett legalább egy zsarut kell tartani (plusz a zsaru családját!) S még jó, hogy így van, mert különben miből élnének a zsaruk?

Az akadékoskodó mérnökök még egy negyedik okot is említenek: hogy addig egy lépést sem lehet tenni, míg el nem kerítették a zónát, meg nem erősítették a konvojt, be nem várták az erősítést ez az, ami megbénítja, nehézkessé teszi a mérnökök technikai manővereit, ahogy azt a Taz

folyónál lebonyolított kirakodásnál láttuk: semmi sem a maga idejében történik, ezért aztán többe is kerül. Azonban ez már *objektív ok*, lárifári! Be kell idézni őket a pártirodába és jól megmosni a fejüket, majd akkor nem panaszkodnak! Gondolkodjanak egy kicsit, majd találnak megoldást!

A felsorolt okokon kívül csak úgy mellékesen megemlíthetjük, hogy néha a magas vezetőség is melléfog, ami igazán érthető és megbocsátható. Csak az nem követ el hibát, aki semmit sem csinál.

Például akárhogy igyekeznek, a földmunkákat sohasem sikerül nyárra időzíteni, azokat föltétlenül őszi latyakban vagy pedig téli csontkemény talajban kell végezni.

1938. márciusában Laroszsij-forrásnál (Sturmovoj-aranybánya, Kolima) ötszáz embert állítottak be kutatóaknák fúrására, 8-10 méter mélységben, soha fel nem, engedő fagyos földben. Megcsinálták (a foglyok fele ott veszett). Kezdhették volna a robbantásokat, de közben meggondolták magukat: túl alacsony a fémtartalom. Otthagyták. Májusban az aknák megteltek vízzel, odalett az egész munka. Két év múlva azonban, megint éppen márciusban, Kolima fagyos télutóján, a homlokukra ütöttek: fúrni kéne! Méghozzá ugyanott! S persze határidőre! Emberélet nem számít!

Így születnek hát azok a fölösleges kiadások.

A Szuchona folyón, Opoka település környékén, töltést hordattak, gátat építtettek a foglyokkal. Jött a tavaszi ár, azonmód el is sodorta. Volt-nincs! Vége!

Az arhangelszki igazgatóság alá tartozó Talaga-fakitermelőnek a tervfelosztás kapcsán azt a feladatat adták, hogy bútort gyártson, a szükséges famennyiséget azonban nem biztosították neki erre a célra. Hanem a terv az csak terv, azt teljesíteni kell Talaga kénytelen volt spec. brigádokat szervezni s a folyóból kifogatni a szükséges anyagot, a leúsztatott kontingensekből visszamaradt fát. Ez azonban elégtelennek bizonyult. Akkor kalózkodásra adták a fejüket: egész tutajokat fogtak ki s szedtek szét. Ám azok a tutajok más vállalatnak voltak szánva, ott majd hiányozni fognak. Talaga pedig még csak el sem számolhatja ezt a munkát a derék brigádtagoknak: lopásról nem állíthat ki papírt. Ilyen hát közelről az a rentabilitás.

Egyszer (1943-ban) UsztyVimLag-ban túl akarták teljesíteni a szálfa-úsztatási tervet, hajszolták a favágókat, nem számított, ép-e valaki vagy nyomorék, ki kellett vonulnia. A kampány olyan jól talált sikerülni, hogy a főgyűjtőben túl sok fa halmozódott fel, kétszázezer köbméterrel több, mint

be volt tervezve. A tél beállta előtt nem értek rá kiszedni a vízből, belefagyott a jégbe. Valamivel lejjebb, a gyűjtő alatt, egy vasúti híd volt. Ha tavasszal ez a fatömeg nem hullik szét szálfákra, hanem egy tömbben sodródik az árral, elviszi a hidal, a parancsnokot úgy lecsukják, mint a pinty! Mit tehettek?

Dinamitot rendeltek vagonszám, még télen lerakták a folyó fenekére, fölrobbantották a jégmasszát, a szálfákat sebbel-lobbal kivonszolták a partra s elégették (tavasszal az már úgy sem lesz jó bútor- s épületfának). Ez a munka dolgot adott az egész lágerpontnak, mind a kétszáz embernek, ráadásul, míg a jeges vízben dolgoztak, szalonnán kellett tartani őket. Papíron azonban semmit sem lehetett elszámolni az egészből, mert soronkivüli, felesleges munka volt. A föltüzelt fa is a veszteség-rovatba írandó. Nesze neked, rentabilitás!

Mikor a PecsZselDorLag a vorkutai vasutat építette, olyan lett, mint az ökörhugyozás. Csak akkor jutott eszükbe, hogy ki kéne egyengetni, mikor már készen volt. Hogy számolták el ezt a munkát? A Luza folyó melletti Lalszkból is akartak húzni egy vasútvonalat Pinyugig, majd a későbbiekben Szüktüvkárig. Micsoda népes lágerokat vontak ott össze 1938-ban! De csak negyvenöt kilométer készült el, akkor abbahagyták. Kárba veszett az egész.

Ilyen apró hibák, ugye, minden munkánál előfordulhatnak. Nincs az a vezér, aki az ilyenek ellen be lenne biztosítva.

Hanem az a Szalehard-Igarka vasút 1949-ben, az már mindenestül elhibázott vállalkozás volt, nem is lett volna mit szállítani rajta. El is vetették. Kimondani is alig merjük, KINEK a hibája volt. Bizony, a Legeslegesleges…

Az autarkia hajszolása néha odáig fajul, hogy a lágerparancsnok azt sem tudja, hova bújjon előle, egészen meggárgyul tőle. A Krasznojarszk melletti Kacsán volt egy rokkant-láger (másfélezer rokkant!), ezt ugyancsak önellátásra kötelezték a háború után. Bútort fognak gyártani! A rokkantak keretes fűrésszel jártak az erdőre (mivel nem volt fakitermelő láger, nem is igényelhetett szerszámokat), a fát tehenekkel szállították a lágerba (mert traktor sem járt nekik, ellenben volt egy tehenészetük). Egy dívány előállítása 800 rubelba került nekik, eladni azonban cseh 600-ért tudták. Ezért saját érdekében immár a lágervezetőség is rajta volt, hogy minél több rokkantat minősítsen első osztályú rokkantnak, tegyen betegállományba, ezzel ugyanis a ráfizetéses önellátó kategóriából a biztonságos állami költségvetés alá kerültek.

A felsorolt okok miatt nemcsak hogy nem fizetődik ki Arhipelág, hanem az országnak drága pénzen kell megvásárolnia azt az élvezetet, hogy birtokolhatja.

Arhipelág gazdasági életét az is bonyolítja, hogy az a csodálatos, országos méretű, nagy szocialista autarkia csak az államnak és GULagnak szívügye, ám az egyes lágerparancsnok rá se hederít: Ugyan, legfeljebb megszidják kicsit az embert, lecsípnek a prémiumból (de azért adnak). Ellenben igazi hasznot, mozgási teret, jólétet és szórakozást abban lel a lágerparancsnok, hogy van neki egy önálló, természetbeni gazdasága, egy csinos kis birtoka, hűbéri uradalma. Akár a Vörös Hadseregben, az MVD-tisztek körében is megszületett s meghonosodott – egyáltalában nem tréfából, hanem a legkomolyabban, a tisztelettudó távolságtartást kifejező, büszke s ugyanakkor bizalmas *gazda*-megszólítás. Ahogy odafönt az egész ország fölött egyetlen Gazda állt, úgy óhajtotta magának ezt a titulust minden aprófőnök, minden egység parancsnoka.

Igenára, de ott volt az a vasfogú gereblye: az A-B-C-D csoportok rendszere, amit az a kőszívű Frenkel örök időkre beletűzött GULag sörényébe! Ugyancsak ravaszkodhatott a gazda, hogy valahogy átcsempéssze e vasfésű fogai közt azt a munkaerőt, melyre okvetlenül szüksége volt hűbérbirtoka kiépítéséhez és üzemeltetéséhez. Ahol a GULag-statutumok egy szem szabót engedélyeztek, ott okvetlenül egy egész szabóműhelyt kellett berendezni, ahol egy cipészt, ott egész cipészműhelyt. S hány hasznos, derék mestert lett volna jó még keze ügyében tudnia az embernek! Miért ne létesítsünk például melegházat, miért ne legyenek friss főzelékféléink a tiszti asztalra? Egy szemfüles nacsalnyik akár egy egész kertgazdaságot is létesíthet nagy gazdasága mellett, úgyhogy még a foglyokat is jóltarthatja zöldségfélével, – megdolgoznak azok érte, csak haszna van a gazdának belőle, – dehát honnan vegyen rá embereket?

Persze, azért van megoldás: mindent a fogoly robotosok vállára rakni, egy kicsit becsapni GULagot, meg az üzemet. Nagyobb lágeren belüli munkákra, építésekre be lehetett fogni vasárnaponként és esténként, a tízórás munkanap után, az egész rabszolgatömeget. A folyamatos munkák ellátására pedig a brigád kivonulási létszámát kellett felfújni, vagyis a zónában visszatartott robotosokat is úgy kellett elkönyvelni, hogy ők is átvonultak a brigáddal az üzembe, a brigádvezetőt pedig kötelezni, hogy nekik is hozzon haza *százalékokat* az üzemből, azaz csípjen le számukra a

többi brigádtagok teljesítményéből (akik anélkül sem bírták teljesíteni a normát). A robotosok többet güriztek, kevesebbet ettek, de a földesúri birtok gyarapodott, a tiszt elvtársak pedig változatosabban, nagyobb jólétben éltek.

Voltak azonban a lágerparancsnokok közt a gazdálkodás megszállottjai is, s ha az ilyenek találtak maguknak egy-egy szárnyaló fantáziájú mérnököt, akkor a lágerzónából hatalmas uradalom, belső üzem fejlődhetett; mely már papíron is nyilván volt tartva, melynek hivatalos státusai voltak, s amely ipari megrendeléseket is vállalt. Csak azt nem bírta elérni, hogy felvegyék az országos népgazdasági terv anyag- és szerszámellátásába, így aztán mindent csinált, anélkül, hogy valamije is lett volna.

Nézzünk meg közelebbről egy ilyen belső üzemet, a Kengir-lágerét. Olyan apróságokra ki sem térünk, mint a szabó-, szűcs-, könyvkötő-, asztalos- és egyéb műhely. A kengiri lágergazdaságnak saját öntödéje, lakatosműhelye volt, sőt – a XX. század kellős közepén – házilag gyártottak egy fúró- és köszörülőpadot is! Esztergapadot ugyan nem tudtak maguk előállítani, de azt megoldották egy huszárcsínnyel: világos nappal loptak egy esztergapadot az üzemből! Egyszerűen behajtottak a láger teherautójával, kivárták, míg a műhelyfőnök elmegy, akkor az egész brigád rávetette magát az esztergapadra, valahogyan fölerőltették a teherautóra, a kapun már könnyen kijutottak vele, mert az ohrána be volt avatva, az ohránások is ugyanolyan emvédések. Egyetlen hajrával bent voltak a lágerban az esztergapaddal együtt, oda pedig már egy volnyáska sem teheti be a lábát.

Ennyi volt az egész! Mit lehet kiszedni a felelőtlen, bárgyú bennszülöttekből? A műhelymester tombol, a haját tépi: hová lett az esztergapad? – Ők azonban semmiről sem tudnak: miféle esztergapad? Volt itt egyáltalán esztergapad? Mi nem láttuk. – Ugyanígy szerezték be a láger számára a legfontosabb szerszámokat is, de azokat könnyebben: a zsebükben vitték vagy a vattakabát alatt.

Egyszer a lágergazdaság kanálislyuk-fedők öntését vállalta a kengiri dúsító-üzem megrendelésére. A megrendelés megvolt, öntöttvasuk azonban nem volt, honnan is lett volna? Megbízták tehát a foglyokat, hogy magából az ércdúsító üzemből lopjanak elsőosztályú angol öntöttvas tömböket (amelyek még a forradalom előtti koncesszióból maradtak). A lágerban

aztán beolvasztották a vasat s már lyukfedőkként szállították vissza a dúsítónak, a láger pedig bezsebelte érte a pénzt.

Most már érti az olvasó, hogyan erősítette egy ilyen tevékeny belgazdaság a láger autarkiáját s egyben az egész népgazdaságot.

Aztán mi mindent nem gyártott ez az udvari üzem! Olyan sokféle gyártmánya talán még Kruppnak sem volt! Nagybelvilágú agyagcsöveket csatornázáshoz: Szélkereket. Szecskavágót. Lakatot. Szivattyút. Húsdarálót javított. Transzmissziós szíjat varrt. Autoklávokat reparált a kórház részére. Koponyalékelő fúrót köszörült. Mit meg nem próbál az ember, ha a szükség rászorítja! Ha éhség fenyeget, használod eszedet! Mert elég csak egyszer azt mondani: nem megy, nem tudjuk megcsinálni, – holnap már ki is mehetsz az erdőre! Pedig mennyivel jobb a belgazdaságban! Sem sorakozó, sem konvojkíséret, az ember tempósan tesz-vesz, néha még magának is fabrikálhat valamit. A kórház két napra betegállományba veszi az embert: így fizet a munkáért, a konyha repetát ad, valaki mahorkával fizet, a vezetőség pedig megtoldja egy kis komiszkenyérrel.

Szórakozás is, izgalom is ez az örökös fejtörés a mérnököknek: miből? hogyan? Egy alkalmatos vasdarab, amit a hulladék közt találnak. sokszor fölborítja az eredeti elgondolást. – Elkészült a szélkerék, de nem találtak rugót, ami automatikusan szélirányba fordítsa. Két kötelet hurkoltak tehát a kerékre s két zeket bíztak meg azzal, hogy ha fordul a szél, szaladjanak és a kötelekkel fordítsák meg a kereket. – Téglát is maguk gyártottak: egy asszony dróttal vagdalta téglanagyságú darabokra az elébe tolt agyagcsíkot, a darabak futószalagon folytatták útjukat, ezt is az az asszony tartotta mozgásban. De hogyan? Hisz mindkét keze el volt foglalva! Ó zeki furfang, halhatatlan találékonyság! Két rudat erősítettek az asszony csípőjéhez s míg két kezével a téglát darabolta, csípőjének folyamatos s erőteljes riszálásával mozgásban tartotta a futószalagot. Kár, hogy nem mutathatjuk be fényképen az olvasónak.

A kengiri földesúr mindebből arra a meggyőződésre jutott, hogy nincs a világon semmi, arait ő gyártani, ne tudna udvari üzemében. Hivatta egyszer a főmérnököt s felszólította, hagy sürgősen álljon rá az ablaküveg és üvegkancsó gyártásra. Hát ezt hogy csinálják? A fiúk tanácstalanok voltak. Fölütöttek egy régi lexikont: általános szólamok, semmi recept. Mindenesetre szódát rendeltek, kvarchomokot is találtak valahol, odaszállították. Főleg pedig megbízták *kis barátaikat*, hogy a munkahelyen szedjenek föl minden üvegcserepet, törtek elég ablakot az „új város”

építésénél. Ezt a sokféle nyersanyagot mind behányták a kemencébe, olvasztották, keverték, nyújtották – s íme, ablaküvegtáblákat nyertek! Csak az volt a baj, hogy az egyik szélükön centis vastagságúak, a másikon két milliméteresek voltak. Ilyen ablakon keresztül a legjobb barátját sem ismerné föl az ember. A határidő azonban vészesen közeledik, be kell mutatni az eredményt a nacsalnyiknak. A zek csak egyik napról a másikra él: az a fő, hogy a mát túléljük, holnap is lesz majd valahogy! Kész ablaküvegeket loptak hát az épülő házból, becsempészték a lágerba és megmutatták a parancsnoknak. Nagyon meg volt elégedve: „Nagyszerű!" Akár az igazi gyári árú! Fogjatok hozzá a nagybani gyártáshoz!" „Sajnos, nem tudunk többet gyártani, nacsalnyik polgártárs!". „S miért nem, ha szabad kérdeznem?" „Mert tetszik tudni, az ablaküveghez feltétlenül molibdénre volna szükség, Nekünk volt egy kevés, de ezzel el is fogyott." „És sehol sem lehet beszerezni?" „Ugyan hol szerezhetnénk be?" – „Kár! No és kancsókat lehet gyártani anélkül a molibdén nélkül is?" „Kancsókat talán lehet." „No, akkor fogjanak hozzá!" De a kancsók hasa sem akart rendesen gömbölyödni a fúvásnál, s rejtélyes okból összetörtek az ember kezében; ha a felügyelő tejet hozott egy ilyen kancsóban, csak a füle maradt a markában, odalett a tej. Szidta is a zsivány zekéket, mint a bokrot: „Kártevők! Fasiszták! Agyon kéne lőni valamennyit!"

Amikor Moszkvában az Ogarjov-utcában helyet akartak csinálni az új bérházaknak s lebontották a régi, házakat, amelyek száz évnél is öregebbek voltak, akkor nemcsak hogy nem dobták ki az emeletek közti födémgerendákat, nemcsak hogy tűzifának nem vágták föl őket, hanem bútorokat csináltak belőlük! *Zenei hangot adó*, elsőrendű fa volt az. Ilyen komolyan vették elődeink a fa érlelését!

Mi pedig folyton sietünk, mi semmire sem érünk rá! Hogy is várhatnánk meg, míg kiszáradnak a gerendák? A Kaluga-vámnál a legmodernebb, leghatékonyabb csíraölő szerrel kentük be a gerendákat, mégis korhadni kezdtek, gombák vertek tanyát réseikben, de úgy elburjánoztak, hogy még a ház átadása előtt föl kellett szedni a padlót, kicserélni azokat a gerendákat.

Ezért mérget vehetünk rá, hogy amit mi foglyok építettünk, s amit egyáltalán nálunk építenek, nem fog úgy csengeni száz év múlva, mint azok az Ogarjov-utcai vén gerendák.

Azon a napon, amikor a Szovjetunió nagy hűhóval bejelentette az első műhold, a szputnyik fellövését, rjazanyi lakásom ablakával szemben két

párban dolgozó szabad nő mocskos lágergúnyában, vattanadrágban, kézi erővel hordta fel a lépcsőn a malterosládát a harmadik emeletre.

– Igen, igen, tagadhatatlanul így van, – hallom az ellenvetést. – De mondja már! *Azért mégis forog!*

Hát, ami azt illeti, forog! Hogy a fene essen bele, ezt nem lehet elvitatni *tőle!*

*

Talán jó volna ezt a fejezetet egy hosszú listával lezárni, azoknak a munkáknak a listájával, amelyeket a foglyok végeztek mondjuk az első sztálini ötéves tervtől a Hruscsov-korszakig. Világos, hogy magam nem vagyok képes egy ilyen lista összeírására, legfeljebb hozzákezdhetek, folytassa s egészítse ki, aki tudja s akinek kedve van, hozzá.

– Fehér-tenger csatorna (1932), Volga csatorna (1936), Volga-Don csatorna (1952);
– Kotlasz-Vorkuta vasút, Szalehard szárnyvasút;
– Rikasziha-Molotovszk vasút;[627]
– Szalehard-Igarka vasút (abbahagyták);
– Lalszk-Pinyug vasút (abbahagyták);
– Karaganda-Mointi-Balhas vasút (1936);
– vasút a Volga jobb partján;
– vasutak a finn és a perzsa határ mentén;
– a Transz-Szibériai vasút átépítése kettősvágányúvá (1933-35, kb. 4000 km);
– Tajset-Lena vasút (a BAM-vasút kezdete);
– Komszomolszk-Szovjet-Gavany vasút;
– a Szahalin-vasút, Ó-Pobegyinótól, csatlakozás a japán vasúti hálózathoz;
– Ulan-Bator-i vasút[628], autóutak Mongóliában;
– Moszkva-Minszk műút (1937-38);
– Nogajevo-Atka-Nyera műút;
– a Kujbisevi Erőmű építése;
– az Alsó-Tulomai Erőmű építése (Murmanszk közelében);
– az Uszty-Kamenogorszki Erőmű építése;
– a Balhas-Rézolvasztó Kombinát építése (1934-35);
– A Szolikamszki Papírkombinát építése;

– a Berjoznyiki Vegykombinát építése;
– a Magnyitogorszki Kombinát építése (részben);
– a Kuznyecki Kombinát építése (részben);
– üzemek, Martin-kemencék építése;
– a moszkvai M. V. Lomonoszov Áll. Egyetem építése (1950-53; részben);
– az Amur melletti Komszomolszk város építése;
– Szovjet-Gavany város építése;
– Magadan város építése;
– Norilszk város építése;
– Dugyinka város építése;
– Vorkuta város építése;
– Molotovszk (az észak-Dvina mellett) város építése (1935-től);
– Dubno város építése;
– Nahodka kikötőjének építése;
– a Szahalin-Kontinens olajvezeték építése;
– (csekély kivétellel) minden atomipari objektum építése;
– radioaktív elemek (urán és rádium) kitermelése (Cseljabinszk; Szverdlovszk, Tura körzetében);
– (mag)hasító- és dúsítóüzemek munkálatai (1945-48);
– rádiumtermelés, kőolaj-finomítás Uhtában; nehézvíz gyártás;
– széntermelés Pecsora és a Kuznyeck medencében, Karaganda és Szucsán környékén;
– ércbányászat Dzsezkazgan, Dél-Szibéria, Burját-Mongólia, Sorija, Halasszija s a Kola-félsziget lelőhelyein;
– aranybányák Kolimában, Csukotkában, Jakutiában, a Vajgács-szigeten, Majkainban (Bajan-Aul tartomány);
– apatit-bányászat a Kola-félszigeten.(1930-tól);
– fluorit-bányászat Amgyermában (1936-tól);
– ritkafém-bányászat (Sztalinszkoje, Akmolinszk vidékén, az 50-es évekig);
– fakitermelés és feldolgozás exportra és belső szükségletre, Európai Oroszország északi részén és Szibériában.

Lehetetlen felsorolni a számtalan fakitermelő lágert, ezekből áll fél-Arhipelág. Említsünk mégis néhányat: a Koin folyó mellettieket, az Uftyuga (a Dvina mellékfolyója) mellettieket, a Nyem folyónál (a Vicsegda

mellékfolyója) lévőket, ahol deportált németek dolgoztak; a Vicsegdánál; Rjabovo közelében lévőket, az Észak-Dvinánál Cserevkovo közelében lévőket, a Kis-észak-Dvinárál Arisztovo közelében lévőket…

Egyáltalán, nem illuzórikus minden kísérlet ilyen listák összeállítására? Hol van az a térkép, hol van az az emberi agy, mely rögzíteni tudná az ideiglenes fakitermelő lágerok ezreit? Hisz az ilyenek csak két-három évig állnak, míg ki nem irtják a közeli erdőket hogy aztán nyomtalanul eltűnjenek. De ne beszéljünk csak a fakitermelésről: hány apróbb-nagyobb szigetet kellene azon kívül is számon tartanunk? Évtizedeken át fönnálló, széltében ismert, helyhez kötött lágerokat; a munkatereppel együtt költöző mozgó pontokat; a hosszúbüntetésűeknek berendezett óriási centráfokat s a ponyvás-lécvázas tranzitlágerokat? Hát még azt a töméntelen KPZ-fogdát, meg azt a sok városi börtönt (némely városban többet is)? Aztán a mezőgazdasági kolóniákat, a hozzájuk tartozó kaszáló- és állattenyésztő kirendeltségekkel? Azt a sok apró ipartelepet, melyekkel úgy tele vannak szórva a városok, mint a mozi padlója szotyolával? Moszkvát és Leningrádot külön térképen kéne bemutatni, nagy léptékkel, hogy a Kremltől ötszáz méterre lévő, a Szovjetek Palotáját megalapozó láger is rajta legyen. Nem beszélve arról, hogy Arhipelág az 50-es években egészen más, mint a 20-as években volt, egész földrajza megváltozott. Hogy ábrázolhatnánk ezeket az eltolódásokat az időben? Hány térkép kellene ehhez? Aztán olyan lágerok bejelölésére, mint NirobLag, UsztyVimLag, vagy a Szolikamszki és a Potymai Lágerok – egész nagy területeket kellene besatíroznunk, de ki járta be valaha azokat a határokat?

Mindamellett nem mondtunk le a reményről, hogy fogunk még látni ilyen térképet…

– faáru behajózása Karjalában (1930-ig. Miután az angol sajtó lármát csapott, hogy ne vegyék át a rabszolgamunkával behajózott fát, a foglyokat sietősen leváltották s visszavonták Karjala belsejébe);
– szállítások a front részére (aknák, gránátok, a hozzájuk tartozó göngyöleg gyártása; egyenruha-gyártás);
– állami gazdaságok felszerelése Szibériában és Kazahsztánban…

S még ha eltekintünk is a 20-as évektől s attól amit a *domzak, iszpravdom, iszpravtruddom* nevű börtönintézmények termeltek, akkor is mennyi mindennel foglalkoztak, mennyi mindent gyártottak negyedszázados (1929-53) fönnállásuk alatt *az ipari kolóniák százai*, melynek nincs híjával az ország egyetlen valamirevaló városa sem?

Hát az a sok száz mezőgazdasági kolónia mennyi termést takarított be?

Könnyebb azt felsorolni, mivel nem foglalkoztak sohasem a lágerlakók: kolbászkészítéssel és cukrászáru gyártásával.

IV.

LÉLEK ÉS SZÖGESDRÓT

Íme, titkot közlök veletek: nem halunk meg mindnyájan, de mindnyájan átalakulunk.
I. Korinthusi Levél, 15:51

1.
A tökéletesbülés

S múlnak az évek…

Nem a mondóka tempója ugyan, ahogy tréfásan mondani szokták a lágerban: „egy tél – egy nyár, egy tél – egy nyár”, hanem egy nyúlós-nyálkás ősz, egy véget érni nem akaró tél, egy késedelmes tavasz és egy nyúlfarknyi nyár. A nyár valóban rövid Arhipelágon.

De ez még csak egy év! Ajaj, micsoda hosszú! Csak ez alatt az egy év alatt is mennyi időd van gondolkodni! Körülbelül háromszázharmincszor tódulsz ki társaiddal a reggeli sorakozóra, hol szemerkélő, csatakos esőben, hol metsző hóviharban, hol csontig ható, mozdulatlan fagyban. Háromszázharminc napot darálsz le undok robotmunkában, mely üresen hagyja a fejedet. Háromszázharminc estén dideregsz átázva, meggémberedve a fájront után, várva, hogy a legtávolabbi őrtornyokból is beérjenek a lövészek, s megkezdhessétek a hosszú botorkálást a lágerig. S másnap ugyanazon az úton vissza. Háromszázharmincszor hajolsz a balánda, ugyanannyiszor a kása fölé. Gondolataid azalatt is szabadon kószálhatnak. Majd a vagonkán, elalvás előtt s ébredés után. Nincs rádió, nincsenek könyvek, semmi sem vonja el a figyelmedét. S milyen jó, hogy nincsenek!

De mindez még csak egy esztendő volt! S tíz ilyen esztendő áll rendelkezésedre… Esetleg huszonöt…

Hát még mikor disztrófiával befekszel a kórházba, még csak akkor van időd a gondolkodásra!

Gondolkodjál csak! Próbálj valami hasznot húzni mostoha sorsodból.

Mert ugyebár nem tételezhető föl, hogy e végtelenül hosszú idő alatt tétlen a foglyok agya és lelke? Messziről ugyan olyanok, mint nyüzsgő tetvek tömege, de mégiscsak emberek lennének, vagy: mi, a teremtés koronái? Valamikor bennük is kigyúlt, hacsak pislákolva is, az Isteni Szikra? Mi lett hát vele?

A börtönbüntetés célját évszázadokon keresztül abban látták, hogy a bűnösnek alkalma legyen a gondolkodásra, a szenvedésre, a bűnbánatra és a fokozatos megjavulásra.

Azonban a bűnhársat ismeretlen fogalom a GULag Szigetcsoporton! Száz szigetlakóból öt – tolvaj; ők nem szégyennek, hanem hőstettnek tartják a bűnt, amit elkövettek, s arról ábrándoznak, hogy ezentúl még ügyesebben, még szemérmetlenebbül fognak vétkezni. Nekik nincs mit megbánniuk. Egy másik ötös csoportba olyanok tartoznak, akik *nagyban* zsákmányoltak, de nem magánszemélyektől. Manapság csak az államtól lehet *nagyban* lopni, attól az államtól, mely maga herdálja a legesztelenebbül s a legvadabbul a nép vagyonát – mit bánjanak hát meg, akik az államtól loptak? Talán, hogy miért nem loptak többet s miért nem osztozkodtak másokkal, akkor még mindig szabadlábon lennének? A maradék 85 százaléknak pedig végképp nincs mit megbánnia, hiszen ők teljesen ártatlanok. Talán azt bánják meg, hogy gondolni merték, amit gondoltak? (Persze némelyüket úgy megdumálják, úgy meghülyítik, hogy végül még bándigálni kezdi „romlottságát”! Gondoljunk Nyina Peregud kétségbeesésére, hogy ő milyen méltatlan Zója Koszmogyemjanszkajához!)

Vagy tán azt bánják meg, hogy kilátástalan helyzetben megadták magukat s hadifoglyok lettek? Vagy hogy „kiszolgálták a németeket”, ahelyett, hogy éhen haltak volna? (De itt is sikerült megkeverni a jó és rossz fogalmát: sokan valóban szemrehányást tesznek maguknak: inkább haltam volna meg, minthogy dolgozzak azért a kenyérért…) Vagy hogy valaki, aki ingyen dolgozott a kolhoznak, hazavitt valamit a mezőről éhező családjának? Vagy egy másik a gyárból csempészett ki valamit, hasonló céllal?

Nem, nemcsak hogy lelkifurdalás nem gyötör az ilyen „bűnök” miatt, ellenkezőleg: a tiszta lelkiismeret úgy csillog szemedből, mint átlátszó hegyi tó. (S a szenvedéstői áthatóvá élesedett pillantásod csalhatatlanul észrevesz minden szennyet mások szemében, például teljes biztonsággal felismeri a besúgókat. A csekagébének fogalma sincs erről a képességünkről, ez a mi „titkos fegyverünk” vele szemben, fölényünk biztosítéka.)

Éppen ez az egyetemes, alig néhány kivételt megengedő bűntelenségünk különböztet meg minket elsősorban Dosztojevszkij vagy P. Jakubovics fegyenceitől. Ez utóbbiak a társadalom kivetettjeinek érzik magukat, a kárhozottak lelkiállapota az övék, mi pedig abban a biztos tudatban járunk-kelünk, hogy akik ma szabadlábon vannak, azok közül akárki itt lehetne a mi helyünkben, s hogy a tüskésdrót, mely elválaszt bennünket, nem egyéb önkényesen, találomra meghúzott határnál. Ők abban a tudatban élnek,

hogy személy szerint bűnt követtek el, mi ellenben abban, hogy egy nemzeti szerencsétlenség, egy milliókat sújtó természeti csapás áldozatai vagyunk.

De ha természeti csapás, akkor ne pusztuljunk bele! Inkább éljük túl!

Vajon nem ezzel magyarázható a lágeri öngyilkosságok feltűnő ritkasága? Mert ritka az öngyilkosság, annak ellenére, hogy szinte mindenki, aki hosszabb ideig ült, tud ilyen esetekről. Azonban még sokkal több szökésről tud. Mert a szökés sokkal gyakoribb a lágerban, mint az öngyilkosság! (Dicsérjenek meg a szocialista realizmus hívei: optimista nézeteket vallok!) Aztán öncsonkítás is sokkal több volt, mint öngyilkosság! Ám ez meg éppenséggel az élet izzó szeretetéből fakadó tett, egyszerű matematika: a rész feláldozása, az egész megmentéséért. A magam részéről azt gyanítom, hogy statisztikailag, ezrelékekben kifejezve, a lágerban ritkább volt az öngyilkosság, mint odakint, a szabadok közt. Bizonyítani persze nem tudom.

Említsünk néhány esetet. Szkripnyikova említi, hogy 1931-ben Medvezsegorszkban egy harmincéves férfi fölakasztotta magát a női vécében – mégpedig szabadulása napján! Úgy értsük ezt, hogy az akkori szabad élet olyan visszataszítónak tűnt számára? (Két évvel azelőtt elhagyta a felesége, de akkor nem ölte meg magát.) Más esetek: Burepolom központi gazdaságában egy Voronov nevű tervező a kultúrotthonban akasztotta föl magát. – 1947-ben a Knyazs Pogoszt gépműhelyének padlásán felakasztotta magát Aramovics, kommunista és pártmunkás, akit másodszor is elítéltek. – A háború alatt a KraszLag-ban a litvánok, akiket sikerült kétségbeejtenünk, mert az a barbárság, amii nálunk tapasztaltak, mindén képzeletüket felülmúlta, megtámadták a fegyveres őrséget, úgy lövették halomra magukat. – 1949-ben Vlagyimir-Vodinszk egyik vizsgálati cellájában föl akarta húzni magát egy fiatal fiú, akit a vizsgálat megtébolyított, de Boronyuk még idejében leszedte. – A Kaluga-vámnál az eg. – ügy kórtermében egy volt tiszt feküdt, ez egyszer kiosont és nekivágott a lépcsőnek, föl a félig kész üres emeletre. Az ápolónő, maga is fogoly, észrevette eltűnését és utána, vetette magát. Mire beérte, a paciens már az ötödik emeleti nyitott erkélyen állt. A köpenyét még sikerült elkapnia, de a férfi fürgén kibújt belőle és ahogy volt, egy alsóban, kilépett a semmibe – egy fehér villanás a Nagy Kaluga-utca fölött a nyári verőfényben. – Egy Emmi nevű német kommunista nő, amikor férje haláláról értesült, ruhátlanul kiment a fagyba a barakkból: meg akart fagyni. Az angol Kelly a

vlagyimiri TON-börtönben mesteri ügyességgel fölvágta az ereit, pedig nyitva volt a cella ajtaja, s a felügyelő a küszöbön állt.[629]

Ismétlem: sokan tudnának még beszámolni hasonló esetekről, de a fogságra vetett tízmilliókhoz képest mégis elenyészően csekély lesz az öngyilkosok száma. Már a fönti példákból is látható, hogy főleg külföldiek, nyugatiak közül kerülnek ki az öngyilkosok, nekik sokkal megsemmisítőbb élmény volt Arhipelág, mint nekünk, ezért siettek végezni magukkal. Elég gyakori volt az öngyilkosság a betájolt „ortodoxok” közt is (de nem a vashomlokúak közt!) – érthető, hisz őket akkora megrázkódtatás érte, ugyancsak zúghat a fejük, nem is tudom, hogy lehet ezt kibírni (Zoszja Zalesszkaja, lengyel arisztokrata nő, aki egész életét a „kommunizmus ügyének” szentelte – a szovjet kémszolgálatnak dolgozott – háromszor is öngyilkos akart lenni a vizsgálati fogságban. Fölakasztotta magát – leszedték. Fölvágta az ereit – bekötözték. Már fönt volt az ablakpárkányon a hatodik emeleten, mikor a szundikáló nyomozó az utolsó pillanatban elkapta. Háromszor is megmentették a haláltól, hogy agyonlőhessék.)

Egyáltalán, hogy ítéljük meg az öngyilkosságot? Ansz Bernstein azt állítja, hogy az öngyilkosok egyáltalán nem gyávák, nagy akaraterő kell ahhoz. Ő is megpróbálta: gézből csavart kötelét, s a lábát felhúzva akarta megfojtatni magát. Mikor azonban zöld karikák kezdtek táncolni a szeme előtt és zúgni kezdett a füle, önkéntelenül is leeresztette a lábát. Az utolsó próbálkozásnál aztán elszakadt a kötél, s ő boldog volt, hogy nem kell meghalnia.

Nem akarok vitatkozni, meglehet, hogy úgy van, hogy akaraterő kell az öngyilkossághoz, még akkor is, ha kétségbe van esve az ember. Sokáig azt hittem, hogy idegen tőlem ez a kérdés egész életemben az volt a meggyőződésem, hogy semmi körülmények közt nem szánnám rá magam az öngyilkosságra. Az utóbbi időben azonban volt néhány hónapom, amikor úgy éreztem, hogy egész életművem kárba vész, különösen ha magam életben maradok. S tisztán emlékszem, hogy kezdtek szakadozni bennem az élethez fűző szálak, hogy kerített hatalmába az az érzés, hogy meghalni könnyebb volna, mint élni. Azt hiszem, ilyen állapotban több akaraterő kell ahhoz, hogy életben maradjunk, mint ahhoz, hogy meghaljunk. De bizonyára embere s esete válogatja, hogy kell elbírálnunk ezt a dolgot. Hiszen éppen azért oszlanak meg a véleményelv ebben a kérdésben.

Kézenfekvő gondolat: mi lett volna, ha azok az ártatlanul meghurcolt milliók egyszerre csak öldösni kezdték volna magukat, mekkora hatása lett

volna annak? Az államnak mindenesetre kétszeres bosszúság: egyrészt, hogy így kiállnak igazuk mellett, másrészt, hogy meglépnek az ingyen munkaerővel. Hát aztán? Talán meglágyult volna a Kormányzat szíve? Szánni kezdte volna alattvalóit? Nem valószínű. Sztálint biztosan nem befolyásolta volna ez, szedett volna magának másik húszmilliót kárpótlásul.

De szó som volt ilyesmiről. Százezrek, milliók estek áldozatul, azt hinné az ember, irgalmatlanabbul már meg se lehetett volna gyötörni egy népet, de miért – miért nem, mégse lettek öngyilkosok. Állati tengődésre, lassú éhhalálra, erejüket meghaladó robotra kárhoztatva sem menekültek a halálba.

Sokat gondolkoztam ezen, s ezt a magyarázatot találtam a legvalószínűbbnek: az öngyilkosság mindig csőd, olyanok követik el, akik zsákutcába jutottak, eljátszották életüket s nincs erejük folytatni a harcot. Ha tehát e gyámoltalan, szánalmas teremtések milliói mégsem végeztek magukkal, ez azt jelenti, hogy élt bennük valami hatalmas eszme, valami megingathatatlan meggyőződés.

Ez pedig nem volt más, mint igazuk tudata, az a meggyőződés, hogy valamennyien ártatlanok. Országos csapásnak, az egész népet sújtó, csak a tatár járomhoz hasonlítható megpróbáltatásnak érezték azt, ami velük történt.

*

De ha nincs mit megbánnia, akkor min gondolkodik, min töpreng hosszú fogsága alatt a rab? „A koldusbot s a börtön megokosít” – tartja a közmondás. Megokosít, de mire?

Sokan tapasztalták ezt, nemcsak én: fogságunk első egén sötét fellegek tornyosodtak, fekete füstoszlopuk gomolyogtak, akárcsak Pompeji egén, a Végítélet egén, – mert nem akárkit tartóztattak le, hanem ENGEM, a világ közepét!

Ám fogságunk utolsó ege határtalanul magas volt, kimondhatatlanul tiszta s olyan kék, hogy szinte káprázott bele a szemünk.

Mindannyian (a hívőket kivéve) olyan állapotban vagyunk az elején, hogy két kézzel esnénk neki a hajunknak… – ha le nem nyírták volna nullásgéppel. Hogy eshetett meg ez velünk? Hogy lehettünk olyan vakok, hogy nem láttuk a veszélyt, nem vettük észre, kik akarnak ártani, följelenteni? (Mennyire gyűlöljük őket! Hogy bosszút állnánk rajtuk!) Micsoda vigyázatlanság! Mekkora vakság! Mennyi hiba! Hogy tehetnénk

jóvá? De minél gyorsabban! Meg kell írnunk… meg kell mondanunk… ki kell jelentenünk…

Pedighát semmit sem kell. S nincs is menekvés. Ha üt az óra, szépen aláírjuk a 206-ost, tudomásul vesszük ítéletünket, személyesen hallgatva meg az OSzO döntését, vagy írásban véve át.

Ezzel megkezdődik a vándorlásunk, egyik gyűjtőből a másikba. Gondolataink egy részét a jövendő, a láger foglalja le, de közben arra is ráérünk, hogy a múltunkban vájkáljunk: milyen szép is volt a mi-életünk! (még akkor is, ha nem volt szép) De hány lehetőséget hagytunk kihasználatlanul! Hány virágot letépetlenül! Mikor pótolhatjuk azt, amit elmulasztottunk? Csak addig éljek, mennyire másképp, mennyivel okosabban élek majd! Ó, az a nap, a jövendő *szabadulás* napja! Ó élet hajnala, kelő nap tündöklése!

Csak kibírjam addig! Túlélni, túlélni, *bármi áron!*

S a legkomolyabban, szó szerint vesszük, amit mondunk: *túlélni bármi áron!* Pedig micsoda szörnyű fogadalom ez!

Aki e fogadalmat teszi, nem riad vissza annak baljós, vörös lobogásától: saját balsorsa eltakarja előle mások szenvedését, eltakarja előle az egész világot!

Pedig itt van a lágerélet nagy válaszútja. Innen ágaznak el az utak jobb- és balfelé, föl- és lefelé. Aki jobbra indul, elveszti életét, aki balra indul, elveszti lelkiismeretét.

A túlélni akarás belső parancs, minden élőlény természetes ösztöne. Ki ne akarna életbon maradni? Kitől tagadhatnánk meg ezt a jogot? Testünk minden erőfeszítése arra irányul. Sejtjeink erre kapnak titkos parancsol: túlélni! Mellkasunkban óriási töltet halmozódik fel villamos erőtérbe ágyazza szívünket, hogy meg ne álljon.

Sarki jeges hóviharban harminc elnyűtt, de inas zekét kísérnek az öt km-nyíre lévő fürdőbe. Fürdő? Nem érdemli meg ezt a nyájas nevet: öt váltásban hat-hat ember mosdik egy bódéban. Melynek ajtaja, egyenesen a fagyos pusztába nyílik, négyszer hat ember odakint toporog fürdés előtt és után, mert, konvoj nélkül mégsem mehetnek haza! S nemcsak hogy tüdőgyulladást, de még náthát sem kap egyik sem. (így fürdik tíz éven keresztül egy már nem fiatal ember, ötvenedik életévétől a hatvanadikig. Akkor szabadul: végre, otthon! Meleg szoba, gondoskodás veszi körül, ennek ellenére kikészül egy hónap alatt. Hja, megszűnt a *túlélés* parancsa…)

„Túlélni” önmagában még nem egyenlő azzal, hogy „bármi áron”. „Bármi áron” ezzel egyértelmű: „más vagy mások rovására”.

A tényekhez hűen kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a nagy lágeri válaszútnál, a lelkek rostájánál, nem a többség az, amely jobbfelé indul. Sajnos, nem a többség. De azért azt sem lehet mondani, csak némelyek. Sokan döntenek a jó mellett, csak nem szokták kikiabálni, úgy kell megkeresni őket. Ezeket is megkörnyékezte a kísértő, nem is egyszer, de tudták, hol a helyük.

Ilyen volt Arnold Szuzi, aki ötvenedik éve körül került lágerba. Sohasem volt vallásos, de egész életében becsületes volt, a lelke mélyéig, és a lágerban sem volt hajlandó megváltozni. „Nyugati” lévén, kétszeresen nehéz volt neki: minduntalan hibát követett el, rontott a helyzetén, volt része közmunkában, fegyelmi lágerban, – de kibírta, és úgy hagyta el a lágert, ahogy jött. Ismertem fogsága első idejében, ismertem fogsága után is, tanúsíthatom, hogy így volt. Igaz, hogy három komoly útravalóval indult neki lágeréletének: rokkantnak ismerték el, éveken át kapott csomagot, s hála zenei képességeinek, a „művészi öntevékenység” révén is hozzájutott egy kis „pótláshoz”. E három tényező azonban csak azt magyarázza meg, miért maradt életben. Ha ezek nincsenek, akkor meghal, de akkor sem változik meg. (Úgy értsük ezt, hogy akik meghaltak, azért haltak meg, mert nem voltak hajlandók megváltozni?)

Az egyszerű, egyenes lelkű Taraskevics így emlékezik: „Sokan voltak olyanok a lágerban, akik egy falat kenyérért vagy egy sodrás mahorkáért a padlót is fölnyalták volna. Én leromlottam, de lelkem tiszta maradt: sohasem voltam hajlandó azt mondani a fehérre, hogy fekete.”

Hogy a börtön mély változást képes előidézni az emberben, azt már évszázadokkal ezelőtt is tudták. Számtalan példa igazolja ezt, többek között Silvio Pellicóé, aki nyolc évi raboskodás után dühös karbonáriból békés katolikussá lett.[630] Nálunk Dosztojevszkijt szokás emlegetni. No és Piszarjev? Mi maradt az ő forradalmiságából a Péter-Pál-erőd után? Azon persze lehet vitatkozni, előnyére válik-e ez a forradalomnak, de tény, hogy az ilyen változások mindig a lelki elmélyülés irányában történnek. Ibsen írja: „Az oxigénhiány a lelket is elsorvasztja.”[631] Ó nem! Nem olyan egyszerű ez! Talán épp az ellenkezője igaz. Ott van például Gorbatov tábornok. Fiatalkorában háborúzott, karriert csinált a hadseregben, sohasem ért rá elmélyülni. De mihelyt börtönbe került, rögtön kísérteni kezdtek múltjának eseményei: hogy egyszer egy ártatlant kémkedéssel gyanúsított;

egy lengyelt pedig, ugyancsak ártatlanul, agyonlövetett.[632] (Még jó, hogy legalább akkor eszébe jutott! Úgy lehet, rehabilitálása után többé nemigen gondolt ilyesmire?) A foglyok e lelki átalakulásáról már sokan írtak, még a börtöntudomány is foglalkozik vele elméleti szinten. Lucsenyeckij írja például a forradalom előtti „börtöni Híradó”-ban: „A homály érzékenyebbé teszi az embert a fényre, a kényszerű tétlenség felébreszti az életszomjat, a mozgás és tevékenység vágyát; a csend arra késztet, hogy elmerüljünk saját énünkbe, gondolkodjunk a világ dolgain, múltunkon, jelenünkön és jövőnkön.”

Felvilágosultjaink, akik maguk sohasem ültek, csak szánni tudták a rabokat, ami a kívülálló természetes és tipikus magatartása, ám Dosztojevszkij, aki maga is ült, a bűnhődés pártján volt! Érdemes elgondolkodni ezen.

A közmondás is úgy tartja: A szabadság megront, a rabság megtanít.

Igenám, de Pellico és Lucsenyeckij a *börtönről* írnak! S Dosztojevszkij is börtönre gondol, amikor a bűnhődésről beszél. Jó, megtanít a rabság, – de milyen rabság?

A lágeri?

Itt már habozni kezdünk.

Tény, hogy a mi lágerunk a börtönhöz képest romboló és mérgező.

Világos, hogy nem a lelkünkért aggódtak, amikor megteremtették Arhipelágot. De mégis, valóban semmi remény, hogy az ember ép lélekkel kerüljön ki a lágerból?

Vagy legyünk még igényesebbek: valóban lehetetlen a lágerban az ember lelki gyarapodása?

E. K. már 1940 körül született, azok közül a fiúk közül való, akik a Hruscsov-korszakban össze szoktak jönni a Majakovszkij-téren és verseket olvastak, s akiket rabomobilokkal szállítottak el; így ír leányismerősének a potymai lágerből: „Ide nem ér el a világ zaja, haszontalan nyüzsgése… Fordulat megy végbe lelkemben… Itt csak arra a belső hangra figyelek, melyet elnyom a jólét és a hiúság vásári zsivaja.”

A Szamarka-lágerponton 1946-ban a haldoklás stádiumánál tart egy értelmiségiekből álló csoport. Éhezés, fagyoskodás, embertelen robot megtette a magáét, ráadásul nem is alhatnak, nincs hol: a földbunker-barakkok még nem készültek el. No és, talán lopni mennek? Vagy *sztukácsoknak* állnak? Tönkretett életükön keseregnek? – Nem! Szemtől-szemben az immár nem hetek, csak napok távolában várakozó halállal, így

töltik ki utolsó szabad óráikat, a kényszerű ébrenlétet, hátukat nekivetve a szárnyéknak: Tyimofejev-Resszovszkij vezetésével „szemináriumra” gyűlnek össze, kicserélik ismereteiket, előadásokat tartanak egymásnak, ki-ki a maga területéről, még egyszer utoljára. Szávelij atya „Az igaz ember haláláról”, egy óegyházi lelkész a „patrisztikáról”, egy újegyházi valami dogmatikai-kánonjogi kérdésről, egy mérnök „a jövő energetikájának alapjairól”, egy leningrádi közgazdász arról, hogy új eszmék híján miért nem sikerült a szovjet népgazdaság új alapokra helyezése, maga Tyimofejev-Resszovszkij a mikrofizika alapjairól tart előadást. Minden gyűlésen kevesebben lesznek, egyre többen költöznek a hullakamrába…

Lám, erről ismerni rá az igazi értelmiségire: már érzi tagjaiban a halál merevségét, de szellemi érdeklődését még mindig nem vesztette el.

Önök, ugyebár, szeretik az életet? Igen, igen, önöket kérdezem, akik nem szűnnek meg hujjogatni, énekelni, táncolni, hogy „szeretlek, élet, ó mennyire szeretlek!” Szóval szeretik? Nos, akkor szeressék! Szeressék a lágeri életet is! Az is élet!

„Hol az életharc elcsitul, a lélek újjászületik…”

Ugyan kérem! Egy szót sem értenek az egészből! Szétmállanak, ha odakerülnek!

Az út, melyet választottunk, gyűrűkben halad fölfelé. Hegyre visz? Vagy az égbe? Menjünk, rójuk csak köreit!

A szabadulás napja? Mit adhat nekünk annyi év után? A fölismerhetetlenségig megváltozunk arra, megváltoznak szeretteink, azok a helyek, ahol valamikor boldogok voltunk, – minden, minden idegen…

Lassan már magát a gondolatot is furcsának, képtelennek, irreálisnak találjuk, hogy egyszer nekünk is üt a szabadulás órája.

„Szabadság”? Mintha volna szabadság ebben az országban! Vagy mintha szabaddá lehetne tenni az olyant, aki maga nem szabadult fel lélekben!

Kavicsok görögnek lépteink nyomán, aláhullnak múltunk mélyeibe. Pereg, pereg a múlt hamuja…

Emelkedünk…

*

Igen, lehet *gondolkodni* a börtönben, de azért a lágerban sem lehetetlen. Mert ami a fő: nincsenek *gyűlések*! Tíz évre föl vagy mentve minden gyűlés

alól: hát nem főnyeremény? Míg nyers őszinteséggel, egész a végkimerülésig, sőt a halálig, igénylik munkádat és testi erődet, a rabtartók nem avatkoznak gondolataidba, nem próbálják foglalkoztatni, lekötni agyadat. S ez sokkal konkrétabb, kézzelfoghatóbb szabadságélmény, mint lábunk szabadsága, hogy odafuthatunk, ahová akarunk.

Senki sem próbál meggyőzni, hogy kérd felvételedet a Pártba. Senki sem zaklat olyan egyesületek tagdíjáért, amelyekbe muszáj volt önként belépned. Nincs szakszervezet, mely csak úgy „képviseli érdekeidet", mint az állami ügyvéd a törvényszéken. Nincs termelési értekezlet! Nem jelölhetnek tisztségre, nem delegálhatnak ide vagy oda, s ami a fő, nem küldenek agitálni! S neked sem kell agitátorokat hallgatnod! Nem kell gombnyomásra elkurjantanod, hogy „követeljük!… nem tűrjük!…" Nem hurcolnak az urnához, hogy titkosan és szabadon leszavazz az egyetlen jelöltre. Nem kérik számon tőled szocialista kötelességeid teljesítését. Nem kényszerítenek önkritikára. Nem kell cikket írnod a faliújság számára, interjút adnod a megyei lapnak.

„A fej szabadsága" – vajon nem privilégium? Arhipelág lakóinak előjoga!

Az is szabadságod ismérve, hogy téged nem foszthatnak meg családtól, tulajdontól, mert már meg vagy fosztva. Akinek nincs, attól nem lehet elvenni. Márpedig ez a szabadság lényege!

Remekül lehet gondolkodni fogságban. A legjelentéktelenebb élmény is lökést adhat, egész gondolatsor megindítója lehet. Hébe-hóba, minden szökőévben, filmet hoznak a lágerba. Valami tucatáru, sportvígjáték: „Az első kesztyű". Halálunalom. De a vászonról makacs következetességgel ostromolja a néző fülöt a „morál":

„A siker a fontos, de abból neked semmi hasznod sincs!"

Kacagnak a vásznon, kacagnak a mozihelyiségben is. Mikor hunyorogva kilépsz a napfényben fürdő lágerudvarra, az a mondat motoszkál a fejedben. Azon morfondírozol este, elnyúlva a priccsen, majd hétfő reggel a sorakozón, s még hány jó alkalmad lesz töprengeni rajta, – hol szánhatnál rá még ennyi időt? S lassan világosság gyúl a fejedben.

Ez az eszme nem tréfa, ez maga a pestis! Rég meggyökeresedett már társadalmunkban, de azért újra meg újra szükségesnek tartják hangsúlyozni. Már úgy belénk rögződött az a kényszerképzet, hogy csak az anyagi érvényesülés a fontos, hogy amikor például egy Tuhacsevszkijt, egy Jagodát vagy egy Zinovjevet árulónak bélyegeznek, aki összeszűrte a levet

az ellenséggel mindenki összecsapja a kezét és így sopánkodik: *„Mi hiányzott még neki?”* Mert torkig ehette magát, húsz öltönye, két dácsája, autója, repülőgépe, hírneve volt, mi hiányzott hát neki? Honfitársainak milliói még csak el sem tudják képzelni, hogy az embert (most nem arról a háromról beszélek) más is mozgatja, mint a haszon.

Annyira magáévá tette, jóváhagyta mindenki ezt a tételt: „a siker a fontos!”

Honnan ered ez?

Mindenekelőtt „lobogóink dicsőségének”, „hazánk becsületének” hajszolásából. Elnyomtuk, irtottuk, vágtuk szomszédainkat, terjeszkedtünk más népek rovására, így szilárdult meg bennünk a meggyőződés: a siker a fontos!

Ugyanezt kaptuk örökségül az orosz kapitalizmus úttörőitől is: a Demidovoktól, a Kabanyiháktól, a Cibukinoktól! Törtettek, kapaszkodtak, nem nézve, kit taposnak el csizmájukkal. Ők a ludasok abban, hogy valamikor istenfélő, egyszerű népünkben egyre inkább megszilárdult a tan: a siker a fontos!

Végül a szocialisták számos fajtája, különösen pedig a legkorszerűbb, legtévedhetetlenebb és legtürelmetlenebb Üdvtan hívei, akik mást sem prédikálnak, mint a siker, az eredmény fontosságát! A siker a fontos, ütőképes párt teremtése a fontos, a hatalom megragadása és megtartása a fontos! Az a fontos, hogy fölszámoljuk az ellenzéket! Hogy győzelemre vigyük a vas- és acélgyártást! Hogy mi, eresszük föl az első műholdat!

S ha azért a nehéziparért, azokért a műholdakért fel kell áldoznunk életünk rendjét, családjaink épségét, népünk lelki egészségét, mezőink, erdeink, folyóink tisztaságát, – *nyicsevó*! Fő az eredmény, fő a siker!

Csakhogy ez hamis tétel! Lám, évek óta országos méretű kényszermunkában görbedünk, s mint évgyűrűivel a fa, úgy gyarapodunk lassan-lassan mi is életbölcsességben, s ezekről a kínnal elért magaslatokról immár tisztán látjuk: nem a siker, nem az eredmény a fontos, hanem a LÉLEK! Nem az a fontos, *amit* csinálunk, hanem *ahogyan* csináljuk. Nem az, amit elértünk, hanem az, hogy *milyen áron* értük el!

Ne menjünk messe, vegyük csak magunkat, ezt a lágeri életet. Ha valóban a siker a fontos, akkor a „túlélni bármi áron” programja is helyes. Tehát menjünk besúgónak, áruljuk el testvéreinket: így jutunk kedvezményekhez, idő előtti szabaduláshoz. Az Egyedül üdvözítő Tan

szerint ebben nyilván semmi rossz sincs. Mert aki így tesz, azt a siker igazolja, és a siker a fontos!

Tagadhatatlan: sikeresnek lenni jó. De nem azon az áron, hogy kivetkőzzünk emberségünkből!

Ha a siker a fő, akkor minden erőnkkel, gondolatunkkal azon kell lennünk, hogy kimásszunk a közmunkából. Mindegy, hogyan: hajbókolással, lealjasodással – a bennfentesek közt kell maradni. Így lehet túlélni a lágert.

De ha nem a siker a fontos, hanem a lélek, akkor mindenekelőtt ki kell békülni a közmunkával. A rongy okkal. A feltört tenyerekkel. A legkisebb s legrosszabb falattal. Esetleg a halállal is. De míg élsz, büszkén egyenesítheted ki fájós hátadat. Most, most lettél csak veszélyes fajta a rabtartók bagolyszemében, most, hogy megszűntél félni a fenyegetésektől és ácsingózni az előléptetés után! Mert mivel tartsanak most a markukban?

Lassacskán kezdesz örömet lelni a zuzalék- (de nem a kő-) hordásban, elbeszélgetsz társaddal a film és az irodalom kölcsönhatásáról. Jólesően elüldögélsz kicsit a kiürült malterosládán, rágyújtasz a magad rakta téglafal tövében. Akkor meg szinte büszkeség dagaszt, ha arra jár a pallér, s hunyorogva gusztálva művedet, a készülő falat, így szól:

– Ezt te raktad? Nem rossz!

A hátad közepének sem kell ez a fal, nem hiszed, hogy valamivel is közelebb hozza népünk boldog jövőjét, mégis, szánni való, rongyos rabszolga létedre is, elmosolyodsz, ahogy kezed munkáját nézegeted.

Galja Venediktova, az ismert anarchista lánya, ápolónő volt az eg. – ügynél, de látva, hogy ez nem gyógykezelés, csak szinekúra, karakánul lemondott, és pöröllyel, lapáttal kivonult közmunkára. Saját szavai szerint ez volt az, ami lelkét megmentette.

A jónak a száraz kenyér is egészségére válik, a rossznak még a hús sem.

(Jó-jó, lehet, hogy úgy van, de mi lesz, ha száraz kenyér sincs?)

*

S mihelyt végérvényesen lemondtál a „túlélni bármi áron”-programjáról, s kivonultál oda, ahová a „egyszerű szegény emberek” vonulnak, a fogság bámulatos változásokat kezd előidézni jellemedben. Úgy átalakít, hogy rá sem ismersz önmagadra, korábbi énedre.

Azt hinné az ember, hogy ilyen körülmények között a legrosszabb tulajdonságok fejlődnek ki: az űzött vad riadalma, vak gyűlölködés,

ingerlékenység, idegesség.[633] Azonban magad számára is észrevétlenül, a fogság idővel egész más érzelmek csíráit bontja ki lelkedben.

Azelőtt éles és türelmetlen voltál, folyton siettél, semmire sem értél rá. Most annyi időd van, hogy haladja is, időmilliomos vagy, hónapok, évek állnak rendelkezésedre, jut is marad is belőlük, s úgy árad szét ereidben a türelem, mint valami jótékony injekció.

S egyre emelkedsz…

Azelőtt semmit sem bocsátottál meg senkinek, könyörtelenül ítéltél, dicséreteidben ugyancsak nem tartottál mértéket, – most megértés, nyájasság jellemzi ítéleteidet, nem vagy többé olyan kategorikus. Megismervén saját gyöngeségedet, immár meg tudod érteni mások gyöngéit. S az erőt is képes vagy csodálni másokban. S vágy támad benned, hogy kövesd a jó példát.

Lábunk alól görögnek a kavicsok. Emelkedünk…

Évek során védő páncél rakódik a szíved köré, bőröd is elszarusodik. Nem teszel föl elhamarkodott kérdéseket, válaszaidat kétszer is megfontolod, nyelved mintegy rugalmasságát veszti: képtelen a könnyű pergésre. Szemed nem lobban föl boldogan, ha jó hírt hallasz, s nem sötétül el, ha rosszat.

Mert előbb meg kell győződnöd arról, úgy lesz-e, mint mondják. S az sem dönthető el oly egyértelmű bizonyossággal, örömre van-e okod vagy bánatra.

Most így hangzik az aranyszabály, amihez tartod magad: *ne örülj annak, amit találsz, ne sirasd, amit elveszítesz.*

Lelkedet, mely korábban ki volt szikkadva, most feláztatja, felporhanyítja a szenvedés. Megtanulod szeretni – ha nem is felebarátaidat, ahogy a kereszténység tanácsolja, legalább azokat, akik közel vannak hozzád.

Azokat a fogolytársaidat, akik lélekben közel állnak hozzád. Többen bizonyíthatjuk: életünkben először a fogságban ismertük meg az igazi barátságot.

S azokat is, akik vér szerint rokonaid; akikkel azelőtt együtt laktál, akik fölött zsarnokoskodtál.

Hálás, kimeríthetetlen témája ez gondolataidnak: korábbi életed számbavétele. Jusson csak eszedbe minden rossz, minden szégyenletes, amit csak elkövettél valaha, gyötörd csak magadat, hogy tehetnéd jóvá!

Mert igaz, hogy alaptalanul zártak börtönbe, az állam és a törvény előtt nincs mit megbánnod.

De vajon bűntelen vagy-e lelkiismereted előtt? Nem vagy-e vétkes másokkal, embertársaiddal szemben?

Műtét után fekszem a lágerkórház sebészeti osztályán. Mozdulni sem tudok, testem lázban ég s didereg, de gondolataim tiszták, nincsenek lázálmaim. Hálás vagyok az ágyam mellett ülő Borisz Nyikolajevics Kornfeld doktornak, aki egész este szóval tart. A lámpát eloltotta, hogy ne bántsa a szememet.

Rajtunk kívül egy lélek sincs a kórteremben. Hosszan, hévvel számol be arról, mint tért át a zsidó vallásról a keresztényre. Művelt ember létére egy együgyű, jámbor cellatársának hatására tért át, aki olyan lehetett, mint Platon Katajev, Tolsztoj: Háború és béke c. regény ében. Csak ámulok neofita izzásán, szavai szenvedélyességén.

Nem sokat tudunk egymásról, nem ő a kezelőorvosom, csak éppen nincs más a közelben, akinek kiönthetné a szívét. Barátságos, udvarias ember, semmi rosszat sem tudok róla s nem is tudnék föltételezni. Mégis gyanús nekem, hogy Kornfeld már vagy két hónapja ki sem tette a lábát a kórházi barakkból, elsáncolja magát a munkája mögé s ki nem menne az udvarra járkálni egyet.

Nyilván attól fél, hogy megkéselik. Egy idő óta divatba jött itt a mi lágerunkban a besúgók kinyírása. Az ilyesminek megvan a hatása. De ki garantálja, hogy csak a sztukácsokat intézik el? Legalább egy biztos esetet tudok, hogy alantas, személyes bosszú volt az indíték. Ezért Kornfeld önkéntes szobafogsága még egyáltalán nem bizonyítja, hogy ő is besúgó.

Későre jár. Már az egész kórház alszik. Kornfeld így zárja le beszámolóját:

– S egyáltalán, tetszik tudni, arra a meggyőződésre jutottam, hogy e földi életben nem érhet bennünket olyan csapás, amire rá ne szolgáltunk volna. Lehet, hogy látszólag nem érdemeltük meg a büntetést, nem azért sújtott le ránk, amiben vétkeztünk. De ha mélyebben belegondolunk és alaposan átvizsgáljuk életünket, rá fogunk bukkanni arra a bűnünkre, amelyért most kell lakolnunk.

Nem látom az arcát. Csak a lágerudvar távoli fényei szűrődnek be az ablakon, és a folyosóra nyíló ajtó sárga négyszöge világít. De valami titokzatos előérzetet hallok ki a hangjából, beleborzongok.

Ezek voltak Borisz Kornfeld utolsó szavai. Zajtalanul ment ki az éjszakai folyosóra, s nyugovóra tért egy közeli szobában. Mindenki aludt már, nem volt kivel beszélgetnie. Én is elaludtam.

Reggel futkosásra, lábdobogásra ébredtem: Kornfeld testét vitték a szanitécek, egyenesen a műtőasztalra. Álmában fejbeverték, nyolc csapást mértek rá egy kőműveskalapáccsal. (A gyilkosságokat rögtön ébresztő után szokták végrehajtani nálunk, amikor a barakkok már nyitva vannak, de még senki sem kelt föl, nincs mozgolódás a lágerban.) A műtőasztalon halt meg, anélkül, hogy magához tért volna.

Így történt, hogy Kornfeld baljós szavai egyben utolsó szavaivá váltak e földön. S minthogy rám testálta őket, rám hárult a feladat, hogy megőrizzem azokat. Az ilyen örökséget nem rázhatja le az ember egy vállrándítással.

De akkoriban már magam is hasonló felfogást vallottam, bennem is megértek ugyanazok a gondolatok.

Ezért is voltam hajlandó szavainak oly nagy jelentőséget tulajdonítani, ami csak az egyetemes élettörvényeknek jár ki. E ponton azonban valami ellentmondásba ütköztem: azt a következtetést kellett volna ugyanis levonnom, hogy akik még a fogságnál is nagyobb büntetést – golyót, máglyát – szenvednek, még csak azok a gonosztevők! (Pedighát éppen az ártatlanokat szokták a legkegyetlenebbül kínozni.) Nem beszélve a mi gyötrelmeinkről: miért nem sújtja *őket* a megtorlás? Miért élnek ők jólétben?

(A helyes felelet az lett volna, hogy a földi élet célja s értelme nem a boldogság, mint általában hinni szoktuk, hanem a lélek fejlődése. Ebből a szemszögből nézve a mi gyötrőink bűnhődése a legborzasztóbb: elállatiasodnak, kivetkőznek emberi formájukból. Ha így közeledünk a problémához, megértjük, hogy azoknak kell szenvedniük, akiknek a fejlődésében *van remény*.)

Ettől függetlenül van valami igazság Kornfeld végső szavaiban, amit tökéletesen elfogadok magamra nézve. S amit sokan mások is hajlandók aláírni.

Fogságom hetedik évére alaposan kielemeztem életem alakulását, s megértettem, miért jutott mindez osztályrészemül: fogság s a tetejébe még egy rosszindulatú daganat is. Akkor sem zúgolódtam volna, ha még ez a fenyítés sem találtatott volna elég súlyosnak.

Fenyítés? De kié?

No mit gondolnak, KIÉ?

Sokáig feküdtem abban a kórteremben, amelyből Kornfeld elindult utolsó útjára. Egyedül forgolódtam álmatlan éjszakákon, múltamat hüvelyezgetve

s ámuldozva életem különös fordulatain. Az ismert lágeri fortélyt alkalmazva, gondolataimat rímes-ritmikus sorokba szedtem, hogy megmaradjanak emlékezetemben. Most is az lesz a legjobb, ha úgy idézem őket, ahogy akkor, ott a betegágyon megformáltam, míg odakint rengett a föld a zendülés után a kényszermunkatábor alatt.

Úgy elvetélni, úgy eltékozolni
a drága jó magot hogy tudtam s hova?
Hisz Téged dicsértelek zsenge éveimben
s szentegyházad volt lelkem otthona.
A könyvek csillogó, hiú okossága
elkápráztatta gőgös agyamat,
hittem a világot megismerhetőnek
s hogy az élet titka titok nem marad.
Az ifjú vér buzogva áradt ereimben,
a világ szivárványszínekben tündökölt,
s közben hangtalan, hogy rá föl se figyeltem,
a hit oltára bennem rombadőlt.
De ím, a lét s nemlét határán tévelyegve,
míg csöpp híján elnyelt a szörnyű-torok,
ajkamon a hála csendes rebegése,
ha megtett utamra visszagondolok.
Ma látom már: az értelem világa
ömlik el minden zugán, szögletén,
de nem gyarló eszemből, nem gyönge erőmből:
magasabb forrásból árad rá a fény:
A helyes mértéket immár visszanyerve,
az élet vizével oltom szomjamat
Hiszek, Világ Ura, hiszek újra Benned,
ki nem hagytál cserben, bár megtagadtalak.

Kinyílt a szemem s láttam, hogy mióta eszemet tudom, nem értettem önmagamat, nem értettem legtitkosabb áramaimat. Sokáig azt tartottam áldásnak, ami káromra volt, s éppen az ellenkezőt akartam elérni, mint amire valóban szükségem lett volna. De mint ahogy a tenger ledönti a lábáról a tapasztalatlan fürdőzőt, hogy aztán egy újabb hullámmal partra

vesse, úgy fordítottak vissza engem is szilárd talajra a fájdalmas sorscsapások. Csak így voltam képes visszatalálni a helyes útra.

Meggörbített, majdhogynem eltört gerinccel, azzal a tapasztalattal gazdagodva tértem vissza börtönéveimből, hogy határtalan az emberi gonoszság, de ugyanolyan határtalan az emberi jóság is. Ifjúkori sikereimtől megittasulva, hibátlannak éreztem magamat, ezért kegyetlen voltam. A hatalom, melyben részem volt, gyilkossá, erőszakossá tett. Éppen amikor a leggonoszabb voltam, szentül hittem, hogy jól cselekszem. Bőven fel voltam szerelve tetszetős érvekkel. A börtön rothadó szalmáján éreztem először megmozdulni magamban a jót. Lassanként megvilágosodott előttem, hogy a jót a rossztól elválasztó határvonal nem azonos az államok, osztályok, pártok közti határral, hanem minden egyes ember szíve közepén halad át, minden emberi szív közepén. De még ott is fluktuál, eltolódik bennünk az évek során. Még a rossz által megszállva tartott szívben is marad egy támpontja a jónak, s még a legnemesebb szívben is van egy sarok, melyben tartósan gyökeret vert a rossz.

Akkor kezdtem megérteni a vallásokat, a világ valamennyi vallását. Az emberben lévő rossz leküzdése a céljuk. Lehetetlen teljesen kiűzni a rosszat a világból, de kordában lehet tartani minden egyes emberben.

Akkor értettem meg azt is, hogy hamis úton járnak a történelmi forradalmak. Mert csak a rossz *hordozóit* semmisítik meg egy bizonyos korban (de mivel nem érnek rá válogatni, egyben a jó hordozóit is), magát a rosszat azonban átveszik mint örökséget, hatványozott mértékben.

A Nürnbergi Per a XX. század dicsőségére válik, mert magára a gonosz eszmére sújtott le, s csak keveset ölt meg az eszme által megfertőzöttekből (persze, nem Sztáliné az érdem, ő ugyan jobban szerette volna, ha kevesebbet szónokolnak és többet lőnek agyon). Ha a XXI. századra az emberiség nem robbantja föl vagy nem fojtja meg önmagát, akkor talán ez az irányzat fog diadalmaskodni?

Mert ha nem ez győz, akkor az emberiség történelme puszta egyhelyben topogás, merő értelmetlenség. Hová tart akkor az emberiség, van-e egyáltalán értelme a folytatásnak? Hisz az ellenfelet lebunkózni: ezt már az ősember is tudta!

„Ismerd meg magadat!” – Semmi sem képesít bennünket annyira az összefüggések megértésére, mint ha fáradhatatlan buzgalommal elemezzük vétkeinket, balfogásainkat, hibáinkat. S ha így hosszú évek töprengése következtében egyre szaporodnak lelkemen a bölcsesség évgyűrűi,

beszélhetnek nekem magasállású tisztviselőink szívtelenségéről, hóhéraink kegyetlenségéről, – elég felidéznem magamban kapitányi epolettekkel feszítő énemet és ütegem vonulását a lángokban álló Kelet-Poroszországon át:

– Mi talán jobbak voltunk?

Vagy ha a Nyugat puhányságát szidják előttem, politikai rövidlátásán, megosztottságán, fejetlen kapkodásán bosszankodnak, eszembe jut:

– Mi talán karakánabbak voltunk? Nekünk talán szilárdabb eszméink voltak, mielőtt átmentünk volna Arhipelágon?

Ezért időzöm szívesen fogságom éveinél, s mondogatom, ámulatba ejtve barátaimat:

– ÁLDASSÁL, BÖRTÖN! LÉGY ÁLDOTT, BÖRTÖN!

Igaza volt Lev Tolsztojnak, amikor börtönbe szeretett volna kerülni. Eljött az idő, amikor ez az óriás is kezdett kiszáradni. Valóban, úgy kellett volna neki a börtön, mint a szomjas földnek a nyári eső.

Azok az írók, akik a börtönről írtak, de maguk sohasem ültek, kötelességüknek tartották, hogy szánják a foglyokat s elátkozzák a börtönt. Én eleget ültem, ott neveltem föl lelkemet, s állhatatosan ismétlem:

– ÁLDOTT LÉGY, BÖRTÖN! Jó, hogy voltál, jó, hogy részem volt benned!

(De lám, hangokat hallok a sír fenekéről: – Könnyen beszélsz, hiszen te életben maradtál!)

2.
Avagy lezüllés?

Közbeszólnak, leintenek: már megint másról beszélsz! Már megint a börtönt emlegeted! Beszélj a lágerról!

De hiszen arról beszéltem, arról is, úgy hiszem. Jó, jó, hallgatok. Helyet adok az ellenvéleménynek. Sok lágerfogoly vitába száll velem, mondván, hogy ők semmiféle „tökéletesbülést” nem észleltek, de züllést annál inkább.

Mindenkiénél makacsabb és jelentősebb Salamov ellenvéleménye (ő már sokat írt erről):

„Lágerviszonyok közt az ember nem maradhat meg embernek, nem azért csinálták a lágerokat!”

„Úgy vált le rólunk minden emberi érzés: szerelem, barátság, féltékenység, részvét, irgalom, becsvágy, tisztesség, – mint izmainkról a hús. Nem volt bennünk büszkeség, önbecsülés, idegen bolygóról való fogalomnak tűnt a szenvedély, a féltékenység… Csak az emberi érzések legtartósabbika: a gonoszság maradt meg bennünk.

„Megtanultuk, hogy az igazság és a hazugság egyhasi testvérek.”

„Szükségben, szerencsétlenségben nem születik barátság. Ha ilyenkor mégis barátság szövődik két ember között, azt jelenti, hogy nincsenek eléggé megnyomorítva. Csak az olyan baj és szükség képes összehozni embereket, amely nincs túl bizonyos határon. Az olyan bánat, amit meg lehet osztani másokkal, nem elég éles, nem elég mély.”

Azt azonban Salamov is elismeri, hogy a börtön kivétel: ott lehetséges az emelkedés, az elmélyülés, a tökéletesbülés. Ám „a láger olyan életiskola, mely csupa negatívumra tanít. Onnan senki sem nyerhet szükséges, hasznosítható ismereteket. Csak a hízelgést, a hazudozást, az aljasság különböző fokozatait sajátíthatja el a fogoly…

Szabadulása után azt tapasztalja, hogy nemcsak hogy nem „nőtt” lágerévei alatt, de egész látóköre beszűkült, lelke eldurvult”[634]

Je. Ginzburg is Salamov véleményét osztja: „a börtön gyarapítja, a láger elzülleszti az embert”.

Mit lehet erre felelni?

A börtönben (akár magában van, akár társakkal) az ember össze van zárva sajátbánatával. A bánat csak bánat marad, de az ember kénytelen

helyet találni neki önmagában, összeszokni vele, megemészteni s emésztődni benne. Magasabbrendű erkölcsi tevékenység ez, mely mindig, mindenkit megnemesít.[635] Egyedül lenni az évekkel és a falakkal: ez erkölcsi megpróbáltatás, s egyben út a tökéletesedés felé (amennyiben úrrá lesz rajta az ember). Ha van egy társad, akivel megosztod magányodat, nem kell meghalnod, hogy ő életben maradhasson, s neki sem kell meghalnia, hogy te túlélhesd. Megvan annak a lehetősége, hogy ne álljatok harcban egymással, hanem támogassátok, gazdagítsátok egymást.

Erre azonban aligha van lehetőség a lágerban. A kenyeret nem egyenlő darabokban osztják, hanem egyhalomban vetik oda: nesze fogd! lökd félre társaidat, tépd ki a kezükből! Csak annyit adnak, hogy minden túlélőre egy-két halottnak kell jutnia. A kenyér ott van a fa tetején: döntsd ki! Lent van a tárna mélyén: szállj le, hozd föl! Hol s mikor gondolj a magad bánatára, múltadra, jövődre, az emberiségre, Istenre? Tele vagy őrlő gondokkal, olyanokkal, amelyek ma eltakarják előled az eget, holnap azonban semmi jelentőséggel sem bírnak. *Gyűlölöd a munkát*, elsőszámú ellenségedet. Gyűlölöd társaidat, mert vetélytársaid ők, életre-halálra.[636] Szünet nélkül emészt az irigység, a nyugtalanság: valahol a hátad mögött éppen most osztják azt a kenyeret, mely téged illetett volna, valahol a szomszédban éppen most halásszák ki a kondérból azt a krumplicskát, amely a te tálkádba került volna.

Úgy van berendezve a lágerélet, hogy mindenfelől irigység marcangolja a lelket, még az olyat is, amely egyáltalán nem hajlik az irigységre. Az irigység a lágerévekre, sőt a szabadulásra is kiterjed. Például 1945-ben mi, ötvennyolcasok távozni látjuk a bűntényeseket (a sztálini amnesztia alapján). Mit érzünk? Talán örömet, hogy hazamehetnek? Dehogy! Irigységet, mert nem igazság, hogy őket szabadon bocsátják, minket pedig bent tartanak. Vagy ott van V. Vlaszov, aki húsz évet kapott. Az első tízet nyugodtan viselte, mert ki nem ül tíz évig? De az 1947-48-as tömeges kiszabadulás kapcsán elfogja a nyugtalanság és az irigység, emésztődik, hogy miért adtak éppen neki húsz évet. Milyen rosszul esik most neki még egy tízest lehúzni! (Nem kérdeztem meg tőle, hogy amikor az elbocsátottak kezdtek visszajődögélni *ismétlőkként* a lágerba, érzett-e valamiféle elégtételt?) Végül 1955-56-ban azt is megértük, hogy az ötvennyolcasokat is tömegesen kieresztették, a bűntényeseket pedig ugyanakkor visszatartották. Mit éreztek akkor ez utóbbiak? Talán igazságosnak tartották, hogy negyven esztendős szüntelen üldözés után végre irgalmaztak

ennek a sokat szenvedett Cikkelynek? Dehogy! Valamennyit az irigység mardosta (sok méltatlankodó levelet kaptam 1963-ban), hogy a „nép ellenségeit”, akiket nem is lehet egy napon említeni velük, szabadon bocsátották, őket pedig fogva tartják! Ki látott már ilyet?

No és a félelem, az sem hagy nyugtot az embernek a lágerban. Rettegsz, hogy arról az alacsony szintről is lecsúszol, amelyen meg tudtad vetni a lábad, hogy elveszted azt a munkát, amely még nem a legrosszabb, hogy transzportba tesznek, hogy fegyelmi lágerba küldenek. No meg attól, hogy vernek, ha gyöngébb vagy, mint a többiek, esetleg te vered a náladnál gyöngébbeket. Hát nem züllés ez? Egy lágerveterán, A. Rubajlo „lelki ótvarnak” nevezi azt a rohamos elkérgesedést, melyet az állandó nyomás idéz elő az emberek jellemében.

Van-e ideje, van-e módja lelki gyarapodásra annak, akit szüntelenül gonosz indulatok, kicsinyes gondok emésztenek?

Csehov jóval a mi Javító-munkatáboraink előtt konstatálta s nevén nevezte a lelki züllést, neki Szahalinban volt alkalma látni ezt.

Helyesen mutat rá a foglyok hibáinak forrásaira: a szabadság hiányára, a rabszolga állapotra, a félelemre és az örökös éhezésre. Magukat a hibákat is felsorolja: hazugság, alattomosság, gyávaság, kislelkűség, besúgás, tolvajlás. A tapasztalat arra tanította a fegyencet, hogy a létért való küzdelemben a csalás a legmegbízhatóbb fegyver.

Nemde tízszeresen így van ez a mi esetünkben? Jobb lesz hát, ha hagyjuk a vitát, nem próbáljuk beadni az olvasónak azt a nagyon is kétségbe vonható „tökéletesbülést”. Írjuk le inkább a lépten-nyomon tapasztalható lelki züllés száz meg száz esetét, igazoljuk példákon, hogy senki sem képes ellenállni a lágerfilozófiának, amit így öntött szavakba Jaska munkaügyis a dzseszkazgani lágerban: minél több aljasságot követsz el másokkal szemben, annál több lesz a becsületed! Azt mondjuk el, hogy azok a derék frontharcosok, akik 1942-ben KraszLag-ban kötöttek ki, alig szippantottak egyet-kettőt a tolvaj-atmoszférából, maguk is fölcsaptak tolvajoknak: a litvánokat kopasztották, elszedték élelmüket, holmijukat, dögöljenek meg a zöldfülűek! Mondjuk el, hogy még a vlaszovisták közt is akadtak jónéhányan, akik rájöttek, hogy a lágerban csak a tolvajok élnek meg, s le is vonták a következtetéseket. Számoljunk be arról az irodalmárdocensről, aki a pahánságig fölvitte, tolvajkirály lett belőle. Hogy a lágerideológia hagy ragad az emberre s mily nehezen lehet szabadulni tőle, azt Csulpenyov esetéből is láthatjuk. Hét évet húzott ki közmunkán, fakitermelésben.

Kiváló munkás lett, s mikor lábtöréséből kigyógyulva elhagyta a kórházat, fölajánlották neki a munkaügyis tisztét. Erre igazán nem lett volna szüksége, azt a két és félévet, ami még hátra volt neki, a favágásban is kibírta volna, úgyis be volt vágódva a parancsnoknál, – ám a megtiszteltetést nem lehetett visszautasítani, mert a lágerfilozófia szerint is: „Vedd el, amit adnak!” Csulpenyov tehát munkaügyis lesz – csak hat hónapra, de egész büntetéséből ez a hat hónap a legzaklatottabb, legsötétebb, legutálatosabb. (Még ma is, hogy büntetését rég kitöltötte, jólelkű mosollyal emlékszik munkájára, a szálfenyőkre, csak azok miatt nehéz a szíve, akik meghaltak az ő pallérkodása alatt: egy kétméteres lett hajóskapitány, s ki tudja, még talán mások is…)

Az a bizonyos *lelki ótvar* annál vastagabban rakódik le a foglyok lelkére, mivel tudatosan heccelik őket egymás ellen. UnzsLag-ban 1950-ben egy Moiszejevajtye nevű gyengeelméjű fogoly (akit ennek ellenére közmunkára hajtottak) egyszer megbódult és nem törődve a zónahatárral, nekiment a vakvilágnak. Elfogták, a kapuőrség előtt póznához kötötték s kihirdették, hogy „szökési kísérlet miatt” a lágertól megvonják a következő vasárnapot (így szokták ezt csinálni!). A munkából hazatérő brigádok a kikötött ember mellett elhaladva arcába köpdöstek, egyesek meg is ütötték: „Miattad nem lesz pihenőnapunk, piszok disznó!” Moiszejevajtye erre csak üdvözült mosollyal felelt.

Hát még milyen züllesztő hatása van annak az olyan nagyon demokratikus, annyira haladó „önőrizetnek”, a *szamoohránának*, amit már 1918-ban siettek megszervezni. Aki belép ebbe a kebelbeli őrségbe, az egyben a züllés útjára lépett. Micsoda kísértés: magad is büntetett vagy, a társadalom kivetettje, de azért nem kell utolsónak lenned. Nesze, itt a puska, ez különbbé tesz a többinél! Fogd csak rá test véredre, ha szökni próbál, lődd le! Még „elvtársunknak” is hívunk és katonai kosztot is adunk.

S rááll! És feszít azzal a flintával, szolgálatkészen szorongatja. És képes beléd ereszteni egy golyót, zordabb, mint a szabad ohránások. (Mire véljük ezt? A „társadalmi öntevékenység” szélsőséges alkalmazásának? Vagy szemérmetlen, hideg spekulálásnak a legaljasabb emberi ösztönökre?)

De a *szamoohrána* még csak a kezdet: hamarosan követi az „öntevékenység” többi formája is: a 30-as években a Különleges Lágernak szinte minden posztját foglyokkal töltötték be. Még a transzportot, még a termelés irányítását is foglyokra bízták! (Hogy is lehetett volna másképp, mikor a Fehér-tenger Csatornánál 37 csekista jutott százezer fogolyra?) Az

meg már mindennek a teteje, hogy még *különítményesek* is voltalt – foglyokból! Ez az öntevékenység non plusz ultrája: immár vizsgálatot is vezettek maguk ellen! Sőt besúgókat is ők szerveztek a maguk soraiból, maguk ellen!

Hát bizony ez így volt, nem lehet tagadni. De én mégsem akarom most folytatni a züllés példáinak fölsorolását. Ezekről úgyis tud már mindenki, sokan és sokat írtak róluk s bizonyára fognak is még írni. Legyen elég, hogy elismerem: így volt. Ez volt az általános, ez volt a törvényszerű.

Minek ismételni külön minden házzal kapcsolatban, hogy téli fagyban áteresztik a hideget? Inkább azokat a házakat csodáljuk, azokra hívjuk fel a figyelmet, amelyek fagyban is tartják a meleget.

Salamov szerint az, aki lágerban ült, lelkileg szegényebben került ki onnan. Én meg nem győzök ámulni, ha volt foglyok jutnak eszembe, vagy ha találkozom ilyenekkel: mennyi személyiség!

De hisz egy helyen maga Salamov is így ír: csak nem fogok jelentgetni másokról!? Csak nem állok brigádvezetőnek, hogy én hajtsak másokat robotra!?

S ugyan miért nem, Varlam Tyihonovics? Mire véljem azt, hogy ön nem áll sztukácsnak vagy brigadérosnák, ha egyszer a Lágerban senki sem képes megállni a züllés lejtőjén? Ha az igazság és a hazugság egyhasi testvérek? Talán volt valami ág, amiben megkapaszkodott? Volt egy kő, amelynek nekivetette a lábát, hogy ne csússzon lejjebb? Vagy talán mégsem a gonoszság az az emberi tulajdonság, ami a legtovább él bennünk? Nemde ön maga dönti meg saját érveit személyiségével és költeményeivel?[637]

Hát a mélyen hívő, vallásos emberek hogy állják meg helyüket a lágerban? (Ezt a kérdést már többször érintettük:) Volt már alkalmunk követni a könyv lapjain is céltudatos vonulásukat Arhipelág útjain, ezt a csöndes keresztúti ájtatosságot, a maga láthatatlan gyertyáival. Hullanak, akár géppuskatűzben, de mindig újak lépnek az elesettek helyébe és a menet halad tovább. A XX. században egyedülálló példája ez a helytállásnak! Semmi színpadiasság, semmi deklamáció! Itt ez az egyszerű néne, Duszja Csmil, kerekképű, csöndes, iskolázatlan öregasszony. A konvoj a nevét kiáltja:

– Csmil! Cikkely?

Az anyóka csendesen, békülékenyen válaszol:

– Mit kérdezgeted, bátyuska? Oda vannak írva, én ugyan nem emlékszem mindre. (Van neki egy bokrétáravaló az 58-as pontjaiból.)

– Hány év?

Duszja sóhajt egy nagyot. Nem bosszantani akarja az őrt, nem azért ad kitérő válaszokat. De ezen a kérdésen már igazán el kell gondolkodni, hogy „hány év?” Tudhatja-e ember azt, hogy hány év adatott neki?

– Mi az, hogy „hány év”? Addig ülök, míg Isten meg-nem bocsátja vétkeimet.

– Bolond vagy te, nyanya! – nevet a konvoj. – Tizenöt évet kaptál, le is ülöd, nincs mese!

De mit tesz Isten, két évig benn tartják, közben nem folyamodik, nem ad be kérvényt sehová se, mégis váratlanul jön a papír: szabad!

Irigylésre méltók az ilyen emberek. Miért? Talán jobbak a körülményeik? Aligha! Köztudomású, hogy még csak őket, az – „apácákat” szokták egy szobába rakni prostituáltakkal és tolvajnőkkel a fegyelmi lágerokban. S mégis: elzüllött-e csak egy is közülük? Meghalni meghaltak, de el nem züllöttek.

Hát azt hogy magyarázzuk, hogy némely ingatagok éppen a lágerban fordultak a valláshoz, erősödtek meg hitükben s túlélték, anélkül, hogy áruba bocsátották volna lelküket?

Sokan átmentek ezen a pálforduláson, magukban, minden feltűnés nélkül, s nem tévedtek az ő választásukban. Mert nem veszett el az, aki nemcsak a maga baján rágódik, hanem belátja, hogy vannak sokkal nagyobb tragédiák is az övénél.

S hányan voltak olyanok, akiket fegyelmi lágerral fenyegettek vagy új büntetéssel, mégsem voltak hajlandók besúgónak állni?

Meg tudunk-e egyáltalán érteni egy olyan egyéniséget, mint Grigorij Ivanovics Grigorjev talajkutató? Ez a tudós 1941-ben beállt önkéntes népfelkelőnek, a többi már ment, mint a karikacsapás: Vjazma mellett fogságba esett, egy németországi hadifogolytáborban húzta ki a háború végéig, hazatérve pedig megkapta a maga tízesét.

Én Ekibasztuzban találkoztam vele: becsületesség, megalkuvás nélküli egyenesség sugárzott nagy, csendes szeméből. Képtelen volt minden aljasságra, minden meghunyászkodásra, nem görbítette meg a láger sem, pedig csak két és fél évet dolgozott saját szakmájában a tíz évből s szinte sohasem kapott csomagot. Hiába tukmálták rá mindenfelől a lágerfilozófiát, a lágeri mételyt, ő képtelen volt bevenni.

Antibessz-ben (Kemerovo-lágerok) makacsul igyekezett beszervezni öt egy különítményes, de Grigorjev kertelés nélkül visszautasította: *„Undorít”*

engem az ilyen eszmecsere önökkel. Találnak elég vállalkozót nélkülem is!” – „Négykézláb csúsznál még vissza, disznó!” – „Akkor inkább felkötöm magam az első fára!” Fegyelmi lágerba küldték, fél évet ott húzott ki. De csinált ő még ennél is megbocsáthatatlanabb hibákat: egy mezőgazdasági kolónián mint talajkutatót meg akarták tenni brigádvezetőnek, de ő nem vállalta. Inkább buzgón gyomlált és kaszált. Hát az milyen butaság volt tőle, hogy Ekibasztuzban a kőfejtőben nem akart számvivő lenni, hogy ne kelljen *tuhtát* elszámolni a melósoknak, mert azért az örökké részeg csoportvezetőnek kellene fizetnie (nem is olyan biztos, hogy kellene!). Inkább törte a követ. Oly abnormálisan becsületes volt, hogy még a konzervgyártó brigádban sem lopta a krumplit, pedig mindenki lopott körülötte. Mikor pedig a gépműhelyben egy kiváltságos brigád tagja volt (készülékeket gyártottak szivattyúállomások részére), inkább otthagyta ezt a helyét, semhogy kimossa a zokniját egy Treivis nevű szabad művezetőnek, aki agglegény volt. (Társai próbálták jobb belátásra téríteni: nem mindegy neked, mit dolgozol? – Úgy látszik, nem volt mindegy.) Hányszor választotta a rosszabb s nehezebb részt, csak mert nem volt hajlandó eltorzulni lélekben, – s nem is torzult el, erről tanúskodhatom! Sőt, mivel a tündöklő, tiszta lélek csodálatos hatást tud gyakorolni az ember testére (manapság nem hisznek az ilyen hatás lehetőségében, nem értik) – a már nem fiatal (ötven felé járó) Grigorij Ivanovics szervezete megerősödött a lágerban, korábbi izületi bántalmai teljesen megszűntek, s miután átesett a tífuszon, egészségesebb lett, mint valaha. Télen papírzsákot öltött magára, lyukat vágva fejének és karjainak, – és soha meg nem hűlt.

Nem helyesebb-e hát azt mondani, hogy semmiféle láger el nem züllesztheti azokat, akikben van egy szilárd mag, s akik nem teszik magukévá azt a szegényes ideológiát, hogy „az ember boldogságra van teremtve”, mert ezt a hajcsár korbácsának első ütése kiveri belőlük.

Azok züllenek el a lágerban, akiknek korábban sem volt erkölcsi alapjuk, akik semmi lelki nevelést sem kaptak. (Ez nem puszta hipotézis; milliók nőttek fel így dicső ötvenéves történelmünk folyamán.)

Azok züllenek el a lágerban, akik már szabad életükben is elzüllöttek, vagy hajlamosak voltak az elzüllésre. Mert elzülleni a szabad életben is lehet, még sokkal jobban, mint a lágerban.

Az a konvojtiszt, aki póznához köttette Moiszejevajtyét, hogy csúfot űzzenek belőle a többiek, nem sokkal romlottabb-e, mint a köpködő lágerfoglyok?

S ha már itt tartunk: vajon minden brigádból mindenki leköpte?

Meglehet, hogy brigádonként csak ketten. Ez a valószínűbb.

Tatjana Falike írja: „Megfigyeléseim arról győztek meg, hogy az ember nem válhat aljassá a lágerban, hacsak azelőtt is aljas nem volt.”

Ha valaki rohamosan elzüllik a lágerban, meglehet, hogy nem is züllésről van szó, csak az az aljasság bújik ki belőle, amelyre korábban egyszerűen nem volt indoka.

M. A. Vojcsenko így vélekedik: „A lágerban nem a lét határozta meg a tudatot, hanem megfordítva: emberi mivoltunk tudatától, az emberbe vetett rendíthetetlen hitünktől függött, képesek vagyunk-e megmaradni embernek, vagy állattá válunk.”

Megalkuvás nélkül, egyértelmű vélemény ez. De nem ő az egyetlen, aki így gondolkodik. Ugyanezt állítja Ivasev-Muszatov művész is, teljes meggyőződéssel.

Igen, tömegjelenség volt a züllés a lágerban. De nemcsak mert a lágerok borzalmasak voltak, hanem azért is, mert mi, szovjetemberek lelkileg fölkészületlenül léptünk Arhipelág földjére, régtől hajlamosak voltunk az elzüllésre, már szabad életünkben megkaptuk a fertőzést, így hát fülünk készséggel fogadta be a vén lágeri rókák tanítását arról, hogyan kell élni a lágerban.

Pedig hogy „hogyan kell élnünk” (s hogyan kell meghalnunk), azt minden láger nélkül is tudnunk kellene.

S úgylehet, Varlam Tyihonovics, mégiscsak szövődhet barátság emberek közt bajban és szükségben is, még határtalan szükségben is, – csakhogy nem olyan kiszáradt, undok lények közt, amilyenek mi vagyunk, amilyenekké a szovjet nevelés tett bennünket.

Ha olyan nagyon elkerülhetetlen a züllés, miért nem hagyta Olga Lvovna Szliozberg ott az erdőben félig megfagyott barátnőjét, miért maradt mellette, kitéve önmagát is a majdnem biztos pusztulásnak? De mégis megmerítette! Ez már csak „határtalan szükség” volt?

Ha egyszer olyan elkerülhetetlen a züllés, akkor honnan vette magát Vaszilij Mefogyovics Jakovenko? Két büntetését kitöltve, frissen szabadult *volnyaska*ként maradt Vorkutában, már kezdett hozzászokni a konvoj nélküli mozgáshoz, egy kis tanyát is sikerült berendeznie; mikor (1949-ben) egyszerre csak kezdik ám szedni Vorkutában a volt foglyokat s új pereket akasztani a nyakukba. Letartóztatási hullám, általános rémület a volnyaskák közt. Hogy mentsük magunk? Mit tegyünk, hogy ne essünk bele a

szórásba? Letartóztatják Ja. D. Grodzenszkijt is, aki Jakovenko barátja volt még a vorkutai lágerból. Nagyon leromlik a vizsgálati fogságban, senkije sincs, akitől csomagot kaphatna. S Jakovenko vakmerően hordja neki a csomagokat! Itt vagyok, kutyák, ha tetszik, fogjatok el engem is!

Hát ez miért nem züllött el?

De nem tud-e példákat *mindenki*, aki csak ült s túlélte, hogy ez vagy az kihúzta őt a bajból a lágerban, segítette a veszély órájában?

Igen, a lágerokat úgy tervezték, a lágerrezsimet úgy szabták meg, hogy az züllesztő legyen az emberre. De ez nem azt jelenti, hogy *mindenkit* sikerült nekik pozdorjává őrölni.

Ahogy a természetben soha nem tapasztalunk bomlási folyamatot anélkül, hogy ugyanakkor ne keletkezne valami (az egyik vegyület bomlásával egyidejűleg egy másik vegyület keletkezik), úgy a lágerban (sőt általában: az életben) sincs romlás épülés nélkül. Egymást kiegészítő folyamatok ezek.

A következő részben szándékom ábrázolni, hogyan alakult ki egyes lágerokban, különleges lágerokban, bizonyos idő elteltével egy sajátságos *erőtér*, mely radikálisan véget vetett a bomlási folyamatnak, a tökéletesbülés eszméjét pedig még a láger hiénái számára is vonzóvá tette.

*

No és a *javulás?* Hogy állunk a javulással? (A „javulás” társadalmi-állami fogalom, nem azonos az emelkedéssel, a tökéletesbüléssel.) A világ minden igazságszolgáltatása, nemcsak a mienk, arról ábrándozik, hogy a bűnös ne csak egyszerűen kitöltse a büntetését, hanem meg is javuljon, vagyis hogy ne kelljen őt mégegyszer viszontlátni a vádlottak padján, főleg pedig ne ugyanazon cikkellyel.[638]

„Kit javított meg valaha is a fegyház?” – kiált fel Dosztojevszkij.

A javítás eszméjét az orosz reformkor törvényhozása is tartalmazta (ebből az eszméből indul ki Csehov is „Szahalinról” írt beszámolójában). De sikerült-e megvalósítani?

P. Jakubovics sokat gondolkodott ezen, így ír: a fegyház terrorisztikus rendje csak azokat „javítja meg”, akik úgysem romlottak, – de azok anélkül sem fognak mégegyszer vétkezni. Ám a romlottakat csak még jobban megrontja a fegyház rendje: ravaszkodásra, képmutatásra kényszeríti őket s azt az elhatározást érleli meg bennük, hogy legközelebb nem hagynak hátra bűnjeleket.

Mit mondjunk a mi „javító-munkatáborainkról”? A börtöntudomány (Gefängniskunde) teoretikusai mindig is azt tartották, hogy a foglyot nem szabad végső kétségbeesésbe kergetni, reményt, egérutat kell hagyni neki. Az olvasó látta már, hogy még csak a mi javító-munkatáboraink kergették végső kétségbeesésbe a foglyokat.

Jól mondja Csehov: „Önmagunkban elmélyedni – ez az, ami föltétlenül szükséges a megjavuláshoz.” De éppen ettől az elmélyüléstől féltek a legjobban azok, akik a mi lágereinket tervezték. A közös barakkok. brigádok, munkakollektívák éppen arra voltak hivatva, hogy széttördeljék, meghiúsítsák ezt a veszélyes magukbamélyedést.

Miféle javulás lehetséges a mi Jágerainkban? Kizárólag romlás: a tolvajerkölcs elsajátítása, a kegyetlen lágererkölcs, a durva lágerstílus elsajátítása – ez itt a fönnmaradás föltétele. (Bűnöző-tenyészetek” – hogy börtöntudományi terminussal éljünk – a bűnözés iskolái).

I. G. Piszarjev, hosszú büntetését kitöltve, így ír 1963-ban: „Az a legborzasztóbb, hogy úgy kerülsz ki onnan, mint gyógyíthatatlan idegroncs, végérvényesen tönkretett egészséggel, a hiányos táplálkozás és a folytonos szekatúra következtében. Jóvátehetetlenül elromlik itt mindenki. Az, aki elítéltetése előtt még a lovat is önözte, most úgy rád fröccsent, hogy nem győzöl törülközni mellette. Ha valakit hét éven át disznónak titulálták, az végül is röfögni kezd… A bűnösnek csak az első év büntetés, később csak elkérgesedik, asszimilálódik a környezethez, ez minden. A hosszú és kegyetlen fogsággal a törvény elsősorban a családot sújtja, nem a bűnöst.”

Vagy egy másik levél: „Gyötrő, szörnyű tudat úgy hagyni itt az életet hogy az ember semmit sem látott, semmit sem hozott létre, s hogy a kutya sem törődik vele, talán csak az anyja, aki nem szűnik meg hazavárni egy életen át.”

Alexandr Kuzmics K., aki ugyancsak sokat gondolkodott, így ír 1963-ban:

„Halálbüntetésemet 20 évi kényszermunkára változtatták, de az igazat megvallva, nem tartom kegynek… Saját bőrömön, csontjaimon tapasztaltam azokat a „hibákat” – ahogy manapság nevezni szokás –, melyek semmivel sem kisebbek, mint Majdanek és Auschwitz. Hogy különböztessük meg a gazt az igaztól? a gyilkost a nevelőtől? a törvényt a törvénysértéstől? a hóhért a hazafitól? – ha egyre följebb emelkedik? Hadnagyból ezredessé lép elő és sapkarózsája alig különbözik az 1917 előttitől… Hogy ismerjem ki magam tizennyolc évi raboskodás után ebben

az egész kutyakomédiában? Irigylem önöket, tanult embereket, önöknek gyorsabb az észjárásuk, minden fejtörés nélkül is tudják, mit kell csinálni, hogy kell alkalmazkodni… – *amihez egyébként nekem semmi kedvem, sincs.*”

Pompásan mondta: „semmi kedvem sincs”. Tekinthető-e züllöttnek, aki így került ki a lágerból? De tekinthető-e „megjavultnak”, ahogy azt az állam értelmezi? Bizonyára nem. Az ilyen elveszett az állam számára, mert lám, micsoda következtetésre jutott: Auschwitzhoz hasonlítgat és a sapkarózsát is ugyanolyannak találja…

Olyan „javulás”, amilyenre az állam törekszik (?), sohasem érhető el lágerok által. A láger „növendékei” csak képmutatásból tesznek érettségit: kitűnően színlelik a „megjavultságot”, – továbbá cinizmusból, ahogy az állam felhívásaihoz, törvényeihez és ígéreteihez, viszonyulnak.

S ha valakinek egyáltalán *nincs miből megjavulnia?* Ha semmit sem csinált? Ha azért csukták le, mert imádkozott, vagy mert megmondta a véleményét, vagy mert hadifogságba esett, vagy az apja miatt, vagy csak mert beleesett a szórásba, – mit adhat az ilyennek a láger?

Szahalin börtön-inspektora így beszélt Csehovnak: „Végeredményben ha száz fogolyból 15-20 rendes ember lesz, azt nem annyira saját javító munkánknak s módszereinknek köszönhetjük, mint inkább az orosz törvényszékeknek, amelyek olyan sok jó, megbízható elemet küldenek a fegyházba.”

Nos, szórul-szóra ez áll Arhipelágra is, csak éppen az ártatlanul elítéltek százalékát kell 80-ra emelnünk, s egyben nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a mi Jágerainkban a romlási együttható is jóval nagyobb.

Ha mármost eltekintünk az ilyen húsdarálótól, az ilyen emésztőgödörtől, amelybe könyörtelenül hányja saját rábízott népét az állam, s megvizsgáljuk egy komoly javító-rendszer lehetőségeit, akkor rögtön az elején egy igen bonyolult kérdéssel találjuk szemben magunkat: Szabad-e egységes büntetőkönyv alapján egységes büntetéseket kiróni? Hisz a látszatra egyforma büntetés, ha különbözi embereket ér, erkölcsöseket vagy romlottakat, érzékenyeket vagy eldurvultakat, műveltek vagy műveletleneket – végül is egészen más, egyenlőtlen büntetéssé válik! (Vö. Dosztojevszkij: Feljegyzések a Holtak Házából; számos helyen.)

Az angolok is rájöttek erre s náluk most az a felsző (nem tudom, mennyiben viszik át a gyakorlatba), hogy a büntetés ne csak a bűnnek feleljen meg, hanem a bűnös természetének is.

Például a külső mozgási szabadság elvesztése kevésbé súlyos csapás az olyan ember számára, akinek gazdag a lelkivilága, mint a kevésbé fejlett, főleg testi életet élő ember számára. Ez utóbbi „jobban igényli a külvilág benyomásait, ösztönei nagyobb erővel vonzzák őt a szabadok közé” (Jakubovics). Az előbbi könnyebben viseli el a magányos fogságot, főleg ha könyvek állnak rendelkezésére. (Ó, mennyire vágyakozott némelyikünk egy ilyen fogság után, a lágeri helyett! A test megkötése mellett micsoda tág teret nyújt az ilyen elme és a lélek számára! Nyikolaj Morozov semmi különös eredményt nem mutatott föl, sem fogsága előtt, – s ami még csodálatosabb: fogsága után sem A börtön azonban lehetőséget nyújtott neki az elmélyülésre, arra, hogy felfedezze az atom bolygórendszer-szerkezetét, az atommag és az ellentétes töltésű elektronok viszonyát – tíz évvel Rutherford előtt! De nekünk nemcsak hagy nem adtak ceruzát, papírt és könyvet, de azt is elkobozták, amink volt.) A másik típus, úgylehet, egy évet sem bírna ki magánzárkában, elsorvadna, elpusztulna. Neki társak kellenek, mindegy, akármilyenek. Az első típusnak pedig a nemszeretem társaság rosszabb a magánynál. Ezért a láger sokkal könnyebb a másodiknak, mint az elsőnek (föltéve, ha enni adnak). S a barakk is, melyben négyszáz ember zajong, idétlenkedik, kártyázik vagy dominózik, hahotázik vagy horkol, – nem is beszélve a mindent túlharsogó rádióról! (azokban a lágerokban, amelyekben én voltam, *büntetésből* nem volt rádió! – Ezt a mázlit!)

Ezért a javító-munkatábor, egyrészt az embertelenül nehéz testi munkával, másrészt azzal, hogy mindenkit könyörtelenül belekényszerített ebbe a megalázó és butító embermasszába, sokkal hathatósabb eszköznek bizonyult az értelmiség fölszámolására, mint a börtön. Elsősorban éppen az értelmiség gyors és hathatós fölszámolására eszelték ki az egész ördögi mechanizmust.

3.
Szabadság – szájkosárral

De amikor már minden lényeges meg lesz írva Arhipelágról, úgyhogy mindenki olvashatja; mindenki értheti, akkor is kétséges lesz, meg tudják-e érteni a kívülállók, milyen volt a mi ún. szabad világunk, Arhipelággal koegzisztáló országunk. Milyen ország lehetett az, mely évtizedeken át cipelte a testében Arhipelágot?

Nekem egy férfiököl nagyságú daganatot kellett cipelnem magamban. Ez a daganat kidüllesztette, eltorzította a hasamat, nem hagyott enni, aludni, állandóan emlékeztetett magára (bár még fél százalékát sem tette ki testemnek, Arhipelág pedig nyolc százalékát tette ki az országnak). De nem az volt a legborzasztóbb, hogy nyomta és eltolta a szomszédos szerveket, hanem az, hogy mérgeket választott ki és küldött szét egész testemben.

Így mérgeződött meg lassanként országunk is Arhipelág mérgeitől. S csak Isten tudja, megszabadul-e tőlük valaha is.

Le tudjuk-e, le merjük-e írni az egész ocsmányságot, amelyben éltünk (s mely egyébként nincs valami messze mai állapotunktól)? Mert ha ezt az ocsmányságot nem ítéljük el, nem leplezzük le egyértelműen, akkor abból megint csak hazugság sül ki. Éppen azért merem állítani, hogy a harmincas, negyvenes, ötvenes években nálunk *nem volt irodalom*. Mert az igazság maradéktalan föltárása nélkül nincs irodalom. Arra az ocsmányságra ma éppen hogy csak utalni lehet, a mindenkori divatnak megfelelően: egy odavetett célzással, egy mellékmondattal, egy betoldással, egy lábjegyzettel. – s megint csak hazugság sül ki belőle.

Bár nem tartozik szorosan tárgyamhoz, megpróbálom felsorolni szabad életünk ama jegyeit, amelyek az Arhipelággal való koegzisztenciából folytak vagy stílus tekintetében Arhipelágra emlékeztetnek.

1) Az ÖRÖKÖS FÉLELEM. Minit már láttuk, a letartóztatási hullámok nem korlátozódtak 1935-re, 37-re és 49-re. Szakadatlanul folyt az embervadászat. Ahogy nincs olyan perc, amelyben ne születne s ne halna meg v alaki, ugyanúgy olyan perc sem volt, amelyben ne tartóztattak volna le valakit. Néha a közelben csapott le a villám, máskor távolabb;– volt aki azzal áltatta magát, hogy őt semmi veszély sem fenyegeti, s olyan is volt, aki a vész elodázására maga is beállt a hóhérok közé – elég az hozzá, hogy

ennek az országnak minden felnőtt lakosa, akár kolhozparaszt volt, akár a Politbüró tagja, állandóan abban a tudatban élt, hogy egy vigyázatlan szó, egy elhibázott lépés örökre eltüntetheti a süllyesztőben.

Ahogy Arhipelágon minden bennfentes alatt ott tátong a közmunka örvénye (s vele a pusztulás), ugyanúgy tátong az ország minden egyes polgára alatt Arhipelág örvénye (s vele a pusztulás). Látszatra ugyan sokkal nagyobb az ország, mint a Szigetcsoport, mégis mintha lakosaival együtt mindenestül Arhipelág borzalmas, kitátott torka fölött lebegne.

De nemcsak a letartóztatástól kellett félni, voltak közbülső lépcsők is: tisztogatás, szabályos vagy rendkívüli ellenőrzés, káderezés, munkából való elbocsátás, tartózkodási engedély megvonása, kiutasítás vagy kitelepítés.[639] A kérdőívek úgy voltak megszerkesztve, hogy a lakosság többsége bűnösnek érezte magát s előre félt a közelgő beadási határidőtől. Ha valaki egyszer hamis adatot vallott be, résen kellett lennie, hogy ellentmondásba ne kerüljön önmagával: De így is sokszor megtörtént, hogy váratlan-cl beütött a szerencsétlenség. A kadiji Vlaszov fia, Igor következetesen azt írta az önéletrajzában, hogy apja meghalt. Így vitte föl egészen a tiszti iskoláig. Egyszer csak felszólították, hogy három napon belül szerezze be apja holttá nyilvánítási bizonyítványát. Tessék, szerezd be!

Az örökös félelem logikus következménye volt, hogy minden polgár abszolút nullának érezte magát, akinek a világon semmi joga sincs. Natasa Anyicskova 1938 novemberében megtudta, hogy a férfit, aki szeretett (regisztrálatlan férjét) Orelben letartóztatták. Azonnal odautazott. A börtön előtti óriási tér tele volt parasztszekerekkel, a szekerek mellett bocskoros-kendős parasztasszonyok álldogáltak, kezükben csomagokkal, amelyeket senki sem volt hajlandó átvenni. Anyicskova bedugta a fejét a börtön falába vágott félelmetes ablakon. – Kicsoda maga? – kérdezték tőle szigorúan. Végighallgatták. – Ide figyeljen, polgártársnő, adok magának egy *jótanácsot*: utazzon el még ma, mert *éjjel már jönnek magáért!*

Egy külföldi semmit sem ért ebből a históriából. Miért ad az a csekista kéretlenül tanácsot, ahelyett, hogy szakszerű felvilágosítást adna? Mi jogon követeli egy szabad polgárnőtől, hogy azonnal utazzon el? És mi az, hogy „jönnek érte”, mit jelent ez? – De létezik-e csak egy szovjet polgár is, aki ne értené vagy valószínűtlennek tartaná ezt a történetet? Egy ilyen „jótanács” után kétszer is meggondolja az ember, hogy ott merjen-e maradni egy idegen városban.

Találóan állapítja meg N. Ja. Mandelstam: úgy átjárta egész életünket a börtön levegője, hagy egyszerű, többjelentésű szavak, mint pl. „elkapták”, „leültetik”, „ül”, „kieresztették” – a szövegösszefüggésből kiragadva is mindenki számára egyértelműek.

A felszabadult gondtalanság mindig is távol állt a mi polgárainktól.

2) HELYHEZKÖTÖTTSÉG. Ha az emberek könnyen változtathatták volna lakóhelyüket, ha elköltözhettek volna arról a helyről, amely veszélyessé vált számukra, s így lerázhatták volna a félelmet, új életet kezdhettek volna, akkor bátrabban viselkedtek volna, lett volna módjuk kockáztatni. Az a gyakorlat azonban évtizedeken át megkötötte kezünket, hogy a munkás nem, hagyhatta el önkényesen a munkahelyét, hogy mindenki csak abban a városban lakhatott, amelyre tartózkodási engedélye volt a rendőrségtől. Még lakásunkat sem változtathattuk, mert sem eladni, sem elcserélni, sem kiadni nem állt módunkban. Esztelen vakmerőség volt tehát ott tiltakozni, ahol lakik vagy ahol dolgozik az ember.

3) TITKOLÓDZÁS, BIZALMATLANSÁG. Ezek a negatív tulajdonságok váltották föl népünk korábbi nyíltszívűségét és vendégszeretetét (amely a 20-as években még nem veszett ki). A család vagy az egyes ember természetes védekezése volt ez, főleg azért, mert sem elutazni sem elköltözni nem lehetett, s az évek során mindenki mindent megtudhatott a szomszédjáról. A szovjet polgár titkolódzása egyáltalán nem indokolatlan, ellenkezőleg: létfontosságú, egy külföldi azonban ugyancsak furcsállhatja. K. U. volt cári tiszt, csak azért úszta meg ép bőrrel, még csak le sem volt csukva soha, mert mikor megnősült, nem mondta el a *feleségének* mi volt azelőtt. Fivérét, N. U. – t letartóztatták, ennek a felesége eltitkolta a *saját apja és nővére előtt* a férje letartóztatását (más városban tartóztatták le, nem ott, ahol laktak), nehogy elszólják magukat. Inkább azt mondta nekik s másoknak is (s képes volt hosszú időn át játszani ezt a szerepet), hogy a férje elhagyta! S ez csak egyetlen család titka, – most, 30 év után, végre el merték mesélni. S melyik városi családban nem voltak hasonló esetek?

1949-ben V. I. egyetemi hallgató évfolyamtársnőjének letartóztatták az apját. Ilyen esetekben mindenki „le szokott kopni”, ezt tartották természetesnek. V. I. azonban nem hagyta cserben a lányt, nyíltan kifejezte együttérzését s felajánlotta a segítségét. A lány azonban, akit megijesztett ez a szokatlan viselkedés, elhárította V. I. segítségét és részvétét, s azt hazudta neki, hogy ő nem hisz letartóztatott apja ártatlanságában,

valószínűleg volt valami bűne, amit egy életen át titkolt a családjától. (Csak a Hruscsov-korszakban beszélték ki magukat: a lány azt hitte annak idején, hogy V. I. vagy besúgó vagy egy szovjetellenes szervezet tagja, mely elégedetlenekre vadászik.)

Ez az általános kölcsönös bizalmatlanság csak elmélyítette a szakadékot az egy rabságban sínylődő testvérek között. Ha valaki megkockáztatott egy bátrabb kijelentést, mindenki azonnal begubózott: „Provokáció!” Ezért volt minden spontán, őszinte tiltakozás elszigeteltségre, visszautasításra ítélve.

4) Az INFORMÁCIÓ HIÁNYA. Egymás előtt titkolódzva, egymásban nem bízva mi magunk mondtunk le arról, hogy jólértesültek legyünk, magunk hagytuk jóvá a közéleti nyilvánosság kizárását, mely elsősorban oka mindennek, ami velünk történt: milliók letartóztatásának és a jogtiprás tömeges helyeslésének. Mivel semmit sem közöltünk egymással, nem jajgattunk, nem sóhajtoztunk s így nem is tudtunk meg egymásról semmit, teljesen ki voltunk szolgáltatva az újságoknak és a kincstári szónokoknak. Minden nap az orrunk alá dugtak valamit, amin fel kellett háborodnunk, például egy vasúti szerencsétlenség fényképét (szabotázs!), mely valahol 5000 km-nyire történt. De ami érdekelt volna bennünket, ami a saját lépcsőházunkban történt a mai napon, azt sehonnan sem tudhattuk meg.

Milyen állampolgár az, aki semmit sem tud arról, ami körülötte történik? Csak amikor téged is elkap a gépszíj, akkor kapsz észbe, de akkor már késő.

5) BESÚGÁS. Minden képzeletet felülmúl, ahogy ez el volt terjedve. A különítményesek százezrei ültek részint saját helyiségeikben, részint középületek egyéb célt szolgáló dolgozószobáiban, sőt magánlakásokban is, melyek „begyűjtő állomásokul” voltak kijelölve; időt s papírt nem kímélve (nekik bőven volt mindkettő) fáradhatatlanul szervezték a sztukácsokat, beidézték a már beszervezetteket, méghozzá akkora tömegben, amennyire sohasem lehetett szükségük a jólinformáltsághoz. Még olyanokkal is próbálkoztak, akik biztosan nem feleltek meg céljaiknak, akikről maguk is jól tudták, hogy nem kaphatók, például a lágerban meghalt baptista presbiter, Nyikityin istenfélő özvegyét. Többórás kihallgatásokkal (persze állva) gyötörték, párszor letartóztatták, a gyárban a legrosszabb munkára osztották be. – Hogy e tömeges verbuválásnak mi volt az egyik legfőbb célja, jól tudjuk: hogy minden alattvaló ott érezze a háta mögött a lehallgató készüléket; hogy minden társaságban, minden munkahelyen vagy legyen sztukács, vagy mindenki azt higgye, hogy van.

Hozzávetőleges becslés alapján merem állítani, hogy négy-öt városi lakos közül legalább egynek s legalább életében egyszer javaslatot tettek az együttműködésre. De lehet, hogy többnek is, több ízben is. Nemrég tettem néhány szúrópróbát: volt foglyok és *volnyaskák* társaságában firtattam, kit, mikor s hogyan verbuváltak. Kiderült, hogy az asztalnál ülők *valamennyijének* tettek annak idején javaslatot.

Helyesen állapítja meg N. Ja. Mandelstam, hogy a verbuválással egyéb céljuk is volt, mint az emberi kapcsolatok szétzilálása: akik ugyanis beadták a derekukat, a nyilvános leleplezéstől félve saját érdekükben a rendszer hívei lesznek.

A bizalmatlanság hideg polipkarjai az egész népet befonták, elidegenítették egymástól a munkatársakat, a régi barátokat és iskolatársakat, katonabajtársakat, szomszédokat, – még a serdülő gyerekeket is. Még azok az asszonyok is tele voltak gyanakvással egymás iránt, akik csomaggal az-ölükben üldögéltek az NKVD váróaszobájában.

6) AZ ÁRULÁS MINT LÉTFORMA. Az olyan ember, aki éveken keresztül retteg önmagáért és családjáért, a terror adófizetője, alattvalója lesz. Az ilyen a szakadatlan árulást fogja a legveszélytelenebb életformának tartani.

Az árulásnak az a legenyhébb s egyben legelterjedtebb válfaja, hogy az ember semmi rosszat sem követ el, csak éppen nem vesz tudomást arról, ha embertársa ott pusztul el mellette, nem segít neki, hanem elfordul és eloldalog. Letartóztatták például a szomszédodat, munkatársadat és legjobb barátodat. Te hallgatsz, úgy teszel, mintha észre sem vetted volna (nem kockáztathatod ezt a munkahelyet!) Másnap az üzemi gyűlésen bejelentik, hogy az, akit tegnap elvittek, a nép esküdt ellensége volt. Te pedig aki húsz éven át dolgoztál vele egy asztalnál, most tartózkodó hallgatásoddal (sőt, talán elítélő felszólalásoddal!) juttatod kifejezésre, hogy semmi közöd az ő bűnéhez (kötelességed meghozni ezt az áldozatot szeretteidnek, családodnak! Van-e jogod megfeledkezni az ő érdekeikről?). Persze a letartóztatottnak is van családja: felesége, anyja, gyerekei – nem kéne legalább azokon segíteni? Nem, nem, veszélyes! Hiszen az ellenség asszonyáról, anyjáról, gyerekéről van szó (a saját gyerekeidet pedig még hány éven át kell taníttatnod, mire felnőnek!)

Amikor Palcsinszkij mérnököt letartóztatták, a felesége így írt Kropotkin özvegyének: „Itt maradtam minden pénz, minden vagyon nélkül, senki sem

segít, mindenki kerül, mindenki fél… Most megtanultam, milyenek a barátok. Nagyon kevés a kivétel."[640]

Aki bújtat, ellenség! Aki segít, ellenség! Aki folytatja a barátságot, ellenség! S a kiközösített család telefonja megnémul. Posta nem jön. Az utcán nem ismerik meg őket, nem fognak velük kezet, még csak nem is biccentenek nekik. Vendégségbe pláne nem hívják őket. Pénzt nem kölcsönöznek. A nyüzsgő nagyváros kellős közepén a sivatagban érezhetik magukat.

Sztálinnak pedig pontosan ez kell. Markába nevet a lókötő!

Szergej Vavilov elvállalta a báb-elnökséget, miután nagy fivérét meghurcolták. (A Bajuszos Kópé néha csupa heccből is próbára tette az emberszíveket.) Alexej Tolsztoj, a szovjet gróf nemcsak meglátogatni, de még pénzzel segíteni sem merte börtönbe zárt testvére családját. Leonid Leonov megtiltotta a feleségének, hogy meglátogassa letartóztatott fivérének, Sz. M. Szabasnyikovnak a családját. A legendás Dimitrov pedig, a „lipcsei per ordító oroszlánja" cserbenhagyta, nem húzta ki, elárulta barátait, Popovot és Tanyevet, amikor – miután a fasiszta bíróság fölmentette őket – szovjet földön tizenöt évet vertek rájuk, mert „merényletet követtek el Dimitrov elvtárs ellen". (A KraszLag-nál töltötték ki.)

Közismert, milyen volt a letartóztatottak családjának a helyzete. V. Ja. Kavesan, Kaluga-lágerból, így emlékszik: apám letartóztatása után mindenki került bennünket, mint a leprásokat, abba kellett hagynom az iskolát, mert a *gyerekek folyton maceráltak* (lám, az áruló és hóhér-utánpótlás!), anyámat elbocsátották á munkájából. Úgyszólván koldusbotra jutottunk.

1937-ben egy letartóztatott moszkvai lakos családját – feleségét és gyermekeit – a pályaudvarra kísérték a milicisták, hogy kitelepítésbe küldjék őket. Ahogy a csarnokon át haladtak, egyszerre eltűnt az egyik fiúcska (nyolc éves). A milicisták mindent tűvé tettek érte, de nem találták. A családot tehát a fiú nélkül bocsátották útnak. Mint kiderült, az alá a vörös rongy alá bújt, amivel a Sztálin mellszobor magas talapzata volt letakarva, ott lapult meg, míg el nem múlt a veszély. Akkor hazament, de a lakást zárva, lepecsételve találta. A szomszédokhoz, ismerősökhöz, apu és anyu barátaihoz fordult, de nemcsak hogy befogadni nem merte senki a családjába, de még egy éjszakára sem adtak neki szállást. Kénytelen volt

gyermekotthonba menni… Kortársak! Honfitársaim! Ráismertek-e szörnyképetekre?

S mindez még csak első foka az árulásnak: a lapítás. S hány fok van még, hány lefelé húzó lépcső! S hányan vannak, akik e lépcsőket járják, egyre mélyebbre süllyedve! Vagy talán nem árulók azok, akik Kavesan anyját elbocsátották? Bizony, letették azok is a maguk obulusát! Hát akik mocskos munkára küldték Nyikityin presbiter özvegyét, hogy mielőbb beálljon spiclinek, így jártak a különítményes kezére? S azok a szerkesztők, akik siettek kihúzni a tegnap letartóztatott író nevét?

Blücher marsall a kor szimbóluma: személyesen, a törvényszék elnökeként ítélte el Tuhacsevszkijt (persze az utóbbi ugyanúgy járt volna el az ő helyében). Tuhacsevszkijt agyonlőtték, de hamarosan jöttek Blücher fejéért is. Vagy Vinogradov és Seresevszkij; híres orvosprofesszorok. Tudjuk, hogy 1952-ben rosszindulatú rágalmaknak estek áldozatul – de azt se felejtsük el, hogy ők ugyanolyan rágalmakat írtak alá 1936-ban kollégáik: Pletnyov és Levin ellen. (A Koszorús és Dicső ujjgyakorlatai az „emberi lélek”-témára.)

Az emberek az árulás atmoszférájában minél jobb érveket igyekeztek találni önmaguk igazolására. 1937-ben egy házaspár a letartóztatást várta, minthogy az asszony lengyel származású volt. Abban állapodtak meg egymás között, hogy megelőzik a letartóztatást: a férj följelenti a feleségét. Így is lett, az asszonyt lecsukták, a férj azonban „tisztára mosta magát” az NKVD előtt s szabadlábon maradt. Az is abban a dicső évben történt, hogy Adolf Mezsov, politikai veterán még a cári időkből, a börtönbe készülődvén így búcsúzott egyetlen szeretett leányától, Izabellától: „életünket áldoztuk a szovjethatalomért, – nem akarom, hogy bárki is ellened fordítsa sérelmedet s bánatodat. Lépj be a komszomolba!” A törvényszék nem vonta meg Mezsovtól a levelezés jogát, de a lányától megkövetelte a Komszomol, hogy tagadja meg apját. Meg is tette, tökéletesen apja tanácsa szellemében járva el.

Hány ilyen *szakítás* volt akkoriban! Nyilvánosan! A sajtóban közzétéve! „Alulírott, a mai naptól kezdve minden kapcsolatot megszakítok apámmal s anyámmal mint a szovjet nép ellenségeivel.” Így lehetett akkor életet nyerni.

Akik nem éltek abban a korban (vagy nem élnek a mai Kínában) ezt szinte föl sem tudják fogni, még kevésbé megbocsátani. Normális társadalomban az ember leéli a maga hatvan évét, anélkül, hogy ilyen

választás elé kerülne, s maga is meg van győződve saját becsületességéről, meg azok is, akik sírbeszédet tartanak fölötte. Az ember úgy megy ki a világból, hogy nem is sejti, micsoda kútfenékre ránthatta volna őt a Gonosz.

Ez a „lelki ótvar” nem harapódzik el a. társadalmon egyik pillanatról a másikra. A 20-as években s a 30-as évek eleién sok hazánkfiában élt még a régi társadalomtól örökölt jólelkűség és becsületfogalom: hogy a bajban segítünk egymásnak, a szűkölködőket támogatjuk. Nyikolaj Vavilov és Meister 1933-ban még nyíltan buzgólkodtak azok érdekében, akiket letartóztattak a Növénynemesítőnél. A nagy Apparátusnak időre van szüksége, hogy megdolgozza a népet és befejezze a bomlasztást. Hogy mennyi időre, az attól is függ, milyen korúak, nem öregedtek-e még el az ellenállók. Oroszország megpuhítására. Húsz évre volt szükség. Amikor 1949-ben a balti államokat sújtották tömeges letartóztatásokkal, ott ezt csak 5-6 éves bomlasztás előzte meg, ami túl kevésnek bizonyult. Ezért kaptak ott mindenfelől támogatást azok a családok, akiket meghurcolt a hatalom. (Különben egy másik körülmény is erősítette a baltiak ellenállását: a társadalmi üldözés ugyanis nemzeti elnyomásnak hatott, s olyankor keményebben s állhatatosabban harcolnak az emberek.)

Mikor arról beszéltünk, mit jelentett 1937 Arhipelág kialakulásában, nem voltunk hajlandók ezt az évet a többi fölé emelni. Most azonban, hogy a szabad ország felől közelítjük meg a kérdést, nem tagadhatjuk meg 1937-től az árulás rozsdás koronáját: el kell ismernünk, hogy ez az év törte meg civil életünk gerincét, árasztotta el dögvésszel az egész szabad országot.

De még ez sem végzett társadalmunkkal! (S ma már látjuk, hogy a vég sohasem jött el: Oroszország élő folytonossága nem szakadt meg, kihúzta jobb idők felvirradtáig, 1956-ig, s most már még kevésbé fenyegeti végpusztulás.) Az ellenállás nem jelentkezett nyíltan nem szépítette az összképet az általános romlás korában, de láthatatlan erekben lüktetett, csobogott, melegített.

E szörnyű korban, amikor az emberek pánik-hangulatban tüzelték el kedves fényképeiket, leveleiket, naplójukat, amikor egy darab papiros, mely éveken át sárgult a családi szekrényben, egyszerre izzani kezdett, mint a pusztulás tűzcsóvája s szinte magától kívánkozott a kályhába, – micsoda bátorság kellett ahhoz, hogy valaki ezer meg ezer éjszakán át őrizgesse, ne égesse el az elítéltek hagyatékát (pl. Florenszkijét), vagy a nyilvánosan megbélyegzettek műveit (pl. Fjodorov filozófusét)! S micsoda illegális, szovjetellenes lázításnak tűnhetett Lídia Csukovszkaja: „Szofia Petrovna” c.

regénye! Ezt Izidor Glikin őrizte meg. A körülzárt Leningrádban, közeledni érezvén halálát, a város másik végéig elvánszorgott, hogy átadja a nővérének s megmentse a pusztulástól.

Minden ellenzéki tett akkora hősiességet követelt, mely semmiképp sem állt arányban a tett nagyságrendjével. II. Sándor cár alatt nem volt olyan veszélyes dinamitot rejtegetni, mint Sztálin alatt befogadni a „nép ellenségének" árváját! Mégis hányan vettek magukhoz, mentettek meg ilyen árvákat (számoljanak be egyszer ők maguk!). És anyagilag is segítettek családokat! S volt, aki fölváltotta a letartóztatott feleségét a vigasztalan, három nap s három éjjel tartó sorbaállásnál, hogy melegedhessen s alhasson egy kicsit. S volt, aki dobogó szívvel futott, figyelmeztetni, hogy a lakást megszállták a pribékek, nem tanácsos hazamenni. S volt, aki szállást adott a bujkálónak, inkább maga nem aludt egész éjjel.

Említettük már azokat, akik elég bátrak voltak nem szavazni meg a halálbüntetést az Iparpártnak. Arhipelágra azonban olyanok is kerültek, akik névtelen, egyszerű kollégáik mellett álltak ki. Rozsanszkij fia, Iván, méltó volt az apjához: ő is szenvedett, mert kiállt egy Kopelev nevű társáért. A leningrádi „Gyetgiz"-kiadó pártgyűlésén M. M. Maisner szót emelt „a gyermekirodalom kártevői" védelmében: ott helyben kizárták a pártból és letartóztatták. Pedig tudta, mit kockáztat![641] A rjazanyi katonai cenzúrán (1941) a tisztviselőnő eltépte egy vadidegen frontkatona kriminális levelét, de észrevették, amikor beledobta a papírkosárba, összeállították a darabkákat és lecsukták magát a tisztviselőnőt. Föláldozta magát egy ismeretlen emberért, akihez semmi sem fűzte. (Én pedig csak azért tudok az esetről, mert éppen Rjazanyban történt. De hány esetről nem tudhatunk!…)

Könnyű ma hanyagul odavetni, hogy a letartóztatás olyan volt, mint a lottó! (Ehrenburg) Lottó vagy nem lottó, az biztos, hogy egyes számok meg voltak jelölve. Igaz, találomra vetették ki a hálót, irányszámokkal dolgoztak, de ha valaki ki merte nyitni a száját, arra holtbiztos, hogy lecsaptak, mégpedig azonnal. Az eredmény: *lelki szelekció*, nem pedig lottéria! A bátrak bárd alá jutottak, Arhipelágon kötöttek ki, közben pedig a maradék *szabad világ*, az uniformizált hódoltság képe mit sem változott. A legtisztábbaknak, a legjobbaknak nem volt helyük ebben a társadalomban, maga a társadalom pedig még rothadtabb lett a kiválásuk után. Csendes

kivándorlás, melyre senki sem figyelt föl. Pedig ez volt a nemzet lelkének haldoklása.

7) ZÜLLÉS. Éveken át a félelem és az árulás légkörében, az emberek csak látszólag, csak testben maradnak épek, belül azonban, lélekben elzüllenek.

Lám, milliók mutatkoztak késznek besúgó szolgálatra. Mert ha Arhipelágon 35 év alatt (1953-ig), a holtakat is beleszámítva 40-50 millió ember fordult meg (szerény becslés ez – csak három-négyszerese GULag összlakosságának, pedig a háború alatt *napi egy százalék* volt a halálozás), akkor minden harmadik, vagy legyen: ötödik letartóztatásra egy feljelentő s egy tanú esik! S ezek a tintáskezű gyilkosok ma is köztünk vannak! Némelyek félelemből csukatták le embertársaikat – s ez még csak az első lépcsőfok; mások haszonlesésből, s olyanok is voltak – akkor a legifjabbak, ma pedig a nyugdíj küszöbén –, akik lelkesen denunciáltak, meggyőződésből s néha egész nyíltan, hisz az ellenség leleplezése „becsület és dicsőség dolga" volt. Mind itt vannak közöttünk, s a legtöbbször jól megy a sorsuk, még el is vagyunk ragadtatva ezektől a mi „egyszerű szovjet polgárainktól".

A lelki daganat alattomosan fejlődik s gyakran ott bukkan felszínre, ahol hálát várna az ember. Fjodor Peregud etette-itatta Misa Ivanovot, mikor nem volt munkája, elhelyezte a tambovi vagongyárban, betanította a szakmába; mikor nem volt lakása, a házába fogadta, mintha rokona lett volna. S mit tesz Mihail Dmitrijevics Ivanov? Jelenti az NKVD-nek, hogy Fjodor Peregud a németek fölkészültségét dicsérte a családi asztalnál. (Ismerni kell Peregudot: ezermester volt: gépész, motoros, rádiós, villanyszerelő, órás, optikus, öntő, modellező, műbútorasztalos és így tovább, vagy húsz szakmában volt jártas. A lágerban finommechanikai műhelyt nyitott s mikor elvesztette a lábát, maga csinált protézist magának.) Jöttek hát Peregudért, egyúttal 14 éves lányát is lecsukták. S mindez M. D. Ivanov lelkén szárad! A törvényszéken mosdatlanul jelent meg, a lelki rothadás néha az ember arcára is kiül. De hamarosan otthagyta a gyárat s nyíltan a GB szolgálatába lépett. Később tehetetlensége miatt áttették a tűzbiztonsághoz.

Egy széthulló társadalomban közönséges, mindennapi jelenség a hálátlanság, az emberek nem is csodálkoznak rajta. V. Sz. Markin növénynemesítő letartóztatása után A. A. Szolovjov agronómus habozás nélkül ellopta a Markin által kitenyésztett búzafajtát, a „Tajga 49"-et.[642]

Amikor fölszámolták a buddhista kultúra intézetét, minden jelentősebb munkatársat letartóztattak, Scserbatszkij akadémikus pedig, az intézet vezetője meghalt, volt tanítványa, Kaljanov beállított az özvegyhez s rábeszélte, hogy adja át neki az elhunyt könyveit és jegyzeteit, – „különben baj lesz, a buddhista kultúrintézetről kiderült ugyanis, hogy kémhálózat központja." Így megkaparintva a műveket, egy részüket (Vosztrikov művével együtt) saját neve alatt publikálta, így szerzett hírnevet.

Bizony, sok tekintélyes tudós van Moszkvában s Leningrádban, akik ily módon, vérből s csontból építették föl karrierjüket.

A tanítványi hálátlanságnak, mely vörös vonalként követhető a 30-as és a 40-es évek tudomány- és technikatörténetében, az a háttere és természetes magyarázata, hogy a termelés irányítása ekkor ment át a valódi szakemberek kezéből a gyorstalpaló tanfolyamokon végzett törtető kommunisták kezébe.

Ma már lehetetlen kinyomozni, előszámlálni azt a rengeteg eltulajdonított művet, ellopott feltalálást. Nem is beszélve a lopott holmik tömegéről? Pedig a háború alatt ugyancsak elterjedt az a barbár szokás, hogy ha valakit gyász ért, bombázás vagy tűzvész áldozata lett vagy kitelepítették, a jószomszédok, egyszerű szovjet polgárok siettek kihasználni a maguk javára a lakótárs szerencsétlenségét.

A züllésnek számtalan formája van, nem akarjuk itt tovább részletezni. Már csak a társadalom összképét állítsuk magunk elé: az árulók érvényesülnek, a tehetségtelenség diadalát üli, a jókat és a becsületeseket pedig szecskává aprítják. Tud-e valaki a 30-as évektől az 50-es évekig csak egy esetet is említeni, amelyben egy becsületes embernek sikerült kibuktatnia, ledorongolnia, félreállítania egy aljas intrikust? Állítom, hogy az ilyen eset ki van zárva, ahogy a vízesés sem fordulhat ellenkező irányba, még csak kivételképpen sem. Mert hisz a becsületes ember nem veszi igénybe a GB támogatását, a hitványnak pedig mindig kéznél van ez a megoldás. A GB pedig ugyancsak nem respektál senkit, ha még Nyikolaj Vavilovra sem átallt kezet emelni. Akkor pedig miért fordulna meg a vízesés?

Az aljasság könnyű diadala a tisztesség fölött zöldes-bűzös lápként fortyogott a főváros embersűrűjében, de nemcsak ott: a 30-as években idealizált legendás sarkvidéken is, a szűzi hómezőktől övezett kutatóállomásokon, ahová pedig szívesebben képzelné az ember Jack London tisztatekintetű, békepipát szívogató óriásait. – Egy sarkkutató

állomáson, Domasnyij-szigeten (Szevernaja Zemlja) három férfiból áll a személyzet: Alexandr Pavlovics Babics, az állomás vezetője, pártonkívüli, neves, tapasztalt sarkkutató; Jerjomin segédmunkás – ő az egyetlen párttag, egyben az állomás pártszervezője (!); Gorjacsenko meteorológus, komszomoltag (s természetesen komszomol-szervező!), aki jobb ügyhöz méltó buzgalommal iparkodik kifúrni főnökét s a helyébe kerülni. Főnöke személyes holmijában turkál, okmányokat lop el, fenyegetőzik. Jack London stílusának megfelelően a másik két férfinak egyszerűen a jég alá kellene rekkentenie ezt az összeférhetetlent. De nem, csak táviratot menesztenek Papanyin címére az Északi Hajózás Központjába s kérik a munkatárs leváltását. Jerjomin pártszervező aláírja ugyan ezt a táviratot, de egyben siet beavatni Komszomol-szervezőt s most ők küldenek ugyancsak Papanyin címére egy ellentétes tartalmú pártos-komszomolos táviratot. Megjön Papanyin döntése: a kollektíva felbomlott, bevonandó. A Szadko-jégtörő megy értük, hogy partra szállítsa őket. A komszomolec nem vesztegeti az időt: átadja az *anyagot* a hajó komisszárjának. Babicsot haladéktalanul letartóztatják (a fő vádpont szerint a németek kezére akarta játszani a Szadko jégtörőt… – igen-igen, azt, amelyik szállította őket!…) Ahogy partot érnek, Babicsot berakják a KPZ-fogdába. (Tegyük föl, hogy a komiszár józan, becsületes ember, hivatja Babicsot s meghallgatja a másik felet is. Igen ám, de ezzel beavatná az esetleges ellenséget a följelentés titkába! Gorjacsenko simán lesitteltetné a hajókomisszárt is Papanyinon keresztül! A mechanizmus kifogástalanul működik!)

Persze némelyekben, akik nem úttörő-rajokban s komszomol-sejtekben kaptak nevelést, ép maradhat a lélek. Egy szibériai állomáson egy pirospozsgás katona a fogolyvonat láttára rohan a trafikba s egy csomó cigarettával tért vissza, rábeszélte a konvojt, hogy osszák ki a foglyok közt. (Könyvünk más helyein említünk hasonló eseteket.) De ez a katona aligha volt szolgálatban, valami szabadságos lehetett, s alakulata pártaktívája sem volt a közelben. Alakulatban nem reszkírozta volna, nem vált volna egészségére. De még így is kockáztatta, hogy valaki megjegyzi magának.

8) A HAZUGSÁG MINT LÉTFORMA. Igaz, hogy az emberek félnek, haszonlesés, irigység hajtja őket, de azért nem butulnak meg olyan gyorsan. Igaz, hogy a lelkük zavaros, eszük azonban elég világos. Nem hiszik el egykönnyen, hogy a világ minden zsenialitása egyszerre csak egyetlen főben, egy alacsony, nyomott homlok alatt összpontosult. nem hiszik el magukról sem, hogy olyan bárgyúak és ecebacák; amilyeneknek hallják

magukat a rádióban, látják a moziban, olvassák az újságban. Senki sem kényszeríti őket, hogy kimondják az igazságot, de azt sem engedik meg nekik, hogy hallgassanak. Muszáj szóra nyitni a szájukat, – mit fognak hát mondani, ha nem hazugságot? Viharosan tapsolniuk kell, – hogy őszintén teszik-e, arra már senki sem kíváncsi.

S ha a Főiskolák Dolgozóinak Sztálinhoz intézett levelét olvassuk[643]:

„Fokozva forradalmi éberségünket, minden erőnkkel segíteni fogunk dicső Állambiztonságunknak, élén az igaz leninistával, Sztálin miniszterével, Nyikolaj Ivanovics Jezsovval, felsőoktatási intézményeink s egyben egész országunk tökéletes megtisztításában a trockista-bucharinista maradványoktól és minden egyéb ellenforradalmi mételytől" – nem tartjuk az egész ezer főnyi kongresszust idióták gyülekezetének, csak kétségbeesett hazudozóknak, akik már saját holnapi letartóztatásukat is jóváhagyták.

A permanens hazugság, az árulással karöltve, immár az egyetlen létformának látszik, ami még menekvéssel kecsegtet. A leghalkabb pisszenést is meghallhatják, a legtitkosabb arcjátékot is megfigyelhetik. Ezért minden szótól, ha nem kifejezetten hazugság is, legalább annyit el kell várni, hogy ne legyen ellentmondásban a közkeletű hazugsággal. Létezik egy frázis-gyűjtemény, egy kollekció előregyártott hazug formula, melynek használata nélkül nem képzelhető el egyetlen szónoklat, cikk, tudományos, publicisztikai vagy kritikai tanulmány, „szépirodalmi" alkotás. A legkomolyabb tudósi szövegben is valahol csatlakozni kell egy áltekintély véleményéhez, vagy el kell ismerni annak elsőbbségét, s valakit le kell dorongolni igazmondásáért: e hazugság pékül még egy akadémiai színvonalú munka sem láthat napvilágot. Mit mondjunk a tömegtüntetésekről, az ebédszünetben tartott kényszeredett röpgyűlésekről, amelyeken le kell szavaznod saját véleményedet s egyben ujjonganod azon, ami elkeserít (új békekölcsön, bérleszállítás, gyűjtés egy harckocsi-oszlopra, vasárnapi munka, a gyerekek elküldése a kolhozok megsegítésére), és fel kell háborodnod azon, arai egyáltalán nem érint (valami távoli, obskúrus agresszió Nyugat-Indiában vagy Paraguayban).

Tenno pirulva gondolt vissza a börtönben arra, hogy két héttel letartóztatása előtt előadást tartott a tengerészeknek „A sztálini alkotmány a világ legdemokratikusabb alkotmánya" címmel (persze egy szót sem hitt abból, amit mondott).

Nincs olyan ember, aki ha csak egy oldalt publikált is, ne hazudott volna. Nincs ember, aki ha szónoki emelvényre lépett, ne hazudott volna. Nincs

ember, aki ha mikrofon volt előtte, ne hazudott volna.

De ez még nem minden. A sor folytatható: a főnökséggel, a káderesekkel, egyáltalán egy másik szovjet polgárral való minden érintkezés hazugsággal jár – hol durva, hol megfontolt, hol megengedő-bólogató hazugsággal. S ha tökkelütött partnered, még ha négyszemközt is, azt állítja, hogy be akarjuk csalni a németeket az ország belsejébe, azért vonultunk vissza a Volgáig, vagy hogy az amerikaiak kolorádóbogarakat szórnak a földjeinkre, – feltétlenül rá kell hagynod! Mert egy fejrázás, a kötelezőbólintás helyett, Arhipelágra juttathat (gondoljunk csak Csulpenyov lebukására, I. rész, 7. fej.).

De még ezzel sem mondtunk el mindent: nőnek a gyerekeid! Ha már elég nagyok, ne beszélj előttük nyíltan a feleségeddel, ne áruljátok el, hogyan gondolkoztok, mert őket Pavlik Morozovokká iparkodnak nevelni, s ők nem – fognak visszariadni példaképük követésétől. Ha még kicsik a gyerekeitek, el kell határoznotok, hogy melyik nevelési módot tartjátok biztonságosabbnak: mindjárt a kezdet kezdetén igazságnak beállítani a hazugságot (hogy *könnyebb* legyen az életük) – s ez esetben egy életen át hazudni még előttük is, – vagy az igazságot közölni velük, s ezzel kitenni őket a veszélynek, hogy elszólják magukat. Ezért természetesen a szájukba kell rágnotok, hogy az igazság öl s hogy a házon kívül hazudni kell mindig s mindenütt, ahogy apu és anyu is hazudik.

Ilyen alternatíva mellett bizony jobb, ha az embernek nincs gyereke.

A hazugság mint állapot, mint létforma, mint életelv. Egy vidéki főiskolára egy A. K. nevű fiatal, okos, kitűnően képzett fővárosi irodalom tanárnőt helyeznek. Makulátlan káderlapja, frissen szerzett kandidátusi oklevele van. Fő kollégiumán fölfedez egy szem kommunistát, egy diáklányt – biztosra veszi, hogy ő a besúgó. (Hogy a kurzus hallgatói közt kell lenni sztukácsnak, arról A. K. meg van győződve.) Elhatározza, hogy ezzel a diáklánnyal megjátssza a jóindulatút, sőt a bizalmas barátot. (Mellesleg elhibázott módszer Arhipelágon, – ellenkezőleg: be kellett volna írni neki két elégtelent, hogy azontúl minden jelentése személyes bosszúra legyen magyarázható.)

Még szabad idejükben is találkozni szoktak, fényképeket cseréltek (a diáklány magánál hordja A. K. fényképét egy tokban a pártkönyvével), a vakáció alatt meghitt levelezést folytattak. S A. K. úgy készült fel minden előadásra, hogy ennek a pártos diáklánynak lehetséges reakcióihoz igazította mondanivalóját. – Négy éven keresztül folytatta ezt a megalázó

képmutatást, míg a lány nem végzett. Akkor már mindegy volt A. K. – nak, mit gondol róla, ezért a legközelebbi látogatásakor hidegen fogadta. A lány megharagudott, visszakérte fényképeit és leveleit s így kiabált (az egészben az a legbosszantóbb és nevetségesebb, hogy nyilván nem is volt besúgó): „Ha végzek, sohasem fogok úgy ragaszkodni egy ilyen vacak álláshoz, mint maga! S hogy micsoda előadásokat tartott! Akár a verkli!"

Igaza volt. Mivel mindent egy sztukács ízléséhez mért, elszegényítette, kilúgozta, megnyirbálta előadásait, így rontotta el őket, pedig ragyogó órákat tudott volna tartani.

Fején találta a szeget az a költőnk, aki azt mondta, hogy nálunk nem személyi kultusz (*kult licsnosztyi*) volt, hanem a kétszínűség kultusza (*kult dvulicsnosztyi*).

Persze itt is vannak fokozatok: hazugság kényszerből, önvédelemből, vagy csupa gyönyörűségből, magánszorgalomból. Ez utóbbiban főleg az írók jeleskedtek. Saginjan megindultan állapította meg 1937-ben (!), hogy lám, a szocializmus a vizsgálatot is átalakította: a nyomozók beszámolója szerint a vizsgálati foglyok *kész örömmel dolgoznak össze* velük, mindent elmondanak magukról és másokról, amit csak kell.

A hazugság oly messzire sodort bennünket egy normális társadalomtól, hogy már minden mértéket elvesztettünk, nem ismerjük ki magunkat. A hazugság sűrű, szürke ködében egyetlen útjelző se látható. Egyszerre csak azt olvassuk valami lábjegyzetben, hogy Jakubovics: A kitaszítottak világában c. könyvét ugyanakkor adták ki (igaz, hogy álnév alatt), amikor a szerző elhagyta a fegyházat és megkezdte száműzetését.[644] Tessék csak összevetni ezt a mi viszonyainkkal! Az én megkésett, bátortalan novellám kicsúszott ugyan valami csoda folytán, de rögtön leeresztették a sorompókat, rátolták a reteszeket, fölrakták a keresztvasakat, s immár nemcsak a jelenről, de még a harminc, ötven évvel ezelőtt történtekről sem szabad írni. S megérjük-e valaha, hogy szabad? Vagy úgy halunk meg, ahogy éltünk: hazugságban?

Egyébként kérdés, hogy ha lehetővé tennék is nekünk az igazság föltárását, meg akarná-e ismerni azt a mi „szabad világunk"? Mikor Ju. G. Oxman 1948-ban hazatért a lágerből, nem csukták le még egyszer, Moszkvában lakott. Barátai, ismerősei nem hagyták cserben, segítették. Csak éppen nem óhajtották hallani beszámolóit a lágerről! Mert hogy lehet tovább élni ezzel a tudattal?

A háború után nagyon fölkapták a „Nem hallik a város zaja” kezdetű slágert: Még a legközépszerűbb énekes is viharos tapsot szokott kapni utána. A Gondolatok és Érzelmek Ellenőrző Hivatala nem jött rá mindjárt az okra, s nyakra-főre adták a rádióban, fújták a színpadon, hisz „orosz népdal”. Végre azonban leesett a tantusz és törölték: Egy kitaszított fogolyról szól ugyanis a dal, szívek kapcsolatának megszakadásáról. A hazugságba kényszerített bánat ebben talált magának kifejezést, az emberek legalább ennek a régi dalnak tapsolhattak szívük szerint.

9) KEGYETLENSÉG. A felsorolt tulajdonságok mellett hol talált volna helyet magának a jólelkűség? Maradhat-e jó ember az, aki ellöki a fuldokló esengő kezét? Még csak akkor vadul meg az ember, ha egyszer vérrel szennyezte be magát. Hisz a kegyetlenséget (az osztálygyűlöletet) dicsőítették, belénk nevelték, már igazán nem tudja az ember, hol a határ jó és rossz között. Hát még mikor a jóság csak gúny tárgya, a szánalom, az irgalom kész nevetség, akkor már végképp nem lehet megfékezni a vértől megittasultakat.

Egy névtelen női levélíróm (Arbat u. 15) „az egyes szovjet polgárokra jellemző gonoszság gyökereit” kutatja. Miért tanúsítanak annál nagyobb kegyetlenséget, minél védtelenebb a rájuk bízott ember? Példát is hoz föl, talán nem is a legjellemzőbbet, de azért idézzük.

Színhely: a cseljabinszki állomás, 1943-44 telén, mínusz 25 fok. A poggyászmegőrző melletti fedett peron cementpadlóját széttaposott hó borítja, kívülről hordta be a szél. A megőrző ablakában egy vattakabátos nő könyököl, az ablak előtt egy jó húsban lévő milicista álldogál, irhabundában. Évődve, hetyegve társalognak. A cementpadlón földszínű rongyokba, vékony pamutruhába öltözött emberek fekszenek, elgyöngült fiatal fiúk, püffedt tagokkal, kisebesedett ajkakkal. Az egyik, nyilván lázban, csupasz mellét a hóra szorítja, nyöszörög. Levélírónk közelebb ment, hogy lássa, mifélék. Egyikük most szabadult a lágerból, a másikat elbocsátották, mint gyógyíthatatlant, de a lágerban rosszul állították ki a papírjaikat s most nem kapnak jegyet a vonatra, A lágerba visszatérni nincs erejük, el vannak csigázva a hasmenéstől. Levélírónk egy kis kenyeret akart adni nekik, de a milicista rögtön abbahagyta a kellemes dumát s fenyegetően fordult hozzá: „Mi az, anyukám, rokonokat találtál? Jobb lesz ha húzod a csíkot, meghalnak ezek nélküled is!” Ő pedig arra gondolt: bizony, ezektől minden kitelik, hisz ok nélkül szedik a népet, még engem is be találnak rántani! (Már miért ne?) – És elment onnan.

Mennyire jellemző ez a história társadalmunkra! Az is, amit az a nő gondolt, az is, hogy sietett továbbállni. Aztán az a szívtelen milicista, az a részvétlen vattakabátos nő, az a pénztárosnő, aki nem adott jegyet a foglyoknak, az a nővér, aki nem veszi fel őket a városi kórházba, az a hülye *volnyaska*, aki kiállította a papírjaikat.

Az élet eldurvult, már nem „szegénykéknek" hívják a foglyokat, mint Dosztojevszkijnál és Csehovnál, hanem „rohadékoknak" s egyebeknek. A magadáni iskolásgyerekek 1938-ban kővel dobálták meg a menetben vonuló női foglyokat (Szurovceva beszámolója).

Volt-e annyi undorító és elszomorító társbérlő- és családi história a régi Oroszországban, van-e jelenleg más országban, mint nálunk? Minden olvasó tud ilyeneket, említsünk néhányat.

Vera Kraszuckaja, akinek 1938-ban elvitték és megölték az urát, Rosztovban lakott egy községi lakásban a Dolomanovszki úton. Anna Sztolberg, a társbérlő tudott az ura dolgáról és 18 éven át, 1938-tól 56-ig, terrorizálta, kínozta, fenyegette, lecsapott rá a közös konyhában, elállta az útját a folyosón és arcába sziszegte: „Addig élsz, míg élni hagylak, akármikor *elvitethetlek*!" Kraszuckaja csak 1956-ban szánta rá magát, hogy panaszt emeljen az ügyésznél. Sztolberg elhallgatott. De továbbra is egy lakásban éltek.

Mikor 1950-ben Ljubimóban letartóztatták Nyikolaj Jakovlevics Szemjonovot, a felesége azonnal elkergette a háztól, télvíz idején, velük lakó anyósát, Marija Iljinyicsna Szemjonovát: „Hordd el magad, vén boszorka! A fiad a nép ellensége!" (Hat év múlva, amikor a férj megjön a lágerból, az asszony és közben fölserdült lánya, Nágya, őt is kiszórják az utcára, éjszaka, egy alsóban. Nágya azért buzgólkodik, hogy helyet csináljon a jövendőbelijének. Apja után dobva a nadrágot, így kiabál: „Hordd el magad, vén dög!")[645] Az öregasszony Jaroszlavlba ment, gyermektelen lányához. Annához, de a lánya és a veje hamarosan ráunt. A vő, Vaszilij Fjodorovics Metyolkin, tűzoltó, ha nem volt szolgálatban, két tenyerébe fogta anyósa arcát, jó szorosan, hogy el ne fordulhasson, s amennyi turhát csak össze tudott gyűjteni, kéjjel loccsantotta az arcába, igyekezve a szemét és száját eltalálni. Ha még jobban megvadult, elővette a tagját az öregasszony arcába nyomta: „Szopd ki és dögölj meg!" Felesége így mentegeti a lágerból visszatért bátyjának: „Mit lehet tenni, Vaszja már csak ilyen, ha részeg… Részeggel nem lehet vitatkozni…" Később, mikor új lakást akartak kapni, csínján kezdtek bánni az anyjukkal („fürdőszoba

kell, hogy mosdassuk másképp koros édesanyánkat? Talán közfürdőbe küldjük?”). De mikor, „rá való tekintettel” megkapták a lakást, teletömték a szobákat kredencekkel és sifonérokkal, anyjukat pedig bedugták a szekrény és a fal közé egy 35 centi széles lyukba: feküdjön ott, ki se dugja az orrát. Nyikolaj Jakovlevics, aki akkoriban a fiánál húzta meg magát, megreszkírozta, hogy fia megkérdezése nélkül odavigye az anyját is. Mikor az unoka belépett, nagyanyja térdre vetette magát előtte: „Vovocska! Ugye nem kergetsz el?” Az unoka elhúzta a száját: „Na jól van, maradj, míg meg nem nősülök.” – Mondjunk még valamit a lányunokáról is: Nágya, (Nagyezsda Nyikolajevna Topnyikova) ezidőtájt került ki a jaroszlavli ped. főiskoláról történelem-irodalom szakos tanárként, belépett a pártba és a Kosztroma-terület Nyeja nevű városában a helyi lap szerkesztője lett. Mellesleg költő is; 1961-ben, még Ljubimóban, így magyarázta meg versben saját viselkedését:

Ha egyszer harc, hát hadd legyen harc!
Mit, apa? – Fenébe vele!
Mit, erkölcs? – Emberi találmány!
Tudni sem akarok róla!
Hideg ésszel és számítón
megyek előre utamon.

De mikor a pártszervezet felszólította, hogy „normalizálja” apjához való viszonyát, váratlanul írt neki. Apja megörült és egy mindent megbocsátó levéllel válaszolt, amit a lánya sietett bemutatni a pártszervezetnek. Ott megnyugodtak, az ügy el volt boronálva. Azóta egy-egy képeslappal keresi fel apját a májusi és a novemberi ünnepen.

Ennek a tragédiának hét szereplője van. Egy csepp a tengerből: ilyen volt a mi „szabad világunk”.

Civilizáltabb famíliák nem dobják ki az utcára meghurcolt rokonukat egy alsónadrágban, de szégyenkeznek s botránkoznak annak epés, „torz” nézetein.

Folytathatjuk a felsorolást, megemlíthetjük a

10) RABSZOLGA-PSZICHÓZIST, melyet többek között, a boldogtalan Babicsnak az ügyészhez intézett folyamodványában is láthatunk: „Megértem, hogy a háborús idők komolyabb kötelezettségeket rónak az

igazságszolgáltatás szerveire, mint egyes emberek ügyének felülvizsgálata…”

És így tovább…

De egyet szögezzünk le már most: Ha ez az egész nem *magától* alakult így Sztálin korában, hanem ő agyalta ki, dolgozta ki pontról pontra nekünk, akkor Sztálin valóban zseni volt!

*

Ebben az áporodott, fakó világban, melyben csak a hóhérok és a cégéres árulók érvényesültek, s melyben a többiek, a tisztességesek, ivásnak adták a fejüket, mert egyébre nem tellett a szabadságból; melyben a fiatalság bronzos teste lelki rothadást takart; melyben minden éjjel epezöld ujjak turkáltak valakinek a holmijában s löktek be valakit gallérjáról fogva a ketrecbe, – ebben a világban vakon, tanácstalanul botorkáltak a nők milliói, akiknek a férjét, fiát vagy apját Arhipelágra hurcolták. Ők voltak a legelesettebb, ők tétováztak a tükrösen villogó névtáblák, a hivatali helyiségek ajtói előtt, ők riadoztak, ha csengett a telefon, ha kopogtak az ajtón, ijedeztek a postástól, a tejesembertől, a vízvezeték szerelőtől. Őket szórta ki mindenki, akinek csak útjában voltak, a lakásukból, a munkahelyükről, őket utasították ki a városból.

Némelyek jóhiszeműen bizakodtak, szó szerint vették a záradékot, hogy „a levelezés jogától megfosztva”, s biztosra vették, hogy tíz év múlva megjön a levél – TŐLE.[646] Ők álldogáltak hosszú sorokban a bőrtőn előtt, ők utaztak el valahová száz kilométerre, mert azt hallották, hogy onnan lehet csomagot küldeni. Volt úgy, hogy előbb meghaltak, mint akit hazavártak, máskor őket értesítették egy mondatban, melyet ráírtak a visszaküldött csomagra: „Címzett meghalt a kórházban.” Volt olyan is, mint Olga Csavcsavadze, aki fölkerekedett Szibériába, hogy egy rögöt vigyen a férje sírjára a hazai földből, – de senki sem tudta megmutatni neki, melyik halom alatt nyugszik az ura harmadmagával. Végül olyanok is voltak, akik, mint Zelma Zsugur, panaszos leveleket írtak holmi Vorosilovoknak, nem gondolva meg, hogy Vorosilov él ugyan, de lelkiismerete rég halott.[647]

S e magányos anyák oltalma alatt gyerekek serdültek föl, akik epedve várták, hogy visszakapják apjukat, amíg nem késő, de az apa csak nem jött.

Egy vonalas füzetből kitépett, háromszög alakú papírdarab, teleírva ákombákomokkal; hol kék, hol piros ceruzával; a gyermekkéz bizonyára le-

letette a ceruzát, pihent egyet, majd fordítva vette fel újra. Szegletes, gyakorlatlan betűk, egy-egy szó kettészakítva a közepén:

„Szebusz Apu nemtudom hogy kel írni nemsokára Iskolába megyek jövőre gyere hamar rosz nekünk hogy Apu nincs ithon anyu mongya hogy kiküldetésben vagy beteg vagy mért nem szöksz meg a korházból Oleska is megszökőt eggyingbe Anyu var neked uj nadrágot én meg neked adom a Zövemet Töllem félnek a gyerekek csak Olesenkát nemveremmeg mer az mindig igazat mond meg ő is szegény én is beteg voltam férebeszéltem montam Anyunak hogy haljunkmeg mindaketten de anyu nemakart most már én sem akarok aj de megfájdult a kezem most már eleget ittam csokol ezerszer Igorka 6 és féléves

Borittékra is tudok már írni mire Anyu megjön a munkából bedobom a ládába.”

Manolisz Glezosz „színesen és szenvedélyesen ecsetelte a moszkvai íróknak Görögország börtöneiben sínylődő elvtársai szenvedéseit:

– Tudom, hogy megszomorítottam önöket beszámolómmal. De épp ez volt a szándékom. Azt akarom, hogy fájó szívvel érezzék át azok szenvedéseit, akik a börtönben sínylődnek… Emeljenek szót a görög hazafiak kiszabadításáért!”[648]

Csak természetes, hogy „szót emeltek” azok az álszent rókák! Hisz Görögországban talán húszan is sínylődnek a börtönökben! Lehet, hogy maga Manolisz nem is gondolt arra, micsoda szemtelen felhívás volt az, de az is lehet, hogy Görögországban nem ismerik a közmondást:

Miért menjünk sajnálni másokat, mikor itthon sem győzünk eleget sírni?

Van egy gipszből sokszorosított szobor, mely hazánk több városában látható: egy lágerőr kutyával nyomul előre, valakit üldöz. Taskentben történetesen éppen az NKVD iskola előtt áll egy ilyen szobor, Rjazanyban pedig szinte a város szimbóluma: a Mihajlov felől érkező csak ezt az egy szobrot látja.

S mi már meg se rázkódunk az undortól, olyan természetesnek vesszük, úgy megszoktuk ezeket a figurákat, a kutyás embervadászokat.

Akik ránk vadásznak…

4.
Embersorsok

Azoknak a foglyoknak a pályáját, akiket könyvemben említek, részeire szabdaltam, alárendeltem az egész mű szerkezetének, Arhipelág ábrázolásának. Nem akartam életrajzokat írni, túlságosan egyhangú lett volna, sorra venni egyik sorsot a másik után, az olvasóra hárítva az eszmei összegezést.

De éppen ezért most feljogosítva érzem magam arra, hogy néhány fogoly sorsát teljes egészében ismertessem.

I. ANNA PETROVNA SZKRIPNYIKOVA

Egy majkopi munkás egyetlen lánya, született 1896-ban. Mint a párttörténetből tudjuk, az átkos cári rendszerben minden tanulási lehetőség el volt zárva előle s arra volt kárhoztatva, hogy mint robotos élje le egész életét. Valóban, sorsa pontosan így alakult, – *azonban csak a forradalom után*. Egyelőre fölvették a majkopi gimnáziumba.

Anja derék, nagytestű, nagyfejű leányzó volt. Barátnője, aki a gimnáziumban lerajzolta, csupa körökből állította össze. A feje egy nagy labda, minden oldalról gömbölyű. Domború homloka alatt nagy, kerek, csodálkozó szemek. Fülcimpái íve folyamatosan ment át orcái gömbölyűségébe. Gömbölyű vállak. Az egész kislány, mint egy nagy labda.

Anja eszmélése szokatlanul korán kezdődött. Még csak harmadikos volt, amikor engedélyt kért tanárnőjétől, hagy kivehesse az iskolai könyvtárból Dobroljubovot és Dosztojevszkijt. A tanárnő habozott: „Nem neked való az még!” – „No, ha nem engedi meg, majd kiveszem a városi könyvtárból.” Tizenhároméves korában „emancipálta magát Istentől”, szakított a vallással. Tizenötéves korában buzgón tanulmányozta az egyházatyákat, de csak azért, hogy társnői osztatlan örömére heves vitákat provokáljon az atyával a hittanórán.

Egyébként a szakadár „raszkolnyikok” állhatatosságát választotta követendő példának. Eltökélte magában, hogy inkább meghal, de sohasem hagyja, hogy lelki gerincét megtörjék.

Kitüntetéssel érett, a jól megérdemelt aranyérmet senki sem próbálta elvitatni tőle.[649] 1911-ben (soha jobbkor nem kezdhette volna tanulmányait!) Moszkvába utazott és a Csapligin-féle női főiskola filozófia-pszichológia szakjára iratkozott be. Mint aranyérmes az októberi fordulatig rendszeresen kapta az Állami Duma ösztöndíját. Ezen a fakultáson logika-pszichológia szakos gimnáziumi tanárokat képeztek. 1918-ban pszichoanalízissel foglalkozott és óraadásból élt. Tulajdonképpen még mindig ateista volt, de lelke mélyéin érezte, hogy

…tűrózsáknak eleven oltárán
a világ az égő áldozat.

Giordano Bruno és Tyutcsev poétikus filozófiája vonzotta, s volt egy korszaka, amikor „keleti katolikusnak” tartotta magát. Szenvedélyesen váltott hitet, gyakrabban, mint ruhát (nem voltak divatos ruhái, nem igényelte őket). Azonkívül szocialistának is vallotta magát és elkerülhetetlennek tartotta a véres fölkelést és a polgárháborút. A terrorral azonban nem tudott kibékülni. Demokrácia, de semmi kegyetlenség! „Lehet, hogy véres lesz a kezünk, de mocskos ne legyen!”

1918 vége felé ott kellett hagynia a főiskolát (hát a főiskola megmaradt-e?), nagy nehezen hazavergődött a szüleihez, ott még jobban volt mit enni. Majkopban ekkor már Népfőiskola is volt, felnőttek és serdülők részére. Annából egyszerre három tantárgy: a logika, a filozófia és a pszichológia tanára lett. Diákjai rajongtak érte.

Akkortájt a fehérek utolsó napjaikat élték Majkopban. A negyvenöt éves tábornok rá akarta beszélni, hogy meneküljenek együtt. „Tábornok, fuvassa le a parádét! Meneküljön, míg le nem tartóztatják!” Azokban a napokban egyszer egy tanári összejövetelen, szóval zárt körben, a gimnázium történelemtanára „a dicső Vörös Hadseregre” emelte poharát. Anna nem csatlakozott a tószthoz: „Szó sem lehet róla!” Barátai, akik ismerték baloldali nézeteit, meg voltak lepve. „Mert az örök csillagok ellenére egyre több embert fognak kivégezni!” – jósolta Anna.

Sejtette, hogy ebben a háborúban elpusztulnak a legjobbak s csak az opportunisták maradnak életben. Érezte, hogy rá is vár valami hőstett, de el sem tudta képzelni, mi.

Pár nap múlva bevonultak a vörösök Majkopba. További néhány nap múlva egy este gyűlésbe hívták a város értelmiségét. A színre Loszev, az Ötödik Hadsereg Különítményes Osztályának parancsnoka lépett ki s dörgedelmes szónoklatban (mely inkább a szitkok özöne volt) hordta le a „rothadt értelmiséget”: „Mi az, kérem? Két széken próbálnak ülni? Megvárták, míg hívom önöket? Miért nem jöttek maguktól?” Egyre jobban tűzbe jött. még pisztolyát is kirántotta, azzal hadonászott s üvöltözött: „Rothadt az egész kultúrájuk! Szétzúzzuk az egészet s újat teremtünk helyette! Aki pedig utunkban áll, azt elsöpörjük!”[650] Végül feltette a kérdést: „Kinek van valami mondanivalója?”

A teremben halotti csönd honolt. Senki sem tapsolt, senki sem jelentkezett hozzászólásra. (A csönd a félelem csöndje volt, de tréning híján az emberek még nem tudták, hogy tapsolni akkor is kell, ha félnek.)

Loszev aligha számított rá, hogy valaki is szót kér, azonban Anna fölállt: „Nekem!” – „Neked? Na, ki vele, ki vele!” Anna végigment a termen s föllépett a színpadra. Most, huszonötévesen is termetes volt, kerek- sőt piros arcú, vérbő orosz szépség (kenyeret ugyan csak öt dekát kapott naponta, de az apjának volt egy pompás konyhakertje). Két vörösesszőke, vastag hajfonata a térdéig ért volna, de rendes tanár lévén mégsem viselhette úgy, ezért egy második fejet csavart belőlük magának. Hangja bátran csengett:

– Meghallgattuk az ön bárdolatlan szónoklatát. Ön gyűlésbe hívott minket, de azt nem tudtuk, hogy egyben temetésre is, a nagy orosz kultúra temetésére! A kultúra fáklyavivőjét vártuk, s egy sírásót kellett látnunk. Az is jobb lett volna, ha csak káromkodik, mint az, amit mondott. Úgy értsük, hogy ön a szovjethatalom nevében beszélt?

– Igen! – vágta rá büszkén, bár egy kissé elbizonytalankodva Loszev.

– Nos, ha a szovjethatalmat ilyen banditák képviselik, mint ön, akkor bukásra van ítélve!

Anna lelépett, a teremben pedig fölzúgott a taps (akkor még nem féltek, így tömegben). Ezzel zárult a gyűlés. Loszevnek nem volt több szava. Az emberek Anna körül tolongtak, szorongatták a kezét és suttogták: „El van veszve, most egész biztosan letartóztatják. De köszönjük, ezerszer köszönjük! Büszkék vagyunk önre! De el van veszve, jaj, mit csinált, mit csinált!”

A lakásán már várták a cseka emberei: „Tanár elvtársnő! Hogy te micsoda szegényesen lakol – asztal, két szék, ágy – nincs is mit átkutassunk. Aztán az apád is munkás! Hogy állhattál a burzsoázia oldalára, mikor ilyen szegény vagy?” – A csekának még csak ideiglenes helyiségei voltak, Annát ezek egyikébe zárták, már itt találta a korábban elfogott fehér ezredest, Bilderling bárót. (Anna tanúja volt az ezredes vallatásának és kivégzésének, s később így vigasztalta az ezredes feleségét: „Becsületes emberként halt meg, legyen büszke rá!”)

Annát Loszevhez vitték kihallgatásra, ennek lakó- s egyben dolgozószobájába. Mikor Anna belépett, Loszev a vetetlen ágyon ült, nadrágban s kigombolt trikóban s a mellét vakargatta. Anna a kísérő őrhöz fordult: „Azonnal vigyen vissza!” Loszev mordult egyet: „Jó, jó, mindjárt megmosakszom s fölhúzom a forradalomcsináló glaszékesztyűmet!”

Egy hétig, halálos ítéletére várva, valósággal eksztázisban élt. Szkripnyikova úgy emlékszik erre a hétre, mint élete legszebb hetére. Ha

szóról-szóra értjük, alighanem fején találta a szeget. Az a fajta eksztázis volt ez, amely a minden hiú reménytől felszabadult s magát hősi áldozatra elszánt lélek jutalma. (Az életszomj semmivé teszi ezt az eksztázist.)

Még nem tudta, hogy a város értelmisége petíciózott az érdekében s kegyelmet kért neki. (A 20-as évek végén ez már nem segített volna, a 30-as évek elején pedig már senki sem írt volna alá egy ilyen kérvényt.)

Loszev békülékenyebb húrokat kezdett pengetni:

– Sok várost bevettem már, de még ilyen bolond nőt nem láttam. A városban ostromállapot, minden hatalom az én kezemben, te pedig az orosz kultúra sírásójának nevezel! No jól van, mind a ketten hevesek voltunk… Vond vissza a „banditát” és a „huligánt”.

– Nem én! Ma is pontosan az a véleményem önről.

– Reggeltől estig a nyakamra járnak, könyörögnek érted. Tekintettel a szovjethatalom mézesheteire, kénytelen vagyok téged szabadon bocsátani.

S elengedték. Nem mintha ártalmatlannak tartották volna, hanem mert munkás lánya volt. Egy orvos lányának nem néztek volna el ugyanazt![651]

Így kezdte börtöni pályafutását Szkripnyikova.

1922-ben nyolc hónapig a krasznodári cseka-börtönben ült, mert „gyanús személlyel tartott kapcsolatot”. A szörnyű zsúfoltság következtében abban a börtönben állandóan tífuszjárvány volt. Kenyér: napi öt deka (!), abban is több pótanyag, mint liszt. Anna tanúja volt, hogy halt éhen szomszédnője csecsemője, s megfogadta, hogy a szocializmusban sohasem szül gyereket, örökre lemond az anyaságról.

Meg is tartotta a fogadalmát. Egész életét család nélkül élte le, sorsa, hajthatatlansága még számtalanszor börtönbe juttatta.

Látszólag mintha békésebb mederben folyt volna az élete: 1923-ban újra Moszkvába ment s beiratkozott az egyetem pszichológiai tanszékére. Mikor elébe rakták a szokásos kérdőívét, ezt írta be: „nem marxista”. A káderezők jóakaratúlag figyelmeztették: „Megbolondult? Ki ír be ilyet? Csak vallja magát marxistának, az már a maga dolga, hogy gondolkodik.” „De én nem akarom becsapni a szovjethatalmat! Hiszen nem is olvastam Marxot…” – „Annál inkább!” – „Nem! Majd tanulmányozom a marxizmust *s amennyiben egyetértek vele…”* – Addig is elment tanítani a fejlődésben visszamaradt gyerekeket.

1925-ben a barátnője férje, aki szociálforradalmár (eszer) volt, a letartóztatás elől illegalitásba vonult. A GPU, hogy kiugrassa a bokorból, túszként elvitte a feleségét s ennek barátnőjét, Annát. (Túszok a NEP

fénykorában!) Ugyanaz a termetes, kerekképű, térdigérő hajfonatú nő volt most is, amikor bevonult a lubjankai cellába. (Itt kapta a jótanácsot a nyomozótól: „Idejüket múlták már az ilyen orosz értelmiségi tempók! *Törődjön a maga dolgával!*”) Ezúttal egy hónapot ült.

1927-ben Annát *negyedszer* is letartóztatták, mert tagja volt a tanítók és munkások zenei körének, mely mint a szabadongondolkodók föltételezett góca szétzúzásra ítéltetett. Öt évet kapott, Szolovkán és a Fehér-tenger Csatornánál töltötte ki.

1932-től hosszú ideig békén hagyták, nyilván óvatosabban is élt. Azonban 1948 után kezdték elbocsátgatni innen is onnan is. 1950-ben a Pszichológiai Tanszék visszadobta egyszer már elfogadott doktori értekezését. („Dobroljubov pszichológiai koncepciója”), azzal a megokolással, hogy 1927-ben mint 58-as politikai volt elítélve! S ki nyújtott neki segédkezet ebben a megpróbáltatásban (már negyedik éve munka nélkül volt)? Ki más, mint a gébé? Ahogy megérkezett Vlagyikavkazba, az MGB központ meghatalmazottja, Liszov (nana! Csak nem Loszev? Hát nem halt meg? S mily keveset változott, legalábbis a betűképe! Csak nem jár olyan peckesen, mint a jávorszarvas – „losz” –, hanem sompolyog, mint a róka – „lisza”) *együttműködésre* szólította fel, egyben megígérte, hogy állást szerez neki, sőt a disszertációját is elfogadtatja. Anna büszkén visszautasította. Akkor egy ügyes fordulattal vádat koholtak ellene, hogy tizenegy évvel ezelőtt (!) 1941-ben ilyen kijelentéseket tett:

– nem vagyunk eléggé fölkészülve a háborúra (no és talán föl voltunk?)
– a német csapatok a határainkon állnak, mi pedig gabonát szállítunk nekik (no és talán nem úgy volt?).

Ezúttal tíz évet kapott, s különleges lágerokba került, előbb DubrovLag-ba (Mordvin-terület), majd KamisLag-ba (Szuszlovo állomás közelében, Kemerovo-területen).

Érezve, hogy áthatolhatatlan fal veszi körül, elhatározta, hogy panaszleveleket fog írni, mégpedig nem akárkinek, hanem magának az Egyesült Nemzeteknek! Három ilyen levelet küldött el még Sztálin életében. Nem puszta szeszélyből tette. Valóban könnyített örökké háborgó lelkén ez a képzeletbeli társalgás az Egyesült Nemzetekkel, valóban ebben

látta az egyetlen reménysugárt az immár évtizedeken át tartó jogtiprás orvoslására. E beadványokban kikelt a Szovjetunióban uralkodó embertelen önkény ellen, az UNO közbenjárását kérte a Szovjet Kormánynál, hogy vizsgálják felül az ügyét vagy lőjék agyon, mert ő ilyen terror-rendszerben nem bír tovább élni. A borítékra a szovjet kormány valamelyik tagjának a nevét írta, de belül kérte a címzettet, hogy továbbítsa levelét az UNO-hoz.

DubrovLag-ban a vezetőségi ülés elé idézték:

– Hogy merészel az UNO-nak irogatni? – kérdezték dühösen.

Szkripnyikova csak állt előttük, egyenes tartással, hatalmasan, fenségesen, mint mindig.

– Tudtommal sem a BK sem a BTK sem az Alkotmány nem tiltja ezt önöknek azonban nem lett volna szabad feltörni egy borítékot, mely személyesen a kormány egyik tagjának volt címezve.

1955-ben abba a lágerba is kiszállt a Legfelsőbb Tanács „tehermentesítő bizottsága”. A bizottságnak nem volt más feladata, mint hogy minél több foglyot minél gyorsabban szabadlábra helyezzen. Volt valami jelentéktelen formaság: a fogolynak pár bűnbánó szót kellett rebegnie s egy percig lecsüggesztett fejjel állnia. De nem! Anna Szkripnyikovát nem olyan fából faragták! Neki semmit sem jelentett a maga kiszabadulása a tengernyi igazsástalanság mellett. Hogy bocsáthatnak meg neki, ha semmi vétke sem volt? Így beszélt a bizottság előtt:

– Maguk csak ne nagyon örüljenek! A sztálini terror minden végrehajtója előbb vagy utóbb, de föltétlenül felelni fog a nép előtt. Nem tudom, hogy például ön, ezredes polgártárs, mi volt Sztálin alatt, de ha az ő terrorjának végrehajtója volt, ön is a vádlottak padjára kerül.

A bizottság tagjai fuldokoltak a méregtől, ordítoztak, hogy Anna a Legfelsőbb Tanácsot sérti meg az ő személyükben, ezt nem ússza meg szárazon, le fogja ülni büntetését az utolsó percig.

S valóban, az igazságba vetett túlzott hite miatt további három évet le kellett ülnie.

A KamisLag-ból is küldött időnként egy levelet az UNO-hoz (hét év alatt, 1959-ig összesen nyolcvan beadványt küldött el különféle hivatalos személyeknek). Ezek miatt 1958-ban egy évre a vlagyimiri politikai börtönbe zárták. De ott meg az volt a rend, hogy tíz naponként lehetett folyamodni bármely fórumhoz. Fél év alatt 18 beadványt küldött innen, ebből tizenkettőt az UNO-hoz.

S végül csak kiverekedte! – Nem azt, hogy agyonlőjék, hanem hogy felülvizsgálják 1927-es és 1952-es ítéletét. A nyomozóknak ezt mondta: „Világos! Csak az UNO-hoz küldött beadványokkal lehet rést ütni a szovjet bürokrácia kőfalába s egy kissé megnyitni a süket Justicia fülét.”

A nyomozó fölugrott s a mellét verte:

– Szóval ön szerint az ún. „sztálini terror” – ahogy ön, nem tudom, miért (!), következetesen nevezi a személyi kultuszt – végrehajtói felelni fognak a nép előtt? S ugyan miért fogok például én felelni? Volt-e akkor más politika, amit végrehajthattam volna? Én vakon hittem Sztálinnak és semmiről sem tudtam.

De Szkripnyikova nem engedett:

– Nem, nem, ez nem mentség! Minden bűncselekményért vállalni kell a felelősséget! S ki fog felelni millió meg millió ártatlan áldozatért? A nemzet virágáért, a párt elitjéért? Talán a halott Sztálin? Vagy a kivégzett Berija? Ön pedig politikai karriert fog csinálni?

(Vérnyomása ilyenkor közel járta halálos határhoz, szemét lehunyta, tüzes karikák táncoltak előtte.)

És újra csak bent tartották volna, de az ilyesmi 1959-ben már kuriózum volt.

Élete utolsó éveit (ma is él ugyanis) arra szenteli, hogy könnyítsen a még mindig börtönben, száműzetésben lévők sorsán, akiket máig sem rehabilitáltak régi lágeri ismerősei közül. Némelyeknek szabadulást, másoknak rehabilitálást eszközölt ki. Védelmébe veszi szűkebb hazájának lakóit is: a város vezetősége retteg a tollától és Moszkvába címzett borítékjaitól, egyben-másban enged neki.

Ha mindenkiben csak negyedrésze volna is meg Anna Szkripnyikova megnemalkuvásának, másképp alakult volna Oroszország történelme.

2. SZTYEPAN VASZILJEVICS LOSCSILIN

A Volga-vidéken született 1908-ban, apja papírgyári munkás volt. 1921-ben, az éhínség idején árvaságra jutott. Félénk, ügyetlen kisfiú volt, de azért tizenhétéves korában belépett a komszomolba, egy év múlva pedig egy parasztfiúknak fenntartott iskolába. Huszonegy éves volt, mikor végzett. Sokszor kiküldték őket gabonát rekvirálni, 1930-ban pedig Loscsilin is részt vett a kulákok likvidálásában a saját falujában. Kolhozt építeni azonban már nem maradt otthon, hanem kikérte káderlapját a községi tanácstól és fölment Moszkvába. Nagy nehezen bejutott egy építkezéshez segédmunkásnak (a munkanélküliség kora ez, s mindenki Moszkvába tódul). Egy év múlva behívták katonának, a hadseregnél lett tagjelölt majd párttag.

1932 végén leszerelt és visszatért Moszkvába. De nem akart segédmunkás maradni, szakmát szeretett volna tanulni, kérte hát a kerületi pártbizottságot, hogy utalja be egy üzemi szakiskolára. Azonban úgy látszik, ő csak olyan mulya kommunista volt, mert elutasították és azt ajánlották neki, hogy legyen rendőr.

De ebbe meg ő nem ment bele. Ha belemegy, kimaradt volna ebből a könyvből. Dehát nemet mondott.

Fiatalember lévén, szégyellte magát a lányok előtt, hogy csak segédmunkás, semmi szakmája sincs. Szerezni azonban nem volt módja. S a „Kaliber”-gyárba megint csak segédmunkásként jutott be. Itt egyszer a pártgyűlésen szent együgyűségében kiállt egy olyan társa mellett, akinek a „kitisztogatását” nyilván már eleve elhatározta a pártiroda. Az illetőt persze annak rendje és módja szerint kitisztogatták, de ettől kezdve Loscsilint is piszkálni kezdték. A munkásszálláson ellopták tőle a tagdíjakat, melyeknek begyűjtésével ő volt megbízva, 93 rubeles fizetéséből nem tudta fedezni a hiányt. Akkor kizárták a pártból és bírósággal fenyegették. (Talán már a tagdíjakról is van paragrafus a BTK-ban?) Loscsilin, aki ekkor már kezdte elhagyni magát, egyszer nem ment munkába. Azonnal elbocsátották „lógás” miatt. Ilyen priusszal sokáig nem bírt elhelyezkedni. Közben a nyomozó is nyaggatta, egyszerre azonban felhagytak a vizsgálattal. Loscsilin csak várta-várta, mikor idézik a törvény elé, de nem idézték. Ehelyett

„távollétében” ítélték el „hat hónapi kényszermunkára, negyedrésznyi munkabérrel, kitöltendő a Javító-munka városi kirendeltségén.

1937-ben egy szeptemberi napon a Kijev-pályaudvar büféjébe ment ebédelni. (Az ember sose tudhatja, min dől el a sorsa. Ha még tizenöt percig vár az ebéddel és máshová megy?…) Talán szórakozottnak látszott, mintha keresne valamit? Nem emlékszik rá. Egy fiatal nő lépett hozzá az NKVD egyenruhájában (igazi női hivatás, nemde?), megszólította: „Keres valakit? Hova megy?” – „A büfébe.” A nő egy ajtóra mutatott: „Menjen be oda!” Loscsilin természetesen engedelmeskedett. (Csak mondták volna ugyanezt egy angolnak!) A Különítményes Osztály helyisége volt az. A nő csak ennyit mondott az asztalnál ülő fogalmazónak: „Őrizetbe véve a pályaudvar ellenőrzésével kapcsolatban.” Ezzel elment, Loscsilin soha többé nem látta. (S mi soha de soha meg nem tudjuk, ki volt.) A fogalmazó nem ültette le Loscsilint, néhány kérdést tett fel, majd elvéve tőle minden igazolványát, átküldte a szomszéd szobába, ahol már két másik elfogott férfi üldögélt. Loscsilin, mint maga írja, „engedélyt sem kérve (!) leült a harmadik, szabad székre.” Sokáig hallgattak így hármasban. Később jöttek értük a rendőrök és a KPZ-fogdába kisérték őket. Az egyik minden pénzt leadatott velük, mert, mint mondta, a cellában „úgyis elveszik” (remekül kiegészítik egymást a milicisták és a tolvajok!). Loscsilin próbálta letagadni a pénzét, de átkutatták, elszedték tőle. Később sem adták vissza soha. Csak a mahorkát tarthatta meg. Két pakli dohánnyal vonult be első cellájába, az asztalra rakta. Ott úgysem volt szívnivalója senkinek.

A fogdából csak egyszer vitték kihallgatásra. A nyomozó azt kérdezte tőle, nem lop-e hivatásszerűen? (Mit mulasztott! Csak azt kellett volna felelnie: igen, de még nem csíptek rajta. Legföljebb kiutasították volna Moszkvából.) De Loscsilin büszkén vágta rá: „Saját munkámból élek.” A nyomozó semmivel sem vádolta, a vizsgálat ezzel be is fejeződött, bíróság elé nem idézték.

Tíz napot ült a fogdában. Akkor egy éjjel mindenkit átvittek a Petrovkába, az egyik moszkvai börtönbe. Itt már szorosan voltak, nem volt levegőjük, járkálni sem lehetett. A tolvajok voltak az urak, fosztogattak, a zsákmányt elkártyázták. Itt lepte meg először Loscsilint a tolvajok „sajátos vakmerősége, megmagyarázhatatlan fölényessége”. – Egy éjjel megkezdődött a foglyok szállítása a Szretyenka-gyűjtőbe (ez volt hát a Krasznaja Presznya elődje!). Ott még szűkebben voltak, felváltva ültek hol a padlón, hol a priccseken. A milícia itt kiegészítette a tolvajoktól

megdézsmált ruhatárukat: háncsbocskort és kiselejtezett rendőregyenruhát kaptak.

Azok között, akik Loscsilinnal érkeztek, sok más is volt, akivel nem írattak alá semmilyen *vádirati záradékot*, akit bíróság elé sem idéztek, mégis együvé csaptak az elítéltekkel. Pereboriba szállították az egész társaságot, s csak ott a lajstromozásnál tudta meg végre Loscsilin, milyen cikkelyt kapott: „SzVE – A társadalomra nézve káros elem – négy év.” (Máig sem érti: hisz apja is munkás volt, ő maga is, hogy lehet „káros”? Még ha kereskedő volna, *megértené…)*

VolgoLag. Fakitermelés – tízórás munkanap, pihenőnapok nélkül, kivéve nov. 7-ét és máj. 1-ét (három évvel a háború előtt!) Loscsilin egyszer a lábát törte, operálni kellett. Négy hónapig a kórházban, három további hónapon át mankóval. Majd újra erdőmunka. Így töltötte ki mind a négy évet. Kitört a háború, minthogy azonban ő mégse volt ötvennyolcas, 1941 őszén szabadult. Közvetlen szabadulása előtt ellopták a köpenyét, mely rá volt vezetve a felszerelési lapjára.

Mennyit könyörgött a bennfenteseknek, hogy húzzák ki azt az átkozott köpenyt, de nem könyörültek. A „szabadulási alap”-ból levonták a köpeny árát, méghozzá kétszeresen – sokba kerülnek ám az államnak ezek a vattás-rongyos kincsek! Egy szál vékony lágeri gyapotingben küldték ki az őszi hidegbe, pénzt, útravalót (kenyeret és heringet) is alig kapott. Az őrök átkutatták a kijáratnál és szerencsés utat kívántak.

Szabadulása napján ugyanúgy ki volt fosztva, mint amikor letartóztatták.

Mikor a Gyűjtő-Elosztó parancsnokságán kiállították a szabaduló levelét, Loscsilinnak sikerült – fordítva – elolvasni, mi áll az aktájában. Ez állt benne: „Őrizetbe véve a pályaudvar ellenőrzésével kapcsolatban”.

Szurszk várasába, szűkebb hazájába utazott. A katonai kiegészítő betegségére való tekintettel, fölmentette katonai kötelezettsége alól. Ebből lett a baj. Mert 1942 őszén a Honv. miniszter 336. sz. parancsa alapján ugyanaz a kiegészítő behívta a katonakorban lévő, fizikai munkára alkalmas férfiakat. Loscsilin munkaszázadba került, az Uljanovszk helyőrség körletkarbantartásához. Hogy ez miféle század volt s hogy ott hogy bántak velük, azt abból is sejthetjük, hogy azokat a nyugat-ukrajnaiakat is ide osztották be, akiket besoroztak ugyan a háború előtt, de frontra nem küldtek „megbízhatatlanságuk miatt”. Így hát Loscsilinnak módja volt megismerni Arhipelág egy különlegességét: a militarizált, konvojnélküli lágert, melynek

ugyancsak az ember megsemmisítése, erejének végső kifacsarása volt a célja.

Tízórás munkanap. A kaszárnyában emeletes priccsek, ágynemű nélkül (ha kivonultak munkára, a kaszárnya lakatlanná vált). Abban a gúnyában jártak s dolgoztak, amelyben bevonultak, saját fehérneműjüket nyűtték, fürdés és váltás nélkül. Leszállított bért kaptak, abból is levontak kenyérre (60 deka) s kosztra (rossz minőségű, kétszer két tál étel), sőt, ha csuvas bocskort kaptak, még arra is.

A munkaszázad a saját kebeléből adta a parancsnokot és a körletgondnokot, de ezeknek semmi joguk sem volt. Kizárólag M. Zseltovnak, a karbantartási iroda főnökének volt szava. Basáskodott, minden úgy történt, ahogy ő akarta, némelyektől akár két napra is elvonta a kenyeret és a meleg ételt. („Hol van ilyen törvény?” – csodálkozik Loscsilin. – „Még a lágerban sem volt így.”) Pedig ebbe a századba sebesült és leromlott frontkatonákat is osztottak be. A század mellett egy orvosnő volt, ennek joga lett volna a rászorulókat betegállományba tenni, de Zseltov eltiltotta. Az orvosnő félt tőle, sokat sírt, nem is titkolva könnyeit az emberek előtt. (Íme, ilyen a mi „SZABAD” életünk! Így néz ki közelről!) Az emberek eltetvesedtek, a priccsek tele voltak poloskával.

De hisz ez mégsem láger! Panaszt emelhettek volna! Emeltek is. Írtak a területi újságnak, a területi pártbizottságnak. Választ azonban nem kaptak. Csak a városi eg. – ügyi osztály reagált: derekas rovartalanítással, fertőtlenítéssel és fürdővel. Azonkívül mindenkinek kiutaltak két váltás fehérneműt és ágyneműt is – de az árát bevasalták (!).

Amikor Loscsilin 1944-45 telén munkaszázadi pályájának harmadik évébe lépett, végképp leszakadt a lábáról a hazulról hozott lábbeli, ezért nem vonult ki munkára. Az „ukáz” értelmében azonnal három hónapi javítómunkára ítélték: ugyanabban a században, de negyedannyi bérért.

A tavaszi olvadáskor Loscsilin már bocskorban sem mehetett ki, újra megtagadta a kivonulást. A bíróság a kaszárnya „vörös sarká”-ban tárgyalta ügyét, Loscsilint újra elítélték (immár negyedszer, ha a bíró nélküli ítéleteket is figyelembe vesszük), ezúttal három hónapi szabadságvesztésre.

Azonban nem csukták le, mert elzárása nem szolgálta volna az állam érdekét. Annál a munkaszázadnál úgysem lett volna rosszabb semmiféle börtön sem.

Ez 1945 márciusában történt. Minden rendben lett volna, ha Loscsilin még korábban nem panaszolta volna be Zseltovot a Karbantartásnál, amiért

nem adta ki a megígért használt bakancsokat az embereknek. (S miért csak ő panaszkodott? Azért, mert minden kollektív akció szigorúan tilos volt, a kollektív szellem ugyanis nem fér meg a szocializmussal, azért 58-as cikkely jár!)

Loscsilint tehát beidézték a személyzeti osztályra. „Adja le a munkaruháját!” Loscsilin szó nélkül leoldotta a *munkakötényét* s letette a földre. Ez volt az egyetlen kincstári darab, amit három év alatt kapott ez a jámbor igavonó. Ekkor a milicista, akit a Karbantartás hívott ki, elvezette Loscsilint az őrszobára, majd este a börtönbe kísérte. A börtöni ügyeletes azonban valami hibát talált a papírjaiban és nem fogadta be Loscsilint.

A milicista tehát újra az őrszoba felé vette vele az útját. A munkaszázad kaszárnyája mellett mentek el, s a rendőr gondolt egyet: „Eh, menj be, aludd ki magad, úgysem szöksz meg sehova. A napokban valamikor eljövök érted.”

Április vége felé legendás hadosztályaink elérték az Elbát s körülzárták Berlint. Az ország egész nap zengett az üdvlövésektől, vörös, zöld, aranyszínű rakéták röppentek az égre. Ápr. 24-én Uljanovszk-terület börtönébe zárták Loscsilint, egy ugyanolyan zsúfolt cellába, mint 1937-ben. Ötven deka kenyér, leves marharépából, esetleg apró, hámozatlan, nagyjából megmosott krumpliból. Május 9-ét is cellában érte meg (napokig nem tudták, hogy vége a háborúnak). Rács mögött fogadta, rács mögött is búcsúztatta a háborút.

A Győzelem Napja után a rendeleteseket (vagyis akik lógás, késés, apróbb üzemi lopások miatt ültek) egy kolóniára vitték. Építkezések földmunkáit, uszályok kirakodását végeztették velük. Az élelem silány volt, a láger még új, nemcsak orvos, de még zöldkeresztes nővér sem volt benne. Loscsilin meghűlt, ülőideg-gyulladást kapott, de azért kihajtatták munkára. Leromlott, lába felpüffedt, állandóan a hideg rázta – de nem mentették föl.

1945. júl. 7-én kitört ama híres nevezetes sztálini amnesztia. Loscsilin azonban nem várta be, hogy annak alapján szabaduljon, júl. 24-én ugyanis letelt a hárem hónapja és kiengedték.

„Nem tesz semmit!” – mondja Loscsilin, – „lélekben azért bolsevik vagyok. Ha meghalok, úgy emlékezzetek rám, mint kommunistára.”

A fene tudja, tréfál-e, nem-e.

*

Nem áll a rendelkezésemre anyag, hogy úgy zárjam le ezt a fejezetet, ahogy szerettem volna; hogy megmutassam, mily döbbenetesen metszik egymást az embersorsok és Arhipelág törvényei. S arra sincs remény, hogy még egyszer annyi időm s nyugalmam legyen, hogy átdolgozzam ezt a könyvet egy új kiadás számára, s kiegészítsem a hiányzó életrajzokkal.

Itt volna, úgy gondolom, helyénvaló vázolni Pavel A. Florenszkij atya életét, börtöni-lágeri viszontagságait és pusztulását. Talán a legjelentékenyebbek egyike ő, akiket örökre elnyelt Arhipelág. Szaktekintélyek véleménye szerint ama XX. században ritkán előforduló univerzális zsenik közé tartozott, akik a tudomány legkülönbözőbb ágaiban egyformán otthonosak. Matematikusnak indult, fiatal korában megrázó vallási élménye volt, ezért a lelkészi pályára ment.

Ifjúkori művét: „Az Igazság oszlopa s fundamentuma” csak ma kezdik igazán értékelni. Számos matematikai dolgozata van (topológiai teorémák, melyeket később Nyugaton igazoltak), továbbá művészettörténeti tanulmányai (az orosz ikonokról, az egyházi liturgiáról), filozófiai-vallási művei. (Írásai zömben fönnmaradtak, de nincsenek közzétéve, nem férhettem hozzájuk.) A forradalom után az elektrotechnikai intézet professzora lett (reverendában tartotta előadásait).

1927-ben olyan eszméket pendített meg, amelyekkel Wienert is megelőzte. 1932-ben a „Szocialista Építés és Tudomány” c. folyóiratba cikket írt az automatákról, a modern kibernetika szellemében. Nemsokára ezután letartóztatták. Börtönútjának csak néhány állomására utalhatok, azokra is bizonytalanul: szibériai száműzetés (ott is folytatta az írást, álnéven publikált a Tud. Akadémia Szibériai Expedíciójának sorozatában), Szolovka, majd ennek felszámolása után a messzi Észak, egyesek szerint Kolima. Még ott is érdekelték a növények és az ásványok (a csákányozás mellett). Hol s mikor pusztult el, melyik lágerban, nem tudjuk. Egyesek szerint a háború alatt agyonlőtték.

Feltétlenül beszámolnék itt Valentin I. Komov (Jefremov-kerület) életéről is. Ekibasztuzban ültem vele 1950-52-ben, de sajnos, keveset tudok róla, részletek kellenének. 1929-ben, tizenhétéves korában, agyonütötte a községi tanács elnökét és megszökött. Ezután nem tudott megélni s rejtőzködni másképp, csak mint tolvaj. Sokszor ült, de mindig csak lopás miatt. 1941-ben szabadult, a németek elhurcolták Németországba. S talán kiszolgálta őket? Dehogy! Kétszer is megszökött, így került Buchenwaldba. Onnan a szövetségesek szabadították ki. S talán Nyugaton maradt? Dehogy!

Saját neve alatt („a Haza megbocsátott! A Haza hív!”) visszatért a falujába, megnősült, a kolhozban dolgozott. 1946-ban aztán lecsukták mint ötvennyolcast, azért, amit 1929-ben követett el. 1955-ben szabadult. Ha részleteiben ki tudnánk teregetni ezt az életrajzot, sokat megértenénk az elmúlt évtizedek orosz valóságából. Amellett Komov tipikus lágeri brigádvezető volt, „GULag fia”. (Még a fegyelmi lágerban is meg merte kérdezni a parancsnoktól az egész század füle hallatára: „Miért alkalmaznak fasiszta rendszabályokat a mi lágerunkban?”)

Végül ebbe a fejezetbe illenék egy jelentékeny szocialista életrajza is (egy erős, szilárd meggyőződésű egyéniségé) – végigkísérni őt a végtelen esztendők mártíromságán, ahogy ide-oda tologatja őt a Nagy Pasziánsz.

S talán egy megátalkodott emvédés karrierjét is lehetne itt ismertetni, Garanyinét, Zavenyaginét vagy egy kevésbé prominens figuráét.

De úgy látszik, ez már nem adatik meg nekem, hogy mindezt megírjam. Úgy hagyom abba ezt a könyvet 1967 elején[652], hogy aligha lesz többé alkalmam visszatérni az Arhipelág-témához.

Dehát volt részünk belőle éppen elég: húsz esztendő.

JEGYZETEK

[1] Amikor 1937-ben feldúlták doktor Kazakon intézetét, a „különítményesek szétverték a doktor által feltalált *lizát*okat tartalmazó edényeket, bár ott táncoltak-könyörögtek körülöttük a csodaszer megkíméléséért a már kigyógyított s a még kezelés alatt álló nyomorékok. (A hivatalos verzió szerint a *lizát*ok mérgeknek tekintendők – mi lehet az oka, hogy mégsem őrizték meg őket mint tárgyi bizonyítékot?)

[2] Szóval: „átkozott körülmények közt élünk, amikor az ember nyomtalanul eltűnhet, s legközelebbi hozzátartozói, felesége, anyja… évekig nem tudják mi lett vele". Hát nem így van? Ezt Lenin írta még 1910-ben Babuskin-nekrológjában. Mondjuk ki azonban egyenesen: Babuskin fegyvereket szállított a felkeléshez, s fegyver által veszett el. Tudta, mire vállalkozott. Ezt azonban nem lehet elmondani rólunk, nyulacskákról.

[3] Van is külön Házkutatás-tudomány is (én is olvastam véletlenül egy brosúrát az Alma Ata-i jogász levelező-tagozat anyagából). Nagyon dicsérték ott azokat a *juristá*kat, akik kutatások alkalmával nem voltak restek átforgatni két tonna trágyát, hat köbméter tűzifát, két szekér szénát, továbbá letisztították a havat egy egész háztáji földdarabról, szétszedtek pár téglakemencét, emésztőgödröket túrtak szét, lefolyókat vizsgáltak meg, kutattak kutyaólakban, tyúkketrecekben, seregély-odúkban matracokat hasogattak fel, letépték a ragtapaszokat az emberek testéről, sőt kihúzták a műfogakat is, hogy esetleg találnak bennük mikro-kópiákat. Melegen ajánlják a tanulóknak hogy személymotozással kezdjék s azzal is végezzék (egy óvatlan pillanatban eldughattak valamit a már átkutatott holmiból); s azt is, hogy a nap folyamán később még egyszer térjenek vissza ugyanarra a helyre, s tartsanak újból házkutatást.

[4] Ahogy később a lágerokban rágódtunk rajta: mi lett volna akkor, ha minden egyes pribék, aki éjjeli letartóztatásra indult, bizonytalanságban lett volna afelől, visszatér-e élve, s elbúcsúzott volna a családjától? Ha a tömeges bebörtönzések idején, mondjuk Leningrádban, amikor leültették a város negyedrészét, az emberek nem ültek volna meg odúikban, a főkapu mindent csapódására s a lépcsőről hallatszó neszekre elalélva a félelemtől, hanem megértették volna, hogy nincs több veszteni valójuk, s fürgén kelepcét állítottak volna az előszobában, néhány ember fejszével, kalapáccsal, piszkavassal, ami éppen akad? Hisz úgyis tudta mindenki, hagy ezek az éjszakai micisapkások nem járnak jóban – így tévedés nem esik: mindenképpen gyilkos az, akit megnyuvasztasz. Aztán ott az a rabkocsi a magányos sofőrrel, akit kint hagytak az utcán – elkergetni vagy kilyuggatni a gumikat! A Szerveknek hamarosan nem lett volna elég emberük s járművük, s akármilyen vérszomjas volt Sztálin, leállt volna az egész pokoli gépezet.

Ha így… ha úgy… Nem volt bennünk elég szabadságszeretet. S még kevésbé volt meg a helyzet valódi ismerete. Tizenhétben egy feltartóztathatatlan kisülésben mindent kiadtunk magunkból, azután siettünk alávetni magunkat s SZÍVESEN vetettük alá magunkat. (Arthur Ransom leír egy munkásgyűlést Jaroszlavlban 1921-ben. Kijöttek Moszkvából a Centrálkomitétól a munkásokhoz, hogy megbeszéljék a szakszervezetek körüli vita lényegét. Az ellenzék képviselője, Ju. Larin megmagyarázta a munkásoknak, hogy a szakszervezet dolga őket védelmezni az adminisztrációval szemben, hogy nekik kivívott jogaik vannak, amelyeket senkinek sem szabad megnyirbálni. A munkások teljes közönnyel viszonyultak az ügyhöz, egyszerűen nem értették, mi ellen kell még védeni őket s mire kellenek még nekik jogok. Amikor pedig fellépett a központi irányzat képviselője, és szidta a munkásokat lazaságukért, lustaságukért, valamint áldozatokat követelt: ingyen túlórázást, élelemkorlátozást

s katonai fegyelmet az üzemvezetőséggel szemben, – ujjongásban és tapsban tört ki a gyűlés. Mi egyszerűen RÁSZOLGÁLTUNK mindenre, ami következett.

[5] S mily csodálatos! Mégiscsak LEHET embermódra viselkedni! Travkinnak semmi baja sem lett. Nemrég volt egy szívélyes találkozásunk, akkor ismertük meg egymást végre alaposabban. És most nyugalmazott tábornok s számvizsgáló a Vadász Szövetségben.

[6] NKVD-Híradó, 1917. 1. sz. 4. 1.

[7] Lenin: Összegyűjtött műv. 5. kiad. 35. kötet 68. 1. (orosz kiadás)

[8] u. o. 204. 1.

[9] u. o. 204. 1.

[10] u. o. 203. 1.

[11] NKVD-Híradó 1918. 22-22. sz. 1. l.

[12] A Szovjethatalom határozatai, 4. kötet, 1368. 627. l.

[13] M. Ja., Lacisz: „Két éves harc a belső fronton" – Népszerűsíró szemle a cseka tevékenységéről. Állami kiadó, Moszkva 1920. 61. l.

[14] u. o. 60. l.

[15] Lenin, 5. kiad. 51. köt. 47-48. l.

[16] u. o. 48. l.

[17] u. o. 49. l.

[18] „A nép legdolgosabb rétegét tervszerűm kiirtották" (Korolenko levele Gorkijnak 1921. aug. 10-ről).

[19] A „Háború és forradalom" c. folyóirat 1926. 7/8. sz. – ból Tuchacsevszkij: Harc az ellenforradalmi felkelések ellen".

[20] Korolenko írja Gorkijnak (1921. VII. 29.): „A történelem egyszer még feljegyzi, hogy a bolsevik forradalom ugyanazokkal az eszközökkel számolt le az igazi forradalmárokkal és szocialistákkal mint a cári rendszer."

[21] Néha elolvasol egy cikkecskét az újságból, s úgy elámulsz, hogy szinte beleszédülsz. Az Izvesztyija írja 1939. V. 24-én hogy egy évvel Hitler hatalomra, jutása után letartóztatták Maximilian Hauke-t, mert tagja volt a… bizony: a kommunista pártnak. Likvidálták? Nem, *két évre* ítélték. Ezt persze újabb börtön követte? Nem szabadon bocsátották. Nohát, ezt értse meg, aki tudja! Szép csendben éldegélt ezután, illegálisan szervezkedett, az Izvesztyija cikke is éppen ezzel kapcsolatban számolt be hősiességéről.

[22] Ennek a monarchistának a bosszúja nyilván Volkovnak szólt személy szerint. P. L. Volkov, urali területi népbiztos vezetésével tüntették el 1915 júliusában a cári család agyonlövetésének nyomait (szétdarabolták, szétfűrészelték a hullákat, elégették őket s szétszórták a hamut).

[23] A. F. Velicsko, hadmérnök, a vezérkari hadi akadémia volt professzora, altábornagy; a cári hadügyminisztériumban a hadi hírszolgálat főnöke volt. Agyonlőtték. Ó, hogy hiányzott 1941-ben!

[24] Mesélik, hogy Ordzsonikidze úgy tárgyalt a régi mérnökökkel, hogy jobb- és balfelől egy-egy pisztolyt rakott az íróasztalára.

[25] Ugyanaz a Szuchanov, akinek a pétervári Karpovkán lévő lakásán a házigazda tudtával (az útikalauzok ma persze azt hazudják, hogy tudta nélkül) 1917. okt. 17-én a bolsevik párt központi bizottsága gyűlést tartott, és elhatározta a fegyveres felkelést.

[26] S talán alkalmasabb lett volna azoknál, akik ezt a tisztséget a következő negyven éven át betöltötték. – S még valamit: Milyen is az emberi sors Dojarenko egész életében elvből tartózkodott a politikától. Amikor a lánya diákokat hozott a házba, akiknek kijelentései mintha szociálforradalmár eszméket tükröztek volna, az apa kiutasította őket a házából.

[27] Kondratyev, akit börtön-izolátorra ítéltek, lelkibeteg lett és meghalt. Meghalt Jurovszkij is. Csajanovot öt évi izolátor után Alma Atába utasították, s 1948-ban újra börtönbe vetették.

[28] Ezt a paraszttípust és ennek sorsát örökári meg Sz. Zaligin elbeszélése Sztyepán Csauszov alakjában.

[29] Emlékszem, hogy nekünk fiataloknak ez a szó teljesen logikusnak tűnt s nem volt benne semmi homály.

[30] Ez a szüntelen áradat bárkit, bármely pillanatban magával ragadhatott. Ismert intellektuelek esetében a 30-as években azonban finomabbnak találták egy kis botránycikkecskét kotyvasztani össze (például homoszexualitásról, vagy állítólag Pletnyov professzor, négyszemközt maradván egy női paciensével, beleharapott ennek a mellébe. A központi lap írja – próbáld megcáfolni!).

[31] „A börtönöktől a nevelőintézetekig” – a Kriminálpolitikai Intézet évkönyve – Visinszkij szerk., a Szovjet Törvényhozás – kiadó, Moszkva, 1934.

[32] S lám a spion-mánia nemcsak Sztálin betegagyú kéjelgése volt. Egyszerre csak jól jött mindenkinek, aki bejutott a kivételezettek közé. Természetes igazolása lett a már úgyis túltengő általános titkolódzásnak, információtilalomnak, zárt ajtóknak, belépési engedély rendszernek, elkerített villáknak s titkos árujuttatásoknak. A spion-mánia páncél övezetén nem tudott áthatolni a nép, s nem láthatta saját szemével, hogy játszanak egymás kezére a bürokraták hogy lopják a napot, mekkora bakot lőnek, mit esznek és hogyan szórakoznak.

[33] Lenin, 5. kiad. 45. k. 190. l.

[34] Ez talán túlzásnak, viccnek hangzik, de nem mi találtuk ki ezt a viccet; együtt ültünk erekkel az emberekkel.

[35] Van lélektani alapja annak a gyanúnak, hogy J. Sztálint el lehetett volna ítélni az 58. cikkelynek e pontja alapján is. Az effajta szolgálatra vonatkozó dokumentumok zömben nem élték túl 1917 februárját, s nem is váltak közismertté. V. F. Dzsunkovszkij, a Rendőri Ügyosztály volt igazgatója Kolimán halt meg) azt állította, hogy a rendőrségi archívumok sietős felégetése a Februári Forradalom első napjaiban bizonyos abban érdekelt forradalmárok közös kezdeményezésére történt.

[36] Mint ahogy a leningrádi Nagy Ház sem véletlenül lett készen 1934-ben, mintegy éppen jókor Kirov meggyilkolása idejére.

[37] A 25 évi elzárást a 30. évfordulóra, 1947-ben jelentették be.

[38] Ma, amikor tanúi vagyunk a kínai kultúrforradalomnak (ugyancsak 17 évvel a győzelmes befejezés után), nagy valószínűséggel történelmi törvényszerűséget gyaníthatunk ebben. Még maga Sztálin is csupán vak és kívülálló végreható erőnek kezd látszani előttünk.

[39] N. G. elbeszélése nyomán.

[40] Ötöt agyonkínoztak a kihallgatáson, ezek még a tárgyalás előtt meghaltak. Huszonnégyen a lágerban haltak meg. A harmincadik: Ivan Arisztaulovics Punyics visszatért, őt rehabilitálták. (Ha ő is meghalt volna, most mind a harminc említés nélkül maradt volna, mint ahogy milliók sorsáról nem értesültünk.) A számos „tanú” akiket ügyükben megidéztek, ma is Szverdlovszkban lakik, s jól megy a dolga: nomenklatúrai hivatalnokok, szolgálati éveik szerint kapják a nyugdíjat. Darwini kiválasztás.

[41] Ki emlékszik ezekre? Órákon át, nap mint nap, butító egyhangúsággal! Levitán, a bemondó biztosan emlékszik rájuk: dörgő hangon, mély érzéssel szokta beolvasni őket.

[42] „A börtönöktől…" c. évkönyv, 63. l.

[43] Kevésen múlt, hogy meg nem tapasztaltam a saját bőrömön ezt a rendeletet. Egy kenyérbolt előtt álltam a sorban, mikor egy rendőr kiszólított és elvezetett igazoltatásra. Bizony, azonmód a GULag-ra jutottam volna, nem pedig a frontra, ha nincs ott valaki a véletlen jóvoltából, aki pártomat fogja.

[44] A származásra pedig a családnévből következtettek, s Vaszilij Okorokov („Sonkás") tervezőmérnök, aki csúnyának találva ezt a nevet a tervek alatt, még a 30-as években, amikor még lehetett, Robert Stekker-re változtatta a nevét; – ez már szép! Még kalligrafikus aláírást is szerkesztett magának – most semmiképpen sem tudta magát igazolni s el is fogták mint németet. „Igazi neve ez magának? Milyen feladatokat kapott a fasiszta kém szolgálattól?" Hát az a tambovi Kaverznyev („intrikus"), aki kellemetlenül hangzó nevét még 1918-ban Kolbe-ra változtatta, mikor jutott Okorokov sorsára?

[45] Ez nem alakult ki rögtön ilyen világosan, s még 1943-ban akadnak bizonyos eltévelyedett semmihez sem hasonlítható hullámok, mint pl. az „afrikaiak", akiket sokáig így nevezgettek Vorkutában is. Orosz hadifoglyuk voltak ezek, akik Afrikában Rommel seregénél voltak munkaszolgálatosok („hiwi") s akiket ezután az amerikaiak fogtak el és 1943-ban Studebaker autókkal Egyiptomon, Irakon és Iránon keresztül hazairányították. A Kaszpi-tenger egy elhagyott öblében azonnal tüskésdrót mögé rakták őket, letépték rangjelzéseiket, megszabadították őket az amerikaiaktól kapott ajándékoktól (persze nem az államé lettek ezek, hanem a „munkatársaké"), és Vorkutába irányították őket, hogy ott várják be a „külön rendelkezést", mivel precedens hiánya miatt nem adtak nekik sem éveket sem paragrafust. Ezek az afrikaiak amolyan „se hús se hal" helyzetben voltak ott Vorkutában: nem őrizték őket de írás nélkül egy lépést sem tehettek Vorkutában, írást pedig nem kaptak; bért annyit kaptak mint a szabad munkavállalók, de úgy rendelkeztek velük, mint a foglyokkal. Az a „külön rendelkezés" pedig csak nem jött meg. Szépen megfeledkeztek róluk.

[46] Erről a csoportról később a következő anekdota kelt szárnyra: A lágerban mar egy kukkot sem ejtettek Svédországról féltek a büntetés meghosszabbításától. De Svédországban valahogy megtudták, hogy jártak, s rágalmazó cikkeket tettek közzé a sajtóban. Abban az időben a fiúk szét voltak szórva közeli s távolabbi lágerokban. Nagy hirtelen a leningrádi Kreszti-börtönbe rendelték hát őket, rendkívüli paranccsal, aztán két hónapig tömték őket, mint a vágómarhát, megnövesztették a frizurájukat. Most szerény eleganciába öltöztették, s gondosan kioktatták őket, kinek mit mondjanak, megtoldva azzal az intelemmel, hogy amelyik csirkefogó másról is mer nyikkanni, „kilenc grammot" kap a nyakába. Így vitték őket sajtókonferenciára, meghívott külföldi újságírók elé, köztük olyanok elé is, akik jól ismerték az egész csoportot Svédországban. A volt internáltak derekasan megállták a helyüket. Elmesélték hol laknak, hol tanulnak vagy dolgoznak, méltatlankodtak a burzsoá rágalmakon, melyekről nemrég olvastak a nyugati újságokban (hiszen ezek nálunk minden kioszkban kaphatók!) – írták tehát egymásnak és most összejöttek itt Leningrádban (az útiköltség egyiknek sem okozott problémát). Friss, kigömbölyödött képükkel ők voltak a hírlapi kacsa legjobb cáfolata. Az újságírók megszégyenülten távoztak, s bocsánatkérő cikkeket írtak. Nyugati képzeletükkel nem érhették fel, hogy más magyarázata is lehet ennek az egésznek. Az interjú áldozatait pedig azonnal fürdőbe vitték, megnyírták, régi rongyaikba öltöztették s szétküldték ugyanazokba a lágerokba. Mivel pedig illendően viselték magukat, egyiknek büntetését sem hosszabbították meg.

[47] Bár nem ismerem a részleteket, meg vagyok győződve arról, hogy e japánok nagy többségét nem lehetett törvényesen elítélni. Bosszú műve volt az egész, s ürügy a munkaerő minél további

visszatartására.

[48] Megdöbbentő, hogy Nyugaton, ahol lehetetlen hosszabb ideig megőrizni a politikai titkokat, mert elkerülhetetlenül napfényre kerülnek a sajtó útján, s a közönség tudomást szerez róluk, Anglia és Amerika kormányai oly sikeresen megőrizték éppen ennek az árulásnak a titkát. Valóban, a második világháború utolsó titka ez, vagy legalábbis az utolsók egyike. A lágerekben s a börtönökben nagyon sok ilyen emberrel volt alkalmam találkozni, és egy negyed évszázadon át hihetetlennek tartottam, hogy a nyugati társadalomnak a legcsekélyebb tudomása sincs arról, mily óriási tömegekben szolgáltatták ki bosszúra és pusztulásra Oroszország egyszerű embereit a nyugati kormányok. Csupán 1973-ban (a Sunday Oklahoman január 21-i számában jelent meg egyetlen egy írás Julius Epstein tollából; legyen szabad ezúttal kifejezni köszönetemet a szerzőnek az elpusztultak tömegei és a néhány életben maradott nevében, Egy kiszakított apró dokumentum ez a cikk abból a máig megíratlan többkötetes műből, amely a Szovjetunióba való erőszakos repatriálásokról szól. „Miután két évet angol fennhatóság alatt töltöttek s hamis biztonságérzetbe ringatták magukat, az oroszokat teljesen váratlanul érte a csapás, fel sem tudták fogni, hagy visszatoloncolják őket… Főleg egyszerű parasztokról volt szó, akik személyes keserűséget tápláltak a bolsevikokkal szemben.” Az angol hatóságok pedig úgy jártak el velük, „mintha háborús bűnösök lenek volna: akaratukkal mit sem törődve, azok kezébe adták őket, akiktől nem várhattak igazságos ítéletet.” El is irányították valamennyit a Szigetcsoportra, a biztos pusztulásba.

[49] A jegyzőkönyvbe így írták be: „kétszáz méter varró-anyag”. Azt már mégiscsak restellték beírni, hogy „egy karika cérna”.

[50] De ez utóbbi is csak egy kis időre fátyolozta el arcát; hogy aztán két és fél év múlva (1955. januárjában) újra felfedje halálfej-vigyorát.

[51] Az igazat sohasem lehet megtudni nálunk, még ma sem s még sokáig nem. De a moszkvai szóbeszéd szerint Sztálin terve a következő volt: március elején felakasztják a „gyilkos orvosokat” a Vörös téren. A fölháborodott hazafiak természetesen (ügynökök irányításával) zsidó-pogromokat fognak rendezni. A kormány pedig (ugye felismerhető Sztálin kezenyoma?) nagylelkűen meg fogja menteni a zsidókat a nép haragjától, s még azon az éjszakán kitelepíti őket Moszkvából a Távol-Keletre és Szibériába (ahol már ácsolták is a barakkokat).

[52] mint Dr. Sz. – nek, a P. K… va tanúsága szerint.

[53] Ch. Sz. T… e-t.

[54] I. rész 8. fejezet.

[55] A. A. Ahmatova egyszer kijelentette nekem, hogy erről tökéletesen meg van győződve. Még azt a csekistát is megnevezte, aki ezt az ügyet kifőzte (bizonyára Ja. Agranov).

[56] A Bűnvádi Eljárás Vezérkönyvének 93. cikkelye kifejezetten elismeri: névtelen feljelentés is szolgáltat*hat* alapot bűnvádi eljárás megindítására (!) (a „bűnvádi” szón nem kell csodálkozni, hisz a politikaiak mind bűnözőknek számítottak).

[57] N. V. Krilenko: „Öt év után…”, GIZ, Moszkva, 1923. 401. l.

[58] Je. Ginzburg azt írja, hogy a „fizikai kényszert” 38 áprilisában engedélyezték. V. Salamov úgy véli, hogy a 38-as év közepén engedélyezték a kínzást. M… cs fogoly-veterán meg van győződve arról, hogy „rendelettel tértek át az egyszerűsített kihallgatásra s a pszichikai módszerekről a fizikaiakra”. Ivanov Razumnyik „a legkegyetlenebb kivizsgálások korának a 38. év közepét tartja.

[59] Lehet, hogy annak idején Visinszkijnek éppoly kevéssé volt szüksége erre a dialektikus vigaszra, mint hallgatóinak. Amikor elüvöltötte az ügyészi emelvényről, hogy „agyonlőni mind, mint a veszett kutyákat!”, amilyen gonosz és eszes volt, tudta, hogy a vádlottak ártatlanok. Valószínűleg

annál nagyobb hévvel estek neki a törvényszéki hazugság dialektikus kidekorálásának ő és a marxista dialektika oly szörnyetege mint Buharin. Az utóbbi előtt túlságosan is ostobának s nyomorúságosnak tűnt teljesen ártatlanul pusztulni el (saját vétkét is valósággal *áhította* megtalálni!); Visinszkij pedig szívesebben érezte magát logikus elmének, mint leplezetlen gazembernek.

[60] Vesd össze ezzel az USA alkotmányának 5. függelék-pontját: „Senkit sem szabad arra kényszeríteni, hogy önmaga ellen tanúskodjék." NEM SZABAD!… (Ugyanez áll a 17. századi „Jogok Bullájában" is.)

[61] Úgy beszélik, hogy a Don melletti Rosztov és Krasznodar elöl járt volna kegyetlenségben a kínzás terén, ez azonban nincs bebizonyítva.

[62] Az orosz birodalom kegyetlen törvényei szerint a hozzátartozók meg is tagadhatták a tanúvallomást. S még ha szolgáltattak is adatokat az előzetes kikérdezés során ha akarták, kizárhatták azokat a per anyagából s az egész tárgyalásból. S bármennyire furcsán hangzik, a bűntényeshez fűződő ismeretség és rokonság akkor még nem számított önmagban terhelő bizonyítéknak.

[63] Kornyejeva most így beszél: „Tizenegy év múlva, mikor rehabilitáltak, volt alkalmam elolvasni ezeket a jegyzőkönyveket s lélekben hányingert kaptam. Mire voltam én ott olyan büszke?!… – Ugyanezt éreztem én is rehabilitálásomkor, korábbi jegyzőkönyveim kivonatait hallgatva. Meggörbítettek s én más ember lettem. Most pedig nem ismerek magamra: hogy tudtam én ezt aláírni s ráadásul azt gondolni, hogy tűrhetően megálltam a próbát?…

[64] Ez nyilván mongol motívum. A „Nyiva" c. folyóirat 1914. márc. 15-i számában a 218. lapon látható egy mongol börtön rajza: a rabok külön-külön ládákba vannak zárva, melyeken kis nyílás van a fejük vagy ételük számára. A ládasorok közt őr sétál.

[65] Van hát, aki fiatalom így kezdte a karrierjét: őrt állt egy térdeplő ember mellett. Most minden bizonnyal pozícióban van, gyerekei már nagyok…

[66] S képzeljünk el ilyen kiborult állapotban egy külföldit, aki nem ért oroszul s aki elé odatesznek valamit hogy írja alá, így írta alá a bajor Jup Aschenbecher, hogy gázkamrában dolgozott. Csak 1954-ben a lágerben volt képes igazolni, hogy abban az időben Münchenben elektromos hegesztő tanfolyamon vett részt.

[67] G. M… cs.

[68] Egyébként az ellenőrzés annyira a képtelenségek birodalmába tartozott, annyira nem fordult elő SOHA, hagy amikor 1953-ban Abakumov, az akkor már letartóztatott állambiztonsági miniszter cellájába ellenőrök léptek be, az hahotázni kezdett, abban a hitben, hogy komédiát játszanak vele.

[69] G. Kuprijanovnak, a Karjalai terület párttitkárának több fogát is kiverték, mikor letartóztatták 1949-ben. Voltak köztük saját fogai, ezeket nem vették jegyzőkönyvbe, de voltak aranyfogak is. Ezekről először nyugtát adtak, hogy átvették megőrzésre. Később meggondolták magukat és visszavették a nyugtát.

[70] 1918-ban a moszkvai forradalma törvényszék elitélt egy Bondarj nevű volt cári börtönfelügyelőt. A vádiramban kegyetlenségének LEGSZÉLSŐSÉGESEBB példájaként az állt, hogy egy esetben oly erővel ütött meg egy politikai foglyot hagy elrepedt a dobhártyája. (Krilenko: Öt év után, 16. l.)

[71] N. K. G.

[72] Aki ismeri a nálunk uralkodó gyanakvás légkörét, megérti, miért nem lehetett elkérni a kódexet a népbíróságtál vagy a járási VB-től. A kódex iránti érdeklődéseddel feltűnést keltettél volna: vagy bűnténytre készülsz vagy bűntény nyomait akarod eltüntetni!

[73] S kihallgatásuk nyolc-tíz hónapon át folyt. „Klim (Vorosilov) biztosan maga ült egy ilyen egyesben” – mondták a fiúk (dehát ült-e egyáltalán?).

[74] Abban az évben a Butirkában az újonnan letartóztatottak (már a fürdő és a box-beli kezelés után} több teljes napon át ültek a lépcső fokain, várva, mikor szabadulnak fel a cellák az elvezényelt fogolyszállítmányok után. T… v két évvel korábban ült a Butirkában, 1931-ben, ő meséli: minden hely tömve volt, még a priccsek alatt, a kőpadlón is feküdtek. Én hét évvel később, 1945-ben ültem – ugyanaz volt a helyzet. De nemrég kaptam M. K. B… cs-tól egy értékes személyes tanúságot a butirkai szűkösködésről 1918-ban: októberben, (a vörös terror második hónapjában) annyira tele volt, hogy még a mosókonyhát is átalakították hetvenszemélyes női cellává. Dehát mikor nem volt tele a Butirka?

[75] Persze ez sem egyedülálló csoda: Vlagyimirban, a Belügy börtönében 1948-ban egy háromszor három méteres cellában állandóan harmincan – álltak (Sz. Potapov)

[76] Általában véve Ivanov-Razumnyik könyvében sok a felületesség és egyénieskedés, örökös viccelődése fárasztó s unalmas. De az 1937-38-as évek cellaviszonyainak ábrázolása kitűnő”.

[77] Valóban ő vezette a brigádot, de miért – miért nem, nem a kormány ellen. Dehát ez nem számit! Ennek ellenére, miután kipróbálták rajta a kínzás minden nemét, csak tíz évet kapott a Szervek Különbíróságától. Ennyire nem bíztak saját eredményeikben maguk a pribékek sem.

[78] Ennek oka részben az, ami majd Buharin esetében is lesz: a kivizsgálás folyamán saját osztályukhoz tartozók vallatják őket. Így érthető, miért akarnak olyan buzgón mindent MEGMAGYARÁZNI.

[79] „Novij Mir” 1962. 4. szám – R. Pereszvetov.

[80] Sz. P. Melgunov: Emlékezések és naplók, 1. kiadás Párizs, 1964. 139. l.

[81] Andrejuskin, a csoport egyik tagja nyílt levelet küldött Harkovba barátjának: „meg vagyok győződve arról, hogy a legkíméletlenebb terror fog kitörni (nálunk, méghozzá nem is a távoli jövőben… Vörös terror ez az én vesszőparipám… Aggódom levelem címzettje miatt (nem ez volt az első ilyen levél, amit írt – A. Sz.)… ha ő bla-bla-bla, akkor lehet, hogy engem is bla-bla-bla, ez pedig nem kívánatos, mert akkor nagyon komoly embereket rántok magammal. Öt hétig folytatták ráérősen a nyomozást e levél alapján, Harkovból kiindulva, hagy megtudják, ki írta azt Pétervárt. Andrejuskin nevét csak febr. 28-án tudták meg, s márc. 1-én el is fogták a „bombavetőket” bombáikkal együtt a Nyevszkij Proszpekten, közvetlenül a merénylet kitűzött pontja előtt!

[82] Volt még egy iskolatársuruk, aki éppen hogy csak nem ült le akkor miattam. Micsoda megkönnyebbülés volt megtudnom, hogy ő szabadlábon maradt! S lám, huszonkét évre rá így ír nekem: Közzétett műveidből arra következtetek, hogy egyoldalúan ítéled meg az életet… Valójában te a fasizálódó nyugati reakció lobogója leszel, például Nyugat-Németországban Amerikában… Lenin, akit továbbra is, erről meg vagyok győződve, tisztelsz és szeretsz de még az öreg Marx és Engels is, a legszigorúbban elítélne. Gondolkozzál ezen! – Én meg ezt gondoltam: De kár, hogy téged nem ültettek le akkor! Mennyit vesztettél!…

[83] KRD – ellenforradalmi tevékenység.

[84] Ezt az összehasonlítást alig kerülhetjük el túlságosan is egybeesnek az évszámok s a módszerek is. Még természetesebb a képzettársítás annak, aki megjárta mind a Gestapo mind az Állambiztonság börtönvér, mint pl. Alexej Ivanovics Gyivnyics, emigráns pravoszláv prédikátor: A Gestapo azzal vádolta, hogy kommunista propagandát űzött a németországi orosz munkások körében, az MGB pedig, hogy kapcsolatai vannak a világburzsoáziával. Gyivnyics nem az MGB javára döntötte el a versenyt; kínozták ugyan itt is, ott is, de a Gestapo az igazságot akarta

kiszedni, s mikor a vád alaptalannak bizonyult kiengedte Gyivnyicset; az Állambiztonságot azonban nem érdekelte az igazság és eszébe sem jutott elengedni azt, akire egyszer rátette a kezét.

[85] A KÍNZÁST becézik így.

[86] Iljin 1931-ben.

[87] Volkopjalov, a bősz jaroszlavli nyomozó lett az egyházi ügyek teljhatalmú megbízottja Moldvában.

[88] Egy másik Iljin, Viktor Nyikolajevics, volt GB altábornagy.

[89] „Te ki vagy?" – kérdezte Szerov tábornok Tyimofejev-Resszovszkijt, a világhírű biológust Berlinben. „Hát te ki vagy?" – vágott vissza talpraesetten T. – Resszovszkij veleszületett kozákos rámenőségével. „Ön tudós?" – javította ki magát Szerov.

[90] Mondta Sitov, leningrádi nyomozó G. G… v-nak.

[91] Vasziljevvel történt, Ivanov-Razumnyik könyve szerint.

[92] Esfir R., 1947.

[93] Pochilko nyomozó a kemerovoi GB-nél.

[94] Misa B. iskolásfiú.

[95] Régóta tartogatok egy elbeszélés-témát: „A megrontott feleség". De úgy látszik, már nem szánom rá magam a megírására, azért hát tessék itt következik: A koreai háború előtt egy távol-keleti repülős osztag egyik alezredese kiküldetésből visszatérve megtudta, hogy a felesége a kórházban van. Történetesen az orvosok nem titkolták el, hogy az asszony nemi részei patologikus visszaélés következtében sérültek meg. Az alezredes egyenesem a feleségéhez rohant és kiszedte belőle, hogy csapategységük különítményese, egy főhadnagy volt a tettes (aki iránt különben, úgy látszik, az asszony sem volt közömbös). Az alezredes tombolva rontott be a GB tiszt dolgozószobájába, pisztolyt rántott és fenyegette, hogy megöli. A főhadnagy azonban hamarosan térdre kényszerítette őt, úgy hogy megverten és nyomorultan távozott: azzal fenyegette meg hogy a legszörnyűbb lágerban rohasztja el, ahol könyörögni fog a megváltó halálért. Ráparancsolt, hogy vegye magához az asszonyt úgy ahogy van (valami jóvátehetetlenül megsérült benne), éljen vele, ne merjen tőle elválni s ne merjen panaszt se emelni – csak ezen az áron maradhat szabad! S az alezredes mindenbe belement. (Ezt az illető GB tiszt sofőrje mesélte nekem.)

Ehhez hasonló eset bizonyára elég sok volt, hiszen éppen ezen a téren a legnagyobb a kísértés, hogy visszaéljenek a hatalmukkal. Egy „gebista" (GB) 1944-ben arra kényszerítette egy tábornok lányát, hogy menjen hozzá feleségül, megfenyegetve, hogy különben börtönbe juttatja az apját. A lánynak volt már vőlegénye, de apját féltve hozzá ment a gebistához. Rövid ideig tartó házaséletéről naplót vezetett, ezt átadta a férfinak, aki szeretett, aztán végzett magával.

[96] 1954-ben ez az energikus és engesztelhetetlen asszony (a férje mindent megbocsátott, még a halálos ítéletet is, azt mondta: hagyjuk!) mint tanú lépett fel Kruzskov ellen ennek perében. Mivel Kruzskovnak nem ez volt az egyetlen esete s viselt dolgai mar a Szervek érdekeit is veszélyeztették, 25 évet adtak neki. Vajon meddig ült?…

[97] Roman Gul: „Dzerzsinszkij".

[98] Ez is novellatéma, mennyi van itt! – Talán kedvet kap hozzá valaki.

[99] Katonásított őrszolgálat, azelőtt – a Köztársaság belső őrszolgálata.

[100] „Az első kör"-ben.

[101] Ez így is volt. Egyáltalán D. Tyerechovot rendkívüli akaraterő. És bátorság jellemezte (kellettek is ilyen tulajdonságok a sztálinista fejesek elítéléséhez azokban a zavaros időkben!), amellett eleven észjárás. Ha Hruscsov reformjai következetesebbek lettek volna, Tyerechov kitüntethette volna magát azok végrehajtásában. Így maradnak félben nálunk a történelemformálás tényezői.

[102] Említsünk még egyet nagyúri bogarai közül: testőrsége parancsnokával Kuznyecovval civilbe szokott öltözni, sétára indult Moszkvában s csak úgy ötletszerűen alamizsnát osztogatott a csekának kiutalt keretből. Nem a régi Oroszországot idézi fel ez: adakozik, hogy könnyítsen a lelkén?

[103] Egy leningrádi repülős a háború alatt Rjazanyban volt kórházban s elbocsátása előtt így könyörgött a TBC szűrőorvosnak: „Találjon valamit – nálam! A Szervekhez akarnak besorozni!" A röntgenorvosok tébés beszűrődést fedeztek fel nála s a gebisták rögtön lemondtak róla.

[104] Egy epizód Tyerechovról: míg a Hruscsov-kori bíráskodás igazságosságát bizonygatta előttem energikusan rácsapott az asztal üveglapjára s az üveg széle elvágta a csuklóját. Csengetett, riadóztatta a személyzetet, a rangidős napos tiszt jódot s hidrogén-hiperoxidot hozott be. További egyórás előadása során ügyetlenül szorította a sebre az átázott vattát, úgy látszik, nehezen aludt meg a vére. Ilyen világosan figyelmeztette őt Isten az ember törpeségére. Ő pedig halálos ítéleteket mondott ki mások fejére…

[105] Még az „Ivan Gyenyiszovics"-ban is azt kifogásolták a nyugdíjas kékek, hogy minek feltépni azok sebeit, akik lágerban voltak? Vagyis AZOKAT kell kímélni!

[106] Kelet-Németországról semmit sem hallani; alighanem újrapatkolták őket, jól jönnek az állam szolgálatában.

[107] Alekszandr Dolzsin.

[108] Egész pontosan 156-szor 209 cm. Honnan tudjuk? Ez a mérnöki számítás és egy erős lélek diadala, akit Szuchanovka sem tört meg: Alexandr Dolzsin számította ki. Mivel sem megőrülni sem kétségbeesni nem akart, minden idejét számolásra fordította. Lefortovóban saját lépéseit számolta s átszámította kilométerekre. Emlékezett a térképről, hány km Moszkvától a határ, onnan Európa széle, majd az Atlanti-óceánon át Amerika. Ez volt a hobbija: hazagyalogolt Amerikába. A lefortovói egyesben töltött év alatt már az Atlanti-óceán fenekén sétált, mikor elzsuppoltak Szuchanovkába. Rögtön rájött, hogy erről a börtönről nem sokan fognak tudni mesélni (mi is csak tőle tudunk mindent, amit itt elmondunk), kitalálta, hogy mérheti le a cellát. A tányér alján ez volt: 10/22, rájött, hogy 10 cm a fenék, 22 cm a felső perem átmérője. Törülközőjéből kihúzott szálat használt mérőszalag gyanánt s mindent megmért. – Későbbi felfedezései egyike az állva alvás: térdét a széknek vetve, nyitott szemmel, hogy az őrt rászedje. Sikerült, megmenekült a megbolondulástól. (Rjumin egy egész hónapig nem hagyta aludni.)

[109] A Nagy Házban vagy Leningrád ostroma idején, akkor lehet, hogy emberevők voltak olyanok, akik maguk ettek emberhúst vagy boncolásnál szerzett embermájat árultak. Az MGB valami okból egy helyen tartotta az ilyeneket a politikaiakkal.

[110] A GPU-NKVD-KGB házi börtöneiben folytan kitaláltak valami újabb korlátozást, mellyel kiegészítették a korábbi börtönszabályzatot. Az ilyen rendszabályokról nem is tudtak azok, akik a 20-as évek elején ültek; akkor még emberségesen eloltották a lámpát is. De aztán azzal a logikus megokolással kezdték égve hagyni hogy jó a foglyokat éjjel is minden percben szemmel tartani (s ha emiatt fel kell kattintatva a lámpát, az még rosszabb). A kéznek pedig állítólag azért kell a takaró felett lennie, hogy a fogoly meg ne találjon fulladni s meg ne hiúsítsa ezzel az igazság kiderítését. Mivel pedig a tapasztalat azt mutatja, hogy télen az ember mindig el akarja dugni, melengetni akarja a kezét, siettek is véglegesíteni ezt az intézkedést.

[111] Az utóbbi „Emlékezései Blokról”.

[112] Nem akarom elkiabálni, de úgy látszik, még a hetvenes évek előtt újra divatba fognak jönni ezek az emberek. Valóban csodálatos, szinte több, mint amit valaha remélhettünk.

[113] Melyikünk nem tanulta s magolta be az iskolai történelemkönyvből. Sztálin „Rövidített tanfolyamából”, hogy „ez az aljas, provokatív manifesztum” a szabadság kigúnyolása volt s hogy a cár elrendelte: „Szabadságot a holtaknak, börtönt az élőknek”! Csakhogy hazudott ám ez az epigramma! Mert a manifesztum engedélyezte az ÖSSZES politikai pártokat, összehívta a dumát s igen széles amnesztiát adott (az más lapra tartozik, hogy azért, mert kikényszerítették), mert nemcsak ennyit vagy annyit, de MINDEN politikai foglyot kiengedtek, tekintet nélkül arra, mi volt s milyen hosszú volt a büntetése. Csak a bűnözők maradtak a börtönben. Az 1945. júl. 7-i amnesztiában (igaz, hogy azt nem úgy kényszerítenék ki) Sztálin fordítva intézkedett: minden politikai fogoly börtönben maradt.

[114] A sztálini amnesztia után, mint látni fogjuk, két-három hónapig is ott tartották méh a kegyelmet nyerteket, s azalatt is robotoltatták őket. Ezt senki sem tartotta törvénysértésnek.

[115] Nem sokkal ezután tért haza Fasztyenko egyik ismerőse, aki annak idején a Patyomkin cirkálón volt matróz majd Kanadába szökött s ott jómódú gazda lett. Farmját, marháit eladta, pénzzel s egy vadonatúj traktorral érkezett szülőföldjére hogy segítse felépíteni a hőn óhajtott szocializmust. Belépett az egyek első szövetkezetbe, a traktort is átadta. Ezt azonban az kezelte, aki akarta s úgy, ahogy akarta, ezért hamarosan tönkrement. A valóság egészen másnak bizonyult, minit azt a volt matróz húsz éven át színezgette. Az arra hivatatlanok parancsolgattak, rendelkezéseik merő képtelenségnek tűntek minden józan gazda szemében. Ráadásul testileg is leromlott ruhája elrongyolódott. A kanadai dollárokból sem maradt sok, miután átváltották papír-rubelre. Végül sikerült kikönyörögnie, hogy eleresszék családjával együtt. Éppoly szegényen lépte át a határt mint mikor megszökött a hajóról. Hajójegyre sem futosta, matrózként kelt át az óceánon. Kanadában pedig megint csak béresként kezdte.

[116] Plehanov: Nyílt levél a petrográdi munkásakhoz (a „Jegyinsztvo” c. lapban, 1917. okt. 28).

[117] Sztálin kedvenc motívuma: minden letartóztatott párttagot (s általában volt forradalmárt) megvádolt a cári ohrana szolgálatával. Kiirthatatlan gyanakvás? Ösztönös megérzés? *Analógia?*

[118] Nagy kivágás a cellaajtón, csapóasztalkával. Ezen át szólnak be, adják be az ételt s aláírásra a fogházi papírokat.

[119] A „vertuchaj” szó az én időmben már széltében ismeretes volt. Mesélték, hogy ukrán börtönőrük mondásából eredt: „sztoj ta nye vertuchajsz” (állj, ne fordulj meg!) De figyelmet érdemel a „börtönőr” jelentésű angol *turnkey* (fordítsd el a kulcsot!) szó is. Talán nálunk is a „kulcsforgatót” jelenti a vertuchaj?

[120] Hol nem volt így? Ó, ez a mi közös nemzeti, éveken át tartó jóllakatlanságunk! A hadseregben is így osztottunk el mindent. A németek hallották lövészárkaiakból az osztozkodást s csúfolódva átkiabáltak: „Kinek? A politruknak!”

[121] Nemsokára idehozzák Berlinből a már említett Tyimofejev-Resszovszkij biológust. Úgy látszik, semmin sem ütközött meg annyira a Lubjankában, mint ezen a padlóra öntözgetésen. A börtönszemélyzet (s valamennyiünk) hivatásbeli érdektelenségének megdöbbentő jelét látta ebben ilyenek vagyunk minden dolgiunkban. A Lubjanka fennállásának 27 évét beszorozta 730-cal (minden nap két teaosztás) s ezt 111-gyel, a cellák számával – s még sokáig forrt bentre a méreg, hogy könnyebbnek látszott kétmillió száznyolcvannyolc-ezerszer lelocsolni teával a padlót s ugyanannyiszor kijönni s feltörölni egy ronggyal, mint orros vödröket csináltatni.

[122] E társaság birtokába jutott egy nem éppen „vérszegény" darab Moszkva földjéből: túl a Furkaszovszkin, Rosztopcsin háza közelében koncolták fel 1812-ben az ártatlan Verescsagint, s ugyancsak arrafelé, a B. Lubjanka-utcában lakott (s öldöste jobbágyait) a gyilkos Szalicsicha asszony („Keresztül-kasul Moszkván" – N. A. Gejnyike és mások szerkesztésében, Moszkva, Szabasnyikov-kiadó, 1917. 231. l.)

[123] Szuszi később úgy gondol vissza rám, mint a marxista s a demokrata különös keverékére. Hát bizony meglehetősen bizarrul keveredtek akkor bennem a nézetek!

[124] Magyar börtön nyelven „Vamzer".

[125] Ezt az egyezményt csak 1955-ben ismertük el. Egyébként Melgunov már 1915-ben azt írja naplójában hogy a HÍREK szerint Oroszország nem engedélyezi a németországi orosz hadifoglyok segélyezését s ezek ott rosszabbul élnek, mint a többiek; mégpedig azért nem, nehogy a fronton HÍREK kapjanak lábra, milyen jól megy a hadifoglyoknak és sokan ezért adják meg magukat s essenek fogságba. Lám, örököltünk azért eszméket is! (Sz. P. Melgunov: Emlékezések és naplók, 1. k. Párizs, 1964. 199. és 203. l.)

[126] A mi vizsgálatunk természetesen nem fogadott el ilyen indokolásokat. Milyen jogon akartak ezek életben maradni, mikor a kiváltságosak nélkülük is jól éltek családostul valahol messzi a fronttól? Azt a legkevésbé sem méltányolták, hogy ezek a fiúk nem voltak hajlandók német fegyvert fogni. Spionjátékukért a legterhelőbb cikkelyt nyomták rájuk, az 58:6-ost megtoldva „diverzáns tevékenység szándékával". Ez életfogytig tartó raboskodással volt egyértelmű.

[127] Elmondta, hogy a hájas Scserbakov, mikor bejött az Informbüro-ba, nem szeretett ott embert látni, ezért azokból a szobákból, melyeken át kellett haladnia, mindenkit kisöprűztek, aki csak ott dolgozott. Ilyenkor a kövérségtől nyöszörögve le szokott hajolni s felhajtotta a szőnyeg csücskét. Aztán jaj volt az egész Informbüronak, ha csak egy porszemet is felfedezett.

[128] Ha azt a kis hibát leszámítjuk, hogy összetévesztette a sofőrt az utasával (Hruscsovval), a jóslatot mondó öreg nem is tévedett olyan nagyon.

[129] Amikor 1962-ben összehoztak Hruscsovval már a nyelvem hegyén volt Nyikita Szergejevics! Van ám nekünk egy közös ismerősünk!" – De inkább valami mást mondtam neki, fontosabbat, a volt foglyokról.

[130] Azokat a foglyokat; akik túlélnék Buchenwaldot, ÉPPEN EZÉRT ZÁRTÁK lágerba itthon: hogy bírtál életben maradni a haláltáborban? Itt valami nincs rendben!

[131] Végre, most 27 év után megjelent az első becsületes mű, mely ezzel foglalkozik (P. G. Grigorjenko: Levele „A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének kérdései" c. folyóirathoz, Szamizdat, 1968) – s a jövőben többre is számíthatunk – nem halt meg minden tanú. Nemsokára mindenki az őrület és az árulás tombolásának fogja tartani Sztálin uralmát.

[132] A háború egyik főbűnöse Golikov vezérezredes, a V. H. Tájékoztató Osztályának parancsnoka bonyolította le a hazacsalogatást és a repatriáltak eltűntetését.

[133] Nagyobb összefüggésben ír erről Vitkovszkij (a 30-as években): az ún. „kártevők" csak arról voltak meggyőződve, hogy ők nem kártevők, ellenben azt igazságosnak tartották, hogy pl. a katonákat és a papokat „szutyongatják" Ugyanígy a katonák: magukról tudták ugyan, hogy nem szolgálnak külföldi hírügynökségeket s nem züllesztik a Vörös Hadsereget, azt azonban készséggel elhitték, hogy a mérnökök kártevők, a papok méltók a likvidálásra. A szovjet ember a börtönben ülve így filozofál: én személy szerint nem vagyok bűnös de velük, az ellenséggel, minden eszközzel el kell bánni. Az ilyen emberek fejében a vallatószobában s a cellában kapott lecke sem szokott világosságot gyújtani, de még elítéltetésük után is megmaradnak korábbi

SZABAD életük vakságában, hisznek a légbőlkapott összeesküvésekben, a számtalan kiagyalt méregkeverésben, kártevésben, kémkedésben.

[134] Kritikánknak kedvenc frázisa, hogy Solohov az „Egy ember sorsa" c. halhatatlan elbeszélésében megírta a keserű igazságot" „életünknek erről az oldaláról is", „feltárta" a problémát. Kénytelenek vagyunk leszögezni, hogy ebben a meglehetősen gyenge elbeszélésben, amelyben a háborúról szóló részletek fakók és kevéssé meggyőzők (a szerző szemmel láthatólag nem sokat tud a legutóbbi háborúról), amelyben a németek ábrázolása sablonos, ponyvaízű és anekdotaszerű (s csak a hős felesége mondható sikerült figurának, de ő amolyan igaz keresztény, tipikus Dosztojevszkij-hős), – ebben a hadifogolysorsot ábrázoló elbeszélésben a szerző ELHALLGATJA VAGY ELTORZÍTJA A FOGSÁG VALÓDI PROBLÉMÁJÁT:

1. Az író a fogságba esés „legbűntelenebb" formáját választja: öntudatlan állapotban történik, csak hogy vitán felül álló" legyen, így kerüli meg a probléma lényegét. (És mi van akkor, ha valaki öntudatánál van, amikor fogságba esik, mint ahogy az az esetek többségében történt?)

2. A lényeget nem abban látja az író, hogy a Haza elvetett, megtagadott kiátkozott bennünket (arról Solohovnak egy szava sincs), pedig éppen ebből következik a kiúttalanság, – hanem abban, hogy a foglyok közt árulók ütötték fel a fejűiket. (De ha ez a lényeg, akkor tessék mélyebbre ásni:, honnan lettek ezek az árulók negyed évszázaddal a nép egészétől támogatott forradalom után?)

3. Leír egy fantasztikus krimibe illő szökést a táborból, egy csomó agyficammal megspékelve, csak hogy rá ne kelljen térnie arra a procedúrára, mely a hazatért foglyot várja a *Szmers* igazoló és szűrőtáborában. Szokolov nemcsak hogy drót mögé nem kerül, ahogy az utasítás elírja, hanem – ez aztán a jó vicc! – egyhavi szabadságot kap az ezredestől! (azaz: lehetőséget a fasiszta ügynökség megbízatásának végrehajtására? Akkor pedig ugyanoda *zakatol* az ezredes is!)

[135] Joszif Tito épphogy csalt elkerülte ezt a sorsot. De Dimitrov fegyvertársai a lipcsei perben, Popov és Tanyev, mindketten börtönt kaptak. Magának Dimitrovnak más feladatot tartogatott Sztálin.

[136] Egyébként még ha tudták is a hadifoglyok, akkor sem cselekedtek másképp. Vaszilij Alexandrov Finnországban esett fogságba. Ott felkereste egy öreg pétervári kereskedő, megkérdezte a nevét apai nevét, majd így folytatta: 17-ben egy nagyobb összeggel maradtam adós az ön apjának, nem volt nálam készpénz. Kérem, vegye át ön azt a pénzt! – Régi adósság: talált pénz! A háború után Alexandrov orosz emigránsok közé került, beleszeretett egy lányba s el is jegyezte. Jövendő apósa okulásul egy csomó Pravdát adott a kezébe, 1918 és 41 köztii számokat, minden törlés és javítás nélkül. Szóban pedig a „hullámok" történetét mondta el neki, ahogy azt a 2. fejezetben megírtuk. Hiába! Alexandrov otthagyta menyasszonyát, a rá váró vagyont s visszatért a Szovjetunióba, ahol, mint könnyen sejthető *tízest és öt szájkosarat* kapott. 1953-ban boldog volt, hogy brigádvezetővé sikerült felkapaszkodnia egy Spec-lágerban…

[137] Andrej Andrejevics Vlaszov feltehetően a forradalom kitörésekor félbeszakította tanulmányait a nyizsnij-novgorodi papi szemináriumban, 1919-ben lépett be a Vörös Hadseregbe, először közemberként. A déli fronton a Gyenyikin és Vrangel elleni harcokban szakasz- majd századparancsnokká lépett elő. A 20-as években gyorstanfolyamokat végzett; a kommunista pártba 1930-ban lépett be; 1936-ban már mint ezredparancsnokot küldték Kínába katonai tanácsadónak. A magasabb katonai és pártkörökkel nyilván nem volt semmi kapcsolata, ezért simán bejutott abba a sztálini „második lépcső"-be, amelyet a kinyírt hadsereg-, hadosztály- s brigádparancsnokok pótlására léptettek elő. 1938-ban hadosztályt kapott; 1940-ben, amikor először kezdték alkalmazni az „új" (valójában a régi) rangmegjelöléseket, vezérőrnagy lett. A további eseményekből arra lehet következtetni hogy Vlaszov egyike volt a legtehetségesebbeknek az újsütetű tábornokok közül, akik többségükben tapasztalatlanok voltak

és gyenge képességűek. Az ő 99-es gyalogoshadosztályát, melyet maga képzett ki és szerelt fel 1940 nyarán, nem érte készületlenül Hitler támadása; ellenkezőleg: míg egész hadseregünk kelet felé özönlőtt, Vlaszov serege nyugatnak tartott megvívta Przemyslt és hat napig a kezében tartotta. Vlaszov gyorsan emelkedett, a hadtestparancsnokságot átugorva 1941-ben Kijev alatt már a 37. Hadsereget vezényelte mint altábornagy. A szörnyű „kijevi zsákból" sikerült kivonnia seregét; 41 decemberében pedig Moszkva alatt a 20. Hadsereg parancsnoka, amelynek a főváros védelmére indított sikeres ellentámadásáról (Szolnyecsnogorszk elfoglalása) megemlékezik az Informbüro dec. 12-i jelentése is (ebben a sorrendben említve a tábornokokat: Zsukov; Leljusenko, Kuznyecov, Vlaszov, Rokosszovszkij, Govorov…). Abban a gyors tempóban; mely ama hónapokra jellemző, Vlaszov előbb a Volchov-front parancsnokának, Meneckovnak helyettese lent, majd a 2. Rohamhadsereget kapta meg, s ennek élén 1942. jan. 7-én a leningrádi blokád áttörését célzó vállalkozásba fogott: északnyugati irányban átkelt a Volchov folyón. A tervek szerint az egész hadművelet több irányból, Leningrád felől is indított offenzívák kombinációja lett volna, s előre megállapított sorrendben részt vett volna benne az 54., a 4. és az 52. Hadsereg is. E három hadsereg azonban vagy nem mozdult a kijelölt időben (készületlensége miatt), vagy túl korán leállt (akkor még nem tudtak megszervezni nálunk ilyen bonyolult hadműveleteket, s főleg a legénység ellátását nem tudták biztosítani). – A 2. Rohamhadsereg azonban sikeresen nyomult előre s 1942 februárjára már 75 km-es mélységben behatolt a németek állásai közé. Ettől a perctől fogva sem emberanyagban sem készletekben nem kaptak több erősítést a legfelsőbb sztálini kalandor-hadvezetéstől. (S ilyen tartalékokkal kezdtek támadást!) Így maradt benne Leningrád is a blokád halálos gyűrűjében, mit sem sejtve, mi történik Novgorodban. Márciusban még járhatók voltak a téli utak, de áprilisban egészen fölengedett, s a terep, amelyen a 2. Rohamsereg előrenyomult, egyetlen mocsárrá változott, az utánpótlás vonalai eldugultak, légi úton pedig nem érkezett segítség. A hadsereg ELLÁTATLAN maradt, ennek ellenére Vlaszovnak *nem engedélyezték a visszavonulást!* A németek megvárták, míg a kéthónapos éhezés a végelgyengülés állapotába juttatja a hadsereget (később a butirkai cellákban mesélték nekem azok a katonák, akik ott voltak, hogyan farigcsálták le a már oszló lótetemekről a patákat, hogyan főzték és ették a forgácsot), majd máj. 14-én összpontosított támadást intéztek a körülzárt hadsereg ellen (s a levegőben persze csak német gépek voltak!) Csak ekkor, szinte ördögi gúnyból, adták meg nekik az engedélyt, hogy visszavonulhassanak a Volchov mögé… Reménytelen áttörési kísérleteik még július elején is folytak.

Így pusztult el Vlaszov 2. Rohamserege, szóról-szóra megismételve Szamszonov tábornok 2. Hadseregének pusztulását, melyet ugyanolyan esztelenül dobtak bele egy katlanba az első világháború alatt.

Persze, hogy hazaárulás történt! Persze, hogy kegyetlenség s önzés műve volt ez az árulás! Csakhogy ezt az árulást Sztálin követte el! Nemcsak a pénzért eladás meríti ki az árulás fogalmát. Tehetetlenség és hanyagság a háborúra való felkészülésben, fejvesztettség és gyávaság a háború kitörésekor, hadseregek és hadtestek eszeveszett feláldozása, csakhogy belebújhasson a marsall-mundérba: van-e ennél iszonyúbb árulás, melyet egy Legfőbb Hadúr elkövethet?

Vlaszov nem követte Szamszonov példáját: nem lett öngyilkos. Serege pusztulása után egy ideig bolyongott az erdőben és a mocsarak közt, majd júl. 6-án Sziverszkaja körzetében fogságba esett. A Lötzenben állomásozó (Kelet-Poroszország) német stábra vitték, ahol már összegyűlt néhány fogoly tábornok. Ott volt G. N. Zsilenkov brigádkomisszár is (valamikor kiváló pártmunkás, egy moszkvai kerületi pártbizottság titkára). Ezek már kijelentették, hogy nem értenek egyet a sztálini kormányzat politikájával. Csak egy erős egyéniség hiányzott még. Ez lett Vlaszov.

[138] A ROA valóban nem létezett, szinte a háború végéig. Ezt az elnevezést, valamint a karra erősíthető címert egy orosz származású német találta ki: Strickfeld kapitány, az Ostpropaganda-Abteilung-tól. Jelentéktelen beosztása ellenére befolyásos ember volt: igyekezett meggyőzni a fő

hitleristákat a német-orosz szövetkezés szükségességről, s meg akarta nyerni az oroszokat a németekkel való együttműködés gondolatának. Kísérlete mindkét félnél kudarcot vallott: hisz azok csak azt lesték, hagy használhatják ki, és csaphatják be egymást. Csakhogy a németek birtokon belül voltak, övék volt a hatalom, a Vlaszov-tiszteknek pedig csak a képzelgések maradtak a szakadék fenekén. ROA tehát nem létezett, ellenben szovjetellenes csapategységeket már a háború első hónapjaiban kezdtek felállítani volt szovjet alattvalókból. Először a litvánok csatlakoztak a németekhez (jól felpaprikáztuk őket egyéves uralmunk alatt!) majd az ukránokból alakult meg az „SS-Galícia", önkéntes hadosztály; aztán néhány osztag az észtekből; 1941 őszén Belorussziában tűntek fel nemzetőrszázadok, Krímben pedig egy tatár zászlóalj alakult. (Mindez a magunk vetése volt! Például a Krím félszigeten két évtizeden át viseltünk ostoba utóhadjáratot a mecsetek ellen, bezártuk és leromboltuk őket, pedig Katalin cárnő a bölcs hódító, államsegélyeket utalt ki mecsetépítésre és karbantartásra a Krímben. Még mikor a nácik bevonultak, nekik is volt annyi eszük, hogy békében hagyják a mecseteket.) Később kaukázusi osztagok és kozák csapatok is (több mint egy lovashadtest) felbukkannak a németek oldalán. Orosz önkéntesekből a háború első telén kezdtek szakaszokat és századokat szervezni, a német hadvezetés azonban annyira nem bízott az oroszokban, hogy még hadnagy sőt törzsőrmester is csak német lehetett, csak az altisztek közt lehettek oroszok, a vezénylet nyelve is német volt („Achtung!" „Halt" s egyebek). Jelentősebb s már tisztán orosz alakulatok voltak a következők: az 1941 novemberében Lokotban (Brjanszk-terület) felállított brigád. (A gépszerkesztéstan helybeli professzora, K. P. Voszkobojnyikov bejelentette „Oroszország Nemzeti Munkapártjának" a megalakulását. Manifesztumot intézett az ország polgáraihoz és zászlót is tervezett a „Győzelmes Szent György" képével. Továbbá: 1942 elején az Orsa közelében lévő Oszintorf településben szerveztek egy alakulatot orosz emigránsok vezetésével (azonban orosz emigránsok gyéren szivárogtak ebbe a mozgalomba s aki csatlakozott hozzá, az sem rejtette véka alá németgyűlöletét; a vezetők elnézték, hogy katonáik tömegesen átálljanak a szovjet csapatokhoz, egy egész zászlóalj is átállt. A németek ezután ki is vonták az emigránsokat); Továbbá: Gil szervezett 1942 nyarán Lublin közelében egy alakulatot (V: V. Gil, kommunista párttag s ráadásul nyílván zsidó is, nemcsak hogy túlélte a fogságot, hanem a többi hadifogoly támogatásával rangelső lett a szuvalki lágerban, mint ilyen javaslatot tett a németeknek „az orosz nacionalisták harci szövetségének" felállítására). – Ezek a fönt felsorolt alakulatok azonban még nem álltak össze semmiféle „ROA"-felszabadító hadsereggé s Vlaszov sem volt még sehol. A német vezénylet alatt álló századokat kísérletképpen kivitték az orosz frontra, a tisztán orosz alakulatokat pedig a brjanszki, orsai és a lengyel partizánok ellen vetették be.

[139] Ezek a betűk egyre ismertebbekké váltak, habár még mindig nem létezett az a hadsereg: az egységek mind szét voltak szóródva s alá voltak rendelve, a vlaszovista tábornokok pedig Dalemdorban, Berlin közelében preferánszoztak. Voszkobojnyikov brigádja Kaminszkij halála után 1942 közepéig öt gyalogezredből állt, mindegyikben 2500-3000 fővel s megfelelő tüzérségi kiegészítéssel, továbbá egy harckocsi-zászlóaljból két tucatnyi szovjet tankkal s egy tüzérhadosztályból kb. harminc löveggel. (A tisztikar hadifogoly tisztekből került ki, a legénységi állomány pedig jórészt helybeli brjanszki önkéntesekből.) Erre a brigádra volt bízva a járás védelme a partizánok ellen… 1942 nyarán hasonló céllal helyezték át Lengyelországból Mogiljov alá a Gil-Blazsevics-féle brigádot (Lengyelországban a lengyelekkel s a zsidókkal való kegyetlenkedésükről voltak híresek). E brigád tisztikara 1943 elején rom volt hajlandó alárendelni magát Vlaszovnak; azt vetve ennek szemére, hogy meghirdetett programjában nem szerepel „a világzsidóság és a zsidó komiszárok elleni harc"; ám 1943 augusztusában, amikor a jelekből már Hitler vereségére lehetett következtetni, éppen ez a brigád, a „rogyionovisták" (Gil ugyanis Rogyionovra változtatta a nevét) vörösre cserélték ezüst-halálfejes fekete zászlajukat és Bjelorusszia északkeleti csücskéből egy jó darabot „Partizán-őrvidéknek" nyilvánítottak s ott a szovjethatalmat is kikiáltották. (Erről a Partizán-őrvidékről nálunk is irogatni kezdtek az újságok, anélkül, hogy megmagyarázták volna keletkezése körülményeit. Később minden

rogyionovistát – már aki életben maradt – leültettek.) S ki mást vetettek be rögvest a németek a rogyionovisták ellen, mint éppen Kaminszkij brigádját?! (1944 májusában 13 saját hadosztályt is bedobtak a „Partizán-őrvidék" felszámolására.) Csak ennyire értették meg a németek ezeket a háromszínű kokárdásokat, Győzelmes-Szentgyörgyösöket és András-mezősöket! Az oroszok s a németek nem értettek egymás nyelvén, gondolataik lefordíthatatlanok, kifelezhetetlenek voltak egymás számára s nem voltak közös nevezőre hozhatók. De történt ennél rosszabb is: 1944 októberében a németek a Kaminszkij brigádot (s néhány muzulmán csapategységet) vetették be a varsói felkelés elfojtására.

> Míg az egyik fajta orosz a Visztula mögött bóbiskolt és távcsövön nézte végig Varsó pusztulását, addig a másik fajta orosz a felkelést fojtotta el. Úgy látszik, 19 évszázadon át a lengyelek nem kaptak eleget az orosz rosszindulatból – beléjük kellett döfni még a 20. század görbe handzsárját is (s ezzel talán vége van? ez volt-e az utolsó eset?)! – Valamivel kevesebb buktató volt az oszintorfi zászlóalj életében, amelyet később Pszkov körzetébe dobtak át. Ez kb. hatszáz főnyi legénységből és kétszáz tisztből állt, a vezénylet emigráns kezekben volt (I. K. Szacharov, Lamszdorf), egyenruhájuk orosz, zászlajuk fehér-kék-piros. Az ezreddé feltöltött zászlóaljat ejtőernyős bevetésre készítették elő Vologda-Archangelsz vonalára, belekalkulálva a tervbe az ott elhelyezett lágerfészkeket is. Igor Szacharovnak az egész 1943-as év folyamán sikerült elkerülnie, hogy csapategységét a partizánok ellen vessék be. Akkor őt magát leváltották, zászlóalját leszerelték és lágerba vitték, később a nyugati fronton vetették be. A németek, akik már elejtették s mint szükségtelent el is felejtették eredeti szándékaikat az oroszokkal, 1943-én úgy döntöttek, hogy ezt az orosz ágyútölteléket elirányítják az Atlanti-falhoz, a francia s az olasz ellenállási mozgalom gyengítésére. Ezzel aztán azok a vlaszovisták is, akik előtt még lebegett valami politikai eszmény, elvesztették minden reményüket annak megvalósítására.

[140] Az elsőt a Kaminszkij-brigádból fejlesztették ki és Sz. K. Bunyacsenko parancsnoksága alá helyezték, a másodikat Zverjev (Harkov volt katonai parancsnoka vezényelte, a harmadikból csak fél hadosztály lett, a negyedikbe épp hogy csak belefogtak; volt még egy repülős-osztag is Malcev vezetésével. A határozat szerint négy hadosztálynál többet nem is szándékoztak felállítani.

[141] Maga az átadás a hagyományos angol diplomácia szelleméhez hűen az alattomosság jegyében törtem. A problémát a kozákok elszántsága okozta: vagy elesnek egy szálig a végső harcban, vagy átkelnek az óceánon, Paraguayba, Indokínába, de nem adják meg magukat! Az angolok ezért előbb leadatták velük a fegyvereiket azzal az indokolással, hogy egységesíteni fogják a felszerelést. A tiszteket ezután különvették a legénységtől, s mintegy a hadsereg további sorsának megtárgyalására Judenburg városába vitték őket, mely az angol okkupációs zónához tartozott – az angolak azonban az előző éjszakán titokban átadták a várost a szovjet csapatoknak. A tiszteket, századparancsnokoktól Krasznov tábornokig, negyven autóbusz szállította, amelyek egy magas viadukton átmenve egyenesen a rabszállító kocsik félkörébe hajtottak, a fegyveres konvoj már ott várta őket a névjegyzékekkel. A visszafelé vezető utat szovjet harckacsiak állták el. Semmi sem volt náluk, hogy agyonlőjék vagy leszúrják magukat, hisz minden fegyvert elszedtek tőlük. Sokan a viaduktról az országút kövezetére vetették le magukat. A legénységet később, szolgáltatták ki az angolok, ugyancsak csellel. Szerelvényekre rakták őket (hogy, mint mondták, csatlakozzanak a tisztekhez s felfegyverezzék őket.)

> Rooseveltet és Churchillt az államvezetés bölcseiként tisztelik saját hazájukban. Előttünk azonban, kik az orosz börtönökben beszélgettünk róluk, döbbenetes világossággal leplezödött le következetes rövidlátásuk, sőt ostobaságuk. Hogy mulaszthatták el Kelet-Európa függetlenségének garanciákkal való biztosítását a 41-től 45-ig tovatűnő években? Hogy adhattak le hatalmas területeket Szászországból s Türingiából nevetséges játékszerükért, a négy zónára osztott Berlinért (mely később

politikájuk Achilles-sarka lett)? S milyen katonai s politikai előnyt reméltek attól, hogy halálba küldtek, Sztálin kezére játszottak többszázezer felfegyverzett szovjet állampolgárt, akik semmi áron sem akarták megadni magukat? Azt szokás mondani, hogy ez volt az ára Sztálin feltétlen belépésének a japán háborúba. Szóval mikor már kezükben volt az atombomba, megfizették Sztálint, hogy ne vonakodjék megszállni Mandzsúriát, megsegíteni Kínában Mao-Ce-Tungot és fél-Koreában Kim-Ir-Szent?! Nemde minden politikai kalkuláció csődje ez? Mikor aztán a szovjet hidegre tette a lengyel Mikolajcsikot, megbuktatta Bering és Masaryk kormányát, elzárta az utat Berlinbe, mikor fellángolt s kihunyt Budapest, füstölgött Korea s a konzervatív uraknak utilaput kötöttek a talpára Szuezben – reméljük, volt köztük olyan, akinek eszébe jutott – annyi egyéb közt – mondjuk a kozákok esete?

[142] Mert kb. ennyi szovjet állampolgár tartozott a Wehrmacht kötelékébe – a Vlaszov előtti s a vlaszovi alakulatokba, a kozák, a muzulmán, a balti és az ukrán csapategységekhez és osztagokhoz.

[143] Ezen az alapon egy afrikai elnök sem lehet biztos afelől; hogy nem hozunk tíz év múlva egy olyan törvényt, amelynek alapján el fogjuk őt ítélni mai ténykedéséért. De majd a kínaiak hoznak ilyen törvényt, csak legyen rá egyszer alkalmuk!

[144] A foglyok álinai az Altájról vajon n«n a parasztoktól öröklődtek, akik ugyancsak az Altájról ábrándoztak? Ott voltak ugyanis „a Felség Kamarájának földjei”, ezért az Altáj sokáig nehezebben hozzáférhető terület volt a telepesek számára, mint Szibéria többi része a parasztok azonban annál nagyobb igyekezettel próbáltak odatelepedni (s oda is telepedtek). Vajon nem ez a magyarázata ennek az örök legendának?

[145] A (Visinszkij-féle) gyűjtemény: „A börtönöktől a nevelőintézetekig” a 396. lapon ezt az adatot közli: az 1927-es amnesztia alkalmával a foglyok 7,3%-a részesült kegyelemben. Ez hihető is. Gyérecskén csurrant-cseppent a Tizedik Évfordulóra! A politikaiak közül a nőket s a gyermekeket engedtek ki valamint azokat, akiknek már csak pár hónapjuk volt hátra. A Felső-Ural-vidéki izolátorból például 200 közül egy tucatnyit engedtek szabadon. De még ezt a nyomorúságos amnesztiát is visszaszívták menet közben s megszorításokat tettek; némelyeket visszatartottak, másoknak „tiszta” szabadon bocsátás helyett. „mínuszt” (bizonyos városokra szóló tilalmat) adtak.

[146] Amennyiben hinni lehet a beszámolóknak, talán csak a 20. században idézett elő bennük erkölcsi gyomorégést az állandó jóllakottság állapota.

[147] S csak egy hajszálnyit tévedtek a kutyafülűek! Részletesebben az 1945. júl. 7-i nagy sztálini amnesztiáról lásd: a III. rész 6. fejezetében.

[148] Hasonló kertecskét, csak még kisebbet, de annál meghittebbet láttam sok év múlva, már mi, m turista, a Péter-Pál erőd Trubeckoj-bástyájában. A kirándulók sopánkodtak a folyosók és a cellák komorságán, én pedig arra gondoltam, hogy a Trubeckoj-bástya rabjai, akiknek *ilyen* sétaudvaruk volt, nem voltak a legnyomorultabbak. *Minket* csak puszta kőhombárokba vittek ki sétálni.

[149] a GPU-NKVD különbírósága.

[150] Pontosan az amnesztia napján ítéltek el; a munka nem tűr haladékot.

[151] Lásd: „A börtönöktől a nevelőintézetekig” c. gyűjteményt (Visinszkij).

[152] Cs… a csoportja.

[153] Az a bizonyos Gyűjtemény: „A börtönöktől…” szinte dönti a bizonyítékokat az ítéletek előre elrendeltségére s annak régiségére; a törvényszékek ítéleteit már 1924-29-ben is egységes

adminisztratív és gazdasági szempontok szabályozták. 1924-től, mivel akkor éppen munkanélküliség volt, a bíróságok csökkentették az otthonlakásos kényszermunkára szóló ítéletek szárasát s inkább rövidlejáratú börtönre ítéltek (persze közönséges bűntényeseket). A börtönök ige megteltek rövid (6 hónapig terjedő elzárásra ítéltekkel, akiknek a munkáját nem lehetett eredményesen kihasználni a telepeken. Tehát 1929 elején az Igazságügyi Népbiztosság 5-ös sz. körlevélében ELÍTÉLTE a rövid elzárások kirovását, 1929. 11. 6-án pedig (október 12. évfordulója előtt amikor áttértünk a szocializmus építésére) a Közp. VB. és a Népbiztosok Tanácsa rendelettel MEGTILTOTTA, hogy egy évnél rövidebb elzárást szabjanak ki.

[154] A Dél-Afrikai Köztársaságban odáig ment a terror az utóbbi években, hogy minden *gyanús* (SzOE – társadalmilag veszélyes elem) négert *három hónapig* fogva lehet tartani kivizsgálás és ítélet nélkül. A vak is látja, mi ennek az intézkedésnek a gyengéje: miért nem háromtól tíz évig?

[155] Erről nem is tudtunk. Az Izvesztyija mesélte 1957 júliusában.

[156] Babajev – igaz, hogy közönséges bűntényes – így vágott oda nekik: „Csak rakjatok rám *szájkosarat*, akár háromszáz évre! De míg élek, a kezemet sem mozdítom értetek, drágalátosok!”

[157] Így kaphatott egy valódi kém (Schulz, Berlin 1948) tíz évet, s Günter Waschgau, aki sohasem volt az, huszonötöt; csak azért, mert a 49-es hullámba került bele.

[158] Az Izvesztyija 1958 szeptember 10-i száma.

[159] Lozovszkij ma az orvostudomány kandidátusa, Moszkvában lakik, nyugalomban s jólétben él. Csulpenyov pedig trolibuszvezető.

[160] Viktor Andrejevics Szerjogin ma Moszkvában él a szolgáltatási kombinát ügyintézője a moszkvai tanácsnál. Él, mint Marci Hevesen!

[161] (Izvesztyija, 1964 június 9.) Érdekes adalék, minek néztek nálunk a törvény előtti védelmet!… 1918-ban V. I. Lenin azt követelte, hogy a túlságosan enyhe ítéleteket hozó bírókat zárják ki a pártból.

[162] Ezt a még meg nem keményedett csőrű fiókát Trockij melengette: „A megfélemlítés nagyon hatásos politikai eszköz, ezt csak az álszent nem akarja megérteni”. Ujjongott Zinovjev is, nem sejtve még mint fonja végezni: „GPU – ezek a betűk, akárcsak a VCsK betűi, a legnépszerűbb betűk a világon”.

[163] M. N. Lacisz (Szudrabsz): Kétéves harc a belső fronton – GIZ, Moszkva 1920.

[164] 74. l.

[165] 75. l.

[166] 76. l.

[167] Gernyet szerkesztésében, 2. kiadás.

[168] 385–423. l.

[169] A „Biloje”… lap 2/14 februári számából, 1907.

[170] V. Ö.: III. rész, 1. fejezet.

[171] Lacist, 75. l.

[172] Lacist, 70. l.

[173] Különleges Feladatú Egységek.

[174] Lacisz, 74. l.

[175] N. V. Krilenko: Öt év után (1918-22). A moszkvai és a Legfelsőbb Forr. Törvényszék legjelentősebb pereiben elhangzott vádbeszédek. – GIZ, Moszkva 1923; megjelent 7000 példányban.

[176] Lenin 5. kiadás, 36. k 210 l.

[177] Krilenko, 4. l.

[178] Krilenko, 4-5. l.

[179] Krilenko, 7. l.

[180] Krilenko, 44. l.

[181] Lacisz: „Két év…”, 46. l.

[182] Krilenko, 13. l.

[183] Krilenko, 14. l.

[184] Krilenko, 3. l.

[185] Krilenko, 408. l.

[186] Krilenko, 22. l. – kiemelés tőlem

[187] Krilenko, 505. l.

[188] Krilenko, 318. l.

[189] Krilenko, 73. l.

[190] Krilenko, 83. l.

[191] Krilenko, 79. l.

[192] Krilenko, 81. l.

[193] Krilenko, 524. l.

[194] Krilenko, 82. l.

[195] Krilenko, 296. l.

[196] Krilenko, 500. l.

[197] Krilenko, 507. l.

[198] Krilenko, 513. l. kiemelés tőlem.

[199] Krilenko, 507. l.

[200] Hogy lecsillapítsuk az olvasó felháborodását: Jakulovot, ezt az alattomos kígyót a Koszirjev-ügy tárgyalásakor már fogva tartották, találtak neki „ügyet”. Tanúskodni is őrkísérettel hozták fel, s reméljük, hamarosan agyonlőtték. (Mi pedig most csodálkozunk: hogy jutottunk el a törvényesség teljes hiányáig? Miért nem vette fel senki ram a harcot?

[201] Krilenko, 14. l.

[202] Ó, mennyi téma! Hol van egy Shakespeare?! – a falakon áthatol Szolovjov, cellai félhomály. Gogyeljuk gyengülő kézzel visszavonó levelet ír… Nekünk meg színházban, moziban egyre csak az „ellenséges vad vihart” éneklő utcát mutatják a forradalmi évekből.

[203] Krilenko, 522. l.

[204] Krilenko, 337. l.

[205] Krilenko, 509. l.

[206] Krilenko, 509-510. l. kiemelés tőlem.

[207] Krilenko, 511. l.

[208] Krilenko, 14. l.

[209] A vádló mégis azt tartja, hogy Szamarin vagy Rasputin – tökéletesen mindegy.

[210] Krilenko, 61. l.

[211] Krilenko, 81. l.

[212] Korábbi nevén Firguf lovas gárdatiszt, aki később „váratlan lelki újjászületésen ment keresztül, mindenét kiosztotta a szegények között és kolostorba vonult – én ugyan nem tudom, mi igaz ebből a vagyonelosztásból”. – No persze, ha elismernénk, hogy lehetséges lelki újjászületés, mi maradna akkor az osztályelméletből?

[213] Ki ne emlékeznék ehhez hasonló jelenetekre? Életem első élményei közé tartozik, három négyéves lehettem, mikor a kiszlovodszki templomba benyomultak a „csúcsosfejűek” (Bugyonnij-sapkás csekisták), átvágtak az imádkozók némaságba dermedt tömegén s csak úgy süvegesen egyenesen az oltárhoz léptek és félbeszakították az istentiszteletet.

[214] A pátriárka Kljucsevszkijt idézi: „Csak akkor csukódnak be a Szent kolostorának kapui, csak akkor alusznak ki koporsója felett a mécsesek, ha már az utolsó morzsáig eltékozoltuk azt a szellemi-erkölcsi kincset, amelyet az Orosz Föld oly hatalmas művelői hagytak ránk, mint Boldogemlékezetű Szergij.” Kljucsevszkij aligha hitte volna, hogy ez a tékozlás szinte már az ő életében befejezett tény lesz.

> A pátriárka bebocsátást kért a Népbiztosok Tanácsa Elnökéhez (Leninhez) s rá akarta venni, hogy ne nyúljanak a kolostorokhoz s az ereklyékhez, hisz az egyház el van már választva az államtól! Azt felelték neki, hogy az elnöknek fontosabb dolga van s néhány napig nem fogadhatja őt.
> S persze később sem…

[215] Krilenko, 34. l.

[216] Lenin, 5. kiadás, 51. k., 48. l.

[217] V. I. Lenin levele A. M. Gorkijhoz, Akad. Kiadó, Moszkva, 1961., 263. l.

[218] Lenin, 4. kiadás, 36. k., 373. l.

[219] Krilenko, 54. l.

[220] Krilenko, 38. l.

[221] Krilenko, 17. l.

[222] Krilenko, 39. l.

[223] Krilenko, 8. l.

[224] Krilenko, 281. l.

[225] Krilenko, 382-383. l.

[226] Krilenko, 439. l., kiemelés tőlem.

[227] Krilenko, 433. l.

[228] Krilenko, 434. l.

[229] Krilenko, 435. l.

[230] Krilenko, 438. l.

[231] Krilenko, 458. l.

[232] Vidéken, például Szaratovban, már korábban is rendeztek szociálforradalmár pereket.

[233] Párizs, 1922. és Szamizdat, 1967.

[234] Ilyen címek alatt: „Az egyház és az éhínség"; „Hogyan fogják kisajátítani az egyházi kincseket".

[235] Forrásaim: Anatolij Levityin: „Az egyházi viszály vázlatos története" I. rész, Szamizdat, 1962 továbbá: „Tyichon pátriárka kihallgatásának jegyzetei, Törvényszéki Tudósítások, V. k.

[236] Vagyis mint pl. a viborgi felhívás volt, amelyért a cári kormány háromhavi börtönt rótt ki.

[237] Lenin, Össz. m., 5. kiad., 45. k., 189. l.

[238] Lenin, Össz. m., 5. kiad., 39. k., 404-405. l.

[239] Lenin, Össz. m. 5. K., 45. k., 190. l.

[240] Más lapra tartozik, hogy igen lagymatagon keltek a kormány védelmére, ingadoztak, hamarosan visszaléptek. Bűnük azonban ettől nem lett kisebb.

[241] Csődnek persze csőd volt az, ha nem lett is mindjárt nyilvánvaló.

[242] Hasonló okoskodás alapján törvényteleneknek tekintendők az összes helyi, valamint a határokon kívül rekedt kormányok is: Arhangelszk, Szamara, Ufa, Omszk, Ukrajna, Kubany, Ural, Transzkaukázia kormányai, mivelhogy később nyilvánították kormánynak őket, miután már a Népbiztosok Tanácsa kinevezte önmagát.

[243] Már újra így nevezték.

[244] Krilenko, 183. l.

[245] S mit össze nem beszéltek életükben azok a szalmacsépelők!

[246] Krilenko, 236. l. (S micsoda nyelvezet!).

[247] A többi túszt egész nyugodtan kinyírhatták!

[248] Krilenko, 251. l.

[249] Krilenko, 253. l.

[250] Krilenko, 258. l.

[251] Krilenko, 305. l.

[252] Krilenko, 185. l.

[253] Krilenko, 103. l.

[254] Krilenko, 325. l.

[255] Krilenko, 238. l.

[256] Krilenko, 322. l.

[257] Krilenko, 326. l.

[258] Krilenko, 319. l.

[259] Krilenko; 407. l.

[260] Krilenko, 409. l.

[261] Sok mindent rebesgettek erről a visszatérésről. Nemrég azonban egy bizonyos Ardamatszkij (aki nyilván bejáratos a levéltárakba s a KGB embereihez) egy históriát közölt, mely az igényes

irodalom fellengzős sallangjai ellenére közel látszik lenni az igazsághoz (a *Nyeva* folyóirat 1967. 11. számában). A GPU részben megvásárolva részben átejtve Szavinkov embereit, csalhatatlan kelepcét állított Szavinkovnak: hogy Oroszországban egy hatalmas illegális szervezet sínylődik vezér híján. Ravaszabb csapdát képzelni sem lehet. Dehát úgysem lett volna stílusos, hogy Szavinkov kalandos élete Nizzában fejeződjék be. Nem tehette, hogy ne vállalkozzék erre az új portyára s ne térjen vissza – vesztére – Oroszországba.

[262] És mi szamarak, későbbi lubjankai foglyok, mi is hűségesen szajkóztuk, hogy azóta vannak kifeszítve vashálók a Lubjanka lépcső-aknáiban, hogy Szavinkov levetette magát. Úgy ráfeledkezünk a csalfa mesére, hogy arra nem gondolunk, hogy hiszem a börtöntapasztalatok nemzetközi kincs! S ha az amerikai börtönökben már a század elején fel voltak szarelve a hálók, elmaradhatott-e tőlük a szovjet technika?

Mikor Artur Prübel, volt csekista, 1937-ben halálán volt a kolimai lágerban, elmesélte egy fogolytársának" hogy ő volt az egyik abból a négyből, akik *kidobták* Szavinkovot az ötödik emeleti ablakból a Lubjanka udvarára! (Ez Ardamatszkij mai beszámolójával nincs is ellentmondásban: az ablakpárkány eszerint olyan alacsony volt, hogy inkább erkélyajtónak látszott, mint ablaknak. – Jól kiválasztották a szobát! Csakhogy Ardamatszkij verziója szerint az őrangyalok elbámészkodtak, Prübel szerint pedig szívvel-lélekkel közreműködtek.)

Így oldódik meg a második rejtély – a szokatlanul elnéző ítélet rejtélye – a drasztikus harmadik ismeretében.

Ez a csak suttogva terjesztett kósza hír az én fülembe is eljutott, s 1967-ben közöltem M. N. Jakubovicssal. Ez korát meghazudtoló fiatalos élénkséggel, felcsillanó szemmel kiáltotta: „igaz! Stimmel! Én pedig nem hittem Bljumkinnak, azt hittere, csak megjátssza a nagyfiút!". – A következőket tudtam meg Jakubovicstól: A húszas évek végén Bljumkin hétpecsétes titokként közölte vele, hogy a GPU megbízásából ő írta Szavinkov úgynevezett búcsúlevelét. Bljumkinnak szabad bejárása volt a fogvatartott Szavinkov szobájába – ő szokta esténként *szórakoztatni*. (Vajon megsejtette-e Szavinkov, hogy a halál lett hozzá bejáratos, a nyájas és behízelgő halál, melyről nem lehet tudni, mikor s hogyan fogja végülis megölni?) Így hát Bljumkinnak módja volt, megismerni Szavinkov beszéd- és gondolkozásmódját, s beleélhette magát azokba a gondolatokba is, amelyek áldozatát az utolsó időkben foglalkoztatták.

Kérdezhetné valaki: miért az ablakból? Nem lett volna egyszerűbb megmérgezni? – Alighanem valakinek megmutatták a hullát, vagy legalábbis feltételezhették, hogy meg kell mutatniuk.

Itt az alkalom hogy azt is elmeséljük, hogy végezte Bljumkin, akit csekista mindenhatósága ellenére oly rettenthetetlenül elintézett Mandelstam. Ehrenburg is kezdett mesélni Bljumkinról, de elgyávult és elállt tőle. Pedig van róla mit mesélni. Mikor 1918-ban szétzúzták az eszerek balszárnyát, Bljum kint, Mirbach német követ gyilkosát nemcsak hogy meg nem büntették, nemcsak hogy a többi baloldali eszer sorsára nem juttatták, hanem maga Dzerzsinszkij vette őt pártfogásába (ahogy Koszirjevet is akarta). A látszat kedvéért felcsapott bolseviknek. Nyilván nagy felelősséggel járó politikai gyilkosságok végrehajtására tartották életben. Valamikor a 30-as évek küszöbén Párizsba utazott, hogy titkon eltegye láb alól Bazsenovot, Sztálin önkárságának külföldre szökött munkatársát – egy éjjel sikerült is kidobnia őt a vonatból. Azonban kalandos természete vagy Trockij iránti rajongása a Márvány-tenger szigetére csalogatta Bljumkint a Törvénytudóhoz (Trockijhoz), akitől megkérdezte, nincs-e valami üzennivalója a Szovjetunióba. Trockij egy csomagot bízott rá, hogy adja át Radeknek. Bljumkin el is vitte, át is adta, s Trockijnál tett látogatása titokban is maradt volna, ha a ragyogó Radek nem lett volna akkor már besúgó. Radek lebuktatta

Bljumkint, s ez eltűnt a szörnyeteg torkában, amelyet saját kezéből táplált, látott el vértejjel még szopós korában.

[263] Lenin, 5. kiadás 54. k., 265-266. l.

[264] Krilenko, 433. l.

[265] A bíróság tagjai pedig: Vasziljev Juzsin és Antonov-Szaratovszkij két régi forradalmár. Már nevük egyszarú, népi csengése is bizalomgerjesztő. Mikor 1962-ben egy nekrológot olvastunk az Izvesztyijában a terror áldozatairól, nézzük csak, ki írta? A hosszú életű Antonov-Szaratovszkij!

[266] Pravda, 1928 május 24., 3. l.

[267] Izvesztyija, 1929 május 24.

[268] Nagyon is lehetséges, hogy ez a kudarc ragadt meg a Vezér rosszindulatú emlékezetében s okozta a volt ügyész vesztét, a sors szeszélyétől ugyanazon guillotine alatt.

[269] „Az Iparpárt-per" – Szovjet Törvényhozás-kiadó, Moszkva, 1931.

[270] „Az Iparpárt-per", 453. l.

[271] „Az Iparpárt-per", 488. l.

[272] „Az Iparpárt-per", 325. l.

[273] „Az Iparpárt-per", 365. l.

[274] „Az Iparpárt-per", 204. l.

[275] „Az Iparpárt-per", 202. l.

[276] „Az Iparpárt-per", 425. l.

[277] „Az Iparpárt-per", 356. l.

[278] Vajon ki rajzolta egy cigarettásdobozra ezt a nyílegyenes vonalat Krilenkónak? Talán ugyanaz a kéz, amely 1941-ben védelmi tervünket készítette?

[279] „Az Iparpárt-per", 356. l. – a legkevésbé sem tréfálnak!

[280] „Az Iparpárt-per", 409. l.

[281] „Az Iparpárt-per", Krilenko beszédéből, 437. l.

[282] „Az Iparpárt-per", 228. l.

[283] „Az Iparpárt-per", 354. l.

[284] „Az Iparpárt-per", 358. l.

[285] „Az Iparpárt-per", 452. l.

[286] „Az Iparpárt-per", 454. l.

[287] Ivanov-Razumnyik: Börtönök és deportálások, Csehov-kiadó.

[288] Az orosz nap emlékezete nem tartja számon érdeme szerint Ramzint. Véleményem szerint alaposan rászolgált arra hogy őt tegyük meg a cinikus és szemfényvesztő áruló visszataszító prototípusának Az árulás görögtüze! Nem ő az egyetlen abban a korban, de ő a legfeltűnőbb.

[289] „Az Iparpárt-per", 504. l. Lám, így beszéltek NÁLUNK már 1930-ban, amikor Mao még kisfiú volt.

[290] „Az Iparpárt-per", 510. l.

[291] „Az Iparpárt-per”, 49. l.

[292] „Az Iparpárt-per”, 508. l.

[293] „Az Iparpárt-per”, 509. l. Valami okból mindig ezt emelik ki a proletariátusnál: az ösztönösséget… Bizonyára az orrukon át szimatolják meg, mi a helyes.

[294] A rehabilitálást megtagadták tőle, hisz az ő perük már benne van történelmünk aranytáblás könyvében, s tudjuk, hogy egy kövecskét sem szabad megmozdítani, különben összedűl az egész épület. M. P. Jakubovics ítélete tehát továbbra is érvényben van, vigaszul azon forradalmi tevékenységéért *személyes* nyugdíjat utaltak ki neki. Micsoda fából-vaskarikák vannak nálunk!

[295] Ilyen volt többek között a sokat próbált Kuzma A. Gvozgyev, annak idején egy munkacsoport vezetője a Hadiipari Bizottmányban, akit a cári kormány 1916-ban képtelen ostobaságból bebörtönzött s akiből munkaügyi miniszter lett a Februári Forradalomban. Gvozgyev egyike volt GULag „elfekvő” mártírjainak. Nem tudom, mennyit ült 1930 előtt, de 1930 óta szakadatlanul ült, barátaim még 1952-ben is ismerték őt a Szpasszk-i lágerból (Kazahsztán).

[296] Nem tévesztendő össze Jakubovics vezérkari ezredessel, aki ugyanakkor, ugyanazokon az üléseken a hadügyminisztériumot képviselte.

[297] Ezeket az adatokat a „Granat”-enciklopédia 41. kötetéből vettem ahol össze vannak gyűjtve a Bolsevik Párt hírességeinek önéletrajzai és hitelt érdemlő életrajzai.

[298] Csak Jefim Cejlint védte, de őt sem sokáig.

[299] Micsoda dús dokumentációs anyagtól fosztjuk meg magunkat, míg Molotov fennkölt öregségét óvjuk!

[300] A jövendő KB-t sem!

[301] Majd kiömlik nemsokára a tiéd! – A Jezsov-gebisták lebukásakor Kljugint is elfogják, és lágerban egy Gubajdulin nevű spicli leszúrja.

[302] Általánosságban megállapíthatjuk, hogy ebben az egyben tévedett.

[303] Szenteljünk itt pár sort egy nyolcéves kislánynak, Zója Vlaszovának. Rajongott az apjáért; az iskolában nem volt maradása (társai csúfolták: „az apád kártevő!” – ő pedig nekik ment: „igenis, az én apám derék ember!”) A pert csak egy évvel élte túl (pedig addig sohasem volt beteg), ebben az évben NEM LÁTTAK MOSOLYOGNI, lehorgasztott fejjel járt, öreg nénik jósolták is: „A földet nézi, nemsokára meghal. Agyhártyagyulladás vitte el, haláltusájában egyre ezt kiabálta: „Hol van apuka! Adjátok vissza apukát!”

> A lágerok áldozatainak millióihoz ne felejtsünk hozzáadni ugyanannyit vagy akár kétszerannyit…

[304] N. Sz. Tagancev: A halálbüntetés, Szentpétervár, 1923.

[305] Schlüsselburgban 1884 és 1906 között 13 főt végeztek ki. Szörnyű sokat – Svájc méreteihez képest.

[306] Már idézett áttekintésében: „Kétéves harc…”, 1920., 75. l.

[307] Ha már az analógiáknál tartunk, itt van még egy példa: az inkvizíció legvéresebb 80 éve alatt (1420-1498) egész Spanyolországban tízezer embert égettek meg, azaz havonta kb. tizet.

[308] B. tanúsága szerint, aki a halálraítéltek kosztját hordta szét a cellákba.

[309] Csak azt nem tudják az iskolában, hogy Szalticsihát elítélte a (saját osztályából álló) bíróság s tizenegy évet ült kegyetlenkedéseiért az Ivanov kolostor pincebörtönében, Moszkvában. (Prugavin: Börtön-Kolostorok, Poszrednyik kiadó, 39. l.)

[310] A SzU Legf. Tanácsának közleményei, 1959. 1. sz. – A SzU Büntető-törvényhozásának Alapjai, 22. l.

[311] Csehov-kiadó.

[312] Sztrahovics börtönben írt füzetei máig épségben megvannak. Rács mögötti „tudós-karrierje” azonban még csak ezután kezdődött. Később az ő vezetésével dolgozták ki a turbó-lökhajtásos motor egyik első tervezetét a Szovjetunióban.

[313] A szövetkezetről szóló történetei figyelemreméltóak, külön ismertetést érdemelnének.

[314] *Tyur*emnoje *Zak*ljucsenyije – börtönbüntetés.

[315] TON – Tyurma Oszobogo Naznacsenyija (Különleges rendeltetésű börtön).

[316] Vera Figner: Zapecsatlennij Trud (Emlékiratok).

[317] M. Novorusszkij adatai szerint Schlüsselburgban 1884 és 1906 között hárman lettek öngyilkosok és öten őrültek meg.

[318] P. A. Kraszikov (aki majd hallra fogja ítélni Venyjamin metropolitát a *Tőké*t olvassa a Péter-Pál erődben (de csak egy évig, mert azután kiszabadul).

[319] „A börtönökről…” c. gyűjteményből (Visinszkij).

[320] 1918-tól teketória nélkül bebörtönözték a másállapotban lévő eszer nőket is.

[321] Ugyancsak emlékeztet Eichmanra, nem?

[322] 1925-ben megfordították a követ, eltemették a feliratot. Ha Szolovkiban jársz, ne felejtsd el megnézni!

[323] Jurij Podbelszkij a Szavvatyevszkij-kolostor egyik eszer lakója volt. Összeszedte a szolovecki vérengzéssel kapcsolatos orvosi nyilatkozatokat, hogy majd valamikor közzéteszi őket. De egy év múlva a szverdlovszki továbbító-lágerban átkutatták a holmiját, felfedezték bőröndje dupla fenekét és kihúzták az oda rejtett iratokat. Így hát ezúttal is megfeneklett az orosz történelem.

[324] Gernyet: A cári börtönök története, Moszkva, 1963., 5. kötet, 8 fej.

[325] Ugyanott.

[326] Ellenben ők mindig megkövetelték az eszerek és szocdemek támogatását. A Karaganda-Kolima transzportban 1936-ban „árulóknak s provokátoroknak” bélyegezték azokat, akik megtagadták Kalinyin címére küldött távirati tiltakozásuk aláírását: „a forradalom Élcsapatának (ezek ők!) Kolimába deportálása ellen” tiltakoztak. (Makotyinszkij beszámolója szerint.)

[327] Nem szeretem ezeket a „bal” s „jobb” kategóriákat. Pontatlanok, sokszor fedik egymást, a lényeget pedig nem fejezik ki.

[328] Bizony, ilyen szókapcsolat is létezik!… Mintha azt mondanánk: azúrpocsolya szín.

[329] Legyen ez válasz azoknak, akik folyton azt kérdezgetik s hányják szemünkre, *miért nem harcoltunk…*

[330] Moszkvában aztán, a csodák országához méltóan tisztek vették az ölükbe Tyimofejev-Resszovszkijt s autóval szállították el a pályaudvarról; hiszen azért jött, hogy fejlessze nálunk a tudományt!

[331] P. F. Jakubovics („A kitaszítottak világában”, Moszkva, 1964. I. k.) írja a múlt század 90-es éveiről, a szibériai száműzetéseknek erről a sötét korszakáról, hogy akkor napi tíz kopejka élelmezési pénzt utaltak ki egy főre ugyanakkor egy búzakenyér (háromkilós?) ára öt kopejka volt, egy kanna tejé (két liter?) három kopejka. „A foglyok boldogultak” – jegyzi meg. De már

az irkutszki kormányzóságban magasabbak az árak: egy font hús tíz kopejkába kerül és a foglyok bizony nélkülöznek”. Egy font hűs naponta egy főre – ez ugyebár nem egy fél hering?…

[332] Vajon nem ezt kell érteni azon a bizonyos „sztálini személyi kultuszon”?

[333] Ezért aztán a „spanka” (az alvilág) rá is sütötte a hivatásos forradalmárokra a „szari-előkelőség” nevezetet. (P. F. Jakubovics)

[334] Pár olyan esetet is meséltek nekem, hogy három belevaló, egészséges fiatalember szembeszállt a tolvajokkal – de nem az igazság védelmében, nem azok védelmében, akiket ott fosztottak ki mellettük, csak a maguk védelmében. Szóval: felfegyverzett semlegesség!

[335] V. I. Ivanovot (jelenleg Uhtában) kilencszer ítélték el a 162. tc. alapján lopásért ötször a 82. tc. alapján szökésért; összesen 37 évi elzárásra – s ezt öt-hat év alatt „töltötte ki”.

[336] „Frájer” annyi, mint nem-tolvaj, azaz nem Ember (nagy betűvel), tehát a tolvajokon kívül az egész emberiség „frájer”.

[337] „Zászlók a tornyokon”

[338] „Hódoknak” a gazdag „zekeket” (foglyokat) hívták, akik tele voltak „zsírral és dohánnyal”.

[339] Így esik konkoly a hunév vetésbe! De vajon konkoly-e? Mert hiszen nincs Puskinról, Gogolról, Tolsztojról elnevezett láger de gorkiji lágerok vannak, egy egész fészekalja! Azonkívül egy kényszermunka-bánya is Maxim Gorkij nevét viseli (40 km-nyire Elgentől, Kolimában)! Bizony, Alexej Maximics!…”az ön szívével, elvtárs, és nevével…” „Ha az ellenség nem adja meg magát…” Elég egy könnyelmű szó, s mire körülnézel, már nem is vagy az irodalomban…

[340] Pedig még egy második ítéletet: 25 évi lágert is fog kapni, s majd csak 1967-ben szabadul az Ozera-lágerből.

[341] „Kortársam története”, Moszkva, 1955., VII. k., 166. l.

[342] Az északkeleti (azaz a kolimai) Javító-Büntető Táborok Parancsnoksága.

[343] Hej, te Bertrand Russel-féle „Háborús Bűnösök Törvényszéke”! Mit késlekedsz? Miért nem csíped fel ezt az adatot? Talán bizony nincs ínyedre?

[344] Ezt a forradalmi névvel büszkélkedő gyűjtőfogházat nem nagyon ismerik a moszkvaiak; oda nem visznek kirándulókat, már hogy is vinnének, mikor ma is MŰKÖDIK. De nem kell messze utazni, hogy közelebbről megláthassuk: az ember csak felül a körjáratra, s a Novohorosevo-úttól már csak egy hajításnyira van.

[345] Karabasz talán minden más továbbítónál jobban megérdemelte volna, hogy múzeummá tegyék, de sajnos, már nincs meg: egy vasbeton-készítményeket gyártó üzem van a helyén.

[346] Galina Szerebrjakova! Borisz Gyakov! Aldan Szemjonov! Önök ugyebár nem lafatyoltak tizedmagukkal egy lavórból? Önök persze még akkor sem süllyedtek volna Iván Gyenyiszovics „állati szükségleteinek” színvonalára? S a mosdótál feletti tülekedés közben is kizárólag szeretett pártjukra gondoltak volna?

[347] Kulturális-nevelő részleg – a lágerparancsnokság egy osztálya.

[348] Mert csak eljön egyszer annak is az ideje, hogy emlékművek fogják megörökíteni Szigetvilágunk olyannyira titkolt, szinte már kiradírozott történetét! Az én lelki szemeim előtt például egy másik emlékmű is ki szokott rajzolódni: valahol Kolimában a bérc ormán egy gigantikus Sztálin, akkora, amekkorának ő maga szokta álmodni magát – bajsza szárnyai több méteresek, fogsora méltó a lágerok generalisszimuszához, egyik keze a gyeplőt tartja, a másik a korbácsot lendíti, hogy végigverjen vele a fogaton – a fogaton, mely emberek százaiból áll, ötösével vannak befogva úgy húzzák az igát. A Csukcs-félsziget szélén, a Bering-szoros

közelében valóban impozáns látványt nyújtana. (Már leírtam a föntieket, amikor elolvastam a „Síkdombormű a kőszálon” c. Írást. Lám, nem is olyan lehetetlen idea!… Mesélik, hogy a Mogutov-lágertól egy km-nyire a Volga feletti Zsiguli-hegyen is volt egy olajfestékkel a sziklafalra mázolt hatalmas Sztálin – az elhaladó gőzhajók utasainak épülésére.)

[349] Azóta többször is kérdezősködtem alkalmi svéd ismerőseimtől s olyanoktól, akik Svédországban jártak: hogy találhatnám meg ezt a családot? Hallottak-e ilyen nevű valakiről aki eltűnt? Kérdésemre csak mosoly volt a válasz: Svédországban olyan az Andersen név, mint Oroszországban az Ivanov; milliárdos pedig nincs köztük. S csak most, 22 év után, ahogy utoljára olvastam át ezt a könyvet gyúlt fény az agyamban: világos, hogy nem mondhatta meg igazi nevét MEGTILTOTTÁK neki Abakumov nyilván megfenyegette, hogy különben MEG FOGJA SEMMISÍTENI! Ezért ment hát svéd Ivanovként a továbbítókon keresztül. Tönkretett életéből sem hagyhatott egyéb nyomot azok emlékezetében, akikkel összehozta a sorsa, mint életének néhány mellékes epizódját, amit szabad volt közölnie. Bizonyára abban is bízott még, hogy kiszabadul – közös vonás ez e könyv sok millió nyuszijában – hogy ül egy ideig, aztán a felháborodott Nyugat majd kiszabadítja. Nem fogta fel Kelet erejét. Nem látta be, hogy ILYEN tanút, aki NAGYOBB jellemerőt tanúsított, mint amekkora az elpuhult Nyugat fiáról feltételezhető, sohasem fognak szabadon bocsátani.

Könnyen meglehet, hogy még ma is él. (1972-ből való megjegyzés.)

[350] Az az adag, amelyet GULag garantál a nemdolgozó fogolynak.

[351] Félvér az olyan, aki lélekben már felzárkózott a tolvajok világához mindent megtesz, hogy oda bebocsátást nyerjen, de a tolvajok rendje még nem fogadta be.

[352] Egyébként, ahogy P. Jakubovics írja a „piskótásokról”, a büntetés eladása a múlt században is előfordult, – ez tehát régi fogolytempó.

[353] Hozzám írt levelében, „Lityeraturnaja Gazeta” 1962. XI. 29.

[354] OLP – Spec. Lágerpont

[355] P. Jakubovics, i. m.

[356] V. I. Lenin 1897-ben személykikötőben szállt fel a „Szent Miklós”-ra, akár a szabad emberek.

[357] Erről részletesen beszámol V. Salamov: „Vázlatok a bűnözők világából” c. könyvében.

[358] Évtizedek múltak el azóta, de hányszor előfordul ma is, hogy az óceánokon, ahol biztosan nem szállítunk rabokat, szovjet polgárok jutnak bajba, de ugyanaz a nemzeti büszkeség mezében tetszelgő TITKOLÓDZÁS visszatartja őket minden segítség elfogadásától. Inkább a cápák faljanak fel bennünket, de nem kell a ti segítségetek! Természetünk rákfenéje ez a TITKOLÓDZÁS!

[359] A szoc. dem. Nyikolajevszkij és Dalin adatai szerint 15-20 millió volt a lágerban tartott foglyok száma.

[360] Kosztya Kiula nem jelentkezik, híre-hamva sincs. Félek, hogy nincs már az élők sorában.

[361] Az MVD Negyedik Spec. osztálya orvosi problémákkal foglalkozott fogoly munkaerővel.

[362] A börtön előtti s alatti éveim során magam is sokáig voltam azon a véleményen, hogy Sztálin adott végzetes irányt a szovjet államiság történetének. De most, hogy Sztálin szép csendesen kimúlt, vajon lényegesen megváltozott-e a hajó útiránya? Mi az a sajátos; személyes bélyeg, amit ő adott hozzá az eseményekhez? Csupán lehangoló ostobaság, zsarnokság; és önistenítés. Egyebekben azonban pontosan, nyomról-nyomra követi a kijelölt ösvényt.

[363] Lenin: ÖM 5. kiadás, 36. k., 217. l.

[364] Lenin: ÖM 5. kiadás, 35. k., 176. l.

[365] Lenin: ÖM 5. kiadás, 33. k., 90. l.

[366] Lenin: ÖM 5. kiadás, 54. k., 391. l.

[367] Lenin: ÖM 5. kiadás, 50. k., 70. l.

[368] „A Szovjet Igazságszolgáltatás” c. gyűjteményből, Moszkva 1919., 20. l.

[369] Visinszkij darócnyelvén: „Az a világon páratlanul álló, valóban történelmi jelentőséggel bíró folyamat, mely a burzsoá-rendszer börtöneinek, ezeknek a kizsákmányolók által a dolgozók számára épített »holt házaknak« romjain új intézményeket teremt, új szocialista tartalommal.” – „A börtönöktől a nevelő-intézetekig” c. gyűjteményből, Szovjet Törvényhozás Kiadó, Moszkva, 1934. Előszó.

[370] „A börtönöktől a nevelő-intézetekig”, 10. l.

[371] „A börtönöktől a nevelő-intézetekig”, 103. l.

[372] A Breszti Béke után az eszerek kiváltak a kormányból s az Ig. – ügy is a bolsevikok kezébe került.

[373] Az Ig. – ügyi NB beszámolója az Össz-szöv. Tanács gyűlésén; 9. l.

[374] Ez az egész polgárháború alatt érvényben volt, 1920 novemberéig.

[375] Az Ig. – ügyi NB ügyiratai, 137. l.

[376] A Szovjet Köztársaság Rendeleteinek Gyűjteménye, 1919, 12. sz., 124. l. és 20. sz., 235. l.

[377] Az Ig. – ügyi NB Iratai, 1920. VII. közl.

[378] Erre a ma már feledésbe merült hölgyre volt bízva akkor (a Közp. VB és a Cseka vonalán) az egész Penzai Kormányzóság sorsa.

[379] Lenin: ÖM 5. kiadás 50. k. 143-144. l.

[380] A Szov. Közt. Rendeleteinek Gyűjteménye, 1918., 65. sz., 710. l.

[381] l. „A börtönöktől…” c. gyűjteményt.

[382] A „Szolovecki Szigetek” c. lap 1930. évf. 2-3. sz. 55. l.: Nogtyev elvtárs jelentéséből. Amikor ma a Dvina torkolatánál fekvő ún. „Csajkovszkij kormány-lágert” mutogatják a turistáknak, jó tudni, hogy ez is egyike volt azoknak a „különleges rendeltetésű” Északi Lágeroknak.

[383] Az Októberi Forradalom Állami központi Archívuma, 393/13/1b, 111. l.

[384] Az Októberi Forradalom Állami központi Archívuma, 393/13/1b, 112. l.

[385] Az Októberi Forradalom Állami központi Archívuma, 393/13/1b, 13-14. l.

[386] A. A. Gercenson: Harc a bűnözés ellen a Szovjet Köztársaságban, Moszkva, Jogi Kiadó, 1928. 103. l.

[387] „A börtönöktől…” c. gyűjtemény, 431. l.

[388] I. L. Averbach: A bűntől a munkáig. Visinszkij szerk., Szovjet Törv. – hoz. Kiadó 1936.

[389] Ma is ez a neve, a hatvanas években.

[390] „A Szovjethatalom” c. folyóirat, 1923. 1-2. sz. 57. l.

[391] „A Szovjethatalom” c. folyóirat, 1919. 11. sz. 6-7. l.

[392] Október-Archiv 393/4, 7/89, 11. l.

[393] Október-Archiv 393/53/141/1, 3, 4

[394] Csak a szerzeteseket találta bűnösöknek, a hely szelleméhez méltatlanoknak. Hja, 1908-at írunk s az akkori liberális felfogás szerint lehetetlen volt valami jót is mondani a papokról. Nekünk azonban, akik megjártuk Arhipelagot, bizony szinte angyaloknak tűnnek azok a barátok. Ehettek volna „hasfakadásig”, ők azonban még halat, böjtös eledelt is csak sátoros ünnepeken engedtek meg maguknak a Golgota klastromszárnyban. Kedvükre alhattak volna, ehelyett (ugyanott) átvirrasztották az éjszakákat, szüntelenül zsolozsmázva az év minden napján, megemlékezve élőkről és holtakról, az egyetemes pravoszláv kereszténységről.

[395] A technikatörténet szakértői mondják, hogy Filipp Kolicsev (az, aki feleselni mert Rettenetes Ivánnal) olyan mezőgazdasági technikát honosított meg a XVI. században, hogy háromszáz év múlva sem vált volna szégyenére.

[396] Helyt is állt a kolostor az angolokkal szemben kétszer is: 1808-ban és 1854-ben. Azonban 1667-ben Feoktiszt barát, Nyikon párthíveit kijátszva, kinyitotta a titkos ajtót és átadta a Kreml-erődöt a cári bojároknak.

[397] Hány emberben ingatta meg a hitet a keresztény kolostorok eme szimbiózisa a börtönökkel!

[398] Állami börtön 1718-tól létezett Szolovkán. A múlt század 80-as éveiben Vlagyimir Alexandrovics nagyherceg, a pétervári katonai körzet csapatainak főparancsnoka meglátogatta Szolovkát, s feleslegesnek találva a helyőrség jelenlétét, kivonta a katonaságot Szolovkából. A szolovkai börtön 1903-ban szűnt meg. – A. C. Prugavin: Kolostor-börtönök. Poszrednyik Kiadó. 78. és 31. l.

[399] Erre a tűzvészre is hivatkozott a „vallásellenes bacilus”, megmagyarázva, miért olyan nehéz ma tárgyi bizonyítékokat, kínzó-eszközöket találni.

[400] Őket majd csak 1930-ban takarítják ki Szolovkáról – ezzel aztán vége is lesz a halászatnak. Azóta sem találja többé senki azt a heringet a tengerben, mintha teljesen kipusztult volna.

[401] A finnek „boszorkánytanyának” hívják.

[402] A moszkvai OGPU „Trojka”-spec. törvényszék elnökéről, Gleb Bokijról. Fiatal korában félbeszakította tanulmányait:

> „Bányásznak állt az iskolából, elege volt a tudományból”
> (Részlet egy „baráti epigrammából”, mely a „Szolovecki Szigetek” 1929. 1. sz. – ban jelent meg. A cenzúra butaságára vall, hogy nem értette meg, mit ereszt át.)

[403] 1930. 1. sz.

[404] Minden dolog becse ellenkezőjére fordulhat az évek során: ami kiváltságnak számit a húszas évek Különleges Rendeltetésű Lágeraiban: a kincstári ruha – ugyanaz csak kedvetlenséget s utálatot bír kiváltani a 40-es évek foglyaiból. Nekik az lesz majd kedvezmény, ha nem muszáj komiszba öltözniük, hanem személyes holmit hordhatnak, ha mást nem, egy sapkát. Nemcsak gazdasági okokban, a korszellemben is gyökerezik ez a jelenség: a húszas évek ideálja minél jobban föloldódni a közösségben, a negyvenes éveké: lehetőleg kimaradni belőle!

[405] A Sztaraja Russza – novgorodi vasútvonal egy mellékága.

[406] Nem tévesztendő össze a szabad Gyertyarjevval, a szolovkai Arhipelág csapatainak parancsnokával.

[407] Akkor hirtelen megszűnt; mintha maga a rezsim is belátta volna, hogy nincs itt tréfálnivaló. Csak 1929-ben, a nagy szolovkai események után, mikor minden láger a nevelést tette főcéljává, indult meg újra s 1932-ig rendszeresen meg is jelent.

[408] Ma pedig ugyanazokon a köveken, ahol az áldozatokat vonszolták, a szolovkai széltől védett belső udvaron, vidáman zajongó turisták, akik eljöttek megnézni ezt a hírhedt szigetet órákon át

ütögetnek, röplabdáznak. Nem tudják… No és, ha tudnák? Akkor is csak ütögetnének.

[409] Szolovkai specialitás, mely *különös véletlen* folytán megismétlődik majd a katyni hullákon. Talán a múlt kísértett valakinek a fejében? Vagy személyes élmény?

[410] Soroljunk fel néhányat, akikre emlékeznek a foglyok – az életben maradottak: Sirinszkaja-Sachmatova, Seremeteva, Sachovszkaja, Fitztum, I. Sz. Delvig, Bagratuni, Asszociani-Eriszov, Hocheron de la Foss, Sivers, G. M. Oszorgin, Klodt, N. N. Bahrusin, Akszakov, Komarovszkij, P. M. Vojejkov, Vadbolszkij, Vonlarlarszkij, V. Levasov, O. V. Volkov, V. Lozino-Lozinszkij, D. Gudovics, Taube, V. Sz. Muromcev; Nyekraszov, volt kadet pártvezér (ő lenne?), prof. Ozerov, pénzügyi szakember, A. B. Borodin, jogászprofesszor, A. P. Szuchanov, pszichológus-professzor. Filozófusok: A. A. Meier, Sz. P. Aszkoldov, E. N. Danzas professzorok; Möbius teozófus. Történészek: N. P. Anciferov, M. D. Priszelkov, G. O. Gordon, A. I. Zaozerszkij, P. G. Vaszijenko. Irod. történészek: D. Sz. Lihacsev, Cejtlin, I. Je. Anicskov, nyelvész, N. V. Pigulevszkaja, keletkutató, G. Poljakov, ornitológus. Művészek: Braz, P. F. Szmotrickij. Színészek: I. D. Kalugin (Alexandrov színház), B. Glubokovszkij, V. Ju. Korolenko (az író unokaöccse). A 30-as években; amikor Szolovka már a végét járta, tartózkodott itt Pavel A. Florenszkij.

[411] Érdekes, hogy Arhipelág hajnalán is ott kezdik, ahova később mi is eljutottunk a Spec. lágerokban; a spiclik ártalmatlanná tételével.

[412] A hegynek és a klastromszárnynak ezzel a különös nevével sehol máshol nem találkozunk. A hagyomány szerint (s egy XVIII. századi kézirat szerint; lásd: Állami Közkönyvtár, Szoloveckij Paterik) 1712. június 18-án egy Jób nevű szentembernek, mikor e hegy alatt virrasztott és imádkozott, megjelent az Istenanya „égi glóriában” és így szólt hozzá: „Eme hegy ezentúl Golgotának hívassék, templom és klastrom építessék rajta a Megfeszítés emlékezetére. Mert mérhetetlen szenvedésnek színhelyévé váland egykoron.” Fölhúzták tehát s el is keresztelték az épületeket, a jóslat azonban több mint kétszáz esztendeig üres szónak tűnt, nem sok valószínűsébe volt annak, hogy valaha is megvalósul. A szolovkai láger után azonban aligha vonható kétségbe a jóslat igazsága.

[413] „A börtönöktől…” c. gyűjt., 115. l.

[414] „Szolovecki Szigetek”, 1930. 1-2. sz. 56-57. l.

[415] „Szolovecki Szigetek”, 1930. 1-2. sz. 56-57. l.

[416] G. Fridman: „Mesés valóság”, cikk a „Szolovecki Szigetek”-ben, 1930. 4. sz. 43-44. l.

[417] Ó Bertrand Russel! Ó, Hewlett Johnson! Hol volt akkor az önök izzó lelkiismerete?

[418] Nálunk ez mindig „minden eddiginél nagyobb”; alább nem adjuk.

[419] „Szolovecki Szigetek”, 1930. 2-3. sz. 60. l.

[420] Ezt persze nem méltóztatott elolvasni, Sir Bertrand Russel?

[421] A gépéus hölgy Gorkij kíséretében, aki a tollforgatásban is gyakorolta magát, ezt jegyezte föl: „Ismerkedünk a szolovkai láger életével. A múzeumba megyek… Majd mindnyájan a Szekir-hegyre megyünk. Csodálatos kilátás nyílik a tóra. A víz színe hideg-sötétkék, a tó körül elvarázsolt erdő, szünet nélkül változik a megvilágítás, kigyúlnak a fenyőcsúcsok, tükörképük is égni látszik a tóban. Csend vesz körül, csodálatos szépség. Visszafele érintjük a tőzeg kitermelő telepet. Este hangverseny. Megkínálnak a híres szolovkai heringgel, amilyen apró, olyan finom, csodás ízű, szinte elolvad a szájban.” – „M. Gorkij és fia”; „Tudomány”-kiadó, Moszkva 1971; 276. l. (Ez a jegyzet 1972-ből való.)

[422] A „Szolovecki Szigetek”-ből, 1929. 1. sz., 3. l. (Ezek a sorok hiányoznak Gorkij Összegyűjtött Műveiből!)

[423] Gorkij nyamvadt viselkedését Itáliából való visszatérése után haláláig korábban tévelygéseinek s az ítélőképesség hiányának tulajdonítottam. De nemrég publikált levelezése a húszas évekből alantasabb indíték föltételezését is jogosulttá teszi: kapzsiságét! Amikor Sorrontóba érkezett, Gorkij csalódva tapasztalta, hogy nem veti fel a világhír – s ami rosszabbi a pénz sem (pedig egész udvart kellett eltartania). Bölcsen belátta hogy mindkettőt csak az Unióban kaphatja meg haza kell hát térnie s elfogadnia a feltételeket. Így adta magát önkéntes fogolyként Jagoda kezébe. Fölösleges óvatosság volt Sztálintól, hogy eltetette láb alól, megénekelte volna ő még 1937-et is!

[424] Egy ilyen csoportba Kurilko is belekerült, őt is agyonlőtték.

[425] I. L. Averbach: „A bűnözéstől a munkához”, Visinszkij szerkesztésében, „Szovjet Törvényhozás”-kiadó, 1936.

[426] Ez már olyan érett jelmondat volt, hogy méltónak találtatott az egész országban való elterjesztésre.

[427] Október-Archiv, 393/78/65, 369-372. l.

[428] Legalábbis hivatalosan. A valóságban már 1930-ban, de a szervezési időt letagadták, hogy ne tűnjenek olyan hosszúnak a büntetések – egy kis smink a történelem tükre előtt, szóval itt is lágerblöff, „tuhta”.

[429] Dobálódzunk itt dátumokkal és helynevekkel, de kérjük az olvasót, ne felejtse el, hogy mindezt kérdezgetés és összehasonlítás alapján tudjuk, tehát előfordulhatnak tévedések és hiányok.

[430] „A börtönöktől…” c. gyűjtemény, 429. l.

[431] „A börtönöktől…” c. gyűjtemény, 136-137. l.

[432] A Szovjetunió Törvénytára, 1929. 72. sz.

[433] „A börtönöktől…”, 384. l.

[434] Általában véve azonban visszafejlődő tendenciát mutat a kényszermunka a 19. sz.-i Oroszországban: egyre kevésbé lesz „kényszer” s lassan meg is szűnik. A 90-es években még a Kari-fegyházban is csak éveiket morzsolgatták a rabok, nem dolgoztak többé. Akatujban is enyhültek a munkakörülmények (P. Jakubovics). Eszerint inkább csak átmeneti megszorultságból vonhatták be a rabokat a Bajkál-tó körüli vasútépítésbe. Alighanem itt is azt a „két szarvat”, azt a parabolát látjuk, amit a börtönöknél megfigyeltünk (I. rész, 9. fej.): egy lágyuló és egy szarusodó ágat.

[435] Erről saját külön elméletem van, más helyen majd elmondom.

[436] „A Sztálinról elnevezett Fehér-tenger-Balti csatorna építésének története, 8. fejezet.

[437] Írói ambícióra mutat, hogy külön, a saját neve alatt is írt egy brosúrát a Fehér-tenger-csatornáról.

[438] Ebben az elnevezésben állapodtak meg, hogy lelkesítsék a „harcosokat” (vagy a soha meg nem alakult munkahadsereg tiszteletére?).

[439] A koszinusz fogalmát azonban elvétette Rappoport. – „Fehért. Csat.”, 107. l.

[440] M. Berman – M. Borman: megint csak egy betűnyi különbség… mint Eichmans – Eichman esetében.

[441] Ju. Kurenko: „A 3. sz. zsilip”, a Dmit Lag Kult. Nev. Osztálya kiadása, 1935. „A láger határain kívül nem terjesztendő.” – A kiadás ritkasága miatt felhívjuk a figyelmet egy – másik kombinációra is: „Kaganovics, Jagoda és Hruscsov megtekintik a Fehér-tenger-csatorna-lágert.” – D. D. Runes: Despotism, New York, 1963. 262. l.

[442] „A Fehér-tenger-Balti-tenger Csatorna”, 82. l.

[443] Ez volt az egyik legkorábbi „saraska”, paradicsomi sziget. Ugyanakkor az Izsor-művekben is hasonnevű KTI-it szerveznek, ez tervezi az első érdemleges hengersort.

[444] Plusz néhány „tuhta”-hónap a szervezési szakaszból, melyek sehol sincsenek elkönyvelve.

[445] A „Fehér-t. Csat…”, 112. l.

[446] A „Fehér-t. Csat…”, 113. l.

[447] A „Fehér-t. Csat…”, 356. l.

[448] A „Fehér-t. Csat…”, 153. l.

[449] Ju, Kuzemko: A 3. számú zsilip.

[450] A „Fehér-t. Csat…”, 302. l.

[451] A „csatornaharcosok” augusztusi értekezletén Lázár Kogan így nyilatkozott: „Nincs már messze az az idő, amikor utolsó ízben gyűlünk értekezletre láger-vonalon.. Közel van már az az év, az a hónap, az a nap, amikor végképp megszűnnek a javító-munkatáborok, mert nem lesz rájuk szükség.” – Minthogy valószínűleg őt is agyonlőtték; sohasem láthatta be, mekkorát tévedett. Különben lehet, hogy maga sem hitte, amit mondott.

[452] Egyébként ugyanő említi azt is, hogy a Medvezsegorszkba érkező ukrán menekültek valahol a láger közelében vállaltak munkát, s úgy menekültek meg az éhhaláltól, hogy *fogoly rokonaik látták el őket élelemmel a kerítésen keresztül!!!* Egyáltalán nem hihetetlen. Csak hát nem mindenkinek sikerült kijutni onnan Ukrajnából.

[453] D. Vitkovszkij: „Fél élet…”

[454] Köztük lehetne Alexej Tolsztoj is, aki a csatornát bejárva (hja, fizetni kell a pozícióért!) „tűzzel s elragadtatással írta le élményeit, varázslatos, fantasztikus, ugyanakkor mégis reális perspektívát vázolt a vidék jövőjéről – ahogy arra egy alkotó zseni, lángoló képzeletű író képes. Alig talált méltó szavakat a csatornaharcosok munkájának s az élenjáró technikának (ritkítás tőlem – A. Sz.) magasztalására…

[455] I. L. Averbach: „A bűnözéstől a munkához”.

[456] Visinszkij előszava a „Börtönöktől.. c. gyűjteményhez.

[457] Visinszkij előszava Averbach könyvéhez.

[458] Visinszkij előszava Averbach könyvéhez.

[459] Zenekart más lágerokban is alkalmaztak: a parton fölállított zenészek több napon át játszanak egyfolytában, míg a rabok ugyancsak váltás és pihenő nélkül a fát rakják ki az uszályból. I. D. T., aki zenész volt a Fehér-tenger Csatornánál, így emlékezik: A zenekar csak elkeseredést és dühöt váltott ki a munkásokból (mert a zenészek nem dolgoztak, külön fekhelyük, kincstári egyenruhájuk volt). Így kiabáltak nekik: „Gennyes banda! Paraziták! Gyertek kulizni ti is!” – A képen mindebből semmi sem látszik.

[460] Megjegyzendő, hogy a csatornánál dolgozó, vezetőhelyre befurakodott értelmiségiek ügyesen kihasználták azt a Hat Feltételt: Hatékonyan kihasználni a specialistákat”? – akkor tessék kiemelni a mérnököket a közmunkából! „Ne engedjük meg a munkaerővándorlást”? – akkor tessék beszüntetni a transzportokat!

[461] Ju. Kuzemko: A 3. sz. zsilip, DmitLag, 1931.

[462] „A csatornaharcosnő” c. brosúra, DmitLag, 1935. („A lágeron kívül nem terjesztendő.”)

[463] „A csatornaharcosnő” c. brosúra, DmitLag, 1935. („A lágeron kívül nem terjesztendő.”)

[464] Ezek a fényképek mind Averbach könyvéből valók. A szerző közli velünk, hogy a kulákok s a kártevők (azaz a legbecsületesebb paraszti és értelmiségi arcok) nincsenek megörökítve a fényképeken, mint mondja, „erre még nem érett meg az idő.” Sajnos, ha megérik is, már késő. A holtak nem állnak a lencse elé.

[465] Feltehetőleg Averbach maga rögtön a második fokozatnál kezdené.

[466] I. L. Averbach: i. m., 164. l.

[467] Nálunk minden hátrafelé sülhet el s gyakran még a jutalomnak is kellemetlen következményei lesznek. Az egyik arhangelszki lágerban Paramonov kovácsnak két évet elengedtek a tízesből kiváló munkája jutalmául. Ily módom szabadulása a háborús évekre esett, s mint ötvennyolcas politikait nem eresztették ki, hanem „további spec. (már megint spec.!) rendelkezésig” bent tartották. Közben vége lett a háborúnak, s Paramonov ügytársai kitöltvén a maguk tíz évét, kiszabadultak. Ő azonban még egy esztendőcskét lenyomott. Az ügyész felülvizsgálta a panaszát, tenni azonban semmit sem tehetett: a „spec. rendelkezés” továbbra is érvényben volt egész Arhipelágon.

[468] Bizony nem hiába ítélte el az Igazságügy Dolgozóinak V. Értekezlete 1931-ben az ilyenfajta üzletelést: „A feltételes időelőtti szabadlábra helyezés széleskörű és indokolatlan alkalmazása, valamint a munkanap kettős elkönyvelése… a bírói ítéletet *irreálissá teszi, megfosztja erejüktől a büntető represszáliákat s osztályelméleti elhalláshoz vezet.”*

[469] Ernst Pawel: The Triumph of Survival. – The Nation, 1963. febr. 2.

[470] Ebben a fejezetben minden utalás nélküli idézet Averbach könyvéből való. Néha azonban összevontam különálló mondatait, máskor rövidre nyestem kiállhatatlan szóáradata – neki ugyanis érdeke volt a szószaporítás disszertációjában, mi azonban hely szűkében vagyunk. A szöveg értelmén egyébként sehol sem változtattam.

[471] A DmitLag Daloskönyvei, 1935. A dallamokat *csatornaharcos-zenének* hívták, a versenybizottságban szabad zeneszerzők voltak: Sosztakovics, Kabalevszkij, Schechter.

[472] „A börtönöktől…” c. gyűjtemény előszavából.

[473] uo., 449. l. A szerzők egyike Apeter, az új GULag-főnök.

[474] Nem találok alkalmasabb helyet e könyvben, hogy elmagyarázzam az „ellenőrző bizottságok” mibenlétét. Szolgáljon ez a hosszú jegyzet az olvasó kíváncsiságának kielégítésére.

Hogy az elzárási intézmények állapotát és a foglyok átnevelésének mikéntjét ellenőrizni kell, ez a képmutató burzsoá társadalom agyréme volt. A cári Oroszországban „börtönök védnök-egyesületei”, jótékonysági börtönbizottságok, patronáló társulások működtek „a foglyok fizikai és erkölcsi viszonyainak megjavítására”. Az amerikai börtönökben a húszas-harmincas években széles jogkört biztosítottak a társadalmi egyesületek képviselőiből alakult felügyelő-ellenőrző bizottságoknak: még időelőtti szabadulást is elérhettek (nemcsak közbenjárhattak érte, hanem valóban ki is vívhatták, bírói beavatkozás nélkül). Erre persze rávágják a mi dialektikus törvénytudónk: „Nem kell elfelejteni milyen osztályokból verbuválódtak azok a bizottságok – csak osztályérdekeiknek megfelelő döntéseket hoztak.”

Nálunk egész másképp áll a dolog. Már az első, 1918. július 23-án kiadott Ideiglenes Utasítás, mely létrehozta az első lágerokat, intézkedik a guberniumi Fenyítő Osztályok mellett működő Elosztóbizottságok felállításáról. Ezek dolga volt az elítéltek beosztása ama hét szabadságvesztési kategóriába, amely a korai Szovjet Föderatív Köztársaságban volt érvényben. Ez a munka (mely mintegy a bíró munkáját volt hivatva pótolni)

annyira fontosnak tűnt, hogy az Ig. – ügyi NB jelentése (1920) „a fenyítő intézmény központi idegrendszerének" nevezte az elosztóbizottságot. Ennek összetétele a legmesszebbmenően demokratikus volt, pl. 1922-ben *Trojka*-alapon: a guberniumi NKVD parancsnokából, a guberniumi Törvényszék elnökségének egy tagjából és az illető gubernium fegyintézeteinek igazgatójából állt. Később még két „fejet" bevettek: a Munkás-Paraszt Inspekciótól és a Szakszervezeti Tanácstól. De 1929-ben már igen sok panasz volt rájuk: osztályidegen elemeknek juttattak ugyanis kedvezményeket és időelőtti szabadulást. Ezek voltak „az NKVD-vezetőség jobboldali opportunista üzelmei." Abban a bizonyos fordulat Évében felszámolták tehát az Elosztóbizottságokat, s helyükbe az *Ellenőrzőbizottságokat* léptették. Elnök: a bíró, tagok: a lágerparancsnok, az ügyész s a társadalom képviselőiként egy-egy fej a felügyelő-személyzetből, a milíciából, a járási vébétől és a komszomoltól. Mint jogászaink az imént oly találóan rámutattak, „nem kell elfelejteni, milyen osztályokból…" stb. stb. – ezer bocsánat, ezt már leírtam egyszer. Az ellenőrzőbizottságokat az NKVD az érdemlisták és büntetés elengedések felülvizsgálatával, a Közp. VB (azaz a parlament) pedig az *iparosítási terv* szempontjainak érvényesítésével bízta meg.
Íme, ezek voltak azok az ellenőrzőbizarrságok, amelyeket szanáltak a második ötéves terv megindulásakor. Ami azt illeti, egy fogoly sem hullatott könnyeket értük.
Apropó, osztályok, ha már egyszer szóba kerültek. Annak a bizonyos Gyűjteménynek egyik társszerzője, Sesztakova a húszas és a harmincas évek anyaga alapján arra a „furcsa következtetésre jut, hogy a burzsoá börtönök és a mi börtöneink szociális összetétele meglepő egyezést mutat" – legnagyobb ámulatára kiderült ugyanis, hogy *dolgozók* ülnek itt is, ott is. Persze ennek van valami dialektikus magyarázata, szerzünk azonban nem jött rá. A magunk részéről még azt tesszük hozzá, hogy ezt a „meglepő egyezést" csak igen kis mértékben zavarták meg a 37-38-as évek, amikor a lágerokat elárasztották a magas állami beosztásban lévők. Az arány igen hamar kiegyenlítődött. A háborús és a háború utáni évek többmilliós *hullámai* ugyancsak *dolgozókat* sodortak magukkal.

[475] Mikor 1954-ben aranyat kezdtek feltárni Szerpantyinkán (korábban nem tudtak erről), embercsontok közül kellett kiválogatni. Az arany azért csak arany.

[476] Honnan ez a tömörülés és miért hogy Kolimán kívül alig születtek memoárok? Talán mert valóban a foglyok elitjét vitték Kolimába? Vagy mert, bármily furcsán hangzik, a közeli lágerokban nagyabb arányú volt a halálozás?

[477] Zolotyisztijből száznyolcvanhatot engedtek el az egy éve odahurcolt kétezerszáz lengyelből. – Ezek aztán Nyugatra kerültek, Szikorszkij seregébe, s ők kürtölték világgá Zolotyisztij hírét. Ezt 1942. júniusában számolták fel véglegesen.

[478] Ez sokoldalú elemzést kívánna; mint általában a szovjet-német háború. Mert évtized múlik el évtized után s mire eligazodhatnánk saját magunkon s megérthetnénk történelmünk egy rétegét, már el is borítja azt a következő réteg hamuja. Az információ nálunk sohasem volt szabad és tiszta s az emberek két csapás között nem érnek rá kielemezni önmagukat, másokat s a történelem eseményeit.

[479] Visinszkij: Előszó Averbach: „A bűntől a munkához" c. könyvéhez.

[480] Visinszkij: Előszó Averbach: „A bűntől a munkához" c. könyvéhez.

[481] No meg a kolhozparasztokról s a közönséges melósokról, hogy tovább ne menjünk.

[482] „Levél régi barátomnak", Akad. kiadó, XX. k. 585. l.

[483] Erről minden századból vannak adalékaink. Jurij Krizsányics írja a 17. sz. – ban, hogy a moszkovita parasztok és iparosok nagyobb bőségben élnek, mint a nyugatiak s hogy Oroszország legszegényebb néprétege is jó kenyérrel, hallal, hússal táplálkozik. Még a „Zavaros Kor"-ban sem merültek ki a készletek, a földeken asztagokban állt az élet színültig voltak a hombárok, a boglyákban, kepékben tizennégy évre való gabona volt (Avramij Palicin). Fonvizin a 18. sz. – ban, összehasonlítva az orosz parasztak jólétét Languedoc és Provence parasztjainak állapotával, így ír: „Elfogulatlanul megállapíthatjuk, hagy az oroszok összehasonlíthatatlanul jobban élnek." Puskin pedig a 19. sz. feudális falujáról ezt mondja: „*Jólét* s szorgalom jelei mindenütt."

[484] Megfigyelhető ez nagy létszámú vegyes brigádokban is, de csak szigorított kényszermunkatáborokban, ott is csak bizonyos feltételek mellett. Többet erről az 5. részben.

[485] Vagyis, mint Arhipelág egyéb vívmányai, a *tuhta* sincs csupán a lágeréletre korlátozva, megtalálható az államberendezésünk minden területén.

[486] Lám, megint: „emberek"! Észrevették?

[487] Ha az általános lefegyverzésről van szó, mindig aggódom, hogy a betiltandó fegyverek jegyzékébe nem veszik föl a rabkísérő farkaskutyákat. Pedig sokkal több ember életet keserítik, mint a rakéták.

[488] Nem hogy *hogyan* kell írni, azt méh nem tudta. Arkagyij Belinkov meséli, hogy Ingai később is, egy másik lágerban is folytonosan írt, elsáncolva magát a priccs tetején. Fogolytársai kérték, majd követelték, hogy mutassa meg, mit ír (csak nem följelentéseket?!). Mivel azonban ebben is csak újabb, ezúttal más oldalról jövő merényletet látott az alkotó munka ellen, tagadó választ adott! A többiek erre agyonverték…

Azért is idéztem leveleiből a fenti sorokat, hogy legalább így állítsak igénytelen emlékoszlopot a sírjára.

[489] Ezt a novellát Ingal sohasem fogja valósághoz hűen befejezni, mert nem tudhatja a végét. A novella bőse túléli az írót. El Campesino, mint értesültem, az ashabádi földrengéskor egy csomó rabot kihozott a rombadőlt lágerból és a hegyeken át Iránba vitte őket (a határőrök is elvesztették a fejüket).

[490] Csak, a három évnél kevesebbre ítélt 58-asokra vonatkozott, de ilyenek alig voltak, legfeljebb 0,5 százaléka a politikai foglyoknak. Azonban még e fél százalék esetében is az amnesztiatörvény könyörtelen szelleme dominált, nem annak elnézőbb betűje. Ismertem egy fiút, talán Matyusin volt a neve (művész volt a Kaluga-vámnál lévő kis lágerban}, ez rögtön az elején, amikor még nem alakult ki, hogy kell elbírálni a hadifogságot, mindössze három évet kapott fogságba eséséért az 58:1b alapján. Hallatlan eset! Büntetése leteltével persze nem bocsátották szabadon: prolongálták „külön rendelkezésig". Mikor kitört az amnesztia Matyusin kérte, követelte szabadon bocsátását. A Gyűjtő Elosztó-Hivatal ijedt bürokratái öt hónapig – 1945. decemberig ellenálltak, végülis hazaeresztették Kurszki-területre. Úgy hírlik (s nem is lehet másképp) hamarosan újra elfogták és kistafírozták egy *tízessel*. Mert nem szabad visszaélni azzal, hogy az első bíróság szórakozott volt!

[491] Lehet, hogy történelmi igazságtétel is volt ebben: a bolsevikok így rótták le régi hála-adósságukat azért a frontfeladásért, amely nélkül egész történelmünk másképp alakult volna.

[492] A Szovjet Katonai Főügyészség 1958-ban így felelt nekik: bűnösségük bizonyítást nyert, felülvizsgálatnak nincs helye. Csak 1962-ben törölték, azaz húsz év múlva, az 58/10-es („szovjetellenes beállítottság") és az 58/11-es („szervezet" – mely férjből s feleségből áll) tc. – re alapozott vádat, állapították meg büntetésüket öt évben a 193/17/7d tc. („dezertálásban való közreműködés") alapján, s alkalmazták rájuk (húsz év múlva!) a sztálini amnesztiát. Ilyen

értelemben válaszoltak 1962-ben a két megtört öregnek: „1945. júl. 7-től *önök szabadoknak* s egyben *büntetlen előéletűeknek* tekintendők!”

[493] Borisz Gammerov még azon a télen meghalt a kórházban, végelgyengülésben és tuberkulózisban. Olyan költő volt ő, aki egy szót sem publikált. Szellemének szárnyalásával, költeményeivel mély hatást gyakorolt rám abban az időben. Sajnos, egy verse sem maradt meg a fejemben, ma pedig hiába kutatok utánuk, hogy legalább néhány kavicsból rakhatnék neki síremléket.

[494] I. A. Gruzgyev levele Gorkijhoz Gorkij-Archív, IX. k. M. 1966” 157. l.

[495] Akik az ipari normákat emelik, mégcsak áltathatják magukat azzal, hogy a technika fejlődése teszi lehetővé a többlettermelést. Akik azonban a *testimunka* normáit emelik, azok válogatott hóhérok – mert hogy is hihetnék komolyan, hogy a szocializmusban megkétszereződik az ember kondíciója és izomereje? Ezeket kellene elítélni! Ezeket kellene kivezényelni, hogy teljesítsék azokat a normákat!

[496] Számos kegyetlen láger ismeretében joggal vetette szememre Salamov (az „Iván Gyenyiszovics” elolvasása után): „S mi az, hogy önnél *egy macska* jár be a rabkórházba? Hogyhogy eddig nem vágták el a nyakát s nem ették meg? Aztán mit akar az ön Iván Gyenyszovicsa azzal a kanállal? Hisz mindenki tudja, hogy a láger főztjét úgy lehet inni, mint a vizet, egyenesen a tálból!”

[497] A „Rosszija SzSzSzR” enciklopédia becslése szerint a GULag-nak, egyidejűleg tizenötmillió rabja volt. Ez az adat egybevág a rabok saját becslésével, ahogy magunk közt kikalkuláltuk. Majd ha megbízhatóbb adatokat tesznek közzé, azokat fogijuk fölhasználni.

[498] Akatujban bundát kaptak a rabok.

[499] Dosztojevszkij, Csehov és Jakubovics nem említi, mi volt a rabok lábán. Nyilván volt lábbelijük, különben nem hagyták volna említés nélkül.

[500] Birjukov: Beszélgetések Tolsztojjal, 3-4. k” 48. l.

[501] Az orvosok igyekeztek ezt megkerülni, ahogy tudták. A szimszki lágerban *fél-bentlakásos* kórházat rendeztek be: a salaklények saját vattaruháikon hevertek, kijártak havat lapátolni, de kórházi kosztot kaptak. A. M. Sztatnyikov, eg. – ügyi főnök úgy játszotta ki a „C”-csoportot, hogy a kirendeltségeken csökkentette a kapacitást, ennek fejében kibővítette a lágerkórházat, így biztosítva felvételt a betegeknek. Hivatalos GULag-papírokban szóba került néha még *„a foglyok fiz. profiljának emelése”* is, de pénzt már nem adtak, amiből emelni lehetett volna. A becsületes orvosok ilyetén bujkálása a szabályzat útvesztőiben éppen azt bizonyítja, hogy az eg: ügyi osztály képtelen volt megálljt parancsolni a pusztulásnak.

[502] Dosztojevszkij minden, teketória nélkül bejutott a kórházba. Ráadásul ott a rabok ugyanolyan gyógykezelést kaptak s ugyanott, mint a konvoj. Micsoda elmaradottság!

[503] O. Volkov: Öregek c. elbeszélésében a kimustrált aggokat kirakják a lágerből, de nincs, hová menjenek – ott a közvetlen közelben táboroznak le, hogy fedél s koszt híján elpusztuljanak.

[504] Dosztojevszkijnél ki lehetett lépni a sorból alamizsnáért. Beszélgettek s énekeltek is a sorban.

[505] Rejtélyes, hagy miért: Dosztojevszkij fegyházában „nem volt megfigyelhető a foglyok egymás közti barátkozása” – azok nem ettek egy tálból.

[506] „A börtönökről…” gyűjtemény, 358. l.

[507] Róla mintáztam Granya Zibina alakját, de darabom hősnőjének jobb sorsot juttattam, mint amilyen az övé volt.

[508] Ebből következtethetünk Arhipelág népsűrűségére. Ki tudott erről a 29. sz. pontról? Ez volt KarLag utolsó pontja? S hányan lehettek a többi pontokon? Ossza-szorozza, aki ráér! Hát arról az „ötös építés-részlegről”, a ribinszki vízműveknél, tud-e valaki? Pedig ott száznál több barakk is van, mindegyikben – minimális feltöltés esetén – félszáz ember, szóval ott is ki van a hatezer, sőt, Loscsilin több mint tízezret emleget.

[509] Ki tudja már, mi volt a neve? Ki találja meg őt? De úgyis hiába beszélnénk neki, csak csodálkozna: már mért lenne ő bűnös? Csak utasítást hajtott végre. Ne jártak volna a férfiakhoz, a kis szukák!

[510] Ma már nem tartják a Korifeus minden kezdeményét oly végtelenül tökéletesnek sokat át is adtak a feledésnek – a nemek elkülönítése Arhipelágon azonban továbbra is makacsul tartja magát. Már hogyne, mikor az olyan szörnyen erkölcsös!

[511] Marx és Engels, IV. k” 427. l.

[512] „Novij Mir”, 1964. 1. sz.

[513] Ez a probléma már túlmutat Arhipelág határain: egész társadalmunkat érinti. Vajon a mi műveltjeink, technikai és humanista értelmiségünk tagjai nem voltak-e az elmúlt évtizedek folyamán gyűrűk Kascsejev rabláncában s tágabb értelemben *bennfentesek*? Találunk-e a túlélők és befutottak: tudósok, zeneszerzők, kultúrtörténészek közt, még ha a legbecsületesebbek voltak is, csak egyet is olyant, aki a köz javát többre tartotta volna saját életénél?

[514] Ennek az ügynek valódi háttere alighanem erősen eltér még a Fagyejev-féle első változattól is – de ne hagyatkozzunk ezúttal bizonyos lágeri mendemondákra.

[515] Az ő csodálatos (vagy nagyon is szokványos) történetéről többet olvashatunk majd a IV. rész 4. fejezetében.

[516] Neves szovjet ügyvéd.

[517] Tehát az ügyvéd ugyanazt tanácsolta, ama a nyomozó követelt.

[518] Mostanában néha élek azzal a volt fogoly számára ritkán adódó lehetőséggel, hogy meglátogassam a *lágeromat*! Mindig fölkavar. Hasznos ez a lemerülés a múltba, ez a visszabújás a régi fogolybőrünkbe: így tanulja meg az ember helyes arányokban látni életét. Itt, a mai „Spartak”-áruház helyén, itt volt a lágerebédlő, a Kult. Nev. – barakk a színpaddal. Ott volt a külső őrház, a troli megállója ma is ott van. Ott a második emeleten volt a szobánk, a „szörnyszülötteké”. Itt álltunk fel sorakozóra. Ott forgott a toronydaru, Napolnaja daruja. Erre lopódzott M. a gnóm Bersáder raktároshoz. Sokan járnak-kelnek itt ezen az aszfaltozott udvaron, őgyelegnek, fecsegnek, nem tudják, hogy holttestek fölött járnak, hogy emlékeinken tapodnak. Dehogy gondolnák, hogy ez az udvar akkor nem volt Moszkva, bár csak húszperces út a centrumig, hanem a barbár Arhipelág egy szigete, mely közelebb volt Norilszkhoz és Kolimához, mint Moszkvához. Most azonban és sem hághatok föl a tetőre melyen annak idején jogom volt járni-kelni, nem tehetem be a lábam azokba a lakásokba, amelyeknek ajtaját én mázoltam, padlóját én raktam le. Hátamon összefont karral, mint akkor, járom be a zónát, azt képzelve, hogy innen nincs szabadulás, legföljebb egy másik szigetre, s nem tudom, nem küldenek-e már holnap valamelyikre. No nézd megvannak a Nyeszkucsnij-kert fái is, de már nincsenek tüskésdróttal elrekesztve. Mégis azt látszanak bizonyítani puszta jelenlétükkel, hogy mindenre emlékeznek, engem sem felejtettek el, s hogy minden úgy történt, ahogy itt előadom. Derekam kihúzva lépdelek, mint a foglyok, élesen vágom ki a hátraarcot s érzem, mint kezdenek olvadni, akár a viasz, mai életem gondjai-bajai.

Nem állhatom meg, hogy ne csibészkedjem: fölmegyek a lépcsőn, s megtorpanva a „lágerparancsnok irodája” előtt, feketével ezt írom az ablakpárkányra: „121-es láger-részleg”. Aki erre jár, elolvassa, s talán gondol valamit…

[519] A lágerban meg az a hír terjedt el Hesselről, hogy *jóslás* miatt ül. bennfentesek csak úgy hordták neki a kenyeret és a dohányt, hogy jósoljon nekik.

[520] Ennek ellenére ezt a megátalkodott kártevőt kiemelik a Kreszti-börtönből s megteszik a hadiüzemek konzultánsának:

[521] Ilyen apróságoknak persze nyomát sem találjuk Ehrenburg memoárjaiban. Az is lehet, hogy nem tudott vitapartnere lecsukásáról. Akkor csak arra vigyázott, hogy elég „vonalasan" feleljen meg neki, aztán elfeledte az egészet. Azt írja Ehrenburg, hogy maga is csak „lottón nyerte megmenekülését". Eh, biztos nyerőszámokra tett ő azon a lottón! Ha *szedték* az ember barátait, időben fel kellett hagyni a telefonálgatással. Ha fordult a rúd, vele kellett fordulni. Ehrenburg németfalása már úgy elfajult, hogy Sztálin maga intette le. Aki élete végén megérti, hagy a hazugság uralmát szolgálta, az ne memoárokba mosakodjék, hanem a jelennek hozzon bátor áldozatot!

[522] Marx és Engels, ÖM, 1. k.; 233. l" 1928-as kiadás.

[523] Idézetek Plechanov: „Az orosz társadalom eszmetörténete" c. könyvéből.

[524] Például az a fiatal amerikai, akit egy szovjet lánnyal-kötött házassága után az amerikai követségen kívül töltött első éjszakán tartóztattak le (Morris Gershman). Vagy Muravjov, volt szibériai partizán, akit a fivére gyilkosain, a fehéreken vett véres bosszúakciók tettek hírhedté: 1930-tól ki nem szabadult a GPU karmaiból (először az „aranyláz" idején sittelték le), elvesztette egészségét, a fogait, ép eszét, de még a nevét is (Fox-ra változtatták). Vagy az a sikkasztáson ért szovjet géhás tiszt, aki a törvény üldözése elől Ausztria nyugati övezetébe menekült, de – ezen már kacagni kell – ott nem hoztak elébe tálcán egy állást! Persze mint begyöpösödött bürokrata ott is magas pozíciót szeretett volna, de hogy érje el azt egy olyan társadalomban, ahol a tehetség dönti el a versenyt? Ezért inkább a hazatérést választotta. Itthon kombinált 25 év várta: sikkasztás és kémgyanússág miatt. Most aztán elégedett. Csak nálunk lélegzik szabadon az ember!

Számtalan ilyen példát lehetne fölhozni.

[525] „A börtönöktől…, 334. l.

[526] I. Averbach: „A bűnözéstől a munkához", 35. l.

[527] Az életrajza után kérdező orvostanhallgatóknak azt felelik ma, hogy „egyáltalán nincs róla irodalom".

[528] Levele Kropotkinhoz, 1913, február 20" Október Archív 1129/2/1936.

[529] „Tőzsdei Tudósítások" 1917. augusztus 31 és szeptember 2.

[530] „Petrogradszkaja Pravda" 1918. szeptember 6" 193. sz.

[531] Október Archív 3348/167/32.

[532] Első perére nézve ma rehabilitálták. Eszerint ha az a másik nem lett volna…?

[533] Fjodor Polotnyanscsikov árulta el őket, ez később pártszervező lett a poliszájevi bányában. Jó, ha az ország a spicliket is számon tartja…

[534] A bíró, Puskin, nemsokára maga is ítélet alá kerül: hagyta magát megvesztegetni.

[535] 1937-ben vagyunk, így a brigádban nemcsak „tiszta" trockisták vannak hanem trockistáknak bélyegzett „tiszta" ortodox komcsik is, akik már beadták a kérvényüket a Centrálkomitéhoz Sztálin elvtársnak címezve, az NKVD-hez Jezsov elvtársnak címezve, a Közp. VB-hez Kalinyin elvtársnak címezve s az Állami Főügyészséghez – ezért nagyon nincs ínyükre éppen most összeakasztani a bajuszt a lágernacsalnyikokkal, akiktől a csatolandó jellemzések függnek.

[536] Vajon saját magukon kívül oda számították-e a politikaiakhoz a többi ötvennyolcasokat is? Bizonyára nem: már hogy is tarthatták volna testvéreiknek a *káereket*, ha még a szocialistáktól is viszolyogtak?

[537] Ezt már azonban föltétlenül csak maguknak.

[538] V. rész, 4. fejezet.

[539] A kiemelés mindenesetre az enyém. – A. Sz.

[540] Ilyen képtelen indokolásokat hallva az is hihető, amit Narokov (Marcsenko) ad hősei szájába a „Képzetes mennyiségek" c. művében: hogy ez a tömeges letartóztatás csak porhintés, a hű sztálinisták próbája. Mindent meg kell tenned, amit csak kívánnak tőled, aki mindent aláír és nem tántorodik meg, az a végén elnyeri jutalmát.

[541] Talán csak a menylevük párt „Szövetségi Irodája" előzte meg ebben őket, de hisz azok már majdnem bolsevikok voltak, ami meggyőződésüket illeti.

[542] Je. Ginzburg leír egy jelenetet, mely ellentmond a föntieknek. Egy fogolytársnője ezzel a kérdéssel fordul hozzá: „Igaz, hogy ti kiálltatok a szegény népért, hogy a kolhozparasztok miatt ültök?" Teljességgel valószínűtlen kérdés. A fogolytársnő szemét alighanem elhomályosította a börtön, azért kérdez ilyen butaságot. De a kolhozparasztoknak és az egyszerű lágerfoglyoknak van szemük, első pillantásra fölismerik ezt az emberfajtát, hiszen éppen ilyenek voltak azok is, akik a „kollektivizálásnak" nevezett gaztettet végrehajtották.

[543] „Oktyabr", 1954. 7. sz.

[544] Addig még várni kell egy kicsit míg Hruscsov elárulja, hogy 1952-ben kevesebb gabonát termeltünk, mint 1913-ban.

[545] A rjazanyi raktatási osztály káderesnője ezt kérdezte tőlem 1957-ben: „Miért tartóztatták le 1945-ben?" – „Mert a személyi kultusz ellen beszéltem" – mondtam én. „Hogy lehet az?" – csodálkozott ő. – „*Már akkor* volt személyi kultusz?" (Szentül lette, hogy mivel a személyi kultuszt 1956-ban jelentették be, korábban, 1945-ben, nem is létezhetett.)

[546] Erre persze azt mondják: elvhűség ide, elvhűség oda, az ember legyen rugalmas. Volt idő, amikor Ulbricht és Dimitrov is azt tanácsolták kommunista pártjuknak hogy keresse a békét a nácikkal, sőt támogassa őket. Na ja, ez már dialektika! Ehhez már nem tudunk hozzászólni!

[547] „Znamja", 1964. 9. sz.

[548] „Zabajkalszkij Rabocsij", 1964. aug. 27.

[549] „Zvezda", 1963. 3. sz.

[550] „Novij Mir", 1964. 1. sz" Laksin cikke.

[551] Néha azonban mások voltak az erőviszonyok a lágerban. Egy UnzsLag-ban raboskodó ügyésznek éveken át az idiótát kellett játszania, különben kikészítették volna „keresztgyerekei", akik ugyanabban a lágerban ültek.

[552] Viktor Vjatkin: „Az ember kétszer születik", II. rész, Magadan, 1964.

[553] Ivanov-Razumnyik emlékezik: butirkai cellájukban három spiclit is lelepleztek, mind a három kommunista volt.

[554] Ezt 1966 elején írtam s még ugyanezen év végén olvashattam az „Oktyabr" 9. számában K. Bukovszkij cikkét. Bizony, igazam lett: máris nyíltan dicsekszenek!

[555] Immár Gusztáv Husak nevét is ideírhatjuk (Megjegyzés 1972-ből).

[*] Itt azért érdemes belegondolni Szolzsenyicin *akkori* tájékozódási lehetőségeibe – elsősorban ami Kádárt illeti, hiszen róla *ma már* több információ vált hozzáférhetővé – ezért nem kárhoztatható a szerző. Mindenesetre ma már valószínűleg nem maradhatna a kötet része ez a mondat (főként nem csupa NAGYBETŰVEL). Mindez feltételezem Gomułkára és Hušakra is fennáll. (*a dig.*)

[*] Itt nyilvánvaló *leiterjakabról* van szó. Tranzisztor = táskarádió (*a dig.*)

[556] Nem találunk jobb alkalmat, hogy elmondjuk lebukásának történetét. Suttyó legény volt, mikor besorozták, s az MVD csapataihoz osztották be. Először a *benderisták* fölszámolására vetették be őket. Tudomást szereztek, persze spicliktől, mikor jönnek ki az erdőből s mennek misére. Körülvették a templomot s a kitóduló tömegből fényképek alapján fogták ki a partizánokat. Ezután testőrködtek Litvániában: civilben vigyáztak a népképviselők testi épségére a választási propagandagyűléseken. („Csak egy merte mindig visszautasítani az őrizetet!") Később egy hidat őriztek a Gorkij-területen. De amikor gyengült az ellátás, ők maguk is lázadoztak – büntetésből a török határra küldték őket. Sztyepovoj ide már nem követte csapategységét, mert közben sittre került. Szenvedélyesen rajzolt ugyanis, még a szemináriumi jegyzetfüzet táblájára is. Egyszer disznót rajzolt s a szomszédja odasúgta neki: „Sztálint is tudnál?" Miért ne? S máris ott pompázott a „Naftalin" a disznó mellett. Így adta be a füzetét. Ez bőven elég lett volna ahhoz, hogy lecsukják, de a lőgyakorlaton a generális jelenlétében négyszáz méterről hétből hét találatot ért el, jutalmul hazamehetett szabadságra. Olyan hírekkel tért vissza, hogy a parasztok odahaza mind kivagdalják a gyümölcsfákat, így próbálva menekülni az embertelen adótól és beszolgáltatástól A Gorkij Katonai Körzet törvényszéke elé állították. Még ott sem fogta be a száját: „Piszok banda! Ha a nép ellensége vagyok, tárgyaljátok ügyemet a nép jelenlétében, ne pedig suttyomban. További pályafutásának állomásai Burepolom, Krasznaja Glinka (szigorított rezsimű láger, alagútfúrás, kizárólag ötvennyolcasokkal).

[557] A „keresztapa" (oroszul „kum", a magyar „koma" megfelelője – a ford.) szót így értelmezi Dal szótára: „személy, aki lelki rokonságban van az emberrel a *keresztségben* kapott pártfogó". Rendkívül találó szó a lágeri különítményes megjelölésére, a jelentésátvitel tökéletesen megfelel a nyelv szellemének. Amihez még a foglyokra annyira jellemző humoros-gúnyos árnyalat is járul.

[558] De hiszen a pedagógus, az üzemi munkás, a villamoskalauz s mindenki, aki munkával keresi kenyerét – a megszállókat segíti! Csak a feketézők meg az erdei partizánok nem segítik őket! Azok a hebehurgya, szélsőséges rádióadások űztek többszázezer menekültet Skandináviába 1944-ben.

[559] Úgy belejöttek ebbe a második lesittelésbe, úgy felpezsdült tőle az oper-csekisták élete, hagy mikor véget ért a háború s többé nem lehetett összeesküvésekre, de még defetista hangulatkeltésre se hivatkozni, közönséges bűntényes-cikkelyekkel folytatták tovább ugyanazt a játékot. 1947-ben a Dolinka mezőgazd. lágerban minden vasárnap kirakatpert rendeztek. Azokat ítélték el, akik krumpliszedéskor pár szemet megsütöttek a tűznél, vagy akik a mezőn megettek néhány sárga- vagy kerékrépát csak úgy nyersen (mit szóltak volna a régi, feudális urak az ilyen perekhez?). Ilyesmiért öt-nyolc évet adtak a nemrég kiadott dicső „hat-négyes" rendelet alapján. Egy volt kulák, ajki már végére járt tízesének, a láger ökreivel dolgozott, s nem tudta nézni, hogy ki vannak éhezve. Egy kis répát hozott hát – nem magának, hanem az ökröknek! Nyolc évet kapott.

Egy *társadalmi rokon* persze sohasem gondolt volna arra, hogy etesse az ökröket! Így szelektálják népünket immár évtizedek óta, így szabják meg, ki maradjon életben s ki pusztuljon el.

[560] Név szerint említik Rojtmant, Isztnyukot, Mogyelt (a GoszLit-kiadó szerkesztőjét), Alijevet; továbbá a tolvajok közül Tagyik Nyikolajevszkijt. Nem tudjuk biztosan, kit miért kíméltek meg, de nehéz elképzelni más okot.

[561] E tanúságokat két fogolynak köszönhetem, akikkel együtt ültem. Egyikük *ott* volt, neki megkegyelmeztek. A másikban igen erősen dolgozott a kíváncsiság s már akkor életcéljául tűzte ki, hogy megírja ezt a históriát. Föl is kereste azon melegében a tett színhelyét s mindenkit kikérdezett, akit csak előtalált.

[562] Október Archív, 389/84/468.

[563] Most pedig a kis naív azon fárad (nyugdíja érdekében), hogy betegségét *szakmai rokkantságnak* ismerjék el. De bár valóban összefüggeni látszik mind a fogoly- mind a keretlegény-szakmában, furcsa módon nem akarják elismerni…

[564] Ez fokozott mértékben áll a legújabb, a hruscsovi korra. Vö.: Anatolij Marcsenko: *Büntetéseim*.

[565] Társa ugyanis, akivel annak idején megszökött, más ügyből kifolyólag lebukott. Ujjlenyomata alapján kiderítették valódi személyazonosságát. Így tudódott ki, hogy a szökevények nem haltak meg akkor, mint föltételezték. Kuzikovot is keresni kezdték tehát, a falujában puhatolóztak, faggatták, figyelték a rokonait. Végülis rátették a kezüket. Ilyesmire nem sajnálták a fáradságot még tizenhét év múlva sem!

[566] Szóról-szóra így történt az egész, csak a szökevény nevét nem tudjuk.

[567] Valami haszna azért az ateistának is van a vallásból! Mint már említettem, egy betájolt kommunista nem szökik meg, de hisz Csebotarjov nem is volt az. Mindamellett kapott valami materialista beütést. A kazahoknak pedig, gondolom, még élénk emlékezetükben élt 1930, amikor Bugyonnij leverte őket, azért voltak olyan engedékenyek. Egész mások lesznek majd 1950-ben!

[568] Nemsokára azonban oda telepítik a koreaiakat, majd a németeket, végül egyéb nemzetiségelvet is. Tizenhét év múlva jómagam is elvetődtem arra a helyre.

[569] Mostanában hallgat az öreg. Félek, hogy már nincs az élők sorában.

[570] Ki tette ezek közé valaha is az egyenlőség jelét, mióta a világ fönnáll? Micsoda szörnyeteg lehet az olyan, aki ezeket összekeveri?

[571] Az ember egyénisége ellen folytatott következetes harc során először egyik barátját vették el tőle: a lovat, traktort ígérve helyette. (Mintha a ló csak igásbarom volna, nem pedig az ember barátja jóban-rosszban, családtag, lelked fele!). Majd az ember másik barátja, a kutya ellen indítottak ádáz hajszát. Regisztráltatták, sintérkézre adták a kutyákat, még gyakrabban, a helyi tanácsok rendeletére, spec. különítményekkel lövették agyon őket. Nem egészségügyi, nem spórolási szempont vezette őket, mélyebb oka van ennek: a kutya nem hallgat rádiót, nem olvas újságot, kibújik az állami ellenőrzés alól. Amellett erős, de ereje nem az állam hanem gazdája védelmét szolgálja, egy *személyt* véd, függetlenül attól, mit határoztak róla a községi tanácsban s milyen ürüggyel jönnek érte éjszaki. Bulgáriában 1960-ban komolyan tanácsolták a lakosságnak hogy tartson disznót, *kutya helyett*! A disznónak nincsenek elvei, mindenkit kiszolgál húsával, akinek csak kése van.

A kutyák üldözése különben sohasem terjedt ki az állami-hasznosságú különítményes- és fegyőr-ebekre.

[572] Például Golusko ügyész, Izvesztyija, 1964. február 27.

[573] *Izvesztyija*, 1959. dec. 11. és 1960. ápr.

[574] *Izvesztyija*, 1960. jan. 30.

[575] Egy tolvaj kiszuperálása a tolvajvilág jóváhagyásával történik: az illető kiválik a tolvajok közül és átmegy a fránjerok világába.

[576] Az idegen kubikokkal való ékeskedés szokását szabadulása után is meg szokta tartani a tolvaj, bár ez ellentétben látszik lenni a tétellel, hagy ő immár belenőtt a szocializmusba. Egy Krohaljov nevű tolvaj 1951-ben szabadult Ojmjakon lágerból (UsztyNyerLag) s ottmaradt ugyanabban a bányában vájárnak. Bár a kezébe se vette a kalapácsot, a bányamester mindig rekordteljesítményt számolt el neki a foglyok rovására. Krohaljav nyolc-kilencezer rubelt keresett, ebből egy ezrest a foglyokra fordított: hozatott nekik egy kis *zabát*. Mindenki boldog volt és befogta a száját. Csak egy Miljucsihin nevű fogoly-brigádvezető próbált szakítani ezzel a renddel 1953-ban, de a szabad tolvajok kikészítették, majd lopással vádolták. A bíróság el is ítélte: kapott egy új húszast.

> Félreértés ne essék, nem akarom ezzel cáfolni alt a marxi tételt, hogy a lumpenproletár nem birtokos. Persze hagy nem az. Krohaljov nem épített családi házat abból a nyolcezerből, rövid úton nyakára hágott: elkártyázta, elitta, nőkre költötte.

[577] A műveltek köréhez tartozók, föltéve, hagy maguk sohasem estek áldozatul garázda tolvajoknak, azzal utasítják vissza a tolvajvilág ilyen kíméletlen kritikáját, hagy aki ennyire gyűlöli a tolvajokat, abban bizonyára a tulajdon túlságos szeretete dolgozik. Nem vonom vissza, amit mondtam: vérszopók ők, szívedet marcangolják. Gátlástalanul sárba rántanak mindent, ami szent nekünk, ami embernek tart meg bennünket. – Dehát semmi remény a megváltozásukra? Valóban született gonosztevők lennének? Hol van lelkükben a jó csírái? – Nem tudom. Bizonyára az *alvilág törvénye* fojtotta el őket mely rajtuk kívül senkit sem tart embernek. Föntebb szó volt már a *gonoszság küszöbéről*. Úgy látszik, az alvilág törvényétől megfertőzött tolvaj túllépi ezt az erkölcsi küszöböt. – Fölmerül egy másik ellenvetés is: ott a lágerban a tolvajvilág selejtjével volt dolgotok, az igazi „nagy tolvajokat”, az alvilág fejedelmeit, egy szálig agyonlőtték 1957-ben. Elismerem: nem láttam a húszas évek tolvajait. De hiába erőltetem a fantáziámat, valahogy őket sem tudom erkölcsi személyiségeknek képzelni.

[578] A börtönöktől… c. gyűjtemény, 333. l.

[579] 1972 márciusában egész Anglia megrendült arra a hírre, hagy Törökországban hat évre ítéltek egy tizennégyével angol csemetét, mivel nagy tételekben kábítószerrel kereskedett – mégiscsak hallatlan! De hol volt az önök baloldali vezéreinek a szíve és a szeme, amikor arról olvastak, miféle rendeleteket hozott Sztálin a fiatalkorúakkal szemben? (Jegyzet 1972-ből.)

[580] Megérjük-e valaha hogy napfényre cibáljunk egy ilyen vakondot aki letartóztatási parancsot adott ki egy nyolcadikos fruska versezete miatt? Csak hogy meglássuk, milyen a pofája, milyenek a fülei?

[581] „A börtönöktől…” c. gyűjtemény, 431, 429, 438. l.

[582] Jagoda korában vagyunk.

[583] Minden anyagot, melyet eddig fölhasználtunk e fejezethez, Averbach: „A börtönöktől…” c. gyűjteményéből vettünk.

[584] Így szokott ez lenni: akik túlságosan hozzánőttek az élethez, azok könnyen eltántorodnak a lélektől.

[585] Hamarosan Vologya számára is találtak ürügyet új lágeri perre, s a Butirkába küldték vizsgálati fokságba. Abba a lágerba nem tért többé vissza, s csak természetes, hogy zongoráját sem adták ki. Túlélte-e, nem-e, sejtelmem sincs, nem hallok felőle.

[586] Hadd fejtsem ki tágabb összefüggéseiben is ezt a gondolatot. Mióta a világ fönnáll, a társadalom mindig két, egymással nem vegyülő rétegre tagolódott: a fent és az alant lévők, a vezetők s az alárendeltek rétegére. Persze, mint minden osztályozás, ez is durva de ha a fönt lévőkhöz nemcsak a hatalom, a pénz, a születési előjogok birtokosait számítjuk, hanem azokat

is, akiket családjuk vagy önmaguk erőfeszítése képzettséghez juttatott, más szóval mindazokat, akik mentesültek a testi munkától, akkor a határvonalat meglehetős pontossággal húztuk meg.

A föntiek alapján megjósolható, hogy a világirodalom (s a művészet, általában a szellemi tevékenység) négy szférában bontakozik ki s lehet megfigyelésünk tárgya. Az első szférában a fönt lévők ábrázolják (jellemzik s elemzik) az ugyancsak fönt lévőket, vagyis önmagukat, a maguk fajtáját. A második szférában a fönt lévők ábrázolják az alant lévőket, a „kisebbik fiút", „testvéröccsüket". A harmadikban ez utóbbiak teszik vizsgálat tárgyává a föntieket. Végül a negyedikben az alant lévők az alant lévőket, azaz önmagukat.

Az uralkodó osztályoknak mindig volt idejük, (többé-kevésbé) anyagi eszközeik, képzettségük, műveltségük. Módjuk volt a, művészetek technikai részének, a fegyelmezett gondolkodásnak elsajátítására, már amelyiknek igénye volt. Azonban korlátokat szabott nekik egy alapvető élettörvény: a jólét megöli az emberben a szellemi nyugtalanságot. Ezért az első szférában a művészetnek számos, csömörből fakadó torzulata, beteges iránya, öncélú iskolája, meddő virága jelentkezik. Nagy irodalom csak akkor születik, ha egy hivatott szellem robban bele ebbe a szférába, akit személyes boldogtalanság vagy természet adta hajlam, s a szellemi szomj lebírhatatlan ostora ösztökél.

A negyedik szférába a folklór a nép művészete tartozik. A ráfordítható idő itt fölaprózódik a közösség tagjai közt, az egyes emberre csupán minimális törtrészek jutnak. A névtelen szerzők adalékai csak differenciálokban fejezhetők ki: egy-egy akaratlan, a szerencsés pillanat ihletében kipattanó hasonlat, nyelvi lelemény. Azonban a szerzők száma végtelen, szinte valamennyien elnyomott, szorongó teremtések, maga a mű pedig, míg egyek szája másiknak, egyik év a másiknak adta tovább, százezerszer is átrostálódott, letisztult, lecsiszolódott. Az eredmény: a népköltészet arany-üledéke. Ez a művészet sohasem üres, sohasem lélektelen, mert szerzői közt nem volt olyan, aki ne lett volna közeli kapcsolatban a szenvedéssel. – Ami ehhez a negyedik szférához tartozó írásbeliséget illeti („proletárirodalom", „parasztirodalom"), az még gyerekcipőben jár és tele van sikertelen próbálkozásokkal, mert az egyes ember ismeretei itt nem elegendők.

Hasonló, tapasztalat hiányából eredő hibákban szenved a harmadik szféra írásbelisége is („alulról – fölfelé"), s ráadásul még meg is van mérgezve a gyűlölet és az irigység terméketlen, művészetteremtésre alkalmatlan indulataival. Abba a hibába is beleesett, amibe a forradalmárok általában: az uralkodó osztály vétkeit kizárólag magának az uralkodó osztálynak rótta föl, nem pedig az emberi természetnek, nem is sejtve, mily sikeresen beletanulnak majd a győztes forradalmárok a legyőzöttek vétkeibe. – De van ellenkező veszély is: a szolgalelkű hajbókolás ugyancsak elronthatja az alulról fölfelé irányuló ábrázolást.

Erkölcsi szempontból a leggyümölcsözőbbnek a második szféra ígérkezett („fölülről – lefelé"). Olyanok művelték itt az irodalmat és a művészetet, akikben a jóság, az igazsághoz és az igazságossághoz való hűség erősebbnek bizonyult a zsibbasztó jólétnél s akik ugyanakkor birtokában voltak az érett, magas színvonalú technikának is. Azonban nekik is volt egy nagy hiányosságuk: *képtelenek voltak végiggondolni a dolgokat*. Ezek az írók szimpatizáltak a néppel, szánták, könnyeztek és lázadoztak érte, de épp ez akadályozta őket a *teljes igazság* megértésében. Sohasem lehettek a nyomorultak bőrében. Legfeljebb az egyik lábukkal léphették át a válaszfalon, a másikat képtelenek voltak utána emelni.

Sajnos, úgy látszik, olyan önző természetű az ember, hogy egy ilyen metamorfózis nem valósulhat meg külső erőszak nélkül. Cervantes is csak a fogságban, Dosztojevszkij is csak a fegyházban alakult át. GULag aztán egyidejűleg milliókat részeltetett ebben a tapasztalati élményben a maga Szigetcsoportján.

[587] Hogy hazánkban annyira fölkarolják a művészi öntevékenységet s nem csekély összegeket fordítanak rá annak biztosan igen egyszerű a magyarázata – csak nehéz rájönni. Talán a húszas években egyszer meghirdetett program tehetetlenségi energiája? Vagy kell valami, mint a sport is, ami lekösse a nép energiáit és érdeklődését? Vagy talán komolyan azt hiszik némelyek, hogy csasztuskákkal s jelenetekkel tetszés szerint megdolgozhatják az emberek érzéseit?

[588] Éppen a *karének* egyedülálló nevelő hatásáról vannak meggyőződve a vezetők a katonaságnál és a civil életben egyaránt. Nem baj, ha nincs más öntevékenység, de énekkar akkor is legyen! Daloló kollektíva! A dalok garantáltan vonalasak, a „mieink”! S amit énekelsz, még utóbb el is hiszed!

[589] Íme, egy kis epizód Kolja Davigyenkov lágeréletéből. Ezenkívül még mást is sikerült megtudnom róla: L. K. Csukovszkaja már 1939-ben is ismerte, amikor hosszú sorban álltak a hozzátartozók a leningrádi börtönök előtt. Ekkor, a Jezsov-korszak végén, egy rendes bíróság fölmentette Davigyenkovot, ugyanakkor „bűntársát”, L. Gumiljovot továbbra is bent tartották. Az egyetemre azonban őt sem vették vissza, ellenben besorozták katonának. 1941-ben Moszkva körzetében fogságba esett, egy német fogolytáborból Angliába szökött, s ott álnéven (családját kímélendő) közzétette, mit élt át 1938-ban Leningrád kínzókamráiban. (Ennek a könyvnek megértését akkor bizonyára nehezítette az angol olvasó számára a szovjet szövetséges iránti odaadó szeretet, később pedig elkallódott, feledésbe merült. A *mieink* azonban nem felejtettek. Pedig a nemzetközi antifasiszta brigádban harcolt a nyugati fronton. A háború után *kidnappolták* s a Szovjetunióban halálra ítélték. Később megelégedtek 25 évi elzárással. Alighanem második, lágerban kapott ítélete is golyóra szólt s ezt már nem enyhítették. (Az 1950. jan.-i rendelettel ugyanis visszakaptuk a halálbüntetést.) Utolsó levelét 1950. májusában csempészte ki a láger házibörtönéből. Idézzünk belőle: „Életem az elmúlt években annyira valószínűtlen volt, hogy szinte leírni is képtelenség. De most nem is ez a célom. Tíz év alatt sikerült egyet-mást alkotnom, a próza teljes egészében megsemmisült, a versek azonban megmaradtak. Alig olvastam fel valakinek belőlük. Kinek is olvastam volna? Eszembe jutottaik az »Öt Sarok«-ban együtt töltött esték, s az az elhatározás érlelődött meg bennem, hogy verseimet az ön bölcs és avatott kezéhez fogom juttatni… Olvassa s ha lehetséges, őrizze meg őket. A jövőről, akár a múltról, beszélni sem érdemes, elvégeztetett.” S a versek fönn is maradtak L. K. Csukovszkaja gondos őrizetében. Mily ismerős nekem (magam is így körmölgettem) ez a takarékosság! Vagy harminc vers egyetlen füzetlap két oldalára sűrítve: mennyinek el kell férnie egy ilyen parányi helyen! Csak elgondolni is, micsoda elesettségben várta halálát ott a lágerbörtönben! S még egyszer utoljára kikiabálja, „palackpostára” bízza tragédiáját:

Fehérneműt se adjatok már,
Egész nap rám se nyissatok!
Hisz úgyse láthat mást a foglár,
Csak egy elvadult állatot.

S már emberhang se jönne számra,
Csak pittyegés vagy vijjogás,
Farkasüvöltés, medvebőgés,
Rikácsolás és makogás.

[590] Ijedség szülte sátáni akció volt ez az egész hisztérikus népfölkelés! Városi értelmiségieket vetni be múlt századi flintákkal modern harckocsik ellen! Húsz éven át verték a nagydobot, hogy „résen állunk”, erősek vagyunk”, de a németek támadásakor állati rémületükben tudósok és művészek testével fedezték magukat, hogy még egy pár napot nyerjenek hitvány marsallkodásuknak.

[591] Ez nem állítható a nyugati országok elítéltjeiről. Ők ugyanis vagy elkülönítve sorvadoznak s egyáltalán nem dolgoznak, vagy annak a néhány kényszermunka-fegyháznak egyikében, amelyeknek produkciója nem oszt és nem szoroz az állami költségvetésben.

[592] Úgylehet éppen azt a „hiányzó láncszemet", amit oly fájdalmasan nélkülöz az evolúciós elmélet.

[593] E kommunikációs módszer gazdaságossága indokolttá teszi azt a feltevést, hogy talán itt kell keresnünk a Jövő Nyelvének alkotóelemeit.

[594] D. Sz. L. szolovkai veterán azt állítja, hogy ő már 1931-ben hallott a konvoj szájából egy ilyen kérdést: „Te meg miféle vagy? Zek?"

[595] V. Dal: Az orosz nép közmondásai, Moszkva, 1957. 257. l.

[596] Bármily furcsa, de hasonló közmondásai az orosz népnek is vannak: „Futtában fal, álltában alszik"; „Nem kérdi, hol az ágya, mindenütt megtalálja."

[597] Az oroszoknál: „Elejével hajlong, oldalával fülel, hátuljával tapogatódzik".

[598] Vesd össze az orosz közmondással: Jobb hajlani, mint törni.

[599] Elhanyagolható arhipelági jelenség, nem érdemel nagyabb figyelmet tanulmányunkban.

[600] A szigeteknek saját postájuk van, de a bennszülöttek jobbnak látják nem igénybe venni.

[601] Vö. az oroszoknál: „Ha találtál valamit, hallgass, ha elvesztettél valamit, ne kiabálj!" – Az igazat megvallva ezeknek az Életbölcsességeknek a párhuzamossága kissé zavarba hoz bennünket.

[602] „Nye sztucsi!" Annyi, mint *ne spicliskedj!*, vö. sztukács „spicli", szó szerint „kopogtató" – a ford.)

[603] Levél Repnyinához.

[604] Konkrét tűzvészek nemigen izgatják a zek népet, nem rettegnek otthon kért, nem is próbálják megmenteni az épületeket, meg vannak győződve arról, hagy úgyis helyreállítják őket. A „leégést" ők csak személyes sorsokra alkalmazva értik.

[605] Nemrég Malkov elvtárs, a Kreml parancsnoka hivatalosan megdöntötte e szóbeszédet: elmondta, hogy lőtte agyon Kaplant mindjárta merénylet után. Demjan Bednij is jelen volt a kivégzésnél. Különben az a tény is meggyőzhette volna a zekeket hogy Kaplant nem leptették föl tanúnak az eszerek pörében 1922-ben. Csakhogy ők nem emlékeznek arra a pörre. Azt gyanítjuk, hogy ez a kacsa Kaplan életfogytiglani fogságáról Berta Gandal esetéből vette eredetét. Ez a mit sem sejtő hölgy Rigából érkezett Moszkvába, mégpedig pont a merénylet napján, amikor a Gandal-fivéreket, akik autóval várták Kaplant, agyonlőtték. Berta ezért kapott életfogytiglani szabadságvesztést.

[606] Az ilyenféle hiúság pedig nemcsak az ünnepelt fővárosi filmrendező sajátja: éppúgy megvan egy süket bádogosban vagy egy kamasz festősegédben is, ezt nem szabad elfelejteni.

[607] Csak a közelmúltban talált erre módot egy bizonyos Sztalevszkaja, aki Cseljabinszk terület Dolgogyerevenszkoje:nevű falujából keresett fel soraival: „Miért nem fordultak testületileg a nevelőkhöz Miért nem kérték az ő segítségüket? Ez a pompás ötlet egyszerűen nem jutott eszünkbe, amikor Arhipelágon tartózkodtunk, különben föltétlenül felhívtuk volna rá a zekek figyelmét.

[608] A kutyákról itt elmondottakat Metter: „Murat" c. novellájából vettük („Novij Mir", 1960. 6. sz.)

[609] „Novij Mir", 1964. 8. sz.

[610] Ilyen hivatal 1923. okt. 1-én már 12.000 volt Szovjet-Oroszországban, 1925. jan. 1-én pedig már 15.000. – Okt. Archív 393/39/48/4 és 13, továbbá 393/53/141/4.

[611] Az államot nem mindig fölülről kormányozzák, a történelem sok esetet tud arra, hogy a semmittevő középrétegek határozzák meg a fejlődés egyhelyben topogását.

[612] De ez már föl sem tűnik senkinek. Hisz nálunk mindene meg Szoktak duplázni! Mit szóljunk a „szovjetek hatalmához"?

[613] Mikor 1953-ban Berija megbukott, Mamulov alatt is égett a föld, de nem sokáig, mert mégiscsak az uralkodó körökhöz tartozott ő. Mikor újból fölmerült, ő lett a nagy Moszkva-építési Terv egyik főfejese. Ezután másodszor is elfúrta magát egy lakás-suskussal, de megint csak kikupálódott. Most pedig már lassan ideje lesz fölcsípni azt a szép nyugdíjat…

[614] 1946. szept. 6.

[615] A „konvoj" elnevezéssel Arhipelág szóhasználatát követjük. Előfordult még (sőt spec. lágerokban gyakoribb volt) a VOChR vagy a még egyszerűbb OChR rövidítés. Hivatalos, „tudományos" neve így hangzott: A Belügyminisztérium Katonásított Lövész-Őrsége. A „konvoj"-szolgálat tulajdonképpen csak egyike volt a VOChR lehetséges szolgálatfajtáinak, mint amilyenek az őrszolgálat, az övezeti szolgálat, a kordon, a hadosztályi szolgálat.

[616] Szamsel őrkatona, lám, tudta, a mi koszorús íróink azonban nem tudták!

[617] „A börtönöktől…" c. gyűjtemény, 141. l.

[618] Elmúlt a sztálini kor, majd enyhébb, majd zordabb szelek fújtak, de a volt foglyok jó része még mindig nem hagyta el a lágermelléki világot, medvéknek való hazáját – s milyen okosan tették! Igaz, hogy ott csak félembernek számítanak, másutt azonban még félemberek sem lehetnének. Most már kihúzzák ott, míg meg nem halnak, gyermekeik már odavalósiak lesznek.

[619] Akkor sem lett különösebb baj, nem lett belőle följelentés, ha az őrök megtalálták is az „anyagot": mint öntudatos komszomol-tagok a saját torkukon öntötték le az elkobzott vodkát.

[620] Hogy micsoda kifizetődő a lágermelléki világban dolgozni, azt leginkább a moszkvai lágerok volnyaska körében láthatjuk. Nálunk a Kaluga-vámnál 1946-ban két szabad kőműves dolgozott, egy vakoló és egy festő. Bár nálunk, a mi építkezésünknél voltak nyilvántartva, úgyszólván semmit sem dolgoztak mert a vállalat nem fizethette jól őket. Nálunk ugyanis voltak pótlékok, a kapacitás pedig eleve adva volt: egy négyzetméter vakolásért 32 kopejka járt, azt semmiképp sem lehetett fél rubelra fölkerekíteni, s háromszor annyi négyzetmétert sem írhattak be, mint amennyi volt. Volnyaskáink azonban először is cementet festéket, kencét, üveget szajréztak a munkahelyről, másodszor derekasan *kipihenték magukat* a nyolcórás munkanap alatt, hogy aztán esténként és vasárnap kijárhassanak tulajdonképpeni, balkézről szerzett maszek munkájukra s azzal keressék meg a bérüket. Mert a maszek megrendelő ugyanazért az egy négyzetméterért már nem 32 kopejkát, hanem tíz rubelt fizetett, egyetlen estén akár kétszáz rubelt is összedobhattak.

> De hiszen már Prohorov is megmaradta, hogy manapság *két szintje van a pénznek*. Megértheti-e egy nyugati, mit jelent a pénz két szintje? A háború alatt egy esztergályos a levonások után 800 rubelt kapott egy hónapra, ugyanakkor egy kiló kenyér 140 rubelba került a piacon. Vagyis még havi hat kilóval sem pótolhatta ki a jegyes kenyeret, tehát napi húsz dekát sem vihetett haza éhes családjának. Mindamellett megélt. Nyíltan, szemérmetlenül irreális bérekkel fizették ki a munkásokat, s rájuk hagyták hogy maguk nézzenek pénz után a „második szinten". S annak az ipsének, aki egy estéért horribilis összeget tudott fizetni a mi vakolónknak, annak is megvolt valahol a maga „második szintje". A szocialista rendszer diadala, legalábbis papíron. Mert a

szívós és rugalmas régi rendszer tovább élt, fittyet hányva minden átoknak s a törvény üldözésének.

[621] Ti kirándulók, akik a csatornán hajókáztak, gondoljatok néha azokra, akik ott a mélyben nyugosznak!

[622] Lityeraturnaja Gazeta, 1963. november.

[623] Izvesztyija, 1964. július 14.

[624] Novij Mir, 1964. 8. sz., 152-154. l.

[625] „A börtönöktől…” c. gyűjtemény, 437. l.

[626] Averbach: „A bűntől a munkához…”, 23. l.

[627] Lágerek: a Kugyma folyónál; Jagra szigetén, Rikasziha településnél.

[628] A vasútépítésnél dolgozó, konvojnélküli zekeknek meghagyták, hogy önként jelentkezett komszomolistáknak mondják magukat a mongolok előtt. A mongolok vállat vontak s így feleltek: vigyétek a vasutatokat s adjátok vissza a birkáinkat!

[629] Evégből egy darabka zománcot vert le a lavórról s az ágya alatt tartott cipőjébe rejtette. Az ágyon fekve aztán lecsúsztatta a takarót, úgy hogy eltakarta a cipőt, kivette a zománcdarabot s a takaró alatt elnyiszálta csuklóján az ütőeret.

[630] S. Pellico: Börtönéveim, St. Petersburg, 1836.

[631] Ibsen: A nép ellensége.

[632] Novij Mir, 1964. 4. sz.

[633] A múlt századi forradalmároknál sok nyomát találjuk ennek. Szerafimovics számol be egy ilyen száműzött társaságról egy novellájában. A bolsevik Olminszkij pedig így ír: Keserűség és gyűlölet: jól ismert érzelmek a foglyok körében, ezek tartják hatalmukban lelküket.” Ő maga is látogatóin szokta kitölteni mérgét. Azt is írja, hogy semmi örömét sem lelte a munkában. Pedig az orosz forradalmárok (általában) nem kaptak s nem is töltöttek ki igazi (hosszú évekre szóló) büntetéseket.

[634] Salamov azt is az ember elkorcsosulásának és elzüllésének könyveli el, hogy a lágerban éveken át mások akarata s mások esze szerint él. Erre azonban csak lábjegyzetben térek ki, mert ugyanezt a „szabadok” többségéről is el lehet mondani (ha kis dolgokban szabadon cselekedhetnek is – ez azonban a foglyokra is áll), másodszor, mert az a kényszerű fatalizmus, mely sorsuk nem ismeréséből és sorsuk befolyásolására való képtelenségükből táplálkozik, inkább megnemesíti Arhipelág lakóit, fölmenti őket a kicsinyes tülekedés kényszere alól.

[635] S hogy mily érdekesekké válhatnak az emberek a börtönben! Ismerek olyanokat, akik álmosítóan unalmasak lettek, mihelyt kiszabadultak, pedig a börtönben úgy tudtak beszélni, hogy öröm volt hallgatni őket.

[636] P. Jakubovics: „A fegyház rabjai szinte valamennyien gyűlölik egymást.” – Pedig ott nem is volt vetélkedés az életben maradásért.

[637] Sajnos, nem akarta megdönteni… Megmakacsolta magát és folytatta ezt a szóharcot… 1972. febr. 23-án mindent visszavont az Irodalmi Újságban (vajon miért, mikor már semmi sem fenyegette?):

> „A *Kolimai Történetek* problematikáján túllépett az élet.” Ezt a rekapitulációt gyászkeretben nyomtatták ki, ebből mindnyájan megértettük, hogy Salamov nincs többé az élők sorában. (Jegyzet 1972-ből)

[638] Az ötvennyolcasakat különben sohasem igyekeztek „megjavítani”, azaz másodszori lecsukásukat elkerülni. Már idéztük a börtöntudomány teoretikusainak egyértelmű nyilatkozatait erről a tárgyról. Az ötvennyolcasok esetében a megsemmisítés volt a „javító” munka célja. S hogy mi annak ellenére túléltük, azt kizárólag „öntevékenységünknek” köszönhetjük.

[639] Továbbá ilyen kevésbé ismert formák: kizárása a pártból, leváltás a munkahelyről s lágerba utalás szabad alkalmazottként. Így utalták be Sztyepan Grigorjevics Oncsult 1938-ban Az ilyeneket persze megbízhatatlanoknak tartották. A háború alatt Oncsult munkaszolgálatra osztották be, ott is halt meg.

[640] 1929. aug. 16-án kelt levél, a Lenin Könyvtár Kézirat osztálya, 410/5/24.

[641] Van egy tanúságunk a hősi helytállás tömeges megnyilatkozására is, ez azonban megerősítést kívánna: a 30-as években több száz ukrán tisztiiskolás fiatal érkezett Szolovkára, rendezett alakulatban (konvojkíséretet nem igényeltek) – mert megtagadták a parasztmozgalmak leverését.

[642] Mikor pedig húsz év múlva Markint rehabilitálták, Szolovjov még a honorárium felét sem akarta átengedni neki! – Izvesztyija, 1963. nov. 15.

[643] Pravda, 1938, máj. 20.

[644] S mindezt egy időben annak a fegyháznak fölmállásával! Egy könyv, mely a mai fegyházról szél, nem pedig arról, „ami nem fog megismétlődni”!

[645] Ugyanilyen históriát mond el V. I. Zsukov is Kovrovból: őt is a felesége űzte el („Hordd el magad, mert újra lecsukatlak!”) és a mostohalánya („Ki veled, börtöntöltelék!”).

[646] Ilyen lágerek – a levelezés joga nélkül – valóban léteztek; pl. az atom-művek 1945-49-ben vagy a KarLag 29. sz. pontja, amely 1933-tól ugyancsak ki volt vonva a postaforgalomból.

[647] Még bizalmasát és személyes adjutánsát, Langovijt sem merte megvédeni a letartóztatástól és a kínzástól.

[648] Lityeraturnaja Gazeta, 1963. aug. 27.

[649] S mi lenne, ha nálunk próbálná egy kislány kétségbe vonni a marxi alapokat?

[650] Aki olvasta Krilenko beszédét az I. rész 8. fejezetében, az ezt már mind tudja.

[651] Loszevet 1920-ban agyonlőtték banditizmus és erőszak miatt. Krímben végezték ki.

[652] De csak egy évvel később fejeztem be.

TARTALOM